

PROCEEDINGS BOOK

AKDENİZ 8. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

AKDENİZ

8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

November 19 - 20, 2022 – Girne

ISBN : '978-605-72051-4-8

AKDENİZ
8TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
NOVEMBER 19 - 20, 2022
GİRNE- CYPRUS

Edited By
DOÇ. DR. YÜCEL YAZGIN

CONFERENCE ORGANIZING BOARD

Head Of Conference: DOÇ. DR. YÜCEL YAZGIN
Head of Organizing Board: Dr Gültekin Gürçay
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Hülya Çiçek Kanbur
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Həcər Hüseynova
Organizing Committee Member: Doç. Dr. Sevinc Sadıqova
Organizing Committee Member: Doç.F.ü.f.d., İradə Kərimova
Organizing Committee Member: Dr. Mehdi Meskini Heydarlou
Organizing Committee Member: Doç. Dr. Könül Səmədova
Organizing Committee Member: Aynurə Əliyeva

All rights of this book belong to ACADEMY GLOBAL Publishing House
Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

Academy Conference-2022 ©

Issued: 05.12.2022
ISBN: 978-605-72051-4-8

CONFERENCE ID

**AKDENIZ
8TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES**

DATE – PLACE
NOVEMBER 19 - 20, 2022
GIRNE- CYPRUS

ORGANIZATION
ACADEMY CONFERENCES

EVALUATION PROCESS
All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES
Philippines – Nigeria – India – Malaysia – Sweden – Algeria – Poland - United Kingdom
- Malaysia. Egypt – Italy – Kazakhstan – Pakistan – Indonesia – Lebanon – RA –
Bangladesh – France – Canada – Japan – Ghana – Russia – Iran – Tanzania - South
Africa. Thailand- Libya – UK – Greece- Morocco – Kuwait – Colombia - Czech
Republic – Male – China – Germany – Spain – Sokoto - Albania

PRESENTATION
Oral presentation

PERCENTAGE OF PARTICIPATION
45% FROM Turkey And 55 % From Other Countries

LANGUAGES
Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Scientific & Review Committee

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA – Kazakhstan

Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV – Russia

Doç. Dr. Nazilə Abdullazadə - Azerbaijan

Dr. Omid AFGHAN - Afghanistan

Prof. Dr. Ali BİLGİLİ - Türkiye

Prof. Dr. Naile BİLGİLİ - Türkiye

Prof. Dr. Başak HANEDAN - Türkiye

Prof. Dr. Asım KART - Türkiye

Dr. Öğretim Üyesi Büşra YARANOĞLU - Türkiye

Dr. Öğretim Üyesi İsmail Hakkı TEKİNER - Türkiye

Doç. Dr. Şeyma ÇALIŞKAN ÇAVDAR - Türkiye

Dr. Maha Hamdan ALANAZİ - Saudi Arabia

Aynurə Əliyeva - Azerbaijan

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV - Kazakhstan

Doç. Dr. Abdulsemet AYDIN – Türkiye

Doç. Dr. Nurhan AYDIN - Türkiye

Dr. Amina Salihi BAYERO – Nigeria

Dr. Baurcan BOTAKARAEV - Kazakhstan

Doç. Dr. Seher DİRİCAN - Türkiye

Dr. Ahmad Sharif FAKHEER - Jordania

Doç. Dr. Abbas GHAFFARI – Iran

Dr. Gültekin GÜRÇAY - Türkiye

Dr. Ahmet GÜMÜŞ - Türkiye

Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA - Azerbaijan

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA - Ozbekistan

Dr. Dody HARTANTO - Indonesia

Dr. Cihandar HASANHANOĞLU – Türkiye

Dr. Mehdi Meskini HEYDALOU – Iran

Prof. Dr. Həcər Hüseynova - Azerbaijan

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA - Kazakhstan

Dr. Keles Nurmaşılı JAYLIBAY - Kazakhstan

Dr. Mamatkuli JURAYEV – Ozbekistan

Dr. Kalemkas KALIBAEVA – Kazakhstan

Dr. Bouaraour KAMEL – Algeria

Prof. Dr. Hülya Çiçek KANBUR - Türkiye

Doç Dr. Mehmet KAYA – Türkiye

Doç. Dr., İradə Kərimova - Azerbaijan

Prof. Dr. Emine KOCA – Türkiye

Prof. Dr. Fatma KOÇ - Türkiye

Doç. Dr. F. Gül KOÇSOY - Türkiye

Prof Dr. Bülent KURTİŞOĞLU - Türkiye

Doç Dr. Elif AKPINAR KÜLEKÇİ - Türkiye

Sonali MALHOTRA - India

Dr. Alia R. MASALİMOVA - Kazakhstan

Prof. Muntazir MEHDI - Pakistan

Dr. Amanbay MOLDİBAEV - Kazakhstan

Doç. Dr. Yaprak I. OZDEMIR - Türkiye

Assist. Prof. K. R. PADMA – India

Doç. Dr. Sevinc Sadıqova - Azerbaijan

Doç. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ - Türkiye

Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA - Kazakhstan

Doç. Dr. Işık SEZEN - Türkiye

Doç. Dr. Könül Səmədova - Azerbaijan

DR. Bhumika SHARMA - India

Prof. Dr. Sibel SİLİCİ - Türkiye

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA – Kazakhstan

Prof. Dr. Dwi SULISWORO – Indonesia

Assoc. prof. Ivaylo STAYKOV, Bulgaria

Doç. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER - Türkiye

Doç. Dr. Yeliz KINDAP TEPE - Türkiye

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA - Kazakhstan

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA – Kirgizia

Dr. Hoang Anh TUAN - Vietnam

Dr. Botagul TURGUNBAEVA - Kazakhstan

Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA - Kirgizia

Doç. Dr. Ali Korkut ULUDAĞ - Türkiye

Prof. Dr. Raihan YUSOPH -Philippines

Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ - Iran

Dr. Yang ZİTONG – China

Prof. Dr. Dody Hartando – Indonesia

Assoc. Prof. Dr. Ivaylo Staykov – Bulgaria

Prof. Dr. Dwi Solisworo – Indonasia

Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti - Indonasia

AKDENİZ
8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
10th International Group Exhibition "Adventure Of Art From
Traditional To Contemporary"
November 19 - 20, 2022 – Girne

Conference Organizing Committee

Chairman: Doç. Dr. Yücel Yazgın
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Naile Bilgili
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Başak Hanedan
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Hülya Çiçek Kanbur
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Həcər Hüseynova
Organizing Committee Member: Doç.F.ü.f.d., İradə Kərimova
Organizing Committee Member: Doç. Dr. Könül Səmədova
Organizing Committee Member: Doç. Dr. Nazilə Abdullazadə
Organizing Committee Member: Doç. Dr. Sevinc Sadıqova
Organizing Committee Member: Dr. Gültekin Gürçay
Organizing Committee Member: Dr. Amaneh Manafidizaji
Organizing Committee Member: Aynurə Əliyeva
Organizing Committee Member: Dr. Mehdi Meskini Heydarlou

Join Zoom Meeting

<https://us02web.zoom.us/j/85991129936?pwd=K1RyNjhtVHVJYXF0OFNKVHh6SzMzUrUT0>

9

Meeting ID: 859 9112 9936

Passcode: 19201122

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID
- or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

exp. H-..., S- ... NAME SURNAME

AKDENİZ

8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
November 19 , 2022 – Girne

Bildiri Sunumları / Presentation Session – I
Meeting ID: 859 9112 9936 Passcode: 19201122

19 KASIM / 19 November 2022 /10:00-12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 1	Dr. Ferhat ONUR	1	VAROLUŞÇU FELSEFE BAĞLAMINDA SİMONE DE BEAUVOİR VE BELİRSİZLİK AHLAKI	Prof. Dr., Nejdett DURAK Dr. Öğrencisi Eylem AKDEMİR	Sosyal Bilimler / Social Sciences
		2	VAROLUŞÇU ÖZGÜRLÜK BAĞLAMINDA KADIN: SİMONE DE BEAUVOİR	Dr. Öğrencisi Eylem AKDEMİR Prof. Dr., Nejdett DURAK	
		3	Tanrısallık Kavramı İçerisinde “ Haldî ”	Arş. Gör. Sefa KÖSE	
		4	FELSEFE NE İŞE YARAR?	Dr. Ferhat ONUR	
		5	Descartes’da Yöntem Üzerine Kurallardan Meditasyonlara	Recep ERDEM	
		6	SEXTUS EMPIRICUS’UN STOA MANTIĞI ELEŞTİRİSİ	Dr. Öğrt. Üyesi, YUNUS EMRE AKBAY YL. Öğrencisi MERVE MUMCU	
		7	ELEŞİRİREL TEMELDE DİYALEKTİK VE ÖZGÜRLÜK	YL. Öğrencisi Cemil BOZKURT Doç. Dr., Aysel DEMİR	

19 KASIM / 19 November 2022 /10:00-12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 2	Doç. Dr. Berna KARAGÖZOĞLU	1	İRAN’DA TÛTÛN HAREKETİ	DR. ALPER YILDIRIM	Sosyal Bilimler - / Social Sciences-
		2	İLK HAMAMLARIN DOĞUŞU VE HELLENİSTİK DÖNEM MİMARİ ÖZELLİKLERİ	YL Öğuzhan KARA	
		3	OLTU ARSLAN PAŞA KÜLLİYESİ VE OLTU KALESİ	Keziban SELÇUK	
		4	HISTORIANS AND WORKS OF THE AKBAR SHAH PERIOD	Doç. Dr. Berna KARAGÖZOĞLU	
		5	HISTORIANS OF THE AURANGZEB PERIOD AND THEIR WORKS	Doç. Dr. Berna KARAGÖZOĞLU	
		6	AN EXAMPLE OF INTERMEDIALITY: THE MUSIC IN ALEJO CARPENTIER’S STORY “OFICIO DE TINIEBLAS”	Selen Kipmen	
		7	Şeyhzâde Ve Eseri”Şerhu Kasidetü’l-Bürde”	Prof.Dr. HALİM ÖZNURHAN Emced ELALİ	
		8	NASREDDİN HOCA’NIN FIKRALARINDA EVRENSEL DEĞERLERDEN ÖZ GÜVEN	Dr. Öğrencisi, Yasemin Katı	

19 KASIM / 19 November 2022 /10:00-12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 3	Prof. Dr., Necla Öztürk	1	HEALTH DIPLOMACY AND TÜRKİYE: AN ASSESSMENT WITHIN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL LAW	Asst. Prof. Dr., Sezai CAGLAYAN	Sosyal Bilimler - / Social Sciences -
		2	İDARE HUKUKUNDA YETKİ DEVRİ	Dr. Öğr. Üyesi, Gülcan AZİMLİ ÇİLİNGİR	
		3	KATMA DEĞER VERGİSİNDE TEVKİFAT USULÜNÜN MAHİYETİ	Arş. Gör. NİLGÜN ERDOĞAN DAŞTAN	
		4	YEREL YÖNETİCİLERİN DEĞERLENDİRMELERİYLE COĞRAFI İŞARETLER	Öğr. Gör. Dr. Erkan DENK Doç. Dr. Nilgün SANALAN BİLİCİ	
		5	ANAYASAL VERGİLENDİRME İLKELERİ ve ÜLKE ÖRNEKLERİ	Serdar Semih ÖZARSLAN	

		6	DECISION-MAKING QUALITY AND EFFECTIVENESS OF CONCILIATION PROCESS OF LUPONG TAGAPAMAYAPA: A CORRELATIONAL STUDY	Jun Mark A. Asis Alvin John E. Baja Godfrey I. Eduardo Paulo D. Wenceslao,	
		7	ASSESSING CRIME PREVENTION THROUGH GOVERNMENT PROGRAM IN MANKILAM, TAGUM CITY: BASIS FOR INTERVENTION PROGRAM	CRUDA, KIRSTIE AMOR VILLANUEVA	
		8	BAZI ÜLKE ÖRNEKLERİ İŞİĞİNDA YATIRIM PROGRAMLARI	Prof. Dr., Necla Öztürk	
		9	TÜRK HUKUKUNDA YATIRIM YOLUYLA VATANDAŞLIK KAZANIMI	Prof. Dr., Necla Öztürk	
19 KASIM / 19 November 2022 /10:00-12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 4	Doç. Dr. Burcu GEZER ŞEN	1	ÇOCUKLARDA OYUN YOKSUNLUĞU	Doç. Dr. Burcu GEZER ŞEN	Sosyal Bilimler - / Social Sciences -
		2	AİLE YAŞAM DOYUMUNUN BAZI DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ	Arş.Gör. Dr. SEMRA KİYE	
		3	ERGENLERİN AİLE YAŞAM DOYUMU DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ	Arş.Gör. Dr. SEMRA KİYE	
		4	ARE EMOTIONS LIKE STRESS, ANXIETY, AND DEPRESSION CONTAGIOUS IN BUSINESS LIFE?	Dr. Öğr. Üyesi, ADEVİYE ERDOĞAN	
		5	YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN İNSTAGRAM UYGULAMASI KULLANIMLARININ TÜKETİM ALIŞKANLIKLARINA ETKİSİ	Doç. Dr. Ejder ÇELİK Doç. Dr. Hülya Çakır	
		6	EVALUATION OF THE LEVELS OF ORGANIZATIONAL CYPRUS OF HEALTHCARE PROFESSIONALS DURING THE PANDEMIC PROCESS	Dr. Öğr. Üyesi Emel BURAK	
		7	AN ASSESSMENT ON HUMAN RESOURCES IMPLEMENTATION FIELD OF DIGITAL LEADERSHIP	Dr. Öğr. Üyesi Emel BURAK	
		8	PSİKOLOJİDE HAYAL KURMAK ÜZERİNE BİR DERLEME	Gizem Savruk	
19 KASIM / 19 November 2022 /10:00-12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 5	Dr. Öğr. Gör.HASAN BOZASLAN	1	The Role Of Erasmus+ Program In Foreign Language Learning	MEFTUN DENİZ (PHD. STUDENT) PROF. DR. SEYHUN DOGAN	Sosyal Bilimler / Social Sciences -
		2	SİVİL TOPLUMUN EVRENSEL TARİHİ VE FELSEFESİ	Tuğba Türkcü	
		3	DOĞRUDAN ÖĞRETİMİN EDİMSSEL PERFORMANSA ETKİSİ	Doç. Dr. Mehmet Kanık	
		4	TÜRKİYE’DE EĞİTİM AÇISINDAN BİLGİ TOPLUMU YAPISINA GEÇİŞİ ENGELLEYEN EĞİTİM FELSEFESİNDEN KAYNAKLANAN ETKENLER VE ÇÖZÜM MODELİ	Dr. Öğr. Gör.HASAN BOZASLAN	
		5	THE IMPACT OF CRIME AND DISCIPLINE ON THE SUCCESS OF STUDENTS IN UM TAGUM COLLEGE	GLEZIE F. PARCON	
		6	THE EFFECT OF INTERNET USAGE ON ACADEMIC ACHIEVEMENT AMONG CRIMINOLOGY STUDENTS	AMPARO L. BESAGAS	
		7	TÜRKİYE AKADEMİSİNDE POSTKOLONYAL TEORİNİN ALIMLANMASI: LİSANSÜSTÜ TEZLER ÜZERİNDEN BİR ARAŞTIRMA	YL. Öğrencisi, NEVİN BAŞARAN Doç.Dr, ONUR GÜNEŞ AYAS	
		8	WRITTEN COMMUNICATION SKILLS OF AB ENGLISH STUDENTS: BASIS FOR INTERVENTION PROGRAM	EARL JONES G. MUICO	
19 KASIM / 19 November 2022 /10:00-12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 6	Dr. Öğr. Üyesi ARTUM DİNÇ	1	İRAN HALKLARININ REJİM KARŞITI PROTESTOLARI: EYLÜL-EKİM 2022	DR. ÖĞR. ÜYESİ ARTUM DİNÇ	Sosyal Bilimler / Social Sciences
		2	TÜRKİYE’DE PLANLI DÖNEMDE BÖLGELER ARASI GELİŞMİŞLİK FARKLARININ AZALTILMASINDA KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARININ ROLÜ	FIRAT KARAKÖY DOÇ. DR. HARUN ŞAHİN	
		3	THE NEW RUSSIAN ENERGY POLITICS TOWARD EU AND THE ROLE OF TURKEY	DR. EMRAH YILDIRIMÇAKAR	

		4	ON THE RULE THAT THE AMENDMENTS MADE TO THE ELECTION LAWS CANNOT BE APPLIED IN THE ELECTIONS THAT WILL OCCUR WITHIN ONE YEAR	DR., FATİH GÜLER	
		5	NEW INCENTIVE METHODS IN ENERGY-FRIENDLY URBANIZATION	DR., FATİH GÜLER	
		6	YÖNETSEL BİR PRATİK OLARAK PLASEBO	DR. SAVAŞ ŞİMŞEK	
Bildiri Sunumları / Presentation Session – I Meeting ID: 859 9112 9936Passcode: 19201122					
19 KASIM / 19 November 2022 /10:30-12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 7	ANDERS TROEDSSON	1	SEXUALIZATION OF WOMEN IN NIGERIAN MAGAZINE ADVERTISEMENTS	KEHİNDE AUGUSTINA ODUKOYA	Sosyal Bilimler / Social Sciences
		2	DEVELOPING MEASUREMENT MODEL OF INTERPERSONAL SKILLS OF YOUTH	MOHD YUSRI İBRAHİM	
		3	FEMALE WORK FORCE PARTICIPATION AND WOMEN EMPOWERMENT IN HARYANA	DINABANDHU MAHATA AMIT KUMAR AMBARISH KUMAR RAI	
		4	PRESERVATION OF ARTISTIC HERITAGE: EFFECT OF MODERNIZATION ON ANTIQUITIES AND TRADITIONAL MURALS IN NIGERIA	UCHENNA BELLA ONU	
		5	FROM RISK/SECURITY ANALYSIS VIA TIMESPACE TO A MODEL OF HUMAN VULNERABILITY AND HUMAN SECURITY	ANDERS TROEDSSON	
		6	THE CAVE PAINTINGS OF LIBYC INSCRIPTIONS OF TIFRA, KABYLIA, ALGERIA	SAMIA AIT ALİ YAHİA	
		7	THEORY AND REALITY ON WORKING LIFE OF PEOPLE WITH DISABILITY: THE CASE IN POLAND	DOROTA KOBUS-OSTROWSKA	
		8	21ST CENTURY ISLAM: GLOBAL CHALLENGES OF ISLAMIC REPRESENTATION AND KNOWLEDGE ACQUISITION	M. M. MUHAMMED O. KHUZAIMA	
19 KASIM / 19 November 2022 /10:30-12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 8	ROJERS P. JOSEPH	1	TOM STOPPARD: THE AMORALITY OF THE ARTIST	MAJEED MOHAMMED MIDHİN CLARE FİNBURGH	Sosyal Bilimler / Social Sciences
		2	ASSESSMENT ON COMMUNICATION STUDENTS’ INTERNSHIP PERFORMANCES FROM THE EMPLOYERS’ PERSPECTIVE	YESUSELVI MANICKAM TAN SOON CHİN	
		3	ANALYSIS OF POVERTY REDUCTION STRATEGIES AS MECHANISM FOR DEVELOPMENT IN NIGERIA FROM 1999-2019	AHMED USMAN EGYE HAMZA MUHAMMAD	
		4	ANALYSIS OF STELES WITH LIBYAN INSCRIPTIONS OF GRANDE KABYLIA, ALGERIA	SAMIA AIT ALİ YAHİA	
		5	SOCIAL WORK PRACTICE TO LABOUR WELFARE: A PROPOSED MODEL OF FIELD WORK PRACTICUM AND ROLE OF SOCIAL WORKER IN INDIA	NAEEM AHMED	
		6	ADOPTION AND DIFFUSION OF E-GOVERNMENT SERVICES IN INDIA: THE IMPACT OF USER DEMOGRAPHICS AND SERVICE QUALITY	SAYANTAN KHANRA ROJERS P. JOSEPH	
		7	FROM VICTIM TO ETHICAL AGENT: OSCAR WILDE’S THE BALLAD OF READING GAOL AS POST-TRAUMATIC WRITING	MONA SALAH EL-DİN HASSANEİN	

19 KASIM / 19 November 2022 /10:30-12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 9	Dr. KHODR FAKIH	1	PUBLIC SQUARES AND THEIR POTENTIAL FOR SOCIAL INTERACTIONS: A CASE STUDY OF HISTORICAL PUBLIC SQUARES IN TEHRAN	ASMA MEHAN	Sosyal Bilimler / Social Sciences
		2	ORENSIC MEDICAL CAPACITIES OF RESEARCH OF SALIVA STAINS ON PHYSICAL EVIDENCE AFTER WASHING	SAULE MUSSABEKOVA	
		3	SEXUAL AND GENDER BASED CRIMES IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW: MOVING FORWARDS OR BACKWARDS?	KHADIJA ALI	
		4	A METHOD TO ENHANCE THE ACCURACY OF DIGITAL FORENSIC IN THE ABSENCE OF SUFFICIENT EVIDENCE IN SAUDI ARABIA	FAHAD ALANAZI ANDREW JONES	
		5	CONTROLLING YOUTHS PARTICIPATION IN POLITICS IN SOKOTO STATE: A CONSTRUCTIVE INCLUSIVENESS FOR GOOD GOVERNANCE IN NIGERIA	UMAR UBANDAWAKI	
		6	MILITARY COURT’S JURISDICTION OVER MILITARY MEMBERS WHO COMMIT GENERAL CRIMES UNDER INDONESIAN MILITARY JUDICIARY SYSTEM IN COMPARISON WITH OTHER COUNTRIES	DINI DEWI HENIARTI	
		7	THE LEGAL PROCEDURE OF ATTESTATION OF PUBLIC SERVANTS	ARMEN YEZEKYAN	
		8	THE OMBUDSMAN: DIFFERENT TERMINOLOGIES SAME MISSIONS	KHODR FAKIH	
		9	JUDICIAL INSTITUTIONS IN A POST-CONFLICT SOCIETY: GAINING LEGITIMACY THROUGH A HOLISTIC REFORM	ABDUL SALIM AMIN	
19 KASIM / 19 November 2022 /10:30-12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 10	A. GAGAT-MATUŁA	1	THE EFFECTIVENESS OF COGNITIVE BEHAVIOURAL INTERVENTION IN ALLEVIATING SOCIAL AVOIDANCE FOR BLIND STUDENTS	MOHAMED M. ELSHERBINY	Sosyal Bilimler / Social Sciences
		2	THE EFFECTIVENESS OF METAPHOR THERAPY ON DEPRESSION AMONG FEMALE STUDENTS	MARZIEH TALEBZADEH SHOUSHTARI	
		3	FAMILY RELATIONSHIPS AND COPING WITH THE STRESS OF YOUNG PEOPLE FROM MIGRANT FAMILIES WITH CEREBRAL PALSY	A. GAGAT-MATUŁA	
		4	A QUASI-SYSTEMATIC REVIEW ON EFFECTIVENESS OF SOCIAL AND CULTURAL SUSTAINABILITY PRACTICES IN BUILT ENVIRONMENT	ASIF ALI, DAUD SALIM FARUQUIE	
		5	JOB SATISFACTION AND MOTIVATION AS PREDICTORS OF LECTURERS’ EFFECTIVENESS IN NIGERIA POLICE ACADEMY	ABDULKAREEM HUSSEIN BIBIRE	
		6	COGNITIVE EMOTION REGULATION IN CHILDREN IS ATTRIBUTABLE TO PARENTING STYLE, NOT TO FAMILY TYPE AND CHILD’S GENDER	AKM REZAUL KARIM TANIA SHARAFAT ABU YUSUF MAHMUD	
		7	IMPACT OF PERSONALITY AND LONELINESS ON LIFE: ROLE OF ONLINE FLOW EXPERIENCES	ASMITA SHUKLA SOMA PARIJA	
		8	CAREER COUNSELING PROGRAM FOR THE PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF FRESHMEN UNIVERSITY STUDENTS	SHEILA MARIE G. HOCSON	
19 KASIM / 19 November 2022 /10:30-12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 11	JAWAD ALZEER	1	GENDER DIFFERENCES IN RESEARCH OUTPUT, FUNDING AND COLLABORATION	ASHKAN EBADI ANDREA SCHIFFAUEROVA	Sosyal Bilimler /
		2	SWISS SCIENTIFIC SOCIETY FOR DEVELOPING COUNTRIES: A CONCEPT OF RELATIONSHIP	JAWAD ALZEER	
		3	ACADEMIC LOSS IN JAPANESE SOCIETY: SUICIDE AND HARASSMENT	MIHO TSUKAMOTO	

		4	DEMOCRATIZATION, MARKET LIBERALIZATION AND THE RAISE OF VESTED INTERESTS AND ITS IMPACTS ON ANTI-CORRUPTION REFORM IN INDONESIA	AHMAD KHOIRUL UMAM	Social Sciences
		5	ORGANIZATIONAL INVOLVEMENT AND EMPLOYEES' CONSUMPTION OF NEW WORK PRACTICES IN STATE-OWNED ENTERPRISES: THE GHANAIA CASE	M. AMINU SANDA K. EWONTUMAH	
		6	DE-SECURITIZING IDENTITY: NARRATIVE (IN)CONSISTENCY IN PERIODS OF TRANSITION	KATERINA ANTONIOU	
19 KASIM / 19 November 2022 /10:30-12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 12	ELENA CHERNYSHKO VA	1	COGNITIVE BEHAVIOUR THERAPY TO TREAT SOCIAL ANXIETY DISORDER: A PSYCHOLOGY CASE	YASMIN BINTI OTHMAN MYDIN MOHD. FADZILLAH ABDUL RAZAK	Sosyal Bilimler / Social Sciences
		2	SERIOUS GAME FOR AUTISM CHILDREN: REVIEW OF LITERATURE	HELMİ ADLY MOHD NOOR FAAIZAH SHAHBODIN NAİM CHE PEE	
		3	IMPACT OF PERSONALITY AND LONELINESS ON LIFE: ROLE OF ONLINE FLOW EXPERIENCES	ASMITA SHUKLA SOMA PARIJA	
		4	DYNAMIC OF AGGRESSIVE BEHAVIOR AT THE CONTEXT OF REFLECTIVE PROCESS	ELENA CHERNYSHKOVA	
		5	HOW DOES PSYCHOANALYSIS HELP IN RECONSTRUCTING POLITICAL THOUGHT? AN EXERCISE OF INTERPRETATION	SUBRAMANIAM CHANDRAN	
		6	ALIGNING IS DEVELOPMENT WITH USERS- WORK HABITS	ABBAS MOSHREF RAZAVI RODINA AHMAD	
		7	COMMUNITY BASED TOURISM AND DEVELOPMENT IN THIRD WORLD COUNTRIES: THE CASE OF THE BAMILEKE REGION OF CAMEROON	NGONO MINDZENG TERENCIA	
		8	CAREER COUNSELING PROGRAM FOR THE PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF FRESHMEN UNIVERSITY STUDENTS	SHEILA MARIE G. HOCSON	
19 KASIM / 19 November 2022 /10:30-12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 13	SHOJI KATAGIRI	1	Activity-Based Costing in the Hospitality Industry: A Case Study in a Hotel	BITA MASHAYEKHI MOHAMMAD ARA	Sosyal Bilimler / Social Sciences
		2	Designing for Experience-Based Tourism: A Virtual Tour in Tehran	MARYAM KHALILI FATEME GHANEI	
		3	An Evaluation of Tourism Education in Nigeria’s Higher Institutions	ELDAH EPHRAIM BUBA	
		4	Environmental Impact of Trade Sector Growth: Evidence from Tanzania	MOSSES E. LUFUKE	
		5	A Review of the Antecedents and Consequences of Employee Engagementc	IBRAHİM HAMİDU MAGEM	
		6	Role of ICT and Wage Inequality in Organization	SHOJI KATAGIRI	
Bildiri Sunumları / Presentation Session – II Meeting ID: 859 9112 9936					

Hall 1	Selim Taşkaya	2	ALLOCATION OF BUFFET AREAS WITH GEOMETRIC APPROACH ON GREEN AREAS BASED ON LAND REGISTRY	Selim Taşkaya	Uygulamalı Bilimler /Applied Sciences
		3	HEYELAN GEOMETRİSİNİN JEOFİZİK YÖNTEMLERLE ARAŞTIRILMASI: SAKARYA, ERENLER VAKA ANALİZİ	Arş. Gör. Dr. Hasan KARAASLAN Arş. Gör. Dr. Ali SİLAHTAR	
		4	FLUID INCLUSION AND STABLE ISOTOPE DATA OF ÖRENCİK (YENİCE, ÇANAKKALE/TÜRKİYE) MINERALIZATION	Erdem ŞAHİN Assoc. Dr. Alaaddin VURAL	
		5	GEOLOGICAL, MINERALOGICAL-PETROGRAPHIC AND GEOCHEMICAL PROPERTIES OF GRANITIC ROCKS OF THE ORENCİK (YENICE, CANAKKALE/ TÜRKİYE) MINERALIZATION AREA	Erdem ŞAHİN Assoc. Dr. Alaaddin VURAL	
19 KASIM / 19 November 2022 /14:00-16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 2	Assist Prof. Dr. EMEL ATMACA	1	YENİLEBİLİR FARKLI MOKROMANTAR TÜRLERİNDE TOPLAM FENOLİK İÇERİĞİ VE ANTİOKSİDAN KAPASİTESİNİN BELİRLENMESİ	Prof. Dr.Yusuf Uzun, Doç. Dr. Şeyda Çavuşoğlu, Dr. Nurettin Yılmaz, Öğr. Gör. Sedat Kesici, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Emre Akçay, Dr. Öğr. Üyesi İsmail Acar, Dr. Öğr. Üyesi Cemil Sağdullahoğlu	Uygulamalı Bilimler /Applied Sciences
		2	BİLECİK SERALARININ MEVCUT DURUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ	Araş. Gör. Dr. Çayan ALKAN Prof. Dr. Ramazan MERAL	
		3	HAYVANSAL ÜRETİM BARINAKLARI İLE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN KARŞILIKLI ETKİLEŞİMİ	Araş. Gör. Dr. Çayan ALKAN Prof. Dr. Ramazan MERAL	
		4	SELÜLAZ ÜRETEN FUNGUSLARIN DOĞADAN İZOLASYONU VE ENZİM ÜRETİM POTANSİYELLERİNİN İNCELENMESİ	Arş. Gör. Abdulkadir GÜL Prof. Dr. Muhammet Şaban TANYILDIZI	
		5	BİYOKÜTLEDEN BAZI PLATFORM KİMYASALLARININ ÜRETİLMESİ, ÖZELLİKLERİ VE UYGULAMA ALANLARI	Arş. Gör. Abdulkadir GÜL Prof. Dr. Muhammet Şaban TANYILDIZI	
		6	DETERMINING THE MOST SUITABLE POTATO VARIETIES FOR BITLIS CONDITIONS	Mustafa YAŞAR Enver KENDAL	
		7	EVALUATION OF HECTOLITER WEIGHTS OF BARLEY GENOTYPES OBTAINED FROM DIFFERENT ENVIRONMENTS BY AMMI ANALYSIS METHOD	Enver KENDAL	
		8	DETERMINATION OF MYCORIZAL POTENTIAL IN SOIL AND PLANT SAMPLES TAKEN FROM THE SAME DISTANCES OF THREE PARKS WITH DIFFERENT DISTANCES TO THE TRAFFIC	Assist Prof. Dr. EMEL ATMACA	
		9	BİTKİLERİN BİYOELEKTRİK DAVRANIŞLARI VE UZUN DÖNEM YÜZEY POTANSİYELLERİNİN ÖLÇÜLMESİ	Zübeyir Durğut Yeşim Er, İsmail Kaya	
19 KASIM / 19 November 2022 /14:00-16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 3	Assoc. Prof. SEDA YANIK	1	NONEXISTENCE OF GLOBAL SOLUTIONS FOR A BIHARMONIC WAVE EQUATIONS	Nebi YILMAZ Erhan PIŞKIN	Uygulamalı Bilimler /Applied Sciences
		2	BLOW UP OF SOLUTIONS FOR A BIHARMONIC WAVE EQUATIONS WITH POSITIVE INITIAL ENERGY	Nebi YILMAZ Erhan PIŞKIN	
		3	FRAM-BASED RISK ANALYSIS IN SHIP TRAFFIC MANAGEMENT	Adem VİRAN Ayhan MENTEŞ	
		4	UAV SENSOR BASED OBSTACLE AVOIDANCE FOR SUPPLY DELIVERY WITH DEEP REINFORCEMENT LEARNING	OSMAN DEMİREL Assoc. Prof. SEDA YANIK	
		5	HAVACILIK 4.0 BİLEŞENLERİ VE TÜRKİYE HAVACILIK SEKTÖRÜ ÖRNEKLERİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Mustafa ÜLKER Doç. Dr. Ahmet Alper SAYIN	
		6	EDGE PROPERTIES OF PYTHAGOREAN TRIANGLES	M. Mustafa BEYDAĞI	
		7	MAKİNE ÖĞRENMESİ YÖNTEMLERİNİN EĞİTİM ALANINA UYGULANMASI	Şeymanur GÖKÇE Doç. Dr. Hatice VURAL	
		8	YAPAY SİNİR AĞI KULLANILARAK GÜNEŞ ENERJİ SANTRALLERİNDE ÇIKIŞ ENERJİSİ TAHMİNİ	Serdar SOMUNCU Dr. Öğretim Üyesi Canan ORAL	

		9	ÇAMAŞIR MAKİNESİ TAMBUR YILDIZININ KOROZYON DAYANIMININ ARTIRILMASI İÇİN TAMBUR YILDIZI YÜZEYİNE KAPLAMA YAPILMASI	Mertcan SEVİNÇ Emre YILMAZ Erman KATIRCI Servet KAPTI Görkem Arslan	
19 KASIM / 19 November 2022 /14:00-16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 4	Prof. Dr. RECEP YÜCEL	1	PANDEMİ SÜRECİNDE HEMŞİRELİK ÖĞRENCİLERİNİN KLİNİK UYGULAMA DENEYİMLERİ	Pelin Uymaz Duygu Öztaş Şenay Pehlivan Funda Özpulat	Uygulamalı Bilimler /Applied Sciences
		2	CİLT KANSERİNİ TEŞHİS ETMEK İÇİN TERMOGRAFIK GÖRÜNTÜLERİN ANALİZİ VE DİNAMİK ANALİZİ	Elnaz Abedini	
		3	BİRİNCİ BASAMAKTA ÇOCUK İSTİSMARI	Dr. Öğr. Üyesi Esra VERİM	
		4	COVID-19 PANDEMİSİNİN KADIN SAĞLIĞINA ETKİSİ	Dr. Öğr. Üyesi Esra VERİM	
		5	A SYSTEMATIC REVIEW ON EMERGENCY MEDICINE AND LEADERSHIP	Arş. Gör. HAVVA NUR ATALAY Prof. Dr. RECEP YÜCEL	
		6	THE DISEASE OF OUR AGES “CYBERCHONDRY”: A LITERATURE REVIEW	Prof. Dr. RECEP YÜCEL Arş. Gör. HAVVA NUR ATALAY	
		7	THE EFFECT OF PROGESTERONE-BASED ESTRUS SYNCHRONIZATION ON PREGNANCY RATE DURING THE BREEDING OR NON-BREEDING SEASON IN GURCU GOATS	Doç. Dr. Mushap KURU	
19 KASIM / 19 November 2022 /14:00-16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 5	Elif AKPINAR KÜLEKÇİ Yahya BULUT	1	KONUT ALANLARINDAKİ SOSYAL YABANCILAŞMADA ETKEN OLAN MEKÂNSAL KADEMELENME EKSİKLİĞİNİN ÖRNEKLEM ALAN ÜZERİNDEN TARTIŞILMASI: MERSİN/ HALKKENT ÖRNEĞİ.	Arş. Gör. ASUDE BOLAT Doçent Doktor, CEMİLE TİFTİK	Uygulamalı Bilimler /Applied Sciences
		2	KİLİKYA BÖLGESİ ANTİK DÖNEM YERLEŞİM YERLERİ	Arş. Gör. Derya Sökmen Kök	
		3	BURÇLARIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ	Arş. Gör. Derya Sökmen Kök	
		4	CREATING A FOREST CLASSES MAP OF THE DISTRICTS OF OLTU AND OLUR (ERZURUM) WITH THE HELP OF GEOGRAPHICAL INFORMATION SYSTEMS (GIS)	Elif AKPINAR KÜLEKÇİ Yahya BULUT	
		5	DIFFERENT LANDSCAPE DESIGN: CAMPUS LANDSCAPE	Elif AKPINAR KÜLEKÇİ Feran AŞUR	
		6	AYDIN, KUŞADASI CAMİATİK MAHALLESİ TARİH VE KÜLTÜREL ROTASI YILDIRIM CADDESİ ÜZERİNDEKİ MEDİHA ÖZSAKALLI EVİ KORUMA SORUNLARI VE RESTORASYON PROJESİ	Mimar, Enes KARACAN Dr. Öğr. Üyesi, Ömer Faruk TUNCER	
Bildiri Sunumları / Presentation Session – II					
Meeting ID: 859 9112 9936			Passcode: 19201122		
19 KASIM / 19 November 2022 /14:30-16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 6	FABIAN PRAMEL	1	ROCK SLOPE STABILIZATION AND PROTECTION FOR ROADS AND MULTI-STOREY STRUCTURES IN JABAL OMAR, SAUDI ARABIA	İBRAHİM ABDEL GADİR MALİK DAFALLA SIDDIG DAFALLA ABDELAZİM İBRAHİM	Uygulamalı Bilimler /Applied Sciences
		2	HYBRID LIVING: EMERGING OUT OF THE CRISES AND DIVISIONS	İORGOS HADJICHRISTOU	
		3	LOCATING CRITICAL FAILURE SURFACE IN ROCK SLOPE STABILITY WITH HYBRID MODEL BASED ON ARTIFICIAL IMMUNE SYSTEM AND CELLULAR	RAMİN JAVADZADEH EMAD JAVADZADEH	
		4	PREDICTION OF IN SITU PERMEABILITY FOR LIMESTONE ROCK USING ROCK QUALITY DESIGNATION INDEX	AHMED T. FARİD MUHAMMED RIZWAN	

		5	EFFECT OF NANO-SIO2 SOLUTION ON THE STRENGTH CHARACTERISTICS OF KAOLINITE	REZA ZIAIE MOAYED HAMIDREZA RAHMANI	
		6	ROOT GROWTH OF MORUS ALBA AS AFFECTED BY SIZE OF CUTTINGS AND POLYTHENE LOW TUNNEL	IRFAN AHMAD TAHIR SIDDIQUI RASHID AHMAD KHAN TAHIR MUNIR BUTT	
		7	RENEWED URBAN WATERFRONT: SPATIAL CONDITIONS OF A CONTEMPORARY URBAN SPACE TYPOLOGY	BEATE NIEMANN FABIAN PRAMEL	
19 KASIM / 19 November 2022 /14:30-16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 7	Prof. Dr. DARIUSH SEMNANI	1	DENSITY, STRENGTH, THERMAL CONDUCTIVITY AND LEACHATE CHARACTERISTICS OF LIGHT-WEIGHT FIRED CLAY BRICKS INCORPORATING CIGARETTE BUTTS	AESLINA ABDUL KADIR ABBAS MOHAJERANI FELICITY RODDICK JOHN BUCKERIDGE	Uygulamalı Bilimler /Applied Sciences
		2	CHANNEL LENGTH MODULATION EFFECT ON MONOLAYER GRAPHENE NANORIBBON FIELD EFFECT TRANSISTOR	MEHDI SAEIDMANESH RAZALI ISMAIL	
		3	EXPERIMENTAL STUDY ON MECHANICAL PROPERTIES OF COMMERCIALY PURE COPPER PROCESSED BY SEVERE PLASTIC DEFORMATION TECHNIQUE- EQUAL CHANNEL ANGULAR EXTRUSION	KRISHNAIAH ARKANTI RAMULU MALOTHU	
		4	DETECTING AND MEASURING FABRIC PILLS USING DIGITAL IMAGE ANALYSIS	DARIUSH SEMNANI HOSSEIN GHAYOOR	
		5	SYNTHESIS AND CHARACTERIZATION OF RECYCLED ISOTACTIC POLYPROPYLENE NANOCOMPOSITES CONTAINING DATE WOOD FIBER	HABIB SHABAN	
		6	THE INFLUENCE OF SURFACE POTENTIAL ON THE KINETICS OF BOVINE SERUM ALBUMIN ADSORPTION ON A BIOMEDICAL GRADE 316LVM STAINLESS STEEL SURFACE	KHAWTAR HASAN AHMED SASHA OMANOVIC	
		7	REMOVAL OF COPPER AND ZINC IONS ONTO BIOMODIFIED PALM SHELL ACTIVATED CARBON	ULNAZIYA ISSABAYEVA MOHAMED KHEIREDDINE AROUA	
19 KASIM / 19 November 2022 /14:30-16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 8	PARMJIT S. PANESAR	1	ISOLATION AND IDENTIFICATION OF DIACYLGLYCEROL ACYLTRANSFERASE TYPE- 2 (GAT2) GENES FROM THREE EGYPTIAN OLIVE CULTIVARS	YAHIA I. MOHAMED AHMED I. MARZOUK MOHAMED A. YACOUT	Uygulamalı Bilimler /Applied Sciences
		2	EFFECT OF VARIOUS POLLEN SOURCES TO ABILITY FRUIT SET AND QUALITY IN 'LONG RED B' WAX APPLE	NGUYEN MINH TUAN YEN CHUNG-RUEY	
		3	ELECTROCHEMICAL PERFORMANCE OF CARBON NANOTUBE BASED SUPERCAPACITOR	JAFAR KHAN KASI AJAB KHAN KASI MUZAMIL BOKHARI	
		4	ISOLATION AND IDENTIFICATION FIBRINOLYTIC PROTEASE ENDOPHYTIC FUNGI FROM HIBISCUS LEAVES IN SHAH ALAM	MOHD SIDEK AHMAD ZAINON MOHD NOOR ZAIDAH ZAINAL ARIFFIN	
		5	STATISTICAL MODELING FOR PERMEABILIZATION OF A NOVEL YEAST ISOLATE FOR B-GALACTOSIDASE ACTIVITY USING ORGANIC SOLVENTS	SHWETA KUMARI PARMJIT S. PANESAR MANAB B. BERA	
		6	INHIBITORY EFFECT OF HELICHRYSUM ARENARIUM ESSENTIAL OIL ON THE GROWTH OF FOOD CONTAMINATED MICROORGANISMS	ALI MOHAMADI SANI	
		7	INFLUENCE OF THE FIELD TYPE (MOUNTAIN AND PLAIN) ON THE CUPRIC STATUS OF LAMBS	MOUNA MALLEM, MAJID TLIDJANE	
19 KASIM / 19 November 2022 /14:30-16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 9		1	SEX DIFFERENCES IN THYROID GLAND STRUCTURE OF RABBITS	PARCHAMI A. FATAHIAN DEHKORDI RF	
		2	OLIVE LEAVES EXTRACT RESTORED THE ANTIOXIDANT PERTURBATIONS IN RED BLOOD CELLS HEMOLYSATE IN STREPTOZOTOCIN INDUCED DIABETIC RATS	ISMAIL I. ABO GHANEMA KADRY M. SADEK	

	ALI NOURI EMAMZADEH	3	THE EFFECTS OF GARLIC OIL (ALLIUM SATIVA), TURMERIC POWDER (CURCUMA LONGA LINN) AND MONENSIN ON TOTAL APPARENT DIGESTIBILITY OF NUTRIENTS IN BALOOCHI LAMBS	AHMAD KHALESIZADEH ALIREZA VAKILI MOHSEN DANESH MESGARAN REZA VALIZADEH	Uygulamalı Bilimler /Applied Sciences
		4	THE EFFECT OF SELECTIVE CYCLOOXYGENASE (COX) INHIBITORS ON JAPANESE MEDAKA (ORYZIAS LATIPES) REPRODUCTION PARAMETERS	AGATA KOWALSKA RADOSŁAW K. KOWALSKI ZDZISŁAW ZAKĘŚ	
		5	THE RELATIONSHIP BETWEEN EXCRETA VISCOSITY AND TMEN IN SBM	ALI NOURI EMAMZADEH	
		6	PRAGATI NODE POPULARITY (PNP) APPROACH TO IDENTIFY CONGESTION HOT SPOTS IN MPLS	E. RAMARAJ, A. PADMAPRIYA	
		7	EFFECT OF L-ARGININE ON NEUROMUSCULAR TRANSMISSION OF THE CHICK BIVENTER CERVICIS MUSCLE	S. ASADZADEH VOSTAKOLAEI	
19 KASIM / 19 November 2022 /14:30-16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 10	SANA E KAEWNOPPAR AT	1	TO DESIGN HOLISTIC HEALTH SERVICE SYSTEMS ON THE INTERNET	ÅSA SMEDBERG	Uygulamalı Bilimler /Applied Sciences
		2	PERVASIVE COMPUTING IN HEALTHCARE SYSTEMS	ELHAM RASTEGARI AMIRMASOOD RAHMANI SAEED SETAYESHI	
		3	SECURITY ARCHITECTURE FOR AT-HOME MEDICAL CARE USING SENSOR NETWORK	S.S.MOHANAVALLI SHEILA ANAND	
		4	EXPLORING THE APPLICATION OF KNOWLEDGE MANAGEMENT FACTORS IN ESFAHAN UNIVERSITY'S MEDICAL COLLEGE	ALIREZA SHIRVANI SHADI EBRAHIMI MEHRABANI	
		5	ON THE ANALYSIS OF A COMPOUND NEURAL NETWORK FOR DETECTING ATRIO VENTRICULAR HEART BLOCK (AVB) IN AN ECG SIGNAL	SALAMA MEGHRICHE, AMER DRAA MOHAMMED BOULEMDEN	
		6	NEUROGENIC POTENTIAL OF CLITORIA TERNATEA AQUEOUS ROOT EXTRACT–A BASIS FOR ENHANCING LEARNING AND MEMORY	KIRANMAI S.RAI	
		7	VALIDATION AND APPLICATION OF A NEW OPTIMIZED RP-HPLC-FLUORESCENT DETECTION METHOD FOR NORFLOXACIN	MAHMOOD AHMAD, GHULAM MURTAZA SONIA KHILJEE MUHAMMAD ASADULLAH MADNI	
			FORMULATION AND EVALUATION OF VAGINAL SUPPOSITORIES CONTAINING LACTOBACILLUS	SANA E KAEWNOPPARAT NATTHA KAEWNOPPARAT	
19 KASIM / 19 November 2022 /14:30-16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 11	AHMAD THANYAN AL- SULTAN	1	NUMERICAL TREATMENT OF MATRIX DIFFERENTIAL MODELS USING MATRIX SPLINES	KHOLOD M. ABUALNAJA	Uygulamalı Bilimler /Applied Sciences
		2	AIRPORT CHECK-IN OPTIMIZATION BY IP AND SIMULATION IN COMBINATION	AHMAD THANYAN AL-SULTAN	
		3	APPLICATION OF INTUITIONISTIC FUZZY CROSS ENTROPY MEASURE IN DECISION MAKING FOR MEDICAL DIAGNOSIS	SHIKHA MAHESHWARI AMIT SRIVASTAVA	
		4	PREPARATION AND CHARACTERIZATION OF POLYANILINE (PANI)-PLATINUM NANOCOMPOSITE	KUMAR NEERAJ RANJAN HALDAR	
		5	ESTIMATION OF THE MEAN OF THE SELECTED POPULATION	KALU RAM MEENA ADITI KAR GANGOPADHYAY SATRAJIT MANDAL	
		6	A NEW MODIFICATION OF NONLINEAR CONJUGATE GRADIENT COEFFICIENTS WITH GLOBAL CONVERGENCE PROPERTIES	AHMAD ALHAWARAT MUSTAFA MAMAT MOHD RIVAIE ISMAIL MOHD	
		7	SOME RESULTS ON THE GENERALIZED HIGHER RANK NUMERICAL RANGES	MOHSEN ZAHRAEI	

AKDENİZ

8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
November 20, 2022 – Girne

Bildiri Sunumları / Presentation Session – I
Meeting ID: 859 9112 9936 Passcode: 19201122

20 KASIM / 20 November 2022 /10:00-12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 1	Dr. Öğr. Üyesi Gülay DEMİR	1	CONNELL'İN MARJİNAL ERKEKLİKLERİNİN DEĞİŞEN BEDEN İMAJLARI İLE YORUMLANMASI	Tuğçe GÜNEŞ YÜCE Prof. Dr. Hacer TOR	Sosyal Bilimler /Social Sciences
		2	TÜRKİYE'DE GÖÇMEN ÇOCUK İŞÇİLİĞİ SORUNU	Tuğçe GÜNEŞ YÜCE Prof. Dr. Hacer TOR	
		3	İNSAN HAKLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME: VEDA HUTBESİ ÖRNEĞİ	İbrahim Kerem AKAR Sümeyra TEMİZHAN	
		4	SOMALİLİ BİREYLERİN TÜRKİYE'YE GÖÇ VE UYUMLARI: KEÇİÖREN ÖRNEĞİ	Melike ÖKSÜZTEPE Sümeyra TEMİZHAN	
		5	BIBLIOMETRY ANALYSIS: AN EXAMPLE OF MULTI-CRITERIA DECISION-MAKING METHODS	Dr. Öğr. Üyesi Gülay DEMİR Dr. Öğr. Üyesi Rahim ARSLAN	
		6	HANEHALKI BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ (BT) KULLANIMININ BÖLGE VE CİNSİYETE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI	Dr. Öğr. Üyesi Gülay DEMİR Dr. Öğr. Üyesi Rahim ARSLAN	
		7	SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR DÜNYA İÇİN "İNSANA YAKIŞIR İŞ VE KADIN İŞGÜCÜ" TÜRKİYE ÖRNEĞİ	Doç. Dr. NURDAN KUŞAT Dr. Öğr. Üyesi PERİHAN TÜZÜN	

20 KASIM / 20 November 2022 /10:00-12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 2	Dr. Öğr. Üyesi Gizem VERGİLİ	1	SUKUK İHRAÇLARININ SERMAYE PİYASALARINA ETKİSİ	Öğr. Gör. Dr., ABDULKADİR SEZAL EMEÇ	Sosyal Bilimler /Social Sciences
		2	FINANSMAN ERİŞİMİNDE KREDİ GARANTİ FONU	Dr. Öğr. Üyesi Gizem VERGİLİ	
		3	EKONOMİK, SOSYAL VE POLİTİK KÜRESELLEŞME İLE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: HOLLANDA ÖRNEĞİ	Mustafa Orhan ÖZER	
		4	SATIN ALMA KARARLARINDA HOMO-ECONOMICUS'UN EVRİMİ	Öğr. Gör. Dr. Kader EROL Öğr. Gör. Dr., Sezen GÜNGÖR	
		5	ANALYSIS OF THE EFFECTS OF FINAL GOODS EXPORT ON TOTAL FACTOR PRODUCTIVITY IN TURKISH REPUBLICS	Prof. Dr. Ayşe Meral UZUN Arş. Gör. Nazlı GÖKÇE	
		6	OECD ÜLKELERİNDE VERGİLERİN MALİ AMAÇ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	Araş. Gör. Dr. Ebru Karaş	
		7	INCREASE IN FOOD PRICES AFTER UKRAINE OCCUPATION AND EVALUATION OF ITS EFFECTS ON DISADVANTAGED GROUPS WITHIN THE CONTEXT OF FOOD SECURITY	Dr. Muharrem CAN Dr. Cahide GÖĞÜSDERE	
		8	ECONOMIC CONSEQUENCES OF INTERNATIONAL SANCTIONS IMPLEMENTED ON THE RUSSIAN FEDERATION AFTER THE OCCUPATION OF UKRAINE	Dr. Muharrem CAN	
		9	HANEHALKI TÜKETİM HARCAMALARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET ETKİLERİ	DR. CAHİDE GÖĞÜSDERE	

20 KASIM / 20 November 2022 /10:00-12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 3	Prof. Dr. Oya ŞAKI AYDIN	1	STRUCTURE AND APPEARANCE OF ISLAMIC FINANCIAL TECHNOLOGY COMPANIES (I-FINTECH): A FUNCTIONAL EXAMINATION OF THE WEBSITES OF THE UNITED KINGDOM ISLAMIC FINTECHS COMPANIES	Öğr. Gör. Bedriye GÜNEŞ Prof. Dr. Mustafa EMİR	Sosyal Bilimler /Social Sciences
		2	EVALUATING AUTOMOBILE MANUFACTURERS' E-COMPLAINTS ABOUT QUALITY MANAGEMENT	Dr. Damla Çevik Aka	
		3	VERGİLEMEDE ADALET VE TÜRKİYE'DE VERGİ ADALETİNİ OLUMSUZ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	Doç. Dr., BETÜL HAYRULLAHOĞLU	

		4	YENİ EĞLENCE KÜLTÜRÜ VE ÇOCUKLAR: BİR BOŞ ZAMAN ETKİNLİĞİ OLARAK SOSYAL MEDYA KULLANIMININ EKOLOJİSİ	Prof. Dr. Oya ŞAKI AYDIN	
		5	KGK TARAFINDAN YAYIMLANMIŞ HESAP PLANLARININ KARŞILAŞTIRILMASI	Dr. Öğr. Üyesi İsa KILIÇ Öğr. Gör. Dr. Ahmet ALATAŞ	
		6	BORSA İSTANBUL’DA FAALİYET GÖSTEREN DEMİR ÇELİK SEKTÖRÜNDEKİ İŞLETMELERİN LİKİDİTE ANALİZİ	Öğr. Gör. Dr. Ahmet ALATAŞ Dr. Öğr. Üyesi İsa KILIÇ	
20 KASIM / 20 November 2022 /10:00-12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 4	Prof. Dr. Şerife KARAGÖZOĞLU	1	PSİKOTİK HASTALIKLARDA RELAPSI ÖNLEMEDE PSİKİYATRİK TEMELLİ MÜDAHALELER	Deniz KURTARAN Meral KELLEÇİ	Uygulamalı Bilimler /Applied Sciences
		2	KADINDA ŞİDDETİ ÖNLEMEDE PSİKİYATRİK TEMELLİ MÜDAHALELER	Meral KELLEÇİ Deniz KURTARAN	
		3	VAJİNAL AKINTISI OLAN HASTALARDA TRICHOMONAS VAGİNALİS İZOLASYONU VE METRONİDAZOL DİRENCİ	Gönenç Çalışkantürk Fahriye Ekşi Özge Kömürcü Karuserci	
		4	VENTRİKÜLOPERİTONEAL ŞANTINDA SALMONELLA SPP. ÜREMESİ OLAN BİR OLGU SUNUMU	Uzm. Dr. Gönenç ÇALIŞKANTÜRK	
		5	COVID 19 TANISI İLE İZLENEN BİREYLERİN OMAHA SİSTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ	Şenay AKGÜN Makbule TOKUR-KESGİN Hümeyra HANÇER-TOK Lütfiye Nur UZUN	
		6	HEMŞİRELİKTE AHLAKİ ZEKANIN ETİK KARAR VERME SÜREÇLERİ İLE İLİŞKİSİ	Prof. Dr. Şerife KARAGÖZOĞLU Arş. Gör. Hülya KOÇYİĞİT	
		7	EFFECTS OF DEPENDENT LOOPS IN THE URINARY CATHETER DRAINAGE TUBE IN HEALTH CARE ENVIRONMENTS	Arş. Gör. Hülya KOÇYİĞİT Prof. Dr. Şerife KARAGÖZOĞLU	
20KASIM / 20 November 2022 /10:00-12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 5	Doç. Dr. Merve YILDIRIM	1	AN ARTIST “In-between”: SAYGUN DURA	Doç. Dr. Derya ŞAHİN	Sosyal Bilimler /Social Sciences
		2	CHRONOPHOTOGRAPHIC APPROACHES IN THE FUTURISM ART CURRENT	Doç. Dr. Derya ŞAHİN	
		3	HIROKAZU KORE-EDA SİNEMASININ GERÇEKLİKLE KURDUĞU İLİŞKİ: SHOPLIFTERS (2018) FİLMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	Doç. Dr. Neslihan Göker Doç. Dr. Göksel Göker	
		4	HAZIR GİYİM SÜREÇLERİNDE; SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK	RASİH SAİTCAN TARLAN SÜMEYYA EMİROĞLU	
		5	STİASYONİZM HAREKETİ VE GÜNCEL SANAT	Doç. Dr. Merve YILDIRIM	
		6	MİKRO FENOMENLER ÜZERİNE BİR İNCELEME	Zeynep KAPLAN	
		7	UNUTMA, HATIRLAMA, GEÇMİŞLE YÜZLEŞME VE HESAPLAŞMA AÇISINDAN BELGESEL SİNEMA	Arş. Gör. Savaş YAVUZ	
		8	SCHOPEANHUER’DA İRADENİN İNTİHARI	ÖZGÜN DOĞAN	
Bildiri Sunumları / Presentation Session – I					
Meeting ID: 859 9112 9936			Passcode: 19201122		
20 KASIM / 20 November 2022 /10:30-12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 6		1	RESEARCH ANALYSIS IN ECLECTIC THEORY (KABOUDAN AND SFANDIAR)	FARİDEH ALIZADEH MOHD NASIR HASHIM	
		2	A STUDY OF MANAGEMENT PRINCIPLES INCORPORATING CORPORATE GOVERNANCE AND ADVOCATING ETHICS TO REDUCE FRAUD AT A SOUTH AFRICAN BANK	ROSHAN JELAL CHARLES MBOHWA	

CHANTANA INSRA	3	LEGAL PROBLEMS WITH THE THAI POLITICAL PARTY ESTABLISHMENT	PAIBOON CHUWATTHANAKIJ	Sosyal Bilimler /Social Sciences	
	4	ONLINE METACOGNITIVE READING STRATEGIES USE BY POSTGRADUATE LIBYAN EFL STUDENTS	NAJWA ALSAYED OMAR		
	5	DIVERSITY MANAGEMENT OF GENDER, AGE AND DISABILITY IN THE BANKING SECTOR IN THE KINGDOM OF SAUDI ARABIA	NADA AZHAR		
	6	LOAN GUARANTEE SCHEMES: PRIVATE AND PUBLIC EXAMPLES	SIMEON KARAFOLAS MACIEJ WOŹNIAK		
	7	THE SYSTEMATICAL ANALYSIS ABOUT THE EFFECT OF KNOWLEDGE SPILLOVER ON TECHNOLOGICAL INNOVATION CAPABILITY	TIAN TIAN, TIAN BAOGUANG		
	8	MUSCLE: THE TACTILE TEXTURE DESIGNED FOR THE BLIND	CHANTANA INSRA		
20 KASIM / 20 November 2022 /10:30-12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 7	Dr. OSAMAH A. ALSAYEGH	1	NEED FOR STANDARDIZATION OF MANUAL INSPECTION IN SMALL AND MEDIUM-SCALE MANUFACTURING INDUSTRIES	ADITHYA NADIG	Sosyal Bilimler /Social Sciences
		2	KEY FACTORS INFLUENCING INDIVIDUAL KNOWLEDGE CAPABILITY IN KIFS	SALMAN IQBAL	
		3	THE EFFECT OF FAST FOOD GLOBALISATION ON STUDENTS' FOOD CHOICE	IJEOMA CHINYERE UKONU	
		4	THE IMPACT OF BRAND LOYALTY ON PRODUCT PERFORMANCE	TANZEEL BIN ABDUL RAUF PATKER SABA MATEEN	
		5	A HYBRID PARTICLE SWARM OPTIMIZATION-NELDER- MEAD ALGORITHM (PSO- NM) FOR NELSON-SIEGEL- SVENSSON CALIBRATION	SOFIA AYOUCHE RACHID ELLAIA RAJAE ABOULAICH	
		6	RAMIFICATION OF OIL PRICES ON RENEWABLE ENERGY DEPLOYMENT	OSAMAH A. ALSAYEGH	
		7	IDENTIFICATION OF LEAN IMPLEMENTATION HURDLES IN INDIAN INDUSTRIES	BHIM SINGH	
		8	ILLUMINATING THE POLICIES AFFECTING ENERGY SECURITY IN MALAYSIA'S ELECTRICITY SECTOR	HUSSAIN ALI BEKHET ENDANG JATI MAT SAHID	
20 KASIM / 20 November 2022 /10:30-12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 8	YVETA POHNĚTALOVÁ	1	WEST AFRICAN ISLAMIC CIVILIZATION: SOKOTO CALIPHATE AND SCIENCE EDUCATION	HASSAN ATTAHIRU GWANDU	Sosyal Bilimler /Social Sciences
		2	TEACHERS' PERCEPTIONS OF THE NEGATIVE IMPACT OF TOBEPHOBIA ON THEIR EMOTIONS AND JOB SATISFACTION	PRAKASH SINGH	
		3	KNOWLEDGE MANAGEMENT AS TOOL FOR ENVIRONMENTAL MANAGEMENT SYSTEM IMPLEMENTATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	NATALIA MARULANDA GRISALES	
		4	UNDERGRADUATES LEARNING PREFERENCES: A COMPARISON OF SCIENCE, TECHNOLOGY AND SOCIAL SCIENCE ACADEMIC DISCIPLINES IN RELATIONS TO TEACHING DESIGNS AND STRATEGIES	SALINA BUDIN SHAIRA ISMAIL	
		5	INQUIRY ON THE IMPROVEMENT TEACHING QUALITY IN THE CLASSROOM WITH META-TEACHING SKILLS	SHAHLAN SURAT SAEMAH RAHMAN SAADIAH KUMMIN	
		6	THE NEW EDUCATORS: THE REASONS FOR SAUDI ARABIA TO INVEST MORE IN STUDENT COUNSELING PROGRAMS	TURKI AFFraLOTAIBI	
		7	THE IMPACT OF DRAMA EDUCATION ON CREATIVITY DEVELOPMENT AT PRESCHOOL CHILDREN	VLADIMÍRA HORNÁČKOVÁ	
		8	IDEAL SCHOOL OF THE FUTURE FROM THE PARENTS' VIEW: QUANTITATIVE RESEARCH OF FACULTY OF EDUCATION OF THE UNIVERSITY OF HRADEC KRÁLOVÉ	YVETA POHNĚTALOVÁ	
20 KASIM / 20 November 2022 /10:30-12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme

Hall 9	ZULAIKHA REESHA RASHAAD	1	EFFECT OF INVENTORY MANAGEMENT ON FINANCIAL PERFORMANCE: EVIDENCE FROM NIGERIAN CONGLOMERATE COMPANIES	ADAMU DANLAMI AHMED	Sosyal Bilimler /Social Sciences
		2	PERCEPTION OF HYGIENE KNOWLEDGE AMONG STAFF WORKING IN TOP FIVE FAMOUS RESTAURANTS OF MALE'	ZULAIKHA REESHA RASHAAD	
		3	BUS TRANSIT DEMAND MODELING AND FARE STRUCTURE ANALYSIS OF KABUL CITY	RAMIN MIRZADA TAKUYA MARUYAMA	
		4	RELATIONSHIP BETWEEN HOFSTEDE'S CULTURAL DIMENSIONS AND TOURISM PRODUCT SATISFACTION	THANAWIT BUAFAI SIYATHORN KHUNON	
		5	DETERMINANTS OF CONFERENCE SERVICE QUALITY AS PERCEIVED BY INTERNATIONAL ATTENDEES	SHIVA HASHEMI AZIZAN MARZUKI, S. KIUMARSI	
		6	CONSUMER BEHAVIOR AND KNOWLEDGE ON ORGANIC PRODUCTS IN THAILAND	WARUNPUN KONGSOM CHAIWAT KONGSOM	
		7	DEVELOPING AN AUDIT QUALITY MODEL FOR AN EMERGING MARKET	BITA MASHAYEKHI, AZADEH MADDAHI ARASH TAHRIRI	
		8	IMPROVING THE MANAGEMENT SYSTEMS OF THE OWNERSHIP RISKS IN CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF THE RUSSIAN ECONOMY	MIKHAIL V. KHACHATURYAN	
20 KASIM / 20 November 2022 /10:30-12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 10	ANA PAUNA	1	COGNITIVE BEHAVIOUR THERAPY TO TREAT SOCIAL ANXIETY DISORDER: A PSYCHOLOGY CASE	YASMIN BINTI OTHMAN MYDIN MOHD. FADZILLAH ABDUL RAZAK	Sosyal Bilimler /Social Sciences
		2	SERIOUS GAME FOR AUTISM CHILDREN: REVIEW OF LITERATURE	HELMİ ADLY MOHD NOOR FAAIZAH SHAHBODIN NAIM CHE PEE	
		3	THE IMPLICIT METHODS FOR THE STUDY OF TOLERANCE	M. BAMBULYAKA	
		4	EXPERT WITNESS TESTIMONY IN THE BATTERED WOMAN SYNDROME	ANA PAUNA	
		5	HOW DOES PSYCHOANALYSIS HELP IN RECONSTRUCTING POLITICAL THOUGHT? AN EXERCISE OF INTERPRETATION	SUBRAMANIAM CHANDRAN	
		6	ALIGNING IS DEVELOPMENT WITH USERS- WORK HABITS	ABBAS MOSHREF RAZAVI RODINA AHMAD	
		7	HOW VALID ARE OUR LANGUAGE TEST INTERPRETATIONS? A DEMONSTRATIVE EXAMPLE	MASOUD SAEEDI SHIRIN RAHIMI KAZEROONI VAHID PARVARESH	
		8	CULTURAL ANXIETY AND ITS IMPACT ON STUDENTS- LIFE: A CASE STUDY OF INTERNATIONAL STUDENTS IN WUHAN UNIVERSITY	NADEEM AKHTAR SHAN BO	
20 KASIM / 20 November 2022 /10:30-12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 11	CHANOKNART MAYUSOH	1	CHALLENGING THE STEREOTYPES: A CRITICAL STUDY OF CHOTTI MUNDA AND HIS ARROW AND SULA	KHUSHBOO GOKANI, RENU JOSAN	Sosyal Bilimler /Social Sciences
		2	LIMITATIONS OF SELECTED E-GOVERNANCE SERVICES IN INDIA: POLICY CHANGE AS SOLUTION FOR EXPERIENCE ENHANCEMENT OF CITIZEN SERVICES	CHAITANYA VYAS	
		3	HOUSEHOLD LEVEL DETERMINANTS OF RURAL-URBAN MIGRATION IN BANGLADESH	SHAMIMA AKHTER SIEGFRIED BAUER	
		4	WEB-CONTENT ANALYSIS OF THE MAJOR SPANISH TOURIST DESTINATIONS EVALUATION BY RUSSIAN TOURISTS	NATALIA POLKANOVA SERGEY KAZAKOV	
		5	A MULTI-PHASE METHODOLOGY FOR INVESTIGATING LOCALISATION POLICIES WITHIN THE GCC: THE HOTEL INDUSTRY IN THE KSA AND THE UAE	AREEJ AZHAR PETER DUNCAN DAVID EDGAR	
		6	THE IMPORTANCE OF ISSUES FOR THE YOUTH IN VOTER DECISION MAKING: A CASE STUDY AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN MALAYSIA	SIVAMURUGAN PANDIAN	
		7	MULTIPLE INTELLIGENCE THEORY WITH A VIEW TO DESIGNING A CLASSROOM FOR THE FUTURE	PHALAUNNAPHAT SIRIWONGS	

		8	FORMAL THAI NATIONAL COSTUME IN THE REIGN OF KING BHUMIBOL ADULYADEJ	CHANOKNART MAYUSOH	
		9	JAPANESE ENGLISH IN TRAVEL BROCHURES	PREMVADEE NA NAKORNPANOM	
Bildiri Sunumları / Presentation Session – II Meeting ID: 859 9112 9936Passcode: 19201122					
20 KASIM / 20 November 2022 /14:00-16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 1	Doç. Dr., ZEYNEP KOYUNLU ÜNLÜ	1	ISLAMIC VALUES: SCIENCE IN ISLAM	Prof. Hacer Hüseynova	Sosyal Bilimler /Social Sciences
		2	TURKISH ADAPTATION STUDY OF THE MOTIVATIONS FOR SOCIAL MEDIA USE SCALE AMONG ADOLESCENTS	Tuğba KİŞLAK SANCAK Prof. Dr. Halil EKŞİ	
		3	ZORBALIĞA SEYİRCİ MÜDAHALE PSİKO-EĞİTİM PROGRAMININ ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN ZORBALIĞA MÜDAHALE BECERİLERİNE ETKİSİ	BÜŞRA ACAR AĞAR Dr. YAĞMUR ULUSOY	
		4	MATEMATİK VE FEN BİLİMLERİ EĞİTİMİNDE YAZMA ETKİNLİKLERİNİN ÖĞRENCİ BAŞARISINA ETKİSİ: BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI	VELİ ÜNLÜ Doç. Dr., ZEYNEP KOYUNLU ÜNLÜ	
		5	ORİGAMİNİN ÜSTÜN YETENEKLİ ÖĞRENCİLERİN BAŞARILARINA VE GEOMETRİYE YÖNELİK TUTUMLARINA ETKİSİ	VELİ ÜNLÜ	
		6	GÜZEL GÜLÜŞLERİN ALTINDAKİ SIR: MATEMATİK	Tuğba YURT ASLAN Nuray YURT Dt. Sadiye YURT Fatma YURT Elif Ecrin BİLGİN Tuna MALATYALI	
		7	TEST EVALUATION APPROACHES IN ONLINE EDUCATION: ITEM RESPONSE THEORY	Dr. Emin ÖZEN	
20 KASIM / 20 November 2022 /14:00-16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 2	Asst. Prof., SERAP KALFAOĞLU	1	TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI SOSYAL PAZARLAMA REKLAMLARININ GÖSTERGEBİLİM YÖNTEMİYLE ANALİZİ	Arş. Gör. Elif ARSLAN DİNÇ	Sosyal Bilimler /Social Sciences
		2	TÜRKİYE’DE VIKOR VE SWARA YÖNTEMİ KULLANILARAK SÜRDÜRÜLEBİLİR KARAYOLU FİRMA SEÇİMİ	Arş. Gör. Elif ARSLAN DİNÇ Dr. Öğr. Üyesi Celil DURDAĞ	
		3	RESISTANCE TO TECHNOLOGY AND ITS CONSEQUENCES IN ORGANIZATIONS	Asst. Prof., SERAP KALFAOĞLU	
		4	AGENTIC AND COMMUNAL LEADERSHIP	Asst. Prof., SERAP KALFAOĞLU	
		5	BORSA İSTANBUL’DA İŞLEM GÖREN OTOMOTİV ŞİRKETLERİNİN TOPSIS VE MOORA YÖNTEMİ İLE FİNANSAL PERFORMANSININ ÖLÇÜLMESİ	Prof. Dr. FERİŞTAH SÖNMEZ YL FERDA YILDIRIM YL EFECAN BAKAN	
		6	NÜKLEER EMNİYET VE GÜVENLİK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA UKRAYNA ZAPORİJYA NGS HABERLERİNİN ANALİZİ	TARKAN KILIÇ PROF. DR. OYA ŞAKI AYDIN	
		7	REINTEGRATION OF FORMER INMATES: EXPERIENCES OF BUSINESS ESTABLISHMENTS ON EMPLOYABILITY	AIMEE M. AYA-AY	
20 KASIM / 20 November 2022 /14:00-16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 3	Dr. Öğr. Üyesi, YALÇIN ÇETİN	1	SON DÖNEM OSMANLI BİLGİNLERİNDEN ABDULLATİF HARPÜT’İNİN ŞİİLİĞE BAKIŞI	Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Ömer YAVUZ	Sosyal Bilimler /Social Sciences
		2	ŞİDDET EĞİLİMİ İLE DİNİ BAŞA ÇIKMA ARASINDAKİ İLİŞKİ	Dr. Öğr. Üyesi BİLAL KARTAL	
		3	DİN VE FELSEFE ARASINDA BİR AHLAK VARLIĞI OLARAK İNSANIN MAHİYETİ ÜZERİNE	Dr. Öğr. Üyesi, YALÇIN ÇETİN	
		4	PLATON’UN DEVLET DİYALOGU’NDA İNSAN EĞİTİMİNİN MAHİYETİ ÜZERİNE	Dr. Öğr. Üyesi, YALÇIN ÇETİN	
		5	KONULU TASNİF OLGUSUNUN HADİS BAĞLAMLARINA ETKİSİ: CUMA GUSLÜ ÖRNEĞİ	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Tanrıverdi	
		6	CİNLERİN BEŞER PEYGAMBERE İMAN ETMELERİNİN KELÂMÎ MAHİYETİ	Dr. Nezir MAVİŞ	

		7	TASAVVUF TARİHİNDE ZÜHDÜN TEŞEKKÜLÜ VE DÖNEMLENDİRME SORUNU	Asude Yılmaztürk	
20 KASIM / 20 November 2022 /14:00-16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 4	Dr., Hakan ÖZKÖSE	1	FOTOVOLTAİK PANEL VE GÜNEŞ ENERJİSİ SANTRALLERİNDE MEYDANA GELEBİLECEK ARIZALAR	EMRE ÖZEL Dr. Öğr. Üyesi İBRAHİM KIRBAŞ	Uygulamalı Bilimler /Applied Sciences
		2	ENDÜSTRİ 4.0 : SANAL GERÇEKLİK ALTYAPISI ve TEKNOLOJİLERİ	Dr., Hakan ÖZKÖSE	
		3	DETECTION OF TOXIC HEMLOCK BY MACHINE LEARNING	MERT DEMİR	
		4	İVME SENSÖRÜ İLE HAYVAN HASTALIKLARININ TESPİTİ	MERT DEMİR	
		5	KOMPOZİT PARÇALARDAKİ YAPIŞTIRMA TAMİR YÖNTEMLERİNİN FAYDALARI	Mehmet Berkay KARA Dr. Öğr. Üyesi Orhan ERDEN	
		6	Analytical Overview of Climate Change and Utilization of Renewable Energy	Ogunlesi Oluwagbenga Olaoluwa Taiwo Adetutu Odubanjo Oladeji Daniel Oladele Ehinola Abigail Opeyemi Solomon Tosin Okeshina	
		7	SAMSUN RÜZGÂR ENERJİSİ KULLANILABİLİRLİĞİNİN İNCELENMESİ	Dr. Öğr. Üyesi MURAT KAPUSUZ	
20 KASIM / 20 November 2022 /14:00-16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 5	Doç.Dr.Züleyha DEĞİRMENÇİ	1	TEKSTİLDE PAZARLAMA ve SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMLARININ MODA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	Doç.Dr.Züleyha DEĞİRMENÇİ	Uygulamalı Bilimler /Applied Sciences
		2	GIDA BİLEŞENLERİNİN BİYİYARARLILIĞI VE BİYÖERİŞEBİLİRLİĞİ	ESMA ULUCAN MUHAMMET ERCAN HACER ÇOKLAR MEHMET AKBULUT	
		3	ODUN UNU, TETRA PAK ® KUTU VE GERİ DÖNÜŞÜMDEN ELDE EDİLEN POLİETİLEN İLE ÜRETİLEN ODUN-PLASTİK KOMPOZİT MALZEMELERİN RENK ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ	Prof. Dr. Bekir Cihad BAL Doç. Dr. Ümit AYATA	
		4	KARAKAVAK ODUNUNDA RENK, BEYAZLIK İNDEKSİ VE PARLAKLIK ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE DOĞAL YAŞLANDIRMANIN ETKİSİ	Prof. Dr. Bekir Cihad BAL Doç. Dr. Ümit AYATA	
		5	MICROWAVE AUTOPYROLYSIS OF COAL IN BUBBLING FLUIDIZED BED BY CA - FERRITE/ SERPENTINITE FINE	Dr. Yıldırım İsmail Tosun	
		6	SAWING DISC TEST FOR SLOPE DESIGN OF ŞIRNAK ASPHALTITE QUARRY - CEMENT INJECTED SHALE, MARLY CLAYSTONE FOR SLOPE STABILITY AND CREEP ASSESSMENT	Dr. Yıldırım İsmail Tosun	
		7	BEBEK BEZİNİN EMİCİ BÖLGE BÜTÜNLÜĞÜNÜN ARTTIRILMASI İÇİN FONKSİYONEL UYGULAMALARIN ARAŞTIRILMASI	MUSTAFA ÖZGEÇ ÜMIT GENÇTÜRK AZİZE İNCE	
		8	AKMAYAN TUTKAL FORMÜLASYONU ARAŞTIRILMASI VE GELİŞİMİNİN SAĞLANMASI	Şule TUFAN Mehmet ÖZDEMİR Prof.Dr.Serkan EMİK	
		9	ENDÜSTRİYEL ATIK KAUÇUK KATKILI JEOPOLİMERİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ	ARİFE GÖZDE AKAN SEVGİ DEMİREL HATİCE ÖZNUR ÖZ	
		10	ALKİD EMÜLSİYON BAZLI, DÜŞÜK UÇUCU ORGANİK BİLEŞİK İÇEREN BOYA REÇETELERİNİN GELİŞTİRİLMESİ	Ahmet Can Ünal Erdem Akyüz	
Bildiri Sunumları / Presentation Session – II					
Meeting ID: 859 9112 9936			Passcode: 19201122		
20 KASIM / 20 November 2022 /14:30-16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme

Hall 6	R. RAMA KISHORE SUNESH	1	PROGRAMMING LANGUAGE EXTENSION USING STRUCTURED QUERY LANGUAGE FOR DATABASE ACCESS	CHAPMAN EZE NNADOZIE	Uydulamalı Bilimler /Applied Sciences
		2	AUTOMATED HEART SOUND CLASSIFICATION FROM UNSEGMENTED PHONOCARDIOGRAM SIGNALS USING TIME FREQUENCY FEATURES	NADIA MASOOD KHAN MUHAMMAD SALMAN KHAN GUL MUHAMMAD KHAN	
		3	ADAPTION MODEL FOR BUILDING AGILE PRONUNCIATION DICTIONARIES USING PHONEMIC DISTANCE MEASUREMENTS	AKELLA AMARENDRA BABU RAMA DEVI YELLASIRI NATUKULA SAINATH	
		4	OPTIMIZED AND SECURED DIGITAL WATERMARKING USING ENTROPY, CHAOTIC GRID MAP AND ITS PERFORMANCE ANALYSIS	R. RAMA KISHORE SUNESH	
		5	A DATASET OF PROGRAM EDUCATIONAL OBJECTIVES MAPPED TO ABET OUTCOMES: DATA CLEANSING, EXPLORATORY DATA ANALYSIS AND MODELING	ADDIN OSMAN ANWAR ALI YAHYA MOHAMMED BASIT KAMAL	
		6	A ROBUST OPTIMIZATION MODEL FOR THE SINGLE-DEPOT CAPACITATED LOCATION-ROUTING PROBLEM	ABDOLSALAM GHADERI	
		7	IMAGE DEHAZING USING DARK CHANNEL PRIOR AND FAST GUIDED FILTER IN DAUBECHIES LIFTING WAVELET TRANSFORM DOMAIN	HARPREET KAUR SUDIPTA MAJUMDAR	
20 KASIM / 20 November 2022 /14:30-16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 7	YOKO NAMEKATA	1	A Study of General Attacks on Elliptic Curve Discrete Logarithm Problem over Prime Field and Binary Field	TUN MYAT AUNG NI NI HLA	Uydulamalı Bilimler /Applied Sciences
		2	Integrated ACOR/IACOMV-R-SVM Algorithm	HIBA BASIM ALWAN KU RUHANA KU-MAHAMUD	
		3	Solar-Inducted Cluster Head Relocation Algorithm	GORAN DJUKANOVIC GORAN POPOVIC	
		4	Automated Java Testing: JUnit versus AspectJ	MANISH JAIN, DINESH GOPALANI	
		5	Effect of Modification and Expansion on Emergence of Cooperation in Demographic Multi-Level Donor-Recipient Game	TSUNEYUKI NAMEKATA YOKO NAMEKATA	
		6	Effect of Modification and Expansion on Emergence of Cooperation in Demographic Multi-Level Donor-Recipient Game	TSUNEYUKI NAMEKATA YOKO NAMEKATA	
		7	Modeling and Analyzing the WAP Class 2 Wireless Transaction Protocol Using Event-B	RAJAA FILALI MOHAMED BOUHDADI	
20 KASIM / 20 November 2022 /14:30-16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 8	LEBARI B. GBOELOH	1	Privacy Issues in Pervasive Healthcare Monitoring System: A Review	RUSYAIZILA RAMLI NASRIAH ZAKARIA PUTRA SUMARI	Uydulamalı Bilimler /Applied Sciences
		2	Security Architecture for At-Home Medical Care Using Sensor Network	S.S.MOHANAVALLI SHEILA ANAND	
		3	On The Analysis of a Compound Neural Network for Detecting Atrio Ventricular Heart Block (AVB) in an ECG Signal	SALAMA MEGHRICHE AMER DRAA MOHAMMED BOULEMDEN	
		4	Changes of Power-Velocity Relationship in Female Volleyball Players during an Annual Training Cycle	K. BUSKO	
		5	Objectivity, Reliability and Validity of the 90º Push-Ups Test Protocol Among Male and Female Students of Sports Science Program	AHMAD HASHIM MOHD SANI MADON	
		6	Inductions of CaC2 on Sperm Morphology and Viability of the Albino Mice (Mus musculus)	DIKE H. OGBUAGU ETSEDE J. ORITSEMATOSAN	

		7	Protective Effect of Thymoquinone against Nephrotoxicity Induced by Cadmium in Rats	AMR A. FOUAD HAMED A. ALWADAANI IYAD JRESAT	
		8	Occurrence of Adult Taenia saginata in Cattle Slaughtered in Major Abattoirs in Port Harcourt Metropolis, Nigeria	LEBARI B. GBOELOH	
20 KASIM / 20 November 2022 /14:30-16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 9	MANISH GUPTA	1	A Compact Via-less Ultra-Wideband Microstrip Filter by Utilizing Open-Circuit Quarter Wavelength Stubs	MUHAMMAD YASIR WADOOD FATEMEH BABAEIAN	Uydulamalî Bilimler /Applied Sciences
		2	Received Signal Strength Indicator Based Localization of Bluetooth Devices Using Trilateration: An Improved Method for the Visually Impaired People	MUHAMMAD IRFAN AZIZ THOMAS OWENS UZAIR KHALEEQ UZ ZAMAN	
		3	12x12 MIMO Terminal Antennas Covering the Whole LTE and WiFi Spectrum	MOHAMED SANAD NOHA HASSAN	
		4	Development of Maintenance Schedule and Root Cause Analysis Based on Computerized Maintenance Management System for a Fertilizer Plant	SANJEEV KUMAR	
		5	Agent/Group/Role Organizational Model to Simulate an Industrial Control System	NOUREDDINE SEDDARI MOHAMED BELAOUED SALAH BOUGUEROUA	
		6	Optimizing Logistics for Courier Organizations with Considerations of Congestions and Pickups: A Courier Delivery System in Amman as Case Study	NADER A. AL THEEB ZAID ABU MANNEH IBRAHIM AL-QADI	
		7	Revised Technology Acceptance Model Framework for M-Commerce Adoption	MANISH GUPTA	
20 KASIM / 20 November 2022 /14:30-16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Hall 10	DINI DEWI HENIARTI	1	The Portuguese Framework of the Professional Internship without Public Funds	ANA LAMBELHO	Sosyal Bilimler /Social Sciences
		2	Origins of Strict Liability for Abnormally Dangerous Activities in the United States, Rylands v. Fletcher and a General Clause of Strict Liability in the UK	MARIA LUBOMIRA KUBICA	
		3	Privacy vs. National Security: Where Do We Draw the Line	NOORANEDA MUTALIP LAIDEY	
		4	The Role of European Union in Global Governance	YRFET SHKRELI	
		5	Controlling Youths Participation in Politics in Sokoto State: A Constructive Inclusiveness for Good Governance in Nigeria	UMAR UBANDAWAKI	
		6	Judicial Institutions in a Post-Conflict Society: Gaining Legitimacy through a Holistic Reform	ABDUL SALIM AMIN	
		7	Military Court’s Jurisdiction over Military Members Who Commit General Crimes under Indonesian Military Judiciary System in Comparison with Other Countries	DINI DEWI HENIARTI	
		8	Closed Will in Russian Civil Law: Specific Aspects	FARIDA BUNIA TOVA	

10th International Group Exhibition "Adventure Of Art From Traditional To Contemporary"					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title		Tema / Theme
Exhibition		1	Zamanın Yansıması/Reflection of Time	Ahmet Ender Uysal	Group Exhibition
		2	Yuva	Ayşe Karabey	
		3	tecrübeyi izlemek	Bahadır Burak SOLAK	
		4	Leoparın Dönüşümü	BÜŞRA ÖZTÜRK	
		5	Şakayık Sersisinden	Burcu GÜNAY	
		6	Kentin Not Defteri	Deniz DORA	
		7	Gidilmeyen Yerler/ Places Not Visited	Esra Ertuğrul Tomsuk	
		8	Anlık Değerler / Instant Values	Esmâ MUTLU	
		9	Döngü	GÜLCAN ACARTÜRK	
		10	Sana bir şey söyleyeceğim / I'll tell you something	İpek Fatma Çevik	
		11	Döngü	Kemal Sağlam	
		12	Boşluk Hissi	Merve Duydu	
		13	EL-Cebbar	Mine DİLBER	
		14	Tamburi	Nermin ÖZCAN ÖZER	
		15	Zerlapis Vazo ve Laleler	Nermin ÖZCAN ÖZER	
		16	SEVGİ ADINA BİR DEMET	Nursel KARACA	
		17	SEVİNÇ	Nursel KARACA	
		18	DEQ KAM Shaman Series II	NÜSHET GÖKSUN YENER	
		19	Timeless	Serap IŞIKHAN	
		20	Kolyelim	Şengül EROL	
		21	Zeyna	Şengül EROL	
		22	GELENEKTEN GELECEĞE MİSİR	ŞÜKRAN TÜMER	
		23	GELENEKTEN GELECEĞE LALEZAR	ŞÜKRAN TÜMER	

CONTENT	
CONGRESS ID	
SCIENTIFIC & REVIEW COMMITTEE	
PROGRAM	
CONTENT	
ORAL PRESENTED PAPERS IN THE CONFERENCE	
VAROLUŞÇU FELSEFE BAĞLAMINDA SİMONE DE BEAUVOİR VE BELİRSİZLİK AHLAKI Nejdet DURAK, Eylem AKDEMİR	1
VAROLUŞÇU ÖZGÜRLÜK BAĞLAMINDA KADIN: SİMONE DE BEAUVOİR Eylem AKDEMİR, Nejdet DURAK	16
OLTU ARSLAN PAŞA KÜLLİYESİ VE OLTU KALESİ KEZİBAN SELÇUK	30
EVRENGZİB DÖNEMİ TARİHÇİLERİ VE ESERLERİ BERNA KARAGÖZOĞLU	47
EKBER ŞAH DÖNEMİ TARİHÇİLERİ VE ESERLERİ BERNA KARAGÖZOĞLU	58
KONULU TASNİF OLGUSUNUN HADİS BAĞLAMLARINA ETKİSİ: CUMA GUSLÜ ÖRNEĞİ MUSTAFA TANRIVERDİ	66
NASREDDİN HOCA'NIN FIKRALARINDA EVRENSEL DEĞERLERDEN ÖZ GÜVEN YASEMİN KATI	77
YEREL YÖNETİCİLERİN DEĞERLENDİRMELERİYLE COĞRAFİ İŞARETLER ERKAN DENK, NİLGÜN SANALAN BİLİCİ	86
ANAYASAL VERGİLENDİRME İLKELERİ VE ÜLKE ÖRNEKLERİ SERDAR SEMİH ÖZARSLAN	107
TÜRK HUKUKUNDA YATIRIM YOLUYLA VATANDAŞLIK KAZANIMI NECLA ÖZTÜRK	120
TÜRK HUKUKUNDA YATIRIM YOLUYLA VATANDAŞLIK KAZANIMI NECLA ÖZTÜRK	125
İŞ HAYATINDA STRES, KAYGI, DEPRESYON BULAŞICI MI? NİTEL BİR ARAŞTIRMA ADEVİYE ERDOĞAN	130
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN İNSTAGRAM UYGULAMASI KULLANIMLARININ TÜKETİM ALIŞKANLIKLARINA ETKİSİ EJDER ÇELİK, HÜLYA ÇAKIR	144

PANDEMİ SÜRECİNDE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ ÖRGÜTSEL SİNİZM DÜZEYLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ EMEL BURAK	166
DİJİTAL LİDERLİĞİN İNSAN KAYNAKLARI UYGULAMA ALANINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME EMEL BURAK	179
PSİKOLOJİDE HAYAL KURMAK ÜZERİNE BİR DERLEME GİZEM SAVRUK	189
THE ROLE OF ERASMUS+ PROGRAM IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING MEFTUN DENİZ, SEYHUN DOĞAN	210
SİVİL TOPLUMUN EVRENSEL TARİHİ VE FELSEFESİ TUĞBA TÜRKÇÜ	225
DOĞRUDAN ÖĞRETİMİN EDİMSSEL PERFORMANSA ETKİSİ MEHMET KANIK	236
TÜRKİYE’DE EĞİTİM AÇISINDAN BİLGİ TOPLUMU YAPISINA GEÇİŞİ ENGELLEYEN EĞİTİM FELSEFESİNDEN KAYNAKLANAN ETKENLER VE ÇÖZÜM MODELİ HASAN BOZASLAN	248
THE NEW RUSSIAN ENERGY POLITICS TOWARD EU AND THE ROLE OF TURKEY EMRAH YILDIRIMÇAKAR	261
ENERJİ DOSTU KENTLEŞMEDE YENİ TEŞVİK YÖNTEMLERİ FATİH GÜLER	269
SEÇİM KANUNLARINDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLERİN BİR YIL İÇİNDE GERÇEKLEŞECEK SEÇİMLERDE UYGULANAMAYACAĞI KURALI ÜZERİNE FATİH GÜLER	276
CONNELL’İN MARJİNAL ERKEKLİKLERİNİN DEĞİŞEN BEDEN İMAJLARI İLE YORUMLANMASI TUĞÇE GÜNEŞ YÜCE, HACER TOR	287
TÜRKİYE’DE GÖÇMEN ÇOCUK İŞÇİLİĞİ SORUNU TUĞÇE GÜNEŞ YÜCE, HACER TOR	300
COMPARISON OF HOUSEHOLD INFORMATION TECHNOLOGIES (IT) USE BY REGION AND GENDER GÜLAY DEMİR, RAHİM ARSLAN	314
BIBLIOMETRY ANALYSIS: AN EXAMPLE OF MULTI-CRITERIA DECISION-MAKING METHODS GÜLAY DEMİR, RAHİM ARSLAN	325
SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR DÜNYA İÇİN “İNSANA YAKIŞIR İŞ VE KADIN İŞGÜCÜ” TÜRKİYE ÖRNEĞİ NURDAN KUŞAT, PERİHAN TÜZÜN	334

SUKUK İHRAÇLARININ SERMAYE PİYASALARINA ETKİSİ ABDULKADİR SEZAI EMEÇ	344
EKONOMİK, SOSYAL VE POLİTİK KÜRESELLEŞME İLE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: HOLLANDA ÖRNEĞİ MUSTAFA ORHAN ÖZER	353
SATIN ALMA KARARLARINDA HOMO-ECONOMICUS'UN EVRİMİ THE EVOLUTION OF HOMO-ECONOMICUS IN PURCHASE DECISIONS KADER EROL. SEZEN GÜNGÖR	361
OECD ÜLKELERİNDE VERGİLERİN MALİ AMACI KARŞILAMASINA YÖNELİK DEĞERLENDİRME EBRU KARAŞ	366
İSLAMİ FİNANSAL TEKNOLOJİ ŞİRKETLERİNİN (I-FINTECH) YAPISI VE GÖRÜNÜMÜ: İNGİLTERE İSLAMİ FİNTEKLER FİRMALARININ WEB SİTELERİNİN İŞLEVSELLİK YÖNÜNDEN İNCELENMESİ BEDRİYE GÜNEŞ, MUSTAFA EMİR	382
EVALUATING AUTOMOBILE MANUFACTURERS' E-COMPLAINTS ABOUT QUALITY MANAGEMENT DAMLA ÇEVİK AKA	392
VERGİLEMEDE ADALET VE TÜRKİYE'DE VERGİ ADALETİNİ OLUMSUZ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ BETÜL HAYRULLAHOĞLU	403
KGK TARAFINDAN YAYIMLANMIŞ HESAP PLANLARININ KARŞILAŞTIRILMASI İSA KILIÇ, AHMET ALATAŞ	419
BORSA İSTANBUL'DA FAALİYET GÖSTEREN DEMİR ÇELİK SEKTÖRÜNDEKİ İŞLETMELERİN LİKİDİTE ANALİZİ AHMET ALATAŞ, İSA KILIÇ	426
FÜTÜRİZM SANAT AKIMINDA KRONOFOTOGRAFİK YAKLAŞIMLAR DERYA ŞAHİN	439
"ARADA" BİR SANATÇI: SAYGUN DURA DERYA ŞAHİN	450
HIROKAZU KORE-EDA SİNEMASININ GERÇEKLİKLE KURDUĞU İLİŞKİ: SHOPLIFTERS (2018) FİLMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME NESLİHAN GÖKER, GÖKSEL GÖKER	457
ERGENLER İÇİN GELİŞTİRİLEN SOSYAL MEDYA KULLANIM MOTİVASYONU ÖLÇEĞİNİN TÜRKÇEYE UYARLAMA ÇALIŞMASI TUĞBA KIŞLAK SANCAK, HALİL EKŞİ	471
ZORBALIĞA SEYİRCİ MÜDAHALE PSİKO-EĞİTİM PROGRAMININ ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN ZORBALIĞA MÜDAHALE BECERİLERİNE ETKİSİ BÜŞRA ACAR AĞAR, YAĞMUR ULUSOY	483
MATEMATİK VE FEN BİLİMLERİ EĞİTİMİNDE YAZMA ETKİNLİKLERİNİN ÖĞRENCİ BAŞARISINA ETKİSİ: BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI VELİ ÜNLÜ, ZEYNEP KOYUNLU ÜNLÜ	497

TÜRK CUMHURİYETLERİNDE NİHAİ MAL İHRACATININ TOPLAM FAKTÖR VERİMLİLİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİ ANALİZİ AYŞE MERAL UZUN, NAZLI GÖKÇE	508
ÖRGÜTLERDE TEKNOLOJİYE KARŞI DİRENÇ VE SONUÇLARI SERAP KALFAOĞLU	518
AGENTIC AND COMMUNAL LEADERSHIP SERAP KALFAOĞLU	526
BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN OTOMOTİV ŞİRKETLERİNİN TOPSİS VE MOORA YÖNTEMİ İLE FİNANSAL PERFORMANSININ ÖLÇÜLMESİ FERİŞTAH SÖNMEZ, FERDA YILDIRIM, EFECAN BAKAN	532
NÜKLEER EMNİYET VE GÜVENLİK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA UKRAYNA ZAPORİJYA NGS HABERLERİNİN ANALİZİ TARKAN KILIÇ, OYA ŞAKI AYDIN	551
YÖNETSEL BİR PRATİK OLARAK PLASEBO SAVAŞ ŞİMŞEK	580
SON DÖNEM OSMANLI BİLGİNLERİNDEN ABDULLATİF HARPÛTÎ'NİN ŞİİLİĞE BAKIŞI ABDULLAH ÖMER YAVUZ	594
DİN VE FELSEFE ARASINDA BİR AHLAK VARLIĞI OLARAK İNSANIN MAHİYETİ ÜZERİNE YALÇIN ÇETİN	605
PLATON'UN DEVLET DİYALOGU'NDA İNSAN EĞİTİMİNİN MAHİYETİ ÜZERİNE YALÇIN ÇETİN	614
TASAVVUF TARİHİNDE ZÜHDÜN TEŞEKKÜLÜ VE DÖNEMLENDİRME SORUNU ASUDE YILMAZTÜRK	622
BİR MEDYALARARASILIK ÖRNEĞİ: ALEJO CARPENTIER'İN "OFICIO DE TINIEBLAS" ÖYKÜSÜNDE MÜZİK SELEN KİPMEN	632

VAROLUŞÇU FELSEFE BAĞLAMINDA SİMONE DE BEAUVOİR VE BELİRSİZLİK AHLAKI

Prof. Dr. Nejdet DURAK¹, Doktora Öğrencisi, Eylem AKDEMİR²

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, –

0000-0002-2271-590X

²Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 0000-0001-7790-9050

ÖZET

Bu çalışmada Fransız yazar ve feminist filozof Simone de Beauvoir'ın ahlak konusundaki düşünceleri incelenmiştir. *Belirsizlik Ahlakı Üzerine (Pour Une Morale de L'ambiguïté, 1947)* adını taşıyan kitabında Fransız varoluşçuluğunun etkileri öne çıkmaktadır.

Varoluşçuluk, bireyselliği ve insan özgürlüğünü ön plana çıkarmış olan bir felsefe akımıdır. Sartre, De Beauvoir gibi Varoluşçu düşünürlerle göre insan varoluşunun özü belirsizliği içermektedir. Kendisini bir anda bu dünyanın içerisinde bulan insan, diğer insanlarla olan ilişkisiyle, kendi ahlaki değerlerini kendisi oluşturarak bu belirsizliği ortadan kaldıracaktır. Aynı zamanda kadın, erkek, yaşlı, genç, çocuk fark etmeksizin her birey doğuşundan itibaren özgürlüğe ve eşit haklara sahiptir. Bu anlamda Özgürlük konusu ahlak ile yakından ilişkilidir. Varoluşçu felsefe akımına mensup olan düşünürlerden biri olarak kabul edilen Simone de Beauvoir, kendine özgü bir ahlak anlayışı oluşturmuştur. Ahlak konusunda Simone de Beauvoir, “sorumluluk”, “bağımlılık”, “muğlaklık” gibi kavramları ön plana çıkarmıştır. Bu anlamda insan, başkası ile ilişkide bulunması açısından başkalarıyla ilgili yaptığı seçimleriyle gerçekleştirdiği eylemlerinin sonucu bakımından sorumludur. Belirsizlik ya da muğlaklık ise insanın özünün belirsiz oluşuna yapılan vurgudur. İnsan bir anda içerisinde yer aldığı, başka bir ifadeyle belirsizliklerle dolu olan bu dünyada ahlaki kendisi oluşturarak belirler. Bunu yaparken de insan, kendisi için bir hedef oluşturmalı, bu hedefi aşmak için çabalamalıdır. Kişi kendi ahlak anlayışını sürekli seçerek, özgür eylemde bulunarak ve başkalarının da varlığını kabul edip onların özgürlüğü için çabalayarak gerçekleştirebilir.

Anahtar Kelimeler: Simone de Beauvoir, Belirsizlik Ahlakı, Varoluşçuluk, Özgürlük, Sorumluluk.

GİRİŞ

20. yüzyıl felsefesinde, çağının problemleri karşısında, kendi duyarlılıklarını yansıtan filozofların görüşleriyle şekillenen felsefe öğretileriyle karşılaşmaktayız. Bu dönem, yaşanan savaşlar, politik gerilimler, çatışmalar ve ekonomik değişimler karşısında bunları aşmaya yönelik çabalar doğrultusunda insanın özgürlüğüyle ilgili pratik bir felsefe geleneği öne çıkmıştır.

Varoluşçuluk, 19. yüzyılın ortalarında, dönemin baskın sistematik felsefe öğretilerine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış bir felsefe akımıdır. Fransa’da ortaya çıkan ve insanın kendi değerlerini kendisinin oluşturabileceğini ve aynı zamanda geleceğini de yine kendisinin kurabileceğini savunan bu akımın doğuşunda kuşkusuz bu dönemde yaşanan iki büyük dünya savaşı ve bu savaşların ortaya çıkardığı olumsuzluklara karşı duyulan bir tepki büyük rol oynamıştır. Bir çıkış yolu arayan insanlar için varoluşçu akım söz konusu dönemde çekici bir hal almıştır. Varoluşçu filozoflar aynı zamanda iradi bir fail olarak insana yaptığı vurguyla geleneksel yaklaşımlardan kendisini ayıran etik bir gelenek oluşturmuştur. Varoluşçuluk kelimesi ilk kez 1929 yılında kullanılmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı’nın hemen ardından gündeme gelen Varoluşçu akımın en önemli temsilcileri Søren Kierkegaard (öl. 1855), Martin Heidegger (öl. 1976), Karl Jaspers (öl. 1969), Jean-Paul Sartre (öl. 1980), Gabriel Marcel (öl. 1973) ve Maurice Merleau- Ponty (öl. 1961) olmuştur.

20 yüzyıl felsefesi, felsefi düşünceye taşıdığı yeni kavram ve açılımlarla kendisinden önceki felsefe geleneklerinden ayrılır. Bu bağlamda Simone De Beauvoir (1908-1986), *cinsiyetler arası eşitlik, kadın özgürlüğü, cinsiyet rollerinin kavramsallaştırılması, öz bilinç, varoluşsal farkındalık, özgürlük, sorumluluk, bağımlılık, belirsizlik* gibi kavramlar üzerinden, varoluşçu perspektiften, kadın varoluşunu ontolojik ve epistemolojik tartışmaya açmıştır. Özellikle 1949 yılında yayınlanan *İkinci Cins (Le Deuxième Sexe)* veya *İkinci Cinsiyet* olarak Türkçeye çevrilen eserinde kadın sorununu ve bu kitapla birlikte bir slogan haline gelen “*Kadın doğulmaz, kadınlınur*” ifadesinde anlamını bulan, eşitlikçi feminizm görüşünün en önemli temsilcisidir. Bu eserde, ortaya koyduğu cinsiyet farklılığını doğuran, kadın üzerinde tahakküm kuran geleneksel tutum ve kurumları sorgulamasıyla döneminde çok ciddi eleştiri ve tartışmalara sebep olmuş ve bu tartışmalar günümüzde de güncelliğini sürdürmektedir.

Simone De Beauvoir, Varoluşçu felsefenin genel yaklaşımına ve terminolojisine bağlı kalarak *öz, töz ve evrensel ahlak* gibi kavram ve öğretilere eserlerinde yer vermeyerek, insanın özgür olduğunu ve insan varoluşunu önceleyen bir tutumu bütün eserlerinde vurgulamıştır. Ayrıca J. P. Sartre (öl. 1980) ve Albert Camus (öl. 1960) gibi “*belirsizlik*”, “*kaygı*”, “*saçma*” gibi kavramları eserlerinde ön plana çıkarmış, insanın önceden belirlenmiş bir özü bulunmadığını, bundan dolayı özünü kendisinin oluşturmaya mahkûm olduğunu savunarak, kadın ve erkek ayrımı yapmadan insan olma vasfını varoluşsal bir problem olarak gündeme taşımıştır.

Bu akıma mensup düşünürlerin ortak bir terminoloji oluşturma ve kullanma noktasında bir bütünlük sergilemediklerine yönelik eleştiriler bulunmaktadır. Kuşkusuz bu olgunun arkasında bu ekol mensuplarının görüşlerini edebî ve sanat eserleri üzerinden sergilemelerinin payı bulunmaktadır. Bu tutuma uygun olarak Simone De Beauvoir da felsefî düşüncelerini sistemli bir felsefî öğreti yerine, edebî romanlarla, sanat ürünleriyle ortaya koymuştur. Tarihi gelişim süreci içerisinde insanı ve onun ontolojik, epistemolojik ve ahlaki niteliğini yorumlama çabasına girişen pek çok düşünür, sanatçı geleneksel felsefenin, tutarlı bir insan kavramı oluşturmada eksik ve yetersiz kaldığını düşündükleri için bireyin bütünselliğini ifade etmede edebî ve sanat eserlerini bir araç olarak kullanmışlardır. Bu açıdan gerek yaşadığı dönemde gerekse sonrasında De Beauvoir ve varoluşçu akım mensupları, düşünürler farklı bir felsefe jargonu oluşturma çabasına yönelmişlerdir. Bu açıdan farklı söylem ve terminoloji oluşturma tutumu De Beauvoir’ın öğretilerinde de kendisini açık bir şekilde göstermektedir.

1. Varoluşçu Felsefe'nin Temel Fikirleri ve Ahlak Anlayışı

Varoluşçuluk, 19. Yüzyılda ortaya çıkmış olması itibarıyla özellikle İkinci Dünya Savaşı sonucunda yaşanan kayıplar ve acılardan hareketle, insanın “sonluluğu”, “dünyaya atılmışlığı”, “birey”, “özgürlük”, “değer” gibi kavramları kendisine temel alarak insanı ve onun özgürlüğünü ön plana çıkarmış olan bir felsefe akımıdır. Bu nedenle dönemin koşulları, varoluşçuluk açısından şüphesiz büyük bir öneme sahiptir. Varoluşçuluk, yukarıda de belirtildiği üzere edebiyat ve özellikle tiyatro ve sinema gibi sanatsal faaliyetlerde kendisine oldukça geniş bir yer bulmuştur. Çünkü varoluşçu felsefede Öktem'in ifadesiyle: “...bireysel insanın hayatı ve varoluşunun tasviri önem kazanır. Bu tasvir, felsefenin soyut ve kuru kavramsal diliyle yapılamaz. Burada, devreye edebiyat girer. Somut, sübjektif, kişisel tecrübeleri olan bir varlığın tasvirini, yine, somut ve bireysel olanı konu alan edebiyat, özellikle de roman yapabilir.”¹ Simone de Beauvoir da varoluşçu akım içerisinde yer alması ve romanlarını bu öğreti doğrultusunda ortaya koymuş olmasıyla belirginlik kazanmaktadır.

Varoluşçu felsefe yapma geleneğini ayırt eden pek çok yön söz konusu edilebilir. Şüphesiz bu ayırt edici vasfın en temel unsurunu, dönemin bilimsel yöntem arayışlarına, bir başka ifadeyle klasik ve çağdaş formuyla pozitivizme yöneltilen eleştirel tutumdur. Fransızca *existence* kavramına karşılık gelen “*varoluş*” kelimesi, genel olarak var olma durumu, dış dünyada insanın bilgisi dışında gerçekleşerek aktüel halde bulunma, bir şeyin olduğu şey olması² anlamlarındadır. “*Varoluşçuluk*” kavramı, Fransızca *existentialisme* teriminden gelmekte olup, varoluşun belli bir özü olmadığı söylemiyle insanın evrendeki yerine işaret eden, insanın duygularıyla kavrayış melekeseine bakmayı önceleyen, insanın özgürlüğüyle, bireysel varoluşu önceleyen bir felsefe akımıdır. Bu öğreti, 19. Yüzyılın ikinci yarısında Kıta Avrupası'nda, Özellikle de Fransa'da büyük yankılar uyandırmış çağdaş felsefe anlayışı ve felsefe içerikli bir harekettir.³

Varoluşçuluk kavramını ilk defa kullanan kişinin Jean Paul Sartre olduğu bilinse de, bu kavramı “*Varoluş felsefesi*” şeklinde kullanan ilk kişi, Sartre'dan önce yaşamış olan ve kendisi de bir varoluşçu düşünür olarak kabul edilen Alman filozof Karl Jaspers (1883- 1969)'dır. Bir düşünce akımı olarak varoluşçuluğun kökenleri Sokrates'e kadar geriye götürülmekle birlikte, Stoa Felsefecilerini ve Aziz Augustinus (M.S 354-430)'u da varoluşçuluk tarihi içerisine alanlar mevcuttur.⁴ Jean Wahl ise, varoluş felsefesini, varoluşun özünün çözümlenemeyeceğini, bu nedenle de varoluşsal kanıtlamaya karşı çıktığını ileri sürdüğü Immanuel Kant (1724-1804)'a dayandırabileceğimizi ifade etmektedir. Wahl, Kant'ın varoluşu bir durum olarak tanımladığını belirtmektedir.⁵ Ancak varoluşçuluğun bir düşünce akımı olarak ortaya çıkışı on dokuzuncu yüzyılın ortaları olarak kabul edilmektedir. Genel kabul gören görüşe göre varoluşçuluk, Kierkegard (1813-1855) ile birlikte bir öğreti niteliği kazanmıştır.

Varoluşçuluk akımı, kendi içerisinde iki temel alana ayrılmaktadır. Teizm ve Ateizm olmak

¹ Ülker Öktem, *Felsefe-Edebiyat Etkileşimi: Felsefî Roman*, Ankara Üniversitesi D.T.C.F Dergisi, 2010, 50/1, ss. 1-17, s. 9.

² Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 888-889.

³ A.Baki Güçlü vd., *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2002, s. 1521.

⁴ A.Kadir Çüçen *Varoluş Filozofları*, Editör: A. Kadir Çüçen, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 18.

⁵ Jean Wahl, *Varoluşçuluğun Tarihçesi*, Çev. Bertan Onaran, Payel Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 15.

üzere ikiye ayrılan varoluşçulukta, Frederich Nietzsche (1844-1900), Martin Heidegger (1889-1976) ve Jean Paul Sartre (1905-1980), varoluşçuluğun seküler koluna mensub iken, Søren Kierkegaard (1813-1855), Karl Jaspers (1883- 1969) ve Gabriel Marcel(1889-1973) gibi düşünürler teolojik koluna mensuptur. Varoluşçu düşünürler arasında seküler görüşü benimseyenler ile teolojik görüşü benimseyenlerin düşünceleri birbirlerinden farklılık göstermektedir. Aynı şekilde aynı grupta yer alan düşünürlerin de fikirleri, birbirlerinden etkilenmekle birlikte farklıdır. Bu çerçevede varoluşçuluk, daha öncede belirtildiği üzere tek bir düşünürün görüşlerine indirgenemez.

Sartre, Camus, De Beauvoir gibi bazı varoluşçu düşünürler, “din”, “tanrı”, “evrensel bir ahlak yasasının varlığı”, “ruh”, “öz”, “töz”, gibi kavramların geleneksel felsefe içerisinde kazandığı anlam boyutunu dışarıda bırakan bir yaklaşımı öncelerler. Bu bağlamda çağdaş egzistansiyalist filozoflar, özgürlüğü tecrübe etme ve hayata yansıtma noktasında irade özgürlüğü problemiyle meşgul olmuşlardır. İnsanın varoluşunu gerçekleştirme çabasına verdikleri öneme binaen insan olma olanaklarını fark etme, bunu özgürce hayata yansıtma çabasına bir engel teşkil ettiğini düşündükleri geleneksel felsefe yer alan “öz”, “töz” gibi kavramlara dayalı açıklamaların karşısında yer almışlardır. Bu bağlamda varoluşçu akım, Platoncu ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) gibi sistem sahibi filozofların öğretilerini eleştirirler ve Simone de Beauvoir’ın Hegel yorumunda olduğu gibi onların felsefelerinde yer alan bazı öğeleri “kadın sorusu” doğrultusunda felsefe de daha önce ele alınmadığı bir tarzda yorumlama çabasına yönelmişlerdir. Varoluşçu felsefe, aynı zamanda modern çağın endüstri anlayışına ve teknoloji çağının insanı araçsallaştıran doğasına, pozitivizme ve bilimci düşünceye, kısacası bireyi kendi doğasından uzaklaştırma eğiliminde olan her türlü öğretiye karşı çıkmaktadır.⁶ Başka bir ifadeyle varoluşçuluk, söz konusu olan geleneksel ve çağdaş düşünce sistemlerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır denilebilir.

Varoluşçu düşünürler aynı zamanda geleneksel felsefede var olan özne ve nesne ayırımına da karşı çıkmışlardır. Çünkü nesne, karşısında kendisini tanıyacak varlıklar bulduğu anda özne halini alır. Bu anlamda bir ayırmadan söz etmek yanlış olacaktır. Onlara göre “gerçek bilgi usla elde edilemez. Gerçekliği daha çok duyumsamak gerekir.”⁷ Onlara göre insan, bu durumu özellikle içine fırlatıldığı ve ölüm ile sona ereceği bir dünyada, sonlu olduğunun farkına varması halinde fark edecektir. Ölümlü olduğunun farkına varan insan varoluşunu, hayatı anlamlı kılmak için çaba göstermek durumundadır. Varoluşçuluk akımı bu olguyu ifade etmede daha öncede belirtildiği üzere felsefi ve kuramsal öğretilerden ziyade edebi eserleri, sanatı düşüncelerinin ifadesinde bir araç kılmışlardır.⁸ Böylece görüşlerinin toplumla bütünleşeceği etkili bir zemin bulmuşlardır. Yukarıda vurgulandığı üzere varoluşçular, varoluşsal kavramını düşünce sistemlerinin temeline yerleştirmişlerdir. Bu nedenle de bu kavramı tanımlamak oldukça zordur. Çünkü bu ekol mensubu düşünürlerin her birinin yaşantısının farklı olması ve fikirlerinin farklılık göstermesi sebebiyle, varoluşsal kavramına yükledikleri anlam da farklılık göstermektedir. Mesela Karl Jaspers’te varlığın incinebilirliği

⁶ Sabri Büyükdüvenci, *Varoluşçuluk ve Eğitim*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001, s. 4.

⁷ J. M. Bochenski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, Çev. Serdar Rıfat Kırkoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1997 s. 190-191.

⁸ Paul Foulquie, *Varoluşçunun Varoluşu*, Çev. Yakup Şahan, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 40.

düşüncesi, Martin Heidegger (1889-1976)'de ölüme yürüyüş fikri, J. P. Sartre'da “*bulantı*” gibi terimlerle ifadesini bulan yaklaşımlar bunun birer tezahürüdür.⁹ Varoluşçu düşünürlerden Sartre'a göre insan bir bulantıdır. Bulantı ise insanın sorumluluğunu gizlemesidir. Ancak söz konusu bulantı insanı eylemde bulunmaktan engellemez. Hatta insanı eylemeye sevk eder. Aynı zamanda bu akıma göre insan özgürdür ve özgür olmak zorundadır. Çünkü insan, kendi kendisini yaratmaktadır. Yeryüzünde kendisine kendisinden başka yol gösterecek kimsesi olmayan insan, tek başınadır ve ona yardımcı olacak kimse de yoktur.¹⁰ Varoluşçu düşünürler, eserlerinde öne çıkan *karamsarlık* (pesimizm) duygusu içerisinde, dünyaya hakim olduğunu iddia ettikleri “*saçma*” olgusu karşısında doğan bunalım ve ümitsizliği kendilerine özgü bir terminoloji içerisinde sergilemişlerdir.¹¹

Ahlak konusunda Sartre, Camus, Beauvoir gibi varoluşçu düşünürler, evrensel, genel bir ahlak yasasının varlığını kabul etmezler. Çünkü onlara göre bu dünyada evrensel bir ahlak yasasının varlığına dair herhangi bir emare söz konusu değildir. Bu açıdan bakıldığında insan, doğuştan ne iyi ne de kötü olarak tanımlanamaz ve eylemleri doğrultusunda faziletini de kendisi oluşturacaktır. Eylemlerini özgürce kendisi yaratan insan, aynı zamanda yaptıklarından sorumludur ve özgür olarak yaptığı her şey de ahlaklıdır.¹² Dolayısıyla bu ekol, iradi bir fail olarak insana tanıdığı öncelik ve öne çıkardığı bu vurguyla seçkinleşen etik bir gelenektir. Bu yönüyle seçmek, tercihte bulunmak özgür olmak anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle var olmak, özgürce kendi kimliğini, değerlerini yaratmanın, bunun bilincinde olmanın, özgürlüğünü hayata geçirebilmekle ilişkilidir.

Varoluşçu düşünürlerin bir diğer özelliği ise tarihe yaklaşımlarında insanı temel almalarıdır. Tarihe yaklaşımları tarihin objektifliği tutumunu öne çıkaran bir anlayışın yerine tarihin içinde yer alan ve tarihe sahip olan insandan kaynaklanmaktadır. Mesela M. Heidegger için tarih, insanın bu dünyada bulunmasıyla yaşamış olduğu olaylardır. Ona göre tarih, varlığın kendisini özgürce açtığı yerde bir anlam kazanır. J. P. Sartre göre ise insanlar kendi tarihlerini kendileri yazmaktadır. Kendi tarihini kendi geleneklerine göre yazan insanlar, hem geleneklerinin bir ürünü olarak, hem de tarihsel eylemde bulunan kişi olarak geleneği aşarlar.¹³

Varoluşçu akımın ünlü isimlerinden biri olarak Simone De Beauvoir, Ulusal kurtuluş hareketini işleyen *Başkalarının Kanı* (Le Sang des autres) adlı romanının 1945'de yayımlanmasından sonra varoluşçu ekol içerisinde yer aldığının düşünüldüğünü ifade etmiştir. O, bu tanımlamanın kendisinin ve Sartre'ın eserlerine bir yafta gibi yapıştığını, Sartre'ın da Cerf yayınevinin düzenlediği bir açık oturum sırasında bu yaftaya itiraz ettiğini, varoluşçuluğun ne olduğundan haberi dahi olmadığını belirttiğini ifade etmektedir. Kendisi de Sartre ile aynı duyguyu hissettiğini, yazdığı tüm eserlerini bu kavramdan habersiz olarak yazdığını, ancak bu etiketten kendilerini kurtaramadıklarını ve varoluşçu nitelemesini kabullenmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir.¹⁴ Bu açıdan bakıldığında döneminin koşulları sebebiyle her ikisinin de en azından başlangıçta bu tarz bir adlandırmadan kaçındıkları

⁹ J. M. Bochenski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, s. 189.

¹⁰ Hüsamettin Erdem, *Bazı Felsefe Meseleleri*, Hü-Er Yayınları, Konya, 1999, s.212.

¹¹ Nejdett Durak, “*Çağdaş Felsefe*” *Felsefe Tarihi* İçinde, Editör: Nejdett Durak, Lisans Yayınları, İstanbul, 2019, s. 584.

¹² Hüsamettin Erdem, *Bazı Felsefe Meseleleri*, s. 212.

¹³ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 244-245.

¹⁴ Simone De Beauvoir, *Kadınlığımın Hikâyesi*, Çev. Erdoğan Tokatlı, Payel Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 101.

belirtilmelidir. Çünkü o dönemde varoluşçu öğreti büyük ölçüde nihilist, karamsar, eleştiri yüklü ve felsefi söylemini netleştirmemiş gelenek olarak görülmekteydi. Bu olgu kısa zamanda değişecek ve II. Dünya Savaşı sonrasında “*insanın özü varoluşundadır*”, “*insanın önceden belirlenmiş özü (kaderi) yoktur*” gibi söylemlerle belirli bir bütünlük ve sistematik felsefe öğretilerine karşı çıkmasıyla şöhret kazanan bir öğretiye dönüşecektir.

Simone De Beauvoir’a göre insan varoluş sürecinde daima bir arayış içerisinde. Çevresi ile sürekli bir ilişki içerisinde olan insan, yaptığı özgür seçimleri nedeniyle bu ilişkinin kurucu unsuru olmaktadır. Bireyciliği ön plana çıkaran varoluşçuluk akımına uygun şekilde Simone De Beauvoir’da varoluşu dışa dönük ve başkalarına doğru yöneliş olarak görmektedir. Zeynep Zafer Esenyel’e göre De Beauvoir, “Camus’un Yabancı’sını eleştirir, çünkü hiçbir mülkiyetin önceden bize verilmemesine ek olarak, bize dünyaya ilgisiz ve yabancı olmak da verilmemiştir.”¹⁵ Başka bir ifadeyle “*ben*”in önceden olumlu ya da olumsuz olarak belirlenmiş herhangi bir yönü yoktur. Ben, hareket halindedir ve kendi özünü kendisi oluşturur.

Simone De Beauvoir’ın felsefi yaklaşımı, varoluşçu feminizm olarak tanımlanmaktadır. Çünkü o, varoluş düşüncesini, kadın varoluşu vurgusunu öne çıkararak yorumlamıştır. Düşünürü göre kadınlık olgusu biyolojik, kalıtsal bir nitelik olmanın ötesinde toplum içerisinde, kültür ve tarihi bağlamda edinilen bir takım özelliklerin toplamıdır. Bu açıdan o felsefi bakış açısıyla, toplumsal eşitlik arayışında feminist öğretinin kendisine dayandığı en önemli düşünürlerden biri olmuştur. Kadın ve erkek eşitliğinin, birbirine kenetlenmiş olan iki parça şeklinde bir birlikten oluştuğunu söyleyen De Beauvoir’a göre toplum, iki ayrı cinse bölünemez. Burada kadın, iki parçası birbiri için gerekli olan bütünün içinde yeralan öteki varlıktır.¹⁶

1.1. Simone De Beauvoir’ın Varoluşçu Ahlak Perspektifinde Öne Çıkardığı Temel Kavramlar

Simone De Beauvoir’ın ahlak alanında öne çıkardığı en önemli kavramlar *Sorumluluk (Responsabilité)*, *Bağımlılık (Dépendance)* ve *Belirsizlik (Ambiguïté)*’tir. İlk olarak inceleyeceğimiz kavram sorumluluktur. Düşünür, sorumluluk kavramına diğer eserinde de yer vermesine karşın, *Başkalarının Kanı (Le Sang des autres)* isimli romanında daha açık biçimde ele almıştır. Eser, İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya tarafından işgal edilen Fransa’da yaşayan bir çifti konu edinmektedir. “Avrupa’da savaşın yaşandığı bu dönemde karakterlerin başından geçenler, amaç ve araçlar arasındaki ilişkiyi de yansıtırken, suçluluk ve başarısızlık duygularını çarpıcı bir biçimde betimler ve insanın, ellerinde başkalarının kanını hissetmesinin sorumluluğunu alması gerektiğini vurgular.”¹⁷ Eserde özgür bireyin kişisel sorumluluğa bağlanması konu edilmektedir.

Eserde eylem ve eylemsizlik, seçim yapmanın zorluğu ve yapılan seçimlerin sonuçlarının sorumluluğunu alma gibi konuları karakterler üzerinden açıklayan De Beauvoir, karmaşık bir aşkı anlamaktadır. De Beauvoir, kişilerin eylemde bulunduğu kadar, eylemsiz kalmaları durumunda bile başkalarını etkileyeceğini ifade eder. Romanın ana karakterleri Héléne Bertrand ve Jean Blomart’tır. İki karakter uzun süre sorumsuz birkişiliğe bürünmüşlerdir.

¹⁵ Zeynep Zafer Esenyel, “Simone De Beauvoir”, *Varoluş Filozofları içinde*, Editör: A. Kadir Çüçen, İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2016, s. 313.

¹⁶ Simone De Beauvoir, *Kadın “İkinci Cins”- I- Genç Kızlık Çağı*, çev. Bertan Onaran, İstanbul, Payel Yayınevi, 1993, s. 21.

¹⁷ Zeynep Zafer Esenyel, *Simone De Beauvoir*, s. 317.

Ancak romanın sonunda her ikisi, kişilik bakımından büyük değişimlere uğrar. Bu karakterler aracılığıyla De Beauvoir, bir ahlaki değişimi ortaya koymaktadır. De Beauvoir, karakterleri varoluşçuluk akımının temel görüşleri ve nitelikleri bağlamında eserine yansıtmıştır. Hélène, Jean'ın kendisine karşı ilgisiz ve eylemsiz kalmasını istememektedir. Ancak Hélène, Jean'ın bu eylemsizliğinin bile kendi hayatı üzerinde bir etki bıraktığını görmektedir. Jean'ın eylemsiz kalmasının nedeni, herhangi bir sorumluluk almak istememesidir. Simone De Beauvoir'ın eserde, üzerinde durmak istediği asıl nokta, yapılan seçimlerin sonuçlarının üstlenilmesi yani sorumluluk alınmasıdır. Eserde öne çıkarılan vurguya göre birinin ölümü, kişinin kendisinin ya da başkasının ölümü anlamına gelebilmektedir. Çünkü verdiğimiz her karar, başkalarının da hayatını etkileyecek, belki de felaketlere sebep olacaktır. Jean'ın eylemsizliği, Hélène'i kötü bir şekilde etkilerken, savaşa katılarak eylemde bulunmasıyla yaptığı zor seçimlerin kötü sonuçlarını üstlenmesi gerekmektedir. *“Bir gün bir şey okumuştum: Her birimiz her şey için ve herkese karşı sorumluyuz. Bu bana öyle doğru geliyor ki... Hepimiz sorumluyuz, ama ‘hepimiz’ demek, ‘her birimiz’ demektir... Bu bulvarın var olması için gözlerim yeterli. Sessiz kalınca benim suçum bu... Dünyayı ben yaratmadım. Ama varlığımla her an yeniden yaratıyorum onu. Olan biten her şeyi de, benim yüzümden oluyormuş gibi görüyorum.”*¹⁸ Bu nedenle düşünür bizlere eylemde bulunmak ya da eylemsiz kalmanın, başkalarının hayatını her durumda etkilediğini göstermeye çalışmıştır. Ona göre sonucu ne olursa olsun, her birey, ister eylem de bulunarak ister eylemsiz kalarak ortaya çıkan her durumun sorumluluğunu almak durumundadır.

Üzerinde duracağımız diğer bir kavram ise *bağımlılıktır*. Simone De Beauvoir'a göre, kişinin kendi özgürlüğünün başkalarının özgürlüğünü de gerektirdiği sadece ahlak ile anlaşılabilir. Tek başına olmak ya da başkalarını umursamaksızın davranmak, özgür olmak anlamına gelmemektedir. Ona göre hiçbir eylem, o eylemin başkaları açısından yaratacağı sonuçlar göz önüne alınmaksızın değerlendirilemez. Bu sebeple, eğer benim eylemim şu ya da bu şekilde köle haline getirilmiş başkalarının eylemlerine engel oluyor ya da onlara zarar veriyorsa, bu durum benim gerçek anlamda özgür olmadığımı gösterir. Aynı zamanda eğer ben özgür olmayanlara aktif bir biçimde yardım etmiyorsam, bu benim de onlara baskı uygulayanlar arasında olduğum anlamına gelir. Bu durumda kişi, ötekine bağımlı olmaktadır.

Düşünür'e göre eylemlerimiz bize, ben ve ötekinin ayrılmadığını göstermektedir. Benim eylemlerimi, ötekinin eylemlerinden ayırmak mümkün gözükmemektedir. Çünkü hem ben hem de öteki, eylemlerimizi gerçekleştirmek amacıyla karşılıklı olarak birbirimiz için hareket noktaları oluştururuz. Böylece ben, ötekinin benim üzerimde kendini kurduğu bir araç konumuna gelirken, öteki de benim kendimi kurmam için bir araç haline gelmektedir.¹⁹ De Beauvoir bu durumu şöyle ifade etmektedir: *“Çağrılarımın boşlukta yitmemesi için, yanımda beni duyacak, anlayacak kimselerin bulunması gerekir. Ayrıca, onların eşim, yaşıtlım olması da gerekir. Aşağıya inmem, geriye dönemem; çünkü aşknlığının yarattığı hareket durmaksızın ileriye götürür beni. Ne var ki, geleceğe doğru da tek başıma yürüyemem: Yoksa boşu boşuna taban teptiğim ıssız bir çölde kaybolup giderim. Kaybolmamak için insanlara öyle durumlar sağlamalıyım ki, aşknlığımı geride bırakabilsinler ya da onunla birlikte gelebilsinler. Bunun için bana yardım etmelerine ve aşma sırasında kendimi korumama*

¹⁸ Simone De Beauvoir, *Başkalarının Kanı*, Çev. İpek Babacan, Payel Yayınevi, İstanbul, 1990, 133-134.

¹⁹ Zeynep Zafer Esenyele, *Simone De Beauvoir*, s. 305.

*elverişli bir özgürlükleri olmalıdır. Yoksullukla, hastalıkla, bilgisizlikle savaşıarak özgürlüklerini tüketmemeleri içinde sağlık, bilgi ve esenlikleri olmalıdır.”*²⁰

Bu açıdan bakıldığında insanoğlunun önünde iki yol olduğu görülür: İnsan kendi içerisinde, hem aşkınlığının bir yansıması olarak nesneleri kurar, hem de özgürlüğünü oluşturan ileriye doğru bir hareketle kendi kendisini aşar. Böylece attığı her adımda insanları kendisine doğru çekmeyi amaçlar. Özetlemek gerekirse De Beauvoir’ın bu kavramı, insanların birbirleriyle ilişki halinde oldukları ve birbirlerine bağımlı olduklarını ön plana çıkarmakta ve ahlakın ancak bu yolla kurulabileceğini iddia etmektedir.

Ele alacağımız son kavram ise *Belirsizlik* yani Ambiguity’dir. Ambiguity kelimesi Latince “*Ambiguitas*”tan türetilmiş ve şüpheli, kesin olmayan ya da paradoks anlamına gelmektedir.²¹ De Beauvoir’ın felsefesinde büyük bir öneme sahip olan belirsizlik kavramı, *İkinci Cins*’in de temel kavramlarından biridir.²² Ancak bu kavramın tanımlanması oldukça zordur. Belirsizlik kavramı, insanın varoluşunun belirsiz olduğuna vurgu yapar. Çünkü insan, hem özgür olan hem de özgür olmayan, hem yalnız olan hem de diğerleriyle bağlantı halinde olan, kendisi için özne, kendisi dışındakiler için ise nesne olan, hem bedene hem de bilince sahip olan, ölmek için doğmuş olan bir canlıdır. Yani belirsizlik kavramı insanın, hem tek başına bir birey olduğu, hem de diğer insanlar olmaksızın yapamadığı anlamına gelmektedir.²³

De Beauvoir’a göre hiçbir şey önceden belirlenmemiştir. İyi, temelde insanın özgürlüğüne bağlı olmasından dolayı, bütün günahlar özgürlük ile ilgilidir. “Çocuksuluk, ciddiyet, nihilizm, serüvencilik, tutku tüm bunlar bir insanın özgürlüğünden kaçarak, kendi yaşamına karşı sorumluluğunu üstünden atmasına neden olabilecek davranışlardır.”²⁴ De Beauvoir, bu konuyu *Denemeler* (Pyrrhus et Cinéas/1944) adlı eserinde ayrıntılı şekilde açıklamıştır. Düşünürü göre insan doğasını, Kartezyenizm gibi iki ayrı töz olarak belirlemek mümkün değildir. Bu durumun insan icadı olan dil, anlam ve değer gibi her çeşit yaratmada belirsizlik sonucunu meydana getirdiğini iddia eden De Beauvoir için insan doğasını belirlenmiş yasalar çerçevesinde sınıflandırmak olası değildir. Bu nedenle insanın yarattığı dünyada belirsiz hale gelmektedir. Dünyanın belirsizliği de, ontolojik gerçekliği anlamına gelir. Bu açıdan bakıldığında ahlak da belirsiz olmaktadır.²⁵

1.2. Simone De Beauvoir ve Belirsizlik Ahlakı

Simone De Beauvoir ahlak ile ilgili görüşlerini *Denemeler “Pyrrhus ile Cineas”, Belirsizlik Ahlakı Üzerine ve Başkalarının Kanı* eserlerinde detaylı bir şekilde bizlere sunar. Söz konusu eserlerinde ahlaki eylemin temel özelliklerini belirler ve nasıl yapılması gerekir sorusuna cevap arar. Simone De Beauvoir’a göre, tüm değerlerin temelinde insan özgürlüğü yer alır.

²⁰ Simone De Beauvoir, *Denemeler “Pyrrhus ile Cineas”*, Çev. Asım Bezirci, Payel Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 128.

²¹ Claudia Card, *Simone De Beauvoir*, Cambridge University Press, New York, 2003, s. 90.

²² Eva Gothlin, *The Philosophy of Simone De Beauvoir Critical Essays “Beauvoir and Sartre on Appeal Desire and Ambiguity*, Edit: Margaret A. Simons, Indiana University Press, 2006, s. 132.

²³ Ursula Tid, *Simone De Beauvoir*, Routledge, New York, 2003, s. 38.

²⁴ Filiz Bayoğlu Kına, *Simone De Beauvoir’ın Etiği Üzerine*, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:29, Bahar, ss. 163-179, 2020, s. 171.

²⁵ Zeynep Zafer Esenyel, *Simone De Beauvoir*, s. 308.

Sonuç olarak normlar, doğa, biyoloji, bilim veya tanrılar tarafından verilmemiştir. Aksine onlar, bireyler tarafından inşa edilmiştir.²⁶ Düşünür Denemeler “*Pyrrhus ile Cinéas*”, *Belirsizlik Ahlakı* (Pour une morale de l’ambiguïté/The Ethics of Ambiguity), *İkinci Cins* (Le Deuxième Sexe/The Second Sex), ve *The Coming of Age* gibi eserlerinde özgürlüğün farklı açılardan tanımlarını yapar. Onun özgürlük konusundaki en temel görüşü kısaca şöyledir: Özgürlük, diğer tüm değerler, anlamlı ve aynı zamanda ahlaki bir yaşam için olmazsa olmazdır.²⁷

Pyrrhus ve Cinéas’ta gizli olan şey Sartre’ın “*İnsan varlığını var etmek zorundadır*” görüşünün farklı bir ifadesidir. Başka bir ifadeyle insan, basit bir varlık değil, O var olan bir süjüdür. Bu nedenle var olan her durumu aşmak ve o durumlara aşkın gelmek zorundadır. Öyleyse insanın varlığı, kendisiyle geleceğe ve seçtiği amaçlara doğru atıldığı bir proje anlamına gelir.²⁸ *Pyrrhus ile Cinéas*’ta olduğu gibi De Beauvoir, *The Ethics Of Ambiguity* (*Belirsizlik Ahlakı Üzerine*) adlı eserinde de etik ve özgürlük ile ilgili temel yaklaşımını ortaya koymaktadır. Fakat kendisi bu eserden yeterince memnun olmadığını daha sonra belirtmiştir. Çünkü “bu yapıtta kendisini insanı kendi tarihi ve toplumsal ilişkilerinden sorumsuzca çekip almak ve böylece gerçeği çarpıtmakla suçlamaktadır.”²⁹ Her ne kadar daha sonra bu eserinde yer alan pek çok düşüncesinden uzaklaşmış olsa da yapıt, onun baskı, sorumluluk, özgürlük gibi anlayışlarını bir araya getirdiği ve felsefeye yaptığı katkı açısından önemlidir. Eserinin başında De Beauvoir, insanın kendiliğinden olan durumunun bir dürtüsü şeklinde kendi özgürlüğünü ve dış dünya tarafından yapılan baskı nedeniyle yaşadığı trajik durumu ele alır. Ona göre insan varoluşu daima kendi seçimi olmayan, kendisi dışında dış dünya tarafından kendisine dayatılan koşulları aşmayı amaç edinir.

De Beauvoir’ın varoluşçuluğu, eylem konusuna belirli bir etik yaklaşımı öne çıkarmamasından dolayı Sartre’ın varoluşçuluğundan ayrılır. Çünkü Sartre, evrensel bir ahlak yasasının olamayacağını savunmasına rağmen, Kant’ın ödev ahlakına benzer bir tutumla kişinin belirli bir eylem tarzına yönelirken diğer bütün insanların benzer bir tarzda eyleme yöneleceği varsayımını ima eden bir yaklaşımı önelemektedir. Dolayısıyla evrensel bir insan özüne uygun değerler yaratmak beşeri doğamızın bir niteliğidir. Sartre’ın yöntemsel ölçütleri belirsizliğin üstesinden gelme amacıyla iken, De Beauvoir’ın yöntemsel ölçütleri belirsizliğin hiçbir şekilde giderilemeyeceğini vurgular. Sonuç olarak eylemin ahlaki olması, onun iyi veya kötü olarak belirlenmiş olmasına doğrudan bağlı olmamaktadır.³⁰ Ancak De Beauvoir’a göre herkes, yaptığı her eylemde ötekilere karşı sorumludur. Yapılan bütün eylemler bütün insanlığı etkilemekle birlikte hiçbir insan, bir diğerinin özgürlüğüne engel olmamalı ve onun da özgürlüğü için çabalamalıdır. Ona göre güzel ve düzenli bir yaşam ise iyi ve kötü bütün eylemlerin diğerlerini de etkilediğinin bilincinde olarak bu eylemlerin sonuçlarının kabulüne

²⁶ Tove Pettersen, *Simone De Beauvoir “A Humanist Thinker”*, Edit: Mark Letteri, Value Inquiry Series Volume:279, 2012, s. 69.

²⁷ Tove Pettersen, *Simone De Beauvoir “A Humanist Thinker”*, s. 70-71.

²⁸ Roger Reneaux, *Egzistansiyalizm Üzerine Dersler*, Çev. Murtaza Korlaelçi, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, No:67, 1994, s. 93.

²⁹ Christina Zehl Romero, *Simone de Beauvoir*, Çev. Canan Şöhret Dövenler, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 91.

³⁰ Donovan Miyasaki, “*Political Violence As Bad Faith in Beauvoir’s The Blood of Others*”, Edit: Julia Kristeva, Le Bord L’eau Editions, Paris, 2008 , s. 8.

ve sorumluluk alınmasına dayanır.

Simone De Beauvoir'a göre Kartezyen³¹ düşüncenin insan doğasını iki ayrı töz olarak belirlemeye çalışması kabul edilemez. Çünkü iki ayrı tözün kabul edilmesi, insan ürünü olan dil, anlam ve değer gibi kavram ve düşüncelerin de belirsiz olması sonucunu doğurur. Ona göre insan doğasını belli yasalara bağlı olarak sınırlandırmak mümkün gözükmemektedir. İnsan tarafından yaratılacak olan dünya da belirsiz olmak zorundadır. Dünyanın belirsiz olması, ontolojik bir gerçeklik olarak kabul edilir. Bu açıdan bakıldığında De Beauvoir için ahlak da belirsizdir. Ona göre: *“İnsan; özgürlük ve doğa, madde ve akıl, ben ve öteki arasında sıkışmış bir varlıktır. Bu iki kutuptan birinin yadsınması ya da diğerine indirgenmesi söz konusu değildir. Belirsizlik ahlakı, belirsizliği insanın ontolojik bir özelliği olarak kabul etmeyi gerektirir. Her insanın özgür olduğu varsayımı, bu belirsizliğin kabul edilmesi sonucunda gerçekleşir. Benim varoluşumun öngörülemezliği, aynı şekilde ötekilerin de varoluşunun belirsizliğini içerir. Öteki de benim kadar özgürdür ve benim özgürlüğüm sadece ötekilerin özgürlüğü aracılığıyla gerçekleşir.”*³²

Düşünür'e göre insan kendi özgürlüğünün farkına varmalıdır. Özgürlüğünün farkında olan insan, aynı zamanda ahlaklı bir insandır. Bu anlamda *“Belirsizlik Ahlakı”*nın, bireye mutlak anlamda değer atfetmesi sebebiyle bireyciliği savunduğu açıktır. Bireysel varoluşu kurmak yalnızca kendisinin elindedir. Ancak birey, özgürlüğünü gerçekleştirirken, ahlaki açıdan bireycilikle sınırlı kalmayarak diğer bireyleri de dikkate almak zorundadır. Burada ahlaki eylemin ölçütü belirsizliktir ve belirsizlik ahlakı, özgürlüğün her zaman ötesine geçme, onu aşma düşüncesine dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle gelecek belirsizdir ve insan geleceğe doğru ilerlemektedir. Ancak ilerlemenin temelinde, insanın daima olduğu durumu aşması gerekir. Bu aşma durumu, insanın bir varoluş sürecinde olduğunun işaretidir.

Ahlakın belirsizliği ile ilgili De Beauvoir, Kant, Marx, Sartre ve Descartes ile ilgili tartışmasına ek olarak Hegel'i de eleştirmektedir. Ona göre Hegel, insanın özgürlüğünü dışsal bir mutlaklığın egemenliği altına sokmuş ve insanların özgürlükten kaçmalarını felsefi anlamda mübah hale getirmiştir. Başka bir ifadeyle Hegel, bireyin kendini gerçekleştirmesinin, sadece tarihin sonu olan bir belirsizlik ile mümkün olabileceğini savunur. Bu nedenle Hegel sayısız bireyi, mutlak özneyi kurmak adına kurban eder.³³ Varoluşu oluşturan bireysel insan türlerini korumaktan ziyade Mutlak, De Beauvoir için onları yok eden bir soyutlamayı içerdiği için kabul edilemez. Ona göre ancak her bireyin özgürlüğünü bir değer olarak kabul eden bir düşünce ahlaki düşünce olarak ifade edilebilir.

De Beauvoir'a göre insanın ahlaklı ve iradi bir varlık oluşu, bilinçli ve aktif bir şekilde seçilmemiş hiçbir dışsal mutlak otoriteyi kabul etmeyeceği anlamına gelir. Söz konusu düşünce en açık şekilde De Beauvoir'ın Hegel eleştirisinde görülebilir. *“İnsan yeryüzünde terk edilmiş olduğundan kendi davranışları mutlak yükümlülüklerdir. İnsan yabancı bir gücün yarattığı değil, kendi yaptığı olan bir dünyanın sorumluluğunu taşımaktadır. Bir Tanrı*

³¹ Ünlü bir düşünür olarak kabul edilen Descartes'ın kendine has olarak ortaya koyduğu bilgi felsefesi düşüncesidir. Düşünce, temele kuşkuyu alır ve her şeyden başlangıçta kuşku duymayı gerektirir. Amaç, doğru ya da kesin bilgiye ulaşmaktır.

³² Zeynep Zafer Esenyel, *Simone De Beauvoir*, s. 308-309.

³³ Muhsin Yılmaz, *“Simone De Beauvoir”*, Felsefe Ansiklopedisi İçinde, C. II, Editör: Ahmet Cevizci, Etik Yayınları, İstanbul, 2004, s. 219.

affedebilir, yok edebilir, dengeleyebilir. Ama eğer Tanrı yoksa o zaman insanlar hatalarının bedelini ödeyemez".³⁴ Bu durumda bireyin kutsallığı üzerinde durmak gerekmektedir. De Beauvoir, varoluşçu etiğin bireyin kutsallığını kabul etmesi fikrini kabul etmekle birlikte, bireyin bir toplum içinde yaşadığını ve bu nedenle de bireysel varoluşların birbirlerine bağımlı olduğu fikrini de göz ardı etmemektedir. Her çaba ya da eylem son aşamada içinde insanların yaşadığı bir dünyada yer alması sebebiyle eylemin başka insanları da etkilemesi kaçınılmazdır.³⁵

De Beauvoir'ın Belirsizlik Ahlakı anlayışında ulaştığı sonuçlardan birisi de verili durum ile ilgili yaptığı çözümlemelerdir. İlk dönemlerinde, kişinin içinde bulunduğu verili olan durumu Sartre açısından ele aldığımızda; verili durum, aşılması gereken doğal bir özgürlük durumuna karşılık gelir. Ancak De Beauvoir, bazı aşılması kolay olmayan, eylemi engelleyebilen durumlardan söz eder. Bu durumlar; Tanrı buyrukları, değerler, davranışlar ve kurallar bütünüdür. Kendilerinin özgür seçimi dışında kendilerine dayatılan bu durumlara uyan, dünyada pek çok kadın ve köle bulunmaktadır. Bu insanların konumu kendi çabalarıyla değil, kendileri dışındaki kurumların ve gücü elinde bulunduranların zorlaması ile belirlenmektedir. Söz konusu insanların içinde yaşadıkları baskı ortamını aşmaları, baskının kökenleri ve sınırları bilinemediği taktirde mümkün gözükmemektedir. Başka bir ifadeyle bu insanların durumu, dış dünyanın doğal düzenini temsil etmektedir. Köle ve kadının kaderleri, doğa tarafından yaratıldığı anlayışıyla mistikleştirilmektedir. Bu anlamda De Beauvoir'ın da ifade ettiği gibi, doğaya karşı konulamamaktadır. Bunun sebebi ise baskı uygulayanlar baskıya maruz kalanları, doğaları itibarıyla köle ve ikincil konumda olduklarına ikna etmiş olmalarıdır. Baskı uygulayanlar, baskıya maruz kalanların özgürlüklerine ilişkin bilgisizliklerinden yararlanarak, isyan etmelerini engelleyerek onları mistikleştirirler. De Beauvoir, baskı altında kalanların ya da mistikleştirilenlerin samimiyetsizlik içinde yaşadıklarını söylemenin çok da doğru olmadığını ifade eder. Onlar sadece, içinde bulundukları koşullar açısından değerlendirilip yargılanabilirler.³⁶

De Beauvoir'a göre insan bu dünyada var olduğu için, ahlaki açıdan da kendisini burada gerçekleştirmek zorundadır. Bu nedenle onun özgürlüğü, değerini özgürlüğün kurduğu belirlenmiş içerik arasında özel gerçekliğine doğru geçmek zorundadır. Ona göre insan var olmayı araştırmanın aksine, kendi varlığını ortaya koymayı araştırmak zorundadır. Çünkü varlığı ortaya koymak ve özgürlüğü istemek, tıpkı insanın dünyada kendisinin yaptığı seçim gibidir. İnsan, dolaylı kendi varlığını gerçekleştirmek için başkalarıyla ilişki halinde olduğunu kabul etmeli ve başkalarının özgür olmasını istemelidir. Ahlak açısından bakıldığında ise, bir gelecek hayali kurmaksızın özgürlüğün istenilmediği düşünülür fakat insan anlatımları bakımından faydalı bir dünya kurmak amacıyla ona ihtiyaç duyar. Çünkü dünyayı açıklamak, ancak başkalarının açıkladığı dünya üzerine bir tanımın üzerine eklenerek mümkün hale gelir.³⁷ Burada asıl amaç, insanların özgür olduğu durumlar yaratmak ve onlara kendilerinin özgür olduklarının bilincine vardırımdır. Varoluşçu etik, mutluluk kavramı üzerinde durmaz.

³⁴ Simone De Beauvoir, *The Ethics of Ambiguity*, by. Bernard Frechtman, Citadel Press, NewYork, 1976, s. 16.

³⁵ Muhsin Yılmaz, *Simone De Beauvoir*, s. 219.

³⁶ Muhsin Yılmaz, *a.g.e*, s. 220-221.

³⁷ Roger Reneaux, *Egzistansiyalizm Üzerine Dersler*, s. 102.

Buradaki temel değer özgürlüktür.³⁸

Beauvoir'ın etiğinde özgürlük, tüm anlam ve değerlerin kaynağıdır. İnsanın hedeflemesi gereken en yüksek amaç, her amacın değerini belirlemeye muktedir olan kendi özgürlüğüdür. Bundan dolayı insanın yöneldiği bütün görelî iyilikler, bu mutlağı gerçekleştirme koşuluna tabidir. Bu açıdan diğer insanların özgürlüğüne saygı duyulmalı ve kendilerini özgürleştirmelerine yardım edilmelidir. Anlaşılmaktadır ki özgürlük, kapsamlı evrensel olacak bir eylem ilkesi gibi sunulmaktadır. Bu bağlamda özgürlüğü ahlaki deneyimin ana yönü olarak belirlemekte ve özgürlüğün kullanılmasının özgürlüğü nasıl koruyacağı ya da koruyabileceği sorunu öne çıkarılmaktadır.

Le Doeuf, Beauvoir'ın *İkinci Cinsiyet*'te kullandığı kavramsal çerçevenin ikili boyutuna işaret eder. Beauvoir tarafından kullanılan kavramlar çiftler halinde işlev görür: *içkinlik/aşkınlık, kendinde (in-itself)/kendisi için (for-itself) varlık, özgün/özgün olmayan, sorumluluk/kötü niyet, özne/nesne* gibi ikilemler söz konusudur. Bu etik bir ontolojidir: Birey öznedir ve kendini böyle kabul ettiğinde özgürlüğünün sorumluluğunu ve aşkınlığını üstlenir ve özgün bir nitelik kazanır. Ama birey aynı zamanda özgürlüğünden kaçma ve kendini bir şey olarak kurma cazibesine de kapılabilir. Böylece varoluş ıstırabından kurtulma çabasına yönelebilir. Bunun sonucunda ise kendisi için oluş, kendinde oluşa, özgürlük ise olgusal olana indirgenmiş olacaktır. Bu durum sorunlu bir bilinç halidir ve kötümserliği doğurmaktadır. Dolayısıyla özne kendisini sadece kendisine karşı çıkararak konumlandırabilir. Fakat özne kendisini özsel olarak olumladığını ve ötekini özsel olmayan olarak oluşturduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda kitabın temel tezi, her kadının kendisini bir güç ilişkisinden türeyen ve yine de ahlaki hata ile belirginlik kazanan bu yabancı bakış açısına teslim etmek zorunda kaldığıdır. Bu olgunun, özne tarafından kabul edilmesi ise ahlaki bir kusurdur.³⁹ Bu açıdan *İkinci Cinsiyet*, kadının ahlaki bir özne olarak, özsel olarak kendini belirlemede yaşadığı açmazları, içine düştüğü yabancılaş(tır)manın eleştirisi bağlamında özgürleşme ve kendini gerçekleştirme imkânının etik temellerini sorgulayan bir yaklaşımı incelemektedir.

De Beauvoir'a göre, belirsizlik fikri, insanın daha önceden belirlenmiş bir özünün olmadığı anlamına gelir. İnsan eylemlerinin gerisinde yalnızca belirsizlik olduğu için insanın varoluşu önceden tahmin edilemez. Fakat düşünürümüz, belirsizliğin anlamsızlık olarak algılanması ya da belirsizliğin bir ahlaksızlığı sunduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Ona göre “*insan olmanın anlamlı olmasını sağlama görevi, yine insanın kendisine düşmektedir.*”⁴⁰ İnsan kendi eylemleri ve çabaları ile dünyayı anlamlı hale getirir. Böylece belirsizliği de bir ölçüde gidermiş olur. De Beauvoir'a göre, benim edimlerim dünyaya düştüğünde, öteki için yeni bir durum yaratırlar. Bu nedenle de yaptığım edimlerin sorumluluğunu üstlenmem gerekir. Bazen bu durumları istemesem de ve yahut bazılarını istesem de onlara karşı ilgisiz kalmam mümkün değildir. Çünkü onların içinden birini seçmek durumundayım. Düşünre göre, edimlerimin ya da eylemleriminbeni ne açıdan ilgilendirdiği ve başkasıyla olması gereken gerçek ilişkimin ne olması gerektiği sorularını, nesnelliğin ortaya çıkardığı yanılgılardan arındırmak

³⁸ Michèle Le Doeuff, “Simone de Beauvoir and Existentialism”, *Feminist Studies*. Summer 1980, 6/2, pp. 277-285, p. 285.

³⁹ Michèle Le Doeuff, “Simone de Beauvoir and Existentialism”, p. 279.

⁴⁰ Simone De Beauvoir, *The Ethics of Ambiguity*, s. 6.

durumundayım.⁴¹ Çünkü De Beauvoir’a göre: *“tümüyle bensiz kurulmuş iyilikler, değerler olamaz. Değerlerin, sırası, önemi, düzeni bile benim kararlarıma bağlıdır. Bir insanın iyiliği, onun kendi iyiliği diye istediği şeydir. Ne var ki bu istem, bizim istemimizi belirlemeye yetmez.”*⁴² Bu yönüyle insan, başkalarına bağımlıdır.

SONUÇ

Varoluşçu düşünürler, ahlak konusunda kendi özgün yaklaşımlarını oluşturmuştur. Sartre, De Beauvoir gibi varoluşçu düşünürler, evrensel bir ahlak yasasının varlığına karşı çıkarlar. İnsanın bu dünyaya atılmışlığı yaklaşımıyla bir tanrı fikrini yadsıyan bu düşünürler, varoluşun özünün belirlenmemişliğini ileri sürerek insanın kendi ahlak anlayışını kendisinin oluşturacağını savunurlar. Buna göre insan, özgür tercihleri doğrultusunda eylemde bulunur ve bu eylemlerinin sorumluluğunu taşır. Kendisi için amaçlar belirler ve sürekli kendi kendisini aşmaya çalışır.

Simone De Beauvoir ahlak konusunda sorumluluk bağımlılık ve belirsizlik kavramlarını ön plana çıkarır. İnsan, yaptığı eylemlerinin sonuçlarını üstlenme açısından sorumlu, başkalarıyla sürekli bir ilişki içerisinde olması açısından bağımlı ve insan varoluşunun özünün belirsizliği açısından da belirsiz bir varlıktır. Ona göre insan, Tanrı’yı kendi var kılmıştır. Bunun yanlış bir düşünce olduğunu vurgulayan De Beauvoir’a göre insan, kendi varlığını tanrıya başvurmadan anlamlandırmak istiyorsa merkeze kendisini almalıdır. Bir başka ifadeyle ontolojik olarak tanrının varlığına dayanarak öncelikle tanrı düşüncesinden hareket ederek insana gitmek, yönelmek yanlış bir tutumdur. Çünkü düşünöre göre böyle bir yaklaşım, insanı ötekileştirmekte, asli kimliğinden ve hüviyetinden uzaklaştırmaktadır. İnsan kendi dünyasına ait olmayan değerler ile tanımlanmaktadır. Böylesi bir durum içerisinde en başta varoluşçu felsefenin iddia ettiği özgürlük idesinin insan hayatında bir tezahürü ve yansıması söz konusu edilemeyecektir. Tanrı gibi aşkın bir söylemin ışığında ortaya konan değerler sistematığı, bir yönüyle insana dayatılırken, insanın kendi özgürlüğünü, yaratıcılığını, değerlerini inkara götürmektedir. Bundan dolayı De Beauvoir’a göre hem aşkın tanrı inancını, hem insanı önceleyen değerler anlayışını kabul ederek insanın özgürlüğünü, iradesini, kendi ürettiği değerlerin var olabileceğinin iddia etmek mümkün değildir.

Ahlak konusunda De Beauvoir, insanın ancak sürekli eylemde bulunarak kendisini aşacağına ve bir anlam kazanacağına inanır. Kişinin ahlaklı bir birey olarak varlığını gerçekleştirmesinin koşulu olarak, kişinin özgür eylemleri sonucu oluşan durumların sorumluluğunu almasını görmektedir. Aynı zamanda kişi kendisi için amaçlar belirlemeli ve bu amaçlar uğruna çaba göstermelidir. De Beauvoir’ın ahlak anlayışında öne çıkan önemli kavramlardan biri belirsizliktir. Belirsizlik kavramı, insanın daha önce belirlenmiş bir özünün olmadığına vurgu yapmaktadır. Öyleyse önceden belirlenmiş olan evrensel bir ahlak yasası yoktur. Bu nedenle de ahlakı kurmak için De Beauvoir, farklı bir çözüm sunmuştur. Ona göre insan, özgürce yaptığı seçimler doğrultusunda eylemde bulunur. Bu eylemler sonucunda ise sonuç ne olursa olsun sorumluluğu üstlenmek durumundadır. Çünkü o, başka varlıklar ile ilişki içerisinde. Yaptığı

⁴¹ Simone De Beauvoir, *a.g.e.*, s. 102-103.

⁴² Simone De Beauvoir, *a.g.e.*, s. 103.

eylemler, istese de istemese de başkalarını etkileyeceği için, insan, özgürce yaptığı seçimleri eyleme geçirmeden önce iyice incelemelidir. Yaptığı eylemler ile kendisini var eden insan, özgürce yaptığı seçimler ile hayatı anlamlı kılabilir.

Sonuç olarak özgürlüğü ele alış biçimi varoluşçuluğu ve De Beauvoir'ı döneminin felsefi öğretileri arasında benzersiz kılmaktadır. Beauvoir'ın etiğinde özgürlük, bütün anlam ve değerlerin kaynağı olarak tanımlanmaktadır. Teorik ve kuramsal bir öğreti yerine gerçekçi bir tutumla ahlaki sorunlara eğilmekte, analizler ortaya koymaktadır. Bu yönüyle ahlaki alan, somut ahlaki kuralların uygulandığı bir yer olmanın ötesinde; daha çok kişinin ahlaki kararlar ve tercihleriyle ilgili bir zemini belirginleştirmektedir. Onun felsefesinde ahlakın temelini özgürlük oluşturmaktadır. Ahlaki özgürlüğümüzü gerçekleştirmek için başkalarının ahlaki özgürlüğünü gerçekleştirmeliyiz. Böylesi bir çaba, eylemi ve zor seçimler yapmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla ontolojik özgürlük, ahlaki özgürlüğü gerektirmemektedir. Ahlaki özgürlük yalnızca, başkalarının ahlaki özgürlüğünü aktif olarak istediğimizde sağlanabilecektir. Ahlak buradan neşet etmektedir. Yani hayatı anlamlı kılmak, başkalarıyla ilişki kurmaya, özgür şekilde eylemde bulunmaya bağlıdır.

KAYNAKÇA

- De Beauvoir, Simone, *Başkalarının Kanı*, Payel Yayınevi, İstanbul, 1990.
- _____, *Denemeler "Pyrrhus İle Cinéas"*, Çev. Asım Bezirci, Payel Yayınevi, İstanbul, 1989.
- _____, *Kadın-Genç Kızlık Çağı*, Çev. Bertan Onaran, Payel Yayınevi, İstanbul, 1993.
- _____, *Kadınlığının Hikâyesi*, Çev. Erdoğan Tokatlı, Payel Yayınevi, İstanbul, 1997.
- _____, *The Ethics Of Ambiguity*, by. Bernard Frechtman, Citadel Press, New York, 1976.
- Bochenski, J. M., *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, Çev. Serdar Rıfat Kırkoğlu, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1997.
- Büyükdüvenci Sabri, *Varoluşçuluk ve Eğitim*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001.
- Card, Claudia, *Simone De Beauvoir*, Cambridge University Press, New York, 2003.
- Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.
- Çüçen, A. Kadir, *Varoluş Filozofları*, Editör: A. Kadir Çüçen, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Doeuff, Michèle Le., "Simone de Beauvoir and Existentialism", *Feminist Studies*. Summer 1980, 6/2, pp. 277-285.
- Durak, Nejd, *Çağdaş Felsefe* "Felsefe Tarihi içinde, Editör: Nejd Durak, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- Erdem, Hüsameddin, *Bazı Felsefe Meseleleri*, HÜ-Er Yayınları, Konya, 1999.
- Esenyel, Z. Zafer, "Simone De Beauvoir", *Varoluş Filozofları İçinde*, Editör: A. Kadir Çüçen, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Foulquie, Paul, *Varoluşçunun Varoluşu*, Çev. Yakup Şahan, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- Gothlin, Eva, *The Philosophy of Simone De Beauvoir Critical Essays "Beauvoir and Sartre on Appeal Desire and Ambiguity"*, Edit: Margaret A. Simons, Indiana University Press, 2006.
- Güçlü, A. Bâki vd., *Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2002.

- Kına, Filiz Bayoğlu, *Simone De Beauvoir'ın Etiği Üzerine*, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S: 29, Bahar, ss. 163-179, 2020.
- Miyasaki, Donovan, “*Political Violence As Bad Faith in Beauvoir's The Blood of Others*”, Edit: Julia Kristeva, Le Bord L'eau Editions, Paris, 2008.
- Öktem, Ülker, *Felsefe-Edebiyat Etkileşimi: Felsefî Roman*, Ankara DTCF Dergisi, 50/1, ss. 1-17, 2010.
- Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Pettersen, Tove, *Simone De Beauvoir “A Humanist Thinker”*, Edit: Mark Letteri, Value Inquiry Series Volume: 279, 2012.
- Reneaux, Roger, *Egzistansiyalizm Üzerine Dersler*, Çev. Murtaza Korlaelçi, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 67, Kayseri, 1994.
- Romero, Christiane Zehl, *Simone De Beauvoir*, Çev. Canan Şöhret Dövenler, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- Tid, Ursula, *Simone De Beauvoir*, Routledge, New York, 2003.
- Yılmaz, Muhsin, *Simone De Beauvoir*, Felsefe Ansiklopedisi, Cilt: II, Editör: Ahmet Cevizci, Etik Yayınları, İstanbul, 2004.
- Wahl, Jean, *Varoluşçuluğun Tarihçesi*, Çev. Bertan Onaran, Payel Yayınevi, İstanbul, 1999.

VAROLUŞÇU ÖZGÜRLÜK BAĞLAMINDA KADIN: SİMONE DE BEAUVOİR¹

Doktora Öğrencisi, Eylem AKDEMİR¹, Prof. Dr. Nejdett DURAK²

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, - 0000-0001-7790-9050

²Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, - 0000-0002-2271-590X

ÖZET

Bu çalışmada varoluşçu felsefenin özgürlük anlayışı bağlamında Simone De Beauvoir'ın özgürlük ile ilgili görüşleri incelenmiştir. 20. yüzyılın en önde gelen akımlarından biri olarak kabul edilen varoluşçu felsefe, “insanın sonlu oluşu”, “dünyaya atılmışlığı”, “birey”, “özgürlük”, “kaygı” gibi kavramları kendisine temel almış ve sanat, edebiyat, tiyatro ile sinema gibi alanlarda kendisine yer edinmiş bu sayede geniş kitleler arasında yayılma fırsatı bulmuş olan bir felsefe akımıdır. Varoluşçu felsefe, özgürlük konusundaki yaklaşımıyla öne çıkmaktadır. Söz konusu akıma göre özgürlük, insanın doğuştan sahip olduğu bir şey olmayıp, uğruna her gün yeniden çabalayarak kazanılan bir şeydir. “Varoluş özden önce gelir” ifadesiyle varoluşçu akım, insanın önce var olduğunu, daha sonra ise kendi özünü oluşturduğunu ileri sürmekle “özün önceliği” fikrini reddetmiştir. Mezkûr ekol, düşüncelerini sanat, edebiyat gibi alanlarla geniş kitlelere ulaştırmıştır. Simone de Beauvoir, varoluşçu felsefe akımına mensup olan düşünürlerden biridir. Özellikle feminizm ile ilgili görüşleriyle belirginlik kazanmış bir düşünür olarak Simone de Beauvoir'ın felsefesi, varoluşçu feminizm olarak adlandırılmaktadır. Varoluşçu felsefe anlayışına paralel olarak her insanın özgür olduğunu savunan düşünür, “özgürlük”, “tercih”, “eylem”, “öteki” ve “sorumluluk” gibi kavramları kendi felsefesinin temeline yerleştirerek, özgün bir anlayış ortaya koymuştur. Ona göre her insan özgürdür ve kendi varlığını gerçekleştirebilmek adına başkasını da özgür kabul etmek zorundadır. Ancak bu şekilde insan özgür olabilir. Burada karşılıklı olarak birbirini tanıma söz konusudur. Bu çalışmada amacımız, genel olarak varoluşçu felsefede, özel olarak ise Simone de Beauvoir'ın felsefesinde yer alan özgürlük ile ilgili temel kavramları ele alarak özgürlük fikrini incelemek ve söz konusu özgürlük felsefesinin ayrımlarını belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: Simone de Beauvoir, Varoluşçuluk, Özgürlük, Feminizm, Ben, Öteki,

GİRİŞ

19. yüzyıl, diğer pek çok alanda olduğu gibi felsefe alanında da bir bunalım çağı olarak değerlendirilir. Üst üste yaşanan savaşların ortaya çıkardığı olumsuzluklar ve çekilen acılar nedeniyle çağın insanı hayal kırıklığına uğramıştır. Hayal kırıklığı hissi; bireylerde yalnızlık, umutsuzluk ve güvensizlik duygularını olumsuz olarak pekiştirmiş ve bu durumun içinden çıkmak isteyen birey kendi özel yetenek ve özgürlüğünü temele almak istemiştir. 18. Yüzyıl

¹ Bu Metin “Simone De Beauvoir’da Ahlak ve Özgürlük Sorunu” Başlıklı Yüksek Lisans Tezinden Üretilmiştir.

düşünürlerinin ortaya koyduğu akıl ve bilim ışığında insanlığın ilerleyeceği ve mutluluğa erişeceği yaklaşımı 19. Yüzyılda yaşanan gelişmelere bağlı olarak ortadan kalkmıştır.² Bu gelişmeler bağlamında 19. ve 20. Yüzyıllarda, adını sıklıkla duyuracak olan bir düşünce akımı olarak Varoluşçuluk ön plana çıkmıştır. Varoluşçu akım, etkisini bireysel ve toplumsal alanların tümünde hissettirmiş, çağının problemleriyle yüzleşme çabasında olan insanların çözüm arayışlarında kendisine yöneldikleri bir öğreti haline gelmiştir. Bireylerde kaygı, huzursuzluk, umutsuzluk gibi olumsuz etkilerin sebepleri, ölüm ya da yaşamın anlamı gibi problemler varoluşsal bir boyut çerçevesinde incelenmiştir. Savaşı bire bir tecrübe eden, maddi ve manevi kayıplar yaşayan, acılar içinde yaşamını sürdüren birey artık bir tercih yapmak durumundadır. Söz konusu seçimi ve yeteneğiyle varlığını gerçekleştirerek, özgürlüğünü ortaya koyacaktır. Simone De Beauvoir (1908-1986), böylesi bir ortamda yetişmiştir.

Varoluşçulara göre insan özgür bir varlıktır. Bu özgürlük, insanın herhangi bir zorlama olmaksızın kendi seçimleri ve çabası ile elde ettiği bir özgürlüktür. Bu anlamda insan, kendi özgürlüğünü kendisi tasarlamaktadır. Varoluşçulara göre insan, kendi varoluşunu ancak eylemde bulunarak ortaya koyabilmektedir. Aynı zamanda insanın kapalı bir varlık olduğu düşüncesine karşı çıkan varoluşçulara göre insan özü gereği yetkin olmaya açık bir gerçeklik olması sebebiyle hem dünyaya hem de diğer insanlara bağlıdır ve onlarla ilişki halindedir. Varoluşçuluk akımına mensup olan De Beauvoir'da kendi özgürlük anlayışını varoluşçuluk içerisinde biçimlendirerek özgün bir özgürlük anlayışı oluşturmuştur.

Simone De Beauvoir'ın felsefesinin başlıca sloganı haline gelen “*Kadın doğulmaz, kadın olunur*” sözü, öncülerinden kabul edildiği *İkinci Dalga Feminizmi*'ni derinden etkilemiştir. O, tarihi süreç içerisinde cinsiyet farklılığının nasıl kurgulandığını inceleyerek sonuçta kadını ötekileştiren, dünyadan koparan, ezen ve tahakküm sürecine karşı çıkarak, eserlerinde eşitlik fikrini ön plana çıkarmıştır. De Beauvoir, erkeğin asırlar boyunca ataerkil bir sistem içerisinde kendisini “*özne*” olarak, bunun tam karşısında kadını “*nesne*” olarak tanımladığını vurgulamış ve bu sayede insanlar arasındaki en büyük ayrımın kadın-erkek ayrımı ya da bir başka ifadeyle kadın-erkek eşitsizliği olduğunu iddia etmiştir. Düşünürümüz, toplum tarafından erkeğin karşısında kadının farklı olan, ondan aşağı görülen, erkeğin karşısına konulan ve “*öteki*” olarak tanımlanan bir konuma yerleştirildiğini ifade etmiştir. De Beauvoir'a göre kadın bir “*nesne*” veya “*öteki*” değil, her şeyden önce insandır ve bu anlamda nesneleştirilemeyecek “*özne*” olandır. Bu bağlamda De Beauvoir bireyi merkeze alan bir anlayış içerisinde, kadın konusunu varoluşçuluk perspektifinden inceleyerek varoluşçu feminizmin öncüsü olmuştur.

1. Varoluşçu Felsefe ve Özgürlük Problemi

Genel olarak özgürlük, köle olmayan, başkasının istediğinin aksine kendi isteğini yapan, herhangi bir baskı altında bulunmaksızın istediği gibi davranabilen, iyi ya da kötüyü kendi tercihiyle yapan, kendi ilkelerine göre davranan bireyin durumu şeklinde tanımlanmaktadır.³ Eski çağ ve orta çağda oldukça nadir ve üst sınıfların elinde bulunan bu hak, Aydınlanma, Rönesans ve Reform gibi hareketler sonucunda pek çok insanın sahip olmaya başladığı bir hak haline gelmiştir. Bunun temelinde ise bireyi ön plana çıkarma olgusu bulunmaktadır. Bireyi ön

² Nejat Bozkurt, *20. Yüzyıl Düşünce Akımları*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 27.

³ Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, Bulut Yayınları, İstanbul, 2004, s. 393.

plana çıkarma fikri ise varoluşçuluk akımının temel ilkelerinden biridir. Akım aynı zamanda özgürlük için mücadele verme fikrine de vurgu yapmaktadır. Bu nedenle özgürlük kavramı, daha üst seviye bir ilke şeklinde tanımlanarak olumsuzlukları engelleyen, hakları koruyan bir unsur şeklinde ortaya çıkar. Bochenski varoluşçuların özgürlük konusundaki yaklaşımlarını şöyle açıklamaktadır: *“İnsani varoluş, bir yandan dünyaya katılmış olarak bulunur, öyle ki insanın her zaman belirlenmiş bir durumu vardır, giderek insan kendi durumudur.”*⁴ Varoluşçulara göre insan, bu dünyaya atılmıştır. Bu nedenle de insan, doğuşundan itibaren özgür bir varlıktır ve kendisine verilmiş olmayan bu özgür iradeyi, insan her gün yeniden çabalayarak elde etmektedir. Varoluşçuluk, özgürlük ile ilgili *tercih, eylem, birey* gibi kavramları öne çıkarmaktadır.

Simone De Beauvoir, Varoluşçu felsefenin özgürlük anlayışını sürdürmüştür. Bilindiği üzere Düşünürümüze göre her insan özgür doğar. Fakat bu özgürlük Sartre (öl. 1980) ve kimi varoluşçu filozofların söylediği gibi sınırsız bir özgürlük değildir. Aksine ötekinin özgürlüğünün başladığı yerde durmaktadır. De Beauvoir, insanların yaptığı seçimlerin, eylemlerin bir diğerinin hayatını etkilediğini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra bazen eylemde bulunmama bile tercih edilmiş bir eylem biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu sebeple insan bir seçim yapmadığı veya eylemde bulunmadığı durumlarda dahi bir başkasının hayatını etkileyebilir. Bu anlamda De Beauvoir, insanların ahlaki tercihleri açısından birbirine bağımlı olduğu fikrindedir.

De Beauvoir’a göre insan özgürlüğü, bir başkasının özgürlüğünü kısıtlamayan bir özgürlüktür. Bu anlayış çerçevesinde birey, karşısındakini de özgür olarak kabul etmek zorundadır. Çünkü kendi özgürlüğünü gerçekleştirmek açısından bireyin özgürlüğü, başkasının özgürlüğünü gerektirmektedir. De Beauvoir bu noktada bir zorunluluk ilişkisi kurmaktadır. Buna göre bir insanın özgür olabilmesi için bu özgürlüğün diğer insanlar tarafından kabul edilmesi ve saygı gösterilmesi gerekmektedir. Ona göre özgürlüğü belirleyen en temel konulardan biri, kişinin seçme iradesine sahip olmasıdır. Çünkü insan kendi özgür iradi seçimleriyle hareket eden ve bu özgür seçimlerinin sonucunda ortaya çıkan eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmek durumunda olan bir varlıktır. Her ne kadar insan başkalarının özgürlüğü ile sınırlanan bir özgürlük alanına sahipmiş gibi görünse de aslında bu özgürlük, diğer insanların özgürlüğüne bağlı, onları kendine dayanak alan bir özgürleştirici eylem tarzıdır. Bu görüşlerinde De Beauvoir, Hegel (öl. 1831)’in felsefesinin temel öğelerinden biri olan köle- efendi diyalektiğinden izler taşımaktadır. Çünkü köle-efendi diyalektiği, başlangıç noktası olarak öz bilinçliliği bir başkasının öz bilinçliliğini kabul etmeye dayandırmaktadır. İlk kez Hegel tarafından ortaya atılan bu düşünce, De Beauvoir tarafından hem kadın hem de erkeklerin eşit derecede özgür olması için birbirinin özgürlüğünü tanımalarını gerektirmesi şeklinde yorumlanmıştır.

1.1.Simone De Beauvoir ve Özgürlük

De Beauvoir’ın özgürlük anlayışı, varoluşçu özgürlük anlayışına paralel bir şekilde geleneksel özgürlük anlayışına karşıttır. Ona göre özgürlük, insana başka bir varlık tarafından verilmiş bir

⁴ J.M. Bochenski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, Çev. Serdar Rıfat Kırkoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 190.

şey değildir. Aksine insanın kendi çabasıyla kazanılan bir şeydir. Başka bir ifadeyle insan, özgür bir varlıktır ve bu özgürlük için de her gün çabalamak durumundadır. Bu bağlamda özgürlük, sınırsız bir özgürlük değildir. İnsanın özgür olabilmesi, başka varlıkların da özgür olduğunu kabul etmesine bağlıdır. Çünkü insan özgürlüğü, başkasının özgürlüğünü kabul etmekle oluşmaktadır. Bu anlamda insan, başkasının özgürlüğü için de çabalamak zorundadır. De Beauvoir, varoluşçu felsefenin Sartre, Camus (öl. 1960) gibi düşünürlerine paralel olarak insanın daha önceden belirlenmiş bir özünün bulunmadığı düşüncesini savunur. Başka bir ifadeyle kendisini bir anda budünyanın içerisinde bulan insanın, daha önceden belirlenmiş olan bir kaderi yoktur. İnsan, kendi tercih ve eylemleri ile kendi kaderini kendisi şekillendirmektedir. Bu nedenle varoluşçu düşünürler gibi De Beauvoir'da, geleneksel felsefede yer alan öz, töz gibi kavramları reddeder. Özgürlük anlayışı çerçevesinde De Beauvoir *ben, öteki, durum, tercih* gibi kavramları felsefesinin temeline yerleştirmiştir.

De Beauvoir'a göre benin başkaları karşısındaki durumu şu şekilde tanımlanmaktadır: *"İnsanlar özgürdür ve ben dünyaya, yabancı özgürlükler arasına atılmış bulunuyorum. Üstelik onlarsız da edemiyorum."*⁵ Ona göre bir başkası için özgürlüğümüzden vazgeçmemiz ya da başkası için her şeyi yapmamız, onlara mutlak bir mutluluk sunmamız mümkün değildir. Ona göre insan için hakiki iyilik, her şeyi aşan bir özgürlüktür. Tanrı dahi böyle bir özgürlüğe dokunamaz.⁶ Özgürlük ile ilgili şu ifadeler yer vermektedir: *"Hem özgürlük hem de eylemliliktir kişi. Özgürdür, ama Stoa'cılarinkoyduğu o soyut özgürlük değildir bu, belli bir durum içindeki özgürlüktür. Descartes'ın da dediği gibi, kişioglunun özgürlüğünü gücünden ayırmak gerekir: İnsanın gücü bitebilir, dışarıdan azaltılıp çoğaltılabilir; sözgelişi bir kimse hapse atılabilir, hapisten çıkarılabilir, kolu kanadı kırılabilir ya da kol kanatla donatılabilir, ama özgürlüğü elinden alınamaz. Her ne durumda olursa olsun, bu özgürlük sonsuz kalır."*⁷

De Beauvoir'ın üzerinde durduğu bir diğer kavram *Öteki*dir. Öteki kavramını farklı anlamlarda kullanan De Beauvoir, bu kavram ile çeşitli anlamlara işaret etmektedir. Öteki kavramının ilk anlamı, *ben*'in karşısında duran başkası ya da başkalarıdır. İkinci anlamı, kadının erkek karşısında sahip olduğu nesne konumu diğer bir ifadeyle başkası olma durumudur. Son olarak ise öteki, *Yaşlılık Çağı* adlı eserinde yaşlıların, diğer insanlar karşısındaki durumudur. *İkinci Cins*'in temel tezi olarak kabul edilmiş olan öteki kavramı, kadının erkeğe göre ikincil bir konumda yer aldığı düşüncesi çerçevesinde biçimlenmiştir. De Beauvoir; Hegel ve Sartre'cı düşünme ile birlikte kendiliğin kendisini tanımlayabilmek için bir ötekiliğe ihtiyaç duymuş ve bu nedenle de ötekiliğin, kendiliğin kendini kurabilmesi açısından var olmak zorunda olduğunu söylemiştir. *"Kendilik anlayışı, kendiliğin ötekiliği nesneleştirmesine benzer biçimde, öteki tarafından nesneleştirildiğini varsayar. De Beauvoir'ın kadının durumuna ilişkin kendi araştırmalarında ortaya koyduğu tez, kadının, kendilik rolünün sahibi olan erkek tarafından hep öteki olarak tanımlandığı biçimindedir."*⁸ Kadın *"kendine göre değil, erkeğe göre belirlenip ayrılmaktadır; özsel (temel) varlığın karşısındaki özsel olmayan varlıktır. Erkek Özne'dir, Mutlak varlık'tır: Kadınsa Öteki Cins'tir."*⁹ Bu anlamda kadın, erkeğin öteki cinsidir. Düşünüre

⁵ Simone De Beauvoir, *Denemeler "Pyrrhus ile Cinéas"*, Çev. Asım Bezirci, Payel Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 123.

⁶ Simone De Beauvoir, *Denemeler "Pyrrhus ile Cinéas"*, s. 96.

⁷ Simone De Beauvoir, *Denemeler "Pyrrhus ile Cinéas"*, s. 97.

⁸ Muhsin Yılmaz, *"Simone De Beauvoir" Felsefe Ansiklopedisi*, C: 2, Editör: Ahmet Cevizci, Etik Yayınları, İstanbul, 2004, s. 221.

⁹ Simone De Beauvoir, *Denemeler "Pyrrhus ve Cineas"*, s. 17.

göre Tanrı'nın var olup olmadığını bilemeyiz. Bunun bilgisine de hiçbir şekilde sahip olmamız mümkün değildir. Fakat bizim dışımızda bir öteki vardır. Tanrı olsun ya da olmasın, ötekini kabul etmemiz kendi varlığımızı gerçekleştirmemiz açısından bir zorunluluk taşımaktadır.

De Beauvoir'a göre genel anlamda benim karşımda olan herkes benim bulunduğum konum itibarıyla ötekidir. Ben, kendi özgürlüğümü gerçekleştirirken ötekinin de özgür olduğunu aklımda tutmalı ve buna göre tercihte bulunmalıyım. Çünkü benin özgür olmasının yolu, ötekinin de özgür olduğunu kabul etmekten geçer. De Beauvoir, kadın özgürlüğünü *İkinci Cins* adlı eserinde detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu eserde kadının durumunu, “kadının tarihsel ve kültürel olarak nasıl kavramsallaştırıldığı ve ataerkil toplumlarda nasıl ikincil bir duruma indirgendığını ele almıştır. *İkinci Cinsiyet* feminist kuram dahilinde kadının baskı altına alınışını anlatan yirminci yüzyılın en temel eseridir.”¹⁰ *İkinci Cins*, olgular, efsaneler ile yaşanmış deneyim olmak üzere üç şekilde incelenmiştir. Eser ilk olarak yazgı, tarih ve mitler olmak üzere biyolojik, psikanalitik ve tarihsel diyalektik perspektiften kadına bakış açısını ortaya koyar. İkinci olarak ise yaşanmış kadın deneyimi ve kadının özgürleştirilmesi düşüncesi üzerine odaklanır.¹¹ Eserde yer alan özgürlük ile ilgili düşünceler bir sonraki başlık içerisinde incelenecektir.

De Beauvoir'a göre bir ırka ya da bir cinsiyete değişmez bir özellik atfetmek doğru değildir. Düşünüre göre: “...ırk yada cinsiyete atfedilen değişmez, sabit varlık kavramını reddetmektedir. Ona göre hepimiz ayrı ayrı kimliklerle varız ya da farklı tepkilerde bulunuruz. Yahudi, siyah, kadın, Fransız, Amerikalı gibi.”¹² Bu açıdan bakıldığında her birey biriciktir ve kendisine özel özellikleri vardır. Ona göre özgürlüğün şartlarından biri, ötekinin özgürlüğüken diğeri eylemde bulunmaktır. Çünkü varoluşun özden önce gelmiş olması fikri doğrultusunda, birey seçimleriyle, tasarı ve eylemleriyle kendi özü ve gerçekliğini, yani özgürlüğünü gerçekleştirmektedir. Fakat bu eylemler amaçsız olmamakla birlikte, insanın tasarıları doğrultusunda, bireyin geleceğine yönelik hedefler belirlemesini gerektirmektedir.¹³ Bu anlamda temel olarak yapılması gereken şey kendimiz için bir amaç belirlemektir. Fakat bu amaca ulaştığımızda başka bir amaç ediniriz. Ona göre: “Amaçlarımız, yalnızca yeni birer çıkış, hareket noktasıdır. Başkasını da bu amaçlara götürdüğümüz zaman, ancak o zaman, bir iş yapmış oluruz.”¹⁴ Bu bağlamda De Beauvoir'ın önem verdiği diğer bir kavram olan “durum”u ön plana çıkardığı görülmektedir. Ona göre eylem, biz onu yapınca olduğu yerde kalmayıp, geleceğe doğru giderek uzaklaşmaktadır. Fakat bir öteki, söz konusu olan bu eylemi yakalar ve bu eylem her ne kadar başlangıçta benim olsa da, öteki onu yakalayınca onun eylemi haline gelir. Böyle olunca kendi “durumu”muz başkalarından bağımsız olarak düşünmemiz de imkânsız haline gelir. Sonuç olarak ötekiler olmadan benim bu dünyada bir şeyler yaratabilmem mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple “durum”larımızın bir öteki tarafından kurulduğunu,

¹⁰ Esra Başak Aydınalp, *Varoluşçu Özgürlük Bağlamında Kadın: Simone De Beauvoir ve İkinci Cinsiyet*, Litera: Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi, İstanbul University Press, Vol: 20, Number: 2, İstanbul, 2020, ss. 465-488, s. 472.

¹¹ Esra Başak Aydınalp, *Varoluşçu Özgürlük Bağlamında Kadın: Simone De Beauvoir ve İkinci Cinsiyet*, s. 472.

¹² Penelope Deutscher, *The Philosophy of Simone De Beauvoir*, Cambridge University Press, New York, 2008, s. 134.

¹³ Emine Hilal Akbudak, *Simone De Beauvoir'ın Yaşamı ve Yapıtlarında Özgürlük ve Bağımlılık İlişkisi*, İ.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YL Tezi, İstanbul, 2007, s. 95.

¹⁴ Simone De Beauvoir, *Denemeler “Pyrrhus ve Cineas”*, s. 130.

aynı şekilde ötekinin “durum”unun da bizim tarafımızdan kurulduğunu kabul etmek durumundayız.

De Beauvoir, eylemlerin mutlak bir şekilde özgür olduğu fikrini reddetmektedir. Ona göre eylemlerimiz, bizim seçimlerimizin yanı sıra seçmediğimiz durumlara da bağlıdır. Bu nedenle her şeyden tümüyle sorumlu olduğumuzu söylemek mümkün gözükmemektedir. Fakat bu seçimlerimizden sorumlu olmadığımız anlamına gelmez. Düşünürümüz bu konuda mutlak anlamda bir suçluluk veya suçsuzluktan söz edilemeyeceğini ifade etmektedir. Tanrının varlığını kabul etmeyen De Beauvoir, bireyin yaptıklarından sorumlu olduğunu ifade eder ve eylemde bulunurken evrensel bir ahlak öğretisine bağlı olma düşüncesine karşı çıkar. Bu açıdan bakıldığında eylemler belirsiz olmak durumundadır. Fakat bu özgürlüğün keyfi olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine etik, bu belirsizlikten doğacaktır. Bir başka ifadeyle, bireyin özgür olması, ahlaklı olması anlamındadır.¹⁵

Kısaca ifade etmek gerekirse bir şeyin var olması, başkaları tarafından onaylanmasına bağlı olmaktadır. Kişi özgürlüğünü, ötekinin kendisini tanıması ile ortaya koyar. Aksi takdirde insan özgürlüğünü gerçekleştiremez. De Beauvoir’ın varoluşçu felsefesi, temelde insanı biricik, tek ve birey olarak ele alır ve insanlar arasındaki her türlü ayrımı reddeder. İnsanı bu açıdan ele alan De Beauvoir, çağlar boyunca kadın ve erkek arasında var olduğu söylenen ayırmadan hareketle kendine özgü bir varoluşçu öğreti şekillendirmiştir. De Beauvoir varoluşçuluğu, kadın sorunu açısından incelediğini söylemek yerinde olacaktır. Çünkü ona göre ister kadın olsun ister erkek, her birey kendi varoluşunu gerçekleştirmek açısından eşit haklara sahiptir. Bu anlamda De Beauvoir, daha öncede belirtildiği üzere varoluş düşüncesini kadın ve erkek arasındaki çatışmayı temel alarak açıklamasından dolayı varoluşçu feminizmin kurucusu kabul edilmektedir.

1.2. Varoluşçu Feminizm Bağlamında Öteki Olarak Kadın Özgürlüğü

Feminizm, Latince “*Femine*” kelimesinden türemiştir. Ancak literatürde bu kelimeyi ilk kez kimin kullandığı sorusu henüz tam olarak cevaplanmamıştır. Feminizm “*ilk kez Fransa’da 1837 yılında kullanılmıştır. 1890’lı yıllarda o zamana kadar kullanıla gelen kadıncılık (womanism) teriminin yerini alarak İngilizceye geçmiştir. Feminizm terimini ilk kez Kadın Hakları akımını betimlemek için kullanan kişi ise 1872’de Fransız yazar Alexandre Dumas*¹⁶ *olmuştur.*”¹⁷ Feminizm, “*cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürüyü ve baskıyı sona erdirmeye çalışan bir harekettir.*”¹⁸ Bir düşünce sistemi olarak feminizm, “*cinsler arasında toplumsal yaşamı belirleyen biyolojik bir karşıtlık olduğunu öne süren ideolojik görüşün aksine, kadın ile erkek arasındaki toplumsal ilişkilerde bir çelişme olduğunu savunur.*”¹⁹ Feminizmin genel anlamda

¹⁵ Zeynep Zafer Esenyel, “*Simone De Beauvoir*”, *Varoluş Filozofları*, Editör: A. Kadir Çüçen, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 308.

¹⁶ Fransız bir yazardır. 1802-1870 yılları arasında yaşamıştır. Daha çok macera türünde romanlar yazmıştır. En çok okunan Fransız yazarlar arasında kabul edilmektedir.

¹⁷ Sevim Şenol, *Simone De Beauvoir’da Kadın Olmak*, K.Ü Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2015, s. 35.

¹⁸ Bell Hooks, *Feminizm Herkes İçindir*, Çev. Ece Aydın-Berna Kurt-Şirin Özgün-Aysel Yıldırım, BGST Yayınları, İstanbul, 2012, s. 9.

¹⁹ Neşe Öztimur, “*Feminizm*” Felsefe Ansiklopedisi İçinde, Editör: Ahmet Cevizci, C. 6, Ebabil Yayınları,

dikkatini var olan toplumsal yapıya çevirdiği ifade edilebilir. Her iki cins arasında var olan çatışmayı yok etmek amacıyla bazı feministler, “*erkeklerle eşit haklara sahip olmayı yeterli görürken, kimileri de toplumsal, siyasal ve kültürel alanlarda dönüşümleri talep ederler. Dolayısıyla tek bir feminizmden bahsetmek olası değildir ve feminizm tarihsel bir bütünlük ve süreklilik içinde değil, farklılaşarak, bölünerek, diğer toplumsal hareketlerle ittifak kurarak ya da çatışarak*”²⁰ gelişme fırsatı bulmuştur. Bunun yanı sıra 1960 yıllarında *İkinci Dalga Feminizm* hareketinin, feminizme farklı ve yeni bir yön verdiği söylemek yerinde olacaktır.

Feminist hareket, Simone de Beauvoir’ın “*kadın doğulmaz, kadın olunur*” sözünden hareketle “kadınların erkeklerden farklı oldukları, farklı bir kültüre ve farklı tarzlara sahip oldukları düşüncesinden beslenmiştir. Bununla birlikte ikinci dalga feministler artık cinsler arasında sosyalizasyon yoluyla yaratılan eşitsizlikleri kadının ezilmesinin ana nedeni olarak görmüyorlardı.”²¹ Bu durumun aksine Feministler, kadınların da kendilerine has özelliklerinin olduğunu ve bu sebeple özgür olduklarını savunmaktaydılar.

İkinci Dalga Feminizmi, kadın mücadelesini ele alırken, tüm kadın gruplarını kapsayacak şekilde mücadelesini daha da genişleterek önceki feminizm hareketlerinden farklı bir yol izlemiştir. Kadın eliyle yürütülen bu mücadele, farklı inanç, düşünce, kültür ve özellikleri olan kadınları aynı amaç etrafında toplamış ve karşılıklı olarak birbirlerini tanımalarına olanak sunmuştur. Bu dönemde “kadınların farklı algılara sahip gruplardan oluşması bir anlamda ‘bilinç yükseltme’ durumunu ortaya çıkarmıştı.”²² Bilinç yükseltme olarak anılan söz konusu anlayış, “farklı algılara sahip kadınların kendilerini tanımaya, toplumsal ve sosyal alandaki cinsiyet rollerini tekil şahısların üzerindeki etkilerini sorgulamaya vesile olmuştur. Bu durum beraberinde ‘*kız kardeşlik*’ argümanını ortaya çıkarmış ve 1968 sonrası önemli bir gelenek haline gelmiştir.”²³ Simone De Beauvoir’ın, ikinci dalga feminizmi ve eşitlikçi feminizmin öncüsü kabul edilmesinin temel nedeni, kuşkusuz *İkinci Cins* adlı eserinde öne sürdüğü fikirlerdir.

Simone De Beauvoir’ın “1950’lerde yayımladığı *The Second Sex* (İkinci Cinsiyet- Le Deuxième Sexe) olumlu ve olumsuz çokça eleştiri alan yapıtıdır. Yayımlandığında Avrupa ve Amerika’da öyle büyük bir etki yaratmıştır ki etkisi açısından Marx’ın *Kapital*’i ile karşılaştırılmıştır. *The Second Sex* neredeyse bir ansiklopedi gibidir; Kadına ilişkin tüm olguları incelerve çarpıcı bir biçimde çözümler. Beauvoir’ın kadına ve kadınların tüm dünyayla kurduğu bağa ilişkin felsefi görüşlerini dönemin bilimsel bulgularıyla, yaşanmış deneyimlerle ve edebiyat eleştirileriyle harmanlamış olduğu bir denemedir.”²⁴

Simone De Beauvoir’a göre insanın kendisini var etmesi ya da varoluş, doğanın insanların önüne koyduğu engellerin ve zorlukların üstesinden gelmesi ile mümkündür.²⁵ Yeryüzünü, icat

Ankara, 2009, s. 331.

²⁰ Neşe Öztimur, *Feminizm*, s. 331.

²¹ Gül Aktaş, *Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak*, Edebiyat Fakültesi Dergisi, C: 30, S: 1, ss. 53-72, 2013, s. 60-61.

²² Gün Taş, *Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri*, Akademik Hassasiyetler Dergisi, C: 3, S: 5, ss. 163-175, 2016, s. 170-171.

²³ Gün Taş, *Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri Ve Dönüşümleri*, s. 170-171.

²⁴ Deniz Soysal, *Beauvoir Dersleri: “Evli Kadın” ve “Anne” Üzerine Bir Deneme*, Belge Yayınları, İstanbul, 2016, s. 9.

²⁵ Simone De Beauvoir, *Yıkılmış Kadın*, Çev. Harika S. Şeren, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983, s. 6.

ettiği araçlar yardımı ile değiştirebilen tek varlık olarak insan, eylemleriyle varlık bulan ve yaptığı seçimlerle eylemlerine biçimlendirendir. Fakat De Beauvoir, insanlık tarihi süresince böyle bir varolma fırsatının kadınlara verilmediği fikrini savunmuş ve bunun sebeplerini *İkinci Cins* adlı eserinde incelemiştir. Ona göre bu soruya cevap verme niteliğine sahip olan iki tane görüş vardır: psikanaliz ve tarihi maddecilik. Her iki açıklamayı da De Beauvoir açıklamalarını tek nedene indirgemeleri nedeniyle eksik bulmuştur. Ona göre kadınların varoluş sorununun hakiki temelini kadının biyolojik yapısında veya ekonomik durumunda değil de toplumsal koşullarda aramak daha doğru olacaktır. De Beauvoir'ın bilinç konusunda Hegel'in köle-efendi diyalektiğinden etkilendiği açıktır. Çünkü De Beauvoir'ın felsefesinin temel kavramlarından biri olan “öteki” kavramı, düşünürün köle-efendi diyalektiği ile şekillendirmiş olduğu bir kavramdır. Hegel'e gelene kadar öz bilinç kavramı, insanın kendi üzerine düşünmesi sonucu kendisinin farkına varması biçiminde tanımlanmaktaydı. Doğru olmakla beraber eksik olarak görülen bu tanım, Hegel ile birlikte değişip dönüşerek farklı bir şekilde tanımlanmıştır. Köle-efendi diyalektiğinde: “Efendi, yalnızca kendisi için değil köle için de efendidir. Dolayısıyla efendi kendini tanıtmış, kabul ettirmiştir; fakat bu tek taraflı bir tanınmadır çünkü kölenin öz bilinci, Efendi tarafından tanınmamaktadır. Bu da Efendi'nin kendisini tanımayan, kendisi için değeri olmayan bir tanınmaya erişebildiği anlamına gelir. Bu açıdan, tam bir doyuma ulaşamamıştır. Köle, Efendi için hayvan yada şeydir ancak.”²⁶

Hegel'in köle-efendi diyalektiğinde köle, efendisine hizmet ederken efendisinin nesne ve varlıklarla kurduğu ilişkiyi görür. Bu sayede onu tanıırken, köle de efendinin gözünde çalışan, hizmet eden bir varlık olarak görülür. Düşünüre göre köle ve efendi arasında her ne kadar sürekli bir mücadele olsa da karşılıklı olarak birbirini tanıma ve var etme söz konusudur. De Beauvoir, Hegel'in bu görüşlerinden hareketle kadın ve erkek arasında da köle ve efendi arasındaki ilişki gibi bir ilişki olup olamayacağı sorusunu incelemeye başlar. Ona göre kadın-erkek ilişkisi her ne kadar köle-efendi ilişkisine benziyor gibi görünse de köle-efendi arasında tam olarak birbirini tanıma varken, kadın ve erkek arasında bu ilişki tam anlamıyla birbirini tanımadan söz edilemez. Çünkü kadın, daima bir “öteki” olarak kalmış ve bu durumu içselleştirmiştir.

De Beauvoir'a göre her insan ya da birey, dünyaya atılmış, terkedilmiş bir varlık olması bakımından varoluş özgürlüğüne sahiptir. birey için asıl önemli olan şey, kendisine ait bir öz meydana getirmesidir. Bu öz, ona göre kadınlar için tarihsel süreç içerisinde erkekler tarafından belirlenmiş ve kadının özü erkeğe göre konumlandırılmıştır. De Beauvoir'a göre tarih süresince kadına tam bir kimlik, insana has bir yaratma, bir şeyler icat etme, yaşamın ötesine geçme ve sürekli büyüyen projelerde yaşam adına bir anlam arayıp bulma şansı verilmemiştir. Erkek ise her zaman dünyayı şekillendirmiş, icatlar yapmış ve geleceği şekillendirerek kendi varlığını ortaya koymuştur. Bu durum erkeğin daima özne, kadının ise öteki yani nesne olarak kabul edilmesine sebep olmuştur.²⁷ İşte tam da bu noktada *İkinci Cins* adlı eserinde De Beauvoir, kadınlara kendi öz tarihlerini ve varoluşlarını anlatmakta ve kadınlık ile ilgili öne sürülmüş tüm mitleri reddederek kendi varlıklarını inşa edebileceklerini gösterme çabasıdadır. Söz konusu eser, çağlar boyunca kadının ataerki evrendeki konumunu incelemektedir. De Beauvoir *İkinci*

²⁶ Emek Aydın, *Kadının Özne Olma Sürecine Dair Bir Okuma: Simone De Beauvoir Kadın Doğulmaz Kadın Olunur*, İ.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017, s. 40.

²⁷ Margaret Walters, *Feminizm*, Çev. Hakan Gür, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 137.

Cins'te, Sartre'ın kendinde varlık ile ilgili özelliklerini kadınla, kendisi için varlık özelliklerini de erkeklerle özdeşleştirmiştir. Ona göre, daha anaerkil ve hatta göçebe kavimlerde bile kadınlara verilen görevler, yani ev işleri ya da anneliğin verdiği yüklerle örtüşen etkinlikler, kadını kendinde varlık anlayışına yani içkinliğe ve tekrara hapseder.²⁸ Bu bağlamda De Beauvoir evin başka bir ifadeyle ev ve aile hayatının, kadının özgürlüğünü engellediği ve kadını kendinde varlık konumuna hapsettiği fikrindedir. Aydınalp'in ifadesiyle: *"Kadın özgürlüğü, kadının kendisine dayatılan rollerin (annelik, eşlik, ev işleri, çocuk doğurmak, vs.) bilincine varması, kendi sorumluluğunu ele alarak öz bilincini kendi varoluşunu özgürleştirme noktasında kullanması ile mümkündür. İkinci Cinsiyet'te Simone de Beauvoir herhangi bir cinsiyetçi ve özcü belirlenimden uzakta, daha çok toplumda cinsiyet rollerinin arkasındaki güç ve iktidar ilişkilerini çözümler. Bu çözümlemede kadının ikinci plana itilmişliğinin ve kadın özgürlüğünün önündeki engellerin tarihsel, felsefi ve antropolojik bir okumasını yapar. O bu bağlamda erkek egemen düşünüş ile oluşturulmuş tarihsel mutlaklığı da reddederek ataerkil zihniyetin kadını köleleştiren yapısını hem kendi deneyimlerinden yola çıkarak hem de temel felsefi metinleri ve düşünürleri okuyarak ifşa etmekle kalmaz, kadını özgürleştirecek sorumluluk bilincinin, seçme iradesinin ve eylemliliğin yine kadın oluşun öz bilincinde deneyimlenebilmesinin yollarını arar."*²⁹

De Beauvoir, *İkinci Cins*'te kadın olarak adlandırılan varlığı meydana getiren şeyin doğa değil, bütünüyle uygarlık olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bütün insanlar dünyaya birtakım özellikler taşıyarak gelmektedir. Örneğin gözlerimizin rengi, saçımızın şekli, eğilimlerimiz, yeteneklerimiz ve diğer pek çok konuda birbirimizden farklıyız. Fakat söz konusu olan özelliklerin, eğilimlerin ve yeteneklerin biçimlendirilmesi ve onlara değer biçilmesi toplumsal ve tarihsel şartlar temelindedir. De Beauvoir'ın söz ettiği tarihsel, toplumsal ve kültürel şartları biçimlendiren şey ise erkek ile kadın arasındaki tahakküm ilişkisi ve bunun yanı sıra kadını ikinci konumda tutan hiyerarşik yapıdır. De Beauvoir açısından kadın ve erkek arasındaki sorun ya da ayrımın sebebi, biyolojik erkek cinsiyeti değil fakat toplumsal bir konum olarak erkekliktir; fakat söz konusu toplumsal cinsiyeti de kuran şey, erkek egemen yapı olması sebebiyle onun ilk olarak hedeflediği tarihsel erkek egemenliğidir. De Beauvoir'ın fikirlerinde her ne kadar açık olmasa da gizli bir şekilde yer alan *"toplumsal cinsiyet"* kavramı, bir cinsiyetin diğerini ezmesi, onun üstünde tahakküm kurması problemiyle sıkı bir ilişki içerisindedir.³⁰ Düşünürümüz söz konusu olan kadını ötekileştirme düşüncesine karşı çıkar ve her bireyin özgür olduğunu savunur.

De Beauvoir, *İkinci Cins* adlı eserinde kadının durumunu tarihsel açıdan inceler. Ancak söz konusu incelemenin antropolojik dayanakları olmasına ek olarak varlık ve varoluş konusunda da felsefi ve ontolojik bir takım öncüller de bulunmaktadır. Onun kadın olma durumunu nasıl tanımladığını anlayabilmemiz için öncelikle onun, insanı ontolojik olarak nasıl düşündüğünü bilmemiz gerekir.³¹ Erkek ile ilgili neredeyse hiç eser yazılmadığını fakat kadın ile ilgili eserlerin

²⁸ Esra Başak Aydınalp, *Varoluşçu Özgürlük Bağlamında Kadın: Simone De Beauvoir ve İkinci Cinsiyet*, s. 481-482.

²⁹ Esra Başak Aydınalp, *Varoluşçu Özgürlük Bağlamında Kadın: Simone De Beauvoir ve İkinci Cinsiyet*, s. 483.

³⁰ Zeynep Direk, *Simone De Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği*, Cogito, Yapı Kredi Yayınları, S: 58, İstanbul, 2019, s. 12-13.

³¹ Zeynep Direk, *Simone De Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği*, s. 11.

çok sayıda yazılmış olduğunu ifade eden düşünür, bunun sebebini *İkinci Cins-I “Genç Kızlık Çağı”*’nda şöyle açıklamaktadır: “Hiçbir erkek, işe, kendini belli bir cinsin üyesi olarak kabul etmekle başlamaz: erkek oluşu, kendiliğindendir. Belediye kayıtlarıyla kimlik belgelerinde erkeklerle kadınlara bakışık iki sütun ayrılması salt biçimseldir; iki cins arasındaki ilinti iki elektrik türü, iki kutup arasındaki ilinti değildir: Erkek, hem artı. hem cinssiz (yansız) kutbu canlandırır, öyle ki, Fransızcada, ‘adamlar’ sözcüğü insanlar anlamına kullanılmaktadır; sözcüğün tekilindeki ‘vir’ (erkek) anlamı, genel “homo” (insan) anlamıyla özdeş olup çıkmıştır. Kadınsa erkeksi kutup olarak ortaya çıkmakta, onunla ilgili her tanımlama bir karşılıksızlık, bir sınırlandırma biçimini almaktadır.”³²

De Beauvoir’a göre erkekler, kadınları birer gizemli ötekiler olarak görürler. Ona göre erkekler, kadınları ve onların sorunlarını anlamaz ve onlara yardımcı olmazlar. Aynı zamanda bu gizemli öteki olma durumunu, onlara baskı uygulamak için bir neden olarak kullanırlar. Bu durumun şimdiye kadar gelmiş geçmiş bütün toplumlarda böyle süre geldiğini ve gücü elinde tutan kişilerin güçsüzleri daima birer öteki olarak tanımladıklarını dile getiren De Beauvoir, söz konusu öteki olma durumunu dinsel, ırksal, sınıfsal çatışmaların mücadelesinde görüldüğü halde, öteki adlandırması ve ötekine yapılan muamelede hiçbir zaman kadın-erkek ayrımında olduğu kadar alışılmış bir hal almadığını ifade etmiştir.³³

De Beauvoir’a göre tarih boyunca kadın ve erkek cinsiyeti arasında bir birbirine karşı gelme ilişkisi olmamıştır; zira kadın sadece ataerkilliğin tarihinde değil, ondan önce gelmiş anaerkil düzenlerde de “öteki” olarak tanımlanmıştır. Kadının öteki olmasında söz konusu olan “benzer başka” (*l'autre semblable*) ya da “görelî başka” (*l'autre relatif*) değil, “mutlak başka” (*l'autre absolu*)’dır. Bu açıdan De Beauvoir’a göre kadının farklılığı aynıya dönmeyen, diyalektiğe girmeyen, Hegel’in bakış açısıyla söylemek gerekirse “özdeşliğin ve farkın özdeşliği” içinde hem yadsınan hem de korunup aşılamayacak olan “mutlak bir farklılık” olarak kurulmuştur. Aynısına benzeyen başka ve aynı arasında kurulmuş olan bir asimetri ilişkisi, bir tür birbirinin aksi olma ilişkisine dönüşebilmektedir. Bunun Hegel felsefesinde görülen biçimi köle ve efendi diyalektiğidir. Ancak hiçbir zaman Aynı olana indirgenemeyen mutlak başka ile Aynı arasındaki ilişki bir eşitlik ilişkisi doğurmayacak ve her zaman köleliğe indirgenemeyecek bir tahakküm ilişkisi olarak sürecektir.³⁴

De Beauvoir, kadın özgürlüğü için toplumsal ve kurumsal anlamda kadın ve erkek arasındaki ayrımı bir engel olarak görmektedir. Onun bağımsızlık anlayışı, kadının potansiyeli üzerinden geliştirilmesi gereken bir özgürlük anlayışına yapılan vurgudur. Bu süreç düşünürün varoluşçu söylemi, kadın erkek ilişkilerine uyarlaması ile anlamlı hale gelmektedir. De Beauvoir’ın kurmuş olduğu *Varoluşçu feminizm*, kadının toplumsal kurumlar ve kurallardan bağımsız bir şekilde ortaya koyduğu öz iradesinden oluşmaktadır. De Beauvoir, kadındaki öz iradeyi ortaya çıkarabilecek bir özgürleşme modeli geliştirme çabasıdadır. O, bu aşamada, *içkinlik* ve *aşkınlık* kavramlarını cinsiyet ile ilişki kurmaktadır. Varoluşçu feminist söylemde kadının toplumsal konumu, içkinlik kavramı ile ifade edilmektedir. İçkinlik, kadın üzerinden temsil edildiği ölçüde belirsizliğe, önemsizliğe ve olumsuzluğa yönelik bir muhtevaya haizdir.

³² Simone De Beauvoir, *İkinci Cins-I “Genç Kızlık Çağı”*, Çev. Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul, 1993, s. 16.

³³ Ali Çimen, *Tarihi Değiştiren Kadınlar-Popüler Tarih*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 234-235.

³⁴ Zeynep Direk, *Simone De Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği*, s. 16.

Aşkınlık ise rasyonalitenin ve gücün karşılığı olarak düşünülmektedir. Hemen her toplumda kadının öz kimliği içkinlik ve aşkınlık ölçütüne göre tasarlanmıştır.³⁵ De Beauvoir, çözüm olarak kadın ve erkek arasında var olan ayrımın nedenini, biyolojiye değil, toplumsal şartlara dayandırmak gerektiğini ve kadının bir an önce bilinçlenerek kendi özgürlüğü için savaşıması gerektiğini ileri sürmüştür. Kadın için tek kurtuluş yolunun, erkeğe göre tanımlanmış olan “öteki” olma durumunu reddederek, kendi varlığını kendisi için tanımlamasından geçtiğini ifade eden De Beauvoir,³⁶ çözüm olarak kadının üretici olmasını, çalışmasını ve icatlar yapmasını önermektedir.

De Beauvoir, kadınlar için kurtuluş yolunun, varoluşçu bir anlayıştan hareketle onları birer “kendinde varlık” ile “başkası için varlık” arasında tutmaya çalışan her türlü uygulamaya karşı tepki vererek, kadınların da aynen erkekler gibi “kendisi için varlık” olduklarını ortaya koymakla elde edeceğini ifade eder. Bunu elde etmek için kadın, kendisine ilişkin tüm özcü varsayımları terk edip bütün toplumsal rolleri yeniden kurarak işe başlamalıdır. Ona göre kadınların bu konuma itilmelerinin sebebi, onlara atfedilen rolleri bizzat kendilerinin seçmeleri değil, Aksine söz konusu rollerin onlara dayatılmasıdır. Bu nedenle kadınlar, kendilerine dayatılan tüm rolleri reddetme, yenileme ve yeniden tanımlama hak ve özgürlüğüne sahiptir.³⁷ Ona göre kadınlar, kendilerini geliştirmek amacıyla akılcı ve eleştirel yönlerini güçlendirmeye mahkumdur. Bu yolla kadınlar, nesne olmayı reddedip kendilerini nesne olarak görenlerin, onları *özne* olarak görmelerini sağlayacaktır.³⁸

Kadın erkek eşitliği konusundaki tartışmalar, cinsiyet rolleri ve biyolojik yapının ilişkisi De Beauvoir için önemli bir yere sahiptir. Biyolojik ve fiziksel olarak görünen farklılıkların cinsiyet rollerini de etkilediği düşüncesi De Beauvoir’ı tedirgin etmiş ve bu durum sonunda onu radikal düşüncelere iterek Tanrı’yı reddetmesine neden olmuştur. Bundan dolayı kadın ve erkek arasında bulunan biyolojik ve fiziksel farklılıklara ve bu farklılıkların oluşturduğu sonuçlara dikkat çekme ihtiyacı hissetmiştir. Ona göre kadın, fiziksel ve duygusal anlamda erkeğe göre daha zayıf ve güçsüz bir yapıya sahiptir. Başka bir ifadeyle kadının fiziksel yapısı doğurmaya elverişli bir yapıyken, onun biyolojik özellikleri ise erkeğe göre daha duygusal bir yapıya sahiptir. Cinsler arasındaki ayrımın biyolojik niteliklerine yoğunlaşan düşünürümüz, kadının erkeğe göre daha güçsüz olduğu, organların daha zayıf ve incinmeye müsait olduğunu ifade etmesinin yanı sıra aynı zamanda duygusallık bağlamında, fiziksel yetersizlikten kaynaklanan bir hassasiyetin varlığını da kabul etmekte ve tartışmaya açmaktadır.³⁹

Kuşkusuz De Beauvoir’ın Feminizme katkısı, kadının kültürel ve politik statüsünü açıklamak amacıyla varoluşçu yaklaşımı ön plana çıkararak kullanmış olmasıdır. Çünkü ona göre diyalektik, hem kültür içinde hem de bireyin içinde baskın bir biçimde bulunmaktadır. Ataerkil bir toplumun kültüründe erkek olumlu olarak kabul edilirken kadın ya da dişi olma aynı şekilde kabul görmemektedir. Bu tür toplum ya da kültürlerde kadın, erkeğe göretanımlanarak ondan ayırtılmaktadır. Başka bir ifadeyle erkek esastır, kadın ise bunun aksine rastlantısal olan öteki

³⁵ Julia Kristeva, *Simone de Beauvoir Aramızda*, Çev. Özgü Berksoy, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.8.

³⁶ Simone De Beauvoir, *Yıkılmış Kadın*, s. 6.

³⁷ Zekiye Demir, *Modern ve Postmodern Feminizm*, İz Yayıncılık, 2012, s. 99.

³⁸ Nesrin Kale, *Felsefiyat*, Pegem akademi, Ankara, 2009, s. 446.

³⁹ Sait Yıldırım, “*Feminist Çalışmalarda Kadın Deneyiminin Önemi: Simone De Beauvoir Örneği*”, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 7 (1), Muş, 2019, s. s. 145-150, s. 147.

varlıktır.⁴⁰

De Beauvoir, Alice Schwarzer ile yaptığı konuşmada, *İkinci Cins*'in sonunda bir feminist olmadığını ifade etmiştir. Bunun nedeni ise kadınların sorunlarının sosyalist gelişme ile çözüleceğine yönelik olan inancıdır. Ona göre feminist olmak, sınıf mücadelesinden ayrı, özgün olarak kadınlara dair konularda mücadele etmek demektir. Kendisi de bu yaklaşımı savunduğunu ifade eden Düşünür'e göre feministler, kadınların içerisinde bulunduğu koşulları hem sınıf mücadelesiyle ilişkilendirerek hem de ondan bağımsız olarak, toplumun tamamının değişmesini önermeden değiştirmek gayesiyle mücadele eden kadın ve erkeklerdir. Bu anlayış çerçevesinde kendisinin de bu anlamda bir feminist olduğunu ifade etmiştir.⁴¹

Kısaca ifade edersek De Beauvoir'ın özgürleşme teorisi yalnızca sosyalist bir toplum yapısı ile gerçekleşebilir. Marksizm için emek ne anlama geliyorsa, feminizm için de cinsiyet o anlama gelir.⁴² Kurumsal yapılar ortadan kaldırılarak toplumsal düzende doğal yasaların hâkimiyeti ön plana çıkarılacaktır. Ancak teorik olarak sunulan söz konusu düzenin pratikte karşılık bulması mümkün gözükmemektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak Varoluşçu felsefe, özgürlük temelli bir düşünce akımıdır. Bu akıma göre insan her şeyden önce özgür bir varlıktır ve bu özgürlük insanın kendi çabası ile her gün uğruna yeniden çaba harcayarak elde ettiği bir şeydir. Simone De Beauvoir her şeyden önce varoluşçu felsefe içerisinde düşünen, yazan, konuşan, eylemde bulunan bir varoluşçu feministtir. O yazılarında, konferanslarında varoluşçu felsefenin temel argümanlarını, kadın ve erkek arasında eşitlik ilkesini öne plana çıkaran bir bağlam içerisinde savunmuş, iki cinsi bütüncül bir perspektifle incelemiştir. Bilindiği üzere varoluşçu akım ya da felsefe özgürlüğü kadına ya da erkeğe özgü bir durum olarak yorumlamaktan ziyade doğuştan itibaren insana özgü bir nitelik olarak görmektedir. Bu anlamda varoluşçu felsefenin kadına bir insan, özgür birey olarak yaklaştığını ifade etmek yerinde olacaktır. Varoluşçuluk akımı çerçevesinde De Beauvoir, kadın konusunu varoluşçu feminizm açısından ele almıştır. Bu görüş ve düşünceleriyle feminizm hareketini derinden etkileyerek ona yeni bir boyut kazandırdığı söylenebilir. De Beauvoir'da özellikle İkinci Dalga Feminizminin öncülerinden olmuş ve kadın problemlerinin çözümü için bu alanda mücadele etmiştir. Ona göre kadın, varoluşunun ayrımları noktasında edineceği bilinç düzeyiyle kendisini ötekileştiren erkek egemen söyleme karşı durabilecek tutum ve tavırlardan uzaklaşacaktır.

De Beauvoir'ın kadın sorunu konusunda öne sürdüğü düşünceleriyle eşitlikçi feminizme katkıda bulunmuştur. De Beauvoir 1949'da yayınladığı *İkinci Cins* adlı eserinde kadın sorununu, tarihi gelişim süreci boyunca ortaya konmuş kadın anlayışları bağlamında inceleyerek bizlere

⁴⁰ Josephine Donovan, *Feminist Teori*, Çev. Aksu Bora-Meltem Ağduk Gevrek-Fevziye Sayılan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 232.

⁴¹ Simone De Beauvoir, "*Ben Bir Feministim*", Alice Schwarzer'le Konuşmalar, Çev. Ayşe-Muni-Sedef, Kadın Çevresi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 12.

⁴² Catharine A. Mackinnon, *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*, Çev. Türkân Yöney-Sabri Yücesoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 21.

sunmuştur. Bu eserde ortaya koyduğu temel teze göre erkek, kendi varlığını tanımlamak için, kadını ikincil bir konuma yani nesne konumuna yerleştirmektedir. Bu nedenle erkek, kadının günümüze kadar uzanan gelişim süreci boyunca erkekler ile eşit statüye ve haklara sahip olmasını engellemiş ve kadının ötekileştirilmesine sebep olmuştur. De Beauvoir'a göre erkek karşısında öteki olan kadın da zaman içerisinde bu durumu kabullenmiş, içselleştirmiş ve bütün eylemlerinde erkeğe bağımlı hale gelmiştir. Ona göre kadının öteki olarak görülmesinin sebebi cinsiyet farklılığı ya da birinin diğerinden daha üstün olduğu fikri değildir. Aksine bu durumun sebebi, erkek egemen bir toplum içerisinde yaşayan kadının söz konusu zihniyet ve kültürün dayattığı kalıplar içerisinde kadını ikinci cins olarak ötekileştirmiş olmasıdır. De Beauvoir'ın yaklaşımı çerçevesinde kadın, bu ötekileştirmeyi başlangıçtan itibaren kabullenerek bu yanlışın sürdürülmesinde belirleyici etkenlerden biri olmuştur. Fakat içerisinde bulunduğu olumsuz şartlardan kurtulma iradesi ve gücü yalnızca kadının kendi elindedir. Bu anlamda Simone De Beauvoir kadının ekonomik özgürlüğe sahip olmasını içinde bulunduğu olumsuzluklardan kurtulması için zorunlu görmektedir. Ona göre yalnızca ekonomik özgürlüğünü eline alan kadın, erkeğe bağımlı olmaktan kurtulma yoluna erişebilir. Böylece kadın erkekten bağımsız, özgür, kendi varlığını gerçekleştirme idealine sahip bir birey olacaktır.

İnsanın özgür bir varlık olduğunu söyleyen De Beauvoir, özgürlüğün bir olanak olduğunu ve insanın bu özgürlük için her gün mücadele etmesi gerektiği fikrindedir. Ancak bu özgürlük, sınırsız bir özgürlük olmayıp, başkasının özgürlüğünün başladığı nokta ile sınırlandırılmıştır. Bu anlamda De Beauvoir'ın sınırsız bir özgürlük anlayışını savunmadığı ve aynı zamanda kendine özgü bir özgürlük anlayışı oluşturduğunu söylemek yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbudak, Emine Hilal, *Simone De Beauvoir'ın Yaşamı ve Yapıtlarında Özgürlük ve Bağımlılık İlişkisi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- Aktaş, Gül, *Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak*, Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 30, 2013, ss. 53-72.
- Aydın, Emek, *Kadının Özne Olma Sürecine Dair Bir Okuma: Simone De Beauvoir Kadın Doğulmaz Kadın Olunur*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.
- Aydınalp, Esra Başak, *Varoluşçu Özgürlük Bağlamında Kadın: Simone De Beauvoir ve İkinci Cinsiyet*, Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi, ss. 465-488, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020.
- Beauvoir, Simone De, *Denemeler "Pyrrhus İle Cinéas"*, Çev. Asım Bezirci, PayelYayınevi, İstanbul, 1989.
- _____, *"Ben Bir Feministim"*, Alice Schwarzer'le Konuşmalar, Çev. Ayşe-Muni-Sedef, Kadın Çevresi Yayınları, İstanbul, 1986.
- _____, *Kadın-Genç Kızlık Çağı*, Çev. Bertan Onaran, PayelYayınevi, İstanbul, 1993.
- _____, *Yıkılmış Kadın*, Çev. H. S. Şeren, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1983.
- Bochenski, J. M, *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, Çev. Serdar Rıfat Kırkoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Bozkurt, Nejat, *20. Yüzyıl Düşünce Akımları*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Çimen, Ali, *Tarihi Değiştiren Kadınlar-Popüler Tarih*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

- Demir, Zekiye, *Modern ve Postmodern Feminizm*, İz Yayıncılık, 2012.
- Deutscher, Penelope, *The Philosophy of Simone De Beauvoir*, Cambridge University Press, New York, 2008.
- Direk, Zeynep, “*Simone De Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği*”, *Cogito*, Sayı:58,2019, S. 10-39.
- Donovan, Josephine, *Feminist Teori*, Çev. Aksu Bora-Meltem Ağduk Gevrek-Fevziye Sayılan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Esenyel, Z. Zafer, “*Simone De Beauvoir*”, *Varoluş Filozofları*, Editör: A. Kadir Çüçen, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Hooks, Bel, *Feminizm Herkes İçindir*, Çev. Ece Aydın-Berna Kurt-Şirin Özgün-Aysel Yıldırım, İstanbul, Bgst Yayınları, 2012.
- Kale, Nesrin, *Felsefiyat*, Pegem Akademi, Ankara, 2009.
- Kristeva, Julia, *Simone De Beauvoir Aramızda*, Çev. Özgü Berksoy, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Mackinnon, Catharina A., *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*, Çev. Türkân Yöney-Sabri Yücesoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- Öztimur, Neşe, “*Feminizm*” *Felsefe Ansiklopedisi İçinde*, Editör: Ahmet Cevizci, C. 6, Ebabel Yayınları, Ankara, 2009.
- Soysal, Deniz, *Beauvoir Dersleri: “Evli Kadın” ve “Anne” Üzerine Bir Deneme*, Belge Yayınları, İstanbul, 2016.
- Şenol, Sevim, *Simone De Beauvoir’da Kadın Olmak*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2015.
- Taş, Gün, *Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri*, Akademik Hassasiyetler Dergisi, C. 3, S. 5, 2016, ss. 163-175.
- Timuçin, Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, Bulut Yayınları, İstanbul, 2004.
- Yıldırım, Sait, *Feminist Çalışmalarda Kadın Deneyiminin Önemi: Simone De Beauvoir Örneği*, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi, Sayı: 7(1), Muş, 2019.
- Yılmaz, Muhsin, *Simone De Beauvoir*, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt: II, Editör: Ahmet Cevizci, Etik Yayınları, İstanbul, 2004.
- Walters, Margaret, *Feminizm*, Çev. Hakan Gür, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

OLTU ARSLAN PAŞA KÜLLİYESİ VE OLTU KALESİ**Arş. Gör. Dr. Keziban SELÇUK**

Atatürk Üniversitesi, Oltu Meslek Yüksekokulu,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3460-4457>**ÖZET**

Erzurum'a bağlı ve şehrin en gelişmiş ilçesi olan Oltu tarihi geçmişiyle de kendinden söz ettiren ilçelerden biridir. Coğrafi olarak Erzurum'un kuzeydoğusunda, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerinin kesiştiği bir noktada yer almaktadır. İlçe merkezi Oltu Çayı vadisinde kurulmuştur. Tarihi çok eskilere dayanan Oltu ilçesi Hurriler, Urartular, Kimmerler, İskitler, Persler, Makedonlar, Arşaklılar, Ermeniler, Romalılar, Bizanslılar, Hazarlar, Emeviler, Abbasiler, Gürcüler, Selçuklular, İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Osmanlılar ve Rusların egemenliği altına girmiştir. Farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan Oltu, tarihi ve kültürel miras bakımından da zengindir. Ancak bu eserlerden bazıları günümüze kadar gelebilmiştir.

Bu çalışmada ilçenin en önemli yapılarından olan Arslan Paşa Külliyesi ve Oltu Kalesi ele alınmış ve günümüzdeki durumu fotoğraf çekimleriyle belgelenmiştir. Arslan Paşa Külliyesi Çıldır Atabeklerinden 1680 yılında idam edilen Kars Muhafızı Mehmed Arslan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Oltu çayının kenarında yer alan ve geniş bir alana yayılan yapılar topluluğunun merkezinde yer alan camii tamamen kesme taştan yapılmış, kare planlı ve tek kubbeli olarak inşa edilmiştir. Caminin etrafında medrese, han, hamam, saray, değirmen şadırvan, misafirhane, çeşme, helalar, dükkân ve evler, mektep ve hazireden oluşan yapılar inşa edilmiş, ancak günümüze cami, hazire, medrese odalarının bir kısmı ve şadırvan gelmiştir. Külliye'nin halen enkaz durumunda bulunan saray, çarşı, han ve değirmeni Rus-Ermeni işgali sırasında yağmalanıp yakılmıştır.

Oltu'nun simgesi haline gelmiş diğer bir yapı ise Oltu Kalesi'dir. Kale, ilçe merkezindeki sarp ama yüksek olmayan bir tepelikte yer almaktadır. Kale, savaş kurallarına göre önemli bir geçidin üzerine inşa edilmiştir. Narman ve Sivri Deresi'nden gelen suların birleşerek Oltu Çayı'nı oluşturduğu yerde konumlanmıştır. M.Ö. IV yüzyılda Urartular zamanında inşa edilen kale Bizans, Selçuklu, Akkoyunlu ve Osmanlılar zamanında yapılan restorasyonlarla günümüze kadar gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mimari, Oltu Arslan Paşa Külliyesi, Oltu Kalesi, Süsleme**ABSTRACT**

Oltu, which is the most developed district of Erzurum and is the most developed district of the city, is one of the districts that make a name for itself with its historical past. Geographically,

it is located in the northeast of Erzurum, at a point where Eastern Anatolia and Eastern Black Sea regions intersect. The district center was established in the Oltu Stream valley. The town of Oltu, whose history dates back to ancient times, has been under the rule of Hurrians, Urartians, Cimmerians, Scythians, Persians, Macedonians, Arsacids, Armenians, Romans, Byzantines, Khazars, Umayyads, Abbasids, Georgians, Seljuks, Ilkhanids, Karakoyunlus, Akkoyunlus, Ottomans and Russians. Hosting different civilizations, Oltu is also rich in historical and cultural heritage. However, some of these works have survived to the present day.

In this study, Arslan Pasha Complex and Oltu Castle, which are among the most important structures of the district, were discussed and their current situation was documented with photo shoots. Arslan Pasha Complex was built by the Kars Guard, Mehmed Arslan Pasha, who was executed in 1680 from the Çıldır Atabeks. Located on the edge of the Oltu Stream and in the center of the building complex spread over a wide area, the mosque was built entirely of cut stone, with a square plan and a single dome. Structures consisting of a madrasa, inn, bath, palace, mill fountain, guesthouse, fountain, toilets, shops and houses, school and graveyard were built around the mosque, but the mosque, graveyard, some of the madrasa rooms and a fountain have survived to the present day. The palace, bazaar, inn and mill, which are still in ruins, were looted and burned during the Russian-Armenian occupation.

Another structure that has become the symbol of Oltu is Oltu Castle. The castle is located on a steep but not high hill in the town center. The castle was built on an important passage according to the rules of war. It is located where the waters coming from Narman and Sivri Streams combine to form the Oltu Stream. The castle, which was built during the Urartian period in the IV century BC, has survived to the present day with the restorations made during the Byzantine, Seljuk, Akkoyunlu and Ottoman times.

Keywords: Architecture, Oltu Arslan Pasha Complex, Oltu Castle, Ornament

1. GİRİŞ

Erzurum'a bağlı ve şehrin en gelişmiş ilçesi olan Oltu tarihi geçmişiyle de kendinden söz ettiren ilçelerden biridir. Coğrafi olarak Erzurum'un kuzeydoğusunda, Doğu Anadolu ile Doğu Karadeniz bölgelerinin kesiştiği bir noktada bulunan Oltu, karasal iklimle Karadeniz iklimi arasında geçiş özelliği taşımaktadır (Kalkan, 2018: 132). Çoruh havzasında yer alan Oltu'nun Şenkaya, Olur, Uzundere, Tortum, Narman ve Artvin'e bağlı Yusufeli ilçesine sınırı bulunmaktadır. İlçe merkezi Oltu Çayı vadisinde kurulmuştur. Tarihi çok eskilere dayanan Oltu ilçesi, M.Ö. VII. yüzyılda Orta Asya'dan göç ederek Çoruh Bölgesi'ne yayılan Hurriler'e ev sahipliği yapmış, daha sonra Urartular, Kimmerler, İskitler bölgeye hâkim olmuşlardır. İskitler, yıkılma sürecinde birçok kola ayrılmış; Oltu ve çevresine de Tavok kolu yerleşmiştir. Tarihi kaynaklarda, Tavoklar'ın yerleştikleri Çoruh Nehri'nin doğu bölgeleri Tav-eli olarak geçmektedir (Durmaz, 2020: 8).

M. Ö. 4. yüzyılda Perslerin egemenliğine girmiş, daha sonra Makedonlar, Arsaklılar, Ermeniler, Romalılar bölgede hüküm sürmüştür (Durmaz, 2020: 8). M. S. VI. ve VII. yüzyıllarda Bizans hâkimiyetinde kalan Oltu, Hazarlar, Emeviler, Abbasiler, Gürcüler,

Selçuklular, İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular dönemini yaşamıştır. Oltu, 1554'te üçüncü doğu seferine çıkan Kanuni Sultan Süleyman tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda da savaş tazminatı olarak Ruslara bırakılmıştır. 1917 yılına kadar Rus egemenliği altına kalan Oltu, yönetim olarak Kars'a bağlanmıştır (Durmaz, 2020: 10). Farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan Oltu, tarihi ve kültürel miras bakımından da zengindir. Ancak bu eserlerden bazıları günümüze kadar gelebilmiştir.

2. OLTU ARSLAN PAŞA KÜLLİYESİ VE OLTU KALESİ

Oltu, Erzurum'a bağlı olan ve şehrin kuzeyinde yer alan en gelişmiş ilçesidir. İlçe tarihi geçmişi ve mimari eserleri açısından köklü bir geçmişe sahiptir. Çalışmaya konu olan Oltu Arslan Paşa Cami ve Oltu Kalesi merkezde yer alan önemli tarihi yapılardan ikisidir. Arslan Paşa Külliyesi saray, medrese, mektep, cami, han, hamam, çarşı ve değirmenden meydana gelen XVII. yüzyıla ait bir külliye (Uluçam, 1991: 402). Oltu Kalesi ise M.Ö. IV. yüzyılda inşa edilen bir kale olup; Bizans, Selçuklu, Akkoyunlu ve Osmanlılar zamanında onarılmış ve bir dönem kervansaray olarak da kullanılmıştır.

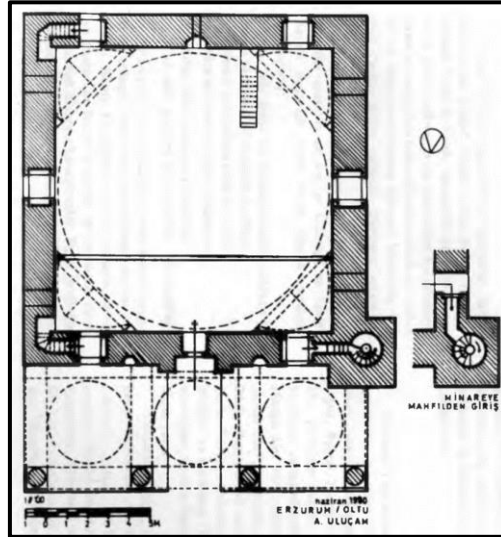
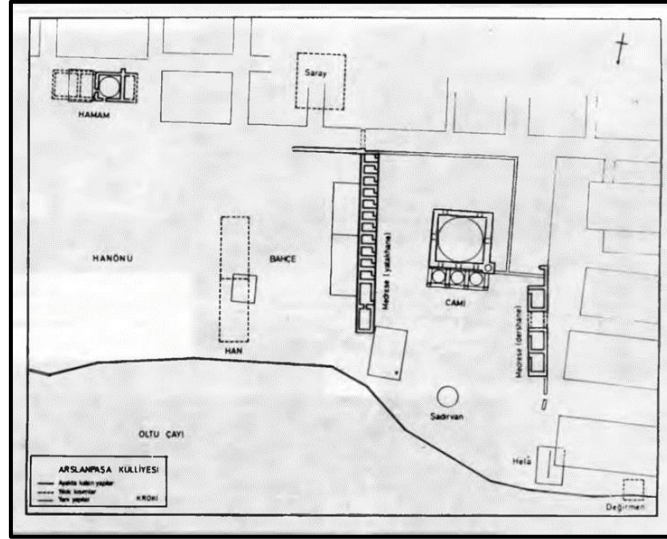
2.1. OLTU ARSLAN PAŞA KÜLLİYESİ

Külliye, değişik fonksiyonlardaki birkaç yapının bir arada yer almasıyla oluşan binalar topluluğudur. Osmanlı döneminde külliyelerin sayıları artmış, önceki örneklerle göre daha çok sayıda yapıyı bünyesinde bulundurmıştır. Külliye banilerin oluşturduğu zengin vakıflar sayesinde fonksiyonlarını aksatmadan sürdürmüştür. Bu yapılar topluluğu, inşa edildikleri yere uygun olarak birçok ihtiyacı karşılamaktaydı. Cami, medrese, türbe, mektep, tabhane, imaret (yemekhane, mutfak, kiler, fırın), darüşşifa, han, çarşı, dükkânlar, hamam, sebil, çeşme, muvakkithane, evler, odalar, ahır vb. yapıların çoğunu veya bir kısmını bünyesine alan külliyele şehirler gelişmiş, menziller üzerinde inşa edilenlerin etrafında yeni yerleşimlerin oluşması sağlanmıştır (Çobanoğlu, 2002: 542).

Çalışmaya konu olan Oltu Arslan Paşa Külliyesi'nin banisi 1659-1679'da Çıldır Eyaletinde Beylerbeylik yapan Arslan Mehmet Paşa'dır. Sultan IV. Mehmed (1648-1687) döneminde Çıldır Beylerbeyliği yapmıştır. 1663 yılında Vezir payesi almış, Kars ve civarı kendi idaresine verilmiştir. Oltu ilçesi de Çıldır Beyliğine bağlı önemli sancak merkezlerinden biridir (Kılıç, 2008: 117). Celali isyanlarından sonra Oltu'ya Arslan Paşa Sancak Beyi olarak atanmış ve kısa sürede önemli hizmetlerde bulunarak kendisini Oltu'ya sevdirmiştir (Kılıç, 2008: 118).

Mehmed Arslan Paşa'nın Sancak Beyliği görevi sırasında ilçe merkezinde Arslan Paşa Külliyesi inşa edilmiştir. Bu külliye saray, 70 odalı medrese, mektep, cami, han, hamam, çarşı ve değirmenden meydana gelen yapılardan oluşmaktaydı. Osmanlı Dönemi'nde kurulan külliyele, kentte yaşayan halkın her türlü ihtiyacını karşılayacak biçimde oluşturulan kompleks yapılar topluluğu olarak düzenlenmiştir. Oltu Arslan Paşa Külliyesi de bu külliyelelerin Anadolu'daki en güzel örneklerinden biridir (Görsel 1). Ancak günümüze cami, bazı medrese odaları gelebilmiş, sel baskınları ve çeşitli tahribatlar sonucu han, saray, mektep, imarethane, değirmen, evler ve dükkânlar ulaşmamıştır (Durmaz, 2020: 47). Arslan Paşa Külliyesi günümüzde yaklaşık 5106 m²'lik bir alana sahiptir. Külliye avlusuna biri Arslan Paşa

Sokağı, diğeri cami minaresi ile batı medrese odalarından kalan Şehitlik Sokak tarafından olmak üzere iki girişi bulunmaktadır.

Görsel 1 Arslan Paşa Külliyesi (Abdüsselam Uluçam)

Görsel 2 Arslan Paşa Camii (Abdüsselam Uluçam)

Günümüzde aktif olarak kullanılan camii, külliyeinin merkezinde geniş bir avlu içinde bulunmaktadır (Görsel 2). Caminin kuzeyinde Oltu Çayı, güneyinde hazire alanı, doğusu ve batısında da medrese odaları yer almaktadır. Taçkapı üzerinde 1075 tarihli kitabesinin dışında son cemaat yerinin orta kubbesi kemerinde ve avlu kapısında birer kitabesi daha bulunmaktadır (Uluçam, 1991: 402). 1077 tarihli vakfiyesi ise Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıflar Arşivi'nde 2152 no'lu defterin 140. sayfasında yer almaktadır (Kılıç, 2008: 119; Durmaz, 2020: 47). Caminin inşasına ait tarih içeren kitabesi giriş kısmının üstündedir. Kitabede;

“ARSLANPAŞA, Câhit Fillah

Ne acep yerde kıldı Beytullah

CENNET-ÜL MEVA sankim etrafı

Olur içinde zikr-i Fikrullah

Nehr-i cârisi güya KEVSER

Vaz'ı makbulü tar-zı Kudsullah

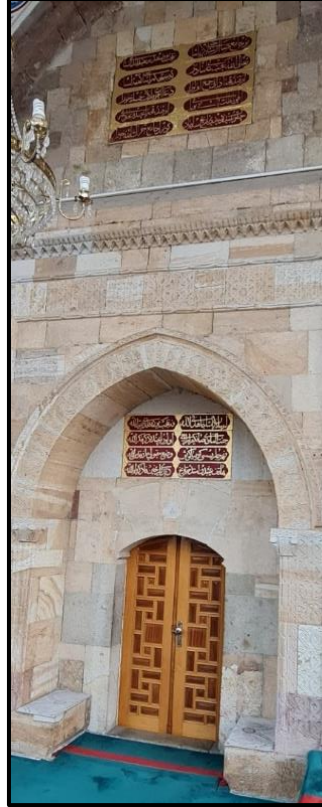
Hatîf-i gayıbtan istedim tarih

Dedi tarihin fezkürubillah

Sene 1075” (Görsel 3)

“ALLAH yolunda mücahit olan ARSLANPAŞA, ALLAHIN EVİNİ ne güzel yerde yaptı. Sanki etrafı CENNETTİR. İçinde TANRI düşünülür ve anılır. Akan çayı güya KEVSER’dir. Makbul durumu ALLAH’ın kudsi tarzındadır. Gayıp Hatiftan bir tarih istedim: bana tarihini şöyle dedi: ALLAH’ı zikrediniz.”

Kitabeye göre camii Arslan Paşa H. 1075, M. 1664 yılında IV. Sultan Mehmed zamanında yapılmıştır (Konyalı 1960: 521).

Görsel 3. Camii taçkapısı

İkinci kitabe giriş kapısının üzerindeki kemerin sol tarafında bulunmaktadır. Bu kitabede birinci kitabedeki ifadelerin aynısı bulunmaktadır.

Üçüncü kitabe ise taçkapının en üstünde yer almaktadır. Kitabede;

"1- Bu Camii sahibi ARSLANPAŞA

Acep mevzide mabedi kıldı inşa

2- Taalallah acep âli bünyad

Ki müstahkem esası KABE-Asa

3- Okundukça ezanı cem olurlar

Dua için Melâyik cümle hora

4- İlâhi ta felek baki bu baki

Okundukça içinde nahlü sera

5- Çıkup beytten didi tarih nühevtad

Gözel camii caze-kallahü hayra"

Bu kitabe İbrahim Hakkı Konyalı tarafından *"Bu caminin sahibi Arslan Paşa mabedini hoş bir yerde yaptı. Allah için güzel ve yüce bir binadır. Temeli Kâbe gibi sağlamdır. Ezan okundukça dua için bütün melekler ve huriler toplanırlar. İçinde Nâs ve Felâk sureleri okunup durdukça baki olsun. Camiden 9 kutup çıkarak camii için şunları söylediler: Güzel camidir. Allah sana hayırlar ihsan etsin"* şeklinde ifade edilmiştir (Konyalı, 1960: 522).

Arslan paşa Camii XX. yüzyılda yapılan birtakım onarımlarla günümüze gelmiştir. Camiinin onarım öncesi fotoğraflarında kubbe ve son cemaat yerinde kullanılan üst örtünün tonoz şeklinde olduğu görülmektedir (Görsel 4).

Görsel 4. Arslan Paşa Camii'nin 1900'lerde çekilmiş fotoğrafı (Emre Öztas arşivi)

Arslan Paşa Camii kare planlı ve tek kubbeli bir plan düzenlemesine sahiptir (Uluçam, 1983: 94). Caminin kuzey cephesinin ortasında harime girişi sağlayan taçkapı bulunmaktadır. Girişin önünde sivri kemerler üzerine oturan üç gözlü ve üzeri kubbe ile örtülü son cemaat yeri vardır. Son cemaat yerinin etrafı daha sonra camekânla kapatılmıştır. 13.40 m. ölçülerindeki kare mekânlı harim, sekizgen kasnak üzerinde oturan kubbeye sahiptir ve kubbeye geçişler tromplarla sağlanmıştır (Görsel 5).

Görsel 5. Kubbeye geçişte kullanılan tromp ve yazı kuşağı

Kubbe eteğinde biri sağır olmak üzere dört pencere bulunmaktadır. Camide kibleye iki sıra halinde ortadaki yuvarlak olmak üzere beş, sağa ve sola yine iki sıra halinde ve her sırada 4

adet olan sekiz pencere açılmaktadır (Konyalı, 1960: 523). Camiinin kuzeybatı köşesinde tek şerefeli kalın ve kısa bir minaresi bulunmaktadır. Minareden müezzin mahfiline ayrıca bir yol bulunmaktadır. Harime girişin tam karşısında mihrap, sağında minber ve güneydoğu köşesinde ise vaiz kürsüsü vardır. Mihrabın iki yanında bulunan şamdanlar çok kıymetli olup, Rusların istilasını sırasında Oltu'da yaptırdıkları kiliseden getirilmiştir (Görsel 5-6-7-8-9) (Konyalı, 1960: 523).

Görsel 6. Mihrap

Görsel 7. Şamdan

Görsel 8. Minber

Görsel 9. Vaaz kürsüsü

Camiye giriş duvarının önünde başlıkları alçı sekizgen ahşap sütun üzerine oturan mahfil bulunmakta, mahfile çıkış harimin kuzeybatı ve kuzeydoğu köşesinde yer alan pencere açıklığından ulaşılan merdivenlerle çıkılmaktadır. Mahfilin orta kısmı dışa taşkın yapılmıştır (Görsel 10).

Görsel 10. Mahfil

Yapıda renkli ve düzgün kesme taş kullanılmıştır. Taçkapının iki yanında birer dış mihrap bulunmaktadır. Bu mihraplar beş sıra mukarnas kavsaralı ve her iki yanında burmalı sütunlar vardır (Görsel 11-12).

Görsel 11. Taçkapının sol yanındaki mihrap

Görsel 12. Taçkapının sağ yanındaki mihrap

30 cm dışa taşkın olan taçkapının üst bölümünde basık kemerli giriş açıklığı sivri kemerli niş içine yerleştirilmiştir. Sivri kemeri dıştan kabartma kuşağı çevrelemektedir. Mihraplardan sonra kuzey cephesinin köşelere yakın kısmında ise dikdörtgen birer pencere bulunmakta ve

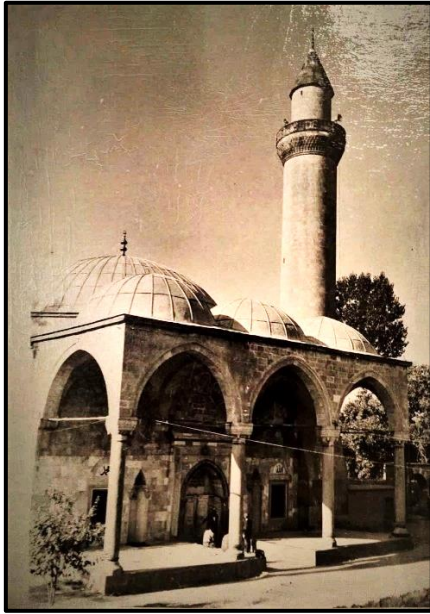
pencere üstündeki sivri kemerli olan alınlıklarda “Allah” ve “Muhammed” isimlerinin yazıldığı görülmektedir (Görsel 13-14). Girişin önünde üç gözlü son cemaat yeri vardır. Kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. Son cemaat yerinin zemin kotu taçkapının iki yanında yükseltilmiştir (Görsel 15-16).

Görsel 13. Kuzey cephede sol pencere alınlığında “Allah” ibaresi

Görsel 14. Kuzey cephede sağ pencere alınlığında “Muhammed” ibaresi

Görsel 15. Son cemaat yeri ve girişteki kot farkı (Emre Öztaş arşivi)

Görsel 16. Son cemaat yeri kot farkı

Güney cephesinde iki sıra pencere bulunmaktadır. Üst sırada ortadaki yuvarlak olmak üzere yanlarda yuvarlak kemerli ve alçı şebekeli iki dikdörtgen pencere yer alır. Alt sırada ise iki adet dikdörtgen pencere olup, bunların üzerinde kabartma harflerle “Ömer” ve “Osman” isimleri yazılı olan sivri kemerli alınlıklar görülmektedir. Doğu cephede ise dört adet pencere vardır.

Birinci sıradaki dikdörtgen pencerenin alınlık bölümünde “Ebubekir” adı yazılıdır. Üst sıradaki pencerelerin biri dikdörtgen, diğer ikisi alçı şebekelidir. Batı cephesinde ilk sırada bulunan alınlıklı pencerede “Ali” ismi yazılı olup, üst sırada ikisi sivri kemerli ve alçı şebekeli biri de dikdörtgen olan üç pencere bulunmaktadır (Görsel 17-18-19).

Görsel 17. Güney cephe alt pencere alınlıklarında “Ömer” ve “Osman” ibaresi

Görsel 18. Doğu cephesi ve “Ebubekir” ibaresi

Görsel 19 Batı cephesi ve “Ali” ibaresi

Kubbe kasnağında güneydoğu, güneybatı, kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerinde sivri kemerli 8 adet pencere vardır. Pencereler alçı şebekeli olarak yapılmıştır. Kubbe içten kalemişi

süslemelidir. Duvarlarda yer alan yazı kuşağı hattat Hasan Çelebi'ye aittir. (Görsel 20-3) (Durmaz, 2020: 66).

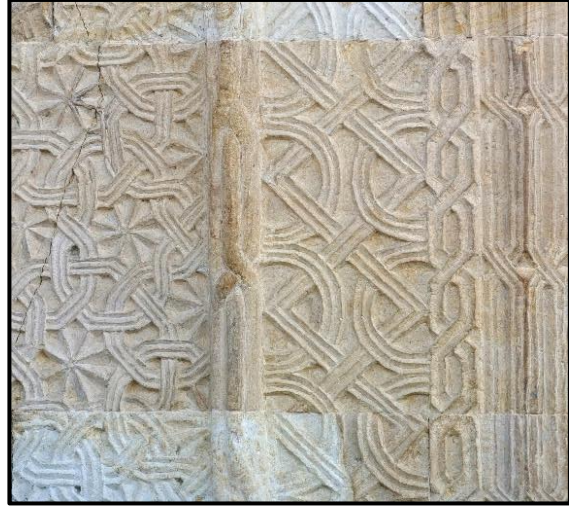

Görsel 20. Kubbe kasnağı ve pencereleri

Mihrap ve taçkapı tamamen taş işçiliklidir. Mihrap 8 sıra mukarnas kavsaralı olarak yapılmıştır. İki yanında bulunan sütunların başlıkları mukarnaslı olup bu sütunların dışında mihrabın üç yanını burmalı bir sütun çevrelemektedir. Bunların dışında geometrik geçmeli bir kuşak yer almakta ve en dışta burmalı sütun tekrarlanmaktadır. Mihrabın üst kenarı iki sıra halinde mukarnaslı bir bölümle sonuçlanmaktadır (Görsel 21). Harime girişi sağlayan taçkapının sivri kemerinde bitkisel bir düzenlemeden meydana gelen süsleme bulunmaktadır. Taçkapının üç bir tarafını dolaşan kuşakta geometrik geçmelerin kullanıldığı bir kompozisyon vardır. Bu kuşağın üstünde ise tek sıra mukarnaslı bir bölüm yer almaktadır (Görsel 22).

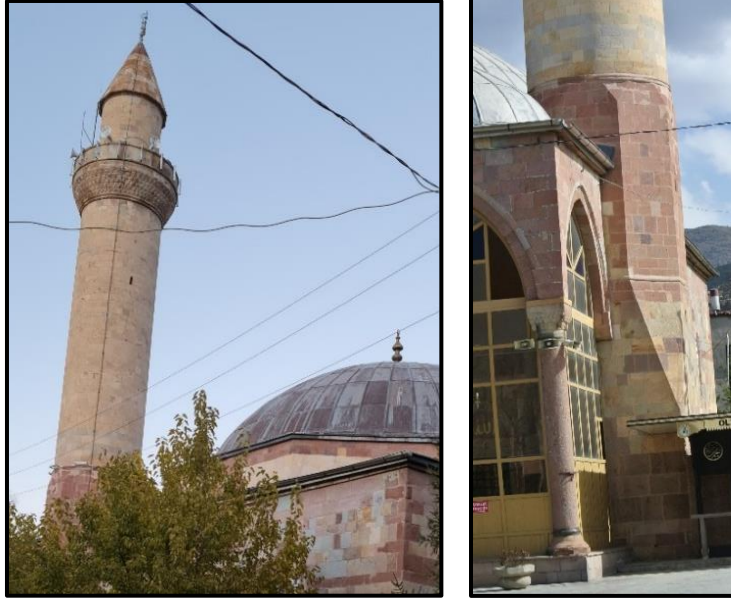

Görsel 21. Mihrap süslemeleri

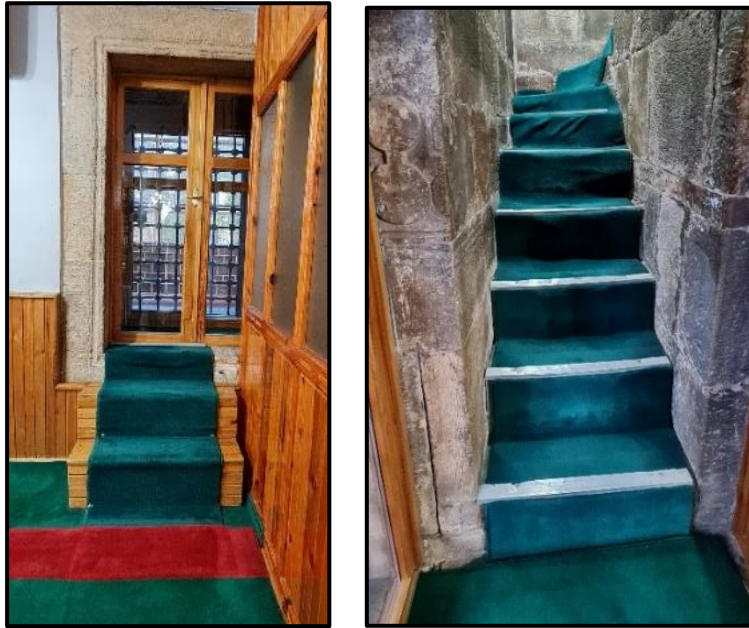
Görsel 22. Taçkapı süslemeleri

Caminin kuzeybatı köşesinde, camiye bitişik tek şerefeli minare bulunmaktadır. Minarenin gövdesi köşeleri pahlanmış kare bir kürsü üzerine oturmaktadır. Minarenin gövdesi sekizgen olarak başlayıp silindirik olarak devam etmektedir. Şerefesi taş konsol üzerine oturmakta, yığma olarak düzgün kesme taştan yapılan minarenin üzerini kurşun kaplı bir külah örtmektedir (Görsel 23).

Görsel 23. Minare

Minareye çıkış harimin kuzeybatı köşesindeki pencerenin içinden sağlanmaktadır. Mahfilden minareye de yine mahfilin batısında bulunan pencereden çıkış sağlanmaktadır (Görsel 24-25).

Görsel 24. Minareye geçiş sağlayan pencere

Görsel 25. Minareye çıkış merdiveni

Arslan Paşa Külliyesinin merkezinde konumlanan cami avlusunun doğu ile batısında medrese odaları inşa edilmiştir (Görsel 26-27). Günümüze çeşitli onarımlarla ve değişimlerle gelebilmiştir. Geçmişte 70 odalı olan medreseden çok az sayıda oda kalmıştır. Medrese odaları beşik tonoz örtülüdür. Batıda bulunan hücrelerde ikişer oda yer alırken doğudaki medrese odalarında birer aydınlatma menfezi vardır. Odalarda dolap nişleri ve ocaklar görülmektedir.

Görsel 26. Doğuda bulunan medrese odaları

Görsel 27. Batıdaki medrese odaları

Avlunun kuzeyinde şadırvan güneyinde ise bir hazire bulunmaktadır (Görsel 28). Külliye'nin enkaz halinde bulunan saray, çarşı, han ve değirmen Rus-Ermeni işgalinde yıkılmış, hamam ise şahıs mülkü olarak sıcaklık bölümü yıkılmış halde günümüze gelmiştir (Uluçam, 1991: 402).

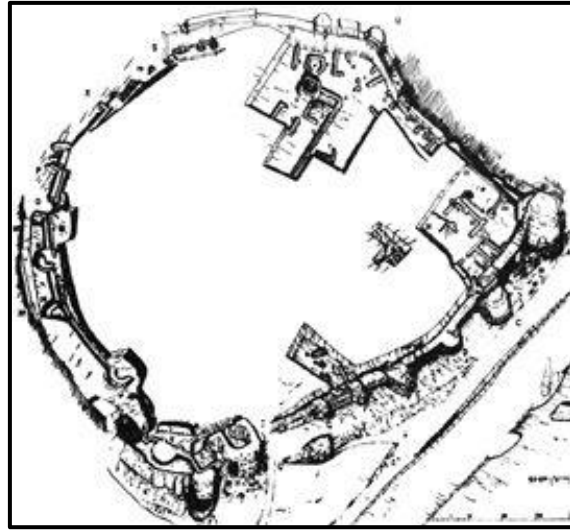
Görsel 28. Şadırvan

2.2. OLTU KALESİ

İlçe merkezinde, Oltu Çayının çizmiş olduğu yay içinde yer alan kalenin mimari özellikleri Urartular'a kadar dayanmakta ve M.Ö. 7. ve 4. yüzyıllar arasında inşa edildiği kabul edilmektedir. Oltu Kalesinin, Urartu egemenlik sahasına girdiği zamanlarda askeri amaçlı olarak inşa edildiği tahmin edilmektedir. Dış ve iç kaleden oluşan Oltu Kalesinin günümüze gelen bölümü iç kaledir (Görsel 29). Kale Urartulara özgü özellik olan gizli bir su tüneli ile Oltu çayına bağlanmaktadır. Urartulardan sonra Oltu Kalesi birçok uygarlığa hizmet etmiştir

(Görsel 30). Özellikle Ceneviz kolonileri, Roma, Bizans ve Ermeniler tarafından Ortaçağ boyunca kullanılmıştır. Bu uygarlıklar döneminde çeşitli değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmiştir (Durmaz, 2020: 18). Bir tepe üzerinde bulunan iç kale kaplama- dolgu duvar tekniğiyle örtülmüştür. Duvarlar Roma, Bizans ve Türk dönemi özelliklerini taşımaktadır (Kalkan, 2018: 132). Osmanlı döneminde kalenin kervansaray olarak kullanıldığı bilinmektedir.

İç kale, alt yapıyı oluşturan doğal kayalığa uygun bir mimari form göstermektedir. Oltu kalesi 3000 m²'lik bir alanı kaplamaktadır. Kuzeyinde iki burç bulunmakta, bunlardan soldaki Kadı Zinnun'a ait bir türbedir (Solmaz, 1994: 80). Kale içinde bulunan Çıldır Eyaleti Kadısına ait olan bu türbeyi kimin yaptırdığı bilinmemekle birlikte H. 1066- M. 1655 yılında inşa edilmiştir. Türbe Osmanlı mezar mimarisinin özelliklerini yansıtmaktadır. Kalenin doğusunda eski bir hamam harabesi vardır (Görsel 31). Türbe'nin tam karşısında bir tünel yer almakta ve bu tünel Oltu Çayı'na kadar inmektedir (Erzurum Turizm Rehberi, ...: 63).

Görsel 29. Oltu Kalesi dış surları (Emre Öztaş arşivi)

Görsel 30. Oltu Kalesi ve Kalede bulunan Mısri Zinnun Türbesi girişi

Görsel 31. Hamam

3. SONUÇ

Anadolu toprakları göçlerin geçiş güzergâhı olduğu için yüzyıllarca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu nedenle çok zengin bir kültürün beşiği olma özelliğine sahiptir. Erzurum'a bağlı Oltu ilçesi de geçmişten bugüne yaşamış medeniyetlerden kalan mimarisiyle dikkat çekmektedir. Burada bulunan Arslan Paşa Külliyesi ve Oltu Kalesi de zengin kültür miraslarından birini oluşturmaktadır. Sade bir mimari düzenlemeye sahip olan Arslan Paşa Külliyesi ve Oltu Kalesi kendi dönemlerinin özelliklerini taşımakla birlikte daha sonra yapılan onarımların izlerini de yansıtmaktadırlar. Oltu Arslan Paşa Camii tek kubbeli kare planlı bir yapıdır. Düzgün kesme taşın kullanıldığı camide kubbe ile örtülü üç gözlü son cemaat yeri

bulunmaktadır. Harimi örten kubbeye geçiş tromplarla gerçekleştirilmiştir. Kubbe kasnağında alçı şebekeli sekiz pencere bulunmaktadır. Caminin cephelerinde iki sıra halinde pencereler vardır. Üst sıra pencereleri alçı şebekeli ve sivri kemerlidir. Alt sırada yer alan pencereler ise dikdörtgen olup her birinin üstünde alınlıklar bulunmaktadır. Alınlıklarda dört halifenin isimlerinin yazıldığı görülmektedir. Harime giriş taçkapı ve mihrabında taş kullanılmıştır. Sade bir süsleme bulunmaktadır. Mihrabın üstünde yuvarlak bir pencere bulunmaktadır. Kare bir kürsü üzerine oturan minarenin pabuç kısmı pahlanarak sekizgen oluşturulmuş, üzerine yuvarlak bir gövde inşa edilmiştir. Kalın gövdeli ve tek şerefeli olan minarenin külah bölümü kurşunla örtülüdür.

Arslan Paşa Külliyesi'nden günümüze cami, medrese odalarının bir kısmı, şadırvan, hazire gelebilmiştir. Diğer yapılar harap durumda veya tamamen yıkılmıştır.

Oltu Kalesi birçok medeniyete hizmet veren, Bizans, Selçuklu, Akkoyunlu ve Osmanlılar döneminde yapılan onarım ve değişimlerle günümüze kadar gelebilen bir diğer eserdir. Kalenin bugün dış surları yıkılmış, sadece iç surlar ayakta kalmıştır. Duvarlar Roma, Bizans ve Türk döneminin özelliklerini taşımaktadır. Kalenin arka tarafında bulunan kapıdan Mısri Zinnun Türbesi'ne girilmektedir. Son yıllarda yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya olan kalenin restore edilmesi önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Çobanoğlu, A. V., *Külliye*, İslam Ansiklopedisi, TDV, 2002.
- Durmaz, Y. E., *Erzurum İli Oltu İlçesinin Kentsel Gelişimi Üzerine Bir İnceleme (M.Ö. 4. Yüzyıl – 1923)*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne, 2020.
- Erzurum Turizm Rehberi, Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, ...
- Kalkan, A., *Cumhuriyet Döneminde Oltu'da İdarî Teşkilatlanma (1923-1950)*, ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), Aralık 2018, (3)7, 131- 178.
- Kılıç, Ü., *Oltu'da Arslan Paşa Külliyesi*, Karadeniz Araştırmaları, 5 (17), Bahar 2008, 113-131.
- Konyalı, İ. H., *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960.
- Solmaz, G., *Erzurum-Kars ve Yöresi Kaleleri (XI. yy.-XV. yy.)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994.
- Uluçam, A., *Arslan Paşa Külliyesi*, İslam Ansiklopedisi, TDV, 1991.
- Uluçam, A., "Oltu'da Aslanpaşa Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, XVII, Ankara 1983, s. 93-108.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Oltu_Kalesi, (Erişim tarihi: 20.11.2022)

EVRENGZİB DÖNEMİ TARİHÇİLERİ VE ESERLERİ**Berna KARAGÖZOĞLU**¹ Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,¹ Orcid: 0000-0001-7867-4724,

Hint toprakları her bir hükümdar döneminde kendine has önemli olaylar ile anılmıştır. Türk hükümdarların yönetiminde olduğu zamanlarda ise Hindistan, kimi zaman ya hoş görüyü sonuna kadar görmüş ya da sıkı bir İslam hatta Sünni mezhebi savunucusu olan hükümdarlarla karşılaşmıştır. Örneğin Ekber Şah dönemi olabildiğince hoşgörünün yaşandığı bir dönem olarak kayıtlara geçerken Evrengzib dönemi ise tam aksine İslam'ın koyu ve sıkı taraftarlığının yapıldığı ve uygulandığı bir dönem olarak bilinmektedir.

Babürlü Devleti'nin Babür ile 16. yüzyılda başlayan Hindistan sevdası son padişah Evrengzib ile devam etmiştir. Evrengzib adını tarihe ünlü yapıt Taj Mahal ile duyuran Mümtaz Mahal ve Hindistan'ın beşinci hükümdarı Şah Cihan'ın oğludur.

Onun hükümdarlığı döneminde Hindulara karşı uyguladığı ezici politikaları tarih boyunca hatta günümüzde dahi radikal Hindular ve Hint halkı tarafından hoşnutsuzlukla anılmasına sebep olmuştur. Hindu mabedlerini tadilata ihtiyaç duyulduğu bahanesi ile ya da siyasi sebepler ile yıktırması ise Hintlilerin ondan nefret etmesini gerektiren nedenlerin başlıcalarından biridir. Onun döneme damgasını vuran politikalarından bir diğeri ise zengin Hintli rajalardan alınan ağır vergilerdir. Evrengzib'in vergilerinden sadece Hindular değil hacca giden Müslüman halk da nasibini almıştır. Evrengzib ülkede uyguladığı değişiklikleri bunlarla da sınırlandırmamış sosyal yaşamda da halka kısıtlamalar getirmiştir. O ne babası Şah Cihan gibi sanatsever yönü öne çıkan bir lider olmuş ne de büyükbabası Ekber kadar ılımlı bir yönetim sergilemiştir.

Elli yıllık hükümdarlığı boyunca izlediği yayılcı politika ve yürürlüğe koydurduğu şeriatın katı kuralları ölümünden asırlar sonra da tarihçiler ve araştırmacılar tarafından tartışılmaktadır.

Dönemin detaylı bilgilerine Saki Müstehid Han, Guru Gobind Sind Ji ve Haşim Ali Han adıyla tanınan Muhammed Haşim tarafından kaleme alınan eserlerden ulaşılmaktadır. Babür

Devleti'nin karanlıkta kalan kör noktaları isimleri geçen yazarlar tarafından ele alınan eserlerle aydınlanmaktadır.

Çalışmamızda Evrengzib ve döneminden kısaca bahsedilerek o dönemin yetiştirdiği ünlü tarihçileri ve eserleri tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Evrengzib Şah, Alemgir Şah, Babür Devleti, tarih kitapları, Hindistan

HISTORIANS OF THE AURANGZEB PERIOD AND THEIR WORKS

Indian lands have been mentioned with their own important events in the period of each ruler. When it was under the rule of Turkish rulers, India sometimes either saw tolerance to the end or encountered rulers who were a strict defender of Islam and even Sunni sect. For example, while the period of Akbar Shah was recorded as a period of tolerance as much as possible, the period of Awrangzib is known as a period in which the strong and strict adherence of Islam was made and practiced.

The love of the Mughal state for India, which started with Babur in the 16th century, continued with the last sultan Evrengizb. Awrangzib is the son of Mumtaz Mahal, who made his name known to history with the famous work Taj Mahal, and Shah Jahan, the fifth ruler of India.

His oppressive policies against Hindus during his reign caused him to be hated by radical Hindus and Indian people throughout history and even today. The fact that he demolished Hindu temples on the pretext of needing renovation or for political reasons is one of the main reasons why Indians hate him. Another of his policies that left his mark on the period was the heavy taxes levied on the rich Indian rajas. Not only the Hindus but also the Muslim people who went on pilgrimage had their share from the taxes of Awrangzib. Awrangzib did not limit the changes he implemented in the country to these, but also brought restrictions to the people in social life. He was neither a prominent leader with an art-loving aspect like his father Shah Cihan, nor did he display a moderate administration like his grandfather Akbar.

The expansionist policy he followed during his fifty-year reign and the strict rules of the sharia he enforced have been discussed by historians and researchers centuries after his death.

Detailed information of the period can be obtained from the works written by Saki Müstehid Han, Guru Gobind Sind Ji and Muhammed Hashim, known as Hashim Ali Khan. The blind spots of the Mughal Empire are illuminated by the works handled by the aforementioned authors.

In our study, Awrangzib and his period will be briefly mentioned and the famous historians and works of that period will be introduced.

Keywords: Aurangzeb Shah, Alemgir Shah, Mughal State, history books, India

Ülkemizde Hindistan tarihi ve özellikle Babürlü Devleti tarihi araştırmalarına son yıllarda ilgi artmıştır. Özellikle Ekber Şah dönemine dair yapılan çalışmaların sayıları hızla çoğalmaktadır. Hükümdar Evrengzib konusu üzerine yapılan çalışmaların sayısı için maalesef aynı şeyleri dile getirmek mümkün değildir. Evrengzib ülkemizde hakkıyla tanınmamaktadır. Biz de çalışmamızda öncelikle Evrengzib'i ve Türk tarihinde Hindistan sahasının daha iyi anlaşılması açısından o döneme kaynaklık yapan eserleri ve yazarlarını tanıtmayı amaç edinmekteyiz.

Evrengzib, Şah Cihan ile Mümtaz Mahal'in üçüncü oğlu olarak 3 Kasım 1618'de Mâlva'da (Dhod) dünyaya gelmiştir. Molla Abdüllatîf Sultânî, Mîr Muhammed Hâşim Gîlânî, Seyyid Muhammed Kannevcî, Şeyh Ahmed Molla Cîven, Şeyh Abdülkavî Burhânî, Dânişmend Han ve Sa'dullah Han gibi meşhur âlimlerden ders alarak yetişmiştir. Âlemgîr küçük yaşlarda babası Şah Cihan'a isyan etmesi hasebiyle büyük babası Cihangîr'in yanına gönderilir ancak 1627'den sonra babasının yanına geri döner ve 1635'te gerçekleştirdiği başarılı bir seferle yavaş yavaş yeteneklerini ortaya koymaya başlar. 1636 yılında Dekken vali yardımcılığı görevine atanır. 1644 yılına kadar bu görevde kalır. 1637 yılında Nizamşâhî Hanedanlığını ortadan kaldırdıktan sonra Rabiau'd-Devrânî olarak bilinen Safevî prensesi Dilrâs Bânû Begüm ile evlenir (Savaş, 2020: 2).

Evrengzib'in aktif siyasî hayatı, 1635'te Cüchâr Singh Bundelâ'ya karşı gerçekleştirilen başarılı bir seferle başlar ve sonraki yıllarda Dekken, Gucerât, Multan valiliği görevlerini yürütür. Şah Cihan'ın hastalığı ile taht mücadeleleri başlar. Oğulları arasında Evrengzib'in ülke yönetimi hususundaki elde ettiği geçmiş başarıları onu diğerleri arasında daha güçlü bir aday konumuna taşır. Oğullar arasında güç gösterileri yaşanmış olsa da zafer Evrengzib'indir ve tahtın varisi Evrengzib olur. Evrengzib elli yıllık hükümdarlık hayatı

boyunca kuzeyde siyasi ve idari konularla ilgilendiği güneydeki Dekken bölgesinde de Babürlü hakimiyetini sağlamaya çalıştığı görülür (Ahmed, 1995:537-539).

Hint coğrafyası İslam dininin farklı mezhep ve tarikatlarından çok sayıda din âlimine ev sahipliği yapmıştır. Kâdîriyye, Dehlevîyye, Çiştîyye, Nakşîbendiyye dergâhları coğrafyanın İslamlaştırılma sürecini hızlandırmışlardır. Hükümdarların hoşgörü, destek ve teşvikleri ile İslâmiyet tüm Hint topraklarının geneline yayılmıştır.

Evrengzib dönemi Ekber Şah dönemine göre siyasi yapı bakımından oldukça farklılık göstermektedir. İki hükümdar dini politikalar bakımından neredeyse birbirine taban tabana zıt icraatları ile tanınmaktadır. Ekber Şah alabildiğine ılımlı bir politika izlerken Evrengzib daha muhafazakâr bir yapı sergilemektedir.

Şah Cihangir'in büyük oğlu Dârâ Şükûh dedesi Ekber'in düşüncesinin izinden yol alırken Kâdîriyye tarikâtının mensubu olmuş, kardeş ve aynı zamanda rakip Evrengzib ise Ahmed Sirhindî ve Abdülhâk Dehlevî'nin fikirlerini benimsemiştir. Yani Evrengzib'in dindarlığında mistik düşüncenin yeri yoktur (Yurdaydın, 1971: 309-313).

Yurdaydın *İslam Tarihi* isimli kitabında Evrengzib'in kişilik yapısına dair izlenimlerini kaleme alarak onu *"Konuşmaları ve dostlukları da daha çok dindar kimselerle oluyordu ki bunlar da hususiyle ileri gelen din adamları veya sünni Nakşibendi tarikatı mensup ve ileri gelenleri idiler. İpekli giymez, gümüş veya altın eşya kullanmazdı. Kur'an ve şer'i hukuk ile Gazali, Yahya Maneri ve Molla Abdullah Tabbah'ın eserlerini okumaktan hoşlanırdı. Sadece ahlaki şiirleri sever, fakat genellikle şiirden hoşlanmazdı. Mimaride faydayı ön planda tutar; müzik ve resmi sevmezdi. Şehzade iken idari görevlerden ayrılarak dini murakabeye imkân verecek olan bir inziva hayatını arzu etmiş olması dolayısıyla karakterinde bu türlü hayata karşı bir temayül bulunduğu ileri sürülmüşse de bu husus, tenkide mütehammil görünmemektedir."* ifadeleriyle tanıtmaktadır. (Yurdaydın, 1971: 309-313)

Evrengzib'in dini konularda yer yer uyguladığı radikal kuralları ve bu husustaki taassubu Hint halkının kendisine tepki duymasına sebep olmuştur. Evrengzib'in yürürlüğe koyduğu uygulamaların bir kısmı şöyledir; *"Şiilerin Muharrem âyinlerine karşı tedbirler almakta Hindu festivallerine kısıtlamalar getirmekte ve içkiyi yasaklamaktadır. Onun zamanında Hindistan'ın Batı kesiminde yer alan dağlık Maharaştra (Maharatalar) ülkesi, Sivaci adında bir Hindu şefin başkanlığında birleşmiştir. Evrengzib uzun bir süre onun çıkardığı sorunlarla uğraşmak zorunda kalmış Sivaci ile yapılan mücadeleler çok kanlı geçmiş*

fakat kesin bir sonuç alınamamıştır. Teşkilatçı bir şahsiyet olan Sivaci, hafif silahlı ordusuyla ani ve hareketli saldırılarda bulunmuş sıkıştığında da bir yolunu bulup kurtulmasını bilmiştir. Bu olaylar sırasında Evrengzîb açıkça Hindu karşıtı bir siyaset izlemiştir; onların din okullarını kapatmış bazı tapınaklarını yıktırıştır. Bunlardan birinin yerine de Evrengzîb camiini yaptırmıştır. Bunu izleyen yıllarda Satnami mezhebindeki Hindular isyan etmişlerdir. Evrengzîb, Hindu unsurlara karşı tutumunu sürdürmüş ve 1679'da Hindulara yeniden cizye vergisini koydurmuştur. Hindu inancında olan devlet adamlarını yönetim kademelerinden uzaklaştırmış veya onlara daha alt mevkilerde görev vermiştir. Onun bu siyaseti Hindu isyanlarına zemin hazırlamıştır.” (Taşağıl, 2011: 140-141).

Evrengzîb, padişahlığı esnasında kırk üç yaşında iken hâfız olmuştur. Kızı Zebunnisa'nın eğitimini ise Miyabay adında bir Özbek kadınına tevdi etmiştir. Zebunnisâ, Özbek hocasından Arap ve Farsça dillerinin yanı sıra matematik ve astronomi tahsil etmiştir. Zebunnisâ ondört yaşında tefsir yazmaya başlamıştır (Bayram, 2016: 162). Ancak dindar bir kadın olmasına rağmen zaman içerisinde babasının mezhebî taassubunu beğenmemiş Hinduizm'in merkezi sayılan Varanasi'de on altı yıl Sanskritçe dersi alan amcası Dârâ Şukûh'un düşüncelerini daha çok benimsemiştir. (Karagözoğlu, 2016: 228).

Âlemgîr padişahın dini konularda aldığı kararlar doğrultusunda halkın padişah Ekber'e duyduğu sevgi ve saygısına mazhar olamamış aksine ülke çapında nefret duygusunu hâkim kılmıştır. Onun “temel amacı Daru'l-Harb'ı (kâfir ve kâfirler ülkesini), Daru'l-İslâm'a (İslâm ülkesine) çevirmektir. Dolayısıyla kendi mezhebinden farklı olarak Şii Müslümanlara karşı da başta olmak üzere birtakım uygulamaları hayata geçirirken halkı Sünni Müslümanlığa teşvik edip Hindu dini ve ibadetlerinin yayılmasını engellemek için birtakım tedbirler almıştır. Onun bu uygulamaları Mucadâd-i Alfi-yi sâni (İkinci Milenyumu Yenileyen) adıyla adlandırılan bir grup tarafından başlatılan siyasi hareketin savunusu olmasına neden olmuştur” (Savaş, 2020: 4).

“Evrengzîb, Hindistan'a tamamen hâkim olmayı hedeflemiştir. Âdilşah ve Kutupşahi Devletleri'ni, Şii Biçapur ve Golkonda Devletleri'ni ortadan kaldırmış İngilizlerin ve Portekizlilerin ilerlemelerini başarıyla durdurmuştur. Bununla beraber, uzun süren çatışma ve isyanları bastırma faaliyetleri imparatorluğu yormuş kaynakları bitme noktasına getirmiştir. Evrengzîb'in son yirmi yılı Dekken'deki mücadelelerle geçmiştir. Özellikle, 1690'larda imparatorluktaki çatışmalar yeni ve daha tehlikeli bir aşamaya girmiş saltanatının sonunda ise

bu sorunlar Pencap'taki Timurlu gücüne karşı büyük bir tehdit durumuna gelmiştir. 1707'de öldüğünde devlet ciddi bir şekilde sarsılmıştır.” (Bayram, 2016: 162).

Evrengzib'i ve onun dönemini öne çıkaran yönleri ile anlattıktan sonra çalışmamıza asıl konumuz olan dönemin tarihçi ve eserlerini tanıtarak devam etmeyi uygun görmekteyiz. Bu dönem de tıpkı Ekber Şah döneminde olduğu gibi yetişmiş tarihçi ve yazılan eserler açısından oldukça bereketli bir dönem olarak kabul edilebilir. Dönemin başlıca yazar ve eserleri şöyledir; Mohd. Saki Müsteid Han ve Maasır-ı Âlemgîrî; Guru Gobind Singh Ji ve Zafernâme, Muhammad Hâşim Ali Hafi Han ve Muntakhabu'l-Lubâb; İver Das Nagar ve Fûtuhât-ı Âlemgîr; Bhimsen Bûrhanpûrî ve Nûshe-i Dilkoşâ; Surcan Rai Hatri ve Hulâsât-ı Tevârih; Golâm Hüseyin ve Secerü'l- Muthan; Golâm Nakavî ve Imâdu's- Saadet'tır.

Ulaşabildiğimiz kaynaklar ölçüsünde bu eser ve yazarları tanıtmaya çalışacağız.

Mohd. Saki Müsteid Han ve Maasır-ı Âlemgîrî

Sâkî Müsteid Han'ın Farsça yazdığı Maasır- ı Âlemgîrî adlı kitabı, Babür Devleti Hindistan'ının son hükümdarı olan Evrengzib Âlemgîr dönemini anlatmaktadır.

Eseri incelediğimizde eserin tek bir yazar tarafından yazılmadığı dikkati çekmektedir. Hükümdar Evrengzib'in emri ile saltanatının ilk on yılı Mirza Muhammed Kazım tarafından yazılmıştır ancak yazar ilk on yılı tamamladıktan sonra, kendisine zıt düşünceler içinde olan Evrengzib tarafından yazma işlemine ara verdirilmiş ve Sâkî Müsteid Han tarafından eser tamamlanmıştır. Dolayısıyla bütünlük açısından bakıldığında eserin iki farklı düşünceye sahip yazarın elinden çıktığına dair izler barındırmaktadır. Musteid Han'ın Maasır-ı Âlemgîrî'yi 1710'da bitirmesinin üzerinden tam 160 yıl sonra, Mevlevî Aga Aḥmed Ali, Maasır-ı Âlemgîrî'nin ilk baskısını 1871'de yayınlamıştır. Ancak Jadunath Sarkar Hindistan'ın İngilizlerden bağımsızlığını kazandığı 1947 yılına kadar değil de neredeyse Evrengzib'in ölümünden tam 240 yıl sonra, İngilizceye resmi tercümesini yayınlatabilmiştir. (Kulke, 2016: 10).

el-Fetâva'l-Âlemgîriyye

Evrengzib'in emriyle telif edilmiştir. Evrengzib adaletin tevziinde etkinliği artırmak için, fıkıh kitaplarında dağınık halde bulunan kuvvetli görüşlerin kazâ ve fetvaya esas olacak şekilde tasnif edilerek düzenlenmesini emretmiş ve bu maksatla bir heyet oluşturulmuştur.

Eser, Burhânîpûrlu Şeyh Nizâm başkanlığında onar kişilik birer ekiple çalışan dört yardımcısı Şeyh Vecîhüddin, Şeyh Celâleddin Muhammed, Kadı Muhammed Hüseyin ve Molla Hâmid'den meydana gelen âlimler heyetinin ortak çalışmasıyla 1664-1672 yılları arasında kaleme alınmıştır. Bu çalışmaya katılanlar arasında Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'nin babası Şah Abdürrahim de bulunmaktadır. Saltanatı sırasında İslâm esaslarını uygulamaya ve sünneti ihyaya çalışan, özel hayatında da müttaki bir zat olan Sultan Evrengzîb'in çalışmalara bizzat nezaret ettiği ve eserin hazırlanması için 200.000 rupilik bir harcama yapıldığı kaydedilmektedir. Eser tamamlandıktan sonra sultanın emriyle devletin resmî makamlarınca uygulamaya konulmuştur. *el-Âlemgîriyye*, Hint-Türk devletlerinde fiilen yürürlükte olan İslâm adlî ve idarî sistemine esas teşkil etmesi yanında hemen hemen İslâm dünyasının her tarafında görülen çeşitli hukukî düzenleme ve kanunlaştırma çalışmalarında ve İslâm hukukuyla ilgili diğer araştırmalarda başvuru temel kaynaklardan biri olmuştur. (Özel, 1989: 365).

Eser, ilk olarak Nizâm Şeyh ve bir dizi başka din âlimi tarafından Arapça yazılmış ve daha sonra Evrengzîb'in iyi eğitilmiş ve nüfuzlu kızı Zebu'n-Nisa'nın isteği üzerine Farsçaya çevrilmiştir.¹

Guru Gobind Singh Ji ve Zafernâme

Zafernâme Guru Gobind Singh tarafından 1705 yılında Çamkur Savaşı'ndan sonra Evrengzîb'e gönderilen ruhani bir zafer mektubudur. Mektup Farsça manzum olarak yazılmıştır. Guru Gobind Singh tarafından Sihler için en karanlık zamanlardan birinde kaleme alınmıştır. Guru Gobind Singh dört oğlunu kaybetmiştir, Sihlerin çoğu ya dağılmış ya da savaş alanında öldürülmüştür. Mektup Allah'ı övgü ve ardından kanlı Çamkur savaşını ve Evrengzîb ile Babürlerin Sihlere saldırmak için yaptığı planları özetlemektedir. Zafernâme, Sihler için önemlidir, çünkü diğer tüm barışçıl yöntemler başarısız olursa güç kullanımının haklı görülebileceği doktrinini içerir.²

Onuncu Sih Guru olan Guru Gobind Singh iyi bir öğretmen, büyük bir din adamı, şair, mutasavvıf, gerçek bir alim ve filozoftur. Aynı zamanda zulme karşı mücadele eden korkusuz bir savaşçı ve bir ordu komutanıdır. İnsanlar arasındaki birliğe vurgu yapman, her türlü

¹ <https://www.iranicaonline.org/articles/india-xvi-indo-persian-historiography>

² Zafernâme <http://www.sikhs.org/transl5.htm>

ayrımcılığı reddeden eşitlik ve iyi niyet üzerine vaazlar veren üretken bir yazar ve duyarlılık sahibi ender bir şahsiyet olarak tanınır. (Singh, 2017:21).

Muhammad Hâşim Ali Hafi Han ve Münteḥabü'l-Lübâb

Hafi Han unvanıyla tanınan Muhammed Haşim Hindistan tarihçisi olarak ün salmıştır. Hindistan tarihi hakkında Farsça kaleme alınmış olan Muntakhabu'l- Lubâb'ın yazarıdır. Horasan'ın Türbet-i Hayderî kazasına bağlı Hâf'tan Hindistan'a göç eden bir aileye mensuptur. Bundan dolayı Bâbürlü Hükümdarı Nâsırüddin Muhammed Şah tarafından kendisine Hâfi Han unvanı verilmiştir. Kitabındaki bilgilerden yaklaşık 1663-64 yıllarında doğduğu anlaşılmaktadır. Babası Hâce Mîr, I. Şah Cihan'ın küçük oğlu Murad Bahş'ın yakın adamıdır. Hâce Mîr Murad Bahş'ın taht mücadelesine katılmış ve Sâmuğarh Savaşı'nda yaralanmıştır. Hâfi Han çeşitli devlet görevlerinde çalışmıştır. Evrengzîb ve I. Bahadır Şah devirlerinde Dekken ve Gucerât'ta memuriyette bulunmuş yarımada'nın en önemli limanı ve ticaret merkezi Sûret'te Bâbürlüler adına kararlar vermiştir. I. Bahadır Şah'ın saltanatının ilk zamanlarında Çampânîr valiliğine tayin edilmiş daha sonra da devletin farklı kademelerinde vazifelerde bulunmuştur. Hâfi Han'ın Hint-İslâm tarihine dair *Müntehabü'l-lübâb* adlı eseri üç ciltten ibarettir. I. ciltte Muhammed b. Kâsım es-Sekafi'nin Hindistan'a ilk seferinden, Gazneliler, Gurlular, Delhi Türk sultanlıkları, Halacîler, Tuğluklular, Seyyidler ve Lûdîler'den söz edilmektedir. Bu kısım umumi İslâm tarihlerinden derlenmiştir. II. cilt Bâbürlü, Hümâyûn, Ekber Şah, Cihangir, Şah Cihan, Evrengzîb, Bahadır Şah ve halefleri gibi hükümdarların tarihini ihtiva etmekte ve Nâsırüddin Muhammed'in beşinci saltanat yılının anlatımıyla sona ermektedir. Hâfi Han bu kısımda daha önce yazılan tarihlerden faydalanmış, kendi dönemindeki hadiselerle ilgili olarak şahsî gözlemlerine de yer vermiştir. III. cilt Hindistan'daki mahallî hânedanlarla ilgilidir. Müellif eserini yazarken daha çok Firişte'nin *Târîḥ-i Firişte* ve Nûrülhak ed-Dihlevî'nin *Zikrû'l-mülûk (Târîḥ-i Ḥaḳḳî)* adlı eserlerinden istifade etmiş ve bu arada Dekken'e dair önemli bilgiler vermiştir. *Müntehabü'l-lübâb* kaynakları açısından güvenilir bir eserdir. Hâfi Han, kendi müşahedeleri dışında babası ve yakınlarının bilgilerine de başvurmuştur. Eserin en önemli kısmı Şah Cihan ve Evrengzîb'in dönemlerine ait olan bölümdür. Üslûbu, muhtasar oluşu ve tarafsızlığı sebebiyle Şark-İslâm dünyasında beğenilen bir eser olan *Müntehabü'l-lübâb*, Abdülkâdir el-Bedâûnî'nin eseri hariç Hindistan'ın mahallî tarihleri arasında en dikkate değer kitaptır. (Konukçu, 1997:111).

Ishwar Das Nâgar ve Fütuhât-ı Âlemgîrî

Ishwar Das Nâgar 1655'te Patan'da doğmuştur. Nâgar kastından bir Brahman olan Ishwar, Farsça yazan bir Hindu tarihçidir. Evrengzib'in saltanatının çağdaş yazarlarındandır. Eserinde yazar, önsöz ve sonuç bölümlerinde bazı otobiyografik bilgilere yer vermiştir. Diplomatik hizmetlerindeki başarılarından ötürü hükümdar Evrengzib tarafından şeref cübbesi ile şereflendirmiştir. Fütuhât-ı Âlemgîrî'nin iki el yazmasının var olduğu bilinmektedir. İleri tarihte İngilizce çevirisiyle düzenlenmiş bir versiyonu yayınlanmıştır. Düzenlenen Farsça metin, esas olarak ilk el yazmasına dayanmaktadır, ancak aynı zamanda ikinci el yazmasında fark edilen farklı okumalar da mevcuttur. Çalışma, önsöze göre yedi bölüme bölünecek şekilde planlanmıştır ancak yirmi iki kısma kadar ayrılmıştır. Eser, Şah Cihan'ın dört oğlu arasındaki veraset savaşının ve Evrengzib'in hakimiyetinin anlatımıyla başlar ardından Evrengzib'in imparatorluğu kontrolü altında tutması, isyanlar ve isyanları bastırmadaki istismlarlarının anlatımları aktarılır. Isardās, saltanatının diğer Hindu tarihçelerinde olduğu gibi (Sujān Rāi Bhandari ve Bhim Sen Saxena; Waseem) Evrengzib'e karşı açık bir şekilde hoşgörülüdür Aynı zamanda Evrengzib'in zayıf danışmanlık aldığı kanısına varmıştır. Özellikle tarihçiler açısından ağabeyi Dârâ Şükûh'un Gujarat olayları ve Babür-Maratha mücadeleleri ile ilgili bilgiler de orijinal ve yararlı bulunur. Anlatımın akışı bazen âyetlerin satırlar arasına eklenmesi ile kesintiye uğramaktadır. Evrengzib'in çağdaş resmi kronikleri yasaklamasına rağmen eser bu kroniklerden yararlanarak derlenmiş gibi görünmektedir. Eser, Evrengzib'in ölümünden çok sonra, yazar çok ileri yaşta iken 1749-50'lerde muhtemelen yazarın torunu tarafından tamamlanmıştır.³

Şeyhülislam'ın hizmetinde olduğu süre boyunca, Ishwardas, yüksek rütbeli subaylarla iletişim kurabildiğinden ve çağdaş tarihi olaylar hakkında birinci elden bilgi toplamak için uygun bir konumda olduğundan kendi kişisel deneyim ve gözlemlerini aktarabilecek zemine sahiptir. Dolayısıyla eser birincil kaynaktan ve gözlemlerden oluşan detayları barındırdığı için oldukça kıymetlidir.

³ <https://www.iranicaonline.org/articles/isardas-nagar>

SONUÇ

Babür Devleti dini politikalarında zaman zaman uygulanan yaygın anlayış, çoğunluğu Hindu inancına mensup halkı bastırmak için Hindu mabedlerinin yıktırılması yönündedir. Evrengzib de aynı uygulamaya gerek duymuştur.

Babürlü tarihinin gelmiş geçmiş en katı kurallara sahip olan ve bu kuralları uygulamaktan çekinmeyen radikal Sünni inancına bağlı hükümdarıdır. Evrengzib, kafir ülkesi kabul edilen Hindistan'ı İslam ülkesine dönüştürmeyi amaç edinmiştir. Ülkenin pek çok yerinde mevcut camii sayılarını hızla arttırmıştır. Onun tüm bu gayretlerinden de anlaşıldığı üzere Hindular bir nevi İslam'ı benimsemeye zorlatılmıştır. Baskıcı politikası altında ezilen Hindu halkın protesto gösterilerine karşı sert tutum sergilemekten de kaçınmamıştır. Bu dönemde vergi hususunda da eşitsizlik söz konusudur. Hindu tüccarlar Müslüman tüccarlarla vergide eşit tutulmamıştır. İş sahasında istihdam da Hindu halk açısından sıkıntılı durumlardan biridir. Zira Hindu halk eğitim kurumlarında ve görev alabilecekleri idari kurumlarda kısıtlamalar ile karşılaşmıştır.

Bu dönemde kaleme alınan tarihi eserlere bakıldığında çalışmalara Hindu tarihçilerin de katıldığını gözlemlemekteyiz. Eserler ortaya çıkarılırken objektif olarak ele alınıyor ise kazanan ve kaybeden ya da zulme uğrayan ve zulmeden tarafların nezdinde yazarların bakış açısı doğrultusunda içerik bakımından farklılık gösterebilmektedir. Dolayısıyla tarihi kaynakları Hindu ve Müslüman kesim açısından iki türlü değerlendirmek gerekmektedir. Bu yüzyılın eserlerinde zulme, eşitsizliğe maruz kalmış tarafın duygu ve düşünceleri dikkate alınarak aktarılan tarihi kaynaklar ve radikal Sünni bir hükümdar döneminin genel akışına göre olması gerektiği biçimde ele alınarak ortaya çıkarılan kaynaklar şeklinde değerlendirebiliriz.

Çalışmamız Evrengzib dönemi tarihi kaynaklarını ilk defa dile getiren tanıtım niteliğinde bir çalışmadır. Aktardığımız eser ve yazar bilgilerinin ışığı altında ülkemizin tarihçi ve araştırmacılarının daha derinlikli araştırmalara adım atmaları temenni edilmektedir.

KAYNAKÇA

Bayram, Fatih., Zeki Velidî Togan'ın Hâtıralar'ında Hindistan ve Pakistan, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, I/1, 2016.

Karagözoğlu, Berna., Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi S.9, Nisan 2016.

Khaliq, Ahmad., Nizamı, Evrengzîb, Tdv İslâm Ansiklopedisi 11. cilt, İstanbul, 1995.

Konukçu, Enver., Hâfî Han, TDV İslâm Ansiklopedisi, 15.cilt, 1997.

Özel, Ahmet., El-Âlemgîriyye, TDV İslâm Ansiklopedisi 2. cilt, 1989.

Savaş, Müslüme Melis., “Âlemgîr Şâh'ın (Evrengzib) Hindu Politikaları ve Bunun Üzerine Bir Değerlendirme, Academic Platform Dergisi”, 4/3, 2020.

Singh, Devinder, Pal., Guru Gobind Singh Ji- His Mission And Vision, Acoustics Research Center. Canada, December, 21, 2017.

Taşagıl, Ahmet., Çelik, M. Bilal., Kemaloğlu, İlyas., Aka, İsmail., Mehmet, Alpargu., Kanlıdere, Ahmet., *Orta Asya Türk Tarihi*, Anadolu Üniversitesi, 2011.

Yurdaydın, Hüseyin., *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.

Zafarnama <http://www.sikhs.org/transl5.htm>

<https://www.iranicaonline.org/articles/india-xvi-indo-persian-historiography>

<https://www.iranicaonline.org/articles/isardas-nagar>

EKBER ŞAH DÖNEMİ TARİHÇİLERİ VE ESERLERİ

Berna KARAGÖZOĞLU

¹ Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,

¹ Orcid: 0000-0001-7867-4724,

16. yüzyıl, önceki dönemlerde olduğu gibi İslam-Hindu güç kavgalarının yaşanmadığı hoşgörünün hâkim olduğu, Hindistan'ın yeni bir çehreye bürünmeye başladığı bir dönemdir. Yaklaşık elli yıllık hükümdarlık döneminde Ekber Şah ülkenin gelişimi ve huzuru için farklı yapılanmalara gitmiştir. Bu dönemde dinsel özgürlük anlayışı üzerinden yeni bir siyasal yapının oluşturulması için adımlar atılmış, Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler, Hindular, Budistler, Zerdüşter, Jayanistler bir araya gelerek dini konulardan oluşan sohbetleri farklı süreçlerde defalarca tekrarlamışlardır. Türkçe, Farsça, Hintçe, Arapça sözcükler alt kıta genelinde daha sık duyulmaya başlanmış, Sünni-Şii çatışması yer yer kendini göstermiş, fetih politikaları ile ülke refaha kavuşturularak sınırlar daha da güçlenmiştir. Ekber Şah dönemi bilindiği gibi dinde yapılan reformlar sebebiyle din alimlerinde muhalif ve taraftar görüşlerin varlığına neden olmuştur. Ayrıca ülkede var olan köklü geleneklerde değişime gidilerek gerek Müslüman gerekse Hindu kadınların yüzleri güldürülmeye çalışılmış ve onların geleceklerine dair kararlarda daha adilane uygulamalara gidildiği gözlemlenmektedir. Merkez Fetihpur-Sikri'de peş peşe ilan edilen fermanlar devletin abâd edilmesine yönelik çalışmaların yoğunluğunun habercisi olmuştur.

Bu dönemde oldukça kapsamlı kültürel faaliyetler düzenlenmiş olup coğrafya birçok alanda alim, şair, yazar, bilimadamı ve müverrihi ağırlamıştır. Ekber Şah dönemine ışık tutan dönemin anlaşılır olmasını sağlayan, tarihe yön veren çalışmalar da sayıca bir hayli fazladır. Ebu'l Fazl'ın Ayîn-i Ekberi adıyla bilinen Ekbernâme; Muhammed Kasım Hinduşah'ın Tarih-i Firişte; Abdulkadir Beyanî'nin Muntahabü't-Tevârih; Abbas Han Servani'nin Tarih-i Şir Şahi; Nizamuddin Ahmed'in Tabakât-ı Ekberî; Cafer Aftabçî'nin Tezkiretü'l-Vakiyât; Mir Muhammed Masum Şeyh Bahri'nin Tarih-i Sind; Şeyh Rızkullah Müşteki'nin Vakiyât-ı Müşteki adıyla bilinen eserleri dönemin bilinen en önemli tarih kitaplarıdır.

Hint coğrafyasına dair yapılan çalışmalar son senelerde ilgi görmüş gerek Babür dönemi gerekse daha önceki dönemler araştırmacılar tarafından tanıtılmaya çalışılmıştır. Babür İmparatorluğu dönemi uzun süreyi kapsayan bir dönemdir. Son yıllarda yapılan araştırmalara bakıldığında Ekber Şah döneminin birçok yönüyle ele alındığı ancak dönemin önemli tarihi kaynakları konusunda detaylı çalışmaya rastlanılmadığı görülmüştür.

Amcamız Ekber Şah dönemi tarihi kaynaklarını tanıtmak ve bu kaynakların yazarlarına dair bilgi vermektir. Çalışmamız ismi geçen eserlerin orijinaleri ya da İngilizce çevirilerine ulaşarak ve internet kaynaklarından yararlanılarak tamamlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Ekber Şah , Babür Devleti, tarih kitapları, edebiyat tarihi

HISTORIANS AND WORKS OF THE AKBAR SHAH PERIOD

16. the century is a period when tolerance prevails, when there are no Islamic-Hindu power struggles as in previous periods, and India is beginning to take on a new face. During his reign of about fifty years, Akbar Shah went to different structures for the development and peace of the country. During this period, steps were taken to create a new political structure based on the understanding of religious Decency, Muslims, Christians, Jews, Hindus, Buddhists, Zoroastrians, Jyanists came together and repeated conversations on religious topics many times in different processes. Turkish Persian Hindi Arabic words began to be heard more frequently throughout the subcontinent, the Sunni-Shiite conflict manifested itself from place to place, the country prospered with the conquest policies and the borders became stronger. As is known, the period of Akbar Shah caused the existence of dissenting and adherent views in religious scholars due to the reforms made in religion. In addition, by changing the deep-rooted traditions that exist in the country, both Muslim and Hindu women have tried to make their faces smile and it is observed that more fair practices are being used in decisions about their future. The edicts announced one after the other in the central Fatahpur-Sikri have been the harbingers of the intensity of the efforts aimed at the ECJ of the state.

During this period, quite extensive cultural activities were organized and geography hosted scholars, poets, writers, scientists and governesses in many fields. There are also many studies that shed light on the period of Akbar Shah, make the period understandable and guide the history. Akbarnama, known by the name of the Ayin-i Akbar of Abu'l Fazl; Tarih-i Firishte of Muhammad Qasim Hindushah; Muntahabu't-Tavarikh of Abdulkadir Bayani; Tarih-i Shir Shahi of Abbas Khan Sarvani; Tabakat-i Akbar of Nizamuddin Ahmad; Tazkirat al-Waqiyat of Jafar Aftabci; Tarih-i Sind of Mir Muhammad Qasim Sheikh Bahri; The works of Sheikh Rizkullah Moshtaq, known Vaqiyat-ı Moshtaqi, are the most important known history books of the period.

Studies on Indian geography have attracted attention in recent years, both the Mughal period and earlier periods have been tried to be introduced by researchers. The period of the Mughal Empire is a period that covers a long period of time. It has been seen that the period of Akbar Shah, which has been examined in recent years, has been covered in many aspects, but there has been no detailed study of the important historical sources of the period.

To introduce the historical sources of the period of our uncle Akbar Shah and to give information about the authors of these sources. Our study will be completed by accessing the originals or English translations of the mentioned works and using Internet resources.

Keywords: India, Akbar Shah , Mughal State, history books, literary history

GİRİŞ

Tarih boyunca Hindistan birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Hintlilerin Türklerle olan ilişkileri ise tarihin İslam öncesi ve İslam sonrası dönemlerinde görülmüştür. Sebüktekin'in akınlarından sonra kurulan devletler ile Türklerin Hint coğrafyasındaki varlığı İngilizlerin ülkeyi sömürgeleri haline getirene değin sürmüştür. Oldukça uzun süreci kapsayan bu dönemde farklı hükümdarlar ülkenin yönetiminde yer almıştır. Kimi hükümdarlar tüm dinlere ılımlı tavırları ile kimileri ise Şii ve Sünni mezhebine olan yakınlıkları ile tanınmıştır. Alt kıtada gelmiş geçmiş tüm hükümdarlar için söylenilebilecek en önemli ortak durum ise bu hükümdarların kültürel konulara önem vermesi, eğitim-öğretim konusunda köklü birçok adımı atması ve coğrafyanın adeta bu alanda cazibe merkezi haline gelmesi için gösterdikleri gayretleridir.

16. yüzyıl Babür Devleti'nde pek çok alanda anlayışlı bir idari yönetiminin sergilendiği dönem olarak bilinmektedir. Dönemin hükümdarı Ekber Şah üzerine çok sayıda makale kitap ve tarihe kaynaklık yapan eser ve çalışmalarla karşılaşmak mümkündür. Özgün kişiliği ile Ekber ölümünün üzerinden asırlar geçse de hâlâ çalışmalara konu olmakta ve o yüzyılın şartlar ve ortamı göz önüne alındığında cesur adımları ile de insanları şaşırtmayı başarmış bir hükümdardır.

Çalışmamızda ele almak istediğimiz yüzyıl Ekber Şah'ın yönetiminde olduğu yüzyıldır. Hint toplumu bilindiği gibi çoklu kültüre ve medeniyete sahipliği yapmıştır. Farklı dil, inanç ve mezhepleri tek bir çatı altında refah içerisinde yönetmek ise böylesine geniş bir coğrafyada tahmin edileceği gibi çok da kolay olmamalıdır.

Babür Şah tarafından 1526 yılında kuzey Hindistan'da kurulan Babürlü Devleti, Babür (1526-1530) ve oğlu Hümayun'dan (1530-1540 ve 1555-1556) sonra tahta geçen Ekber Şah (1556-1605) döneminde en geniş sınırlarına ulaşarak imparatorluğa dönüşmüştür. Babasının ölümüyle 14 yaşında iken tahta çıkan Ekber, birkaç yıl Atabeyi Bayram Han'ın nüfuzu altında kalmış, daha sonra hâkimiyeti kendi eline alarak icraatlara girişmiş ve Hindistan yarımadasının üçte ikisini ele geçirmiştir. Ekber Şah, komşuları Safevî, Özbek ve Osmanlı Türk devletleriyle münasebetlerini yürütürken, Hindistan yarımadasındaki çok başlılığa son vermiş ve bölgeyi kendi idaresi altına almayı başarmıştır. Bu geniş toprakları eyaletlere ayırarak kontrol altında tutmuş ve hem devlet gelirlerini ve hem de refahı artırmayı başarmıştır. (Bıyıktaş, 1989:61-74).

İran topraklarında zuhur eden Sünni-Şii çatışması sayıları Hindu halka nispeten az olmasına rağmen Hint coğrafyasındaki Türkler arasında da yaşanmaktadır. Bölgede çok önceki devirlerden beri varlıklarını sürdüren Zerdüş toplum, sayıca fazla olan Hindu, Budist ve Müslümanlar arasında zaman zaman yaşanan karışıklıklara ve gerginliklere son vermek adına Ekber Şah, bir araya getirdiği farklı din âlimlerinin uzun sohbetlerinin ardından dini hususlarda farklılıkların ve birleştirici yönlerin esas alındığı kararları uygulamaya koyarak Din-i İlâhi adı altında yeni bir din anlayışı çatısı altında halkı toplamak istemiştir. Bu tutum hem halkın hoşgörüsünü kazanmasına hem de Müslüman din âlimleri tarafından da ona duyulan tepkilerin artmasına sebep olmuştur. Eleştirilerin odağına yerleşen bu uygulamadan sürdürülemez olacak olması sebebiyle Cihangir döneminde vazgeçilmiştir.

“Babürlü Devleti'nde, Bayur'un tespitine göre, Ekber'in tebaasının gönüllerini fethetmesine vesile olan ve saltanatı boyunca çözdüğü şu problem ler yaygındı: Ikta sahiplerine

ait topraklardaki yolsuzluklar ve diğer toprak problemleri; ıkta sahiplerinin isyanları ve şehzadeleri birbirlerine karşı kıskırtmaları; ulemanın devlet işlerine müdahalesi ve kendilerine yakışmayan zayıflık ve vakarsızlık örnekleri sergilemeleri; devlet işlerinde birçok yolsuzluk, düzensizlik ve istikrarsızlıklar.” Ekber Şah’ın düzenlemeleri bunlar da sınırlı kalmamış idari, siyasi, askeri alanlarda düzenlemelere gitmiş savaşta kadın ve çocukların esir alınmalarına yasaklar getirmiştir. (Palabıyık, 2020:132).

YÖNTEM

Hayatı kolaylaştıracağına ve âdilâne biçimde yaşama ulaştıracağına inanılan uygulamalar aynı zamanda çalkantıyı da beraberinde getirmiştir. Ele alınmaya, anlatılmaya ve yazılmaya değer bulunan bu konular ortaya çıkartılan eserlerle aynı zamanda birçok tarihinin de adının parlamasına sebep olmuştur. Dolayısıyla üzerinden çok uzun zamanların geçmesine rağmen oldukça detaylı bilgilere ulaşmamıza olanak sağlayan bu tarihi kaynaklara göz atmakta fayda olduğu kanaatindeyiz.

Ülkemizde Ekber Şah’a dair çalışmalar son yıllarda artmış ve Ekber Şah farklı yönleri ile anlatılmıştır. Yapılan çalışmalara bakıldığında kültürel hayata dair çalışmaların ön planda olduğu görülmüş ancak dönemin ülke tarihimiz açısından daha çok anlaşılır kılınmasına kaynaklık yapacak çalışmalardan araştırmacılar tarafından çok da bahsedilmediği fark edilmiştir. Bu sebeple çalışmamız Ekber Şah dönemi yazarları ve eserlerini tanıtmayı amaç edinmiştir.

Bu dönemin başlıca yazar ve eserleri; Ebu'l-Fazl ‘ın Ekbarnâme ya da Âyin-i-Ekberi; Muhammed Kasım Hindu Şah’ın Tarikh-i-Firîşte; Nizamuddin Ahmed’in Tabakat-i-Ekberi; Abdulkadir Bedayunî’nin Muntakhabu’t-Tevarih; Abbas Han Servanî’nin Tarih-i Şîr Şahi; Şeyh Rizkullah Mushtakî’nin Wakiat-ı-Mushtakî; Cafer Aftabçî’nin Tarih-i-Hûmayûnşahi; Muhammed Ârif Kandaharî’nin Tarikh-i-Ekberî ve Mir Muhammed Mâsum Şah Bahri’nin Tarih-i-Sindh’dir.

Görüldüğü gibi döneme dair anlatılacak birçok konu, eser ve yazar söz konusudur. Bu çalışmamızda tarihçilerin ve çalışmalarının sadece bir kısmına değinilecek ileriki tarihli diğer çalışmalarda ise daha önce değinilmeyen dönemin tarihçileri eserleri ile tanıtılmaya devam edilecektir.

“Her millet, dilini ve kültürünü yüzyıllar boyunca yoğurur. Bu esnada geçtiği her topraktan bazı unsurlar alır. Her medeni milletin konuşma ve yazı dili, karşılaştığı medeniyetlerden alınma kelime ve deyimlerle doludur. Bu bakımdan her milletin dili, o milletin çağlar boyunca yaşadığı tarihin adeta özetidir” (Gülensoy, 1990: 59-61). Güney Asya’da yer alan Hindistan’da tarih boyunca çok sayıda farklı diller konuşulmuş ve farklı medeniyetlerin hâlâ bir arada barındırılmasından ötürü de bu diller ülke de hâlâ konuşulmaya devam edilmiştir. Bu çoklu kültürel zenginlik arasında zaman içerisinde bazı dillerin popülaritesi hükümet yöneticilerinin katkı ve destekleri ile artmıştır. Ülkede Hint dili yaygın kullanılmasına rağmen Babürlü Devleti’nin Hint coğrafyasındaki yönetimi süresince Farsçanın öğrenilmesi ve öğretilmesinin teşvik edilmesi ve devletin resmi dilinin Farsça seçilmesi Farsçayı ülke çapında yaygınlaştırmış ve dile altın çağını yaşamıştır.

“Toplum halinde yaşayan insanların meydana getirdiği kültür ve medeniyet, toplum düzeni, iktisadi hayat tarihin konusunu teşkil eder. Buna bağlı olarak, sanat-dil ve edebiyat,

din, ahlak, bilim, teknik, şehirleşme, idari yapı, hukuk, kısacası maddi manevi olarak ortaya konan her şey tarihin konusu kapsamındadır” (Ünal, 2010:185).

Ekber Şah dönemi tarihçilerinin de kaleme aldığı bu eserlere bakıldığında konu içeriklerinin o yüzyıl içerisinde yapılan şehirleşmede, dilde, genel hatları ile dini, askeri ve siyasi hususlarda, mimaride ve kültürel alanlarda gerçekleşen değişim ve gelişimleri kapsadığı görülmektedir.

Oysa başlangıçta Ekber Şah’ın, İslâmi geleneğe uygun biçimde halifelerden ele alarak Allah’a ve peygambere övgüler içeren çalışmaları yazdırttığı da bilinmektedir. Tarih yazımında farklı yöntemler ve üsluplar denenmiştir. Ekber Şah döneminin diğer dönemlerden farklı kılınmasının en önemli nedeni ise dönemin tarih yazımında metodoloji, ele alınış biçimi ve içeriğinin tarih yazımında yeni bir çıkışın açıldığı dönem kabul edilmesidir. “Bu dönemde Sulh-i kül kavramı kullanılmıştır. Bu kavram ise Babür İmparatorluğunun temel bir özelliği olarak bilinmektedir. Karşılaştırmalı olarak ele alınacak olursa Sulh-i kül tüm erken modern dünyada tartışmasız olarak Babür Devleti’ni en hoşgörülü ve kapsayıcı devlet haline getirmiştir; Ekber Şah ve Ebu’l Fazl bu kavram ile nezaket, evrensel akıl ve kapsayıcılık ahlakını teşvik etmek istemektedir” (Kinra, 2020: 1). “Sulh-i Kül insanları kendi külterleri ve dinleri ile Hindistan’ın bir parçası olarak kabul eden ve ülke yöneticisinin sadece Müslümanların değil, tüm Hindistan halkı hükümdarı olması gerektiği yönündeki inanca dayanır” (Sefiloğlu, 2021: 54).

Ekber Şah ülkenin tüm yönleri ile sağlam ve uzun süreli ayakta kalmasında Hintlilerin desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle ülke çapında barışı her alanda esas almaya çalışmıştır. Onun bu tutumu ise zaman zaman tarihçiler tarafından Hindu ve Müslümanların aynı kefeye konduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Ekber Şah dönemi tarihçileri eserlerini yüzyıla ve padişah Ekber’e olan bakış açılarındaki farklılıklar sebebiyle kendilerine has üslup ve içerikleri ile ele almışlardır. Eser ve yazarlarına dair bilgilendirmeler şöyledir;

Ebu’l Fazl ve Ekbernâme

14 Ocak 1551 Agra’da doğan Ebu’l Fazl’ın ailesi Arap asıllı olup Yemen’den Sind’e, daha sonra da Hindistan’a göç ederek Racastan’daki Nâgevr’e yerleşmiştir. Babası Şeyh Mübârek şehrin ileri gelen âlimi olarak şöhret kazanmış ve çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Ağabeyi Ebü’l-Feyz de (Feyzî-i Hindî) Ekber Şah devrinin meliküşşuarâsıdır. İlk tahsiline Arapça öğrenmekle başlayan Ebü’l-Fazl, beş yaşına gelince okuyup yazabilecek bir seviyeye ulaşmıştır. Önceleri saraya intisap etmek istemiyordu, fakat ağabeyi Ebü’l-Feyz’in teşvik ve desteğiyle 1574’te saraya girmiştir. Âyetü’l-kürsî’nin tefsirini yaparak Ekber Şah’a takdim etmiştir. Onun bu çalışması hem hükümdâr hem de ulemâ nezdinde itibar kazanmasını sağlamış; daha sonra Fetih sûresinin tefsirini de Agra’da bulunduğu sırada Ekber Şah’a takdim etmiş hükümdarın huzurunda yapılan münazaralara katılarak üstün bir zekâyâ sahip olduğunu ispatlamış zaman içerisinde de Ekber Şah ile yakın dostluk kurmuştur. (Konukçu, 1994: 313-314).

Ebu’l-Fazl Allâmî bir saray mensubu, meclis üyesi, gizli bir baş kâtip; orduların komutanı, resmi tarihçi ve mahkemede yasa koyucu; Şeyh Mübarek’in ikinci oğlu; bir

öğretmen, bilim adamı, Ebu' l-Feyz'in küçük erkek kardeşi; 15 yaşında Yunan felsefesi hakkında kapsamlı ve yoğun çalışmalar yapan; 17 yaşına kadar Babür başkentindeki siyasi hayatın ana akımı yöneten; Babür sarayına ve Ekber'in hizmetine 1574'te ancak giren; kısa süre sonra da imparatorun baş sekreteri ve aynı zamanda yardımcısı olup Ekber'in en samimi danışman ve arkadaşı kabul edilen Ekber'in 25 yıl boyunca ideolojik olarak siyaset, yönetim, ekonomi ve din alanlarındaki birçok projesini ve kararlarını destekleyen ve aynı zamanda ortaya çıkmasında katkı sunan bir şahsiyettir. (Thomas, 2017: 3).

Ebu'l-Fazl, Ekbernâme çalışmalarına 1595'te başlamış 1602'de tamamlamış ve Ekber'e teslim etmiştir. Ekbernâme, dönemin en büyük eseri kabul edilir. Eser üç bölüme ayrılmıştır. Bu devâsa eserin ilk cildi Timur tarihini içermektedir. Babür Dönemi'nden Hûmayûn'a kadar uzanan aile şeceresine dair bilgiler verilir. İkinci cilt, tarihi ayrıntılara yer verir. Ekber'in saltanatının 46 yılı Ayîn-î Ekberî adıyla bilinen üçüncü ve son cilt ise; yönetim şekli, istatistiksel olarak hane halkı hakkında bilgileri, idari ve mahkemeye dair raporları, yargı ve icrâ dairelerine ilişkin düzenlemeleri, sosyal durum, yolcuların adları gibi konuları ve Hz. Muhammed Dönemi'nin evliyâlarını ve önemli şahsiyetleri içerir (Sahu, 2019:1).

Oldukça kapsamlı bir şecere veren Fazl, temelde Farsça konuşup yazan bir edebiyat adamıdır. Beveridge'ye göre Fazl'ın eserindeki basit gerçekler saray tarihçisi olmasından ötürü neredeyse bulutlara sarıp sarmalanmış gibi nesir biçiminde Ekber'e iltifatlar yağdırılarak ele alınıp anlatılmaktadır (Amarawat, 2011: 281-282). Üç ciltte yayınlanan bu eser birkaç defa İngilizceye çevrilmiştir.

Muhammed Kasim Hindu Şah ve Tarikh-i-Firişte

1553'te doğduğu tahmin edilen Muhammed Kasım Hindûşâh, Esterâbâd'dan Hindistan'a göç edip Ahmednagar'a yerleşen bir ailenin çocuğudur. Garîbân veya Garîbzâde lakâbıyla da anılır. Eserlerinde ailesi ve kendisi hakkında fazla bilgi vermeyen Firişte'nin babası Gulâm Ali Hindûşah el-Esterâbâdî âlim bir kişidir ve Firişte, Hindistan'da Şeyh Muhammed el-Mısırî ve Ahmed b. Nasrûllah es-Sindî gibi meşhur âlimlerden eğitim almıştır. Genç yaşta Ahmednâgar hâkimi Murtaza Nizamşâh'ın (1565-1588) hizmetine giren Firişte onun saray muhafızları arasında yer almıştır. Başvezir Mîrza Han, Bîcâpûr saltanat nâibi Dilâver Han ile Murtaza Nizamşâh'ı tahttan indirmeye kalkıştığı zaman durumun ciddiyetini anlayan Firişte, Murtaza Nizamşâh'a saraydan uzaklaşmasını tavsiye ettiyse de hükümdâr onu dinlememiş ve muhalifleri tarafından öldürülmüştür. Firişte ise eski arkadaşı olan Murteza Nizamşâh'ın oğlu Mîrân Hüseyin sayesinde hayatını kurtarabilmiştir ancak, onun da kısa bir müddet sonra öldürülmesi üzerine buradan ayrılarak Bîcâpûr'a gitmiştir (1589) ve Bîcâpûr hâkimi II. İbrâhim Âdilşah'ın hizmetine girmiştir. Cihangir'in saltanatının başlarında II. İbrâhim Âdilşah'ın elçisi olarak Lahor'a giden Firişte'nin bundan sonraki hayatı hakkında bilgi yoktur. Eserinde, Bahadır Han Fârûkî'nin 1033 (1623) yılında ölümüyle ilgili olarak geçen bir kayıt eğer daha sonra ilâve edilmemişse onun bu tarihte hayatta olduğunu göstermektedir. (Nizami, 1996:133-134).

Tarih-i Ferište ya da Gülşen-i İbrahim adıyla bilinen eser 1552-1623 yılları arasında Farsça iki cilt şeklinde yazılmıştır. 17. asra kadar olan Hint Müslüman tarihini içermektedir. Gazneli dönemine dair anlatımlarda Gerdizî ve Beyhâkî'nin kayıp eserlerini kullanmıştır (Palabıyık, 1996: 10).

Nizâmeddin Ahmed ve Tabakât-ı Ekberî

1551’de dünyaya gelen Nizâmeddin Ahmed, Hâce Abdullah-ı Herevî’nin soyundandır. Babası Hâce Mukîm Herevî, Bâbürlü Devleti’inde haznedârlık ve vezirlik görevlerinde bulunmuştur. Nizameddin Ahmet de Ekber Şah’ın hizmetinde çeşitli görevler yürütmüştür. Çocukluk yıllarından beridir tarihe ilgi duyan Nizâmeddin Ahmed babasının desteğiyle tarihi alanda çalışmalar yapmaya başlamıştır. Hindistan tarihinin farklı dönemlerini ve çeşitli bölgelerde hüküm süren hânedanlarını ele alan eserler ortaya koymuştur. Ancak en önemli yapıtı İslâm dönemi Hindistan tarihini bütünüyle kapsayan *Tabakât-ı Ekberî (Ekberşâhî)* adıyla anılan eseridir. (Avcı, 2007:178-179).

Tarihçiler nazarında eser, Ekber dönemi ve saray yaşamı hakkında bilgiler içeren içerik, dönem ve yüzyılı ele alan benzeri çalışmalar arasında en güvenilir olanıdır.

Nizameddin Ahmed’in Tabakat-ı Ekberi’si 1593-1594 yılları arasında hazırlanmıştır. Bu içerik bir hanedan tarihi olmaktan ziyade bir Hindistan tarihi olacak şekilde tasarlanmıştır. Hindistan’daki dokuz bölgenin yıllıkları, yani Delhi, Deccan, Gujarat, Malwa, Bengal, Jaunpur, Keşmir, Sind ve Multan tarihinin bileşimi için kullandığı 29 kaynağın listesini verir. Ayrıca Munşat-ı Namkin adı verilen birçok diplomatik ve siyasi mektuplar, fermanlar ve idari materyaller Ebu Kasım Han Namkin tarafından toplanmıştır (Çavuşoğlu, 2016:5).

Tabakât-ı Ekberî Hindistan tarihini Gazneliler döneminden itibaren başlatır ve yazarın yaşadığı kendi dönemine kadar olan zamanki süreci ele alır. Resmi olmayan Babür dönemi tarihçisi olarak anılan Nizamuddin, M.A Rahim’ e göre anlatımlarında zaman zaman bazı gerçekleri gizlediği ve Afgan Bölümleri başlıklı kısımda ise kendi ile çeliştiği düşünüldüğü gibi verdiği doğru tarihler ve yazım biçimindeki profesyonellik onu S.M İmameddin tarafından da övülme sebebi gösterilmektedir (Milo, 1979:121).

Abdu’l-Kadir Bedâyûnî ve Muntehâbu’t-Tevârîh

Hindistan’ın önemli, seçkin yazarlarından biri olan 1540 doğumlu Bedâyûnî’nin gerçek ismi Molla Abdu’l Kadir ibn Melikşah’tır. Arap, Fars ve Sanskrit dillerini bilen Bedâyûnî padişah Ekber’in sarayına Ramayana’yı Farsçaya çevirmesi için görevlendirilmiştir.⁴

Bedayûnî, Nakşibendî kaynaklarında kendisinden bahsedilmesine rağmen hayatına dair yeterli bilgiye ulaşılmamaktadır. Nakşibendiyye tarikâtının kurucusu İmâm-ı Rabbânî’nin torunlarından Şeyh Seyfeddin Sirhindî’nin halifesidir. Şeyhinin ölümünden sonra Hâfız Muhammed Muhsin’in sohbetlerine devam etmiştir. Kaynaklarda zâhir ve bâtın ilimlerini bilen, zühd ve takvâ sahibi bir sûfî olarak tanıtılan Bedâyûnî’nin Hz. Peygamber’in sünnetine titizlikle uyduğu, hadis, sîret kitapları okuduğu bilinmektedir. Yanlışlıkla sünnete aykırı bir tutumda bulunduğu ise günlerce tövbe halinde olmayı seçmiştir. Kendisine yapılan bağışları kabul etmez okumak için dünya ehli birinden ödünç bir kitap alacak olursa kitabı gafletlerinin karanlığı sarmıştır düşüncesiyle okumadan önce üç gün bekletir yediklerinin helâl olduğundan emin olmak için ekmeğini kendi eliyle pişirir (Algar, 1992: 292).

⁴ By [The Editors of Encyclopaedia Britannica](https://www.britannica.com/biography/Abd-al-Qadir-Badauni), Abd al-Qādir Badā’ūnī Indo-Persian historian, <https://www.britannica.com/biography/Abd-al-Qadir-Badauni>

Bedâyûnî eserini incelediğimizde yazarken iki kısma ayırmıştır. İlk bölüm Babür ve Hûmayûn dönemi içerir ikinci bölüm ise Ekber'in yönetimindeki Türk-Afgan dönemi ile başlar Cihangir dönemine kadar devam eder. İkinci ve üçüncü cilt orijinal nüshasında bir aradadır ancak, Asiatic Journal'ın editörü ve çevirmeni Müslüman din alimlerinin, şairlerinin ve şahsiyetlerine dair olan bibliyografik kısmı üçüncü cilt olarak hazırlar.

Eser, Ekber'in saltanat ve dini politikalarını pek çok defa eleştiren kendi dönemi içinde yazılmış tek kitap olma özelliğine sahiptir. Bedâyûnî, Ekber'in siyasi ve kültürel anlamda yaptığı yeniliklerine karşı çıkmamış aksine onun destekleyicisi olmuştur.

SONUÇ

Ekber'in hükümdarlık yaptığı dönem Hindistan tarihi açısından pek çok alanda köklü yeniliklerin yapıldığı, yeni hizmetlerin getirildiği, ülkenin kalkındırıldığı bir dönemdir. Alt kıta edebi yönden de gelişim göstermiştir. Fars edebiyatı bu çağda altın devrini yaşadığı gibi Sanskrit dilinde yazılmış klasik eserlerin çevirileri ile geçmişle olan bağlantılar köklenmiş ve kutsal metinler gün yüzüne çıkarılmıştır. Çeviri eserlerin yanı sıra çok sayıda özgün eserlere de yer vermiştir.

Edebi tür ve sebk açısından farklılıkların da peşi sıra geldiği bu asırda Hint tarihi açısından son derece önemli yapıtlar ortaya çıkmıştır. Tarih yazıcılığı Babürlüler döneminde sarayın desteği ile popülerliğini arttırmıştır. Edebî maharetlerini ortaya koyarak yazan tarihçiler çoğu zaman 14. yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna kadar kendilerinden bir önceki tarihçiyi referans alarak aynı türde eserleri kaleme almışlar ve tarihi bilgileri aktarmaya devam etmişlerdir. Zaman içerisinde edebiyat tarihi alanı gelişim göstermiş tarihe kaynaklık yapan birbirinden seçkin eserlerle okurlarını karşılamıştır. Ekber döneminde de edebiyat tarihi alanında yazılmış çok kıymetli eserlerle karşılaşmaktadır. Ancak Ebul Fazl'ın Ekbername'si, Abdulkadir Bedâyûnî'nin Muntehâbu't-Tevârihi'i ve Nizameddin Ahmed'in Tabakâtı Ekberi'si gibi üç önemli kaynak diğerlerinden daha fazla rağbet görmüş ve öne çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Bıyıktaş, Halis., Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Palabıyık, M., Hanefi, Tarihte 'Dinsel Çoğulcu' ve 'Kültürel Çoğulcu' Bir Tecrübe Olarak Ekber Şah'ın (1556-1605) Reformları ve Yabancılaşma, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.

Gülensoy, Tuncer., Tarih ve Dil, Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, Elâzığ 1990.

Ünal, Yenal., Türkiye’de Tarihçilik, Tarihçiliğin Gelişimi (15–20. Yy) ve Türk-Batı Tarihçiliğine Örnek İki Kitabın Karşılaştırmalı Analizi, Kelam Araştırmaları 8:2, 2010.

Kinra, Rajeev ., Revisiting the History and Historiography of Mughal Pluralism, Pluto Journals, 2020.

Sefiloğlu, Muhammed Salih., Aramızdaki Ortak Kitap Razmname, Resimli Bir Kitap Aracılığıyla Dinler Arası Diyalog Girişimi, Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi, C.5 S.10, 2021.

Konukçu, Enver., Ebü’l- Fazl el Âlemî, TDV İslâm Ansiklopedisi, 10.C, İstanbul, 1994.

Thomas, David. and Chesworth John with Bennett Clinton, Demiri Lejla, Frederiks Martha, Grodź Stanisław, Pratt Douglas, Christian-Muslim Relations A Bibliographical History Volume 11. South and East Asia, Africa and the Americas (1600-1700), Brill Publication, Leiden- Boston, 2017.

Sahu, Bhagabana., Picture Of Odisha As Projected In The Akbar Namah Of Abul Fazl: A Reappraisal, Review Of Research, Volume 8 Issue 7, 2019.

Amarawat, Vikram Singh., Comparative Study of Two Historians- Abul Fazl and Muhnot Nainsee, Journal of Advances in Developmental Research 2 (2) 2011.

Nizami, Halik Ahmed., Firişte, TDV İslâm Ansiklopedisi, 13.C, İstanbul, 1996.

Palabıyık, Muhammed Hanefi., *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum, 1996

Avcı, Casim ., Nizâmeddin Ahmed Herevî, TDV İslâm Ansiklopedisi, 33.C, İstanbul, 2007.

Çavuşoğlu, Naciye Zeynep., *The Age Of Akbar: Statecraft And Political Ambitions*, Sabancı University, History, M.A. Thesis, May, 2016.

Alexander Milo, *The Historiography Of The Political Culture Of The Afghan Period (1451-1557) In Northern India: A Critical Analysis Of Its Logical And Empirical Status*, A Thesis Submitted For The M.Phil Degree, School Of Oriental And African Studies, London University, 1979.

By The Editors of Encyclopaedia Britannica, Abd al-Qādir Badā’ūnī Indo-Persian historian, <https://www.britannica.com/biography/Abd-al-Qadir-Badauni>

Algar, Hamid., Nur Muhammed Bedâûnî, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 5.C, 1992.

KONULU TASNİF OLGUSUNUN HADİS BAĞLAMLARINA ETKİSİ: CUMA GUSLÜ ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
- Orcid: 0000-0003-3329-0019

ÖZET

Hadis ilminin teknik bir kavramı olarak tasnif, mevcut rivayet malzemesini râvi (ale’r-ricâl) veya konu (ale’l-ebvâb) merkezli ayrıştırma ve sınıflandırma faaliyetidir. Hadis tarihinde bu faaliyetin en erken izlerine 2./8. yüzyılın ortalarında rastlanmaktadır. 4./10. yüzyılın sonlarına kadar uzanan tasnif olgusu, bu süreçte değişik tür ve çapta eserler ortaya çıkarmıştır. Bu faaliyet, hadisleri kişi/konu merkezli ayrıştırıp sistematize etmesi ve rivayet malzemesinden yüksek düzeyde yararlanma imkânı sunmasının yanında hadislerin anlaşılması ve yorumlanması açısından birtakım mahzurları da beraberinde getirmektedir. Öyle ki, tasnif ameliyesi sırasında özellikle konulu hadis literatürüne dair eserlerde rivayetler ilgi düzeyine göre bazı bölüm (kitâb) ve konu (bâb) başlıkları altında tanzim edilmişlerdir. Bu durum, tematik başlıklar altında bir dizi hadis seçkisi bulundurmaya esas aldığından konu örgüsünden uzaklaşma ve rivayetlerin bağlamını göz ardı etme gibi temel bir probleme yol açmaktadır. Rivayete konu olan söylem yahut eylemin yeri, zamanı, maksadı ve muhatabına dair bağlamın göz ardı edilmesi, ilgili rivayet metninin doğru anlaşılmasının önüne geçmektedir. Konulu tasnifte bağlam yerine kitâb-bâb-hadis uyumuna öncelik verilmesi, bu tür eserlerde yer alan bazı rivayetlerin arka planının ıskalanmasına ve dolayısıyla hadisler hakkında farklı yorum ve anlayışların yerleşmesine neden olmuştur. Oysa olay örgüsü ve bağlam bilgisi (Ar: îrâd, İng: context) söz konusu rivayetlerin anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir. Hz. Peygamber’e (s.a.v.) yahut ilk nesle nispet edilen herhangi bir sözün yahut uygulamanın (ihmal edilen) bağlamı, hadis literatürünün konulu tasnif kaynaklarında önemli bir problem olarak dikkati çekmektedir. Buradan hareketle bildiri, bağlam ve olay örgüsünden arındırılarak hadislerin mücerret tasnife konu edilmesinin anlam ve yorum açısından problem ürettiği iddiasındadır. Çalışmada söz konusu problematik, yaygın şekilde konulu hadis literatürü kaynaklarında yer alan ‘cuma guslû’ temalı bâb başlıkları ve rivayetleri özelinde ele alınmaktadır. Cuma guslünü gerekçesinden ve bağlamından uzak işleyen rivayet seçkisinden dolayı bu eylem ‘sünnet’ olarak takdim edilmektedir. Tarihi süreç içerisinde geniş toplum kesimlerinde yerleşik bir kabul halini alan bu yaklaşım dolayısıyla rivayetlerin arka planında Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vermek istediği tarih üstü mesaj göz ardı edilmiş olmaktadır. Oysa söz konusu rivayetler bağlam bilgisiyle birlikte okunduğunda cuma guslünün tabii beşeri ihtiyaçlardan ve dönemin zorunlu koşullarından kaynaklanan bir durum olduğu, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sünnet koyma niyetiyle bunu gündeme getirmediği anlaşılmaktadır. Çalışma, tasnif olgusunun hadislerin (bağlamlarını nispeten ihmal etmesi nedeniyle) anlaşılmasına yönelik olumsuz etkisi üzerine odaklanmakta ve bu problemi yaygın bir ‘sünnet’ olarak takdim edilen cuma guslû örneği üzerinden incelemektedir. Bu etüt, rivayet malzemesinin anlaşılmasında ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) evrensel mesajının aktarımında kayda değer bir role sahip olmasına rağmen bağlam

bilgisini rivayetten tecrit eden konulu tasnif olgusu nedeniyle câmi‘, sünen, musannef gibi hadis literatürü kaynaklarındaki bazı rivayetlerin doğru anlaşılması ve yorumlanmasına ilişkin temel bir problemi gündeme getirerek somut bir örnek üzerinden durum tespitinde bulunması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tasnif, Bağlam, Konu, Anlam

ABSTRACT

As a technical concept of the science of hadīth taṣnīf (classification) is the activity of separating and classifying the existing narration material based on the narrator (‘alā al-rijāl) or the subject (‘alā al-abwāb). The earliest traces of this activity in the history of hadīth can be seen in the middle of 2nd/8th century. The taṣnīf phenomenon which continued until the end of 4th/10th century produced works of various types and scales in this process. This activity leads to some problems in the sense of interpreting and understanding the hadīths as well as separating and systematizing the hadīths based on rāwī/subject and providing the possibility to utilize the narration material efficiently. Such that during the taṣnīf process especially in the works on the subject-based hadīth literature the narrations were arranged under the titles of some kitābs (chapters) and bābs (subchapters) according to relevance. This situation leads to a fundamental problem of straying from the plot and ignoring the context of the narrations since it is based on having a selection of hadīths under thematic headings. Ignoring the context of the place, time, purpose and addressee of the discourse or action that is the subject of the rumor prevents the correct understanding of the relevant narration text. Giving priority to the coherence of the kitāb-bāb-hadīth over the context in the taṣnīf on the subject has caused the background of some narrations in such works to be missed and therefore different interpretations and understandings about hadīths. However, the plot and context information (Arabic: īrād and Turkish: bağlam) has a great importance in understanding the narrations in question. The context of any word or practice (neglected) attributed to the Prophet (pbuh) or the first generation draws attention as an important problem in thematic taṣnīf sources of the hadīth literature. As such the paper claims that the abstract taṣnīf of hadīths by removing the context and plot creates problems with regard interpretation. In this essay the problem is analyzed in the context of friday ghusl (whole body’s ritual ablution) themed chapter titles and narrations, which are widely included in the hadīth literature sources. This act is presented as sunnah (prophetic tradition) due to the selection of narrations that operate away from the reason and context of the friday ghusl. Due to this approach, which has become a widespread acceptance in the society over time the transhistorical message that the Prophet (pbuh) wanted to give in the background of the narrations is ignored. However, when the narrations in question are read together with the context it is understood that the friday ghusl is a practice that emerged due to natural human needs and the compelling conditions of the period and that the Prophet (pbuh) did not bring it up with the intention of imposing sunnah. The work focuses on the negative effect of the taṣnīf phenomenon on the understanding of the hadīths due to their neglect of their context and examines this problem through the example of the friday ghusl, which is presented as a common ‘sunnah’. Although this study has a essential role in the understanding of the narration material and in the transmission of the universal message of the Prophet (pbuh) because of the thematic classification phenomenon that isolates the context information from

the narration a fundamental problem is raised regarding the correct understanding and interpretation of some narrations in hadīth literature sources such as al-jāmi‘, al-sunan, al-muşannaf. It is important in terms of bringing in a situation and determining a situation through a concrete case study.

Keywords: Hadīth, Taşnīf, Context, Subject, Meaning

1. SEBEB-İ VÜRŪD OLGUSU VE ÇERÇEVESİ

Esbâbü’l-hadīs terkibi rivayetlerin ortaya çıkış sebepleriyle ilgili bir kavramdır. Bu kavramı ifade etmek üzere bazı kaynaklarda sebab-i îrâd ve sebab-i vürūd terkipleri kullanılmaktadır. Yaygın tabirle esbâbü vürūdî’l-hadīs, rivayet malzemesinin bağlamını şekillendiren, olay örgüsünü teşkil eden hal, durum ve şartları inceleyen hadis ilminin alt disiplinlerinden birisidir. (Uğur, 2018, s. 82-83; Aydın, 2011, s. 71-72) Bununla birlikte bağlam ile sebab-i vürūd arasında bir içlem-kaplam durumu söz konusudur. Çünkü bağlam, bir rivayetin ortaya çıkış sebebine göre daha kuşatıcı ve kapsamlı bir muhtevaya sahiptir. Bir sözü yahut metni doğuran ve şekillendiren her türlü unsur bağlama içkindir. Yani bir hadisin sebab-i vürūdunun yanı sıra bir bütün olarak onu ortaya çıkaran ve anlam sahasını çevreleyen sosyal, kültürel, coğrafi, beşeri vb. her türlü etki ve ortam bağlam ile ifade edilebilir. (Özafşar, 1998, s. 296-304; Agitoğlu, 2013, s. 113-115; Şeker, 2018, s. 11-13). Ayrıca bir rivayetin nübüvvet asrında sadır olma sebebi ile sahâbe veya tâbiûn zamanında nakledilme sebebi de teknik anlamda birbirinden farklı terimlerle ifade edilmesi gereken ayrıntılardır. Bu doğrultuda ilki için sebab-i vürūd, ikincisi için sebab-i îrâd veya sebab-i zikr terkiplerinin kullanımı önemlidir. (Ebû Şühbe, 1403/1982, s. 468; Kuzudişli, 2020, s. 25-28).

Hadislerin anlaşılıp yorumlanabilmesi için vürūd bilgisi son derece önemlidir. Sebab-i vürūd bilgisi, bazı rivayetlerin anlaşılmasında kayda değer bir rol oynarken bir kısım rivayetler vürūd sebebi bilinsin ya da bilinmesin aynı şekilde anlaşılabilir. Örneğin Ebû Hüreyre’den rivayet edilen “...Bizi aldatan, bizden değildir.” hadisinin sebebi bilinmekle beraber hadisin ihtiva ettiği külli prensip sadece olay örgüsüne hasredilmemesi gereken bir mesaj değeri taşımaktadır. Öyle ki, bu rivayetin vürūd sebebi olarak şu olay aktarılmaktadır: “Hz. Peygamber (s.a.v.) birtakım ihtiyaçlarını temin etmek için Medine pazarında bulunmaktadır. O sırada hububat satan bir esnafa uğrar. Bu satışta hileye başvurduğunu fark eder. Elini içine soktuğunda hububat yığınının üst tarafının kuru altının ıslak olduğunu anlar. Esnafa bunun nedenini sorar. Yağmurla ilgili bir gerekçe (bahane) ileri sürünce Hz. Peygamber (s.a.v.) ‘Öyleyse insanların bunu görmeleri için ıslak olanı üste koymalıydın. Bizi aldatan bizden değildir!’ buyurur” (Müslim, İman, 164). Şu halde bu hadis özelinde sebebin hususi oluşu, hükmünün umumi olmasının önünde bir engel değildir.

Öte yandan bir kısım rivayetlerin sebab-i vürūdunun bir ayet olduğu görülmektedir. Örneğin “İman edip de imanlarına zulüm bulaştırmayanlar, işte onlar güvendedir ve doğru yolu bulanlar da onlardır” (Kur’ân-ı Kerim, En’âm 6/82) ayeti nazil olduğunda bazı sahâbilerin üzüldükleri bilinmektedir. Onlar “Ya Resûlallah, hangimiz kendisine zulmetmez?” diyerek “zulüm” kelimesinin kapsamına girdiklerini düşünmüşler. Hz. Peygamber (s.a.v) ise “Hayır o sizin düşündüğünüz gibi değil.” diyerek ayetteki zulüm kelimesinden muradın “şirk” olduğunu belirterek bu yanlış anlaşılmayı düzelterek “Sizler Lokmân’ın oğluna ‘Yavrum, sakın Allah’a

ortak koşmayasın. Çünkü şirk en büyük zulümdür' (Kur'ân-ı Kerîm, Lokmân 31/13) diye nasihat ettiğini hiç mi duymadınız?" buyurmuştur. (Buhârî, Enbiyâ, 11; Müslim, İman, 197).

Bununla beraber kimi rivayetlerin sorulan bir soru üzerine yahut gelişen bir olay üzerine sâdır olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin kadının mahremsiz seyahatiyle ilgili birtakım rivayetler bu kabildendir. "Bir kadın yanında mahremi olmadan üç günlük mesafede yolculuğa çıkmasın" şeklindeki rivayetler görünüşte kadınların mahremi olmadan (eşi, kocası, babası, oğlu vb.) yolculuk yapmasını yasaklamaktadır (Buhârî, Taksîrû's-salat 4; Tatavvu', 19; Müslim, Hac 413, 415, 417; Ebû Dâvûd, Menâsik, 2; Tirmizî, Radâ, 15; İbn Mâce, Menâsik, 7). Oysa konuyla ilgili diğer rivayetler bir araya getirildiğinde daha farklı bir olay örgüsü ve bağlam gündeme gelmektedir. Bu durumda konuyla ilgili diğer rivayetlere başvurmak hem hadisin sebab-i vürudunu yakalamak hem de diğer tariklerdeki ilave bilgilerden faydalanmak adına son derece önemlidir. Zira hadisleri bütüncül bir şekilde incelemek, onları kendi bağlamlarında doğru anlayabilmek ve hadisin anlam sahasını daraltmadan kuşatıcı bir yorumda bulunabilmek için farklı vecihlerin bir araya getirilmesi elzemdir. Nitekim Ahmed b. Hanbel "Hadisin tüm tariklerini bir araya getirmeden hadisi tam olarak kavrayamazsın. Çünkü rivayetler birbirini açıklar" diyerek bu kurala gönderme yapmaktadır (Hatîb el-Bağdâdî, 1403/1983, c. 2, s. 212).

Buradan hareketle ilgili rivayetin diğer vecihleri incelendiğinde kadınları mahremsiz yolculuktan men eden gerekçe sebab-i vürûd bilgisinde kendisini göstermektedir. Öyle ki Adî b. Hâtim, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile aralarında geçen şu diyalogu aktarmaktadır: "Ben Rasûlullah'ın yanındayken bu sırada ona bir adam geldi ve fakirlikten şikayetlendi. Derken bir başkası geldi o da eşkıyalık ve yol kesicilikten dert yandı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) bana dönüp "Ey Adî, sen Hîre şehrini gördün mü?" dedi. Ben de "Hayır görmedim ama ondan bahsedilmişti" dedim. Hz. Peygamber (s.a.v.) de "Eğer ömrün uzun olur da yaşarsan hevdeci içinde seyahat eden bir kadının Hîre'den hareket edip Allah'tan başka hiç kimseden korkmadan yalnız başına Kâbe'yi tavaf etmeye geldiğini göreceksin" buyurdu. Ben de buna hayret ederek kendi kendime "Fitne fesat peşinde koşan Tayy kabilesinin eşkıyaları şehirlerde cirit atarken nasıl olacak (da bir kadın tek başına yolculuk edecek) ki?" dedim." (Buhârî, Menâkib, 22).

Bu konudaki rivayetler bir araya getirildiğinde ve olay örgüsü dikkate alındığında kadınlara mahremsiz yolculuğu yasaklayan rivayetlerin yorumu da tabii olarak değişmektedir. Zira önceki hadiste zikredilen yasak, sebab-i vürûd bilgisi ihtiva eden ikinci rivayetle birlikte düşünüldüğünde bu yasağın yol güvenliğiyle ilgili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu yasağı umumi ve genel bir yasak şeklinde anlamak yerine dönemin seyahat şartlarıyla alakalı olarak onların can, mal ve namus hususunda maruz kalabilecekleri olası mağduriyetleri gidermeye dönük bir tedbir olarak gündeme geldiğini söylemek daha isabetli olacaktır.

Hangi nedenle vârid olursa olsun rivayetlerin arka planının anlaşılması, bağlamının doğru tespit edilmesi, hadisten çıkarılabilecek birtakım fikhî hükümlerde isabet ve tutarlılığın sağlanabilmesi gibi hususlar büyük ölçüde vürûd bilgisine ihtiyaç duyan meselelerdir (Ayvallı, 1995, c. 11, s. 362-363). Umumi hükümlerin özelleştirilmesi, rivayetlerde öncelik sonralık münasebetinin kurulması, siyak-sibak uyumu, aynı metni taşıyan farklı tariklerin bütüncül olarak anlaşılması, bağlam ve olay örgüsünün tespiti, zaman, kültür, mekân vb. unsurların rivayete tesiri, ihtilafli rivayetlerin çözümü gibi birçok meselede vürûd bilgisi hadislerle ilişkin

anlama ve yorumlama süreçlerinin yönetiminde işlevsel bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır (Görmez, 2004, s. 232-233).

Esbâbü vürûdi'l-hadisın anlaşılmasındaki belirgin etkisi bir yana literatürümüzdeki rivayet malzemesinin önemli bir kısmının vürûd bilgisi bilinmemektedir. Cüzi sayılabilecek bir yekûna tekabül eden rivayetlerin -söz gelimi Cibril hadisi gibi- vürûd bilgileri hadisle beraber nakledilmişken bazı rivayetlerin vürûd/irâd bilgisine erişmek, ilgili rivayetin diğer tariklerini toplamakla mümkün olur. Bununla birlikte bazı rivayetlerin sebebi nübüvvet asrında gelirken bir kısım rivayetlerin sebebi sonraki asırlarda gelebilmektedir. (Köktaş, 2005, s. 134, 142).

2. CUMA GUSLÜ İLE İLGİLİ HADİSLER

Ebû Hüreyre, Hz. Aişe, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik, Hz. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Hafsa bint Ömer, Ebû Zer el-Gıfârî, Selmân el-Fârisî, Berâ' b. Âzib, İbnü's-Sebbâk, Ebû Katâde, Ebû Seleme, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Semüre b. Cündeb, Abdullah b. ez-Zübeyr, Abdurrahmân b. Semüre, Evs es-Sekafî, Nâfî', Atâ ve Mekhûl gibi sahâbî ve tâbiîlerden cuma guslüne dair merfu ve mevkuf çok sayıda rivayet geldiği bilinmektedir. Bu rivayetlerin en meşhur olanı ise Abdullah b. Ömer'den rivayet edilmiştir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v.) "İçinizden biri cuma namazına geldiğinde gusletsin." buyurmaktadır (Buhârî, Cum'a, 2; Müslim, Cum'a, 1-2; Ebû Dâvûd, Tahare 127; İmam Mâlik, Cum'a, 5; İbn Mâce, Salât, 80; Dârimî, Salât, 366; Ahmed b. Hanbel, 1421/2001, c. 5, s. 177; c. 9, s. 226).

Bunun dışında cuma guslüyle ilgili birçok rivayet mevcuttur. Bu rivayetlerde cuma günü gusletmenin her Müslüman üzerine bir sorumluluk olduğu, Resûlullah'ın cuma günü gusletmeyi emrettiği, cuma günü gusletmenin bülûğa eren herkese vacip olduğu, cuma namazına giden her Müslüman üzerine guslün bir hak olduğu gibi hususlar söz konusudur. Ayrıca cuma günü gusledip belli âdâbları yerine getiren kimseleri müjdeleyen, Allah'ın bu günü bayram kıldığını ve o gün gusledilmesi gerektiğini belirten rivayetler ile Rasûlullah'ın dört şeyden dolayı guslettiği bunlardan birinin de cuma guslü olduğunu bildiren rivayetler bulunmaktadır. (Buhârî, Cum'a, 11; Müslim, Cum'a, 2; Ebû Dâvûd, Tahare 124; Nesai, Cum'a, 7; İmam Mâlik, Taharet, 113; Ahmed b. Hanbel, 1421/2001, c. 5, s. 177; Abdürrezzâk b. Hemmâm, 1403/1983, c. 3, s. 194-201; İbn Hacer, 1379/1960, c. 2, s. 357-364).

Söz konusu rivayetler, vürûd bilgileri olmaksızın literal olarak okunduğunda cuma guslünün zorunlu olduğu sonucuna varılması olasıdır. Öyle ki, bazı sahâbîler tarafından cuma guslünün o gün yapılması gereken zorunlu bir eylem olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Onlara göre Hz. Peygamber (s.a.v.) açık ve kapsamlı bir emirle cuma guslünü salık vermiştir. Buna mukabil bir kısım sahâbîlerin cuma günkü guslü vücûbiyetten çok tavsiye niteliğinde değerlendirdikleri görülmektedir. Onlara göre bu meyandaki hadisler dönemin zorunlu şartlarından doğan bir problemi gidermeye yönelik bir çözüm önerisi sunmaktadır. Bu bakımdan söz konusu hadislerin bir tür tavsiye olarak anlaşılması gerekmektedir.

Sahabe kuşağında hadislerin anlaşılmasına ilişkin temel bir yaklaşım farklılığına işaret eden bu tablo, birçok rivayette olduğu gibi cuma guslünden söz eden rivayetlerin de sonraki dönemlerde anlaşılma biçimini belirgin bir şekilde etkilemiş görünmektedir. Söz gelimi İmam Mâlik'in bu rivayete bakışı, rivayetin nasıl algılandığına ilişkin üzerinde durulması gereken

önemli bir husustur. İmam Mâlik dedi ki: “Bir kimse cuma günü sabahleyin cuma guslû niyetiyle guslederse bu kâfi değildir. Bu durumda onun cuma namazına giderken yeniden gusletmesi gerekir. Çünkü Allah Resûlü, Abdullah (b. Ömer) rivayetinde ‘Cumaya gelirken gusledin’ buyurmuştur (İmam Mâlik, Cum’a, 5). Tâvûs da bu görüştedir. Buna mukabil Hasen el-Basrî, Atâ ve Mücâhid gibi diğer bazı âlimler ise cuma günü fecirden hemen sonra gusleden bir kimsenin cuma için ayrıca gusletmesine gerek olmadığı, hadesin vuku bulması halinde de sadece abdest almasının kâfi geleceğini belirtmişlerdir (Abdürrezzâk, 1403/1983, c. 3, s. 201; İbn Ebî Şeybe, 1409/1989, c. 1, s. 437-438).

Hadislerin tasnifine ağırlık verildiği dönemlerde çeşitli gerekçelerle rivayetler, olay örgüleri ve bağlamları kısmen ihmal edilerek eserlere taşınmıştır. Câmi, musannef, sünen ve muvatta gibi konulu tasnif literatürünün önemli örneklerinde cuma guslûne ilişkin rivayetlerin kaydedildiği bâb başlıkları, ilgili rivayetlerin musanniflerce nasıl anlaşılıp değerlendirildiği konusunda bir ipucu vermektedir. Çünkü hadisleri toplamak ve belli başlı kriterler gözeterek içinden seçki yapmak bir yorum olduğu gibi söz konusu seçkiyi ne tür *kitâb* ve *bâb* başlıkları altında tasnife tabi tutacağına karar vermek de bir tür yorumdur. Musannifin rivayet için uygun gördüğü bâb başlığı, onun ilgili rivayeti anlama ve anlamlandırma biçimiyle yakından ilgilidir. Bu bağlamda cuma guslûne dair rivayetlerin yer aldığı bâb başlıkları incelendiğinde söz konusu rivayetlere tıpkı sahâbe asrında olduğu gibi fazilet ve tavsiyeden vucub ve farziyete kadar çok farklı yelpazede bir anlam sahası açıldığı görülmektedir.

Söz gelimi bir musannif cuma guslû rivayetini “cuma günü gusletmenin fazileti” bâb başlığı altında tasnif ederken (Buhârî, Cum’a, 2. bâb) bir başka musannif aynı rivayeti “cumaya gelen kimseye guslûn vacip oluşu” şeklinde bir bâb başlığı altında mütalaa etmiştir (Müslim, Cum’a, 1. bâb). Müslim’in eserinin tebvibinin onun şârihi Nevevî tarafından yapıldığı hatırlanacak olursa bu meyandaki rivayetlerin Nevevî’nin zihin dünyasında *nedb* yerine *vucub* ifade ettiği söylenebilir. (Riyâzü’s-sâlihîn adlı eserindeki bâb başlığı ve içerdiği rivayetler için bk. Nevevî, 1419/1998, s. 338-341). Bazı musanniflerin de daha nesnel bir tavırla “cuma günkü guslû hakkında gelen hadisler” biçiminde bir bâb başlığı tercih ettiği görülmektedir (Ebû Dâvûd, Tahare 127; İbn Mâce, İkâmetü’s-salât, 80). Râvi esaslı kaynaklarla kıyaslandığında konulu tasnif eserlerindeki tebvîb mantığının hadislerin bağlam bilgisini kısmen de olsa ihmal eden bir yöntem olduğuna işaret etmektedir.

Burada ale’r-ricâl tasnif metodunun uygulandığı râvi esaslı hadis kaynaklarının konu merkezli ale’l-ebvâb türü hadis kaynaklarına göre sebep-i vürûd açısından daha zengin olduğu söylenebilir. İkincisine kıyasla sahihlik-zayıflık ayırt etmemeleri açısından dezavantajlı oldukları söylenebilirse de yöntemleri gereği bu kaynakların rivayetin bağlamını tespit etme imkânı bakımından elverişli olduğu anlaşılmaktadır. Söz gelimi müsned türü eserlerin bir sahâbînin rivayet ettiği bütün hadisleri bir arada sunması, rivayetleri herhangi bir yoruma tabi tutmadan sıralaması, sahâbîlerin naklettikleri metinler arasında mukayeseye imkân tanınması, hadisleri muhtelif tariklerden gelen pek çok rivayetiyle içermesi, hadislerden hüküm çıkarmada mütâbî ve şâhid gibi unsurlardan yararlanma fırsatı sunması ve büyük oranda sonraki dönem konulu hadis eserlerine kaynaklık etmesi açısından önemli kaynaklar olduğu söylenebilir. Birçok avantajının yanı sıra hadislerin konularına göre tasnifi sırasında nesnelliğin ikinci planda kalması, hacmi artıracığı düşüncesiyle hadislerin ayrıntısı olarak görülen bir takım

unsurların rivayet metinlerinden tecrit edilmesi, kitâb ve bâb başlıklarıyla uyumun öncelenmiş olması, mana ile rivayet olgusunun hâkim unsur olarak ön planda olması, bazı rivayetlerde vürûd bilgilerinin anlama belirgin bir etkisinin olmaması, bu tür eserlerde musannifin belli başlı sıhhat kriterlerini esas alması, hadislerin muhtasaran esere taşınması, rivayetlerden fikhî hükümler çıkarma gayesi, taktî‘u’l-hadîs veya ihtisârü’l-hadîs gibi birtakım usullerin benimsenmiş olması gibi çeşitli nedenler en azından hadisin bağlam ve îrâdını önceleyen araştırmalarda nispeten kısıtlı bir veri ihtiva ettiği söylenebilir. Bu bakımdan sübut ve sıhhaten ziyade insicam ve bütünlük açısından râvi esaslı hadis kaynaklarının sebeb-i vürûd araştırmalarında daha geniş bir hareket alanı sunduğu dikkatlerden uzak tutulmamalıdır.

3. SEBEB-İ VÜRÛD VERİLERİNİN TETKİKİ

Cuma guslüne dair bazı sahâbîler, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu doğrultudaki sözlerinin bir zorunluluk ifade ettiği düşünmüşlerdir. Söz gelimi Ebû Saîd el-Hudrî ve Abdullah b. Ömer’in bu kanaatte oldukları anlaşılmaktadır. İbn Ömer’den gelen mevkuf bir rivayete göre kendisi “Bizler cuma günü gusülle emrolunduk, kirden pislikten temizlenmekle değil!” diyerek cuma guslünün bağlayıcı olduğunu dile getirmektedir (Mervezî, 1407/1987, s. 52). Hatta bir cuma günü Ebû Katâde’nin, oğlu Abdullah ile yaşadığı diyalog bu tür hadislerin Ebû Katâde tarafından nasıl algılandığını göstermesi bakımından hayli ilginçtir. Abdullah b. Ebû Katâde olayı şöyle anlatmaktadır: “Cuma günü bir ara babam bana uğradı. Ben de tam o sırada guslediyordum. Babam ‘Cumadan dolayı mı guslediyorsun cünüplükten dolayı mı?’ diye sordu. Ben de ‘Bilakis, (sadece) cünüplükten dolayı’ dedim. Bunun üzerine babam ‘Öyleyse bir kez daha gusletmelisin, çünkü ben Resûlullah’ın ‘Cuma için gusleden kimse, öteki cumaya kadar temiz sayılır’ buyurduğunu işittim” dedi (Mervezî, 1407/1987, s. 44).

Ebû Hüreyre’den nakledilen bir rivayette Hz. Ömer’in de yalnızca abdestle cuma namazına gelen bir kişiye tepki gösterdiği anlaşılmaktadır. “Ömer b. el-Hattâb’ın cuma günü hutbe îrâd ettiği esnada bir adam çıkageldi. Hz. Ömer, ‘Niçin cuma vaktini hesaba katmıyor da gecikiyorsunuz?’ dedi. O şahıs, ‘Ey müminlerin emiri, ben ezanı duyar duymaz (apar topar) abdest alıp geldim’ dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, ‘Bir de yalnızca abdest (alıp geldin) öyle mi? Resûlullah’ın ‘Biriniz cumaya geleceği zaman gusletsin’ buyurduğunu işitmediniz mi?’ dedi (Buhârî, Cum’a, 4; Ebû Dâvûd, Tahare, 127; Ahmed b. Hanbel, 1421/2001, c. 1, s. 252; Tayâlisî, 1419/1999, c. 1 s. 56). Bu durum cuma günü gusülden söz eden rivayetlerin bazı sahabilerce bir vücut (zorunluluk) olarak algılandığına işaret etmektedir.

Rivayetlerin tarihi ve ictimai bağlamlarını dikkate alan bazı sahabiler ise fiilin ortaya çıkışına etki eden birtakım saikler üzerinde durmuşlardır. Onlara göre bu gerekçe, başlı başına bir sünnet ihdasından çok guslü zorunlu kılan diğer faktörlerle ilgilidir. Nitekim Hz. Aişe bu durumu şu şekilde izah etmiştir: “O dönemde insanlar Avâlî denilen (Medine’ye uzak köylerin bulunduğu) bölgede otururlar, cuma namazına da kalın yün kıyafetleriyle gelirlerdi. Yolda onlara hem toz toprak bulaşır hem de terlerlerdi. Haliyle çevrelerine de pis kokular yayılırdı. Hatta bir ara Resûlullah benim yanımdayken içlerinden bir kişi (bu haliyle) gelmişti de Hz. Peygamber ona ‘Sizler hiç olmazsa bari şu (cuma) gününüz için temizlenip arınsaydınız!’ buyurmuştu (Buhârî, Cum’a, 16; Müslim, Cum’a, 6; Ebû Dâvûd, Salât, 205). Buradan Hz. Aişe’nin cuma guslüne dair rivayetlerin tabîî bir ihtiyaçtan dolayı ortaya çıktığını düşündüğü görülmektedir.

İlgili rivayetlerin bağlamını ve sebebini dikkate alan bir açıklama da İbn Abbas'tan gelmektedir. Bu nakle ilişkin ayrıntıda küçük çaplı farklılıklar olmakla beraber İbn Abbas, verdiği cevapta cuma günüyle ilişkilendirilen guslün vücûb ifade etmediğini belirtmektedir. “İraklı iki kişi İbn Abbas’a cuma guslü hakkında soru sordu. ‘O vacip midir, ne dersin?’ dediler. İbn Abbas da onlara ‘Hayır, dileyen bunu yapsın. Kim (cuma günü) guslederse güzel bir şey yapmış ve temizlenmiş olur. Ancak gusletmeyen kimseye de vacip olmaz.’ dedi (Ahmed b. Hanbel, 1421/2001, c. 4, s. 241; Tahâvî, 1414/1994, c. 1, s. 116-117; Taberânî, 1414/1995, c. 11, s. 219; Hâkim en-Nîsâbü’rî, 1411/1990, c. 1 s. 416; c. 4, s. 209).

İbn Abbas ayrıca cuma guslünün hangi sebeple başladığı hakkında da açıklama yapmıştır. “İnsanlar Resûlullah zamanında darlık ve meşakkat içerisinde, yün elbiseler giymek ve sıcakta arazilerde çalışmak zorundaydılar. Mescit ise hem dar hem de tavanı basık idi. Minber de sadece üç basamaktan oluşan küçük bir şeydi. İşte Resûlullah sıcaklığın şiddetli olduğu bir cuma günü mescide geldi. Hutbe sırasında yün kıyafetler içinde bulunan oradaki insanlar terlemeye başladı. Vücutlarından yayılan pis kokudan ötürü birbirlerini rahatsız etmeye başladılar. Bu koku minberde (hutbe îrâd etmekte olan) Resûlullah’a da ulaştı. Bunun üzerine ‘Ey insanlar, bu gün olunca gusledin ve hepiniz (mümkün mertebe) bulabildiğiniz koku ve benzeri şeyleri sürünsün’ buyurdu (Süyûtî, 1416/1996, s. 35; İbn Hamza, 1329/1911, s. 61).

Hadisin vürûd sebebine ilişkin İbn Abbas’ın verdiği bu bilgiler, cuma guslünün bağlayıcı olmaktan ziyade âdâb ve tavsiye niteliğinde olduğuna işaret etmektedir. Hz. Aişe’nin de cuma guslünün zorunlu olduğuna dair yaklaşımları isabetli bulmadığı şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: “İnsanlar cuma guslü konusunda ileri gittiler. Oysa hâdis bizzat benim evimde gerçekleşti. Sıcak bir günde bir grup insan Resûlullah’ın yanına geldi. Tarlalarında çalışmışlardı ve üzerlerinde de yünden mamul elbiseler vardı. Haliyle onlar içeri girdiklerinde ortalığa çirkin bir koku yayıldı. Resûlullah da bunun üzerine ‘Cuma günü olunca gusledin’ buyurdu” (Taberânî, 1415/1995, c. 6, s. 331-332). Burada İbn Abbas’ın cuma guslüyle ilgili rivayetleri bağlayıcı olarak görmediği anlaşılmaktadır. Buradaki yıkanma emrinin cuma günü ve namazıyla doğrudan ilgili olmadığı açıktır (Demirci, 2018, s. 2562). Dolayısıyla İbn Abbâs ve Hz. Aişe, bu minvaldeki rivayetlerin bir ihtiyaca binaen ortaya çıktığını ve tabiatıyla genel geçer bir hüküm bildirmediğini savunmuşlardır.

Bu meseleye dair nebevî tavsiyenin sahâbe asrından başlamak üzere rivayetlerin konulu tasnifini esas alan musanniflere varıncaya kadar farklı bir düzlemde değerlendirilmiş olması rivayetlerin gerçek manasını belirlemede beşeri ihtiyaçları ve çevresel faktörleri göz ardı eden lafızcı bir yaklaşımın hâkim unsur olarak ön plana çıkmasına neden olmuş görünmektedir. Oysa sebeb-i vürûd bilgilerinden yararlanarak ilgili rivayetler bütüncül bir bakış açısıyla ve söz konusu lafızların arkasındaki illet, hikmet ve maslahatı tespit etmeyi önceleyen bir yaklaşımla incelendiğinde nebevî mesajın anlamı ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Tedvin faaliyetleri sırasında gelişigüzel derlenen hadisler belirli bir sistemle sınıflandırılmadığından bu rivayet malzemesinin kullanışlı hale getirilmesi tasnif faaliyetleriyle mümkün olmuştur. Hadis tasnif hareketinin iki temel yöntemi olan konu ve râvî merkezli tasnif düzeni, rivayet malzemesini değişik tür ve çaptaki eserler ile kullanım

amaçlarına göre farklı açılardan kategorize edip sınıflandırmayı esas almıştır. Ale'l-ebvâb ve ale'r-ricâl tarzı eserlerde musanniflerin önceledikleri hususlar ve benimsedikleri metot farklılıkları bu eserlerde işlenen rivayetlerin anlaşılmasına ve yorumlanmasına yönelik birtakım avantajların yanı sıra bazı dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Buna musannifin ilkesel olarak rivayet malzemesini tasnif etmekle neyi amaçladığı sorusu da eklendiğinde tabii olarak rivayetlerin ele alınma biçimi de sonraki asırlarda o rivayetlerin anlaşılma biçimi de türe özgü farklılıklar olarak dikkat çekmektedir.

Tabiatıyla râvi merkezli hadis tasnifini önceleyen kaynakların konulu tasnif eserlerine kıyasla hadisin doğru anlaşılmasında önemli bir veri olan vürûd bilgilerini daha fazla ihtiva ettiği söylenebilir. Bahse konu durum, ale'l-ebvâb türü eserlerin esbâbü vurûdi'l-hadîse ilişkin hiçbir veri ve malzeme içermediği şeklinde anlaşılmalıdır. Bu eserlerde rivayetleri fikhî tertibe uygun şekilde belli bâb başlıkları altında işleme düşüncesi ve bunun tabii bir uzantısı olan hadislerde ihtisar, taktî', ta'lik, tekrar vb. gibi birtakım tasarruflar rivayetlerin bağlam/vürûd/îrâd bilgisinden tecrit edilerek işlenmesine yahut rivayeti anlamaya yardımcı bu ilave bilgilerin sınırlı tutulmasını gerektirmiştir. Bu bakımdan sübut ve sıhhatten ziyade insicam ve bütünlük açısından râvi esaslı hadis kaynaklarının sebep-i vürûd araştırmalarında daha geniş bir hareket alanı sunduğu dikkatlerden uzak tutulmamalıdır.

Buradan hareketle vürûd bilgisinin spesifik bir rivayet kümesinin anlaşılma biçimini önemli ölçüde etkilediği anlaşılmaktadır. Bu durum çalışmada cuma guslüyle ilgili rivayetler üzerinden incelenmiş, henüz sahabe devrinde cuma guslünün zorunlu olup olmadığı tartışmasının başladığı ve buradan kaynaklanan iki farklı anlayışın sonraki asırları etkilediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla konulu tasnif eserlerindeki kitab-bâb-hadis tercihlerini şekillendiren bu özel tercihlerin tasniften şerhe, oradan da yoruma ve dini pratiklerin tesbitine kadar uzanan geniş bir “anlam” alanını etkileme ve şekillendirme gücüne sahip olduğu söylenebilir.

Burada vürûd bilgilerinin hadisin gerçek anlamı ile muhatapta oluşturduğu anlam alanı arasındaki farkı telif etmede kayda değer bir işlev icra ettiği anlaşılmaktadır. Zira cuma guslüyle ilgili rivayetlerin tarihi süreç içerisinde geniş toplum kesimlerinde yerleşik bir kabul halini alan bu yaklaşım dolayısıyla rivayetlerin arka planında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vermek istediği tarih üstü mesaj göz ardı edilmiş olmaktadır. Oysa söz konusu rivayetler bağlam bilgisiyle birlikte okunduğunda cuma guslünün tabîî beşeri ihtiyaçlardan ve dönemin zorunlu koşullarından kaynaklanan bir durum olduğu, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnet koyma niyetiyle bunu gündeme getirmediği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdürrezzâk b. Hemmâm. (1403/1983). *el-Musannef*. Habîburrahman el-Azamî. (thk.). Beyrut: el-Meclisü'l-İlmiyye.

- Agitoğlu, N. (2013). *Hadiste bağlamın anlam alanı, çeşitleri ve önemi*. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18(1), 105-132.
- Ahmed b. Hanbel. (1421/2001). *el-Müsned*. Şuayb el-Arnaût vd. (thk.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Aydınlı, A. (2011). *Hadis istılahları sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ayvallı, R. (1995). Esbâbü vurûdi'l-hadîs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/362-363. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Buhârî, (1993). *el-Câmi 'u's-sahîh*. Mustafa Dîb el-Buğâ. (thk.). Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- Dârimî. (1338/1920). *es-Sünenü'd-Dârimî*. Fevvâz Ahmed Zümerli vd. (thk.). Karaçi: Kadîmî Kütüphâne.
- Demirci, K. (2018). Model almanın hayrı ile taklit etmenin şerri arasında Hz. Peygamber. *Social Sciences Studies Journal* (4)20, 2558-2565.
- Ebû Dâvûd. (1420/1999). *Sünenü Ebî Dâvûd*. Sâlih b. Abdilazîz (thk.). Riyad: Dâru's-selâm.
- Ebû Şühbe, M. (1403/1982). *el-Vasît fî ulûm ve'l-mustalahi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî.
- Görmez, M. (2004). Hadislerde delâlet sorunu. M. Bulut (Ed.). *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı* 02-06 Ekim 2002, Ankara, Türkiye, Bildiriler içinde (225-240). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hâkim en-Nisâbü'rî (1411/1990). *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. Mustafa Abdülkâdir Atâ. (thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Hatîb el-Bağdâdî. (1403/1983). *el-Câmi ' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi '*. Mahmûd Tahhân. (thk.). Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif.
- İbn Ebî Şeybe. (1409/1989). *el-Musannef*. Kemal Yusuf el-Hût (thk.). Lübnan: Dâru't-Tâc.
- İbn Hacer. (1379/1960). *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. (thk.). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- İbn Hamza. (1329/1911). *el-Beyân ve't-ta'rîf fî esbâbi vürûdi'l-hadîsi's-şerîf*. Seyfüddîn el-Kâtib. (thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî.
- İbn Mâce. (t.y.). *Sünenü İbni Mâce*. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. (thk.). Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî.
- İmam Mâlik. (1406/1985). *el-Muvatta'*. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. (thk.). Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî,
- Köktaş, Y. (2005). Esbâbü vurûdi'l-hadîs ilmi: Kapsamı ve içeriğine yeni bir bakış. *Usul İslam Araştırmaları* (4)4, 131-156.
- Kuzudişli, B. (2020). *Hadis rivayetinde bağlam sebebü irâdi'l-hadîs*. İstanbul: Klasik Yayınları.

- Mervezî. (1407/1987). *Kitâbü'l-cum'a ve fazlihâ*. Semîr b. Emîn ez-Züheyri. (thk.). Amman: Dâru Ammâr.
- Müslim. (1412/1991). *Sahîhu Müslim*. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Nevevî. (1419/1998). *Riyâzü's-sâlihîn min hadîssi seyyidi'l-mürselîn*. Şuayb el-Arnaût. (thk.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Özafşar, M.E. (1998). *Hadîsi yeniden düşünmek*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları
- Süyûtî (1416/1996). *el-Lüma' fî esbâbi'l-hadîş*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Şeker, N. (2018). Hadislerin anlaşılmasında tarihî bağlamın rolü. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 17(2), 7-24.
- Taberânî. (1414/1995). *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî. (thk.). Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye.
- Tahâvî. (1414/1994). *Şerhu me'âni'l-âsâr*. Muhammed Zührî en-Neccâr. (thk.). Medine: Âlemü'l-Kütüb.
- Tayâlisî. (1419/1999). *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî (thk.). Mısır: Dâru Hicr.
- Tirmizî. (1975). *Sünenü't-Tirmizî*. Ahmed Muhammed Şâkir (thk.). Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî.
- Uğur, M. (2018). *Ansiklopedik hadis terimleri sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

NASREDDİN HOCA'NIN FIKRALARINDA EVRENSEL DEĞERLERDEN ÖZ GÜVEN

Doktora Öğrencisi, Yasemin Katı

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı, 0000-0001-9244-8512

ÖZET

Dünya üzerinde yaşayan her milletin kendine ait değerleri vardır. Bu değerler sayesinde varlığını korur. Değerlerini yitiren toplumların zaman içerisinde çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya geldikleri de bir gerçektir. Küreselleşen dünyada toplumlar kendini koruma amacıyla değerler eğitimine önem vermeye ve bu değerler eğitimiyle geleceğini inşa etmeye başlamışlardır.

Değerler, toplumdan topluma değişiklik gösterse de evrensel ve milli değerler şeklinde iki ana başlık altında toplanabilir. Bütün milletlerin kabul ettiği değerler evrensel olarak kabul edilirken her milletin kendine ait olan ve millettten millete değişiklik gösteren değerler de milli değerler olarak kabul edilmiştir.

Anlatılırken veya okunurken güldürme özelliği olan sözler; espri, nükte, fıkra gibi isimler alır. Fıkra türü, halk anlatıları içerisinde yer alan türlerden biridir. İnsanı, eğlendirirken düşündürmeyi, eleştirmeyi, aynı zamanda ona mesaj vermeyi amaçlar. Çeşitli konuların işlendiği bu türün, bazı değerler edindirmeye çalışması da işlevleri arasında sayılabilir. Kültürümüzde, kişi ve yöre ile özdeşleşen pek çok fıkra örneği mevcut iken, fıkra kişisi olarak en önemlilerinden kabul edilecek olan Nasreddin Hoca'dır.

Nasreddin Hoca, Türkçenin konuşulduğu coğrafya alanı içerisinde olduğu kadar bütün dünyada fıkra tipi olarak büyük bir üne sahiptir. Kendisi hem bir halk bilgisi hem de fıkra tipi olarak Türk milletinin ortaya koyduğu en büyük mizah temsilcimizdir. Nasreddin Hoca'nın fıkraları incelendiği zaman karşılaştığı soru ve sorunlar karşısındaki cevapları, çözüm önerileri üzerinde düşünülecek bir yapıya sahip olduğu ve değerler eğitimi açısından son derece önemli olduğu görülecektir.

Bu bildiride, Nasreddin Hoca fıkraları doküman analizi yöntemiyle incelenerek evrensel değer olarak kabul edilen öz güven değeri değerlendirilip yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Değer, değerler eğitimi, Nasreddin Hoca, fıkra, öz güven.

CONFIDENCE FROM UNIVERSAL VALUES IN NASREDDIN HOCA'S JOKES**ABSTRACT**

Every nation in the world has its own values. Thanks to these values, it preserves its existence. It is a fact that societies that have lost their values have faced various problems over time. In the globalizing world, societies have begun to attach importance to values education in order to protect themselves and to build their future with these values education.

Although values vary from society to society, they can be grouped under two main headings as universal and national values. While the values accepted by all nations are accepted as universal, the values that belong to each nation and vary from nation to nation are also accepted as national values.

Words that make you laugh while being told or read; takes names such as joke, wit, anecdote. The genre of anecdote is one of the genres in folk narratives. It aims to make people think, criticize while entertaining them, and at the same time give them a message. It can be counted among the functions of this genre, in which various subjects are covered, trying to acquire some values. While there are many examples of anecdotes identified with the person and the region in our culture, Nasreddin Hodja will be considered as one of the most important anecdotes.

Nasreddin Hodja has a great reputation as an anecdote in the world as well as in the geography where Turkish is spoken. He is the greatest humor representative of the Turkish nation, both as a folk sage and an anecdote. When Nasreddin Hodja's anecdotes are examined, it will be seen that his answers to the questions and problems he encountered, solution proposals have a structure to be considered and that it is extremely important in terms of values education.

In this paper, Nasreddin Hodja anecdotes will be analyzed with the document analysis method. At the same time these anecdotes will be evaluated and interpreted with the view of self-confidence value, which is accepted as a universal value.

Keywords: Value, values education, Nasreddin Hodja, joke, self-confidence.

1. GİRİŞ

Her şey insanla başlar ve insanın olmadığı yerde, umut da yoktur. Bu nedenle insan yaşatılmalı ve ondan ümit kesilmemelidir. Aynı zamanda insan, bazı erdemlerle donanmalı, birtakım vasıfları kendisinde toplamalıdır. Bunu yapabilmesi için de bazı değerler edinmelidir.

1.1. Değer Nedir?

Değerler; bireyi birey yapan, onun bir toplumda yer edinmesini sağlayan ve toplumu, dünya üzerinde var eden yazılı olmayan kurallar bütünüdür.

Yaman'a göre değer, "Bireylerin herhangi bir kişi, varlık, olay, durum vb. karşısında ortaya koyduğu duyarlılıklarıdır." (Yaman, 2016: 17).

Türkçe Sözlük'te (TDK, 2011:607) değer kavramı;

1. Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet,
2. Bir şeyin para ile ölçülebilen karşılığı, bedel, kıymet, paha, valör,
3. Üstün nitelik, meziyet, kıymet,
4. Üstün, yararlı nitelikleri olan kimse,
5. Kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey,
6. Bir değişkenin veya bilinmeyenin sayısı ile anlatımı,
7. Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü şeklinde tanımlanır.

Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere değer kavramı; ortaya konan duyarlılıkları, somut olmayan ölçüleri, bazı parasal karşılıkları, çeşitli nitelikleri, bir ulusa ait veya evrensel olabilen maddi ve manevi öğelerin tümünü karşılar.

1.2. Fıkra Nedir?

“Fıkra, kısa ve özlü anlatımı olan güldürücü hikâye.” (Yurtbaşı, 2013:283).

Fıkra yoluyla olaylar hafife alınır. İnsanlar, bir yandan gülerken diğer yandan çıkarmaları gereken dersi çıkarırlar. Fıkralar, güldürürken düşündüren nesir şeklindeki kısa anlatılardır. Onlarda, kaba kuvvete başvurulmaz, bunun yerine tariz sanatı sıklıkla kullanılır. Çoğu zaman söylenmek istenen, doğrudan değil laf dokundurarak, iğnelenerek söylenir. Fıkralarda hazırcevaplık, en sık rastlanan özelliktir. Gelişen olaylar karşısında fıkra kahramanı, en kısa zamanda cevabını verir, yorumunu yapar.

Fıkra anlatmak herkesin harcı değildir. Bu halk anlatı türü; keskin bir zekâ, ince bir mizah anlayışı ister. Geniş çapta ilmi bilgi de anlatılan fıkranın kalitesini artırır.

Gürlek'e göre, “Şurası bir gerçektir ki, herkes fıkra anlatamaz. İbretli ve hikmetli sözler söylemek, kulaklara küpe hazırlamak, insanları hem güldürmek, hem de düşündürmek için keskin zekâ kadar, ilim ve irfan hazinesine ihtiyaç var.” (2009:9).

Fıkralar, toplumun her yaş grubuna hitap eden halk anlatı türüdür. Genel anlamda gülmek amaçlı anlatılmalarına veya okunmalarına karşılık bünyelerinde derin anlamlar, çıkarılması gereken dersler ve bazı değerler barındırırlar. Çeşitli değerlerle donanmayan ve bu değerler doğrultusunda yaşamayıp davranış özellikleri göstermeyen kişilerin başlarına gelecekler hakkında çeşitli ipuçları verirler. Bazı değerlerin gerekliliğini ifade edip, bu değerlerin edinilmesi konusunda yol gösterici olurlar.

1.3. Nasreddin Hoca'nın Hayatı

Bir insan, topluma mal olsa da devrin şartları gereği, hakkında fazla bilgiye sahip olamayabiliriz. Nasreddin Hoca da hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız kişilerden

birisidir. Araştırmacıların çalışmaları neticesinde elde edilen; doğum yeri, yılı, hangi tarihlerde yaşadığı gibi bilgiler de kesin bilgiler değildir.

Özçelik, bu konuda şöyle der: “Nasreddin Hoca, araştırmacıların çoğuna göre, 13.yy başlarında H.605, M.1208 yılında Eskişehir’in Sivrihisar ilçesine bağlı Hortu (bugünkü adıyla Nasreddin Hoca) köyünde doğdu.” (2005:28).

Onun hakkında edinilen ve kesin olmayan bilgilerin aksine Hoca’nın, dünya çevresinde hiç de azımsanmayacak ve kesinlik içeren bir ünü vardır. Günümüzde, dünya milletleri tarafından en fazla tanınan fıkra karakterimiz, halk düşünürümüzdür.

Özkan’a göre; “Nasreddin Hoca, dünyanın en meşhur fıkra tiplerinden biridir. Ona bağlı olarak anlatılan fıkralar, Adriyatik’ten Çin seddine kadar Avrasya’da geniş bir alanda yayılmıştır.” (1999:17).

Nasreddin Hoca; günlük hayat içerisinde, mizahın gücünden faydalanarak aksaklıkları işaret eder, yapılması gerekenler konusunda ipuçları verir. Keskin zekâsı ve ilmi sayesinde içerisinde bulunduğu sorunlardan, kaba kuvvete ihtiyaç duymadan sıyrılır. Aynı zamanda karşındakine vermek istediği mesajı en zarif şekilde, mizahı kullanarak verir. Olaylara, kimsenin aklına gelmeyecek yönlerden yaklaşır ve olayları, kendine göre yorumlar. En güç durumlardan bile ustaca çıkış yolu bulmayı başarır. Fıkraları incelendiğinde Hoca’nın; sabırlı, hoş görülü, ağır başlı, aynı zamanda espriden hoşlanan, haksızlık karşısında susamayan, yanlışa karşı duyarsız kalamayan, hazırcevap bir kişi olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.

Onun evrensel dili için Koz, “Bir araya gelsek başka bir konuda olsa anlaşılamayacak durumda olan bizleri, birbirimize bağlayan çok güçlü bir dili var, Nasreddin Hoca’nın.” (2015:7) der.

Nasreddin Hoca, yaşadığı çağdan başlayarak geleceğe ışık tutmuştur. O dönemden günümüze, birçok açıdan toplumun önünde olmayı başarabilen, insanların doğruya ulaşmaları için rehberlik etmeye çalışan, halk eğitimcisi kimliği olan bir şahsiyettir. Fıkralarından hareketle kadılık, müderrislik, imamlık gibi görevlerde bulunduğu söylenebilir. Halk onun şahsına, ilmine, adaletine güvenir. Müşkül çözücü yanından dolayı halk tarafından aranır, görüşlerine itibar edilir. Komşuları ile fazlasıyla hemhal, eşeği ile özdeşleşmiş, evli, çocuk sahibi, zengin olmayan, halktan, dindar bir kişidir. Fıkralarında, cami, ezan, namaz, cemaat gibi dini simgeler fazlasıyla yer alır.

2. Gereç ve Yöntem

Araştırmacılara göre, Hoca’ya atfedilen ancak ona ait olamayacak birçok fıkra günümüzde, Hoca’nın adı ile anılır. Örneğin; içerisinde müstehcenlik, küfür, yalan dolan, kaba davranış, içki, kumar vs. gibi unsurların bulunduğu fıkralar, Hoca’nın kimlik ve kişiliği ile uyumlayacağı için ona ait olamazlar. Bu doğrultuda, incelenen fıkra metinleri daha çok Sakaoğlu ve Alptekin’in (2014), ‘Nasreddin Hoca’ adlı eserinde, ona ait olduğu belirtilen metinlerden seçilmiştir. Hoca’nın fıkralarını içeren diğer kaynak eserler de incelenmiş, Hoca’ya ait olduğu belirtilen metinlerin benzer metinler olduğu görülmüş ve çalışma, bu ortak metinler

üzerinden yürütülmüştür. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama tekniği olarak yazılı dokümanlar incelenir. Bu dokümanlarda yer alan fıkra metinleri incelenerek öz güven değerini içeren fıkraların tespiti yapılır. Bu fıkralar analiz edilir, özetleri verilerek yorumlamalar yapılır, öz güven değeri açısından irdelenir.

3. Bulgular ve Yorumlar

İnsan, içten gelen bir güçle ileriye doğru hamle yapmadıkça dıştan gelen her türlü güç ve yardım, onun ileri adımlar atması açısından yetersiz kalacaktır. Çünkü içten destek almayan hiçbir güdü, uzun soluklu ve kalıcı olamaz. Dolayısıyla birey, en fazla kendisinde güç bulmalı, en çok kendisine güvenmelidir. Özüne güven duymayan bireyin, başkalarına faydalı olması da beklenemez. Bu nedenle öz güven değeri kişiyi, kendisi ve toplum karşısında güçlü bir birey yapan en önemli evrensel değerlerden birisidir.

Sözlüklerde; “Öz güven: İnsanın kendine güvenme duygusu.” (TDK, 1998:1748), (Püsküllüoğlu,2003:371) şeklinde tanımlanan bu değer, kişide bulunma oranı arttıkça, kişinin de kendisine ve hayata kattıkları artacak, kişi büyük başarılar elde edecektir.

Nasreddin Hoca fıkralarında, evrensel değerlerden olan öz güven değeri, aşağıdaki fıkra örneklerinde işlenir:

‘Ye Kürküm Ye!’ (Delioğlu, 2004:16) başlıklı fıkroda Nasreddin Hoca, bir ziyafete gider ancak elbiseleri eskidir. Kıyafetinden dolayı, kimse onu umursamaz. Hoca, hemen eve gelir ve kürkünü giyip tekrar gider. Bu sefer Hoca’yı kapıda karşılayıp başköşeye oturturlar. Bunun üzerine Hoca, kürkünün ucunu sofraya uzatır ve kürküne, yemesini söyler. Ne olduğunu soranlara da, kürke itibar edildiği için yemeğin onun hakkı olduğunu belirtir. Böylece, küsüp daveti terk etmeyen Hoca, kendinden emin bir şekilde, davet sahiplerine yaptıklarının yanlış olduğunu anlatmış olur.

‘Ya Tutarsa’ (Delioğlu, 2004:55) başlıklı fıkroda Nasreddin Hoca, Akşehir Gölü’nün kıyısına gelir ve göle kaşık kaşık yoğurt atmaya başlar. Onu bu halde görüp de ne yaptığını soranlara, göle yoğurt çaldığını söyler. Gölün, yoğurt tutmayacağını söylediklerinde de, “Ya tutarsa!” diye cevap verir. Hoca, kendisinden gayet emindir ve yaptığı işin arkasındadır. Başkasının sözüyle yaptığından geri durmaz.

‘Hırsızın Hiç mi Suçu Yok’ (Sakaoğlu ve Alptekin, 2014:169) başlıklı fıkraya göre, Hoca’nın evine hırsız girer. Başına toplanan komşuları ise Hoca’yı suçlayıp dururlar. Hoca ise daha fazla dayanamayarak hırsızın hiç mi suçu olmadığını sorar. Hoca yine suçlu bir durumda iken ustalıklı yakasını kurtarmıştır.

‘Bilen Var Bilmeyen Var, On Altısı Bir Kile’ (Sakaoğlu ve Alptekin, 2014: 172-173) başlıklı fıkraya göre eve tavşan getiren Hoca, komşularının bu hayvanı tanıyıp tanımadıklarını test etmek için onları eve davet eder ama tavşan kaçmıştır. Komşularının gelmesiyle heybeyi açar ve tavşanı göremeyince kısa bir şok yaşar. Ancak hemen kendisini toparlar ve bilen ve bilmeyenin olduğunu, on altısının bir kile ettiğini söyler.

‘Ne Olur Komşu Biraz da Biz Ölelim’ (Sakaoğlu ve Alptekin, 2014:173) başlıklı fıkra göre, ramazan ayının yaz mevsimine denk geldiği bir dönemde komşusu, Hoca’yı iftara çağırır. Ancak komşu, serin hoşafa kepçe ile dalarken Hoca’nın nasibine küçük kaşık düşer. Komşunun, hoşafı içerken “Öldüm, bittim.” gibi laflar etmesine dayanamayan Hoca, kepçeyi ev sahibinin elinden kaparak “Biraz da biz ölelim.” der. Böylece ev sahibinin konuşması doğrultusunda hareket ederek onun esirgediği ikramı, kendi gayretiyle elde etmiş olur.

‘Ayaklarını Dörde Çıkarabilirim’ (Sakaoğlu ve Alptekin, 2014:176) başlıklı fıkra göre, Hoca’yı sevmeyen bir komşusu yanına yaklaşarak onun için ‘ermiş’ dediklerini söyleyerek bunu ispat etmesi için eşeğinin ayaklarını ikiye indirmesini söyler. Duruma sinirlenen Hoca ise biraz daha konuşursa, kendisinin ayaklarını dörde çıkaracağını söyler. Fıkra göre komşusu lafı uzatırsa onun ayaklarını kıracağını, böylece koltuk değnekleri ile birlikte dört ayak olmuş olacağını belirtir.

‘Senin İçin Yanıyorsa Bilmem’ (Sakaoğlu ve Alptekin, 2014:177) başlıklı fıkra göre Hoca, yemeğe davet edilir. Önüne konan balı kaşık kaşık yemeye başlar. Durumdan hoşnut olmayan komşu, kaşıkla yerse içinin yanacağını söyler. Hoca ise kendisinin içinin yanmadığını, onun içi yanıyorsa da bunu bilemeyeceğini belirterek balı yemeye devam eder.

‘Ben Senin Delikanlılığını da Bilirim’ (Sakaoğlu ve Alptekin, 2014:186) başlıklı fıkra göre Hoca, komşularının yanında eşeğe binmeye çalışır ancak başarılı olamaz. İçine düştüğü istenmeyen durumdan kurtulmak için onlara, gençliğinde dama bile sıçrayarak çıktığını söyler. Sessiz bir şekilde kendisine, gençliğini de bildiğini itiraf eder ama zekâsı sayesinde, komşuları karşısında düştüğü istenmeyen bu durumdan sıyrılmayı başarmıştır.

‘Ne Fark Eder ki’ (Sakaoğlu ve Alptekin, 2014:187-188) başlıklı fıkra göre Hoca, çocukların karşısında eşeğe binmek için çabalarken eşeğin diğer tarafına düşer. Çocuklar gülmeye, bağışmaya başlar. Hoca ise eşeğin her iki tarafında da yerde olduğu için hiçbir şeyin fark etmeyeceğini söyler. Böylece kendisine toz kondurmayan Hoca, üstündeki mahcubiyetlik duygusunu atar.

‘Ben Zaten İnecektim’ (Sakaoğlu ve Alptekin, 2014:188) başlıklı fıkra göre Hoca’nın eşeği huysuzlanır ve Hoca’yı düşürür. Etrafına toplanıp duruma tepki verenler karşısında Hoca, soğukkanlılığı elden bırakmayarak düşmediğini zaten ineceğini söyler. Öz güveni sayesinde yine, içinde bulunduğu istenmeyen durumdan sıyrılmayı başarır.

‘Ördek Çorbası İçiyorum’ (Sakaoğlu ve Alptekin, 2014:189) başlıklı fıkra göre Hoca, elinde kuru ekmekle göl kıyısına gider. Burada ördeklerden yakalamaya çalışır ancak yakalayamayınca ekmeğini suya bandırıp yer. Ne yaptığını soranlara da yine kendisini ele vermeyecek bir cevap verir ve ördek çorbası içtiğini söyler.

‘Dünyanın Merkezi Neresidir’ (Sakaoğlu ve Alptekin, 2014:194) başlıklı fıkra göre üç papaz, Hoca’yı denemek için ona üç soru sorar. Sorulardan ilki, dünyanın merkezinin neresi olduğudur. Hoca, eşeğinin sağ ön ayağının değdiği yer olduğunu söyler. İkinci soru, gökyüzündeki yıldız sayısının kaç olduğudur. Hoca, eşeğinin kuyruğundaki kıl sayısı kadar olduğunu belirtir. Papazlar, bu cevaplara itiraz ederler ancak Hoca, inanmıyorlarsa ölçmelerini ve saymalarını söyler. Hoca’nın, sorulan sorulara öz güvenle verdiği cevaplar karşısında şaşırır.

ve biraz da işin içinden çıkamayan papazlar, son soruyu sormaktan vaz geçerler. Yani, Hoca'nın üstün geldiğini kabul ederler.

'İnanmıyorsanız Gidin Ölçün' (Sakaoğlu ve Alptekin, 2014:194) başlıklı fıkraya göre Hoca'nın komşuları ona, neresinin dünya merkezi olduğunu sorar. Hoca ise kendisinin durduğu yer olduğu cevabını verir. İnanmadıklarını ifade eden komşularına da, kendisine ve zekâsına fazlasıyla güvenen Hoca, ölçmelerini söyler.

'Denizin Suyu Niçin Tuzludur' (Sakaoğlu ve Alptekin, 2014:197) başlıklı fıkrada Hoca'ya, deniz suyunun neden tuzlu olduğu sorulur. Bilgisine güvenen Hoca, balıkların kokmaması için tuzlu olduğu cevabını verir.

'Tokadın Bedeli' (Sakaoğlu ve Alptekin, 2014:197-198) başlıklı fıkraya göre Hoca'nın ensesine tokat atılır. Hoca ile tokat atan adam, Kadı'nın huzuruna çıkar. Adam, Kadı'nın tanıdığı olduğu için sadece bir akçe cezası verilir. Bu parayı getirmek için giden adam, geri gelmez. Durumun farkına varan Hoca ise Kadı'ya bir tokat atarak orayı terk eder. Giderken de gelecek olan parayı Kadı'nın, yediği tokadın bedeli olarak kendisinin almasını söyler. Hoca'nın öz güveni doruktadır. Bu nedenle de Kadı'ya tokat atmayı göze alır.

'Yata Yata Usandım, Biraz da Dolaşmaya Çıkacaktım' (Sakaoğlu ve Alptekin, 2014:198) başlıklı fıkraya göre Hoca çok terler. Kıyafetlerini değiştirmek amacıyla bir mezar taşının arkasına saklanır ancak yarı çıplak bir şekilde birisine yakalanır. Mezarında canı sıkıldığından, biraz dolaşmaya çıktığını söyleyerek durumuna açıklık getirmeye çalışır.

'Tuzun Sayesinde Aklımız Denk Oldu' (Sakaoğlu ve Alptekin, 2014:201) başlıklı fıkraya göre, Hoca'nın hanımı, yemekleri fazla tuzlu yapar. Buna alışan Hoca, bir ziyafette yemeğine fazla tuz atınca aşırı tuzun, akli gerilettiği söylenerek eleştirilir. Hoca ise zekâsına ve kendisine güvenerek aşırı tuzlu yediği için zekâsının onlarınki ile denk olduğunu söyler.

'Tarifesi Bendedir' (Seratlı, 2011:185) başlıklı fıkraya göre Hoca, ciğer alıp evine giderken bir arkadaşı ile karşılaşır. Arkadaşı ona, bir ciğer tarifi yazıp verir. Yolda giderken bir çaylak, ciğeri kapıp havalanır. Hoca ise çaresizliğini ele vermeden çaylağa bağırarak, tarifesi kendisinde kaldığı için ciğeri, ağız tadı ile yiyemeyeceğini söyler. Hoca kendinden emindir. Kendisi kaybetmiştir ancak çaylak da yeterince karda değildir.

'Farsça Şiir' (Seratlı, 2011:187-188) başlıklı fıkraya göre Hoca, Farsça bilmez ancak kendisinden Farsça şiir söylemesi istenince kendince söylemeye başlar ve şiirin her mısraını 'est' ile bitirir. Onun Farsça 'sının yetersiz olduğunu düşünenler, şiirin neresinin Farsça olduğunu sorarlar. Hoca ise sonlarının 'est' ile bitmesini örnek gösterir. Kendisine güvenen Hoca, yeterince bilmediği bir dilde şiir söylemesine ek olarak, şiirini savunacak kadar da kendisinden emindir.

'Hoca'nın Eşegi' (Özçelik, 2005:137) başlıklı fıkraya göre Hoca, Timur'a eşeğine okuma yazma öğretebileceğini söyler. Bu konuda da iddiaya girer. Kitap sayfaları arasına koyduğu yemleri yemeye alışan eşek, diğer sayfadaki yemi de yemek üzere sayfayı diliyle çevirir. Timur'un karşısında ise yem olmadan sayfaları çeviren eşek, yem bulamayınca anırır. Eşegin okuduğuna inanan Timur, duruma hayret ederek bakar. Böylece Hoca iddiasını ispatlamış, eşeğe okuma öğretmiş olur.

‘Neden Ağlıyorum?’ (Özçelik, 2005:138) başlıklı fıkraya göre Timur, tıraş olur ve sonrasında aynaya bakarak ağlamaya başlar. Sonra ise Hoca’ya bakar, bu sefer de Hoca ağlamaya başlar. Timur, aynaya bakıp çirkinliğini gördüğü için ağladığını ancak Hoca’nın neden ağladığını anlamadığını belirtir. Hoca ise Timur’a, onun kendisine bakmasıyla aynı sebepten ağladığını açık açık, korkmadan, çekinmeden, kıvrımadan, cesaretle söyler. Bu da hocanın öz güveninin zirvede olduğunu gösterir.

Fıkralarda da görüldüğü üzere Hoca; hayatın akışı içerisinde pek çok istenmeyen, olumsuz durumla, kimsenin karşılaşmaya cesaret edemediği Timur’la birçok kez karşı karşıya gelir ve onunla korkmadan çekinmeden görüşmeler yapar, ona karşı iddialarda bulunur. Ancak sıkıntılı hiçbir durum ve kişi karşısında soğukkanlılığını yitirmez, kendini ele vermez. Öz güveni ve kıvrak zekâsı sayesinde bu olumsuz durumların seyrine göre, mantıklı açıklamalar yapar ve durumu kurtarır. Neticede, içine düştüğü olumsuz durumlardan sıyrılmayı başarır.

4. Sonuç ve Değerlendirmeler

Değerler, bireyin kişiliğinin oluşmasında toplumsal normların meydana gelmesinde etkilidirler. Aynı toplumda dahi zamanla farklılık göstererek değişebilir, eski değerini yitirebilirler. Bu durumun tersi söz konusu olup eskiden pek önemli görülmeyen değerler, zamanla fazla önem arz edebilirler. Bazısı, bir toplumda çok önemli iken, diğerinde fazla önemli olmayabilir. Bazı değerler ise hemen hemen tüm toplumlar tarafından kabul gören, benimsenen, önemini yitirmeyen değerler olabilir. İşte bu değerlere, evrensel değerler denir.

Değer eğitiminin önemi son yıllarda iyice kavrandığı için ülkeler nezdinde, değerler üzerine kafa yorulmaktadır. Değerlerin önemi ve milleti oluşturan insanların bazı değerlerle donanması gerekliliği konusu, son dönem ülkemiz insanının da üzerinde ciddiyle durduğu ve değer eğitiminin nasıl yapılacağı üzerine kafa yorduğu konulardandır.

Masallar, efsaneler, destanlar, fıkralar gibi çeşitli halk anlatıları kullanılarak değer eğitimi yapılabilir. Onların içerisinde yer alan değerler, bu anlatılar yolu ile kuşaktan kuşağa aktarılabilir. Dolayısıyla, değer açısından zengin halk anlatı türlerinden biri olan fıkralar da değer eğitiminde kullanılabilir.

Fıkra kültürümüz içerisinde yer alan Nasreddin Hoca fıkraları, değerler açısından oldukça zengin fıkra örnekleridir. Her fıkra, en az bir değer içerir. Bu nedenle değer eğitiminde kullanılabilirler. “Nasreddin Hoca fıkralarının içinde bulundurdıkları farklı alanlara ait, çok çeşitli değer unsurlarını barındırması nedeniyle değerler eğitiminde kullanılabilecek edebi ürünlerden olduğu söylenebilir.” (Demirtaş, 2012:97).

Evrensel değerler içerisinde yer alan ve bildirinin de konusunu oluşturan öz güven değeri, incelenen Nasreddin Hoca fıkralarının yirmi bir tanesinde tespit edilmiştir. Bu fıkralara göre Hoca, öz güveni zirvede bir insandır. Yaptığı işin arkasındadır, sonuçlarını bilir ve olası sonuçlarına katlanır. Göle maya çalmak gibi çeşitli riskleri göze alarak yapmayı düşündüğünü yapmaktan geri durmaz. Kim ne derse desin, doğru bildiğinden şaşmaz. Öyle ki devrin en çekinilen hükümdarlarından olarak bilinen Timur karşısında bile korkarak geri adım atmaz. Bu haliyle de bizlere, öz güvenin önemini vurgular. Hoca’nın fıkralarının, öz güven değeri

açısından zengin ürünler olduğu söylenebilir. Bu fıkra örnekleri, öz güven değerinin kazandırılmak istenmesi durumunda kullanılabilir.

Kendine güveni olmayan birey, toplum içerisinde belirgin bir varlık gösteremez. Dolayısıyla hem kendine, hem de topluma yeterince hayrı dokunmaz. Bu nedenle öz güven değeri, bireyi birey yapan ana değerlerdendir ve her kişide bulunması gerekir. Nasreddin Hoca da öz güven değerinin önemini farkındadır ve bu değeri, günlük hayatı içerisinde yeri geldiğinde uygulamalı olarak göstererek dünya insanlarına örnek olmuş bir fıkra kahramanıdır.

5. Kaynakça

- Delioğlu, M., *Nasreddin Hoca Bir Gün...* İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2004.
- Demirtaş, T., *Değerler Eğitiminde Edebi Ürünlerden Yararlanma: Nasreddin Hoca Fıkraları*, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, 2012.
- Gürlek, D., *Tebessüm ve Tefekkür (2. Baskı)*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2009.
- Koz, M.S., *Letâif / Nasreddin Hoca Fıkralarının İlk Baskısı (Çeviriyazı-Tıpkıbasım)*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.
- Özçelik, M., *Nasreddin Hoca*, Eskişehir: Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 2005.
- Özkan, İ., *Nasreddin Hoca Fıkraları*, Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları (TİKA), 1999.
- Püsküllüoğlu, A., *Öz Türkçe Sözlük*, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2003.
- Sakaoğlu, S.; Alptekin, A.B., *Nasreddin Hoca*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2014.
- Seratlı, T.G., *Nasrettin Hoca ve İncili Çavuş Mizahı*, Konya: Kardelen Yayınları, 2011.
- TDK., *Türkçe Sözlük (9. Baskı)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1998.
- TDK., *Türkçe Sözlük (11. Baskı)*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011.
- Yaman, E., *Değerler Eğitimi*, Ankara: Akçağ Kitabevi, 2016.
- Yurtbaşı, M., *Sınıflandırılmış Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul: Sartonet Yayınları, 2013.

YEREL YÖNETİCİLERİN DEĞERLENDİRMELERİYLE COĞRAFI İŞARETLER¹**Öğr. Gör. Dr., Erkan DENK ¹, Doç. Dr., Nilgün SANALAN BİLİCİ ²**¹ ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ, Sosyal Bilimler MYO, ORCID ID 0000-0002-2144-3316² ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ, Turizm Fakültesi, ORCID ID 0000-0001-8318-7250**ÖZET**

Sınai mülkiyet hak türlerinden birisi de coğrafi işaretlerdir. Sınırları belirlenmiş bir bölgeden elde edilen bir ürünün nitelikleri, özellikleri veya ünü itibarıyla benzerlerinden ayrıldığını belirten ve ürünün üreticisiyle birlikte kendini ve tüketiciyi koruyan tescil uygulamaları olarak da ifade edilmektedir. Örnek olarak Edirne badem ezmesi, Antep baklavası, Erzurum su böreği, Rokfor peyniri bu özel ürünlere gösterilebilir. Türkiye 1995 yılından beri yani coğrafi işaretlerle ilgili ilk resmi mevzuat düzenlemesinden günümüze uygulamalarını sürdürmektedir. Özellikle son yıllarda ciddi bir tescil patlamasının yaşandığı da coğrafi işaret (Cİ) tescilinde tek yetkili kurum olan Türk Patent ve Marka Kurumu (TPMK)'nin istatistiklerinde görülmektedir. Bu istatistiklere bakıldığında en fazla tescil sahibi olan kurumlar ise belediyeler, il ticaret ve sanayi odaları ile il ticaret borsalarıdır. Erzurum ise en fazla Cİ tescil alan şehirler açısından değerlendirildiğinde 7. basamakta yer almaktadır. Buradan hareketle gerçekleştirilen çalışmanın amacı; yerel yöneticilerin Cİ sistemi hakkındaki bilgi ve farkındalıklarını ortaya koymak, uygulamalar hakkındaki görüşlerini belirlemektir. Bu kapsamda literatürden geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu yardımıyla 17 görüşme gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucu yerel yöneticilerin Cİ bilgi ve farkındalık düzeyleri yüksek olarak belirlenmiştir ancak sistemde yaşanan aksaklıklar hakkındaki ortak görüşleri ise standart üretimin sağlanamaması, denetim problemleri ve etiket uygulama eksiklikleri şeklinde belirlenmiştir. Güncel mevzuatın bu aksaklıklar ile ilgili ivedilikle güncellenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi işaretler, Erzurum, yerel yöneticiler, sorumlu üretim ve tüketim.

GİRİŞ

Coğrafi işaret (Cİ), bir fikri mülkiyet hak türüdür ve sadece bir kişiyi değil tescil alan ürünün üreticilerinin tamamını koruma altına almaktadır. Genel olarak sınırları çok net bir şekilde

¹ Bu çalışma Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Ana Bilim Dalı bünyesinde yürütülmüş olan “Coğrafi İşaretler Standardizasyonu ve Uygulamalarına Yönelik Bir Model Önerisi” başlıklı doktora tezinin bir kısmından yararlanılarak hazırlanmıştır.

çizilen bölgede elde edilen veya üretilen bir ürünün nitelikleri veya özellikleri itibarıyla benzerlerinden farklı olduğunu gösteren tescil uygulamaları olarak tanımlanmaktadır. Dünya üzerinde farklı uygulamaları bulunsa da en başarılı örnekler Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde görülmektedir. Türkiye’de mevzuatını ilk olarak 1995 yılında AB’ne uyum yasaları çerçevesinde bu modele benzer şekilde oluşturmuş ve 2017 yılında Sınai Mülkiyet kanununun yürürlüğe girmesiyle günümüze gelinmiştir. Erzurum ise Anadolu’nun en eski yerleşim merkezlerinden biri olarak doğal koşullarının ve coğrafi konumunun elverişliliği ile İpek Yolu üzerinde yer alan, Asya ve Avrupa’yı bir köprü gibi birbirine bağlayan kavşaklardandır. Köklü bir geçmişi olan yörenin mutfağında Kafkas, İran ve Rus kültürlerinin de zenginlik kattığı belirtilebilir. Bu zenginlik Cİ uygulamalarına temel oluşturabilecek ürün çeşitliliği olarak da yöre mutfağına yansımaktadır. En fazla Cİ tescilli ürünü olan iller arasında 36 ürün ile 7. sırada yer alan Erzurum her ne kadar kış turizm merkezi olarak bilinse de aynı zamanda önemli bir gastronomi turizmi destinasyonudur.

Türkiye’de Cİ tescilli ürün sahibi kurum ve kuruluşlara bakıldığında ilk üç sırada sırasıyla belediyeler, ticaret ve sanayi odalarıyla ticaret borsalarının yer aldığı görülmektedir. Buradan hareketle gerçekleştirilen çalışmada yüksek Cİ potansiyeli ve tescil sayısı olan Erzurum’da yerel yöneticilerin, konuyla ilgili kurum müdürlerinin, Cİ tescili bulunan kuruluş idarecilerinin Cİ konusundaki görüşlerini belirlemek ve ortaya çıkarmak önemli görülmektedir. Çalışma bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Coğrafi İşaret (Cİ) Kavramı, Amacı ve Önemi

Dünya genelinde Cİ korumasında temel olarak iki farklı yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımlardan ilki Türkiye’de olduğu gibi kendine has (sui generis) düzenlemeler ile ürünleri koruma altına alırken (Fransa, İtalya, İspanya, vd.) ikincisi ise marka hukuku sistemi ile koruma (Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Şili, vd.) gerçekleşmektedir (TPMK, 2014: 8). AB ülkeleri dışında Bosna Hersek, Cezayir, Haiti, Hindistan, İran, İsrail, Karadağ, Kore, Kostarika, Küba, Meksika, Moldova Cumhuriyeti, Nikaragua, Pakistan, Peru, Sırbistan, Slovakya, Tunus gibi ülkeler coğrafi işaretleri uygulayan ülkeler arasında yer almaktadır. Diğer bir deyişle Cİ sistemi, her ülkede farklı yasal düzenlemeler çerçevesinde farklı uygulamalarla işlevsellik kazanmaktadır (Dokuzlu, 2016: 27).

Cİ sistemi geçmişi oldukça eskiye dayanan, ürünleri tescil altına alarak koruyan ve benzerlerinden ayıran sınai ve mülkiyet haklarından birisidir. Bu uygulamaların ortaya çıkışı noktasında fikir birliği literatürde yoktur. Aslan ve Kaya (2017:2)’ya göre ilk çıkışı Orta Avrupa

ve İngiltere’de dokumacılar tarafından ürünlerine coğrafyayı belirten özellikleri kullanarak satış yapmaları olarak gösterilebilir. Tekelioğlu (2010: 119; 2019: 49) ise Eski Mısır’da piramitlerin yapımında kullanılan tuğla ve taşların kökenlerini belirtmek için ilk uygulamanın yapıldığını ileri sürmektedir. Ayrıca Eski Yunan’da Thasos Adası şaraplarında kalite işareti olarak da kullanıldığını ve bunun yanı sıra Fransa’da ise 1070 yılında başlayan Requefort peynirinin koruma ve denetim uygulamalarını uzun tarihi geçmişteki mihenk taşları olarak ifade etmektedir (Denk, 2021: 52). WIPO (2021: 4-5) ise 1883 tarihli Paris Sözleşmesini referans göstererek ilk sınai mülkiyet korumasına ilişkin kaynak belirtme ve menşe adı konularının işlendiğini raporlarında açıklamaktadır. Türkiye Cİ uygulamalarında başarılı örnekleri olan AB’den esinlenerek ilk mevzuatını 1995 yılında yürürlüğe giren 555 sayılı “Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında KHK” ile AB’ne uyum yasaları çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Sonrasında ise 10 Ocak 2017 tarihinde yürürlüğe giren 6769 Sayılı “Sınai Mülkiyet Kanunu” ile güncellenerek halen günümüzde geçerliliğini sürmektedir. Tescil işlemlerinde ise yetkili kurum Türk Patent ve Marka Kurumu (TPMK)’dur (Denk ve Sanalan-Bilici, 2021: 104). AB uygulamalarında sadece gıda ve tarım ürünleri ile şaraplar ve sert alkollü içkiler tescil alırken Türkiye’de tarım ürünleri, gıda maddeleri, madenler, el sanatları ve sanayi ürünleri Cİ tescili alabilmektedir (SMK, 2016: 12579). Kanunun 34üncü maddesine göre ürünler; menşe adı ve mahreç işareti olmak üzere iki şekilde tescil edilmektedir.

Görsel 1. Menşe Adı ve Mahreç İşareti Arasındaki Fark

Yukarıda yer alan Görsel 1’de “Menşe Adı” ve “Mahreç İşareti” ile tescillenecek ürünün arasında ne gibi farklılıklar olabileceği ifade edilmektedir. Bu iki tescil türüne girmeyen ürünler için ise bazı nitelikleri taşımaları durumunda “Geleneksel Ürün Adı” tesciliyle koruma sağlamaktadır.

1.1.1.Menşe Adı: Bir ürünün tüm nitelikleri belirli bir coğrafi alana ait doğal ve beşeri unsurların kullanımıyla ortaya çıkması durumunda “menşe adı” olarak tescil altına alınmaktadır. Üretim ve işleme gibi **tüm işlemler** sınırları çizilen coğrafi alanın içinde gerçekleşmelidir. Menşe ad olarak işaretlenen tekil ve eşsiz bu ürünler; ait oldukları coğrafi

alan dışında üretilemezler (Tekelioğlu, 2019: 52). Bu sebeple menşe ad ile işaretli ürün ile yöre bir bütündür ve bağları çok kuvvetlidir. Menşe adı ile işaretli ürünler; Erzurum aşotu, Afyon kaymağı, Alanya muzı, Şile kestane balı gibi yörenin doğal ve beşeri özelliklerinden tümü ile etkilenmektedir ve tescil belgesinde belirtilen coğrafi sınır içerisinde üretilmesi gerekmektedir.

Görsel 2. Menşe Adı Logo

Kaynak: ci.gov.tr

1.1.2. Mahreç İşaret: bir ürünün niteliği, tanınmışlığı veya diğer özellikleri belli bir coğrafi alanla özdeşleşmiş olmalı ve üretim, işleme gibi diğer işlemlerinden **en az birisi** sınırlandırılmış coğrafi alanın içinde gerçekleşmelidir (www.ci.gov.tr). Ürün ile köken ilişkisi menşe ada göre biraz daha zayıf olan mahreç işaretli ürünler; bilgi, beceri, yetenek veya ustalık gerektiren gıda ve el sanatları ürünleridir (Tekelioğlu, 2019: 52). Dolayısıyla sınırlandırılmış alana bağlılık mahreç işarete daha esnektir ve elde ediliş biçiminde tek bir aşamanın bu sınırlı alanda gerçekleşmesi kabul edilmektedir. Mahreç işaretli ürünler; Gaziantep baklavası, Adana kebabı, Erzurum su böreği gibi tescilde belirtilen koşulların sağlanması durumunda herhangi bir üretim aşamasının belirtilen sınırlar içinde gerçekleşmesi durumunda ülkemiz genelinde üretilebilir.

Görsel 3. Mahreç İşaret Logo

Kaynak: ci.gov.tr

1.1.3. Geleneksel Ürün Adı: İki tescil türüne de girmeyen ancak ilgili piyasada geleneksel olarak en az 30 yıl süredir kullanıldığı kanıtlanan isimlere verilen tescildir. Bir ürünü tarif etmektedir. Döner, ezo gelin çorbası, şevketi bostan gibi

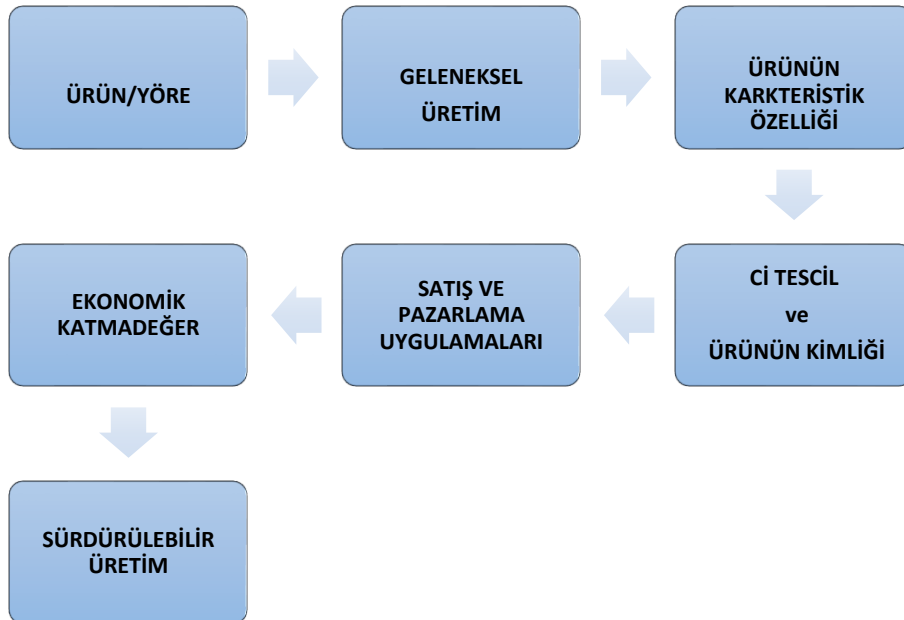
Görsel 4. Geleneksel Ürün Adı Logo

Kaynak: www.ci.gov.tr

Yöresel ürünlerin kendilerine has özellikleri ile benzerlerinden ayrılması, kültür ve coğrafi kökene işaret etmeleri hem mülkiyet hakları hem de karakteristik özelliklerini kaybetmemeleri için korunmaları gerekir (Onurlubaş ve Taşdan, 2017: 116). Çünkü Dünya genelinde doğal,

özel ve otantik olarak görülen bu tür ürünlerin değerinin giderek anlaşılmasına başlaması, Cİ tescil sistemi yardımıyla koruma altına alma uygulamalarına gidildiği de görülmektedir (Kargiglioğlu, Çetin ve Bayram, 2019: 627). Dolayısıyla sadece gıda veya yemek değil aynı zamanda geleneksel üretim ve kültürel miras da bu yöntemle koruma altına alınmaktadır.

Cİ ile tescillenen ürünleri korumanın amacı; üreticiler arasında adil rekabeti teşvik etmek, haksız rekabet ve kazançları engellemek, ürünlerin kendine has nitelikleri konusunda tüketicileri bilgilendirmek, ulusal ve ekonomik mirasa sahip çıkarak yörede turizmi geliştirmektir (Tekelioğlu, 2021). Dolayısıyla Cİ koruması genellikle kaynak korsanlığının ve suistimalin önüne geçmektedir. Bununla birlikte Cİ korumasını kolaylaştıracak kapsayıcı ve temsili yüksek bir organizasyonun oluşturulması temel amacdır (Bramley, Biénabe ve Kirsten, 2009: 136-137). Kısaca Cİ tescilli ürünlerin kendilerine has özellikleri ile yetiştirilip ya da üretilip korunmasını hedefleyen Cİ uygulamaları aynı zamanda gelecekte de bu ürünlerin karakteristik özelliklerini kaybetmeden varlıklarını sürdürebilmelerini amaçlamaktadır. Cİ ile tescillenen ürünler, uluslararası ticarete artan rekabet koşullarına karşılık üretildikleri ve tescillendikleri ülkelere çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Coğrafi işaretlemeye önem veren özellikle gelişmiş ülkelerin (Fransa, Amerika, İtalya, İspanya, Avustralya vb.) aynı zamanda tarımsal üretimi desteklediği, ön planda tuttuğu ve bu ürünlerin ihracat ile birlikte turizm ve dış ticaret içinde de önemli bir paya sahip olduğu söylenebilir (Çalışkan ve Koç, 2012: 206).

Görsel 5. Cİ Tescilli Ürün ve Coğrafi Alan/Bölge/Yöre İlişkisinin Destinasyona Katkısı

Cİ tescilli alan ürünün üretildiği coğrafya ile olan ilişkisi ve tescil sonrası ürünün destinasyona/yöreye katkıları Görsel 5'te anlatılmaya çalışılmıştır. Bu yüzden Cİ sistemi,

yöresel ürünlerin üretiminde, sürdürülebilirliğin sağlanmasında güvence veren sertifika uygulaması olarak alternatif turizm çeşitleri ile birlikte yerel kalkınmanın en önemli teşvik edici unsuru olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Böylece ülke veya bölgenin geleneksel değerleri ve kültürel mirası koruma altına alınırken hem ekonomik anlamda hem de kültürel anlamda toplumsal hayata olumlu katkılar sağlanabilecektir.

Doğru işleyen bir Cİ sistemi; ürün farklılaştırması, kalite artışı, artan bir pazarlama miktarı, artan rekabet gücü, fiyat farkı, artan üretici geliri, artan ihracat, kadının işgücüne katılımıyla artan istihdam, yoksulluğun azalması, kültür ve gastronomi turizmi ile kırsaldan kente göçü engelleme konularında kırsal kalkınmaya katkılar sunmaktadır (Çağatay, 2021). Örneğin, Avrupa ülkelerinde başarılı örnekleriyle ön plana çıkan ürünler, Cİ tescili aldıktan sonra fiyatlarında ciddi artışlar gözlenmiş ve bu durum o ürünün üretildiği ya da yetiştirildiği yöre ve halkına eskiye nazaran daha fazla refah artışı olarak yansımıştır (Esen, 2016: 448).

Şahin (2017: 462)'in de belirttiği üzere tescil öncesi fiyatı 12\$ olan Fransız köpüklü şarabı Champagne'in fiyatı tescil sonrası 40\$'a, Guatemala'nın ünlü kahve çekirdeği Antigua 0,5\$ iken 1,5\$'a, yine Dominik Cumhuriyeti'nin ünlü kahvesi Jamao 67\$'dan 107\$'a yükselirken tekila içkisinin hammaddesi olarak bilinen agavenin kilogram fiyatı tescillendikten yedi yıl sonra %5000 oranında artış göstermiştir. Tekelioğlu (2021) ise; 2018 yılı verilerine göre İtalya'nın ünlü Parmesan (Parmigiano Reggiano) peynirinin 147 bin ton (3 milyon 600 bin tekerlek) üretim ile 2,4 milyar€ katma değer yarattığını belirtmektedir. Üretimin %38'i ihracata katkı sunarken, 50 bin dolayında istihdam sağlamaktadır. Bu katma değeri, 3bin 676 süt üreticisi ve 429 mandıra ile gerçekleştirmektedir. Nacak (2021) dünya üzerinde başarılı olan Cİ uygulamalarına örnek İtalya'nın Toskana bölgesini göstermektedir ve bölgeyi mimari yapısı, tarihi, gıda ve şarabı ile ön plana çıkmış bir yöre olarak değerlendirmektedir. Bölgenin ziyaretçi sayısını 2019 yılı için 48 milyon olarak belirten araştırmacı turistlerin kalış sayısının azaldığını ancak kırsal alanlara yapılan ziyaret sayılarının arttığını belirtmektedir. Dolayısıyla burada yerele, doğal ürünlere ve gastronomi turizmine turistlerin yöneldiğini de ifade etmektedir.

2.LİTERATÜR

Türkiye'de Cİ sistemi Kan ve Gülçubuk, (2008: 64) ile Özsoy (2015: 38)'un da belirttiği üzere henüz gelişmekte olup, AB ülkelerindeki gibi kalkınma aracı görevi olmaktan uzaktır. İsmin koruması ile sınırlı kalan coğrafi işaretleme, kavramın yerinde kullanılmaması, işaret alındıktan sonra kontrolün yerine getirilmemesi gibi nedenlerden dolayı tam olarak bölgeye katkı sunamamaktadır.

Tekelioğlu ve Demirel (2008: 209)'de etiketleme ile tüketicilerin ve üreticilerin Cİ sistemi hakkında bilgi düzeylerinin yeterli olmadığına dikkat çekmektedirler.

Albayrak ve Güneş (2010) Türkiye'de geleneksel gıdaların coğrafi işaret uygulamalarını değerlendirmek ve pazarlamadaki önemini vurgulamak amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında doküman analizi yöntemi kullanmışlar ve Cİ tescilli ürün üreticilerinin bu ürünlerin ekonomik sağladığı faydalardan yeterli düzeyde bilgi sahibi olmadıklarını ve farkındalıklarının geliştirilmesi gerektiği belirlemiştir. Cacic vd. (2011) Hırvatistan'ın Zagreb şehrinde Cİ tescilli bulunan şaraplara karşı konuyla yakından ilgili olan tüketicilerin farkındalıklarını belirlemek istemiş anket yöntemiyle verileri elde etmiştir. Erkeklerin %96'sı kadınların %84'ü bu ürünlere aşinadır ve etiketlere dikkat etmektedir. Konu ile ilgili kurum çalışanları ve Zagreb Üniversitesi Ziraat Fakültesi son sınıf öğrencileri ile çalışma yapıldığı için yazar oranın yüksekliğini buna bağlamıştır. Albayrak, Güneş ve Keskin (2017) Cİ tescilli bulunan gıda ve tarım ürünleri üzerindeki tescil sorunlarını belirlemek amacıyla doküman analizi yöntemi kullanarak çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir. Geleneksel tarım ve gıda ürünleri haritasının ortaya konulmadığı, aynı isimdeki ürünlerin Cİ tescilli gibi satıldığı ve haksız kazancın önüne geçilemediği, tescilli ürünlerin kontrol mekanizmasının uygun olmadığı, uygun altyapı oluşturulmadan popülist yaklaşımların tespit edildiği, Cİ tescil sahiplerinin haklarından bilgi sahibi olmadığı, tescil sahiplerinin sahte ürünler için hukuki yolları kullanmadıkları, tescil başvurularının üretici örgütlerinin dışında ticaret borsası ve odalar ile farklı kurumların yaptığı, tescilli ürünlerin üretiminde standartlara uyulmadığı, pazarlamada hizmet kalitesi eksikliklerinin varlığı ve küçük ölçekli gıda sanayi ve tarım sektörü işletmelerindeki üretim kalite sorunları belirlenmiştir.

Olgun ve Sevilmiş (2017) Cİ tescilli ürünlerin yarattığı ekonomik değerleri belirlemek amacıyla yine doküman analizi kullanılarak çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Üretici ve tüketici düzeyinde istenilen farkındalığın yaratılamadığı, denetimlerin hala tarafsız, donanımlı, özel kuruluşlar tarafından yapılmadığı ve dolayısıyla ülkemizin Cİ uygulamasından gelişmiş ülkelere göre ekonomik olarak yarar sağlayamadığı belirlenmiştir. Donner, Fort ve Vellema (2017) Fransa ve Fas'ta Cİ uygulamalarını karşılaştırmak ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunma potansiyellerini ortaya çıkarmak istemiş Fransa'da 13 kilit paydaş (Kalkınma ajansı, bölge konseyi gibi yetkililer) ve Fas'ta 21 (İl tarım bakanlığı müdürü, kooperatifler, gibi) farklı paydaş görüşmelerinden yerel markaların gelişmekte olan ülkelere Cİ tescilli ürünleri tamamlayıcı nitelikte destekleyebileceği ve bu durumunda bölgesel kalkınmayı tetikleyebileceği belirlenirken yörelerin ayrıntılı analiz edilmesi gerektiğini önermişlerdir. Tekelioğlu (2019) AB ve Türkiye uygulamalarını inceleyerek ülkemizle ilgili sorunları belirlemek ve çözüm önerileri sunmak için doküman analizi yöntemiyle çalışmasını gerçekleştirmiştir. Türkiye'de henüz etkin bir Cİ sisteminin kurulmadığına dikkat çekerek

uygulamalarda tescil öncesi ve tescil sonrası sorunların olduğu belirlenmiştir. Tescil öncesi sorunları tescil başvurusunda bulunan çoğu asıl üretici olmayan kişi veya kurumlardan kaynaklandığını, tescil sonrası sorunları da Cİ yönetişimi ve denetim eksiklikleri olarak tespit etmiştir.

TPMK (2019) 2019-2023 yıllarını kapsayan Türkiye Stratejik Planı raporunda Türkiye'nin sahip olduğu Cİ potansiyelinin yeterince kullanılmadığı ve Cİ kapasitesini harekete geçirecek faaliyetlerin yeterli olmadığı belirtilmiştir. Ceylan ve Samırkaş-Komşu (2020) Siirt'te Cİ tescili almış ürünlerin bölge turizminin gelişimi açısından değerlendirmek amacıyla merkezi kurum yöneticileri ile görüşmeler sonucunda bölge turizminin gelişimi için paydaşların Cİ tescil ve ürünlerine önem verdiği belirlenmiş ancak bu ürünlerin tek başına turistik açıdan çekicilik sağlamayacağı görüşü ortaya çıkmıştır. Hoang, Nguyen ve Dao (2020) Vietnam'da Cao Phong portakalı üzerinden coğrafi işaretler ile sürdürülebilir kırsal kalkınma arasındaki ilişkiyi belirlemek istemiş ve 19 Vietnam'lı politika yapıcı ve portakal yetiştiricileri ile yapılan görüşmelerden Cİ korumasının sosyal, ekonomik ve çevresel faktörler gibi çeşitli boyutlarda sürdürülebilir tarımsal kalkınmaya katkıda bulunduğu belirlenmiştir. Sarıipek ve Çevik (2020) şehir pazarlamasında coğrafi işaret tescilli ürünlerin kullanımını kamu kurumları üzerinden değerlendirmek amacıyla içerik analizi uygulayarak veriler elde etmiştir. Cİ uygulamalarının kurumlar tarafından anlaşılmadığı veya kurumların bu konuya önem vermediği belirtilirken çabası olan kurumlar da tespit edilmiştir ancak genele bakıldığında sayıları oldukça az olarak belirlenmiştir. Zaychenko, vd. (2021) Rusya'da coğrafi işaretlerin bölgesel marka oluşturmadaki önemini belirlemek istemiş doküman analizi yöntemiyle bölgenin ihracat potansiyelinin oluşumunda sadece ulusal standartların değil aynı zamanda yasal düzenlemelerin belirlenmesi gerektiğini belirten yazarlar, Krasnoyarsk'ta üreticilerin işlevlerini, standardizasyon kuruluşlarını, ticareti ve yöresel ürünlerin Cİ tescili kullanılarak yasal korumanın sağlanması için bir ticaret odasının kurulmasını önermişlerdir.

3. METOD ve YÖNTEM

Türkiye'de Cİ tescilinde tek yetkili kuruluş olan TPMK istatistiklerine bakıldığında en fazla tescil sahibi olan kurum ve kuruluşların belediyeler olduğu görülmektedir. Sonrasında sırasıyla il ticaret sanayi odaları ve yine il ticaret borsaları gelmektedir. Oysa AB başarısının altında yatan en temel sebeplerden birisi ise tescil sahiplerinin çoğunun üretici birlikleri olması gösterilmektedir. Türkiye'de bu birliklerin sahip olduğu tescil oranı sadece %10,6 iken AB'de tescillerin tamamına yakını üretici birliklerine aittir.

Ayrıca literatürde yer alan çalışmalarda da belirtildiği üzere Türkiye'de Cİ tescili almış ürünlerin **“üretim ve denetim aşamalarında belirli standardın hala oluşturulamamış**

olması” (Gökovalı, 2007; Bozgeyik, 2009; Kan, vd., 2010; Çalışkan ve Koç, 2012; Şahin, 2013; Durlu-Özkaya, vd., 2013; Onurlubaş ve Taşdan, 2017; Hoşcan, 2018; Kaya ve Şahin, 2018; Sancak, vd., 2018; Alparslan ve Demirbaş, 2019; Bilge, Demirbaş ve Artukoğlu, 2019; Tekelioğlu, 2019; TPMK, 2019; Kamber-Taş ve Taş, 2020; Şimşek ve Güleç, 2020) “**bilgi, bilinç ve farkındalık eksikliği**” (Taşdan, Albayrak ve Albayrak, 2014; Toklu, Ustaahmetoğlu ve Küçük, 2016; Olgun ve Sevilmiş, 2017; Kantaroğlu ve Demirbaş, 2018; Arslaner, 2019; Dokuzlu, vd., 2019; Akça Uçkun, 2020; Kızılaslan ve Hızarcı, 2022) bu konudaki en temel sorunlar olarak dikkat çekmektedir. İşte bu noktada şehirlerin yönetiminde, turizm türlerinin gelişiminde söz sahibi olan yerel yöneticilerin, tescil sahibi olan kurumların idarecilerinin coğrafi işaretler ile ilgili düşüncelerini ortaya koymak önem arz etmektedir. Bu durumu tespit etmek için büyük çoğunluğu, ulusal literatürde yer alan (Meral ve Şahin, 2013; Toklu, Ustaahmetoğlu ve Küçük, 2016; Küçükyılmaz, 2019 ve Duman, 2019) çalışmalardan faydalanılarak yedi açık uçlu sorusu bulunan yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Bununla birlikte Kalkınma Bakanlığı’nın (2018: 114) On Birinci Kalkınma Planında Cİ tescilli ürünler ve yöresel ürünlere yönelik destek programlarının oluşturulması hedefleri, bu özel ürünlere yönelik amaçlar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla bu yönde gerek akademik gerekse eğitim, tanıtım ve satış-pazarlama çalışmalarına ağırlık verilmesi gerektiği de önemli olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda konaklama ve yeme içme işletmeleri ile üretici ve tüketicilerin Cİ tescilli ürünlere yönelik bilinç ve farkındalığının artırılmasına katkı sunacağı ve daha detaylı bir mevzuatın oluşturulması noktasında uygulayıcılara kılavuzluk etmesi açısından da çalışma önemli görülmektedir.

Yerel yöneticiler ile görüşmeler pandemi sebebiyle 2021 yılı Ocak ve Haziran ayları arasındaki günlerde ve saatleri not alınarak, yüzyüze randevuyu kabul etmeyen yöneticilerle zoom programı üzerinden toplantı planlanarak yaklaşık 35 dakika ile 90 dakika arasındaki zaman dilimlerinde gerçekleştirilmiştir. Elde edilen birincil veriler içerik analizi ile incelenerek ortaya çıkan sonuçlar tablo haline getirilip yorumlanmıştır.

4.BULGULAR

Görüşmeler; ilin en üst mülki amirleri olan vali, yirmi ilçe belediye başkanı ve büyükşehir belediye başkanı ile en fazla tescile sahip Erzurum Ticaret Borsası Başkanı ve konu ile yakından ilgili kurum yöneticileri için toplam 25 görüşme planlanmıştır. Ancak işlerinin yoğunluğunu, pandemi sürecini veya sağlık problemi gibi farklı sorunlarını belirterek görüşme gerçekleştirilemeyen kurum yöneticileri bulunmaktadır. Sonuç olarak 17 adet yüz yüze gerçekleştirilen görüşmeler üzerinden analiz yapılmıştır (Gerçekleşme oranı %68).

Çizelge 1. Yerel Yöneticilerin Cinsiyet ve Görev Dağılımı

Katılımcılar	Cinsiyet	Görev	Katılımcılar	Cinsiyet	Görev
K1	Erkek	TKDK İl Koordinatörü	K10	Erkek	Belediye Başkanı
K2	Erkek	Belediye Başkanı	K11	Erkek	Tarım Kredi Kooperatifleri Müd.
K3	Erkek	İl Kültür ve Turizm Müdürü	K12	Erkek	Kalkınma Ajansı Genel Sekreteri
K4	Erkek	Belediye Başkanı	K13	Erkek	Belediye Başkanı
K5	Erkek	Belediye Başkanı	K14	Erkek	Belediye Başkanı
K6	Erkek	Ticaret Odası Başkanı	K15	Kadın	Olgunlaşma Enstitüsü Müd.
K7	Erkek	Ticaret Borsa Başkanı	K16	Erkek	Belediye Başkanı
K8	Erkek	Belediye Başkanı	K17	Erkek	Belediye Başkanı
K9	Erkek	Belediye Başkanı			

Soru 1: Yöneticilere Cİ kavramı ve tescilli ürün bilgi düzeylerini belirlemek amacıyla *“Coğrafi işaret/Cİ tescili nedir, açıklayabilir misiniz? Erzurum’a ait ilk aklınıza gelen Cİ tescilli olmuş ürün nedir?”* sorusu yöneltilmiştir.

Çizelge 2. Yöneticilerin Cİ Kavramı Bilgi Düzeyleri Cevaplar Dağılımı

EVET	HAYIR
K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17	-

Görüşmelerden elde edilen verilerden hareketle yöneticilerin Cİ bilgi düzeyi oldukça yüksek seviyede olduğu söylenebilir. (Çizelge 2) Katılımcıların tamamı Cİ kavramını tanımlamış ve Erzurum iline ait tescilli birçok ürünü doğru olarak örnek vermişlerdir. Cİ kavramını K2; *“Temel olarak benzerlerinden farklılaşmış ve bu farkı kaynaklandığı yöreye borçlu olan bir yöresel ürün adını ifade eder.”* şeklinde tanımlarken K3; *“Bir şehirde, bölgede, yörede farkındalık oluşturan üretime yönelik ayrıcalığı olan ve o şehri ifade eden ürünlere Cİ tescilli ürün denilmektedir.”* ifadelerini kullanarak Cİ kavramını tanımlamaktadır. Katılımcıların çoğu *“Cağ kebabı”* örneğini vererek Erzurum’a ait Cİ tescilli öncelikli ürün olarak belirlenirken Oltu taşı, Erzurum kadayıf dolması ve Erzurum civil peyniri de yöneticiler tarafından en çok tekrarlanan örnekler olarak tespit edilmiştir.

Soru 2: Yöneticilere Cİ tescilli alan ürünlere yönelik satınalma düzeylerini belirlemek amacıyla *“Cİ tescilli ürün satın alır mısınız? Nereden satın alırsınız? Ne kadar sıklıkla satın alırsınız (Haftada/Ayda)?”* sorusu yöneltilmiştir.

Çizelge 3. Yöneticilerin Cİ Tescilli Ürün Satınalma Dağılımı

EVET	HAYIR
K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17	-

Görüşmelerden elde edilen verilerden hareketle yöneticilerin tamamı Cİ tescilli bulunan ürünleri satın almaktadır. (Çizelge 2) Bu tutum ve davranışlarını K4; *“Evet alıyorum tabi ki. Özellikle seyahat ettiğim zamanlarda o yöreye ait, yöreye has ürünlerden almaya dikkat ederim. Gıda ürünlerinde özellikle haftada bir ihtiyaca göre dükkanlardan veya bulabiliyorsam üreticilerden almaya çalışıyorum.”* şeklinde ifade ederken, K7 ise *“Evet tüketmek için satın alırım. Genelde yerel ürün satan dükkanlardan alırım. Haftada 1-2 alıyorumdur. Erzurum civil peyniri, Erzurum kadayıf dolması, Erzurum su böreği.”* satın aldığı sıklık ve örnekleri ile açıklamıştır.

Soru 3: Yöneticilere Erzurum ilinin mevcut tescil durumunu değerlendirmeleri için *“Erzurum ilinin Cİ tescilli açısından mevcut durumunu değerlendirir misiniz?”* sorusu yöneltilmiştir.

Çizelge 4. Yöneticilerin Erzurum’un Cİ Tescil Durumu Değerlendirme Dağılımı

Kullanılan İfade	Katılımcılar
Yeterli Değil	K1,K2, K4, K7, K9, K11, K13, K14, K15, K16, K17
Orta seviyede	K5, K6, K8, K10, K12
İyi veya Yeterli	K3

Görüşmelerden elde edilen verilerden hareketle yöneticilerin çoğunluğunun Erzurum ilinin Cİ tescil sayısını yeterli seviyede bulmadığı söylenebilir. (Çizelge 4) Bu durumu K16; *“%10 kapasite yani yetersiz diyorum. Kendimizin farkında değiliz bence. Antep’in mutfağından daha güçlüyüz. Ama bizim iki katımız ürün tescili alınmış. Biz Antep kadar turist alamıyoruz.”* şeklinde ifade ederken K2 ise; *“Cİ tescilli yapılan ürünlerin kalitesinin korunması ve belli bir standartta üretiminin sağlanması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında mevcut durum yeterli değil maalesef. Gaziantep şehrimize baktığımızda bizde ki rakamın neredeyse 10 katı belki de 20 katı daha fazla Cİ belgeli ürünleri var. İnşallah bu konudaki eksikliğin giderilmesi için özellikle gastronomi alanında özel projelerimiz de bulunmakta.”* cümleleri ile yeterli tescil sayısına Erzurum’un sahip olmadığını belirtmektedir. Beş yönetici tescil sayısını orta seviyede değerlendirirken dikkat çekici şekilde sadece bir yönetici sahip olunan tescilli ürün sayılarını K3; *“Şu anki yerimiz iyi. Daha iyi olabilir miydi, evet olabilirdi. En fazla Cİ almış iller arasında ilk 10 veya 15 içinde yer almalıyız. Çünkü burası tarih ve kültür kokuyor, eski başkentlerden ve birçok ürüne çıkış kaynağı olmuş, öncü bir şehir Erzurum.”* cümleleri ile iyi seviyede değerlendirerek yeterli görmektedir.

Soru 4: Yöneticilere tescil sonrası yörede turizm açısından bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla “*Cİ tescilli alan ürünlerin bölge turizminin gelişiminde önemli olup olmadığı hakkında görüşleriniz nelerdir?*” sorusu yöneltmiştir.

Çizelge 5. Yöneticilerin Coğrafi İşaretleri Bölge Turizminin Gelişiminde Önemli Bulmaları Hakkındaki Değerlendirme Dağılımı

EVET	HAYIR
K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17	-

Görüşmelerden elde edilen verilerden hareketle yöneticilerin tamamı coğrafi işaretlerin Erzurum turizminin gelişiminde önemli rol oynadığını ve oynayacağına inandıklarını beyan etmişlerdir. (Çizelge 5) Bu konu ile ilgili K3; “*Elbette oluyor. Az önce de belirttim. Deneyim yaşamak isteyenleri, lezzetine bakmak isteyenleri ürünler kendilerine çekiyor. Dolayısıyla bu da şehre gelir, konaklama, yeme-içme, eğlenme olarak yansıyor. Turist sayısı artıyor. Gastronomi turizmi de gelişiyor.*” şeklinde ifade ederken K5 farklı bir deneyim örneği vererek; “*Turizme desteği olur tabi ki. Çoruh nehrinde mesela birçok turistik aktivite yapıyoruz. Ayrıca kültürel alanlarımızı da kullanarak turisti buraya çekip, insanların tescilli ürünümüz olan İspir fasulyesini tarladan toplamasını, hasat faaliyetlerine katılmasını sağlayabiliriz.*” cevabını vererek gastronomi turizmi açısından önemine değinmektedir. K16 ise ana akım olarak kış turizmiyle ön planda olan Erzurum için; “*En önemli temel üründür, motivasyon kaynağıdır. Turizm bunun üzerine gelişim göstermektedir. Eskisi gibi turizm deniz veya kum ile tatil yapmak değil. Deneyim istiyor insanlar, gezmek istiyor. Kayak yanına kültürü de ilave etmeliyiz.*” cevabını vererek gastronomi turizmi ile yörede turizmin çeşitleneceği vurgusu yapmaktadır.

Soru 5: Yöneticilere Cİ ile tescil alan ürünlerin denetim ve uygulamalarına yönelik düşüncelerini belirlemek amacıyla “*Cİ tescilli ürünler için yeterli düzeyde denetim yapılıyor mu? Yapılıyorsa neler yapılıyor, yapılmıyorsa yapılmamasını doğru buluyor musunuz?*” sorusu yöneltmiştir.

Çizelge 6. Yöneticilerin Cİ Tescil Denetimlerinin Yeterliliği Hakkındaki Değerlendirme Dağılımı

Kullanılan İfade	Katılımcılar
Evet yeterli denetim yapılıyor	K13
Hayır yeterli denetim yapılmıyor	K1, K2, K5, K6, K7, K9, K11, K12, K14, K15, K16, K17
Bilgim yok	K3, K4, K8, K10

Görüşmelerden elde edilen verilerden hareketle yöneticilerin dördü Cİ uygulamalarının denetimi noktasında bilgi sahibi değilken sadece bir tanesi yeterli düzeyde denetim yapıldığını ifade etmiştir ve çoğunluğunun Cİ uygulamalarında **yeterli denetim yapılmadığı görüşüne katıldığı belirlenmiştir.** (Çizelge 6) Görüşme yapılanların 2/3’ü denetimlerin yetersiz olduğu

görüştüğündedir. Denetim konusu hakkındaki eksikliği Cİ tescil sahibi olan yönetici K9; “Bir eksiklik o. Yapılıyor diyemem. Yapılmıyor maalesef. Biz mesela tescili aldık, taahhüt ettik ama denetim noktasında eksikiz maalesef.” şeklinde dile getirirken K1; “Kesinlikle yapılmıyor. Evet tescili alan kuruluş denetimi yapar ama o kuruluşu kim denetleyecek doğru denetim yapıyor mu diye? Dolayısıyla bağımsız kuruluşlarla da denetim yapılmalı hatta bağımsız kuruluşları da devlet denetlemeli. İyi bir denetim mekanizması kurulmalı.” şeklinde çözüm için öneri getirerek cevap vermiştir. K12 ise; “Yok eksiklik var maalesef. Somut olarak bir eksiklik var. Tarım il müdürlükleri ile veya farklı kurumlarla ciddi bir denetim organizasyonu kurulmalı. Bağımsız kuruluşlardan da destek alınabilir. Ama onları da mutlaka kamu denetlemeli. Yani kamu gücüyle müeyyide uygulanabilecek bir denetim sistemi kurulmalı. Haksız üretim yapanlar sahtekarlık olarak değerlendirilmeli ve çok ciddi yaptırım ile cezalar uygulanmalıdır.” şeklinde cevap vererek denetim noktasında cezaların da caydırıcı olması gerektiğini ifade etmektedir.

Soru 6: Yöneticilere tescilli ürünlerin etiket uygulamalarına yönelik düşüncelerini belirlemek amacıyla “*Cİ tescili alan ürünlerin etiket uygulaması için ne düşünüyorsunuz?*” sorusu yöneltilmiştir.

Çizelge 7. Yöneticilerin Cİ Tescilli Ürünlerin Etiket Uygulamaları Hakkındaki Değerlendirme Dağılımı

Kullanılan İfade	Katılımcılar
Evet etiket uygulaması yeterli	-
Hayır etiket uygulaması yetersiz	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17
Bilgin yok	K10

Görüşmelerden elde edilen verilerden hareketle yöneticilerin sadece biri hariç tamamına yakını Cİ tescilinde etiket uygulamalarına uyulmadığını, etiket kullanılmadığını ve bilinç eksikliği ile yetersiz kaldığı görüşüne katıldıklarını beyan etmişlerdir. (Çizelge 7) Bu durumu K6; “TPMK tarafından verilen logolar kullanılmalıdır. Bazı yerlerde kullanılıyor. Tüketicinin bu konuda bilgisi yok ama. Bilinirliğini anlatan önemini anlatan devlet destekli kamu spotları yapılmalıdır. Üreticinin kendi işine sahip çıkması, kazancının artacağı noktasında bilincinin olması gerekiyor.” şeklinde cevap vererek etiket uygulamasının önemli olduğunu dile getirirken K8 ise; “Çok önemli mutlaka olması gerektiğini düşünüyorum. Uygulamada var mı bak ben söylüyorum ben de fark etmedim şu ana kadar. Evet her üründe bunu görebilir miyiz o da zor. Mesela çağ kebabı yiyoruz etin üzerinde göremeyiz ama bunu satan dükkanın girişte camında olabilir veya önünüze konulan tabağında olabilir mesela. Tabakta daha isabetli çünkü yerken önümüze bakıyoruz devamlı. Logoyu görerek bilincin oluşmasını sağlayabiliriz. Bir noktadan sonra insanlarda sorgulamaya Cİ tescili olan ürün aramaya başlayacaktır. Daha fazla

görünürlüğü olan yerlere bu etiketleri koymak lazım diye düşünüyorum.” cevabını vererek paketleme yapılmayan gıdalar veya ürünler için de örnek uygulamanın nasıl yapılması gerektiğini belirtmiştir.

Soru 7: Yöneticilere Cİ tescili almış ürünlerin fiyat düzeylerine yönelik görüşlerini ve kendilerinin ödeme istekliliğini belirlemek amacıyla “*Cİ tescilli ürünler benzer ürünlere/markalara göre pahalı mıdır? Bu ürünler için fazla ödeme yapar mısınız?*” sorusu yöneltilmiştir.

Çizelge 8. Yöneticilerin Cİ Tescilli Ürünlerin Benzerlerine Oranla Pahalı Olma Durumunu ve Fazla Ödeme İstekliliğini Değerlendirme Dağılımı

KATILIMCI	Cİ BENZERLERİNE GÖRE PAHALIDIR		Cİ İÇİN FAZLA ÖDEME YAPARIM		KATILIMCI	Cİ BENZERLERİNE GÖRE PAHALIDIR		Cİ İÇİN FAZLA ÖDEME YAPARIM	
	EVET	HAYIR	EVET	HAYIR		E	H	E	H
K1	√		√		K9	√		√	
K2	√		√		K10	√		√	
K3	√		√		K11	√		√	
K4	√		√		K12	√		√	
K5	√		√		K13	√		√	
K6	√		√		K14	√		√	
K7		√	√		K15	√		√	
K8	√		√		K16	√		√	
TOPLAM	7	1	8	-	K17		√	√	
					TOPLAM	8	1	9	-

Görüşmelerden elde edilen verilerden hareketle yöneticilerin tamamına yakını Cİ tescilli bulunan bir ürünün benzerlerine oranla pahalı olabileceği görüşüne katıldıkları belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların tamamının Cİ tescilli ürünler için fazla ödeme yapmaya istekli olduğu söylenebilir. (Çizelge 8) Bu durumu K3; “*Evet pahalıdır. Biraz pahalıdır. Ben tabi ki ödeme yaparım. Her vatandaş yapabilir mi tabi orada ekonomik durum devreye giriyor. Tercih meselesi de tabi. Her vatandaş tercih eder mi? Ama maddi durum iyiye tercih eder bence.*” şeklinde ifade ederken K17; “*Pahalı olduğunu düşünmüyorum. Pekmez mesela Karnavas dut pekmezi aynı fiyata alıyorsunuz benzerini. Bu algı oluşabilir pahalı diye ama pahalı da olsa kesinlikle tercih ederim para öderim. Herkes bir doğallık arıyor artık. Cİ sana katkısız ürünü önüne koyuyor.*” cevabını vermiştir. K5 ise; “*Şimdi tabi ki pahalı olması gerekiyor. Şundan dolayı daha kaliteli daha leziz mesela daha doğal oldukları için pahalı olabilir. Pahalı da olsa benim için doğallığı ve kalitesi önemlidir, ödeme de yaparım.*” cevabıyla Cİ tescilli ürünlerin

doğallığına ve kalitesine dikkat çekmektedir. Katılımcıların çoğunluğu benzer fikirlere sahiptirler.

Cacic vd., (2011) çalışmasında Hırvat şarap tüketicilerin %82,1'nin Cİ tescili bulunan şaraplara %50'ye kadar daha fazla ödeme yapabileceğini tespit etmişlerdir. Seetisarn ve Chiarayutthi (2011) Tayland'da 3 farklı ürün üzerinden gerçekleştirdiği çalışmasında tüketicilerin %55,5'nin menşei etiketli ürünlere normal etiketli ürünlere göre daha fazla para ödemeye (%15,3 oranında) istekli olduklarını belirlemişlerdir. Almanya'da yapılan bir çalışmada Teuber (2011) tüketicilerin %48'inin Cİ tescilli bir elma şarabı için daha fazla ödeme yapmaya istekli olduğunu bulmuştur. Dokuzlu vd., (2019) çalışmasında tüketicilerin %47'sinin yöresel ürünlere daha fazla ödeme yapabileceğini tespit etmişlerdir. Keskin, Türker ve Akdemir (2019) çalışmalarında tüketicilerin %37'si Cİ tescilli ürünlerin pahalı olduğunu belirtirken katılımcıların yaklaşık yarısı %10 daha pahalı olsa da fazla ödeme yapabileceğini, %10'u ise %30 daha pahalı olsa bile Cİ tescilli ürünü tercih edeceğini belirtmiştir.

Genel olarak görüşme sonuçları değerlendirildiğinde; görüşme yapılan katılımcıların tamamının Cİ kavramını bildiği ve Cİ tescili bulunan ürünleri satın aldıkları söylenebilir. Katılımcıların tamamına yakını Erzurum'un tescil sayısının da yeterli seviyede olmadığını belirtmektedir. Cİ tescilli ürünlerin gastronomi turizmi için temel turistik ürün olarak değerlendirilebileceğini belirten katılımcıların tamamı, iki katılımcı hariç bölgeye Cİ tescili sonrası önemli ekonomik katkılar sağlandığını da ifade etmişlerdir. Bölgede turizmin gelişiminde coğrafi işaretlerin oldukça önemli olduğunu belirten katılımcıların tamamı, Cİ uygulamalarında yeterli denetim yapılmadığını belirterek bu sorunun standart üretimin de önüne geçtiğine vurgu yapmışlardır. Cİ tescili bulunan ürünlerin etiket uygulaması ile ilgili katılımcılardan etiket bilgisi olmadığını belirten bir kişi hariç tamamına yakını yeterli uygulamanın gerçekleştirilmediğini ifade ederken yine katılımcıların çoğu Cİ tescili bulunan ürünlerin benzerlerine göre pahalı olabileceğini ancak pahalı da olsa katılımcıların tamamı bu otantik ürünler için fazla ödeme yapabileceklerini ifade etmişlerdir.

5.SONUÇ

Küresel pazarda, gastronomi turizminde, tüketicilerin beslenme alışkanlıklarında yaratıcı ve rekabetçi olabilmek için yöresel ürünlerin potansiyeli, toplumun gelişimi ve ekonomik kalkınma sürecinde kullanılabilir. Bu açıdan bakıldığında, yöresel ürün ve lezzetler gerek bölgenin gerek şehirlerin gerekse ülkelerin ekonomik kalkınma stratejileri için önemli bir unsur olarak görülmeli ve bu yönde politikalar geliştirilmelidir. Cİ sistemi bir sınai mülkiyet hakkıdır ve tek kişiyi değil tescil alan o ürünü üreten tüm üreticileri korumaktadır. Diğer bir deyişle bireysel değil kolektif bir koruma sağlamaktadır. Ayrıca koruma altına alınan bu nitelikli ve

özel ürünler kendileri ile birlikte kültürel mirası, geleneksel üretim yöntemlerini ve standart üretimi de koruyarak sürdürülebilirliğe öncülük etmektedir. Çalışmanın yapıldığı Erzurum mutfağı da bu anlamda önemli Cİ tescili almış ürünlere sahiptir. Bu ürünler, hammaddenin elde edilişi ve özellikleri, farklı üretim teknikleri ve eşsiz lezzetleri ile benzerlerinden ayrılmaktadır. Ancak bölgede kış turizminin destekleyicisi olarak görülen ve çoğu gastronomi turizminde değerlendirilebilecek türde tescil alan ürünler hala istenilen seviyede fayda sağlayamamaktadır. Yerel yöneticiler ise Cİ tesciline oldukça önem vermektedirler ve tamamı bilgi sahibidir. Bu durum Cacic vd., (2011) çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Konu ile yakından ilgilenen bireylerde bilgi ve farkındalık düzeyi yüksek tespit edilebilir. Ancak katılımcılar Cİ tescilli ürünlerde yeterli pazarlama çalışmalarının yapılmadığına dikkat çekmektedir. Literatürde de TPMK'un 2019 yılında yayınladığı raporda buna değinilmektedir. Bunun yanı sıra katılımcılar literatürde yer alan çalışmalara benzer şekilde (Gökovalı, 2007; Kan ve Gülçubuk, 2008; Albayrak ve Güneş, 2010; Özsoy, 2015; Albayrak, Güneş ve Keskin, 2017; Olgun ve Sevilmiş, 2017; Tekelioğlu, 2019) **denetimlerin noksanlığına** da dikkat çekerken eksik denetimin standart ürün üretimini olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. İlave olarak yöneticiler, 29 Aralık 2017'de yürürlüğe girmesine rağmen **etiket uygulamalarının yetersiz** olduğunu dile getirmişlerdir. Dolayısıyla bu sorunlar ivedilikle çözülmelidir.

Çünkü Cİ sistemi ile koruma altına alınan bu özel ürünler için uygulamadaki amaç; işaret almış ürünleri kalite olarak bir standarda kavuşturmak, kırsal kalkınmaya destek vererek tescili kişiye özel değil üretime katkı sunan tüm üreticileri ve düzenli olarak aynı kalitede ürün satın alacak tüketicii de koruma altına almaktır. (Şahin, 2013: 35).

Ayrıca Cİ tescili alan ürün ayrıcalıklı ürün olarak nitelendirilmektedir ve benzerlerinden farklı olarak görülmektedir. Erzurum ilinin tescil durumuna bakıldığında 36 tescilin 33'ü gıda ve tarım ürünü olduğu görülmektedir. Bu durum özellikle kış turizmi ile ön planda olan destinasyonun gastronomi turizmi ile desteklenmesi için bir fırsat olarak görülmeli ve turizmin oniki aya yayılması için değerlendirilmelidir. Yöneticiler de bu durumun farkındadır ve literatürde yer alan bazı çalışmalar da bu görüşü desteklemektedir (Donner, Fort ve Vellema, 2017; Hazarhun ve Tepeci, 2018; Hong, Nguyen ve Dao, 2020; Zaycheko, vd., 2021). Tescil alan ürünler içinde sadece Erzurum su böreği için AB tescil başvurusu bulunmaktadır. Kayıt altındaki bu nitelikli lezzetler daha fazla başvuru ile uluslararası düzeyde tanıtılmalı ve lezzet zenginliği gastronomik kış destinasyonu olarak tüm Dünyanın dikkatini çekmelidir.

Fouks (2012: 93) ise Cİ sisteminde başarılı olmak için; diğer ürünlerden kendine özgü karakteristiği ile ayrılan bir ürünün olması gerektiğine, iyi ve istekli bir ortaklığın kurularak uyumlu çalışılmasına, bilinçli bir piyasanın yani bilgili üretici ve tüketicinin varlığına dikkat

çekerken son olarak kamu kurum ve kuruluşlarının bu organizasyonu desteklemesi gerektiğini ifade etmektedir. Bulgulara baktığımızda kamu kurum ve kuruluş yöneticilerinin bu konuda ortak hareket etmede istekli olduğunu belirtebiliriz. Ancak hala mevzuatın istenilen düzeyde olmadığını da verilen cevaplardan anlayabiliriz.

Her bilimsel çalışmanın sınırları olduğu gibi bu çalışmanın da sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlar; başta Erzurum ili yerel yöneticileri olmak üzere konu ile yakın ilgisi olan kurumların idarecileri ile sınırlıdır. Gelecekteki çalışmalar için özellikle Cİ tescil sayısı yüksek olan farklı bölgelerde benzeri yapılabilir veya denetim uygulamalarına odaklanılarak yenileri gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- [1] Akça Uçkun, A.Coğrafi İşaret Algısı. Apelasyon Dergisi, Şubat-2020, Sayı:75, 2020. <http://apelasyon.com/Yazi/1111-cograf-i-isaret-algisi>
- [2] Albayrak, M., Güneş, E., & Keskin, B.Geographical Indications and Legislation Developments on Food and Agricultural Products in Turkey. Cataloging-In-Publication Data, IV. IBANESS Congres Series, April 8-9, 793-799, 2017.
- [3] Alparslan, Ö. S., & Demirbaş, N.Avrupa Birliği ve Türkiye’de Bal Üretim ve Ticareti Açısından Coğrafi İşaret Uygulamalarının Değerlendirilmesi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi, 29(3), 526-538, 2019.
- [4] Arslaner, A.Türkiye’de Coğrafi İşaret Kavramı. Hoca Ahmet Yesevi 2. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi, 6-8 Aralık 2019, Erzurum, 231-235, 2019.
- [5] Aslan, B. & Kaya, H.D.Coğrafi İşaretli Ürünler ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Durum. GAP TEYAP, Sayı:8, 2-7, 2017.
- [6] Bilge, B., Demirbaş, N., & Artukoğlu, M.Türkiye’de Coğrafi İşaretli Gıda Ürünlerinin Gurme Turizmi Açısından Önemi. Tarım Ekonomisi Dergisi, 25(1), 127-132, 2019.
- [7] Bozgeyik, H.Coğrafi İşaretlerin Kullanımı ve Denetimi (Antep Baklavasının Coğrafi İşaret Olarak Tescili Üzerine). FMR Dergisi, 9(2), 9-22, 2009.
- [8] Bramley, C., Biénabe, E., & Kirsten, J.The Economics of Geographical Indications: Towards a Conceptual Framework for Geographical Indication Research in Developing Countries. The economics of intellectual property, 109-142, 2009.
- [9] Cacic, J., Tratnik, M., Kljusuric, J., Kovacevic, D.Wine With Geographical Indication – Awareness of Croatian Consumers. British Food Journal, Vol. 113 No. 1, 66-77, 2011.
- [10] Ceylan, Y., & Samırkaş-Komşu, M.Coğrafi İşaretli Ürünlerin Bölgesel Turizmin Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi: Siirt İli Örneği. Journal of Humanities and Tourism Research, Özel Sayı 5, 59-75, 2020.

- [11] Çağatay, S. Coğrafi İşaretlerin Kırsal Kalkınma Etkisi, PPT Sunum. Coğrafi İşaretler ve İktisadi Katkı Potansiyeli, 3 Aralık, Ostim Teknik Üniversitesi, Ankara, 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=ChkERm0GoNg>, (Erişim Tarihi: 03.12.2021).
- [12] Çalışkan, V., & Koç, H. Türkiye’de Coğrafi İşaretlerin Dağılışı Özelliklerinin ve Coğrafi İşaret Potansiyelinin Değerlendirilmesi. Doğu Coğrafya Dergisi, 17(28), 193-214, 2012.
- [13] Denk, E. ve Sanalan-Bilici, N. Erzurum İlinin Coğrafi İşaret (Cİ) Almış Ürünlerinin Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi. Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research, 5(1), 102-122, 2021.
- [14] Denk, E. Türkiye’de Gastronomi Turizmi Açısından Coğrafi İşaretli Ürünler. İpek Yolu Turizm Araştırmaları Dergisi-Journal of Silk Road Tourism Research, Cilt:1, Sayı:1, 51-61, 2021. <http://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/jsrt/about> (Erişim: 26.09.2022).
- [15] Dokuzlu, S. DAP Bölgesi Yöresel Ürünlerini Ticarileştirme Stratejilerinin Belirlenmesi Projesi Raporu. TÜSSİDE, TÜBİTAK Türkiye Sanayi Sevk ve İdare Enstitüsü. 1-535, 2016.
- [16] Dokuzlu, S., Demir, B., Ürün, B., Güler, V., Sarı, Y., Yıldız, G., & Aksoy, O. Tüketicilerin Yöresel Ürün Satın Alma Davranışları: DAP Bölgesi Ürünleri. Tarım Ekonomisi Dergisi, 25(1), 97-108, 2019.
- [17] Donner, M., Fort, F., & Vellema, S. From geographical indications to collective place branding in France and Morocco. In The Importance of Place: Geographical Indications as a Tool for Local and Regional Development (pp. 173-196), 2017.
- [18] Durlu, F. Ö., Sünnetçioğlu, S., & Can, A. Sürdürülebilir Gastronomi Turizmi Hareketliliğinde Coğrafi İşaretlemenin Rolü. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 1 (1), 13-20, 2013.
- [19] Duman, S., *Kastamonu’ya Gelen Kayak Turistlerinin Coğrafi İşaretli Ürün Algısı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu, 2019.
- [20] Esen, Ş. Bir Farklılaşma Stratejisi Olarak Coğrafi İşaretler ve Türkiye İncelemesi. Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 7(14), 447-464, 2016.
- [21] Fouks, V. Fransa’da Kalite Politikası Yönetişim Yaklaşımı. 3. Uluslararası Antalya Coğrafi İşaretler Semineri. 10-14 Ekim 2012.
- [22] Gökova, U. Coğrafi İşaretler ve Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21(2), 141-160, 2007.
- [23] Hazarhun, E., & Tepeci, M. Coğrafi İşarete Sahip Olan Yöresel Ürün ve Yemeklerin Manisa’nın Gastronomi Turizminin Gelişimine Katkısı. Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 2(Ek1), 371-389, 2018.
- [24] Hoang, G., Le, H. T. T., Nguyen, A. H., & Dao, Q. M. T. The impact of geographical indications on sustainable rural development: A case study of the Vietnamese Cao Phong orange. Sustainability, 12(11), 4711, 2020.

- [25] Hoşcan, N.Küreselleşme Sürecinde Yöresel Gastronomik Ürünlerin Üretiminde ve Pazarlanmasında Kooperatifçilik Üzerine Bir Model Önerisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek1), 390-413, 2018.
- [26] Kalkınma Bakanlığı.On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). Kırsal Kalkınma, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/KirsalKalkinmaOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf>, 2018. (Erişim Tarihi: 15.08.2020).
- [27] Kamber-Taş, S. & Taş, S.İşletme Yöneticilerinin Coğrafi İşaret Tesciline Yönelik Bakış Açıları: Gümüşhane İli Örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 985-994, 2020.
- [28] Kan, M., & Gülçubuk, B.Kırsal Ekonominin Canlanmasında ve Yerel Sahiplenmede Coğrafi İşaretler. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 57-66, 2008.
- [29] Kan, M., Gülçubuk, B., Kan, A., & Küçükçongar, M.Coğrafi İşaret Olarak Karaman Divle Tulum Peyniri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (19), 15-23, 2010.
- [30] Kantaroğlu, M., & Demirbaş, N.*Türkiye’de Coğrafi İşaretli Gıda Ürünleri Üretim Potansiyelinin Değerlendirilmesi*. IBANESS Kongreler Serisi, 514-520, 2018.
- [31] Kargiglioğlu, Ş., Bayram, G. E., & Çetin, Y.Gastronomi Turlarının Coğrafi İşaretli Ürünler Aracılığı ile Oluşturulması: Batı Karadeniz Turları Örneği. *Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research*, 3(4), 624-639, 2019.
- [32] Kaya, S. Y., & Şahin, E.Tescilden Uygulamaya Coğrafi İşaretler: Adana Kebabı Üzerine Bir İnceleme. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek1), 189-199, 2018.
- [33] Keskin, F., Türker, M., & Akdemir, Ş.*Üreticilerin Coğrafi İşaretli Kastamonu Taşköprü Sarımsağını Üretmesine ve Tüketicilerin Ödeme İstekliliğine Etki Eden Faktörler*. HASAT Uluslararası Tarım ve Orman Kongresi (pp.677-688). Ankara, 2019.
- [34] Kızılaslan, N., & Hızarcı, Z.Coğrafi İşaret Alan Erbaa Narince Bağ Yaprağı’nın Üretim ve Pazarlama Durumu. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 11(1), 57-73, 2022.
- [35] Küçükyılmaz, S.*Tüketicilerin Coğrafi İşaretli Ürün Farkındalığı ve Algısının Analizi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019.
- [36] Meral, Y., & Şahin, A.Tüketicilerin Coğrafi İşaretli Ürün Algısı: Gemlik Zeytini Örneği. *Tarım ve Doğa Dergisi*, 16(4), 16-24, 2013.
- [37] Nacak, P.İzmir’in Coğrafi İşaret Yolculuğu, PPT Sunum. Anatolia Coğrafi İşaretler Zirvesi, 29 Kasım 2021, İzmir. https://www.youtube.com/watch?v=asDlPFsVEaY&list=RDCMUC1qGGh33_o-Rdr92J5EBG7w, (Erişim Tarihi: 29.11.2021).
- [38] Olgun, F. A., & Sevilmiş, G.Uluslararası Düzeyde Coğrafi İşaretler, Yaratılan Ekonomik Değer ve Türkiye'deki Sistemin Değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Agricultural Economics*, 23(2), 205-213, 2017.

- [39] Onurlubaş, E., & Taşdan, K. Geleneksel Ürün Tüketimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(1), 115-132, 2017.
- [40] Özsoy, T. Coğrafi İşaretlemenin Katma Değer Oluşturmada Bir Araç Olarak Kullanımı. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(2), 31-46, 2015.
- [41] Sarıpek, S., & Çevik, S. Oraların Nesi Meşhur: Şehir Pazarlamasında Coğrafi İşaret Tescilli Ürünler. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 16(32), 4907-4938, 2020.
- [42] Sancak, H., İşleyici, Ö., Tuncay, R. M., & Sancak, Y. C. Geleneksel Olarak Üretilen Bitlis Tulum Peyniri ve Kimyasal Kalite Nitelikleri. Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 7(2), 380-389, 2018.
- [43] Seetisarn, P., & Chiaravutthi, Y. Thai Consumers Willingness to Pay For Food Products With Geographical Indications. International Business Research, 4(3), 161-170, 2011.
- [44] Sınai Mülkiyet Kanunu (SMK), (2016). 22/12/2016 tarihli, 6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6769.pdf> (Erişim: 13.12.2021)
- [45] Şahin, G. Coğrafi İşaretlerin Önemi ve Vize (Kırklareli)'nin Coğrafi İşaretleri. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (15), 23-37, 2013.
- [46] Şahin, A. Gastromilliyetçilik Kavramının İncelenmesi: Coğrafi İşaret ve Markalaşma Faktörleri. Journal of International Social Research, 10(48), 459-464, 2017.
- [47] Şahin, G., *Türkiye'nin Coğrafi İşaretleri ve Bunların Türkiye Ekonomisinde Etkin Kullanımları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- [48] Şimşek, A., & Güleç, E. Gastronomi Turizmi Kapsamında Coğrafi İşaretli Ürün: Elazığ Orciği. Aydın Gastronomy, 4(2), 73-81, 2020.
- [49] Taşdan, K., Albayrak, M., & Albayrak, K. Coğrafi İşaret Tescilli Geleneksel Ürünlerde İzlenebilirlik: Ankara İli Örneği, XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 3, 1292-1300, 2014.
- [50] Tekelioğlu Y. ve Demirer R., *Küreselleşme Sürecinde Yöresel Ürünler ve Coğrafi İşaretlerin Geleceği. Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye*, Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı, Akdeniz Üniversitesi, Ankara: İ.İ.B.F., Gazi Kitabevi, 715-730, 2008.
- [51] Tekelioğlu, Y. Coğrafi İşaretler ve Türkiye Uygulamaları. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl:8, Sayı: 15, 47-75, 2019.
- [52] Tekelioğlu, Y. Anatolia Coğrafi İşaretler Zirvesi, 29 Kasım 2021, İzmir. https://www.youtube.com/watch?v=asDIPFsVEaY&list=RDCMUC1qGGh33_o-Rdr92J5EBG7w, (Erişim Tarihi: 29.11.2021).
- [53] Teuber, R. Consumers' and Producers' Expectations Towards Geographical Indications: Empirical Evidence For A German Case Study. British Food Journal, Vol. 113 No. 7, pp.900-918, 2011.

- [54] Toklu, I. T., Ustaahmetoğlu, E., & Öztürk, K. H. Tüketicilerin Coğrafi İşaretili Ürün Algısı ve Daha Fazla Fiyat Ödeme İsteği: Yapısal Eşitlik Modellemesi Yaklaşımı. Journal of Management & Economics, 23(1), 145-160, 2016.
- [55] TPMK.Ulusal Coğrafi İşaret Strateji ve Eylem Planı 2015-2018, 2014)
<https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/resources/temp/0E4AD197-B9BF-4065-B548-9FEBBD47BDCF.pdf> (Erişim Tarihi: 24.09.2020).
- [56] Türk Paten ve Marka Kurumu-TPMK 2019.
<https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/resources/temp/B4F9B74B-A4D5-424E-80AC-2F9DF184689F.pdf> (Erişim Tarihi: 22.09.2020).
<https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/resources/temp/98DE877D-474E-4632-899B-77BD3430806A.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.09.2020)
- [57] WIPO.Geographical Indications: An Introduction, 2nd edition, 2021.
<https://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4562>(Erişim: 10.11.2022)

ANAYASAL VERGİLENDİRME İLKELERİ ve ÜLKE ÖRNEKLERİ

YL Öğrencisi- C. Savcısı Adayı, Serdar Semih ÖZARSLAN

Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Yüksek Lisans Öğrencisi, Orcid Id: 0000-0001-8819-8215

ÖZET

Devletlerin en önemli ve en büyük mali kaynaklarını vergiler oluşturmaktadırlar. Devletlerin en önemli mali kaynağı olan vergilerin, normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alan anayasalarda detaylı olarak düzenlenmesi gerekliliği önemli bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tartışma çerçevesinde farklı kuramlar oluşmuş ve halen net bir sonuca varılabilmiş değildir. Bu kuramlardan anayasal iktisat teorisi çalışmamızın ilk bölümünü oluşturmaktadır. Anayasal iktisat teorisi diğer bir iktisat kuramlarından olan kamu tercihiyle dayanmaktadır. Anayasal iktisat teorisi, kamu tercihi teorisinin varsayımlarına dayanmakla beraber kamu tercihi sorunları tespit etmekte; tespit edilen sorunlara ise anayasal iktisat teorisi normatif ve pozitif öneriler sunmaktadır. Vergi kavramının ortaya çıkışı ilk çağa kadar dayanmaktadır. İlkçağdan beri alınan vergiler için bazı dönemlerde keyfi uygulamalara gidilmiş bu keyfi uygulamalara karşı tarih boyunca çeşitli mücadeleler verilmiştir. Keyfi vergiler için girilen mücadeleler sonucu kazanılan edimler en üst norm olan anayasa içerisinde koruma altına alınmıştır. Bu koruma devletin vergilendirme yetkisine getirilen anayasal sınırlamalar yani vergi anayasası olarak isimlendirilmektedir. Vergi anayasasının işlemsel ve nümerik sınırları dahilinde ortaya çıkan vergileme ilkeleri; vergilerin kanuniliği, genel karşılık, vergilemede adalet ve eşitlik ve vergi oranlarının maksimum oranlarının sınırının belirlenmesi olarak tespit edilmiştir. Çalışmamızın son bölümünde karşılaştırmalı hukuk sistemleri ve devlet yapıları dikkate alınarak belirlenen Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve İran İslam Cumhuriyeti anayasalarındaki vergi maddeleri incelenerek o anayasalardaki vergilendirme ilkeleri bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre verginin kanuniliği ilkesinin tüm ülke anayasalarında bulunduğu diğer ilkelerin ise bazı ülkelerin anayasalarında yer aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anayasal İktisat Teorisi, Vergi Anayasası, Anayasal Vergilendirme İlkeleri, Ülke Anayasaları.

SUMMARY

The most important and largest financial benefits come from taxes. The necessity of preserving the taxes, which are the most important financial source, in the constitutions, which are at the top of the norms, is the sovereignty as a great discussion environment. Within the framework of this discussion, different theories have been formed and a clear method has not been reached yet. Among these theories, the principle of constitutional economics constitutes the first part of our study. The constitutional economic principle is based on public choice,

which is another economic theory. While the constitutional economics principle is based on the assumptions of the public choice principle, public choice difficulties are identified; The determined provisions, on the other hand, provide normative and positive suggestions for the constitutional economic principle. The emergence of the concept of tax dates back to the first age. Arbitrary practices have been used for taxes collected since antiquity, and various struggles have been fought against these arbitrary practices throughout history. The achievements gained as a result of the struggles for arbitrary taxes are protected within the constitution, which is the highest norm. This protection state is called the taxation constitution, the rules subject to the taxation security rules. The main lines of taxation emerging within the operational and numerical boundaries of the tax constitution; the legality of taxes, general reciprocity, justice and freedom in taxation, and determination of the limits of the maximum limits of tax rates. In the last part of our study, the tax content of the constitutions of Germany, the United States of America and the Islamic Republic of Iran, which were recorded by those who observed comparative legal systems and state structures, were examined and the taxation provisions in those constitutions were found. According to the results obtained, it has been determined that the principle of legality of tax is found in the constitutions of all countries, while other principles are included in the constitutions of some countries.

Keywords: Constitutional Economic Theory, Tax Constitution, Constitutional Principles of Taxation, Country Constitutions.

GİRİŞ

Çağdaş ve demokratik bir hukuk düzenin oluşumu noktasında devletin görev, yetki ve sorumluluklarının belirlenmesi önemli bir rol oynamaktadır. Devletin ekonomik alandaki en önemli yetkilerinden birisi olan vergilendirme yetkisinin sınırlandırılması konusu bu düzenin oluşmasında çok önemli bir paya sahiptir. Bu hukuk düzenin oluşması için hayli bir zaman almış ve bir o kadar da demokrasi mücadelesi yaşanmıştır. Yaşanan demokrasi mücadelelerinin nedenlerinden birisi de vergilendirme yetkisinin yönetilenler lehine sınırlandırılması meselesidir. Bu hususa göre, devletlerin egemenlik güçlerinden aldıkları vergilendirme yetkisinin keyfi ve sınırsız olmadığını ortaya koyan birtakım evrensel mahiyette ilkeler geliştirilmiştir. Bu ilkelerin evrenselliği en temel insan hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla geliştirilmiş olmasından gelmektedir.

Sözleşmecî felsefeye dayanan anayasaların oluşum düşüncesinin temeli devletin keyfi yönetimine karşı bireylerin hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla devletin sınırlandırılması fikrine dayanmaktadır. Bu bakımdan bireyler ve devlet arasında kendi görev, yetki, hak ve yükümlülüklerini düzenleyip uymakla yükümlü oldukları sözleşmede bulundukları varsayılan anayasalar hukukun en üst normları olarak kabul edilmektedir. Vergi, devletler için bir hak olarak kabul edilmekle birlikte bireyler için ise bir yükümlülük (ödev) olarak atfedilmektedir. Ancak devlet için bir hak olan verginin kullanabilmesi için vergilendirme yetkisine başvurması halinde bireylerin sahip olduğu birtakım hak ve özgürlüklerine müdahalede bulunmaması ise kaçınılmazdır. Bu doğrultuda devlet ve bireylerin karşılıklı hak ve menfaatlerinin korunması için geliştirilen vergilendirme ilkelerinin anayasada bulunması büyük önem taşımaktadır.

Bu açıdan çalışmamızın ilk bölümünü anayasal iktisat teorisi ve bu teorinin bir çalışma alanı olan vergi anayasası açıklanacak daha sonra vergi anayasasının sınırlandırılması önerisinden ortaya çıkan anayasal vergilendirme ilkeleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Ardından son bölümümüzü oluşturan ülke örneklerine geçilerek bu ülkelerin anayasalarındaki vergilendirme ilkeleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Ülke örneği seçilmesinde üç farklı hukuk sistemi dikkate alınmasının sebebi kaynaklarının, tarihi ve kültürel geçmişinin vergi bakımından anayasaya yansımalarını anlayabilmektir. Bu doğrultuda Kara Avrupa Hukuk Sisteminden Almanya, Anglo-Sakson Hukuk Sisteminden Amerika Birleşik Devletleri ve son olarak İslam Hukuk Sisteminden İran devletleridir.

1. ANAYASAL İKTİSAT TEORİSİ

Devletin ekonomik alanda sahip olduğu görev, yetki ve birtakım sorumlulukları bulunmaktadır. Devlet, bu görev ve sorumluluklarını yerine getirirken sınırsız bir özgürlük alanına sahip değildir. Devletin ekonomik alandaki görev, yetki ve sorumluluklarının tespitini sağlayarak sınırlandırmaya çalışan iktisat kuramına anayasal iktisat teorisi denilmektedir. 1960'lı yıllarda ismi konulmamış bir iktisat disiplini alanı olan anayasal iktisat teorisine yönelik ilk çalışmalar bu dönemde verilmiştir. Anayasal iktisat teorisi, ismini 1982 yılında ABD'de düzenlenen aynı isimli konferanstan alarak iktisat bilimine giriş yapmıştır (Aktan, 2019: 351).

Nobel ekonomi ödülü sahibi James Buchanan'ın riyasetinde ABD'nin Virginia Üniversitesi'ndeki bilim insanları tarafından anayasal iktisat teorisinin kural ve tezlerini ortaya koymuşlardır (Yay, 2020: 966). Bu çalışmalarıyla anayasal iktisat teorisinin gelişimine katkıda bulunan bazı bilim insanlarını şöyle sayabiliriz: Geoffrey Brennan, Gordon Tullock, Robert Tollison. Anayasal iktisat teorisi bir iktisat disiplini olmasına rağmen hukuk ve siyaset bilimleriyle de yakından ilgili bir alandır.

1.1. Anayasal İktisat Teorisinin Bir Önerisi Olarak Anayasa

Kamu tercihi teorisyenlerini iktisat kurallarını siyaset kurumuna uygulamış ve sonucunda yaşanan sorunları tespit etmiştir. Kamu tercihi teorisyenleri, tespit edilen sorunlara yönelik hem devletin hem de bireylerin hak, sorumluluk ve yetkilerinin belirlenmesini önermişler bu doğrultuda anayasal iktisat teorisini geliştirmişlerdir. Bu bakımdan anayasal iktisat teorisinin kamu tercihi teorisinin içerisinden çıktığını söylemek mümkündür.

Anayasal iktisat teorisi zamanla kamu tercihi teorisyenlerinin önerilerini anayasal düzey boyutunda çalışmalar yapılan bir iktisat disiplini halini almıştır. Anayasal iktisat teorisinin çalışma alanı olarak kendisine anayasayı belirlemesindeki amacı devletin ekonomi üzerindeki keyfi uygulamalarını kısıtlayarak bireylerin ekonomik hak ve özgürlüklerinin anayasal düzeyde güvencesini sağlamaktadır. Bu açıdan anayasal iktisat teorisyenleri devletin ekonomik alandaki en önemli yetkisi olan vergilemenin ve harcama gücünün kısıtlanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Anayasal iktisat teorisyenlerince bahsi geçen devletin yetkilerinin kısıtlandığı ve bireylerin hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı yeni bir ekonomik anayasa yapılması gerekliliğini savunmuşlardır (Özker ve Biniş, 2009: 50).

Devletin vergilendirme yetkisini, harcama sınırını ve borçlanma konularının düzenlendiği ekonomik anayasalara mali anayasa denilmektedir. Mali anayasanın temel amacı

siyasal iktidarların bütçe açığı verme ve borçlanma yetkilerini anayasal normlarla sınırlandırarak, iktidarın borçlanma ve harcama keyfiyetinin önüne geçilmesidir. İktidarın keyfi harcama ve borçlanma yetkisinin kısıtlanmasıyla birlikte vergi gelirlerini artırıcı yöntemlere sık sık başvurulmasının önüne geçilmiş olacaktır.

Demokratik, adil ve şeffaf bir vergi sürecinin sağlanabilmesi adına devletin vergilendirme yetkisine yönelik mali kuralların bulunduğu mali anayasaya vergi anayasası denilmektedir. Vergi anayasasının isminden de anlaşılacağı üzere anayasada öncelikli olarak düzenlediği konular vergi sisteminin temel ilkeleri ve vergilendirme yetkisinin sınırları olacaktır (Ömercioğlu, 2022: 615).

1.2.Vergi Anayasası Önerisinin Sınırlamaları

Vergi anayasasında vergi sisteminin temel ilkelerinin ve vergilendirme yetkisinin düzenlendiği yukarıda ifade edilmişti. Ancak devlet yönetimine gelecek her siyasal iktidarın parlamentoda çoğunluğu elde etmesiyle bu yetkilerini kötüye kullanabilme imkânı olabilecektir. İşte bu nedenle vergi anayasasında düzenlenen kuralların anayasada sınırlanarak değişen iktidarlara göre her defasında vergileme düzeylerini yükselmeyecektir. Vergi anayasasına getirilecek sınırlamalar kendi arasında işlemsel (prosedürel) ve nümerik-kantitatif sınırlamalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Prosedürel sınırlamalar, yasama organının vergilendirme yetkisini kullanırken siyasi yönüne yönelik karar alma ve süreci etkileyen kuralları ifade etmektedir. Prosedürel sınırlamalar şu kurallardan oluşmaktadır: Wicksell görüşleri, genellik ilkesi, vergi konularının anayasada belirlenmesi, denk bütçe uygulaması, idareler arası mali paylaşım ilkelerinin anayasada belirlenmesi ve vergi gelirlerinin kullanım alanlarının belirlenmesidir. Bu sınırlamalar günümüz modern anayasal vergilendirme ilkelerinin alt yapısını oluşturmuşlardır.

İlk prosedürel sınırlama olan Wicksell görüşü, ismini İsveçli iktisat bilim insanı Knut Wicksell'in sunduğu kamu harcamalarının artışının büyük finansman ihtiyacının ancak koyulan vergiler aracılığıyla sağlanması fikrinden almıştır. Bu fikre göre artan kamu harcamalarının karşılanması amacıyla vergi kanunlarının çıkarılması gerekliliği söz konusudur. Bu husus günümüz anayasal vergilendirme ilkelerinden verginin kanuniliği ve verginin kamu giderleri karşılıklı ilkesi olarak görünmektedir.

Vergi anayasasına getirilen diğer bir sınırlama olan nümerik-kantitatif sınırlamalar ise vergilendirmenin sayısal yönüne yönelik getirilmiştir. Devletin vergilendirme yetkisine anayasal normlarla sayısal bir sınır getirilmesi durumunda siyasal iktidarların bunu aşamayacağı dolayısıyla keyfi bir vergilendirme yapamayacaklardı. Nümerik-kantitatif sınırlamalar iki adettir. Bu sınırlamalar şunlardır: Toplam vergi yükünün oransal olarak belirlenmesi, maksimum vergi oranlarının belirlenmesidir.

2.ANAYASAL VERGİLENDİRME İLKELERİ

Vergilendirme yetkisinin varlığı kadar eski sayılabilecek vergilendirme ilkelerinin anayasa normlarına girme serüveni bir hayli zor ve uzun zaman almıştır. Tarihsel süreç boyunca

vergiler devletlerin en büyük ve vazgeçilmez gelir kaynakları olmuşlardır. Vergi, bireylerin mülkiyet hakkına ilk ve doğrudan müdahalede bulunmaktadır. Devletler egemenlik hakkına dayanarak tarihler boyunca farklı neden ve amaçlarla vergi toplamışlardır. Ancak bazı dönemlerde zamanın ekonomik, sosyolojik ve ideolojik şartlarından dolayı adalet duygusunu zedeleyecek miktar ve sıklıkta vergilere başvurulmuştur. Bu durum karşında en çok ezilen kesim olan yönetilenlerin içerisinde hareketlenmeler başlamış ve daha sonra demokrasi mücadeleleri olarak isimlendirilecek olaylar yaşanmıştır. Yaşanan demokrasi sonucunda iktidarın vergilendirme yetkisinin kısıtlanmasına yönelik edinimler elde edilerek anayasal belge niteliğindeki bildirilerde yazılı olarak hüküm altına alınmışlardır.

Zamanla kazanılan bu edinimlere bildirilerde hüküm altına alınmasına rağmen iktidar tarafından uyulmadığı gözlemlenmiştir. Değişen ve gelişen dünya düzeniyle birlikte iktidar şekilleri de değişim göstererek daha modern ve demokratik bir sisteme evrilmiştir. Yaşanan demokratik mücadelelerin sonucu değişen yönetim ve hukuk anlayışlarında da korunması amacıyla en üst norm olan anayasalarda yer verilmesi gündeme gelmiştir. Dünyanın bilinen en eski yazılı anayasasında dahi bu ilkelerden bazıları yerini almıştır. Vergilendirme yetkisine getirilen en temel sınırlamaların açıklandığı ilkeler olarak da açıklayabileceğimiz ilkeler şunlardır: verginin kanuniliği, vergide adalet, vergide eşitlik, vergide mali güç, verginin genelliği ve verginin kamu giderleri karşılığı olması ilkeleridir.

2.1. Vergide Adalet İlkesi

Vergi adaleti ilkesini açıklayabilmemiz için öncelikli olarak adalet kavramının izahının yapılması gereklidir. Ancak nesnel bir şekilde adalet kavramının tanımı yapılması mümkün değildir. Bunun nedeni ise adalet kavramının toplumların yıllar boyu oluşan değer yargılarına, coğrafyaya, dönemseller şartlara ve toplumu oluşturan bireylerin psikolojik yaklaşımlarına göre değişebilen izafi algı olmasından kaynaklanmaktadır.

Vergi adaletinin amacı kamu hizmetlerinin finansman ihtiyacı için toplanan vergilerin belli bir kesim veya grupların üzerine kalmasını engelleyerek adil bir paylaşım yapılmasını sağlamaktır (Karakoç, 2013: 1285). Vergi yükünün adil şekilde paylaşımı için dağıtıcı ve denkleştirici adalet kavramları geliştirilmiştir. Denkleştirici adalet, vergi yükümlülerinin birbirlerinden farklı sahip oldukları özellikleri dikkate alınmaksızın vergi yüküne eşit katılmalarını esas almıştır. Dağıtıcı adaletle göre, vergi yükümlülerinin birbirinden farklı sahip oldukları özellikleri dikkate alınarak vergi yükünün paylaşılması esas alınmıştır. Vergi yükümlülerinin sahip olduğu farklı özellikleri vergi açısından gelir, servet, harcama, aile yükü vb. gibi nedenlerdir. Bundan dolayı verginin dağıtıcı adalet yönü daha çok sosyal devlet ile ilişkilidir (Tekbaş, 2010: 149).

Vergi adaletinin vergi yükümlülerince hissedilebilmesi ancak vergi kanunlarının somut olaylara uygulanmasıyla mümkün olacağından vergi kanunlarının adalet kavramını yerine getirmeye uygun olması gerekir. Bu bakımdan vergi kanunlarının verginin genelliği ve eşitliği ilkelerine uygun düzenlendiği kadar vergi adaleti gerçekleşmiş olacaktır.

2.2.Verginin Genelliği İlkesi

Devletin hiçbir ayırım gözetmeksizin sunduğu kamu hizmetlerinin finansman ihtiyacının karşılanması amacıyla o ülke vatandaşı olsun veya olmaksızın herkesin mali gücüne göre vergi ödemesine verginin genelliği ilkesi denilmektedir (Aydoğan, 2011: 204). Geleneksel bir vergilendirme ilkesi olan verginin genelliği ilkesi, 18.yy'dan bu zamana kadar gelişim göstererek anayasal bir ilke halini almış günümüzde pek çok ülke anayasasında yer almaktadır (Bay, 2017: 418).

Verginin genelliği ilkesinin istisnası sayılabilecek vergi muafiyeti ve istisnaları uygulamaları her durum ve şartta bu ilkeyi ihlal etmiş sayılmaz. Vergi istisna ve muafiyetleri, sosyal adalet ve kalkınma amaçlarına yönelik olarak ve mali güç ilkesine aykırı olmadığı koşullarda ihdas edilmesi durumunda bu ilkeye aykırılık söz konusu olmayacaktır. Vergide eşitlik ilkesinin sağlanabilmesinin ön koşulunu verginin genelliği ilkesi oluşturmaktadır. Şöyle ki vergilemede eşitliğin ölçütünü oluşturan mali gücün dışında herhangi bir ayırma (ırk, cinsiyet, milliyet, din ve mezhepsel vb.) gidilerek vergi konulması verginin genelliğini ihlal edeceği gibi vergilemede eşitlik ilkesini de ihlal edecektir (Üstün, 2003: 257).

2.3.Vergide Eşitlik İlkesi

Adalet kavramından etkilenilerek geliştirilen eşitlik ilkesinin vergi alanına uygulanması gereken bir kural haline gelmiş anayasal bir ilkedir. Geleneksel vergilendirme ilkelerinden birisi olan vergide eşit ilkesinin kökeni çok eski tarihlere dayanmaktadır. Vergide eşitlik ilkesi, vergi yükümlülükleri arasında mali güç ölçütü dışında farklı vergi oran ve miktarlarına tabi tutulmasını önleyen bir vergilendirme kuralıdır (Karakoç, 2013: 1283-1284).

Genel eşitlik ilkesinin uygulanma aşamasında iki görünümü vardır: şekli hukuki eşitlik ilkesi ve maddi hukuki eşitliktir. Şekli hukuki eşitliğin vergi hukukundaki görünümü olan yatay eşitliğe göre mali gücü aynı olan vergi yükümlülerden aynı verginin alınması gerekmektedir. Maddi hukuki eşitliğin vergi hukukundaki görünümü olan dikey eşitlik ise mali güçleri farklı olan vergi yükümlülükleri arasında farklı verginin alınması gerekmektedir.

2.4.Verginin Kanuniliği İlkesi

Geçmiş en eski anayasal vergilendirme ilkesi olan verginin kanuniliği ilkesi 1215 tarihli Magna Carta Fermanıyla birlikte vergilendirme yetkisini kullanan iktidarların yönetilenler lehine kısıtlanmaya başlamışlardır. Daha sonraları yaşanan demokrasi mücadeleleri neticesinde 'temsilsiz vergi' konulmayacağı fikri gelişerek vergilerin parlamentolar tarafından kanunla konulması gerekliliği halini almıştır. Ancak verginin kanuniliğinin içeriği bununla sınırlı değildir. Bununla birlikte verginin önceden bilenebilir ve öngörülebilir olmasını sağlayacak şekilde verginin temel unsurlarına yer verilen maddi anlamda bir kanunu da içerecek şekilde geniş düşünülmelidir.

Verginin kanuniliği ilkesinin temel çıkış dayanaklarından biri olan kuvvetler ayrımı gereği vergilerin yasama organlarınca kanunlarla konulacağı, değiştirileceği ve kaldırılacağından bireylerin yürütmenin keyfi vergi uygulamalarına karşı hukuki güvenlikleri

de sağlanmış olacaktır (Öztürk Vatansever, 2014: 4815). Günümüz çağdaş demokratik hukuk sistemlerinin uygulandığı birçok devlet anayasasında verginin kanuniliğinin yer aldığını görmekteyiz.

2.5. Vergide Mali Güç İlkesi

Tarihi 18.yy'a kadar dayanan mali güce göre vergilendirme ilkesi çeşitli düşünürlerin eserlerinde ve anayasal belge niteliğindeki bildirilerde yer almıştır. Klasik iktisat doktrinin kurucusu olan Adam Smith'in 'Milletlerin Zenginliği' isimli eserinde bu ilkedan bahsedilmiştir. Bir demokrasi mücadelesi olan Fransız İhtilalinden sonra aynı yıl ilan edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin 13.maddesinde vergilerin mali gücün esas alınarak toplanılması gerektiği ifade edilmiştir.

Mali güce vergilendirme ilkesinin en önemli konusu mali gücün hangi ölçüte tespit edilmesi gerektiğidir. Bu bakımdan her ülkenin kendi özelinde mali gücün tespit edileceği bir bulunabileceği unutulmamakla birlikte en sık başvurulan yöntem ve araçlar şunlardır: en az geçim indirimi, artan oranlı vergi sistemi ve temel ihtiyaç maddeleri tüketiminden daha düşük, lüks tüketim ürünleri kalemlerinden daha yüksek vergilendirilmesidir (Öncel vd., 2017:55). Ancak her ülke kendi gelir ve harcama kalemlerine, ekonomik gelişmişlik seviyesi, vatandaşlarının yaşam koşulları ve ihtiyaçlarına göre mali gücün tespit edilmesine yönelik farklı yöntemler geliştirebilecektir.

2.6. Verginin Kamu Giderlerinin Karşılığı Olması İlkesi

18.yy'ın sonlarına kadar verginin fayda teorisi yaklaşımına göre toplanılması gerektiği düşüncesiyle sadece kamu hizmetlerinden faydalanan bireylerin faydalandıkları miktar kadar belli bir karşılığı vermesi şeklinde vergi tezahür etmiştir. 19.yy'a gelindiğinde egemenlik teorisinin vergi alanına da yansmasıyla birlikte sadece hizmetten faydalanan kişilerden vergi alınması yönteminden vazgeçilmiştir. Devletin egemenliği altında olan herkesten mali gücü oranlarına göre kamu giderleri için vergi toplanılması anayasal bir yetki halini alarak günümüze kadar uygulanmıştır (Gerçek vd., 2014: 96).

Bu ilke devletin vergileri yalnızca kamu giderlerinin finansman ihtiyacı nedeniyle koyması gerekliliğini ifade eder. Bu ilke sayesinde bireylerden keyfi vergilendirme yapılması önlenmiş olur (Koyuncu, 2016:120). Halen günümüzde geçerliliğini koruyan bu ilkeye göre vergi yükümlüsü belki hiç faydalanmadığı kamu hizmetlerine dahi mali gücü oranında vergi vererek bu hizmetlerin finansmanına katılmış olacaktır. Bu durum verginin kamu giderlerinin karşılığı olması ilkesinin anonimliğini göstermektedir.

3.FARKLI HUKUK SİSTEMLERİNE DAHİL ÜLKE ANAYASALARINDA VERGİLENDİRME İLKELERİ

Yaşanan demokrasi mücadeleleri sonucunda kazanılan edimlerin zamanla en üst norm olan anayasalarda yerini alarak korunması fikri kabul edilmiştir. Vergi anayasası olarak isimlendirilen bu düzenlemelerin çoğu demokratik hukuk sistemini kabul eden ülkelerin anayasalarında yer almıştır. Ancak ortak anayasal vergilendirme ilkeleri olarak ifade

edebileceğimiz verginin kanuniliği, vergide mali güç, vergide eşitlik, vergide adalet, verginin kamu giderleri karşılığı olma ve verginin genelliği ilkelerine her ülke anayasasında çeşitli nedenlerle açıkça veya özel olarak yer verilmemiştir. Fakat bu ilkelerin bazı ülke anayasalarında açıkça yer verilmemiş olması devletin vergilendirme yetkisinin tamamen bu kurallardan bağımsız hareket edebileceği anlamına gelemeyecektir. Bazı ülke anayasalarında ise bu vergilendirme ilkelerine özel olarak yer verilmemekle birlikte genel ilkelerinden çıkarımda bulunabilmek mümkündür.

Hukuk kuralları da insanlık tarihine paralel şekilde gelişim göstermiş ve günümüzdeki hallerine ulaşmışlardır. Hukuk kuralları gelişim sürecinde çeşitli faktörlerden etkilenmiş ve birbirlerinden farklılaşmışlardır (Anayurt, 2021: 67). Farklılaşmaya başlayan hukuk kuralları sui generis yapılara bürünmüştür. Benzer devlet yapılanmalarına, tarihi ve coğrafi bağlara sahip devletler tarafından aynı sui generis yapıya kavuşan hukuk kurallarını tercih edilmiştir. Tercih edilen sui generis hukuk kurallarına göre bir sınıflandırmaya gidilerek hukuk sistemleri oluşturulmuştur. Sınıflandırmada hukukun kaynakları, kuvvetler ayrılığı, hukukun kaynakları ve egemenliğin kaynakları esas alındığından devletlerin vergileme yetkisinin sınırlanmasının görünümü bakımından hukuk sistemleri önemlidir. Günümüzde başlıca Kara Avrupa, Anglo-Sakson, İslami ve Sosyalist Hukuk Sistemleri olmak üzere dört hukuk sistemi mevcuttur. Anayasalarında vergilendirme ilkelerini inceleyeceğimiz üç hukuk sisteminden üç ülke seçilmiştir. Sosyalist Hukuk Sistemine dahil bir ülke seçilmesinin nedeni günümüzde saf olarak uygulanan ülke bulunmamasıdır (Gözler, 2015:145).

3.1. Kara Avrupa Hukuk Sistemine Dahil Bir Ülke: Almanya Federal Cumhuriyeti

Resmi ismiyle Almanya Federal Cumhuriyeti Devleti'nin Anayasası 1949 yılında çıkarılmış ve halen uygulanmaktadır. Günümüze kadar çeşitli tarihlerde değişikliklere uğrayan anayasanın son değişiklik tarihi ise 2020 senesidir. Ülkenin isminde de anlaşılacağı üzere federal devlet modelinin benimsediği ülke parlamenter hükümet sistemiyle yönetilmektedir.

Almanya Anayasası'nda verginin kanuniliği ilkesi açıkça düzenlemese dahi 105. maddesinde vergi konularındaki yasama yetkisinin varlığından bahsedilerek bu ilkeye atıf yapılmıştır (Öz, 2004:83). Bunun dışında diğer temel hak ve özgürlüklerin düzenlendiği 2, 10, 14 ve 28. maddelerinden verginin kanuniliği ilkesi çıkarımında bulunulabilecektir.

Alman Anayasası'nda diğer bir vergilendirme ilkesi olan vergilerin kamu giderlerinin karşılığı olması ilkesi yer almıştır. Buna göre Alman Anayasası'nın 106/3. maddesinde şöyle düzenlenerek bu ilkeye yerilmiştir: “... *Federasyon ve eyaletler eşit olarak kendilerine düşen gerekli giderlerinin karşılanma hakkına sahiptirler...*” Yine aynı maddenin 3.bendindeki şu düzenlemeden: “*Federasyon ve eyaletlerin mali yüklerin karşılama ihtiyaçları, adil bir dengenin kurulması, vergi yükümlülerin haddinden fazla yük altında bırakılmaması...*” vergide adalet ilkesinin anayasada bulunduğunu söyleyebiliriz.

Bazı ülkelerin anayasalarında vergide eşitlik ilkesi özel olarak düzenlendiği gibi bazı ülkelerin anayasalarında ise genel eşitlik düzenlemesinden vergide eşitlik ilkesinin çıkarımı yapılmaktadır. Anayasası'nda yer verilen genel eşitlik ilkesinden vergide eşitlik ilkesinin

çıkartımı yapıldığı diğler bir ÷lke Almanya'dır. Alman Anayasası'nın 'kanun önünde eşitlik' başlıklı 3. maddesinden vergide eşitlik ilkesinin çıkartımı yapılabilecektir (Şişman, 2009: 41). Bu nedenle bir diğler anayasal vergilendirme ilkesinin daha anayasasında yer aldığını kabul edebiliriz.

3.2. Anglo-Sakson Hukuk Sistemine Dahil Bir ÷lke: Amerika Birleşik Devletleri

Yönetim şekli olarak cumhuriyeti seçen ÷lke başkanlık hükümet sistemiyle yönetilen bir federal devlettir. Yazılı ilk anayasa özelliğini taşıyan 1787 tarihli ABD Anayasası günümüzde halen geçerliliğini korumaktadır. Çerçeve bir anayasa olan 1787 ABD Anayasası 1788'de onaylanarak, 1789'da yürürlüğe girmiştir. Yürürlük çok eski olmasından dolayı günümüze kadar birçok değışiklik yaşamış bunlardan ise sonuncusu 1992 tarihinde gerçekleşmiştir.

1787 ABD Anayasası'nın 1. maddesi 8. bölümünde verginin kanuniliğı ilkesine yer aldığı söylenebilecektir. Şöyle ki 1787 Anayasasının 1. maddesinin 8. bölümde ABD'nin yasama organı olan Kongre'nin yetkileri arasında vergileri koyma, kaldırma ve değışiklik yapması sayılmıştır. Yani vergilerin yalnızca kanunlar aracılığıyla temsil yetkisine haiz meclis tarafından çıkarılacağı kabul edildiğinden bahisle bu ilkenin varlığı anayasada net olarak vardır (Buyrukoğlu ve Güner, 2011: 148).

ABD Anayasası'nda verginin genelliğı ilkesine açıkça yer verildiğı gör÷lmektedir. Kongrenin yetkilerinin düzenlendiğı 1. maddesinin 8. bölümünün ilk paragrafında şu hüküm yer almaktadır: *"...Birleşik Devletleri'n tümünde aynı gümrük, üretim ve tüketim vergisi uygulanacaktır..."* Bu hükme göre ABD'de yaşayan herkes eyalet farkı olmaksızın vergi yüküne ortak olması ve yeknesaklığın sağlanması amaçlanmıştır.

Vergide eşitlik ilkesi özel olarak çok sınırlı sayıda ÷lke anayasasında yer verilmiştir. ABD Anayasası'nda da vergide eşitlik ilkesi özel olarak düzenlenmemiş olup genel eşitlik ilkesinden hareketle bu vergilendirme ilkesine ulaşılmaktadır. 1787 ABD Anayasası'nda 1868 tarihinde yapılan 14. değışiklikle beraber giren genel eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı şöyle ifade edilmiştir: *"...Hiçbir eyalet, Birleşik Devletler vatandaşlarının ayrıcalık ve bağışıklıklarını kısıtlayacak yasa yapmayacak veya uygulamayacak ve hiçbir eyalet yasal gerekler yerine getirilmeden bir kişiyi yaşamından, özgürlüğünden ya da malından yoksun etmeyecek ya da kendi yargı yetkisi içindeki bir kişiyi, yasaların eşit koruması dışında bırakmayacaktır."*

3.3. İslam Hukuk Sistemine Dahil Bir ÷lke: İran İslam Cumhuriyeti

İran, resmi ismiyle İran İslam Cumhuriyeti kendine has bir başkanlık hükümet sistemini benimseyen üniter bir devlettir. 1979 yılında yaşanan İran İslam Devrimi sonrasında hazırlanan İran Anayasası 3 Aralık 1979 tarihinde yürürlüğe girmiş ve halen geçerliliğini korumaktadır (Kılınç, 2008: 919). 1979 İran Anayasası, günümüze gelene kadar yaşadığı en kapsamlı ve sonuncu değışiklik 1989 yılında gerçekleşmiştir.

İran'ın yasama organı tek meclisten oluşmakla birlikte iki yapıya sahiptir (Fanid, 2015: 286). Bu ikili yapıdan birisi hem atanan kişilerden hem de meclise önerilen bazı kişiler arasından seçilen üyelerden oluşan Koruyucu Konsey'dir. İran Anayasası'nın 71. maddesine göre, seçimle göreve gelen yasama organının İslami Konsey Meclisi yapısı her türlü konuda İslam'a ve anayasaya aykırı olmadığı müddetçe kanun çıkarabilme yetkisine sahiptir. Koruyucu Konseyin görevi ise İslami Konsey Meclisi tarafından çıkarılan kanunların İslam'ın esaslarına ve anayasaya aykırı olup olmadığını denetlemektir. İran Anayasası'nda vergi ödevi yalnızca 51. maddesinde düzenlenmiştir. Vergi ödeviyle ilgili olan 51. maddesinde verginin kanuniliği ilkesi açıkça ve özel olarak şöyle düzenlenmiştir: *"Kanun gereği olmaksızın hiçbir tür vergi konulamaz. Vergi muafiyeti, istisnaları ve indirimi kanuna göre belirlenir."*

İran Anayasası'nda vergide eşitlik ilkesine özel olarak yer verilmemiş olup genel eşitlik ilkesinden çıkarımda bulunmaktadır. İran Anayasası'nın 'genel ilkeler' başlıklı 1. faslının 3. maddesinin 14. fıkrasında kanun önünde eşitliği, 'milletin hakları' başlıklı 3. faslının 19. maddesi ayrımcılık yasağını, 20. maddesi ise genel eşitliği düzenlemektedir. Bu üç düzenlemede İran'ın eşitlik ilkesini benimsediğini bu nedenle vergi kanunları bakımından da vergi yükümlülerine uygulanacağı sonucuna ulaşılabacaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Vergilendirme ilkeleri, yaşanan demokrasi mücadeleleri sonucunda elde edilen edinimler ilk zamanlar yazılı belgeler olan bildirilerde korunmaya çalışılmıştır. Ancak tarih boyunca yaşanan tecrübeler demokrasi mücadeleleri sonucunda elde edilen edinimlerin normlar hiyerarşisinin en üstünde yer almasını gerektirmiştir. Bu gereklilik, devletin görev ve yetkilerinden birisi olan vergileme konusunda bazı anayasal sınırlamalar getirmiştir. Getirilen anayasal sınırlamalar, anayasal iktisat teorisinin devletin ekonomik alandaki yetkilerinin anayasal düzeyde kısıtlanmasını önerdiği vergi anayasasının vergi yönüne bakan tarafı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vergi anayasası önerisine amacı anayasalarda devletin vergilendirme yetkisi olabildiğinde sınırlandırılarak keyfi ve sınırsız vergi uygulamalarının önüne geçilmesini sağlamaktır. Bu amaçla devletin vergilendirme yetkisini kullanırken uyması gereken kurallar vergi anayasasında işlemsel (prosedürel) ve nümerik-kantitatif sınırlamalar olarak ifade edilmiştir. Bu sınırlamalar içerisinde hayat bulan anayasal vergilendirme ilkeleri olarak şunları sayabiliriz: verginin kanuniliği, vergide adalet, vergide eşitlik, vergide mali güç, verginin genelliği ve verginin kamu giderleri karşılığı olması ilkeleridir.

Çalışmamızda farklı hukuk sistemlerinden seçtiğimiz ülke anayasalarından elde ettiğimiz sonuçlar vergi anayasasının uygulama sahasının önemini göstermiştir. Kara Avrupası Hukuk Sistemine dahil ülke örneğimiz Almanya Anayasası'nda verginin kanuniliği, verginin kamu giderlerinin karşılığı olması ve vergide eşitlik ve vergide adalet ilkelerine yer verildiği belirlenmiştir. Anglo-Sakson Hukuk Sistemine dahil ülke örneğimiz Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nda dünyanın en eski yazılı anayasası olmasına rağmen bu ilkelerden çoğuna yer verildiği belirlenmiştir. ABD Anayasası'nda verginin kanuniliği ilkesine net olarak yer verilmiştir. ABD Anayasası'nda diğer verilen vergilendirme ilkeleri ise verginin genelliği

ve vergide eşitlik ilkesi olarak tarafımızca tespiti yapılmıştır. Son incelediğimiz örnek ülkemizi İslam Hukuk Sistemine dahil olan İran İslam Cumhuriyeti'dir. İran Anayasası'nda verginin kanuniliği ilkesi ve vergide eşitlik ilkesinin tespiti tarafımızca yapılmış olup bunun dışında bir vergilendirme ilkesine rastlanılmamıştır.

Sonuç olarak devletlerin bireyler üzerindeki en önemli etki alanlarından biri olan vergilendirme konusunda kuvvetler ayrımının net olarak oturmadığı, demokratik kural ve kurumların oluşmadığı ülkelerde temel insan hak ve özgürlüklerinin korunması adına daha ayrı bir önem arz etmektedir. Bu nedenle henüz yeterli demokratik gelişim gösteremeyen ülkelerde temel insan hak ve özgürlüklerinin devlet aleyhine genişletilebilmesi adına devletin bireyler üzerindeki yetki ve haklarını sınırlandıran ilkelerin gerekliliği tartışılmaz bir mesele olarak görülmelidir. Bu bakımdan vergilendirme ilkelerinin anayasalarda yer alması temel insan hak ve özgürlüklerin korunması ve gelişimi açısından büyük öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Aktan, Ç.C. (2019). *Kamu tercihi iktisadı ve anayasal politik iktisat* (2.baskı). Seçkin Yayınları.
- Anayurt, Ö. (2021). *Hukuka giriş ve hukukun temel kavramları* (21.baskı). Seçkin Yayınları.
- Aydoğan, A. (2011). *Kamu maliyesi* (14.baskı). Gazi Kitapevi.
- Bay, H. (2017). *Türk vergi sisteminde vergi erozyonuna yol açan uygulamalar ve vergilendirme ilkeleri bakımından değerlendirilmesi* (Tez No. 460561) [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Buyrukoğlu, S. ve Güler, A. (2011). AB ülkelerinde ve ABD’de vergileme yetkisinin kullanımına izin veren hükümlerin türk anayasasında yer alan hükümlerle karşılaştırılması. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 143-154.
- Fanid, N.A. (2015). İran islam cumhuriyetinin hükümet sistemi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(12), 283-296.
- Gerçek, A., Bakar, F., Mercimek, F., Çakır, E.U. ve Asa, S. (2014). Vergilemenin anayasal temellerinin çeşitli ülkeler açısından karşılaştırılması ve türkiye için çıkarımlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 63(1), 81-130.
- Gözler, K. (2015). *Hukuka giriş*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Karakoç, Y. (2013). Anayasal vergilendirme ilkeleri üzerine bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(özel), 1259-1308.
- Kılınç, A. (2008). İran anayasa hukukunun genel esasları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1-2), 907-948.
- Koyuncu, C. (2016). *Anayasal vergilendirme ilkeleri*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Ömercioğlu, A. (2022). Bazı ülkelerin anayasalarındaki vergi ödevine ilişkin düzenlemelerin vergi anayasası kavramı çerçevesinde incelenmesi. *Mali Hukuk Dergisi*, 18(207), 611-636.
- Öncel, M., Kumrulu, A. ve Çağan, N. (2017). *Vergi hukuku* (26.baskı). Turhan Kitapevi.
- Öz, E. (2004). *Vergilemede kanunilik ilkesine göre türk vergi sistemi’nin değerlendirilmesi* (Tez No. 145441) [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

- Özker, N.A. ve Biniş, M. (2009). Mali kurallar ve bir vergi anayasası yaklaşımı. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 39-61.
- Öztürk Vatansever, M. (2014). Vergilerin kanuniliği ilkesinin tarihi gelişimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(özel), 4815-4841.
- Şişman, G. (2009). Demokratik ülkelerin anayasalarında yasallık, mali güce göre vergilendirme ve eşitlik ilkelerinin vergi hukuku açısından değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(2), 31-48.
- Tekbaş, A. (2010). Vergi kanunlarının tabi olduğu anayasal ilkeler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(özel), 123-191.
- Üstün Ü.S. (2003). Vergi hukuku ile ilgili anayasal ilkeler. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1-2), 251-271.
- Yay S. (2020). Hukuk ve iktisat yaklaşımından kurumsal iktisat ve anayasal iktisat: Farklılıklar ve benzerlikler üzerine bir inceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(79), 963-973.

TÜRK HUKUKUNDA YATIRIM YOLUYLA VATANDAŞLIK KAZANIMI**Prof. Dr. Necla Öztürk**

Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, ORCID ID: 0000-0003-1259-980X.

ÖZET

Dünyada birçok ülke tarafından pozitif düzenlemelere konu edilen yatırım yoluyla vatandaşlık kazandırma müessesesi, Türkiye’de de geçmişten bu yana pozitif düzenlemelerde yerini almıştır. Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığının kazanılmasına ilişkin olarak pozitif düzenlemelerde 2016 yılından itibaren çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu değişikliklerle, yatırım yoluyla vatandaşlık kazanabilecek kişi gruplarında, vatandaşlık kazanımına imkân veren yatırım tutarları ve ölçütlerinde düzenlemeler ihdas edilmiştir. Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığının kazanılması hususunda yapılan son maddi değişiklik ise 13.05.2022 tarihli 31834 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 5554 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararına dayanan Yönetmelik ile gerçekleşmiştir.

Son değişikliklerle birlikte, yatırım yoluyla Türk vatandaşlığının kazanılmasına ilişkin olarak Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliğin (TVKUY) 20. maddesi uyarınca, yatırım yoluyla istisnai olarak Türk vatandaşlığını kazanmak isteyenler için herhangi birinin sağlanması yeterli olmak üzere gerekli şartlar şunlardır: En az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında sabit sermaye yatırımı gerçekleştirenler, en az 400.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarındaki taşınmazı satın aldığı veya kat mülkiyeti ya da kat irtifakı kurulmuş, en az 400.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarı peşin olarak yatırılan ve buna bağlı olarak taşınmaz satış vaadi sözleşmesi kuranlar; en az 50 kişilik istihdam oluşturduğu tespit edilenler; en az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında mevduatı Türkiye’de faaliyet gösteren bankalara yatırdığı tespit edilenler; en az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında Devlet borçlanma araçlarını satın aldığı tespit edilenler; en az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında gayrimenkul yatırım fonu katılma payı veya girişim sermayesi yatırım fonu katılma payı satın alanlar; en az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında katkı payını, kapsamı Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından belirlenen fonlarda tutma ve üç yıl sistemde kalma şartıyla bireysel emeklilik sistemine yatıranlar.

Anahtar Kelimeler: Yatırım, vatandaşlık kazanımı, istisnai kazanım.

1. GİRİŞ

Günden güne her anlamda küreselleşen, toplumların ve devletlerin iletişiminin had safhaya ulaştığı dünyada, 1980’li yıllardan itibaren yatırım yoluyla vatandaşlık kazandırma programları uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye de bu akıma katılmış ve Türk Vatandaşlığı

Kanununda¹ (TVK) yapılan değişiklik sonucunda yabancı yatırımcılara vatandaşlık kazandırma olanağı sağlanmıştır. Özellikle, Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte² yapılan değişikliklerle, Türkiye’de belirlenen kapsam ve ölçüde yatırım yapan yabancı kişilerin istisnâi telsik yoluyla Türk vatandaşlığını kazanması mümkün kılınmıştır.

2. ANAYASAL VE YASAL DÜZENLEMELER IŞIĞINDA TÜRK HUKUKUNDA YATIRIM YOLUYLA VATANDAŞLIK KAZANMA

Anayasa³ uyarınca vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir (m. 66/3). Türk vatandaşlığının yatırım yoluyla istisnai bir şekilde kazanılması ise TVK’da düzenleme alanı bulmuştur. Kanuna göre, millî güvenlik ve kamu düzeni bakımından engel teşkil edecek bir hali bulunmamak şartıyla Cumhurbaşkanı kararı ile 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun⁴ (YUKK) 31’inci maddesinin birinci fıkrasının (j) bendi uyarınca ikamet izni alanlar ile Turkuaz Kart sahibi yabancılar ve bunların yabancı eşi, kendisinin ve eşinin ergin olmayan veya bağımlı yabancı çocuğu Türk vatandaşlığını kazanabilirler (m. 12/1-b). Anılan Kanun uyarınca, kısa dönem ikamet izni alabilecek yabancılar, Türkiye’de çalışmayan ancak Cumhurbaşkanınca belirlenecek kapsam ve tutarda yatırım yapacaklar ile bunların yabancı eşi, kendisinin ve eşinin ergin olmayan veya bağımlı yabancı çocuğu olarak belirtilmiştir (m. 31/1-j).

2.1. Yatırım Yoluyla Türk Vatandaşlığını Kazanmanın Koşulları

Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığının kazanılmasına ilişkin yasal düzenlemelerde ise yıllar içinde birçok değişiklik yapılmıştır. Son değişiklik ise 5554 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı⁵ dayanan Yönetmelik ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu değişikliklerle birlikte, Türk vatandaşlığının yatırım yoluyla kazanılmasına ilişkin yürürlükteki düzenlemeye göre, Yönetmelikte düzenleme alanı bulan şartlardan herhangi birini sağlayan yabancı, TVK m. 12/1-b hükmü kapsamında Cumhurbaşkanı kararı ile Türk vatandaşlığını kazanabilecektir (TVKUY m. 20/2).

Yönetmelikte yer alan şartlardan ilki, en az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında sabit sermaye yatırımı gerçekleştirdiği Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca tespit edilmiş olmaktır (m. 20/2-a). Sabit sermaye yatırımı, bir ekonomideki üretim unsurlarının gerçek sermayeyi arttırmak amacıyla belirli bir zaman aralığındaki mal ve hizmet üretimini, uzun vadede tüketim ile ihracat olanaklarını arttırmak amacıyla sürekli kullanılabilen ve dayanıklı mal olarak nitelendirilen makine, teçhizat, bina, yol, baraj gibi inşaatı kapsayan yatırımlardır⁶. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının yayımladığı “Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik Kapsamında

¹ RG 12.06.2009 - 27256.

² RG 06.04.2010 - 27544.

³ RG 09.11.1982 - 17863 (Mükerrer).

⁴ RG 04.04.2013 - 28615.

⁵ RG: 13.05.2022 - 31834.

⁶ Öztürk, N., *Yatırım Yoluyla İkamet Etme ve Vatandaşlık Kazanma*, On İki Levha Yayıncılık, 2022, s. 150.

Sabit Sermaye Yatırımlarına İlişkin Uygulama Usul ve Esasları”na⁷ göre, sabit sermaye yatırımı, mal ve hizmet üretimine yönelik arsa, bina, makine ve teçhizat gibi yatırım unsurlarını içermelidir. Sabit sermaye yatırımı, yeni bir yatırım şeklinde olabileceği gibi, mevcut bir şirketin bir kısmına veya tamamına tekabül eden hisselerinin satın alınması şeklinde de gerçekleştirilebilmektedir⁸.

En az 400.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarındaki taşınmazı tapu kayıtlarına üç yıl satılmaması şerhi koyulmak şartıyla satın aldığı veya kat mülkiyeti ya da kat irtifakı kurulmuş, en az 400.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarı peşin olarak yatırılan ve tapu siciline üç yıl süreyle devir ve terkinin yapılmayacağı taahhüdü şerh edilmek şartıyla noterde düzenlenmiş, sözleşme ile taşınmazın satışının vaat edildiği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığınca tespit edilenler de yatırım yoluyla Türk vatandaşlığı kazanabilirler (TVKUY m. 20/2-b).

En az 50 kişilik istihdam oluşturduğu Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca tespit edilen yabancılar, yatırım yoluyla Türk vatandaşlığını kazanabilirler (TVKUY m.20/2-c). Oluşturulan istihdam, Sosyal Güvenlik Kurumu sisteminden alınmış güncel tarihli İşyeri Çalışan Listesi ile belgelendirilmelidir⁹.

En az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında mevduatı üç yıl tutma şartıyla Türkiye’de faaliyet gösteren bankalara yatırdığı Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumunca tespit edilenler Türk vatandaşlığını yatırım yoluyla kazanabilirler (TVKUY m. 20/2-ç).

En az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında Devlet borçlanma araçlarını üç yıl tutmak şartıyla satın aldığı Hazine ve Maliye Bakanlığınca tespit edilenler yatırım yoluyla istisnai olarak Türk vatandaşlığını kazanabilirler (TVKUY m. 20/2-d). “Devlet Borçlanma Araçlarına Yatırım Yapan Yabancıların Türk Vatandaşlığına Başvurabilmesine Yönelik Hazine ve Maliye Bakanlığı’nca Belirlenen Usul ve Esaslar”¹⁰ uyarınca, devlet borçlanma araçları, devlet iç borçlanma senetleri ve dış finansman sağlamaya yönelik yurt dışı piyasalarda ihraç edilen tahviller ile 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun kapsamında Hazine Müsteşarlığı Varlık Kiralama AŞ tarafından yurt içi ve yurt dışı piyasalarda ihraç edilen kira sertifikalarını ifade etmektedir. Yatırımcıların sabit getirili menkul kıymetler ile yatırım yapacakları fiyatların piyasada rekabet ortamında belirlenmesi ve istenildiğinde nakde dönüştürülebilmesi, borçlanma araçları piyasasının temel amacıdır¹¹.

En az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında gayrimenkul yatırım fonu katılma payı veya girişim sermayesi yatırım fonu katılma payını en az üç yıl elinde tutma şartıyla satın aldığı Sermaye Piyasası Kurulunca tespit edilenler de Türk vatandaşlığını yatırım

⁷ <https://www.sanayi.gov.tr/destek-ve-tesvikler/yatirim-tesvik-sistemleri/md9703011618> (Erişim Tarihi: 09.11.2022).

⁸ Uslu, H., Ada Altun, A., Sabit Sermaye Yatırımları ile Milli Gelir İlişkisi: Kamu ve Özel Kesim Ayrımında 1963-2018 Türkiye Uygulaması, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 10, 19, 2021, s. 13 vd.

⁹ Öztürk, s. 154-155.

¹⁰ <https://www.clouds.com.tr/web/uploads/dosya/283877.pdf> (Erişim Tarihi: 09.11.2022).

¹¹ Öztürk, s. 155.

yoluyla kazanabilirler (TVKUY m. 20/2-e). Gayrimenkul yatırım ve girişim sermayesi fonu, III-52.3 sayılı Gayrimenkul Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği¹² uyarınca, nitelikli yatırımcılardan katılma payları karşılığında toplanan paralarla, pay sahipleri hesabına inançlı mülkiyet esaslarına göre Sermaye Piyasası Kurulu tarafından belirlenmiş varlık ve işlemlerden oluşan portföyü işletmek amacıyla portföy yönetim şirketleri ve gayrimenkul/girişim sermayesi portföy yönetim şirketleri tarafından süreli veya süresiz olarak kurulan ve tüzel kişiliği bulunmayan malvarlığı olarak tanımlanmıştır.

Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığı kazanabilmek için pozitif düzenlemede yer verilen son şart ise en az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında katkı payını, kapsamı Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından belirlenen fonlarda tutma ve üç yıl sistemde kalma şartıyla bireysel emeklilik sistemine yatırdığı Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumunca tespit edilmiş olmaktır (TVKUY m. 20/2-f). Şirket tarafından emeklilik sözleşmesi kapsamında alınan ve katılımcılar adına bireysel emeklilik hesaplarında izlenen katkıların, riskin dağıtılması ve inançlı mülkiyet esaslarına göre işletilmesi amacıyla oluşturulan malvarlığı bireysel emeklilik yatırım fonu olarak adlandırılmaktadır¹³.

2.2. Başvuru, Usul ve Karar Mercii

Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığı kazanmak için başvuru öncesinde bir uygunluk belgesi alınması gerekmektedir. Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan “Yabancı Yatırımcıların İstisnaî Olarak Türk Vatandaşlığını Kazanmalarına İlişkin Usul ve Esasları”¹⁴ uyarınca, uygunluk belgesi, Yönetmeliğin m. 20/2 hükmünde belirtilen ve başvuru sahibinin aranan şartları taşıdığının ilgili Bakanlık/Kurum tarafından tespit edildiğine ilişkin belgedir. Söz konusu Usul ve Esaslar uyarınca tespit kurumu, Yönetmeliğin 20. maddesinin 2. fıkrasında belirtilen ve başvuru sahibinin aranan şartları taşıyıp taşımadığını tespit edecek Bakanlık/Kurumu ifade etmektedir. Netice itibarıyla, Yönetmelikte belirlenen tespit kurumu ve her bir tespit kurumunun uygunluk belgesi vermek için esas aldığı hususlar, vatandaşlık kazanımına imkân veren yatırım türüne göre farklılık göstermektedir.

Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığını kazanmak isteyen yabancı kişinin, Yönetmelikte belirlenen tespit makamlarınca düzenlenecek uygunluk belgesinin yanı sıra kısa dönem ikamet izni de almış olması gerekmektedir (TVK m.12/1-b). Yukarıda anılan Usul ve Esaslar uyarınca, yatırım yoluyla vatandaşlık kazanmak isteyen yatırımcı, tespit kurumunun olumlu görüş bildirilmesi hâlinde, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 31. maddesinin 1. fıkrasının (j) bendi kapsamında ikamet izni düzenlenebilmesi için gerekli belgeler ile ikamet ettiği İl Göç İdaresi Müdürlüğüne başvurmalıdır (m. 3/2). Ek olarak, tespit kurumlarınca adlarına uygunluk belgesi düzenlenen yabancı yatırımcıların ikamet izni başvurusu İstanbul ve Ankara’da faaliyette bulunan Özel Ortak Ofislere yapılmalıdır (m. 5). Ayrıca, başvuruların özel

¹²<https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=19227&mevzuatTur=Tebliğ&mevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 09.10.2022).

¹³ Öztürk, s. 157.

¹⁴ <https://www.nvi.gov.tr/kurumlar/nvi.gov.tr/mevzuat/nufusmevzuat/talimat/yabanci-yatirimcilarin-istisnai-olarak-turk-vatandasligini-kazanmalarina-iliskin-usul-ve-esaslar.pdf> (Erişim Tarihi: 09.11.2022).

vekâletname ile yapılması da mümkündür¹⁵. Bu durumda vatandaşlık kazanmak isteyen yabancı yatırımcının Türkiye'ye giriş yapmasına gerek bulunmayıp; ikamet izni alması gerekli ve yeterlidir.

Uygunluk belgesi ve kısa dönem ikamet izninin alınmasının ardından vatandaşlık başvurusu yapılabilmesi için gerekli belgelerle birlikte ikamet edilen İl Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğüne başvurulmalıdır (Usul ve Esaslar m. 3/2). Dolayısıyla, başvuru mercii yabancı yatırımcının ikamet ettiği yer İl Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğüdür. Karar mercii ise TVK m. 12/1 hükmü uyarınca Cumhurbaşkanındır.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Anayasa m. 66/3 hükmü uyarınca, vatandaşlığın kazanılması koşullarının kanunda düzenlenmesi gerekmektedir. Fakat yatırım yoluyla vatandaşlık kazanma koşulları, Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte düzenlenmiştir. Bu düzenleme Anayasadaki kanunilik ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. Bu nedenle, vatandaşlığın kazanılmasına ilişkin koşullar herhangi bir tereddütte yer vermeyecek şekilde net ve açık bir şekilde kanunda düzenlenmeli, kanunilik ilkesi gereği kıyas yasağı uygulanmalı ve genişletici yorum yapılmamalıdır.

Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığının kazanılmasında, her ne kadar ikamet koşulunun arandığı ileri sürülebilirse de esasen ikamet izni alma koşulu aranmakta, ikamet etme koşulu aranmamaktadır. Dolayısıyla, doktrinde ve AB'de çok tartışılan ikamet etme koşulu aranmaksızın doğrudan vatandaşlık kazanılmasına imkân veren programdan vazgeçilerek, ya en az 2 yıl ikamet koşulunun kabul edilmesi gerektiği ya da hibrit yatırım programının tercih edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Öztürk, N., *Yatırım Yoluyla İkamet Etme ve Vatandaşlık Kazanma*, On İki Levha Yayıncılık, 2022.

Uslu, H., Ada Altun, A., Sabit Sermaye Yatırımları ile Milli Gelir İlişkisi: Kamu ve Özel Kesim Ayrımında 1963-2018 Türkiye Uygulaması, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 19, 2021.

¹⁵ Öztürk, s. 173.

TÜRK HUKUKUNDA YATIRIM YOLUYLA VATANDAŞLIK KAZANIMI**Prof. Dr. Necla Öztürk**

Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, ORCID ID: 0000-0003-1259-980X.

ÖZET

Dünyada birçok ülke tarafından pozitif düzenlemelere konu edilen yatırım yoluyla vatandaşlık kazandırma müessesesi, Türkiye’de de geçmişten bu yana pozitif düzenlemelerde yerini almıştır. Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığının kazanılmasına ilişkin olarak pozitif düzenlemelerde 2016 yılından itibaren çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu değişikliklerle, yatırım yoluyla vatandaşlık kazanabilecek kişi gruplarında, vatandaşlık kazanımına imkân veren yatırım tutarları ve ölçütlerinde düzenlemeler ihdas edilmiştir. Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığının kazanılması hususunda yapılan son maddi değişiklik ise 13.05.2022 tarihli 31834 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 5554 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararına dayanan Yönetmelik ile gerçekleşmiştir.

Son değişikliklerle birlikte, yatırım yoluyla Türk vatandaşlığının kazanılmasına ilişkin olarak Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliğin (TVKUY) 20. maddesi uyarınca, yatırım yoluyla istisnai olarak Türk vatandaşlığını kazanmak isteyenler için herhangi birinin sağlanması yeterli olmak üzere gerekli şartlar şunlardır: En az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında sabit sermaye yatırımı gerçekleştirenler, en az 400.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarındaki taşınmazı satın aldığı veya kat mülkiyeti ya da kat irtifakı kurulmuş, en az 400.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarı peşin olarak yatırılan ve buna bağlı olarak taşınmaz satış vaadi sözleşmesi kuranlar; en az 50 kişilik istihdam oluşturduğu tespit edilenler; en az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında mevduatı Türkiye’de faaliyet gösteren bankalara yatırdığı tespit edilenler; en az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında Devlet borçlanma araçlarını satın aldığı tespit edilenler; en az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında gayrimenkul yatırım fonu katılma payı veya girişim sermayesi yatırım fonu katılma payı satın alanlar; en az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında katkı payını, kapsamı Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından belirlenen fonlarda tutma ve üç yıl sistemde kalma şartıyla bireysel emeklilik sistemine yatıranlar.

Anahtar Kelimeler: Yatırım, vatandaşlık kazanımı, istisnai kazanım.

1. GİRİŞ

Günden güne her anlamda küreselleşen, toplumların ve devletlerin iletişiminin had safhaya ulaştığı dünyada, 1980’li yıllardan itibaren yatırım yoluyla vatandaşlık kazandırma programları uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye de bu akıma katılmış ve Türk Vatandaşlığı

Kanununda¹⁶ (TVK) yapılan değişiklik sonucunda yabancı yatırımcılara vatandaşlık kazandırma olanağı sağlanmıştır. Özellikle, Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte¹⁷ yapılan değişiklikle, Türkiye’de belirlenen kapsam ve ölçüde yatırım yapan yabancı kişilerin istisnai telsik yoluyla Türk vatandaşlığını kazanması mümkün kılınmıştır.

2. ANAYASAL VE YASAL DÜZENLEMELER İŞİĞİNDA TÜRK HUKUKUNDA YATIRIM YOLUYLA VATANDAŞLIK KAZANMA

Anayasa¹⁸ uyarınca vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir (m. 66/3). Türk vatandaşlığının yatırım yoluyla istisnai bir şekilde kazanılması ise TVK’da düzenleme alanı bulmuştur. Kanuna göre, millî güvenlik ve kamu düzeni bakımından engel teşkil edecek bir hali bulunmamak şartıyla Cumhurbaşkanı kararı ile 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun¹⁹ (YUKK) 31’inci maddesinin birinci fıkrasının (j) bendi uyarınca ikamet izni alanlar ile Turkuaz Kart sahibi yabancılar ve bunların yabancı eşi, kendisinin ve eşinin ergin olmayan veya bağımlı yabancı çocuğu Türk vatandaşlığını kazanabilirler (m. 12/1-b). Anılan Kanun uyarınca, kısa dönem ikamet izni alabilecek yabancılar, Türkiye’de çalışmayan ancak Cumhurbaşkanınca belirlenecek kapsam ve tutarda yatırım yapacaklar ile bunların yabancı eşi, kendisinin ve eşinin ergin olmayan veya bağımlı yabancı çocuğu olarak belirtilmiştir (m. 31/1-j).

2.1. Yatırım Yoluyla Türk Vatandaşlığını Kazanmanın Koşulları

Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığının kazanılmasına ilişkin yasal düzenlemelerde ise yıllar içinde birçok değişiklik yapılmıştır. Son değişiklik ise 5554 sayılı Cumhurbaşkanı Kararına²⁰ dayanan Yönetmelik ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu değişiklikle birlikte, Türk vatandaşlığının yatırım yoluyla kazanılmasına ilişkin yürürlükteki düzenlemeye göre, Yönetmelikte düzenleme alanı bulan şartlardan herhangi birini sağlayan yabancı, TVK m. 12/1-b hükmü kapsamında Cumhurbaşkanı kararı ile Türk vatandaşlığını kazanabilecektir (TVKUY m. 20/2).

Yönetmelikte yer alan şartlardan ilki, en az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında sabit sermaye yatırımı gerçekleştirdiği Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca tespit edilmiş olmaktır (m. 20/2-a). Sabit sermaye yatırımı, bir ekonomideki üretim unsurlarının gerçek sermayeyi arttırmak amacıyla belirli bir zaman aralığındaki mal ve hizmet üretimini, uzun vadede tüketim ile ihracat olanaklarını arttırmak amacıyla sürekli kullanılabilen ve dayanıklı mal olarak nitelendirilen makine, teçhizat, bina, yol, baraj gibi inşaatı kapsayan yatırımlardır²¹. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının yayımladığı “Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik Kapsamında

¹⁶ RG 12.06.2009 - 27256.

¹⁷ RG 06.04.2010 - 27544.

¹⁸ RG 09.11.1982 - 17863 (Mükerrer).

¹⁹ RG 04.04.2013 - 28615.

²⁰ RG: 13.05.2022 - 31834.

²¹ Öztürk, N., *Yatırım Yoluyla İkamet Etme ve Vatandaşlık Kazanma*, On İki Levha Yayıncılık, 2022, s. 150.

Sabit Sermaye Yatırımlarına İlişkin Uygulama Usul ve Esasları’na²² göre, sabit sermaye yatırımı, mal ve hizmet üretimine yönelik arsa, bina, makine ve teçhizat gibi yatırım unsurlarını içermelidir. Sabit sermaye yatırımı, yeni bir yatırım şeklinde olabileceği gibi, mevcut bir şirketin bir kısmına veya tamamına tekabül eden hisselerinin satın alınması şeklinde de gerçekleştirilebilmektedir²³.

En az 400.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarındaki taşınmazı tapu kayıtlarına üç yıl satılmaması şerhi koyulmak şartıyla satın aldığı veya kat mülkiyeti ya da kat irtifakı kurulmuş, en az 400.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarı peşin olarak yatırılan ve tapu siciline üç yıl süreyle devir ve terkinin yapılmayacağı taahhüdü şerh edilmek şartıyla noterde düzenlenmiş, sözleşme ile taşınmazın satışının vaat edildiği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığınca tespit edilenler de yatırım yoluyla Türk vatandaşlığı kazanabilirler (TVKUY m. 20/2-b).

En az 50 kişilik istihdam oluşturduğu Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca tespit edilen yabancılar, yatırım yoluyla Türk vatandaşlığını kazanabilirler (TVKUY m.20/2-c). Oluşturulan istihdam, Sosyal Güvenlik Kurumu sisteminden alınmış güncel tarihli İşyeri Çalışan Listesi ile belgelendirilmelidir²⁴.

En az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında mevduatı üç yıl tutma şartıyla Türkiye’de faaliyet gösteren bankalara yatırdığı Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumunca tespit edilenler Türk vatandaşlığını yatırım yoluyla kazanabilirler (TVKUY m. 20/2-ç).

En az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında Devlet borçlanma araçlarını üç yıl tutmak şartıyla satın aldığı Hazine ve Maliye Bakanlığınca tespit edilenler yatırım yoluyla istisnai olarak Türk vatandaşlığını kazanabilirler (TVKUY m. 20/2-d). “Devlet Borçlanma Araçlarına Yatırım Yapan Yabancıların Türk Vatandaşlığına Başvurabilmesine Yönelik Hazine ve Maliye Bakanlığı’nca Belirlenen Usul ve Esaslar”²⁵ uyarınca, devlet borçlanma araçları, devlet iç borçlanma senetleri ve dış finansman sağlamaya yönelik yurt dışı piyasalarda ihraç edilen tahviller ile 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun kapsamında Hazine Müsteşarlığı Varlık Kiralama AŞ tarafından yurt içi ve yurt dışı piyasalarda ihraç edilen kira sertifikalarını ifade etmektedir. Yatırımcıların sabit getirili menkul kıymetler ile yatırım yapacakları fiyatların piyasada rekabet ortamında belirlenmesi ve istenildiğinde nakde dönüştürülebilmesi, borçlanma araçları piyasasının temel amacıdır²⁶.

En az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında gayrimenkul yatırım fonu katılma payı veya girişim sermayesi yatırım fonu katılma payını en az üç yıl elinde tutma şartıyla satın aldığı Sermaye Piyasası Kurulunca tespit edilenler de Türk vatandaşlığını yatırım

²² <https://www.sanayi.gov.tr/destek-ve-tesvikler/yatirim-tesvik-sistemleri/md9703011618> (Erişim Tarihi: 09.11.2022).

²³ Uslu, H., Ada Altun, A., Sabit Sermaye Yatırımları ile Milli Gelir İlişkisi: Kamu ve Özel Kesim Ayrımında 1963-2018 Türkiye Uygulaması, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 10, 19, 2021, s. 13 vd.

²⁴ Öztürk, s. 154-155.

²⁵ <https://www.clouds.com.tr/web/uploads/dosya/283877.pdf> (Erişim Tarihi: 09.11.2022).

²⁶ Öztürk, s. 155.

yoluyla kazanabilirler (TVKUY m. 20/2-e). Gayrimenkul yatırım ve girişim sermayesi fonu, III-52.3 sayılı Gayrimenkul Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği²⁷ uyarınca, nitelikli yatırımcılardan katılma payları karşılığında toplanan paralarla, pay sahipleri hesabına inançlı mülkiyet esaslarına göre Sermaye Piyasası Kurulu tarafından belirlenmiş varlık ve işlemlerden oluşan portföyü işletmek amacıyla portföy yönetim şirketleri ve gayrimenkul/girişim sermayesi portföy yönetim şirketleri tarafından süreli veya süresiz olarak kurulan ve tüzel kişiliği bulunmayan malvarlığı olarak tanımlanmıştır.

Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığı kazanabilmek için pozitif düzenlemede yer verilen son şart ise en az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında katkı payını, kapsamı Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından belirlenen fonlarda tutma ve üç yıl sistemde kalma şartıyla bireysel emeklilik sistemine yatırdığı Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumunca tespit edilmiş olmaktır (TVKUY m. 20/2-f). Şirket tarafından emeklilik sözleşmesi kapsamında alınan ve katılımcılar adına bireysel emeklilik hesaplarında izlenen katkıların, riskin dağıtılması ve inançlı mülkiyet esaslarına göre işletilmesi amacıyla oluşturulan malvarlığı bireysel emeklilik yatırım fonu olarak adlandırılmaktadır²⁸.

2.2. Başvuru, Usul ve Karar Mercii

Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığı kazanmak için başvuru öncesinde bir uygunluk belgesi alınması gerekmektedir. Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan “Yabancı Yatırımcıların İstisnaî Olarak Türk Vatandaşlığını Kazanmalarına İlişkin Usul ve Esasları”²⁹ uyarınca, uygunluk belgesi, Yönetmeliğin m. 20/2 hükmünde belirtilen ve başvuru sahibinin aranan şartları taşıdığının ilgili Bakanlık/Kurum tarafından tespit edildiğine ilişkin belgedir. Söz konusu Usul ve Esaslar uyarınca tespit kurumu, Yönetmeliğin 20. maddesinin 2. fıkrasında belirtilen ve başvuru sahibinin aranan şartları taşıyıp taşımadığını tespit edecek Bakanlık/Kurumu ifade etmektedir. Netice itibarıyla, Yönetmelikte belirlenen tespit kurumu ve her bir tespit kurumunun uygunluk belgesi vermek için esas aldığı hususlar, vatandaşlık kazanımına imkân veren yatırım türüne göre farklılık göstermektedir.

Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığını kazanmak isteyen yabancı kişinin, Yönetmelikte belirlenen tespit makamlarınca düzenlenecek uygunluk belgesinin yanı sıra kısa dönem ikamet izni de almış olması gerekmektedir (TVK m.12/1-b). Yukarıda anılan Usul ve Esaslar uyarınca, yatırım yoluyla vatandaşlık kazanmak isteyen yatırımcı, tespit kurumunun olumlu görüş bildirilmesi hâlinde, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 31. maddesinin 1. fıkrasının (j) bendi kapsamında ikamet izni düzenlenebilmesi için gerekli belgeler ile ikamet ettiği İl Göç İdaresi Müdürlüğüne başvurmalıdır (m. 3/2). Ek olarak, tespit kurumlarınca adlarına uygunluk belgesi düzenlenen yabancı yatırımcıların ikamet izni başvurusu İstanbul ve Ankara’da faaliyette bulunan Özel Ortak Ofislere yapılmalıdır (m. 5). Ayrıca, başvuruların özel

²⁷ <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=19227&mevzuatTur=Tebliğ&mevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 09.10.2022).

²⁸ Öztürk, s. 157.

²⁹ <https://www.nvi.gov.tr/kurumlar/nvi.gov.tr/mevzuat/nufusmevzuat/talimat/yabanci-yatirimcilarin-istisnai-olarak-turk-vatandasligini-kazanmalarina-iliskin-usul-ve-esaslar.pdf> (Erişim Tarihi: 09.11.2022).

vekâletname ile yapılması da mümkündür³⁰. Bu durumda vatandaşlık kazanmak isteyen yabancı yatırımcının Türkiye'ye giriş yapmasına gerek bulunmayıp; ikamet izni alması gerekli ve yeterlidir.

Uygunluk belgesi ve kısa dönem ikamet izninin alınmasının ardından vatandaşlık başvurusu yapılabilmesi için gerekli belgelerle birlikte ikamet edilen İl Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğüne başvurulmalıdır (Usul ve Esaslar m. 3/2). Dolayısıyla, başvuru mercii yabancı yatırımcının ikamet ettiği yer İl Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğüdür. Karar mercii ise TVK m. 12/1 hükmü uyarınca Cumhurbaşkanındır.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Anayasa m. 66/3 hükmü uyarınca, vatandaşlığın kazanılması koşullarının kanunda düzenlenmesi gerekmektedir. Fakat yatırım yoluyla vatandaşlık kazanma koşulları, Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte düzenlenmiştir. Bu düzenleme Anayasadaki kanunilik ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. Bu nedenle, vatandaşlığın kazanılmasına ilişkin koşullar herhangi bir tereddütte yer vermeyecek şekilde net ve açık bir şekilde kanunda düzenlenmeli, kanunilik ilkesi gereği kıyas yasağı uygulanmalı ve genişletici yorum yapılmamalıdır.

Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığının kazanılmasında, her ne kadar ikamet koşulunun arandığı ileri sürülebilirse de esasen ikamet izni alma koşulu aranmakta, ikamet etme koşulu aranmamaktadır. Dolayısıyla, doktrinde ve AB'de çok tartışılan ikamet etme koşulu aranmaksızın doğrudan vatandaşlık kazanılmasına imkân veren programdan vazgeçilerek, ya en az 2 yıl ikamet koşulunun kabul edilmesi gerektiği ya da hibrit yatırım programının tercih edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Öztürk, N., *Yatırım Yoluyla İkamet Etme ve Vatandaşlık Kazanma*, On İki Levha Yayıncılık, 2022.

Uslu, H., Ada Altun, A., Sabit Sermaye Yatırımları ile Milli Gelir İlişkisi: Kamu ve Özel Kesim Ayrımında 1963-2018 Türkiye Uygulaması, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 19, 2021.

³⁰ Öztürk, s. 173.

İŞ HAYATINDA STRES, KAYGI, DEPRESYON BULAŞICI MI? NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi, ADEVİYE ERDOĞAN ¹

¹ Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Meslek Yüksekokulu,
<https://orcid.org/0000-0002-5996-7334>

ÖZET

Araştırmada, iş yerinde yaşanan stres, kaygı, depresyon gibi duygu durum bozukluklarının çalışanların performansını etkileyip etkilemediğinin ve stres, kaygı, depresyon gibi duygu durum bozukluklarının bulaşıcı olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Günümüzde yaşanan ekonomik krizler, salgın hastalıklar, geçim sıkıntısı gibi olaylar, iş yerinde yaşanan rol belirsizlikleri, aşırı iş yükü, rol çatışmaları, çalışma arkadaşlarıyla olan ilişkiler, kariyer engelleri, performans değerlemesi, yönetici tutumları gibi etkenler insanların stres, kaygı hatta depresyon gibi ruh sağlığı sorunları yaşamasına sebep olmaktadır. Çalışanların yaşadıkları stres, kaygı ve depresyon gibi durumların hem fiziksel hem de mental sorunlara sebep olduğu yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur. Özellikle stresin depresyon başta olmak üzere diğer zihinsel rahatsızlıkları tetiklediği, ülser, hipertansiyon ve kalp rahatsızlıklarına da yol açtığı tespit edildiği çalışmalar oldukça yaygındır. Aynı zamanda yabancı literatürde stres, kaygı, depresyon gibi zihinsel bozuklukların bulaşıcılığı ile ilgili çok sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Konunun önemi düşünüldüğünde araştırmada katılımcılarla yapılan derinlemesine görüşmeler ile toplanan verilerin kodlanmasıyla ortaya çıkan sonuçların önemli olduğu ve alan yazına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Çalışma nitel araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırma kapsamında durum (örnek olay) çalışması yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada bir kamu kurumunda çalışan 10 kişi ile görüşülerek veriler elde edilmiştir. Verilerin toplanması sırasında yüzyüze görüşme yöntemi uygulanmıştır. Bu bağlamda katılımcılara araştırmacı tarafından hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorular yöneltilerek cevap alınmıştır. Toplanan veriler araştırmacı tarafından literatür ışığında kodlanarak temalar ortaya çıkmıştır.

Araştırmada elde edilen verilerin kodlanması ile elde edilen bulgular yorumlanarak sonuçlar elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar ışığında araştırma soruları açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın alan yazına, araştırmacılara ve özellikle yoğun stres altında çalışanlar olmak üzere tüm çalışanlara faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Stres, kaygı, depresyon, iş hayatı, duygu bulaşması.

ARE STRESS, ANXIETY, AND DEPRESSION CONTAGIOUS IN BUSINESS LIFE?

ABSTRACT

The objective of the research is to determine whether mood disorders that stress, anxiety, and depression impair workers' performance at work and whether emotions such as stress, anxiety and depression are contagious.

People nowadays encounter mental health issues including stress, anxiety, and even depression due to factors like economic crises, epidemics, financial challenges, role uncertainty at work, an excessive workload, role conflicts, career barriers, performance appraisal, managerial attitudes and relationships with coworkers. Studies have shown that workplace stress, anxiety, and depression can lead to both physical and mental issues. Studies have shown that stress induces various mental problems, including depression, as well as ulcers, hypertension, and cardiac conditions. The spread of mental illnesses including stress, anxiety, and depression has also been extensively researched in international literature.

Given the significance of the topic, it is determined that the findings from the coding of the information gathered through in-depth interviews with study participants are significant and will contribute to the literature.

The research was planned as a qualitative investigation. Within the parameters of the research, a case study approach was adopted. 10 employees of a public institution were interviewed to get the data for this study. Data was collected using the face-to-face interview approach. In this context, answers were received by asking the questions in the semi-structured interview form prepared by the researcher. In light of the literature, the researcher coded the data obtained, and themes started to emerge. The outcomes were determined by interpreting the conclusions drawn from the coding of the research's data. The study questions were made an attempt to be explained in light of the data found.

The study is thought to benefit the literature, researchers, and all workers, particularly those who work in high-stress environments.

Keywords: Stress, anxiety, depression, work life, emotional contagion.

1. GİRİŞ

Stres, kaygı ve depresyon bireylerin ruh sağlığını bozan ve günümüzde sıklıkla yaşanan duygu durum bozukluklarıdır. Stres, kaygı ve depresyon ile ilgili alan yazında çok sayıda çalışmaya rastlamak mümkündür (Eğin, 2015; Süzme, 2022; Türk vd., 2022; Eren vd., 2022; Yalçın ve Yılmaz, 2022; Dikmen ve İlkay, 2022; Akcanbaş ve Uslu, 2022; Didin vd., 2022). Bu çalışmalarda performansın, sosyal hayatın, bilişsel ve duygusal olguların stres, kaygı ve depresyondan etkilendiği ortaya konulmaktadır (Steinberg ve Ritzmann, 1990).

Lazarus ve Folkman (1984) stresi kişinin çevreyle etkileşiminden ortaya çıkan bir durum olarak yorumlamaktadır. Çevre kişiye zor gelen durumlar içeriyorsa stresin ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Bu durumda bireysel özellikler stres oluşumunda oldukça etkilidir. Çünkü bazı kişiler için zor gelen durumlar bazıları için normal kabul edilebilir. Birey ve çevre ilişkisi sürekli olarak devam ettiği için strese maruz kalmak kaçınılmazdır. Maruz kalınan stres düzeyi ve bireylerin stresi karşılama biçimleri stresin şiddetini aynı zamanda psikolojik ve fiziksel etkileri belirlemektedir (Farley vd., 2005). Stres sonuçları itibariyle, çalışan devamsızlığının artmasına, örgütsel işlev bozukluğuna ve iş verimliliğinin düşmesine yol açabilecek fizyolojik ve psikolojik bozukluklara yol açan etkiye sahip bir risk unsurudur (Thomas ve Eileen, 2006).

Kaygı, hayatı ya da kişiyi tehdit eden bir durum olmadığı halde ortaya çıkan tedirgin olma durumudur. Yani potansiyel bir tehdit unsuruna karşı verilen bir tepkidir. Kaygı kavramı alan yazında “anksiyete”, “şüphencilik”, “hayal kırıklığı”, “gerçek dışı olma” gibi duyguların yansıması olarak görülmektedir (Barlow, 2002). Kaygı gerçek bir uyarıcının varlığı ile ortaya çıkarak uyarıcı ortadan kalktığında yok oluyorsa normal sayılmaktadır. Ancak gerçek bir tehdit veya tehlike olmamasına rağmen yok olmuyorsa hastalık olarak kabul edilen bir durumdur (Beck ve Emery, 1985).

Depresyon, birçok insanda görülebilen en az 15 gün devam eden bireylerin günlük hayat akışlarını bozan ama tedavi edilebilen bir hastalıktır. Depresyonun ortaya çıkma sebeplerinden en önemlisi kişinin özgüveninin ve benlik saygısının azalmasıdır. Çok sayıda belirtisi vardır ve karmaşıktır. Üzüntü, çaresiz ve umutsuz hissetme, tükenmişlik hissi, değersiz hissetme ve suçluluk duygusu depresyonun duygusal belirtileri arasında yer almaktadır. Huzursuz hissetme, öfke nöbetleri hayattan zevk almama depresyon sırasında ortaya çıkan durumlardır. Depresyonun düşünsel belirtileri ise unutkanlık, karar vermede ve odaklanmada zorluk olarak ortaya çıkabilmektedir. Davranışsal olarak sorumluluklarını yerine getirmeme, başkalarından soyutlanma ve yalnız kalmak isteme, içine kapanma ve çatışma gibi belirtiler ortaya çıkabilmektedir. Fiziksel belirtiler ise, uyku düzeninde bozukluk, aşırı iştah ya da iştahsızlık, yorgunluk, halsizlik hissi, baş ağrısı, ülser, çarpıntı ve eklem ağrıları olarak ortaya çıkabilmektedir (Ülev, 2014).

Tüm bu anlatılanlar ışığında araştırmanın birinci hipotezi şu şekildedir:

Hipotez 1) İş yerinde yaşanan stres, kaygı, depresyon gibi duygu durum bozuklukları çalışanların performansını etkilemektedir.

Duygusal bulaşma ile ilgili alan yazında yapılan çok sayıda çalışmaya rastlanmaktadır (Akın vd., 2015; Kaban, 2019; Limon, 2019; Yeşil vd., 2022; Demirkaya ve Sönmez, 2020; Kara vd. 2016). Duygusal bulaşma, ruh hallerinin ya da duyguların bir kişiden diğer bir kişiye aktarılması olarak tanımlanmaktadır. Duygusal bulaşma özellikle iş hayatında insanların toplu olarak çalışmaları gerektiği için önemli ve incelenmesi gereken bir unsurdur. Duygusal bulaşma bilinçli ya da bilinçsiz olarak ortaya çıkabilmektedir (Schoenewolf, 1990). Olumlu ya da olumsuz duygular ve ruh halleri kişiden kişiye geçebilmektedir (Barsade vd., 2018).

Alan yazında konuyla ilgili yapılan incelemeler sonucunda araştırmanın ikinci hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

Hipotez 2) İş yerinde yaşanan stres, kaygı, depresyon gibi duygu durum bozuklukları bulaşıcıdır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmada, iş yerinde yaşanan stres, kaygı, depresyon gibi duygu durum bozukluklarının çalışanların performansını etkileyip etkilemediğinin ve stres, kaygı, depresyon gibi duygu durum bozukluklarının bulaşıcı olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Günümüzün en önemli ve en yaygın sağlık sorunlarının başında gelen stres ve buna bağlı olarak gelişen kaygı ve depresyonun iş hayatında hangi durumlarda ortaya çıktığı ve bulaşıcı olup olmadığının çalışanlarla görüşülerek ortaya konulmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmada nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan bir örnekleme yöntemi olan amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini bir devlet üniversitesinde çalışanlar oluşturmaktadır. Örneklem ise 5 memur ve 5 akademisyen olmak üzere toplam 10 çalışandan oluşmaktadır. Araştırmada örneklem sayısı toplanan verilerin doygunluğa ulaşması sonucunda belirlenmiştir. Yani benzer cevaplar alınmaya başladığında veri toplama aşaması sonlandırılmıştır (Onwuegbuzie ve Leech, 2007).

2.3. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

Araştırma nitel analiz yöntemlerinden olan durum (örnek olay) çalışması yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Örnek olay (durum çalışması) yöntemi genel olarak belli durumlara ait sonuçları ortaya koymayı amaçlar (Yıldırım ve Şimsek, 2013).

Araştırmanın geçerlik ve güvenirliliğinin sağlanması için veri toplama, veri kodlama ve sınıflandırma aşamalarında çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Aynı zamanda elde edilen sonuçların başka kişi ve durumlara aktarılabilirliği düşünülmektedir. Araştırmanın benzer koşullar altında tekrarlanması durumunda oldukça benzer sonuçların çıkacağı öngörülmektedir. Tüm bu durumlardan yola çıkarak araştırmanın geçerlik ve güvenirlilik kriterlerini sağladığı değerlendirilmektedir (Guba ve Lincoln, 1982).

2.4. Veri Toplama Araçları ve Uygulanması

Araştırma kapsamında demografik özellikleri belirlemeye yönelik (cinsiyet, yaş, unvan) 3 soru ve araştırma hipotezlerini çözüme ulaştırmak için oluşturulmuş (Gün içerisinde stres, kaygı, depresyon gibi duygu durum bozuklukları yaşıyor musunuz? Size bunları yaşatan konular genel olarak nelerdir? Stres, kaygı ve depresyon işinizi etkiliyor mu? Çevrenizde stresli birini gördüğünüzde onun ruh hali sizi de etkiler mi? Stres, kaygı, depresyon gibi duygu durum bozukluklarının bulaşıcı olduğunu düşünüyor musunuz?) 5 adet açık uçlu soru katılımcılara yöneltilmiştir. Veriler araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 10 katılımcıdan yüzyüze görüşme yöntemiyle toplanmıştır. Görüşmeler ortalama 30-35 dk sürmüştür.

2.5. Verilerin Analizi

Toplanan veriler nitel veri analiz programı kullanılarak araştırmacının oluşturduğu temalar çerçevesinde kodlanarak araştırma hipotezlerini açıklayıcı sonuçlara ulaşılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde toplanan verilere ait bulgular yer almaktadır.

Çizelge 1. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	7	70,00
Erkek	3	30,00
Toplam (Geçerli)	10	100,00

Araştırmaya katılanların cinsiyet değişkenine göre dağılımları Çizelge 1’de görülmektedir. Kadın katılımcı %70(7) oranında; erkek katılımcı %30(3) oranında dağılmaktadır.

Çizelge 2. Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı

Katılımcı	Yaş
Katılımcı 1	46
Katılımcı 2	43
Katılımcı 3	42
Katılımcı 4	43
Katılımcı 5	26
Katılımcı 6	26
Katılımcı 7	40
Katılımcı 8	44
Katılımcı 9	38
Katılımcı 10	41

Çizelge 2’de katılımcıların yaşları görülmektedir. Toplam 10 katılımcının yaş ortamları hesaplandığında sonuç 38,9 çıkmaktadır.

Çizelge 3. Katılımcıların Görevlerine Göre Dağılımı

Görev/Unvan	Frekans	Yüzde
Akademisyen	5	50,00
Memur	5	50,00
Toplam (Geçerli)	10	100,00

Çizelge 3’te araştırmaya katılanların görev/unvanlarına göre dağılımı yer almaktadır. Buna göre araştırmaya katılanlar %50(5) oranında akademisyen; %50(5) oranında memur olarak dağılmaktadır.

Çizelge 4. Katılımcıların Stres, Kaygı, Depresyon Yaşama Durumuna Göre Dağılımı

Stres, Kaygı, Depresyon Yaşama Durumu	Frekans	Yüzde
Yaşıyorum	9	81,82
Yaşamıyorum	2	18,18
Toplam (Geçerli)	11	100,00

Çizelge 4’te katılımcıların stres, kaygı, depresyon yaşama durumuna göre dağılımları yer almaktadır. Buna göre; katılımcılar %81,82(9) oranında “yaşıyorum”; %18,18(2) oranında “yaşamıyorum” ibaresini kullanmışlardır. Çizelgede görüldüğü üzere katılımcı sayısı 10 olduğu halde toplam 11 cevap yer almaktadır. Araştırmaya katılan bir katılımcı soruya önce “yaşamıyorum” sonra “yaşıyorum” cevabı verdiği için sonuç bu şekilde çıkmıştır.

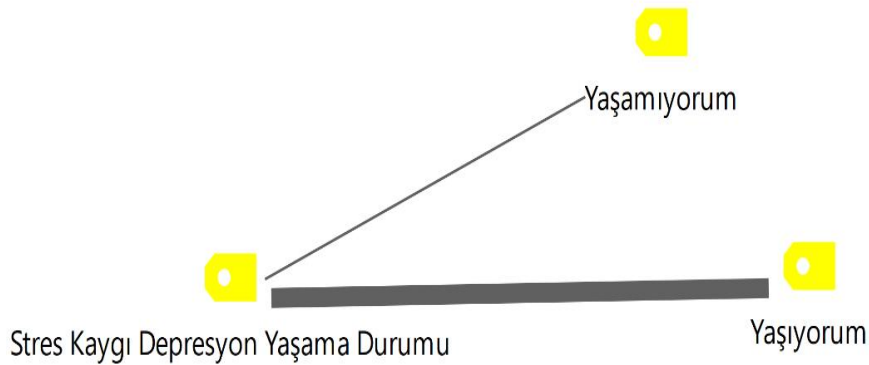
Araştırmaya katılanların “Gün içerisinde stres, kaygı, depresyon gibi duygu durum bozuklukları yaşıyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

Katılımcı 1- Yaşıyorum, işimize bağlı olarak sürekli olmasa da ara ara yaşıyorum.

Katılımcı 3- Evet ister istemez yaşıyoruz.

Katılımcı 7- Hayır yaşamıyorum. Çalıştığım birim çok sakin ve burda hiç stres yaşamıyorum. Başka yerlerde olabilir ama bizim birimde şu an çok şükür kaygı, stres hiçbir şey yok.

Katılımcı 9- Ben kişisel olarak zaten çok stresli bir insanım. Hani böyle yapısal olarak herşey mükemmel olsun istiyorum. Birşeyler ters giderse de direkt stres olarak yansıyor. Hatta şöyle hani bir şey olmadan önce acaba negatifi olursa falan diye. Yani normal hayatım böyle yani. Mesela evde bir şey yaparken de acaba negatifi olursa diye düşünerek işe başladığım için stresliyim.

Görsel 1. Katılımcıların Stres, Kaygı, Depresyon Yaşama Durumuna Ait Kod Haritası

Görsel 1’de araştırmaya katılan çalışanların stres, kaygı, depresyon yaşama durumlarına ait kod haritası yer almaktadır.

Çizelge 5. Katılımcıların Stres Kaygı Depresyon Yaşama Nedenlerinin Dağılımı

Stres Kaygı Depresyon Yaşama Nedenleri	Frekans	Yüzde
İşle İlgili	4	15,38
Maddi Kaygılar	3	11,54
İnsan ilişkileri	3	11,54
Gelecek Kaygısı	2	7,69
Mükemmeliyetçilik	2	7,69
Ailesel Sorunlar	2	7,69
Kişilik Yapısı	2	7,69
Akışa göre değişiyor	2	7,69
Trafik	1	3,85
Fiziksel	1	3,85
Sosyolojik	1	3,85
Akademik Kaygılar	1	3,85
İş Yoğunluğu	1	3,85
Çevresel Sorunlar	1	3,85
Toplam (Geçerli)	26	100,00

Araştırmaya katılanların stres, kaygı ve depresyon yaşama nedenlerinin dağılımı çizelge 5'te yer almaktadır. Buna göre; “işle ilgili” %15,38(4); “maddi kaygılar” ve “insan ilişkileri” %11,54; “gelecek kaygısı”, “mükemmeliyetçilik”, “ailesel sorunlar”, “kişilik yapısı”, “akışa göre değişiyor” %7,69(2); “trafik”, “fiziksel”, “sosyolojik”, “akademik kaygılar”, “iş yoğunluğu”, “çevresel sorunlar” %3,85(1) oranında dağılım göstermektedir.

Araştırmaya katılanların “Stres, kaygı, depresyon gibi duygu durum bozukluklarını yaşamınıza neden olan sebepler genel olarak nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

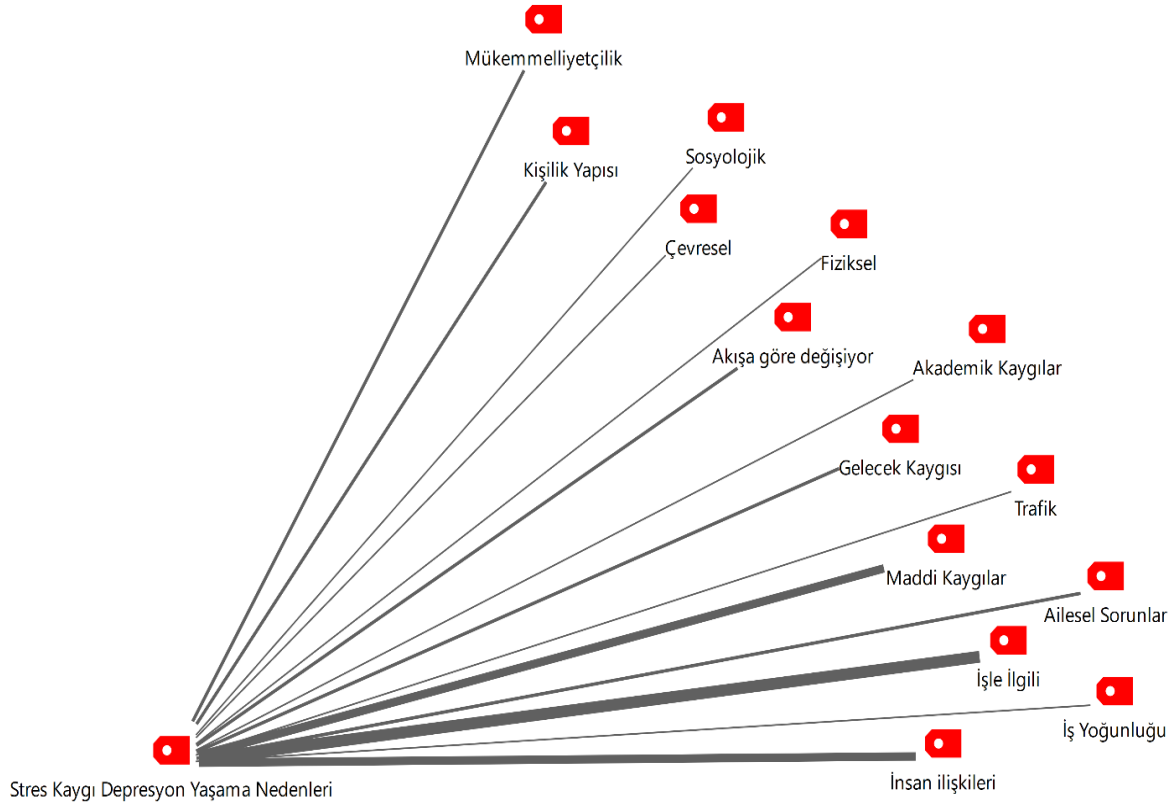
Katılımcı 2- İnsan ilişkileri

Katılımcı 4- Akışa göre değişiyor. Her konuda olabiliyor. Fiziksel, çevresel, sosyolojik, ailesel bütün konulardan kaynaklanabiliyor.

Katılımcı 5- İş, gelecek kaygısı, maddi faktörler, akademik kaygılar.

Katılımcı 8- İşle ilgili olabiliyor, ailesel sorunlar da oluyor yani strese sokacak birçok neden oluyor. Ama benim daha çok aile ile ilgili sebepler, işte de ufak tefek şeyler oluyor.

Katılımcı 10- İş yerinde işle ilgili stres yaşıyorum. Başka insanlarla olan ilişkiler özellikle stres yaşamama sebep oluyor. Şu anda çok sinirliyim mesela. Genel anlamda hiçbir sıkıntım yok ama bazen bazı durumlarda bazı insanlar egolarını tatmin edemeyince insanın stres yaşamasına sebep oluyorlar.

Görsel 2. Katılımcıların Stres, Kaygı, Depresyon Yaşama Nedenlerine Ait Kod Haritası

Görsel 2’de araştırmaya katılanların stres, kaygı, depresyon yaşama nedenlerini gösteren kod haritası yer almaktadır. Haritada yer alan çizgilerin kalınlıkları frekansla orantılıdır.

Çizelge 6. Katılımcıların Yaşadıkları Stres Kaygı ve Depresyonun Performanslarını Etkileme Durumuna Göre Dağılımı

Stres Kaygı Depresyonun Performansı Etkileme Durumu	Frekans	Yüzde
Bazen	5	38,46
Etkilemiyor	5	38,46
Etkiliyor	3	23,08
Toplam (Geçerli)	13	100,00

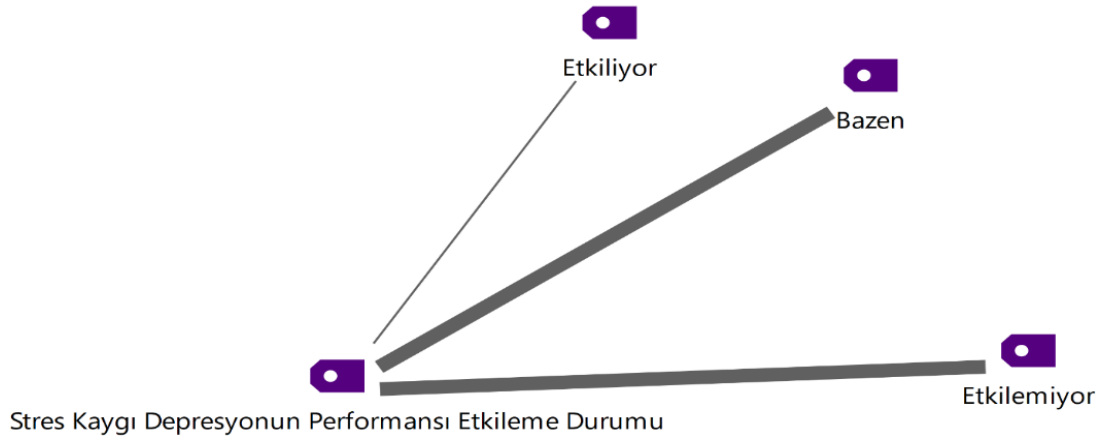
Çizelge 6’da Stres Kaygı Depresyonun Performansı Etkileme Durumuna ait bilgiler yer almaktadır. Buna göre %38,46(5) oranında “bazen” ve “etkilemiyor”; %23,08 oranında ise “etkiliyor” olarak dağılım göstermektedir.

Araştırmaya katılanların “Stres, kaygı, depresyonun performansınızı etkilediğini düşünüyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

Katılımcı 2- Hayır etkilemiyor. Yani bazen anlık olarak gelip geçiyor. Uzun vadede rahatsız edecek düzeyde olmuyor.

Katılımcı 8- Biraz etkiliyor. Bazı aralıklarla odaklanmamı engellediği oluyor.

Katılımcı 9- Süreç içerisinde daha az etkilemeye başladı. Yani alışkanlık kazandım. Çözumsuz olduğu noktalarına odaklanınca takılmamam gerektiğini düşündüm. O yüzden de kendim mücadele etmiyorum artık. Takmamaya çalışıyorum artık.

Görsel 3. Katılımcıların Yaşadıkları Stres, Kaygı, Depresyonun Performanslarını Etkileme Durumlarına Ait Kod Haritası

Görsel 2’de araştırmaya katılanların yaşadıkları stres, kaygı ve depresyonun performanslarını etkileme durumlarına ait kod haritası yer almaktadır.

Çizelge 7. Katılımcıların Başkalarının Ruh Halinden Etkilenme Durumu

Başkalarının Ruh Halinden Etkilenme Durumu	Frekans	Yüzde
Etkileniyorum	9	90,00
Etkilenmiyorum	1	10,00
Toplam (Geçerli)	10	100,00

Çizelge 7’de araştırmaya katılanların “Çevrenizde stresli birini gördüğünüzde onun ruh hali sizi de etkiler mi?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımı yer almaktadır. Buna göre; “etkileniyorum” %90,00(9); “etkilenmiyorum” %10,00(1) oranında dağılım göstermektedir.

Araştırmaya katılanların “Çevrenizde stresli birini gördüğünüzde onun ruh hali sizi de etkiler mi?” sorusuna verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

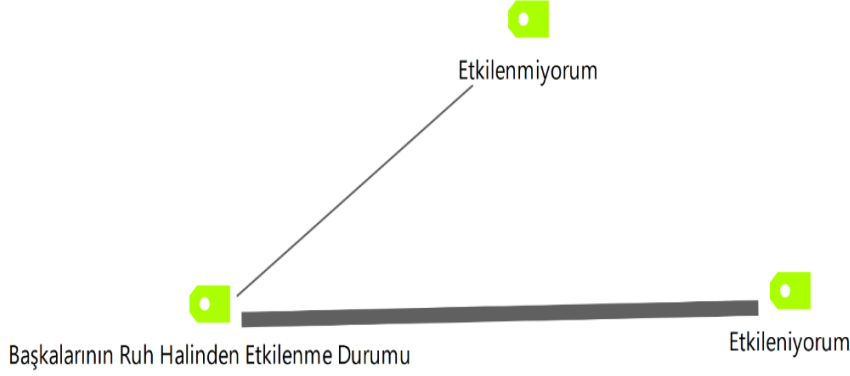
Katılımcı 1- Direkt etkiler ve o insanlarla genelde iletişim kurmamaya çalışırım. Yani bir zorunluluğum yoksa. Zorunluluğum varsa da kısa tutarım. Bu tarz insanları etrafımda çok bulundurmuyorum yani.

Katılımcı 3- Evet. Onun enerjisini alıyorum. Olumsuz enerji alıyorum.

Katılımcı 6- Çok etkilenmiyorum. Yoluma devam ediyorum.

Katılımcı 9- Evet. Zaten duygular bulaşıcı ya mesela karşımdaki bir insan gülümsüyorsa ben de ondan etkileniyorum. Stresliyse hani mesela sabah güne güzel başlamış olsam bile o negatif enerji mutlaka geçiyor.

Katılımcı 10- Evet etkiler ve düzeltmeye çalışırım. Destek olmaya çalışırım karşı tarafa. Yani olumsuz duyguda olan birine kayıtsız kalamam. Belki de bana ihtiyacı olduğunu düşünürüm. En azından bir sıkıntısı olup olmadığını sorarım. En azından bana anlatabileceği bir şeyse dinler ve destek olurum. Çözmeye de çalışırım. Çoğu noktada da ikna ettiğimi de düşünürüm.

Görsel 4. Katılımcıların Başkalarının Ruh Halinden Etkilenme Durumlarına Ait Kod Haritası

Görsel 4'te araştırmaya katılanların çevrelerinde stres, kaygı ve depresyon yaşayan insanların ruh hallerinden etkilenme durumunu gösteren kod haritası yer almaktadır.

Çizelge 8. Katılımcıların Stres, Kaygı, Depresyonun Bulaşıcı Olup Olmadığını Düşünme Durumu

Stres, Kaygı, Depresyonun Bulaşıcı Olma Durumu	Frekans	Yüzde
Bulaşıcı	10	100,00
Toplam (Geçerli)	10	100,00

Çizelge 8'de araştırmaya katılanların "Stres, kaygı, depresyon gibi duygu durum bozukluklarının bulaşıcı olduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna verdikleri cevapların dağılımı yer almaktadır. Buna göre tüm katılımcılar bu duyguların bulaşıcı olduğunu düşünmektedir.

Araştırmaya katılanların "Stres, kaygı, depresyon gibi duyguların bulaşıcı olduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

Katılımcı 1- Düşünüyorum, evet. Pozitif insanların pozitif enerji verdiğini ve olumsuz insanların da bana olumsuzluğunu geçirdiğini düşünüyorum.

Katılımcı 2- Düşünüyorum. Kesinlikle bu tür duygular bulaşıcı ve az ya da çok diğerlerini etkiliyor.

Katılımcı 5- Kesinlikle bulaşıcı.

Katılımcı 6- Kesinlikle. Birisinden negatif olarak etkilenince ben de negatif etkiliyorum etrafımı.

Katılımcı 10- Bence temasta olduğu kişilere bağlı ve arasındaki bağa bağlı. Dostluk mu, arkadaşlık mı, sadece selamlaştığı kişi mi? Yakınlık önemli bence. Ve birisi beni etkilese de benden öteye çok geçmez. Yani ben hani takarım kafama ama başkalarına da yansıtmamaya çalışırım. Herkesin duruşu farklıdır. Benden öteye geçmez ama başkası biraz daha duygusaldır belki o noktada. Daha duygusal yaklaşabilir ve etkilenebilir, bütün gün onunla mücadele etmesi gerekebilir kişinin arkadaşının yaşadığı problemle ilgili olarak ailesine yansıyabilir, çocuğuna yansıyabilir. Birazcık kendi kişisel karakteriyle ilgili diye düşünüyorum ben. Yani bulaşıcı olabilir. Böyle çok ortada bir cevap verdim ama çoğunlukla herkesin çok güçlü olmadığını düşünürsek bulaşma ihtimali daha yüksek.

Görsel 5’te araştırmaya katılan çalışanların araştırma kapsamında ortaya koydukları ifadelerle ilişkin kelime bulutu yer almaktadır. Kelime bulutuna göre öğrencilerin “stres”, “depresyon”, “kaygı”, “bulaşıcı”, “etkiliyor” kelimeleri üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Çıkan kelimelerin yoğunluğu araştırma bulguları ile örtüşmektedir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Araştırmada, iş yerinde yaşanan stres, kaygı, depresyon gibi duygu durum bozukluklarının çalışanların performansını etkileyip etkilemediğinin ve stres, kaygı, depresyon gibi duyguların bulaşıcı olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Günümüzde yaşanan ekonomik krizler, salgın hastalıklar, geçim sıkıntısı gibi olaylar, iş yerinde yaşanan rol belirsizlikleri, aşırı iş yükü, rol çatışmaları, çalışma arkadaşlarıyla olan ilişkiler, kariyer engelleri, performans değerlemesi, yönetici tutumları gibi etkenler insanların stres, kaygı hatta depresyon gibi ruh sağlığı sorunları yaşamasına sebep olmaktadır. Çalışanların yaşadıkları stres, kaygı ve depresyon gibi durumların hem fiziksel hem de mental sorunlara sebep olduğu yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur. Özellikle stresin depresyon başta olmak üzere diğer zihinsel rahatsızlıkları tetiklediği, ülser, hipertansiyon ve kalp rahatsızlıklarına da yol açtığı tespit edildiği çalışmalar oldukça yaygındır (Ülev, 2014). Bu rahatsızlıkların sadece kişi üzerinde kalmayıp diğer kişileri de etkilediği yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur (Demirkaya ve Sönmez, 2020; Kara vd. 2016).

Buna uygun olarak araştırmada iki temel hipotez belirlenmiştir.

1- İş yerinde yaşanan stres, kaygı, depresyon gibi duygu durum bozuklukları çalışanların performansını etkilemektedir.

2- İş yerinde yaşanan stres, kaygı, depresyon gibi duygu durum bozuklukları bulaşıcıdır.

Oluşturulan hipotezler doğrultusunda yapılan araştırma sonucunda her iki hipotezin de doğru olduğu kanıtlanmıştır.

Araştırma kapsamında ayrıca, stres, kaygı ve depresyonun sebeplerinin belirlenebilmesi için katılımcılara yöneltilen soruya verdikleri cevaplar incelendiğinde stres, kaygı ve depresyonun sebepleri; iş, maddi kaygılar, insan ilişkileri, gelecek kaygısı, mükemmeliyetçilik, ailesel sorunlar, kişilik yapısı, akış, trafik, fiziksel sorunlar, sosyolojik sorunlar, akademik kaygılar, iş yoğunluğu, çevresel sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlar alan yazında yapılan diğer araştırma sonuçlarını desteklemektedir (Özgan vd., 2008; Akpınar, 2013; Kaplanoglu, 2014; Murphy vd.,).

Araştırmanın alan yazına, araştırmacılara ve özellikle yoğun stres altında çalışanlar olmak üzere tüm çalışanlara faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Akcanbas, M., & Uslu, K. (2022). Gemi Adamlarında Stres, Tükenmişlik, Depresyon Düzeyleri ve İlişkilerinin İncelenmesi. *Ohs Academy*, 5(1), 33-49.
- [2] Akın, A., Uysal, R., & Akın, Ü. (2015). Duygusal Bulaşma Ölçeği'nin Türkçe Formu'nun geçerlik ve güvenirliği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 97-104.
- [3] Akpınar, B. (2013). Öğretmen adaylarının stres nedenleri. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi* 2013, 3 (2), 147-174

- [4] Barlow, D. H. (2002). *Anxiety and its disorders: the nature and treatment anxiety and panic. (2.basım)*. New York: Guilford Press.
- [5] Barsade, S. G., Coutifaris, C. G., & Pillemer, J. (2018). Emotional contagion in organizational life. *Research in Organizational Behavior*, 38, 137-151.
- [6] Beck, A. T. ve Emery, G. (1985). *Anxiety disorders and phobias: A cognitive perspective*. New York: Basic Books.
- [7] Demirkaya, F., & Sönmez, b. (2020). Bir Kamu Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin Duygusal Bulaşma Düzeylerinin Belirlenmesi. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 8(3), 802-813.
- [8] Didin, M., Yavuz, B., & Yazıcı, H. G. (2022). Covid-19'un Öğrencilerin Stres, Anksiyete, Depresyon, Korku Düzeylerine Etkisi: Sistematik Derleme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(1), 38-45.
- [9] Dikmen, S. N. T., & Ilkay, S. (2022). The Relationship Between Depression, Anxiety, Stress Levels and Coping Strategies and Self-Compassion of Healthcare Workers During the COVID-19. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 16(2), 394-402.
- [10] Eğin, A. (2015). *Çalışma hayatında iş stresi ve tükenmişlik*. Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- [11] Eren, S. Y., Yıldırım, Ö., & Şahin, F. (2022). Sağlık Yüksekokuluna Başlayan Öğrencilerin Depresyon, Anksiyete ve Stres Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 1187-1202.
- [12] Farley, T., Galves, A., Dickinson, M. ve Perez, M. J. D. (2005). Stres, coping, and health: A comparison of Mexican immigrants, Mexican- Americans, and non- Hispanic whites. *Journal of Immigrant Health*. 7(3), 213-219.
- [13] Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1982). Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. *Educational Communication and Technology Journal*, 30 (4), 233-252.
- [14] Kaban, A. L. (2019). Kişilerarası iletişimde duygusal bulaşmanın rolü: öğretmen öğrenci iletişimi üzerine bir araştırma. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 87-108.
- [15] Kaplanoğlu, E. (2014). Mesleki Stresin Temel Nedenleri ve Muhtemel Sonuçları: Manisa İlindeki SMMM'ler Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (64), 131-150.
- [16] Kara, N. O., Vergili, A., & Erdem, R. (2016). Sağlık Çalışanlarının Proaktif Kişilik Yapıları ile Duygusal Bulaşma Durumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 91-103.
- [17] Lazarus, R. S. ve Folkman, S. (1984). *Stres, appraisal, and coping*. New York: Springer.

- [18] Limon, S. (2019). Sağlık Kuruluşlarında Duygusal Bulaşma ve İş Motivasyonu: Tıbbi Sekreterler Üzerinde Bir Uygulama. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(2), 224-241.
- [19] Murphy Steven A., Duxbury Linda, and Higgins Christopher. (2007). The Individual and Organizational Consequences of Stress, Anxiety, and Depression in the Workplace: A Case Study. *Canadian Journal of Community Mental Health*. 25(2): 143-157.
- [20] Onwuegbuzie, A. J., & Leech, N.L. (2007). A Call for qualitative power analyses. *Quality & Quantity*, 41, 105-121.
- [21] Özgan, H., Balkar, B., & Eskil, M. (2008). Eğitim Fakültesi Öğrencileri Tarafından Sınıfta Algılanan Stres Nedenleri ve Kişisel Değişkenlerin Strese Olan Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(24), 337-350.
- [22] Schoenewolf, G. (1990). Duygusal bulaşıcılık: Bireylerde ve gruplarda davranışsal uyarım *Modern Psikanaliz*, 15 (1), s. 49 – 61.
- [23] Steinberg, A. ve Ritzmann, R. A. (1990). A living system approach to understanding the concept of stress. *Behaviral Science*. 35(2), 138-146. 10 Mayıs 2013, *Psychology and Behavioral Sciences Collection*
- [24] Süzme, C. (2022). Covid-19 salgını sürecinde sağlık çalışanlarının iş talepleri ve iş kaynakları ile eş duyum yorgunluğu, tükenmişlik, eş duyum tatmini, depresyon, kaygı, stres belirtileri arasında psikolojik dayanıklılığın ve bilinçli öz bakımın düzenleyici rolü.
- [25] Thomas W. Colligan MSW & Eileen M. Higgins (2006) Workplace Stress, *Journal of Workplace Behavioral Health*, 21:2, 89-97, DOI: 10.1300/J490v21n02_07.
- [26] Türk A., Öztürk, M., & Gökçaya, V. B. (2022). Depresyon, Anksiyete, Stres ve Gelecek Kaygısı Arasındaki İlişkinin Kanonik Korelasyon Analizi ile İncelenmesi. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 4(3), 262-270.
- [27] Ülev, E. (2014). Üniversite öğrencilerinde bilinçli farkındalık düzeyi ile stresle başa çıkma tarzının depresyon, kaygı ve stres belirtileriyle ilişkisi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- [28] Yalçın, B., & Yılmaz, A. (2022) İş Stresi ve Tükenmişlik Sendromunun Çalışan Performansı Üzerine Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Çalışma.
- [28] Yeşil, S., Ceyhan, S., & Özbağış, A. (2022). Örgüt İkliminin Duygusal Bulaşma Üzerindeki Etkisi: Bir Alan Araştırması. *Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi*, 13(35).

Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğrencilerinin Instagram Uygulaması Kullanımlarının Tüketim Alışkanlıklarına Etkisi

Doç. Dr. Ejder ÇELİK¹, Doç. Dr. Hülya ÇAKIR²

¹Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
, ORCID: 0000-0001-5948-0609

²Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
ORCID: 0000-0001-8115-4076

Özet

Sosyal medya alanlarında oluşan herhangi bir değişim ve dönüşüm toplumu yakından etkileyebilmektedir. Bu durum insan psikolojisi üzerinde de bir değişime ve dönüşüme sebebiyet vermektedir. Toplumsal ilişkileri kuşatan iletişim teknolojileri bireyin sanal platformlardaki hayatını değil aynı zamanda gündelik hayatını da etkisi altına almaktadır. Toplum üzerindeki bu etki ilgiler ve alışkanlıkların değiştirilmesiyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, toplumun yaşam tarzını ve geleneklerini etkisi altına alarak değiştirme eğiliminde olan sosyal medya platformları, toplumun gündelik hayatı üzerinden ilgi ve alışkanlıklarını dolayısıyla tutum ve davranışlarını değiştirmede büyük öneme sahiptir. Söz konusu platformlar yaygın ve etkilidir. Günümüzde telefonlara indirilerek kullanılan sosyal medya uygulamaları ulaşım ve kullanım kolaylıkları yüzünden zaman geçtikçe daha belirleyici hale gelmektedir. Bu sebeple son dönem iletişim araçları etki araştırmalarında ele alınan konular arasında telefona indirilen sosyal medya uygulamaları önemli bir yere sahiptir. Araştırmalarda görülen, insanoğlunun sosyal medya uygulamalarını biçimlendirdiği süreçte uygulamaların da insan toplumunu biçimlendirdiğidir (Karaboğa, 2018: 912). Sosyal medya uygulamalarının yaygın kullanıcılarının gençler olması eğitim, sosyalleşme ve kültürel aktarım süreçlerinin önemli ölçüde etkilenmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak toplumu sosyo-kültürel anlamda etkisi altına alan dijital iletişim teknolojilerinden biri olan Instagram'ın üniversite gençlerini etkileme düzeyi bu araştırmada çözümlenmeye çalışılacaktır. Çalışmanın ana teması Instagram'da yapılan paylaşımların ne amaçla yapıldığı, hangi etkenler altında şekillendiğini açıklamaktır. Paylaşımların içeriğini nelerin oluşturduğu ve niteliğini açıklamak çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Bu araştırma sonucunda paylaşımların amacının neler olduğu, paylaşımlarla nelerin anlatılmak istendiği ve hangi kitlelere hitap ettiği incelenmiş olacaktır. Gençlerin paylaşım sırasındaki duyguları, beklentileri ve neler hissettikleri araştırmada anlaşılmaya çalışılacaktır. Araştırmadan Instagram kullanımlarına ilişkin elde edilen verilerin sosyo-kültürel yapıyı şekillendirecek olan gençlerin algı, bilinç, farkındalık, tüketim tercihleri, tutumları ve davranışlarındaki değişimlere yön verme niteliği ve sonuçlarına ilişkin analizler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, telefon uygulamaları, Instagram, popüler tüketim

Abstract

Any change and transformation in social media areas can affect the society closely. This situation also causes a change and transformation on human psychology. Communication technologies, which encompass social relations, affect not only the life of the individual on virtual platforms, but also his daily life. This effect on society is realized by changing interests and habits. Social media platforms, which tend to change the lifestyle and traditions of the society by influencing them, have a great importance in changing the interests and habits of the society, and therefore their attitudes and behaviors. These platforms are widespread and effective. Social media applications, which are used by downloading to phones today, are becoming more decisive as time passes due to their ease of transportation and use. Therefore, social media applications downloaded to the phone have an important place among the topics discussed in recent communication tools impact studies. What is seen in the research is that in the process that human beings shape social media applications, applications also shape human society (Karaboğa, 2018: 912). The fact that young people are the common users of social media applications results in a significant impact on education, socialization and cultural transfer processes. Based on this information, this research will try to analyze how Instagram, which is one of the digital communication technologies that influences the society socio-culturally, affects university youth. The main theme of the study is to explain for what purpose the shares made on Instagram are made and under which factors they are shaped. Explaining what constitutes the content of the shares and their nature is the subject of the study. As a result of this research, it will be examined what the purpose of the shares is, what is wanted to be told with the shares and which audiences they appeal to. The emotions, expectations and feelings of young people during sharing will be tried to be understood in the research. Analyzes will be made about the quality and results of the data obtained from the research, which will shape the socio-cultural structure of the young people, directing the changes in the perception, consciousness, awareness, preferences, attitudes and behaviors.

Keywords: Social Media, Phone Applications, Instagram, popular consumption

Giriş

Her geçen yıl artan oranda sosyal ağlar etkileşim mecrası olarak gündelik yaşamın etkili bir parçası durumuna gelmiştir. Sosyal ağlar içinde Instagram, popüleritesini görsel malzeme yani fotoğraf paylaşımı özelliğiyle kazanmış gençler arasında yaygın kullanıma ulaşmıştır. İnternet temel olarak görsel bir algıya dayalı olanaklarıyla güç kazanmış olduğu için gençlerin fotoğraf paylaşımları ve kendilerini böyle sergilemeleri benlik sunumu ve anlık etkilenme

açısından önemlidir. Süreç aynı zamanda sembollerin kullanıldığı bir sembolik etkileşim sürecini de yansıtmaktadır.

Bu tarz sunumlar benlik açısından benlik sunumu ve kimlik edinmeyi destekler görünmesinin etkisiyle belirli doyumlar sağladığı ve tüketim tercihlerine dayalı bir entegrasyon kurduğu için bilinci besleyici olduğu ve Instagramın gençler arasında bu sebeple tercih edildiği düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, gençlerin Instagram kullanımları alışkanlıkları, kullanım amaçları ve kullanımlarının tüketim alışkanlıkları üzerine etkisini belirlemektir.

Bu teknolojinin bir ürünü olarak Instagram, özellikle gençler için ücretsiz bir sosyal ağ platformudur ve kullanıcıların bir mobil uygulama aracılığıyla fotoğraf/video yüklemesine ve paylaşmasına imkân tanır. Yaklaşık 3,6 milyar internet kullanıcısı aktif olarak sosyal paylaşım sitelerini kullanmakta ve mobil cihaz kullanımının artması ve sosyal ağların giderek daha fazla ilgi görmesi ile bu sayıların daha da artması beklenmektedir.

Çalışmamızın odaklandığı sosyal medya platformu Instagramdır. Instagram, Kevin Systrom tarafından kurulmuş ve Ekim 2010 yılında internette yerini almıştır. Kullanıcılarının farklı görsel filtreler uygulayabildikleri fotoğraflarını ücretsiz olarak paylaşmalarına ve kendilerini farklı statü ve kimlikte sergilemelerine olanak sağlayan bir sosyal medya platformudur.

Bu platform da benzerleri gibi bir tür temsil aracı olarak gençler ve özelde ele aldığımız üniversite gençleri arasında yaygın kullanıma sahiptir. Günlük yaşamda kurulan iletişime alternatif olarak etki gösteren sosyal medya ortamlarının hepsinde olduğu gibi Instagram da benlik ve kimlik üretiminde kullanıcılar tarafından tercih edilmektedir.

Instagram yine benzerleri gibi insanların diğerler kişilerle ilgili bilgi paylaşma ve edinme ihtiyacına cevap vermektedir. Bu sosyal medya platformunun anlık görsel, işitsel ve yazınsal paylaşımların bütüne açık olması yaygın takipçiler tarafından izlenmesi kullanıcının sanal çevresine uygun kimlik oluşturmada etkili olmaktadır (Newman, 2013).

Instagram, kişilerin gerçek dünyada sahip olduklarından farklı imajlar sergileyebildikleri, herkesin beğenisini kazanabilmek amacıyla tasarlanmış bir benlik sunumu ve kimlik oluşturma platformu olarak işlev görmektedir. Instagram, en çok paylaşımın yapıldığı sosyal medya ortamlarından biridir. Bu durum yapılan paylaşımların katılımcılara kendilerini çok yönlü ve seri biçimde sunabilmeleri olanağı tanınmasından kaynaklanmaktadır. Kullanıcının nerede, hangi görünümde, kimlerle olduğunu, neler yaptığını fotoğraflarla anında iletebildiği, böylece sürdürülebilir bir “izlenim yönetimi” sürecini güçlü biçimde destekliyor olması Instagramın tercih edilme sebepleri gibi görünmektedir.

Bu platformda aylık bir milyardan fazla kullanıcı paylaşımda bulunmaktadır. Kullanıcılarının büyük çoğunluğu 24-35 yaş arasındadır. Kullanıcılarının %32'si 25-35 yaş arasındadır. Instagram'ın demografisinin yaklaşık %30'u 18 ila 25 yaş arasındadır (Felix Rose-Collins, 2022). Başlangıcından beri çok popüler olan Instagram popüler sosyal medya platformları arasında 4. sırada yer almaktadır. Çalışmamızda Instagramı tercih etme

sebeplerimizin başında onun bu popüleritesi, yaygın ve büyük kullanıcı oranı ile kullanıcı profilindeki ağırlıklı yaş diliminin üniversite öğrencilerini kapsaması olmuştur.

Çalışmada, gençlerin Instagram kullanımı analiz edilerek bulgular “kullanımlar ve doyumlar” yaklaşımı, Erving Goffman’ın benlik sunumu ve izlenim yönetimi yaklaşımı, Jurgen Habermas’ın kamusal alan yaklaşımı açısından ele alınmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla edinilen veriler sonucunda, kalımcı kültürün sosyal medya ve özelde Instagram açısından dijital çağda üyelikler ve bu üyeliklerde kullanılan ifadeler açısından bir alt kültür içerisinde ortaklaşmış geçerlilikler belirleme ve onaylanma ayrıcalığı oluşturduğu görülmüştür. Ancak bu yolla gerçekleşen sosyalleşme durumunun “sofalising” (sosyalleşirken yalnızlaşma) biçiminde gerçekleştiği izlenmiştir. Dolayısıyla Instagram kullanıcısının sosyal medya kullanımıyla yapay hazlara bağımlılık geliştirdiği, böylece artan kullanım süresinin gerçek yaşamın geliştirici kazanımlarından uzaklaştırıcı bir yabancılaşmaya yol açtığı görülmüştür.

Geniş kitlelerin kullanıcısı olduğu sanal ortam platformları sosyal medyanın gücünü artırmakta bireysel anlamda gerçek yaşam yabancılaşmasına yol açtığı belirlenmiştir. Bu tespitlerden hareketle analiz edilen anket sonuçları Instagram ortamının tüketim alışkanlıklarını belirleyici niteliğinin, yalnız kalma korkusu ve akran etkisi üzerinden gerçekleştiği yönünde olmuştur. Dışlanma ve demode görünme korkusunun resim paylaşımlarıyla gerçekleşen benlik sunumlarının kendi geçerlilik alanını oluşturduğu ve bu çerçevede bir onaylanma arzusunu tatmin amacıyla benzer tüketim eğilimlerinin geliştiği belirlenmiştir.

Gençler tarafından dikkat çekme, başkalarını takip etme ve benlik sunumu amacıyla kullanılan Instagram gencin akran sosyalleşmesi dönemine ilişkin sosyal grup ihtiyacını üstlenmiş ve sanal ortam üzerinden gerçekliğin bu yönünün alternatifi olmuştur. Böylece sınıf ve sosyal sermaye benzeşmesine dayalı gerçek yaşam akran gruplarının aksine her sosyal kesimden katılımcı gencin kendi tüketim tercihlerini sunduğu bir platform ortaya çıkmıştır. Bu sanal topluluk, genç bireyleri kendi sosyal gerçekliklerine ait ekonomik ve kültürel pozisyonlanmanın makul sınırları dışında yapay bir bilinçlenmeye yöneltmiştir. Sonuç itibarıyla genç bireylerin, gerçek dinamikler yoluyla biçimlenmeyen bir benlik sunumu içerisinde yapay, taklit ve zorlayıcı tüketim tercihlerini hayata geçirme arzusu içerisinde girdikleri görülmüştür. Instagramın, bir tür yeni sosyal onay mecrası olarak işlev görüp benlik sunumu açısından gençlerde doyum sağladığı belirlenmiştir.

Çalışmada, Instagramın gençlerin tüketim alışkanlıklarını yönlendirmesine yol açan değişkenler arasındaki ilişki farklı boyutlarda ele alarak değişik bileşenler noktasında gerçekleştirilen analizlerin bu konuda yapılan çalışmalara bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Araştırmada internet aracılığıyla ulaşılan sosyal medya uygulamalarının üniversite gençleri üzerindeki etkisi ve yol açtığı tutum ve davranış değişiklikleri ve kültürel etkileri üzerinde durulacaktır. Nitel araştırma yöntemiyle Yozgat Bozok Üniversitesi’ndeki

öğrencilerin mevcut sosyal medya kullanım durum ve koşullarının tespit edilmesi ve gerçekleştirilecek görüşmelerin analizleriyle de üniversite gençlerinin sosyal medya kullanım eğilimleri, katılım amaçları, etkilendikleri yönler ve gündelik hayatlarına yansımaları ile geleneksel davranış kodları üzerine etkisinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

İnternet'in kültürel etki oluşturacak kullanımları oldukça yaygınlaşmıştır. Dijital sistem içindeki Instagram benzeri sosyal medya uygulamaları insan ilişkileri için söz konusu sanal ortamları sunmaktadır. Bu sanal sosyal ilişki ortamlarının yol açtığı tutum ve davranış biçimlenişi kendini en etkin biçimde tüketim alışkanlıklarında göstermektedir. Tutum ve davranışların değişiminde tüketim alışkanlıkları oldukça büyük bir yere sahiptir. Sosyal medya uygulamalarında tüketime yönelik tutum ve davranışların gerçek yaşamın norm ve değer yapılarını dışarıda bırakacak biçimde yavaş yavaş değişmesi önemli bir sorundur. Instagram gibi gençlerin yoğun ilgi gösterdikleri uygulamalar tüketim davranışlarının değişiminde büyük rol oynamaktadır. Ülkemizde sosyal medyanın özellikle gençler üzerindeki tüketim tercihlerini belirleyici etkisi gerçek hayatın imkanları, beklentileri ve tarzına ilişkin gerçeklerden uzaklaştırıcı sonuçlara yol açtığı şimdiye kadar yapılan araştırmalarda görülmeye başlanmıştır. Gelişmeleri bilimsel bir temelde analiz edebilmek için ülkemizin sosyal medya etki çalışmalarının yaş, cinsiyet, sosyal statü gibi farklı sosyal kategoriler için yapılması büyük bir gerekliliktir. Üniversitelerde yapılan sosyal medya uygulamaları etki çalışmalarına Yozgat Bozok Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışma, yaygın veri elde etme ve işleme sürecine bir katkı olacaktır. Bu çalışmalar yoluyla sosyal medya etkisindeki kültürel dönüşümün sebepleri ve yönelimleri mikro düzeyde analiz edilmiş olacaktır. Sosyal medya uygulamalarının üniversite gençlerinin tüketim davranışları üzerine etkisini anlamaya yönelik olarak yapılan çalışmalarla elde edilecek verilerin işlenmesi ve bilgiye dönüştürülmesiyle kuramsal temele dayalı tespitler ve çözüm önerileri geliştirme imkanı doğacaktır. Üniversite öğrencilerinin tüketim eğilimlerinin değişmesiyle ilgili yaygın ve derinlemesine veri elde etme ve bilgiye dönüştürme üniversite öğrencilerinin kültürel dönüşümdeki konumunu anlamayı sağlayacaktır. Böylece hem bölgesel hem de ulusal kültür politikalar için gerekli meta veriye katkı sunulmuş olacaktır.

Çalışmanın Konu ve Kapsamı

Çalışmanın konusu, Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğrencilerinin Instagram Uygulaması Kullanımlarının Tüketim Alışkanlıklarına Etkisi'dir. Bu kapsam çerçevesinde üniversite gençlerinin Instagram kullanımlarının tüketim alışkanlıklarına etkisi incelenecektir. Sosyal medya uygulamaları üzerine yapılan çalışmalardan Instagram'ın üniversite öğrencileri üzerine yapılmış olanlarının sayısı az olması açısından araştırma önem taşımaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmak suretiyle nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyoloji Bölümü lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Lisans eğitim kademesinin tüm basamaklarından

eşit temsiliyette 20 öğrenci ile gerçekleştirilen görüşmelerde gençlerin tüketim alışkanlıklarında Instagram uygulamasının etkileri konusunda veri elde edilmiştir. Araştırmada, insan eylemliliği olarak adlandırılan iradeye bağlı bireysel özgür seçime vurgu yaparak insanların iradesinin olduğunu ve bilinçli seçimler yapabileceğini kabul eden yorumlayıcı sosyal bilim (Çetintaş, 2015: 34) anlayışı benimsenmiştir. Araştırmada nitel verilerin betimsel analizi gerçekleştirilmiş; doğrudan alıntılarla araştırmaya ilişkin veri üst tema, kategori ve alt tema altında betimsel yaklaşımla sunulmuş ve temalar arası ilişkiler ortaya konulmuştur.

Kuramsal Çerçeve

Medya teknolojisi bir yandan insanlara fayda sağlarken diğer yandan zararlı olabilmektedir (Anwar, Rusmana ve Ahman, 2018). Kötüye kullanılması halinde sosyal medyanın gelişimi, toplumunda oldukça kritik olan sosyal hastalıklara yol açabilir. Dolayısıyla bu araştırmada bireylerin sosyal medya platformlarına yönelme durumlarında iradi bir tercihin olduğunu kabul ettiğimiz noktada açıklayıcı niteliğinden dolayı aşağıda belirteceğimiz kuram ve yaklaşımları kullanacağız. Instagram gibi platformlar yoğun sembolik etkileşim unsurlarıyla var olmakta, diğer bir yönüyle bilinçli katılım ve izlenim yönetme süreçleriyle ilerlemekte, aynı zamanda bir ihtiyaç kullanma ve doyum sağlama ilişkisini içinde barındırmakta, ayrıca kuralları şirketler tarafından belirlenmiş yapay bir kamusal alan niteliğini göstermektedir. Dolayısıyla çalışmada Bu noktada belirtilmesi gereken bir husus kullanıcıların medya ortamında edilgen olmamalarına ve iradi tercihler kullanmalarına rağmen medyaya maruz kalmaları sonucunda istenmeyen veya beklenmeyen sonuçların yapılan araştırmalarda ortaya çıktığıdır (Yaylagül, 2016: 73). Bu birikimden hareketle Instagramın tüketim davranışlarına etkisini açıklamak için etki kuramlarını da değerlendireceğiz.

Amerikalı siyaset bilimci ve iletişim teorisyeni Harold Lasswell'in Dünya Savaşında Propaganda Tekniği adlı eserinde “Hipodermik İğne” kuramını sorgulanmış ve izleyicinin Hipodermik İğne Kuramının önerdiğinden çok daha büyük bir güce sahip olduğu savunulmuştur. Bu alternatif yaklaşım medya üzerine yapılan akademik çalışmalarda yeni bir yaklaşım biçimine yol açmıştır. Laswell 1940'larda geliştirdiği “Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı”nı geliştirmiştir.

Söz konusu kuram, kullanıcıları aktif ve pasif kullanıcı arasındaki farkı ortaya koymayı hedeflemiştir. Böylece kitle iletişim araçlarının karşıladığı ihtiyaçların neler olduğu bağlamında bir sınıflandırma oluşturulmasının yolunu açmıştır. Katz, Blumler ve Gurevitch, yaklaşımı tek bir kurama bağlama yönünde düşünmemiş birden fazla kuramsal gelişmeyi içerdiğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla çalışmamızda değerlendireceğimiz Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı aynı zamanda fonksiyonalist kuram ve psikolojideki güdüsel kuramla da ilişkilendirilmiştir. Bu yaklaşıma göre, izleyiciler veya kullanıcılar aktif, akılcı, etkiye direnen ve isteklerine göre seçim yapan bireylerdir ve özgür iradeleri ile hareket etmektedirler (Erdoğan ve Alemdar, 2010:156).

Blumler, Katz, Guarevitch ve diğer bazı teorisyenler 1970'lerde bu yaklaşımı daha da genişletmişlerdir. 1974'te bu araştırmacılar, Maslow'un “İhtiyaçlar Hiyerarşisi” ile insanların medyayı nasıl kullandıkları arasında bağlantılar kurmuşlardır (Businessstopia, 2018). Bu teori, izleyici üyelerinin güdülerini ve kendi algıladıkları ihtiyaçlarını vurgular. Blumler ve Katz,

farklı insanların aynı iletişim mesajını farklı amaçlar için kullanabileceğini savunmuştur. Aynı medya içeriği, farklı bireyler için farklı ihtiyaçları karşılayabilir (Yaylagül, 2010: 70).

Yaklaşım açısından, izleyicilerin farklı medya kullanımı yoluyla tatmin etmeye çalıştıkları beş farklı ihtiyaç vardır. 1. Bilişsel ihtiyaçlar tamamen bilgi edinme ile ilgilidir. 2. Etkili ihtiyaçlar tamamen duygularla ilgilidir. 3. Kişisel bütünleştirici ihtiyaçlar, başkalarıyla (örneğin, aile, arkadaşlar ve iş arkadaşları) sosyalleşme ihtiyacı ile ilgilidir. 4. Sosyal bütünleştirici ihtiyaçlar benlik saygısına dayanır. Medya, kendimizi medyadaki insanlarla veya durumlarla karşılaştırarak durumumuzu karşılaştırmamıza ve güvenilirlik kazanmamıza olanak tanır. 5. Gerilimsiz ihtiyaçlar, gerilimi farklı şekillerde azaltmak için medyayı kullanan insanlarla ilgilidir (Aktaran: Aslan: 47).

Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı, insanların medyayı kendi kişisel kullanımları ve tatminleri için nasıl kullandıklarına odaklanan kullanıcı merkezli bir yaklaşımdır (Wallace ve Wolf, 2012). Bu kurama göre izleyiciler medya kullanımlarında oldukça aktiftir ve belirli bir ihtiyaç karşılamak için medya ararlar. İzleyiciler o medyayı aradıktan sonra kendi bireysel anlamlarını yaratırlar. Bir başka deyişle bu yaklaşım kitle iletişim araçlarının alıcı durumunda olan hedef ile ne yaptığı sorusuna değil, tam aksine, hedefin yani insanların kitle iletişim araçları ile ne yaptığı (kitle iletişim araçlarını hangi amaçla kullandığı) sorusunu sormaktadır (Gökçe, 1993: 108).

Kullanımlar ve Doyumlar aslında medyanın bir amaca hizmet ettiği fikrinden gelir. İzleyicinin belirli kullanımları veya ihtiyaçları varsa, medya bu ihtiyaçları karşılar veya tatmin eder. İzleyiciler, ihtiyaçlarını tatmin etmek için yararlı bir araç olarak medyaya yönelirler ve ihtiyacını karşıladığı sürece o medyaya veya medya ortamına bağlı kalır. Öte yandan, medya bu ihtiyaç karşılayamazsa, seyirci geri döner ve farklı bir medya bulur ve ihtiyaç giderilene kadar bu sürece devam eder (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 155).

Yaklaşım temelde, bireyin medyanın gücü üzerindeki etkinliğini vurgular. Bireysel farklılıklar medya ve etkileri arasındaki ilişkiye aracılık eder. Bu, medya etkilerinin medya içeriğinin kendisi tarafından olduğu kadar medya kullanıcısı tarafından da yönlendirilmesine neden olur. Dolayısıyla, insanlar aynı medya mesajını alsalar bile, her birey mesajdan aynı şekilde etkilenmeyecektir.

Kullanımlar ve doyumlar araştırması, insanların medya tüketmek için sıklıkla sahip oldukları çeşitli motivasyonları ortaya çıkarmıştır. Bunlar, alışkanlığın gücü, arkadaşlık, rahatlama, zaman geçirme, kaçış ve bilgi içerir. Ek olarak, daha yeni bir araştırma grubu, insanların anlam bulma ve değerleri göz önünde bulundurma gibi daha yüksek düzeydeki ihtiyaçlarını karşılamak için medya kullanımını araştırmaktadır. Kullanımlar ve doyumlar perspektifinden yapılan çalışmalar, radyodan sosyal medyaya kadar her türlü medyayı içermektedir (Oliver ve diğerleri, 2006).

Kurama dayalı araştırmalar yapan akademisyenler, yeni medyanın, eski medya biçimlerinin parçası olmayan çeşitli nitelikler içerdiğini belirtmişlerdir. Kullanıcılar, ne ile etkileşime girdikleri, ne zaman etkileşime girdikleri ve daha fazla içerik seçeneği üzerinde daha fazla kontrole sahiptir. Bu durum, yeni medya kullanımının tatmin edebileceği doyumların

sayısını ortaya çıkarmıştır. *CyberPsychology & Behavior* dergisinde internetin kullanımları ve doyumları üzerine yayınlanan bir araştırma, internetin kullanımı için yedi doyum noktası bulmuştur; bilgi arama, estetik deneyim, parasal tazminat, eğlence, kişisel durum, ilişki sürdürme ve topluluğa dahil olma.

Sanal topluluk, diğer medya türlerinde benzeri olmadığı için yeni bir tatmin alanı olarak kabul edilebilir. *Decisions Sciences* dergisinde yayınlanan bir başka çalışma, internet kullanımı için üç doyum noktası bulmuştur. Bu doyumlardan ikisi, içerik ve süreç doyumları, daha önce televizyonun kullanımları ve doyumları üzerine yapılan çalışmalarda bulunmuştur. Ancak internet kullanımına özgü yeni bir doyum biçimi olarak “sosyal doyum” da bulunmuştur. Bu iki çalışma, insanların sosyal ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak için internete baktıklarını göstermektedir (Song, 2004).

Sosyal medya kullanımı yoluyla aranan ve elde edilen doyumları ortaya çıkarmak için de araştırmalar yapılmıştır. Örneğin, *CyberPsychology & Behavior*'da yayınlanan başka bir araştırma, sosyal medyaya katılım için dört ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaçlar, iletişimde kalarak ve insanlarla tanışarak sosyalleşmeyi, eğlence veya boş zaman için kullanım yoluyla eğlenceyi, kişinin imajını koruyarak kendi statüsünü aramayı ve etkinlikler ile ürünler hakkında bilgi edinmek için bilgi aramayı içermiştir (Chen, 2011).

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı sosyal medya uygulamaları ve kullanıcıları arasındaki ilişkiyi anlamada sıklıkla kullanılmaktadır. Sosyal medya, sanal topluluklar ve ağlar aracılığıyla bilgi, fikir ve diğer ifade biçimlerinin oluşturulmasını ve paylaşılmasını kolaylaştıran etkileşimli bir iletişim teknolojisidir (Ahn, Son & Chung, 2021).

Çalışmada yararlanacağımız bir diğer yaklaşım ise Erving Goffman'ın, “izlenim yönetimi” yaklaşımıdır. Goffman, toplumsal ilişkileri bir çeşit sahne alma ve rol yapma üzerine kurulu olarak değerlendirdiği “izlenim yönetimi” yaklaşımında ön bölge olarak tanımladığı, diğer insanlarla ilişkide olunan iletişime dikkat çekmiştir. Bu bölge kişilerin kimliklerine ilişkin tüm yönleri ortaya koymadıkları, filtreledikledikleri, böylece saygınlık ve itibar görmeyi, kabul edilmeyi sağlayacak olan görünüm ve davranışları sergiledikleri bir sahnedir. Birey aslında diğer kişilerin neleri onayladıklarının, beğendiklerinin ve arzuladıklarının farkındadır ve buna göre davranarak kişilerin kendi üzerindeki izlenimlerini yöneterek istediği çizgiye yaklaştırır. Sosyal medya ortamında katılımcıların tam olarak yaptıkları medya avantajlarından yararlanarak gerçek yaşamda yapamayacakları kadar kolay imaj oluşturma ve başkalarının kendi üzerindeki izlenimlerini yönetmedir. Sosyal medya gerçek yaşama göre takibi sınırlı olan, bireyin yayını ve oluşturduğu kamera retoriği doğrultusunda izlenimler sunabileceği ve yönetebileceği bir ortamdır. Instagram'ın filtrelenebilir resimler ve anlık paylaşımlar sunarak beğeni yoluyla izlenim takibinin yapıldığı bir alan olması izlenim yönetimi yaklaşımıyla analiz edilebilir bir yapı ortaya koymaktadır.

Çalışmamızda Jürgen Habermas'ın Kamusal Alan Yaklaşımı'ndan da yararlanılacaktır. Bu yaklaşım da da sosyal medya analizi için farklı bir bakış açısı sunabilecek niteliktedir. Habermas'ın 1992 yılında yayımlanan *Further Reflections on the Public Sphere* adlı çalışmasında sivil ve politik kamusal alanı ayırmını yapmıştır. Bir yanda meşru iktidarın iletişimsel oluşturma, geliştirme süreçleri sonunda biçimlenen diğer tarafta medya iktidarının

tasarladığı, kitle sadakatini, tüketici talebini ve sistemin gereklerine baş eğmeyi sağlamak için güdüp, yönlendirmeyi amaçladığı bir tür yayılım olan kamusal alını işaret eder (Habermas, 1992). İkincisi sosyal medya platformlarının kimliğini analiz etmekte önemli bir tespittir. Çalışmamızda elde ettiğimiz verileri bu yaklaşım açısından da yorumlamaya çalışacağız.

Çalışmamızda Sembolik Etkileşimcilik Kuramı'na da başvuracağız. Kuram, George Herbert Mead ve Herbert Blumer'in öncülüğünde ortaya koyulmuş daha sonra C. H. Cooley ve W. I. Thomes'in katkılarıyla gelişmiştir. Kuram, temel itibarıyla sosyal yapılar ve kurumlar yerine insan eylemlerini çıkış noktası olarak kabul eden aynı zamanda insan eylemleriyle toplum arasında iletişim kurmaya çalışan bir kuramsal yaklaşımdır. İnsan eyleminin ve etkileşimin anlamlandırılmış iletişim veya semboller aracılığıyla sürdürüldüğünü ve bunlar yoluyla anlaşılabilirliğini kabul eder. İnsanların nesnelere yükledikleri anlama bağlı olarak dünyaya verdikleri anlamın ve dolayısıyla ürettikleri kültürün biçimlendiği düşüncesi Sembolik Etkileşim Kuramı'nın temel çıkış noktasıdır.

Çalışmamız açısından baktığımızda Instagram ortamının diğer sosyal medya platformlarındaki gibi gerek kullanılan filtrelerle iyileştirilmiş fotoğraflar ve emojiler gerekse belirli ortamların sunumu ile sembolik etkileşim başat bir iletişim ortamı dikkati çeker. Bu noktada Instagram'ın özellikle fotoğraf ağırlıklı bir formata sahip olması sembolik etkileşimi sanal topluluğun geliştirdiği bir tür sembolik dile dönüştürmüştür. Topluluğun karakteristiği paylaşılan görsel materyale gruba özgü anlamların yüklenmesine ve bunlar üzerinden beklentiler oluşmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla kişinin kendini sunumu ve izlenimleri güçlendirmesi açısından uzun konuşmalar, jestler, ses tonlamalarından çok, bırakacağı anlık etkiye göre düzenlenmiş semboller geçerli hale gelmiştir. Instagram'ın kurgulanmış alt yapısına dayalı iletişim, sembolik etkileşimin tipik özelliklerini gösterdiği için çalışmamızda bu kuramdan da yararlanılmıştır.

Araştırma Bulguları ve Tartışma

1. Sosyal Medya Kullanıcısı Olma

Sosyal medya, internet ve ağ teknolojileri aracılığıyla kullanıcıların etkileşimine olanak sağlayan araç ve uygulamaların tamamı olarak tanımlanır (Boyd ve Ellison, 2008). Geçmişten bugüne dijital çağda sosyal medya kullanıcısı olma ve yaygınlaşması kurumlar ve kültürel anlamda yapısal farklılıklarla gerçekleşmektedir. Jenkins vd. (2009) "Katılımcı Kültürün Sorunlarıyla Yüzleşmek: 21. Yüzyılda Medya Eğitimi" başlıklı çalışmada kültürel anlamda yaşanan değişimi sanatsal ifade ve sivil sorumluluğa ilişkin engellerin azaldığı, bireyin kendi yaratılarını üretmesi ve paylaşmasına imkân veren bir kültür olarak "katılımcı kültür" kavramıyla açıklamaktadır. Katılımcı kültürün üyelikler, ifadeler, ortaklaşa sorun çözme ve dolaşımı içerdiğinin ifade edildiği bu çalışmada katılımcı kültürün üyelikler tasnifinde resmi ve gayri resmi çevrimiçi topluluklara katılımın gerçekleştirilmesi ve bu üyeliklerde ise gizli bir müfredatın var olması dolayısıyla araştırma konumuz açısından açıklayıcı olmaktadır.

"...Popüler oluşu, çıktığı zamanın şartlarına göre farklı oluşu etkili oldu." (X, Erkek, 19).

“Yaş aralığımızda olan çoğu gencin Instagram kullanıyor olması, anlık olarak gittiğimiz yeri, yaptığımız şeyleri paylaşabiliyor olmamız kullanmamızda etkili oluyor.” (Z, Erkek, 20).

Katılımcı kültürün üyeleri, katkılarının önemli olduğuna ve diğerleriyle belli oranda bir sosyal bağ içinde bulunduklarına inanırlar. Bu şekilde katılımcı kültür tanımlamasının pek çok ögesi araştırmadaki katılımcıların ifadelerinde de görülmektedir.

“Sosyal ağların insanların düşüncelerini, istedikleri fotoğrafları, videoları paylaşabildiği bir platform olması tercih edilmesinde etkili oluyor.” (L, Kadın, 21).

“Instagram uygulamasını uzun süredir kullanıyorum. Bu uygulamayı tercih etmemdeki nedenlerden biri arkadaş çevrem olmuştur. Diğer nedenler arasında sosyal medyada aktif olmak ve gündemden daha çabuk bir şekilde haberdar olmak vardı. Çoğu olayları artık televizyonlardan değil sosyal medya mecralarından öğrenmekteyiz. Bu sebepler dolayısıyla Instagram uygulaması ve bununla birlikte birçok sosyal medya uygulamasını da aktif bir şekilde kullanmaktayım.” (N, Kadın, 22).

1.1. Akran Etkisi

Gençler için aileden çok arkadaş grubundan ilgi, kabul görme, beğenilme, kişilik ve kimlik gelişimi için önemlidir. Ergen bireylerin arkadaş çevresinden elde ettiği destek anlaşılma hissi, birçok yönden ergenin gelişimine katkı sağlamaktadır (Buhrmester, 1990). Gençlerin sosyal medya vasıtasıyla birbirleri ile kurdukları iletişimin süresi ve yoğunluğu gün geçtikçe artmaktadır. Ergenlerin akranlarıyla olan sosyal ilişkilerini geliştirmek için sosyal medyayı bir araç olarak kullanıldığı katılımcıların ifadelerinde de görülmektedir.

“...Çevrenin etkisiyle kullanmaya başladım.” (Y, Kadın, 18).

“Sosyal çevrem etkili oldu. Gündelik hayattaki paylaşımlarım dışında etkileşim ve haber niteliğinden faydalandığım için kullanıma devam ediyorum.” (V, Kadın, 22).

Ancak literatür verileri de gençlerin bu şekilde sosyalleşiyor gibi gözükse de kişilerde yabancılaşma ve yalnızlık olgularını (Okumuş, 2018) ortaya çıkardığı yönündedir. Sahte sosyallaşma durumu “sofalisizing” (sosyalleşirken bir o kadar da yalnızlaşmak) denen kavramın doğmasına yol açmıştır. Ona verdiği bu zarardan habersiz birey sosyal medya kullanımıyla aldığı yapay hazların esiri olmakta ve her geçen gün kullanım süresini arttırmaya devam etmektedir (Url-1).

“Sevdiğim markaların Instagram hesaplarının olması tercih sebeplerinden biriydi. Ama ilk nedeni arkadaşlarımdı onlar indirdiği için indirdim ve hesap açtım.” (Z, Erkek, 20)

“Yeni arkadaş edinme isteği ya da kendini orada herkese gösterme isteği etkili oluyor. Akranlarıyla yarış halinde gibiler.” (T, Kadın, 23).

Katılımcıların uygulamaların indirilmesi ve kullanım sürecinde anlamlandıramadıkları durumları ifade ederken farkında olmadan yabancılaşma ve bilinçaltındaki yalnız kalma korkusundan bahsettikleri görülmektedir.

2. Sosyalleşme Etkisi

Geniş kitlelerin kullanıcı olduğu bu ağlar, sosyal medyanın gücünü artırmakta ve toplumsal yaşamdaki sosyalleşme kavramına yeni bir boyut kazandırmaktadır (Solmaz, 2012). Katılımcıların büyük çoğunluğu iletişime yeni boyutlar kazandırması gerçekliğini göz önüne alarak sanal sosyalleşmenin gerçekliğin yerini alamadığını, ilk ortaya çıktığında bu yanılsamayı yaşadıklarını ancak günümüzde kendileri için bu amaca hizmet edemediğinin farkına vardıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum sosyal medyanın sanallığının insanların paylaşım ve psikolojik tatmin gereksinimlerini doyuramadığı gerçekliğini de ortaya çıkarması açısından önem taşımaktadır.

“...En başta popüler olması, yeni insanlarla etkileşime girilebilmesine imkan tanınması...” (X, Erkek, 19).

“...İnstagram kullanıyorum. Kullanmamdaki etken ise sosyalleşmek...” (Ş, Kadın, 22).

Görüşme gerçekleştirilen 20 katılımcıdan sadece ikisi sosyal medya platformlarının sosyalleşme etkisinden bahsetmiştir. Katılımcıların tamamına yakını bu durumu sosyalleşme olarak adlandıramadıklarını dijital ortamda ancak sanal arkadaşlıkların kurulabildiğini ve bu arkadaşlıkların da beklentileri karşılamaktan uzak olduğunu ifade etmişlerdir.

2.1. Sanal Arkadaşlıkların Kurulması

Facebook kullanıcıları bir profil oluşturmakta, sosyal ağlardaki bağlantılarını kurmakta, bu bağlantıları sürdürmek için “arkadaşlık” istekleri göndermekte ve almaktadır. Bu istekler kimi zaman arkadaşlardan, kimi zaman tanıdıklardan, kimi zaman da tanımadıkları kişilerden gelebilmektedir (Lampe vd., 2007). Facebook ile başlayan profil oluşturma, arkadaşlık istekleri, grup kurma ve gruplara katılım süreçleri Instagram, linkedin, whatsapp vb. gibi diğer platformlarda da korunup, yeni özellikler eklenerek geliştirilmiştir.

“Kullanım amacına göre değişmekle birlikte belli bir kısım ki bence çoğunluk olarak yaşadıkları hayatı kendi sosyal çevreleri ile paylaşmak için diğer bir kısım ise dünyadaki gelişmelerden anında haberdar olmak için ya da dikkatlerini çeken konular üzerine yapılan paylaşımları izlemek adına kullanıyor. Ama genel anlamda sosyal çevre edinmek ve belli bir takipçi kitlesine sahip olmak, başka bir deyişle tanınıyor olmak gençlerin arzuladığı bir durum. Instagram bu duruma müsait bir platform. (L, Kadın, 21).

Arkadaşlık kurma özelliğinin korunması kullanıcılar tarafından sevildiğinin ek özellikler eklenmesi ise bu yönde kullanıcı taleplerine, gereksinimlerine göre güncellenmesi aynı zamanda “değişimin sürekliliğini” göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca var olan veya yaratılan semboller sembolik etkileşimcilik perspektifinden değerlendirecek olursak gençler arasında takipçi sayısının popülarite göstergesi olması, kişilerin profillerinin kendilerini sundukları alanlar olması, uygulaması olmayan birinin olumsuz değerlendirilmesi vb. bazı sembol ve göstergelerin sahne önü ve arkasında belirleyici rol oynadığını göstermektedir.

“İnstagramın gençler arasında yaygın kullanımının en önemli sebebi bence kesinlikle sosyal ilişkilerimiz çünkü 21.yüzyıldayız artık sosyal medya hesabı olmayan insanlara bazen çevredekiler asosyal gözü ile bakabiliyor.” (Z, Erkek, 20).

3. Tüketim Alışkanlıklarına Etkisi

Tüketmeyi yaşam biçimi haline getiren birey, dijitalleşmeyle birlikte bilinçlenerek fiyat, ürün, indirim, promosyon gibi pazarlama stratejilerini takip ederek satın alacağı ürünle ilgili tercihini de belirlemektedir (Cop ve Oyan, 2010: 98-100). Pazarlama iletişiminin yeni bir kanalı olarak tanımlanan sosyal medya sayesinde tüketicilerle işletmeler arasındaki iletişim genişlemiştir. İnsanlar ürünlerden memnuniyetlerini veya memnuniyetsizliklerini daha rahat şekilde dile getirebilmekte ve işletmelere daha kolay seslerini duyurabilmektedir. Ayrıca tüketiciler bu mecralar sayesinde diğer tüketicilere de fikir verebilmektedir (Keskin ve Baş, 2015: 52-53). Katılımcılar da ürünün alım süreci ve sonrasında iletişimi sürdürülebildikleri için tüketimlerinde sosyal medya platformlarını tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

“İlgimi çeken ürünleri satın almak için tüketim amacıyla da kullanıyorum. Bana göre satıcı ile direkt iletişime geçmek daha güvenilir geliyor.” (N, Kadın, 22).

3.1. Yeni İhtiyaçlar Ortaya Çıkarması

İnstagramın yapısal özelliklerini araştırma konumuz açısından değerlendirecek olursak; Instagram'daki 24 saat süreyle sınırlı hikayeler özelliği ile indirimde girmiş olan ürünler takipçileriyle paylaşılmaktadır. Online alışveriş siteleriyle bağlantılı olan çeşitli ürünlerden oluşan linkler bırakılmıştır. Bu linklere ulaşmak için ekranın altında yer alan “daha fazlasını gör” yazılı alanı yukarı kaydırmak yeterlidir. Ayrıca “öne çıkanlar” bölümüne çekilişler, geçmiş aylardaki alışveriş linklerinin eklendiği görülmektedir (Aydın, 2021: 45-47). Kullanıcılarda yeni ve farkında olmadığı ihtiyaçları ortaya çıkarabilme potansiyeli de görülebilmektedir.

“Ben genelde ihtiyacım olduğu alışveriş yapmayı seviyorum çünkü amaçsız tüketim bana göre gösteriştense başka bir şey değil.” (Z, Erkek, 20).

“Daha çok moda ve günceli takip etmek amacıyla olduğu söylenilebilir. Yeni şeyleri almak denemek hoşuma gidiyor. Aslında baktığımda çok da ihtiyacım olan şeyler olduğu söylenemez.” (M, Kadın, 20).

Genel olarak sosyal medya platformlarının özelde ise instagramın reklamlar ve kişisel paylaşımlar aracılığıyla değişen, gelişen durum ve şartlara göre sürekli güncellenen ürünlerle kullanıcıları moda olanın tüketimine yönlendirdiği ortak görüşünü paylaştıkları görülmektedir.

3.2. Moda Olanın Tüketilmesi

İnstagram'da moda bloglarında influencer marketing ile oluşturulan kombin önerileri, sezonun yeni çıkan ürünleriyle stil ipuçlarının paylaşılması vb. ile ürünlerin yayılması hızlanmaktadır. Pazardaki doygunluktan önce neyin sıcak olduğunu ve yükselen trendleri yakalayabildiğini, bunlardan faydalanma becerisi bir moda markası veya perakendecinin marjı için büyük bir fark yaratabilir (Url-2).

“Bir ürün alırken güncel olması alırken dikkat ettiğim bir unsur oluyor genelde özellikle de ayakkabı ve çanta alırken dikkat ediyorum.” (M, Kadın, 20).

“Marka takıntım yok ama moda ayakkabı uydurmak istiyorum bu yüzden aşırı alışveriş yapıp, gereksiz şeyleri bile alabiliyorum.” (T, Kadın, 23).

“Bir ürün modaysa ve işime yarayacak veya gözümde hitap edecek birşey ise o ürünü almak isterim. Tüketim tercihlerimi etkiler. Marka bir ürün olması tüketim tercihlerimi pek etkilemez. Sadece uzun süre kullanmam gereken bir ürünse marka olmasını tercih ederim.” (K, Erkek, 19).

Tüketimde geçmişten günümüze yaşanan değişimler arasında yer alan mekânsal farklılaşmayla internet alışverişi yaygınlaşmıştır. Ürün çeşitliliği, eşzamanlılığı, ödeme seçenekleri vb. yanı sıra sosyal medya platformlarının mevcut imkanlarının tüketim ürünlerine yansıtılarak ürünlerin nasıl ve kimler aracılığıyla sunulacağı da bu değişimden etkilenmiştir.

3.3. Sosyal Medya Fenomenlerinin Tüketime Etkisi

Sosyal medya fenomenleri kullanıcılara giyimden, kozmetiğe, dekorasyondan, temizlik ürünlerine, yiyecek ve içeceklere kadar pek çok alandan ürün, mekan tanıtımları yaparak önerilerde bulunmaktadır. Sosyal medya fenomenlerinin önerileri doğrultusunda tüketimin gerçekleştirilmesi konusunda katılımcıların görüşlerinin farklılaştığı görülmektedir. Ancak deneyim paylaşılmasının ürün tüketimlerinde etkili olduğu görülmektedir.

“Benim genelde takip ettiğim sayfalar değil influencer oluyor. Onların kullandıkları ürünleri genelde beğenip alıyorum. Şöyle bir şey de var bu cilt ne uyguladığını bilmen lazım o yüzden onlar bizden önce deneyip deneyimlerini söylüyor. Bizde ona göre o ürünün alışverişini yapıyoruz.” (Z, Erkek, 20).

“Beğendiğim takdirde kullanırım. Fakat özellikle bir fenomen kullandığı için tüketim yapmam.” (L, Kadın, 21).

“Instagram fenomenlerinin öneride bulunduğu bazı ürünleri deneme fırsatı yakalıyorum ve bunları deneyerek tecrübe kazanıyorum. Eğer denemiş olduğum ürünlerden memnun kalırsam yani olumlu sonuçlar alırsam ürünü tüketmeye devam etmekle birlikte yakın çevreme de öneride bulunarak satın almalarını sağlıyorum.” (N, Kadın, 22).

“...Tüketemiyorum çünkü önerdikleri ürünlerin birçoğunun pahalı olduğunu düşünüyorum.” (S, Kadın, 21).

“...Evet kozmetik ürünleri ya da aksesuar gibi ürünlerden fazlasıyla alıyorum. Onlarda görüp hoşuma gidebiliyor. İyi birşey olduğunu düşünüyorum sonuçta onlar da kullanıyor denemiş birinin o ürünü sevmesi beni de almaya yönlendiriyor.” (T, Kadın, 23).

“Çok fazla tercih etmiyorum fakat alanında iyi olan iki fenomenin aynı ürün reklamından memnuniyet derecesini yoklayıp kullandığım ürün oldu.” (V, Kadın, 22).

4. Serbest Zamanlara Etkisi

Serbest zamanların özellikle modern toplumlarda bireylerin kişisel tercihlerine göre şekillenmesiyle birlikte iletişim teknolojilerindeki gelişmelerden bağımsız olmaması gerçekliği söz konusudur.

“Sadece eğlence ve vakit geçirme amaçlı kullanıyorum.” (X, Erkek, 19).

Serbest zamanlara etkisini sosyal medyada geçirilen süre alt başlığında değerlendireceğiz çünkü çoğunlukla gün içerisinde harcanan zaman serbest zamanlardan çok daha fazla olabilmektedir.

4.1. Geçirilen Süre

Sosyal medyada geçirilen süre yaygınlaşan teknolojik ürünler ve sürekli değişim süreci içinde olan uygulamalar dolayısıyla geçmiş dönemlerden farklılaşabileceği için güncel saha araştırmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal medya kullanımı ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalardan Dijital 2021 raporuna göre Türkiye’de sadece Instagram, Facebook, Twitter vb. sosyal medya platformlarında gün içerisinde geçirilen süre 2 saat 57 dakikadır (Url-3). Bu şekilde geçirilen sürenin dünya ortalamasının üstünde olması gündelik hayattaki yeri ve dolayısıyla kullanıcıları üzerindeki etkisini göstermek açısından da oldukça önemlidir. Katılımcılar da uzun süreler geçirdiklerini ifade ederken katılımcılardan birinin “...acil bir yerin aranması gerekiyor biri bayıldı o an ambulansı aramak yerine ilk bildirimlere bakıyorum.” ifadesi dijital çağda gündelik hayatın pek çok sembol ve anlamının değişim geçirdiğinin göstergesi olmasının yanı sıra bağımlılık geliştirildiğini de gözler önüne sermektedir.

“Evdeysem ve yapacak bir işim yoksa 3 saate yakın Instagramda vakit geçiriyorum. Dışarıda olduğum günler genelde 1 saatten az vakit geçiriyorum.” (K, Erkek, 19).

“Bana göre saat yok bazen günün her saati elimde bazen hiç açmam ama şu çok kötü bir şey her telefonu elime aldığımda açıyorum. Hatta acil bir yerin aranması gerekiyor veya biri bayıldı o an ambulansı aramak yerine ilk bildirimlere bakıyorum.” (Z, Erkek, 20).

“Sabah uyanır uyanmaz ilk işim Instagram uygulamasına girmek ve yapılan paylaşımlara bakmak oluyor. Ardından keşfet kısmında (dikkatimizi çekebilecek olan video ve fotoğraf paylaşımların olduğu kısım) yaklaşık üç saat aralıksız video izliyorum. Sonrasında paylaşım yapıyorum gün içerisinde ve son olarak uyumadan hemen önce uygulamaya giriş yapıyorum. Yaklaşık dokuz ila on saatimi Instagramda geçiriyorum.” (L,Kadın, 19).

“3 veya 4 saatimi geçiriyorum diyebilirim. Girdiğimde çıkmak istemiyorum. Siteden siteye geçerken ya da çok gereksiz şeylere bakarken buluyorum kendimi.” (R, Kadın, 22).

Katılımcıların geçirdikleri sürelerin uzun olduğu görülmekle birlikte bireyler üzerindeki etkisinin değerlendirilebilmesi için hangi platformların sıklıkla kullanıldıkları da önem taşımaktadır.

5. Sık Kullanılan Platformlar

Teknolojik araştırma şirketlerinin sosyal medya platformlarının aktif kullanıcı sayıları üzerinden gerçekleştirdiği sıralamada Facebook, Youtube, Whatsapp, Messenger, Instagram, WeChat, TikTok, QQ, SinaWeibo, Telegram, SnapChat, Kuaishou, Reddit, Twitter, Pinterest ve Quora şeklindedir (Url-4). Kullanıcı sayısı yoğunluğunu belirleyen pek çok faktör bulunmaktadır. Sosyal medya platformlarının tercih edilmelerinde gençlere çoklu iletişim ortamları yaratma, farklı alanlarda enformasyon akışı sağlama, sanal sosyalleşme ortamı, farklı gruplara üyelikler, anlık paylaşımlar vb. imkan tanınması olduğu görülmektedir. Katılımcıların kullanım sıralamaları da listede yer alan platformlarla benzerlik göstermektedir.

“Telefonuma indirdiğim diğer sosyal medya platformlarını şöyle sıralayabilirim. Twitter, Whatsapp ve Youtube bulunmaktadır. Bu platformları da Instagram gibi aktif kullanmaktayım.” (N, Kadın, 22).

“Twitter, Snapchat, WhatsApp.” (M, Kadın, 20).

“TikTok, Snapchat, Twitter.” (T, Kadın, 23).

“Twitter, TikTok, Snapchat, Pinterest.” (Q, Erkek, 22).

“Twitter, WhatsApp, Telegram, Facebook.” (P, Kadın, 21).

“Snapchat, Whatsapp, Telegram.” (R, Kadın, 22).

“Twitter, LinkedIn, Snapchat.” (V, Kadın, 22).

“Twitter ve Whatsapp.” (Y, Erkek, 18).

Platformların kullanıcı sayısının fazla olması ve dolayısıyla popülerliği güncellenebilir ve işlevsel olma özellikleriyle doğru orantılı olduğu bilinmektedir.

5.1. İşlevlerine Göre Farklılaşma

Sosyal medya platformlarının 2010 yılından itibaren ağ kullanım motivasyonlarında belirgin paradigma kaymaları olmaya başlamıştır. Ağlar özneyi değil, özne platformları yönetmiştir. Taraftarı olunan firma, grup ya da organizasyonları takip ettikleri, toplumu ilgilendiren genel konular hakkında fikir alıveriş yaptıkları, kişisel gelişimlerini artırmaya çalıştıkları, dini bilgilerini artırmaya çalıştıkları, sosyal hayatı ilgilendiren konulara çözüm aradıkları, sağlık sorunlarında ya da hastane tercihlerinde tarama yaptıkları, bir ürün ya da mal hizmet hakkında karşılıklı etkileşim özelinde farklılaştığı (Acar, 2020: 84-85) görülmektedir.

Katılımcıların ifadeleri de farklı platformların birlikte kullanımı şeklinde hareket edilerek yaşanan değişimi somutlaştırmaktadır.

“Instagramı arkadaş çevremün uygulamadan sürekli bahsetmesi, uygulamada arkadaşlarımla konuşabiliyor olmam ve paylaşım yapabiliyor olmam, hayatımda gelişen bazı durumları tanıdıkları ve takipçi kitlem ile paylaşıyor olmak yanı sıra diğer insanların yaptıkları paylaşımları görebilmem, ilgi alanıma giren spor dallar, takipçisi olduğum ünlülerin paylaşımları ve alışveriş yapabiliyor olmam dolayısıyla uygulamayı kullanıyorum.” (V, Kadın, 21).

“Whatsapp uygulamasını ailem ve arkadaşlarımla ile daha çok iletişime geçmek için kullanıyorum. Youtube uygulamasını boş zamanlarımda film veya dizi izlemek için kullanıyorum. Twitter’ı ise daha çok günceli takip etmek amacıyla kullanıyorum.” (N, Kadın, 22).

“İnstagram sosyal alışveriş platformu gibi hem alışveriş yapabiliyoruz hem de bizim için iş kapısı olanağı ortaya çıkıyor. Yaptığımız ve göze güzel gelen işlerin satışlarını oradan yapabiliyoruz.” (Z, Erkek, 20).

Güncel durumda sosyal medya platformlarının kullanımının cinsiyetler açısından farklılaşp farklılaşmadığı da konunun önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

6. Cinsiyetlere göre Sosyal Medya Kullanımı

Sosyal medya kullanımının cinsiyetlere göre farklılaşp farklılaşmadığı son dönem sosyal medya araştırmalarının konu başlığını oluşturmaktadır. İnce ve Koçak (2017) çalışmasında kadınların erkeklere göre internet ve sosyal medyayı daha sık kullandığını göstermiştir. Sosyal medyada daha fazla vakit geçiriyor olmaları hem bağımlılık düzeylerinin hem de paylaşımlara gelen yorumlar, beğeniler veya takipçi sayısı, başkalarına özenme gibi faktörlerin kadınlar üzerinde daha etkili olmasına neden olmaktadır. Gerçekleştirilen çalışmalarda kadın ve erkeklerin güncel haber takibi, arkadaşlıklar kurma vb. açıdan benzer özellikler taşıyorlar da erkeklerin sosyal medyayı yeni insanlar tanıma amacı ile kadınlardan daha fazla tercih ettiklerini göstermektedir. Katılımcıların ifadeleri de araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir.

“Farklılıklar olduğunu elbette ki düşünüyorum buna sebep olan etken ise tamamen ilgi alanlarının farklılaşması kadınlar moda, yemek ve sanata dair paylaşım ve takibe yönelik iken erkekler ise bunlar dışındaki alanları tercih etmektedir fakat sosyal medya akımlarında ortak olarak etkileşime girdiklerini göz ardı edemeyiz.” (V, Kadın, 22).

“Kadınların ve erkeklerin ilgi alanlarına göre kullanım amaçlarının da değişkenlik gösterdiğini düşünüyorum. Örnek verecek olursak kadınlar biraz daha alışveriş odaklı, magazinsel olayları ve modayı takip etme amaçlarına yönelik kullanılmaktadır. Erkek kullanıcıların ise daha çok video izleme ve eğlenme amaçlı kullandıklarını görmekteyim.” (N, Kadın, 22).

“Günümüzde çok farklılaştı yeni eş adayı bulma sitesi gibi olmaya başladı. Kadınlar sürekli kendini gösterme çabasında erkekler ise yeni birilerini bulma çabasında.” (T, Kadın, 23).

“Erkeklerin flört amaçlı ve vücutlarını göstermek için, kadınların ise beğenilmek ve dikkat çekmek amaçlı kullanım farklılıkları olduğunu düşünüyorum.” (R, Kadın, 22).

Katılımcıların tamamına yakını erkek ve kadınların kullanımlarında çeşitli açılardan farklılaşmalar olduğunu ifade ederken sadece 1 katılımcı genel olarak kullanım amaçlarının kesiştiğini ancak sıklıkta farklılaşma yaşandığını ifade etmiştir.

“Bence aralarında çok bir fark yok sadece kadınlar daha fazla ve detaylı kullanıyorlar. Çünkü kadınlar bu platformda günlük yaşantılarını paylaşmakta daha hevesli oluyorlar.” (W, Kadın, 23).

Sonuç ve Değerlendirme

İnternet'in ilk oluşumu 1960'lara kadar geriye gitse de yaygınlaşma süreci 1990'larda belirginleşmiştir. İnternetin gelişmesiyle eş zamanlı olarak iletişim teknolojileri de gelişme göstermiş ve toplumsal yaşamın bütünü üzerinde dönüştürücü bir etki ortaya çıkarmışlardır. İnternet ortamının önemli bir parçası olan sosyal medya platformları giderek toplumsal yaşamın odağında bir konumuna yerleşmiştir. Geleneksel sosyalleşme süreçlerine özgü toplumsal katılım biçimleri yerini dijital ortamın yeni tarzlara, beklentilere sahip yeni sunumları gerektiren sosyal medya platformlarına bırakmaya başlamıştır.

Ortalama bir sanal ortam platformu öncelikle çok sayıda ve farklı formlarda verinin aktarıldığı ve paylaşıldığı bir yapıya sahip olduğu için çekici ve bağlayıcı olma noktasında avantaja sahiptir. Bu hareketliliği dijital öncesi toplumsal ilişkilerde bulmak mümkün değildir. İnternet içerisindeki sosyal medya ortamları hem benliğin sunumu için geniş ve çok aktörlü bir arena sunabilmekte hem de duyguların tatmini için kullanılacak ve doyum elde edilecek işitsel, görsel ve yazınsal sınırsız malzemeyi aktarmaktadır.

Anlık olarak hızlı değişen sosyal medya ortamları aşırı dikkati, uzun çalışmaları, ilişki yatırımları gerektirmeyen, kolay girilebilir ve istenirse çıkılabilir bir ortam görünümüyle kişileri kendine çekebilmekte. Ancak bir süre sonra kendi gerçeklik algısını dış dünyadaki yerine koyan ve ciddiye alınmaya başlanan, böylece bireyi etkileyip kendine bağlayarak dönüştürme gücüne kavuşan sosyal medya kendi kültürünü norm ve değer yapısını kurabilecek duruma gelmiştir.

Manuel Castells'in ağ toplumu analizi açısından Instagram'a baktığımızda katılım noktasında bir kamusal alan oluşturabileceği, sosyal katılıma yeni boyutlar katacağı açık biçimde görülen bu interaktif sanal ortamın algı yönetimi ve toplum mühendisliği sisteminin parçası olma riski taşıdığını görürüz. Ayrıca Instagram gibi platformların gözetim, mahremiyet, eşitsizlik ve mülkiyet ilişkileri gibi olumsuz sonuçların tartışıldığı ortamda kişilerin gönüllü hale getirilerek bu platformların sahibi firmalara veri temin ettikleri yani işlerin yürümesini sağladıkları halde bundan hiçbir şekilde emek karşılıklarını almadıkları sonuçlarına varılmaktadır. (Castells, 2008: 475).

Çalışmamızda başta da belirttiğimiz gibi sosyal medya platformlarının oluşturduğu katılım kültürü aslında bireylere gerçek bir sosyalleşmenin yanında geçici ve insan psikolojisine uygun olmayan bir arena sunduğu katılımcı kültürün üyeliklerinin gizli bir müfredatın içinde gerçekleştiği tespiti Manuel Castell'in ağ toplumu tanımlamasına da uymaktadır. Katılım kültürü denilen katı ortamından ilişkilerin biçimi ve değişimine kadar veriye dönüştürülebilir depolanabilir hale geldiği bir sosyal ilişki mühendisliği ürünüdür.

Enformasyon teknolojilerinin gelişmesiyle medya ortamları çeşitlenmiş, kendi içinde zenginleşmiş ve birbirini destekleyerek bir ilgi ve sunum uzamı oluşturmuştur. Bu uzam devletler, şirketler ve bireylerin bir noktadan dahil olduğu genel kabul görmüş, yasal, normatif yapıya uygun, modern değerlerle barışık, yararlı bir ortam olarak algılanmaktadır. Ancak ortada sağlıklı eğlenme, doğru zaman kullanımı, yanıltıcı olmayan gerçeklik, insan doğasına uygun norm ve değer yapıları, sosyal kurumları destekleme açısından negatif ölçümler kendini göstermektedir. Çalışmamızın Instagram üzerine yorumu, katılımcı üyelerinin sanal ortama önemli bir katkıda bulunuyor sanısı içerisinde yapay sosyal bağlar kurdukları böylece bir

yanılsama yaşamanın yanında diğer kişilerde yanılsama yaşatarak sistemin parçası haline geldikleri yönündedir.

Instagram geniş kullanıcı kitlesi olan bir sosyal medya platformu olarak benzerleri gibi giderek güçlenmekte olduğu ve toplumsal yaşamın sanal ortam dışındaki sosyalleşme olgusunu etkilemekte ve ona eklenmekte olduğu görüşü yaygındır. Ancak katılımcıların çoğunluğu sosyal medya ortamlarının iletişime geçici bir renk kazandırmakla birlikte sosyalleşmenin yerini alamayacağını düşünmektedir. İlk kullanımdaki eğlendiren kendine bağlayan etkilerin zamanla söndüğü ve kişiyi sosyal ve psikolojik olarak tatmin etmekten uzaklaştığını belirtmektedir. Bu sonuç bize kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının “doyumlar” sürecindeki etkilenimleri göstermektedir. Temel ihtiyaçlara yönelik olmayan bütün iletişim ortamları kendi içerisinde bir “açlık” döngüsü oluşturmaları için ve toplumsal ilişkilerin doğal gelişme sürecinde biçimlenmeyip üretildikleri dolayısıyla yapay oldukları için hızlı ve döngüsü olmayan bir doyum sağlamakta ve bir süre sonra terk edilmektedirler.

Konunun bir diğer yönü kamusal alanın dönüşümü bağlamındadır. Habermas’ın kamusal alan yaklaşımında tanımladığı “medya güdümlü kamusal alan”, sosyal medya ortamlarına uygun tespitler içermektedir (Habermas, 1992). Çalışmamızda gençlerin katıldığı ve bir tür sosyalleşme içinde bulunduklarını ileri sürdükleri alan “politik kamusal alan” dır. Yani belirli talepleri olan, bir merkezden yönlendirmeye dayalı, özgür iradelerin amaçlandırmadığı, kurgulamadığı sadece uyduğu bir ilişki ağıdır. Böylesi bir “sözde” sosyalleşme içerisinde gerçek sosyal ilişkilerini zayıflattıkları için piksellerden oluşan görüntü ve dijital dalgalardan oluşan sahte gerçeklik dünyasında kendilerini var etmeye çalıştıkça gerçek dünyada yalnızlaşmaktadırlar. Nitekim görüşme yapılan gençlerin çoğu zaman içinde bu gerçekliği fark ettiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan sadece ikisi sosyalleşme etkisinden bahsettiğini belirtmiştik.

Sosyal medyaya yönelme ve yoğun kullanım aşamasında gençlerin dijital kimlik kullanarak girdikleri sanal topluluklarda çoğunlukla günlük yaşamdaki kimlikleri yerine bireysel olarak tasarladıkları yapay kimlikler kullanmaları dikkati çekmektedir. Bu eylemin arkasında gerçek yaşamda sergileyemedikleri kimlik özelliklerini varmış gibi göstererek bastırılmış psiko-sosyal yanların rahatlatılması bir tür “katarsis” hissi yaşama beklentisi yatmaktadır. Dolayısıyla söz konusu olan bir tür sanal sosyal iletişim değil bir terapi seansıdır.

Bu seansın işleyişine Erwing Goffman’ın benlik sunumu ve kimlik inşası yaklaşımı açısından bakıldığında kendini özgür hisseden bireylerin ideal benliklerini sergileyerek arzularını, beklentilerini bir izlenim yönetimi süreci içerisinde gerçekleştirme beklentilerine karşılık aradıkları görülmektedir. Gençler bu yolla bir kimlik inşa etmeye çalışmakta ancak gerçek yaşamın toplumsal kontrol mekanizmaları bu ortamlarda yapay biçimde işlediği için kabuller ve kınamalar gerçek yaptırım riskleri taşımamaktadır. Öncelikle ortada var olan terapi kulübü sosyal bir yapı yerine bir topluluk niteliği göstermekte bir tür “maskeli balo” ironisi içinde var olmaktadır. Sonuç itibarıyla toplumun beklentileri yönünde dışlanma ve ayıplanma riski altında kimlik inşa etme süreçleriyle ilgisi olmayan bu tür ortamların bir eğlence ortamı olduğu kullanıcılar tarafından anlaşılmakta ve zamanla etkisini kaybederek eğlenceli olmaktan çıktığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Acar, N. (2020). Sosyal Medya Kullanım Motivasyonlarında Paradigma Değişimi. (Sanat ve İletişim Araştırmaları içinde). İksad Yayınevi.
- Ahn, J., Son, H., & Chung, A. D. (2021). Understanding public engagement on twitter using topic modeling: The 2019 Ridgecrest earthquake case. *International Journal of Information Management Data Insights*, 1(2), Article 100033. 10.1016/j.jjime.2021.100033.
- Anwar, R. K., Rusmana, A. & Rahman, M. T. (2018). The Politics Of Information On Traditional Medical Practices In Bandung Barat. *MIMBAR, Jurnal Sosial Dan Pembangunan*, 34(1), 158–165.
- Aslan, Ö. (2018). Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Instagram Kullanımı Üzerine Bir İnceleme, *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 6(13), 41 – 65.
- Aydın, C. (2021). Sosyal Medya ve Tüketim Kültürü Perspektifiyle Instagram ve Youtube Üzerine Netnografik Bir Çalışma. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Boyd, D.M. ve Ellison, N.B. (2008). Social Network Sites: Definition, History and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 13.
- Buhrmester, D. (1990). Intimacy of Friendship, Interpersonal Competence, and Adjustment During Preadolescence and Adolescence. *Child Development*, 61.
- Businesstopia. “Uses and Gratifications Theory.” 2018. <https://www.businesstopia.net/mass-communication/uses-gratifications-theory>
- Castells, M. (2008). *Enformasyon Toplumu: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Ağ Toplumu'nun Yükselişi*. (Çev. Ebru Kılıç). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chen, G. M. (2011). “Tweet This: A Uses and Gratifications Perspective on How Active Twitter Use Gratifies A Need to Connect With Others.” *Computers in Human Behavior*, 27(2), 755-762.
- Cop, R., ve Oyan, D. (2010). Küçük Yerleşim Yerlerindeki Tüketicilerin, İnternette Ürün Satın Alma Davranışları Üzerine Bir Uygulama. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*.
- Çetintaş, A. (2015). Sosyolojik Kuramlara Hâkim Temel Paradigmalar Çerçevesinde Toplum-Birey Düalizmi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1.
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2010). Öteki Kuram: Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi, Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Gökçe, O. (1993). İletişim Bilimine Giriş: İnsanlar arası İlişkilerin Sosyolojik Bir Analizi, Ankara: Adalet Matbaası,
- Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere*, (Çev. T. Burger; F. Lawrence, GB., Polity Press, xi-xiv.
- Habermas, J. (1992). “Further Reflections on the Public Sphere”, çev. T. Burrger, Habermas and the Public Sphere, der. C. Calhoun, Cambridge, MA: MIT Press, 421-461.
- İnce, M. ve Koçak, M. C. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları: Necmettin Erbakan Üniversitesi Örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2).
- Jenkins, H. vd. (2009). *Confronting the Challenges of Participatory Culture Media Education for the 21st Century*. Cambridge: The MIT Press.
- Karaboğa M. T. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Bir Sosyalleşme Alanı Olarak Sosyal Medya Hakkındaki Görüşleri, 14(3), 912 – 936.
- Keskin, S. ve Baş, M. (2015). Sosyal Medyanın Tüketici Davranışları Üzerine Etkisinin Belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 17(3).

- Lampe, C., Ellison, N. ve Steinfield, C. (2007). A Familiar Face(Book): Profile Elements as Signals in an Online Social Network. Chi Proceedings, April-May, 435-444.
- Okumuş, V. (2018). Çocukların Sosyal Medya Kullanımları ile Ebeveyn Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Oliver, M. B., Jinhee, K. and Meghan, S. (2006). "Personality." Psychology of Entertainment, edited by Jennings Bryant and Peter Vorderer, Routledge, pp. 329-341.
- Ruth A. Wallace , Alison Wolf Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Çev.: Leyla Elburuz , M. Rami Ayas, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Solmaz, B. (2012). Yeni bir İletişim Örneği Olarak Sosyal Medya Kullanımı ve Konya Kadın Dernekleri Örneği. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 28.
- Song, I., Robert L., Matthew S. Eastin, and Carolyn A. Lin. "Internet Gratifications and Internet Addiction: On the Uses and Abuses of New Media." Cyberpsychology and Behavior, 7(4),
- Weaver, J. B. III. "Individual Differences in Television Viewing Motives." Personality and Individual Differences, 35(6), 1427-1437.
- Yaylagül, L.(2010). Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar, Ankara: Dipnot Yayınları.

İnternet Kaynakları

- Url-1: Sosyalleştiremeyen Sosyal Medya. Erişim tarihi:24.04.2022, Erişim linki: [https://tr.linkedin.com/pulse/sosyalle%C5%9Ftiremeyen-sosyal-medya-yu%C5%9Fari%C4%9F]
- Url-2: DiMauro, V. (2011). Fashion and Social Media: Power to the People or the Publisher? Erişim Tarihi: 22.04.2022 [http://www.leadernetworks.com/2011/10/fashionsocial-media-power-to-people-or.html]
- Url-3: Dijital Rapor 2021. Erişim Tarihi: 26.04.2022 [https://recrodigital.com/dijital-2021-raporunda-turkiye-ve-dunyada-internet-ve-sosyal-medya-kullanimi-karsilastirmasi-ocak-2021/]
- Url-4: Dünyanın En Çok Kullanılan Sosyal Medya Platformları. Erişim Tarihi: 28.04.2022. [https://www.webtekno.com/dunyanin-en-cok-kullanilan-sosyal-medya-platformlari-h107035.html]
- Url-5: Felix Rose-Collins (2022) Social Media Statistics. Erişim Tarihi: 20.08.2022 [https://www.ranktracker.com/tr/blog/social-media-stats-social-media-is-taking-over-heres-why/]
- Url-6: Newman, Jared (2013). Instagram"s Web feed keeps it clean, keeps it simple. Erişim Tarihi: 25.09.2022 [http://techland.time.com/2013/02/07/instagrams-web-feed-keeps-it-clean-keeps-it-simple/].

EK 1. Katılımcı Tablosu

Kod	Cinsiyet	Yaş	Sık Kullanılan Sosyal Medya Platformları
B	Erkek	21	Messenger, Instagram, WeChat
C	Erkek	20	Telegram, SnapChat, Facebook
D	Erkek	21	Twitter, Pinterest, Instagram
F	Kadın	20	Whatsapp, Telegram, SnapChat
X	Erkek	19	Youtube, Whatsapp, Messenger
Y	Erkek	18	Twitter ve Whatsapp
Z	Erkek	20	Snapchat, Whatsapp , Telegram
K	Erkek	19	Instagram, WeChat, TikTok
L	Kadın	21	Facebook, Youtube, Instagram
M	Kadın	20	Twitter, Snapchat, WhatsApp
N	Kadın	22	Instagram, Twitter, Whatsapp, Youtube
P	Kadın	21	Twitter, WhatsApp, Telegram, Facebook
R	Kadın	22	Snapchat, Whatsapp , Telegram
S	Kadın	21	Youtube, Whatsapp, Messenger
Ş	Kadın	22	Instagram, TikTok, Telegram
Q	Erkek	22	Twitter, TikTok, Snapchat, Pinterest
T	Kadın	23	Tiktok, Snapchat, Twitter
V	Kadın	22	Twitter, LinkedIn, Snapchat
W	Kadın	23	Facebook, Youtube, Whatsapp
Z	Kadın	20	Telegram, SnapChat, Twitter

**Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğrencilerinin Instagram Uygulaması
Kullanımlarının Tüketim Alışkanlıklarına Etkisi**

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Soruları

Görüşme Soruları

1. Instagram uygulaması kullanıyor musunuz? Tercih etmenizdeki neler etkili oldu?
2. Günde ortalama kaç saatinizi Instagram’da geçiriyorsunuz?
3. Instagram’ın gençler arasında yaygın kullanımında sizce etkili olan faktörler nelerdir?
4. Uygulama olarak telefonunuza indirdiğiniz diğer sosyal medya platformları hangileridir?
5. Instagram’ın daha çok hangi işlevinden yararlanıyorsunuz? Tüketim bunlar arasında yer alıyor mu?
6. Kadın ve erkeklerin instagram kullanım amaçlarının farklılaştığını düşünüyor musunuz? Sizce farklılıkların kaynağı nedir?
7. İhtiyaç odaklı mı, moda ve günceli takip etmek odaklı mı alışveriş yaparsınız?
8. Bir ürünün moda ya da marka olması tüketim tercihinizde etkili oluyor mu?
9. Instagram’da markaları takip ediyor musunuz? Markaları takip ediyorsanız indirimler, kampanyalardan haberdar olmak istiyor musunuz? Bilgilendirildiğinizde alışveriş yapıyor musunuz?
10. Blog yazarlarını takip ediyor musunuz? Konu içerikleri ya da sayfa tasarımları tüketiminizde etkili oluyor mu?
11. Instagram fenomenlerinin kullandıkları ürünleri tüketiyor musunuz?
12. Ürünü almadan önce kullanıcıların instagram videolarını izliyor musunuz, yorumlar sizler için önemli midir?
13. Ürünü aldıktan sonra instagram’da ürünle ilgili paylaşımlar yapıyor musunuz?
14. Sosyal çevreniz mi, instagram mı tüketim alışkanlıklarınızda daha çok belirleyici olmaktadır?
15. Sizce instagram bilinçli tüketimi mi, tüketim çılgınlığını mı özendirilmektedir?

PANDEMİ SÜRECİNDE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ ÖRGÜTSEL SİNİZM DÜZEYLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Emel BURAK

Kırklareli Üniversitesi, Vize Meslek Yüksekokulu, - ORCID: 0000-0001-7782-9149

ÖZET

Pandemi tüm dünyayı etkisi altına alan ve ona uygun bir hayat yaşamaya zorlayan bir süreç olarak tarihe geçmiştir. Bu sürecin tüm sektörlerle yansımaları farklı olmuştur. Dünyada pandemi sürecinde en aktif çalışan ve en çok yükü göğüsleyen sektör sağlık sektörü olduğu su götürmez bir gerçektir. Sağlık çalışanlarının bu süreçte yaşadıkları ve şahit oldukları çeşitli tecrübeler olmuştur. Çalışmada, sağlık çalışanlarının yaşadıkları tecrübeler sonucu elde edilen çıktıları değerlendirmek üzere örgütsel sinizm düzeyleri değerlendirilecektir. Örgütsel sinizm, çalışanın çalıştığı kuruma yönelik beslediği negatif tutumdur. Örgütsel bir tutum olan örgütsel sinizmin, fark edilmesi, etkin bir şekilde yönetilmesi her kurumun başarısı açısından önemlidir. Örgütsel sinizm yaklaşımının, örgüt içerisindeki varlığının tespit edilememesi, işletme başarısının engelleyen bir faktördür. Bu tutum birçok kaynaktan beslenebilir. Bu kaynakların her biri kendi içerisinde farklı dinamiğe sahiptir. Pandemi süreci her sektörün kendine has önlemler ve uygulamalarla işlerliğine devam ettiği süreci kapsamaktadır. Psikolojik, fizyolojik ve birçok açıdan zor ve yıpratıcı uygulamaları kapsayan sağlık sektöründe hizmet eden çalışanlarının, hizmet ettikleri topluma/mesleğe/kuruma/yöneticilere yönelik tutumları olağan durumdan farklılaşmıştır. Bu farklılaşmanın sonucu olarak sinizm geliştiren sağlık çalışanlarının olup olmadığının tespiti çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu kapsamda pandemi sürecinde, 52 sağlık çalışanı ile görüşülmüştür. Sağlık çalışanlarının, demografik özellikleri ve örgütsel sinizm düzeylerine yönelik veri toplanmıştır. Pandeminin yoğun olarak yaşandığı ve pandemi şartlarının geçerli olduğu süreçte telefon, e- mail, mesaj yolu ile sağlık çalışanlarına ulaşılmış ve örgütsel sinizm düzeylerinin tespitine yönelik veri toplanmıştır. Toplanan verilerin detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Pandemi şartlarının kısmen devam ettiği ve gelecekte farklı şekillerde karşı karşıya kalınma ihtimallerinin olduğuna yönelik bulguların ileri sürüldüğü sürece yönelik fikir vermesi açısından çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler : Pandemi, sağlık çalışanı, örgütsel sinizm

EVALUATION OF THE LEVELS OF ORGANIZATIONAL CYNICISM OF CYPRUS OF HEALTHCARE PROFESSIONALS DURING THE PANDEMIC PROCESS

ABSTRACT

The pandemic has gone down in history as a process that affects the whole world and forces them to live a life in line with it. The reflections of this process on all sectors have been different. It is an indisputable fact that the sector that works most actively and bears the most burden in the pandemic process in the world is the health sector. There have been various experiences that healthcare professionals have experienced and witnessed in this process. In the study, organizational cynicism levels will be evaluated in order to evaluate the outputs obtained as a result of the experiences of health workers. Organizational cynicism is the negative attitude of the employee towards the institution he works for. Recognizing and effectively managing organizational cynicism, which is an organizational attitude, is important for the success of any institution. The fact that the organizational cynicism approach cannot be detected in the organization is a factor that hinders the success of the business. This attitude can be fed from many sources. Each of these sources has different dynamics in itself. The pandemic process covers the period in which each sector continues to operate with its own measures and practices. The attitudes of the employees who serve in the health sector, which includes psychological, physiological and many difficult and wearing practices, towards the society/profession/institution/managers they serve have changed from the usual situation. The subject of this study is to determine whether there are health workers who develop cynicism as a result of this differentiation. In this context, 52 health workers were interviewed during the pandemic process. Data were collected on the demographic characteristics and organizational cynicism levels of healthcare professionals. During the period when the pandemic was experienced intensely and the pandemic conditions were valid, health workers were reached via telephone, e-mail and message, and data were collected to determine the levels of organizational cynicism. The collected data was evaluated in detail. It is thought that the study is important in terms of giving an idea about the process where the findings regarding the pandemic conditions partially continue and the possibility of encountering different forms in the future is put forward.

Keywords: Pandemic, health worker, organizational cynicism

1.GİRİŞ

Pandemi, bir kıta ve/veya tüm dünya gibi geniş bir alana yayılarak etkisini gösteren, tüm bölüğe ve/veya tüm dünya insanları tarafından etkilenilen salgın hastalıkların genel ismidir (Aysan ve ark, 2020). 2019 yılının Aralık ayında ortaya çıkan yeni korona virüs hastalığı (COVID-19), koronavirüs ailesinden bir RNA virüsü olup hayvanları ve insanları enfekte ederek solunum, gastrointestinal, hepatik ve nörolojik hastalıklara neden olmaktadır (İzci, 2020). Hastalık ilk

olarak Çin' in Wuhan kentinde ortaya çıkmış ve sonrasında tüm dünya ülkelerine yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü, COVID-19 salgınını 30 Ocak 2020' de 'uluslararası boyutta halk sağlığı acil durumu' olarak sınıflandırmış, salgının ilk başladığı ülke olan Çin dışında 113 ülkede COVID-19 vakalarının görülmesi, virüsün yayılımı ve şiddeti nedeniyle 11 Mart 2020' de Pandemi (Küresel Salgın) ilan etmiştir (Saatçı, 2020). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edilme gerekçesi, tüm ülkeler için tehdit oluşturan hastalık etkeninin, insandan insana kolay ve hızlı bir şekilde yayılıyor olmasıdır (Aysan ve ark., 2020). Pandemi gibi tüm dünyayı etkileyen ve ölümlere neden olan salgınlarda, sağlık sistemi, en zorlu çalışan kurumlar arasında yer almaktadır (İzci, 2020). Sağlık sistemi, temel amacı sağlığı geliştirmek, yenilemek ve sürdürmek olan tüm aktivitelere yer veren sistem olarak tanımlanmıştır (Uğurluoğlu ve Çelik, 2005). Sistemin, toplumun ihtiyaçlarını nasıl karşılayacağı, giderlerini karşılamak için gelirlerini nasıl arttıracacağı ve onları finansal riskten korumak için, ne kadar koruma sağlayacağı çok önemli konulardır. Sağlık sistemi, insanların teşhis ve tedavi ihtiyaçlarını karşılamak için uzun gecikmeler olmaksızın ilgilenmelidir. Bu sadece daha sağlıklı çıktılar elde etmek için değil, aynı zamanda insanların endişelerini azaltmak ve onların zamanlarına saygı göstermek için yapılmalıdır (Uğurluoğlu ve Çelik, 2005). Toplumu, sosyo-ekonomik ve ruhsal yönden etkileyen pandemilerde, büyük ölçüde toplumsal ve iş sorumluluğu yüklenen sağlık sistemi mensuplarının ruhsal sağlığı birçok farklı yönden risk altında olduğu bir süreç yaşanmaktadır. Covid-19 pandemi süreci de sağlık çalışanları açısından zorlu bir dönemdir. Hastalığın ilk ortaya çıkması, mücadele planının hazırlanarak uygulanması, ölümlerin artması, belirsiz bir süreçte mücadele edilmesi gibi faktörler sağlık çalışanları açısından zorlayıcı durumlar olmuştur. Bu noktada farklı bir psikolojik süreçlerden geçen sağlık çalışanlarının psikolojileri oldukça etkilenmiş, bu sektör çalışanları çeşitli negatif duygulara daha açık hale gelebilmişlerdir. Bu noktada ortaya çıkabilecek olan sinizm kavramı, pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının örgütsel sinizm olarak yansıma ihtimallerini artıracaklarını düşünülmüş, bu kurgu çerçevesinde bulgusal bir analiz gerçekleştirilmiştir.

2.ÖRGÜTSEL SİNİZM KAVRAMI

Örgütsel sinizm, bir kişinin örgüt içerisinde yaşadığı hayal kırıklığı, güvensizlik, adaletsizlik algısıyla, örgüte yönelik geliştirdiği bilişsel, duygusal ve davranışsal tutumların bütünüdür (Helvacı ve Çetin, 2012). Çalışanın, çalıştığı işletmenin dürüstlükten yoksun olduğuna yönelik bir düşünce yapısı geliştirmiş ve gerek biliş, gerek duygu ve gerekse davranış düzeyinde olumsuz dışa vuruma başlamıştır (Andersson, 1996). Örgütsel sinizm farklı

kategorileri söz konusudur. Bunlar; kişilik Sinizmi, meslek sinizmi, çalışan sinizmi, kurumsal (toplumsal) sinizm, örgütsel değişim sinizmi olarak sıralanabilir. *Kişilik Sinizmi*; Bu sinizm türü, doğuştan gelen, sonraki dönemde karakteri ile ilişkili bir hal alan kişinin tamamen güvensiz, aşırı alingan, mutsuz ve umutsuz kişilik yapısından kaynaklanmaktadır (Abraham, 2000). *Meslek Sinizmi*; Daha çok hizmet sektöründe ortaya çıkan ve çalışanların işletme içi rol belirsizliğine bağlı olarak geliştirdiği negatif tutum ve davranışlardır (Abraham, 2000). *Çalışan Sinizmi*; Örgüt içerisinde, adaletsiz ücret-terfi-çalışma koşulları ve uygulamaların olduğuna yönelik inancın gelişmesiyle (Abraham, 2000), örgüte yönelik tetiklenen olumsuz algı ve tavırlardır. *Kurumsal Sinizm*; Birey ve toplum arasında, bireyin zihninde şekillenen psikolojik sözleşmenin ihlali ile ortaya çıkarak (Kanter ve Mirvis, 1991), toplumla bağlantılı olarak örgüte yönelik geliştirilen güvensizlik, hayal kırıklığı, öfke, nefret gibi duyguları ifade eder. *Örgütsel Değişim Sinizmi*; Örgüt içerisindeki yenilik ve değişim çabalarının tümüne yönelik umutsuz, güvensiz, olumsuz tutum ve davranışları ifade etmektedir.

Örgütsel sinizmin ortaya çıkış süreci üç düzeyde gerçekleşmektedir. Bu süreçler; bilişsel boyut, duygusal boyut ve davranışsal boyuttur (Dean ve ark., 1998). *Bilişsel Boyut (Cognitive Dimension)*; Sinik davranışa yönelik inancın şekillendiği boyuttur. Çalışanın bilişsel boyutta örgütsel sinizmi dışı vurumu; kızma, sinirlenme, endişe duyma, gerilim hissetme, güvensizlik gibi tepkileri aracılığıyla gerçekleşmektedir (Karacaoğlu ve Küçükköylü, 2015). *Duyuşsal Boyut (Affective Dimension)*; Örgütsel sinizmin duygusal boyut düzeyindeki karşılığı; acıma, küçümseme, ayıplama, kızgınlık, öfke, saygısızlık vb. şeklinde ortaya çıkabilir (Dean ve ark., 1998). *Davranışsal Boyut (Behavioral Dimension)*; Bu boyutta çalışanın güçlü duygular ile davranışsal sinik eylemleri söz konusudur (Volpe ve ark., 2014). Davranışsal boyutta gerçekleşen sinik eylemler; yazılı/ sözlü şikayet etme, imalı bakışmalar, ağır eleştiri, dalga geçme, küfür gibi davranışları içermektedir (Kalay ve ark., 2014).

Örgütsel sinizm, çok yönlü dinamiği olan bir kavramdır. Bireyin tek başına ve bağımsız olarak sinik algı geliştiremez. Örgütsel sinizmi etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler; bireysel faktörler, örgütsel faktörler ve çevresel faktörlerdir. *Bireysel faktörler*; cinsiyet, yaş, medeni hal, eğitim durumu, gelir seviyesi, hizmet süresi, deneyim, örgüt içi pozisyon, işletme beklentisi olarak sıralanabilir. *Örgütsel faktörler*; örgütsel adalet algısı, örgütsel destek algısı, örgüt içi roller, iş-işgören uyumu, örgütsel bağlılık gibi faktörler olarak sıralanabilir. *Çevresel faktörler*; sektörel maaşlar, ülke çalışma şartları, işsizlik oranları, müşteri sayısı, rakip sayısı gibi unsurlardır.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışma, Koronavirüs hastalığının hızla yayıldığı, Covid- aşısı ile ilgili çalışmaların hızla devam ettiği ancak bir aşının henüz piyasaya sunulmadığı 2021 yılı Mayıs ve Haziran aylarında sağlık sektöründeki sağlık personellerinin örgütsel sinizm boyutlarının tespit edilmesi ve bu düzeylerin demografik ve pandemi sürecinde yaşanan durumlara yönelik farklılık gösterip göstermememesinin belirlenmesine yönelik yapılmıştır. Bahsedilen dönemde sağlık çalışanlarına yönelik bilgi üretmek ve sonraki dönemde yapılacak çalışmalar için bir veri oluşturmak amacıyla yapılan çalışma 52 tam ve yeterli içeriğe sahip anket sonucuna ulaşmıştır. Basit tesadüfi yöntem ile 300 kişinin üzerinde sağlık çalışanına anket ulaştırılmış, ancak dönemin özellikleri itibarıyla yalnızca 52 geri dönüş alınabilmektedir. Bu sebeple 52 örneklem üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Pandeminin yoğun olarak yaşandığı ve pandemi şartlarının geçerli olduğu süreçte telefon, e- mail, mesaj yolu ile sağlık çalışanlarına ulaşılmış ve örgütsel sinizm düzeylerinin tespitine yönelik veri toplanmıştır. Anket üç kısım ve 21 soru ile hazırlanmıştır. İlk kısımda demografik özelliklerine yönelik 4 soru, ikinci kısımda pandemi sürecine yönelik 4 soru, üçüncü bölümde ise Örgütsel Sinizm Ölçeği kullanılmıştır. Katılımcıların çalıştıkları kurumda algıladıkları sinizmi ölçmek amacıyla Brandes, Dharwadkar ve Dean (1999) tarafından geliştirilen sinizm ölçeğinden yararlanılmıştır. Toplam 13 sorudan oluşan ölçek Bilişsel, Duyuşsal ve Davranışsal boyutlardan oluşmaktadır. Ölçekteki bütün ifadeler 5’li likert ölçeği (1- Kesinlikle katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3- Kararsızım, 4- Katılıyorum, 5- Kesinlikle katılıyorum) ile derecelendirilmiştir. Araştırmada Spss 22.0 kullanılmıştır. Araştırmada tanımlayıcı istatistikler, güvenilirlik analizi, faktör analizi ve t- testi kullanılmıştır.

4.BULGULAR

Pandemi sürecinde, sağlık personellerinin demografik özelliklerine yönelik tablo, çizelge 1’ de sunulmuştur.

Çizelge 1. Örneklem Ait Demografik Veriler

Değişken	Grup	f	%
Cinsiyet	Erkek	16	30,8
	Kadın	36	69,2
Yaş	18-25 yaş arası	3	5,8

	26-32 yaş arası	18	34,6
	33-42 yaş arası	22	42,3
	43- 50 yaş arası	7	13,5
	51 ve üzeri	2	3,8
Çalışılan Sektör	Kamu	48	92,3
	Özel	4	7,7
Medeni Durum	Evli	34	65,4
	Bekar	18	34,6

Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının %30,8' i erkek, %69,2' si kadındır. Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu %42,8 ile 33-42 yaş arası ve %34,6 ile 26-32 yaş arası sağlık çalışanlarında oluşmaktadır. Sağlık çalışanlarının % 92,3' ü kamu personelidir. Anketi cevaplayanların %65,4' ü evli, %34,6' sı bekar' dır.

Araştırmanın katılımcılarının pandemi sürecine ait bazı tanımlayıcı bilgiler elde edilmiştir. Katılımcıların pandemi sürecine yönelik tüm bilgiler Çizelge 2' de özetlenmiştir.

Çizelge 2. Pandemi Sürecine Yönelik Bilgiler

Soru	Cevap	f	%
Pandemi sürecinde korona virus geçirdiniz mi?	Evet	15	28,8
	Hayır	37	71,2
Ailenizde koronavirüs geçiren var mı?	Var	33	63,5
	Yok	19	36,5
Ailenizde koronavirüs sebebiyle vefat eden var mı?	Var	5	9,6
	Yok	47	90,4
Kronik rahatsızlığınız var mı?	Var	11	21,2
	Yok	41	78,8

4.1. Araştırmanın Güvenilirliği ve Geçerliliği

Araştırmada geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ölçek kullanılmıştır. Ancak ölçek geçerliliği ve güvenilirliği bu araştırmada da test edilmiştir. Ölçeğin güvenilirliği değerlendirilirken Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı kullanılmıştır. Örgütsel sinizm ölçeğindeki 13 maddenin tümüne ait Cronbach Alpha Katsayısı ve örgütsel sinizmin alt boyutlarının ayrı ayrı Cronbach's Alpha katsayısı bulunmuştur. Ölçeğin bütünü ve alt ölçekler

grubunda yapılan değerlendirme sonucunda yeterli düzeyde güvenilirliğe sahip olduğu görülmektedir. Cronbach-Alfa değerinin 0.60'ın üzerinde çıkması ölçeğin güvenilirliği açısından yeterli bulunmaktadır (Nunnally ve Bernstein, 1994).

Çizelge 3. Değişkenlere Ait Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Değişkenler	ALFA (α) KATSAYISI
Bilişsel Boyut	0,862
Duygusal Boyut	0,937
Davranışsal Boyut	0,855
Örgütsel Sinizm	0,897

Örgütsel sinizm ölçeğinin yapı geçerliliği açıklayıcı faktör analiz yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Varimax döndürme yöntemi kullanılarak yapılan analizde KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değerinin faktör analizi için uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. KMO değerinin 1' e yakın olması verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. (Bryman ve Cramer 2005). Ayrıca yapılan Bartlett küresellik testi ile değişkenler arasındaki korelasyonun yeterli düzeyde olduğu görülmektedir. Çalışmada örgütsel sinizme yönelik olarak elde edilen bulgular istatistiki analizler aracılığıyla incelenmiş ve sonuçları değerlendirilmiştir.

Çizelge 4. Örgütsel Sinizm Ölçeğine ilişkin KMO ve Bartlett Testi (N=52)

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklemin Uygunluğu Ölçümü		0,806
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare (X^2)	475,548
	Serbestlik Derecesi (sd)	78
	Anlamlılık (p)	0,000

4.2. Pandemi Sürecinde Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Sinizm Düzeylerine Yönelik Analiz

Sağlık çalışanlarının örgütsel sinizme ait tutumları ve alt boyutlarının aritmetik ortalamaları Çizelge 5' de gösterilmektedir.

Çizelge 5. Değişkenlere Ait Aritmetik Ortalama Ve Standart Sapma Değerleri

Değişkenler	n	Ort.	ss
Bilişsel Boyut	52	3,10	0,88
Duygusal Boyut	52	2,84	1,07
Davranışsal Boyut	52	3,17	0,94
Örgütsel Sinizm	52	3,04	0,76

Elde edilen analiz sonuçlarına göre örgütsel sinizm ölçeğinin geneli için ortalama 3.04 olarak belirlenmiştir. Bu sonuç ile pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının sinizm tutumlarının orta düzeyde olduğu söylenebilir. Alt boyutlar genelinde bakıldığında ise duygusal boyutun ortalamanın altında, diğer boyutların ise ortalamanın üzerinde değere sahip olduğu görülmektedir. 1 ile 5 arası puan alan sinizm ölçeği için puan arttıkça sinik duygu artmakta, puan azaldıkça sinik duygu azalmaktadır.

Çizelge 6. Örgütsel Sinizmin Bilişsel Boyutuna İlişkin Bulgular

N o	Bilişsel Düzey	Ort.	S.s	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Çalıştığım kurumda, söylenenler ile yapılanların farklı olduğuna inanıyorum.	3,35	1,18	9,6	11,5	30,8	30,8	17,3
2	Çalıştığım kurumun politikaları, amaçları ve uygulamaları arasında çok az ortak bir yön vardır.	3,17	1,09	7,7	19,2	30,8	32,7	9,6
3	Çalıştığım kurumda, bir uygulamanın yapılacağı söyleniyorsa, bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda kuşku duyarım.	3,00	1,04	7,7	25,0	32,7	28,8	5,8
4	Çalıştığım kurumda, çalışanlardan bir şey yapması beklenir, ancak başka bir davranış ödüllendirilir.	2,88	1,11	13,5	21,2	34,6	25,0	5,8
5	Çalıştığım kurumda, yapılacağı söylenen şeyler ile gerçekleştirenler arasında çok az benzerlik görüyorum	3,12	1,07	9,6	17,3	30,8	36,5	5,8

Bilişsel boyuta ilişkin sinizm düzeylerini içeren veriler Çizelge 6’ da gösterilmektedir. Sağlık çalışanlarının bilişsel boyut ile ilgili ifadelerine verdikleri cevaplar değerlendirildiğinde, bilişsel boyutun ortalama değerinin 3,10 olduğu görülmüştür. Bu oran, pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında örgütsel sinizm bilişsel boyutunun orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Bilişsel boyut içinde yer alan ifadeler incelendiğinde en düşük düzeyli katılımın “Çalıştığım kurumda, çalışanlardan bir şey yapması beklenir, ancak başka bir davranış ödüllendirilir.” ifadesi olduğu görülmektedir. Çalışanlar tarafından ortalama düzeyin biraz üzerinde kabul edilen ifadenin “Çalıştığım kurumda, söylenenler ile yapılanların farklı olduğuna inanıyorum.” ifadesi olduğu görülmektedir.

Çizelge 7. Örgütsel Sinizmin Duygusal Boyutuna İlişkin Bulgular

No	Duygusal Düzey	Ort.	S.s	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Çalıştığım kurumu düşündükçe sinirlenirim.	2,88	1,18	11,5	30,8	25,0	23,1	9,6
2	Çalıştığım kurumu düşündükçe hiddetlenirim.	2,77	1,18	11,5	40,4	15,4	25,0	7,7
3	Çalıştığım kurumu düşündükçe gerilim yaşıyorum.	2,81	1,15	11,5	34,6	23,1	23,1	7,7
4	Çalıştığım kurumu düşündükçe içimi bir endişe duygusu kaplar.	2,92	1,15	9,6	32,7	21,2	28,8	7,7

Çalışanların duygusal boyut ile ilgili ifadelerine verdikleri cevapların dağılımları Çizelge 7’de gösterilmektedir. Genel anlamda çalışanların ortalamanın çok az altında bir kabul düzeyi ile ifade ettikleri cevaplar incelendiğinde tam redde en yakın ifadenin özellikle “Çalıştığım kurumu düşündükçe hiddetlenirim.” ifadesi olduğu görülmektedir. Tam kabule en yakın olarak ifade edilen durumun ise “Çalıştığım kurumu düşündükçe içimi bir endişe duygusu kaplar.” ifadesi olduğu görülmektedir.

Çizelge 8. Örgütsel Sinizmin Davranışsal Boyutuna İlişkin Bulgular

No	Davranışsal Düzey	Ort.	S.s	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Çalıştığım kurum dışındaki arkadaşlarıma, işte olup	3,10	1,19	7,7	30,8	17,3	32,7	11,5

	bitenler konusunda yakınırım.							
2	Çalıştığım kurumdan ve çalışanlarından bahsedildiğinde, birlikte çalıştığım kişilerle anlamlı bir şekilde bakışırız.	3,17	1,04	3,8	26,9	25,0	36,5	7,7
3	Başkalarıyla, çalıştığım kurumdaki işlerin nasıl yürütüldüğü hakkında konuşurum.	3,23	1,11	9,6	17,3	19,2	48,1	5,8
4	Başkalarıyla, çalıştığım kurumdaki uygulamaları ve politikaları eleştiririm.	3,19	1,15	7,7	23,1	23,1	34,6	11,5

Çalışanların davranışsal boyut ile ilgili ifadelere verdikleri cevapların dağılımları Çizelge 8’de gösterilmektedir. “Çalıştığım kurum dışındaki arkadaşlarıma, işte olup bitenler konusunda yakınırım” ifadesi en düşük ortalama anlamında davranışsal ifade olarak görülürken, “Başkalarıyla, çalıştığım kurumdaki işlerin nasıl yürütüldüğü hakkında konuşurum.” tam katılım düzeyine en yakın katılımın sağlandığı ifade olmuştur.

4.3.Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Sinizm Düzeylerinin Demografik Faktörler Açısından Analiz Edilmesi

Pandemi sürecinde sağlık sektöründeki sağlık personellerinin örgütsel sinizm düzeyleri kadın ya da erkek ayrımına yönelik analiz edilmiştir. Yapılan analizde sağlık personellerinin örgütsel sinizm düzeyleri cinsiyete yönelik olarak bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. ($p>0,05$).

Pandemi sürecinde sağlık sektöründeki sağlık personellerinin örgütsel sinizm düzeyleri yaş grupları ayrımına yönelik analiz edilmiştir. Yapılan analizde sağlık personellerinin örgütsel sinizm düzeyleri yaş gruplarına yönelik olarak bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. ($p>0,05$).

Pandemi sürecinde sağlık sektöründeki sağlık personellerinin örgütsel sinizm düzeyleri kamu/özel sektör ayrımına yönelik analiz edilmiştir. Yapılan analizde sağlık personellerinin

örgütsel siznim düzeyleri kamu/özel sektöre yönelik olarak bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. ($p>0,05$).

Pandemi sürecinde sağlık sektöründeki sağlık personellerinin örgütsel sinizm düzeyleri medeni hal ayırımına yönelik analiz edilmiştir. Yapılan analizde sağlık personellerinin örgütsel siznim düzeyleri evli/bekar olmaya yönelik olarak bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. ($p>0,05$).

4.4. Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Sinizm Düzeylerinin Pandemi Açısından Analiz Edilmesi

Pandemi sürecinde sağlık sektöründeki sağlık personellerinin, korona virus geçirme durumlarına göre örgütsel sinizm düzeyleri incelenmiş ve anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

Pandemi sürecinde sağlık sektöründeki sağlık personellerinin, ailelerinde koronavirüs geçiren durumlarına göre örgütsel sinizm düzeyleri incelenmiş ve anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

Pandemi sürecinde sağlık sektöründeki sağlık personellerinin, ailelerinde koronavirüs sebebiyle vefat eden olma durumlarına göre örgütsel sinizm düzeyleri incelenmiş ve anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

Pandemi sürecinde sağlık sektöründeki sağlık personellerinin, sağlık çalışanlarının kronik rahatsızlığı olma durumlarına göre örgütsel sinizm düzeyleri incelenmiş ve anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Pandemi sürecinin en yoğun yaşandığı bir süreçte sağlık çalışanlarının örgütsel sinizm düzeylerini tespit etmek amaçlanmıştır. Sağlık çalışanlarının örgütsel sinizm düzeylerinin orta düzeyde olduğu (3.04) olduğu tespit edilmiştir. Pandemi gibi olağanüstü bir dönemde henüz tedavi yöntemlerini deneme aşamasında olduğu bir süreçte (aşının piyasaya sunulmaması vb. gibi) ve sağlık çalışanlarının örgütsel sinizm düzeylerinin orta seviyede kalması, fazladan mesai yapmak zorunda sağlık personellerinin bu duruma yönelik orta seviye bir sinik davranış

sergileme eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre olağanüstü hal durumunda, olağanüstü çalışma koşullarına sahip sağlık çalışanlarının, görevlerini yerine getirirken toplumsal hizmeti esas alarak, işlerini yaptıklarını göstermektedir. Orta seviyede sinik davranış düzeyi ise dönem şartları düşünüldüğünde psikolojik yıpranmışlığın çıktısı olduğu düşünülmektedir. Çalışmada alt boyutları düzeyinde yapılan değerlendirme sonucunda ise davranışsal sinizm boyutunun diğerlerine göre daha yüksek bir seviyede olduğu görülmektedir (3,17). Bilişsel boyutun ortalama bir değer aldığı çalışmada (3,10), duygusal boyut ise ortalamanın biraz altında sinik eğilim olduğunu göstermektedir (2,84). Elde edilen bulgular ulusal literatürde pandemi sürecinde sağlık çalışanlarına yönelik sinizm düzeylerini tespitine yönelik herhangi bir çalışma bulunmadığı için sonraki dönemde yapılacak çalışmalar için karşılaştırılabilir bir bilgi sunmaktadır. Çalışmanın en önemli kısıtı, sağlık çalışanlarının en yoğun çalıştığı dönemde veri toplandığı için dağıtılan anketlere çok az geri dönüş sağlanmasıdır.

KAYNAKÇA

- [1] Abraham, R., Organizational cynicism: Bases and consequences. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 126, 3, 269-292, 2000.
- [2] Andersson, L. M., Employee cynicism: an examination using a contract violation framework. *Human Relations*, 49, 11, 1395-1418, 1996
- [3] Aysan, A. F., Balcı, E., Karagöl, E. T., Kılıç E., Gültekin, F., Şahin F., vd., Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu, *Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları*, TÜBA Raporları No:34, Ankara, 2020.
- [4] Brandes, P., Dharwadkar, R., Dean, W. J., Does Organizational Cynicism Matter?.: Employee and Supervisor Perspectives on Work Outcomes, *Eastern Academy of Management Proceedings (Outstanding Empirical Paper Award)*, 150-153, 1999.
- [5] Bryman, A., Cramer, D., *Quantitative Data Analysis with SPSS 12 and 13: A Guide for Social Scientists*, Routledge, London, 2005.
- [6] Dean, J. W., Brandes P., Anddharwadkar, R., Organizational Cynicism, *Academy Of Management Review*, 23, 2, 341-352, 1998.

- [7] Helvacı, M. A., Çetin, A., İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin Belirlenmesi (Uşak ili örneği). *International Periodical for the Languages and History of Turkish or Turkic*, 7, 3, 1475-1497. (2012).
- [8] İzci, F., COVID-19 Salgını ve Sağlık Çalışanları, *Anatolian Journal of Psychiatry*, 21, 3, 335, 2020.
- [9] Kalay, F., Oğrak, A., Nişancı, Z. N., Mobbing, Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Örnek Bir Uygulama. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4, 2, 127-143, 2014.
- [10] Kanter D., Mirvis P., *Cynicism: The New America Malaise*, Business and Society Rewiew. Spring, 1991.
- [11] Karacaoğlu, K., Küçükköylü, C., İşgören Sessizliğinin Örgütsel Sinizme Etkisi: Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *Ege Akademik Bakış*, 15, 3, 401-408, 2015.
- [12] Nunnally, J. C., Bernstein, I. H., *Psychometric Theory*, 3rd ed., McGraw-Hill Inc., New York, 1994.
- [13] Saatçı, E., COVID-19 Pandemisi ve sağlık çalışanları: Yaşatmak mı yaşamak mı?, *Türk Aile Hekimleri Dergisi*, 24, 3, 153-166, 2020.
- [14] Uğurluoğlu, Ö., Çelik, Y., Sağlık Sistemleri Performans Ölçümü, Önemi ve Dünya Sağlık Örgütü Yaklaşımı, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 8, 1, 3-29, 2005.
- [15] Volpe, R. L., Mohammed, S., Hopkins, M., Shapiro, D., Dellasega, C., *The Negative Impact of Organizational Cynicism on Physicians and Nurses*, *Health Care Manag (Frederick)*, 2014/33, (4), 276-288, 2014.

DİJİTAL LİDERLİĞİN İNSAN KAYNAKLARI UYGULAMA ALANINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Emel BURAK

Kırklareli Üniversitesi, Vize Meslek Yüksekokulu, - ORCID: 0000-0001-7782-9149

ÖZET

Teknolojinin ilerlemesi ve her alana nüfuz etmesiyle başlayan dijital çağ, toplumların her kurum ve kuruluşlarında dijital dönüşüm sürecini başlatmıştır. Endüstri ve toplumsal yaşamda dijital dinamiklerin oluşturduğu Endüstri 4.0, Toplum 5.0 gibi kavramların yansımaları dijital bir dönüşüm ile hayat bulmaktadır. Endüstri 4. 0 olarak adlandırılan süreç, buhar makinesinin icadı ile birinci evresini, elektriğin bulunması ve seri üretime entegrasyonu ile ikinci evresini, bilgi/bilişim teknolojilerinin ilerlemesi ve otomasyonun gelişmesi ile üçüncü evresini, dijital değişim ve dönüşüm aracılığıyla otonom sistemlerin yaygınlaştırılması ile dördüncü evresini yaşamaktadır. Dijital dönüşümün örgüt performansı için kullanılması ve bu noktada oluşabilecek ihtiyaçlara cevap verilmesi, lider ve/veya yönetici vasfını üstlenen kişi tarafından gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu kişilerin, dijital dönüşümün gerektirdiği donanımına ilk olarak sahip olması ve bu donanımı izleyicilerine yansıtması gerekmektedir. Dijital liderliğin, muhtevasında yalnızca dijital donanımlara sahip olarak görev paylaşırma ve yapılması gerekenleri teknoloji kullanarak yaptırabilme yoktur, izleyenlerin lider tarafından dijital dönüşümü içselleştirerek özendirilmesi yer almaktadır. İnsan kaynakları birimi işletmenin iç paydaşlarının yer aldığı ve işletmenin tüm faaliyetlerini dayandırdığı, işletmeyi gideceği yöne başarılı bir şekilde gitmesini sağlayan stratejik bir birimdir. İşletmenin dijital çağa ayak uyması, kendi iç kaynakları aracılığıyla bu yönde bir perspektif kazanması ile mümkündür. Çalışmada, dijital liderlik ile ilgili olarak literatür dikkate alınarak, insan kaynakları uygulamaları açısından detaylı şekilde değerlendirilmiştir. Ayrıca, insan kaynakları planlaması, iş analizi ve iş tanımı, personel seçme-yerleştirme, personel eğitim- öğretim, performans değerlendirme, ücretlendirme, kariyer yönetimi gibi stratejik insan kaynakları uygulamalarına dijitalleşmenin yansımaları ve bu eksende dijital liderlik becerilerinin kullanım alanlarına yönelik bir değerlendirme sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Dijitalleşme, dijital liderlik, insan kaynakları

AN ASSESSMENT ON HUMAN RESOURCES IMPLEMENTATION FIELD OF DIGITAL LEADERSHIP

ABSTRACT

The digital age, which started with the advancement of technology and its penetration into every field, has initiated the digital transformation process in every institution and organization of societies. The reflections of concepts such as Industry 4.0 and Society 5.0, created by digital

dynamics in industry and social life, come to life with a digital transformation. The process called Industry 4.0 is experiencing its first phase with the invention of the steam engine, the second phase with the discovery of electricity and its integration into mass production, the third phase with the advancement of information/information technologies and the development of automation, and the fourth phase with the dissemination of autonomous systems through digital change and transformation. It is necessary to use digital transformation for organizational performance and to respond to the needs that may arise at this point, and to be realized by the person who assumes the leadership and / or managerial qualifications. These people must first have the equipment required by digital transformation and reflect this equipment to their audience. The content of digital leadership does not include sharing tasks and getting what needs to be done by using technology only by having digital equipment, but encouraging the followers by internalizing digital transformation by the leader. The human resources unit is a strategic unit in which the internal stakeholders of the enterprise are located and on which all the activities of the enterprise are based, enabling the enterprise to go successfully in the direction it will go. Keeping up with the digital age of the business is possible by gaining a perspective in this direction through its own internal resources. In the study, considering the literature on digital leadership, it was evaluated in detail in terms of human resources practices. In addition, the reflections of digitalization on strategic human resources practices such as human resources planning, job analysis and job description, personnel selection and placement, personnel education and training, performance appraisal, remuneration, career management, and an evaluation of the use of digital leadership skills on this axis are presented.

Keywords: Digitalization, digital leadership, human resources

1.GİRİŞ

Teknolojinin gelişmesiyle, dijitalleşme her platform her kurum/kuruluştaki entegre olmayı olmaya zorlamıştır. İşletme, sistem yaklaşımına göre sosyal bir canlıdır. Yer aldığı her çevreye çeşitli girdi/çıktı sunan ve içinde bulunduğu her çevreden çeşitli girdi/çıktı alan bir yapıya sahiptir. Kurum ve kuruluşlar kendi yönetim döngüleri içerisinde, varlıklarını devam ettirebilmeleri için bulundukları çevreye uyum sağlamak mecburiyetindedir. Dijitalleşme çağının yaşandığı bu süreç içerisinde tüm işletmeler ağ tabanlı bir sisteme/sürece entegrasyon sağlamaya çalışmaktadır.

Dijitalleşme; teknoloji, bilgisayar, internet, sanal platformlar, ağ bağlantıları vb. unsurları içerse de, bu unsurların başarılı bir şekilde bir araya getirilerek, sürecin dijital dönüşüme uygun şekilde yürütülmesi kritik bir noktadır. Her aşamasının titizlikle gerçekleştirilmesi ve süreç liderlik edilmesi önemlidir. Ağ tabanlı süreçlerden oluşan dijital dönüşüm, esasında insan aracılığıyla gerçekleştirilmek zorundadır. Bu noktada insanların amaca yönelik teşvik edilmesi ve sürece katkıda bulunulmasını sağlayacak, tüm sistemde sevk idareyi sağlıklı

gerçekleştirecek liderlerin olması gerekmektedir. Liderlik, insanoğlunun var olduğu günden bu yana, kendine kavramsal olarak yenileyen ve geliştiren bir kavramdır. Her ne kadar literatürde, odağındaki kuramsal temele göre farklı ifade edilmiş olsa da, en genel tanımıyla liderlik, hitap edilen birey ve kitle/grup faaliyetlerini amaca yönelik yönetme ve koordinasyonun sağlama faaliyeti (Fiedler, 1967), etkileme ve izleyicilerini peşinden sürüklemeye olarak ifade edilmektedir.

Dijitalleşme odağında gerçekleştirilen liderlik uygulamaları, dijital liderlik olarak adlandırılmaktadır. Dijital liderlik, liderliğin kavramsal tanımı ekseninde dijital dönüşüme uyum sağlayan bir liderlik profili çizmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, geleneksel liderlik uygulamaları ile dijitalleşmeyi odağına alan liderlik tarzlarının birbirinden farklı olacağını savunan çalışmalar söz konusudur (Kane ve ark., 2019). Dijital liderlik, yenilikçiliği ve yaratıcılığı besleyen bir kavramdır. Bu durum ise işletmedeki çalışanların özgün potansiyellerinin keşfedilmesi sürdürülebilir eğitim motivasyonu, örgütsel işbirliğinin sağlanması ve örgüt içi aktivasyon sağlama (Hensellek, 2020) gibi kazanımlar ile insan kaynakları uygulamalarını beslemektedir. İşletmelerin temel amaçlarından biri uzun ömürlü bir hayat seyridir. Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlayacak ana faktörler, işletmenin bulunduğu çevre ve işletmenin elinde bulundurduğu insan kaynağıdır. Dünya çapından teknoloji odağında yaşanan bu dijital değişim, işletmenin entegre olmasını gerektiren bir çevre faktörüdür. Dijitalleşmenin işletme bünyesine nüfuz etmesi işletmeyi başarıya götürecek olan faktördür. İşletmenin bünyesinde dijital dönüşümün yaşanması sahip olduğu insan kaynağının dijital dönüşüm sürecine katılması ve katkı sunması ile mümkün olacaktır. Bu açıdan yola çıkılarak işletmeyi dijital dönüşüme götüren unsurların insan kaynakları uygulamalarından bağımsız olamayacağı düşünülmektedir. Bu sürecin yönetilmesinde dijital liderlik anlayışının aktivasyonu ile sağlanacağı düşünülmektedir. Derleme ve değerlendirme çalışması olan bu çalışma da işletmede başarılı bir dijital dönüşüm sürecine, dijital liderlik anlayışının insan kaynakları uygulamalarına entegre edilmesi ile katkıda bulunulacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda çalışmada, dijital liderlik ve insan kaynakları uygulamaları kavramsal olarak yer verilmiş, dijital liderlik insan kaynakları uygulamaları açısından değerlendirilmiştir. Literatürde bu yönde bir çalışma, değerlendirme ve nitel/nicel araştırma/ analiz bulunmamaktadır. Bu açıdan yapılan çalışmanın bu yönde yapılacak araştırmalar için basamak oluşturacağı düşünülmektedir.

2.DİJİTAL LİDERLİK KAVRAMI

Lider, en genel tanımıyla kitleleri yönetme, yönlendirme, kontrol etme gücüne ve motivasyonuna sahip olan kişi anlamına gelmektedir. Çok eski zamanlardan bu yana önemini koruyan bu kavram, 1900' lü yıllarda bilimsel çalışmalarda daha yoğun olarak analiz edilmeye başlanmıştır. Teknolojinin ilerlemesi, toplumsal ve kültürel değişim ve gelişimler ile önemler itibariyle liderlik kavramının muhtevasında farklılaşma yaşandığı savunulmaktadır. Liderlik kavramının yaşamış olduğu süreçler; Liderlik 1.0 (1940 öncesi dönem - Karizmatik özellikler), Liderlik 2.0 (1940-1960 arası dönem – Yol Gösterici özellikler), Liderlik 3.0 (1960-1980 arası dönem – İlişkisel özellikler), Liderlik 4.0 (1980 sonrası dönem – Duyarlı kişilik özellikleri) olarak özetlenmektedir (Öz, 2020). Liderlik 4.0 olarak tanımlanan süreç, teknoloji ve dijital dönüşüm odağındaki liderlik tarzlarını kapsamaktadır. İşletmenin dijital dönüşümde başarılı olabilmesi liderlerine dijital yetenekler kazandırmak adına gerekli alt yapıyı hazırlayarak (Koch ve ark., 2014), dijital liderliğe yönelik ve dijitalleşme odağında eğitim-geliştirme faaliyetleri gibi insan kaynakları uygulamalarını revize ederek düzenlemesi gerekmektedir.

Dijital liderlik, örgütsel performansı artırmak amacıyla dijitalleşmeden/dijital dönüşüm aracılığıyla teknolojiye en üst seviyede yararlanarak liderlik becerilerinin dijital donanımlar/yetenekler ile harmanlayarak kullanmaktır (Wasono ve Furinto, 2018). Dijital liderlik, işletmenin her düzeyini etkileyen ve işletme yöneticileri ve çalışanları tarafından desteklenmesi doğrultusunda başarılı olabilecek bir liderlik biçimidir. Liderlik düzeyinde yaşanabilecek olan dijital dönüşüm örgütün genel anlayışından, misyonundan ve vizyonundan beslenmesi gerekir. Öyle ki örgütte bu dönüşüm kültür haline gelebilsin. Aksi takdirde değişim ve dönüşümü gerekli kılan dijital liderlik, direnç ile karşı karşıya kalabilmektedir. Direncin başarılı yönetilebilmesi, birçok unsurdan etkilenmektedir. Bu unsurlar; liderlik becerileri, paydaşların dönüşüm sürecine aktif ve yapıcı katkıları (Matt ve ark., 2015) ve insan kaynakları uygulamaları olarak sıralanabilir.

Dijital lider, teknolojinin nasıl kullanılacağını öğrenmenin ötesine geçerek teknolojiye maksimum verimin nasıl sağlanacağına odaklanmaktadır. Bu durum dijital liderlerin belli yetenek ve yeterlilikte olmalarını gerektirmektedir. Promsri 2019 yılında yapmış olduğu araştırma sonucu dijital liderliğin temel özelliklerini 6 (altı) başlıkta toplanmaktadır (Promsri, 2019). Bu özellikler; dijital bilgi ve okuryazarlık, vizyon, müşteri odaklılık, çeviklik (hız), risk üstlenme, iş birliğinden oluşmaktadır (Promsri, 2019). Dijital lider, hızla değişen dünyaya ayak

uydurabilen, yaratıcı fikirlere açık, risk alabilen, yönetici/çalışan yeteneklerine ve fikirlerine güvenen, neofili özellikler sergileyen kişi olarak ifade edilmektedir.

3.İNSAN KAYNAKLARI UYGULAMALARI

İnsan kaynakları yönetimi, işletmenin bünyesinde bulunan insan sermayesini etkin ve verimli kullanmak üzere sevk ve idare etmektir. İşletme, rekabet üstünlüğü elde etmek ve mevcut iş gören kapasitesinden maksimum fayda sağlamak adına elinde bulundurduğu insan kaynağına yatırım yaparak, yapmış olduğu yatırımın işletmeye başarı olarak geri dönüşümünü amaçlamaktadır. İnsan kaynakları yönetimi, iş alma, performans yönetimi, çalışan niteliklerini geliştirme, kariyerinin gelişimini sağlama ve çalışan emeğini karşılayan ücretlendirmeyi kapsayan çeşitli uygulamalardan oluşmaktadır. İnsan kaynakları uygulamaları, nasıl bir çalışanın işletmeye dâhil olması gerektiğinden başlayarak, dahil olan çalışanın işletmeye ve işletmenin çalışana neler kazandıracağını kapsayan bir dizi fonksiyonu içermektedir. Bu kapsamda alanyazında insan kaynakları uygulamaları en genel haliyle şu şekilde sıralanmaktadır; İnsan kaynakları planlaması, iş analizi ve tanımı, işe alma ve seçme, eğitim ve geliştirme, kariyer yönetimi, performans değerlendirme, ücret sistemi.

İnsan Kaynakları Planlaması: İnsan kaynağını geliştirme program ve politikalarını içerecek biçimde, gelecekte muhtemel nitelik ve nicelik olarak kısa ve uzun vadeli insan ihtiyacı talebinin tahmin edilmesini (Manzini, 1988), hangi pozisyonların doldurulması gerektiğini ve nasıl doldurulacağını, işletmenin elinde bulundurduğu tüm insan sermayesini ve amaçlar doğrultusunda bulundurması gereken insan kaynağının tespitini ifade eder.

İş Tanımı ve İş Analizi: İş analizi, işin muhtevasına ilişkin, gerekliliklerinin analiz edilmesidir. İş analizine yönelik bilgiler, işin niteliği, niceliğini, sorumluluk alanı, çalışma şartları, gereksinim duyulan materyaller ve işi yerine getirecek insan kaynağı profilinin sahip olması gereken donanımlara yönelik bilgileri içerir. İş tanımı ise, iş analizini referans alarak işin özelleştirilecek ayrıntılı olarak içeriğinin yazılmasıdır.

İşe Alma ve Seçme: İşletmenin ihtiyaç duyduğu insan kaynağının işletmeye kazandırılmasını içeren süreçtir. İşletmenin, ihtiyaç duyduğu insan kaynaklarını seçebilecek bir havuz oluşturarak, bu havuz içerisinde işletme en çok fayda sağlayacak insan kaynağını çeşitli eleme süreçleri aracılığıyla ulaşmaya çalışmasıdır.

Eğitim ve Geliştirme: İnsan kaynakları eğitimi ve geliştirme uygulaması, işletmedeki çalışanların iş ile ilgili yetki ve donanım alanlarını genişletme amacıyla yürütülen nitelikli eğitime ve geliştirme faaliyetlerini içermektedir (Noe, 2009). Bu programlar, işletmenin ihtiyaçları doğrultusunda şekilleneceği gibi, çalışanların talep ettiği doğrultuda da şekillenebilir.

Kariyer Yönetimi: İnsan kaynakları kariyer yönetimi uygulaması, işletmede bulunan çalışanlarının bireysel ve/veya kurumsal ilerlemesine yönelik planlanan ilerleme ve/veya gelişme/geliştirme basamaklarıdır. Kariyer yönetimi, işletmeye ve çalışana birçok noktada fayda sağlamaktadır. Kariyerinde ilerleme sağlayan çalışan, daha fazla performans sergileme eğiliminde olarak işletme maliyetlerini düşürmektedir (Shuler ve Jackson, 1987). Kariyer yönetimi, iş tatmini, örgütsel bağlılık, motivasyon vb. gibi işletmeye pozitif yansıyacak bir çok kazanımları içermektedir.

Performans Değerleme: İş analizi ve iş tanımı aracılığıyla ortaya konması gereken standart performans ile çalışan tarafından ortaya konulan performansı niceliksel olarak değerlendirme yöntemidir. Çalışanın işi gerçekleştirme düzeyini ifade eder.

Ücret Sistemi: İnsan Kaynakları ücretlendirme uygulaması, işletmede emeğini ortaya koyan çalışanın parasal olarak elde ettiği karşılığın, adaletli, performansına uygun, piyasa koşullarına yönelik şekillenen, ilgili kanun ve mevzuatları referans alarak belirlenmesidir.

4.DİJİTAL LİDERLİĞİN İNSAN KAYNAKLARI UYGULAMASI AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

Dijital liderlik, işletmede dijitali odağına alarak işletmeyi dijital dönüşüme hazırlayan bir liderlik tarzıdır. Dijital liderliğin işletmeye katmış olduğu en önemli katkının başında, işletmedeki insan unsurunu değişime dönüşüme ve dijital karşı oluşabilecek direnci kırmasıdır. İnsan eliyle gerçekleşecek olan dijitalleşme, işletmedeki insan sermayesine dijital liderlik yaparak işletmede kalıcı hale gelmesini sağlayacaktır. Bu noktada insan kaynaklarına dijital liderlik yapabilmek kilit öneme sahiptir. İnsan kaynakları fonksiyonlarını her birine dijital liderlik yaparak, literatürde sıklıkla yer verilen bilgisayar tabanlı insan kaynakları uygulamaları, bulut bilişim, yapay zeka ve insan kaynakları uygulamaları vb. gibi insan kaynakları 4.0 için gerekli zemin hazırlanmış olacaktır.

İnsan kaynakları planlaması uygulaması dijital liderliğin insan kaynaklarında yer alacağı ilk basamaktır. Bu süreç oldukça dinamik bir süreçtir. İnsan kaynakları planlamasının doğru ve kapsamlı şekilde yapılabilmesi, farklı türdeki enformasyon sistemlerine ulaşılmasını ve bunların analiz edilmesini gerektirmektedir. İnsan kaynakları planlaması uygulamasında, dijital liderin en önemli rolü farklı kuşak ve kültürleri işletme bünyesine katmaya yönelik bir politika izlemesi olacaktır. İşletme, amaç, politika, misyon ve vizyonu doğrultusunda farklı jenerasyonları, işletme bünyesinde yer alması, dijital dönüşüm için gerekli zemini hazırlamaya yardımcı olacaktır. Dijital lider, liderlik becerileri aracılığıyla heterojen bir çalışan profili için zemin hazırlaması kuşaklar arası bilgi aktarımının kolaylaşması sağlayacak ve işletmeye kültürel esneklik kazandıracaktır. Bu durum küreselleşen dünyaya uyum sağlayan, küresel bir işletme olma amacını besleyecektir.

İş analizi ve iş tanımları uygulamasında dijital liderin, işin gerekliliklerine yönelik dijital yetkinlik ve donanımları olan kişileri işletmeye kazandırmanın ötesine geçerek yaratıcı, belirsizlik toleransı olabilen kişileri de işletmeye katması gerekmektedir. Dijital liderin, yenilikçi ve değişime açık çalışanları işletme bünyesine katması işletmede yerleşik bir dijital dönüşüm yaşanmasına zemin hazırlayacaktır. Ayrıca iş tanımlarının, o iş ile ilgili son gelişmeleri takip ederek oluşturulması, her iş tanımında dijital okuryazarlığın öneminin vurgulanması gerekmektedir. Dijital lider, iş analizi ve iş tanımlarının oluşturulmasında ağ tabanlı sistemleri referans almaya meyillidir. İş analizi ve iş tanımında, dönüşümcü ve girişimci kişilik özellikleri vurguya yer verilmesi, işletmenin dijital çağda hayatta kalmasını sağlayacak bir insan sermayesini elinde bulundurmasını sağlayacaktır. Bu durum ise doğrudan ve/veya dolaylı olarak işletmeye katkı sağlayacaktır.

Dijital lider, işe alma ve seçme uygulamalarında, iş analizi ve iş tanımında belirtilen yeteneklere uygun kişilerin seçimini yaparak işletmeye kazandırmalıdır. İşletmecilik alanı sürekli değişimsel bir devrimin yaşandığı bir alandır. Dijital işe alma ve seçme alanı, insan kaynakları uygulamalarında işletmelerin en çok tercih ettiği uygulama süreçlerinden biridir. Dijital lider, dijital işe alma ve seçme uygulamalarına hakim olarak, bu alanda sunulan tüm avantaj ve fırsatlardan yararlanmalıdır. Örneğin, yapay zeka ile ses tanıma teknolojileri aracılığıyla kişilerin, ne hissettiklerini, nasıl bir kişiliğe sahip olduğu yönünde tahminde bulunan uygulamalar söz konusudur. Bu teknolojiler aracılığıyla işletmeler büyük zaman tasarrufu ve çeviklik kazanmaktadırlar. Gerek online, gerek yüz yüze işe alım ve seçme süreçlerinin yürütüldüğü varsayılırsa, dijital liderin bu uygulama özelinde odak noktası, yaratıcı fikirler aracılığıyla

işletmeye kazandıracak olumlu çıktıya yönelik bir işe alım ve seçme gerçekleştirilmesi gerektirir. İşbirliğine ve eğitim/öğrenmeye açık, aktif katılım potansiyelli kişilerin, işletmede yer alması söz konusu amaç ve önceliklerin ulaşılmasına yardımcı olacaktır.

Eğitim/geliştirme faaliyeti, dijital liderliğin liderlik becerilerine yer verilmesini sağlayan bir insan kaynakları uygulamasıdır. İşletme dijital dönüşüm sürecinde, bünyesindeki çalışanlarına yönelik eğitim/ geliştirme faaliyetlerinde dirençle karşılaşabilmektedir. Bu durumun çeşitli sebepleri olabilir. Dijital dönüşüm süreci, çalışanların zihinlerinde bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarda gerçekleşmektedir. Bilişsel ve duygusal bir dönüşüm, çalışanın eğitim/geliştirme faaliyetlerine motive katılmasını sağlayacak bilişleri ve geliştirdiği pozitif duyguları gerektirir. Bu noktada dijital liderin, çalışanları etkileyecek liderlik becerilerini kullanarak dönüşüme yönelik eğitim/geliştirme faaliyetleri motivasyon sağlayacaktır. Burada önemli olan husus bu eğitim/geliştirme faaliyetlerinin sürdürülebilir bir programa bağlanmasıdır. Tüm dünyadaki, alandaki gelişmeleri takip etmeyi öngören bir eğitim/geliştirme faaliyetlerinin organizasyonu önemlidir. Ayrıca eğitim/geliştirme faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi, teknoloji aracılığıyla katılım ve ulaşımın kolaylaştırılması verimi artıracak, öğrenme stillerinden kaynaklanan farklılıkların dezavantajlarını minimuma indirileceği düşünülmektedir.

Kariyer yönetimi, bireysel veya örgütsel olarak ilerlemeyi öngören bir süreçtir. Dijital liderlik misyonuyla örtüşen kariyer yönetimi uygulaması, sürekli ilerlemeye yönelik bir hayat seyridir. Bu insan kaynakları uygulamasında, dijital lider, çalışanlarına güvenerek onların kariyer planlarına katkı sağlayacak serbest alan yaratmalıdır. Dijital liderlikte her pozisyondaki çalışanın yaratıcı fikirlerinden yararlanma öngörülmektedir. Bununla bağlantılı olarak, çalışanların yetenek ve yaratıcılığı ortaya koyabilecek ortamın hazırlanmasına yönelik alt yapının oluşturulması işletmede insan kaynağından en üst verimin alınması ile sonuçlanacaktır. Dijital lider, astların fikirlerine güvenerek onların kendi kariyerlerinin gelişimine yönelik yaratıcı uygulamalarına imkan sunan bir profil izlemelidir.

Performans değerlendirme ve ücret sistemine yönelik, dijital liderlik tarzı, belirtilen iş analizi ve iş tanımının referans alarak objektif çıktılar ile adil bir analizi içermektedir. Bu insan kaynakları uygulamalarında, işletmenin politikasında dijital dönüşümün çıktısı olarak yaşanan küresel kriterlerin performans değerlendirme ve ücretlendirmeye yansıtılması, çalışanlar tarafından küreselleşmeye entegre işletmede çalışma motivasyonu sağlayabilir. Performans standartlarını

açık, net ve veri/çıktı temeline dayandıran dijital lider, çalışanlara yönelik adil değerlendirme ve ücretleme politikalarını teknoloji aracılığıyla ulaşılmaya yönelik politikalar geliştirmelidir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dijital dönüşüm, işletmeler için fütüristik bir konu olmaktan çıkarak, entegrasyonu zorunlu bir konu haline almıştır. İşletmenin, teknolojinin hızlı ilerlemesine adapte olması elinde bulundurduğu insan sermayesini aynı hızla sürece entegre etmesine bağlıdır. Bu açıdan dijitali odağında alan bir yönetimin işletmede benimsenmesi gerekmektedir. Dijitalleşmede yaşanan değişim, ilerleme, büyüme ve gelişim işletmecilik stratejilerini şekillendirmektedir. Bu noktada işletme yönetimi, rakipler ile mücadele edebilecek güce sahip olmak adına teknolojiden en üst faydayı sağlamak durumundadırlar. Bu bağlamda belirsiz ve kendisinden bağımsız değişen çevreyle baş edebilmek için, kendi içerisinde kontrol altında tutabildiği insan kaynağını güçlendirmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu durumda insan kaynakları yönetim süreçlerinde bilgi iletişim teknolojileri, yapay zeka, dijitalleşme gibi uygulamalara yoğunlaşarak, geleneksel modelleri döneme uyumlu hale getirmek durumundadır. Özetle bir işletmenin bir dijital dönüşüm yaşaması, bünyesindeki insan sermayesini dijitalleşmeye uyum sağlatabildiği ölçüde olacaktır. Bu uyumlaştırma süreci içinde, sürece liderlik edebilecek yöneticilere ihtiyacı vardır. Bu noktada dijital liderlik, insan kaynakları uygulamaları açısından oldukça fonksiyonel ve amaca yöneliktir. İşletmede, insan kaynaklarında yaşanacak olan dijital dönüşüme, liderlik edilmesi yönlendirilmesi ve sürecin kontrol edilmesi gerekmektedir. Bu noktada dijital liderlik tarzı özellikle insan kaynakları fonksiyonlarının her birine nüfuz etmesi gerektiği düşünülmektedir. Başarılı bir dijital dönüşümün teknoloji ile birlikte insan unsurunun dönüşümü ve değişimi ile gerçekleşeceği düşünülmektedir. Yapılan çalışmada, bu konu ile ilgili yapılacak çalışmalara fikir vereceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Fiedler, F. E., *A Theory of Leadership Effectiveness*, McGraw-Hill, New York, 1967.
- [2] Hensellek, S., Digital leadership: A framework for successful leadership in the digital age. *Journal of Media Management and Entrepreneurship (JMME)*, 2, 1, 55-69, 2020.

- [3] Kane, G.C., Phillips, A.N., Copulsky, J., Garth, A. How digital leadership is(n't) different, MIT Sloan Management Review, 60, 3, 34-39, 2019.
- [4] Koch, C., Hansen, G. K. & Jacobsen, K., Missed opportunities: two case studies of digitalization of FM in hospitals, Facilities. 37 (7/8), 381-394, 2014
- [5] Manzini, A. O., Integrating Human resource planning and Development: The Unification of Strategic, Operational and Human Resource Planning Systems, Human Resource Planning, 11, 2, 1988.
- [6] Matt, C., Hess, T., Benlian, A., Digital transformation strategies. Business & Information Systems Engineering, 57, 5, 339-343, 2015.
- [7] Noe, R. A., (Çev. Canan Çetin), İnsan Kaynaklarının ve Eğitim ve Gelişimi, 4. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2009.
- [8] Öz, Ö., Dijital Liderlik: Dijital Dünyada Okul Lideri Olmak, Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama, 3, 1, 45 – 57, 2020.
- [9] Promsri, C., Developing Model of Digital Leadership for a Successful Digital Transformation, Business Management - International Journal, 2, 8, 1-8, 2019.
- [10] Schuler, R. S., Jackson, S. E., Linking Competitive Strategies With Human Resource Management Practices, The Academy Of Management Executive, 1, 3, 211, 1987.
- [11] Wasono, L. W., Furinto, A., The effect of digital leadership and innovation management for incumbent telecommunication company in the digital disruptive era. International Journal of Engineering and Technology, 7, 125-130, 2018.

PSİKOLOJİDE HAYAL KURMAK ÜZERİNE BİR DERLEME

GİZEM SAVRUK¹

¹İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
ORCID ID 0000-0001-9536-0145

ÖZET

İnsanlar, gündelik yaşamlarının neredeyse büyük çoğunluğunda kendilerini spontane ve bir o kadar da yoğun hayaller içerisinde bulmaktadırlar. Bu sebeple hayal kurmak; uzun yıllardır şiirlere, romanlara, araştırmalara konu olmuş ve hala konu olmaya devam eden bir kavram olmuştur. Yine de önceki yıllardan günümüze kadar, hayal kurma eğilimlerinin değişkenliği, sıklığı üzerine yapılan araştırmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Elde edilen farklı sonuçlar, hayal kurma kavramı üzerine edinilen bilgilerin sınırlı sayıda sistematik olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada; hayal kurma kavramını ve hayal kurma kavramı ile ilişkili değişkenleri inceleyerek hayal kurma üzerine yapılmış çalışmalara genel bir perspektif sunmak amaçlanmıştır. Çalışma; hayal kurma kavramının yaş, cinsiyet gibi demografik değişkenler ile incelenmesiyle beraber, hayal kurma eğilimi, hayal kurma ve kişilik, hayal kurma ve iyi oluş hali, hayal kurmanın depresif kalıplarla ilişkisi ve uyumsuz hayal kurma kavramı ile ilgili bulguları da içermektedir. Makale; bu bağlamda hayal kurma eğiliminin gerçekleştiği durumları konu alan uluslararası araştırmaların derlenmesi ve gelecek araştırmalar için öneriler verilmesi açısından önem taşımaktadır. Hayal kurma üzerinde psikoloji alanında yapılan uluslararası çalışmalar derlenerek betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Hayal kurma çok yönlü bir kavramdır. Şimdiye kadar hayal kurma üzerine incelenen çalışmalarda; hayal kurma süreçlerinin genellikle düşünce içerikleri, yaş ve cinsiyet faktörü ve beş faktörlü kişilik özelliklerine göre değerlendirildiği görülmüştür. Hayal kurmanın çok yönlü doğası ile; bireylerin o anki ruh hali, dikkat odağı, kim ile ilgili hayal kurduğu, hayattaki amaçlarının da hayal kurma süreçlerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Çağdaş araştırmalarda, bahsedilen alternatif hayal kurma tarzları yeni yeni yer bulmaya başlasa da gelecekteki araştırmaların hayal kurma stillerin alternatif hayal kurma tarzları ile genişletilmesi gerektiği düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hayal kurma, Hayal kurma eğilimi, Hayal kurma ve yaş faktörü, Hayal kurma ve cinsiyet, Hayal kurma ve kişilik, Hayal kurma ve depresif kalıplar, Hayal kurma ve iyi oluş, Uyumsuz hayal kurma

Giriş

Hayal kurmak; gerçekleşmesi istenen, özlenen şeyi zihinde canlandırmak ve düşünmek olarak adlandırılabilir. Geçmişteki kişisel veya dolaylı deneyimler ya da gelecekte neler olabileceğini hayal etmeyi kapsamaktadır (Robinson, 2001). Singer (1971), hayal kurmayı duygusal düşünceleri gerektiren karmaşık bir bilişsel süreç olarak tanımlamıştır. Öte yandan Klinger' e (2000) göre; hayal, acil durum veya faaliyetle ilgili olmayan bir düşünce olarak tanımlanmaktadır. Hayaller genellikle kişinin zihni “başka türlü meşgul olmadığı” ortaya

çıkarmaktadır. Bu tür düşünceler gerçekçi veya gerçek dışı öğeler ile yönlendirilerek ya da kendiliğinden ortaya çıkabilmektedir.

Hayal kurmak, son derece yaygın olan, çocukluktan yetişkinliğe uzanan süre boyunca her dönem ve her koşulda karşımıza çıkan bir süreçtir. Hemen hemen tüm insanlar hayal kurar (Klinger, 1990; Singer, 1975). Bununla beraber; hayal kurmanın sıklığı ve çeşitliliği kişiden kişiye önemli ölçüde değişmektedir (Robinson, 2001). İnsanlar tarafından aşılması güç olan hayal kurma kavramı, uzmanlar tarafından da pek çok araştırmaya konu olmuştur. Şimdilerde çoğu uzman tarafından hayal kurmak, genellikle sağlıklı ve doğal olarak görülse de, önceki yıllarda bu düşüncelerin tam tersi hakim olmuştur. Örneğin 1960'lı yıllarda; öğretmenleri eğitmek için kullanılan ders kitapları, hayal kurmayla mücadele için stratejiler sağlamıştır (Cronbach, 1954; akt. Poerio ve Smallwood, 2016, s. 606). Sigmund Freud, yalnızca yerine getirilmemiş bireylerin fanteziler yarattığını ve hayal kurmanın ve fantezinin akıl hastalığının erken belirtileri olduğunu düşünmüştür (Freud 1962).

Freud; hayal kurma kavramını, bireylerin zayıflıklarını ve içsel çatışmalarını gidermek için kullandığı bir savunma mekanizması olarak incelenmiştir. (Freud 1962). 1980'lerin sonlarına gelindiğinde; çoğu psikolog, hayalleri çoğu birey için zihinsel sürecin doğal bir bileşeni olarak görmüştür (Klinger, Henning ve Janssen, 2009). Yine de, günümüzdeki bazı araştırmalarda hala hayal kurmanın, kişilerin gündelik işlerini olumsuz etkilediğine dair araştırmalar mevcuttur. Bununla birlikte; hayal kurma üzerine yapılan çalışmalarda; hayal kurma ile yaş, cinsiyet, kişilik gibi demografik değişkenlerin ilişkileri incelenmiş bununla birlikte; hayal kurma eğilimi, hayal kurmanın iyi oluş hali ve depresif kalıplarla ilişkilerine değinilmiştir. Yapılan çalışmalarda hayal kurma ile ilgili değişkenlerin ilişkisi bulunurken bazı araştırmalarda ilişki bulunamamıştır. Bu tezat sonuçlarla beraber, hayal kurmanın doğasının hala çözülememesi bu derleme makaleyi ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmada, hayal kurma kavramı ile ilgili uluslararası literatürler derlenerek, konu ile ilgili geniş çerçeveli yazın oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmada; hayal kurmayı etkileyeceği düşünülmüş demografik bilgiler, kişilik özellikleri hayal kurma eğilimleri, hayal kurma ve iyi oluş, hayal kurma ve depresif kalıplar ve uyumsuz hayal kurma ile ilgili konular ele alınmak istenmiştir.

Hayal Kurma Kavramı

Hayal kurmak; Türk Dil Kurumunun (TDK) web sitesinde gerçekleşmesi istenen, özlenen şeyi zihinde canlandırmak ve düşünmek olarak ifade edilmektedir. Hayal kurmak bir tür hayal gücüdür. Hayallerde, kişi geçmiş bir deneyimin veya gerçekte hiç yaşamadığı bir durumun zihinsel bir görüntüsünü oluşturmaktadır. Bir hayal, bir durum, bir hafıza veya bir duyuşsal girdi (görme, tat, koku, ses, dokunma) ile tetiklenebilmektedir.

Araştırmalar; hayal kurmanın zihinsel yaşamda önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. (Poerio ve Smallwood 2016: 606). Bu yaygınlıktan doğal olarak çıkan bir sonuç, hayal kurmanın avantaj sağlayan ve türlerin hayatta kalmasını destekleyen zihinsel bir süreç olduğudur (Klinger, 2013; Klinger, Barta ve Mahoney, 1976).

Tarihsel olarak hayaller, yoksunluk durumları ve gizli çatışmalarla başa çıkma girişimleri olarak anlaşılmıştır (Freud, 1908; Freud, 1962). Freud (1908, 1962) başlangıçta hayal kurmanın bireyde bir yoksunluk durumuna ya da altta yatan çatışmaya yönelik bir savunma mekanizmasını temsil ettiğini ifade etmiştir (Freud 1962). Hayal kurma üzerine yazılan bir makale, hayal kurmanın bir tür zihinsel gevşeklikle sonuçlandığını ve bu gevşekliğin de düşük düzeyde bilgiye neden olduğunu ileri sürmüştür (Brown, 1927; akt. Poerio ve Smallwood, 2016, s. 606). Bununla birlikte, bir eğitim psikolojisi ders kitabı, hayal kurmanın ciddi zihinsel bozukluklar yaratabileceği konusunda uyarmıştır (Cronbach, 1954; akt. Poerio ve Smallwood, 2016, s. 606).

Psikanalizden sonraki gelişmeler, hayal kurmanın zihin üzerindeki daha çatışmasız işlevlerini vurgulamıştır. Hartman (1958), hayal kurmanın hüsrandan veya ertelenmiş doyumdan ortaya çıkması gerekmediğini, aynı zamanda organizma için baştan itibaren uyarlanabilir işlevlere hizmet edebileceğini öne sürmüştür (Hartman, 1958; akt. Somer, 2002). Singer (1966), yetişkinlerin yüzde 96'sının her gün bir tür hayal kurduklarını ifade etmiştir. Teorisyenler, (Klinger, 1990; Singer, 1975) hayal kurmanın normal ve genellikle yapıcı bir insan süreci olduğunu savunmuşlardır. Önemli veriler, hayal kurmanın görünürdeki evrenselliğini ve çok sayıda insanın hayal kurmanın günlük yaşamlarında genel bir fenomen olduğunu kabul ettiğini belgelemiştir (Klinger, 1987; Singer, 1968, 2003).

Singer (1966), hayal kurmanın, dikkatin bazı birincil fiziksel veya zihinsel görevlerden veya dış uyaranlara karşı algısal bir yanıtın, bazı iç uyaranlara verilen bir yanıta kaymasını temsil ettiğini öne sürer. Hayal kurma, genellikle kişi yalnızken meydana gelmektedir ve esas olarak gelecekteki eylemleri planlamaya ve kişilerarası temasları gözden geçirmeye odaklanmaktadır (Singer, 1966).

Klinger (1971), rüyalar ve hayaller gibi çoğu fantezi yaşamının mevcut kaygıların temsili olduğunu öne sürmüştür. Böylece Klinger için hayaller, bir bireyin mevcut yaşamındaki faaliyetleri ve olayları yansıtır (Klinger, 1971, s. 356). Fantezi sırasında, bir kişi genellikle yaratıcı bir şekilde bilgiyi yeniden düzenler, yeniden birleştirir ve bazen yeniden düzenler (Klinger, 1971, s. 356).

Hayal kurmak; eski bilgi parçalarından, yeni fikirlerden ve yeni olasılıklardan üretme eylemidir. Hayaller, ileride bazı olası yolları görerek zamanda ileriye hayal etmeye yardımcı olmaktadır. Bu öngörüler ise bireylerin gündelik süreçlerindeki planlamalarına ve karar vermelerine olanak sağlamaktadır (Gilbert ve Wilson, 2007; Lagattuta, 2005; Suddendorf, 2010). Genellikle bireyler zamanda geriye doğru hayal kurar, bulunduğu konuma nasıl ve neden geldiğini açıklamak için hikayeler yaratır (Addis, 2020; Roediger Iii ve Marsh, 2003).

Aynı şekilde; hayal etme yeteneği, çevredeki dünyayı anlamlandırmaya olanak tanır. Olayların nasıl olduğunu açıklamak ya da ne olabileceğine dair varsayımsal ve karşı olgusal hayalleri harekete geçirir (Gerstenberg vd, 2021; Hitchcock, 200; Walker ve Gopnik, 2013; Woodward ve Hitchcock, 2003). Daha da önemlisi, hayal gücü yalnızca belirli “hayal gücü yüksek” veya

“yaratıcı” insanların sahip olduğu özel bir beceri değildir. Tüm insanların mevcut olan duygusal girdilerin ötesine geçen simülasyonlar oluşturmak için kullandığı genel bir bilişsel süreci tanımlar. Hayal kurma, çevredeki olaylardan bağımsız olarak meydana gelen aktif bir süreçtir. Hayal kurarken deneyimlenen düşünceler kendiliğinden üretilir ve odaklanma kapasitesini desteklemektedir (Poerio ve Smallwood, 2016, s. 606).

Hayal kurmak aynı zamanda duygusal stresi, çatışmayı ve fiziksel acıyı da hafifletir (Lang, 1995). Yapılan bir çalışmada; hayal kurma eğilimi olan bireylerin, stresli olaylara daha az fizyolojik tepki verdiği gözlemlenmiştir (Singer ve Antrobus, 1972). Yapılan başka çalışmalarda; tıbbi hastalarda rehberli hayal kurmanın, ağrı kesici ilaç ihtiyacını azalttığı ve hastane ziyaretlerini kısalttığı ifade edilmiştir (Antall ve Kresevic, 2004). Bununla beraber; hayal kurma, iyileşme sırasında genel olarak daha iyi olma halini desteklemektedir (Frick vd., 2008).

Hayal kurmanın; geleceği planlama (Baird, Smallwood ve Schooler, 2011), yaratıcılık (Baird vd., 2012), problem çözme (Ruby, Smallwood, Engen ve Singer, 2013b), dahil olmak üzere bir dizi potansiyel faydası vardır. Daha geniş anlamda, araştırmacılar hayal kurmanın bireylerin çoklu hedef arayışlarını takip etmelerini, organize etmelerini ve başarmalarını sağladığını (Klinger, 1975; Klinger, 1990; Klinger, 2009; Klinger, 2013), sosyo-duygusal gelişimi kolaylaştırdığını (Immordino-Yang, Christodoulou ve Singh, 2012) teorileştirmişlerdir (Mar, Mason ve Litvack 2012, s. 401).

Yapılan çalışmalarda, hayal kurmanın işlevsel bir değeri olsa da, değeri kadar maliyetinin de olabileceği başka araştırmaların konusu olmuştur. Spesifik olarak, dissosiyatif ve şizotipal bozuklukların, aşırı hayal kurma eğilimi ve hayal kurmayı gerçeklikten ayırmada güçlüklerle ilişkili olduğu düşünülmüştür (Wilson ve Barber, 1982). Sık hayal kurma eğiliminin, geniş bir yelpazedeki psikopatolojilerle ilişkili olduğu ön görülmüştür (Muris, Merckelbach ve Peeters, 2003; Waldo ve Merritt, 2000). Hayal kurmanın uyumsuz işlevlerine değinen çalışmalara sonraki bölümlerde değinilecektir.

Hayal Kurmak ve Zihin Gezintisi

Hayal kurmak, kişinin mevcut göreviyle hem ilgisi olmayan hem de bağımsız olan zihinsel içerik olarak tanımlanabilir (Stawarczyk, Majerus, Maj, Van der Linden ve D’Argembeau, 2011). İnsanlar, kişisel geçmişimizi hatırlama ve potansiyel geleceğimizi hayal etme konusunda olağanüstü bir yeteneğe sahiptir. Bazen bu, kasıtlı ve bilinçli olarak başlatılan bir sürecin sonucu olarak olur. Bununla birlikte; aynı sıklıkta, geçmiş olayların anıları ve gelecekteki olası olayların görüntüleri istemsiz olarak da yani önceden onları üretme girişimi olmadan da ortaya çıkmaktadır (Berntsen, 1996). Bu süreçte, hayal kurmak kavramı bir zihin gezintisine benzetilebilmektedir. Yapılan çalışmalarda; zihinde gezinme ve hayal kurma, dikkatin dış çevreden (yani görevle ilgisi olmayan ve uyarandan bağımsız düşünce) ayrılmasını içeren, kendiliğinden veya kasıtlı olarak ortaya çıkabilen, oldukça örtüşen yapılar olduğu düşünülmüştür (Giambra, 1995; Klinger, 2009; Seli, Carriere ve Smilek, 2015; Seli, Cheyne, Xu, Purdon ve Smilek, 2015; Seli, Risko ve Smilek, 2016; Singer, 1966a, 1966b).

Zihin gezintisi ve hayal kurma, her ne kadar birbirlerine benzeyen kavramlar olsa da ayrıldıkları noktalar vardır. Zihin gezintisi, karakteristik olarak görevle ilgili olmayan düşünce tarafından göreve odaklanmanın kesintiye uğraması olarak tanımlanır (Smallwood ve Schooler, 2006). Zihin gezintisi, kendiliğinden birbirini takip eden ve tipik olarak sık sık değişen konu ile ilgili deneyimler ve düşüncelerle şaşırp eğlenmemizi sağlar (Dorsch, 2015).

Hayaller, belirli zihinsel temsilleri gönüllü olarak üretme amacına sahip zihinsel projelerdir. Amaçları vardır ve amaçları hayallere anlatısal bir yapı sağlar. Öte yandan, zihin gezintisi örnekleri herhangi bir genel temsil amacı ve anlatı yapısından yoksundur. Sadece gevşek bir şekilde birbirine bağlı zihinsel bölümlerden oluşmaktadır (Dorsch, 2015, s. 810).

Hayal Kurma Eğilimi

Singer ve McCraven; en sık görülen hayallerin kişisel gelişim, pratik gelecek planlaması, finansal güvenceye ulaşma, cinsel tatmin, fedakar endişe ve olağandışı iyi şans gibi konuları içerdiğini ifade etmiştir (Singer ve McCraven 1961; akt. Giambra, 1974, s. 116). Yapılan diğer çalışmalarda; bireylerin hayallerinin içeriklerini, daha uzun vadeli endişeler (Johannessen ve Berntsen, 2010) veya kişisel geçmişteki yakın zamanda yaşanan heyecan verici olayların (Berntsen, 2001) etkilediği düşünülmüştür.

Araştırmalar, zihin gezintisi ve hayal kurmanın uyarlanabilir duygu düzenleme gibi olumlu sonuçlara yol açabileceğini göstermektedir. (Poerio, Totterdell, Emerson ve Miles, 2015a, 2015b; Singer, 1975). Bireyler, hayalleri gelecekteki olayların duygusal sonuçlarını tahmin etmek için kullanılmaktadırlar (Gilbert ve Wilson, 2007). Bireyler, geleceklerini olumlu olarak tasvir ettiklerinde, bu tasvirin duygusal faydalarının olabileceğini ifade edilmiştir (Gilbert ve Wilson, 2007). Hayal kurmak, mutluluğu artırabilecek diğer olumlu niteliklerle de ilişkilendirilmiştir. Örneğin, içsel derin düşüncelere yatkın çocuklar, böyle bir eğilimi olmayan çocuklara göre daha fazla özdenetim ve sabır göstermişlerdir (Singer, 1961; akt. Mar, Mason ve Litvack 2012, s. 401).

Hayal kurmak, en sık dikkatin dağınık olduğu durumlarda, yani sıkıcı görevler sırasında veya çok az konsantrasyon gerektiren durumlarda akla gelmektedir (Smallwood, Fitzgerald, Miles ve Phillips, 2009). İnsanlar; iş yerlerinde can sıkıntılarını hafifletmek için bilinçli olarak canlı hayallere daldıklarını bildirmişlerdir (Fisher, 1987; Singer, 1961). Can sıkıntısını hafifletmenin yanı sıra; bireylerin, stresli veya acı verici durumlardan uzaklaşmak için de kasıtlı olarak hayalleri kullanılabileceği düşünülmüştür (Antall ve Kresevic, 2004; Kucyi, Salomons ve Davis, 2013; Singer ve Antrobus, 1966).

Merlo ve arkadaşlarının; farklı mesleklerde görev alan otuz tam zamanlı çalışanla gerçekleştirdikleri nitel bir çalışmada, bireylerin, iş yerlerindeki çalışmaları esnasında hayal kurma deneyimleri incelenmiştir. Bu araştırma sonucunda; iş yükleri tarafından tıkandıklarını hissettiklerinde, görevleri arasındaki geçişlerinde ya da gün içerisindeki molalarında hayal kurduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar, işten uzak kaldıkları süre için kendilerini suçlu hissetmelerine rağmen tazelenmiş hissettiklerini ve hayal kurma ile ilişkili performanslarında düşüş olmadığını bildirmişlerdir (Merlo, Wiegand, Shaughnessy, Kuykendall ve Weiss, 2020).

Hayal Kurma ve Yaş Faktörü

Hayal kurmayla ilgili yapılan anket ve laboratuvar çalışmaları; hayal kurma sıklığının yaşı bir fonksiyonu olarak dalgalandığını, yaşı arttıkça hayal kurma sıklığının azaldığını ortaya koymuştur (Giambra, 1974, 1977–1978, 1979– 1980, 1989, 1993, 1999– 2000; Grodsky ve Giambra, 1990–1991; Parks, Klinger ve Perlmutter, 1988–1989).

Çoğu insan için hayal kurmak ve zihinlerde gezinmek, günlük zihinsel yaşamlarının kabul edilen, olağan bir parçasıdır (Giambra, 1989, s. 136). Zihinde gezinme biçimlerinden biri olan anımsama, yaşlı bireylerle ilişkilendirilen ve aralarında yaygın olarak görülen kültürel olarak klişeleşmiş bir hayal kurma biçimidir (Giambra, 1989, s. 136). Bu nedenle; Giambra (1977), yaş faktörü ile hayal kurma kavramı arasındaki ilişkiyi araştırmadan önce, genç topluluklara kıyasla yaşlılarda hayal kurmanın ve zihinde dolaşmanın büyük ölçüde artacağını düşünmüştür (Giambra, 1989).

Giambra (1977-1978, 1979-1980) yaşları 17 ila 92 arasında değişen 733 kadın ve 596 erkekten oluşan bir örnekleme, hayal kurmayı ve zihni ölçen ölçeklerle geriye dönük bir anket oluşturmuştur. Yapılan çalışmada; bireylerde, yaş ilerledikçe hayal kurma ve akıl yürütmede azalma olduğunu bildirmiştir. Çalışma sonucunda, düşünülenin aksine yaş ile hayal kurma ya da zihin gezintisi arasında ters bir ilişki olduğu bulunmuştur (Giambra, 1989, s. 136). Hayal kurma sıklığının yaş arttıkça düşüşünün diğer olası açıklamalarının; yaş ilerledikçe dikkat kaynaklarının azalması, daha az üretken bir merkezi sinir sisteminin varlığı ve daha az hayal kurma ihtiyacı olabileceği düşünülmüştür (Giambra, 1999, s. 231).

Hayal kurma ile yapılan çalışmalarda; suçluluk, başarısızlık korkusu, düşmanca eylemler, başarı, kahramanca eylemler ve korkmuş tepkiler ve canlılık içeren içerikle ifade edilen hayal kurma, yaş arttıkça hayal kurma aktivitesinde azalan bir rol oynamıştır (Giambra, 1974, s. 138-139). Halüsinasyonlu veya canlı bir doğaya sahip hayallerin ortaya çıkması, yirmi dört yaşından sonraki katılımcılar için daha nadir hale gelmiştir (Giambra, 2000, s. 261).

Klinger (1971), insanların mevcut endişeleriyle ilgili dış bilgilere karşı özellikle duyarlı olduklarına ve bunun, özellikle endişenin duygusal bir örtüşmesi veya etkisi olduğunda başlatabileceğine veya hayallerin içeriğini belirleyebileceğine dair kanıtlar sağlamıştır (Klinger, 1971, s. 356). Parks, Klinger ve Perlmutter, kırk iki genç yetişkin üniversite öğrencisi (17-28 yaş arası) ve kırk iki yaşlı yetişkin kolej mezunu ve eşleri (60-82 yaş arası) iki oturumlu bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Anketlerde bildirilen mevcut endişelerin ortalama sayısı, gençler arasında yaşlı yetişkinlerden daha yüksek olduğu görülmüştür (Parks, Klinger ve Perlmutter, 1989, s. 58).

Ayrıca; genç yetişkinler, yaşlı yetişkinlere göre daha fazla hayal kurduklarını ve bu hayallerde daha fazla görsel imgeye sahip olduklarını bildirmişlerdir (Parks, Klinger ve Perlmutter, 1989, s. 49). Çalışmada; daha yaşlı yetişkinler, bir hedefe yönelik adımlara ve daha fazla dikkat kontrolü ifadesine odaklanan daha fazla uyarana bağlı değerlendirici düşünceler üretmiştir. Artan yaşla birlikte daha az güncel endişe göstermişlerdir. Yaş artışının, bildirilen hayal

sayısının azalmasından sorumlu olabileceği düşünülmüştür (Parks, Klinger ve Pelmutter, 1989, s. 58).

Çocukluk ve Ergenlikte Hayal Kurmak

Esas olarak kişisel iç gözlemi temel alan hacimli bir psikanalitik literatüre ve sınırlı örneklerle rağmen, normal yetişkinler veya çocuklar için hayal kurma davranışının sıklığı, aralığı, çeşitliliği ve modeline ilişkin çok az sistematik bilgi vardır. Bununla beraber; bazı kaynaklarda hayal kurma çoğu insan için ilk olarak çocukluk döneminde, bazen üç yaşından önce meydana gelmekte ve bu erken hayaller, yetişkinlerin hayal kurma modelini belirlediği de söylenmektedir (Singer, 2003, s. 462).

Çocuğun ve yetişkinin ilgi alanları farklıdır. Bu nedenle bir çocuğun hayal gücünün, yetişkinin hayal gücünden farklı çalıştığı düşünülmektedir (Vygotsky, 2004, s. 31). Çocukluk, fantezinin en gelişmiş olduğu dönem olarak kabul edilir ve çocuk geliştikçe hayal gücü ve hayal gücünün gücü azalır. Bu görüş, hayal gücünün işleyişine ilişkin bir dizi gözleme dayanmaktadır. Ancak bilimsel olarak değerlendirildiğinde bu görüş doğrulanmamaktadır (Singer, 2003).

Vygotsky (2004)'e göre; bir çocuğun deneyimi, yetişkin deneyimlerine kıyasla çok daha zayıftır. Çocuklar; çevre ile ve kendi ile olan ilişkilerinde, yetişkinler kadar çeşitliliğe ve inceliğe sahip değildir. Bunlar, hayal gücünün işleyişini belirleyen en önemli faktörlerdir. Bir çocuğun hayal gücü, bu analizin gösterdiği gibi, bir yetişkininkinden daha zengin değil, daha fakirdir (Vygotsky, 2004, s. 31-33). Gelişim sürecinde; her şey gibi hayal gücü de gelişir ve ancak yetişkinlik döneminde tamamen olgunlaşır. Olgunluğa yaklaştıkça, hayal gücü de olgunlaşır ve çocukluk ile yetişkinlik arasındaki geçiş dönemi olan ergenlik döneminde, olgun fantezinin temelleri ile birlikte hayal gücünün güçlü bir şekilde geliştiği düşünülmektedir (Giambra, 1983).

Hayal gücü hakkında yapılan araştırmalar, ergenlik ile hayal gücünün gelişimi arasında yakın bir ilişki olduğuna dikkat çekmişlerdir (Kappes, Stephens ve Oettingen, 2011; Taylor, Pham, Rivkin ve Armor, 1998; Giambra, 1983). Ergenlik döneminde; birey, çocukluktan çıkıp yeni yetişkinliğe, sorunluluklara adapte olmaya çalışır. Bu genel olgunlaşmanın bir sonucu olarak hayal gücünün çalışması son şeklini almaya başlar (Vygotsky, 2004). Gelişim süreçlerinden biri olan ergenlikte, çocukluktaki hayallerin sıklığı ve işlevlerinin değişmeye başlaması ve hormonal gelişimleriyle beraber fantezik içerikli hayalleri daha çok kurdukları söylenebilmektedir (Giambra, 1983).

Hayal kurmak; bireyin ileride yaşayacaklarını prova etmesine, yaratıcı çözümler üretmesine yardımcı olmaktadır (Andrews, Singh ve Bond, 1993). Lise çağındaki öğrenciler de, geleceği tahmin etmelerine ve belki de geleceğe hazırlanmalarına yardımcı olmak için yaklaşan akademik deneyimlerle ilgili fantezileri kullanabilmektedir. Örneğin, yeni bir okul programına başlarken; öğrenciler, öğretmenlerden ilk geri bildirimlerini almayı ve yanıtlamayı hayal edebilirler. İlk sınavından iyi bir not aldığı hayal eden bir öğrenci, mutlu duygularını arkadaşlarına ve ailesine söylemenin eğlencesini ve bir kutlama yemeği için dışarı çıkmanın

heyecanını hayal edebilir. Geleceğin bu tür idealize edilmiş vizyonları, anında etki için faydalara sahiptir (Kappes, Stephens ve Oettingen, 2011, s. 269).

Kadın ve Erkeklerde Hayal Kurma

Daha önce, araştırmacılar (Singer ve Antrobus, 1972; Wagman, 1967), hayal kurmadaki cinsiyet farklılıklarının, cinsiyet rol farklılıklarını yansıttığını düşünmüşlerdir. Yapılan bir araştırmada; erkeklerin, kadınlardan önemli ölçüde daha fazla başarı ve başarısızlık korkusu ile ilgili hayalleri olduğu ortaya çıkmıştır. (Singer, Antrobus, 1972). Bu cinsiyet farklılıkları, erkekler için kadınlardan daha büyük başarı baskısının geleneksel cinsiyet rolü stereotipleriyle tutarlı olduğu düşünülmüştür.

Birkaç çalışma ise, hayal kurma sıklığında önemli cinsiyet farklılıkları bulmamıştır (Giambra, 1989; Giambra, 1995; Goldstein ve Baskin, 1988; Singer, 1968; Singer ve McCraven, 1961). Bununla birlikte; kişilik farklılıklarına ilişkin psikoloji literatürü, hayal gücüyle meşgul olma eğilimiyle ilgili cinsiyet farklılıklarını kabul etmektedir. Beş büyük kişilik alanının deneyime açıklık alanı içinde; erkekler, algılanan zeka ve entelektüel katılım ile karakterize edilen zeka özelliğinde daha yüksek puan alma eğilimindeyken, kadınlar estetik ve fantezi ile karakterize edilen deneyime açıklık özelliğinde daha yüksek puan alma eğilimindedir (Weisberg vd, 2011).

Sınırlı sayıda çalışma, kadınların erkeklerden daha fazla hayal kurma olasılığının olduğu iddiasını incelemiş ve doğrulamıştır (Weisberg vd., 2011; Wood, 1966; Isaac ve Marks, 1994), Örneğin; Wood (1966), erkek ve kadın katılımcılardan aynı kişinin farklı yüz ifadelerini gösteren 12 fotoğrafı tanımlamalarını istemiştir. Erkeklerin kaş pozisyonu veya gözlerin hangi yöne odaklandığı gibi nesnel özellikleri tanımlama olasılığının daha yüksek olduğunu ifade etmiştir. Buna karşılık, kadınların yaratıcılık ve hayal gücü ile karakterize edilen bir tanımlama yapma olasılıklarının daha yüksek olduğuna değinmiştir. Kadınlar, fotoğraftaki yüz ifadeleri için:

“boşluğa bakıyor gibi görünüyor, bir şey düşünüyor ve üstündeki bir şeye bakıyor olabilir, ayrıca açık havada olsaydı daha iyi olacağını düşünüyorum. bir ağaca, bir kuşa bakıyor olabilir gibi cevaplar vermişlerdir (Wood, 1966, s. 128).

Bu bulgular, kadınların hayal gücüne, erkeklerin ise nesnel bilgilere daha yatkın olduğunu doğrulamaktadır. Başka bir çalışmada, Isaac ve Marks (1994) imgeleme yeteneğindeki gelişimsel değişiklikleri incelemiş ve genel olarak kadınların erkeklerden daha canlı görsel imgeler bildirdiğini bulmuşlardır (Isaac ve Marks, 1994, s. 487).

Singer ve McCraven (1961); yaşla birlikte hayal kurma sıklığındaki düşüşün, kadınlar için erkeklerden daha çarpıcı olduğunu bildirmiştir. Singer ve Antrobus (1972), kadınların (17-21 yaş) obsesyonel-duygusal hayal kurmaya daha az, pozitif-canlı hayal kurmaya daha fazla eğilime sahip olduklarını bildirmiştir. Ayrıca; kadınların erkeklere göre orantılı olarak daha az cinsel, saldırgan, iddialı veya kahramanca doğaya sahip hayaller kurdukları bulunmuştur (Giambra, 1974, s. 139-140).

Hayal Kurma Stilleri ve Kişilik

Singer (1966a, 1966b, 1975); hayal kurmayı, kişilik süreçlerinden kaynaklanan ve tekrarlayan yapılar olarak değerlendiren ilk araştırmacılarından biri olmuştur. Singer ve meslektaşları, araştırmaları ile birlikte üç hayal kurma stili tanımladılar. Bunlar: pozitif-yapıcı, suçlu-disforik ve zayıf dikkat kontrolü olarak literatüre geçmiştir (McMillan, Kaufman ve Singer, 2013; Singer, 1966a, 1966b; Singer ve Antrobus, 1966). Olumlu yapıcı hayal kurma; içsel düşüncenin kabulü ve keyfi ile birlikte eğlenceli, yaratıcı zihinsel imgeler ve düşünceler üzerinde detaylandırma yeteneği ile karakterize edilirken, suçlu-disforik hayaller, daha çok başarı ve başarısızlık odaklı olma eğilimindedir. Son olarak, zayıf dikkat kontrolü stili, kolayca sıkılan, dikkati dağılan, sık sık kasıtsız olarak zihin gezintisi yaşayan ve hayallerin içeriğini detaylandırmakta güçlük çeken bireyleri tanımlar. (Hudon ve Zelenski, 2016, s. 115)

Araştırmacılar; hayal kurmanın kişilik ile ilişkisini incelerken beş faktörlü kişilik boyutlarından yararlanmış ve bu kişilik boyutları ile hayal kurma stilleri arasındaki ilişkilere yoğunlaşmışlardır (Zhiyan ve Singer, 1996, McCrae ve Costa, 1983, McCrae ve John, 2006, Singer ve Antrobus, 1963). Beş faktörlü kişilik modeli, birçok bağımsız araştırmacının katkılarıyla ortaya çıkmıştır. Kişilik özellikleri ile ilgili çalışmalar, modelin geçerliliğini doğrulayan ve bugün kullanılan modeli sağlayan McCrae ve Costa tarafından genişletilmiştir (Ackerman, 2017). Beş faktörlü kişilik boyutları ise; sorumluluk, uyumluluk, nörotiklik, deneyime açıklık ve dışa dönüklük olarak literatüre geçmiştir (Somer, Korkmaz, Tatar, 2000).

Zhiyan ve Singer (1996), olumsuz duygulara karşı yüksek hassasiyet, kıskançlık, düşük benlik saygısı ve depresyon eğilimi ile karakterize edilen beş faktörlü kişilik boyutlarından olan nörotikliğin, suçlu-disforik hayal kurma ile ilişkili olduğunu ileri sürmüştür (Zhiyan ve Singer, 1996, s. 401). Titizlik, düşük dürtüsellik ve organizasyon ile karakterize edilen sorumluluk kişilik faktörünün ise zayıf dikkat kontrolü ile negatif olarak ilişkili olduğu düşünülmüştür (McCrae ve John, 2006). Buna karşılık; araştırmacılar, beş faktörlü kişilik boyutlarından olan, yaratıcı hayal kurma, sanatsal duyarlılık, duygusal tepkilerin farkındalığı, takdiri ve entelektüel merak ile karakterize edilen deneyime açıklığın ise pozitif-yapıcı hayal kurma ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır (McCrae ve Costa, 1983). Bununla birlikte, içebakışlı olan bireylerin bilinçli farkındalık içindeki çeşitli unsurları keşfedeceklerini ve bu nedenle olumlu-yapıcı ve suçlu-disforik hayal kurma tarzlarından birini veya her ikisini birden benimsemeye eğilimli olacaklarını düşünülmüştür (Zhiyan, Singer 1996).

Singer ve McCraven (1961), hayal kurma aktivitesi kalıpları ve belirli hayalleri listeleyen bilgiler ortaya çıkarmak için bir anket geliştirilmiştir. Anket, normal yetişkinlerde genel olarak hayal kurma davranışının içeriğine ve genelliğine ilişkin göstergeler elde etmek için başlangıç çabasıyla 240 üniversite ve yüksek lisans öğrencisine uygulanmıştır. Sonuçların analizi, bu örneklem için hayal kurmanın evrensel bir fenomen olduğunu, ancak içerik ve sıklıkta büyük bireysel farklılıklar olduğunu göstermektedir.

Araştırmada; katılımcıların bildirdiği hayal kurma sıklığındaki sosyokültürel grup farklılıkları da ortaya çıkmıştır. Kırsal-kentsel köken dışında, medeni durum, cinsiyet, eğitim ve kardeş sayısı gibi arka plan faktörleri, katılımcıların bildirdiği hayal kurma sıklığı ile ilişkili

bulunamamıştır. Bu veriden yola çıkarak; boşanma veya dul olmanın getirdiği medeni durum değişiklikleri, yaşlanan ebeveynlere bakma ihtiyacı ve kişinin iş veya eğitim olarak bakış açısını genişletme arzusunun genel hayal kurma sıklığının artmasıyla sonuçlanabileceğini içeren araştırmaya tersi bir kanıt oluşturduğu düşünülmektedir (Singer ve McCraven 1961, s. 163-164).

Hayal kurma ve kişilik üzerine yapılan çalışmalarda; aralarında ilişki bulunamayan çalışmalar da ortaya çıkmıştır. Kişilik özellikleri Gold ve Reilly'nin (1985) geçmişteki araştırmaları (Jackson, 1967) tarafından değerlendirildiği üzere kişilik ile hayal kurma içeriği arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Hayal kurmak, kişilik araştırması için verimli bir alan gibi görünmektedir. Hayal kurmanın, belirli aile tutumu kalıpları altında öğrenilen ve belirli sosyokültürel grup değerleri tarafından teşvik edilen veya engellenen bir beceri olduğu düşünülmektedir.

Hayal Kurma ve Depresif Kalıplar

Bazı bilişsel ve duyuşsal kuramlar, hayal kurma tarzının kişinin depresyon düzeyine göre değiştiğini öngörmektedir (Beck, 1976, Giabra ve Traynor, 1978, Singer, 1966, 1975). Bazıları, depresyonun karakteristiği olan duygulanımların, hayal içeriğine neden olduğunu öne sürmektedir (Giabra ve Traynor, 1978). Bir başka araştırmacılar ise, bilinç akışının içeriğinin depresif duygulanımdan sorumlu olduğunu öne sürmektedir. (Beck, 1976). Diğer bir olasılık, dış olaylar gibi üçüncü bir değişkenin hem hayal kurmayı hem de depresyonu doğrudan etkilemesini içermektedir (Golding ve Singer, 1983, s. 664). Her ne kadar farklı değişkenlerin analizine bakılmış olsa da, çoğu araştırmalar hayal kurma ve depresyon düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu öne sürmüştür.

Beck (1976), daha depresif insanların düşünce akışının, aşırı başarı ve başarısızlık temalarına ve kaçış veya kaçınma ve kayıp temalarına vurgu içereceğini düşünmüştür. Bu temalar, sırasıyla suçlu ve dikkati dağılmayan hayal kurma tarzlarına benzemektedir. (Beck, 1976). Bu süreçte, depresyonla ilişkin hayal kurma türlerinde de farklılıklar olabileceği düşünülmüştür. Golding ve Singer, bilişsel yapılar veya şemalar kavramına dayanarak, şemaların içeriğinin bir kişinin hayallerine, depresif davranış kalıplarına yansıtılması gerektiğini varsayımlardır (Golding ve Singer, 1983).

Normal depresif deneyimin bir modelinin baskın olduğu insanların hayallerinin, diğer modelin baskın olduğu insanların hayallerinden farklı olacağı varsayılmaktadır (Golding ve Singer, 1983, s. 664). Örneğin, kendini eleştiren depresif bir model yaşayan bir kişinin deneyimi muhtemelen "Bir şeyi kötü yapmak, kötü bir insan olduğum anlamına gelir" gibi varsayımları içeren bilişsel yapılara dayanarak yorumladığını varsaymaktadır. Bu bilişsel yapının suçlu hayallerle de ilişkilendirilmesi beklenmektedir.

Buna ek olarak, genel olarak daha depresif olan insanlar daha az olumlu hayal kurup daha fazla yetersizlik duygularını bildirirken, daha az depresif olan insanlar daha olumlu hayaller ve daha az yetersizlik hissi bildirebilirler (Golding ve Singer, 1983, s. 664). Schultz, depresif hastaların

yalnızca önemli ölçüde daha fazla suçluluk, korkulu hayaller rapor etmekle kalmadığını, aynı zamanda depresyonun ciddiyetinin pozitif, canlı hayaller ile negatif olarak ilişkili olduğunu ve suçlu, korkulu ve düşmanca hayaller ile pozitif olarak ilişkili olduğunu bulmuştur (Schultz, 1978). Bu nedenle, öz eleştirel depresif deneyim ile suçlu hayallere dalma arasında pozitif bir korelasyon öngörülmüştür.

Gold, Gold ve Milner (1986); kırk sekiz lisans öğrencisi ile yaptıkları bir çalışmada, stresli deneklerin, görece daha az stresli deneklere göre daha az pozitif ve daha az aktif hissettikleri varsayılmıştır. Stres düzeyi yüksek katılımcıların, negatif bilişsel tarzları ile negatif düşünmeye eğilimli oldukları düşünülmüştür. Bu süreçte; pozitif hayalleri, "Bu bana asla olmaz" veya " O durumda olsaydım, her şeyi mahvederdim." gibi olumsuz bir şekilde çarpıtabilecekleri düşünülmüştür (Gold, Gold ve Milner 1986, s. 71-72).

Hayal Kurma ve İyi Oluş

Hayallerin içeriğinin doğası gereği öncelikle sosyal olduğu ve daha da önemlisi, insanların hayal kurma eğiliminde olduğu kişilerin hayal kurma ve mutluluk arasındaki ilişkiyi etkilediği bulunmuştur (Mar, Mason ve Litvack 2012, s. 406). Franklin ve meslektaşları (2013) hayal kurma sıklığı ve bunun günlük yaşam kalıpları ile ilişkisi hakkında bir yetişkin örneği üzerinde ortak çalışma yapmışlardır. Bulgular; hayal gücünün veya görev dışı düşünmenin, olumlu olanlardan daha çok istenmeyen duygularla bağlantılı olduğunu göstermiştir (Franklin, Mrazek, Anderson, Smallwood, Kingstone ve Schooler, 2013).

Klinger; insanların peşinden gitmeye kararlı oldukları, ancak henüz ulaşmadıkları veya vazgeçemedikleri hedefler olan mevcut endişeleri hakkında düşünmeye ve hayal kurmaya eğilimli olduklarını savunmuştur (Klinger 1970; Klinger, Barta ve Maxeiner (1980). mevcut endişeler ve düşünce içeriği arasındaki ilişkiyi incelemek için 153 lisans öğrencisinin son düşünce içeriğini değerlendirmiş ve üzerinde düşünülen şeylerin derecelendirmelerini listelemişlerdir. Ortalama olarak, deneklerin düşünme sürelerinin üçte biri en üst sıradaki endişelerine odaklanmış ve en yüksek sıradaki iki endişesi toplam düşünme sürelerinin yarısını oluşturmuştur. Deneklerin düşüncelerinin daha çok tehdit altındaki kişisel ilişkiler, beklenmedik zorluklar ve yüksek derecede bağlılık içeren hedef arayışlarına odaklandığı bulunmuştur (Klinger, Barta ve Maxeiner, 1980, s. 1222).

Ayrıca, birçok araştırma hayal kurmanın daha yüksek düzeyde yalnızlık duygusu ve sosyal destek grubundan yoksunluk ile bağlantılı olduğunu göstermiştir (Killingsworth ve Gilbert 2010, 2013; Smith ve Alloy, 2009; Smallwood vd., 2009). Mar ve meslektaşlarının (2012) bir lisans öğrencisi örneği üzerindeki etkili çalışması, hayal kurmanın, hayal kurmanın içeriğine bağlı olarak algılanan sosyal destek ve yalnızlık ile yüksek oranda bağlantılı olduğunu ileri sürmüştür (Mar, Mason ve Litvack, 2012).

Fakat yapılan araştırmada; yakın arkadaşlar ve aile hakkında hayal kurmak kişinin hayatından memnuniyeti gösterirken bu kişiler hakkında hayal kurmak daha fazla yalnızlık ve daha az algılanan sosyal desteği gösterme konusunda kesin sonuçlar vermemiştir (Mar, Mason ve Litvack, 2012, s. 406). Yapılan başka bir çalışmada; bireyin yakın gördüğü kişilerin hakkında

kurdukları sosyal hayaller, pozitif sosyal sevgi ve bağlantı duygularını teşvik ederek sosyoduygusal bir fayda sağladığı ifade edilmiştir. (Poerio ve Smallwood, 2016, s. 610).

Uyumsuz Hayal Kurma

Literatürde hayal kurma ile ilgili pek çok araştırma yapılmıştır. Son yıllarda yapılan çalışmalar; hayal kurmanın zorlayıcı biçimleri üzerinde daha çok yoğunlaşmıştır (Somer, Lehrfeld, Bigelsen, Jopp, 2016, s. 78). Çok yakın zamanda; bu tür yetersiz düzenlenmiş hayal kurma, klinik araştırmalar bağlamında bir ilgi konusu haline gelmiştir. Bazı araştırmalar, bireyler için fantezi eğiliminin önemli psikopatoloji ile ilişkili olabileceği sonucuna varmışlardır (Giambara ve Traynor, 1978; Singer, 1966; Singer 1975; Gold, Gold, Milner ve Robertson 1986).

Hayal kurmanın işlevsiz taraflarına yoğunlaşan tüm bu araştırmalarla beraber; Somer (2002) uyumsuz hayal kurma kavramını ortaya atmıştır (Somer, 2002). Uyumsuz hayal kurma, insan etkileşiminin yerini alan; akademik, kişilerarası veya mesleki işlevsellğe müdahale eden kapsamlı fantezi etkinliğidir (Somer, 2002, s. 197). Uyumsuz hayal kurma deneyimi ve içeriği hakkında bugüne kadar çok az şey bilinmektedir.

Uyumsuz hayal kurmaktan muzdarip insanlar, genellikle son derece canlı ve karmaşık senaryolar içeren ve bireyin öğrenme, iş ve ilişkiler gibi önemli işlev alanlarına müdahale eden bununla beraber insan etkileşiminin yerini alan yoğun bir fantezi etkinliği sergilemektedirler (Somer, Lehrfeld, Bigelsen, Jopp, 2016). Uyumsuz hayal kurma aktivitesi, önemli periyotlar boyunca meydana gelmekte ve sıklıkla bireyin uyanma süresinin yarısından fazlasını tüketmektedir (Somer, Lehrfeld, Bigelsen, Jopp, 2016, s. 263). Uyumsuz hayal kuran bireyler, günlerinin yarısından fazlasını zihinlerini dolaşarak geçirebileceğini ifade etmektedir (Somer, 2018; Somer, Soffer-Dudek ve Ross, 2017). Anımsatıcı müzik dinlemenin ve kinestetik aktivitenin kişinin kendi hayallerine ve fantezilerine emilimini kolaylaştırdığı düşünülmüştür (Bigelsen, Lehrfeld, Jopp ve Somer, 2016; Bigelsen ve Schupak, 2011).

Uyumsuz hayaller, hayal edilen duygusal desteği, idealize edilmiş benliklerin temsillerini yetkinlik ve sosyal tanınmayı içeren psikolojik olarak telafi edici temalarla iç içedir (Somer, 2002). Uyumsuz hayalperestler, olumsuz deneyimlerin veya utanç ve sosyal kaygı gibi devam eden sosyal ve duygusal zorlukların sonuçlarıyla mücadele etme eğilimindedir (Schimmenti, Sideli, Marca, Gori ve Terrone, 2019, s. 2). Uyumsuz hayal kurma, tatmin edici ve rahatlatıcı bir deneyim olarak gelişme eğilimindedir, ancak fiziksel ve sosyal ihtiyaçlar veya akademik ve profesyonel yükümlülükler pahasına değerli zaman kaynaklarını tüketen zararlı bir zihinsel uygulamaya dönüşmektedir (Schimmenti, Somer ve Regis, 2019, s. 5).

Uyumsuz hayalperestler; her gün birkaç saat boyunca, sıkıntıya ve işlevsellikte bozulmaya neden olan yoğun bir şekilde hayal kurmaya yönelik bir bağımlılık bildirmiştir (Somer, 2002). Ancak uyumsuz hayal kurmaya sahip bireyler, klinik bir bozukluk olarak görülmediği için reddedilmiş, tanınmamış ya da yaşadığı belirtiler başka bir bozukluğa atfedilmiştir (Somer, Soffer-Dudek ve Ross, 2017, s. 1). Araştırmalar; uyumsuz hayal kurmanın dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu, anksiyete, depresif ve obsesif-kompulsif bozukluklar, dissosiyatif bozukluklar gibi diğer bozukluklarla komorbid olabileceğini göstermiştir (Somer, Soffer-

Dudek ve Ross, 2017). Uyumsuz hayal kurmanın, başka patolojik bozukluklarla benzerliği, uyumsuz hayal kurmanın ayırt edilebilmesini zorlaştırmaktadır.

Uyumsuz hayal kurma, ruh sağlığı uzmanları arasında henüz yeni bir terim olmakla birlikte, bir psikiyatrik bozukluk olarak tanınmamıştır (Somer, Lehrfeld, Bigelsen, Jopp, 2016). Bununla birlikte; ampirik araştırmalar şu anda bu klinik yapının geçerliliğini, güvenilirliğini ve özgüllüğünü göstermektedir (Somer, Lehrfeld, Bigelsen, Jopp, 2016; Schimmenti, Sideli, Marca, Gori ve Terrone, 2019).

Uyumsuz Hayal Kurma İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Uyumsuz hayal kurma ile ilgili ilk çalışmalar, uyumsuz hayal kurma kavramını geliştiren Somer (2002) tarafından gerçekleştirilmiştir. Somer, istismara uğrayan çocukluklar geçirdikten sonra, gerçeklikten kaçıp hayal dünyasına girmiş gibi görünen, sosyal ve mesleki işlevsellikte ciddi güçlük çeken altı hasta ile nitel bir çalışma gerçekleştirmiştir. Katılımcıların hayallerine genellikle Somer'in kinestetik aktivite olarak adlandırdığı stereotip hareketler eşlik etmiştir. Somer, uyumsuz hayal kurmanın olumsuz erken yaşam deneyimlerine yanıt olarak bir başa çıkma stratejisi olarak geliştirmiş olabileceğini teorileştirmiştir (Bigelsen, Lehrfeld, Jopp, Somer, 2016, s. 255). Bu çalışmadan elde edilen veriler, uyumsuz hayal kurmanın en azından kısmen, kaçınma alternatifini yansıtan fobik bir davranış olarak açıklanabileceğini düşündürmektedir. (Somer 2002, s. 210).

Robinson, Woods, Cardona, Baglioni ve Hedderly (2014), davranışları ve düşünceleri uyumsuz hayalperest yetişkinlere çok benzeyen çocuklarda yoğun imgeleme ile ilişkili stereotipik hareketler üzerine bir çalışma yayınlamıştır. Çalışma hakkında yorum yapan Freeman (2014), fenomeni daha iyi anlamak ve bu çocukların gelişimine rehberlik etmek için klinik önemi göz önüne alındığında bu davranışı daha fazla değerlendirmenin önemini vurgulamıştır. Yine de, aşırı, son derece duysal, sahneye dayalı ve duygu yüklü uyumsuz hayal kurmayı neyin oluşturduğuna dair sistematik bir araştırma ve bu yapıyıölçecek hiçbir araç yoktur.

Daha yakın bir zamanda, Bigelsen ve Schupak (2011), belirlenmiş İnternet destek forumlarından işe alınan 90 kendi kendini tanımlayan uyumsuz hayalperestin verilerini kullanarak daha büyük bir uyumsuz hayal kurma örneği ile ilk çalışmayı yayınlamıştır. Araştırma, katılımcıların kendi iç dünyalarına daldıklarında en yüksek zevki deneyimleme eğiliminde olduklarını, ancak aynı zamanda yüksek düzeyde yapılandırılmış yaratıcı hayal kurmalarının miktarı ve kontrol edilemezliği ve sonuçlarından da sıkıntı duyduklarını bildirdi (Bigelsen ve Schupak 2011, s. 1646). Bu nedenle, Bigelsen ve Schupak'ın (2011) bulguları, uyumsuz hayal kurmanın henüz tanımlanamayan bir klinik sendromun göstergesi olan anormal bir fantezi kurma biçimini temsil edebileceğini ileri sürmüştür.

Sonuç

Hayal kurmak, kimi zaman arzulanan davranışı, kimi zaman durumlar hakkındaki merakı, kimi zaman ise yaratıcı aktiviteler gibi kavramları vurguladığından günümüzde tam bir tanımlı yapılamamış ve hala araştırmalara konu olmaktadır.

Hayal kurmakla ilgili bazı demografik bilgiler incelendiğinde; yapılan araştırmalarla beraber bireylerin artan yaşları ile hayal kurma sıklıklarında azalma meydana geldiği görülmüştür (Giambra, 1974, 1977–1978, 1979– 1980, 1989, 1993, 1999– 2000; Grodsky ve Giambra, 1990–1991; Parks, Klinger ve Perlmutter, 1988–1989. Hayal kurmanın ve zihin gezintisinin yaş ile ilişkisini inceleyen araştırmalarda; gelecek hakkında hayal kurmayı geçmiş hakkında hayal kurmayı ayırt etmemektedir. Bu nedenle, hayal kurmadaki yaş etkilerini incelemeye yönelik gelecekteki araştırmalar, geçmiş hakkında hayal kurmaya karşı gelecek hakkında hayal kurmaya karşı ayrı ölçümler elde etmeye çalışmalıdır. (Berntsen, Rubin ve Salgado, 2015).

Bireylerin; cinsiyetlerinin hayal kurma süreçlerini etkilemesi gibi (Singer ve Antrobus, 1972; Giambra ve Leonard, 1979) kişiliklerinin, hayatlarını nasıl yapılandırdıklarının, sosyokültürel özelliklerinin de kişilerin hayal kurma süreçlerini etkilediği ifade edilmiştir (Singer, Jerome ve McCraven, 2010). Hayal kurma ve kişilik üzerine yapılan araştırmalar beş faktörlü kişilik boyutlarından yararlanmış ve bu kişilik boyutları ile hayal kurma stilleri arasındaki ilişkilere yoğunlaşmışlardır. Beş faktörlü kişilik boyutlarından olan; yaratıcı hayal kurma, sanatsal duyarlılık, duygusal tepkilerin farkındalığı, takdiri ve entelektüel merak ile karakterize edilen deneyime açıklığın ise pozitif-yapıcı hayal kurma ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır (McCrae ve Costa, 1983).

Hayal kurma, çok yönlü bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Her hayal tarz ve içerik olarak farklılıklar gösterebilmektedir. Bu düşünce, hayal kurma üzerine yapılan araştırmalarda çok az ilgi gören bir gerçek olmuştur. Hayal kurmanın çok boyutlu kavramı ile bireylerin kurdukları hayalleri; o anki ruh hali (Schredl, Wittmann, Ciric ve Gotz, 2003) dikkat odağı, kim ile ilgili hayal kurduğu hayal kurma içeriğini etkileyebileceği düşünülmüştür.

Yapılan çalışmalarda; bireylerin hayattaki amaçlarının da hayal kurma süreçlerini etkileyeceği görülmüştür (Baird vd., 2011; Poerio vd., 2013). Singer (1971) tarafından kuramsallaştırılan hayal kurma stilleri; hayal kurmanın bahsedilen alternatif tarzlarından ziyade sadece düşünce içeriğine göre sınıflandırmıştır (Zedelius ve Claire; Schooler ve Jonathan, 2016, s. 3). Bu veriler ile; yakın tarihte de kullanılmaya devam eden hayal kurma stillerinin alternatif hayal kurma tarzları ile genişletilmesi gerektiği düşünülmüştür.

Bununla birlikte, çoğu çalışmada; hayal kurma stillerinin büyük beş faktörlü kişilik özellikleri ile ilişkisi incelenmiştir. Büyük beş kişilik özelliği ile ilgili diğer çalışmalar, beş büyük kişilik özelliklerinin yetişkin yılları boyunca önemli değişikliklere maruz kaldığını göstermektedir (Cattell vd., 2002; Fraley ve Roberts, 2005; Roberts vd., 2006a,b). McCrae ve Terracciano (2005), yetişkinlik yıllarında uyumluluk ve öz denetimde fark edilebilir artışların yanı sıra dışadönüklük, nörotiklik ve deneyime açıklıkta azalmalar olduğunu kabul etmişlerdir (Srivastava vd., 2003). Bu verilerle beraber; beş büyük kişilik özelliklerinin yıllar içerisinde değişime uğraması, büyük beş kişilik özellikleri ile incelenen hayal kurma stillerinin de değişkenlik gösterebileceğini düşündürmüştür.

Hayal kurmakla duygudurum arasında yapılan çalışmalarda, ikisi arasında pozitif ilişkiler bulunmuş ve kişilerin öznel iyi oluşlarının hayal kurma süreçlerinde etkin oldukları ifade

edilmiştir. Hayal kurma ve zihin gezintisinin, olumlu duygularla bağlantılı olduğunu (Singer ve Antrobus, 1972; Lang, 1995; Immordino-Yang, Christodoulou ve Singh, 2012) ifade eden çalışmalarla beraber; hayal gücünün veya görev dışı düşünmenin, olumlu olanlardan daha çok istenmeyen duygularla bağlantılı olduğunu gösteren araştırmalar da mevcuttur (Franklin, Mrazek, Anderson, Smallwood, Kingstone ve Schooler, 2013). Bu çalışmaların hepsi ilişkisel araştırmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Elde edilen bulgular nedensellik sunmamaktadır. Bu sebeple; iyi oluşun mu hayal kurmayı etkilediğini yoksa hayal kurmanın mı iyi oluşu etkilediği bilinmemektedir. Sadece verilerin ilişkisel analiz üzerine olmasının çalışmalarda farklı sonuçlar çıkardığı düşünülmüştür.

Bununla birlikte, daha önceki çalışmalarda zihin gezintisi ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin, başlı başına istemsiz ortaya çıkmasından kaynaklanıp kaynaklanmadığı da bilinmemektedir (Stawarczyk, Majerus, Van der Linden ve D'Argembeau, 2012, s. 2). Psikolojik sıkıntıdan sorumlu olanın başlı başına zihin gezintisi olmayabileceğini, hayal kurma üzerine olan modern araştırmalarda daha çok şu ana karşı daha az farkında ve dikkatli olmaya yönelik genel eğilimin olabileceğini düşündürmektedir (Burg ve Michalak, 2011; Mrazek ve diğerleri, 2012; Stawarczyk, Majerus, Van der Linden ve D'Argembeau, 2012).

Son yıllarda yapılan çalışmalar, hayal kurma tarzının işlevinden ziyade işlevsizliğine dikkat çekmektedir. Somer (2002), tarafından kavramsallaştırılan uyumsuz hayal kurmanın, komorbitesi bulunan klinik bozukluklarla farkını incelemek için çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Çalışmalar; uyumsuz hayal kurmanın kavramsal olarak dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu yapısıyla iç içe olmadığı fikrini desteklemektedir (Katz, Somer, Hesseg, Dudek ve 2022). Bununla beraber, araştırmalar nedensellik açısından eksiktir. Ayrıca, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu tanıları tam olarak standardize edilmemiştir.

Gelecek araştırmalarda; katılımcıların yanıt modeli ile diğer kişilik özelliklerinin teşhisi için klinisyen tarafından yönetilen görüşmelerin de kullanılabileceği düşünülmüştür. Uyumsuz hayal kurmanın klinik bozukluklardan farklı boyutlarını ayırt etmek için daha fazla nicel çalışmalar gerekmektedir. Klinik tanıları hayal kurma ve kişilik üzerinden yapılan çıkarımlarla beraber; uyumsuz hayal kurmanın daha net anlaşılabilmesi için, kişinin hayal kurma stillerinin net olarak anlaşılması gerektiği düşünülmüş ve hayal kurma stillerinin alternatif hayal kurma tarzları ile genişletilmesi ihtiyacı olduğu düşünülmüştür. Bu düşünce, hayal kurma içeriğinin, uyumsuz hayalperestlerin tedavisinde değerli klinik materyal sağlayabileceği görüşü ile tutarlıdır (Brenner, Somer ve Abu-Rayya, 2022).

Hayal kurma kavramını inceleyen çalışmalar, hayal kurma süreçleri envanteri gibi genellikle geriye dönük raporlamaları içeren veri toplama araçlarından yararlanmıştır. Bu geriye dönük bilgileri inceleyen veri toplama araçları, hayal kurmanın doğası ile ilgili verileri vermekte yeterli olmamaktadır. Ayrıca; geriye dönük kurulan hayallerin, hatırlanma süreçleri de farklılık gösterebileceği için araştırmanın bulgularını etkileyebileceği düşünülmüştür. Bu sebeple, hayal kurma üzerine yapılan çalışmaların daha çok çevrimiçi düşünce araçları kullanmalarının daha iyi sonuçlar elde etmekte önemli olabileceği düşünülmüştür.

Hayal kurma kavramı, çoğu araştırmada zihinde gezinme ile eş anlamlı olarak kabul edilmiş ve bulunan sonuçlar iki kavram için de genellenmiştir (Giambra, 1995; Klinger, 2009; Seli, Carriere ve Smilek, 2015; Seli, Cheyne, Xu, Purdon ve Smilek, 2015; Seli, Risko ve Smilek, 2016; Singer, 1966a; Singer, 1966b). Bu iki kavram ne kadar birbirine benzese de ayrıldıkları noktalar vardır. Bu sebeple aralarında ne gibi farklılıklar olduğu gözetilerek hayal kurma ile ilgili araştırmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Antall, G. F., Kresevic, D. (2004), The use of guided imagery to manage pain in an elderly orthopaedic population, *Orthopaedic Nursing*, 23(5), 335–340

Anthony, S. (1990). Personality characteristics and daydreaming frequency among young, adult hearing-impaired females: report on research in-progress, *Imagination, Cognition and Personality*, 10(3), 249–260.

Beck, A. T. (1976). *Cognitive therapy and the emotional disorders*, New York, NY: International Universities Press.

Behan R. A., Behan F. L., (1954), Comments On Seemans's Operational Analysis Of The Freudian Theory Of Daydreams, *Psychological Bulletin*, 51(2)

Berntsen, D., Rubin, D. C. (2002). Emotionally charged autobiographical memories across the life span: the recall of happy, sad, traumatic and involuntary memories, *Psychology And Aging*, 17(4), 636–652.

Berntsen, D., Rubin, D. C., Salgado, S. (2015). The Frequency of involuntary autobiographical memories and future thoughts in relation to daydreaming, emotional distress, and age, *Consciousness And Cognition: An International Journal*, 36, 352–372.

Blouin-Hudon, E.-M. C., Zelenski, J. M. (2016). The daydreamer: exploring the personality underpinnings of daydreaming styles and their implications for well-being, *Consciousness And Cognition: An International Journal*, 44, 114–129.

Brannigan, G. G., Hauk, P. A., Guay, J. A. (1991), Locus of control and daydreaming, *The Journal Of Genetic Psychology*, 152(1), 29–33

Brenner, R., Somer, E., ve Abu-Rayya, H. M. (2022). Personality traits and maladaptive daydreaming: fantasy functions and themes in a multi-country sample, *Personality And Individual Differences*, 184, 111194.

Chu, Carol; Rogers, Megan L.; Gai, Anna R.; Joiner, Thomas E. (2017). Role of thwarted belongingness and perceived burdensomeness in the relationship between violent daydreaming and suicidal ideation in two adult samples, *Journal Of Aggression, Conflict And Peace Research*, 10(1):11-23

- Ducette, J., ve Wolk, S. (1973), Cognitive and motivational correlates of generalized expectancies for control, *Journal Of Personality And Social Psychology*, 26(3), 420–426
- Dorsch, F., (2015). Focused daydreaming and mind-wandering, *Review of Philosophy and Psychology*, 6(4), 791–813
- Franklin, M. S., Mrazek, M. D., Anderson, C. L., Smallwood, J., Kingstone, A., & Schooler, J. W., (2013). The silver lining of a mind in the clouds: Interesting musings are associated with positive mood while mind-wandering. *Frontiers in Psychology*, 4, Article 583
- Freud, S., (1908, 1962). Creative writers and daydreaming. In J. Strachey (Ed.), *The Standard Edition Of The Complete Psychological Works Of Sigmund Freud*. London: Hogarth, Vol. IX
- Frick, P. J., ve White, S. F. (2008), Research review: The importance of callous-unemotional traits for developmental models of aggressive and antisocial behavior, *Journal Of Child Psychology And Psychiatry*, 49(4), 359–375.
- Giambra L. M., Traynor T. D., (1978), Depression and daydreaming: An analysis based on self-ratings, *Journal Of Clinical Psychology*, 34(1),14-25
- Giambra, L. M., (1983). Daydreaming in 40 to 60-year old women: Menopause, health, values and sexuality, *Journal Of Clinical Psychology*, 39 (1), 11-21
- Giambra, L. M., (1974). Daydreaming across the life span: Late adolescent to senior citizen. *The International Journal Of Aging And Human Development*, 5(2), 115–140
- Giambra, L. M., (2000). Frequency and intensity of daydreaming: Age changes and age differences from late adolescent to the old, *Imagination, Cognition And Personality*, 19(3), 229–267
- Gilbert, D. T., Wilson, T. D., (2007). Prospection: Experiencing the future, *Science*, 317(5843), 1351–1354.
- Gold, S. R., & Reilly, J. P. (1985). Daydreaming, current concerns and personality, *Imagination, Cognition and Personality*, 5(2), 117–125.
- Gold, S. R.; Gold, R. G.; Milner, J. S., Robertson, K. R. (1986). Daydreaming and mental health. *Imagination, Cognition and Personality*, 6(1), 67–73.
- Golding J. M., Singer J. L., (1983), Patterns of inner experience: daydreaming styles, depressive moods, and sex roles, *Journal Of Personality And Social Psychology*, 45(3), 663-675

Greener, S. (2018), Stop daydreaming, pay attention, *Interactive Learning Environments*, 26(3), 287–288

Huba G. J., Segal B., Singer J. L., (1977), Consistency of daydreaming styles across samples of college male and female drug and alcohol users, *Journal Of Abnormal Psychology*, 86(1), 99-102

Huba, G. J., Aneshensel, C. S., Singer, J. L. (1981), Development of scales for three second-order factors of inner experience, *Multivariate Behavioral Research*, 16(2), 181–206

Immordino-Yang, M. H., Christodoulou, J. A. (2014). Neuroscientific contributions to understanding and measuring emotions in educational contexts. In R. Pekrun & L. Linnenbrink-Garcia (Eds.), *International handbook of emotions in education* (pp. 607–624). Routledge/Taylor & Francis Group.

Issac, A. R., & Marks, D. F. (1994). Individual differences in mental imagery experience: Developmental changes and specialization. *British Journal of Psychology*, 85(4), 479–500.

Kappes, H. B., Stephens, E. J., Oettingen G., (2011). Implicit theories moderate the relation of positive future fantasies to academic outcomes., *Journal of Research in Personality*, 45(3), 269–278.

Kearns P., Tyler J., Graziano W., (2020), More than fantasy: Prosocial daydreams relate to prosocial dispositions and behaviour, *International Journal Of Psychology*, 56(1):85-94

Klinger, E., Barta, S. G., & Maxeiner, M. E. (1980). Motivational correlates of thought content frequency and commitment, *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(6), 1222–1237.

Klinger, E., ve Cox, W. M. (2004). Motivation and the theory of current concerns. In W. M. Cox ve E. Klinger (Eds.), *handbook of motivational counseling* (Pp. 3–27). Chichester, Uk: Wiley

Klinger, E. (2009). Daydreaming and fantasizing: Thought flow and motivation. In K. D. Markman, W. M. P. Klein, & J. A. Suhr (Eds.), *Handbook of imagination and mental simulation* (pp. 225–239). Psychology Press.

Klinger, E., Henning, V. R., ve Janssen, J. M. (2009), Fantasy-proneness dimensionalized: Dissociative component is related to psychopathology, daydreaming as such is not, *Journal Of Research In Personality*, 43(3), 506–510

Klinger, E., Barta S. G., Maxeiner M. E. (1980). Motivational correlates of thought content frequency and commitment, *Journal Of Personality And Social Psychology*, 39(6), 1222–1237

- Lang, P. J. (1995), The emotion probe: Studies of motivation and attention, *American Psychologist*, 50(5), 372–385
- Mar R. A., Mason M. F., Litvack A., (2012). How daydreaming relates to life satisfaction, loneliness, and social support: The importance of gender and daydream content, *Consciousness and Cognition*, 21(1), 401-407
- McCrae, R. R., Costa, P. T. (1983). Social desirability scales: More substance than style, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 51(6), 882–888.
- Mcmillan, R. L.; Kaufman, S. B., Singer, J. L. (2013). Ode to positive constructive daydreaming, *Frontiers In Psychology*, 4, article 626
- Merlo K., Wiegand K., Shaughnessy S., Kuykendall L., Weiss H., (2020), A qualitative study of daydreaming episodes at work, *Journal Of Business And Psychology*, 35, 203–222
- Muris, P., Merckelbach, H., & Peeters, E. (2003). The links between the Adolescent Dissociative Experiences Scale (A-DES), fantasy proneness, and anxiety symptoms, *Journal of Nervous and Mental Disease*, 191(1), 18–24
- Parks, C. W., Klinger, E., & Perlmutter, M. (1988-1989). Dimensions of thought as a function of age, gender and task difficulty, *Imagination, Cognition and Personality*, 8(1), 49–62.
- Pietkiewicz, I. J.; Nęcki, S.; Bańbura A., Tomalski, R., (2018). Maladaptive daydreaming as a new form of behavioral addiction, *Journal Of Behavioral Addictions*, 7(3), 838–843
- Poerio, G. L., Smallwood, J., (2016). Daydreaming to navigate the social world: what we know, what we don't know, and why it matters, *Social And Personality Psychology Compass*, 10(11), 605–618
- Robinson, J. D., (2001), The thematic content categories of lesbian and bisexual women's sexual fantasies, psychological adjustment, daydreaming variables, and relationship functioning, *California School of Professional Psychology - Los Angeles ProQuest Dissertations Publishing*
- Roediger, H. L. III, Marsh, E. J. (2003). Episodic and autobiographical memory. In A. F. Healy & R. W. Proctor (Eds.), *Handbook of psychology: Experimental psychology*, 4, 475–497
- Salomon-Small, G., Somer, E., Harel-Schwarzmann, M., & Soffer-Dudek, N. (2021). Maladaptive daydreaming and obsessive-compulsive symptoms: A confirmatory and exploratory investigation of shared mechanisms, *Journal of Psychiatric Research*, 136, 343–350.

- Schimmenti, A., Sideli, L., La Marca, L., Gori, A., Terrone, G., (2019). reliability, validity, and factor structure of the Maladaptive Daydreaming Scale (Mds-16) in an italian sample, *Journal Of Personality Assessment*, Doi:10.1080/00223891.2019.1594240
- Schimmenti, A., Somer, E., Regis, M. (2019). Maladaptive daydreaming: Towards a nosological definition, *Annales Médico-Psychologiques*, 177(9), 865–874.
- Schlagman, S., Kliegel, M., Schulz, J., Kvavilashvili, L. (2009). Differential effects of age on involuntary and voluntary autobiographical memory, *Psychology And Aging*, 24(2), 397–411
- Seli, P., Cheyne, J. A., Xu, M., Purdon, C., Smilek, D., (2015). Motivation, intentionality, and mind wandering: Implications for assessments of task-unrelated thought, *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 41(5), 1417–1425.
- Singer J. L., Mccraven V., (2010), Some characteristics of adult daydreaming, *The Journal Of Psychology*, 51(1), 151–164.
- Singer J. L., (1975), Daydreaming and symptom patterns of psychiatric patients: A factor-analytic study steven starker west haven veterans administration, *Journal Of A Bnormal Psychology*, 84(5), 567-570
- Singer J. L., Schonbar R. A., (1961), Correlates of daydreaming: A dimension of self awareness, *Journal Of Consulting Psychology*, 25(1), 1-6
- Singer, J. L., Antrobus, J. S., (1963). A factor-analytic study of daydreaming and conceptually-related cognitive and personality variables, *Perceptual and Motor Skills*, 17(1), 187–209.
- Singer, J. L. (2003). Daydreaming, consciousness, and self-representations: Empirical approaches to theories of william james and Sigmund Freud, *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 5(4), 461–483.
- Smallwood, J., Fitzgerald, A., Miles, L. K., & Phillips, L. H. (2009). Shifting moods, wandering minds: Negative moods lead the mind to wander, *Emotion*, 9(2), 271–276.
- Somer, E., Abu-Rayya, H. M.; Brenner, R., (2020). Childhood trauma and maladaptive daydreaming: Fantasy functions and themes in a multi-country sample, *Journal Of Trauma ve Dissociation*, Doi:10.1080/15299732.2020.1809599
- Somer, E., Soffer-Dudek, N., Ross, C. A., (2017). The comorbidity of daydreaming disorder (Maladaptive Daydreaming), *The Journal Of Nervous And Mental Disease*, Doi:10.1097/Nmd.0000000000000685
- Stawarczyk, D., Majerus, S., Van der Linden, M., D'Argembeau, A. (2012). Using the Daydreaming Frequency Scale to investigate the relationships between mind-wandering,

psychological well-being, and present-moment awareness, *Frontiers in Psychology*, 3, Article 363.

Streissguth, A. P.; Wagner, N. N.; Weschler, J. C., (1969). Effects of sex, illness, and hospitalization on daydreaming, *Journal Of Consulting And Clinical Psychology*, 33(2), 218–225

Tanaka, J. S., Huba, G. J. (1985), A fit index for covariance structure models under arbitrary gls estimation, *British Journal Of Mathematical And Statistical Psychology*, 38(2), 197–201

Weisberg, Y. J., DeYoung, C. G., Hirsh, J. B., (2011). Gender differences in personality across the ten aspects of the big five, *Frontiers In Psychology*, 2, article 178

Zhao, H., Seibert, S. E., (2006). The big five personality dimensions and entrepreneurial status: A meta-analytical review, *Journal Of Applied Psychology*, 91(2), 259–271

Zhiyan, T., Singer, J. L., (1996). Daydreaming styles, emotionality and the big five personality dimensions, *Imagination, Cognition And Personality*, 16(4), 399–414

THE ROLE OF ERASMUS+ PROGRAM IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING (ERASMUS+ PROGRAMININ YABANCI DİL ÖĞRENİMİNDEKİ ROLÜ)

Meftun Deniz (PhD. Student) , Prof. Dr. Seyhun Dogan

Istanbul University , ORCID No: 0000-0001-9710-556X

Istanbul University , ORCID No: 0000-0003-3450-0612

ABSTRACT

This study aims to evaluate the outputs of foreign language learning projects completed by the Erasmus+ Program and to examine the role of these projects in foreign language development. In this context, first of all, the Erasmus+ Program was examined. Then, the outputs and results of Erasmus+ projects on foreign language teaching and learning were evaluated.

The study consists of three parts. In the first part, Education and Youth Programs in the European Union are discussed. In the second part, foreign language learning in Turkey and participation in Union programs are examined in terms of practices in the country by considering foreign language policies in the European Union. In the last part, the outputs and results of Erasmus+ projects on foreign language teaching and learning are presented. In the study, among 1167 Erasmus+ projects labeled as *good practice projects* between 2018 and 2022, the sample of 226 KA2 Projects that include cooperation and good practice exchange for innovation, consists of 23 good practice projects based on KA201, strategic partnerships for school education.

As a result of the study, it has been determined that learning a foreign language requires the use of European cultural heritage and learning through heritage is a way to enrich the learning process. Outputs and project approach can be easily transferred and used in other countries and languages. Thus, it also offers the opportunity for high flexibility and adaptability to all the national partners.

Keywords: Erasmus+ Program, Good Practice Projects, KA2 Projects, Language Learning.

ERASMUS+ PROGRAMININ YABANCI DİL ÖĞRENİMİNDEKİ ROLÜ

ÖZ

Bu çalışma, Erasmus+ Programı tarafından tamamlanan yabancı dil öğrenimi projelerinin çıktılarını değerlendirmeyi ve bu projelerin yabancı dil gelişimindeki rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda öncelikle Erasmus+ Programı incelenmiştir. Daha sonra, yabancı dil öğretimi ve öğrenimi üzerine yürütülen Erasmus+ projelerinin çıktıları ve sonuçları değerlendirilmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Avrupa Birliği'nde Eğitim ve Gençlik Programları ele alınmıştır. İkinci bölümde, Avrupa Birliği'ndeki yabancı dil politikaları ele alınarak Türkiye'de yabancı dil öğrenimi ve Birlik programlarına katılım, ülke içindeki uygulamalar itibarıyla irdelenmiştir. Son bölümde ise yabancı dil öğretimi ve öğrenimini konu edinen Erasmus+ projelerinin çıktıları ve sonuçları sunulmuştur. Çalışmada, 2018-2022 yılları arasında iyi uygulama projesi etiketli 1167 Erasmus+ projesi arasından inovasyon için işbirliği ve iyi uygulama alışverişini içeren 226 KA2 Projesi'nin örneklemini, KA201 okul eğitimi için stratejik ortaklıkları temel alan 23 iyi uygulama projesi oluşturmuştur.

Çalışmanın sonucunda yabancı dil öğrenmenin Avrupa kültür mirasının kullanımını gerektirdiği ve miras yoluyla öğrenmenin öğrenme sürecini zenginleştirmenin bir yolu olduğu tespit edilmiştir. Çıktılar ve proje yaklaşımı çok kolay bir şekilde aktararak diğer ülkelerde ve dillerde kullanılabilir. Böylece ulusal ortaklara, yüksek esneklik ve uyarlanabilirlik fırsatı da sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erasmus+ Programı, İyi Uygulama Projeleri, KA2 Projeleri, Dil Öğrenimi.

INTRODUCTION

Language is a versatile and developed element that enables the transfer of thoughts, feelings and wishes to others by making use of the elements and rules that are common. There is also a harmonious relationship between education and language. Language affects education and there is no doubt that education with a language having a wide vocabulary is much more effective and efficient compared to education with a language having less vocabulary.¹ Despite the fact that there are many languages in the world, increasing international relations, diplomacy and commercial relations cannot meet communication of the nations via the mother tongue, and therefore, the need to learn the languages of other countries occurs.

EU Education and Youth Programs, which are conducted under the mandate of the European Commission, aim to create a common attitude in the field of education and youth in the countries involved in the program and to develop cooperation between these countries.² “Erasmus+ is the EU's programme to support education, training, youth and sport in Europe.”³ Erasmus+ comprises mobility and cooperation in most types and levels of education such as

¹ N Güngör - Fahri Fındıkoğlu, **Kültür-Eğitim-Dil Üzerine Görüşler, (Views on Culture-Education-Language), Ankara, Ankara Culture Ministry Publications, 1991, pp.62-63**

² A. Rençber, **Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları: Genel Eğitim Programı Çerçevesinde Yüksek Öğretim Alanında AB Programı (Erasmus).Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu,** (European Union Education and Youth Programs: EU Program in the Field of Higher Education (Erasmus) in the Framework of the General Education Program. State Budget Expertise Research Report, Ankara, 2005, p.6

³ European Commision, Erasmus+ (Çevrimiçi) <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/about->

higher education, vocational education and training, school education (including early childhood education and care), adult education, youth and sport.

The main purpose of this study, which was investigated by means of the descriptive forms (O3/ Objectives, Outputs and Outcomes) applied to ‘good practice’ labelled EU projects completed and conducted in the last five years is to determine the role of these projects in the motivation for foreign language learning and to support the findings with a theoretical framework.

1. EDUCATION AND YOUTH PROGRAMS IN THE EUROPEAN UNION

1.1. Umbrella Program: ERASMUS + (2014-2020; 2021-2027)

Erasmus Projects aim to strengthen the cooperation between the universities of the member states, to provide interaction among the citizens of the member states and to create a pool of graduates for the European labor market. Following this, the Socrates and Jean Monnet Scholarship Programs were established. ⁴

Erasmus+ includes School Education (Comenius), Adult Education (Grundtvig), Higher Education (Erasmus), International Higher Education (Erasmus Mundus), the EU's grant program in the fields of education, training, youth and sports, which started to be implemented on 1 January 2014 and is valid between 2014-2020), Vocational Education (Leonardo Da Vinci), Youth (Youth in Action), Knowledge Partnerships, Sectoral Skills Partnerships, Jean Monnet and Sports Supports.

[erasmus/what-is-erasmus](https://erasmus.europa.eu/what-is-erasmus), 21.11.2022

⁴ Bob Reinalda, “The Bologna Process and Its Achievements in Europe 1999-2007”, Journal of Political Science Education, 2008, Vol 4, No 4, s. 467.

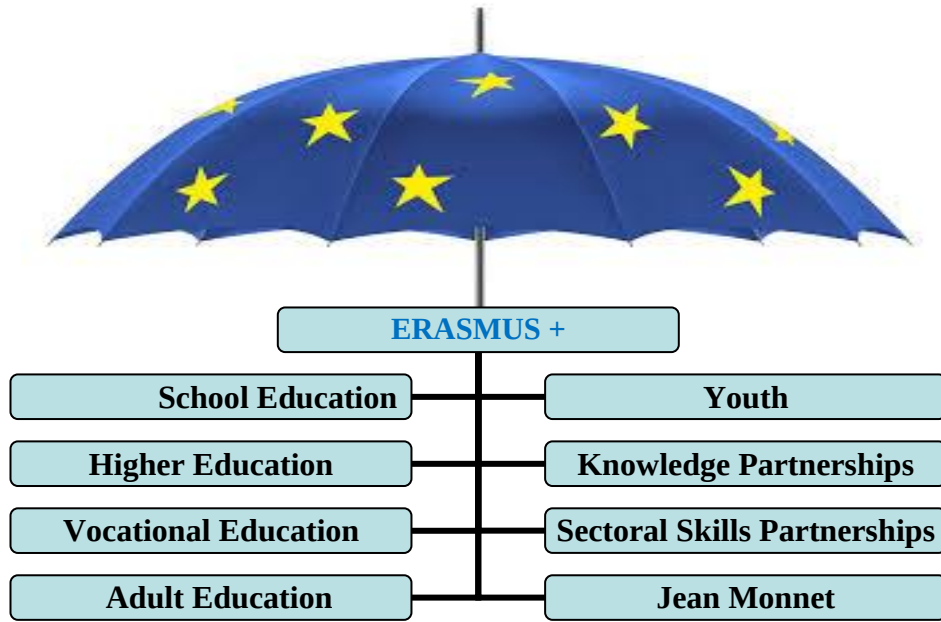

Figure 1: Umbrella Program to be Implemented Between 2014-2020 and 2021-2027: Erasmus+

Source: Prepared by the authors in the light of the data obtained from the official EU website.

The Erasmus+ Program foresees the implementation of the following Actions in the 2021-2027 period ⁵ :

1.1.1 Key Action 1 (KA1) Projects: Learning Mobility of Individuals

This key action supports mobility of students and staff, opportunities for students, trainees, youth and volunteers, as well as for professors, teachers, trainers, youth workers, staff of educational institutions and to work in another country to undertake learning and/or professional experience in another field.

1.1.2 Key Action 2 (KA2) Projects: Cooperation among organisations and institutions

It aims to develop initiatives that address one or more fields of education and youth, and to promote the exchange of innovation, experience and knowledge between different types of organizations in education, training and youth or other related fields.

1.1.3 Key Action 3 (KA3) Projects: Support to policy development and cooperation

Information in the fields of education, training and youth for evidence-based policy making and monitoring, particularly within the framework of Europe 2020, in particular:

⁵ European Commission, **Erasmus+ Programme Guide**, (Çevrimiçi) https://erasmus-plus.ec.europa.eu/sites/default/files/2021-09/erasmus_programme_guide_2020_v2_en.pdf , 2020.

country-specific and thematic analysis, including cooperation with academic networks; Cooperation with international organizations with highly recognized expertise and analytical capacity (such as the OECD and the Council of Europe) to strengthen the impact and added value of policies in the fields of education, training and youth.

2. FOREIGN LANGUAGE LEARNING IN TURKEY AND PARTICIPATION IN EUROPEAN UNION PROGRAMS

On its European Union (EU) path in 1959, Turkey implemented European training as one of the conditions of joining EU, and also wanted to improve in education in the country. Multiple applications such as programming work, projects and international studies are ongoing to achieve a certain quality in education. When the studies on EU Projects in Turkey are examined, it is seen that the project construction stages, the project process, the relationship of the project or the program with a number of variables are mentioned rather than the contribution of the project to the student.

Seven of the programs implemented by Turkey in the period of 2014-2020 were attended:

1. Education, Training, Youth and Sports Programme: **Erasmus+**
2. Research and Innovation Framework Program: **Horizon 2020**
3. Business and SME Competitiveness Programme: **COSME**
4. **Creative Europe**
5. Employment and Social Innovation: **EaSI**
6. **Customs 2020**
7. **Fiscalis 2020**

The 2023 Education Vision Document announced by the Ministry of National Education offers an action program for foreign language teaching that covers all education levels and stakeholders. The transformation process in foreign language teaching begins in 2018 and focuses on three main goals until the end of 2022:

- * Adapting foreign language education across the country according to level and school types
- * Enable students to experience the English-speaking world with new resources
- * Reinforcing teacher qualifications and competencies in foreign language education

It is seen that the vision document draws a pedagogical framework in the context of our national needs and priorities by making reference to the current literature on foreign language teaching.⁶

3. A STUDY: THE OUTPUTS AND RESULTS OF ERASMUS+ PROJECTS ON FOREIGN LANGUAGE TEACHING AND LEARNING

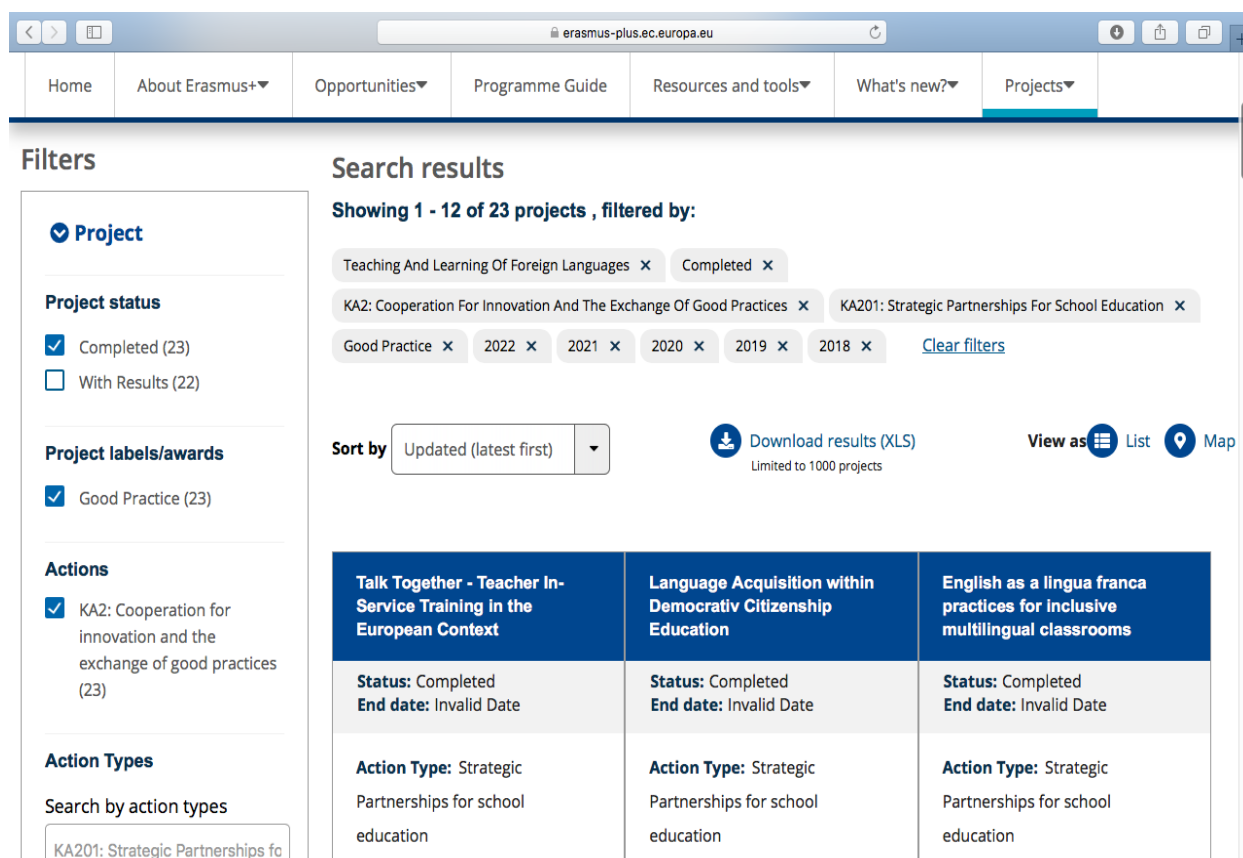
⁶ Kemal Sinan Özmen, **2023 Eğitim Vizyon Belgesi'nde Yabancı Dil Öğretimi**, (Foreign Language Teaching in Education Vision Document), SETAV, Issue:220, December 2018

The Purpose Of The Study

This study aims to evaluate the outputs of foreign language learning projects completed by the Erasmus+ Program and to examine the role of these projects in foreign language development. In this context, first of all, the Erasmus+ Program was examined. Then, the outputs and results of Erasmus+ projects on foreign language teaching and learning were evaluated.

3.1. Limitations Of The Study

The research population consists of erasmus+ projects completed in the last five years related to foreign language learning and teaching. The research sample was determined by filtering on the erasmus+ result page. In the study, among 1167 Erasmus+ projects labeled as *good practice projects* between 2018 and 2022, the sample of 226 KA2 Projects that include cooperation and good practice exchange for innovation, consists of 23 good practice projects based on KA201, strategic partnerships for school education. The web page provides access to the outputs and results of the erasmus+ projects realized so far. Below is the screenshot of the filtering process for the study.

The screenshot shows the Erasmus+ search results page. The browser address bar displays erasmus-plus.ec.europa.eu. The navigation menu includes Home, About Erasmus+, Opportunities, Programme Guide, Resources and tools, What's new?, and Projects. The 'Filters' sidebar on the left includes sections for Project status (Completed (23), With Results (22)), Project labels/awards (Good Practice (23)), Actions (KA2: Cooperation for innovation and the exchange of good practices (23)), and Action Types (KA201: Strategic Partnerships for school education). The 'Search results' section shows 'Showing 1 - 12 of 23 projects, filtered by:' with filters for Teaching And Learning Of Foreign Languages, Completed, KA2: Cooperation For Innovation And The Exchange Of Good Practices, KA201: Strategic Partnerships For School Education, Good Practice, 2022, 2021, 2020, 2019, and 2018. The 'Sort by' dropdown is set to 'Updated (latest first)'. There is a 'Download results (XLS)' button and a 'View as' dropdown with options for List and Map. The search results table has three columns: 'Talk Together - Teacher In-Service Training in the European Context', 'Language Acquisition within Democratic Citizenship Education', and 'English as a lingua franca practices for inclusive multilingual classrooms'. Each column contains a table with details about the projects.

Talk Together - Teacher In-Service Training in the European Context	Language Acquisition within Democratic Citizenship Education	English as a lingua franca practices for inclusive multilingual classrooms
Status: Completed End date: Invalid Date	Status: Completed End date: Invalid Date	Status: Completed End date: Invalid Date
Action Type: Strategic Partnerships for school education	Action Type: Strategic Partnerships for school education	Action Type: Strategic Partnerships for school education

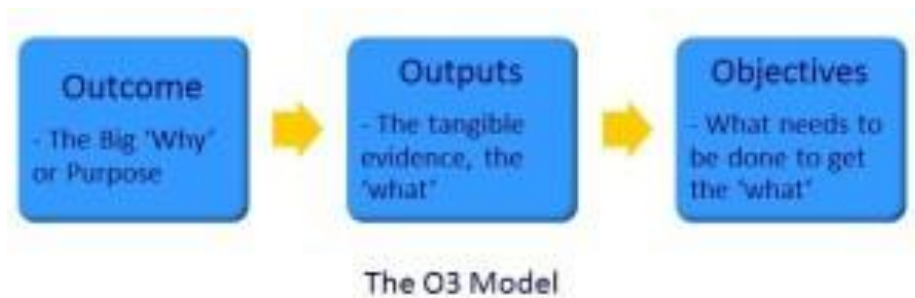
Figure 2: Search Results Page filtered for the Sample of the Study

Source: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu>

3.2. Research Method

The O3 Model was used to evaluate the good practice projects in the study. **The O3 Model, Objective-Output-Outcome** model is a common method for project management and the power of simplicity. It involves three boxes to show you logframe of the project. It is probably out of all the agile Project management plugins. It is a perfect example of the power of simplicity. It involves three boxes and the best way to show the power of this model. ⁷

The objective- It is what the project is aiming to achieve. The output- It is what the project actually delivers in terms of process, people (skills), technology. The outcome- It is the **change that is a direct result of the output.** ⁸

Ref: The Agile Project Managers Toolkit - Rob and Camille Thomsett, 2009

Figure 3: The Agile Project Managers Toolkit

Source: Rob and Camille Thomsett, The Agile Pin Plugins Series, 2021.

In the study, It was prepared the results of 23 good practice labelled projects based on KA201, strategic partnerships for school education in the form of the O3 Model. Below is the sample form of the study: ⁹

⁷ Rob Thomsett, The Agile PM Plugins Series, 2021

⁸ <https://sdz.elevio.help/en/articles/71-objectives-outcomes-outputs-benefits> (Çevrimiçi), 21.11.2022

⁹ Five more samples of the O3 model papers are attached to the appendix part of the essay. The complete study is available via e-mail; neftundeniz@gmail.com

THE O3 MODEL OF THE PROJECT

ENGLISH AS A LINGUA FRANCA PRACTICES FOR INCLUSIVE MULTILINGUAL CLASSROOMS

Start date **01-09-2018** Project Countries: Turkey, Italy, Greece, Norway, PortugalEnd date **31-12-2021** Project Reference: **2018-1-EL01-KA201-047894**

OBJECTIVES	OUTPUTS	OUTCOMES
*Empowering teachers to integrate languages of international communication in multilingual classrooms, so as to help their learners, including migrants, develop skills which are crucial for social inclusion and employability in the current globalised world	* Needs Analysis study was conducted to identify: a) the CPD needs of ELTs with respect to the role of multilingualism and ELF in multilingual classrooms and b) the needs and requirements of young and adolescent learners, as regards learning and using English. * Based on the findings, an online CPD Course with 30 Sections in total was developed, piloted by 21 ELTs and implemented, with 249 participants from the partner countries and beyond. * A Handbook was developed. It contains the CPD Sections, good practices from the ELTs' classrooms *61 conference presentations, 2 Webinars, 17 YouTube videos and 36 public announcements. Most importantly, six very successful Multiplier Events were conducted, including a major international conference, which attracted over 1,200 live participants altogether from all over the world.	* The ENRICH Project developed an innovative, effective and sustainable CPD infrastructure to equip ELTs with the necessary competences for integrating ELF in multilingual classrooms. *ENRICH employed a high-quality (H) CPD methodology by integrating competence-oriented tasks, mentoring, collaborative, reflective and ICT-based learning

Figure 4: The O3 Model of the Project ‘English as a Lingua Franca Practices For Inclusive Multilingual Classrooms’

Source: Prepared by the authors in the light of the data obtained from the official EU website;

<https://erasmus-plus.ec.europa.eu>

3.3. RESULT

As a result; the importance of the Erasmus+ projects, which were implemented between 2018-2022, in different countries and its effective role in foreign language, together with the evaluation of the outputs and the development process of EU Education and Youth Programs from a theoretical perspective, were revealed through the O3 model forms of the projects. They are summarized below at five points:

- Language learning requires the use of European cultural heritage
- Outputs and project approach can be easily transferred and used in other countries and languages
- The projects offer the opportunity for high flexibility and adaptability to all the national partners
- Projects promote sustainability through learning programmes and online modules
- The outcomes illustrated the positive impact they had on teachers' linguistic skills and the quality of their teaching

As a country in the process of membership to the European Union, Turkey can benefit from many different aspects such as understanding the education-teaching style in the European Community, learning the intellectual foundations of the Community, intercultural fusion, thanks to its inclusion in the EU Education Programs and in this way. The integration process may become easier. In addition, innovations can be established in the current society and education environment in Turkey.

REFERENCE LIST

- Allport, G. W. (1935) : **Attitudes**, in Handbook of Social Psychology. C. Murchison, , s.798–844
- Blitz, B.K (2003) : “From Monnet to Delors: Educational Co-operation in the European Union”, **Contemporary European History**, Vol. 12, no. 2, s.1-16
- Brown, H. D. (2000) : **Principles of Language Learning and Teaching**, Longman, NewYork.
- European Commission (2020) : **Erasmus+ Programme Guide**, (Çevrimiçi)
https://erasmusplus.ec.europa.eu/sites/default/files/202109/erasmus_programme_guide_2020_v2_en.pdf
- Gungor, N., Fındıkoğlu F. (1991) : **Kültür-Eğitim-Dil Üzerine Görüşler, (Views on Culture-Education-Language)**, Ankara, Culture Ministry Publications.

- Ozmen, K. S. (2018) : **2023 Eğitim Vizyon Belgesi’nde Yabancı Dil Öğretimi**, (Foreign Language Teaching in Education Vision Document), SETAV, Issue:220, Aralık 2018
- Reinalda,B. (2008) : **“The Bologna Process and Its Achievements in Europe 1999-2007”**, Journal of Political Science Education, Vol 4.
- Rençber, A. (2005) : **Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları: Genel Eğitim Programı Çerçevesinde Yüksek Öğretim Alanında AB Programı (Erasmus) Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu**, (European Union Education and Youth Programs: EU Program in the Field of Higher Education (Erasmus) in the Framework of the General Education Program, State Budget Expertise Research Report, Ankara.
- Thomsett, R. (2021) : The Agile Project Manager Toolkit, Youtube.
- Williamson, H. (2002) : **Supporting Young People in Europe, Principles, Policy and Practice**, Strasbourg, Council of Europe.

APPENDIX-1

THE O3 MODEL OF THE PROJECT

TALK TOGETHER - TEACHER IN-SERVICE TRAINING IN THE EUROPEAN CONTEXT

Start date **01-09-2017**

Project Countries: **DE Germany, AT Austria, IT Italy**

End date **31-08-2020**

Project Reference: **2017-1-DE03-KA201-035701**

OBJECTIVES	OUTPUTS	OUTCOMES
*Working together with legal guardians, students, teaching staff and school administrators more closely *Strengthening of learners' self-reflection, assessment skills *Strengthening of language acquisition *Changing perspective on multilingualism *Interdisciplinary multilingual projects with languages of origin and school languages	*IO 1 "Plurilingual Curriculum" (PLC) a key document for the inclusion of plurilingual competencies in schools. *IO 2 "Massive Open Online Course" (MOOC) consisting of learning videos and teaching materials. The four modules cover the subject areas "self-reflection and acquisition of intercultural skills", "interaction with parents or legal guardians" *IO 3 developed a curriculum for a transnational teacher training concept (TTTC) *IO 4 is a product which goes far beyond the originally planned "Competency Grid" in terms of content and structure.	*The project's main goal – supporting teachers, school administrators and disseminators in their work with intercultural students – was fully achieved. *It increased motivation in students' learning behavior *Cooperations with experts were initiated and will continue after the project's official end.

THE O3 MODEL OF THE PROJECT

LANGUAGE ACQUISITION WITHIN DEMOCRATIC CITIZENSHIP EDUCATION

Start date **01-09-2017**
Denmark

Project Countries: **DE Germany, SE Sweden, IT Italy, DK**

End date **31-12-2019**

Project Reference: **2017-1-DE03-KA201-035559**

OBJECTIVES	OUTPUTS	OUTCOMES
*Developing an in-service teacher training programme that combines methodological insights on language instruction and promotion and education for democratic citizenship in order to foster students' effective language acquisition while raising their awareness towards democratic values at the same time. *Helping the students to make a certain school career leading to an appropriate and successful professional career later on by offering didactic clues, guidelines and material with the help of which the linguistic performance of students can be considerably improved.	The project includes 7 outputs promoting language learning and acquisition; IO 1 Transnational Report: on demands and requirements for in service trainings IO 2 Training Programme Beta Version: promoting language acquisition in the context of democratic citizenship. IO 3 Course Pilot: to test the appropriateness of the training program IO 4 Training Programme Final Version IO 5 Teaching Guideline: a booklet for teachers to prepare lessons as a practical help IO 6 Classroom Material: modules for teachers to pursue classroom development on language acquisition for democratic citizenship IO 7 Trainer Manual: a guideline on how to implement a didactic program for in-service teacher training.	* The LADECI training programme – properly implemented in school's individual in-service training concepts by promoting language acquisition.

THE O3 MODEL OF THE PROJECT

TECOLA - PEDAGOGICAL DIFFERENTIATION THROUGH TELECOLLABORATION AND GAMING FOR INTERCULTURAL AND CONTENT INTEGRATED LANGUAGE TEACHING

Start date **01-09-2016**
Spain

Project Countries: **DE Germany, NL Netherlands, GB UK, ES**

FR France, BE Belgium

End date 31-08-2019

Project Reference: 2016-1-NL01-KA201-022997

OBJECTIVES	OUTPUTS	OUTCOMES
*The TeCoLa project addresses urgent needs in secondary foreign language education for strengthening and enriching intercultural communicative competence development through the pedagogical integration of virtual exchanges and telecollaboration. *The consortium aimed to develop, implement and evaluate an innovative and gamified telecollaboration approach for intercultural foreign language learning.	IO 1 Teacher Resources "TeCoLa Open Educational Resources Pool": a central online one-stop-shop with all educational resources created in the project lifetime. IO 2 TeCoLa Task Contents: Authoring facilities enable teachers to adapt the tasks to their own pedagogical needs and purposes IO 3 TeCoLa Task Prototypes first phase of TeCoLa task development. IO 4 TeCoLa Teacher Development Modules: pilot activities to make teachers familiar with the TeCoLa pedagogical approach, task resources and tools. IO 5 TeCoLa Pedagogical Video Guides: guides on carry out virtual exchanges, and to design and implement intercultural telecollaboration activities with their students. IO 6 TeCoLa Case Study Reports: a wide range of issues relating to the pedagogical potential of gamified intercultural telecollaboration for foreign language learning IO 7 Towards a Methodological Framework for Task Design: a design model for tasks in a diversity of school contexts.	*Virtual exchanges among peers from different socio-cultural, educational and language backgrounds across Europe and beyond, *Successful transformation of teachers' existing pedagogical practices, *Pedagogical and technological support for teachers and teacher educators with an interest in using gamified telecollaboration to enhance intercultural foreign language learning by taking the students outside and beyond the regular face-to-face classroom.

THE O3 MODEL OF THE PROJECT

PEaCH FOR BILINGUAL CHILDREN-Preserving and promoting Europe's cultural and linguistic heritage through empowerment of bilingual children and families

Start date **01-12-2019**Project Countries: **BE Belgium, IT Italy, FI Finland**End date **30-11-2021**Project Reference: **2019-1-BE02-KA201-060323**

OBJECTIVES	OUTPUTS	OUTCOMES
* To create step-by-step guidance for parents and educators on how to support, maintain and develop a child's home language(s) after a family move to a different language environment within the EU. *To raise educator's awareness of the benefits of bilingualism and home languages.	IO 1 Handbook for Parents: on bilingual upbringing which will focus on providing concrete step-by-step strategies that parents could implement and customize, from the child's birth (and even from pregnancy) up to adolescence. IO 2 Set of Educational Videos: the visualised strategies explained in the handbook. IO 3 Online Multilingual Collection of Materials for Children: language-specific materials used to enhance language skill development of children. IO 4 Toolkit for PEaCH Ambassadors and Educators: on advantages, facts and myths about bilingualism, language development of bilingual children, how to create a positive multilingual environment in the classroom and how to support parents in passing on the home language(s) to their children.	→ creation of universal method of upbringing of bilingual children explained in educational videos in all 24 EU official languages; → developing online database of materials for all 24 EU official languages as support resources for parents, teachers and educators; → training for teachers and educators through series of webinars regarding bilingualism, support to families, etc.; → creation of a European Network of PEaCH Ambassadors - Teachers and Educators interested in bilingual upbringing

THE O3 MODEL OF THE PROJECT

PEaCH FOR BILINGUAL CHILDREN-Preserving and promoting Europe's cultural and linguistic heritage through empowerment of bilingual children and families

Start date **01-09-2015**Project Countries: **BE Belgium, IT Italy, FI Finland**End date **31-08-2018**Project Reference: **2015-1-PT01-KA201-013122**

OBJECTIVES	OUTPUTS	OUTCOMES
* To create step-by-step guidance for parents and educators on how to support, maintain and develop a child's home language(s) after a family move to a different language environment within the EU. *To raise educator's awareness of the benefits of bilingualism and home languages.	IO 1 Handbook for Parents: on bilingual upbringing which will focus on providing concrete step-by-step strategies that parents could implement and customize, from the child's birth (and even from pregnancy) up to adolescence. IO 2 Set of Educational Videos: the visualised strategies explained in the handbook. IO 3 Online Multilingual Collection of Materials for Children: language-specific materials used to enhance language skill development of children. IO 4 Toolkit for PEaCH Ambassadors and Educators: on advantages, facts and myths about bilingualism, language development of bilingual children, how to create a positive multilingual environment in the classroom and how to support parents in passing on the home language(s) to their children.	→ creation of universal method of upbringing of bilingual children explained in educational videos in all 24 EU official languages; → developing online database of materials for all 24 EU official languages as support resources for parents, teachers and educators; → training for teachers and educators through series of webinars regarding bilingualism, support to families, etc.; → creation of a European Network of PEaCH Ambassadors - Teachers and Educators interested in bilingual upbringing

SİVİL TOPLUMUN EVRENSEL TARİHİ VE FELSEFESİ**Tuğba Türkcü**tugbaturkcü.tt@gmail.com**ÖZET**

Uygarlık tarihinden başlayarak günümüze kadar geçen süreçte sivil toplum ağır bedeller ödemiştir. Alfabenin icadına kadar geçirilen süreçte tarım toplumunda gerçekleşen gelişmeler, sivil toplum yapısının oluşmasında büyük rol üstlenmiştir. Bu makalede sivil toplumun yaşamış olduğu tarihsel olay ve olgular, metodolojik literal tarama ve okuma yöntemiyle araştırılmıştır. Tarihsel olay ve bulgular, metodolojik hermenötik tekniğiyle yorumlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, tarihin önemli filozoflarının düşüncelerine ve eserlerine yer verilmiştir, Düşünürlerin kavramsal teorilerinden faydalanılmıştır. Araştırmanın amacı, sivil toplumun felsefesini ve sosyolojik etkisini incelemektir. Araştırmada, kavramsal ve teorik çerçeve, metodolojik literal tarama, tahlil, teorik ifade analizi, metodolojik hermenötik, tümdengelim ve tümevarım teknikleri kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda, sivil toplumun tarih sahnesine çıkışından bugüne kadar ki süreçte insanlığın ağır bedeller ödediği anlaşılmıştır. Araştırmada çıkarılan bir diğer sonuç; devlet otoritesinin birey üzerinde uygulanması adına sivil toplumu köprü olarak görmesidir. Ayrıca, toplumsal bilincin oluşmasında sivil toplumun önemine vurgu yapılmıştır. Araştırmada sivil toplum kuruluşları ve sivil toplum örgütleri ele alınmış, görevleri ve eylemlerinden bahsedilmiştir. Türkiye tarihinde sivil toplumun başlangıcı ve devlet otoritesine geçişinde geçirilen süreçler, metodolojik literal tarama ve okuma yöntemiyle incelenmiş; metodolojik hermenötik yöntem ile yorumlamaya çalışılmıştır. Çalışma teorik bir araştırma niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sivil toplum, Tarih, Devlet, Birey, Sivil toplum örgütleri.

UNIVERSAL HISTORY AND PHILOSOPHY OF CIVIL SOCIETY**ABSTRACT**

Civil society has paid a heavy price in the period starting from the history of civilization to the present day. The developments in the agricultural society during the period until the invention of the alphabet played a major role in the formation of the civil society structure. In this article, the historical events and phenomena experienced by the civil society were investigated by methodological literal scanning and reading method. Historical events and findings have been tried to be interpreted with the methodological hermeneutic technique. In addition, the thoughts and works of the important philosophers of history are included, and the conceptual theories of the thinkers are used. The aim of the research is to examine the philosophy and sociological impact of civil society. In the research, conceptual and theoretical framework, methodological literal scanning, analysis, theoretical expression analysis, methodological hermeneutics, deduction and induction techniques were used. As a result of the research, it has been understood that humanity has paid a heavy price in the process since the emergence of civil society on the stage of history. Another result of the research; is seeing civil society as a bridge

for the implementation of state authority on the individual. In addition, the importance of civil society in the formation of social consciousness was emphasized. In the research, non-governmental organizations and non-governmental organizations were discussed, their duties and actions were mentioned. The beginning of the civil society in the history of Turkey and the processes in its transition to the state authority were examined by methodological literal scanning and reading method; tried to be interpreted with the methodological hermeneutic method. The study is a theoretical research.

Keywords: Civil society, History, State, Individual, Non-governmental organizations.

1. GİRİŞ

Tarihte, günümüze kadar gelen topluluklar ve milletler geçirdikleri uygarlık seviyesini çeşitli boyutlarla yaşamışlardır. İnsanlık tarihinde ilerlemeler birçok evrede gerçekleşmiştir. Tarihte yazılı veri olarak kaynak olmasa da insanların budumsular halinde birleştiklerinden söz edilmektedir. Sivil toplum kavramının ilk kez budumsular tarafından gerçekleştiği savunulmaktadır.

Günümüze kadar gelen toplumlar, dilin icadı ile evrimleşmiştir. İnsan zekâsı, tarihte gelişerek ve evrimleşerek günümüz uygarlık seviyesine ulaşmıştır.

2.SİVİL TOPLUM’UN TARİH SAHNESİNDEKİ YERİ VE DEVLET OTORİTESİNDE VAROLMA YOLUNDA GEÇİRDİĞİ EVRELER

Alfabenin icadına kadar geçirilen süreçte çiftçi milletlerdeki gelişmeler sivil toplumun oluşmasına sebep olmuştur. Toprağı işleyen topluluklar, bilim, sanat, hekimlik, astronomi, tabiat olaylarını gözleyerek günümüz dünyasının kapılarını açmıştır. Ayrıca, ahlak ve siyasetin temel kurallarının belirleyerek nesilden nesille aktarılmasını sağlamışlardır. Tarım toplumlarındaki yönetim şekli despotizmdir. Kanuna dayanan tiranlık ve zulüm, insanlığın hor görülmesine sebep olmuştur.

Antik Yunan’da kurulan Pythagoras okulu, Büyük Yunanistan’da yayılmıştır. Bu okulda, insan haklarını savunan kanun koruyucuları yetiştirilmiştir. Tiranlar, okulu ve okulun içindekilerini diri diri yakarak Pythagoras felsefesini yok etmişlerdir. Sokrates, Pythagoras okulunun yakılmasının insanlığa yapılan zulüm olarak nitelendirmiştir.

Roma’daki senatonun hukuka göstermiş olduğu saygı ve değer, bugünkü hukuk kurallarının oluşmasını sağlamıştır. Buradan yola çıkarsak bugünkü hukuk kurallarının Roma tarafından atıldığını söyleyebiliriz. Diğer bir yandan da Roma’nın, insanların fikirlerinin gelişip yayılmasında engelleyici rol üstlendiğinden bahsedilmektedir. Roma, hukuk kurallarını korurken Tiran düşüncesini savunmuştur.

Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasıyla karanlık çağ başlamıştır. Roma’nın yıkılmasıyla Roma kültürü ve felsefesi de ortadan kalkmıştır. Kilise, bilimin tek hâkimi haline gelmiştir. Ayakta kalan tek felsefe ise Hristiyanlığa uyumlu olduğu savunulan yeni Platoncu felsefedir.

Desiderius Erasmus (1466-1536), 1509’da yazmış olduğu “Deliliğe Övgü” adlı eseriyle Rönesans’ın başlangıcındaki Avrupa’da büyük ses getirmiştir. Reform hareketlerinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Erasmus’ un eseri, ciddi bir mesaj içermektedir. Deliliği, doğuştan gelen cehalet ve insan olmanın yegâne parçası olarak görmüştür.

Realizmin dalı olan politik felsefe, sivil toplumun yapı taşlarından biridir. 1762’ de Jean-Jacques Rousseau, insanların özgürlüklerine sahip çıkarak hükümdarlara direneceklerinden bahsetmiştir. Rousseau’ un bu söylemi, sivil toplumun oluşumunda ve devlet otoritesinde yerini almıştır. Jean-Jacques Rousseau, “İnsan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuş olarak

yaşar” sözüyle toplumları oluşturan insanların esir halinde yaşadıklarından bahsetmiştir. Rousseau, bu sözüyle sivil toplumun temelini hürriyet ve iradenin oluşturduğunu ifade etmektedir.

Marx, “Komünist Manifestosunu” “zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi olamayan” cümlesiyle bitirmektedir. Marx, proletaryayı (*işçileri*) yüreklendiren Rousseau sözlerini eserinde kullanmıştır (*Felsefe Kitabı* 2020 s.159).

Ferguson, “Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme” adlı eserinde ilk kez sivil toplumu ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

Thomas More, 1516’ da yazmış olduğu “Ütopya” adlı eserinde bugünün gerçekleşmesi imkânsız toplum modelini tasarlamıştır. Distopyayı (*anti-ütopya*), totaliter ve baskıcı toplumlar olarak göstermiştir. Ütopyasını, mükemmel ama kurgu içermeyen topluluklar altında toplamıştır. More, özel mülkiyetin olmadığı ve yasak olduğu bir ütopya modelinden bahsetmiştir. Ütopyasında, herkes devlet adına üretir ve asla para kullanılmaz. Üretimde herkes ihtiyacı kadarını alır. Çalışma saatleri altı saattir ve geri kalan sürede ütopya yaşayanlar zamanlarını bilim ve sanatla geçirirler. Yöneticileri, sıkı eğitim almıştır.

Platon, “Devlet” adlı eserinde ideal devlet ve toplumun nasıl olması gerektiğinden bahsetmiştir. Platon, devlet anlayışında insanları üç sınıfa ayırmıştır. Bunlar, çalışanlar (*zanaatkarlar, çiftçiler*), bekçiler (*askerler*), yöneticilerdir (*bilginler, filozoflar*).

Farabi, “El-Medinetü'l-Fazıla” (*İdeal Devlet*) adlı eserinde erdemli toplumun yöneticilerinin özelliklerinden bahsetmiştir.

Marx, sistemi oluştururken Hegel, Feuerbach, Rousseau ve Adam Smith gibi düşünürlerin fikirlerinden faydalanmıştır. Marx, sosyalizm altında yer alan sömür, mülkiyet hakkı, sınıf farklılıkları, ekonomik sorunlar gibi birçok fikrin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Marx’ın Manifestosu, 20. yüzyılda Rusya, Çin ve diğer ülkelerin devrim hareketlerinde esin kaynağı olmuştur. Bugünün sivil toplumunun oluşturmada önemli rol üstlenmiştir.

Rousseau, “İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni ve Temelleri Üzerine Konuşmalar” adlı eserinde reform çığlıkları atmıştır. Rousseau, “Toplum Sözleşmesiyle” 1750’ ler Fransa’ sasının toplumsal çalkantılarını anlamaya ve çözmeye çalışmıştır. Eseri, 27 yıl sonra “İnsan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuş olarak yaşar” sözü çağrı olarak görülmüş ve Fransız devriminin sloganı olmuştur.

Sivil toplumun temelleri 17. yüzyılda atılmıştır. Bu dönemin düşünürlerinden biri de Jeremy Bentham’dır (1748-1832). 1789’ da yayınladığı “Ahlak ve Hukukun İlkeleri” adlı eserinde, tüm sosyal ve siyasi kararların insana mutluluğu elde etmesi için alınması gerektiğini savunmuştur.

Mary Wollstonecraft, 1792 de yayınladığı “Kadınlar Hakları İçin Bir Savunma” adlı eseri Rousseau’nun 1762’ de yayınlamış olduğu “Emile” adlı eserine yanıt niteliğindedir. Wollstonecraft, eserinde kadınların erkeklerden ayrı olmadığını, eşit hak ve hürriyete sahip olduklarından bahsetmiştir. Wollstonecraft, bugünün feminist hareketinin tohumlarını eserinde atmıştır.

18.yüzyıl, aydınlanma çağı ve çeşitli toplum hareketlerine ve bugünün sivil toplum anlayışının gelişmesinde katkı sağlamıştır.

Marx, “Komünist Manifestoda” burjuva ve proleter sınıfları, kapitalist düzenin yönetim şeklini ve sosyal hayattaki müdahalesi konularını ele almıştır. Marx, teknoloji ilerledikçe insanların üretim araçlarından uzaklaşacaklarını ve bunun sonucunda da işsizliğin artacağını belirtmiştir. Marx’ın ütopyası, yeni bir devrimin başlangıcı sayılmıştır. Sınıfsız bir toplumun oluşmasına sebep olmuştur. Marx, oluşturduğu ideal toplumda sadece idare sistemin yer aldığı yönetim şeklinden bahsetmiştir. Proletarya diktatörlüğündeki devlet modelinde insanların gerçek demokraside toplandıklarını, refah ve zenginlikle toplumsal mülkiyet haklarının özgürce yaşayabilecekleri sivil toplum modelinden bahsetmiştir. Bu yönetim şeklinin siyasi iktidarı ortadan kaldıracağını savunmuştur.

Henry David Thoreau (1817-1862), “Sivil İtaatsizlik” (1849) adlı eserinde sivil toplumu oluşturan bireylerin şiddet içermeyen direnişinde reddetme haklarının olduğunu savunmuştur. Mahatma Gandhi’nin, Güney Afrika’daki pasif direnişi ve Martin Luther King’ in, itaatsizlik ve direniş yoluyla ırk ayrımcılığı mücadelesi Thoreau, düşüncesinin benimsediğinin en iyi kanıtıdır.

William Du Bois, hayatı engelleyen sebeplerin sosyal eşitsizlik, sosyal sınıflama ve ırkçılık olduğunu belirtmiştir. Siyasi ve sosyal aktivistlik olarak nitelendirdiği ırkçılık kavramını biyolojik nedenlerden olmadığını savunmuştur. Ayrıca, sosyal eşitsizlik ve sınıf ayrımının suç unsuru doğurduğunu belirtmiştir.

Frantz Fanon (1925-1961), 1952 ‘de yazmış olduğu “Siyah Deri, Beyaz Maske” adlı eserinde dünyada beyaz ten taşımayan toplumlarında sömürgeciliğin getirdiği sosyal ve psikolojik etkilerini incelemiştir. Hak ve özgürlüklerinin savunucularından olan Fanon, çözümü ırkçı düşüncenin yok olmasına bağlamıştır. Fanon’ un düşüncesi, anti sömürgeci ve anti-ırkçı düşüncelerin gelişmesinde etkili olmuştur.

3.GÜNÜMÜZ SİVİL TOPLUM

Günümüz dünyasında sivil toplum kavramı globalleşerek ülkelerin demokratik sistemlerinde yer almaktadır.

Eski medeniyetlerde sivil toplum olgusunu oluşturma çabasında kitleler psikolojisinin etkisi görülmüştür. Bu kanıya varmamızın temel sebebi, bugünün ve dünün devlet otoritesindeki kurucu ve din adamlarının kitleri arkasında sürüklemelerine bağlanabilir. Yönetim ve yasa koyucular, bunu sermaye olarak görmüşlerdir.

Global dünya üzerindeki devlet otoriteleri ve ülkeler, zamanla değişiklik göstermeye başlamıştır. Bunun sonucunda sivil toplum, ülkelerdeki tüm sosyal ve ekonomik kaynakların yönetiminde toplumun tüm kesimleri söz sahibi olmuştur. Sivil toplum böylelikle devletin yönetim şeklinde yer almaya başlamıştır.

Bugünün dünyası globaldir. Renk, ırk, dil, din ayrımı gözetmeyen sivil topluluklardan meydana gelmiştir. Devlet otoritesi bazı alanlarda elini çekmesiyle sivil toplum temel hak ve özgürlüklerini aramaya başlamıştır. Sivil toplumun en çok yoğunlaştıkları alanlar, eğitim, çevre, sağlık ve özgürlüktür. Sivil toplum ayrıca sivil savunuculuk düşüncesini dünyaya yayma çabasıdadır. Bugünün dünyasında sivil toplumda bireylerin en çok üzerinde durduğu konular, insan hakları, kadın hakları, cinsiyet eşitsizliği, çocuk hakları, tüketici hakları, sağlık ve beslenme, temiz ve sağlıklı çevrede yaşama ve doğayı koruma, yoksulluk, savaş, bireyin yeteneğini geliştirme çabaları, herkes için eşit eğitim hakkıdır.

Sivil toplum, devletin vatandaşları üzerindeki gücünü dengeleyen ve vatandaşları devletin gücünden koruyan irade olarak tanımlanır. Toplumun tarih içerisindeki gelişimi sosyal sermayesidir.

Güçlü bir sivil topluma sahip olabilmek için sosyal kurallar ve standartlar kalıcı olmalıdır.

Sivil toplumu körelten, devletin her şeyi yönetme ve organize etme gücüdür. Devlet, sosyal sermayeyi oluşturan bireylerin motivasyonlarını düşürmekte, bireylerin birbiriyle uyum içerisinde hareket etmelerine ve iş birliği yapma yeteneklerine engel olmaktadır. Bunun sonucunda insanlar pasifiste olup devlete bağımlı, herşeyi devletten bekleyen topluluklar haline gelmiş olurlar (Fukuyama, 1999).

3.TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM VE DEVLET OTORİTESİNE GİRİŞİ

Osmanlı hükümetinde sivil toplum anlayışı gelişmemiştir. Osmanlı, miras yoluyla yönetilmiştir, Hükümet, devlet yönetimi ve yönetenler kutsal olarak görülmüştür. Sivil

toplumun alt yapısında fermantasyon olgusu oluşmuştur. Devlet otoritesinde, sivil toplumun temellerini oluşturan aristokrasi ve burjuvazi kavramları bulunmamaktadır.

Osmanlıda toplum yapısı, reaya ve asker olarak iki tabakadan oluşmuştur. Müslüman olanlar ve Müslüman olmayanlar. Halkın devlet yönetiminde söz hakkı bulunmaz.

Osmanlıda nüfus sayımı ilk kez 1881-1893 yılları arasında gerçekleşmiştir. Osmanlı devletinin sayım yapmamasını sivil topluma verdiği değer olarak yorumlanabilir. Osmanlı Devletindeki tarihi kaynaklar, sivil toplumun daha çok ekonomi alanında örgütlendiklerinden bahsetmiştir. Ekonomik örgütlenme Lonca teşkilatında görülmüştür.

Sivil toplum, 19.yüzyıl sonrasın da gelişip yaygınlaşmaya başlamıştır. Tazminat fermanının ilanı ve merkezi otoritenin güçlenmesi sivil toplumda örgütlenmesine katkı sağlamıştır. II.Meşrutiyetin ilan edilmesiyle sivil toplum örgütlerine haklar verilmiştir. Burjuvazimin yokluğu bu hareketlerin gelişmesini engellemiştir.

Türkiye cumhuriyetin kurulması ve Mustafa Kemal Atatürk'ün "Türkiye muasır medeniyetlerin ortasında gelişmiş ve uygarlaşmış bir ulus olarak yaşayacaktır" sözü, sivil toplumun devlet otoritesindeki gücünün ifadesi olarak gösterilebilir. Türkiye cumhuriyetin kurulmasıyla sivil toplumda "kitle" yerine "vatandaş" kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Modernite temelli, laik ve ulusal sivil toplum modeli oluşturma sürecine girilmiştir. Cumhuriyet, sivil toplumun yer aldığı güçlü devlet yapısının oluşmasını sağlamıştır. Bu yönetim şeklinde ulusal kalkınma ön planda olmuştur. Ayrıca, vatandaşlık modelinin yer aldığı Türk modernizesinin, devlet otoritesinde yer aldığı bir yönetim şekli hedeflenmiştir.1945 yılında çok partili sisteme geçilmesi liberal düşünce yapısının oluşmasını sağlamıştır. Bu durum sivil toplumun özgürce idari yapıya sahip olmasına olanak sağlaması gerekirken, sivil toplumun yapısında durağan bir süreç başlamasına neden olmuştur. Bu dönemde sivil toplumda siyasi kırılmalar gerçekleşmiştir. Devlet otoritesinden bağımsız bir sivil toplum modeli oluşmuştur. 1980 yılı sonrasında Türkiye'de değişen devlet yapısı ve yaşanan gelişmeler, sivil toplumun modernleşmesini ve devletten bağımsız hareket etmesini sağlamıştır. 1990 yılı sonrası devlet iradesinde sivil toplum egemen olmaya başlamıştır. Neo-liberalizmin içersinde yer alan "biyresellik", "serbest piyasa" ve "minimal devlet" kavramları sivil toplum tarafından önemli hale gelerek demokratik anlayışın oluşmasını sağlamıştır. Devlet ve sivil toplum bağımsız olarak hareket etmeye başlamıştır.

2000 yılında sivil toplum Türkiye'de şekil değiştirmeye başlamıştır. Şubat 2001' de yaşanan ekonomik kriz, ekonomin çökmesine sebep olmuştur. Kriz, sivil toplumu etkileyerek işsizliği ve yoksulluğu arttırmıştır. Devlet, bu yaşanan durum karşısında demokratikleşmeyi uygulamaya sokarak sivil toplumu korumuştur.

Türkiye, 2002 yılında Kopenhag Zirvesi'nde üyelik müzakerelerini başlatmak için şartlı tarih almıştır. Türkiye' deki sivil toplum modeli böylelikle Avrupa standartlarıyla eş değer nitelikte olmaya başlamıştır.

4.SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Sivil toplum kuruluşları temelini halk oluşturur. Amacı, daha iyi bir yaşam ve refah düzeyi sağlamaktır. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanları, sosyal-ekonomik, işçi hakları, dini amaçlı veya hayır işleri gibi alanlardır.

Türkiye' de ilk kez 1928 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kurulan sivil toplum örgütü "Türkiye Yardım Sevenler Derneğidir". Bugün de hala varlığını sürdürmektedir.

Uluslararası sivil toplum kamusal alandaki ilişkisi 1919-1934 yılları arasında gerçekleşmiştir. Ayrışmalar, 1919-1934 yılları arasında oluşmuştur. Kabul görmeleri ve resmileşmeleri 1945-1949 yılları arasında gerçekleşmiştir. Duraklama süreci, 1950-1971 yılları arasında olmuştur. Bunun sebebi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişen devlet düzenleri ve otoritelerine bağlanmıştır. Yoğunlaşma, 1972-1991 yılları arasında gerçekleşmiştir. Dünyanın

globalleşmesi ile de sivil toplumda farkındalıkların artmıştır. 1992 yılından sonra sivil toplum güçlenerek günümüze kadar gelmiştir.

İlk insani yardım, 1812 yılında Venezuela 'ya yapılmıştır. Bu yardımın amacı, “Caracas earthquake” (*Karakas depremi*) zarar gören insanlara yardım etmektir. Bu yardımın en önemli özelliği, özel girişim tarafından yönetilmiş olmasıdır.

İlk Uluslararası sivil toplum kuruluşu 1839 yılında kurulan “Anti-Slavery International” (*Kölelik Karşıtı Uluslararası Örgüt*)’tir.

1857 yılında New York’ daki kadın işçiler, dayatılan sisteme karşı daha iyi koşullarda çalışabilmek için grev gerçekleştirmişlerdir. Fakat, üstlerine kilitlenen fabrika kapılarından çıkamadıkları için 120 kadın işçi 8 Mart 1857 tarihinde yanarak can vermiştir. Aradan uzun zaman geçmesine rağmen 8 Mart 1977 tarihinde toplanan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu yaşanan bu acı olayın hatırlanması ve kutlanması için 8 Mart’ı “8 Mart Kadın Hakları ve Uluslararası Barış günü” olarak ilan etmiştir.

1791 yılında Olympe de Gouges’in Declaration of the Rights of Women (*Kadın Hakları Bildirgesi*) yayınlanmasıyla kadınların politikaya katılımları sağlanmıştır. 1902 yılında International Women’s Union (*Uluslararası Kadınlar Birliği*) kurulmuştur. 1904 yılında Berlin’de, kadınların oy hakkı kazanmaları için World Federation (*Dünya Federasyonu*) kurulmuştur. 1919 yılında International Red Cross (*Uluslararası Kızılhaç*) ve Red Crescent (*Kızılay*) Dernekleri Federasyonu kurulmuştur. 1921 yılında American Relief Association (*Amerikan Yardım Derneği*) kurulmuştur. Bu derneğin kuruluş amacı Sovyetler Birliğinde açlıktan ölen 5 milyon insanın durumunu öğrenebilmek içindir. 1922 yılında International Federation of Human Rights (*Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu*) kurulmuştur. 1942 yılında İngiliz yardım kurumu Oxfam kurulmuştur. Kuruluş, “daha eşitlikçi bir dünya” sloganıyla hareket etmektedir. Almanya, Avusturya, ABD, Belçika, Fransa, Hollanda, Hong Kong, İngiltere, İrlanda, İspanya, Kanada, Meksika, Yeni Zelanda, Quebec ve 14 ülke kuruluşta yer almaktadır. Hindistan, kuruluşta gözlemci olarak yerini almıştır. 1945 yılında American Care (*Amerikan Bakımı*), 1961 yılında Amnesty International (*Uluslararası Af Örgütü*), 1988 yılında Human Rights Watch (*İnsan Hakları İzleme Örgütü*), 2001 yılında International Human Rights Organization (*Uluslararası İnsan Hakları Örgütü*) kurulmuştur.

Mary Kaldor, sivil toplumu farklı kökenler ve gelenekleri beş grup altına değerlendirip sınıflandırmıştır.

Çizelge 1. Mary Kaldor sivil toplumu farklı kökenler ve gelenekleri

Sınıflandırma	Bölgesel Özellikler	Küresel
Burjuva Toplumu	Tüm örgütlü toplum ve aile arasında olan	Ekonomik, sosyal ve kültürel küreselleşme
Sivil Toplum (<i>Societas Civilis</i>)	Hukukun üstünlüğü/Sivillik	Kozmopolit bir düzen
Aktivizm (<i>Eylemcilik</i>)	Sosyal hareketler ve Sivil aktivizm	Küresel kamusal alan
Neoliberal	Hayırseverlik, gönüllü örgütlenmeler, yardımseverlik ve üçüncü sektör	Demokrasi inşa sürecinin özelleşmesi ve hümanizm
Post Modern	Tüm üst kategoriler ve ulusalcılık ve köktencilik baş atlığı altındaki	Rekabet halindeki küresel ağların çoğulculuğu

Kaynak: (Kaldor, M. (2003).

5.SİVİL TOPLUM KURULUŞU OLUŞTURAN ÖRGÜTLÜ SİVİL TOPLUMLAR

Sivil toplum, gerçek ve tüzel kişilik altında yer alan, hukukun üstünlüğünün temel alındığı, gönüllü bireylerden oluşan devletten ve özel sektörden bağımsız olarak kurulmuş kuruluştur. Sivil toplum kuruluşlarının temel amacı, ülke içinde ve dışında yaşayan halkın temel hak ve özgürlüklerini savunmak, korumak, kollamaktır.

Dernekler: Gerçek ve tüzel kişi oluşan en az 7 kişiden meydana gelen, kazanç amacı gütmeyen insanların oldukları tüzel kişiliktir. Türkiye’de 100 bin 363 faal olarak görev alan dernek bulunmaktadır. Ayrıca kamu yararına çalışan dernek sayısını 402’dir.

Vakıflar: Tüzel kişiliğe sahip olan ve kâr amacı gütmeyen, hizmet veya yarar sağlamak amacıyla kişilerin kendi arzularıyla ve özgür iradeleriyle bağışladıkları para ve mülklerle oluşan kuruluş türüdür. Çalışma alanları başlıca, sosyal hizmetler, eğitim ve öğretim hizmeti, sanat ve kültür hizmetleri, ulaştırma hizmeti, sağlık hizmeti, aş evi hizmetleri ve iktisadi hizmetlerdir. Türkiye’de kurulan ve aktif halde faaliyet gösteren vakıfların sayısı 5 bin 268 olduğu tespit edilmiştir.

Dernek ve Vakıf dışındaki dernekler: İki kişinin bir araya gelmesi sonucu oluşan örgütlenme türüdür.

Ülkemizdeki bilinen belli başlı sivil toplum kuruluşları Kızılay, Tema Vakfı, Akut, Lösev, Yeşilay vs. gibi sivil toplum kuruluşlarıdır. Devletin yetersiz kaldığı durumlarda halka yardım eden kuruluş olarak gösterirler. Devletin koymuş olduğu yasalara uyma zorunlulukları vardır. Dernek, vakıf, oda veya sendika adı altında çalışmalar yürütürler.

5.1 Sivil Toplum Kuruluşlarının sınıflandırılması

Sivil toplum kuruluşlarının sayısının artması, sınıflandırma ihtiyacının oluşmasına sebep olmuştur. Diğer sınıflandırılan sivil toplum örgütleri;

- Korporatist örgütler
- Teknik örgütler
- Bilimsel örgütler
- Sosyal ve insancıl örgütler
- Gelişme ve insanı yardım
- Çevre
- Hak örgütleri
- Din temelli ve toplum temelli örgütler
- Toplumsal hareket temelli örgütler

Temel olarak örgütlerin sınıflandırılması şu şekilde sıralanmaktadır;

- İnsani yardım kuruluşları
- İnsan hakları kuruluşları
- Eğitim örgütleri
- Kalkınma ve üçüncü sektör örgütleri
- Sosyal alanda çalışan kuruluşlar
- Kültürel alanda çalışan örgütler
- Çevre adına kurulan örgütler

- Kadın adına kurulan kuruluşlar
- Çocuk temelli ve koruma temelli kuruluşlar
- Gençlik örgütleri
- Barış temelli kurulan kuruluşlar
- Üyelik altında iş insanları ve meslek grupları adına kurulmuş kuruluşlar
- Hizmet ve çalışma temelli kuruluşlar

Kamu kurallarına göre sivil toplum kuruluşunun yönetimi şeffaf ve çoğulculuk alt yapısında olmalıdır. Yasal çerçeve içerisinde kayıt tutulması ve belgelendirilmesi gerekir.

SONUÇ

Bu makalede sivil toplumun evrensel tarihi ve felsefesi araştırılmıştır. Geçmişten bugüne kadar ki sivil toplum kavramı çeşitli açılarla ele alınmıştır. Makalede, sivil toplum nedir? Nasıl meydana gelmiştir? Tarihi süreç içerisinde geçirdiği evreler nelerdir? sorularına yanıt aranmıştır. Sivil toplumun tarih sahneye çıkışından bugüne kadar ki süreci incelenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Sivil toplum oluşumunda öncülük eden düşünür ve yöntemlerden bahsedilmiştir. İstenilen sivil toplum modeli nedir? felsefesi neden meydana gelmiştir? sorularına yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Hegel, felsefesinde tarihi anlayışı devlet üzerine inşa etmiştir. Devlet, ondan öncesiyle ilgilenmez. Hegel, sivil toplum ile devlet arasındaki ayrımı ilk kez 1821 yılında “Hukuk Felsefesi” adlı eserinde ele almıştır. Hegel, günümüzde geçerliliğini hala sürdüren sivil toplum modelini oluşturmuştur. Günümüz toplumlarında Hegel’in sivil toplum anlayışının benimsendiği görülmektedir.

Günümüzde sivil toplumda bireysellik görülmektedir.

Günümüzde sivil toplum, modern ve siyasal liberalizmin güçlü olduğu devlet yapısına sahiptir. Bu da sivil toplum kuruluşlarının ulus devlet anlayışıyla birlikte sosyal devlet olgusunun oluşmasını sağlamıştır. Sivil toplum ile demokrasi birbiriyle iletişim halindedir.

Global dünyanın en önemli katkılarından biri de çağın getirdiği teknoloji imkanlardan sivil toplumda faydalanmaktadır. Böylelikle seslerini duyurabilmekte ve globalleşmektedirler.

Fransız Devrimi, tarihin en önemli sivil toplum hareketi olarak gösterilir. Günümüz toplumlarına devlet ve sivil toplum anlayışının oluşmasında ve hak ve özgürlüklerini savunmalarında öncülük etmiştir.

Sivil toplumlar günümüzde devletle birlikte hareket etmektedir. Bu işleyiş, demokratik çerçeve içinde gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak devletin ve sivil toplumun birine destek vererek hareket ettiklerini görmekteyiz. Bunun sonucunda demokratik ve liberal bir anlayışla hareket eden sivil toplum ve devlet, bireyin eşitliği, özgürlüğü, hak ve adaleti, sosyo-ekonomik refahı, eğitimi, insani ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Ayrıca, sivil toplum kuruluşlarınca gerçekleşen işleyiş topluma hizmet uygulaması olarak tanımlanmıştır. Toplumsal örgütlenmeyle gerçekleşen bu durum, toplumsal dayanışmanın ürünüdür. Toplumsal bilincin oluşmasında sivil toplumun önemi büyüktür. Toplumsal danışma ve örgütlenme, sivil toplum içerisinde gerçekleşen süreç olarak tanımlanmaktadır.

KAYNAKÇALAR

4721 sayılı Türk Medeni Kanununun 101. Maddesi.

Bağce, H. E. & Öztürk, A. (2008). Aristoteles versus Hegel: Antik Bilgeliğin Çarpıtılması Üzerine Notlar. Liberal Düşünce Dergisi, (52), 157-180.

Buckingham, Will (2011). The Philosophy Book. ISBN(s) 0756668611 9780756668617 1405353295 9781405353298

Bülent Tanör, Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri. Yapı Kredi Yayınları.

Dünya Tarihi- 4 Kitap Takım- **Susan Wise Bauer** Çevirmen: **Mihriban Doğan** Editör: **Sinan Köseoğlu** Yayınevi: Say Yayınları.

DOĞAN, İlyas, (2002). Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde SİVİL TOPLUM, Alfa Yayınları, İstanbul. (20.04.2009). Türkiye’de Çok Partili Dönemde Sivil Toplumun Gelişimi, <http://www.akader.org/KHUKA/2007-eylul/1.pdf>.

Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi www.esosder.org Electronic Journal of Social Sciences info@esosder.org Yaz-2010 Cilt:9 Sayı:33 (188-212) ISSN:1304-0278 **Summer-2010** Volume:9 Issue:33 SİVİL TOPLUM: KAVRAMSAL DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM CIVIL SOCIETY: CONCEPTUAL ALTERATION AND TRANSFORMATION Yrd. Doç. Dr. **Seyfettin ASLAN** Dicle Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü seyfettinaslan2003@yahoo.com.

F. Fukuyama, "Social Capital, Civil Society, and Development", Third World Quarterly, Vol: 22 no: 1, 2001. F. Fukuyama, "Social Capital and the Global Economy", Foreign Affairs, no:5 (Sept. /Oct. 1995).

Felsefe Kitabı, Alfa Yayınları, Kolektif, Ocak 2020. s.159- 174.

Funda Onbaşı, Sivil Toplum, İstanbul, L&M Yayınları, **2005**, s.46).

GÖNENÇ AKPINAR Ayşenur, Sivil Toplum: Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi, Alt kitap **2001** s.16)

<https://siviltoplum.com/yerel-mevzuat/dernekler-kanunu-732>.

<https://www.dernekweb.com/blog/dernek-nedir-dernek-nasil-kurulur>.

<https://www.siviltoplum.gov.tr/dernekler-bilgi-sistemi-derbis>.

https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/01/2c-2021-Yili-Diger-Ozel-Butceli-idareler-Ekonomik-Kod-icmali-ile-2022_2023-Gider-Tahminleri.pdf.

İnsan Zekasının Tarihsel Gelişimi **Marquis de Condorcet** 272 sayfa Sayfa Yayınları **2013**

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ ACİL YARDIM VE AFET YÖNETİMİ LİSANS TAMAMLAMA PROGRAMI AFETLERDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI Doç. Dr. **Sibel ÖZESEN ÇOLAK**.

Kadın ve Kadın STK'ların Güçlendirme Projesi (Empowerment of Women and Women NGOs Project) Sivil Toplum: Kökenler, Örgütlenme ve "Çalışma 'Yaklaşımları (Sivil Kuruluşları İçin) Türkiye'nin Az Gelişmiş Bölgelerindeki (Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgeleri) Kadın ve Kadın STK'larının Güçlendirilmesi Projesi Hazırlayan: **Cengiz Çiftçi 2010-2012 s.9.**

Kaldor, M. (2003). The idea of global civil society. International Affairs, 79(3).

KANT'TA BARIŞ DÜZENİ, DÜNYA VATANDAŞLIĞI VE ÖTEKİLER: MODERN KOZMOPOLİTİZM DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME Gönderilme Tarihi (Received Date) **28.12.2017 Saim ŞALLI** Kabul Tarihi (Accepted Date) **04.01.2018.**

Larry Diamond, "Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation", Journal of Democracy. Vol.5. No.3. **1994**, s. 5.

Le Bon, Gustave. Kitleler Psikolojisi. çev. **Yunus Ender.** İstanbul: Hayat Yayınları, **1997.**

More, T. (1989) Utopia. Marquette University Press.

OSMANLI TOPLUM YAPISI VE SİVİL TOPLUM/Doç. Dr. **Ahmet Cihan – Doç. Dr. İlyas Doğan – 3F Yayınları – 2007.**

SİVİL TOPLUM TARTIŞMALARI (HALE AKAY EMEL KURMA) (Sivil Toplum Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi **Ayşenur Akpınar Gönenç s.16.**

Sivil Toplum ve Ötesi Rousseau, Hegel, Marx Yazar: **Gülnur Acar Savran** Yayınevi: Dipnot.

Sosyal Sermaye **John Field** ISBN / SKU: 9756176407 **Ağustos 2006** | 240 sayfa |Çevirmen: **Bayram Şen, Bahar Bilgen.**

STGM tarafından yürütülen "Sivil Toplumun Geliştirilmesi İçin Örgütlenme Özgürlüğünün Güçlendirilmesi Projesi", AB Komisyonu tarafından desteklenmektedir. TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUMUN SERÜVENİ: İMKÂNSIZLIKLAR İÇİNDE BİR VAHA **E. FUAT KEYMAN.**

Tarihsel Süreçte Sivil Toplum Edebiyat Fakültesi Dergisi (Journal of Faculty of Letters), Cilt, Volume 27, Sayı Number 1, (Haziran / June 2010), **TAMER, Mine GÖZÜBÜYÜK.**

"The women's protest that sparked the Russian Revolution". Guardian (İngilizce). 8 Mart 2017. 8 Mart 2017 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 15 Aralık 2020.

Toplumsal Dönüşüm İçin Sosyal Girişimcilik Rehberi **Hülya Denizalp** Yayınevi: STGM, **2009** Yayın Yeri: Ankara.

Topluma Hizmet Uygulamaları anı yayıncılık **Hasan Coşkun** Topluma Hizmet Uygulamaları Hakkında Bilgiler Türü: Akademik Kitaplar Sayfa Sayısı: 304 ISBN: 9789944474603

T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI DERNEKLER DAİRESİ BAŞKANLIĞI SİVİL TOPLUM ve DEMOKRASİ DENETÇİ YETERLİLİK TEZİ Hazırlayan: **Mehmet KABASAKAL** Dernekler Denetçi Yardımcısı Ankara, **2008**.

T. C. KALKINMA BAKANLIĞI KALKINMA PLANI ON BİRİNCİ (2019-2023) KALKINMA SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU RAPORU ANKARA 2018.

TOSUN, Gülgün Erdoğan. (2005 a). Birleştirici Demokrasi Devlet Sivil Toplum İlişkisinin Yeniden Yapılandırılması İçin Bir Analiz Aracı Olabilir mi? Editör: Sunar, Lütfü Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Türkiye’de Sivil Toplumun Tarihi Gelişimi ve Sivil Toplumun Örgütlü Yapısı Olarak STK’lar Dergi: Turkish Studies Social Sciences Yazar: **Muhammet Talha SAĞLAM** Yıl: 2020 DOI: 10.29228/TurkishStudies.39349.

DOĞRUDAN ÖĞRETİMİN EDİMSSEL PERFORMANSA ETKİSİ**Doç. Dr. Mehmet Kanık**Uluslararası Final Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, -<https://orcid.org/0000-0002-1737-7678>**ÖZET**

Farklı dil ve kültüre sahip bireylerin iletişim stratejilerinde farklılıklar olabilmektedir. Bu nedenle, yabancı bir dili öğrenme sürecinde, hedef dildeki dil kullanım stratejilerinin de öğrenilmesi gerekir ve bu da edimsel bilgi gerektirir. Edimsel bilgi, yaygın olarak söz edimlerin kullanım bilgisini içerir. Bu araştırmada, söz edimlerin doğrudan öğretiminin yabancı dil konuşucularının edimsel performansı üzerindeki etkisini görmek amaçlanmıştır. Bu amaçla, Amerika Birleşik Devletleri'nde yabancı dil olarak İngilizce konuşan sekiz Türk araştırmaya katılmıştır. Katılımcılara, önce üç özür durumu bulunan bir söylem tamamlama testi verilmiştir. Katılımcılardan, bu durumlarda neler diyebileceklerini söylemeleri istenmiştir. Ardından, öğretme uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamada, İngilizcedeki yaygın özür stratejilerini içeren videoların ve bu stratejileri açık şekilde öğretmeyi amaçlayan açıklamaların bulunduğu ağ sayfaları verilmiştir. Katılımcılar, verilen sayfalarda bulunan videoları izlemişler ve açıklamaları incelemişlerdir. Bu uygulamadan sonra en az dört hafta beklenerek, ikinci test uygulanmıştır. Test zorluğundaki olası farklılık veya aşinalık etkisine karşın, katılımcılardan beşi testin birini ilk test olarak alırken üçü diğerini ilk test olarak almıştır. Daha sonra, katılımcıların iki testte kullandıkları ifadeler karşılaştırılmıştır. Sonuçlara göre, her katılımcı, ikinci testte verdikleri yanıtlarda ilk teste göre doğrudan öğretimi yapılan stratejileri daha çok kullanmıştır. Bu da, doğrudan öğretimin yabancı dil konuşucularının edimsel performansını etkileyebileceğini göstermektedir. Araştırmada, ayrıca, hedef toplumda kalış süresi ve dil öğrenme/kullanma süresi ile edimsel performans arasında bir ilişki gözlenmemiştir. Katılımcıların, ortalama 11,25 yıl dil öğrenme veya dil kullanma ve 2,8 yıl hedef toplumda kalış süreleri bulunmaktadır. Bu açıdan, katılımcıların, hedef toplumda bir süre yaşadıkları ve uzun zaman hedef dili öğrendikleri veya kullandıkları düşünüldüğünde, dile dolaylı maruz kalmanın başlı başına yeterli olmadığı sonucu çıkarılabilir.

Anahtar Kelimeler: Edimbilim, söz edimler, özür, doğrudan öğretim, video kullanımı**1. GİRİŞ**

Günümüzde anadilinden farklı bir dil konuşmak istisna değil yaygın olan bir durumdur ancak anadili farklı olan kişilerin yabancı bir dildeki iletişiminde sorunlar da çıkabilmektedir çünkü bir dildeki öğelerin bir çoğu için başka bir dilde aynı karşılığı bulmak mümkün olabilirken tüm öğeler için bu mümkün olmayabilir. Dillerde kültürel normlar tarafından belirlenen birçok yön de bulunmaktadır. Kültürel normlar dilin bazı yönlerinin o dili yabancı dil olarak konuşanlar tarafından anlaşılmasını güçleştirir. Bu sebeple farklı dil ve kültürden gelen kişiler, iletişim kurma stratejilerinde de farklılık gösterirler. Bir övgüye bir kültürdeki bireyin verebileceği yanıt bir başka kültürden gelenin verebileceğinden çok farklı olabilir çünkü biri övgüyü rahat bir şekilde kabul edebilirken diğer kültürde rahat bir şekilde kabul etmek

kabalığın veya kendini beğenmişliğin göstergesi sayılabilmektedir. Dil kullanımıyla ilgili bu tür sorunlar başka bir kültürün dilini yabancı dil olarak konuşan insanların karşılaştığı temel sorunlar arasında olabilmektedir. Örneğin, *I couldn't agree with you more* tümcesi katılmak fiilini olumsuz yapıda kullandığından İngilizce'yi yabancı dil olarak konuşanlarda yanlış anlaşılma yol açabilir, çünkü onlar bu sözü söyleyenin kendilerine katılmadığı ya da düşüncelerini onaylamadığı şeklinde yorumlayabilirler. Onlar yukarıdaki ifadenin tam anlamıyla onaylama anlamına geldiğini bilemeyebilirler. Bu yanlış anlama, istenmeyen sonuçlar ve durumlar için bir nedendir ve bunun sadece dilbilgisindeki yetersizlikten kaynaklandığı söylenemez. Esas olarak, dilin bağlamdaki kullanımıyla ilgili bilginin eksikliği yanlış anlamının sebebi sayılır. Bu bilgiyi bilme ve kullanma yetisine de edimbilim yetisi denir (Önalın ve Akpınar, 2018). Bu tür durumlardan kaçınmak için, edimsel bilginin öğretimi gereklidir.

2.EDİMBİLİM

Dil kullanımıyla ilgili sorunların önemini fark eden kimi araştırmacılar dilin edimbilimsel boyutunu çalışmışlardır ve edimbilimin çeşitli tanımları yapılmıştır. Örneğin, Crystal (1997) edimbilimi, “kullanıcıların bakış açılarından, özellikle de onların dil seçimleri ve sosyal iletişimde ortaya çıkan iletişim problemleri ve onların dil seçimlerinin dinleyen üzerindeki etkileri yönünden inceleyen dil araştırması” (s. 201) olarak tanımlar. Yılmaz (2020) tanımında bağlama vurgu yapar ve edimbilimin konusu olarak bağlam içerisinde dili kullanan bireyin amaçları ile o bağlamdaki koşulları dikkate alarak dilin incelenmesinden bahseder.

Diller bağlamlarda gerçekleşir. İşyerinde patronuyla konuşan birinin dilini şekillendiren belli bir bağlam olduğu gibi gazeteye makale yazan birinin kullandığı dili çerçeveleyen başka bir bağlam vardır. “Oğlum hasta” tümcesi okulda müdüre ya da öğretmene söylendiğinde başka bir işlev, hastanede söylendiğinde başka bir işlev, sizi davet eden komşuya söylendiğinde başka bir işlev yerine getirebilir. Bunlar göz önüne alındığında, bağlamın insanların belli bir zamanda hangi dilsel stratejileri kullanacaklarına karar vermelerine yardımcı olduğu söylenebilir. Dil çeşitlilikleri, saygı ve incelik kurallarındaki çeşitlemeler, ve daha fazlası bağlam tarafından belirlenir. Bu değişiklikler, aynı tümcelerin farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelebilmesini sağlar. Bir bağlamdaki çok ince bir ifade, diğer bir bağlama uygunsuz düşebilir. Genellikle, dilsel ve dil dışı öğeler, kullanılan dili ve anlamını belirlemede birlikte rol oynarlar. Bu açıdan, dil kullanan bir birey, her durum için bir çözümleme sürecinden geçer. Her durumda, katılımcıların birbirleriyle kıyaslanması ve ilişkinin simetrik olup olmaması, uzaklığı ya da durumun ciddiyetinin boyutu tamamıyla kişinin kullanacağı dil stratejilerini belirler (Hudson, Detmer ve Brown, 1995). Bu açıdan, sözcüklerin anlamına ya da uygunluğuna karar vermek hem konuşucu hem de dinleyici için bir yorumlama ve bilgi gerektirir. Bu sebeple, söz edimler, dil kullanımını yabancı dil konuşucuları için zorlaştırabilmektedir. Söz edimler, kısaca, insanların sözle yaptıkları eylemler olarak tanımlanabilir. Cohen (1996) ve İshihara ve Cohen (2010) tanımlarında, söz edimlerin iletişimde sosyal işlevler gerçekleştiren eylemler olduklarını belirtirler. Özür dilemek, rica etmek, reddetmek, teşekkür etmek gibi işlevler söz edimlerdir.

Konuşanlar söz edimleri kullandıklarında, bir şeyin değişmesini, bir şeyin gerçekleşmesini isterler ve dinleyeni etkileme çabası sergilerler. Söz edimler Austin'in (1962) kuramıyla bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Austin (1962) ifadelerin eylem kapasitesine göre üç

türe ayrıldığı fikrini ortaya atmıştır. Bunların ilki düzsözdür. Düz söz bağlamdan bağımsız olan eylem kapasitesidir. “Burası çok serin” ifadesinin düzsöz anlamı ortama ve ısıya gönderme yapar ve ortamın soğuk olduğudur. İkinci eylem edimsözdür. Edimsöz duruma ve de konuşucunun amacına göre değişebilen eylemdir. Örneğin, bu söz bağlama bağlı olarak kaloriferin açılmasıyla ilgili bir rica işlevi yerine getirebilir. Aynı ifade, başka bir bağlamda, ortamın serin olmasından dolayı bir önerinin yapılamayacağı anlamında bir reddetme işlevi görebilir. Edimsözün içerdiği güç önemlidir ama hiçbir ifade genel geçer güce sahip değildir. Farklı bağlamlarda farklı güce sahiptir. İşte bu güç karşılığını üçüncü eylem olan etkisözde bulur. Etkisöz belli bir bağlamda ifadeden doğan sonuç ya da etkiyi belirtir. Eğer bu ifadeden sonra kalorifer açılırsa, ifadenin o bağlamda etkisöz işlevinin gerçekleştiği söylenebilir.

Söz edimlerin işlevini yerine getirebilmesi için, bazı gerçekleştirme stratejilerinin olması gerekir. Gerçekleştirme stratejileri olmadan, etkisöz tetiklenemez ve söz edim işlevini yerine getirememiş olur. Örneğin, Ishihara ve Cohen (2010) özür söz edim setinin genel olarak en az beş stratejiden oluştuğunu ve bunların da özür ifadesi, sorumluluğu kabul etme, açıklama, telafi/tazmin etme önerisi, tekrarlamama sözü olduğunu belirtirler. Bu açıdan, sadece “kusura bakma” ifadesi nadiren başarılı bir özür işlevi yerine getirebilir. Bağlama bağlı olarak birçok durumda özür işlevi başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiş olmaz çünkü özür dilemeyi zorunlu kılan koşulun ciddiyetinin ne olduğu, yapılan hatanın derecesi, ve en önemlisi durumdaki bireylerin güç ilişkisi belirleyici etkenlerdir. Bu etkenlere göre uygun bir özür seçmek zorunludur. Bazen, samimiyet derecesi yüksek olan ve simetrik bir güç ilişkisi içinde olunan bireye “ya dostum affet beni” bir özür olabilecekken, “sayın arkadaşım, sizin bisikletinize binerken lastiğinin patlamasına sebep olduğum için fazlasıyla üzgünüm. Bunun bir daha olmayacağına dair sizi temin ederim. Bu durumu düzeltmek için ne gerekiyorsa yapacağım” çok ince olmasına rağmen uygun değildir. İşte özür gerçekleştirecek birey bütün bu koşulları değerlendirmelidir. Bütün bu stratejiler ayrı dilsel biçimler olarak öğrenilmelidir çünkü aynı söz edim için farklı dillerde farklı gerçekleştirme stratejileri gerekmektedir. Bu yüzden, kültürlerarası etkileşimde söz edim stratejilerinin etkili kullanımı zor bir eylemdir. Üstüne üstlük, söz edimlerin edinimi öğretme olmadan doğal ortamda yeterli derecede gerçekleşmeyebilir. İşte bu araştırmada söz edimlerin doğrudan öğretilmesinin etkisi incelenmektedir.

Bu çalışmada, doğrudan ve örtük öğretim kavramları İngilizce’de kullanılan *explicit* ve *implicit* kavramlarıyla ifade edilen kavramlara karşılık olarak benimsenmiştir. Bilinçli ve örtük veya açık ve örtük kavramları da tercih edilmektedir. Doğrudan ve örtük öğretim kavramlarını DeKeyser (2003) öğrenme ile ilgili farkındalığın varlığıyla ayırt etmektedir. Tanımında, öğrencinin öğretimin farkında olduğu durumları doğrudan öğretim, farkındalığının olmadığı durumları da örtük öğretim olarak tanımlar. Edimbilim alanında yapılan çalışmalarla ilgili makalesinde, Taguchi (2011) doğrudan öğretim modellerinin edimsel özelliklerin doğrudan açıklandığı ve pratiğinin yapıldığı, örtük öğretim modellerinin ise edimsel yapıların ve kullanımların dil girdisi içinde örtük bir şekilde sunulduğu uygulamalar içerdiğini belirtir. Nguyen vd. (2012) ise bu farklılıklara ek olarak açık ve örtük düzeltmeyi de eklemektedir. Makalelerinde, bu iki öğretim modelini edimsel yetinin öğretimi konusunda karşılaştırmışlardır. Doğrudan ve örtük öğretim yapılan grupların, kontrol grubundan daha başarılı olduğunu ve ayrıca doğrudan öğretim yapılan grubun örtük öğretim yapılan gruptan testlerin tümünde daha başarılı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Soler (2005) de araştırmasında

öğretimin faydalı olduğu ve doğrudan öğretimin örtük öğretime göre daha avantajlı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu eğilimin yaygın olduğu, Taguchi'nin (2015) tarama makalesinde ortaya konmuştur. Makalesinde, 58 adet öğretime dayalı araştırmayı gözden geçirmiş ve karşılaştırmıştır. Çalışmaların çoğunluğu edimsel öğretimin etkili olduğu sonucuna varmıştır. Bunun yanında, doğrudan ve örtük öğretimin kıyaslandığı çalışmalarda, iki öğretim modeli arasında fark bulmuş olan çalışmalar, biri haricinde doğrudan öğretimin daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Doğrudan öğretimin, örtük öğretimden daha etkili olduğu sonucuna ulaşan çalışmaların varlığı, Schmidt'in farketme hipotezini akla getirmektedir. Schmidt (1990) öğrenenin neyi öğrendiğini fark etmesinin dil edinimi için gerekli olduğunu söyler. Brezilya'da Portekizce öğrenen bir yetişkine ilişkin örnek vaka incelemelerinde, Schmidt ve Frota (1986, s. 281) hedef dildeki biçimlerin ediniminin öğrenenin bu biçimleri fark etmesiyle başlayabileceğini, ve bunun bir ön koşul olduğunu iddia ederler. Bu durum, edimsel bilgi öğretirken kullanılacak stratejiler hakkında fikirler verir. Uygulamalar, öğrencilerin dilsel girdiyi fark edip edinebilmeleri için, dilsel girdi bazı pekiştirici veya belirginleştirici öğeler içermelidir ki bu doğrudan öğretim de olabilir. İşte bu çalışmada, özür stratejilerinin açık ve doğrudan öğretiminin, yabancı dil konuşucularının edimsel performansı üzerinde bir etkisi olup olmayacağını araştırmak amaçlanmıştır.

3. YÖNTEM

Öğrenenlerin edimsel performansındaki değişimi test etmek için, iki adet söylem tamamlama testi tasarlanmıştır. Bir söylem tamamlama testi ile söz söylemek gereken durumlar verilir. Bu durumlar özür, rica, ret, övgü gibi söz edimler içerebilir. Söylem tamamlama testine, testin tasarlanma şekline göre sesli ya da yazılı cevap verilebilir. Katılımcılardan, verilen durumda ne söyleyebileceklerini düşünüp belirtmeleri istenir. Söylem tamamlama testiyle toplanan veriler, söylem performansı hakkında çıkarımlar yapabilmek için çözümlenir.

Bu araştırmadaki söylem tamamlama testleriyle özür verileri elde etmek amaçlanmış ve bunu elde etmek için her iki testte de katılımcıların sırasıyla arkadaşlarından, patronlarından ve eşlerinden özür dilemelerini gerektiren üç durum verilmiştir. İlk test ve ikinci testte benzer ama farklı durumlar verilmiştir. Katılımcıların 5 tanesine A testi ve 3 tanesine de B testi ilk test olarak verilmiştir. Bu da test zorluğunu ve aşinalık etkisini kontrol etmek için düşünülmüştür. Katılımcılar aynı testi iki defa görmedikleri için gösterebilecekleri ilerleme bildik bir test aldıkları ile açıklanamaz.

Araştırmada Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Türklerle bağlantıya geçilip araştırma hakkında bilgi verilmiştir. Bu arada, deneysel dersler hazırlanmış ve bu derslerde kullanılmak üzere özür durumlarını içeren videolar çekilmiştir. Bu videoları içeren ağ sayfaları hazırlanmıştır. Sonraki aşama bu sayfaları kullanarak özür stratejilerini öğretmek olmuştur. Öğretme açık olarak doğrudan yapılmıştır. Özür örtük olarak verilmemiştir. Örneğin, bir diyalogda geçen bir özü öğrenenlerin kendi başlarına anlaması beklenmemiştir. Özürün stratejileri tanımlanmıştır. Katılımcılara özürün stratejileri anlatılmış, bir özürün neler gerektirdiği açıklanmıştır. Bu tür bir açıklığın öğrencide farkındalık oluşturabileceği düşünülmüştür. Aksi örtük öğretme durumlarında, öğrencinin özür stratejilerinin farkına varması güç olabilir. Bu öğretme sürecinde, katılımcıların bazıları yoğun programları yüzünden araştırmayı tamamlayamamıştır. Sekiz katılımcı araştırmayı tamamlamışlardır. Daha sonra, en az dört

hafta beklendikten sonra ikinci test verilmiştir. Veri toplama işlemi bittikten sonra veriler analiz edilip kodlanmıştır.

Sekiz katılımcının hepsi de Türkçe konuşucusudur. Bir tanesi kadın olan katılımcıların, ortalama yaşları 27,6'dır. Amerika Birleşik Devletleri'nde ortalama kalış süreleri 2,8 yıldır. Hepsi de uzun zamandır İngilizce öğrenip konuşmaktadırlar. Ortalama İngilizce öğrenme/kullanma süresi 11,25 yıldır. Katılımcıların çoğu Türkiye'de önde gelen üniversitelerde İngilizce eğitim gördüklerinden, uzun süredir akademik alanda İngilizce kullanmaktadırlar.

4. BULGULAR

Birinci durumda katılımcılardan, bir arkadaşından onu havaalanına bırakmayı unutmaları ya da üniversitenin kayıt bölümüne belgelerini teslim etmeyi unutmaları konusunda arkadaşlarından özür dilemesi isteniyor. Her iki durumda da önemli mağduriyete sebep olan kişiler olarak özür dilemeleri beklenir. Katılımcıların yanıtları temel beş strateji düşünülerek değerlendirilmiştir. Bu stratejiler, özür sözü kullanma, açıklama yapma, sorumluluk üstlenme, sorunu gidermeyi veya kaybı karşılamayı önerme ve hatanın tekrarlanmamasına ilişkin söz verme şeklindedir. Bu demek değildir ki salt bu stratejileri kullanmak yeterli ve başarılı bir özür işlevi yerine getirir. Bağlam ve durum içerisinde etkili olan bireylerin, olayın, ortamın, vb. özrü şekillendireceği açıktır. Ancak, bu araştırmadaki durumlar düşünüldüğünde, bu temel stratejilerden yüksek seviyede yararlanılması beklenir. Her dilde farklılık gösterebilen stratejiler için, bu araştırmada İngiliz dilindeki temel beş tanesi hedef seçilmiştir. Sonuçta, her katılımcı hem ilk testte hem de ikinci testte özür sözü kullanmışlardır. Benzer şekilde, hem ilk test hem de ikinci testte beş katılımcı açıklama yapmıştır. Ancak, katılımcılar, sorumluluğu üstlenme, kaybı giderme veya telafi teklif etme ve hatanın tekrar etmeyeceğine söz vermede artış göstermişlerdir. İlk testte sadece üç katılımcı sorumluluk üstlenme ve telafi önerme ifadeleri kullanmışken, ikinci testte altı katılımcı bu ifadeleri kullanmışlardır. Bunun yanında, hiçbir katılımcı ilk testte hatanın tekrar etmeyeceğini garanti etmemişken dört tanesi ikinci testte bu garantiyi vermişlerdir. Katılımcıların ikinci testteki yanıtları özür işlevini yerine getirmeye daha yakın söz edimlerdir.

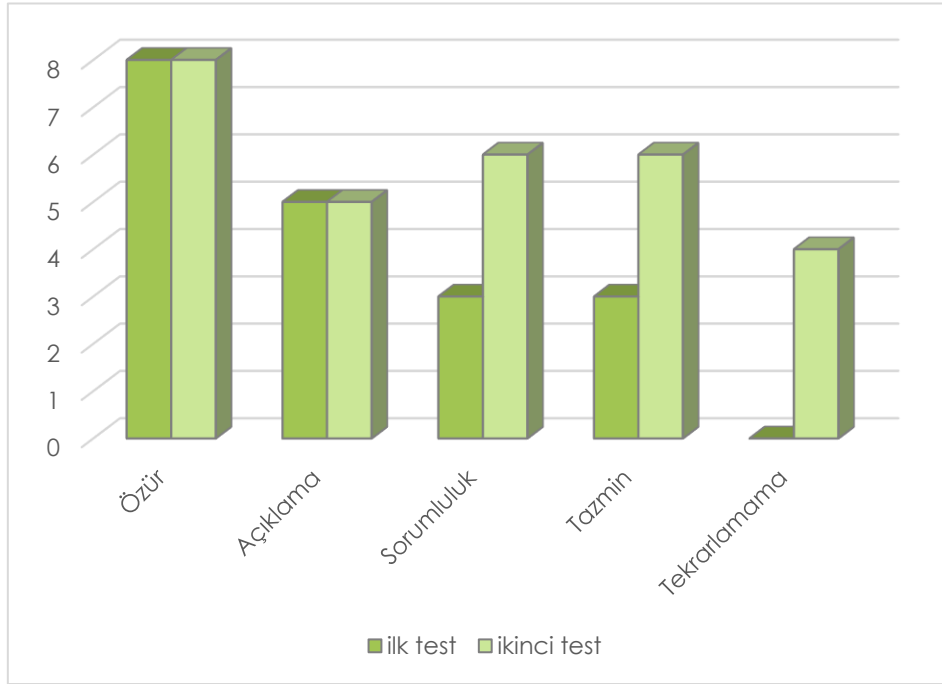
Çizelge 1

Arkadaştan özür dileme durumu

	İlk test (s=8)	İkinci test (s=8)
Özür	8 (100)	8 (100)
Açıklama	5 (62,5)	5 (62,5)
Sorumluluk	3 (37,5)	6 (75)
Tazmin	3 (37,5)	6 (75)
Tekrar etmeme	0 (0)	4 (50)
Toplam strateji sayısı	19	29

Görsel 1

Arkadaştan özür dileme durumunda strateji sayıları

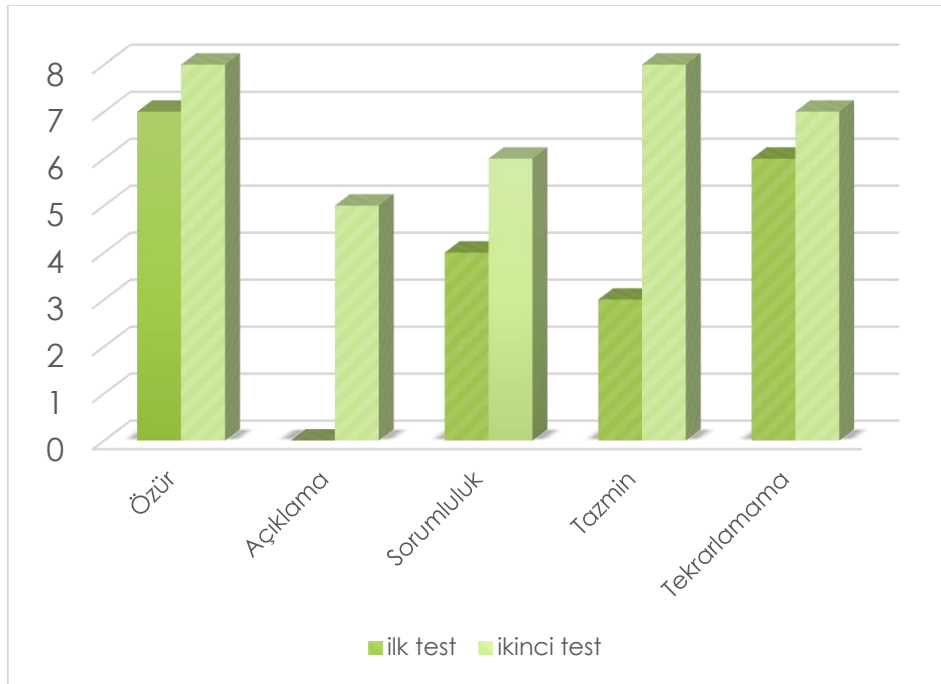

Örneğin, katılımcılardan RB'nin ilk testteki ifadesi şudur; *"I am sorry that I forgot to submit your document"* (Evraklarını teslim etmeyi unuttuğum için üzgünüm). Verilen durumda kişi, arkadaşının belgelerini üniversiteye teslim etmeyi unutarak, mağduriyetine sebep olmuştur. Zararın derecesi yüksektir ve daha fazla özür stratejisi kullanılması beklenir. Aynı katılımcının ikinci test sonucunda daha kapsamlı bir özür sunabildiği görülmüştür. İkinci testte verilen durumda kişi, sabah kalkamayarak arkadaşını havaalanına bırakmayı unutmuş ve bu nedenle arkadaşı çok önemli bir toplantıyı kaçırmıştır. İkinci testte özrü şu şekildedir: *"I am terribly sorry. I know I shouldn't have forgotten to take you. I will do anything to make the things the same"* (Fazlasıyla üzgünüm. Seni bırakmayı unutmamalıydım. Sebep olduğum şeyleri düzeltmek için elimden geleni yapacağım). Özrü İngilizcede kusursuz olmasa da, katılımcı daha fazla strateji kullanarak kabul edilir bir özür ifadesi kullanabilmiştir. Bu verilen durumda katılımcıların daha fazla ve daha uygun özür stratejileri kullandıkları gözlenmiştir.

Verilen ikinci durumda, bütün stratejilerde artış gözlenmiştir. Normal olarak, önemli bir hatadan ötürü patrondan özür dilemek bütün stratejilerin kullanmasını gerektirebilmektedir. Örneğin, durum açıklanmalı, sebebi belirtilmelidir. Katılımcıların hiçbiri ilk testte bunu yapmamıştır. İkinci testte ise katılımcıların beşi açıklama yapmıştır. İlginçtir ki katılımcıların biri ilk testte bir özür sözü kullanmamıştır. İkinci testte ise katılımcıların tamamı özür sözü kullanmıştır. İlk testte dört katılımcı sorumluluğu kabul etmişken ikinci testte altısı sorumluluk ifadesi kullanmıştır. Diğer önemli bir değişim telafi önerisinde olmuştur. Yalnızca üç katılımcı ilk testte kaybı giderme ve karşılama önermişken, ikinci testte bütün katılımcılar kaybın giderilmesiyle ilgili söze yer vermişlerdir. Hatanın tekrar etmeyeceğine dair altı katılımcı ilk testte garanti vermiştir, ikinci testte ise yedi katılımcı böyle bir söz kullanmıştır.

Çizelge 2*Patrondan özür dileme durumu*

	İlk test (s=8)	İkinci test (s=8)
Özür	7 (87,5)	8 (100)
Açıklama	0 (0)	5 (62,5)
Sorumluluk	4 (50)	6 (75)
Tazmin	3 (37,5)	8 (100)
Tekrar etmeme	6 (75)	7 (87,5)
Toplam strateji sayısı	20	34

Görsel 2*Patrondan özür dileme durumunda strateji sayıları*

Katılımcılardan IEA'nın yanıtlarına bakılınca, farklılıklar görülebilir. İlk testte bazı kanıtları kaybettiğinden ötürü davayı kaybeden hukuk şirketinde çalışan bir avukat rolüyle patronundan özür dilemesi istenmiştir. Şu şekilde özür diler: “*Mr. X, I know that it is my responsibility to keep the proofs, but this unexpected event happened. You know that I’m a responsible person from my proceeding cases. I want to make sure you that this will never happen again*” (“X. Bey, kanıtları saklamanın benim sorumluluğum olduğunu biliyorum ama bu beklenmedik olay oldu. Devam eden [önceki] davalarımın benim sorumluluk sahibi olduğumu bilirsiniz. Bunun asla tekrar etmeyeceğine dair sizi temin ederim”). Katılımcı, birkaç strateji kullanmıştır ve stratejiler uygundur ancak kişinin herhangi bir özür ifadesi kullanmaması dikkat çekmektedir. Aynı kişiden ikinci testte, para transferi sırasında hatasıyla şirketin para kaybına sebep olan bir çalışan rolüyle patronundan özür dilemesi istenir. Kişinin özür ifadesi şu şekildedir: “*Mr. X, I apologize that my mistake caused a money loss for our*

company. It is completely my fault. I don't do such mistakes usually, but it happened because I was sick that day, I want to ensure you I will make it up for our company and this will never happen again" (X. Bey, yaptığım yanlışın şirketimize para kaybettirdiği için özür diliyorum. Bu tamamen benim hatam. Genellikle böyle hatalar yapmam, ama o gün hasta olduğumdan böyle oldu. Şirketimizin bu kaybını karşılayacağıma ve de bu hatanın tekrar etmeyeceğine dair size söz veriyorum"). İkinci durumda da birinci durumdaki gibi katılımcılarda özür dileme stratejilerini kullanmada artış olmuştur.

Üçüncü durumda, bütün stratejilerde ilerleme gözlenmiştir. Ama, diğer iki durumdan daha az strateji kullanılmıştır. Bunun nedeni de yakınlık derecesi yüksek bir ilişki türü olan eşlerinden özür dilemelerinin istenmesi olabilir. İlk testte yalnızca dört katılımcı özür ifadesi kullanmıştır. İkinci testte bu yedi katılımcıya çıkmıştır. Bunun yanında, üç katılımcı ilk testte açıklama ifadesi kullanmışken, ikinci testte açıklama sözü kullananların sayısı yedidir. Ayrıca, ilk testte hiçbir katılımcı sorumluluk ifadesi kullanmamışken ikinci testte iki katılımcı sorumluluk üstlendiğini gösteren ifadeler kullanmıştır. Diğer iki stratejiye bakılınca da artış görülür. Kaybın giderilmesini veya karşılanmasını üstlenenlerin sayısı dörtten yediye; hatanın tekrar edilmeyeceğine dair söz verenlerin sayısı da birden üçe çıkmıştır.

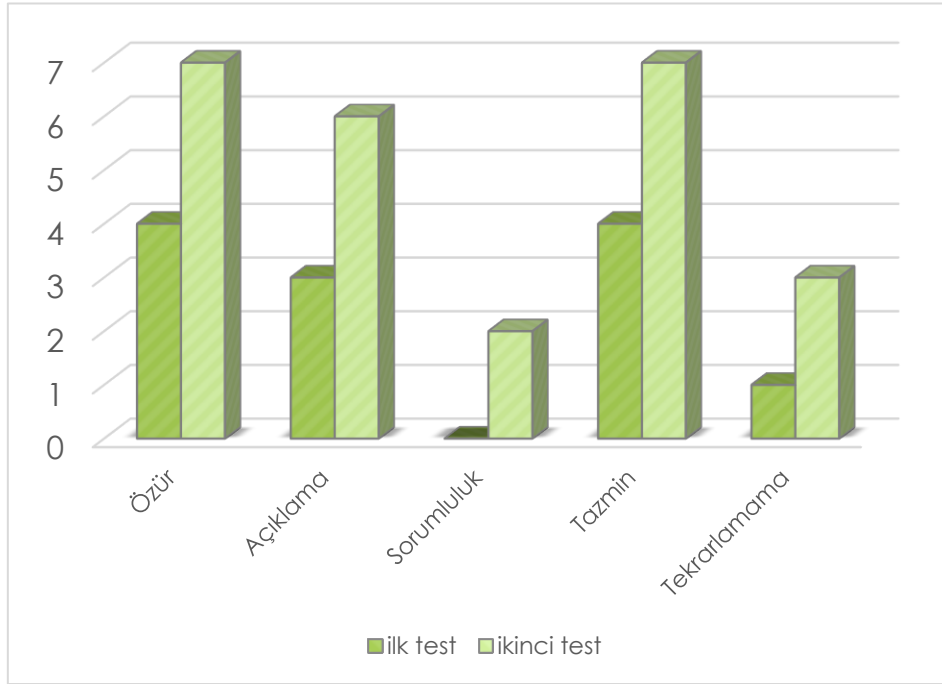
Çizelge 3

Eşten özür dileme durumu

	İlk test (s=8)	İkinci test (s=8)
Özür	4 (50)	7 (87,5)
Açıklama	3 (37,5)	6 (75)
Sorumluluk	0 (0)	2 (25)
Tazmin	4 (50)	7 (87,5)
Tekrar etmeme	1 (12,5)	3 (37,5)
Toplam	12	25

Görsel 3

Eşten özür dileme durumunda strateji sayıları

Bu durum için, RB evlilik yıldönümünü unuttuğu için eşinden özür dilerken “*Well, you have got one more thing to blame me. Unfortunately, I forgot our anniversary*” (Şey, beni suçlayabileceğin bir şeyin daha var. Ne yazık ki, evlilik yıldönümümüzü unuttum) demiştir. Aynı kişi ikinci testte ise, doğum gününü unuttuğu eşinden şu şekilde özür diler: “*I am so sorry honey. I know this is very important for you. I will buy your present a bit late this year, but I promise that next time, it won't happen so*” (Çok çok özür dilerim tatlım. Bunun senin için ne kadar önemli olduğunu biliyorum. Bu yıl hediyeni biraz geç alacağım, ama söz veriyorum gelecek sefere, öyle olmayacak). Bu durumda, yalnızca bir katılımcıda olumlu bir değişim gözlenmemiştir. Katılımcının ilk test ve ikinci test yanıtları sırasıyla şu şekilde gerçekleşmiştir. “*You forgot my birthday as far as I remember 2 years ago and I didn't say any word about that. Please, tolerate me for now*” (Yanlış hatırlamıyorsam 2 yıl önce sen de benim doğum günümü unutmuştun ve ben sana bir tek kelime bile etmemiştim. Lütfen sen de bu sefer anlayış göster) ve “*Last year, you forgot the anniversary, so this year I have the right to forget*” (Geçen yıl, sen yıldönümümüzü unutmuştun, bu yıl da benim unutmaya hakkım var).

Kullanılan bütün özür stratejilerini düşününce, katılımcılar ilk testte bu araştırmada bakılan yaygın stratejilerden toplam 51 strateji kullanmışlardır. Bu rakam ikinci testte 88'e çıkmıştır. Yüzde 70 üzerinde gerçekleşen bu artış uygulanan öğretimle açıklanabilir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırma sonuçları üç durumda da katılımcıların öğretimden etkilendiklerini göstermiştir. Öğretim kapsamında sunulan stratejilerin ikinci testte daha çok kullanılması bunu göstermektedir. Bunun yanında, sonuçlar, katılımcıların doğal ortamda söz edimleri öğrenmelerinin kendiliğinden gerçekleşmediğini de gösterebilir. Okul, dil öğrenme/kullanma süresi ve dilin konuşulduğu yerde kalış süresinin, ilk test cevaplarına bakınca, edimsel

performansın gelişmesini bu katılımcılar açısından sağladığı söylenemez. Altı yıl ile 20 yıl arasında dil öğrenme/kullanma yılı ve 8 aydan 8 yıla kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde kalış süreleri olmasına rağmen, ilk testte çok uygun olmayan özürler kullanabilmişlerdir. Örneğin, 15 yıldır İngilizce öğrenen/kullanan ve ABD'de 4 yıldır yaşayan bir katılımcının ilk testte verdiği yanıt şöyledir: *"I am so sorry about that. Shit happens. I promise that I will clean up another future shit, which is so tough."* ("Bu konuda üzgünüm. Böyle can sıkıcı şeyler oluyor. Bundan sonra da böyle can sıkıcı şeyler olduğunda hepsini temizleyeceğime söz veriyorum, zor olsa da"). Bu ifadenin, patrona özür durumunda söylendiği düşünüldüğünde, argo sayılabilecek bir ifadedir ve duruma uygun değildir.

Bu tür durumlara verilebilecek olası uygun yanıtların mantığı açıklandıktan sonra, aynı katılımcı benzer bir duruma ise şu yanıtı vermiştir: *"I am terribly sorry that I made this mistake. I was confident that I would not cause that. I will try to do whatever it takes to recover. I am not supposed to do that mistakes, but I promise that it won't happen and I try to recover"* (Bu hatayı yaptığım için gerçekten çok üzgünüm. Böylesi bir şeye sebep olacağımı hiç düşünmemiştim. Bunu düzeltmek için elimden geleni yapacağım. Bu tür hataları yapmamam gerektiğini biliyorum, ve tekrar olmayacağına dair de size söz veriyorum ve bu durumun üstesinden gelmeye çalışacağım"). Böylesi yanıtlarda strateji kullanımı açısından katılımcıların hemen tümünde olumlu gelişmeler görmek mümkündür. Yukarıda da değinildiği gibi farketme hipotezine (Schmidt, 1990; Schmidt ve Frota, 1986) göre, dil ediniminin gerçekleşmesi için farketme önemli rol oynamaktadır. Farketmeyi tetikleyebilecek konulardan biri de öğretimdir (Cross, 2002). Bu araştırmada da, katılımcıların öğretime yanıt verdikleri gözükmektedir. Öğretimin, katılımcıların edimsel özelliklerin farkına varmasına katkı yaptığı söylenebilir. Bu açıdan da araştırmanın sonuçları, açık/doğrudan öğretimin etkinliğini gösteren çalışmalara (örn. Nguyen vd. 2012; Soler, 2005) benzer gerçekleşmiştir.

Söz edimlerin öğrenilmesinde dilsel, sosyal ve kültürel farklılıklardan doğan zorlukları etkileyen etkenler çeşitlidir. Bu zorlukları aşmak için, öğretmenler, öğrencilerin diller ve kültürler arasındaki farklılıkları fark etmelerine yardımcı olacak yöntemler uygulamalıdır. Video kullanımı öğrencilerin ana dil konuşucularının söz edimleri kullanırken ne tür stratejiler kullandığını fark etmelerini sağlayabilir. Bu çalışmada, öğretim uygulamasında özür içeren videolar kullanılmıştır. Katılımcıların bir kısmı videolardaki ifadeleri kullanma eğilimi göstermiştir (örn. *I am terribly sorry..., I was confident that I would remember*). Brock ve Nagasaka (2005, s. 24) "video, öğretmenlerin öğrencilerinin edimlerini deneyimlemelerine ve gözlemlemelerine yardımcı olmak için sahip oldukları en zengin kaynaklardan biridir" demektedir ki bu araştırmanın sonuçları bu ifadeyi destekler yöndedir. Bu açıdan, video kullanarak söz edimleri öğretmek başarılı bir yöntem olabilir. Yapılması gereken dil öğrenenlerin insanlarla konuşurken kullanabilecekleri dilsel biçimleri, uygunluk ve incelik kurallarını fark etmelerini sağlamaktır. Buna ek olarak, durumları ve sosyal etkenleri de fark etmeleri sağlanmalıdır. Söz edimleri video kullanarak öğretmek bu amaçlara ulaşmayı sağlayabilir. Hem yapılar, durumlar hem de sosyal yönler öğretilir çünkü video bir bağlam oluşturmayı ve de belli bir dil kullanımının uygun sayılabileceği bir durum betimlemeyi sağlar.

Bununla birlikte, araştırma söz edimlerin öğretilmesiyle ilgili sonuçlar sunsa da araştırmanın önemli sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, araştırma Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Türklerle yapıldığından, yeterli katılımcı sayısına ulaşamamış ve yorumlayıcı istatistik kullanılamamıştır. Bu nedenle, sonuçların genellenmesi mümkün

değildir. Ayrıca, yine az sayıda katılımcıya ulaşılmış olmasından karşılaştırma ve kontrol grupları kurgulanamamıştır. Dolayısıyla, sonuçların öğretim etkinliğinden kaynaklandığı, kontrol grubu olmamasından dolayı, kesin olarak söylenemez. Ayrıca, katılımcılarla bireysel zaman bulup uygulama yapıldığından öğretim programı uygulanamamış, her katılımcı ile bir kez öğretim uygulaması yapılabilmektedir. Buna rağmen her iki testteki sonuçlara bakıldığında, en azından bu katılımcılar açısından öğretimin strateji kullanımlarını etkilediği gözlenmiştir. Strateji kullanma sayıları doğrudan özrün daha uygun olduğu sonucunu doğurmasa da, özür ifadeleri incelendiğinde, ikinci testteki özürlerin, potansiyel olarak daha uygun ifadeler olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, her ne kadar araştırmanın bulguları genellenemese de, öğretmenlerin, söz edimlere derslerinde yer vermelerinin ve onları açık bir şekilde öğretmelerinin faydalı olacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford University Press.
- Brock, M. N., & Nagasaka, Y. (2005). Teaching pragmatics in the EFL classroom? SURE you can. *TESL Reporter*, 38(1), 17-26.
- Cohen, A. (1996). Speech acts. In S. McKay & N. Hornberger (Eds.), *Sociolinguistics and language teaching* (pp. 383-420). Cambridge University Press.
- Cross, J. (2002). 'Noticing' in SLA: Is it a valid concept? *TESL-EJ*, 6(3), 1-9.
- Crystal, D. (1997). *English as a global language*. Cambridge University Press.
- DeKeyser, R. (2003). Implicit and explicit learning. In C. Doughty & M. Long (Eds.), *The handbook of second language acquisition* (pp. 313-348). Blackwell.
- Hudson, T., Detmer, E. & Brown, J. D. (1995). *Developing prototypic measures of cross-cultural pragmatics*. National Foreign Language Resource Center.
- Ishihara, N., & Cohen, A. D. (2014). *Teaching and learning pragmatics: Where language and culture meet*. Routledge.
- Nguyen et al. (2012). The relative effects of explicit and implicit from-focused instruction on the development of L2 pragmatic competence. *Journal of Pragmatics*, 44(4), 416-434.
- Önalan, O. & Akpınar, K. D. (2018). Edimbilim ve dil öğretimi. In H. Yılmaz, E. Yücel & S. D. Üğüten (pp. 59-68), *Yabancı dil öğretimine genel bir bakış*. Çizgi Kitabevi.
- Schmidt, R., & Frota, S. (1986). Developing basic conversational ability in a second language: A case study of an adult learner of portuguese. In R. Day (Ed.), *Talking to learn: Conversation in second language acquisition* (pp. 237-326). Newbury House Publishers.
- Schmidt, R. W. (1990). The role of consciousness in second language learning. *Applied Linguistics*, 11(2), 129-158.
- Soler, E. A. (2005). Does instruction work for learning pragmatics in the EFL context?. *System*, 33(3), 417-435.
- Taguchi, N. (2011). Teaching pragmatics: Trends and issues. *Annual Review of Applied Linguistics*, 31, 289-310.
- Taguchi, N. (2015). Instructed pragmatics at a glance: Where instructional studies were, are, and should be going. *Language Teaching*, 48(1), 1-50. <https://doi.org/10.1017/S0261444814000263>
- Yılmaz, E. (2020). *Edim bilimine giriş: Kavram-kuram-uygulama*. Pegem Akademi.

TÜRKİYE’DE EĞİTİM AÇISINDAN BİLGİ TOPLUMU YAPISINA GEÇİŞİ ENGELLEYEN EĞİTİM FELSEFESİNDEN KAYNAKLANAN ETKENLER VE ÇÖZÜM MODELİ¹

**Dr. Öğretim Görevlisi
HASAN BOZASLAN**

Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,

ÖZET

İnsanoğlu toplumsal dönüşüm sürecinde dördüncü Toplum türü olarak bilgi toplumuna geçiş yapmıştır. 21 yüzyıldaki bilgi sektöründeki ve teknolojik gelişmeler ışığında toplumlar beşinci toplum türüne doğru değişim sürecine de girmişlerdir. Ülkelerin toplum türü yapısına uygun kurumları oluşturmada diğer toplum türüne geçişi zor olacaktır. Toplumlar; ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve eğitim gibi ülkenin devamlılığını sağlayan sistemlerden oluşmaktadır. Şüphesiz bir toplumu oluşturan sistemlerin en önemlilerinden biri eğitim sistemidir çünkü eğitim sistemleri, toplumların bir üst toplum türüne geçmesini kolaylaştırma kapsamında nitel ve nicelik olarak güçlü konumdadırlar. Her eğitim sistemini de oluşturan bir eğitim felsefesi bulunmaktadır. Toplumlar bir üst toplum türüne dönüşürken var olan sistemlerinden kaynaklanan engellerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu engeller, toplumların diğer üst topluma dönüşmesini engellemektedir. Bu araştırmada, Türkiye’nin eğitim açısından Bilgi Toplumu yapısına geçişini engelleyen Eğitim Felsefesinden kaynaklı etkenler incelenmiştir. Araştırmada kullanılan yöntem betimsel analizdir. Araştırmanın birinci bölümünde eğitim açısından Türkiye’nin bilgi toplumu yapısına geçişine engel olan esasici ve daimici eğitim felsefelerinden kaynaklanan sorunlar irdelenmiştir. Araştırmanın ikinci bölümünde ise eğitim açısından Türkiye’nin bilgi toplumu yapısına geçişini sağlayacak Eğitim Felsefesinden kaynaklı engelleri ortadan kaldıracabilecek nitelikte çözüm modeli sunulmuştur. Üçüncü bölümde ise sonuç ve önerilere değinilerek çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi toplumu, Bilgi Toplumu Eğitimi, Eğitim Felsefesi

¹ Bu Çalışma, “BOZASLAN, Hasan (2019). Eğitim Açısından Türkiye’de Bilgi Toplumu Yapısına Geçiş Engellenen Faktörler. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya, (Danışman: Prof. Dr. Feridun Merter)” doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş yapan ülkelerin bilgi toplumuna uygun bir eğitim anlayışına yöneldikleri görülmüştür. Bilgi toplumuna uygun insan profilini ve ülkenin var olan sistemlerini güncelleme yolu eğitim sisteminden geçmektedir. Eğitim sistemleri ülkelerin vatandaşlarını kendi amaç ve sistemlerine uygun olarak yetiştirmekle görevlidirler. Her toplum türünün de kendine ait olan felsefi akımı ve eğitim felsefesi vardır. Bu felsefi akımlar toplumun oluşmasına yön verirken aynı zamanda eğitim felsefelerini de belirlemektedir. Eğitim felsefeleri eğitim programlarına rehberlik etmektedir. Eğitim programlarına yerleştirilecek kazanımlar, ülkenin yeni yetişen nesillerinin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanlarında yapılandırılacaktır. Araştırmamız Türkiye’de eğitim açısından bilgi toplumu yapısına geçişi engelleyen eğitim felsefesinden kaynaklanan etkenleri irdelemektedir.

Bilgi Toplumunda Eğitim Felsefesi

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş modern eğitimin de başlangıcı olmuştur. İdealizm ve Realizm felsefi akımların doğrultusunda oluşan Daimici ve Esasici eğitim felsefeleri, Tarım toplumu ve Sanayi toplumlarının eğitim sistemlerine yön vermiştir. Modern eğitim, sanayi toplumunda eğitim sisteminin ana felsefesini esasici eğitim anlayışı olarak uygulamıştır. Esasici eğitimde kitlesel eğitim, sıkı çalışma, disiplin ön plana çıkarken bireyselleştirilmiş eğitim geri planda kalmıştır. Buhar makinesinin bulunmasıyla başlayan sanayi toplumu yerini, bilişim teknolojilerindeki gelişmelerle bilgi toplumuna bırakmıştır. Bilgi toplumundaki eğitim anlayışı, sanayi toplumundaki eğitim anlayışından farklılaşarak daha çok bilgi sektörüne yönelik kazanımlarla donatılmış ve daha bireysel bir bakış açısıyla tasarlanmıştır. Bilgi toplumunda okul yaşamın ta kendisidir anlayışıyla pragmatizm ve egzistansiyalizm felsefi akımları eğitim sistemine yön vermiştir. “Sanayi toplumunun eğitim sistemi, esasici eğitim felsefesinden oluşmuştur. Bilgi toplumunun eğitim sistemini, yeniden kurmacılık ve ilerlemeci eğitim felsefesi oluşturmuştur” (Küçüköğlü ve Bay, 2007: 1-20).

Bir toplum aşamasından daha ileri bir toplum aşamasına toplumu taşıyabilmek için toplumu yönetenler toplumun ekonomik, kültürel, hukuk, politik, din gibi sistemlerinde reformlar yapmışlardır. Bu reformların oluşmasında yeniden kurmacılık eğitim felsefesi kullanılmıştır. “Yeniden kurmacılık eğitim felsefesi; toplumsal değişim ve reformların oluşmasını sağlamaktadır” (Oktaylar, 2015: 75). Bilgi toplumunda kullanılan eğitim

felsefelerinden birincisi yeniden kurmacı eğitim felsefidir. Bu eğitim felsefesi, özgürlüğü ön plana çıkaran egzistansiyalizmin etkisiyle eğitim sistemine yansımıştır.

Bilgi toplumunun eğitim sistemini oluşturan diğer eğitim felsefesi ise, ilerlemeci eğitim felsefesidir. İlerlemeci eğitim felsefesi; kitle eğitiminden çok bireyin ihtiyaçlarına yönelik tasarlanan, öğretmeni rehber ve bireyi aktif kılan, bilgi sektörüne yönelik becerileri kazandırmaya yönelik bir eğitim anlayışıdır. “İlerlemeci eğitim felsefesi; problem çözme, öğrenci merkezli eğitim, yapılandırılmış bilgi, bilgi üretimi, aktif öğrenme, bireyselleştirilmiş öğretim gibi kavramlarla ilişkilidir” (Yurdakul, 2012: 56).

Yukarıdaki bilgiler ışığında Tablo 1 oluşturulabilir.

Tablo 1. Sanayi Toplumu ve Bilgi Toplumu Eğitim Felsefesi

	Sanayi Toplumu	Bilgi toplumu
Eğitim Felsefesi	Daimicilik Esasicilik	İlerlemecilik Yeniden Kurmacılık

Bilgi toplumu eğitim felsefesinin ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık eğitim felsefesi olduğu Tablo 1’den anlaşılmaktadır. Bilgi toplumunda istendik olan birey türü; hayal gücü, yaratıcılık, özgüven, özdenetim, özmotivasyon, özdisiplin değerleri yüksek, herkes gibi olmayan, farklı düşünen, davranan ve üreten bireylerdir. Bilgi çağının getirdiği değişmeyi karşılayacak eğitim anlayışı da insanı bir bütün olarak gören ve insan merkezli hümanist eğitim anlayışıdır (Şahin, 2004: 1). Yukarıda bahsedilen nitelikleri karşılayabilecek eğitim felsefesi, ilerlemeci ve yeniden kurmacılık eğitim felsefesidir. İnsanı merkeze alan eğitim felsefeleri daimicilik ve esasicilik eğitim felsefeleri değildir. Bu felsefeler bireysel eğitimden ziyade politeknik eğitim yani kitlesel eğitimi savunur. İlerlemeci ve yeniden kurmacılık eğitim felsefeleri öğrenci merkezli eğitimi savunmaktadır. Yeniden kurmacılık eğitim felsefesinin toplumu değiştirme yönü, bilgi toplumlarındaki sürekli değişimle örtüşmektedir.

Bilgi toplumu eğitim felsefeleriyle yani İlerlemeci ve Yeniden Kurmacı eğitim felsefeleriyle hazırlanmış bir eğitim programının çıktısı olan bireyde olması gereken nitelikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Öğrenmeye odaklı olarak kendini sürekli yenileyebilme,
- Yaratıcılık becerilerini mesleğinde ve günlük yaşamında etkin kullanma,

- Bilimsel Belgelere dayalı olarak Eleştirel düşenebilme,
- Karşılaştıkları sorunları çözebilecek bilgi, beceri ve tutuma sahip olma,
- Demokratik tutumlar çerçevesinde iletişim becerilerini etkili kullanma,
- Bilişim teknolojileri becerilerini etkin kullanabilme,
- Bilgi okuryazarı olarak ihtiyaç duyduğu bilgilere ulaşabilme, bilgiyi paylaşma, bilgiyi depolama ve bilgiyi pazarlama,
- Hayatboyu öğrenme çerçevesinde mesleğinde ve günlük yaşamda kendini dinamik yapıda tutma,
- Karşılaştıkları sorun veya konularda esneklik ve uyum çerçevesinde olma,
- Yenilenen küresel dünya koşullarında Girişimcilik becerilerini kullanma,
- Bilişsel, Duyuşsal ve Psikomotor alanlarda kendi kendini yönetebilecek öz yönetim becerilerine sahip olma ve kullanma,
- Kültürlenme ve kültürleşme kavramları çerçevesinde kültürler arası becerileri kullanabilme,
- Günlük yaşamda ve iş dünyasında sorumluluğunu bilme,
- Kendi Alanında veya ilgi duyduğu bir konuda bilgi üretme becerilerine sahip olma,
- İnsanların farklı kültür ve görüşlerde olabileceğini düşünerek demokratik düşünme becerilerine sahip olma ve duygularını yönetebilme,
- Dünyada etkin kullanan yabancı dilleri kullanabilme,
- Bilişsel, Duyuşsal ve Psikomotor alanlarda üst düzey düşünme, tutum ve psikomotor becerilerine sahip olma,
- Günlük hayatta ve olası mesleki durumlarla karşılaştıklarında öğrenmeyi öğrenme becerilerini kullanma,
- Yaratıcı düşünme becerilerini kullanma,
- Farklı bakış açısıyla olaylara çok yönlü bakabilme,
- Kuantum düşünme becerilere sahip olma,
- Uluslararası ekonomi, sosyal gibi alanlarda iş birliklerine açık olmaktır.

Türk Eğitim Sistemi ve Eğitim Felsefeleri

Türkiye'nin bilgi toplumuna geçiş süreci 1990'lı yıllardan itibaren başlamıştır. Bilgi toplumuna geçiş için Kaygısız tarafından yapılan araştırmada, Türkiye'de kopyacılık yerine bilgi üretme gerekliliği fark edilememiştir. Sadece eğitim felsefesinde değil hemen hemen her alanda Türkiye'de uzun süredir "nakilcilik" (aktarmacılık) varlığını göstermiş; yaratma çabasına

girişime karşı çıkılmış; "çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma" hırsı ile "aktarmacılık" birleşiverince ilerlemeyi güçleştirmiştir" (Kaygısız, 1997: 13). 1997 yılında yapılan bu araştırma, Türkiye'nin uyguladığı eğitim felsefesinin Daimicilik ve Esasicilik olduğuna işaret etmekte ve bu iki felsefi akımın toplumsal ilerlemeyi ve gelişmeyi engellediği belirtilmektedir.

Türk Eğitim Sisteminde bilgiyi ezberletme, kitabi bilgileri bireylerin zihnine koyma anlayışı, bireyleri bilgi üretiminden çok var olan bilginin hafızalara yerleştirme anlayışı önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bilgi toplumu eğitiminde bilgilerin yapılandırılması, bilgiye ulaşma yollarının öğretilmesi, bilgi üretilmesi gibi uygulamalar var iken, Türkiye'de uygulamalar biraz daha farklı durumdadır. Gedikoğlu'na göre eğitim sistemimizde ezbercilik egemendir. Geçer not almak için ezberlenen bilgi kalıcı olmamakta, bir süre sonra hafızadan silinmektedir. Eğitim sistemi öğrencilere çok sayıda bilgiyi ezberletmektir (Gedikoğlu, 2005: 75). Eğitim sistemleri günlük hayatta karşılaşılabilecek sorunları çözmeye yönelik becerileri bireye kazandırdığında toplumsal dönüşümler olumlu yönde ilerleyecektir.

Türk Eğitim Sistemi'nde bilgi toplumu yapısına uygun bir eğitime yönelik bir eğitim felsefesinin izleri tam olarak görülememektedir. Eğitim sisteminde hala geçerliğini yitirmiş ve işlevsel olmayan bilgilerin aktarımı, düz anlatım tekniğiyle devam etmektedir. Şahin'e göre sınıflarda; kitap diye adlandırdığımız sadece yazılı kaynaklarla, düz anlatım yöntemiyle çağ dışı kalmış faydasız bilgileri gencecik beyinlere aktarma devam etmektedir (Şahin, 2004: 4). Türk Eğitim Sistemi'nde bilgi toplumu eğitime yönelik eğitim felsefesi, Türk Eğitim Sistemini bilgi toplumu eğitim sistemine dönüşümünü sağlamada yetersiz kalmaktadır. Ayrıca "Türk Eğitim Sisteminde sanayi toplumu eğitim felsefesine yönelik paradigmlar hala devam etmektedir" (Akpınar, Çakmak, Kara, 2010: 137). Bu durumda; geçerliliğini yitirmiş bilgilerin aktarımı ve sanayi toplumu eğitime yönelik paradigmların kullanımı Türk Eğitim Sisteminde kullanılan eğitim felsefesinin, daimicilik ve esasicilik eğitim felsefesi olduğunu göstermektedir. Tablo 1'den anlaşılacağı üzere bilgi toplumunun eğitim felsefesi; ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık eğitim felsefesidir. Eğitim felsefesinin daimici ve esasici felsefeden oluşması, ilerlemeci ve yeniden kurmacı eğitim felsefesi olmayışı dolayısıyla bilgi toplumu eğitime uygun olmayışı, Türkiye'nin eğitim açısından bilgi toplumu yapısına geçişini engelleyecektir.

Türk Eğitim Sisteminin okulöncesi eğitiminde, ilköğretiminde, ortaöğretiminde bilgi üretimi becerilerini kazandırmaya yönelik bir kazanım, içerik ve eğitim durumu yoktur. Kazandırılan bu beceriler alt düzey kazanımlardır. "Türkiye'de yükseköğretim öncesi eğitim

kademelerinde kazandırılmaya çalışılan hedeflerin düzeyleri, bilgi, kavrama veya uygulama düzeyindedir” (TÜBİTAK, 2014). Yani anlatılanları bil, anla ve uygula. Bu durum zaten var olan bilgilerin öğretimi ile ilgilidir. Bilgi üretimine yönelik bir uygulama değildir. Bilgi üretimi için mutlaka bilgi, kavrama, uygulama düzeyinde hedeflerin kazandırılması şüphesiz gereklidir. Fakat bütün zamanın da bu becerilerin kazandırılmasına harcanması, öğrencilerin bilgi üretimini çocuk yaştan itibaren benimsemesine engel olmaktadır. Bu durum sanayi toplumu eğitim sistemine daha yakındır. Yükseköğretimde ise bazı bölümlerde bitirme tezi adına bilgi üretimi söz konusudur. Bitirme tezlerinin kalite kısmında da ciddi sorunlar vardır. Yükseköğretimin hemen hemen tamamında akademisyen tarafından anlatılanları, kavra ve uygula vardır. Yani Türk Eğitim Sisteminin okulöncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kademelerinde ilerlemeci ve yeniden kurmacı eğitim felsefesi hâkim değildir. Bu eğitim felsefeleri, bilgi üretmeyi teşvik eder.

Pragmatizmden eğitim sisteminin anlaması gereken beceriler; okulda öğretilen kazanımların bireyin hayatında yer etmesidir. Ve bu yer ileriye dönük oldukça bireye daha fazla katkıda bulunacaktır. Çağın ve çağın ötesinin gerektirdiği yeterliliklerle bireyi geliştirmedikçe birey topluma uyum sağlayamaz, birey kendini gerçekleştiremez, birey ülkesine katkıda bulunamaz. Türk Eğitim sisteminde ilerlemecilik eğitim felsefesinden kaynaklı kazanımların öğrencilerin zihninde yapılandırılmaması toplum, birey ve devlet için son derece sorun oluşturabilir. “Türkiye’de temelde idealizmin ve realizmin baskın görüldüğü; pragmatizmin, bazı çabalara karşın yetişkinler arasında yaygınlaşmadığı görülmektedir. (Kaygısız, 1997: 15).

İlerlemeci eğitim felsefesinin eğitim programlarına yansıyan kazanımlardan biri de demokratik bilgi, tutum ve davranışlardır. Türk eğitim sisteminde kazandırılması gereken demokratik bilgi, tutum ve davranışların yeterince kazandırılmaması kültürel sorunlara ve toplumsal kutuplaşmaya yönelik sorunlar oluşturulacaktır. Okutan’a göre, Türk Eğitim Sistemi’nde demokrasi eğitimi, sistemin yazılı hukuksal metinlerinde yer almasına rağmen, uygulamada istenen bir seviyeye gelemediği görülmektedir. Demokrasinin bir ders olarak okutulması üzerinde durulmuş olması ve uygulamaya geçilmemesi, Türk Eğitim Sisteminde demokrasi eğitiminin işlevsel hale gelmemesi sonucunu doğurmuştur (Okutan, 2010: 943).

Türk Eğitim Sisteminin Bilgi toplumunun gerektirdiği insan modelini yetiştirmesi, bu topluma özgü ihtiyaçlara cevap verebilmesi ve uyum sağlayabilmesi oldukça zor gözükmektedir. Bu becerileri sağlayacak temel nokta eğitim felsefesidir. Bu doğrultuda kullanılabilecek eğitim felsefesi türü de ilerlemeci ve yeniden kurmacı eğitim felsefesidir. Geleneksel eğitimde kullanılan ezberleme, zihnin işlevlerini pasifleştirmeye yöneliktir. Ezberlemede verilen, aktarılan bilgiyi akılda tutma vardır. Yeni bir üretim söz konusu değildir.

Bu çerçevede öğrenci durağan bir yapı ile önceden keşfedileni aklına almadan öteye gidemez. Taşdelen'e göre, sorma, soruşturma, kuşku duyma, karşılaştırma, yorumlama, analiz sentez yapma, çıkarımda bulunma anlamında zihinsel bir çaba gerektirmez. Ezberlemek, aklı, duyuları, duyguları ve sezgileri devre dışı bırakır (Taşdelen, 2012: 15).

Türk Eğitim sistemindeki eksikliklerden biri, okulların ve öğretmen yetiştirme sisteminin “kitap okulu”, “ezber okulu” niteliklerinden çıkartılarak gerçek anlamda iş okullarına, uygulama ağırlıklı programlara kavuşturulmamasıdır. Öğrenme ve öğretme etkinlikleri alıştırma düzeyinden çıkartılıp, gerçek hayatın problemlerini çözmek amacına yönelik aktivite olduğunda işlevsel hale gelecektir (Kocabaş, 2008: 212).

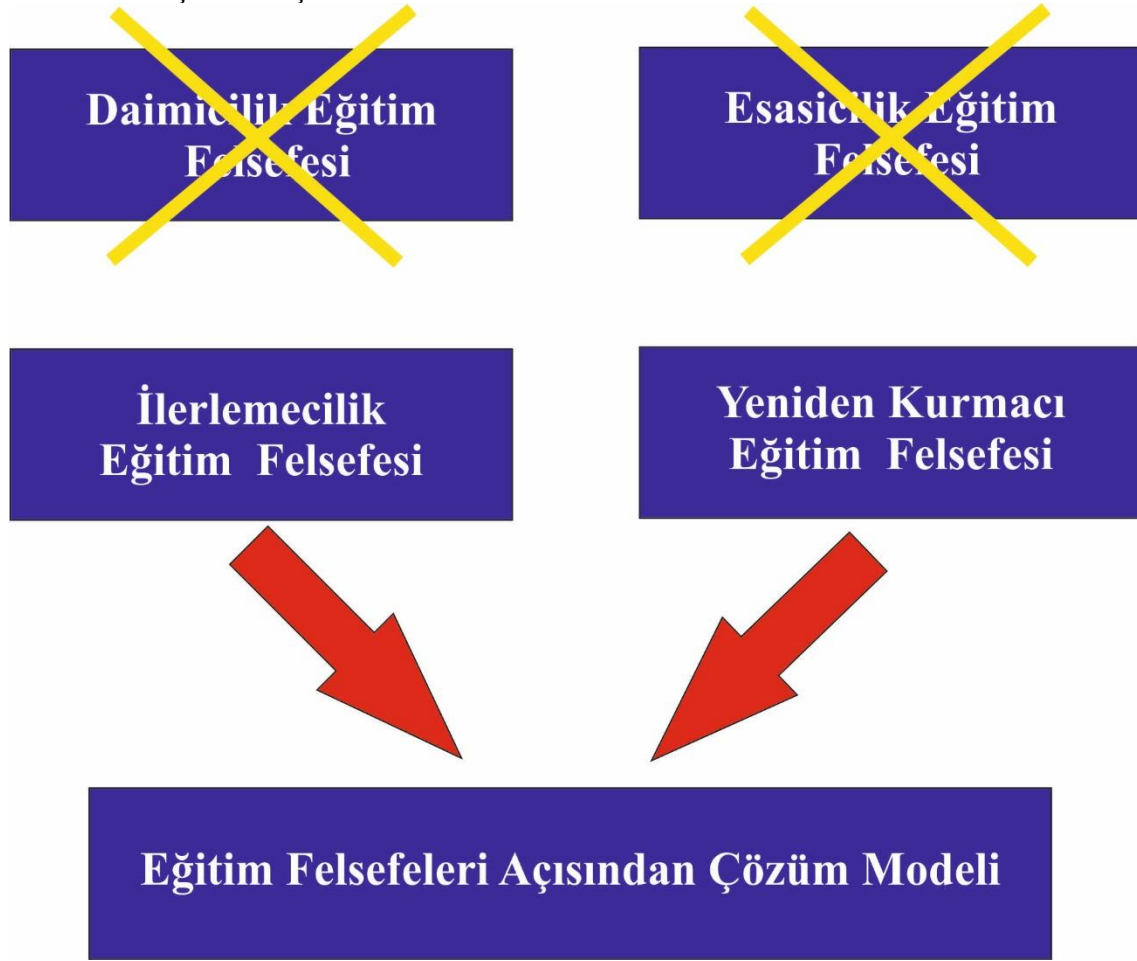
Eğitim Felsefesi Açısından Çözüm Modeli

Araştırmanın bu bölümünde Türkiye’de Eğitim açısından bilgi toplumu yapısına geçişi engelleyen eğitim felsefesinden kaynaklanan etkenlere yönelik çözüm modelleri irdelenecektir.

Çözüm 1. Eğitim Felsefesinin Değiştirilmesi

Bilgi toplumundaki bireylerinin sahip olması gereken girişimcilik, demokrasi, okuma kültürü, bilgisayar ve iletişim teknolojileri ile ilgili bilgi ve becerilere bireylerin sahip olabilmeleri için eğitim sürecinin ve eğitim programlarının işleyişini yönlendiren eğitim felsefesi anlayışının değiştirilmesi gerekir. Türk Eğitim Sisteminin bilgi toplumu eğitim sistemine dönüşebilmesi için daimicilik ve esasicilik yaklaşımlarının bırakılıp, ilerlemeci ve yeniden kurmacı eğitim felsefesi yaklaşımlarının benimsenmesi gerekir. Şekil 1’de Türk Eğitim Sisteminin, bilgi toplumu yapısına uygun bir eğitim sistemine geçişini sağlayacak eğitim felsefesi yaklaşımı ile ilgili çözüm modeli gösterilmiştir.

Şekil 1. Türkiye'nin Eğitim Açısından Bilgi Toplumu Yapısına Geçişini Sağlayacak Eğitim Felsefeleri Açısından Çözüm Modeli

Şekil 1’den anlaşılacağı üzere Türk eğitim sistemi, eğitim felsefeleri olarak ilerlemeci ve yeniden kurmacı eğitim felsefelerini kullanmalıdır.

Çözüm 2. Eğitim Kurumlarının Bilgi Toplumu Eğitim Standartlarına Göre Güncellenmesi

Bilgi toplumuna uygun insan gücünün yetiştirilebilmesi için Türk Eğitim Sisteminde değişimi sağlayacak önemli yenilenmelerin yapılması gerekir. “Bilgi toplumuna uygun gerekli insan gücünün yetiştirilmesi için eğitim sürecinde meydana gelecek değişimde bazı hususların göz önünde bulundurulması gerekmektedir” (Yücel, 1997: 47-49). Bilgi toplumunda eğitim sürecinin önemi büyük oranda artmıştır. Bilgi toplumlarında nitelikli hüranistik insani değerlere sahip, hızlı toplumsal değişmeye uyum sağlayacak bireylerin yetiştirilmesi, bilgi merkezli öğrenen örgütlerin toplum içerisinde yaygınlaşması için mevcut eğitim kurumlarının değiştirilmesi gerekir. Ancak bu değişim, toplumun aile, hukuk, ekonomi, siyaset, din gibi kurumlarında da eğitim ile koordineli olarak olması gerekir. Eğer kurumlardan biri toplumun

ihtiyacını karşılayamıyorsa, üzerine düşen görevi, yerine getiremiyorsa saç ayağının biri aksıyor demektir. Bu da beraberinde bu kurum için değişim zorunluluğunu getirecektir (Fındıkçı, 1999: 200-202; Yılmaz, 1997: 23; Baran, 1998: 30-31).

Çözüm 3. Bilgi Toplumu Öğrenci Profilinin Bilgi Toplumu Eğitim Felsefelerine göre Hazırlanan Eğitim Programları ile Öğrencilere Kazandırılması

Eğitim sürecinde, sadece öğretmen tarafından aktarılan bilgiyi ezberleyen birey yerine bilgiyi araştıran, düşünen, tartışan, eleştirel düşünen bir birey yetiştirmek gerekir. Bu özelliklere sahip bireylerin yetiştirilebilmesi için bilgi üretimini temele alan bir eğitim programının okullarda uygulanması gereklidir. Okullardaki öğretim ortamlarının öğrencilerin düşünmesine, tartışmasına ve araştırma yapmasına uygun bir şekilde düzenlenmesi gerekir. Bu programların da oluşturulabilmesi için, ilerlemeci eğitim felsefesi ve yeniden kurmacı eğitim felsefesiyle hareket edilmesi gerekir.

Toplumumuzun bilgi toplumu aşamasına geçebilmesi için bireylere eğitim yoluyla eleştirel düşünme, araştırma, tartışma, sorgulama ve bilgi üretme becerilerinin kazandırılması gerekir. Bu sebeple eğitim için kavramsal, örgütsel ve eğitsel yönlerden köklü değişiklik yapılması ve önlemler alınması şarttır (Alkan, 1995:4-52). Eğitim sürecinde gerçekleştirilecek olan değişimin başında eğitim felsefesi yaklaşımlarında meydana gelen değişim gelmektedir.

Çözüm 4. Bilgi üretme Felsefesinin ve Bilgi Toplumunda olan Bilgi, Tutum ve Becerilerinin Öğrencilere Kazandırılması

Bilgi toplumunda üretim söz konusu olduğundan kitapta var olan bilgileri akla almaktan ziyade yeni bilgiler üretmek için önceden keşfedilen bilgileri kullanma söz konusudur. Bu anlayış da daimici ve esasici eğitim anlayışları ile çelişmekte, yeniden kurmacı, ilerlemeci ve yapısalcı bir anlayışla oluşturulan bilgi toplumu eğitim felsefesine işaret etmektedir. Bilgi toplumu eğitim felsefesinde bireye aşağıdaki özellikler kazandırılır:

1. Eleştirel düşünme becerileri,
2. Problem çözme becerileri,
3. Bilgi üretme becerileri,

4. Demokratik düşünme becerileri,
5. Bilişim teknolojileri becerileri,
6. Yabancı dil becerileri,
7. Üst düzey düşünme becerileri,
8. Araştırma keşfetme becerileri,
9. Öğrenmeyi öğrenme becerileri,
10. Yaratıcı düşünme becerileri,
11. Lateral (ÇokYönlü) düşünme becerileri,
12. İletişim becerileri becerileri,
13. Kuantum Düşünme,
14. Yeniliğe açık olma,
15. Bilgi okuryazarlığı becerileri gibi bireyi sürekli yeniliklerle buluşturacak bir insan profili.

Yukarıda bahsedilen becerileri kazandırmak için bilgi toplumu eğitim felsefesine ihtiyaç vardır. Bu beceriler eğitim programlarında yer alırsa ve öğrencilere kazandırılırsa bireylerde bilgi üretme felsefesi kendiliğinden oluşacaktır. Ayrıca bilgi üretmeye yönelik nicel ve nitelikli teşvikler öğrencilere ve toplumun her üyesine verilmelidir.

Çözüm 5. Bilgi Toplumu Standartlarına göre Eğitim Kurumlarının Güncellenmesi

Türkiye'nin eğitim açısından Bilgi toplumu yapısına geçişini sağlayacak Bilgi toplumu eğitim felsefesine uygun öğrenme ortamında; geleneksel ders anlatım yöntemleri yerine öğrencinin “araştırmasına olanak sağlayacak bilişim teknolojileri (bilgisayar, internet vs.), öğrencinin psikolojik, sosyolojik, fizyolojik ihtiyaçlarını dikkate alan bir sınıf çerçevesi, bilgi üretmeyi teşvik edecek bir yaşamboyu öğrenme kültürü olmalıdır” (Özkan, 2009: 125-126).

Türkiye'nin eğitim açısından Bilgi toplumu yapısına geçişini sağlayacak bilgi toplumu eğitimi felsefesi; “Bireyi merkeze alır. Öğrenci merkezli eğitimi savunur” (Genç, 2000: 377). İlerlemeci eğitim felsefesi; öğrencinin hazırbulunuşluğunu, yaşını, fiziksel özelliklerini,

seviyesini, olgunlaşmasını, ön bilgilere sahip olup olmadığını dikkate alır. Öğrencinin bulunduğu zamandaki ve gelecekteki karşılaşılabileceği ihtiyaçları dikkate alır. Bu doğrultuda hedefler, içerik, eğitim ortamı ve ölçme değerlendirme yapar. Türkiye'nin eğitim açısından Bilgi toplumu yapısına geçişini sağlayacak Bilgi toplumu eğitim felsefesi; Çağın ihtiyaçlarına ve öğrenmeyi öğrenme becerilerini sağlayacak, bireyin ihtiyaçlarını kendisi karşılayacak, var olan veya gelecekte oluşabilecek problemlerin üstesinden gelmeyi sağlayacak (Parlar, 2012: 202), bilgi iletişim teknolojilerini etkin bir şekilde kullanacak, bireyin çok yönlü ve üst düzey düşünmesini sağlayacak, demokratik düşündürecek, bilgi sektörüne yönelik becerileri etkin kullanacak, birinci ve ikinci yabancı dil becerilerini öğrenme ve gerçek ortamda kullanıracak, araştırma keşfetme becerilerini bilgi üretme çerçevesinde gerçek durumlarda kullanacak, bilgi okuryazarlığını ve medya okuryazarlığını bulunduğu zamanı anlama doğrultusunda etkin kullanacak nitelikte bir anlayışa sahip olmalıdır (Özkan, 2009: 117-124).

Eğitim, bireyin anlam arayışı yolunda beyninin, yüreğinin ve elinin özgürleştirilmesidir. Çünkü eğitim, bir sınır koyma uğraşısı değil, ufukları genişletme çalışması olmalıdır. İnsanoğluna yakışır bir eğitim, korkudan bağımsız bir eğitimidir. Korku dolu birey, özgür düşünme gücünü yitirir. Birey özgürlüğünü yitirince de yeteneklerini yitirir (Hesapçıoğlu, 2009: 136).

SONUÇ

Türkiye'nin eğitim açısından Bilgi toplumu yapısına geçişini sağlayacak bilgi toplumu eğitimi felsefesi olan ilerlemeci ve yeniden kurmacı eğitim felsefelerini örgün ve yaygın eğitimde kullanması toplumun eğitim, politik, sosyo-ekonomik gibi birçok sistemine olumlu yönden etkisi olacaktır. Toplumda bilgi üreme felsefesi yaygınlaşacağından ithalat azalacak ve ihracat artacaktır. Bu durum sosyal yaşama ve ekonomiğe oldukça katkı sağlayacaktır. Ayrıca ilerlemeci ve yeniden kurmacı eğitim felsefeleri doğru bir şekilde algılanıp uygulandığında toplumun, devletin ve bireyin ihtiyaçları giderilecek ve küresellikten kaynaklı zorunlu ihtiyaçlar karşılanacaktır. Türkiye'nin geleceğine şekil verecek Türk eğitim sisteminin bilgi toplumu ve toplum 5'e doğru giden bu süreci iyi analiz edip toplumunu bu yönde geliştirmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. AKPINAR, Burhan, ÇAKMAK, Zafer ve KARA, Cihan. (2010). Postmodernizmin İlköğretim 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programına Yansımaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 2, ss. 137-160
2. ALKAN, Cevat. (1995). Eğitim Teknolojisi. Ankara, Anı Yayıncılık.
3. BARAN, Aylin Görgün. (1998). Bilgisayar Kullanımının Türkiye'nin Eğitim Kurumu Üzerindeki Etkileri. *TBB Bilişim Kültür Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, ss.30-34.
4. FINDIKÇI, İlhami. (1999). Bilgi Toplumunda Eğitim ve Öğretmen. Cumhuriyet Döneminde Eğitim II, Ankara, MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.
5. GEDİKOĞLU, Tokay. (2005). Avrupa Birliği Sürecinde Türk Eğitim Sistemi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, ss. 66-80.
6. GENÇ, Salih Zeki. (2000). Bilgi Toplumunda Öğretmen Eğitimi. *Kuramdan Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, Sayı 23, ss. 375-386.
7. HESAPÇIOĞLU, Muhsin. (2009). Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Eğitim Politikası ve Felsefesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 29.29: 121-138.
8. <https://www.tubitak.gov.tr> (Erişim Tarihi: 02/05/2016).
9. KAYGISIZ, İbrahim. (1997). Eğitim Felsefesi ve Türk Eğitim Sisteminin Felsefi Temelleri. *Eğitim ve Yaşam*, 8, 5-15.
10. KOCABAŞ, Ayfer. (2008). Türk Eğitim Sisteminin Felsefi Temelleri, Dewey Mustafa Necati ve İsmail Hakkı Tonguç. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2.3: 203-212.
11. OKTAYLAR, Hasan Can. (2015). Öğretim Yöntem ve Teknikleri. Yargı Yayınevi, Ankara.
12. OKUTAN, Mehmet. (2010). Türk Eğitim Sistemi'nde Demokrasi Eğitimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7.1: 938-946.
13. ÖZKAN, Hasan Hüseyin. (2009). Bilgi Toplumu Eğitim Programları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 10, ss. 113-132.
14. PARLAR, Hanifi. (2012). Bilgi Toplumu, Değişim ve Yeni Eğitim Paradigması. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan-Eylül 2012, Sayı 4, ss. 193-209.
15. ŞAHİN, İsmail. (2004). Postmodern Çağ ve Humanist Eğitim. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.

16. TAŞDELEN, Vefa. (2012). Eğitimde Ezberleme ve Anlama. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 143: 12-17.
17. ÜÇÜKOĞLU, Adnan ve BAY, Erdal. (2007). Eğitimin Felsefi Temelleri. D. Ekiz, (Ed.), Eğitim Bilimine Giriş içinde, İstanbul: Lisans Yayıncılık.
18. YILMAZ, Bülent. (1997). Hangi Bilgi Toplumu ve Nasıl?, *Öğretmen Dünyası Dergisi*, Haziran Sayısı 1997, ss.23-26.
19. YURDAKUL, Bünyamin. (2012). Program Geliştirme. Yedi İklim Eğitim Bilgisayar Yayıncılık, Ankara.
20. YÜCEL, İsmail Hakkı. (1997). Bilim ve Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumu. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Araştırma İdaresi Başkanlığı, Ağustos. Ankara: DPT. <http://ekutup.dpt.gov.tr/bilim/yucelih/bilto.htm>. (Erişim Tarihi: 02/05/2016).

The New Russian Energy Politics toward EU and the Role of Turkey

Dr. Emrah YILDIRIMÇAKAR

Ph. D. Nankai University,– 0000-0001-6501-5471

Abstract

Energy has increasingly become a critical issue for many countries. Recently, it even started to be used as a political weapon in world politics. This political weapon is increasingly used by Russia toward NATO and the European Union members. With the advent of the Russian-Ukraine war, this issue became more critical. Since Russia is one of the most important players in the current international energy system, on one hand, it aims to use its energy as a political weapon against the long-term political, military, and economic objectives of the western world. On the other hand, it tries to create more alternative transportation routes for its energy, as well as use it as a political strategy to reach its long-term political objectives. To this end, to minimize its energy transportation risks generated from its north and west neighbours, Russia aims to deepen its strategic relations with Turkey. Just as Russian President Putin recently stated, Turkey can play a more significant role in the context of being a new energy hub between Russia and the EU. Russia's this political strategy creates new opportunities for Turkey in the context of Turkey's playing a more enhanced role in regional energy politics and the energy requirement of the EU. Currently, the two most important components of this project are the "Turkish Stream" and the "Blue Stream" which entails Russia reaching the European market by bypassing Ukraine and Bulgaria. These projects will also enable Russia to maintain its dominant energy position in the Turkish market which is the second-largest purchaser of Russian energy coming after Germany.

Keywords: Russia, EU, Turkey, Energy, Energy Politics

1. Introduction

Energy is one of the major topics of debate in international relations. Obviously, Russia is one of the major energy providers to the European and Balkan countries. However, Russia's energy politics are conducted relatively complex, dynamic, and ever-changing. Thus, Russian energy policies can deeply affect world energy policies and the decision-making process of

international actors.¹ Another important factor is the militarization of energy resources. It can bring challenges to the process of globalization. since globalization is thought to diminish the impact of states.² When the influence of states is relatively less, then the energy market can be more accessible. In this context, the countries that needed Russian energy are highly concerned and closely followed Russian energy policies. Many of the EU countries are desperately dependent on Russian energy. Their need for energy products is increasing day by day. Some of the EU members are sourcing 80-100 percent of Russian gas.³ It seems that the EU's energy dependency will continue for a long time.

Energy is not only essential for energy-poor countries today, but also it is extremely important for powerful countries. Reaching or controlling energy can even be the cause of war among them. Energy policies have highly been affected by the Covid-19 pandemic and the Russian-Ukraine war. In this process, Turkey tries to take a more strategic role in the context of finding a solution to stop the war and help the other countries reach the grain of Ukraine and Russia within the agreement for the grain shipping corridor. This strategy not only made Turkey fortify its critical position in energy transportation, but also enabled Turkey to become a more important country in world and regional politics.

2. Russian Energy Policies

Russia is playing a key in providing energy to the EU and other energy poor-countries. However, the increased demand for energy needs more precautions for the security of energy. Political and environmental factors are also playing important roles in reaching or transferring energy.⁴ While the energy demand of the EU keeps rising, according to international energy reports, Russia has become the largest exporter of energy in the world. On the other hand, the Turkish Stream which is also known as the south stream pipeline is considered an alternative

¹ Muhidin Mulalic and Mirsad Karic, "The Western Balkans Geopolitics and Russian Energy Politics", *Epiphany: Vol. 7, No. 1, 2014*, pp. 87-109.

² Daniel Moran and James A. Russell, "Energy Security and Global Politics: The Militarization of Resource Management", Daniel Moran and James A. Russell, (Eds.). (2008). (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203892831>

³ Nurşin Ateşoğlu Güney, "Where Does the EU Stand in Energy Dependence on Russia After the Ukrainian Crisis: Are there Any Alternatives at Hand", *Perceptions*, Autumn 2014, Volume XIX, Number 3, pp. 15-34.

⁴ Llewelyn Hughes and Phillip Y. Lipsy, "The Politics of Energy", *Annual Review of Political Science*, Vol. 16, 2013, pp. 450-469. Doi: 10.1146/annurev-polisci-072211-143240.

to (some parts of) the Brotherhood pipeline system by transferring Russian energy to South-eastern Europe without being dependent on Ukraine territories.

The first Russian pipeline project was activated in 1967. It started from Russia by passing through Ukraine territories, then to European countries such as Germany, French, Italy, Austria Czech Republic Croatia, Hungary, etc. It was a 4500 km length pipeline called the brotherhood pipeline (PHP). The second one has a length of 7400 km. starts from Russia to Europe. The third one is called the Yamal – Europe Pipeline (YEP) activated in 1996 has a 4200 km length and was established to feed Germany in particular. The fourth one is called the Nord Stream Pipeline (NSP) a 1224 km length to feed some European countries. Lastly, Russia built an energy pipeline with a 910 km length called South Stream to reach the Turkey-Greece border by crossing the Black Sea.⁵ With the help of this pipeline project, Russia aimed to transport gas through the Black Sea and Turkey and sell it to European countries via Turkish territories. Recently, instead of selling its energy directly, Russia tries to sell its energy through other sellers. It seems that the Turkish Stream Pipeline Project will be a new energy transportation policy of Russia toward Europe.⁶ Considering this new policy, Russia aims to make the EU more dependent on Turkey as well, this may be interpreted as Russia's kind of punishment toward the EU.

Recently, Russia has acted like an energy superpower. Many countries' energy resources are not enough. Accordingly, Russia's energy policies can easily affect the energy prices and energy demands of the world.⁷ On one hand, Russia is a treasure given to Europe in the context of being near to Europe. On the other hand, in the context of different political ideologies, Russia can use its energy as a weapon against the European Union. Currently, Russia is the largest proved of natural gas, the largest exporter of refined petroleum products, the third largest producer and second-largest exporter of crude oil, the fourth world producer of electricity, third producer, and second world exporter of crude oil.⁸ Recently, Russia tries to use energy

⁵ Oğuzhan Akyener and Çağrı Şirin, "Russian Chess on Gas Politics: Evaluation of Turkish Stream", Energy Policy Turkey, Vol.1 No:1, 2016, pp.108-123.

⁶ Oğuzhan Akyener and Çağrı Şirin, "Russian Chess on Gas Politics: Evaluation of Turkish Stream", Energy Policy Turkey, Vol.1 No:1, 2016, pp.108-123.

⁷ Muhidin Mulalic and Mirsad Karic, "The Western Balkans Geopolitics and Russian Energy Politics", Epiphany: Vol. 7, No. 1, 2014, pp. 87-109.

⁸ Natalia Victorovna Kuznetsova, Ekaterina Vasilievna Kuznetsova, "Energy Strategy of the Russian Federation", Mediterranean Journal of Social Sciences, Vol. 6 No, 5, 2015, pp.160-168.

as an important political and economic tool for its role in global affairs and for its sustainable economic growth in the future. Before the Ukraine war, it is also claimed by some authors that Russia and the EU both needed energy trade. Russia needs the EU as an important purchaser and the EU needs Russia as an important energy supplier. While they claim that Russia can endure one year without selling its gas to the EU, and the EU cannot endure even one month without Russian gas.⁹ Besides playing a crucial role in economic growth, energy is also essential for the development of Russian high-tech industries. Since the Russian economy is majorly dependent on energy incomes. It is also a critical component of the socioeconomic development of eastern regions of Russia. Russian energy is also getting important for new industrialization and new electrification of some European countries, China, and some Asia-Pacific countries.¹⁰ Russia, therefore, may use its energy resources for multilateral purposes both in its international and domestic affairs.

The reasons behind Russia's decision-making process are not self-sufficient. One of the important reasons behind this strategy Turkey is the second largest purchaser of Russian energy resources in Europe coming after Germany. Therefore, Russia does not want to lose Turkey to other countries such as Azerbaijan, Iran, or Iraqi Kurdish Regional Government. If Russia's relations are not good with Turkey, Russia will need to use the pipelines passing through Ukraine or north of Ukraine. If Russia's relations are not good with Ukraine and other neighbouring countries, then Russia will try to use the Turkish territories. In this context, Turkey is expected to use its geostrategic advantage to play a more critical role in the energy politics of Russia, Central Asia, and Europe.

3. The Role of Turkey

Energy policies of many countries are flexible, they can change rapidly in the context of strategic policies and interest-based relations among the states or political actors. Likewise, Russian-Turkey relations got significant progress with the leadership of Putin and Erdogan. The two countries are inclined to enhance their strategic cooperation. With the energy crisis that broke out with the Russian-Ukraine war, to use its energy as an influential tool, Russia does not

⁹ Yasin Kerem Gümüş, How Secure is the European Union Energy Policy after the Ukraine Crisis? *International Journal of Energy Economics and Policy*, 2015, 5(4), 1016-1021.

¹⁰ Alexander N. Alekseev, Aleksei V. Bogoviz, Ludmila P. Goncharenko, Sergey A. Sybachin, "A Critical Review of Russia's Energy Strategy in the Period until 2035", *International Journal of Energy Economics and Policy*, Vol. 9, No. 6. 2019, pp. 95-102.

want to sell its energy to Europe directly or use its pipelines passing through Ukraine territories. On the contrary, Russia's new tactic is to sell its energy to European countries via Turkish territories by making Turkey a more critical energy hub. To this end, Russia wants to award Turkey for its choice of not participating in the US and European countries embargo campaigns against Russia or taking direct political opposition against both Russia and Ukraine during this war.

Russia contemplates that if Turkey becomes a more comprehensive energy hub between Russia and Europe in accordance with Russia's new energy strategies. Turkey will have a fundamental role in the bargaining process of its relations with the European Union. However, Russia and Turkey will not be able to use it as a tool of bargaining, because Russia can use the other alternative pipelines if its relations deteriorate with Turkey.

Energy is playing a major role in the economic development of some countries. If a country has limited access to energy sources, its economic development will highly be affected by the lack of energy. Accordingly, Turkey is a net importer of energy and more than 80 percent of its oil and gas is imported.¹¹ Thus, Russian-Turkey energy cooperation and Russia's suggestion to make Turkey transfer more Russian energy to the EU are extremely important for Turkey's energy, political and economic policies.

Turkey is one of the most important countries in the "Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline Project" (TANAP). Turkey is connecting the "Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia" (TRACECA) which was established in 1998. Turkey aims to connect these energy corridors to "Baku-Tbilisi-Kars" (BTK), then connect them to Marmaray, which is an important bridge in terms of easy accession to Europe. Turkey's this position makes it play a major role in the energy transportation of the Caucasus to Europe.¹² On the other hand. The Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) pipeline which is transferring Azeri oil from Caspian to the Mediterranean is called the "deal of the Century". It is one of the most critical energy corridors supported by the US and the EU.¹³ However, it seems that the BTC and the Baku-Tbilisi-Erzurum are not

¹¹ Şebnem Uğum, "The Politics of Caspian Region Energy Resources: A Chalange for Turkish Foreign Policy", *Perceptions Journal of International Affairs*, December 2001- February 2002 / Vol. VI No.4.

¹² Emrah Yıldırımçakar, "China's Construction of the Normative Power in the Context of the Belt and Road Initiative and Turkey-China Relations," *Journal of International Studies*, Vol.3, No.2 (2019), pp. 145-69.

¹³ Gökтуğ Sönmez, "Eurasian Energy Security in the face of Russo-Ukrainian Tensions and Turkey's

enough to satisfy the increasing energy demand of European countries. Consequently, The Nabucco project is another pipeline project planned to solve the gas demand of European countries by transferring Caspian gas to the European countries through the territories of Turkey. It is estimated to transfer around 10 percent of the EU's natural gas and decrease the EU's dependency on Russian gas. This project also got the support of the US and the EU. Accordingly, an agreement was signed by transit countries, such as Turkey, Bulgaria, Romania, Austria, and Hungary in October 2002.¹⁴ Russia is aware of these projects. Thus, Russia will never want to be eliminated by any other energy alternatives to the EU.

Turkey is playing a vital role in energy transportation between the Caucasus and the EU. While Turkey aims to be an energy hub between east and west, it is also cautious about not antagonising the actors considered energy suppliers of the EU. Turkey, on one hand, tries to connect East and West through Turkish territories. On the other hand, it tries to enhance its relations with Russia by dealing with Russian about nuclear agreements and establishing new energy pipelines with Russia. In this context, Turkey tries to act tactically in balancing the parties such as the US, EU, NATO, and Russia.¹⁵ Following such a tactful policy seems required for a country like Turkey whose geography is located among the turbulences and politics of Asia, The Middle East, Caucasus, Russia, EU, and NATO.

4. Conclusion

Russian energy policies deeply affect world energy prices and policies. They especially affect the economic and energy policies of the European Union. However, not only the EU needs Russia but also Russia needs the EU in the context of its sustainable economic development. Russian energy policies have a two-dimensional structure. One of these policies is determined by Russian political and security objectives. The other one is determined by Russia's economic development policies. Russian recent energy politics show that Russia, on one hand, wants to implement its political and security policies against the EU. On the other hand, it does not want to lose the EU which is Russia's most important purchaser. Accordingly, to achieve its two-

Role as a Potential Energy Hub". Eurasian Research Journal, Vol. 3, No. 1, 2021, pp. 7-29.

¹⁴ Pınar İpek, The Role of Energy Security in Turkish Foreign Policy (2004–2016). In: Gözen Ercan, P. (eds) Turkish Foreign Policy. Palgrave Macmillan, Cham. (2017), pp. 173-194.

¹⁵ Göktuğ Sönmez, "Eurasian Energy Security in the face of Russo-Ukrainian Tensions and Turkey's Role as a Potential Energy Hub". Eurasian Research Journal, Vol. 3, No. 1, 2021, pp. 7-29.

dimensional targets, Russia tries to use its Turkish card to transfer its energy to the EU via Turkey.

As an important energy importer, Turkey is trying to become an energy hub not only by transferring Russian energy to the EU, but also transferring different energy components of Caspian energy to the EU by establishing important energy pipelines with Azerbaijan, Turkmenistan, and Iran. BCE, BTE, TANAP, NABUCCO, and Turkish Stream are important pipeline projects of Turkey accomplished in recent years. Therefore, Turkey is getting to be a more critical player with its role in providing energy to the EU throughout its energy hub objectives.

References

1. Akyener, O. and Çağrı Şirin, “Russian Chess on Gas Politics: Evaluation of Turkish Stream”, Energy Policy Turkey, Vol.1. No:1, 2016, pp.108-123.
2. Alekseev, N. A., V. Bogoviz, Ludmila P. Goncharenko, and Sergey A. Sybachin. “A Critical Review of Russia’s Energy Strategy in the Period until 2035”, International Journal of Energy Economics and Policy, Vol. 9, No, 6. 2019, pp. 95-102.
3. Gümüş, Y. K. “How Secure is the European Union Energy Policy after the Ukraine Crisis?”, International Journal of Energy Economics and Policy, 2015, 5(4), 1016-1021.
4. Güney, A. G. “Where Does the EU Stand in Energy Dependence on Russia After the Ukrainian Crisis: Are there Any Alternatives at Hand”, Perceptions, Autumn 2014, Volume XIX, Number 3, pp. 15-34.
5. Hughes, L. and Phillip Y. Lipsey, “The Politics of Energy”, Annual Review of Political Science, Vol. 16, 2013, pp. 450-469. Doi: 10.1146/annurev-polisci-072211-143240.
6. İpek, P. “The Role of Energy Security in Turkish Foreign Policy (2004–2016)”. In: Gözen Ercan, P. (eds) Turkish Foreign Policy. Palgrave Macmillan, Cham. (2017), pp. 173-194. https://doi.org/10.1007/978-3-319-50451-3_9.
7. Moran, D. and James A. Russell, “Energy Security and Global Politics: The Militarization of Resource Management”, Daniel Moran and James A. Russell, (Eds.). (2008). (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203892831>.
8. Mulalic, M. and Mirsad Karic. “The Western Balkans Geopolitics and Russian Energy Politics”, Epiphany: Vol. 7, No. 1, 2014, pp. 87-109.
9. Sönmez, G. “Eurasian Energy Security in the face of Russo-Ukrainian Tensions and Turkey’s Role as a Potential Energy Hub”. Eurasian Research Journal, Vol. 3, No. 1, 2021, pp. 7-29.
10. Victorovna, N. Kuznetsova, Ekaterina Vasilievna Kuznetsova, “Energy Strategy of the Russian Federation”, Mediterranean Journal of Social Sciences, Vol. 6 No, 5, 2015, pp.160-168. Doi:10.5901/mjss.2015.v6n5p160.
11. Udum, Ş. “The Politics of Caspian Region Energy Resources: A Chalange for Turkish Foreign Policy”, Perceptions Journal of International Affairs, December 2001- February 2002, Vol. VI. No.4.
12. Yıldırımçakar, E. “China’s Construction of the Normative Power in the Context of the Belt and Road Initiative and Turkey-China Relations,” Journal of International Studies, Vol.3, No.2 (2019), pp. 145–69.

ENERJİ DOSTU KENTLEŞMEDE YENİ TEŞVİK YÖNTEMLERİ**Dr., Fatih GÜLER ¹**¹ Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Çan Meslek Yüksekokulu, 0000-0002-5365-5700**ÖZET**

Ülkemizde enerjide dışa bağımlılığın yaklaşık %70 olması ve ülkemizde tüketilen doğalgazın yaklaşık 1/3'ünün konutlarda tüketilmesi konut politikalarında enerji verimliliği merkezli bir bakış açısını zorunlu kılmaktadır. Rusya – Ukrayna savaşı sürecinde Avrupa ülkelerinin Rusya'ya uyguladığı yaptırımlara karşılık olarak Rusya'nın da Avrupa ülkelerine doğalgaz yaptırımı ile karşılık vermesi enerji kaynaklarının kıtlığına ve stratejik önemine dikkat çekmesi açısından önemlidir.

634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanununda 2007 yılında yapılan değişiklikle konutlarda enerji verimliliğinin artırılmasını sağlamak amacıyla inşaat alanı 2.000 metrekarenin üzerinde olan binalarda öngörülen merkezi ısıtma sistemi zorunluluğu oldukça önemlidir. Fakat bu sistemin doğasında mevcut olan zorluklar ve uygulamadan kaynaklı sorunlar enerji verimliliğinin sağlanmasında alternatif teşvik yöntemlerinin benimsenmesini zorunlu kılmıştır.

Covid-19 salgını sonrası küresel anlamda oluşan finansal durum bireylerin finansal ihtiyaç ve talepleri konusunda önemli sonuçlar doğurmuştur. Bireysel finansman araçlarına ulaşmanın giderek zorlaşması enerji verimliliğin sağlanması konusunda finansman araçlarına ulaşmanın kolaylaştırılması bir teşvik unsuru olarak kullanılmasına imkân vermiştir.

2007 tarih ve 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanunu ve buna bağlı olarak yayımlanan Binalarda Enerji Performansı Yönetmeliğine göre, binanın enerji ihtiyaç durumu ve enerji tüketiminin sınıflandırması, yalıtım özellikleri ve ısıtma ve/veya soğutma sistemlerinin verimi ile ilgili bilgiler enerji kimlik belgesinde yer almaktadır. Enerji kimlik belgesi binanın enerji verimliliği ile ilgili olarak paydaşlara önemli bilgiler vermesinin yanında konut üreticilerinin enerji verimliliği konusundaki farkındalığını da arttırmaktadır.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Bankaların Kredi İşlemlerine İlişkin Yönetmeliği hükümleri çerçevesinde konut kredilerinde kullanılacak miktarı enerji kimlik belgesinde yer alan enerji sınıfını endekslemesi önemli bir teşvik unsuru olarak değerlendirilebilir.

Bunun yanında kamu bankaları tarafından “Konutlarda Isı Yalıtım Kredi Paketi” yoluyla piyasa faiz oranlarının oldukça altında bir faiz oranı ile kredi kullanma imkanın sağlanması da diğer önemli bir teşvik unsurudur.

Anahtar Kelimeler : Enerji Verimliliği, Konut Politikası, Merkezi Isıtma Sistemleri.

NEW INCENTIVE METHODS IN ENERGY-FRIENDLY URBANIZATION

ABSTARCT

The fact that foreign dependency in energy is approximately 70% in our country and that approximately 1/3 of the natural gas consumed in our country is consumed in houses necessitates an energy efficiency-centered perspective in housing policies. Russia's response to European countries with natural gas sanctions in response to the sanctions imposed by European countries on Russia during the Russia-Ukraine war is important in terms of drawing attention to the scarcity of energy resources and their strategic importance.

With the amendment made in the Law No. 634 on Condominium Ownership in 2007, in order to increase energy efficiency in residences, the obligation of central heating system stipulated in buildings with a construction area of more than 2,000 square meters is very important. However, the difficulties inherent in this system and the problems arising from its implementation necessitated the adoption of alternative incentive methods in ensuring energy efficiency.

The global financial situation after the Covid-19 outbreak has had important consequences for the financial needs and demands of individuals. The increasing difficulty of accessing individual financing instruments has enabled it to be used as an incentive element in order to ensure energy efficiency.

According to the Energy Efficiency Law No. 5627 of 2007 and the Energy Performance Regulation in Buildings published accordingly, the energy requirement of the building and the classification of energy consumption, insulation properties and the efficiency of the heating and/or cooling systems are included in the energy identity document. The energy identity document not only provides important information to the stakeholders regarding the energy efficiency of the building, but also increases the awareness of the housing manufacturers on energy efficiency.

The Banking Regulation and Supervision Agency, in accordance with the provisions of the Regulation on Banks' Credit Transactions, indexing the amount to be extended in housing loans to the energy class included in the energy identity document can be considered as an important incentive factor.

In addition, another important incentive factor is the provision of loans by public banks with an interest rate well below the market interest rates through the "Housing Heat Insulation Loan Package".

Keywords: Energy Efficiency, Housing Policy, Central Heating Systems.

1. GİRİŞ

Ulaşılması gün geçtikçe zorlaşan ve bu çerçevede değeri/maliyeti daha da artan enerji argümanı günlük hayatın seyri açısından hayati önem arz ettiği gibi stratejik birçok sektörün

devamlılığı açısından kritik önemi haizdir. Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de enerjinin büyük bir bölümü bina sektörü tarafından tüketilmektedir (Akin & Kaplan, 2019:380). Türkiye’de enerjide dışa bağımlılığın yaklaşık %70 olması ve yıllık enerji ithalatının 50-60 milyar dolar düzeyinde olması (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2022) konut politikalarında enerji verimliliği merkezli bir bakış açısını zorunlu kılmaktadır.

Covid-19 salgını sürecinde faaliyetlerin durması, piyasalarda belirsizliğin artması, servetini koruma güdüsü ve kayıptan kaçınma davranışı gibi faktörler enerji sektörünü de etkilemiştir (Suyadal, 2021; 525). Covid-19 salgını ile enerjinin kritik önemi daha iyi anlaşılmış ve bu salgının sadece küresel bir sağlık krizini ifade etmediği aynı zamanda enerjiye ulaşım açısından da adalet ve erişim krizlerini beraberinde getirdiğini göstermiştir (Pehlivanoglu & Yılmaz, 2022: 31). Covid-19 salgını sebebiyle elektrik talebinde 2020 yılında yaşanan yaklaşık %5’lik düşüşün 1929 yılında meydana gelen ve “Büyük Buhan” olarak adlandırılan krizden sonra en büyük düşüş olacağı öngörülse de sonrasında özellikle Avrupa’da meydana gelen gelişmeler bunun aksi yönde sonuç doğurmasına sebebiyet vermiştir (Kılınç, 2021; 62). Rusya – Ukrayna savaşı sürecinde Avrupa ülkelerinin Rusya’ya uyguladığı yaptırımlara karşılık olarak Rusya’nın da Avrupa ülkelerine doğalgaz yaptırımı ile karşılık vermesi enerji kaynaklarının kıtlığına ve stratejik önemine dikkat çekmesi açısından önemlidir.

Tüm bu sebepler enerji politikalarında bir takım değişim ve dönüşümü zorunlu kılmaktadır. Bu politikaların kentleşme ve konut politikalarının etkilenmesi gerekliliğinin yanında, bu politikalara ilişkin argümanların ve farkındalığın artırılmasına yönelik temel perspektifin çeşitlendirilmesi de göz ardı edilmemelidir.

634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanununda 2007 yılında yapılan değişiklikle konutlarda enerji verimliliğinin artırılmasını sağlamak amacıyla inşaat alanı 2.000 metrekaresinin üzerinde olan binalarda öngörülen merkezi ısıtma sistemi zorunluluğu oldukça önemlidir (Zorlu, 2021). Fakat bu sistemin doğasında mevcut olan zorluklar ve uygulamadan kaynaklı sorunlar enerji verimliliğinin sağlanmasında alternatif teşvik yöntemlerinin benimsenmesini zorunlu kılmıştır (Güler, 2019). Bu amaca yönelik olduğu değerlendirilen konut kredilerinde kullanılacak miktarı enerji kimlik belgesinde yer alan enerji sınıfını endekslemesi ve “Konutlarda Isı Yalıtım Kredi Paketi” yoluyla piyasa faiz oranlarının oldukça altında bir faiz oranı ile kredi kullanma imkanının sağlanmasına yönelik teşvikler çalışmada ele alınmıştır.

2. ENERJİ KİMLİK BELGESİNİN BANKALARIN KREDİ İŞLEMLERİNDE REFERANS OLARAK KABUL EDİLMESİ

Ülkemizin enerji konusunda uygulayacağı enerji verimliliği çalışmaları binalarda enerji tüketiminin azaltılmasında kilit rol oynayacaktır (Akin & Kaplan, 2019:380). Fen ve sosyal bilimlerin kesişiminde yer alan bu multidisipliner konunun teknik boyutunun yanında hukuki boyutu uygulamayı yönlendirme açısından oldukça önemlidir.

2007 tarih ve 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanunu ve buna bağlı olarak yayımlanan Binalarda Enerji Performansı Yönetmeliğine göre, binanın enerji ihtiyaç durumu ve enerji

tüketiminin sınıflandırması, yalıtım özellikleri ve ısıtma ve/veya soğutma sistemlerinin verimi ile ilgili bilgiler enerji kimlik belgesinde yer almaktadır. Enerji kimlik belgesi binanın enerji verimliliği ile ilgili olarak paydaşlara önemli bilgiler vermesinin yanında konut üreticilerinin enerji verimliliği konusundaki farkındalığını da arttırmaktadır.

Bankaların Kredi İşlemlerine İlişkin Yönetmelikte 31.12.2013 tarihinde yapılan değişiklikle tüketicilere, konut edinmeleri amacıyla kullanılacak kredilerdeki tutarının teminat olarak alınan konutun değerine oranı yüzde yetmiş beşi aşamayacağı öngörülmüştür. Mezkur yönetmelikte 25.01.2019 tarihinde yapılan değişiklikle bu oran genel itibarıyla yüzde seksene çıkartılmıştır. Aynı değişiklikle enerji kimlik belgesi ilk kez konut kredileri açısından referans ve teşvik unsuru olarak kabul edilerek, enerji kimlik belgesi bulunan; enerji performansı A sınıfı olan konutları edinmek için kullanılacak kredilerdeki tutarının teminat olarak alınan konutun değerine oranı yüzde doksani, enerji performansı B sınıfı olan konutları edinmek amacıyla kullanılacak kredilerdeki tutarının teminat olarak alınan konutun değerine oranı yüzde seksen beşi olarak belirlenmiştir.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Bankaların Kredi İşlemlerine İlişkin Yönetmeliği hükümleri çerçevesinde konut kredilerinde kullanılacak miktarı enerji kimlik belgesinde yer alan enerji sınıfını endekslemesi önemli bir teşvik unsuru olarak değerlendirilebilir. Zira enerji kimlik belgesinin bankaların kredi işlemlerinde referans olarak kabul edilmesi bu konudaki toplumsal farkındalığı artırmaya yönelik bir bilinçlendirme çalışması olarak da değerlendirilmelidir (Yağcı, Sözen: 2022).

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu 23.06.2022 tarih ve 10249 sayılı kararı ile tüketicilere, konut edinmeleri amacıyla kullanılacak kredilerdeki tutarının teminat olarak alınan konutun değerine oranı aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile enerji kimlik belgesi konut kredilerinde daha belirleyici bir unsur haline gelmiştir.

1. EL KONUT ALIMINDA KULLANDIRILABİLECEK AZAMI KREDİ TUTARI			
KONUT DEĞERİ	ENERJİ SINIFI		
	A	B	DİĞER
2 MİLYON TL ALTI	DEĞER* %90	DEĞER* %85	DEĞER* %80
2 MİLYON TL - 5 MİLYON TL	DEĞER* %70	DEĞER* %65	DEĞER* %60

2. EL KONUT ALIMINDA KULLANDIRILABİLECEK AZAMI KREDİ TUTARI			
KONUT DEĞERİ	ENERJİ SINIFI		
	A	B	DİĞER
500 BİN TL ALTI	DEĞER* %90	DEĞER* %90	DEĞER* %90
500 BİN - 2 MİLYON TL	DEĞER* %70	DEĞER* %65	DEĞER* %60
2 MİLYON TL - 5 MİLYON TL	DEĞER* %50	DEĞER* %45	DEĞER* %40

Türkiye’de ortalama konut büyüklüğü 114 metrekaredir (Selçuk & Pasinoğlu, 2020;1864). 2022 yılı ikinci yarısında Türkiye’de ortalama konut metrekare satış fiyatı yaklaşık

12.000 -13.000 TL olduğu ve konut satışlarının yaklaşık %70'nin ikinci el konutlar olduğu görülmektedir(Endeksa & Tügem, 2022 ; Gyoder, 2022 ; Sahibinden & Betam,2022). Bu çerçevede Çizelge-2'de yer alan ikinci satır referans olarak kabul edildiğinde örneğin 1.000.000 TL değerinde ve bina enerji sınıfı A olan konut için 700.000 TL konut kredisi kullanılabilirken, bina enerji sınıfı C olan konut için 700.000 TL konut kredisi kullanılabilir. Özellikle Covid-19 salgını sonrası küresel bazda oluşan finansal sorunlar göz önünde bulundurulduğunda enerji kimlik belgesinin konut kredilerinde referans kabul edilmesinin önemli bir teşvik olduğu görülmektedir.

3. KONUTLARDA ISI YALITIM KREDİ PAKETİ

Ülkemizdeki enerjinin yaklaşık üçte birinin binalarda tüketildiği ve binalarda tüketilen enerjinin de %80'i ısıtma amaçlı kullanıldığı göz önüne alındığında, binalara uygulanan daha verimli ısıtma sistemlerinin yanı sıra binalara uygulanacak uygun ısı yalıtımları marifetiyle büyük enerji tasarrufu sağlanacağı açıktır (Tıkız & Pehlivan& Mermer, 2018 : 106). Enerji performansı yüksek binalar elde edebilmek için, bina enerji performansını etkileyen çevresel dış ve yerleşme ölçeğindeki tasarım parametrelerine dikkat edilmelidir (Akın & Kaplan, 2019:381). Mevcut konutlarında yaklaşık %50'sinin yalıtımsız olması ve bina ısı yalıtımı marifetiyle tasarruf potansiyelinin yaklaşık %35-45 olması (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2022) gerçeği konunun önemi işaret etmesi açısından önemlidir.

Isı yalıtımı müstakil kullanıma yönelik binalar açısından söz konusu olduğu gibi kat mülkiyeti rejimin geçerli olduğu apartman ve siteler için de önemlidir. 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanununun 42. maddesine göre ısı yalıtımı, kat maliklerinden birinin isteği üzerine ısı yalıtımı, kat maliklerinin sayı ve arsa payı çoğunluğu ile verecekleri karar üzerine yapılır.

Kamu bankaları tarafından “Konutlarda Isı Yalıtım Kredi Paketi” yoluyla piyasa faiz oranlarının oldukça altında bir faiz oranı ile kredi kullanma imkanının sağlanması da diğer önemli bir teşvik unsurudur. 2020 yılı Haziran ayında yapılan Cumhurbaşkanlığı kabinesinde alınan kararla 50.000 TL limitli, 60 ay vadeli ve yüzde 0,99 faizli ısı yalıtım kredisinin yürürlüğe konmuştur. Banka bazında fiilen kullanılan kredi tutarlarının kredi türleri itibarıyla müşteri bazında her bir krediye uygulanan faiz oranları ile ilişkilendirilmesi ve yıl bazına getirilmesi suretiyle hesaplanan ağırlıklı ortalama faiz oranı ortalamasının 2022 yılının ikinci yarısında yaklaşık %30 olduğu göz önünde bulundurulduğunda (Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, 2022) konutlarda ısı yalıtım kredi paketi çerçevesinde kullanılan tüketici kredilerinde bu oranın yaklaşık %15 olması (Halkbank,2022) sağlanan teşviğe işaret etmesi açısından önemlidir. Bunun yanı sıra Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu 04.09.2020 tarih ve 9131 sayılı kararı ile tüketici kredilerinde genel vade sınırını otuz altı ay ile sınırlandırmasına rağmen konutlarda ısı yalıtım kredisi açısından vade sınırının altmış ay olarak belirlenmiş olması diğer bir teşvik unsuru olarak değerlendirilebilir.

Kredinin %60'ının yalıtım sözleşmesinin ibrazıyla, kalan kısmının proje tamamlanıp en az C sınıfı enerji kimlik belgesinin alınmasıyla ve doğrudan yalıtım firması hesabına aktarılması kredinin amacı dışında kullanılmasını engellemeye yönelik alınan tedbirlerdendir

(Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı & Hazine ve Maliye Bakanlığı & Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022).

4. SONUÇ

Kat Mülkiyet Kanunuyla getirilen kısmi merkezi sistem zorunluluğunun uygulanmasında bazı sorunlar olmasına rağmen bu kurumun enerji verimliliğine katkı sağladığı ve bir farkındalık oluşturduğu yadsınamaz bir gerçektir. Konut kredilerinde kullanılacak kredi miktarında enerji kimlik belgesinin referans olarak kabul edilmesi, enerji kimlik belgesini konut değeri açısından anlamlı bir konuma getirmekle birlikte konut üreticileri açısından konut üretim sürecinde enerji kimlik belgesini daha çok dikkate alınması gereken bir unsur haline getirmiştir. Kamu bankalarının katılımıyla, devlet desteğiyle yürürlüğe konan, piyasa şartlarına göre oldukça avantajlı olduğu görülen konutlarda ısı yalıtım kredi paketi marifetiyle mevcut binaların enerji verimliliğinin artmasına katkı sağlayacağı açıktır. Ayrıca kredinin nihai kullanımı için yine enerji kimlik belgesinin referans kabul edilmesi oldukça önemlidir. Bu argümanlar enerji verimliliğini ve bu konudaki farkındalığı arttırmakla birlikte bu alanın genişletilmesi de oldukça önemlidir. Enerji kimlik belgesinde yer alan bina enerji sınıfına göre elektrik, su, doğalgaz faturalarının kademelendirilmesi, enerji kimlik belgesinde yer alan bina enerji sınıfına göre emlak vergisinin kademelendirilmesi, enerji kimlik belgesinde yer alan bina enerji sınıfına göre gelir vergisinin (gayrimenkul sermaye iradı açısından) kademelendirilmesi, enerji kimlik belgesinde yer alan bina enerji sınıfına göre tapu harcının kademelendirilmesi alternatif teşvik yöntemleri olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

C. T. Akın & S. Kaplan (2019). Enerji Kimlik Belgelerinin Enerji Etkin Mimari Tasarım Kriterleri Açısından Değerlendirilmesi. Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi, 10(1), 373-384.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı & Hazine ve Maliye Bakanlığı & Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2022), Konutlarda Düşük Faizli Isı Yalıtım Kredisi Kullanım Kılavuzu.

Güler, F. (2019). Merkezi Isıtma Sistemlerinin Uygulanmasında Yaşanan Sorunların Kat Mülkiyeti Hukuku Açısından Sonuçları . Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi , 4 (1) , 48-64 .

Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2022) Konutlarda Isı Yalıtım Kredi Paketi Tanıtımı.

<https://www.halkbank.com.tr/tr/bireysel/krediler/ihtiyac-kredileri/konutlarda-isi-yalitim-kredisi.html>

Kılınç Ata, N. (2021). Covid-19 Salgının Türkiye'nin Enerji Sektöründeki Etkileri ve Enerji Politikalarının Yeniden Yapılandırılması Üzerine Ekonomik Yönlü Bir Yaklaşım. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* , 8 (4) , 61-75 .

Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, TL Kredi Faiz Oranları/ Ticari ve Tüketici Kredileri (TL) Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/dashboard/341>

Pehlivanoglu, C. & Yılmaz, M. (2022). Enerji Yoksulluğu ve Covid-19 Salgını: Artan Eşitsizlikler ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler . *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* , 11 (1) , 28-42 .

Selçuk, G. N. & Pasinlioğlu, S. (2020). Türkiye'de Hanehalkı Ve Konut Büyüklüklerinin, Doğalgaz Tüketimi Kapsamında Değerlendirilmesi . *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 24 (4) , 1861-1877 .

Suyadal, M. (2021). Covid-19 Pandemisinde Piyasa Etkinliği Ve Davranışsal Finans Teorilerinin Geçerliliği: Uluslararası Piyasalarda Bir Uygulama . *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , (60) , 519-546 .

Tıkız, İ. & Pehlivan, H. & Mermer, M. (2018). Bina Isı Yalıtım Sistemlerinin İncelenmesi ve Optimizasyonu . *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 8 (2) , 106-135 .

Yağcı, B. E. & Sözen, A. (2022). Türkiye'nin Enerji Verimliliği Etkinlik Analizi . *Politeknik Dergisi*.

Zorlu, S. (2021). Merkezi Isıtma Sistemli Yapılarda Isıtma Giderinin Paylaştırılmasında Isı Paylaşım Sistemi ve Kat Mülkiyeti Hukuku Bakımından Bu Sisteme İlişkin Esaslar . *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* , 7 (1) , 43-72 .

SEÇİM KANUNLARINDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLERİN BİR YIL İÇİNDE GERÇEKLEŞECEK SEÇİMLERDE UYGULANAMAYACAĞI KURALI ÜZERİNE

Dr., Fatih GÜLER

Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Çan Meslek Yüksekokulu, 0000-0002-5365-5700

ÖZET

Günümüz dünyasında en önemli değerlerin başında demokrasi gelmektedir. Demokratik bir rejimin tesis edilmesini sağlayan unsur ise adil ve dürüst seçimlerdir. Seçimlerin adil ve dürüst bir şekil gerçekleştirmesi ise oyunun kurullarını ve kalitesini belirleyen seçim kanunları ile yakından ilgilidir. Esasen seçim kanunlarının çok sık değişmemesi ve uzunca bir süre uygulama kabiliyetine sahip olması beklenir. Fakat uygulamada ortaya çıkan ihtiyaçlar ve siyasi tercihler bazen seçim kanunlarının sık değişmesi sonucunu doğurabilir. Seçim kanunlarında yapılan değişiklikler bazen yasama organında çoğunluğunu elinde bulunduran siyasi partilerin lehinde diğer siyasi partilerin aleyhinde sonuç doğuracak şekilde kurgulanabilir. Anayasalarda bu tür sonuçların meydana gelmesini önlemek amacıyla seçim kanunlarında yapılan değişikliklerin belli bir yıl veya belli seçimlerde uygulanmamasına yönelik hükümlere yer verilmektedir.

Bu sakıncaları bertaraf etmek amacıyla Türkiye’de 2001 yılında yapılan anayasa değişikliği ile seçim kanunlarında yapılan değişikliklerin, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmayacağı ilkesi benimsenmiştir. Anayasa değişikliğinin gerekçesinde yer alan “ ... konjonktürel değişikliklere seçim kanunları açısından yer verilmemesi amaçlanmıştır ...” ifadesi tali kurucu iktidarın eğilimini ortaya koyması açısından önemlidir. Bu anayasal hükmün uygulaması çalışmanın temel konusudur.

Seçim ile ilgili kanunlarda yer alan tüm hususların seçim kanunu olarak kabul edilip edilmeyeceği, seçim ile ilgili olmayan kanunlarda seçimle ilgili hususların seçim kanunu olarak kabul edilip edilmeyeceği konusu tartışmalıdır. Anayasal hükmün yeterince açık olamaması seçimle doğrudan ve dolaylı ilgili düzenlemeler hukuki uyumsuzluk olarak yargı organının önüne gelmektedir. Bu tartışmalı hususlar Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Seçim Kurulu içtihatları çerçevesinde açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Seçim Kanunları, Seçim, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Seçim Kurulu.

ON THE RULE THAT THE AMENDMENTS MADE TO THE ELECTION LAWS CANNOT BE APPLIED IN THE ELECTIONS THAT WILL OCCUR WITHIN ONE YEAR

Dr., Fatih GÜLER

Çanakkale 18 Mart University, Çan Vocational School, fatih.guler@comu.edu.tr, 0000-0002-5365-5700

ABSTRACT

Democracy is one of the most important values in today's world. The element that ensures the establishment of a democratic regime is fair and honest elections. A fair and honest form of elections is closely related to the election laws that determine the rules and quality of the game. In fact, it is expected that electoral laws do not change very often and have the ability to apply for a long time. However, the needs and political preferences that arise in practice may sometimes result in frequent changes in electoral laws. Changes made in electoral laws can sometimes be constructed in favor of the political parties that hold the majority in the legislature, to the detriment of other political parties. In order to prevent the occurrence of such consequences, in the constitutions, there are provisions that prevent the changes made in the election laws from being implemented in a certain year or in certain elections.

In order to eliminate these drawbacks, the principle that the constitutional amendment made in 2001 and the amendments made in the election laws in Turkey will not be applied in the elections to be held within one year from the date of entry into force has been adopted. The statement "...it is aimed not to include cyclical changes in terms of electoral laws ..." in the justification of the constitutional amendment is important in terms of revealing the tendency of the secondary founding power. The application of this constitutional provision is the main subject of the study.

It is debatable whether all the issues included in the laws related to elections can be accepted as electoral law, and whether the issues related to the election can be accepted as electoral law in the laws that are not related to the election. Because of the related constitutional provisions are not clear enough, some election issues comes before the judiciary as a legal dispute, directly and indirectly related to the election laws. These controversial issues will be explained within the framework of the jurisprudence of the Constitutional Court and Supreme Election Council.

Keywords: Election Laws, Election, Constitutional Court, Supreme Election Council.

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasında en önemli değerlerin başında demokrasi gelmektedir. Demokratik bir rejimin tesis edilmesini sağlayan unsur ise adil ve dürüst seçimlerdir. Seçimlerin adil ve dürüst bir şekil gerçeklemesi ise oyunun kurullarını ve kalitesini belirleyen seçim kanunları ile yakından ilgilidir. Esasen seçim kanunlarının çok sık değişmemesi ve uzunca bir süre uygulama kabiliyetine sahip olması beklenir. Fakat uygulamada ortaya çıkan ihtiyaçlar ve siyasi tercihler bazen seçim kanunlarının sık değişmesi sonucunu doğurabilir.

Ek ve geçici maddelerin dışında 188, ek ve geçici maddelerle 225 maddeden oluşan 298 Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun sadece 46 maddesinde bir değişiklik olmamış, geri kalan tüm maddeler en az bir kez değişikliğe uğramıştır. Bu çerçevede kanunun yaklaşık %75'inin değiştiği söylenebilir. Farklı kanunlarla aynı maddede yapılan her bir değişiklik ayrı bir değişiklik olarak değerlendirildiğinde 298 sayılı Kanunda toplam 389 değişiklik yapıldığı görülmektedir. Değişikliğe uğramamış maddeler ise genel itibarıyla seçim ile ilgili anayasal ilkelerin tekrarı niteliğinde olan hükümler ve seçim düzeni ile doğrudan ilgili olmayan uygulama alanı sınırlı düzenlemeler olduğu görülmektedir (Güler,2021;20). Bu değişikliklerden 157'si 2001 yılındaki anayasa değişikliğinden sonra gerçekleşmiştir.

Seçim kanunlarında yapılan değişiklikler bazen yasama organında çoğunluğunu elinde bulunduran siyasi partilerin lehinde diğer siyasi partilerin aleyhinde sonuç doğuracak şekilde

kurgulanabilir. Anayasalarda bu tür sonuçların meydana gelmesini önlemek amacıyla seçim kanunlarında yapılan değişikliklerin belli bir yıl veya belli seçimlerde uygulanmamasına yönelik hükümlere yer verilmektedir.

Bu sakıncaları bertaraf etmek amacıyla Türkiye’de 2001 yılında yapılan anayasa değişikliği ile seçim kanunlarında yapılan değişikliklerin, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmayacağı ilkesi benimsenmiştir. Anayasa değişikliğinin gerekçesinde yer alan “ ... konjonktürel değişikliklere seçim kanunları açısından yer verilmemesi amaçlanmıştır ...” ifadesi tali kurucu iktidarın eğilimini ortaya koyması açısından önemlidir.

Çalışmada Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Seçim Kurulu (YSK)’nun hangi kanunları seçim kanunu olarak kabul ettiği ve hangi hükümleri seçim kanunu olarak kabul etmediği içtihatları ekseninde ele alınacaktır. Anayasal hüküm olan bir yıllık sürenin başlangıç ve bitişinin hangi tarihler olarak kabul edildiği, halkoylamasına ilişkin kanunların seçim kanunu olarak kabul edilip edilmediği, seçim kurulları ile ilgili değişikliklerin seçim kanunu hükmünde olup olmadığı, Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararlarının seçim kanunu hükmünde olup olmadığı, seçim suçlarının karşılığında öngörülen cezai müeyyidelerin ilga edilmesine yönelik kanun değişikliklerinin uygulanamazlık kuralına etkisi, anayasa değişikliğine ilişkin hükümlerin tekrarı niteliğindeki seçim kanunu değişikliklerinin durumu ve yasama organının uygulanamazlık ilkesini pasifize etmeye yönelik araçları çalışmada ele alınmıştır.

2. SEÇİM KANUNLARI

Seçim ile ilgili kanunlarda yer alan tüm hususların seçim kanunu olarak kabul edilip edilmeyeceği, seçim ile ilgili olmayan kanunlarda seçimle ilgili hususların seçim kanunu olarak kabul edilip edilmeyeceği konusu tartışmalıdır. Anayasal hükmün yeterince açık olamaması seçimle doğrudan ve dolaylı ilgili düzenlemeler hukuki uyumsuzluk olarak yargı organının önüne gelmektedir.

YSK, bazı kararlarında hangi kanunların seçim kanunu olarak kabul edildiğini açıkça ifade etmiştir. Buna göre, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, 6271 sayılı Cumhurbaşkanı Seçimi Kanunu, 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu, 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun, 3376 sayılı Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu seçim kanunları olarak kabul edilmektedir¹.

YSK’nın verdiği bazı kararlarda ise seçim kanunundan ne anlaşıldığı dolaylı olarak ifade edilmiştir. 25.4.2006 tarih ve 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanununun 49. maddesinin üçüncü fıkrasına göre yerleşim yeri adresi yurt dışında olan Türk vatandaşlarının adres kayıtları yaşadıkları ülkenin ve şehrin adı itibarıyla tutulmaktaydı. 18.5.2012 tarih ve 6304 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 5490 sayılı Kanunun 49. maddesinin üçüncü fıkrası yürürlükten kaldırılarak 298 sayılı Kanuna Geçici 23. maddesine 31.12.2016 son tarih olmak üzere milletvekili genel seçimi, cumhurbaşkanlığı seçimi ve halkoylamalarında 298 sayılı Kanunun 35. maddesindeki hükümlerle sınırlı kalınmaksızın Türkiye Cumhuriyeti kimlik numarası esas alınarak veya mevcut bilgilerle Yurt Dışı Seçmen Kütüğü oluşturulabileceği

¹ YSK, 15.01.2019 tarih ve 129 sayılı karar, YSK, 22.01.2019 tarih ve 255 sayılı karar.

hükmü eklenmiştir. 06.01.2017 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan 680 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’nin 80. maddesi ile 5490 sayılı Kanunun 49. maddesinin mülga üçüncü fıkrası yeniden düzenlenmiş olup, yerleşim yeri adresi yurt dışında olan Türk vatandaşlarının adres kayıtlarının, yaşadıkları ülkede kullanılan adres verilerine veya o ülke ve bağlı olduğu temsilcilik bilgisine göre tutulacağı ilkesi kabul edilmiştir. 298 sayılı Kanunun 35. maddesine göre yurt dışı seçmen kütüğü, adres kayıt sistemindeki bilgiler esas alınarak Yüksek Seçim Kurulunca belirlenecek usul ve esaslar çerçevesinde oluşturulmaktadır. 6304 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikler 298 sayılı Kanunun öngördüğü yurt dışı seçmen kütüğü oluşturma sisteminin geçici bir istisnası niteliğindedir. Bu çerçevede 680 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile getirilen düzenlemelerin 298 sayılı Kanunun öngördüğü yurt dışı seçmen kütüğü sisteminin ve 01.01.2017 tarihinde yürürlükten kalkan düzenlemelerle ilgili olduğuna işaret edilerek 06.01.2017 tarihinde yürürlüğe giren 680 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 16.04.2017 tarihinde gerçekleşecek halkoylamasından uygulanmaması gerektiği ile ilgili yapılan başvuru üzerine YSK, 680 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yapılan değişikliklerin seçim kanunu değişikliği mahiyetinde olmadığına karar vermiştir². Karara muhalif kalan bazı YSK üyeleri karşı oylarında, 680 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yapılan değişikliklerin yurt dışı seçmen olmayı etkilediğinden, seçim kanunlarında yapılan değişiklik mahiyetinde olduğuna işaret ederek kanun koyucunun seçim kanunlarında değişiklikleri, seçim kanunlarında yapmayıp, başka kanunlarda yaparak uygulanamazlık ilkesinin işlevsiz kılmasının önü açılmaması gerektiğini vurgulamışlardır.

03.03.2011 tarihinde yürürlüğe giren 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanunun 31. maddesinde seçim döneminde medya hizmet sağlayıcıların siyasi reklamları yayınlaması ile ilgili hususlar ve YSK’nın bu konudaki yetkileri düzenlenmiştir. Bu hükümlerin bir seçim kanunu düzenlemesi olup olmadığı ve bu çerçevede kanunun yayımından yaklaşık üç ay sonra 12 Haziran 2011 tarihinde gerçekleşecek olan genel seçimlerde bu hükümlerin uygulanıp uygulanamayacağına ilişkin kararında YSK, kanunun amacının radyo, televizyon ve isteğe bağlı yayın hizmetlerinin düzenlenmesi ve denetlenmesi, ifade ve haber alma özgürlüğünün sağlanması, medya hizmet sağlayıcılarının idarî, malî ve teknik yapıları ve yükümlülükleri ile Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun kuruluşu, teşkilâtı, görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin usul ve esasları belirlemek olduğuna işaret ederek bu düzenlemeyi bir seçim kanunu olarak kabul etmenin seçim kanunlarında yapılan değişikliklerin, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmayacağına dair anayasal hükümle amaçlanan hususun genişletilmesi olarak değerlendirmiştir³. Karara muhalif kalan bazı YSK üyeleri karşı oylarında her ne kadar kanunun amacı farklı olsa da düzenlemenin seçim hukukunu ilgilendirmesi sebebiyle 12 Haziran 2011 tarihinde gerçekleşecek olan genel seçimlerde bu hükümlerin uygulanmaması gerektiğini ifade etmişlerdir⁴.

22.03.2008 tarihinde yürürlüğe giren 5747 sayılı Büyükşehir Belediye Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile nüfusu 2.000’in altında olan belediyelerin gösterildiği listede ismi yazılı belediyelerin tüzel kişiliği ilk

² YSK, 12.01.2017 tarih ve 28 sayılı karar.

³ YSK, 16.03.2011 tarih ve 203 sayılı karar.

⁴ YSK, 16.03.2011 tarih ve 203 sayılı karar.

genel mahalli idareler seçiminden geçerli olmak üzere kaldırılarak köye dönüştürülmüştür. 29 Mart 2009 tarihinde gerçekleşecek olan genel mahalli idare seçimlerinde bu hükmün uygulanmamasına yönelik talep üzerine YSK değişikliğin üzerinden bir yıl geçmiş olduğunu kabul ederek hükmün 2009 genel mahalli idare seçimlerinde uygulanabileceğine karar vermiştir⁵.

Bu çerçevede YSK'nın bu güne kadar verdiği kararlardan bazı kanunları tümüyle seçim kanunu olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar YSK, diğer kanunlardaki seçimlerle ilgili düzenlemeleri kabul etmeme eğiliminde olsa da bu kararların genelde oyçokluğu ile alınması bu konuda müstakar bir yaklaşım olduğunu söylemeyi güçleştirmektedir. YSK'nın 5747 sayılı Kanunu seçim kanunu olarak kabul etmesi ise YSK'nın genel eğilimindeki bir istisna olarak kabul edilmelidir.

Anayasa Mahkemesi'nin konuya yaklaşımı YSK'dan tamamen farklıdır. Anayasa Mahkemesi, 2001 yılı değişiklikleri ile anayasal düzenlemeye konu olan uygulanamazlık ilkesinin amacının, düzenlemenin gerekçesinde ifade edildiği gibi konjonktürel değişikliklerin önüne geçmek olduğuna işaret ederek, yasama çoğunluğunu elinde bulunduran siyasi partilerin seçime bir yıl kala kendi lehlerine veya diğerleri aleyhine sonuç doğuracak biçimde değişiklikler yapılmasını öngören, seçmen iradesinin seçim sonuçlarına yansımaya etki edebilecek düzenlemelerin, seçim süreci ve sonucunu etkileyebilecek düzenlemelerin seçim kanunu olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Anayasa Mahkemesi bir düzenlemenin seçim kanunu olarak kabul edilmesi için kanunun adına bakılması yeterli olmadığını, düzenlemenin içeriğine bakılması gerektiğini, seçimle ilgili düzenlemelere yer verilen kanunlardaki tüm hükümlerin seçim kanunu niteliğinde olmadığı gibi seçimlerle ilgisiz kanunlarda da seçim kanunu niteliğinde hükümlerin yer alabileceğini vurgulamıştır⁶.

3. SEÇİM KURULLARI İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER

Ülkemizde seçimlerin yönetim ve denetiminde dört temel kurul görev almaktadır. Bunlar sandık kurulu, ilçe seçim kurulu, il seçim kurulu ve Yüksek Seçim Kuruludur. Bu kurulların kuruluş esas ve usulleri, görev ve yetkileri 298 sayılı Kanunda düzenlenmişti. YSK üyelerinin seçimlerine ilişkin esas ve usuller ile görev süreleri ile ilgili 298 sayılı Kanunda yer alan hükümler buradan çıkartılarak 30.11.2017 tarih ve 7062 sayılı Yüksek Seçim Kurulunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanuna aktarılmıştır.

28.12.2018 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 7159 sayılı Karayolları Trafik Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 10. maddesi ile 7062 sayılı Kanunun Geçici 1. maddesinde yapılan düzenleme ile YSK üyelerinden; 2019 yılında görevi sona ereceklerin yerine 2020 yılı Ocak ayında, 2022 yılında görevi sona ereceklerin yerine ise 2023 yılı Ocak ayında yenileme seçimi yapılması kabul edilmiştir.

Bu düzenlemenin bir seçim kanunu düzenlemesi olduğu ve bu çerçevede Anayasanın 67. maddesinin son fıkrası uyarınca 2019 yılında gerçekleştirilecek olan mahalli idareler genel seçimlerinde uygulanmaması gerektiğine dair başvurular üzerine YSK, 7062 sayılı Kanundan önce YSK'ya ait bir teşkilat kanunu bulunmaması sebebiyle YSK üyelerinin seçimine ilişkin

⁵ YSK, 22.11.2008 tarih ve 283 sayılı karar, YSK, 25.12.2008 tarih ve 331 sayılı karar.

⁶ AYM, Esas Sayısı : 2019/14, Karar Sayısı : 2019/16, Karar Tarihi : 14/3/2019.

usul ve esaslar ile görev süresi gibi hususların 298 sayılı Kanunda düzenlenmiş olmasının bir zorunluluğun sonucu olduğuna işaret ederek 7062 sayılı Kanun ve bu Kanunda değişiklik öngören kanunların bir seçim kanunu olmadığına karar vermiştir⁷. 7062 sayılı Kanunun bir seçim kanunu olduğuna işaret ederek bu kararlara muhalif kalan bazı YSK üyeleri karşı oylarında Anayasanın 67. maddesinin son fıkrası hükmünün seçimler için bir güvence olduğu kadar, seçimi yönetenler açısından da bir güvence teşkil ettiği, aksi yöndeki çoğunluk görüşünün seçim takvimi başladıktan sonra dahi yapılacak bir yasal düzenleme ile YSK üyelerinin tamamının görev süresinin sona erebileceğinin kabulü anlamına geldiğini, anayasal düzenlemenin gerekçesinde anayasal hükmün temel amacının konjonktürel değişikliklerin önüne geçmek olduğuna da vurgulayarak, 7159 sayılı Kanun ile getirilen düzenlemenin geçici niteliğinin “konjonktürel değişiklik” kriterini sağladığını ifade etmişlerdir⁸.

Anayasa Mahkemesi 7159 sayılı Kanun ile 7062 sayılı Kanunda yapılan mezkur değişikliklerin iptali istemiyle açılan davada mevcut YSK üyelerinin görev sürelerinin bir yıl uzatılmasıyla sınırlı olan düzenlemenin seçimler üzerinde etki yaratma, seçmen iradesinin seçim sonuçlara yansımalarını engelleme, seçime katılan bazı siyasi partilerin lehine bazı siyasi partilerin aleyhine netice ortaya çıkarma gibi sonuçlar doğurma potansiyelini haiz olmaması sebebiyle bir seçim kanunu hükmü olarak değerlendirilemeyeceğine işaret ederek düzenlemenin Anayasanın 67. maddesinin son fıkrasında öngörülen uygulanamazlık ilkesine aykırılık teşkil etmediğine hükmetmiştir⁹.

10.04.2010 tarihinde yürürlüğe giren 5980 sayılı 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunda yapılan değişiklik ile seçime katılan siyasi partilerden, en son yapılan milletvekili genel seçimlerinde en çok oy almış dört siyasi partinin ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde grubu bulunan siyasi partilerin YSK’da bir temsilci bulundurma hakkı tanınmıştır. 12.09.2010 tarihinde gerçekleştirilen halkoylaması sürecinde YSK, mezkur düzenleme üzerinden bir yıl geçmemesi sebebiyle 11.4.2011 tarihinde önce siyasi partilerin YSK’da temsilci bulundurulmayacaklarına karar vermiştir¹⁰.

YSK’nın 2010 ve 2019 yıllarına ait kararlarının birbiri ile çeliştiği ifade edilmelidir. Gerçekten de siyasi partilerin oy hakkı olmaksızın YSK’da temsilci bulundurmasına yönelik düzenlemeyle YSK üyelerinin görev sürelerinin geçici olarak düzeltilmesine yönelik düzenlemenin benzer hukuki sonuçlarının olduğu açıktır. Esasen bunlardan herhangi biri seçim kanunu düzenlemesi kabul edilmeyecekse bunun siyasi partilerin oy hakkı olmaksızın YSK’da temsilci bulundurmasına yönelik düzenleme olması gerekir. Zira siyasi partilerin oy hakkı olmaksızın YSK’da temsilci bulundurmasına yönelik düzenlemenin seçimlerin daha şeffaf ve katılımcı bir perspektifle yönetilmesine ve denetlenmesine katkı sağlayacağı açıktır.

4. ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARININ ETKİSİ

Bilindiği üzere kanunların anayasaya uygunluğu Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenmektedir. Seçim kanunlarında yapılan değişikliklerin anayasaya aykırı olduğu iddiasıyla Anayasa Mahkemesi’ne iptal davası açılabilmektedir. Seçim kanunları ile ilgili

⁷ YSK, 15.01.2019 tarih ve 129 sayılı karar, YSK, 22.01.2019 tarih ve 255 sayılı karar.

⁸ YSK, 15.01.2019 tarih ve 129 sayılı karar, YSK, 22.01.2019 tarih ve 255 sayılı karar.

⁹ AYM, Esas Sayısı : 2019/14, Karar Sayısı : 2019/16, Karar Tarihi : 14/3/2019.

¹⁰ YSK, 26.08.2010 tarih ve 643 sayılı karar.

Anayasa Mahkemesi tarafından verilen iptal kararlarının seçim kanunlarında yapılan bir değişiklik olarak kabul edilip edilemeyeceği ve iptal kararından sonraki bir yıl içinde gerçekleşecek seçimlerde uygulanıp uygulanmayacağı hususu ele alınmalıdır.

Seçim kanunlarında yapılan değişikliklerin, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmayacağına dair anayasal düzenlemenin konuluş amacı ve yasama organı süreçleri incelendiğinde, tali kurucu iktidarının temel amacının yasama organı çoğunluğunun kendi lehine veya diğerlerinin aleyhine düzenleme yapmasını engelleme olduğu görülmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin muhtemel bir iptal kararı böyle bir sonuç doğurma potansiyelini haiz olsa da tali kurucu iktidarın amacının Anayasa Mahkemesi kararlarını kapsadığını söylemek güçtür.

30.10.2009 tarihinde yürürlüğe giren 5922 sayılı Kanun ile 2839 sayılı Kanuna nüfusu az olan illerin en az iki milletvekili ile Türkiye Büyük Millet Meclisinde temsil edilmesine dair bir hüküm eklenmiştir. 12 Haziran 2011 tarihinde gerçekleştirilecek genel seçimlerinden yaklaşık dört ay önce, 18 Şubat 2011 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan karar ile Anayasa Mahkemesi bu düzenlemenin eşit oy, temsilde adalet ve eşitlik ilkelerine aykırı olduğuna işaret ederek düzenlemeyi iptal etmiştir¹¹. YSK, Anayasa Mahkemesi tarafından verilen iptal kararının seçim kanunlarında yapılan bir değişiklik olmadığına işaret ederek Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararı doğrultusunda seçim çevreleri ve her seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayılarının tespitini yapmıştır¹².

5. BİR YILLIK SÜRENİN BAŞLANGIÇ ve BİTİŞİ

Bir yıllık sürenin başlangıç ve bitiş tarihinin tespit edilmesi anayasal hükmün uygulanması açısından oldukça önemlidir. Bir yıllık sürenin başlangıcı seçim kanununda yapılan düzenlemenin Resmi Gazete'de yayım tarihidir. Sürenin bitiş tarihinin tespiti ise gri bir alanda yer almaktadır. Örneğin İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü 298 ve 2972 sayılı Kanun ile ilgili yapılan kanun değişikliği çalışmaları esnasında, bu değişikliklerin 2019 yılı Mart ayında yapılacak mahalli idareler genel seçimlerinde uygulanmasını sağlamak amacıyla, Anayasanın 67. maddesinin son fıkrasındaki uygulanamazlık hükmüne engel teşkil etmemesi için, yapılacak olan değişikliklerin en geç 1 Ocak 2018 tarihi itibarıyla mi yoksa 30 Mart 2018 tarihi itibarıyla mi yürürlüğe girmesi gerektiği hakkında YSK'dan görüş talep etmiştir¹³.

Bilindiği üzere seçim işlemleri seçim öncesi, seçim günü ve seçim sonrası olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir. Seçim öncesi işlemlerde ise seçimin başlangıç tarihi merkez konumdadır. Seçimlerin başlangıcı 3376, 2839 ve 6271 sayılı kanunlarda oy verme gününden geriye doğru hesaplanacak altmış günlük sürenin ilk günü, 2972 sayılı Kanunda ise her seçim döneminin beşinci yılındaki 1 Ocak günü olarak belirlenmiştir. Burada bir yıllık sürenin bitimi açısından cevaplanması gereken iki temel sorun ortaya çıkmaktadır. Birinci olarak yapılan düzenlemenin uygulanacağı dönem açısından bir yıllık sürenin tespit edilmesi yoluna gidilebilir. Örneğin seçimin başlangıcından itibaren uygulanacak olan seçmen kütüklerinin güncellenmesi, seçim bürolarının açılması gibi hükümlere ilişkin düzenlemelerde bir yıllık sürecin bitiş tarihi seçimlerin başlangıç tarihi olarak kabul edilebilir. Seçim günü ve seçim

¹¹ AYM, Esas Sayısı : 2009/88, Karar Sayısı : 2011/39, Karar Günü : 10.2.2011.

¹² YSK, 26.02.2011 tarih ve 119 sayılı karar.

¹³ YSK, 12.09.2017 tarih ve 796 sayılı karar.

sonrası işlemlere ilişkin düzenlemeler açısından bir yıllık sürecin bitiş tarihi seçim günü olarak belirlenebilir. İkincisi ise düzenlemenin içeriğine bakılmaksızın bir yıllık sürecin bitiş tarihinin seçim günü veya seçimlerin başlangıç günü olarak belirlenmesidir.

10.04.2010 tarihinde yürürlüğe giren 5980 sayılı 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile seçim kanunlarında bir takım değişiklikler yapılmıştır. 12 Haziran 2011 tarihinde gerçekleşecek olan genel seçimlerinde bu hükmün uygulanmamasına yönelik talep üzerine YSK değişikliğin üzerinden bir yıl geçmiş olduğunu kabul ederek hükmün 2011 genel mahalli idare seçimlerinde uygulanabileceğine karar vermiştir¹⁴. Karara muhalif kalan bazı YSK üyeleri karşı oylarında seçim sürecinin seçim başlangıç tarihi itibarıyla başladığının kabulü gerektiğini vurgulayarak 5980 sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerin 2011 yılında gerçekleştirilecek genel mahalli idare seçimlerinde uygulanmaması gerektiğini ifade etmişlerdir¹⁵.

Bu çerçevede YSK'nın düzenlemenin içeriğine bakmaksızın bitiş tarihinin seçim gününü kabul ettiği görülmektedir. Seçimin başlangıcından itibaren uygulanacak olan seçmen kütüklerinin güncellenmesi, seçim bürolarının açılması gibi hükümlere ilişkin düzenlemelerde bir yıllık sürecin bitiş tarihi seçimlerin başlangıç tarihi olarak kabul edilmesinin tali kurucu iktidarın iradesiyle daha uyumlu olduğu ifade edilmelidir.

6. HALKOYLAMASI KANUNLARININ NİTELİĞİ

Bilindiği üzere 1987 yılında yapılan anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanı anayasa değişikliği kanunlarını TBMM'deki kabul sayısına göre zorunlu veya ihtiyari olarak halkoylamasına sunabilmektedir. Halkoylamasına ilişkin esas ve usuller 3376 sayılı Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanunda düzenlenmiştir. 3376 sayılı Kanunda yapılan değişikliklerin uygulanamazlık ilkesi kapsamına girip girmediği cevaplanması gereken sorulardan biridir.

Doktrinde mevcut düzenlemenin halkoylamaları için geçerli olmadığına yönelik görüşler vardır (İyimaya,2010). Bu görüşlerin dayandığı temel argümanlardan biri anayasanın ilgili maddesinde seçimler ve halkoylamasının ayrı ayrı zikredilmesine rağmen, son fıkrada halkoylaması kanunlarından değil sadece seçim kanunlarından bahsedilmesi hususudur (Erdem, 2010).

3376 sayılı Kanunun ikinci maddesine göre halkoylaması, anayasa değişikliğinin Resmi Gazetede yayımını takip eden yüz yirminci günden sonraki ilk pazar günü yapılmakta olup, aynı kanunun altıncı maddesine göre de yabancı ülkelerdeki vatandaşlar halkoylamasından kırk gün öncesinden başlayarak oylarını kullanabilmekteydi. 09.03.2010 tarihinde yürürlüğe giren 5955 sayılı Kanun ile ikinci maddede yer alan yüz yirmi gün altmış güne, altıncı madde de yer alan kırk gün yirmi güne indirilmiştir.

YSK, doktrindeki görüşlerin aksine 3376 sayılı Kanunun bir seçim kanunu olduğuna işaret ederek, düzenlemenin üzerinden bir yıl geçmemiş olması sebebiyle 2010 yılında

¹⁴ YSK, 04.03.2011 tarih ve 140 sayılı karar.

¹⁵ YSK, 04.03.2011 tarih ve 140 sayılı karar. Aynı konuyla ilgili benzer diğer kararlar YSK, 22.11.2008 tarih ve 283 sayılı karar, YSK, 25.12.2008 tarih ve 331 sayılı karar.

yapılacak olan halkoylamasında 5595 sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerin uygulanamayacağına karar vermiştir¹⁶.

7. SEÇİM SUÇLARI İLE İLGİLİ CEZA HÜKÜMLERİNİN İLGA EDİLMESİ

298 sayılı Kanunda özel radyo ve televizyonların yayınları ile ilgili Yüksek Seçim Kurulunca belirlenecek esaslara aykırı yayın yapılması halinde uygulanacak cezalar belirlenmiştir. 9 Şubat 2017 tarihinde yürürlüğe giren 687 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile bu cezaları düzenleyen hükümler yürürlükten kaldırılmıştır.

YSK, 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleşecek halkoylamasından yaklaşık iki ay önce yapılan bu düzenlemelerin seçim kanunlarında yapılan değişiklik olduğuna işaret ederek Anayasanın 67. maddesinin son fıkrasındaki uygulanamazlık kuralı çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Fakat YSK bu konuyu ceza hukukunun genel ilkeleri çerçevesinde değerlendirmiştir.

YSK Anayasanın 38. maddesinde yer alan kimse işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz; kimseye suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez hükümleri ile Anayasanın 67. maddesinin son fıkrasındaki uygulanamazlık hükmünün çeliştiğine ve cezalar uygulansa dahi lehe olan kanunun geçmişe yürüyeceği ilkesine işaret ederek, 298 sayılı Kanunda var olan fakat 687 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yürürlükten kaldırılan cezaların 2017 yılında gerçekleştirilecek halkoylamasında uygulanamayacağına karar vermiştir¹⁷.

8. ANAYASAL HÜKMÜN TEKRARI NİTELİĞİNDEKİ SEÇİM KANUNU HÜKÜMLERİ

17.10.2006 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 5551 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu ile Anayasanın 76. maddesinde değişiklik yapılarak seçilme yaşı yirmi beşe düşürülmüştür. Bu düzenlemeye paralel olarak 28.10.2006 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 5552 sayılı Milletvekili Seçim Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile 2839 sayılı Kanunun 10. maddesinde değişiklik yapılarak seçilme yaşı yirmi beşe düşürülmüştür.

2007 yılının başında bir başvuru üzerine YSK, 2007 yılında genel seçimin 4 Kasım tarihinde yapılacağından 5552 sayılı Kanunun yürürlüğü üzerinden bir yıl geçmiş olacağından seçilme yaşının yirmi beş olacağına işaret ederken, bu tarihten önce bir erken seçim yapılması durumunda nasıl bir uygulama takip edileceğine ilişkin önceden varsayım üzerine karar verilmesinin mümkün olmadığını vurgulamıştır¹⁸. YSK’nın bu kararından anayasal hükmün tekrarı niteliğindeki seçim kanunu hükmünün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmayacağını kabul ettiği anlaşılmaktadır.

¹⁶ YSK, 13.05.2010 tarih ve 317 sayılı karar.

¹⁷ YSK, 13.03.2017 tarih ve 297,298,299,300,301,302,303,304 ve 305 sayılı kararları, YSK, 23.03.2017 tarih ve 387 ve 388 sayılı kararları, YSK, 03.04.2017 tarih ve 464 sayılı kararı, YSK, 11.04.2017 tarih ve 517 sayılı kararı, YSK, 18.04.2017 tarih ve 563 sayılı kararı, YSK, 21.04.2017 tarih ve 581 sayılı kararı, YSK, 02.05.2017 tarih ve 672 sayılı kararı, YSK, 17.05.2017 tarih ve 688 sayılı kararı.

¹⁸ YSK, 24.02.2007 tarih ve 88 sayılı karar.

TBMM 3.5.2007 tarihli ve 891 sayılı kararı ile milletvekili genel seçiminin 22 Temmuz 2007 Pazar günü yapılması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine hem seçilme yaşının hem de bağımsız adayların birleşik oy pusulasında yer almasına ilişkin 2839 sayılı Kanunda yapılan değişikliklerin ilk genel seçimde uygulanmasını sağlamaya yönelik anayasa değişikliği kanunu teklifi TBMM'ye sunulmuştur¹⁹. Anayasa Komisyonunda²⁰ da kabul edilen teklif Genel Kurulda görüşülürken anayasanın üst norm olarak normlar hiyerarşisinin en üstünde olduğu, Anayasanın 67. maddesi ile 76.maddesi birlikte değerlendirildiğinde yeni tarihli olan 76. madde hükümlerinin uygulanması gerektiğinden seçilme yaşı ile ilgili hükümler madde metninden çıkartılmıştır²¹.

YSK, 5659 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu ile bağımsız adayların birleşik oy pusulasında yer almasına ilişkin hükümlerin 2007 yılında yapılacak genel seçimlerde uygulanacağına karar vermişken²², yasama organın yorumunun aksine 5659 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunda seçilme yaşı ile ilgili hüküm yer almaması sebebiyle 22 Temmuz 2007 tarihinde yapılacak olan seçimde uygulanmayacağı²³, bu çerçevede otuz yaşından küçük olanların milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olmadığına karar vermiştir²⁴.

9.UYGULANAMAZLIK İLKESİNİN UYGULANMAMASI: ANAYASAYA GEÇİCİ MADDE EKLENMESİ

Yasama organı seçim kanunlarında yapılan değişikliklerin bir yıl içerisinde gerçekleşecek seçimlerde uygulanmasını arzu ediyorsa anayasaya geçici madde eklemek suretiyle bu sorunu aşma eğiliminde olmaktadır. Uygulanamazlık ilkesi, 2001, 2002, 2007 ve 2017 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ile Anayasanın 67. maddesinin son fıkrası hükmünün, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra yapılacak ilk seçimler bakımından uygulanmayacağına dair geçici maddeler eklenmek suretiyle uygulanmamıştır²⁵.

10. SONUÇ

Seçim kanunlarında yapılan değişikliğin bir yıl içerisinde gerçekleşecek seçimlerde uygulanmaması şüphesiz seçimlerin daha adil ve dürüst bir şekilde gerçekleşmesine katkı

¹⁹ 2/1011 Sıra Sayılı Adalet ve Kalkınma Partisi Grup Başkanvekilleri Bursa Milletvekili Faruk Çelik, Ankara Milletvekili Salih Kapusuz, Ordu Milletvekili Eyüp Fatsa, Hatay Milletvekili Sadullah Ergin, İstanbul Milletvekili İrfan Gündüz ve 194 Milletvekilinin; 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına Geçici Bir Madde Eklenmesine Dair Kanun Teklifi.

²⁰ 1408 Sıra Sayılı Anayasa Komisyonu Raporu .

²¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 22. Dönem 5. Yasama Yılı 105. Birleşim, 10.05.2007, Perşembe, s.9.

²² YSK, 26.05.2007 tarih ve 308 sayılı karar, YSK, 02.06.2007 tarih ve 312 sayılı karar.

²³ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ysk-baskani-onumuzdeki-secimde-25-yas-uygulanamaz-6510699>

²⁴ YSK, 06.06.2007 tarih ve 330 sayılı karar, YSK, 06.06.2007 tarih ve 335 sayılı karar, YSK, 06.06.2007 tarih ve 336 sayılı karar,

²⁵ Geçici Madde 17 – (Ek: 10/5/2007-5659/1 md.)Bu Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra yapılacak ilk genel seçimde, Anayasanın 67 nci maddesinin son fıkrası 10/6/1983 tarihli ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun bağımsız adayların birleşik oy pusulasında yer almasına ilişkin hükümleri bakımından uygulanmaz. Geçici Madde 21 – (Ek: 21/1/2017-6771/17 md.) ...H) Anayasanın 67 nci maddesinin son fıkrası hükmü, bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra birlikte yapılacak ilk milletvekili genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi bakımından uygulanmaz... 3/10/2001 tarihli ve 4709 sayılı Kanunun hükümleridir. Geçici Madde – A) Bu Kanunun 24 üncü maddesi ile Anayasanın 67 nci maddesine son fıkra olarak eklenen hüküm bu Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra yapılacak ilk genel seçimde uygulanmaz. 27/12/2002 tarihli ve 4777 sayılı Kanunun hükmüdür. Geçici Madde 1- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67 nci maddesinin son fıkrası, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 22 nci dönemi içinde yapılacak ilk ara seçimde uygulanmaz.

sağlayacak niteliktedir. Yasama organının anayasaya eklediği geçici maddelerle zaman zaman bu kuralı esnetmesinin anayasal hükmün amacı ile ne kadar uyumlu olduğu tartışmalıdır. Anayasa Mahkemesi'nin ve YSK'nın seçim kanunundan farklı şeyler anlamasının yanında, YSK'nın birbiriyle çelişen kararları seçim kanunları ile ilgili öngörülebilirliği azaltmaktadır. YSK'ya yapılan başvurular ve 298 sayılı Kanunda yapılan değişiklikler genel itibariyle incelendiğinde uygulanamazlık ilkesine ilişkin bir yıllık sürenin ilk genel seçim olarak düzenlenmesinin amaca daha uygun olduğu ifade edilebilir. Bunun yanında seçim kanunlarından ne anlaşılması gerektiğinin anayasal düzeyde açıklığa kavuşturulması seçim kanunları ile ilgili tüm kesimlerin lehinde olacak bazı iyileştirmelerin daha geç yürürlüğe girmesine sebebiyet vermesini de engelleyecektir.

KAYNAKÇA

- Erdem, T. (2010), YSK'nın Kararı, <https://www.koseyazisioku.com/radikal/tarhan-erdem/17-05-2010/ysknin-karari>.
- Güler, Fatih (2021), Seçimlerin Yönetim ve Denetiminde Görev Alan Kurumların Yapısal ve İşlevsel Sorunlarını Giderici Çözümler, Ekin Yayınları, Bursa.
- İyimaya, A. (2010). Bir Yıl İçinde Yapılacak Seçimlerde Uygulanamazlık Kuralının Halkoylaması Hukuku Yönünden Değeri. Türkiye Barolar Birliği Dergisi , (89) , 373-404 .

CONNELL'İN MARJİNAL ERKEKLİKLERİNİN

DEĞİŞEN BEDEN İMAJLARI İLE YORUMLANMASI

Tuğçe GÜNEŞ YÜCE, Prof. Dr. Hacer TOR

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ☐ 0000-0002-6308-6505

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ☐ 0000-0001-7187-5814

ÖZET

Cinsiyet (sex); toplumun anatomik yapısında biyolojik cinsiyete göre ayrılması olarak tanımlanırken; toplumsal cinsiyet (gender) ise toplumun toplumsal olarak oluşturulmuş rol ve sorumluluklara göre ayrılmasıdır. Cinsiyette bireysel farklılıklar ön planda iken toplumsal cinsiyette kültürel kodlaşma ile birlikte oluşan stereotipleştirmeler ön plandadır. Toplumsal cinsiyetteki kültürel ve toplumsal etmenler cinsiyetlere özgü erkeksi (maskülen) ve kadınsı (feminen) toplumsal cinsiyet rollerinin oluşmasına sebep olmaktadır. Bir toplumsal cinsiyet kategorisi olarak erkeklik, ataerkillikten güç alarak biyolojik, fiziksel ve toplumsal farklılıklar ile erkeklik norm ve rollerini yerine getirmektedir. Ataerkil toplumlarda diğer toplumlara göre daha fazla görülen toplumsal norm ve rollere uygun davranma baskısı hem erkekleri hem de kadınları toplum tarafından belirlenmiş gerekliliklere uymaya zorlamaktadır. Doğum ile belirlenmiş olan biyolojik cinsiyet ve sosyalizasyon sürecinde toplum tarafından öğretilen ve çeşitli etmenler ile pekiştirilen toplumsal cinsiyet rolleri, kimliklerini inşa etme sürecinde erkekleri etkilemektedir. Ancak feminist hareketlerdeki gelişmeler ve postmodernizm ile değişen toplum yapısındaki farklılıklar ataerkilliği ve erkek egemenliğini esneterek “erkek kurtuluşçuluğuna” (male liberationism) zemin hazırlamaktadır. Ataerkillikten güç alarak oluşturulan ve toplum tarafından çeşitli kanallar ile empoze edilen “ideal erkeklik” kategorisi dışında kalan tüm erkeklikler Connell’in deyişi ile “marjinal erkeklikler” olarak adlandırılmıştır. Sosyal bir olgu olan “beden”, bireyin toplum içinde görünür olmasını sağlayarak bir “beden imajı” yaratmakta ve bu imaj üzerinden olumlu veya olumsuz eleştiriler almaktadır. Yakın geçmişte küreselleşen dünyanın etkisi ile tüketim kültürü; metroseksüel, retroseksüel, gettoseseksüel, sapyoseksüel ve postseksüel erkek imgeleri ile oluşturduğu yeni erkek imgelemine gündelik yaşamdaki pratikler ile pekiştirerek yaygınlaştırmaktadır. Bu çalışma Connell’in “Erkeklikler” kitabı üzerinden tek tip erkek tipolojisi algısı dışında kalan marjinal erkeklikleri gündelik yaşamdaki kişisel bakım, giyim-kuşam, aksesuar kullanımı, beslenme ve spor pratiklerini tüketim pratikleri üzerinden incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Erkeklikler, erkek tipolojisi, beden imajı, tüketim pratikleri.

1. GİRİŞ

1.1. Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları

Cinsiyet, biyolojik kimlik ile ilişkilendirilen bir kavramdır. Türkiye’de 2021 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre toplam nüfusun cinsiyet bazında dağılımında kadın nüfusu 42.252.172 iken; erkek nüfusu 42.428.101’dir. Cinsiyeti tamamen biyolojik indirgemeci yaklaşım ile açıklamanın ötesinde göstergebilim ya da kültür ögeleri ile açıklamaya çalışmak cinsiyetin mutlak kalmadığını ve kültürel anlamlar ile şekillendiğini desteklemektedir (Pringle, 1992). Toplumsal cinsiyet biyolojiden farklı olarak kadın ve erkeğin toplumsal ve kültürel olarak var olma süreçlerini, yaşanılan toplumsal sürece ait kadın ve erkeğin sosyal işlevlerini belirtmektedir (Demez, 2005, s. 28-30). Connell, “toplumsal cinsiyeti” üremeye bağlı olarak eril ve dişil olarak ayırmaya ve bu kapsamda bölünmeye bağlı olarak örgütlenmiş pratikleri hayata geçirdiklerine vurgu yaparak bir nevi toplumsal cinsiyet rollerine atıfta bulunmaktadır (1998, s. 190). Toplumsal cinsiyet, toplumdan topluma değişiklik gösteren toplumlara ilişkin ve özgün ögeler barındıran ve bunları çeşitli araçlar ile (toplumsal cinsiyete dayalı roller gibi) bireylere yüklenen öğelerdir. Scott’a göre ise toplumsal cinsiyet; kadın ve erkek öznel kimliklerinin toplumsal oluşum noktalarını belirtmek için kullanılan bir ifadedir (Scott, 2007, s. 10-11). Toplumsal cinsiyet, toplumun psikolojik, sosyal ve kültürel değerleri ile ilgili öğelerini barındırmaktadır. Toplumsal cinsiyet, kültürel kodlar ile farklılıklar göstermektedir.

Toplumsal cinsiyete ilişkin bilgilerin özel ve kamusal alanlarda kimi zaman benzer kimi zaman farklı araçlar ile inşa edildiğini söylemek mümkündür. Özel alanda, alanın kadın ile özdeşleştirilmesi; erkekliklerin alanının kadınlıklar üzerinden kurulmasına zemin hazırlamaktadır. “*Ev işi kadın işidir*” argümanı içerisinde kendine özgün bir yer edinen güç gerektiren kavanoz kapaklarını açmak, ağır market poşetlerini taşımak, araba ve sanayi ögeleri ile özdeşleştirilen tamir işlerini yapmak gibi “erkeksi işler” bulunmaktadır. Kamusal alanda ise, “sosyal öğrenme kuramı” toplumsal cinsiyetin nasıl öğrenildiğini ve hangi yöntemler ile yaygınlaştırıldığını anlamak için açıklayıcı olanlardan bir tanesidir. Sosyal öğrenme, gözlenen bir modelin yaptığı davranışı/davranışları kendine göre taklit ederek uygulaması ve sonucunda ödüllendirilen davranışların yeniden yapılmasıdır (Dökmen, 2006, s. 140-142). “*Aferin, erkek adamasın*”, “*erkek adam yapar*”, “*erkeksin sen yapacaksın tabii*”, “*erkeğin dediği ikilettirilmaz, yaptığı sorgulanmaz*” ve benzeri pek çok söz ile erkeklerin toplumsal cinsiyet rolüne uygun yaptığı davranışlar tebrik edilerek ödüllendirilmekte ve teşvik edilmektedir.

1.2. Toplumsal İlişkiler Işığında Toplumsal ve Simgesel Pratikler ile Erkeklikler

Toplumsal ilişkiler içerisinde olağan şekilde üretilen pratikler toplumsal pratiklerdir. Toplumsal pratik, yaratıcı ve özgündür ama iptidai değildir (Connell, 2019, s. 142). Toplumsal pratikler yoktan var olmamıştır, oluşumu bir bağlam içerisinde belirli bir nedensellikten beslenerek oluşmuştur. Dinamik bir süreç içerisinde oluşturulan ve düzenlenen toplumsal pratikler, belirlenmiş tasarılar oluşturmuştur. Bir toplumsal pratik yapısı olarak toplumsal cinsiyeti bedenler ve bedenlerin yaptıkları üzerinden yorumlayan Connell (2019, s. 142), biyolojinin toplumsal olanı yansıtmadığı alanları toplumsal cinsiyet olarak açıklamıştır. Toplumsal cinsiyeti anlayabilmek için toplumun bütününe ilişkin pek çok parçayı bilmek gerekmektedir, çünkü toplumsal cinsiyet toplumsal yapının en önemli parçalarından biridir

(Connell, 2019, s. 149). Bireyler ilişki içerisinde oldukları toplumsal pratiklerden cinsiyetleri bazında kendilerine verili olanlar içerisinde kodlanmış olanlardan yararlanmaktadır. Bireyler toplumsal cinsiyet pratiklerini, daha önceden büyük birimler tarafından düzenlenmiş adlar ile adlandırmaktadır (Connell, 2019, s. 143). “*Erkek araba ile oynar*”, “*erkek para kazanır*”, “*erkek cesur olur*”, “*erkek sözünün eri olur*” gibi cümleler ile erkeklerin toplumsal cinsiyet pratikleri çeşitli söylem kanalları ile (ailede, okulda, kamusal alanlarda vb.) entegre edilmektedir.

Simgeler ile ortaya konulan simgesel pratikler, toplumsal cinsiyet temelinde bireyin ömrünün çeşitli aşamalarında çeşitli şekillerde karşısına çıkabilmektedir. Örneğin giysi, bireyin toplumsal cinsiyeti en basit şekilde sık sık ortaya koyan bir belirleyicidir. Connell’in tabiriyle, “*kadınlar etekle, erkekler pantolon ile kategorileşmektedir*” (1998, s. 109). Toplumsal cinsiyet pratiklerinin bireyin içinde bulunduğu toplumun kurum ve kuruluşlarında, denetim mekanizmalarında ve toplumdaki parçaları sistematik şekilde düzenleyen birçok kuralı tertip sürecinde görmek mümkündür. Toplum içindeki toplumsal ilişkiler kadar cinsiyet bazındaki erkeklik ve kadınlıkların da hem birbirine karşı hem de kendi içlerinde farklı biçimlerde deneyimledikleri ilişkiler bulunmaktadır. Tam da bu noktada “ataerkil pazarlık” kavramı, Kandiyoti (2011, s. 201) tarafından “*kadınların sınıf, kast ve etnik kimliğe göre çeşitlilik gösteren bir dizi somut kısıtlama altında saptadıkları stratejiler*” tanımlandığı hali ile erkeğin mevcut sistemdeki hareketli ve aktif konumuna işaret ettiği için değinmek yararlı olacaktır. Bu kavramla, ataerkilliğin cinsiyetler arasındaki ilişkilerin değişkenliğine ve kaygan zeminine bağlı olarak sürekli değiştiğine değinmekle birlikte; özne olan kadınların incelendiği kadar erkeklerin incelenmemesini ve erkeklerin toplumda “*ikincil konuma itilmesine*” değinmiştir (Kandiyoti, 2011, s. 201). Benzer şekilde postyapısalcı eleştirmenlerden Wendy Hollway, pürüzsüz olmayan toplumsal cinsiyet kimliklerinin çatlaklarından zamanla değişikliklerini ve birden fazla söylemin çakışabileceğini dile getirmiştir (1984).

Ataerkil Söylem ve Ataerkil Toplum Düzeni

Toplumsal ve simgesel pratiklerin oluşmasında toplumların var olan ana akım konjonktürlerinin etkili olduğu söylenebilir. Ataerkil toplum düzeni, ataerkilliğin ağır bastığı toplumlardaki erkekliklerin ilişkilerini belirleyen önemli kaynaklardan biridir. Ataerkil söylem, biyolojik cinsiyet farklılıklardan doğmuş bir güç olarak gösterilmesine rağmen; gömülü olan güçlere bakıldığında ise toplumsal ve kültürel güç ile beslendiği görülmektedir. Ataerkil söylemin temelindeki ataerki; cinsiyete dayalı oluşturduğu senaryoları kimlikler aracılığı ile değerlere ve inanışlara taşımaktadır.

“*Ataerki, erkeklerin kalıtsal olarak hükmeden olduklarını; zayıf olarak algılana her şeyden ve herkesten, özellikle de kadınlardan üstün olduklarını; zayıf olana hükmetme; onları yönetme ve bu hakimiyeti çeşitli biçimlerdeki psikolojik terörizm ve şiddet yoluyla sürdürme hakkının erkeklerle bahşedilmiş olduğunu iddia eden politik- toplumsal sistemdir*” (Hooks, 2018, s. 33).

Ataerkil söylem hem erkeği kadına karşı yüceltmekte hem de erkekler arasında bir erkeklik hiyerarşisi kurmaktadır. Böylece “dünyanın merkezindeymiş” gibi davranan erkekler, birçok

konuda baskın oldukları söylemini ve iddiasını ataerkillikten güç olarak öne sürmektedir (Bozok, 2011, s. 28). Çünkü ataerkillik hem cinsiyetler arasındaki farka vurgu yapılmakta hem de aynı cinsiyete sahip bireyler arasında da cinsiyetlerinin yoğunluk savaşı (daha kadınsı, daha erkeksi gibi) yapmaktadır. Erkek egemen bir toplum olarak ifade edilebilecek olan “ataerkillik” kavramı, erkekler ve erkek egemen toplumsal düzenin kadınlar ve queer bireyleri ezmesi ve ikincilleştirilmesi olarak da açıklanabilir (Bozok, 2011, s. 27). Ataerkilliğin ‘öznesi’ ve aynı zamanda nesilden nesle aktarılmasının sağlanmasında da ‘nesnesi’ konumunda olan bir takım erkeklikler için çeşitli araçlar kullanılarak ilişkileri zedelemektedir.

Toplumda bir tane erkeklik olgusundan söz etmek yerine diğer erkeklik olgularına nazaran baskın bir erkeklik olgusu olduğunu söylemek mümkündür. Baskın olan bu erkeklik olgusu, kültürel değerler ve geleneksel roller ile erkeklerle aşılanmaktadır. Böylece toplumun çeşitli baskı araçları ile erkek bireyin hayatını yönlendireceği bir sınır çizilmekte ve bu sınır içerisinde hayatını şekillendirmesini izin verilmektedir. Connell, tek bir “erkeklik” (*masculinity*) modelinin aksine “erkeklikler” (*masculinities*) modellerinden bahsetmenin mümkün olduğunu ve erkekliklerin tarihin farklı dönemlerinde farklı kültürlerde çeşitli şekillerde inşa edildiğinden söz etmektedir (Connell R. W., 2000, s. 10-11). Böylece Connell erkekliğin bir sonu olduğuna ve evrensel olmadığına dikkat çekmektedir. Connell’a benzer bir şekilde Bozok’da (2011, s. 49) bir kavram olarak “erkeklikleri” kullanmayı 3 neden ile açıklamaktadır:

“(1) Erkek egemenliğinin, farklı hegemonya kurma stratejileri aracılığıyla inşa edilmesi ve böylece farklı ataerkillikler yaşaması; (2) erkekliğin deneyimlenme biçimleri arasındaki farklılıklara işaret etmek için ve daha da önemlisi (3) farklı “erkeklikler” bulunduğundan hareketle, ataerkil erkekliklerin kader olmadığını, değişebileceklerini ve değişimleri gerektiğini vurgulamak için.”

2. Connell’in Erkeklikleri: Hegemonya, Madunlaştırma, Suç Ortaklığı ve Marjinalleştirme

Erkeklikler arasındaki ilişkileri hegemonya, madunlaştırma, suç ortaklığı ve marjinalleştirme maddeleri üzerinden yorumlayan Connell, birden fazla erkeklikle çizdiği kavramsal çerçevesinde yine birden fazla birleşen ile erkekliğin pratiklerini ve ilişkilerini incelemektedir (Connell, 2019, s. 150). Gramsci’nin ortaya koyduğu hegemonya kavramı; toplumdaki bir grubun toplumun diğer kesimlerine göre yönetici konumda olması ve bu konumu sürdürmesini sağlayan kültürel yapıyı ifade etmektedir (Connell, 2019, s. 150). Hegemonya sözlük anlamı ile bir kişinin/devletin başka bir kişi/devlet üzerindeki siyasal üstünlüğü ve baskısıdır (TDK, 2022). Toplumsal cinsiyet pratiğinin oluşturulma düzeninde ataerkinin meşruluğunu ifade eden hegemonya, kadınlara göre erkekleri yüceleştirmektedir. Hegemonik erkeklikten beslenerek toplumsal cinsiyet pratiklerini oluşturan güç, sadece kadın(lık)ların tabiyetleri üzerinden değil, bazı erkekliklerin madunlaştırılması ve/veya marjinalleştirilmesiyle de hüküm sürmektedir (Baran, 2019, s. 296). Madunlaştırılan erkeklikler ile eşcinsel erkekleri ve marjinalleştirilmiş erkeklikler ile de toplumun çoğunluğuna göre farklı olan erkeklikleri işaret eden Connell, hegemonik erkeklikler içerisinde dezavantajlı bir konumdadır. İlaveten Connell yalnızca eşcinsel erkekliklerin toplumsal hiyerarşide alt basamaklarda görülmediği bazı heteroseksüel erkekliklerinde kimi özelliklerinden dolayı alt basamaklar ile damgalanabileceğini dile getirmektedir. Simgesel pratikler ile kadınsılığa yaklaştırılan bazı heteroseksüel erkekliklerinde

“ödlek”, “çıtıkrıldım”, “bamy”, “salon erkeği”, “süt oğlu”, “ana kuzusu” gibi ithamlar ile etiketlendiğini ve ataerkillikten güç olan hegemonik erkeklikte madunlaştırıldığına dikkat çekmektedir (Connell, 2019, s. 153). Kadınlıkların ve bazı erkekliklerin madunlaştırıldığı hegemonik erkekliğin hüküm sürdüğü toplumlarda hegemonyadan kazanç sağlayan erkeklikler bu düzenin devam etmesi için hem düzenin bir parçası olmakta hem de düzenin devam etmesi için çabalamaktadır. Bu erkekliğin üyesi olan erkekler, hegemonik erkekliğin yaşatılması için yeni kuşaklar üzerinden çalışmalar yapmaktadır. Ataerkilliğin inşa ettiği erkekliklerden taviz vermeyerek aynı zamanda ataerkinin yaratabileceği olası gerginlik ve risklerden uzak durmaya çalışan erkeklikler suç ortağı erkekliklerdir. Madunlaştırıldığını düşündükleri kadınlıklar kadar suç ortağı erkeklikler de birçok alanda tavizler vererek toplumsal roller ile erkeğe biçilmiş sünnet, askerlik, babalık, çalışan erkeklik, koruyucu erkeklik gibi kalıpların öznesi olmaktadır.

Toplumsal cinsiyet düzeni dahilinde kurulan hegemonya, madunlaştırma ve suç ortağı erkeklikler (Connell, 2019, s. 155), toplumun diğer yapıları (sınıf, ırk gibi) ile ilişkiye girdiklerinde daha fazla şekillenmektedir. Hegemonik erkeklik ve marjinal erkeklik kavramları, kuruldukları bağlam ve toplumun genel yapısına göre değişiklik gösterebilen esneklikte kavramlardır. Toplumsal pratiklerde ortaya çıkabilecek özgün durumları tanımlamak için düzenlenmiş “marjinal erkeklik” kavramı, hegemonik erkekliğin yetkilendirmesine göre şekillenmektedir (Connell, 2019, s. 156).

3. Erkekliklerin Beden ve Beden İmajları Üzerindeki Gündelik Yaşam Pratikleri

Bireyin toplumsal pratiklerini yansıttığı öğelerden birisi de “beden”dir. Biyolojiden aldığı destek ile Connell beden kavramını, toplumsal cinsiyet ayrımını çeşitli araçlar ile (*genetik miras, hormon farklılıkları ve üreme sürecinde cinslerin üstlendikleri farklı roller*) açıklayan bir makineye benzetmektedir (Connell, 2019, s. 100). Biyoloji ve toplumsal etkilerin ortak olarak şekillendirdiği beden, toplumsal simge boyutunda beden imajını yaratmaktadır. Bireylerin bedenleri üzerinden gündelik hayatta sergiledikleri beden imajları toplumsal ilişkide önemli bağlar yaratan güçlü bir imge sistemi yaratmaktadır. Bu imge sistemleri, güzel-çirkin, zayıf-şişman, kısa-uzun gibi temel zıt sıfatlar ile bile beden üzerinden birçok ihtiyacın ve buna bağlı olarak da tüketim kaleminin çıkmasına neden olmaktadır.

Tüketim; bir kimsenin bedeni, giysileri, konuşması, boş zamanını değerlendirme şekli, yiyecek ve içecek beğenileri, ev, otomobil ya da tatil tercihleri tüketicinin beğeni ve üslup duygusunun bireyselliğinin işaretleri olarak görülür (Featherstone, 2005, s. 10-11). Baudrillard’a göre tüketim, sadece nesnelerle değil toplumla ve dünyayla ilişkimizi kuran aktif bir etkinlik ve tüm kültürel sistemimizi kuran küresel bir tepki olarak değerlendirilmelidir (2017). Güzellik için yapılan estetik operasyonlar, zayıflamak için yapılan ölümcül diyetler ve boy uzatmak için yapılan çeşitli sporların temelinde toplumsal ilişkilerde beden imajını daha çekici gösterme gayesi yatmaktadır. Bir dizi modern işlem ile toplumda daha fazla arzulanan bedenler yaratılabilmektedir. Michel Foucault’nun bedenlerin çözümlenmesini “bedenleri disipline etme” üzerinden açıklaması yeni disiplinler bilimlerin öznesinin beden olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Böylece iktidarın çeşitli araçları ile izlenen ve şekillendirilen bir nokta da bedenler olmaktadır. Bilinci ile kültürel bir varlık haline gelen insan, bedeni ile

toplumsallaşmaktadır (Hepşen, 2010, s. 10). Böylece beden ve akıl olarak ayrılan insan bedeni hayvandan ayrılmaktadır. Bryan Turner'ın beden sosyolojisi kavramının içini bedenin maddi temelli ihtiyaçları (yemek yemek, temizlemek, uyumak vb.) üzerinden yorumlamıştır. Öte yandan Turner bedenin işgücüne bireysel ve/veya toplumsal yollardan konu olmasını “beden pratikleri” kavramı üzerinden açıklamıştır.

Erkeklerin erkekliklerini bedenler üzerinden tanımlamaları ve bu şekilde söylenegelmeleri gündelik yaşamda birçok kavram ile kendini göstermektedir. Erkek bireyin doğduğu andan itibaren toplumsal güçler tarafından sınırları çizilen cinsiyetine ilişkin performansları gerçekleştirmesine ihtiyaç duymamasına rağmen toplumsal güçler ve birçok baskı unsuru bu performansları “erkek olmanın ihtiyacı, erkek olmanın olmazsa olmazları, bu performans gerçekleştirilmiyorsa erkeklik sorgulaması” gibi çok sert yargılar ile zorlamaktadır. Biricik (2008, s. 234) erkekliğin Türkiye’deki toplumsal inşa sürecinde toplumun çeşitli kanallar ile oluşturduğu “*erkek adam gibi*” olmak yakıştırmasının altını doldurmak için; sünnette ağlamamak, ilk cinsel birleşmede ve devamında ter dökmemek, askerlik borcunu başarı ile tamamlamak, aile kurmak, vefakar ve aynı zamanda güçlü bir baba olmak gibi birbiri ile ilişkili olarak görülen ama aynı zamanda her birinin biricik biçimde de çok kıymetli görüldüğü birçok olgu ile inşa edildiğine dikkat çekmektedir. Connell erkeklik söylemlerinin kitle kültüründe değişmez olarak kabul edilen yönlerinin erkekliklerin erkekliklerini bedenleri üzerinden ifade etmesine sebep olan “*gerçek erkek*”, “*doğuştan erkek*”, “*sapına kadar erkek*”, ifadeleri üzerinden örneklemiştir (Connell, 2019, s. 99). Erkeklerin bedenlerine içkin, bedenlerin eylemi yönlendirdiği ve/veya yönettiğine ilişkin yönündeki fikirler, erkeklikler ile bedene ilişkin toplumsal çözümler ve toplumsal sorunlar ilişkili kılmaktadır. Beden gücü ile yaratılan bir şiddet eylemi veya tecavüz haberi özne belirtilmeden yayımlandığında erkek cinsiyeti ile ilişkili olarak anlaşılmaktadır.

Toplumsal cinsiyet, bedenin, pratiğin hem faili hem de nesnesi olduğu refleksif beden pratikleri temelinde ortaya çıkan toplumsal bedenleme olgusunu barındırır (Connell, 2019, s. 416). Toplumsal ilişkilerin toplumsal cinsiyetten destek alarak beden üzerinde bir baskı aracı oluşturması ile kadınlıkların ve erkekliklerin bedenleri etkilenmektedir. Bourdieu’nun (2014, s. 70-71) deyişi ile “*gerçek erkekler*”, erkeklik tarafından halihazırdaki durumu ve bulunduğu erkeklik grubu içindeki aidiyet temsili ile tasdik edilmektedir. Sancar (2012), “düzenli bir işi”, bir erkeklik betimlemesi olarak “*gerçek bir erkek*” olarak benzetmekte ve düzenli işin erkeklik kavramı için önemli bir kriter olduğuna değinmektedir. Uğrunda mücadele edilerek kazanılan bir “*ödül*” olarak görülen “*gerçek erkeklik*” için erkekliğin geçtiği zorlu yolda önünde durabilecek hiçbir erkek yoktur (Atay, 2012). Erkekliklerin bedenleri üzerinde seçim hakkının olduğu ama aynı zamanda toplumsal pratiklerde de görünür olan bedenlerine çok fazla zaman ve para harcamaları kadınlıklar ile karşılaştırıldığında düşük seyretmektedir. Benzer şekilde toplumsal pratiklerde teşhir aracı haline dönüşen beden ve bedensel imajın erkekliklerde kadınlıklara göre daha düşük olduğu görülmektedir.

Ataerkinin ağır bastığı toplumlarda kadınlıkların kadın bedenleri üzerinden daha güzel gözükmek ve/veya toplumsal ilişkilerde beden imajlarını daha görünür kılmak için yaptıkları operasyonla doğal karşılanırken erkeklikler için aynı şekilde doğal bir olay olarak algılandığı

söylemek mümkün gözükmemektedir. Öte yandan bazı bedenler diğer bedenlere göre daha itaatsiz olup parçası oldukları toplumsal düzenin bir parçası olarak kalmak istemeyerek özgürleşmek isteyebilirler (Connell, 2019, s. 122). Hegemonik erkeklığe bir leke olarak görülen eşcinsel arzu bu duruma örnek gösterilebilir. Aynı zamanda modern cinsiyet düzeninde anahtar kelimelerden biri olan “değişim”, cinsiyet değiştirme olaylarında da kendini göstermektedir. Toplumsal cinsiyetteki çatlaklardan doğarak çeşitlenen “queer kuramı” kendini postmodern kuramcılar ile günbegün geliştirmektedir.

Erkekliklerin toplumsal pratiklerindeki özgün durumları tanımlamayan “marjinal erkeklik” erkeklığın yoğunluğunu tanımlayan “erkeksilik” ve “hiper-erkeksilik” kavramları ile farklı kulvarlardadır. Erkeksilik, kadınlardan ve/veya diğer erkeklerden “daha çok erkek” olmak için tutum, düşünce ve davranış sergilemektedir. Hiper-erkeksilik ise, gösterilen bu erkeksi davranışın diğer erkeklerden daha da fazla gösterilmesidir. Erkeklik ve hiper-erkeksilik kavramları ile bireyler arasında niceliksel olarak “daha az erkek/daha çok erkek” fikirleri ön plana çıkmaktadır (Bozok, 2011, s. 19). Erkeksilik ve hiper-erkeksilik, ataerkil toplumdan topluma farklılık gösteren kalıplara sahiptir.

Beden sergisi haline dönüşen bireyler, görünüm arzusu ile bedenine odaklanan tektip bireyler yaratmaktadır (Demir, 2017, s. 29). Tektipleştirilen bireyler toplumdaki marjinal erkekliklerin dışındaki erkekliklerini derecelendirerek erkeksi ve hiper-erkeksi olarak davranan birbirine benzer erkeklikleri oluşturmaktadır. Örneğin, Türk toplumunda “kaslı olmak, koyu renkli kıyafetler tercih etmek, aksesuar kullanımını azaltmak, kilolu olmak, sakal/bıyık bırakmak, kadınlara karşı koruyucu davranmak, kamusal alanda görünür olmak, güçlü bir cinsel performans göstermek, mutfak gibi kadın ile özdeşleştirilen özel alanlarda görünmez olmak” gibi birçok tutum ve davranış ile kalıplaştırılmaktadır.

Beden sahip olunan ve içinde yaşanan bir dışsallık olmaktan çıkmıştır (Becker, 1995, s. 34). Beden, modern kimliğin ve seçimlerin temsil edildiği bir alan haline dönüşmektedir. Modernizm ve postmodernizm ile birlikte artan tüketim, bireyleri tükettikleri şeylere göre kategorileştirmektedir. Öte yandan metroseksüel ve postseksüel erkeklerin yaygınlaşması ile tüketim kültüründe artış gerçekleşmiştir.

Beden üzerinden oluşan görünüm arzusu ve değişen tüketim kültürü, beğenilme/beğenilmeme kavramları ile ilişkilendirilebilir. Beğeni kültürü, anlama ve değerlendirme aracılığıyla beğenme/hoslanma ve beğenmeme/hoslanmama yargılarına vardırıan mental bir çerçevedir. Beğeni kültürü, kültürel sermayeye göre şekillenir; ancak bununla beraber bu sermayenin miktarı ve niteliği de ekonomik ve sosyal sermayeyle doğrudan ilintilidir. Ayrıca Bourdieu (1997), işgal edilen konumlar ve sosyal sınıf itibarıyla üç beğeni türünden-kültüründen bahseder: düşük beğeni kültürü- (*low-brow taste*), orta beğeni kültürü- (*middle-brow taste*) ve yüksek beğeni kültürü- (*high-brow taste*). Bourdieu’ya göre beğenin, "amor fati" yani kaderin seçimi, zorunluluğun ve gerekliliğin tercih edilmesi olduğunu söylemektedir. Tüm beğeni toplumsal varoluş koşulları tarafından üretilmektedir ve bu noktada sosyal şartlar yadsınamaz bir gerçeklik oluşturmaktadır. Değişen erkeklik imgesi ile paralel bir biçimde beğeni kültüründe de değişiklik yaşanmaktadır. Beğeni kültürü, aynı habitusu paylaşan insanlar tarafından

paylaşılan, kültürel bilgi (cultural knowledge) temelli, kurumsallaşmış bir yapıdır. Beğeni çemberinin dışında kalan birey, toplumun istediği maskeleri topluma uyum ve aidiyet göstermek için takmaktadır (Sennett, 2014, s. 140-141). Modern toplumunun günbegün değişen akışkan modeli, topluma ayak uydurabilen akışkan bir birey modelini ve buna bağlı olarak bir tüketim kültürünü yaratmaktadır.

Birey, gündelik hayatında birçok uyaran ile beden imajı ve dış görünüşüne ilişkin görüş almaktadır. Bireyin kendi görünüşüne ilişkin yargıları onu çevreleyen dış görünüşü ile etkileşimi sayesinde oluşmakta ve bu durumdan da etkilenmektedir (Oğuz, 2005, s. 32). Bu görüşleri kitle iletişim araçları, mağazalar, ailesi, arkadaşları, çevresi ve içinde bulunduğu toplumdan toplamaktadır. Beden imajı kavramı, psikiyatrist Paul Ferdinand Schilder tarafından ortaya atılmıştır. Beden imajı; bedenimizin bize nasıl görüldüğü ile ilgili olarak zihinde oluşan resim beden imajıdır (Schilder, 1950). Beden daima yeniden inşa edilen bir süreci temsil ettiği için zihinde çizilen beden imajı resmi günbegün değişmektedir.

Erkeklikler için toplumun istedikleri, seçimlerini ve pratik eylemlerini etkileyen önemli öğeler barındırmaktadır (Yaşargün, 2019, s. 52). Bu önemli etkileyici öğeler, erkekliklerin bedenlerini giyim-kuşam, aksesuar, kişisel bakım, beslenme ve spor kategorilerinde etkilemekte hatta iddialı bir söylem ile sınırlandırmaktadır. Öte yandan, “yeni erkek” imgelemi bedensel pratikler ile örüntülüdür. Erkekler, cilt, saç ve tırnak bakımı yaptıрма, sağlıklı beslenerek kilosuna dikkat etmesi, alışverişten hoşlanması, düzenli spor yapması, ev içi dekorasyonla ilgilenmesi sayılabilmektedir (Öztürk, 2012).

Erkekliklerin özgürleşmesi için yapılan tüm çağrıların diyalektik bir biçimde kadınlıklar içinde faydalı olacağı ve büyük resme bakıldığında toplumsal cinsiyet rol ve pratiklerinin esnetilerek ortadan kaldırılmasına olanak sağlayıcı olması öngörülmektedir. Beden projesinin özü olan esneklik (Bauman Z. , 2001, s. 155), bireyin imajına ilişkin pratiklerin çeşitlenmesine ve çeşitlere ilişkin seçeneklerin de artmasına olanak sağlamıştır.

3.1. Giyim Kuşam Pratikleri

Erkek bedeni geçmişte ataerkilden beslenen yapısı ile; salt kadınların ilgisini çekmek isteyen, duygularını gizlediği gibi vücut hatlarını gizleyen, vücut formunu da sert, güçlü erkek imajı ile dışa vurmaya çalışan, saygı ve görünürlük kazanmak ile kamusal alanda fark edilir olmak için çabalayan bir tahakkümün aracı olmuştur. Erkek moda akımı tarihsel bağlamda siyasi akım ve önderler, savaş, televizyon, sinema, müzik ve spor gibi birçok etkenden etkilenmiştir. Özellikle modern kültürde moda, yalnızca bir sektörü değil aynı zamanda modern insanın doyumsuzluğunu da simgelemektedir (Demir, 2017, s. 16). Moda, bireyin giyinme ihtiyacına yönelik ortaya çıkan giysi ve bütünleyici aksesuarların birleşmesi ile ortaya çıkmıştır. Moda ile birey öznel zevk ve beğenilerini ortaya koyarak kendi kimliğini yaratmaktadır. Moda, Le Petit Robert sözlüğünde şu şekilde tanımlanmıştır: “*Belirli bir toplumda uygun görülen ortak zevkler, geçici yasama, hissetme biçimleri*” (Hakko, 1983, s. 15). Belirli bir dönemde trend olan zevk ve beğenilerin yaygın olması veya herhangi bir şeye olan aşırı talep olarak betimlenebilmektedir. Erkekliklerin yakın tarihimizde giyim kuşam pratiklerindeki değişim ile unisex ürünleri tercih etmeleri, feminen çizgiye yaklaşan moda akımlarının yaygınlığı, koyu

renkler ile özdeşleştirilen erkek modasının renklenmesi ve çeşitlenmesi marjinal örneklerdendir.

3.2. Aksesuar Pratikleri

Erkek aksesuarlarının toplum tarafından görünmez ürünler olarak görüldüğü, saat gibi erkekler ile özdeşleştirilen birkaç aksesuar kategorisinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Hatta aksesuar kullanan erkeklerin, toplumdaki diğer erkeklere göre daha “tarz” olduğuna ilişkin bazı alışveriş/moda tüyoları verilmektedir (Posta Gazetesi, 2020). Erkeklerin yaygın olarak kullandıkları aksesuarların cüzdan, kemer, saat, bileklik, sırt çantası/evrak çantası, bere, şapka, güneş gözlüğü, kravat, kravat barı ve mendil olduğu gözlemlenmiştir. Türk toplumundaki erkekliklerin aksesuar seçimleri gözlemlendiğinde aksesuarları daha çok işlevine göre tercih ettikleri ve kullandıkları görülmektedir.

3.3. Kişisel Bakım Pratikleri

Erkekliklerin kişisel bakım pratiklerini cilt bakım, saç bakım ve şekillendirme, tıraş ve ağız/diş bakımı ürünleri şeklinde kategorileştirmek mümkündür. Kadınlar ile özdeşleştirilen ve gerek Türkiye’de gerekse dünyada önemli bir pazara sahip olan kişisel bakım ürünleri pazarı, son yıllarda erkek tüketicilere de hitap eden ürünler sunarak hem pazardaki konumunu güçlendirmekte hem de daha çok erkeğin bu ürünlerin görünür kılınmasını sağlanarak erkek tipolojisinde değişiklikler yaratmaktadır. “Erkeklere özel ürünlerin” tercih edilme oranındaki artış ile erkeklere özel kişisel bakım ürünleri gerek üreticiler gerek tüketiciler arasında yaygınlık göstermiştir. Özellikle erkekliklerin kişisel bakım ürünleri üzerinde yer alan “men, for men” gibi ifadelerin yer alması ve koyu renkli kutularda sunulması ile sosyal medya kanalları ve televizyon gibi kitle toplumunu harekete geçiren kanallar aracılığıyla kişisel bakıma önem veren erkeğin ideal erkek olduğuna ilişkin yaygınlaştırılan algı, tüketici profilinin erkek cinsiyeti üzerinde artış göstermesine neden olabilmektedir. Televizyonda yayınlanan programlar ile toplumun gündelik hayatının yansıması oluşturulurken aynı zamanda bireye yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri de pekiştirilmektedir. Yalnızca erkeklerin ilgisini çekeceği düşünülen spor kanallarındaki programlar erkekler baz alınarak oluşturulmakta ve reklamlarda erkeklere özgü traş losyonu, futbol ekipmanları ya da erkeklerin hediye etmesi gerektiği şeklinde yansıtılan çeşitli ürünler (tektaş vb.) gibi cinsiyete vurgu yapan ürünlerden oluşmaktadır.

3.4. Beslenme ve Spor Pratikleri

Birey bedenini şekillendiren noktaları gündelik hayat pratikleri, beslenme ve spor başlıkları altında toplanabilmektedir. Toplum tarafından ideal olarak tanımlanan “sağlıklı ve sportif beden” algısı hem yüceltilen hem de ulaşmanın imkânsız kılınarak bir arayış süreci haline getirilmektedir. Toplumsal sınıf ve toplumsal cinsiyet dinamiğini iç içe geçiren neoliberal küreselleşme, hem sistemin özkaynaklarını erkeklere kaydırmakta hem de erkekler arasındaki maddi ayrımları genişletmekte ve özellikle erkek-spor ilişkisindeki tüketim yoğunluğunda harcanan enerjiyi açıklamaktadır (Connell, 2019, s. 429). Spor; sağlıklı olmak, zayıflamak, zinde hissetmek, yaşlanmayı geciktirmek, stres atmak ve mutlu olmak gibi birçok amaç için yapılan bir aktivitedir. Bir aktivite olarak sporun birçok çeşidi bulunmaktadır ve çeşitlerine göre

yapıldıkları mekân, spor yapma sıklıkları, kullanılan giyim malzemeleri ile takviye edici gıdalar değişmemektedir. Spor ve spora ilişkin alt başlıklar cinsiyet bazında farklılıklar barınmaktadır. Yüksel'in (2014, s. 675) "Cinsiyet ve Spor" çalışmasında erkekler daha çok futbol, yürüyüş, yüzmeye, fitness ve basketbol sporlarını yaparken; kadınlar daha çok yürüyüş, yüzmeye, fitness ve step-aerobik yapmaktadır. Aynı çalışmada spor yapma amaçlarına bakıldığında ise kadınların yaşlanmayı geciktirmek, zinde olmak, düzgün vücut arzusu, kilo vermek amaçları ile spora yöneldiği; erkeklerin eğlenmek, arkadaş kazanmak, grup duygusu yaşamak, para ve itibar kazanmak amaçları ile spora yöneldiği görülmektedir (Yüksel, 2014, s. 678).

4. SONUÇ

Ataerkil toplum yapısı ve toplumdaki hegemonik söylem, cinsiyet bazında oluşturulan toplumsal rollerin bir baskı aracı oluşturmaya zemin hazırlamaktadır. Birden fazla erkeklik olduğunu ileri süren Connell, erkeklikler kavramı ile açıkladığı bu çeşitliliği erkeklikler arasındaki ilişkileri açıklarken de kullanmıştır. Connell erkeklik ilişkilerini hegemonya, madunlaştırma, suç ortaklığı ve marjinalleştirme üzerinden yorumlamaktadır.

Toplumsal ilişkilerde ortaya konulan ve sürdürülen toplumsal pratikler; toplumsal cinsiyet rollerinde farklı pratikler ile kendini göstermektedir. Bireyin toplumsal pratiklerini simgesel düzeyde gösterdiği alanlardan birisi beden ve onun ile özdeşleşen beden imajıdır. Bu çalışmada beden imajını oluşturduğu varsayılan giyim-kuşam, aksesuar, kişisel bakım, beslenme ve spor alt kategorileri günden güne değişen toplum yapısı ve toplumsal ilişkilerde statik kalmamaktadır. Erkeklikler arasında sınıflandırılan "daha çok erkek/erkeksi", "daha az erkek/erkeksi" ve "kadınsı" ifadeleri; toplumda başta toplumdaki diğer erkeklikler tarafından olmak üzere toplumun birçok kesimi tarafından çeşitli şiddet araçları ile (sözlü ve/veya fiziksel) baskılanmaktadır.

Toplumun büyük bir çoğunluğu açısından "normal" olarak nitelendirilen ve kabul gören birtakım beden imajlarına nazaran toplumun daha küçük bir kesimi tarafından "farklı, özgün, rahat, moda uygun" olarak nitelendirilen ve kabul gören beden imajları "marjinal" olarak karşılandığı söylenebilir. Erkeklerin giyim kuşam, aksesuar, kişisel bakım, beslenme ve spor pratikleri ile elde ettikleri erkeksi görünümü kırarak kadınca öğeleri kullanmaları toplumsal normların oluşturduğu baskı ile oldukça zordur. Bu sebeple, Connell'in "toplumun çoğunluğuna göre farklı olan erkekliklere" işaret ettiği "marjinal erkeklikler" kavramına bu çalışma boyunca incelenen gündelik pratiklerin alt kategorileri ve tüketim kavramı ile özgün bir ilişki kurulmuştur. Küreselleşen dünyada moda akımlarının hızlıca yayılması ve popüler kültürün ivedi yükselişi ile kadın ve erkekler arasındaki giyim alışkanlıkları farkları zaman içinde kırılmakta ve feminen görünmek daha az kaygı verici olmaktadır (Emirhan, 2015, s. 100-101). Aynı zamanda, artan ve çeşitlenen erkek aksesuarları, yadsınamaz büyüklükte oluşan kişisel bakımı pazarı içerisindeki erkeklere özgün kategorileri, beslenme ve spor ilişkisindeki cinsiyet ayrımı ile yaygınlaşan kişisel reçeteler (kişisel antrenörler, kişisel diyet programları vb.) marjinalite imajını esnetmektedir.

Kadınlıkların ve erkekliklerin ortak çıkarına oluşabilecek herhangi bir gelişme için toplumsal cinsiyet temelinde ayırım gözetmeksizin toplumun her bir kesimi tarafından destek verilmesi son derece elzemdir. Ataerkillikten kopuşun sağlanması için erkeklerin kadınlar ile işbirliği yapmasının gerekliliği bulunmaktadır. Böylece güçlenen tahakkümcü ataerkil modelin üstesinden gelebilecek kutuplaşmış cinsiyet kalıplarının önüne geçilebilir. Hooks'ta kitabında erkek-kadın işbirliğini şu şekilde örneklendirmektedir: “*Ancak kadınların yönettiği haneler, ataerki düşüncüyü iki kişinin ebeveynlik yaptığı hanelerden çok daha büyük bir tutkuyla destekliyor ve teşvik ediyor*” (Hooks, 2018, s. 38). Kadınlıkların ve erkekliklerin toplumsal araçlar ile hapsedildikleri toplum hapishanelerinden kurtulmaları için işbirliği yapmaları ve içerisindeki farklı gündelik pratik kategorilerinde marjinallikleri ile sürdürülebilir olmaları son derece gerekli görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Atay, T. (2012). *Çin İşi Japon İşi: Cinsiyet ve Cinsellik Üzerine Antropolojik Değiniler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baran, B. H. (2019). Hegemonik Erkeklik: Formülasyon, Yeniden Formülasyon ve Genişleme. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*(2), 295-303. doi:10.33708.ktc.636955
- Baudrillard, J. (2017). *Tüketim Toplumu*. (N. Tural , & F. Keskin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2001). *Parçalanmış Hayat*. (İ. Türkmen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Becker, A. E. (1995). *Body, Self and Society*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press.
- Biricik, A. (2008). Erkek Adam' Ezberini Bozmak Üzerine: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Sisteminin Resmi Söylem Üzerinden Kurgulanması. N. Mutluer (Dü.) içinde, *Cinsiyet Halleri: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları* (s. 232-246). Varlık Yayınları.
- Bourdieu, P. (1997). *Toplumbilim Sorunları*. İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2014). *Eril Tahakküm*. (B. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bozok, M. (2011). *Soru ve Cevaplarla Erkeklikler*. İstanbul: SOGEP.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar, Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*. (C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connell, R. W. (2000). *The Man and the Boys*. University of California Press .

- Connell, R. W. (2019). *Erkeklikler*. (N. Konukcu, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Demez, G. (2005). *Kabadayıdan Sanal Delikanlıya Değişen Erkek İmgesi*. İstanbul: Babil Yayınları.
- Demir, S. T. (2017). *Ten Medeniyeti*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Dökmen, Z. Y. (2006). *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Emirhan, K. (2015). Giyim Alışkanlıklarında Toplumsal Cinsiyetsizliğe Doğru. *I. Dil, Kültür ve Edebiyat Çalıştayı* (s. 98-114). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Featherstone, M. (2005). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. (M. Küçük, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hakko, C. (1983). *Moda Olgusu*. İstanbul: Vakko Yayınları.
- Hepşen, Ö. (2010). *Tevrat, İncil ve Kuran-ı Kerimde Kadın Bedeni*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hollway, W. (1984). Gender difference and the production of subjectivity. W. Hollway içinde, *Changing the Subject* (s. 227-263). London: Methuen.
- Hooks, B. (2018). *Erkekler, Erkeklik ve Sevgi*. (Z. Kutluata, Çev.) İstanbul: bgst Yayınları.
- Kondiyoti, D. (2011). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler* (3. Baskı b.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Oğuz, G. Y. (2005). Bir Güzellik Miti Olarak İncelik ve Kadınlarla İlgili Beden İmgesinin Televizyonda Sunumu. *Selçuk İletişim Dergisi*, 4(1), 31-37.
- Posta Gazetesi. (2020, Ekim 29). Bir erkeği anında tarz bir erkeğe çevirebilecek kadar etkili 7 aksesuar. <https://www.posta.com.tr/yasam/alisveris-moda/galeri-bir-erkegi-aninda-tarz-bir-erkege-cevirebilecek-kadar-etkili-7-aksesuar-2279013/1> adresinden alındı
- Pringle, R. (1992). Absolute Sex? Unpacking the sexuality/gender relationship. R. W. Connell, & G. W. Dowsett (Dü) içinde, *Rethinking Sex: Social Theory and Sexuality Research* (s. 76-101). Melbourne: Melbourne University Press.
- Sancar, S. (2012). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar*. İletişim Yayınları: İstanbul.

- Schilder, P. F. (1950). *The Image and Appearance of the Human Body*. New York: International Universities Press.
- Scott, J. W. (2007). *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*. (A. T. Kılıç, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Sennett, R. (2014). *Otorite*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- TDK. (2022). *Güncel Türkçe Sözlük*.
- Yaşargün, M. (2019). *Erkeklik Söylemleri ve Ötekileştirilenlerin Gündelik Pratikleri*. Gaziantep: T.C. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüksel, M. (2014, Eylül). Cinsiyet ve Spor. *Tarih Okulu Dergisi*, 663-684. doi:<http://dx.doi.org/10.14225/Joh581>

TÜRKİYE’DE GÖÇMEN ÇOCUK İŞÇİLİĞİ SORUNU

Tuğçe GÜNEŞ YÜCE, Prof. Dr. Hacer TOR

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi - 0000-0002-6308-6505

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi - 0000-0001-7187-5814

ÖZET

Çocukluk, fiziksel, ruhsal ve toplumsal gelişmenin yaş ve toplumdan topluma değişen bazı ölçütler ile sınırlandırıldığı bir dönemi ifade etmektedir. “Çalışan çocuk” (ya da “çocuk işçi”), Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 1. Maddesine göre 18 yaş altı çocukları kapsarken; Uluslararası Çalışma Örgütü’ne göre 15 yaş altında çalışma hayatına katılan çocukları kapsamaktadır. Aile ekonomisine katkı sağlamak ya da temel ihtiyaçlarını karşılamak gibi çeşitli nedenlerle tarım, sanayi, ticaret ve hizmet sektörlerinde istihdam edilen çocuklar çalışmalarından dolayı birçok problemle karşı karşıya kalmaktadır. Dünyada ve Türkiye’de çocuk işçiliğinin bir nedeni de göçmen çocukların göç sürecinde yaşadıkları dezavantajlardan dolayı çalışmak zorunda kalmalarıdır. Türkiye, hem jeopolitik konumundan ötürü Avrupa’ya geçiş konumunda olan bir ülke, hem de kendine komşu olan ülkelerden göç alan bir ülke konumundadır. Çeşitli ülkelerden Türkiye’ye göç ederek zorunlu göçün bir türü olan sığınma göçlerini oluşturan bireyler arasında çocuklar önemli bir kesimi oluşturmaktadır. Savaş ve çatışma gibi nedenlerle birlikte ülkelerinden göç eden çocuklar yaralanma ve hatta ölüm riskinden kaçmaları dışında göç süreci ve sonrasında birçok sorun ve bu sorunların doğurduğu sorumluluklarla karşılaşmaktadır. Göçmen çocuklar gittikleri ya da sığındıkları ülkelerde hijyen koşullarının eksikliğinden dolayı sağlık sorunları yaşamakta, aile üyelerinden bir ya da birden fazla kişinin kaybı sonucunda yaşanan üzüntü ve uzun yas süreci geçirmekte, alışlagelen sosyal çevreden uzaklaşma ve bu yolla yabancılaşma, eğitime erişememe, yoksullaşma, çocuk işçi olma, çocuk gelin olma ve/veya cinsel tacize uğrama, göç ettiği ülkenin ulusal dilini bilmeme, insan kaçakçılığına maruz kalma, suça alıştırılma ve yasa dışı işlerde çalıştırılma gibi pek çok durum ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Dünyada en fazla göç alan ülkelerden biri olan Türkiye dolayısıyla göçmen çocuk sorunu ile de yoğun olarak karşı karşıya kalmakta ve bu sorunlardan bir tanesi de hiç kuskusuz göçmen çocukların istihdamıdır. Bu çalışma, Türkiye’de göçmen çocuk işçileri incelemek amacıyla planlanmış olup, literatür taramasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda göçmen çocukların sanayi ve tarım sektöründe daha çok istihdam edildiği, göçmen çocuk işçilerin hem çalışma koşullarında, hem de çalıştıkları için hayatın olağan akışında akranlarına göre eğitim ve sosyalleşme gibi birçok etmene sağlıklı bir şekilde katılamadıklarından dolayı başta sosyal problemler olmak üzere birçok problem yaşadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çocuk işçiliği, göç, göçmen çocuklar.

1. GİRİŞ

1.1. Göç Kavramı

İnsanlık tarihi kadar eski bir kavram olan göç, bir olay olmanın aksine bir olgudur. Karpaz (2015), göç olgusunu detaylı bir şekilde şöyle açıklamıştır:

“Göçler, insan tarihini, hatta yaşayan mahlûkların ve bitkilerin hayatını ve yeryüzüne dağılışını değiştiren en etkin olgudur. Ama her şeyden evvel göçler farklı fizyolojik yapısı, dili, dini ve adetleri olan insanları diğerleri ile kaynaştırmış, değişik toplumların ve örgütlenme şekillerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.”

Göç kavramını detaylıca irdeleyebilmek için konuya ilişkin kavramların açıklanması uygun görülmektedir. Göç eden kişinin ilgili özgün durumları ile ilgili birden çok tanımlama bulunmaktadır. Yoksul bölgelerdeki ekonomik, sosyal ve politik sıkıntılar o bölgedeki bireysel tarafından o bölgeden göç etmek için “itici faktörler” olurken; gelişmiş bölgelerdeki görece avantajlar ise bu bölgelerdeki bireyler için “çekici faktörler” olarak görülmektedir (Erbaş, 2019, s. 135). Göç; ekonomik, siyasi ve askeri, sosyal ve kültürel ile diğer (doğal afet ve dini) nedenlere bağlı olarak nedenleri kategorileştirmek mümkündür (Samsun Valiliği Bilim-Kültür Hizmeti, 2018, s. 12-14). Başta turizm, sağlık ve eğitim amacıyla gelen yabancılar, yabancı girişimciler ve işçiler, ülkeye yasal yollarla gelip yerleşme amacı taşıyanlar ile yasal olmayan yollarla giriş yapıp kaçak statüsünde yer alan yabancılar ve yaşayacak bir yer bulmak için gelen mülteciler göçmen sınıflandırılmasında yer almaktadır (Akıncı, Gedik, & Nergiz, 2015, s. 64). Farklı coğrafi, ekonomik, sosyo-kültürel ortamlardan bir diğerine geçiş yapan bireyler “göçmen” olarak ifade edilmektedir (Erbaş, 2019, s. 134). Zorunluluk nedeni ile iltica edildiği için hukuksal bir zemini barındıran mülteci kavramına göre göçmenlik daha çok ekonomik nedenler ile yapılan bir göçü temsil etmektedir (Hayata Destek Derneği, 2016, s. 22).

Göç, birçok alt tanıma sahiptir. Bireylerin çeşitli nedenler ile yalnızca kendileri ve/veya aileleri ile birlikte göç etmeleri “bireysel göç” olarak nitelendirilirken; bir bölgedeki insanların veya bir toplumun göç etmesi ise “toplu göç” olarak nitelendirilmektedir. Bireyin kendi özgür iradesi ile göç etmesi “isteğe bağlı göç” olarak tanımlanırken; kriz durumlarında (savaş, doğal afet gibi) zorlayıcı etmenlerden kaynaklı göç etmesi ise “zorunlu göç” olarak tanımlanmaktadır (Tümertekin & Özgüç, 2017, s. 296). Zorunlu göç başka bir ifadeyle, istekleri dışında insanların devletler tarafından bazı olaylar ve durumlar sonrasında mecburen yaptırılan göçü ifade etmektedir (Koçak & Terzi, 2012, s. 72)

Kısmi süreli olarak göç edip, tekrar göç edilen bölgeye dönülmesine “geçici göç” denirken; dönmek üzere göç edilmesine ise “kesin göç” denilmektedir. Göç tipi olarak aynı ülke içerisinde çeşitli nedenler ile göç edilmesine “iç göç” denirken; ülkeler arasında yapılan göç ise “dış göç” olarak adlandırılmaktadır. Dış göçler; yasal olma durumlarına göre “yasal” (düzenli) ve “yasal olmayan” (düzensiz göçler) olarak gruplandırılmaktadır.

Düzensiz göç, hedef, transit ve kaynak ülkelerin her biri açısından farklı sorunlar barındırmaktadır. Kaynak ülke, bünyesinden yasal olmayan bir şekilde ülkesini terk eden

kişileri ifade ederken; hedef ülke ise yasal olmayan şekilde ülkesine giriş yapan kişiler ile ilgili sorunları ifade etmektedir. Transit ülke açısından ise, yasal olmayan yollar ile ülkesini terk eden ve bir diğer ülkeye giriş yapan bireylerin uğradığı ülkeleri ifade etmektedir. Ülkemiz, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişiminde bulunması ve çevre ülkelerdeki siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle hem hedef ülke hem de yabancı uyruklu şahısların Avrupa ülkelerine ulaşımında bir köprü vazifesi görmesi sebebiyle transit ülke konumunda bulunmaktadır (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2017, s. 56). Türkiye, bulunduğu jeopolitik konumundan ötürü Ortadoğu ve Avrupa ülkeleri arasında birçok göçmen için transit ülke konumundadır. Ülkemize gelen düzensiz göçmenlerin bir kısmı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na çalışma izni için başvurmak ile birlikte bir kısmı ise kayıt dışı alanlarda çalışmaya başlamıştır. Türkiye'nin iş piyasasına ve çalışma hayatına dahil olmak isteyen ve/veya kayıt dışı şekilde dahil olan düzensiz göçmenler, iş piyasasında birçok açıdan etkilemiştir. Örneğin göçmenlerin çok daha düşük ücrette çalışmaları, sayıca fazla oldukları için çalışma alanları için alternatif oluşturmaları, tarım, inşaat ve küçük işletmeler gibi alanlarda çalışma istekleri olmaları bu alanlarda niteliksiz işgücü ihtiyacına cevap vermeleri ile yeni bir emek ordusu oluşturmuşlardır.

Göç yalnızca bir yer değiştirme hareketi değildir. Göç konusu sadece göç faaliyetinin olduğu ülkeler arasında değil; etkileri ile global çerçeveden tüm dünyayı ilgilendiren önemli bir meseledir. Göç temel insan haklarından yoksunluk, can güvenliğinin yok olması ve bunlara bağlı olarak yaşama hakkında oluşan tehditler ile dezavantajlı durumları ortaya çıkaran bir olgudur. Göç sonrasındaki süreçte göç ile terk edilen ve varılan ülkelerin toplumları arasındaki biyolojik, kültürel, dilsel ve ırksal farklılıklar ülke içinde “etnik grup olmak” ile ön plana çıkarken; uluslararası göçte bu durum “etnisite tartışmaları” olarak gün yüzüne çıkmaktadır (Erbaş, 2019, s. 136). Etnik grup ve etnisite tartışmaları göç ile ilişkili olarak göçün yaşandığı toplumlar arasında hangi koşullarda uyum, bütünleşme, benzeşme ve emilme süreçlerinin yaşanacağını o toplumların konjonktürleri belirlemektedir.

1.2. Göçmen Çocuk Kavramı

Göçe katılan 18 yaş altındaki tüm bireyler “göçmen çocuk”tur. Göç, göç eden tüm bireyleri etkilemekle birlikte en çok göçte karar mekanizması olan yetişkinlerin kararına pasif bir şekilde katılan çocukları etkilemektedir (Giani, 2006, s. 3). Göçün dezavantajlı gruplardan biri olan çocuklar üzerindeki etkisinin incelenmesi birçok sorunun ve sonuçlarının da ortaya çıkarılabilmesini içerdiği için son derece önemlidir.

Zorunlu göçler ile kendi iradeleri dışında göç eden bir kesimi oluşturan göçmen çocuklar, göç ettikleri ülkelerde çeşitli sosyal problemler ile karşı karşıya kalmaktadır. Göçmen çocuklar silahlı çatışma, şiddet, aşırı toplumsal baskı, yoğun ekonomik zorluklar, yaşama hakkının tehlikede olması, ebeveyn kaybı, yalnız kalma, kötü beslenme, kötü şartlarda çocuk işçiliği, insan ticaretine maruz kalma, sağlıksız koşullarda barınma, eğitim hakkına erişememe, ihtiyaç halinde tıbbi yardıma erişememe, kültürel ve sosyal uyumsuzluklar, dil bilmeme, ihtiyaç duyacağı kurumlara erişememe, sosyal yardımlardan faydalanamama, yasal statü belirsizlikleri,

haksız yere alıkonulma, post-travmatik stres bozuklukları, aile içi şiddet durumunda korumasız kalma gibi sorunlara maruz kalmaktadır (Atasü Topçuoğlu, 2015).

2. Türkiye’de Göçmen Çocuk İşçiliği Kavramı

“Çalışan çocuk” (ya da “çocuk işçi”), Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 1. Maddesine göre 18 yaş altı çocukları kapsarken; Uluslararası Çalışma Örgütü’ne göre 15 yaş altında çalışma hayatına katılan çocukları kapsamaktadır. Türkiye’de 2019 yılı itibari ile hanehalkında 5-17 yaş aralığında bulunan çalışan çocuk işgücü sayısı, Türkiye’de çocuk işgücünün ölçülmesi için kullanılan kriterdir. Hanehalkında yetişkin çalışan nüfusun olmadığı hanelerde hanehalkına ekonomik destek sağlamak amacıyla çocuklar çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Aile bütçesine katkı sağlamak amacıyla 18 yaş altında çalışmak zorunda kalan bireyler “çocuk işçi” olarak tanımlanmaktadır (Fidan, 2004, s. 31). Ailedeki yetişkin bireylerin eğitim düzeylerinin düşüklüğü, bilgi ve becerilerinin yeterli olmaması, iş bulma fırsatlarının azalmasına bulaşlar dahi düşük ücretle çalışmalarına yol açmaktadır (Tor, 2010, s. 33). Haneye giren aylık gelirin aile fertlerinin temel ihtiyaçlarını karşılamaması, küçük yaşta ve eğitim çağındaki aile üyelerinin çalışmasına neden olabilmektedir.

Dünyada çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerini kölelik, çocuk ticareti, zorla silahlı çatışmalarda kullanma, uyuşturucu kaçakçılığı, çocuğun pornografide kullanılması gibi yasadışı ve tehlikeli işlerde çalışması olarak sıralayan Uluslararası Çalışma Örgütü (2018), birçok etmeni bir arada inceleyerek uluslararası boyutta çocuk işçiliği için çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Çocuk işçi kavramının göçmen çocuklar üzerinden okunması göçmen çocuk işçi kavramının doğmasına ve birden fazla dezavantajlı grubun bir kavram çatısında toplanmasına sebep olmaktadır. “Göçmen çocuk işçiliği” tanımlaması “göçmen çalışan çocuk” olarak da adlandırılmaktadır.

Türkiye’de yabancıların çalışabilmesi için çeşitli hükümler yasal olarak belirlenmiştir. Yabancıların Türkiye’de çalışmaları ile ilgili esaslar 13/08/2016 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanununda düzenlenmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2017, s. 49). 4817 sayılı Kanun Türkiye’de yabancıların çalışma izinleri ile ilgili tüm maddeleri kapsamaktadır. Göçmenlerin çalışma izinleri ile ilgili diğer iş ve işlemleri T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmektedir. Yabancı çalışma izinlerine yaş grubu ve cinsiyet bazında bakıldığında; 2020 yılında 15-19 yaş grubunda 2.248 erkek ve 385 kadın olmak üzere toplam 2.633 göçmenin çalışma izni bulunduğu görülmektedir (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2020, s. 9). Hayatta kalabilmek ve ekonomik zorluklara karşı direnebilmek adına çoğunlukla doğrudan ekonomik faaliyetlerin (enformel sektörün) içinde yer alan yoksul kesim için bulunmaktadır. Türkiye’de göçmen çocuk işçilerin büyük bir bölümü kayıt dışı çalıştığı için göçmen çocuk işçiler ile ilgili net bir sayı vermek mümkün olmamaktadır.

Zorunlu nedenlerden dolayı ülkelerinden göç etmek zorunda kalan çocuklar gittikleri ülkelerde çalışmak zorunda kalmaktadır. Türkiye’de yoğun göç alan bir ülkedir ve göçmen çocuk işçiliği sorunuyla da karşı karşıya kalmıştır. Suriye’deki iç savaşın en mağdur kesimlerinden birisini de göç eden savaş mağduru çocuklar oluşturmaktadır. Geçici Koruma kapsamındaki Suriyelilerin yaş ve cinsiyete göre dağılımına çocuk nüfus bakımından (18 yaş altındaki nüfus)

bakıldığında en fazla 0-4 yaş aralığı grubundakilerin olduğu görülürken; en az 15-18 yaş aralığındaki nüfustur. 18 yaş altındaki çalışanlar “çocuk işçi” kesimini oluşturduğu için bu yaş aralığındaki göçmen nüfus, göçmen çocuk işçi potansiyelini de barındırmaktadır. Geçici koruma kapsamındaki tüm yaş gruplarındaki kadın sayısı ise 1.667.704’tür.

Çizelge 1. Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı

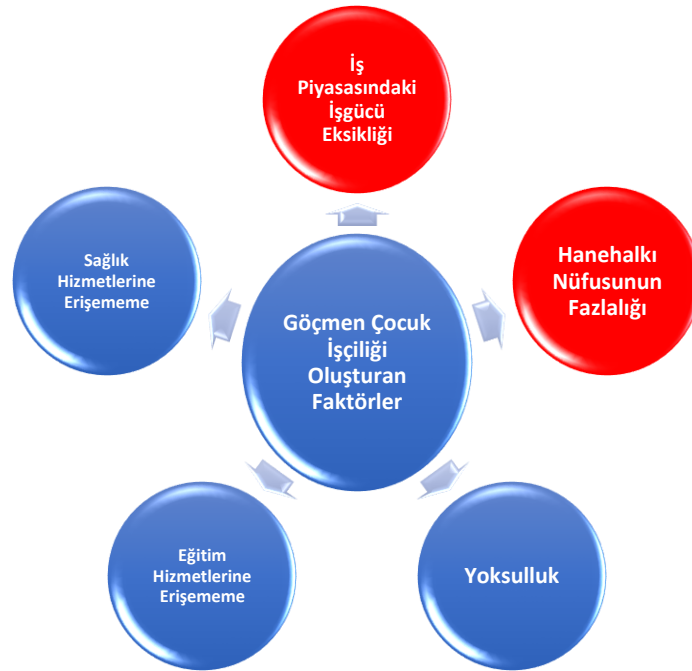
Yaş	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	280.163	261.628	541.791
5-9	277.174	261.527	538.701
10-14	218.586	205.399	423.985
15-18	136.286	117.223	253.509
Toplam	912.209	845.777	1.757.986

Kaynak: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2022

2.1. Göçmen Çocuk İşçiliğini Oluşturan Nedenler ve Oluşturduğu Sosyal Problemler

Göçmen çocuk işçiliğini oluşturan etmenler ve göçmen çocuk işçilerin yaşadığı problemler incelendiğinde bazı ortak ve farklı noktaları olduğu görülmektedir. Göçmen çocuk işçiliğini oluşturan etmenler ve sonuçları arasında yoksulluk, eğitim hizmetleri ile sağlık hizmetlerine erişememe faktörlerinin ortak olduğu görülmektedir (bkz. Görsel-1, Görsel-2).

Görsel 32. Göçmen Çocuk İşçiliği Oluşturan Faktörler

Yoksulluk eşit olmayan gelir dağılımı, düşük gelir, işsizlik, göç, kaynakların verimli kullanılamaması, hızlı nüfus artışı, kayıt dışı ekonomi gibi birçok soruna bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Yoksulluk göçmen çocuklarda fiziksel zihinsel ve gelişimsel olarak olumsuz sağlık

sonuçları doğurabilmektedir (Yurt & Keskin, 2021, s. 5). Barınma ve gıdaya erişim, göç ile birlikte göçmen işçi çocuklar gittikleri ülkelerde konut kiralayabilecek ve temel gıda ihtiyaçlarını karşılayabilecek maddi imkanlara sahip olamamakta ve çalışmaya itilmektedir.

Yoksulluklarından dolayı fazla sermaye gerektirmeyen işlerde çalışan göçmen çocuk işçilerin yaptıkları işleri büyütme ve/veya kendi işini oluşturma gibi fırsatları çok düşüktür. Düşük ücretler ve güvencesiz çalışmayı kabul eden çocuklar, işverenler için cazip bir kitleyi oluşturmaktadır (Türkmen, 2018, s. 86). Göçmen çocuk işçilerin, nitelsiz işgücüleri onları işverene daha bağımlı, daha itaatkar ve örgüt kültüründen uzak kılarak bireysel düşünmeye itmektedir. İşveren için göçmen emeğinin örgütsüz olması, kriz anında işten daha kolay çıkarabilir olması ve daha uygun ücrete çalıştırabilmesi ile cazip kılınırken; kaçak çalışma mekanizması içinde olan çalışanların iş bulabildiklerinde işini kaybetme korkusu ile işverene daha çok itaat etmesine, eğer ki itaat etmezse kendi yerine çalışacak yedek işgücü göçmen emeğinin olduğunu bildiği için daha fazla ses çıkarmamasına neden olmakta ve nihai olarak her iki tarafında (işveren ve göçmen işçi) örtüşen çıkarlarının olduğunu göstermektedir (Erbaş, 2019, s. 160-163). Göçmen çocuk işçiler sanayi ve tarım sektörlerinde ağır efor ve/veya güç gerektiren işlerde, tehlikeli işlerde, bilgi ve beceri uzmanlığı istemeyen nitelsiz işlerde ve benzeri alanlarda çalışmaktadır. Düşük sermayeli işlerde (çöp toplama, kağıt vb. geri dönüşümlü ürünler toplama, inşaat ve sanayi sektörlerinde çiraklık ve benzer diğer işler) göçmen çocuk işçiler kas gücüne dayalı olarak çalışmaktadırlar. Çalıştıkları sermaye gerektirmeyen işler, göçmen çocuk işçileri sokağa ve/veya az güvenli çalışma alanlarına iterek suça meyilli hale ve hatta suça karışmaya itebilmektedir.

Türkiye’de işgücü piyasasına çeşitli sebepler ile katılan birden çok yaş grubunda göçmen olduğu resmi kurumlardan alınan bilimsel istatistiki verilerden bilgi edinilebilmektedir ile desteklenerek bilinmektedir. Nüfus eden bu verilere uyruklar açısından bakıldığında büyük çoğunluğunun Suriyeliler olduğu görülmektedir. Bir yoğunluğu oluşturan Suriyeliler benzer şekilde işgücüne katılımları da yoğun bir şekildedir. İşgücüne katılan Suriyeli çocuklar, Tarlan’ın (2016) ifadesi ile “taze emek gücü” olarak nitelendirilmiştir. Çocuk emeğinin kullanıldığı en bariz alanlar tekstil sektörü, inşaat işçiliği, hizmet sektörü, mevsimlik tarım işçiliği ve çobanlıktır (TUIC Akademi, 2021).

Yoksulluk, göçmen çocuk işçilerin oluşmasında ve çocuk işçiyken yaşadığı sorunlarda ortak nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, yoksulluğun göçmen çocukları işe sürüklediği kadar iş ile birlikte içinden çıkamadıkları bir girdap oluşturan en önemli sorunlardan biri olduğunu göstermektedir. Aile birliğinin bozulması veya ailenin yoksullaşması “çocuk işçi” oluşumuna neden olabilmektedir (Tor & Çebi, 2022, s. 805). Aile birliği ve ailenin yoksullaşmasına ek olarak göçmen ailelerde hanehalkı nüfusunun fazla olması da haneye giren aylık gelirin hane üyelerinin ihtiyaçlarına cevap veremeyecek nitelikte olmasından kaynaklı olarak çocukların da haneye gelir getirmesine yani çocuk işçi olmasına itmektedir. Göçmen ailelerin sosyoekonomik ve sosyokültürel yapılarından kaynaklı olarak düşük eğitim düzeyleri ve bilinçsizlik ile aile planlamasını gerçekleştirememeleri yoksulluğun daha fazla aile üyesi tarafından yaşanmasına ve yaygınlaşmasına neden olabilmektedir.

Göçmen çocuklar için eğitim hizmetlerine erişememe onları hem çocuk işçiliğe iten bir faktör hem de çocuk işçi olmanın bir sonucu olarak eğitim hizmetlerine devam edememe durumu ortaya çıkmaktadır. Özellikle pandemi döneminde 100 çocuktan 15'i gelir getirici bir işte çalışarak hane gelirine katkı sağlamadığı için eğitime devam edememektedir (SGDD Göç Akademisi, 2021, s. 11). Pandemi süreci yüz yüze eğitimin uzaktan eğitim araçlarına taşınmasına neden olmuştur. Yoksullukları nedeniyle çoğu iletişim aracına sahip olmayan göçmen çocuklardan her 100 çocuğun 82'si iletişim araçlarının yetersizliği nedeniyle uzaktan eğitime erişememiş ve pandemi sonrasında %30'u eğitime düzenli bir şekilde devam edememektedir (SGDD Göç Akademisi, 2021, s. 11). Eğitim sorunu, çocuk işçiliğinin önemli bir boyutu oluşturup doğrudan yoksulluğu da yaratan etkenlerin arasında olmasından dolayı "eğitim" diyalektik bir konu olmaktadır. Yoksulluk ve eğitim, çocuk işçiliğinde birbirini tetikleyen sarmal düzeydeki faktörlerdendir. Yoksul kesimdeki bireylerin eğitim hizmetlerine ulaşımı zorlaşırken; eğitim hizmetlerine erişemeyen bireylerin yoksulluk sorunu ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir (Alpaydın, 2008, s. 50). Eğitime ulaşabilme dahi, 'yoksul' nitelenmesinin bir göstergesi olabilmektedir. Suriye'deki iç savaş ile Türkiye'ye göç eden savaş mağduru çocuklardan Türkiye'deki barınma kamplarına yerleştirilen çocukların okullaşma oranı %92 iken, kamp dışında yaşayan çocuklarda bu durum %26 olduğu görülmektedir (Coşkun & Emin, 2016, s. 10). Kamp dışında yaşayan çocukların temel geçim kaynaklarını veya kimi zaman ise göç eden ailesini veya göç ettiği ülkede bıraktığı ailesini geçindirmesi gerektiği için çalışması gerekmektedir. Göçmen işçi çocukların iş ve eğitim hayatlarına bakıldığında bir kısmının eğitimini durdurarak ya da ara vererek çalıştığı bir kısmının ise eğitimine devam ederken belirli periyotlarda (sabah okul, öğleden sonra part-time¹ iş gibi vb.) çalıştığı görülmektedir. Çalışmalarından dolayı geri plana attıkları veya bıraktıkları eğitimlerini kimi zaman ise ailelerinin isteği ile bırakarak çocuk işçi olmaya itilebilmektedir. Usta çırak ilişkisinin olduğu kimi çalışma dallarında aileler "eğitim ile meslek sahibi olabileceklerini düşünemedikleri" için çocukları çırak olmak üzere eğitimden alıkoymaktadır. Eğitime karşı isteksiz olan bazı göçmen çocukları için çalışarak para kazanmak eğitime bir alternatif olarak görüldüğü için çalışmayı seçmektedirler.

Çalışırken beslenme haklarını ikincil plana atan göçmen çocuk işçiler, yaşlılarına göre daha zayıf ve savunmasızdır. Yetiyecek olan yeni neslin bir paçası olan göçmen çocuk işçiler, yeni neslin fiziksel ve psikolojik sorunlarını da yetiştirmektedir. Çocuk işçiler çalışmalarından ve çalışma şartlarından dolayı birçok problem ile boğuşmaktadır. Birçok sağlık sorunu ile baş başa kalan çocuk işçiler; maruz kaldığı aşırı sıcak ve soğuk gibi hava koşulları, işin fiziksel durumlarını etkilemelerinden dolayı ergonomik sorunlar ile kas-iskelet yapısı ve buna bağlı olarak gelişimsel problemler ile göçün yarattığı travmatik etkilerle karşılaşmaktadır (Yurt & Keskin, 2021, s. 10). İşgücü olan çocuklar aynı zaman yeterli şekilde beslenememekten kaynaklı sağlık sorunları yaşamaktadır. Kayıt dışı çalıştırılan göçmen çocuk işçilerin aynı zamanda herhangi bir sağlık güvencesi olmaması çalışma koşulları veya dışsal koşullardan kaynaklı doğabilecek herhangi bir sağlık sorununa karşı aldıkları ücret içerisinden yeni bir bütçe kalemi açmaları gerektiğine işaret etmektedir. Çalıştıkları çevrede onları yargılayan

¹ Kısmi süreli ya da part-time çalışma, tam zamanlı işe kıyasla haftalık çalışma saati belirgin biçimde daha az olan istihdam şeklidir.

birçok bakışı üstüne toplayan çocuk işçiler aynı zamanda aşağılık duygusu yaşamaları birçok psikolojik rahatsızlığa sebep olmaktadır (Karaman & Özçalık, 2007, s. 40).

Görsel 33. Göçmen Çocuk İşçilerin Yaşadığı Problemler

Göçmen çocuk işçilerin bulundukları sosyal yapı içerisindeki olumsuz konumlarından dolayı kötü çalışma şartlarında çalıştıkları ya da çalıştırıldıklarını söylenebilir. Çalışma koşulları içerisinde uzun çalışma saatleri de göçmen çocuk işçileri zorlamaktadır. Ara eleman olarak görülen bu işçiler işe alındıkları iş tanımını dışında işyerinde gerekli görülen diğer işlerde de çalıştırılmakta veya çalışmaya zorlanmaktadır. Çalışmak zorunda oldukları bilinen göçmen çocuk işçiler bir çalışma gününde birden çok işi iş güvenliği olmadan tamamlayıp uzun saatler çalışmaktadır. İş kazası gibi büyük bir risk, riske karşı önlem alınmayan göçmen çocuklar için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. 12 Haziran Dünya Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Günü'ne ilişkin 2019 yılında yapılan açıklamada, devletin denetimsizlik ve cezasızlık politikasından ötürü oluşan çocuk işçiliğinden dolayı hayatını kaybeden 26 çocuk işçinin 4'ü mülteci, göçmen çocuklar olarak kayıt altına alınmıştır (TBMM, 2019).

Eğitimle bireye verilecek beceriler, bireyin yeni ülkesindeki yaşamında önemli bir rol oynar (Ereş, 2015, s. 22). Eğitim ile göçmen çocuklar göç ettikleri ülkelere daha kolay adapte olabilmektedir. Göçmen çocuk işçiler eğitim çalışmalarından dolayı devam edemedikleri eğitim hayatının yarattığı dezavantajlardan dolayı akranlarına göre bilgi ve beceri ile sosyalleşme kabiliyeti açılarından geri planda kalmaktadır. Okula gitmedikleri/gidemedikleri için akranları ile sosyalleşememeleri sadece çocukluk döneminde değil hayatlarının birçok döneminde sorunlar yaratmaktadır. Okula devam edemedikleri için göç ettikleri ülkenin ana dilini yani Türkçe'yi öğrenemeyen göçmen çocuklar yalnızca çalışma ortamında gündelik dilde kullanılan bazı kelime ve cümle yapılarını öğrenebilmektedir. Kültürel uyumsuzluk, göçmen işçi çocuklar göç ettikleri ülkenin gündelik yaşam pratiklerine göç ettikleri ülkede de devam

ettirmek istediklerinde birtakım kültürel uyumsuzluklar yaşamaktadır. Göçmen işçi çocuklar kendi kalıplaşmış davranışlarını göç ettikleri ülkede sürdürdüklerinde yeme-içme, giyinme, alışveriş, özel ve kamusal alanlardaki pratiklerde devam ettirmenin yanı sıra ülkelerinde edindikleri iş düzeni ve ahlakını göç ettikleri ülkede de devam ettirdiklerinde farklılıklar yaratabilmektedirler.

Öte yandan refakatsiz (anne ve babası olmayan çocuk) bir şekilde göç eden göçmen çocukların güvenlik problemleri bulunmaktadır. Refakatsiz çocuklar yaşadıkları güvenlik problemleri ile uğraşmaları gereken zamanlarda herhangi bir hanehalkı üyesinden sağlanan geçim kaynakları da olmadığı için çalışmak zorunda kalmaktadır. İşgücü piyasasının alt katmanlarına katılan göçmen çocuk işçiler, Türkiye’de işgücü piyasasının ihtiyaçlarına cevap veren bir bölümü oluştururken aynı zamanda çalışırken korunmaları gerektiğiyle ilgili de bir hassasiyet oluşturmaktadır (Hayata Destek Derneği, 2016, s. 21). İş piyasasına kötü çalışma şartlarını göze alarak katılan kadın ve çocuklar, istismara açık bir hedef olarak görülebilmektedir. Dezavantajlı gruplar içerisinde görülen çocuklar kadar kadınlar da sorunlar yaşamaktadır. Özellikle kadın ve çocuk/lar birlikteliğinde göç eden kadın hanehalkı reislerin ve/veya tek ebeveynlerin göç sürecinde yaşadığı zorluklar çok daha fazladır.

Göçmen çocuklar çocuk işçi olarak en temel çocuk haklarından biri olan oyun oynama gibi haklardan mahrum kalmaktadır (Çakırer Özservet & Sirkeci, 2016, s. 1). Pandemi sürecinde hem hane gelirine katkı sağlamak için artan göçmen çocuk işçi sayısına ek olarak göçmen aileler ile yapılan bir çalışmada ailelerin karşılamada en zorlandıkları temel ihtiyaçların sırasıyla, çocukların oyuncak ve/veya hobi malzemeleri (%96,21), çocukların kıyafet ve ayakkabı ihtiyacı (%95,50) olarak görülmüştür (SGDD Göç Akademisi, 2021, s. 28). Çocukluklarının en temel haklarından biri olan oyun oynamak göçmen çocuklar ve aileler için karşılanması güç öğelerdendir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Göç birçok yönden toplumları etkileyen önemli bir olgudur. Göç ile ortaya çıkan birçok olumsuz tecrübenin henüz oluşmadan önlenmesi için gerek ulusal gerekse uluslararası boyutta “göç süreci ve sonrasında yaşanan sorunlarda çocuk odaklılık” konusuna ilişkin yasal düzenlemelerde kamu ve sivil toplumun bir arada çalışarak çok yönlü değerlendirilmesine olanak sağlanması tavsiye edilmektedir. Çocuklara yönelik koruyucu hakların özellikle göçmen çocuk işçiler odağında geliştirilmesi önerilmektedir. Çocukluk döneminde oluşan fiziksel, duygusal ve psikolojik etmenlerin bireyin tüm hayatını ve dolaylı olarak içinde bulunduğu toplumun da geleceğini etkilediği düşünülerek geleceğe yönelik uzun vadeli planlar için ivedilikle adım atılmalıdır.

Göç ve göçmenlerle ilgili çalışmalarda en hassas gruplardan birini dezavantajlı konumları ile çocuklar oluşturmaktadır. Bu çalışmada da araştırıldığı üzere çeşitli sebepler ile çocuklar çocuk işçi olmaya itilmekte ve/veya olmayı tercih etmektedir. Göçmen çocuk işçiler ile ilgili ortaya konulacak uygulamalarda göçmen çocuk işçilerin fikirleri alınarak geniş bir perspektiften okuma yapılması önerilmektedir.

Göçmen ailelerin ortalama hanehalkı büyüklüğü, Türkiye'nin ortalama hanehalkı büyüklüğüne bakıldığında daha yüksek seyretmektedir. Bu sebeple mevcut çocuk sayısı ve doğurganlık dönemindeki kadın nüfus verilerine dayanarak göçmen çocuk işçi problemi Türkiye için geleceğin önemli problemlerinden birini oluşturacaktır. Sosyoekonomik durumu kötü olan göçmen ailelerin potansiyel çocuk işçi niceliğini durdurmak için ilgili sağlık kuruluşlarından destek alınarak aile planlaması konusunda bilinç ve farkındalık sağlanmalıdır.

Göçmen çocuk işçilerin eğitim ile bağlantılarının kopmaması sağlanmalıdır. Kesintisiz eğitim esas alınarak göçmen çocukların eğitim hizmetlerine erişememe problemleri incelenerek, erişim problemlerini ortadan kaldıracak çalışmalar yapılmalıdır. Göçmen çocukların okula devam edebilmesi için çeşitli çalışmalar yapılmalıdır. Göçmen aileler için bir gider kalemini oluşturan “okul giderleri” konusunda çeşitli yardımlar ile desteklenmeleri sağlanabilir. Okulu terk etme riski ile karşı karşıya olan öğrencilerin okul ortamında desteklenmesini hedefleyen Erasmus+K3 ismi verilen projede öğretmenler risk altındaki öğrencilerin psikososyal gereksinimlerini karşılayabilmek için eğitilerek çocuklara destek olması hedeflenmiştir (Pur, 2017). Bu ve buna benzer projeler artırılarak çocukların eğitimden kopmamaları ve bu sayede nitelikli bireyler haline gelerek ekonomik kaynaklara erişimlerini sağlayacak istihdam kanallarının çoğaltılması desteklenmelidir.

Göçmen çocuk işçilerin mevcut sosyodemografik, sosyoekonomik ve sosyokültürel araştırmaları gerçekleştirildikten sonra ivedilikle bu çocukların asgari yaşam koşullarına ulaştırılması için çalışmalar yapılarak “işçi” sıfatını bırakmaları sağlanmalıdır. Bu araştırmada refakatsiz çocuklar gibi hanehalkı geçim kaynaklarının olmamasından ötürü çalışmak zorunda kalan çocuklar ile ilgili aile üyelerinden birine ulaşmayı sağlamak gibi iyileştirmeler ve/veya alternatif maddi destekler sağlanarak çocuk işçi olmamalarına yönelik önleyici tedbirler alınabilir.

Türkiye’de göçmen çocuk işçiliğinin mevcut durumu ve sorunları incelendiğinde; göçmen çocuk işçiliğini iyileştirmek ve hatta durdurmak için çeşitli çalışmaların yapılmasının elzem olduğu görülmektedir. İyileştirmek için işverenlere yasal düzenlemelerin yapılması resmi kurum ve kuruluşlar ile yasal düzenlemelerce şart koşulmalıdır. Tüm araştırma ve uygulamalar ile önüne geçilemeyen göçmen çocuk işçi problemi olması halinde ise çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve bu çocukları çalıştıran işverenlerin/işyerlerinin sıklıkla denetlenmesi sağlanmalıdır. İyileştirmenin yanı sıra göçmen çocuklar için sosyal, kültürel faaliyetler ile çalışma koşullarından dolayı oluşan olumsuz fiziksel gelişimlerinin iyileştirilmesi için sportif faaliyetlere katılımının sağlanması teşvik edilebilir. Türk Kızılayı’nın (2019) 4-18 yaş grubuna yönelik olarak oluşturduğu beceri geliştirici ve psiko-sosyal destek sağlayan hizmetleri artırılarak daha çok göçmen çocuğun yararlanması sağlanabilir veya benzer kurumların bu hizmeti örnek alması sağlanarak yaygınlaştırılabilir.

Çocukluğunu, çocukluğun getirdiği rahat ve ferah etmenler içinde yaşayamayan çocuklar kendilerinden büyük sorumluluklar ile birer “*yetişkin çocuk*” olarak hayatlarını devam ettirmektedirler. Tüm bu öneriler, göçmen çocuk işçiliğinin önlenmesi ve/veya çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için ortaya konan geçici çözümlerdir. Bu büyük ve

günden güne çeşitli sebepler ile büyümeye devam eden sosyal problem için savaş gibi insanlığın büyük bir bölümünü derinden etkileyen kaynak sorunlar için çalışmalar yapılmalıdır. Dünya üzerindeki tüm olanakların adil paylaşımı sağlanarak göç için oluşan itici-çekici etmenlerin avantajlı bir opsiyon yaratmasının önüne geçilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, B., Gedik, E., & Nergiz, A. (2015). Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul. *Göç Araştırmaları Dergisi*(1), 58-83.
- Alpaydın, Y. (2008). Türkiye'de Yoksulluk ve Eğitim İlişkileri. *İLEM Yıllık*(3), 49-64.
- Atasü Topçuoğlu, R. (2015). Göç ve Sermaye İlişkisi ve Türkiye'de Göçmen Çocuk Emegi. *İşçi Sınıfı ve Göç*, 4, 116-125.
- Atasü Topçuoğlu, R. (2015). Göç ve Sermaye İlişkisi ve Türkiye'de Göçmen Çocuk Emegi. *Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Enstitüsü Bülteni*(4), s. 116-126.
- Avşar, Z., & Öğütoğulları, E. (2012). Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği ile Mücadele Stratejileri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(1), 9-41.
- Canatan, K., & Yıldırım, E. (2011). *Aile Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Castles, S., & Kosack, G. (1973). *Immigrant Workers and the Class Structure Western Europe*. London: Oxford University Press.
- Coşkun, İ., & Emin, M. (2016). *Türkiye'deki Suriyelilerin Eğitimde Yol Haritası: Fırsatlar ve Zorluklar*. İstanbul: Seta Yayınları.
- Çakırer Özservet, Y., & Sirkeci, İ. (2016, 05). Editörden: Çocuklar ve Göç. *Göç Dergisi*, 3(1), 1-14.
- Deri Tekstil ve Kundura İşçileri Derneği. (2021). *Pandemi'de Mülteci Çocuk İşçiliği Raporu*. İzmir: Deri Tekstil ve Kundura İşçileri Derneği.
- Doğan, İ. (2011). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Eraslan, L. (2015). Çocukluk Sosyolojisine Giriş. L. Eraslan (Dü.) içinde, *Farklı Perspektiflerden Çocukluk ve Sosyolojisi* (s. 14-39). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Erbaş, H. (2019). *Gidişlerden Kaçışlara Göç ve Göçmenler: Kuram, Yöntem ve Alan Yazıları*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Ereş, F. (2015). Türkiye'de Göçmen Eğitimi Sorunsalı ve Göçmen Eğitiminde Farklılığın Yönetimi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 17-30.
- Fidan, F. (2004). Çalışan Çocuk Olgusuna Sosyo- Psikolojik Bakış. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 30-49.
- Giani, L. (2006). *Migration and education: Child migrants in Bangladesh*. England: University of Sussex Centre for Migration Research.
- Harttgen, K., & Klasen, S. (2011). A Human Development Index by Internal Migrational Status. *Journal of Human Development and Capabilities. A Multi-Disiplinary Journal for People-Centered Development*, 12(3), 393-424.
- Hayata Destek Derneği. (2016). Türkiye'de Çocuk İşçiliği Sorunu: Suriye'den Gelen Mülteciler Sonrası Mevcut Durum ve Çözüm Önerileri. *Türkiye'de Çocuk İşçiliği Sorunu* (s. 19-44). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- International Labour Organization. (2018). *IPEC Küresel tahminler ve eğilimler 2000-2012*. ILO.
- Karaman, B., & Özçalık, M. (2007). Türkiye'de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(1), 1-17.
- Karatay, A. (2007). *Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karpat, K. (2015). *Önsöz-Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınevi.
- Koçak, Y., & Terzi, E. (2012). Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163-184.
- Lordoğlu, K., & Aslan, M. (2018). Görünmeyen Göçmen Çocukların İşçiliği: Türkiye'deki Suriye'li Çocuklar. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2(57), 715-732.
- Mülteciler Derneği. (2022, 10 20). *Türkiye'deki Suriyeli Sayısı*. <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> adresinden alındı
- Papademetriou, D. (2005). Education and Immigrant Integration in the United States and Canada. *Proceedings of Conference*. The Migration Policy Institute.

- Pur, G. İ. (2017). *Maltepe Üniversitesi*. Sokakta yaşayan çocuklar için öğretmenler eğitildi: <http://soyac.maltepe.edu.tr/tr/635-2/> adresinden alındı
- Rex, J. (1988). *The Ghetto and the Underclass: Essays on Race and Social Policy*. Avebury.
- Samsun Valiliği Bilim-Kültür Hizmeti. (2018). Zorunlu Göçün Toplumlarda Oluşturduğu Problemler. S. V.-K. Hizmeti içinde, *Zorunlu Göçler ve Doğurduğu Sosyal Travmalar*. Ankara: Hegem Yayınları.
- Semerci, P. U., Karatay, A., & Müderrisoğlu, S. (2012). *Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk: Çocuğun İyi Olma Halini Anlamak*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- SGDD Göç Akademisi. (2021). *COVID-19 Pandemisinin Türkiye'deki Uluslararası Koruma ve Geçici Koruma Altındaki Çocuklar Üzerinde Etkileri: Türkiye Örneği*. Ankara: Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği. https://www.sivilsayfalar.org/wp-content/uploads/2021/05/sgdd_akademi_covid_cocuklar_turkiye_etkisi_raporu.pdf adresinden alındı
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2020). *Yabancıların Çalışma İzinleri*. Ankara: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2022). *İstatistikler ile Güncel Veriler*. <https://www.goc.gov.tr/ikamet-izinleri> adresinden alındı
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2017). *2016 Türkiye Göç Raporu*. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Tarlan, K. V. (2016, 06 20). Suriyeli Mülteciler: Büyüyen Sorunlar, Daralan Zaman. *Birikim Dergisi*.
- TBMM. (2019, 06 12). *Genel Kurul Konuşması*. TBMM: <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili/UyeGenelKurulKonusmalariDetay?eid=78490> adresinden alındı
- Tor, H. (2010). Türkiye'de Çocuk İşçiliğinin Boyutları. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 25-42.
- Tor, H., & Çebi, E. (2022). Savaş Mağduru Çocukların Yeniden Toplumsallaşmalarının Önündeki Engeller. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 800-812.
- TUIC Akademi. (2021, 03 23). *Göç Bağlamında Bir Sosyal Sorun Olarak Suriyeli Çocuk İşçiler: İzmir Örneği*. TUIC Akademi: <https://www.tuicakademi.org/goc-baglaminda-bir-sosyal-sorun-olarak-suriyeli-cocuk-isciler-izmir-ornegi/> adresinden alındı

- Tümertekin, E., & Özgüç, N. (2017). *Beşeri Coğrafya: İnsan Kültür Mekân*. Çantay Kitabevi: İstanbul.
- Türk Kızılay. (2019). *Göç ve Mülteci Hizmetleri*. <https://www.kizilay.org.tr/neler-yapiyoruz/goc-ve-multeci-hizmetleri> adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). *Çalışan Çocuk İstatistikleri Temel Bulgular 2019*. Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *Hanehalkı İşgücü Araştırması*.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022, 04 20). *İstatistiklerle Çocuk, 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2021-45633> adresinden alındı
- Türkmen, E. (2018). *Türkiye’de Mülteci Çocuk Emeli: Şanlıurfa’da Çalışan Suriyeli Mülteci Çocuklar*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Uslu Ak, B. (2021). *Türkiye’de Farklı Koruma Statüsündeki Göçmenlerin İstihdam Deneyimleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurt, E., & Keskin, G. (2021). Göçün Çocuklar Üzerindeki Etkisi. Z. Doğanay (Dü.), 8. *Uluslararası Tıp ve Sağlık Bilimleri Araştırmaları Kongresi* içinde (s. 2-14). Ankara: Asos Yayınevi. www.utsakcongress.com adresinden alındı

COMPARISON OF HOUSEHOLD INFORMATION TECHNOLOGIES (IT) USE BY REGION AND GENDER

Dr. Öğr. Üyesi Gülay DEMİR¹, Dr. Öğr. Üyesi Rahim ARSLAN²,

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, 0000-0002-3916-7639

²Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 0000-0003-4329-3651

ABSTRACT

In this period, when the information age dominated the world, information technologies spread rapidly, and developments in every field from social life to entertainment types, from production techniques to trade channels were followed by information technologies. In the digitalized world, significant changes are taking place, especially in the daily lives of individuals. Today, many developing countries are trying to harmonize all their fields such as social, economic, military and commercial with the digital world in order not to fall behind. In this respect, informatics policies have become a part of the country's development. Studies show that the use of information technology makes significant contributions to growth in all areas in many countries.

Internet is the first concept that comes to mind when it comes to information technologies. As technology progresses, the usage areas of the internet have also moved to many different areas, and people's evaluation of the internet in the social field has caused great changes in their lifestyles. The use of information technologies in almost every field has made these technologies an indispensable part of social life.

Today, effective use of information technologies by individuals in societies is seen as one of the indicators of the level of development of a country. For this reason, importance has been given to information technologies in all stages of social life, especially in education in developed countries. In Turkey, large investments have been made in this field in the last two decades and the information technology usage rates of households have been increased.

According to 2022 TUIK data, it has been observed that 94.1% of households have access to the Internet from home in 2022. In addition, while the rate of internet usage was 82.6% in 2021 for individuals in the 16-74 age group, it was found to be 85.0% in 2022. In addition to these, it has been observed that e-government usage, online shopping and messaging applications have increased over the years.

In this study, household information technology use and the distribution of these usage areas were summarized and statistically tested whether the difference according to gender and years was significant.

Keywords: Information Technologies, Internet, TurkStat,

HANEHALKI BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ (BT) KULLANIMININ BÖLGE VE CİNSİYETE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

ÖZET

Bilgi çağının dünyaya hakim olduğu bu dönemde bilişim teknolojileri hızla yayılmış, sosyal hayattan, eğlence türlerine, üretim tekniklerinden, ticaret kanallarına kadar her alanda gelişmeleri bilişim teknolojilerini takip etmiştir. Dijitalleşen dünyada özellikle bireylerin günlük hayatlarında da önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Bugün gelişmekte olan bir çok ülke sosyal, ekonomik, askeri, ticari gibi bütün alanlarını geri kalmamak için dijital dünya ile uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır. Bilişim politikaları bu açıdan ülke kalkınmasının bir parçası haline gelmiştir. Yapılan çalışmalar bilişim teknolojisi kullanımının birçok ülkede her alanda büyümeye önemli katkılar yaptığını göstermektedir.

Bilişim teknolojileri denince ilk akla gelen kavram internettir. Teknoloji ilerledikçe internetin kullanım alanları da çok çeşitli alanlara taşınmış, özellikle insanların sosyal alanında interneti değerlendirmesi yaşam şekillerinde büyük değişikliklere neden olmuştur. Bilişim teknolojilerinin hemen hemen her alanda kullanılması bu teknolojileri toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir.

Günümüzde toplumlarda bilişim teknolojilerinin bireyler tarafından etkin kullanımı bir ülkenin gelişmişlik düzeyinin göstergelerinden biri olarak görülmektedir. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde eğitim başta olmak üzere sosyal hayatın tüm basamaklarında bilişim teknolojilerine önem verilmeye başlanmıştır. Türkiye’de de bu alana son yirmi yılda büyük yatırımlar yapılmış ve hanehalklarının bilişim teknoloji kullanım oranları artırılmıştır.

2022 TÜİK verilerine göre 2022 yılında hanelerin %94,1’inin evden İnternete erişim imkanına sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca internet kullanım oranının, 16-74 yaş grubundaki bireylerde 2021 yılında %82,6 iken 2022 yılında %85,0 olduğu görülmüştür. Bunların yanı sıra e-devlet kullanım, online alış veriş, mesajlaşma uygulamalarının da yıllara göre arttığı gözlenmiştir.

Bu çalışmada ise hanehalkı bilişim teknoloji kullanımı ve bu kullanım alanların dağılımları özetlenmiş, cinsiyete ve yıllara göre farklılığın anlamlı olup olmadığı istatistiksel olarak test edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilişim Teknolojileri, İnternet, TÜİK,

1. INTRODUCTION

Recent developments in Information and Communication Technologies (ICT) continue at a dizzying pace. In the last century, the effects of the Industrial Revolution on the world have been shown by the developments in ICT, and it has started to change the production and consumption patterns day by day. In fact, these developments have been called the "Digital Revolution" by many. In this context, computer and internet technologies have become the two main driving forces of the world since the last period of the current century. These technologies, which are advancing at an unprecedented speed, have become indispensable elements of social life. This rapid development and social acceptance of information technologies has changed many systems and systematics that have been going on for centuries. Many fields such as

economy, industry, transportation, communication, education have been significantly affected by this development. In other words, the development of IT technology has been the pioneer of many innovations and changes in the economic, political and cultural fields. It has emerged as a result of inventions and innovations carried out in various fields and in different countries. The internet, whose usability and functions are expanding day by day, has changed both the technological basis and the industrial structure of the communication field (Akca, 2014, pp. 28-29).

Today, in parallel with these developments, Information and Communication Technologies (ICT) and the level of development in these technologies play an important role in countries' international competitiveness, ranking at the top of the world, and achieving positive growth performance in order to make this performance sustainable. In this direction, it can be said that ICT has a great impact on economic units within the scope of knowledge economy (Tunalı and Fall, 2021). Therefore, the effective use of information technologies by individuals in societies today is seen as one of the indicators of the level of development of a country. For this reason, importance has been given to information technologies in all stages of social life, especially in education in developed countries. In Turkey, large investments have been made in this field in the last two decades and the use of information technology by households has been increased.

1.1. What is Information and Communication Technologies?

BIT; It can be defined as the whole of the processes of producing, distributing and displaying information in electronic environment. Advances in information and communication technologies (ICT) provide a diversity of digital tools and environments. This situation causes a transformation in the digital tools used. For example, from home phones to smart phones; from desktop computers to laptops to tablets; There is a transformation from game consoles used for playing games to wearable technologies. In addition, the diversity in social media environments, which are defined as digital media, has entered all areas of life with the developments in ICTs. The users of these environments, which have very different types, also vary (Yaman, et al.,2020).

All technologies, including communication and computer technologies, that enable the collection, processing, storage and transmission of information from one place to another via networks are called "Information Technology". Communication technology, on the other hand, allows messages to be transmitted quickly from one place to another, while computer technology increases our computing and information processing capabilities millions of times.

Information technologies are systems created by using computer and communication technologies together. Information technologies; In addition to microelectronics and data transmission, technologies including fax machines, mobile phones, cable television, computers, information networks, videotext, software and online databases.

In organizational correspondence, the data obtained with the help of information technologies are collected, classified, recorded and processed in a way that will be converted into information and used in decision processes. Information and communication technologies that enable communication in management are developing rapidly. Video-tape recordings, answering machines, closed-circuit television systems, facsimile machines are tools that provide new communication flexibility in management. The most important benefit of communication technology is that it provides great convenience to written communication.

The internet and electronic commerce, which emerged as a result of information technologies, offer important opportunities for a productive society. The main reason why this age is called information and information technology is that information is a source of wealth. Investments

in information and information technologies will have positive effects on the growth of countries in the long run. The prevalence and cheapening of the Internet brings significant time and cost savings in providing difficult and valuable information. The development of information technologies has resulted in the presentation of information to the public in a regular, understandable, reliable and consistent manner, thus creating transparency. The development of information technologies, and especially the internet, has enabled consumers all over the world to easily access products from all over the world, allowing economic units to easily reach consumers all over the world. The economy has thus become globalized thanks to the development of information technologies.

Especially in Turkey, large investments have been made in the field of ICT in the last ten years. According to the 2021 Public Information and Communication Technologies Investments Guide, the highest of these investments is in the field of education. According to this report, public ICT investments are classified as in Figure 1 to be divided into agriculture, mining, manufacturing, energy, transportation-communication, tourism, education and health sectors and other public services sectors covering issues outside these sectors.

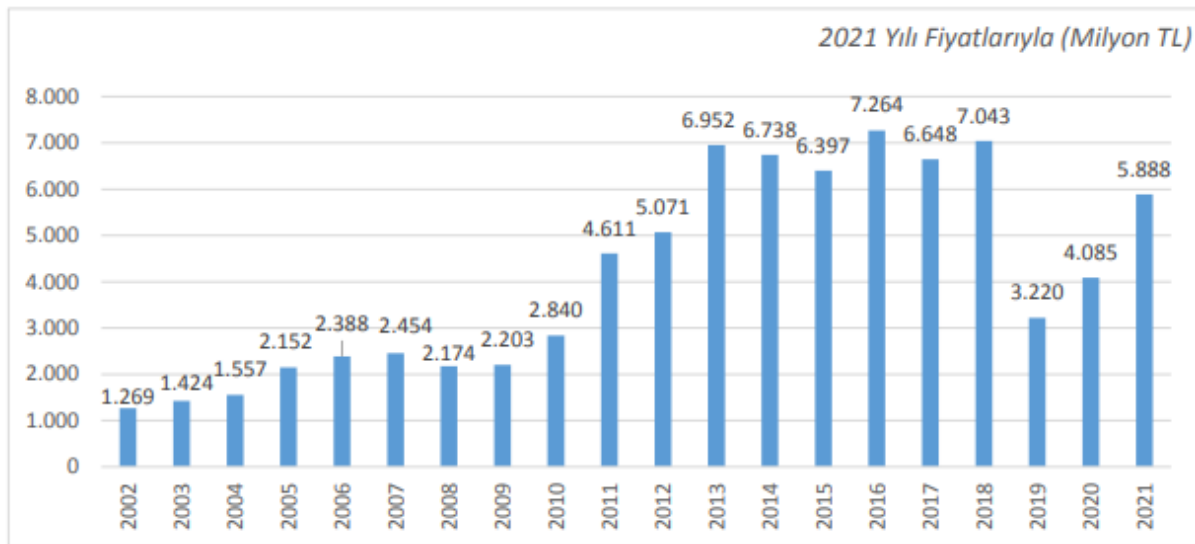

Figure 1. Public ICT Investments, 2002-2021

According to Figure 1, while the appropriation allocated for 203 ICT investment projects from the central government budget in 2002 was 1 billion 269 million TL at 2021 prices, 5 billion 888 million TL was allocated for 297 projects in 2021. Projects in the education sector had an impact on the rapid increase between 2011 and 2018.

Similarly, only ICT investment areas for 2021 data are shown in figure 2.

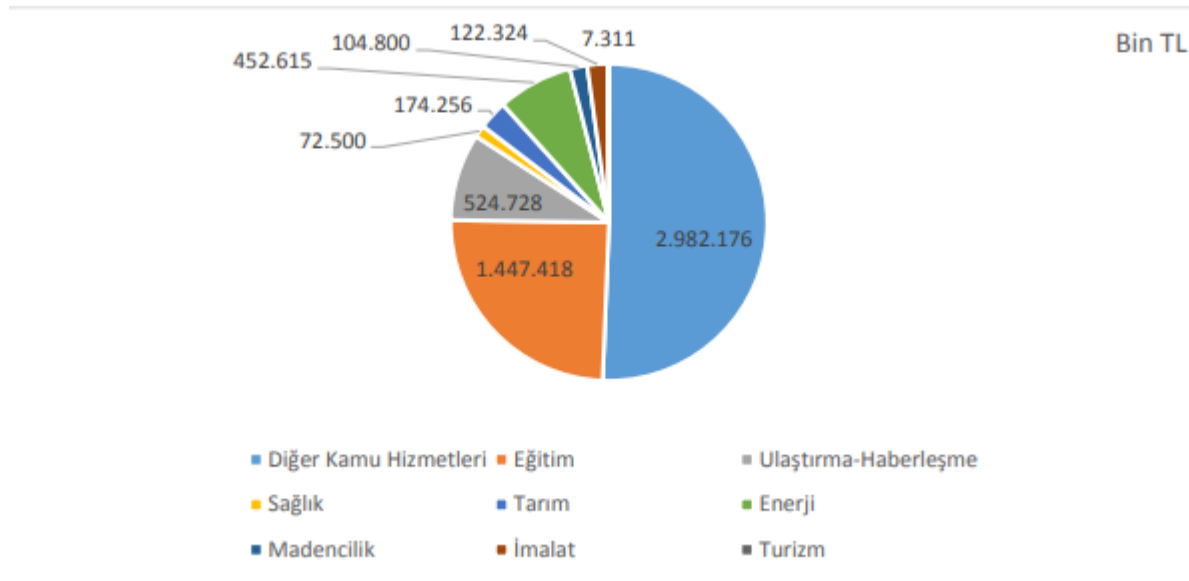

Figure 2. Sectoral Breakdown of Public ICT Investments, 2021

When we look at the public institutions that will make the most ICT investments in 2021, it is seen that the Ministry of National Education, which carries out projects such as "Movement to Increase Opportunities, Improve Technology (FATİH)", "Safe Schools" and "Strengthening the Infrastructure of BİLSEMs", is in the first place.

As can be seen, large investments have been made in the field of ICT in Turkey, especially in recent years. Especially with internet infrastructure investments, household usage rates, usage purposes and areas have increased significantly. Research data on these usage areas are announced by TURKSTAT. In this study, the distribution of Household Information Technologies (IT) Usage, announced by TURKSTAT, by gender was examined.

2. RESULTS

In the study, firstly, the distribution of internet access rates by regions according to the years 2021-2022 is given in Table 1.

Table 1. Proportion of households accessing internet by Statistical Regions Level 1, 2021, 2022

		(%)	
Statistical Regions (SR) Level 1		2021	2022
TR	Türkiye	92,0	94,1
TR1	İstanbul (İstanbul)	97,1	98,7
TR2	Batı Marmara-West Marmara (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir, Çanakkale)	86,3	90,5
TR3	Ege-Aegean (İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak)	89,9	94,4
TR4	Doğu Marmara-East Marmara (Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)	93,7	94,0
TR5	Batı Anadolu-West Anatolia (Ankara, Konya, Karaman)	94,2	98,3

TR6	Akdeniz-Mediterranean (Antalya, Isparta, Burdur, Adana, Mersin, Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)	91,3	92,1
TR7	Orta Anadolu-Central Anatolia (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Yozgat)	89,6	91,6
TR8	Batı Karadeniz-West Black Sea (Zonguldak, Karabük, Bartın, Kastamonu, Çankırı, Sinop, Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	84,5	89,1
TR9	Doğu Karadeniz-East Black Sea (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	88,3	90,9
TRA	Kuzeydoğu Anadolu-Northeast Anatolia (Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	86,6	88,2
TRB	Ortadoğu Anadolu-Centraleast Anatolia (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis, Hakkari)	90,4	90,4
TRC	Güneydoğu Anadolu-Southeast Anatolia (Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	93,8	93,9
TürkStat, Survey on Information and Communication Technology (ICT) Usage in Households and by Individuals, 2022			

According to the results of the household information technologies usage survey according to Table 1; In 2022, it was observed that 94.1% of households had access to the Internet from home. This rate stood at 92.0% in 2021.

According to the Statistical Regional Units Classification (NUTS) 1st Level, the highest proportion of households with internet access is TR1 İstanbul (İstanbul) with 98.7%, TR5 West Anatolia (Ankara, Konya, Karaman) with 98.3%, respectively. and TR3 Aegean (İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak) with 94.4%.

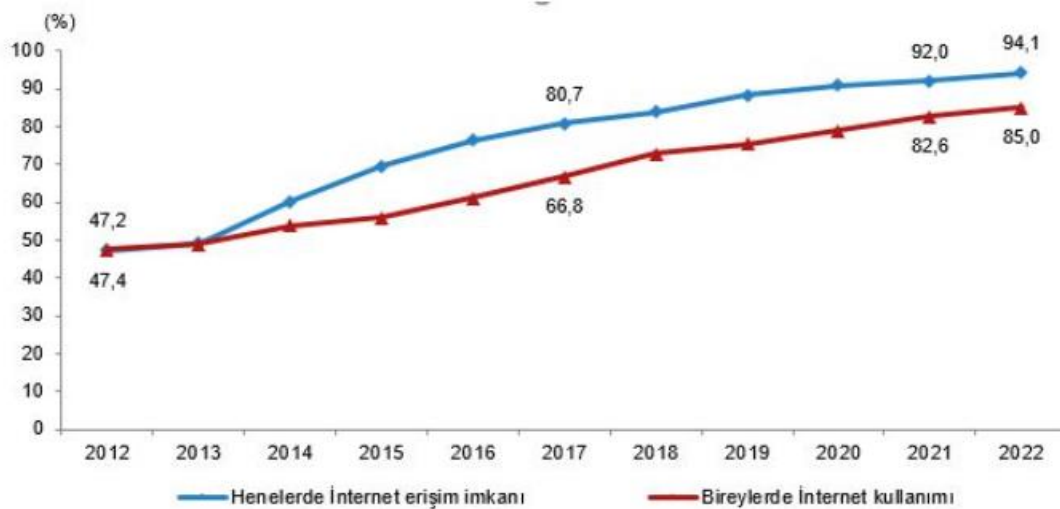

Figure 3. Internet access facility in households and Internet use by individuals, 2012-2022

According to Figure 1, 82.7% of individuals used the Internet regularly in the first 3 months of 2022. The proportion of men who regularly use the Internet was 86.9%, and 78.6% of women.

Table 2. Proportion of individuals using internet by sex, 2021, 2022

Latest usage	Internet		%		%	
	Total		Male		Female	
	2021	2022	2021	2022	2021	2022
Internet users	82,6	85,0	87,7	89,1	77,5	80,9
Within the last 3 months	81,4	83,4	86,5	87,6	76,4	79,3
Between 3 months and a year ago	0,5	0,8	0,5	0,7	0,6	0,8
More than one year ago	0,7	0,8	0,8	0,8	0,6	0,8
Never used it	17,4	15,0	12,3	10,9	22,5	19,1

Table 3. Chi-square results of Internet usage rate of individuals by gender (2021, 2022)

	2022 M/F Ki-Kare	2021 F/M Ki-Kare
Chi-Square	,218 ^a	,272
df	1	1
Asymp. Sig.	,640	,602

According to the information in Table 2, while the total internet usage rate was 82.6% in 2021, it became 85.0% in 2022. According to gender, 89.1% of men and 80.9% of women used the internet in 2022, and this difference is not significant according to chi-square results. Therefore, there is no difference between the use of men and women.

Table 4. Contact/interact with public authorities/public services over the Internet for private purposes

	Total	Male	Female
Contact/interact with public authorities/public services over the Internet for private purposes	68,7	76,6*	60,8*
Activities			
Accessed information stored about you by public authorities or public services	64,4	72,4*	56,4*
Accessed information from public databases or registers	22,0	27,0*	17,0*
Obtaining information from websites or apps	44,1	50,3*	37,9*
Downloading/printing official forms	32,4	38,1*	26,6*
Making any appointment or reservation via a website or app with public authorities or public services	48,5	53,4*	43,6*
Submitting your tax declaration via a website or app for private purpose	7,2	10,0*	4,5*
Requesting official documents or certificates (e.g. graduation, birth, marriage, divorce, death, residence certificates, police or criminal records)	21,2	26,4*	16,0*
Requesting benefits or entitlements (e.g. pension, unemployment, child allowance, enrolment in schools, universities)	9,3	10,8	7,9
Making other requests, claims or complaints (e.g. report theft to the police, launch a legal complaint, request legal aid, initiate a civil claim procedure in front of a court)	4,9	6,3	3,5

Table 5. 2022 Female Male Chi-Square Results

Chi-Square	11,976
df	1
Asymp. Sig.	,001

According to the values in Table 4, there is no difference between men and women in the field of use only in the request for help and in the field of use in other requests. According to Table 4, 64% of general users use the internet to access personal information.

Table 6. Proportion of individuals used internet in the last 12 months in buying or ordering goods or services for private use over the internet by sex, 2021, 2022

Usage of e-commerce	Total		Male		Female	
	2021	2022	2021	2022	2021	2022
Individuals buying or ordering goods or services	44,3	46,2	48,3*	49,7*	40,3*	42,7*
Within the last 3 months	32,4	33,6	33,3	34,6	31,4	32,5
Between 3 months and a year ago	7,6	8,6	9,5	10,1	5,7	7,1
More than one year ago	4,3	4,0	5,4	5,0	3,2	3,1

Table 7. Chi-square results of Internet usage rate of individuals by gender (2021, 2022)

	2022 M/F Ki-Kare	2021 M/F Ki-Kare
Chi-Square	1,054	1,455
df	1	1
Asymp. Sig.	,305	,228

According to the data in Table 6, the rate of purchasing goods or services or ordering (e-commerce) for private use over the Internet by individuals using the Internet in the last 12 months was 44.3% in 2021, while it was 46.2% in 2022. According to gender, the rate of purchasing or ordering goods or services over the Internet was 49.7% for men and 42.7% for women. This rate was 48.3% and 40.3%, respectively, in the previous year. According to the chi-square results, the significant difference between the sexes was found only in the general percentages.

Similarly, according to Table 6, when examined according to the last time of purchasing or ordering goods or services; It was observed that 33.6% of individuals purchased or ordered goods or services in the last 3 months (first 3 months of 2022). This rate was 32.4% in the last 3 months of last year (first 3 months of 2021).

Table 8. Proportion of goods purchased by individuals who have purchased or ordered goods or services for private use over the Internet in the last 3 months, by gender, 2021, 2022

Type of goods	Total		Male		Female	
	2021	2022	2021	2022	2021	2022
Clothes (including sport clothing), shoes or accessories (e.g. bags, jewellery)	70,7	71,3	64,1*	64,7*	77,8*	78,4*
Sports goods (excluding sport clothing)	13,8	14,2	17,0*	16,1*	10,3*	12,3*
Children toys or childcare items (e.g. nappies, bottles, baby strollers)	16,8	16,9	15,3*	15,1*	18,5*	18,8*
Furniture, home accessories (e.g. carpets or curtains) or gardening products (e.g. tools, plants)	21,7	19,6	20,6	18,1	22,9	21,1
Music as CDs, vinyls etc	2,4	1,8	2,7	2,3	2,0	1,2

Films or series as DVDs, Blu-ray etc.	1,8	0,8	2,2	1,0	1,2	0,6
Printed books, magazines or newspapers	27,7	22,8	23,9*	19,7*	31,6*	26,1*
Computers, tablets, mobile phones or accessories	18,3	15,8	24,7*	21,1*	11,5*	10,2*
Consumer electronics (e.g. TV-sets, stereos, cameras) or household appliances (e.g. washing machines)	14,5	13,0	19,6*	17,6*	9,1*	8,2*
Medicine or dietary supplements such as vitamins (online renewal of prescriptions is not included)	13,3	11,7	11,7	10,2	15,0	13,2
Deliveries from restaurants, fast-food chains, catering services	40,8	50,2	42,7	51,1	38,8	49,2
Food or beverages from stores or from meal-kits providers	33,4	41,9	33,4	40,9	33,4	43,0
Cosmetics, beauty or wellness products	28,7	27,4	17,6*	17,1*	40,6*	38,3*
Cleaning products or personal hygiene products (e.g. toothbrushes, handkerchiefs, washing detergents, cleaning cloths)	27,6	28,7	22,4*	23,2*	33,2*	34,6*
Bicycles, mopeds, cars, or other vehicles or their spare parts	5,3	5,7	9,0*	9,8*	1,4*	1,4*
Other physical goods	2,5	0,6	3,3	0,8	1,6	0,4

Table 9. Chi-square results for purchasing or ordering goods or services for private use over the Internet in the last 3 months

	2022 M/F Ki-Kare	2021 M/F Ki-Kare
Chi-Square	,988	,530
df	1	1
Asymp. Sig.	,320	,467

According to Table 8, the most purchased goods by individuals who bought or ordered goods or services over the internet in the first 3 months of 2022 were clothing, shoes and accessories with 71.3%. This is followed by deliveries from restaurants, fast food chains and catering companies with 50.2%, food products with 41.9%, cleaning products, personal care materials with 28.7% and cosmetics, beauty and health products with 27.4%. he did.

Similarly, according to Table 8, when the types of goods purchased on the internet are examined by gender; men's clothing, shoes and accessories with 64.7%, deliveries from restaurants, fast food chains and catering companies with 51.1% and food products with 40.9%; it was seen that women buy clothing, shoes and accessories with 78.4%, deliveries from restaurants, fast food chains and catering companies with 49.2% and food products with 43.0%. No gender differences were observed in online food orders, drug purchases, DVD and CD purchases.

Table 10. Proportion of digital content and online services purchased or subscribed by individuals who purchased or ordered goods or services for private use over the Internet in the last 3 months, by gender, 2021, 2022

	Total		Male		Female	
	2021	2022	2021	2022	2021	2022
Digitally delivered content						
Music as a streaming service or downloads	26,7	23,2	27,8*	24,7*	25,6*	21,6*

Films or series as streaming service or downloads	30,6	26,4	33,2 *	28,4 *	27,7 *	24,2 *
e-books, online magazines or online newspapers	9,7	6,0	9,5	6,4	9,8	5,6
Games online or as downloads for smartphones, tablets, computers or consoles	15,0	8,9	20,1 *	12,7	9,5	4,9
Computer or other software as downloads including upgrades	18,1	15,1	20,9 *	17,9	15,1	12,2
Apps related to health or fitness (excluding free apps)	7,2	3,3	7,6*	3,4	6,8	3,1
Online services						
Tickets to sports events	1,1	4,7	1,5*	6,6	0,7	2,6
Tickets to cultural or other events (cinema, concerts, fairs etc.)	1,8	14,9	1,8	14,8	1,7	14,9
Subscriptions to the Internet or mobile phone connections	10,1	13,4	12,7 *	16,3	7,3	10,3
Subscriptions to electricity, water or heating supply, waste disposal or similar services	7,3	8,6	9,3*	11,1	5,1	5,9
Household services (e.g. cleaning, babysitting, repair work, gardening)	4,2	3,0	4,3	3,2	4,0	2,8
Purchase of transportation services (bus, train, plane and ship ticket) via website or app	14,4	21,0	17,1 *	24,1	11,5	17,7
Rent accommodation via website or app	4,5	6,7	5,6*	8,4	3,4	4,8

According to Table 10, the most purchased or subscribed digital content by individuals who purchased or ordered goods or services over the internet in the first 3 months of 2022 was movie or TV series watching or downloading with 26.4%. This was followed by music streaming services or downloads with 23.2% and software downloads (including version upgrades) with 15.1%. The most purchased online services by these individuals are the purchase of transportation services (bus, train, plane and ship tickets) via the website or application with 21.0%, and the purchase of cultural events (cinema, theatre, concert, fair) with 14.9%. etc.) ticket purchase and Internet or mobile phone connection subscription with 13.4%. While there was no gender difference in the use of e-books and online magazines in services received for households, a gender difference was observed in the use of other services.

Table 11. Proportion of individuals who have performed learning activities on the Internet for educational, vocational and private purposes in the last 3 months, by gender, 2021, 2022

	Total		Male		Female	
	2021	2022	2021	2022	2021	2022
Learning activity	17,1	15,9	16,4	15,6	17,8	16,3
Doing an online course	10,7	7,7	10,8	8,1	10,5	7,3
Using online learning material other than a complete online course	13,7	10,7	13,0	10,7	14,4	10,7
Communicating with educators or learners using audio or video online tools	-	10,6	-	9,8	-	11,4

According to Table 11, the rate of individuals who have performed learning activities for educational, vocational or private purposes over the internet in the last 3 months has increased from 17.1% in 2021 to 15.9% in 2022. It was seen that this rate was 15.6% for men and 16.3% for women in 2022. There was no significant difference in these uses according to gender.

Table 12. Rate of individuals using social media and messaging applications in the last 3 months by gender, 2022

	Total	Male	Female
WhatsApp	82,0	85,9*	78,1
Instagram	57,6	59,3*	55,9
YouTube	67,2	70,8*	63,7
Facebook	50,4	61,5*	39,4
Twitter	20,2	25,3*	15,3
Telegram	13,6	16,8*	10,3
TikTok	13,3	16,8*	9,9
Snapchat	8,3	6,7*	10,0
BİP	5,3	6,1*	4,6
Diğer Other	0,5	0,7	0,4

According to Table 12, the most used social media and messaging applications by individuals were WhatsApp with 82.0%, YouTube with 67.2% and Instagram with 57.6%. When the most used social media and messaging applications are examined by gender; It was observed that men use WhatsApp with 85.9%, YouTube with 70.8% and Facebook applications with 61.5%, while women use WhatsApp with 78.1%, YouTube with 63.7% and Instagram applications with 55.9%. . There was a significant gender difference in all of these uses.

REFERENCES

Akca Baştürk, E. (2014). Demokratik Katılım Bağlamında Yeni Medya ve Dijital Yurttaşlık. İçinde E. Baştürk Akca (Ed.), Yeni Medya Yeni Pratikler Yeni Olanaklar (ss. 17-44). Kocaeli: Umutepe Yayınları.

<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/06/2021-Yili-Kamu-BIT-Raporu.pdf>

Öztürk, A. G. D. L. (2005). Türkiye'de Dijital Eşitsizlik: TÜBİTAK-BİLTEN Anketleri Üzerine Bir Değerlendirme . Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 0 (24) , 111-132 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/erciyesiibd/issue/5881/77819>

<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=bilgi-teknolojileri-ve-bilgi-toplumu-102&dil=1>

Tunalı, H. ve Güz, T. (2021). Bilgi ve iletişim teknolojileri gelişim endeksi ve ekonomik büyüme ilişkisinin panel veri modelleri ile karşılaştırmalı analizi. İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 6(15), 249-261

Yaman, F., Çubukçu, A., Küçükali, M., & Kabakçı Yurdakul, I. (2020). Ortaokul ve lise öğrencilerinin sosyal medya kullanımı ve dijital oyun oynama durumları. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20(2), 160-174.

BIBLIOMETRY ANALYSIS: AN EXAMPLE OF MULTI-CRITERIA DECISION-MAKING METHODS

Dr. Öğr. Üyesi Gülay DEMİR¹, Dr. Öğr. Üyesi Rahim ARSLAN²,

¹Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO , 0000-0002-3916-7639

²Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 0000-0003-4329-3651

ABSTRACT

The aim of this study is to perform a bibliometric analysis of multi-criteria decision-making (MCDM) methods preferred for the studies of researchers or decision-makers to achieve their goals with multiple and contradictory criteria. In this context, SciVerse Scopus was selected to access the data. Scopus is a multidisciplinary bibliographic database owned by Elsevier Publishing. In the study, no time limit was made in the search for the start year. The base used was questioned as "multi-criteria decision making" or "MCDM". In the study, VOSviewer software was preferred to produce visualization maps based on network data and to use mapping and clustering techniques to visualize similarities. With the data obtained from the Scopus database, the distribution of the MCDM publications according to the years, the names of the authors who published them, the distribution of the keywords used in the studies, the distribution of the studies according to the countries where they were published were included.

Keywords: Bibliometry Analysis, MCDM, Scopus, VOSviewer

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, araştırmacıların veya karar vericilerin birden çok ve birbiri ile çelişkili kriterlerle hedeflerine ulaşmak için yaptıkları çalışmalar için tercih edilen çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinin bibliyometrik analizini yapmaktır. Bu kapsamda verilere ulaşmak için SciVerse Scopus seçilmiştir. Scopus, Elsevier Yayınevi'ne ait çok disiplinli bibliyografik bir veri tabanıdır. Çalışmada başlangıç yılına ilişkin aramada herhangi bir süre kısıtlaması yapılmamıştır. Kullanılan tabanında "çok kriterli karar verme" veya "MCDM" şeklinde sorgulama yapılmıştır. Çalışmada ağ verilerine dayanan görselleştirme haritalarını üretmek ve benzerliklerin görselleştirilmesini haritalama ve kümeleme tekniklerini kullanmak için VOSviewer yazılımı tercih edilmiştir. Scopus veri tabanından elde edilen verilerle ÇKKV yapılan yayınların yıllara göre dağılımı, yayın yapan yazarların isimleri, çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin dağılımı, çalışmaların yayımlandıkları ülkelere göre dağılımlarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bibliometry Analysis, MCDM, Scopus, VOSviewer

INTRODUCTION

Bibliometry is the numerical analysis of publications produced by individuals or institutions in a certain period and in a certain region in a certain field and the relationships between these

publications. In other words, it is the quantitative analysis of the characteristics of publications or documents such as author, subject, publication information, citing sources. Since the second half of the 19th century, it is seen that publications in a large number of literature have gained momentum. It has become necessary to make examinations and applications related to statistical research methods for the measurement of these publications and information. Examinations and applications related to statistical research methods aimed at measuring accurate publication and information have started to be carried out. The terms bibliometry, lebrunsurtry, informatory and webmetry have emerged for such investigations.

The work of researchers or decision-makers to achieve their goals with multiple and contradictory criteria has led to the development of MCDM analysis. Today, there are scientific communities and specialized journals for multi-criteria decision-making. With MCDM, there are very broad areas of research that can both aid public policy and support the decisions of private companies. Since its appearance in the literature in the 1950s and 1960s and its development in the 1970s, MCDM has been an important discipline that has been widely applied in many decision-making problems. From the 1970s to the 1990s, MCDM developed rapidly, scientific MCDM associations were established, and numerous studies were published in the international literature on both the theoretical aspects of MCDM and its practical application.

In the current study, SciVerse Scopus was selected to access the data. Scopus is a multidisciplinary bibliographic database owned by Elsevier Publishing. In the study, no time limit was made in the search for the start year. The search was implemented at any time interval (November 2, 2022) to eliminate bias that may arise as a result of the constant updating of the database. In the database, "multi-criteria decision making" or "MCDM" were queried. In the study, VOSviewer software was preferred to produce visualization maps based on network data and to use mapping and clustering techniques to visualize similarities. This software is designed for use in the analysis of bibliometric networks.

A huge number of studies have been conducted in different areas related to bibliometric analysis. Some of the most recent of these are Rejeb et al. (2022), bibliometric networks of Instagram research and maps of intellectual structure analyzed. Gan et al. (2022) analyzed the studies in the field of traditional, complementary and integrative medicine. Zhang et al. (2022) used bibliometric analysis to measure the information system of tourism surveys. Wang et al. (2022) used bibliometric analysis to paint a global picture of multi-level perspective research. Adeola et al. (2022) used bibliometric analysis to review progress in understanding the relationship between water, energy, food connectivity and adaptation to climate change. Zwane et al. (2022), the evaluation of the evolution of solar energy forecasting research studies at the African and South African levels was made by bibliometric analysis. Chen, Q. et al. (2022) conducted a bibliometric analysis of published studies on terraced areas. Raman et al. (2022) analyzed information on the development of women's entrepreneurship research through the lens of sustainable development and the impact of the COVID-19 pandemic. Chen, S. et al. (2022) used a bibliometric approach for the research status, evolutionary process, and analysis of hotspots of forest ecosystem services. Pahrudin et al. (2022) examined the marketing literature on tourism management and sustainable tourism.

1. MATERIAL AND METHOD

Bibliometrics is a statistical method that can quantitatively analyze research papers related to a particular topic in mathematical ways. Bibliometric indicators evaluate national and international efforts to achieve a specific goal (Rosas et al. 2011). The search was implemented

at a time interval (November 2, 2022) to eliminate bias that may arise as a result of the constant updating of the Scopus database. In the Scopus database, 21,420 documents were obtained by querying "multi-criteria decision-making" or "MCDM". When mapping based on bibliometric data, the public VOSviewer program includes "co-authorship", "co-occurrence", "citation", "bibliographic-coupling" and "co-citation" analyses. In the VOSviewer program, mapping is made on strong concepts for the connections corresponding to each type of analysis.

It is seen in Figure 1 that the studies with MCDM continued to increase from 1977 to 2023.

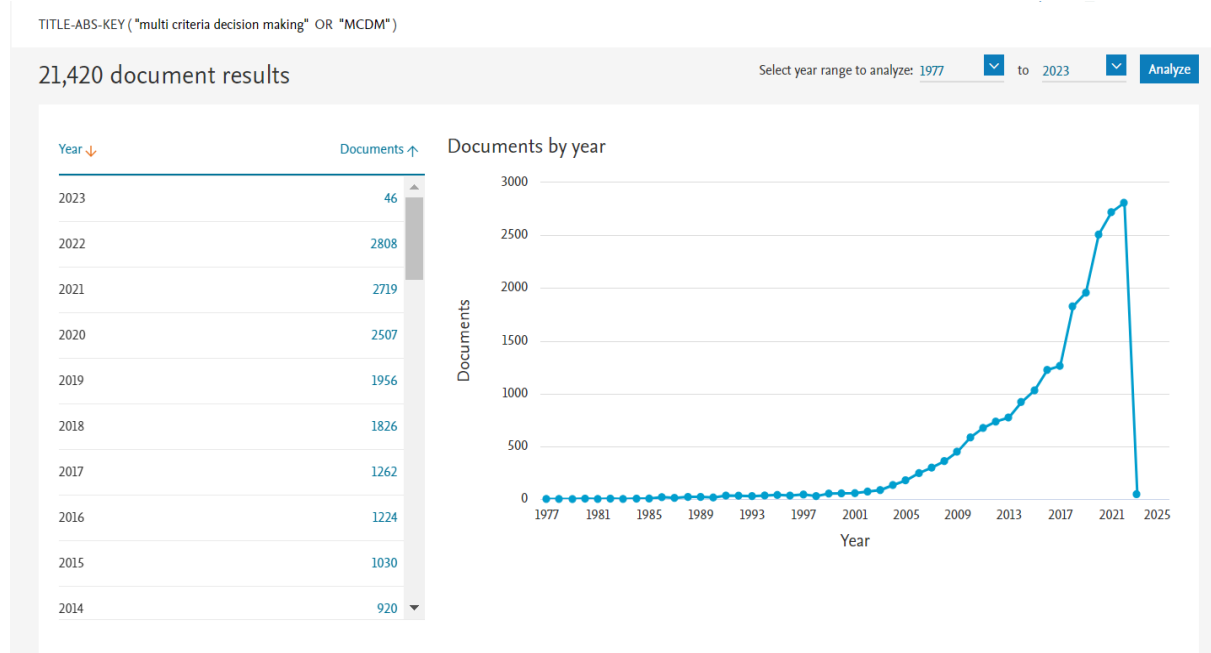

Figure 1. Distribution of Publications with MCDM by Year

The information including the types of publications in the study is; Article (15.023), Conference Paper (5.085), Book Chapter (551), Review (437), Conference Review (204), Book (37), Erratum (30), Editorial (24), Retracted (9), Letter (7), Note (4), Data Paper (3), Short Survey (2), Undefined (4). The rankings of the top 10 countries according to the number of publications are given in Figure 2.

TITLE-ABS-KEY ("multi criteria decision making" OR "MCDM")

21,420 document results

Select year range to analyze: 1977 to 2023 Analyze

Country/Territory ↑	Documents ↓
India	3611
China	3082
Iran	2135
Turkey	2054
United States	1689
Taiwan	1217
United Kingdom	823
Malaysia	748
Spain	720
Australia	617

Documents by country or territory

Compare the document counts for up to 15 countries/territories.

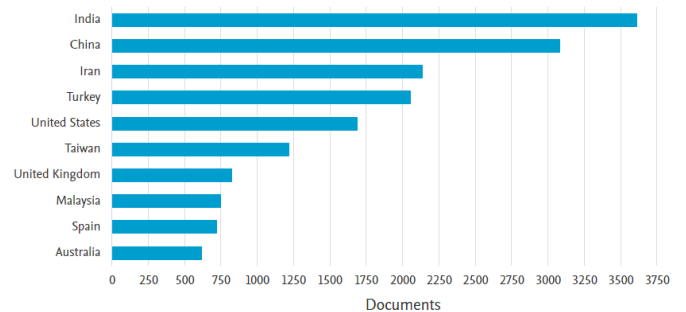

Figure 2. Number of Publications with MCDM by Country

According to Figure 2, it is seen that MCDM studies are mostly carried out in India, China, Iran and Turkey respectively. In addition, Figure 3 provides a network structure graph of the broadcast performance of the countries obtained with the VOSviewer software.

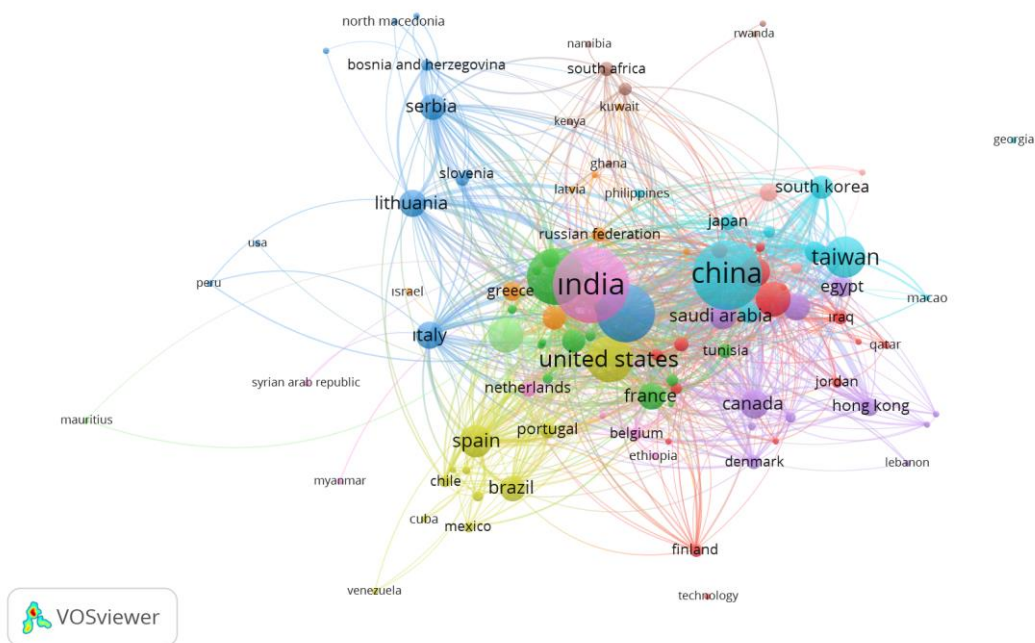

Figure 3. Network Structure Graph of Countries' Broadcast Performance

In Figure 3, each ring represents a country in the network structure map of the countries obtained with the VOSviewer software. Connections between countries are seen with the display of common colors. Apartment sizes indicate the high number of publications belonging to the countries, circle colors indicate that there are common studies between the countries, and

the lines between the circles indicate which country has a relationship with which country in terms of publication. Figure 4 shows the author network structure graph.

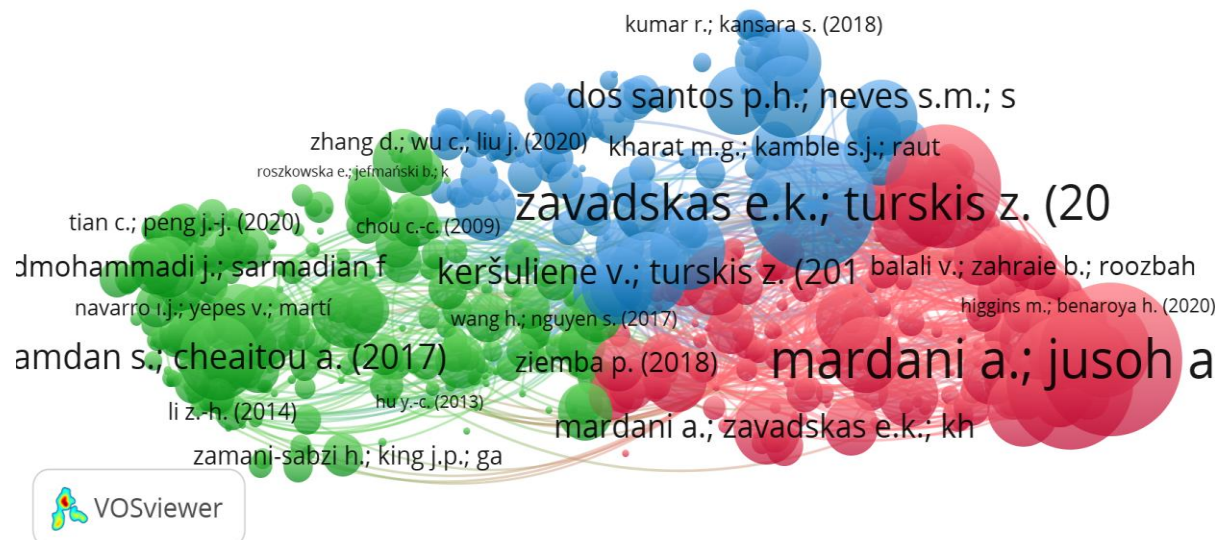

Figure 4. Author Network Building Graph

In Figure 4, each ring represents an author. The circle sizes in the author network structure graph indicate the number of publications of the authors, the circle colors indicates the existence of the authors' work together, and the lines between the circles indicate which authors are related to which authors. As the figure suggests, Zavadskas (234), Tzeng (155), Xu (118), Hero (113) and Wang (105) are the most published authors on MCDM.

The most cited author network graph in the studies examined is given in Figure 5. It can be said that almost every study on MCDM refers to the work of Zavadskas. Zavadskas is followed by Kahraman, Saaty, and Xu.

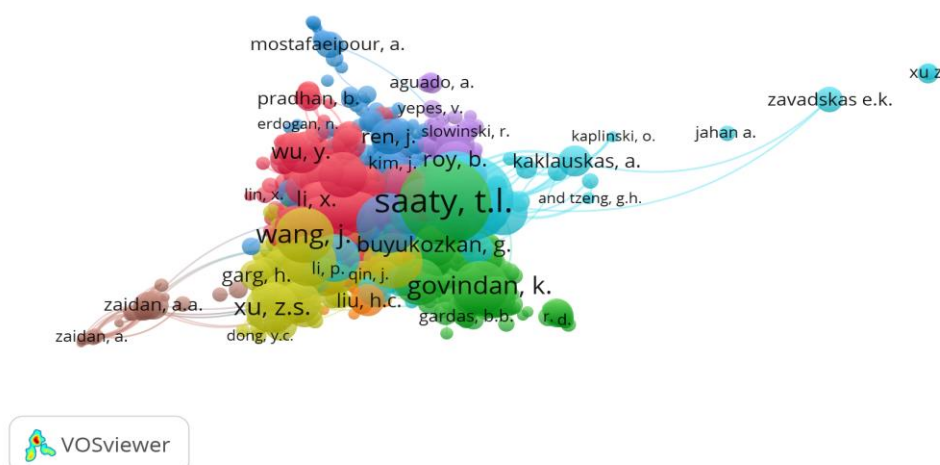
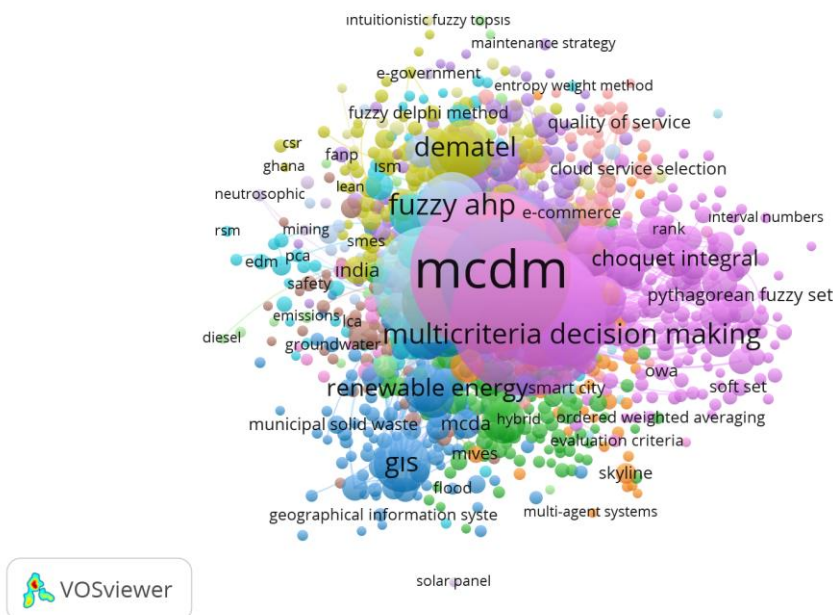

Figure 5. Most Cited Author Network Chart in the Examined Studies

Figure 7 shows a keyword network graph. According to the form, it is seen that it consists of words such as MCDM, Fuzzy AHP, DEMATEL, Multi-Criteria Decision Making, MCDA etc.

PROCEEDINGS BOOK

Among the studies examined, the most cited studies are given in Figure 8. According to the form, the article with the highest citation value among the research examined in this study is "The analytic hierarchy process-what it is and how it is used" by Saaty et al. in 1987.

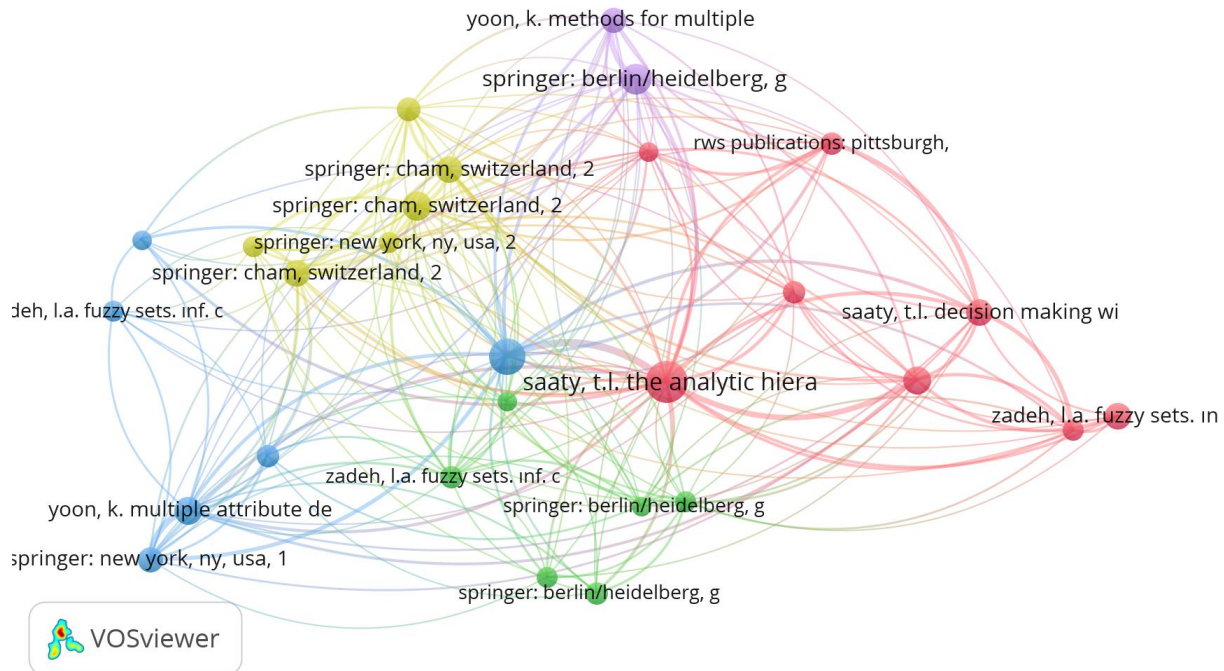

Figure 8. The Most Cited Studies Among the Studies Examined

CONCLUSION AND LIMITATIONS

With the studies carried out, international citation indexes show which subjects are studied in which countries. On the other hand, the studies conducted give field-specific findings. In this study, the MCDM literature published between 1977-2023 and included in the Scopus database was examined. A total of 21,420 broadcasts were analyzed using the VOSviewer program. Results; It has been shown that India, China, Iran and Turkey are active in MCDM studies. Saaty (1987) was identified as the work with the most citations. The most cited journal was Expert Systems with Applications. It was found that the most common keywords in MCDM studies were MCDM, Fuzzy AHP, DEMATEL, Multi-Criteri Decision Making, MCDA. As a result of the evaluations, it was determined that scientific studies in the field of MCDM were quite dynamic. Between the specified years, studies in this field continued increasingly. It is possible to say that the studies in this field will increase in the coming years.

In this study, Scopus was used as a data source. Although Scopus includes studies in many journals (Web of Science), other databases such as WoS etc. are also sources of data for research in the field of social sciences.

As a result, in the face of the magnitude of the available knowledge, the main source can be focused on the authors and journals obtained as a result of the analysis to do reading and research. In addition, those who want to advance more on MCDM can follow the leading countries such as India, China, Iran and Turkey in this field.

REFERENCES

- Adeola, O. M., Ramoelo, A., Mantlana, B., Mokotedi, O., Silwana, W. & Tsele, P. (2022). Review of Publications on the Water-Energy-Food Nexus and Climate Change Adaptation Using Bibliometric Analysis: A Case Study of Africa. *Sustainability*. 14 (20): 13672. <https://doi.org/10.3390/su142013672>
- Chen, Q., Wen, Y., Zhang, X. & Zhu, Z. (2022). Evolutionary Overview of Terrace Research Based on Bibliometric Analysis in Web of Science from 1991 to 2020. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 19 (13): 7796. <https://doi.org/10.3390/ijerph19137796>
- Chen, S., Chen, J., Jiang, C., Yao, R. T., Xue, J., Bai, Y., Wang, H., Jiang, C., Wang, S., Zhong, Y., Liu, E., Guo, L., Lv, S. & Wang, S. (2022). Trends in Research on Forest Ecosystem Services in the Most Recent 20 Years: A Bibliometric Analysis. *Forests*. 13 (7): 1087. <https://doi.org/10.3390/f13071087>
- Gan, Y., Li, D., Robinson, N. & Liu, J. (2022). Practical guidance on bibliometric analysis and mapping knowledge domains methodology – A summary. *European Journal of Integrative Medicine*, 56, 102203. <https://doi.org/10.1016/j.eujim.2022.102203>
- Pahrudin, P., Liu, L-W. & Li, S-Y. (2022). What Is the Role of Tourism Management and Marketing toward Sustainable Tourism? A Bibliometric Analysis Approach. *Sustainability*. 14 (7): 4226. <https://doi.org/10.3390/su14074226>
- Raman, R., Subramaniam, N., Nair, V. K., Shivdas, A., Achuthan, K., Nedungadi, P. (2022). Women Entrepreneurship and Sustainable Development: Bibliometric Analysis and Emerging Research Trends. *Sustainability*. 14(15): 9160. <https://doi.org/10.3390/su14159160>
- Rejeb, A., Rejeb, K., Abdollahi, A. & Treiblmaier, H. (2022). The big picture on Instagram research: Insights from a bibliometric analysis. *Telematics and Informatics*, 73, 101876. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2022.101876>
- Rosas, S. R., Kagan, J. M., Schouten, J. T., Slack, P. A., Trochim, W. M. (2011). Evaluating research and impact: a bibliometric analysis of research by the Nih/Niaid Hiv/aids clinical trials networks. *PLoS One*, 6(3), 1-12. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0017428>
- Saaty, R. W. (1987). The analytic hierarchy process—what it is and how it is used. *Mathematical Modelling*. 9(3-5): 161-176. [https://doi.org/10.1016/0270-0255\(87\)90473-8](https://doi.org/10.1016/0270-0255(87)90473-8)
- Wang, C., Lv, T., Cai, R., Xu, J. & Wang, L. (2022). Bibliometric Analysis of Multi-Level Perspective on Sustainability Transition Research. *Sustainability*. 14 (7): 4145. <https://doi.org/10.3390/su14074145>
- Zhang, J., Xiong, K., Liu, Z. He, L. (2022). Research progress and knowledge system of world heritage tourism: a bibliometric analysis. *Herit Sci* 10, 42. <https://doi.org/10.1186/s40494-022-00654-0>

Zwane, N., Tazvinga, H., Botai, C., Murambadoro, M., Botai, J., de Wit, J., Mabasa, B., Daniel, S., Mabhaudhi, T. (2022). A Bibliometric Analysis of Solar Energy Forecasting Studies in Africa. *Energies*. 15 (15):5520. <https://doi.org/10.3390/en15155520>

SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR DÜNYA İÇİN “İNSANA YAKIŞIR İŞ VE KADIN İŞGÜCÜ” TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Doç. Dr. NURDAN KUŞAT¹, Dr. Öğr. Üyesi PERİHAN TÜZÜN²

¹ Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Isparta MYO, 0000-0002-2823-8948 ORCID ID

² Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Isparta MYO, 0000-0003-3245-2100 ORCID ID

ÖZET

Üzerinde yaşadığımız gezegenin devamlılığı, bu gezegen üzerinde nefes alıp veren tüm bireylerin ortak sorumluluğuna ihtiyaç duymaktadır. Bu sorumlulukların belirlenerek bir yol haritasının çizilmesi de; başta Birleşmiş Milletler olmak üzere pek çok ilişkili uluslararası kurum ve kuruluşun gündeminde yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı tarafından hazırlanan ‘Sürdürülebilir Kalkınma İçin 2030 Gündemi’ isimli çalışmada 17 adet sürdürülebilir kalkınma hedefine yer verildiği gözlenmektedir. Bu hedeflerden beşincisi doğrudan cinsiyet eşitliğini sağlamaya ve tüm kadın ve kız çocuklarını güçlendirmeye yöneliktir. Ayrıca geriye kalan 16 hedefte de toplumsal cinsiyet eşitliğine sürekli vurgu yapıldığı dikkat çekmekte, cinsiyet eşitliğinin sürdürülebilir kalkınma adına ortaya koyacağı değere vurgu yapılmaktadır. Yine aynı gündemde ‘İnsana Yakışır İş’ uygulamasının sürdürülebilirlikteki önemine yer verilmektedir.

Dünya üzerinde %50 varlığa sahip kadın nüfusunun son yirmi yılda çalışma yaşamında %50’den çok daha düşük bir orana sahip olması kat edilmesi gereken daha uzun bir yol olduğunun işareti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında kadın çalışanların yönetici seviyelerine ulaşımın nispeten kolaylaşmış olması ümit verici bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Tüm dünya ele alındığında durum böyle iken, Türkiye’de durum pek iç açıcı olmamaktadır. Dünya çalışma örgütü verilerine göre Türkiye’nin mensubu olduğu Üst-orta gelirli ülkeler kategorisinde kadın istihdam ortalamasının çok altında gerçekleşmiş olması olumsuz bir durum olarak değerlendirilmektedir. Çeşitli şekillerde eğitim hakkından ve çalışma hakkından alıkoyulmuş kadın nüfusunun işsizlik oranı konusunda da ortalamanın neredeyse iki kat üzerinde bir işsizlik oranına sahip olan ülke Türkiye’dir.

Gerçekleştirilen çalışma ile işgücü piyasasında yer alan tüm bireylere, cinsiyet farkı gözetmeksizin, eşit fırsat ve eşit muamelede bulunulması gereğini anlatan ‘İnsana Yakışır İş’ ana temasında kadın işgücü değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsana yakışır iş, kadın istihdamı, toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın işgücü.

1. GİRİŞ

Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization - ILO) tarafından ‘İnsana Yakışır İş’ gündemi içinde vurgu yapılan ana tema; işgücü piyasasında yer alan tüm bireylere, ister kadın, ister erkek olsun, eşit fırsat ve eşit muameleyi ön plana çıkarmaktadır. Fakat maalesef üzerinde yaşadığımız gezegendeki kadınların; istihdama erişim ve istihdama eriştikten sonra yönetici pozisyonlara ulaşım aşamalarında çok çeşitli engellerle karşılaştıkları

bilinmektedir. Oysa ki cinsiyet eşitliği; ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma için son derece önemlidir. Hatta cinsiyet eşitliğinin sürdürülebilir kalkınma adına ortaya koyacağı değerden; Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı¹ tarafından hazırlanan ‘Sürdürülebilir Kalkınma İçin 2030 Gündemi’² isimli çalışmada da bahsedilmektedir (<https://sdgs.un.org/2030agenda>; erişim 27.10.2022). Bu gündemde toplam 17 adet sürdürülebilir kalkınma hedefine yer verilmekte olup; bu hedeflerden beşincisinin doğrudan cinsiyet eşitliğini sağlamaya ve tüm kadın ve kız çocuklarını güçlendirmeye yöneldiği gözlenmektedir. Geriye kalan 16 hedefte de toplumsal cinsiyet eşitliğine sürekli vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir (<https://sdgs.un.org/2030agenda>; erişim 27.10.2022).

İşgücü piyasasında eşit fırsat ve eşit muamele, insana yakışır işin merkezinde yer almasına karşın; kadınların istihdam sürecinde uğradıkları yatay ve dikey cinsiyet ayrımı 21. yüzyılda dahi aynı yoğunluğuyla kendisini hissettirmektedir. Kadınların erkeklere kıyasla ücretsiz işlerde (ev ve çocuk bakım faaliyetleri dahil) daha ağırlıklı istihdamları, kadın aleyhine gelişen aynı işe farklı ücret uygulamaları ve yarı zamanlı işlerde kadınların aşırı temsili bu çerçevede verilebilecek birkaç örnektir.

Bu çalışma ile “İnsana Yakışır İş” teması altında kadın işgücünün bazı değişkenler çerçevesindeki yeri hem dünya genelinde, hem de Türkiye özelinde karşılaştırılmaktadır.

2. KADIN İŞGÜCÜ

2.1. İş Gücü Piyasasında Kadın Olmak

İşgücü piyasalarındaki gelenekçi anlayış, erkeklerin ana işgücü olarak iş hayatında yer almalarına imkân tanırken, kadınların yedek işgücü olarak kenarda beklemelerine ve şayet gerekirse onların gücüne başvurulmasına sebep olmuştur. Kısaca kadın, günümüz gelişmiş ülkeleri için bile yakın zamana kadar işgücü piyasalarının yedek deposunda bekleyen, ihtiyaç duyulursa başvuru alan, erkekten sonraki ikincil üretim faktörü olarak kabul edilmiş ve geri plana itilmiştir. Erkek egemen toplumlar için bu süreç kadın işgücünün erkek işgücü ile aynı piyasada ve eşit rekabet şartlarında mücadele etme şansını zorlaştırmış ve kadın emeğinin proleterleşmesinin gecikmesine yol açmıştır (Kuşat, 2021).

Uluslararası Çalışma Örgütü ILO’nun 2020 yılı için hazırlayıp kamuoyu ile paylaştığı Rapor sonuçları (ILO, 2020); son yıllarda dünya genelinde artan işsizlik ve işsizlik neticesinde yaygınlaşan eşitsizliğin, insanların daha iyi yaşama ihtimallerini zorlaştırdığını aktarmaktadır. Ayrıca bu Rapor’da; işgücü piyasalarında cinsiyet eşitsizliği gibi yaş, coğrafi konum vb. eşitsizliklerin de henüz ortadan kalkmadığı ve bu eşitsizlikler giderilmeden sürdürülebilir kalkınmanın mümkün olamayacağı da vurgulanmaktadır. Hatta büyüme hızları yüksek olan gelişmekte olan ülke ekonomileri için bile sürdürülebilir bir kalkınmanın inşası neredeyse imkansızdır. Bu süreci açıklamaya çalışan Natarajan (2010) hızlı ekonomik büyümenin gelir dağılımındaki adaletsizliği artırarak bireylerin eğitim ve sağlık olanaklarına ulaşım imkanlarını kısıtladığını ve sonuçta işsizliğin hızlı büyüyen ekonomilerde de arttığını belirtir.

Tzannatos’un (1999) da belirttiği gibi, bir toplumda yaşayan kadınların ailedeki sorumlulukları ve karar alma mekanizmaları; çeşitli demografik, kültürel ve sosyal faktörlerden etkilenir. Bu

¹ United Nations - Department of Economic and Social Affairs

² Transforming Our World: The 2030 Agenda For Sustainable Development

etkilenme neticesinde de her ekonomide kadınların işgücüne katılım düzeyi farklılıklar gösterir. Geleneksel aile yapısında erkek; ailesinin geçimini sağlayan birey olarak ön plana çıkarken; kadın kendisini evine ve ailesine adanmış bir ev çalışanı rolünü üstlenmiştir (Esping-Andersen, 2009). 1980'lerden itibaren bu geleneksel aile yapısı değişmeye başlamış ve kadınların evdeki rollerinin yanına, iş hayatındaki uzun soluklu ücretli işler de eklenmiştir (McGlynn, 2005). Fakat kadınların iş hayatına katılarak aile bütçesine sağladıkları katkıların derecesi, ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir (Esping-Andersen, 2009). Çünkü her ekonominin kadın işgücüne yaklaşımı birbirinden farklı olmaktadır.

Kadınların çalışma hayatına erkeklere kıyasla dezavantajlı başlangıç yapma gerekçeleri şu şekilde özetlenmektedir (ILO, 2013):

1. Kadınlar iş ararken ve/veya iş tekliflerini kabul ederken ailevi sorumluluklarının kısıtlayıcı etkilerini gözetenerek karar verirler.
2. Kadınların aile şirketi veya çiftlikte ücretsiz iş yapma olasılıkları yüksektir.
3. Hem ücretli hem de ücretsiz çalışma saatleri birlikte değerlendirildiğinde; kadınlar erkeklerden daha fazla sürelerle çalışmaktadırlar.
4. İstihdam durumuna bakılmaksızın, kadınların ücretsiz ev işi yapma olasılıkları daha fazladır.

2.2. Dünyada Kadın İşgücü

Kadının ev içi, erkeğin ise ev dışı sorumluluklarının ön plana çıkarılarak yaratılan cinsiyet ayrımcılığı; özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde, kadın işgücünün etkin kullanımını yapısal bir probleme dönüştürmektedir. Kuzey Afrika ve Arap devletlerinde kadın emeğinin iş hayatındaki eksik kullanımı dikkat çekerken; Latin Amerika ve Karayipler'de kadınların işgücü piyasasında önemli gelişmeler elde ettiği ve eğitim düzeylerinin de erkeklerin üzerinde seyrettiği; fakat buna rağmen kadın çalışanların saat ücretinin erkek çalışanların saat ücretinin %17 altında olduğu görülmektedir (ILO, 2020).

Covid-19 küresel salgınının gelişmiş işgücü piyasalarında bile, cinsiyet eşitsizliğine farklı bir boyut kattığı; hem işgücü piyasasına erişimde hem de çalışma koşullarında kadın istihdamı aleyhine bir yapı geliştirdiği anlaşılmaktadır (ILO, 2020). 2019'da dünya ortalamasına göre kadınların işgücüne katılım oranı %47 iken, erkeklerin işgücüne katılım oranı %74 olarak gerçekleşmiş; kadın işsizlik oranı %5,6 ve erkek işsizlik oranı ise %5,3 olmuştur (ILO, 2020). Günlük 1,90\$'ın altında çalışan kadınların oranı %7,5 iken erkeklerin oranı %6,9'dur (ILO, 2020). Dünya ortalamalarını gösteren tüm bu veriler kadınların erkeklere kıyasla işgücüne katılımlarının düşük, buna karşın kadın işsizliğinin ve kadın işgücünün günlük 1,90\$'ın altında çalışma oranlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Bu veriler dünya genelinde kadının işgücü piyasalarındaki dezavantajlı durumunu yansıtmaktadır.

İşgücü piyasasında kadın işgücüne yönelik gerçekleştirilen negatif ayrımcılığın boyutunu daha iyi anlayabilmek ve değerlendirebilmek adına; dünya nüfusu içerisinde kadının payının yanı sıra, istihdam ve yönetimde kadın payı gelişimini gözlemlemek gerekmektedir. Çizelge 1 bu çerçevede düzenlenmiştir.

Çizelge 1. Yönetimde, istihdamda ve çalışma çağındaki nüfusta kadın payı (2000-2020)

Yıllar	Nüfusta Kadın Payı (%)	İstihdamda Kadın Payı (%)	Yönetimde Kadın Payı (%)
2000	50,2	39,6	25,3
2001	50,2	39,6	25,7
2002	50,1	39,6	25,8
2003	50,1	39,6	26,3
2004	50,1	39,6	26,3
2005	50,1	39,6	26,8
2006	50,1	39,5	26,8
2007	50,1	39,5	27,3
2008	50,1	39,4	27,2
2009	50,1	39,4	27,3
2010	50,1	39,3	27,4
2011	50,1	39,2	27,3
2012	50,0	39,1	26,8
2013	50,0	39,1	26,7
2014	50,0	39,1	26,9
2015	50,0	39,2	27,2
2016	50,0	39,2	27,5
2017	50,0	39,3	27,7
2018	50,0	39,3	27,9
2019	50,0	39,4	28,2
2020	50,0	39,2	28,3

Kaynak: <https://ilostat.ilo.org/topics/women/> erişim 28.10.2022

Dünya üzerinde kadın ve erkek nüfusunun eşit dağılım gösterdiği Çizelge 1’den anlaşılmakla birlikte, 21. yy verileri istihdamda kadın payının azalan yapısını da ortaya koymaktadır. Kadın istihdamı 2000-2005 aralığında %39,6 seviyesi ile son yirmi yıllık periyotta en yüksek seviyesini gerçekleştirirken, 2020 sonuna kadar bu değeri hiç yakalayamadığı gözlenmektedir (2020’de %39,2). Dünya işgücü piyasasında kadın istihdamı azalırken, kadınların yönetimdeki paylarının incelenen yıl aralığı için artış gösterdiğini görmek ise sevindiricidir. 2000’de kadınların yönetim payı %25,3 iken, bu oran 2020’de 28,3 olarak hesaplanmış olup, iyi bir gelişme olarak değerlendirilmekle birlikte yeterli bir sonuç olarak kabul edilmemektedir.

Uluslararası arenada gerçekleştirilen son çalışma sonuçları da göstermektedir ki; Covid-19 küresel salgınının kadın istihdamına etkisi erkek istihdamına oranla daha adaletsiz gerçekleşmiştir. Öyle ki dünya genelinde erkek nüfusun, üst düzey pozisyonlardaki hakimiyetlerinin devam ettiği gözlenmekte olup; mevcut ilerleme hızıyla yönetici pozisyonlarında cinsiyet eşitliğinin sağlanması için 140 yıldan fazla bir süreye ihtiyaç olduğu tahmin edilmektedir (Södergren vd., 2022).

2.3. Türkiye’de Kadın İşgücü

Dünya Bankası’ nın kişi başına düşen gelirleri baz alarak gerçekleştirdiği ülke sınıflaması; ülkeleri yüksek gelirli ülkelere doğru 4 grupta ele almaktadır: (1) Yüksek Gelirli Ülkeler, (2) Üst-Orta Gelirli Ülkeler, (3) Alt-Orta Gelirli Ülkeler ve (4) Düşük Gelirli Ülkeler. Türkiye ise bu sınıflama çerçevesinde Üst-Orta Gelirli Ülkeler arasında kendisine yer bulmaktadır. Türkiye’nin de içerisinde bulunduğu bu grupta ortalama kadın istihdamı %50,7, kadınların işgücüne katılım oranları ortalaması %54, kadın işsizlik oranı %6,1 ve 1,90\$’ın altında ücretle çalışan kadınların oranı da %0,9’dur (ILO, 2020). Türkiye’nin

içerisinde yer aldığı Üst-Orta Gelirli Ülkeler grubundaki bazı kadın istihdam verilerine ait ortalamalar ile Türkiye'nin aynı verileri Çizelge 2'de karşılaştırılmaktadır.

Çizelge 2. Kadın İstihdam Değerlerinin Üst-Orta Gelirli Ülkeler Ortalaması ve Türkiye Karşılaştırması

Göstergeler	Üst-Orta Gelirli Ülkeler Ortalaması (%)	Türkiye(%)
Kadın İstihdamı	50,7	26,3
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı	54	30,9
Kadın İşsizlik Oranı	6,1	15

Kaynak: ILO, (2020) ve TÜİK, (2020a) İşgücü istatistikleri, 'Kurumsal olmayan nüfusun yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu (Düzey 1)'den derlenmiştir.

Çizelge 2'deki bulgular Türkiye'deki kadın işgücünün dünyadaki hemcinsleri karşısında ne kadar dezavantajlı durumda olduğunu ortaya koymaktadır. Verilere göre belirtilen gelir düzeyinde ortalama kadın istihdamı yaklaşık %51 olmasına rağmen, Türkiye'deki kadın istihdamı bu oranın neredeyse yarısına (%26,3) tekabül etmektedir. Benzer bir sonuç kadınların işgücüne katılım oranında da kendisini göstermekte, dünyada bu oran %54 iken, Türkiye'de %30,9 olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'deki kadın işsizlik oranı ise dünya ortalamasının 2,5 kat üzerinde seyretmektedir ki (dünya ortalaması %6,1 – Türkiye %15) bu da Türk kadın işgücünün dünya kadın işgücü piyasaları karşısındaki dezavantajının büyüklüğünü tam olarak ifşa etmektedir.

Çizelge 3 Türkiye'de işgücü piyasası içerisinde Türk kadınlarının işgücüne katılma derecelerini, işsizlik ve istihdam oranlarını irdelemek ve erkek işgücü ile karşılaştırmak adına düzenlenmiştir.

Çizelge 3. Türkiye'de Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu (2014-2020)

Yıllar	İşgücüne katılma oranı (%)		İşsizlik oranı (%)		İstihdam oranı (%)		İşgücüne dahil olmayan nüfus oranı (%)	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
2014	30,3	71,3	11,9	9,0	26,7	64,8	69,7	28,7
2015	31,5	71,6	12,6	9,2	27,5	65,0	68,5	28,4
2016	32,5	72,0	13,7	9,6	28,0	65,1	67,5	28,0
2017	33,6	72,5	14,1	9,4	28,9	65,6	66,4	27,5
2018	34,2	72,7	13,9	9,5	29,4	65,7	65,8	27,3
2019	34,4	72,0	16,5	12,4	28,7	63,1	65,6	28,0
2020	30,9	68,2	15,0	12,3	26,3	59,8	69,1	31,8
Ortalama	32,5	71,5	14,0	10,2	27,9	64,2	67,5	28,5

Kaynak: TÜİK, (2020a) İşgücü istatistikleri, 'Kurumsal olmayan nüfusun yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu (Düzey 1)'den derlenmiştir. Çizelgedeki rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Çizelge 3'deki verilere göre; Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranlarının erkeklerin katılım oranının yarısından bile daha az olduğu görülmektedir. 2014-2020 yılları arasında erkeklerin işgücüne katılım oranı %71,5 iken kadınlarda bu oran %32,5 olarak hesaplanmıştır. Bu oranlardan yaklaşık 2 erkeğe karşılık 1 kadının işgücüne katılım gösterdiği anlaşılmaktadır. İstihdam oranlarında da benzer bir yapı gözlenmektedir.

%64,2'lik erkek nüfus istihdam oranına karşılık; %27,9'luk kadın nüfus istihdamı bulunmaktadır (7 yıl ortalamasına göre). Bu oranlardan da: aynı işgücüne katılım oranlarında olduğu gibi; yaklaşık 2 erkeğe karşılık 1 kadının işgücüne katılım gösterdiği anlaşılmaktadır.

İşsizlik oranları incelendiğinde ise; kadınların erkeklere kıyasla daha fazla işsizlik sorunuyla yüzleştikleri gözlenmektedir. 2014-2020 tarih aralığında erkek işgücündeki işsizlik oranı ortalama %10,2 iken, bu oran kadın işgücünde %14 olarak hesaplanmıştır.

Tüm bu veriler ve bu verilerden yola çıkarak yaptığımız değerlendirmeler sonucunda; Türk işgücü piyasalarında kadınların erkek işgücü karşısındaki dezavantajlı durumu daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Gerek yıllık bazda, gerek incelenen yıl aralığında istihdam sürecinin erkek nüfus lehine geliştiği açık ve nettir. Maalesef kadınlar iş hayatında da erkeklerin en az bir adım gerisinden gelmektedirler.

İnce Yenilmez'in (2014, 6) de belirttiği gibi Türkiye'deki düşük kadın istihdamı büyük ölçüde, hem bölgesel hem de ulusal cinsiyet rollerinin ataerkil ve geleneksel ayrımının bir sonucudur. Çünkü ataerkil tutumlar kadın istihdamına yönelik zorlukların başında yer alsa da emek talebinde bulunanların sunduğu çalışma koşulları da çoğu zaman kadınların işgücü piyasasına girişini engellemektedir (Buğra ve Yakut Çakar, 2010). Ayrıca toplumun büyük bir kesimi tarafından kabul gören ve kadınla erkeğin birbirine eşit olmadığını iddia eden muhafazakâr düşünce de bu yapılanmaya hizmet etmektedir (Buğra ve Özkan, 2014).

Kadınların işgücü piyasalarına girişte karşılaştıkları engellerin çeşitlilik gösterdiği muhtemeldir. Örneğin Bölükoğlu (2018, 50) kadının emek piyasalarına giriş engellerinin başında; evlilik kurumunun, yarı-zamanlı kadın istihdamının, üretimdeki sahiplik ve düşük eğitim seviyelerinin yer aldığını vurgulamaktadır. Özellikle eğitimin ülke ekonomilerinin sürdürülebilir kalkınma sürecindeki pozitif dışsallık yaratma kabiliyeti bilinen bir gerçektir. Kalifiye işgücünün temeli eğitimle artar ve bu da beşeri sermayeye işaret etmektedir. Beşeri sermayenin sürdürülebilir kalkınma adına en az fiziki sermaye kadar etkin bir rolü olduğu yadsınamaz. Bu açıdan işgücü içerisinde yer alan Türk kadınlarının eğitim düzeylerini erkeklerle karşılaştırmak ve buna göre bir değerlendirme yapmak doğru olabilir. Çizelge 4 bu amaçla oluşturulmuştur.

Çizelge 4. Türkiye'de 25 Yaş Üstü Nüfusun Cinsiyete Göre Eğitim Durumu (%)

Yıllar	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
	İlkokul	İlkokul	Ortaokul	Ortaokul	Lise	Lise	Yüksekokul	Yüksekokul
2014	36,6	27,9	6,1	9,4	15,0	23,2	11,7	16,2
2015	35,9	27,2	5,9	9,5	15,6	23,5	13,1	17,9
2016	33,6	24,9	7,0	10,2	15,6	23,4	14,1	18,7
2017	32,7	23,9	6,8	9,9	15,9	23,7	14,5	18,9
2018	30,6	21,8	7,2	10,2	16,4	24,4	15,3	19,4
2019	29,1	20,3	10,6	14,2	17,3	25,2	16,1	19,9
2020	28,1	19,4	11,3	14,8	17,5	25,4	17,1	20,8
2021	27,6	18,6	11,1	14,7	18,3	26,5	17,8	21,3

Kaynak: TÜİK, (2020, b). Bitirilen Eğitim Düzeyine Göre Nüfusun Dağılımı, 2008-2021.

Çizelge 4'e göre, ilkokul mezunu kadın ve erkek nüfusun her ikisinde de yıllar içinde oransal olarak ciddi bir azalış gözlemlenmektedir. Buna karşın, lise ve yüksekokul mezunu kadın ve

erkek nüfus oranı eğitim durumlarındaki artış, toplumun eğitim seviyesinin yükseldiği olarak algılanabilmektedir. Ancak birçok başka nedenin yanında, Türkiye’de son yıllarda sayısı hızla artan devlet ve vakıf üniversitelerinin çokluğu bu seviye yükselmesinde bir etken olarak değerlendirilebilmektedir. Burada incelenmesi gereken önemli nokta artan eğitim düzeyinin istihdama ne kadar yansıtılabildiğidir. Kadın ve erkek yüksekokul mezunu nüfus oranları kıyaslandığında da farklı bir Çizelge görmek mümkün değildir. 2014-2021 yılları arasında kadın yüksekokul mezunu olanların oranı %11,7’den %17,8’e artarken, erkeklerde bu durum %16,2’den %21,3’e yükselmiştir. Neredeyse Çizelgede ifade edilen ilk yıl (2014) erkek yüksekokul mezunu nüfusu oranı, son yıl (2021) itibariyle kadın yüksekokul mezunu nüfus oranına yakın gerçekleşmiştir. Bu kıyaslama eğitim hakkından faydalanabilmek konusunda da toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadınlar aleyhine devrede olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında Çizelge 4 eğitim verileri ve Çizelge 3’te gösterilen istihdam verileri birlikte değerlendirildiğinde görülen odur ki; yıllar itibariyle ortalama %30’u bile bulmayan kadın istihdam oranı, kadınların eğitim seviyesinde artışlar yaşansa bile bunun istihdama yansımalarının ya hiç olmadığına ya da kısıtlı kaldığına dair ipuçları vermektedir.

Bir toplumun, onu oluşturan üyelerine verebileceği eğitimin niteliği, kişilerin hayatlarını sürdürebilmesi ve toplum içinde yaşamaya devam edebilmesi açısından önem arz etmektedir. Her insanın eğitime ihtiyacı bulunmakta ve eğitilme hakkı olması gerekmektedir (Özaydınlık, 2014). Ancak kimi toplumların yapısı gereği ya da aynı toplum içinde farklı kesimlerce eğitim hakkının engellenmesi söz konusu olabilmektedir. Bireylerin şu veya bu nedenle eğitim haklarının ülke yasalarının zorunlu kıldığı süreden daha önce sonlanması Türk toplumu gibi ataerkil düşünce yapısının baskın olduğu toplumlarda özellikle kadınlar için eğitimden ve sonrasında istihdamdan mahrum kalmaya neden olmaktadır. Kadın istihdamı açısından olası olumsuzlukları içinde barındıran bu durum ile ilgili olarak Çizelge 5 oluşturulmuştur.

Çizelge 5. Eğitimden Erken Ayrılanların İşgücü Durumu (2016-2020)

YILLAR	KADIN					ERKEK				
	18-24 Yaş (%)	İstihdam Edilen (%)	İstihdamda Olmayan			18-24 Yaş (%)	İstihdam Edilen (%)	İstihdamda Olmayan		
			Toplam (%)	Çalışmak İsteyen (%)	Çalışmak İstemeyen (%)			Toplam (%)	Çalışmak İsteyen (%)	Çalışmak İstemeyen (%)
2016	35,9	8,9	27,0	3,9	23,1	32,7	23,1	9,6	6,1	3,5
2017	34,0	8,7	25,2	3,4	21,8	31,1	22,1	8,9	5,5	3,4
2018	31,7	7,7	24,0	3,2	20,8	30,4	21,6	8,8	5,4	3,3
2019	28,6	6,8	21,8	3,5	18,3	29,0	19,1	9,9	6,4	3,5
2020	25,8	5,4	20,3	3,8	16,6	27,5	16,6	10,8	7,2	3,6

Kaynak: TÜİK, (2020c) İşgücü istatistikleri, Eğitimden erken ayrılanların yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu (22 Mart 2021). Çizelgedeki rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Genç nüfus olarak adlandırılan 18-24 yaş aralığındaki işgücünde zorunlu eğitim süresini tamamlamadan eğitimden ayrılanların oranının, son beş yıllık süreç değerlendirildiğinde azalma eğiliminde olduğu gözlenmektedir. 2016 yılında, ilgili yaş aralığındaki kadın nüfusun %35,9’u eğitimden erken ayrılmışken, 2020 yılında ise bu oranın %25,8’e gerilediği görülmektedir. Ancak, erkek nüfusta bu oranlar %32,7’den %27,5’e gerilemiştir. Bu durum, Türkiye’de 18-24 yaş aralığındaki kadın nüfusun eğitim sürecinin erkek nüfusa göre daha uzun sürdüğünü ortaya koymaktadır. Eğitim sürecinin uzun olması mezuniyet sonrası istihdama katılmaya istekli olan kadınların erkeklere göre daha avantajlı olacaklarına bir işaret olarak

değerlendirilebilir. Eğitimden erken ayrılanların oranı yıllar itibarı ile azalırken, özellikle kadın istihdam edilen nüfus oranında bir artış olmadığı gibi aksine düşüş görülmektedir. Bu nedenle, kadınların eğitimden erken ayrılmalarının sebepleri ev ve aile işlerinde kayıt dışı olarak çalışmalarından ya da daha yüksek bir ihtimalle erken yaşta evlendirilmelerinden kaynaklı olabilmektedir. Bunun yanında istihdamda yer alamayan bu kadın nüfus oranının %3,8'i çalışmaya istekliken, %16,6'lık kısmı ise çalışmaya istekli olmadığı gözlenmektedir. Bu veriler Türkiye'de genç kadın istihdamı konusunda yer alan büyük eksikliği gözler önüne sermesi açısından önem arz etmektedir.

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Tarihin eski çağlarından bu yana kadına biçilmiş olan roller, gün geçtikçe çeşitlenip üzerine yenileri eklenmiş olsa dahi dünya üzerindeki birçok toplumda hala en temel roller olarak hatırlanmaktadır. Kadınlar, evin idaresi, çocuk bakımı gibi yorucu ve yıpratıcı tüm işleri çoğu zaman tek başına üstleniyor olsa da ücretli bir işte çalışmadığı takdirde “çalışmıyor” olarak değerlendirilmektedir. Bu düşüncenin değiştirilebilmesi için Dünya Çalışma Örgütü (ILO) gibi uluslararası düzeyde kurumlar çeşitli düzenlemeler yaparak, bu düzenlemelerin uygulanmasını sağlamaya çalışmaktadır. Cinsiyet ayrımının önüne geçilebilmesi için kadın ve erkeklere istihdam açısından eşit fırsatların tanınması düşüncesini de bünyesinde barındıran ‘İnsana Yakışır İş’ düsturu, kadınların iş çevrelerinde dezavantajlı durumlarının önüne geçilmesi için önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Sadece istihdamda kadının kendine yer bulması değil aynı zamanda, kariyer gelişimi konusunda erkeklerin gölgesinde kalınması üzücü bir başka konudur. Aynı işi yapıyor olmasına rağmen kadınların erkeklere göre daha düşük ücretlere çalıştırılması, yükselme olanaklarından erkeklere oranla daha az faydalanabilmeleri gibi birçok adaletsizlikle karşı karşıya kalan kadınlar, günün sonunda evlerine döndüğünde ise ikinci bir mesaiyi sırtlamak zorunda kalmaktadır. Üstelik çoğu zaman eğitim seviyesinden bağımsız olarak bunu yapmaktadırlar.

Çağlayan Akay, Osmonbaeva ve Saçaklı (2019) Kırgızistan'da gerçekleştirdiği çalışmalarında, özel sektörde çalışan kadınların eğitim düzeyi yükseldiğinde gelirlerinin de bunu takip ettiği, kamu sektöründe ise artan tecrübenin kadınların gelirine olumlu yansıdığı ve okullaşma artışının ücretler üzerinde güçlü ve olumlu etkiler yarattığı sonucuna varmıştır. Çalışma sonuçları da kaliteli bir eğitim için harcanacak her bir birim sermayenin ekonominin geneline pozitif dışsalılık olarak yansıyacağını destekler niteliktedir. Kadınların eğitim düzeyinin artırılması, daha çok kadının istihdamı arzulanmakla birlikte; kadınların sosyal, toplumsal ve siyasi arenada da varlığının kabul edilebilir biçimlere dönüştürülmesi, iş hayatında cinsiyet eşitsizliğinin önüne geçmek adına işgücü piyasasındaki sorunlarla mücadeleleyi kolaylaştıracak uygulamalardır (Özcan, 2004).

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulması ve Atatürk'ün yaptığı devrimlerle paralel olarak, dünya üzerinde erkeklerle aynı hak ve özgürlüklere sahip olma şansını Avrupa'lı hemcinslerinin çoğundan önce elde etmiş olan Türk kadını, iş hayatında ise bu üstünlüğünü maalesef koruyamamıştır. Türkiye'de kadın işgücünün erkek işgücüsüyle aynı şartlarda rekabet

edebilir olduğu bir emek piyasasının nasıl oluşturulabileceği konusu üzerinde durulması gereken bir konudur.

Doğum izni, emzirme izni, çocuk bakımı nedeniyle yarı zamanlı çalışma gibi uygulamalar nedeniyle işverenler tarafından tercih edilmeyen kadın istihdamı doğru bulunmamaktadır. Bir kadın, özellikle anne olduktan sonra yetişmesi gerektiği bir çok farklı sorumluluğu olduğundan erkeklere göre daha organize ve pratiktir. Bu nedenle özellikle işverenlerin bakış açılarını değiştirebilmek için toplum düzeyinde köklü bir eğitime ihtiyaç bulunmaktadır.

Farklı sorumluluklarının yanında profesyonel çalışma yaşamında da kendine yer bularak, eve katkısı maddi anlamda da oldukça artan kadın nüfusunun, ilk olarak kadın olmaktan ziyade bir «çalışan» olarak görülmesi ve kimi zaman tek başına ebeveynlik yapmak zorunda kalması gibi sebeplerden dolayı ortalama saatlik ücretlerinin erkeklerin aldığı ücretler seviyesine getirilmesi gerekmektedir. Kariyer gelişimi konusunda kadınların, erkekler ile eşit şart ve fırsatlara sahip olmaları, yükselme uygulamalarında dezavantajlı bir şekilde konumlandırılmaması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Bölükoğlu, A. (2018). Female employment as a reserve army of labor: Case of Turkey 1988-2013. *Journal of Research in Economics, Politics & Finance*. 3(1): 50-67.
- Buğra, A. & Özkan, Y. (2014). Türkiye'nin Ekonomik Kalkınma Sürecinde Modernleşme, Dini Muhafazakârlık ve Kadın İstihdamı. İçinde (Ed. A. Buğra & Y. Özkan) *Akdeniz'de Kadın İstihdamının Seyri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. & Yakut Çakar, B. (2010). Structural change, the social policy environment and female employment in Turkey. *Development and Change*. 41(3), 517-538.
- Çağlayan Akay, E., Oskonbaeva, Z. & Saçaklı, İ. (2019). The causal effects of education on wages: Evidence from Kyrgyzstan. *Economic Journal of Emerging Markets*. 11(2): 183-194.
- Esping-Andersen, G. (2009). *The Incomplete Revolution: Adapting to Women's New Roles*. Malden. Polity Press.
- <https://ilostat.ilo.org/topics/women/> erişim 28.10.2022
- <https://sdgs.un.org/2030agenda>; erişim 27.10.2022
- ILO. (2013). Making Women's Work Visible: The 19th ICLS Standards, Purpose, and Progress. *19th International Conference of Labour Statisticians*.
- ILO. (2020). World Employment and Social Outlook - Trends 2020, https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2020/WCMS_734455/lang--tr/index.htm, 20 January 2020, (12.04.2021).
- İnce Yenilmez, M. (2014). Gender segregated labor market and work-life preferences: evidence from Turkey. *Ekonomik Yaklaşım*. 25(93): 1-20.
- Kuşat, N. (2021). "Türk İşgücü Piyasalarında Kadın Olmak". Kadın Akademisyenler Gözüyle Çalışma Yaşamında Kadın Olmak, 101-123. Editörler: N. Şalvarcı Türel ve Ş. Şen Demir, Detay Yayıncılık, Ankara.

- McGlynn, C. (2005). Work, Family and Parenthood. İçinde (Ed. J. Conaghan & K. Rittich) *Labour Law, Work and the Family*. Oxford: Oxford University Press.
- Natarajan, A. (2010). Theory & strategies for full employment. *Cadmus Journal*. 1(1), 42-48.
- Özaydınlık, K. (2014). Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye’de Kadın ve Eğitim, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(33), 93-112.
- Öztaş, E. (2004). Toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları ve olumlu ayrımcılık. *AÜSBF Dergisi*, 59(1), 203-235.
- Södergren, M.C.; Kapsos, S. and Karkee, V. (2022), COVID-19 and the Sustainable Development Goals: Reversing progress towards decent work for all, 21 Mart 2022, <https://ilostat.ilo.org/covid-19-and-the-sustainable-development-goals-reversing-progress-towards-decent-work-for-all/>, erişim 05.11.2022.
- TÜİK. (2020a). İşgücü istatistikleri, ‘Kurumsal olmayan nüfusun yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu (Düzey 1) (22 Mart 2021).
- TÜİK, (2020, b). Bitirilen Eğitim Düzeyine Göre Nüfusun Dağılımı, 2008-2021. (10.11.2022).
- Tzannatos, Z. (1999). Women and labor market changes in the global economy: Growth helps, inequalities hurt and public policy matters. *World Development*, 27(3), 551-569.

SUKUK İHRAÇLARININ SERMAYE PİYASALARINA ETKİSİ**Öğr. Gör. Dr., ABDULKADİR SEZAI EMEÇ¹**¹ Tarsus Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, - ORCID: 0000-0003-0312-8555**ÖZET**

Sermaye piyasaları, fon fazlası olan tasarruf sahipleri ile fon ihtiyacı olan reel sektör yatırımcıları/girişimcileri arasında aracılık fonksiyonu üstlenen en önemli organizasyonlar arasında yer almaktadır. Genellikle uzun vadeli finansal ürünlerin işlem gördüğü sermaye piyasalarında yaşanan rekabet ortamı, yeni ve nispeten daha az riskli finansal ürünlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu finansal ürünler arasında yer alan ve dünyada sukuk olarak bilinen, Türkiye’de ise kira sertifikası adıyla işlem gören finansal ürün ihraçlarının sermaye piyasalarının gelişimine katkı sağlaması beklenmektedir. Bu motivasyondan hareketle oluşturulan çalışmada, 2012:Q4-2022:Q2 dönemini kapsayan çeyrek dönemlik veriler ile Türkiye’de kamu ve özel sektör tarafından ihraç edilen sukuk miktarı ile sermaye piyasalarının gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Sermaye piyasalarının gelişimini temsilen borsa kapitalizasyonunun (BİST işlem hacmi/GSYH) kullanıldığı çalışmada, özel sektör ve kamu tarafından ihraç edilen toplam sukuk hacmi ile BİST işlem hacmi arasındaki ilişki ekonometrik testlerle incelenmiştir. Yapılan Phillips-Perron (1988) ve Ng-Perron (2001) birim kök testi, Phillips-Ouliaris (1990) eşbütünleşme testi ve Toda & Yamamoto (1995) Granger nedensellik testi sonuçlarına göre; ilgili dönemde Türkiye’de özel sektör ve kamu tarafından ihraç edilen toplam sukuk hacmi ile sermaye piyasalarının gelişmişlik düzeyi arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, ihraç edilen toplam sukuk miktarı ile sermaye piyasalarının gelişmişlik düzeyi arasında BIST değişkeninden SUKUK değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, uzun dönemde Türkiye’de sukuk ihraçlarının sermaye piyasalarının gelişimiyle birlikte hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sukuk, Kira Sertifikası, Sermaye Piyasaları, Eşbütünleşme, Nedensellik.

1. GİRİŞ

Ekonomi literatüründe piyasalar temel olarak reel sektör ve finans sektörü olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır. Reel sektör, üretim faktörlerinin bir araya getirilerek mal ve hizmetlere dönüştürüldüğü faktör ve mal piyasalarından oluşurken finans sektörü, reel sektördeki ekonomik faaliyetlerin finansmanında önemli rol oynayan ve tasarruf sahipleri ile finansman ihtiyacı bireyleri, şirketleri ve hükümetleri bir araya getiren organizasyonlardır (Mirakhor ve Bacha, 2013: 38). Kamu harcamalarını finanse etmek isteyen devletlerin ve/veya finansman ihtiyaçlarını karşılamak isteyen şirketlerin; tahvil, bono, varlık/ipotek teminatlı menkul kıymetler vb. borçlanma araçları bulunmaktadır. Ancak dini hassasiyetleri olan

yatırımcıların genellikle mesafeli olduğu bu tür faiz tabanlı finansal enstrümanlara alternatif olarak İslami hukuk kurallarına riayet edildiği savunulan finansman yöntemleri de bulunmaktadır (Wilson, 2004: 3). Bu alternatif finansman yöntemleri arasında bulunan ve İslami sermaye piyasalarının en popüler finansal ürünlerinden biri olan sukuk, belirli bir varlığın değerini yansıtan ve dayanak varlık üzerindeki sahipliği temsil eden eşit değerli sertifikalar olarak tanımlanmaktadır (Karimzadeh, 2012: 97; Lahsasna vd., 2018:1). Menkul kıymetlendirilmiş bir İslami finans aracı olan sukuk, yatırımcılarına (sukuk sahiplerine) ait olan belirli bir varlığın yarattığı nakit akışlarıyla ilgili risk ve getirileri olan ve belirli bir dönem boyunca sahiplik ile orantılı olacak şekilde getiri sağlayan varlıklar olarak bilinmektedir (Pock, 2007: 35; Balala, 2010: 29).

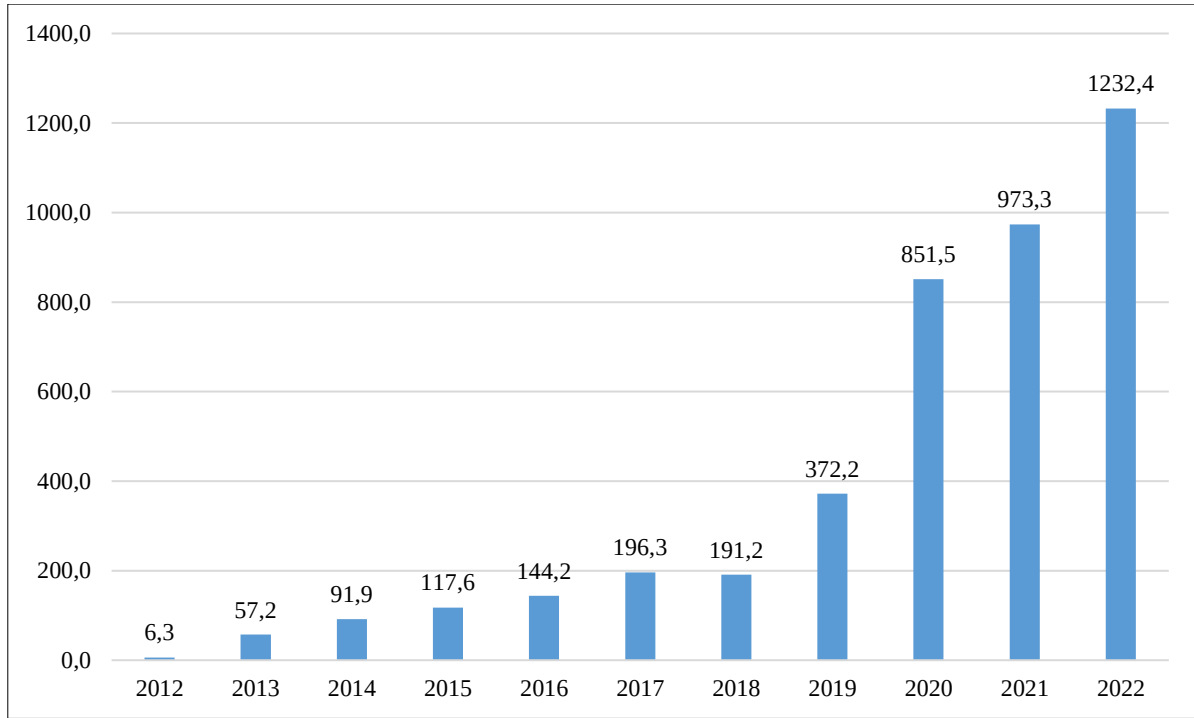
Finansman ihtiyacı olan şirket ve kamu kuruluşlarının sukuk ihraç etmelerinin amacı, fon toplamak suretiyle yeni bir projeye başlamak, mevcut bir projeyi geliştirmek ya da toplanan fonları kullanarak ticari bir faaliyeti finanse etmektir (Yardımcıoğlu vd., 2014: 158). Dünya genelinde ilk olarak 1990 yılında Malezya Shell MDS tarafından ihraç edilen sukuk; bankalar, hükümetler ve çok uluslu kurumsal şirketler için geleneksel finansman yöntemine alternatif oluşturmakta ve İslami ilkelere uygun önemli bir finansman yöntemi olarak sermaye piyasalarında yer almaktadır (Dusuki, 2009: 9).

Çizelge 1. Küresel İslami Finans Varlıklarının Sektörel ve Bölgesel Dağılımı (milyar \$) (2021)

Bölge	İslami Bankacılık Varlıkları	Sukuk	İslami Fonlar	Tekafül	Toplam	Pay (%)
Körfez İşbirliği Konseyi	1,212.5	332.3	46.0	12.7	1,603.5	52.4
Güneydoğu Asya	287.5	390.3	37.5	4.7	720.0	23.5
Orta Doğu ve Güney Asya	477.1	26.9	22.0	5.6	561.6	17.4
Afrika	58.2	1.8	4.0	0.6	64.6	2.1
Diğer	68.8	24.4	45.1	0.7	139.0	4.5
Toplam	2,104.1	775.7	154.6	26.3	3,058.7	100.0
Pay (%)	68.7	25.4	5.1	0.8	100.0	

Kaynak: IFSB Stability Report, 2022.

2022 yılında yayımlanan İslami Finansal Hizmetler Kurulu (The Islamic Financial Services Board-IFSB) raporuna göre; 2021 yılında küresel ölçekte ihraç edilen toplam sukuk miktarı 775,7 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Toplam İslami finans varlıkların %25,4'ünü oluşturan sukuk ihraçları, İslami bankacılık varlıklarından sonra en fazla ağırlığa sahip olan ikinci İslami finansal üründür. Çizelge 1'de yer alan bilgiler bölgesel olarak incelendiğinde ise; toplam sukuk ihraçlarının yaklaşık olarak %95'inin Körfez Arap ülkeleri ve Güneydoğu Asya ülkeleri tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.

Görsel 1. Türkiye’de Hazine ve Özel Sektör Tarafından İhraç Edilen Sukuk Miktarı (milyon ₺)
Kaynak: BDDK

Dünya genelinde sukuk olarak bilinen finansal varlıklar, Türkiye’de kira sertifikası adı altında işlem görmektedir. Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından 2010 yılında yayımlanan tebliğ ile Türkiye’de resmiyete kavuşan kira sertifikaları düzenli olarak 2013 yılından itibaren ihraç edilmektedir. Görsel 1’de yer alan bilgiler incelendiğinde, 2019 yılı itibarıyla ihraç edilen kira sertifikası miktarındaki artış dikkat çekmektedir. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) verilerine göre; 2022 yılının ilk 10 ayında ihraç edilen kira sertifikasının yaklaşık %96’sı hazine tarafından %4’ü ise özel sektör tarafından ihraç edilmiştir (BDDK, 2022).

Türkiye’deki sukuk ihraçlarının sermaye piyasalarının gelişimine etkisinin incelenmesi amaçlanan bu çalışma 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sukuk ile ilgili çeşitli istatistiki bilgiler ve tanımlamalar yer almaktadır. İkinci bölümde literatür taramasına yer verilmektedir. Üçüncü bölümde, çalışmanın analizinde kullanılan veri seti tanıtılmakta ve uygulanan metodoloji ile ilgili teorik bilgiler ve analiz sonuçları sunulmaktadır. Dördüncü bölümde ise genel bir değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılmaktadır.

2. LİTERATÜR

Literatürde finansal enstrümanların konu edildiği çalışmalar incelendiğinde, genellikle ürün getirilerinin karşılaştırıldığı ya da birtakım makroekonomik değişkenlerle olan ilişkilerin incelendiği görülmektedir. Geleneksel finansman yöntemlerine nispeten yeni bir finansal ürün olan sukukun ele alındığı çalışmalarda da benzer araştırmaların yapıldığı ve geleneksel finansman yöntemleriyle karşılaştırmalı analizlerinin anlaşılmaktadır. Bu çalışmalar arasında Sayılğan ve Süslü (2011), gelişmekte olan 11 ülkede çeşitli makroekonomik faktörlerin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 1999-2006 dönemini kapsayan çalışmada, hisse senedi getirileri ile enflasyon oranı ve S&P 500 endeksi arasında pozitif yönlü, döviz kuru ile negatif yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir. Faiz oranı, para arzı, petrol fiyatları ve GSYH

değişkenlerinin ise hisse senedi getirileri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Şarkaya İçellioğlu (2019), geleneksel tahviller ile sukuk arasındaki ilişkiyi ekonometrik olarak incelemiştir. Endeks değişkenler kullanılarak yapılan analizde, özel sektör ve devlet tahvil piyasalarının performansları sırasıyla S&P 500 Tahvil Endeksi ve S&P ABD Devlet Tahvili Endeksi ile temsil edilmiştir. Sukuk performansı ise yüksek ve sabit getirili olmak üzere sırasıyla S&P Global Yüksek Getirili Sukuk Endeksi ve Dow Jones AAA Dereceli Sukuk Toplam Getiri Endeksi ile temsil edilmiştir. 2008-2018 dönemini kapsayan çalışmada yapılan eşbütünleşme ve nedensellik test sonuçlarına göre; ABD’de tahvil getirilerinin İslami sermaye piyasasındaki (sukuk) getirileri etkilediği tespit edilmiştir.

Şahin vd. (2018), Türkiye’de bireysel emeklilik sistemindeki fonların sermaye piyasasının gelişimi üzerindeki etkisini araştırmıştır. 2006-2017 dönemini kapsayan çalışmada yapılan Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi sonuçlarına göre; uzun dönemde bireysel emeklilik sistemindeki fonların pay senedi piyasasının gelişimine olumlu yönde etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Özkul ve Kasım (2020), İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi 21 ülkede, sermaye piyasalarını gelişimini etkileyen faktörleri araştırmıştır. 1981-2008 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada yapılan GMM tahmin sonuçlarına göre; sermaye piyasası gelişmişliğini pozitif yönde etkileyen faktörlerin; piyasa likiditesi, sabit sermaye oluşumu, ihracat ve yolsuzluk kontrolü değişkenlerinin olduğu, tasarruf oranı ve piyasa devir hızı değişkenlerinin sermaye piyasaları üzerindeki etkisinin ise negatif yönde olduğu belirlenmiştir. Türkan (2022), Türkiye’de sukuk ihraçlarının katılım bankacılığı aktif büyüklüğüne etkisini araştırmıştır. 2010:08-2021:06 dönemine ait aylık verilerin kullanıldığı çalışmada yapılan Toda-Yamamoto nedensellik analizi sonuçlarına göre; Türkiye’de sukuk ihraçları ile katılım bankacılığı aktif büyüklüğü arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Ahmad vd. (2012), Malezya ekonomisinde sukuk ihracının makroekonomik etkilerini araştırmışlardır. 1996-2011 dönemine ait veriler ile yapılan Vektör Otoregresif (VAR) modeli, Varyans Ayırıştırması (VDC) modeli ve etki-tepki analizi sonuçlarına göre; sukuk ihraçlarının GSYH’yi olumlu yönde etkilediği saptanmıştır. Azis vd. (2021), Endonezya’da sukuk ile sermaye piyasaları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 2014-2019 dönemini kapsayan çalışmada, sukuk değeri, sukuk derecesi ve sukuk riskinin İslami sermaye piyasasının büyümesi üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre; sukukun değer değişkeninin İslami sermaye piyasasının büyümesi üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu, sukukun derecesi ve sukukun riski değişkenlerinin ise negatif sonuçlar gösterdiği belirlenmiştir.

3. VERİ SETİ, METODOLOJİ VE ANALİZ SONUÇLARI

Türkiye’de sukuk ihraçlarının sermaye piyasası gelişimine etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, 2012:04-2022:02 dönemine ait çeyrek dönemlik veriler kullanılmıştır. BDDK veri tabanından elde edilen sukuk ihraçlarına ilişkin veriler, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı ile özel sektör tarafından Türk Lirası, Dolar ve altına dayalı tüm ihraçları kapsamaktadır. Analizde kullanılan diğer değişken olan BIST ise sermaye piyasalarının gelişimini temsilen modelde yer almakta ve borsa kapitalizasyonu (BIST toplam işlem hacmi/GSYH) olarak ifade edilmektedir. BIST değişkenine ait veriler TCMB veri tabanından elde edilmiştir.

Zaman serisi analizlerinde, tahmin aşamalarına geçmeden önce serilerin durağanlıklarının test edilmesi gerekmektedir. Bir serinin durağan olması, seriye herhangi bir şok geldiğinde uzun

dönemde serinin ortalamasının ve varyansının değişmediği anlamına gelmektedir (Mert ve Çağlar, 2019: 97-98). Durağan olmayan seriler ise birim kök içerdiğinden, bu seriler ile yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar tutarsız ve sapmalı olabilmektedir. Diğer yandan analize konu olan dönemde ekonomik veya siyasi kriz gibi olağanüstü olayların yaşanması durumunda seride yapısal kırılmalar ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda durağanlığın belirlenebilmesi için yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testlerinin uygulanması gerekmektedir (Kaplan, 2015: 95). Bu bağlamda, analizin ilk aşamasında, SUKUK ve BIST serilerinin durağanlıklarının test edilmesi için yapısal kırılmaları dikkate alan Phillips-Perron (1988) ve Ng-Perron (2001) birim kök testleri uygulanmıştır.

Hata terimlerinin bağımsız ve sabit varyansa sahip olduğu varsayımına dayanan ADF birim kök testinin genelleştirilmiş hali olan Phillips-Perron (1988) birim kök testinde temel hipotez seride birim kök vardır şeklinde kurulmaktadır. Phillips-Perron (1988) birim kök testinde hesaplanan t istatistiğinin MacKinnon kritik değerlerinden küçük olması durumunda serinin birim kök içerdiği, büyük olması durumunda ise serinin durağan olduğu belirtilmektedir (Karademir ve Evci, 2020: 88). Ng-Perron (2001) birim kök testinde yer alan MZa ve MZt testlerinde temel hipotez birim kökün varlığını ifade ederken MSB ve MPT testlerinde temel hipotez birim kökün yokluğu üzerine kurulmaktadır. Bu bağlamda, MZa ve MZt test istatistiklerinin kritik değerlerden küçük olması, MSB ve MPT test istatistiklerinin ise kritik değerlerden büyük olması serilerin birim kök içerdiği anlamına gelmektedir. Birim kök test sonuçları Çizelge 2’de verilmiştir.

Çizelge 2. Birim Kök Test Sonuçları

		Sukuk		BIST	
		Sabitte	Sabitte ve Trendde	Sabitte	Sabitte ve Trendde
Phillips-Perron	Zt	-1.259	-3.007	-2.462	-2.975
	Za	-1.352	-12.054	-10.763	-15.492
Ng-Perron	MZa	2.057	-5.887	-8.322**	-12.273
	MZt	2.367	-1.704	-2.010**	-2.467
	MSB	1.150	0.290	0.242***	0.201
	MPT	108.820	15.462	3.057**	7.479
BİRİNCİ FARKINDA					
		Sabitte	Sabitte ve Trendde	Sabitte	Sabitte ve Trendde
Phillips-Perron	Zt	-6.452*	-6.423*	-7.568*	-7.460*
	Za	-40.566*	-40.857*	-46.978*	-46.968*
Ng-Perron	MZa	-17.828*	-18.235**	-17.859*	-17.883**
	MZt	-2.980*	-3.019**	-2.967*	-2.973**
	MSB	0.167*	0.166**	0.166*	0.166**
	MPT	1.395*	5.000**	1.448*	5.198**

Çizelge 2’de yer alan birim kök test sonuçlarından Phillips-Perron (1988) testinin dikkate alınması durumunda, SUKUK ve BIST serilerinin düzey değerlerinin hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerde birim kök içerdiği anlaşılmaktadır. Ng-Perron (2001) test sonuçlarında ise sadece BIST değişkenine ait serinin sabitli modelde durağan olduğu görülmektedir. Tüm seriler birinci farklarının alınması durumunda durağan hale gelmektedir.

Birim kök testlerinin ardından değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelenmesi için Phillips-Ouliaris (1990) eşbütünlüşme testi uygulanmıştır.

Çizelge 3. Phillips-Ouliaris (1990) Eşbütünleşme Test Sonuçları

		Sabitte	Sabitte ve Trendde
Phillips-Ouliaris (1990)	Zt	-2.256	-3.850**
	Za	-8.670	-17.469
Kritik Değerler	%1	-3.962	-4.363
	Zt %5	-3.365	-3.800
	%10	-3.066	-3.518
	%1	-28.322	-35.419
	Za %5	-20.474	-27.087
	%10	-17.039	-23.192

Çizelge 3'te yer alan Phillips-Ouliaris (1990) eşbütünleşme test sonuçlarına göre; sabitli ve trendli model için hesaplanan Zt test istatistik değeri hariç diğer tüm testlerde serilerin eşbütünleşik olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar SUKUK ve BIST değişkenlerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiği anlamına gelmektedir.

Değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin varlığının ve yönünün belirlenebilmesi için Toda-Yamamoto Granger nedensellik analizi uygulanmıştır.

Çizelge 4. Toda-Yamamoto Granger Nedensellik Test Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Wald İstatistiği	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri	Açıklama
BIST=>SUKUK	5.714	0.05	0.05	BIST değişkeninden SUKUK değişkenine doğru nedensellik vardır.
SUKUK=>BIST	3.583	0.16	0.19	SUKUK değişkeninden BIST değişkenine doğru nedensellik yoktur.

Çizelge 4'te yer alan Toda-Yamamoto Granger nedensellik test sonuçlarına göre; BIST değişkeninden SUKUK değişkenine doğru nedensellik ilişkisi olduğu, SUKUK değişkeninden BIST değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Finansal piyasaların gelişmişlik düzeyi ile ekonomik büyüme, enflasyon oranı, işsizlik oranı, döviz kurları, güven endeksleri vb. birçok makroekonomik değişken arasındaki ilişki konusunda oldukça geniş bir literatür bulunmaktadır. Finansal gelişmişlik düzeyi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin konu edindiği çalışmaların önemli bir bölümünde, finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi hızlandırdığına yönelik sonuçların elde edildiği görülmektedir. Bu noktadan hareketle, finansal piyasaların gelişmişlik düzeyini etkileyen faktörlerin belirlenmesi, dolaylı olarak ülkelerin temel makroekonomik hedeflerinden biri olan sürdürülebilir ve istikrarlı bir ekonomik büyümenin sağlanması konusunda önem arz etmektedir. Finansal piyasaların en önemli alanlarından birini ise genellikle orta ve uzun vadeli finansal ürünlerin işlem gördüğü ve bu nedenle reel sektör yatırımcıları için daha cazip finansman yöntemlerinin bulunduğu sermaye piyasaları oluşturmaktadır. Dolayısıyla sermaye piyasalarının gelişimini etkileyen faktörlerin araştırılması, uygulanacak makroekonomik politikaların seçiminde belirleyici olabilmektedir.

Bu çalışmada, son dönemde popülerliği artan İslami finansman yöntemlerinden sukuk ihraçlarının Türkiye’de sermaye piyasalarına etkisi araştırılmıştır. 2012:04-2022:02 dönemini kapsayan çalışmanın analizinden elde edilen sonuçlara göre, Türkiye’de sukuk ihraçları ile finansal piyasaların gelişmişlik düzeyi arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Yapılan nedensellik analizlerinde ise sermaye piyasalarının gelişmesinden sukuk ihraçlarına doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre; Türkiye’de ihraç edilen sukukların geleneksel finansman yöntemlerine alternatif oluşturabileceği değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Türkiye’de ihraç edilen sukuk miktarında Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yapılan ihraçların önemli bir pay aldığı, özel sektör sukuk ihraçlarının ise nispeten düşük kaldığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda özel sektör sukuk ihraçlarının artırılmasına yönelik teşvik uygulamalarının, bir yandan sektörün gelişimine katkı sağlayacağı bir yandan da şirketler için alternatif finansman sağlamak suretiyle özel sektör yatırımlarının da olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Ahmad, N., Daud, S. N. M., and Kefeli, Z., Economic forces and the sukuk market. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 65, 127-133, 2012.
- [2] Azis, A., Pahlevi, C., and Pakki, E., The effect of Sukuk issuance on price reaction and growth of sharia capital market, *Hasanuddin Journal of Business Strategy*, 3(1), 1-18, 2021.
- [3] Balala, M. H., *Islamic Finance and Law: Theory and Practice in a Globalized World*. London: I.B., Tauris Co Ltd, 2010.
- [4] Dusuki, A. W., Challenges of Realizing Maqasid Al-shari'ah (Objectives of Shari'ah) in the Islamic Capital Market: Special Focus on Equity-based Sukuk Structures, *International Shari'ah Research Acedemy for Islamic Finance (ISRA)*, 2009.
- [5] İçellioğlu, C. Ş., Bir Sermaye Piyasası Aracı Olarak Sukuk: S&P Sukuk Endeksi ve Geleneksel Tahvil Endeksi Üzerine Bir Uygulama, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 43-62, 2019.
- [6] Kaplan, F., Oil price, exchange rate and economic growth in Russia: a multiple structural break approach, *Advances in Management and Applied Economics*, 5(4), 91-104, 2015.
- [7] Karademir, F., ve Samet, E., Borsa İstanbul’da Zayıf Formda Piyasa Etkinliğinin Test Edilmesi: Sektörel Çerçeve Bir Analiz. *Business and Management Studies: An International Journal*, 8(1), 82-100, 2020.

- [8] Karimzadeh, M., Role of sukuk in Islamic capital market: Experience of Iran (1994-2011), *Arabian Journal of Business and Management Review (Oman Chapter)*, 1(7), 94-105, 2012.
- [9] Lahsasna, A., Hassan, K. M., and Ahmad, R., *Forward Lease Sukuk in Islamic Capital Markets*, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2018.
- [10] Mert, M., ve Çağlar, A. E., *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2019.
- [11] Mirakhor, A., and Bacha, O. I., *Islamic Capital Markets: A Comparative Approach*, Singapore: John Wiley & Sons, 2013.
- [12] Ng, S., Perron, P., 2001. Lag Length Selection and the Construction of Unit Root Test with Good Size and Power. *Econometrica*, 69, 1519-54
- [13] Özkul, G. ve Kasım, M., İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkelerinde Sermaye Piyasalarının Gelişmişliğini Etkileyen Faktörler, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(3), 1135-1158, 2020.
- [14] Phillips, P. C. B and Ouliaris, S., Asymptotic properties of residual based tests for cointegration, *Econometrica*, Chicago, 58(1), 165-93, 1990.
- [15] Phillips, P. C. B. and Perron, P., Testing for a unit root in time series regression, *Biometrika*, 75(2), 335–346, 1988.
- [16] Pock, A., *Strategic Management in Islamic Finance*, Frankfurt: Springer Science & Business Media, 2007.
- [17] Sayılğan, G. ve Süslü, C., Makroekonomik faktörlerin hisse senedi getirilerine etkisi: Türkiye ve gelişmekte olan piyasalar üzerine bir inceleme, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 5(1), 73-96, 2011.
- [18] Şahin, S., Özdemir, Z. A. ve Önal, Y. B., Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sisteminin Sermaye Piyasasının Gelişimi Üzerindeki Etkisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2), 517-541, 2018.
- [19] The Islamic Financial Services Board., *Islamic Financial Services Industry Stability Report* Kuala Lumpur: Islamic Financial Services Board Publishing, 2022.
- [20] Toda, H.Y., and Yamamoto, T., Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics* 66, 225–250, 1995.
- [21] Türkan, Y., *Türkiye’de Sukuk İhracının Katılım Bankalarının Aktif Büyüklüğüne Etkisi*, Orion Kitabevi, Ankara, 2022.

- [22] Yardımcıoğlu, M., Ayriçay, Y. ve Çoşkun, S., İslami Finans Çerçevesinde Menkul Kıymetleştirilmiş Varlık; Sukuk Dünya ve Türkiye Piyasası İncelemesi, Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF Dergisi, 4 (1), 157-174, 2014.
- [23] Wilson, R., *Overview of the Sukuk Market*, In Adam, N. ve Thomas, A. (Eds.), *Islamic bonds: Your Guide to Issuing, Structuring and Investing in Sukuk*, (ss. 3-17), London: Euro Money Books, 2004.

EKONOMİK, SOSYAL VE POLİTİK KÜRESELLEŞME İLE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: HOLLANDA ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Orhan ÖZER¹

¹ Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, İktisadi ve İdari Programlar Bölümü
mustafaorhanozer@anadolu.edu.tr - 0000-0002-3222-9913

ÖZET

Dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan toplumların ve devletlerin bütünleşmesi veya aralarındaki etkileşimin artması olarak tanımlanan küreselleşme, önüne geçilmesi mümkün olmayan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sürecin ekonomik, sosyal ve politik boyutlarıyla birlikte ele alınması ve her ülkenin temel makroekonomik hedefi olan iktisadi büyüme ile ilişkisinin incelenmesi adeta bir gereklilik haline gelmiştir. Bu çalışmada, 2019 yılında küreselleşme endeksinde ilk sırada yer alan Hollanda için ampirik bir uygulama yapılmıştır. 1970-2019 dönemini kapsayan zaman serileri kullanılarak ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme ile iktisadi büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılmıştır. Değişkenlerin durağanlıkları, Zivot-Andrews birim kök testi ile sınanmış ve tümünün düzeyde birim köklü, birinci farkta durağan seriler olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine, bahsi geçen değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı, Gregory-Hansen eşbütünleşme testi aracılığıyla sınanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, ekonomik küreselleşme ve iktisadi büyüme arasında çift yönlü, politik küreselleşme ve iktisadi büyüme arasında ise büyümeden politik küreselleşmeye doğru olmak üzere tek yönlü bir ilişki bulunmuştur. Son olarak, eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu modeller için uzun dönemli katsayılar Tam Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) ve Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemleriyle tahmin edilmiştir. Tahmin edilen katsayıların tümü pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Buna göre, artan ekonomik küreselleşme iktisadi büyümeyi kayda değer ölçüde teşvik etmektedir. Diğer taraftan, büyümenin ekonomik ve politik küreselleşme üzerindeki olumlu etkisinin oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, dış ticaret hacminin artırılması, ticari faaliyetlerin önündeki engellerin kaldırılması, ticari partner çeşitliliğinin sağlanması, daha fazla sayıda ikili veya çok taraflı serbest ticaret anlaşmasına dahil olunması ve yabancı yatırımlar için uygun ortamın sağlanması gibi tedbirler alınarak yüksek ve sürdürülebilir iktisadi büyüme hedefine ulaşılabileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hollanda, İktisadi Büyüme, Küreselleşme

1. GİRİŞ

Son yıllarda akademik dünyada giderek daha fazla çalışmaya konu olan küreselleşme, farklı coğrafyalarda yer alan devletlerin ve toplumların bütünleşmesi veya aralarındaki etkileşimin artması olarak tanımlanabilir. Emegün, sermayenin ve bilginin serbest dolaşımı olarak da ifade

edilen küreselleşmenin kökenleri yaklaşık iki bin yıl öncesine, “Pax Romana”ya kadar uzansa da XIX. asırdan itibaren çok daha kapsayıcı ve etkili bir hale gelmiştir (Erkal, 2017: 370-371).

Küreselleşme, ulaşım maliyetlerini azaltan, bilgi akışını iyileştiren, teknolojik gelişmeleri destekleyen, korumacılığı azaltan, yabancı yatırım kurallarını liberalleştiren ve göçü kolaylaştıran politika değişikliklerinin bir sonucu olabilir. Bu açıdan bakıldığında, sanayi devriminden bu yana ulaşım, bilgi ve teknoloji cephesindeki gelişmeler küreselleşmeyi destekleyecek şekilde seyrederken, uygulanan iktisat politikaları için benzer bir durum söz konusu olmamıştır (Crafts, 2004: 45). I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı, Büyük Buhran ve müdahalecilik anlayışının yeniden genel kabul görmesi, XX. yüzyılda küreselleşme ve özellikle de ekonomik küreselleşme hızının önemli ölçüde düşmesine yol açmıştır. Fakat 1970’li yıllarda değişen siyasi ve iktisadi konjonktür, küreselleşmenin yeniden hız kazanmasını sağlamıştır.

Küreselleşmenin iktisadi büyüme üzerindeki etkisi, ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre farklılık arz etmektedir. Yüksek teknolojik olanaklara, gelişmiş bir finansal sisteme, yeterli fiziki ve beşeri sermayeye sahip olan gelişmiş ülkeler, özellikle 1970’li yıllarda artan küreselleşmeden önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Bu imkanlara sahip olmayan gelişmekte olan ülkeler ise küreselleşme aracılığıyla söz konusu eksiklikleri ortadan kaldırmaya çalışmışlardır (Tekbaş, 2019: 398).

Küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve politik olmak üzere üç farklı boyutu bulunmaktadır. KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü tarafından hesaplanan küreselleşme endeksi, bu üç boyutu da kapsamaktadır. 2019 yılına ait veriler incelendiğinde, Hollanda’nın genel küreselleşme endeksi sıralamasında 208 ülke arasında ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla Hollanda için ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi, küreselleşme endeksinde orta ve alt sıralarda yer alan diğer ülkelerde uygulanan politikaların değerlendirilmesi konusunda da faydalı bilgi sağlayabilir.

Konuya ilişkin literatür incelendiğinde, bazı çalışmaların çeşitli ülke gruplarını incelediği görülmektedir:

Gurgul ve Lach (2014), çoklu doğrusal filtreleme modelleri ile Orta ve Doğu Avrupa’da yer alan 10 Avrupa Birliği (AB) ülkesini değerlendirmeye almışlardır. 1990-2009 yılları arasında kapsayan çalışmada, iktisadi büyümenin hem ekonomik hem de sosyal küreselleşmeden pozitif yönde etkilendiği tespit edilmiştir.

Ying, Chang ve Lee (2014), Pedroni panel eşbütünleşme ve Granger panel nedensellik testlerini kullanarak 1970-2008 dönemi için ASEAN ülkelerini analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlar, iktisadi büyümenin ekonomik küreselleşmeden pozitif, sosyal küreselleşmeden negatif yönde etkilendiğini göstermiştir.

Majidi (2017), panel regresyon analizi vasıtasıyla 1970-2014 dönemi için gelişmekte olan 100 ülkeyi ele almışlardır. Elde edilen bulgular politik küreselleşmenin ekonomik büyümeyi üst orta gelir seviyesinde olan ülkelere negatif, alt orta gelir seviyesinde olan ülkelere ise pozitif etkilediğine işaret etmektedir. Aynı zamanda alt orta gelir seviyesindeki ülkelere büyümenin genel olarak küreselleşmeden pozitif yönde etkilendiği vurgulanmıştır.

Zahonogo (2018), gelişmekte olan 42 Sahra altı Afrika ülkesini Pedroni ve Kao panel eşbütünleşme testleri ile analiz etmişlerdir. 1980-2012 dönemini ele alan çalışmada küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin belirli bir seviyeye kadar pozitif, daha sonra ise negatif olduğu tespit edilmiştir.

Didzgalvyte-Bujauske, Pereira ve Osteikaite (2019), gelişmekte olan 125 ülkeyi genelleştirilmiş momentler yöntemi ile incelemişlerdir. 1970-2017 dönemini kapsayan çalışmada küreselleşmenin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ekonomik küreselleşmenin ise büyüme üzerindeki etkisinin kısa dönemde negatif, uzun dönemde pozitif olduğu belirlenmiştir.

Santiago, Fuinhas ve Marques (2020), ARDL modeli ile 1995-2015 dönemi için Güney Amerika ve Karayipler’de yer alan 24 ülkeyi incelemişlerdir. Ulaşılan sonuçlar, küreselleşmenin yanı sıra ekonomik ve sosyal küreselleşmenin de iktisadi büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Literatürde yer alan bazı çalışmalarda ise ülke grubu yerine tek bir ülke üzerine odaklanıldığı görülmektedir:

Doğan ve Can (2016) tarafından yapılan çalışmada Engle-Granger eşbütünleşme testi aracılığıyla 1970-2012 yılları arası için Güney Kore analiz edilmiştir. Buna göre küreselleşmenin yanı sıra ekonomik ve sosyal küreselleşme de iktisadi büyüme üzerinde pozitif bir etki yaratmaktadır.

Olimpia ve Stela (2017), Granger nedensellik testi ve regresyon analizi ile Romanya’yı ele almışlardır. 1990-2013 yılları arasını kapsayan zaman serilerinin kullanıldığı çalışmada, büyümenin sosyal küreselleşmeden negatif, ekonomik ve politik küreselleşmeden ise pozitif yönde etkilendiği belirtilmiştir.

Eren ve Çütcü (2018), Gregory-Hansen eşbütünleşme, Granger nedensellik ve Bootstrap nedensellik testlerini kullanarak 1970-2016 yılları arası için Türkiye’yi değerlendirmeye almışlardır. Elde edilen bulgulara göre sosyal küreselleşmeden iktisadi büyümeye, büyümeden de sosyal küreselleşmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Hassan, Xia, Huang, Khan ve Iqbal (2019) tarafından yapılan çalışmada 1970-2014 dönemi için Pakistan analiz edilmiştir. ARDL sınır testi yaklaşımından elde edilen bulgular küreselleşmenin iktisadi büyümeyi teşvik ettiğine işaret etmektedir.

2. VERİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

İktisadi büyüme göstergesi olarak kullanılan kişi başına gayri safi yurt içi hasıla (2015 sabit ABD \$ cinsinden), Dünya Bankası’ndan; küreselleşme göstergesi olarak kullanılan ekonomik, sosyal ve siyasi küreselleşme endeksleri KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü’nden elde edilmiştir. Veri seti 50 gözlem sayısından oluşmakta ve 1970-2019 yılları arasını kapsamaktadır.

Değişkenlerin durağanlıklarının sınanmasında geleneksel Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testinin yanı sıra bir yapısal kırılmayı dikkate alan ve bunu içsel olarak tahmin eden

Zivot-Andrews (ZA) birim kök testi kullanılmıştır. ZA birim kök testinin uygulanmasında (1), (2) ve (3) numaralı denklemler dikkate alınmaktadır (Zivot ve Andrews, 1992: 354):

$$y_t = \mu + \beta_t + \alpha y_{t-1} + \theta_1 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (1)$$

$$y_t = \mu + \beta_t + \alpha y_{t-1} + \theta_2 DT(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (2)$$

$$y_t = \mu + \beta_t + \alpha y_{t-1} + \theta_2 DT(\varphi) + \theta_1 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (3)$$

Burada (1) numaralı denklem düzeyde yapısal kırılmayı içeren Model A'yı, (2) numaralı denklem eğimde kırılmayı içeren Model B'yi, (3) numaralı denklem düzeyde ve eğimde meydana gelen yapısal kırılmayı içeren Model C'yi göstermektedir. y_t durağanlığı sınanan değişkeni, e_t hata terimini, DU ve DT ise sırasıyla sabit terimde ve trendde meydana gelen yapısal kırılmayı gösteren kukla değişkenleri temsil etmektedir. Temel hipotez değişkenin yapısal kırılma olmaksızın birim kök içerdiğini, alternatif hipotez değişkenin bir yapısal kırılma ile birlikte birim kök içermediğini göstermektedir.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelenmesinde, ZA birim kök testinde olduğu gibi bir yapısal kırılmaya izin veren ve bunu içsel olarak tahmin eden Gregory-Hansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Testin uygulanmasında (4), (5) ve (6) numaralı denklemler dikkate alınmaktadır (Gregory ve Hansen, 1996: 103):

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1t} + \alpha^T y_{2t} + e_t \quad (4)$$

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1t} + \beta_t + \alpha^T y_{2t} + e_t \quad (5)$$

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1t} + \alpha_1^T y_{2t} + \alpha_2^T y_{2t} \varphi_{1t} + e_t \quad (6)$$

Burada (4) numaralı denklem sabitte yapısal kırılmayı içeren Model C'yi, (5) numaralı denklem sabitte ve trendde kırılmayı içeren Model C/T'yi, (6) numaralı denklem rejim değişimini içeren Model C/S'yi göstermektedir. Temel hipotez değişkenlerin eşbütünleşik olmadığını, alternatif hipotez ise değişkenlerin eşbütünleşik olduğunu göstermektedir.

3. EKONOMETRİK UYGULAMA

Serilerin durağanlık durumları ilk olarak ADF birim kök testi ile incelenmiştir. Y, EK, SK ve PK sırasıyla iktisadi büyümeyi, ekonomik küreselleşmeyi, sosyal küreselleşmeyi ve politik küreselleşmeyi temsil etmektedir. Test sonuçları Çizelge 1'de görüldüğü gibidir.

Çizelge 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Seri	Sabitli	Sabitli ve Trendli
Y	-0.240	-2.286
ΔY	-4.435*	-4.390*
EK	-2.052	-2.553
ΔEK	-7.649*	-7.717*
SK	0.353	-3.025

ΔSK	-3.018**	-6.095*
PK	-0.139	-3.487***
ΔPK	-3.716*	

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Çizelge 1 incelendiğinde, sabitli modeller için tüm değişkenlerin düzeyde birim köklü, birinci farkta durağan olduğu anlaşılmaktadır. Sabitli ve trendli modeller için düzeyde durağan olan PK dışındaki tüm değişkenler için aynı durumun geçerli olduğu görülmektedir. İktisadi zaman serilerinin genellikle yapısal kırılmaların etkisi altında kaldıkları bilindiğinden, bu serilerin incelenmesinde kırılmaları dikkate alan ekonometrik testlerin kullanılması daha isabetli olmaktadır. Bu nedenle söz konusu değişkenler, serilerde bir yapısal kırılmaya izin veren ZA birim birim kök testi ile incelenmiştir. Test sonuçları Çizelge 2’de görüldüğü gibidir.

Çizelge 2: Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Seri	Model A	Model B	Model C
Y	-3.749	-2.574	-3.603
ΔY	-5.160**	-4.551**	-6.091*
EK	-3.891	-3.729	-3.889
ΔEK	-6.393*	-6.126*	-6.463*
SK	-2.964	-3.688	-4.624
ΔSK	-7.894*	-6.521*	-7.768*
PK	-4.399	-3.776	-4.361
ΔPK	-6.032*	-4.792**	-7.509*

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 seviyelerinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Çizelge 2 incelendiğinde, her üç model için de değişkenlerin düzeyde durağan olmayan, birinci farkı alındığında ise durağan bir yapı sergiledikleri görülmektedir. Bu durumda söz konusu değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek amacıyla Gregory-Hansen eşbütünleşme testini uygulamak mümkündür. Test sonuçları Çizelge 3’te görüldüğü gibidir.

Çizelge 3: Gregory- Hansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Bağımlı Değ.	Bağımsız Değ.	C	C/T	C/S
Y	EK	-4.748**	-3.610	-4.125
EK	Y	-5.350*	-5.350**	-4.907***
Y	SK	-3.646	-3.634	-3.914
SK	Y	-3.603	-3.417	-4.086
Y	PK	-3.611	-3.537	-3.469
PK	Y	-4.441***	-4.186	-4.663

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Çizelge 3 incelendiğinde, Y’nin bağımlı EK’nın bağımsız değişken olduğu birinci model, EK’nın bağımlı Y’nin bağımsız değişken olduğu ikinci model ve PK’nın bağımlı Y’nin bağımsız değişken olduğu altıncı model için değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığını ifade eden temel hipotezin reddedildiği görülmektedir. Dolayısıyla uzun dönemde Y ile EK arasında çift yönlü, Y ile PK arasında ise Y’den PK’ya doğru olmak üzere tek yönlü bir ilişki

olduğunu ifade etmek mümkündür. Uzun dönemli katsayıların elde edilmesinde Tam Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) ve Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yaklaşımlarından yararlanılmıştır. Test sonuçları Çizelge 4’te görüldüğü gibidir.

Çizelge 4: Uzun Dönemli Katsayıların Tahmini

Bağımlı Değ.	Bağımsız Değ.	Katsayı (FMOLS)	Katsayı (DOLS)
Y	EK	1625.020*	1550.051*
EK	Y	0.0006*	0.0006*
PK	Y	0.0004*	0.0004*

Not: *, %1 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Çizelge 4 incelendiğinde, tahmin edilen uzun dönemli katsayıların hepsinin pozitif ve anlamlı oldukları görülmektedir. Buna göre, EK’da meydana gelen 1 birimlik artış iktisadi büyümede yaklaşık olarak FMOLS’a göre 1625, DOLS’a göre 1550 birimlik bir artışa yol açmaktadır. Diğer taraftan, Y’de meydana gelen artışın EK ve PK üzerindeki pozitif etkisinin ise oldukça sınırlı olduğu görülmektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışmada 1970-2019 yılları arasında Hollanda’da ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Değişkenlerin durağanlıkları geleneksel ADF ve yapısal kırılmalı Zivot-Andrews birim kök testleri ile sınanmış, tüm değişkenlerin düzeyde birim köklü, birinci farkta durağan oldukları tespit edilmiştir. Bunun üzerine adı geçen değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelenmesi için yapısal kırılmalı Gregory-Hansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, iktisadi büyüme ile ekonomik küreselleşme arasında çift yönlü, büyüme ile politik küreselleşme arasında büyümeden küreselleşmeye doğru tek yönlü bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Son olarak, uzun dönemli katsayılar FMOLS ve DOLS yöntemleriyle elde edilmiştir. Buna göre ekonomik küreselleşmenin 1 birim artması büyümeyi yaklaşık olarak FMOLS’a göre 1625, DOLS’a göre 1550 birim artırmaktadır. Büyümenin 1 birim artması ise ekonomik ve politik küreselleşmenin sırasıyla 0.0006 ve 0.0004 birim artmasına yol açmaktadır. Bu durumda ekonomik küreselleşmenin büyüme üzerindeki olumlu etkisinin oldukça büyük, büyümenin ekonomik ve politik küreselleşme üzerindeki olumlu etkisinin ise oldukça küçük olduğunu ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla dış ticaret hacminin artırılması, ticari faaliyetlerin önündeki engellerin kaldırılması, ticari partner çeşitliliğinin sağlanması, daha fazla sayıda ikili veya çok taraflı serbest ticaret anlaşmasına dahil olunması ve yabancı yatırımlar için uygun ortamın sağlanması gibi tedbirler alınarak Hollanda’da yüksek ve sürdürülebilir iktisadi büyüme hedefine ulaşılacağı tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Crafts, N. (2004). Globalisation and Economic Growth: A Historical Perspective, *The World Economy*, 27(1), 45-58.
- Didzgalvyte-Bujauske, M., Pereira, E. T., Osteikaite, A. (2019). The Effect of Globalisation for Economic Growth of Developing Countries, *Applied Economics: Systems Research*, 13(1), 13-28.
- Doğan, B., Can, M. (2016). Küreselleşmenin Büyümeye Etkisi: Güney Kore Örnekleminde Eşbütünleşme Analizi, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 197-220.
- Eren, M. V., Çütücü, İ. (2018). Küreselleşmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 47-61.
- Erkal, M. E. (2017). Küreselleşme ve Ulus-Devletler, *Sosyoloji Konferansları*, 55, 369-383.
- Gregory, A. W., Hansen, B. E. (1996). Residual-Based Tests for Cointegration in Models with Regime Shifts, *Journal of Econometrics*, 70(1), 99-126.
- Gurgul, H., Lach, L. (2014). Globalization and Economic Growth: Evidence from Two Decades of Transition in CEE, *Economic Modelling*, 36, 99-107.
- Hassan, S. T., Xia, E., Huang, J., Khan, N. H., Iqbal, K. (2019). Natural Resources, Globalization, and Economic Growth: Evidence from Pakistan, *Environmental Science and Pollution Research*, 26(15), 15527-15534.
- Majidi, A. F. (2017). Globalization and Economic Growth: The Case Study of Developing Countries, *Asian Economic and Financial Review*, 7(6), 589-599.
- Olimpia, N., Stela, D. (2017) Impact of Globalisation on Economic Growth in Romania: An Empirical Analysis of Its Economic, Social and Political Dimensions, *Studia Universitatis "Vasile Goldis" Arad. Economics Series*, 27(1), 29-40.
- Santiago, R., Fuinhas J.A., Marques, A. C. (2020), The Impact of Globalization and Economic Freedom on Economic Growth: The Case of the Latin America and Caribbean Countries, *Economic Change and Restructuring*, 53, 61-85.
- Tekbaş, M. (2019). BRICS-T Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve Küreselleşme İlişkisi, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 397-412.
- Ying, Y. H., Chang, K., Lee, C. H. (2014). The Impact of Globalization on Economic Growth, *Roman J Econ Forecasting*, 17(2), 25-34.
- Zahonogo, P. (2018). Globalization and Economic Growth in Developing Countries: Evidence from Sub-Saharan Africa, *The International Trade Journal*, 32(2), 189-208.

Zivot, E., Andrews, D. (1992). Further Evidence on The Great Crash, The Oil-Price Shock, and The Unit Root Hypothesis, Journal of Business & Economic Statistics, 10(3), 251-270.

<https://kof.ethz.ch> (Erişim tarihi: 22.08.2022)

<https://www.worldbank.org> (Erişim tarihi: 22.08.2022)

SATIN ALMA KARARLARINDA HOMO-ECONOMICUS'UN EVRİMİ THE EVOLUTION OF HOMO-ECONOMICUS IN PURCHASE DECISIONS

Öğr. Gör. Dr. Kader EROL

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0002-9143-2946>

Öğr. Gör. Dr., Sezen GÜNGÖR

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0001-8388-6351>

ÖZET

Hayatta sadece kâr elde etmek gibi konuları önemseyen ve bu hedefi doğrultusunda en doğru kararları alabilen “ekonomik insan” anlamına gelen “Homo-economicus” terimi, insanların kusursuz akılcılıkları sayesinde ideal karar verme makineleri olduğunu ileri süren bazı ekonomik teorilerde, insanı tasvir etmek için kullanılmaktadır. Kusursuz akılcılık, sınırsız bilişsel kapasite, mükemmel bilgi, dar çaplı kişisel çıkarlar, fayda ve kârı maksimize etmeye odaklılık ve tercih tutarlılığı gibi belirleyici özellikleri olan homo-economicus modeli, bireylerin, alışveriş yapmak üzere girdikleri marketteki her ürün hakkında bilgi sahibi olmalarını ve kendileri için en uygun ürünü satın almaya karar verirken de bu bilgiyi kullanabilmelerini beklemektedir.

Ancak bu modelin, insan davranışını doğru bir şekilde yansıtmadığını, davranışsal ekonomi ve davranışsal pazarlama alanında yapılan birçok çalışma ortaya koymuştur. Kaldı ki, birey, tek tip bir davranışa indirgenemeyecek kadar karmaşık bir varlıktır. Örneğin; son derece hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşadığımız bu dönemde, insanların satın alma davranışlarını bırakın geçmişten günümüze ulaşan teorilerle açıklayabilmeyi, tahmin edebilmek bile neredeyse mümkün olamamaktadır. Çünkü, psikolojik ve sosyolojik bir varlık olan insanın davranışını, bir kalıba sokarak, belirli bir formülasyon içinde ifade edebilmek mümkün değildir.

Bu çalışmada, “homo-economicus” önce kavramsal olarak ele alınmış, daha sonrasında geçmişten günümüze gelene kadar nasıl evrimleştiği, bireylerin satın alma kararları üzerinden incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Homo-economicus, Davranışsal Ekonomi, Davranışsal Pazarlama, Satın alma kararı

ABSTRACT

The term "Homo-economicus", which means "economic man" who only cares about matters such as making a profit in life and can make the most accurate decisions in line with this goal, is used to describe humans in some economic theories that claim that humans are ideal decision-making machines thanks to their perfect rationality. The homo-economycus model, which has distinctive features such as perfect rationality, unlimited cognitive capacity, perfect knowledge, narrow self-interest, focus on maximizing benefit and profit, and consistency of choice, enables individuals to have information about every product in the market they enter to shop and to find the best choice for themselves. It also expects them to be able to use this information when deciding to purchase the appropriate product.

However, many studies in the field of behavioral economics and behavioral marketing have revealed that this model does not accurately reflect human behavior. Moreover, the individual

is a complex entity that cannot be reduced to a uniform behavior. For example; In this period in which we are experiencing an extremely rapid change and transformation, it is almost impossible to predict or even explain people's purchasing behavior with theories that have survived from the past. Because, it is not possible to express the behavior of human being, who is a psychological and sociological being, in a certain formulation by putting it into a mold. In this study, "homo-economicus" was first discussed conceptually, and then it was tried to examine how this concept evolved from the past to the present through the purchasing decisions of individuals.

Keywords: Homo-economicus, Behavioral Economics, Behavioral Marketing, Purchasing decision

1. GİRİŞ

Homo-economicus, büyük ve karmaşık bir beyin yapısı, iki ayaklılık, kazanılmış veya öğrenilmiş bilişsel beceriler ve bize en çok benzeyen en bol, en yaygın primat türü olan homo-sapiensten türeyen bir kelime oyunudur. Bu kavram bazı ekonomistlerin rasyonel bir insanı tanımlamak için kullandıkları teorik bir soyutlamadır ve rasyonel kararlar verme konusunda sonsuz yeteneği ile karakterize edilen mecazi insandır (Akyıldız, 2008).

Bazı ekonomik modeller geleneksel olarak insanların rasyonel olduğu ve hem parasal hem de parasal olmayan kazançlar için faydalarını maksimize etmeye çalışacakları varsayımına dayanmaktadır. Bazı neoklasik iktisat teorilerinde insanlar, tam rasyonelliğe ve bilgiye mükemmel erişime sahip ve tutarlı, kişisel çıkarları olan ideal karar vericiler olarak tasvir edilir. Bununla birlikte, modern davranışsal iktisatçılar ve nöroekonomiye ilgi duyan araştırmacılar, insanların aslında karar vermelerinde rasyonel olmadıklarını göstermiştir. "Daha insani" bir öznenin (biraz öngörülebilir ve irrasyonel kararlar veren) insan davranışını modellemek için daha doğru bir araç sağlayacağını savunmaktadırlar.

2. HOMO ECONOMICUS'UN ÖZELLİKLERİNİ TANIMLAMAK

Homo economicus'un en önemli özelliği, öncelikle karı maksimize etmeyi önemsemeleridir. Daha da önemlisi, her zaman bu hedefi en verimli şekilde takip etmelerini sağlayacak kararlar alabilirler. Tüketiciyseler, homo economicus'un birincil amacı faydayı maksimize etmektir; üreticiyseler, asıl amaçları kârdır.

Kâr maksimizasyonuna ek olarak, homo economicus'un başka tanımlayıcı özellikleri de vardır. Bu özellikler, kusursuz rasyonellik, sınırsız bilişsel kapasite, mükemmel bilgi, dar kişisel çıkarlar ve tercih tutarlılığı içerir. Homo economicus'un karar vermesi tamamen rasyoneldir ve hiçbir zaman herhangi bir kişisel önyargıdan etkilenmez. Homo economicus ayrıca sınırsız bir bilişsel kapasiteye sahiptir ve niceliği, niteliği veya karmaşıklığından bağımsız olarak herhangi bir miktarda bilgiyi işleyebilir. Ayrıca homo economicus, vermek zorunda oldukları kararlarla ilgili tüm bilgilere erişebilir. Homo economicus dar bir kişisel çıkara sahiptir; sadece kendilerine yardım etmekle ilgilenirler. Son olarak, homo economicus'un tercihleri ve hedefleri zaman içinde sabit kalır. Homo economicus, özellikle mikroekonomide neoklasik iktisat yaklaşımının temel taşıdır. Modern ekonomide neoklasik teori üç varsayıma dayanır: rasyonel kararlar, faydanın maksimizasyonu ve kişisel çıkar yönelimi. Bu, bireylerin kendi çıkarlarına dayalı kararlar almanın bilincinde olduklarını, bireylerin ilgili tüm bilgiye sahip olduklarını ve böylece faydayı maksimize edecek rasyonel bir

hesaplama yapabileceklerini ve şirketler için birincil amacın karlarını maksimize etmek bireylerin faydalarını en üst düzeye çıkarmak olduğunu varsayar (Yenice, 2020).

3. BİREYİN DAVRANIŞI TEK BİR KALIBA SIĞAR MI?

Daniel Kahneman ve Amos Tversky, Beklenti Teorisi: Risk Altındaki Kararların Analizi" adlı makaleleriyle davranışsal ekonomi alanını kurmuşlardır. İnsanların riskten kaçınma davranışlarını incelediler ve insanların kazançlarla ilişkili risklere ilişkin tutumlarının kayıplarla ilgili olanlardan farklı olduğunu bularak ekonomiye yeni bir soluk getirmişlerdir. Homo economicus ve insanların her zaman rasyonel davrandığı fikri tartışılmaya başladı. Örneğin Kahneman ve Tversky, kesin olarak 1.000 dolar almak veya %50 ihtimalle 2.500 dolar almak arasında bir seçim yapmaları durumunda, insanların 1.000 doları kabul etme olasılığının daha yüksek olduğunu buldu (Tversky ve Kahneman, 1974; Tversky ve Kahneman, 1992).

Homo economicus hayatın diğer alanlarındaki ilişkilerine de aynı rasyonaliteyi getirir. Ancak teori, görünüşte irrasyonel olan bazı kararların arkasındaki mantığı açıklamakta yetersiz kalır. Örneğin, rasyonellik, rasyonel iş insanının oldukça tutumlu bir yaşam sürmek için işinden elde ettiği karları kullanması gerektiğini dikte etmelidir. Ama bu her zaman böyle değildir. Lüks eşyaların ve hayırseverliğin yaygınlığı, teorinin doğrudan çürütülmesine örnektir.

4. EVRİMİLE GELEN BAZI YENİ KAVRAMLAR

Homo economicus modeline yönelik birçok eleştiri olduğu için, yıllar içinde önerilen alternatif insan karar verme modelleri olmuştur.

4.1. Homo reciprocans: Homo reciprocans, olumlu eylemleri ödüllendiren ve olumsuz eylemleri cezalandıran bir kişidir. Bu kavram, insanların yalnızca kişisel çıkar tarafından motive edildiğini öne süren karışık teoriyi ifade eden homo-economicus düşüncesine zıttır. Reciprocans: Karşılıklılık, dostane veya düşmanca davranışlara aynı bir yanıttır. Pozitif karşılıklılık, işbirlikçi veya kibar eylemlerin ödüllendirilmesi, güven ve hediye alışverişi oyunları gibi deneylerle incelenmiştir. Negatif karşılıklılık ise diktatör oyunu, ultimatö oyun gibi kaba veya düşmanca eylemlerin yaptırımını gösteren oyunlarla veya ceza veya yaptırım seçenekleri olan deneylerle incelenmiştir. Homo reciprocans ya da karşılıklılık davranışının bir birey için daha iyi veya daha kötü sonuçlara yol açmasının çeşitli nedenleri vardır. Bir yandan, karşılıklılık maliyetlidir, çünkü bireyler, maddi kişisel çıkarların hiçbir tepkiyi dikte etmeyeceği durumlarda, iyiliklere veya hakaretlere karşılık vermek için kaynaklar harcarlar. Öte yandan, potansiyel uzun vadeli faydalar da vardır, örneğin, ilişkileri sürdürme yeteneğinin artması veya haksız davranışın cezalandırılmasını inandırıcı bir şekilde tehdit etme yeteneği, bu maliyetlerden daha ağır basabilir. Bu nedenle, sadece zayıf karşılıklılık gösteren veya hiç karşılıklılık göstermeyen bireylerle karşılaştırıldığında, Homo Reciprocans'ın yaşamda nasıl ilerlediğini ampirik olarak araştırmak ilginçtir (Dohmen, Huffman ve Sunde, 2006).

4.2. Homo politicus: Homo politicus, her zaman toplum için en iyi olanla tutarlı bir şekilde hareket eden bir kişidir. Siyasal insan anlamına gelir. İnsanların politik bir ortamda basmakalıp davranışlarını konu alır. Birey, kendi çıkarları peşinde koşan bir tüketici rolüne ek olarak, meseleleri toplumun bakış açısından değerlendiren etik bir gözlemci veya vatandaş olarak da kendini görebilir. Kendi refahını maksimize eden homo-economicus yerine sosyal

refahı maksimize eden homo-politicus geçer. Kendisini etik gözlemci rolüne sokar ve toplum için neyin en iyi olduğunu düşünmeye çalışır (Özalp, 2011).

4.3. Homo-sociologicus: Homo sociologicus, toplumdan etkilendikleri için her zaman tam anlamıyla rasyonel olmayan kişidir; toplumdaki rollerini yerine getirmeye çalışırlar ama aynı zamanda toplumsal güçlerden de etkilenirler. İnsanın toplum tarafından belirlenen, normlara, değerlere ve beklentilere boyun eğmesi gereken bir varlık olarak görüldüğü bir aktör sosyoloji modelidir. Homo economicus'un savunucularını insanları rasyonel aptallar olarak görenler şeklinde tanımlayan bazı araştırmacılara göre homo sociologicus ne sadece araçsal anlamda rasyonel olan bir "rasyonel aptal", ne de kendi kontrolü dışındaki güçler tarafından yönetilen bir "irrasyonel aptal"dır. Bir kişinin diğerine yardım etmesi, aktörün özgecil değerlerinin bir ifadesi olabilir, ancak gelecekte iyiliğin geri dönüşünü öngören stratejik bir seçim veya yaptırımlardan kaçınmak veya başkalarından ödül almak için hesaplanmış bir hareket de olabilir (Abell, 1991).

4.4. Homo moralis: insanların 'ortak iyilik' için her zaman birbirlerine yardım etmeye ve kendilerini feda etmeye hazır olmaları anlamına gelmektedir. Belli bir düzeyde "vatanseverlik, sadakat, itaat, cesaret ve sempati" içeren insanı tarif etmektedir. Homo moralis'in bakış açısına göre, insanlar adaleti doğru ve yanlışın içselleştirilmiş ahlaki standartları açısından değerlendirmeye daha yatkındır. Adaleti kurallar veya emirler açısından değerlendirmeye ise daha az eğilimlidirler. Diğer bir deyişle, adalet ve doğruluğu hayattaki en önemli değer olarak görürler. Dikkatlerini 'istek ve arzulara' değil, 'yapmaları gerekenlere' yoğunlaştırırlar. Homo moralis'i yüksek olan kişi ve şirketler, ahlaki değerleri çok önemseyerek, doğru yöntemlerle kar peşinde koşmayı tercih ederler (Lee, 2020).

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Birey, duygusal, ahlaki veya psikolojik unsurlardan ziyade mantıksal düşünce yapısı içinde seçenekleri ve kararları tartar ve böylelikle de kendisi için optimal fayda sağlayan seçimler yapar. Fakat ilerleyen dönemlerde, iktisat alanında yapılan davranış modellerinin gerçekliği yansıtmadığını ve dolayısıyla davranışsal iktisadın ortaya çıkmasıyla, insan modeli, özellikle psikolojinin alt dalı olan bilişsel psikolojiden yararlanılarak sınırlı rasyonel olarak daha gerçekçi anlamda ele alınmıştır. Sınırlı rasyonelite, insanların genellikle sergiledikleri tüketim davranışlarında, birçok faktörden etkilendiğini ve böylelikle birbirlerinden farklı davranış sergilediklerini vurgulamaktadır.

Günümüzde bu etkilerin büyük kısmı teknolojik ve kültürel gelişimlerden oluşmaktadır. Özellikle de çok hızla yayılan sosyal medya, tüketicilerin yaşamını neredeyse tamamen ele geçirerek, tüketici davranışlarını doğrudan etkilemektedir. Ayrıca, bireylerin sahip oldukları sosyal normların ve içinde bulundukları kültürün de çok büyük etkisi vardır. "Homo economicus", ahlak felsefesinde, fayda peşinde koşan egoist ve hedonist varlık anlamına gelmektedir. Alturizm veya toplumsal fayda kapsamında ele alındığında anlamsal gücünü kaybetmektedir. Dolayısıyla, bu modellerin birbirinden bağımsız olmadığını akılda tutmak önemlidir.

Halbuki birey, tek tip davranışa indirgenebilecek bir varlık değildir. Aksine, davranış üreten bilinç ve bilinçdışı süreçleriyle, kendine özgü kişiliğe sahip bir varlıktır. Örneğin, bir kişi bir

durumda homo reciprocans gibi davranırken, farklı bir durumda homo politicus gibi davranabilir.

Öte yandan, sonu us ile biten, homo politicus, homo economicus gibi insan türleri gözlenebilen şeyler değildir. Gerçekte gözlenebilen, var olan insan tektir. Sonu us ile biten çeşitli insan türleri, var olan insanın belirli açılardan incelenmesini sağlayan soyutlamalardır. Sonuç olarak, ne “homo economicus” ne de alternatif olarak sunulan rasyonel davranış modelleri insan davranışını tanımlayamamaktadır. Ne “homo economicus” ne de alternatif olarak sunulan rasyonel davranış modelleri insan davranışını tanımlayamamaktadır. Çünkü insan ekonomik varlıktan ziyade psikolojik varlıktır. Bireysel davranışı belirleyen ağırlıklı faktör, bazen akıl, bazen alışkanlık bazen taklit ve bazen de sosyal normlar olmaktadır. Bu nedenle, gerçek hayatta davranışın fomülasyonu mümkün değildir. Bu nedenle de insan davranışını belirli bir formülasyon içinde ifade etmek mümkün değildir.

İnsan ekonomik varlıktan ziyade psikolojik varlıktır. Neyi ne zaman satın alacağı, neye ne kadar para harcayacağı ne konuda cömert ne konuda cimri olabileceği, aslında cebindeki paradan çok, bazen akıl ve cesaretine, bazen alışkanlıklarına, bazen sosyal normlara ama çoğu zaman psikolojisine bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Abell, P. (1991). Homo Sociologicus: Do We Need Him/Her? Sociological Theory, 9(2), 195. <https://doi.org/10.2307/202081>
- Ahmet Özalp. (2011). Homo Politicus Versus Homo Economicus: Yurttaş/Birey İkililiğini Aşmak. Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, 3(2), 23–35.
- Akyıldız, P. (2008). Tartışılan Boyutlarıyla “Homo Economicus” . Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 13 (2) , 29-40.
- Dohmen, T., Huffman, D., & Sunde, U. (2006). Homo Reciprocans: Survey Evidence on Prevalence, Behavior and Success. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.920647>
- Tversky A., Kahneman D., Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. Science 185, 1124 (1974).
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1992). Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty. Journal of Risk and Uncertainty, 5(4), 297–323. <http://www.jstor.org/stable/41755005>.
- Yenice, A. C. (2020). Homoeconomicus’ Tan Homoislamicus’a: Karşılaştırmalı Bir Araştırma. International Journal Of Islamic Economics And Finance Studies , 6 (2) , 138-155. Doi: 10.25272/İjisef.751251.

OECD ÜLKELERİNDE VERGİLERİN MALİ AMACI KARŞILAMASINA YÖNELİK DEĞERLENDİRME

Arş. Gör. Dr. Ebru KARAŞ¹

¹ Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 0000-0003-0625-3722

ÖZET

Devletin sahip olduğu fonksiyonların yerine getirilmesi için yaptığı harcamalarının finansmanı büyük önem arz etmektedir. Kamu finansmanı içerisinde en önemli paya sahip olan kaynak vergidir. Devlet tarafından sunulan hizmetlere karşı toplumun katılma payını oluşturan vergi mali ve mali olmayan amaç olmak üzere iki amaç için toplanmaktadır. Verginin mali amacı kamu harcamalarının finansmanını sağlamak olarak ifade edilmektedir. Verginin mali amacı ilk günden bugüne kadar değişmeyen ve önemini koruyan en temel amacdır. Kamu hizmetlerinin zamanında ve eksiksiz yerine getirilebilmesi için vergilerin mali amacını karşılaması büyük önem arz etmektedir. Vergiler devlet hazinesine ne kadar bol ve sağlam kaynak sağlarsa o kadar mali amacı karşılamış ve devletin toplumsal fonksiyonları yerine getirmesine olanak sağlamış olmaktadır. Vergilerin mali amacı karşılamasının en önemli göstergesi belirli bir dönemde elde edilen vergi gelirlerinin kamu harcamalarına oranıdır. Buradan hareketle çalışmada OECD ülkelerinde 2000-2020 yılları arasında vergilerin mali amacı karşılayıp karşılamadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda OECD ortalamalarına bakıldığında vergilerin mali amacını karşılama düzeyinin yüksek olduğu ancak tam anlamıyla mali amacı karşılar nitelikte olmadığı sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Vergi, Mali Amaç

1. VERGİNİN MALİ AMACI

İnsanların bir arada yaşamasına bağlı oluşan ortak ihtiyaçların giderilmesi devlet olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Tüleykan, 2010: 87). Hemen hemen her dönemde devlet, toplumun düzenini sağlayacak kuralları koymak, yol göstermek ve sermaye yatırmak suretiyle ortak ihtiyaçların karşılanması için kamu hizmetleri sunmuştur (Akdoğan, 2011: 37). Zaman içerisinde devletlerin niteliğindeki değişim, kamu hizmetlerinin yapısı ve niteliğini de değiştirmiş ve bu tür hizmetlerin önemi giderek artmıştır (Akdoğan, 2011: 39). Özellikle 1930'lu yıllardan sonra devletin yapısında meydana gelen değişiklikler ve müdahaleci devlet anlayışının hakim olması, devletin sadece kamusal mal ve hizmetleri sunmasının yeterli olmadığını aynı zamanda istikrar, büyüme, kalkınma ve gelir dağılımında adaletin sağlanmasında etkin bir rol oynamasını zorunlu kılmıştır (Şen ve Sağbaş, 2016: 1). Bu kapsamda devlet sadece yönetsel alanda değil aynı zamanda ekonomik, sosyal ve ticari alanda da hizmet sunan bir yapıya bürünmüştür (Demircan, 2003: 97). Özellikle son zamanlarda yaygın olarak benimsenen sosyal devlet anlayışı da devletin sosyal ve ekonomik yaşama olan müdahalesini arttırarak devletin fonksiyonlarının genişlemesine neden olmuştur (Yay, 2014: 148).

Devletin sahip olduğu bu fonksiyonları yerine getirebilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için kamu harcamaları adı altında bir takım harcamalar yapması gerekmektedir. Devlet fonksiyonundaki

genişlemeye bağlı olarak, zamanla kamu harcamaları da artmış ve eskiye nazaran milli gelir içerisinde önemli bir paya sahip olmuştur (Edizdoğan vd, 2012: 44; Dickenson, 1996: 71-72). Zamanla artan kamu harcamaları, bu harcamaların finansmanının da önemini arttırmıştır. Nitekim devletin toplumun taleplerine karşılık gelecek düzeyde kamu hizmeti sunabilmesi için yaptığı harcamaların yeterli düzeyde finanse edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda devletin en önemli kamusal finansman kaynağı olarak vergiler ön plana çıkmaktadır.

Devlet tarafından sunulan hizmetlere katılma payı olarak görülen vergiler, devletle birlikte ortaya çıkmıştır (Demircan, 2003: 100). Bu nedenle verginin varlık sebebi devlet olarak kabul edilmektedir. Vergi, kamu hizmetlerinin sunulması noktasında gerekli harcamaların karşılanması için vergilendirme yetkisine sahip kurum ve kuruluşlar tarafından gerçek ve tüzel kişilerden cebren alınan parasal değerler olarak tanımlanmaktadır (Edizdoğan vd., 2012: 135). Diğer bir ifadeyle vergi toplumu oluşturan bireylerden hazineye aktarılan zorunlu tasarruflar şeklinde ifade edilmektedir (Howard, 2011: 157). Çoğu ülkenin en önemli finansman kaynağı olan vergiler kişilerin sahip olduğu gelir, servet ve harcama üzerinden alınmaktadır (Ejder ve Çaşkurlu, 2022: 124).

Vergiler yapısı gereği özel bir amaç yerine toplumsal bir amaca hizmet etmek için tahsil edilmektedir. Esasında devlet vergiyi çeşitli amaçlara dayandırarak almakla birlikte, verginin en temel amacı tanımı içerisinde belirtilmektedir. Bu kapsamda vergi, devlet tarafından gerçekleştirilen kamu ihtiyaçlarının finansmanına katkı sağlamak amacıyla alınan zorunlu katkı paylarıdır (Judson, 1908: 162). Mali amaç olarak adlandırılan bu amaca göre vergi, kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi ve bunlardan doğacak giderlerin karşılanması amacıyla vardır (Edizdoğan vd., 2012: 144).

Verginin mali amacı geçmişten günümüze hiç değişmeyen asli ve en önemli amacıdır. Öyle ki bazı teorisyenlere göre vergiler sadece devlete gelir kaynağı sağlamak amacıyla tahsil edilmelidir (Briggs, 1966: 45). Bu durumda ifade edilmek istenen, devletin vergiyi, ekonomik veya diğer etkilerini dikkate almaksızın yalnızca para toplama amacı olarak görmesidir (Briggs, 1966: 47). Dolayısıyla vergilerin mali amacı, devletin gelir sağlamasıdır. İktisadi düşünce ve politikalara liberalizmin hakim olduğu dönemlerde vergi sadece mali amacıyla ele alınmakta ve mali olmayan bir amaca yönelmesi kabul edilmemektedir. Çünkü hakim olan bu iktisadi düşüncede vergilerin tarafsızlığı savunulmakta ve devletin vergiyi bir araç olarak ele alıp ekonomik hayata müdahale etmesi kabul görmemektedir. Ne var ki günümüzde vergi sadece mali amaca yönelik kullanılmamakta, devletin yapısında meydana gelen değişim ile liberalizm tarafından belirlenen çizgiler aşılmış verginin mali olmayan amaçları da ön plana çıkmıştır (Edizdoğan vd., 2012: 144-145). Her ne kadar verginin mali olmayan amaçları söz konusu olsa da vergiden beklenen ilk şey her zaman için mali amacı karşılar düzeyde olabilmesidir.

Verginin mali amacı karşılayabilmesi için her şeyden önce verimli olması gerekmektedir. Yani vergi, kamu harcamalarının finansmanına yetecek düzeyde devlete gelir sağlamalıdır. Bunun yanında vergilerin milli gelir artışına bağlı olarak pozitif bir gelir esnekliğe sahip olması gerekmektedir. Bahsi geçen bu durumların gerçekleştirilebilmesi bir ülkede vergi kapasitesinin kullanılma düzeyine bağlıdır. Ülkelerin sahip oldukları vergi kapasiteleri objektif veya sübjektif bir takım nedenlere bağlı olarak farklılık arz edebilmektedir. Bu faktörlerden bazılarını sahip olunan milli gelir düzeyi, vergi bilinci, vergi ahlakı, vergi uyumu veya kayıt dışı ekonomi örnek gösterilebilmektedir (Turhan, 1993:32-33). Bu faktörlerin göz önünde

bulundurulması ve toplumda vergi kapasitesinin tam anlamda kullanılabilmesi vergilerin kamu harcamalarını finanse edebilmesi noktasında yeterli olmasına imkan sağlayabilmektedir.

Vergilerin mali amacını karşılayabilmesi için önemli olan bir diğer husus ise vergi oranlarının toplum tarafından kabul edilebilecek yani optimal düzeyde belirlenmesidir. Neo-liberal yaklaşımın savunucuları devletin, verginin mali amacında ölçülü davranması ve bu doğrultuda vergi oranlarının indirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Vergi oranlarının indirilmesi gerekliliğini Amerikan iktisatçı Arthur Laffer vergi oranları ve vergi gelirlerinin yer aldığı bir eğri üzerinden açıklamış ve optimal vergi oranı üzerinde durmuştur (Karabulut, 2006: 367). Optimal vergi oranı bir verginin mali sınırını ifade etmekte olup, bu oran aşıldığı takdirde vergi gelirlerinde artıştan ziyade azalmanın söz konusu olacağı kabul edilmektedir. Bu durum verginin gelir ve ikame etkisinden hareketle yorumlanmaktadır. Optimal vergi oranına ulaşılan kadar belirlenen vergi oranları mükellef üzerinde gelir etkisi meydana getirip vergi gelirlerini arttırırken, bu oran üzerinde belirlenen vergi oranları mükelleflerde ikame etkisine neden olarak vergi gelirlerinde azalmaya sebebiyet vermektedir. Vergi gelirlerinin azalması verginin mali amacı noktasında istenilen bir durum olmadığından, vergi oranlarının belirlenmesinde devletin optimal vergi oranını göz önünde bulundurması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Bir ülkede vergilerin mali amacı karşılayıp karşılamadığının anlaşılması noktasında ele alınan en önemli gösterge vergilerin kamu harcamalarına oranlanmasıdır. Belli bir dönemde tahsil edilen vergilerin o dönemde elde edilen kamu harcamalarına oranlanması (vergi gelirleri/kamu harcamaları) verginin mali amacı karşılama düzeyinin göstergesidir. Bu oran 1'e yaklaştığı ölçüde vergi mali amaca o ölçüde yaklaşmış olmaktadır (Şen ve Sağbaş, 2016: 19). Dolayısıyla bu oran 1'e eşit olduğu takdirde devlet elde ettiği vergi gelirleri ile kamu harcamalarını karşılayabilmektedir.

Vergilerin mali amacını karşılaması, devletin fonksiyonlarında aksamaların önüne geçmekle birlikte, bütçe açıklarının oluşmasına da engel olmaktadır. Devletin ekonomideki rolünün artmasıyla birlikte kamu harcamalarında meydana gelen artışlar ve bu harcamalara karşılık yetersiz kalan finansmandan kaynaklı ortaya çıkan sorunlar özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra ülkelerin mali dengelerinde bir takım istikrarsızlıkların oluşmasına neden olmuştur (Dağ ve Tüğen, 2018: 218). Bütçe açıklarının makroekonomik etkileri finansman yöntemlerine göre farklılık gösterebilmektedir. Bütçe açıklarının monetizasyon yöntemiyle finanse edilmesi uzun dönemde enflasyon hatta hiperenflasyona neden olabilirken, borçlanmayla finanse edilmesi borcun kaynağına göre farklı etkiler yaratabilmektedir. Bütçe açıklarının iç borçlanma yoluyla finanse edilmesi faiz oranlarını, dış borçlanma yoluyla finanse edilmesi ise döviz kuru üzerinde etkili olmaktadır (Yıldırım, 2005: 63). Bu nedenle devletin sahip olduğu en temel finansman kaynağı olan vergilerin kamu harcamalarını yeterli düzeyde karşılaması büyük önem arz etmektedir.

2. VERGİ TÜRLERİ İTİBARIYLA VERGİNİN MALİ AMACI KARŞILAMASI

Ülkelerin sahip oldukları vergi yapıları ve uyguladıkları vergi türleri vergi gelirlerinde değişikliğe neden olabilmektedir. Vergi sistemlerinde yer alan bazı vergiler diğerlerine nazaran daha verimli olabilmekte ve devlete daha fazla gelir kaynağı oluşturabilmektedir. Bu tür vergilerin daha verimli olmasının en temel nedeni sahip oldukları karakteristik özellikleridir.

Çoğu ülkenin vergi sistemleri, ödeme gücünün göstergesi olarak kabul edilen gelir, harcama ve servet üzerine kuruludur. Konusuna bağlı olarak sınıflandırılan bu vergilerin mali amaca katkısı birbirinden farklıdır. Aşağıda vergi türleri itibarıyla vergilerin mali amaca ne düzeyde katkı sağladığına ilişkin ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir.

2.1. Gelir Üzerinden Alınan Vergiler

Ödeme gücünün en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilen gelir üzerinden alınan vergiler, özellikle gelişmiş ülkelerde devletin en önemli finansman kaynaklarından birini oluşturmaktadır (Sandford, 1984: 115). Gelir üzerinden alınan vergiler genellikle, gelir vergisi ve kurumlar vergisi şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrımın en temel nedeni verginin mükellefidir. Gelir vergisi gerçek kişilerin elde ettikleri gelir üzerinden alınan subjektif ve dolaysız bir vergidir (Dickenson, 1996: 138). Genellikle artan oranlı olarak uygulanan gelir vergisi, bu özelliği nedeniyle milli gelirdeki artışı yakalayabilen bir esnekliğe sahiptir (Aktan, 2006: 57). Gelirin artması bireylerin daha yüksek oranlardan vergilendirilmesini sağlamakta olup, bu da devletin vergi gelirini arttırmaktadır.

Gelir üzerinden alınan bir diğer vergi olan kurumlar vergisi ise sahip olduğu özellikler veya sağlanan muafiyet ve istisnalar noktasında gelir vergisine nazaran mali amacı karşılama potansiyeli daha düşük bir vergi olarak değerlendirilebilmektedir. Küreselleşme süreciyle birlikte ülkeler arasından ortaya çıkan vergi rekabeti, kurumlar vergisinin oranlarında ciddi değişimlere neden olmaktadır. Bilindiği üzere bir ülkenin temel gayelerinden biri olan yabancı sermayenin ülkeye çekilebilmesinde en etkili araçlardan biri vergi oranlarının indirilmesidir (Armağan ve İçmen, 2012: 146). Kurumlar vergisindeki oran indirimleri yatırım eğilimi üzerinde olumlu etkiye neden olduğundan bu vergi, vergi rekabeti kapsamında en fazla kullanılan araçtır (Doğan ve Kabayel, 2016: 77). Bu kapsamda özellikle 1980’li yıllardan itibaren kurumlar vergisi oranlarında aşağıya doğru bir değişim söz konusu olmaktadır. Bu gibi nedenler kurumlar vergisinin mali amaca olan katkısının azalmasına etki edebilmektedir. Ancak ülkeler bazında her iki vergi bir arada değerlendirildiğinde, gelir üzerinden alınan vergiler mali amacı karşılama noktasında en temel vergiler içerisinde yer almaktadır.

2.2. Harcama Üzerinden Alınan Vergiler

Ülkelerin vergi sistemleri içerisinde önemli bir yere sahip olan harcama vergileri, kişilerin gelir ve servetlerinden tüketime ayırdıkları kısmı konu almaktadır (Akkaya ve Aktuğ, 2021: 4). Harcama vergileri ülkelerin vergi sistemlerinde yer alan diğer vergilere nazaran tahsil maliyeti daha düşük olan vergilerdir (Hillman, 2009: 743). Bir verginin tahsil maliyetinin düşük olması o verginin verimini arttırmaktadır. Diğer taraftan harcama vergileri, konusu dahilinde olan mal ve hizmetin fiyatı içerisine dahil edildiğinden bu tür vergilerin mali anestezi etkisi oldukça yüksektir. Mükellefin, ödediği verginin farkına varmadığı için vergiye karşı direnci daha düşüktür. Dolayısıyla bu durum verginin verimini arttırmaktadır (Sağbaş ve Şen, 2016: 223). Kamu finansmanı açısından verimli olması ve mükellef tarafından hissedilme düzeyinin düşük olması bu vergilerin uygulamada daha fazla yer almasına sebep olmuştur. Çoğu ülkede harcama üzerinden alınan vergilerin devlet hazinesine oldukça yüksek katkısı söz konusudur.

Günümüzde harcamalar üzerinden alınan en temel vergilerden biri katma değer vergisidir. Katma değer vergisi (KDV), mal ve hizmet üzerinden alınan genel bir harcama vergisidir (Dickenson, 1996: 196). Genel bir harcama vergisi olan KDV'nin hemen hemen bütün mal ve hizmetleri konusu kapsamına alması bu verginin tabanının geniş olmasına etki etmektedir. Verginin tabanının geniş olması ise mali amaç üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Harcamalar üzerinden alınan bir diğer önemli vergi ise özel tüketim vergisi (ÖTV)'dir. KDV'ye nazaran daha dar bir kapsamı olan ÖTV'nin en temel varlık sebeplerinden biri, kamu finansman kaynağına olan ihtiyacıdır. Dünya genelinde bu verginin konusu kapsamında olan mallar devlet hazinesi için verimli bir gelir kaynağı olarak görülmektedir (Taylar, 2010: 451). ÖTV'nin uygulanmasındaki kolaylıklar, gelirin talep esnekliğinin düşük olduğu mallar üzerinden alınması ve oranlarının yüksek olması bu verginin gelir yaratma potansiyelini arttırmaktadır (Akkaya ve Aktuğ, 2021: 8). Dolayısıyla başta KDV ve ÖTV olmak üzere harcama üzerinden alınan vergilerin mali amaca olan katkısı yadsınamaz düzeydedir.

2.3. Servet Üzerinden Alınan Vergiler

Servet üzerinden alınan vergiler, servet unsuruna giren her türlü menkul veya gayrimenkul mallardan alınan dolaysız nitelikteki vergilerdir. Bu vergiler, mükelleflerin sahip oldukları iktisadi varlıklar üzerinden alınmaktadır (Turhan, 1993: 170). Her vergide olduğu gibi servet üzerinden alınan vergilerin temel gayesi devlete finansman oluşturmaktır. Bununla birlikte, servet vergilerinin toplumdaki gelir ve servet dengesizliklerini düzeltme, vergilemede adaleti sağlama gelir ve harcama vergilerini tamamlama gibi sosyal fonksiyonları bulunmaktadır. Uygulamada bu vergiler mali amaçtan ziyade daha çok sosyal amaç kapsamında kullanılmaktadır (Öz vd., 2014: 87; Keskin, 2018: 33-34). Servet üzerinden alınan vergiler genellikle motorlu taşıt, gayrimenkul veya karşılıklı ve karşılıksız intikaller üzerinden alınmaktadır. Bahsi geçen bu vergilerin toplam vergi gelirleri içerisinde sahip oldukları pay oldukça düşüktür. Dolayısıyla mali amaca olan katkıları diğer vergilere kıyasla oldukça düşüktür. Ancak sahip oldukları sosyal fonksiyonlar, günümüzde bu vergilerin hemen hemen tüm ülkelerde uygulanmasını sağlamaktadır.

3. OECD ÜLKELERİNDEN VERGİLERİN MALİ AMACA KATKISI

Modern devletlerin en önemli finansman kaynağı olan verginin hem kamu hizmetlerinde aksamaya sebebiyet vermemesi hem de makroekonomik açıdan ülke ekonomilerinde bir takım sorunlar meydana getirmemesi açısından mali amacını karşılar nitelikte olması büyük önem arz etmektedir. Buradan hareketle çalışmada, OECD ülkelerinde mevcut vergi gelirlerinin kamu harcamalarına oranı esas alınarak verginin mali amacı ne düzeyde karşıladığı ortaya konulmaktadır. Çizelge 1'de yıllar itibarıyla toplam vergi gelirlerinin toplam kamu harcamalarını karşılama oranları yer almaktadır.

Çizelge 1'e göre yıllar itibarıyla OECD ortalamasına bakıldığında vergi gelirlerinin kamu harcamalarını karşılama oranı 0,8 civarında seyretmektedir. Dolayısıyla ilgili ülkelerde vergi gelirlerinin kamu harcamalarını karşılama düzeyi düşük olmamakla birlikte, vergilerin mali amacı tam olarak karşıladığını söylemek mümkün değildir. Yukarıda değinildiği üzere, vergilerin mali amacı karşılayabilmesi için bu oranın 1 veya olabildiğince 1'e yakın olması gerekmektedir. Ülkeler bazında durum değerlendirildiğinde ise vergilerin mali amacı karşılama oranının en yüksek olduğu ülke Lüksemburg'dur. Bu ülkede elde edilen vergi gelirlerinin kamu

harcamalarını karşılama oranı yüksek olmakla birlikte, elde edilen oran 1'den yüksek olup bu durum ülkede kamu harcamalarına kıyasla fazla vergi geliri elde edildiğini göstermektedir. Vergilerin mali amacı karşılama oranının en düşük olduğu ülke ise Meksika'dır. Ülkeler bazında genel bir değerlendirme yapılacak olunursa, OECD üyesi ülkelerde vergi gelirleri kamu harcamalarının en az yarısını karşılar niteliktedir. Bu da vergi gelirlerinin kamusal hizmetlerin sunumu için gerekli olan önemli finansman kaynakları arasında olduğunun önemli bir göstergesi niteliğindedir.

Çizelge 1: OECD Ülkelerinde Vergi Gelirlerinin Kamu Harcamalarına Oranı

OECD Ülkeleri	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Ort.
Avusturalya	0,81	0,78	0,82	0,82	0,83	0,83	0,81	0,82	0,70	0,65	0,65	0,67	0,73	0,72	0,73	0,73	0,72	0,75	0,75	0,66	-	0,75
Avusturya	0,83	0,85	0,84	0,83	0,78	0,80	0,80	0,82	0,83	0,76	0,78	0,81	0,82	0,83	0,81	0,84	0,83	0,85	0,87	0,88	0,74	0,82
Belçika	0,89	0,88	0,88	0,85	0,88	0,84	0,89	0,88	0,86	0,78	0,80	0,79	0,78	0,80	0,80	0,82	0,82	0,84	0,84	0,82	0,73	0,83
Kanada	0,78	0,79	0,78	0,77	0,78	0,79	0,80	0,79	0,76	0,76	0,68	0,69	0,73	0,74	0,77	0,81	0,79	0,77	0,78	0,79	0,66	0,76
Şili	0,82	0,82	0,82	0,84	0,92	1,03	1,18	1,18	0,98	0,70	0,84	0,93	0,92	0,86	0,83	0,82	0,80	0,79	0,83	0,79	0,66	0,87
Çek Cum.	0,79	0,75	0,75	0,69	0,82	0,81	0,82	0,84	0,81	0,72	0,74	0,76	0,75	0,79	0,77	0,79	0,86	0,88	0,86	0,85	0,73	0,79
Danimarka	0,89	0,87	0,85	0,85	0,88	0,94	0,93	0,94	0,89	0,80	0,79	0,79	0,79	0,82	0,88	0,84	0,87	0,90	0,87	0,94	0,87	0,87
Estonya	0,85	0,87	0,86	0,88	0,91	0,88	0,91	0,92	0,79	0,76	0,82	0,84	0,81	0,82	0,85	0,84	0,85	0,83	0,84	0,85	0,75	0,85
Finlandiya	0,95	0,91	0,89	0,86	0,85	0,86	0,88	0,89	0,86	0,75	0,75	0,78	0,77	0,76	0,76	0,77	0,79	0,80	0,79	0,79	0,73	0,82
Fransa	0,84	0,83	0,80	0,79	0,80	0,81	0,82	0,81	0,79	0,73	0,74	0,77	0,78	0,79	0,79	0,80	0,80	0,82	0,82	0,81	0,74	0,79
Almanya	0,76	0,74	0,72	0,72	0,73	0,74	0,77	0,82	0,81	0,76	0,74	0,80	0,82	0,82	0,83	0,84	0,85	0,85	0,87	0,86	0,75	0,79
Yunanistan	0,72	0,69	0,72	0,68	0,64	0,70	0,69	0,68	0,63	0,57	0,61	0,62	0,64	0,57	0,72	0,68	0,78	0,81	0,82	0,82	0,65	0,69
Macaristan	0,81	0,80	0,73	0,76	0,76	0,74	0,71	0,79	0,81	0,77	0,76	0,74	0,79	0,77	0,77	0,77	0,84	0,81	0,80	0,80	0,69	0,77
İzlanda	0,80	0,72	0,74	0,74	0,78	0,87	0,88	0,86	0,54	0,58	0,66	0,66	0,71	0,75	0,81	0,81	1,08	0,84	0,83	0,80	0,71	0,77
İrlanda	1,01	0,89	0,85	0,87	0,90	0,91	0,94	0,87	0,70	0,60	0,43	0,59	0,66	0,71	0,76	0,80	0,84	0,86	0,88	0,90	0,74	0,80
İsrail	0,76	0,71	0,64	0,69	0,73	0,76	0,78	0,81	0,74	0,69	0,74	0,75	0,73	0,75	0,78	0,81	0,80	0,82	0,77	0,76	0,65	0,75
İtalya	0,87	0,85	0,85	0,85	0,84	0,83	0,85	0,89	0,87	0,82	0,84	0,85	0,86	0,86	0,85	0,85	0,86	0,86	0,86	0,87	0,75	0,85
Japonya	0,70	0,72	0,69	0,68	0,72	0,73	0,77	0,78	0,77	0,67	0,66	0,68	0,69	0,70	0,74	0,76	0,77	0,80	0,82	0,81	-	0,73
Kore	0,89	0,84	0,86	0,71	0,75	0,78	0,79	0,85	0,79	0,70	0,76	0,76	0,77	0,77	0,77	0,78	0,82	0,84	0,86	0,81	0,74	0,79
Letonya	0,78	0,81	0,80	0,81	0,79	0,80	0,79	0,82	0,73	0,62	0,63	0,67	0,75	0,76	0,76	0,77	0,82	0,81	0,79	0,82	0,74	0,76
Litvanya	0,78	0,79	0,82	0,85	0,85	0,86	0,88	0,85	0,80	0,67	0,67	0,64	0,74	0,75	0,79	0,82	0,87	0,89	0,89	0,87	0,73	0,80
Lüksemburg	3,96	3,86	3,75	3,68	3,61	3,76	3,81	4,05	4,15	3,94	3,98	3,89	4,01	4,02	3,98	3,84	3,94	3,93	4,00	3,86	3,54	3,88
Meksika	0,56	0,59	0,61	0,60	0,55	0,54	0,53	0,56	0,50	0,49	0,50	0,44	0,44	0,47	0,49	0,56	0,62	0,62	0,59	0,60	0,60	0,55
Hollanda	0,88	0,83	0,81	0,78	0,80	0,83	0,84	0,84	0,83	0,73	0,74	0,76	0,76	0,77	0,81	0,83	0,88	0,91	0,92	0,93	0,83	0,82
Yeni Zelanda	0,86	0,86	0,91	0,90	0,93	0,95	0,91	0,88	0,79	0,72	0,64	0,69	0,75	0,75	0,78	0,81	0,80	0,83	0,84	0,77	0,69	0,81
Norveç	0,75	0,73	0,72	0,69	0,74	0,76	0,78	0,78	0,76	0,71	0,74	0,73	0,74	0,71	0,68	0,66	0,66	0,65	0,67	0,67	0,59	0,71
Polonya	0,76	0,73	0,73	0,71	0,73	0,75	0,76	0,81	0,78	0,70	0,68	0,72	0,75	0,75	0,75	0,78	0,81	0,83	0,85	0,84	0,74	0,76
Portekiz	0,72	0,70	0,71	0,66	0,65	0,66	0,69	0,72	0,70	0,59	0,59	0,64	0,65	0,68	0,66	0,71	0,76	0,75	0,80	0,81	0,70	0,69
Slovak Cum.	0,64	0,72	0,72	0,81	0,83	0,79	0,76	0,80	0,79	0,65	0,66	0,70	0,70	0,73	0,73	0,71	0,78	0,86	0,86	0,85	0,76	0,75
Slovenya	0,79	0,78	0,81	0,81	0,83	0,84	0,85	0,88	0,83	0,75	0,75	0,73	0,76	0,62	0,73	0,77	0,81	0,84	0,86	0,86	0,72	0,79
İspanya	0,85	0,85	0,86	0,86	0,88	0,92	0,94	0,93	0,77	0,64	0,68	0,68	0,67	0,72	0,75	0,77	0,79	0,82	0,83	0,82	0,70	0,80
İsveç	0,94	0,90	0,84	0,85	0,88	0,90	0,90	0,91	0,88	0,83	0,85	0,84	0,83	0,82	0,83	0,86	0,89	0,90	0,88	0,87	0,81	0,87
İsviçre	0,81	0,81	0,77	0,77	0,77	0,78	0,82	0,84	0,84	0,80	0,80	0,81	0,80	0,78	0,79	0,80	0,80	0,82	0,82	0,83	0,73	0,80
Türkiye	0,59	0,58	0,58	0,65	0,67	0,72	0,69	0,68	0,67	0,62	0,70	0,77	0,75	0,77	0,77	0,79	0,74	0,73	0,69	0,65	0,70	0,69
Birleşik Krallık	0,89	0,87	0,81	0,77	0,78	0,76	0,78	0,78	0,71	0,67	0,66	0,70	0,69	0,71	0,72	0,74	0,77	0,78	0,79	0,79	0,66	0,75
ABD	0,80	0,75	0,67	0,64	0,65	0,68	0,71	0,70	0,64	0,54	0,53	0,56	0,58	0,64	0,66	0,68	0,67	0,69	0,64	0,64	0,54	0,65
OECD Ort.	0,82	0,80	0,79	0,79	0,80	0,81	0,82	0,84	0,78	0,71	0,71	0,74	0,75	0,76	0,77	0,79	0,82	0,82	0,82	0,81	0,71	0,78

Kaynak: OECD Data Bank, <https://data.oecd.org/> tarafından elde edilen veriler kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Vergi gelirlerinin mali amaca olan katkısını ülkelerin vergi yapıları da etkilemektedir. Vergi sistemlerinde yer alan bazı vergiler sahip oldukları özelliklerden hareketle diğerlerine nazaran daha verimli olabilmektedir. Bu durumda bu vergilerin mali amaca katkısı daha fazla gerçekleşmektedir. Toplam vergi gelirlerinin içerisinde vergi türlerinin ne kadarlık bir paya sahip olduğu ilgili verginin mali amaca olan katkısının belirlenmesinde belirleyici olabilmektedir. Çizelge 2’de OECD ülkelerinde gelir üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı yer almaktadır. OECD ülkeleri ortalamasına bakıldığında gelir vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı %35’dir. Gelir üzerinden alınan vergilerin mali amaca önemli bir katkı sağladığını söylemek mümkündür. Ülkeler bazında durum değerlendirildiğinde, vergi gelirleri içerisinde gelir vergisinin en yüksek paya sahip olduğu ülkeler Avusturalya ve Danimarka iken, en düşük paya sahip olduğu ülkeler ise Slovakya ve Polonya’dır. Dolayısıyla ülkelerin vergi sistemlerinde yer alan en önemli vergi türlerinden biri olan gelir vergileri uygulamada da ülkeler için en önemli finansman kaynağını sağlayan vergilerin başında gelmektedir. Nitekim bir toplumda ödeme gücünün en temel göstergesi gelirdir.

Çizelge 2: OECD Ülkelerinde Gelir Üzerinden Alınan Vergilerin Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)

OECD Ülkeleri	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Ort.
Avusturalya	62,42	60,73	60,52	60,75	62,72	63,47	63,40	64,18	64,07	60,88	61,86	64,15	63,16	62,22	62,97	61,79	62,24	63,55	64,93	63,90	-	62,69
Avusturya	34,70	37,23	35,67	35,50	35,19	34,64	35,03	36,11	37,13	34,67	34,97	35,16	35,48	35,69	36,21	36,94	34,94	34,90	35,73	35,84	33,94	35,51
Belçika	38,62	39,16	38,72	38,08	37,96	36,37	36,12	35,81	36,00	33,89	34,20	34,72	34,65	35,45	35,80	35,64	35,51	36,48	36,76	35,28	35,40	36,22
Kanada	52,11	49,82	47,27	47,10	48,23	49,02	50,40	50,96	51,40	49,83	48,73	49,44	49,55	49,69	50,16	50,22	50,16	50,41	51,14	51,82	51,96	49,97
Şili	23,31	23,57	24,11	25,22	29,75	36,25	45,44	45,69	37,51	30,80	38,13	40,07	38,98	34,77	33,04	36,40	33,53	34,52	35,77	34,82	32,37	34,00
Çek Cum.	22,79	23,91	24,76	25,42	25,00	24,32	24,58	24,90	22,66	21,23	20,20	20,31	20,48	20,78	21,41	21,52	22,17	22,19	22,56	22,77	21,88	22,66
Danimarka	61,79	60,96	61,17	61,55	61,76	62,38	61,33	60,59	61,29	61,95	62,06	61,82	62,59	63,47	66,02	64,03	63,52	64,03	62,71	65,29	64,90	62,63
Estonya	24,81	23,67	24,14	26,07	25,39	23,16	22,91	23,55	24,60	21,15	19,83	19,93	20,84	22,66	22,95	23,37	22,33	22,04	22,61	21,95	22,70	22,89
Finlandiya	43,10	40,83	40,53	38,69	38,53	38,22	38,00	39,20	38,92	35,77	35,52	35,45	34,25	34,73	34,97	35,19	34,63	35,47	34,87	34,97	35,03	36,99
Fransa	27,15	27,58	26,30	25,62	25,89	26,13	26,75	26,55	26,94	23,81	25,75	26,29	27,09	27,86	27,24	26,83	26,73	26,97	28,39	29,63	30,32	26,94
Almanya	30,15	28,79	27,97	27,44	27,07	27,88	30,06	30,94	31,66	28,59	28,30	29,23	30,26	30,80	30,91	31,17	31,83	32,52	32,75	32,56	31,34	30,11
Yunanistan	26,82	24,40	24,03	23,03	23,59	25,35	23,80	23,21	22,91	24,46	22,03	21,47	23,70	21,71	23,63	22,61	23,06	22,42	22,91	21,60	20,39	23,20
Macaristan	27,88	29,11	27,40	25,53	24,46	24,65	25,24	25,96	26,61	25,27	21,81	18,06	18,79	18,99	19,50	19,73	20,90	21,56	20,82	20,58	20,38	23,01
İzlanda	39,94	43,37	43,33	43,67	42,62	43,25	44,15	45,68	48,88	47,76	44,88	46,03	46,08	47,64	47,46	47,74	34,59	50,15	50,18	50,78	51,55	45,70
İrlanda	43,66	43,58	42,76	43,05	43,03	42,06	42,95	42,40	41,44	40,96	40,79	41,41	42,83	42,01	41,71	44,27	44,47	44,79	46,45	46,64	49,54	43,37
İsrail	43,25	43,08	39,74	38,44	37,73	38,54	41,14	40,39	36,74	33,88	32,99	33,60	34,38	35,13	34,52	35,08	35,29	39,26	36,50	36,55	37,40	37,31
İtalya	33,18	34,13	32,46	30,95	31,45	31,56	32,94	33,75	34,22	32,55	32,68	31,93	32,63	33,01	31,94	31,77	31,87	31,82	31,04	31,57	32,99	32,40
Japonya	34,79	33,39	30,59	30,54	31,99	33,80	35,40	36,36	33,56	29,54	30,22	30,15	31,06	32,47	31,83	31,17	30,58	30,65	31,95	30,79	-	32,04
Kore	28,99	26,63	25,70	28,14	28,07	29,48	29,75	32,04	31,23	28,90	28,25	30,33	30,12	29,59	29,39	30,56	31,53	32,40	34,44	33,52	31,23	30,01
Letonya	24,08	26,12	26,60	25,75	26,79	26,22	26,96	29,06	32,09	24,48	25,08	24,74	25,30	25,28	25,10	25,04	25,79	26,24	22,61	21,35	21,41	25,53
Litvanya	26,99	26,34	25,47	27,40	29,73	30,51	31,59	30,10	30,07	19,52	16,16	15,82	17,71	18,45	18,16	18,80	18,86	18,61	19,09	29,02	28,10	23,64
Lüksemburg	36,50	36,45	36,91	36,53	33,25	34,53	35,02	34,59	35,96	35,23	36,16	35,57	35,16	35,32	34,61	37,24	37,34	37,40	39,62	39,12	37,50	36,19
Meksika	37,51	36,90	36,55	37,25	36,98	38,89	40,29	42,12	42,42	41,15	41,98	43,51	42,54	46,65	43,60	44,04	44,98	46,95	46,47	44,94	45,20	41,95
Hollanda	25,93	27,14	27,62	25,64	24,86	27,29	27,24	28,27	27,26	28,17	27,90	26,87	25,33	24,78	25,59	27,75	27,20	30,02	29,56	31,01	30,60	27,43
Yeni Zelanda	60,01	59,14	59,75	59,61	61,13	62,97	62,14	62,94	60,34	56,90	53,75	53,03	54,87	54,60	54,59	54,88	55,57	55,58	56,27	55,13	55,25	57,54
Norveç	45,25	45,28	43,87	43,97	46,59	49,29	50,21	48,06	50,61	45,97	47,28	48,86	48,43	45,64	42,57	39,77	38,04	39,25	41,90	40,87	35,50	44,63
Polonya	21,09	18,90	19,25	18,81	19,30	20,23	21,53	23,55	24,08	22,46	20,90	20,81	21,21	20,37	20,56	20,74	20,65	20,91	21,69	22,17	21,63	20,99
Portekiz	29,44	28,18	27,26	25,11	26,09	25,07	25,62	27,82	28,28	27,89	26,74	28,26	27,06	32,23	30,86	30,37	28,80	28,24	28,29	27,42	27,75	27,94
Slovakya	20,49	21,25	19,92	20,19	18,92	18,79	20,49	20,83	22,01	19,04	18,80	18,54	18,94	19,37	20,37	21,28	21,12	20,72	20,85	20,42	18,87	20,06
Slovenya	22,06	22,88	23,40	23,96	24,55	25,50	26,10	25,91	23,85	20,42	19,77	19,49	18,45	17,00	17,56	17,71	18,43	18,68	19,72	19,61	18,38	21,12
İspanya	28,09	28,14	29,22	27,90	28,23	29,37	30,55	33,21	30,45	29,73	27,95	28,71	29,69	28,90	28,61	28,15	28,09	28,41	29,26	28,66	29,12	29,07
İsveç	46,88	43,14	40,93	42,19	43,57	44,84	45,13	44,51	44,69	43,80	42,70	44,97	44,53	45,45	45,76	46,89	46,70	47,96	47,60	48,13	47,55	45,14
İsviçre	43,79	42,17	43,20	42,88	43,36	44,62	45,33	45,97	46,76	45,96	45,67	45,47	45,40	45,57	45,50	46,46	46,55	47,37	47,64	48,23	47,83	45,51
Türkiye	29,53	28,85	24,80	23,69	22,11	21,81	21,58	23,74	23,86	24,06	21,30	20,99	21,84	20,22	21,13	20,31	21,15	21,37	24,15	24,21	21,91	22,98
Birleşik Krallık	39,57	39,40	38,12	36,52	37,16	38,98	39,29	39,57	39,16	38,42	37,45	36,32	35,29	35,12	34,78	34,79	35,28	35,58	35,55	35,04	36,35	37,03
ABD	50,12	48,31	43,77	42,80	43,25	46,21	47,82	48,22	46,13	40,28	42,39	46,24	46,90	47,02	47,80	48,52	47,85	44,79	45,93	46,50	46,30	46,06
OECD Ort.	35,74	35,35	34,55	34,30	34,62	35,43	36,28	36,85	36,55	34,15	33,75	34,10	34,32	34,46	34,41	34,69	34,23	35,12	35,52	35,63	34,49	34,98

Kaynak: OECD Data Bank, <https://data.oecd.org/>.

Çizelge 3’de OECD ülkelerinde harcama üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki yüzdesel payına yer verilmektedir. Buna göre OECD ülkeleri ortalamasına göre toplam vergi gelirleri içinde harcama üzerinden alınan vergilerin payı %32 civarında seyretmektedir. Harcama üzerinden alınan vergiler daha çok ilgili mal ve hizmetin fiyatı içerisine dahi olduğundan ve mükellef tarafından çok fazla hissedilmediğinden hem mükellef psikolojisine uygun hem de idari maliyeti düşük olan vergilerdir. Bu nedenle ülkeler açısından önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Ülkeler bazında durum değerlendirildiğinde harcama üzerinden alınan vergilerin en yüksek paya sahip olduğu ülke Şili’dir. En düşük paya sahip olan ülke ise Amerika Birleşik Devletleri’dir. Harcama üzerinden alınan vergilerin sahip olduğu bu avantajlar, ülkeler tarafından bu vergilerin uygulanabilirliğini arttırmakta ve toplam vergi gelirleri açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Çizelge 3: OECD Ülkelerinde Harcama Üzerinden Alınan Vergilerin Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)

OECD Ülkeleri	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Ort.
Avusturalya	28,81	30,47	30,51	29,79	28,57	27,91	27,41	26,85	27,65	29,49	28,75	27,17	28,11	28,29	26,77	27,54	27,01	26,39	25,54	26,28	-	27,96
Avusturya	29,34	28,20	29,29	29,17	29,23	29,32	28,71	28,32	27,79	28,79	28,67	28,90	28,72	28,02	27,87	27,66	28,54	28,46	27,70	27,50	27,23	28,45
Belçika	25,87	24,97	25,07	25,30	25,69	25,93	25,87	25,89	25,31	25,70	26,12	25,60	25,77	24,88	24,62	24,60	25,34	25,05	25,19	25,65	24,79	25,39
Kanada	24,21	24,72	26,21	26,27	25,74	25,18	24,37	23,96	22,50	22,87	23,96	23,73	23,38	23,03	23,01	23,00	22,98	23,58	23,36	22,79	21,61	23,83
Şili	63,80	62,12	61,68	60,55	56,70	51,50	43,21	43,81	50,52	55,62	51,20	49,30	50,06	53,98	55,34	54,09	54,58	54,78	53,26	53,03	54,88	54,00
Çek Cum.	31,49	30,51	29,69	29,61	31,53	31,70	30,60	30,35	31,97	33,69	33,76	34,25	34,35	34,65	33,40	33,98	33,51	33,38	32,28	31,87	31,47	32,29
Danimarka	33,46	34,07	34,84	34,28	34,11	33,53	34,50	35,31	34,29	33,84	33,55	33,70	33,26	32,38	30,03	31,61	32,29	31,90	33,02	30,30	30,74	33,10
Estonya	38,83	40,03	39,53	38,57	40,51	41,90	43,52	42,63	38,04	41,04	40,72	42,25	42,91	41,69	42,24	42,32	43,33	43,01	41,80	42,40	39,33	41,27
Finlandiya	29,18	29,84	30,45	32,17	32,02	31,68	31,52	30,50	30,45	31,81	31,98	33,15	33,27	33,37	33,04	32,49	33,00	33,06	33,77	33,66	33,85	32,11
Fransa	26,40	25,84	26,28	26,09	26,13	25,90	25,35	25,30	25,08	25,60	26,56	26,49	26,23	25,70	25,88	26,15	26,41	26,44	26,91	27,56	27,05	26,16
Almanya	28,51	29,15	29,46	29,68	30,17	30,11	29,45	30,30	30,01	30,72	30,50	30,17	29,38	28,91	28,63	28,38	27,64	26,78	26,75	26,65	25,69	28,91
Yunanistan	35,23	36,92	36,56	35,97	35,95	35,02	36,45	36,45	36,54	36,01	38,63	39,38	38,17	39,49	39,55	39,84	40,35	39,79	39,50	39,88	38,46	37,82
Macaristan	40,55	38,79	37,48	39,32	40,96	39,97	38,65	37,95	37,27	39,80	43,31	43,76	43,85	43,94	43,79	43,91	42,32	43,00	44,79	44,65	45,38	41,59
İzlanda	44,09	40,34	40,76	41,11	42,22	41,98	42,32	40,43	36,96	35,51	35,19	34,55	34,90	33,52	30,99	32,37	23,23	33,54	33,23	32,30	30,98	36,21
İrlanda	38,75	37,43	38,57	37,47	37,23	37,82	36,14	36,33	37,12	35,32	35,82	34,23	34,03	33,67	33,92	32,87	32,99	32,92	31,03	30,85	27,76	34,87
İsrail	33,10	32,96	35,68	36,22	36,35	35,53	34,22	34,85	36,87	38,82	39,38	38,81	38,68	38,43	39,13	37,93	37,81	34,66	36,16	35,87	35,69	36,53
İtalya	28,20	27,11	27,22	25,98	26,69	26,73	26,54	25,61	25,11	25,11	26,62	27,18	26,76	26,49	27,37	27,63	28,63	28,84	28,69	28,30	26,86	27,03
Japonya	19,25	19,35	20,12	20,31	20,02	19,42	18,64	17,95	17,95	19,07	18,67	18,40	17,95	17,58	19,75	20,97	20,44	20,97	19,51	19,73	-	19,30
Kore	38,35	39,61	38,73	37,03	36,19	34,26	32,53	31,27	31,63	32,02	33,71	31,24	31,17	30,73	29,95	28,03	28,14	27,73	26,28	25,82	24,40	31,85
Letonya	38,60	37,69	37,41	39,83	39,52	41,82	41,57	40,18	37,23	40,36	41,78	41,21	41,57	42,55	43,20	43,93	44,32	43,59	45,07	45,04	44,00	41,45
Litvanya	39,35	40,05	41,21	39,30	37,69	38,09	37,26	38,73	38,10	38,06	41,42	42,41	41,25	40,20	40,50	39,68	39,29	39,13	38,15	38,17	37,51	39,31
Lüksemburg	26,55	25,88	26,70	27,36	29,94	28,86	27,64	28,12	28,12	28,09	27,65	28,25	28,57	28,44	29,27	24,05	24,31	23,97	23,16	23,33	23,05	26,73
Meksika	41,66	42,46	42,90	42,02	41,02	38,56	38,68	37,13	38,50	37,47	37,99	36,40	36,84	33,06	36,76	38,64	38,75	36,38	36,38	37,65	37,24	38,40
Hollanda	29,66	31,47	31,28	31,90	32,34	32,21	31,75	31,72	31,07	31,30	31,53	30,90	30,55	30,54	30,41	30,50	30,39	29,98	30,15	30,69	30,29	30,98
Yeni Zelanda	34,68	35,64	35,12	35,26	33,84	32,10	32,66	31,68	33,75	36,60	39,63	40,31	38,80	39,04	39,16	38,93	38,35	38,44	37,91	38,70	38,85	36,64
Norveç	31,40	30,80	30,83	30,46	29,18	27,72	27,40	28,54	26,01	27,98	27,65	26,50	26,32	27,59	28,78	30,19	31,35	30,88	29,43	29,42	32,20	29,08
Polonya	35,31	35,08	36,89	37,60	38,12	38,33	38,35	38,10	38,89	37,78	40,34	40,06	37,19	36,69	36,97	36,67	37,09	37,40	37,19	36,54	33,79	37,35
Portekiz	40,69	41,08	41,17	42,97	42,64	43,67	43,60	41,45	40,53	38,67	40,38	39,95	40,97	37,22	38,28	38,77	39,66	40,09	39,69	39,84	37,55	40,42
Slovak Cum.	36,29	33,92	34,40	36,26	38,53	39,91	38,68	38,59	36,75	36,74	37,20	38,89	37,16	36,55	36,23	35,61	34,92	35,26	34,92	35,03	35,10	36,52
Slovenya	36,57	35,31	35,72	35,77	35,11	34,47	34,21	34,76	35,29	36,12	36,74	37,07	37,79	39,69	39,70	39,36	38,74	38,04	37,25	36,55	34,22	36,59
İspanya	30,57	29,89	28,92	29,18	29,11	28,70	27,79	26,13	25,31	22,93	27,52	27,07	27,65	29,31	29,57	30,48	30,25	29,99	29,49	28,90	26,75	28,36
İsveç	24,21	25,56	26,85	26,71	26,12	25,92	26,38	26,89	28,06	29,25	29,72	29,45	29,15	28,72	28,59	28,33	28,27	27,97	28,22	28,21	28,63	27,68
İsviçre	22,19	22,67	21,97	22,82	23,19	22,89	22,64	22,58	22,12	21,88	22,55	22,24	22,47	22,18	21,99	21,30	21,12	20,80	20,49	19,87	18,77	21,84
Türkiye	41,98	40,10	46,91	49,43	47,73	49,30	48,70	47,66	45,46	45,65	47,68	45,23	45,03	46,06	44,10	44,31	43,63	43,48	40,49	39,01	42,95	44,99
Birleşik Krallık	32,22	32,02	33,00	33,37	32,31	30,59	29,83	29,64	29,88	29,79	31,65	33,46	33,86	33,91	34,06	34,00	33,26	32,61	32,67	32,78	30,97	32,18
ABD	16,00	16,27	17,52	17,88	17,93	17,22	16,72	16,36	16,86	18,07	18,06	18,23	18,08	17,25	17,04	16,59	16,69	16,03	17,71	17,55	16,92	17,19
OECD Ort.	33,20	33,01	33,52	33,69	33,62	33,21	32,61	32,29	32,08	32,71	33,52	33,33	33,17	32,99	33,05	32,96	32,75	32,73	32,42	32,29	32,20	32,92

Kaynak: OECD Data Bank, <https://data.oecd.org/>.

Çizelge 4’de ise servet üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı yer almaktadır. OECD ülkelerinde servet üzerinden alınan vergilerin ortalaması %5 civarındadır. OECD ülkelerinde servet üzerinden alınan vergilerin mali amaca olan katkısı oldukça düşüktür. Nitekim bu vergiler her ne kadar devlet açısından bir kamu kaynağı oluştursa da bu vergilerin mali amacının yanı sıra sosyal amacının daha ağır bastığı vergilerdir. Bu nedenle servet üzerinden alınan vergilerin mali amacı karşılama noktasında gelir ve harcama vergilerine nazaran daha düşük bir katkıya sahiptir.

Çizelge 4: OECD Ülkelerinde Servet Üzerinden Alınan Vergilerin Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)

OECD Ülkeleri	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Ort.
Avusturalya	8,77	8,80	8,97	9,47	8,71	8,62	9,19	8,98	8,28	9,63	9,39	8,68	8,74	9,49	10,26	10,67	10,76	10,07	9,53	9,82	-	9,34
Avusturya	1,34	1,30	1,25	1,28	1,29	1,32	1,40	1,37	1,26	1,28	1,28	1,24	1,33	1,70	1,40	1,32	1,31	1,26	1,29	1,28	1,38	1,33
Belçika	4,70	4,54	4,49	4,72	5,25	6,97	7,27	7,15	7,02	6,93	7,23	7,30	7,39	7,80	7,90	7,84	8,02	7,89	7,84	8,04	8,01	6,87
Kanada	9,52	10,75	10,82	10,82	10,80	10,72	10,59	10,63	11,52	12,15	12,34	11,97	11,88	11,90	11,75	11,91	12,05	11,90	11,53	11,41	12,08	11,38
Şili	7,01	7,43	7,64	7,63	6,79	6,32	5,36	4,92	5,50	5,43	4,11	3,99	4,26	4,14	4,22	4,37	5,07	5,43	5,18	5,47	5,19	5,50
Çek Cum.	1,41	1,48	1,44	1,40	1,10	1,16	1,18	1,18	1,13	1,11	1,27	1,52	1,50	1,38	1,37	1,43	1,44	1,36	1,30	1,20	0,59	1,28
Danimarka	3,33	3,55	3,70	3,89	3,86	3,84	3,94	3,91	4,26	4,06	4,14	4,22	3,92	3,95	3,77	4,18	4,04	3,94	4,14	4,29	4,21	3,96
Estonya	1,25	1,20	1,11	1,07	1,00	0,96	0,80	0,70	0,93	0,98	1,05	0,98	1,03	0,96	0,92	0,84	0,81	0,74	0,68	0,62	0,63	0,92
Finlandiya	2,43	2,33	2,40	2,35	2,57	2,74	2,53	2,60	2,57	2,57	2,74	2,58	2,77	2,93	3,02	3,28	3,22	3,57	3,38	3,43	3,59	2,84
Fransa	6,86	6,83	7,00	7,18	7,47	7,71	7,79	7,90	7,66	8,00	8,39	8,40	8,50	8,46	8,57	8,96	9,06	9,22	8,70	8,66	8,75	8,10
Almanya	2,28	2,29	2,29	2,36	2,44	2,44	2,44	2,47	2,33	2,27	2,31	2,37	2,43	2,51	2,61	2,76	2,88	2,78	2,81	2,88	3,29	2,53
Yunanistan	7,69	6,77	5,96	6,06	5,95	6,03	6,71	6,63	6,79	6,47	5,17	7,36	7,56	8,83	7,97	8,40	8,10	7,99	7,73	7,74	7,93	7,13
Macaristan	1,73	1,84	1,84	2,15	2,26	2,27	2,24	2,01	2,15	2,09	3,08	3,06	3,11	3,33	3,32	3,24	2,77	2,75	2,62	2,58	2,98	2,54
İzlanda	7,85	7,86	7,32	6,35	6,70	6,54	5,28	6,12	6,11	6,47	7,05	6,70	7,07	6,88	6,41	5,36	34,24	5,50	5,48	5,99	6,77	7,81
İrlanda	5,70	5,86	5,38	6,54	6,81	7,35	8,58	7,88	6,12	5,17	5,15	5,96	6,23	7,06	7,57	6,44	6,04	5,75	5,92	5,68	5,67	6,33
İsrail	9,00	8,40	8,47	8,55	9,61	9,86	9,27	9,67	10,05	10,35	10,74	10,74	10,06	10,03	10,01	10,64	10,27	9,90	10,24	10,22	9,91	9,81
İtalya	4,64	4,41	5,15	7,78	6,14	5,01	5,03	4,86	4,29	6,19	4,83	5,26	6,16	6,21	6,65	6,51	6,55	5,97	5,96	5,69	5,73	5,67
Japonya	10,49	10,51	10,79	10,33	9,99	9,66	9,08	8,98	9,39	10,14	9,72	9,66	9,11	8,84	8,48	8,19	8,35	8,19	8,09	8,18	-	9,31
Kore	12,36	11,42	12,72	11,78	11,25	11,91	13,18	12,81	11,93	11,70	11,32	11,36	10,61	10,32	11,03	12,36	11,57	11,69	11,61	11,40	14,21	11,83
Letonya	3,79	3,78	3,54	3,74	3,71	3,56	3,45	3,05	2,27	2,50	3,04	3,43	3,31	3,30	3,51	3,35	3,44	3,31	3,03	2,98	2,96	3,29
Litvanya	1,50	1,65	1,67	1,50	1,36	1,18	1,09	0,96	0,89	1,16	1,30	1,14	1,06	1,04	1,08	1,18	1,10	1,03	1,00	0,98	0,96	1,18
Lüksemburg	10,69	9,74	8,06	7,48	7,80	8,49	9,34	9,62	7,38	6,61	7,03	6,94	7,03	7,30	7,79	9,11	9,40	9,71	9,77	9,76	10,02	8,53
Meksika	1,82	1,94	2,06	2,07	2,25	2,47	2,40	2,40	2,30	2,34	2,27	2,20	2,26	2,14	2,30	1,95	1,89	1,92	2,03	1,98	1,60	2,12
Hollanda	5,27	5,05	5,28	5,08	5,26	5,48	4,67	4,69	4,25	3,97	3,85	3,43	3,04	3,39	3,86	3,83	3,96	4,02	4,04	3,82	4,24	4,31
Yeni Zelanda	5,31	5,23	5,12	5,12	5,04	4,90	5,18	5,34	5,91	6,48	6,61	6,65	6,34	6,35	6,26	6,19	6,07	5,97	5,82	6,17	5,90	5,81
Norveç	2,30	2,29	2,38	2,48	2,53	2,54	2,48	2,69	2,55	2,73	2,64	2,54	2,69	2,85	2,98	2,85	3,14	3,28	3,13	3,21	3,36	2,74
Polonya	4,30	5,08	4,93	4,68	4,66	4,51	4,30	4,16	4,16	4,28	4,21	4,03	4,16	4,38	4,37	4,22	4,12	3,99	3,74	3,60	3,58	4,26
Portekiz	3,70	3,48	3,66	3,68	3,54	3,77	3,88	4,17	3,87	3,77	3,72	3,40	3,74	3,31	3,60	3,73	3,76	3,97	4,17	4,13	4,18	3,77
Slovak Cum.	1,82	1,77	1,78	1,74	1,70	1,57	1,48	1,33	1,26	1,44	1,45	1,38	1,49	1,42	1,36	1,29	1,30	1,25	1,21	1,16	1,38	1,46
Slovenya	1,69	1,81	1,68	1,46	1,55	1,49	1,55	1,54	1,51	1,56	1,61	1,59	1,66	1,71	1,66	1,66	1,68	1,73	1,62	1,66	1,70	1,62
İspanya	6,46	6,29	6,70	7,44	8,04	8,56	8,93	8,21	7,19	6,85	6,61	6,27	6,56	7,18	7,43	7,64	7,65	7,49	7,33	7,07	6,65	7,26
İsveç	3,31	3,11	3,19	3,14	3,13	2,89	2,93	2,43	2,30	2,34	2,38	2,34	2,38	2,54	2,49	2,41	2,38	2,23	2,17	2,19	2,24	2,60
İsviçre	9,66	9,46	9,08	8,81	9,03	8,48	8,48	8,12	7,68	7,73	7,68	7,36	6,88	7,00	7,20	7,29	7,41	7,55	7,52	7,71	7,80	8,00
Türkiye	3,16	2,43	2,87	3,25	3,06	3,34	3,57	3,75	3,63	3,63	4,06	4,06	4,22	4,64	4,87	4,87	4,83	4,51	4,32	4,18	4,45	3,89
Birleşik Krallık	11,45	11,46	11,93	11,87	11,87	11,85	12,35	12,46	11,74	12,15	12,00	11,62	11,88	12,32	12,66	12,53	12,57	12,59	12,59	12,44	11,76	12,10
ABD	10,33	10,88	12,23	12,64	12,57	12,14	11,85	11,97	12,44	14,45	13,46	12,67	12,37	11,73	11,46	11,31	11,62	16,10	11,82	11,49	11,94	12,26
OECD Ort.	5,41	5,36	5,41	5,50	5,47	5,52	5,55	5,49	5,30	5,47	5,42	5,40	5,41	5,54	5,61	5,67	6,47	5,74	5,54	5,53	5,46	5,54

Kaynak: OECD Data Bank, <https://data.oecd.org/>.

Çizelgelerde yer alan bilgilerden hareketle, OECD ülkelerinde vergilerin mali amacı karşılama noktasında tam olarak yeterli olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla toplanan vergi gelirleri ülkelerin kamu harcamalarını finanse etmede yeterli kalmamaktadır. Bu durumda orta çıkan açık, farklı finansman araçlarıyla telafi edilmeye çalışılmaktadır. Alternatif finansmanlar da ülkelerin mali dengelerinde istikrarsızlığa neden olabilmektedir. Bu nedenle devletin sahip olduğu fonksiyonları yeterli düzeyde yerine getirebilmesi ve topluma hizmet sunabilmesi için gerçekleştirdikleri harcamaları karşılayacak düzeyde vergi geliri toplanmalıdır. Vergilerin mali amacı karşılama düzeyini arttırabilmek noktasında en önemli olan unsur, OECD ülkelerinde vergi kapasitelerinin tam anlamıyla kullanımının sağlanmasıdır. Vergi türleri bazında durum değerlendirildiğinde hem gelir hem de harcama üzerinden alınan vergiler OECD ülkeleri bazında devlete önemli bir finansman kaynağı oluşturmaktadır. Ülkeler bazında farklılıklar söz konusu olmakla birlikte, gelir üzerinden alınan vergiler ile harcamalar üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki paylarının birbirine yakın olduğu görülmektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Devletin toplumsal hizmetlerin sunumunu gerçekleştirmesi için yaptığı harcamalar kamu harcamaları olarak nitelendirilmektedir. Zamanla devlete yüklenen fonksiyonların artması ve devletin faaliyet alanının genişlemesi kamu harcamalarının da artmasına neden olmaktadır. Kamu harcamalarının artması kamu finansmanının da önemini arttırmış ve devletin sahip olduğu fonksiyonları gerçekleştirebilmesi adına sürekli ve yeterli finansman ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Günümüzde devletin en temel ve en önemli finansman kaynağı vergidir. Vergi devletin gerçekleştirdiği harcamaların finansmanının yanında ekonomik ve sosyal fonksiyonlara da sahiptir. Bu durum verginin amaçları özelinde açıklanmaktadır. Verginin amaçları mali ve mali olmayan amaçlar olarak ikiye ayrılıp kategorize edilmektedir. Verginin mali amacı esasında varlık sebebidir. Kamu harcamalarına yeterli düzeyde kaynak sağlamak verginin mali amacını oluşturmaktadır. Vergiden beklenen mali fonksiyonun yerine getirilebilmesi için tahsil edilen vergilerin verimliliği çok önemlidir. Bu kapsamda vergilerden beklenen en azından kamu harcamalarına yetecek düzeyde bir gelir sağlanmasıdır. Böylelikle verginin mali amacı karşılama oranı da artmaktadır.

Verginin mali amacı karşılayıp karşılamadığı verginin kamu harcamalarına oranıyla ölçülmektedir. Devletin fonksiyonlarında aksaklığa neden olmaması için verginin mali amacı karşılması büyük önem arz etmektedir. Ayrıca vergilerin mali amacı karşılması noktasında yetersiz kalması bütçe açıklarına bağlı oluşan bir takım makroekonomik sorunlara da sebep olabilmektedir. Bu nedenle çalışmada OECD ülkeleri bazında verginin mali amacı ne düzeyde karşıladığı incelenmiştir. Yıllar itibarıyla OECD ortalamaları ele alındığında vergilerin devlete önemli bir finansman oluşturmalarının yanında, tam olarak mali amacı karşılar nitelikte olduğunu söylemek mümkün değildir. OECD ülkelerinde vergi türlerinin vergi gelirleri içindeki payından hareketle en çok hangi vergilerin mali amaca katkı sağladığına yönelik değerlendirmeler yapılabilmektedir. Buradan hareketle, OECD geneline bakıldığında toplam vergi gelirlerine en fazla katkıyı sağlayan vergiler gelir ve harcama üzerinden alınan vergilerdir. Dolayısıyla bu tür vergilerin mali amacı karşılama düzeyi servet vergilerine nazaran çok daha fazladır. Servet vergilerinin vergi gelirleri içinde oldukça düşük bir paya sahip olması, bu vergilerin sosyal amacının mali amacında daha ön planda tutulduğunun göstergesidir. Ancak verginin her ne kadar mali olmayan amaçları söz konusu olsa da en temel amacının devlete gelir oluşturmak

olduğu düşünüldüğünde, mali amacın karşılanması noktasında gerekli verimin elde edilmesi ve vergi politikalarının ve uygulamalarının kamu harcamalarına en azından eşit düzeyde kaynak sağlayacak şekilde dizaynı oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A., *Kamu Maliyesi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2011.
- Akkaya, Ş., Aktuğ, M., Teorik Temelleri ve Gelişimi Bakımından Özel Tüketim Vergilerinin Analizi, *Maliye Çalışmaları Dergisi*, 65, 2021.
- Aktan C. C., “Piyasa Başarısızlığının Anatomisi ve Kamu Ekonomisi Rasyoneli”, *Kamu Ekonomisi ve Kamu Politikaları*, ed. Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, İstiklal Yaşar Vural, Ankara: Seçkin Yayınları, 2006.
- Armağan, R., İçmen, M., Vergi Rekabeti ve Türkiye’ye Yansıması, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17, 2, 2012.
- Briggs C. W., Taxation Is Not for Fiscal Purposes Only, *American Bar Association Journal*, 52, 1, 1966.
- Dağ, M., Tüğen, K., Türkiye’de Bütçe Açıklarının Nedenleri ve Finansman Yöntemleri: Dönemsel Bir Değerlendirme, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 2, 2018.
- Demircan, E. S., Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21, 2003.
- Dickenson, D. I. T., *Economics of the Public Sector*, Macmillan Press, London, 1996.
- Doğan, A., Kabayel, M., Küresel Vergi Rekabeti ve Vergi Cennetleri Üzerine Değerlendirmeler, *Liberal Düşünce Dergisi*, 81, 2016.
- Edizdoğan, N., Çetinkaya, Ö., Gümüş, E., *Kamu Maliyesi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2012.
- Hillman, A. L., *Public Finance and Public Policy*, Cambridge University Press, New York, 2009.
- Howard, H., *Public Sector Economics for Developing Countries*, University of the West Indies Press, Jamaica, 2001.
- Judson, F. N., *Public Purposes for Which Taxation Is Justifiable*, *The Yale Law Journal*, January, 17, 3, 1908.
- Karabulut, T., Laffer Etkisinin Türkiye Uygulaması (1980-2003), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 2006.
- Keskin, N., Servet Üzerinden Alınan Vergilerin Genel Bütçe Vergi Gelirleri İçindeki Paysal Gelişimi (2006-2016), *The Meriç Journal*, 2, 4, 2018.
- OECD Data Bank, <https://data.oecd.org/>, (20.10.2022).
- Öz. E., Kutbay, H., Buzkıran, D., Türk Servet Vergisi Sistemine Modern Bir Yaklaşım, *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 4, 2014.
- Sandford, C. T., *Economics of Public Finance*, Pergamon Press, New York, 1984.
- Şen, H., *Vergi Teorisi ve Politikası*, Kalkan Matbaacılık, Ankara, 2016.
- Taylar, Y., Vergi Teorisi Açısından Özel Tüketim Vergileri ve Türk Özel Tüketim Vergisi Uygulaması, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, Özel Sayı,, 2010.
- Turhan, S., *Vergi Teorisi ve Politikası*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Tüleykan, H., Tarihsel Süreçte Ekonomide Devletin Yeri, Gelişimi ve Yeniden Yapılandırılması, *Bütçe Dünyası Dergisi*, 33, 2010.

Yay, S., Tarihsel Süreçte Türkiye’de Sosyal Devlet, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 3, 9, 2014.
Yıldırım, U., *Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Makro Ekonomik Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi,
Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2005.

İSLAMİ FİNANSAL TEKNOLOJİ ŞİRKETLERİNİN (I-FINTECH) YAPISI VE GÖRÜNÜMÜ: İNGİLTERE İSLAMİ FİNTEKLER FİRMALARININ WEB SİTELERİNİN İŞLEVSELLİK YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Bedriye GÜNEŞ¹, Mustafa EMİR²

¹ Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, , Orcid No: 0000-0003-4019-0913

² Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Orcid No: 0000-0002-2891-3085

ÖZET

Finans ve teknoloji kelimelerinden türeterek, yeni bir kelime meydana getiren fintekler, yeni nesil teknoloji yardımıyla finansal inovasyonu sağlayarak geleneksel bankacılığın hem karşısında hem de yanında olmayı başarmıştır. Müşteri profiline yönelik olarak sunulan fintek ürün ve hizmetler konvansiyonel bankaların istemedikleri müşterilere ulaşma imkanı sağlamaktadır. Finteklerin %19'unu oluşturan İslami fintekler, dini hassasiyeti olan Müslüman kesime ulaşmayı hedeflemektedir. Çalışmanın amacı da henüz gelişim aşamasında olan ve az sayıda bulunan İslami finteklerin İngiltere özelinde web sitelerinin işlevsellik açısından incelemektir. Çalışmada İngiltere'nin seçilme sebebi, sayıca İslami finteklerin fazla olması ve aynı zamanda Arap sermayesini çeken bir ülke konumunda olmasıdır. Ayrıca, dünyanın en büyük ikinci finans merkezine sahip olan bir ülke konumunda olması, İngiltere'nin seçilme sebepleri arasındadır. Araştırmanın sonucunda, İngiltere merkezli İslami finteklerin içerik açısından başarılı bulunarak, olumsuz durumlar belirtilmiştir. Erişilebilirlik açısından incelediğimizde, bu şirketlerin çözünürlüğünün çok başarılı olduğunu ifade edilmiştir. Son kriter olarak arama motorlarında şirketlerin ilk sıralarda görünürliğünün sağlandığını ve sadece 5 şirketi arama motorlarında çıkmadığını görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Fintek, Finansal İnovasyon, İslami Fintek.

STRUCTURE AND APPEARANCE OF ISLAMIC FINANCIAL TECHNOLOGY COMPANIES (I-FINTECH): A FUNCTIONAL EXAMINATION OF THE WEBSITES OF THE UNITED KINGDOM ISLAMIC FINTECHS COMPANIES

ABSTRACT

Deriving from the words finance and technology, fintechs, which created a new word, succeeded to be both against and on the side of traditional banking by providing financial innovation with the help of new generation technology. Fintek products and services offered for the customer profile provide the opportunity to reach customers that conventional banks do not want. Islamic fintechs, which make up 19% of fintechs, aim to reach the Muslim segment with religious sensitivities. The aim of the study is to examine the functionality of the websites of Islamic fintechs, which are still in the development stage and are few in number, in the UK. The reason for choosing England in the study is that there are many Islamic fintechs and at the same time it is a country that attracts Arab capital. In addition, the fact that it is a country with the second largest financial center in the world is among the reasons for choosing the UK. As a result of the research, England-based Islamic fintechs were found to be successful in terms of content and negative situations were stated. When we examine it in terms of accessibility, it is stated that the resolution of these companies is very successful. As the last criterion, it has been seen that the visibility of the companies in the first places in the search engines is ensured and only 5 companies do not appear in the search engines.

Key Words: Fintech, Financial Innovation, Islamic Fintech.

1. Giriş

İlk kez 1990'lı yıllarda kurulan fintekler, 2008 Küresel Finans Krizi'nin ardından aniden ve hızlı bir şekilde yükseliş trendine girmiştir. Her ne kadar 2020'nin ilk aylarında girdiğimiz pandemi sürecinde finteklerin gelişimleri olumsuz yönde etkilense de halen daha geleneksel bankaları değişime zorlamaktadır. Birçok alt dalı olan fintekler, yeni nesil teknolojiler sayesinde alternatif finansal ürün ve hizmetler sunarak kullanıcıların ilgisini çekmektedir. Hayatın her yönünü kapsayan fintekler, sadece banka hesabı olan müşterileri değil, aynı zamanda herhangi bir bankada hesabı olmayan müşterilere de hitap etmektedir. İşte bu nedenle fintekler; müşteri tabanının genişliği, farklı ürün seçeneği, tüm gelir

gruplarına yönelik olması gibi avantajlar sayesinde bundan sonra da “too big to fail” olarak adlandırılan batmayacak kadar büyük şirketleri bile değişime zorlamaya devam etmektedir.

Fintek yapısından çok farklı olmayan İslami fintekler, hassasiyet sahibi müslümanların da finansal teknolojilerden yararlanmasını sağlayan, finansal ürün ve hizmetlerin Şer’i kurallara göre şekillendiren bir finansal teknoloji şirketidir. Finteklerin %19’una ulaşan İslami fintekler, hızlı büyümesine rağmen yeterli gelişimi gösterememiştir. İnternet siteleri üzerinden veya çeşitli uygulamalar sayesinde kendilerine müşteri kazanmaya çalışan İslami fintekler, Şer’i sertifikaları almak zorunda olmamaları, kendilerine yönelik güven erozyonuna yol açmaktadır. Bu noktada müşterilerine kendilerini anlatmakta sıkıntı yaşayan İslami fintekler, 2000 sonrasında doğan, teknoloji ile bağları sıkı olan, Z kuşağı olarak adlandırılan yeni nesli müşteri profiline eklemeleri yerinde bir karar olacaktır.

Çalışmanın ilk aşamasında fintek kavramına değinilmiş, tarihsel perspektif çerçevesinde incelenilmiş, fintek ekosisteminin unsurlarına yer verilerek, hem dünya genelinde hem de Türkiye özelinde güncel bilgiler aktarılmıştır. İkinci aşamada ise, İslami finansın yapısı ve görünümü ile ilgili genel bir çerçeve çizilmiş ve güncel bilgilere yer verilmiştir. Son aşamada ise, Avrupa özelinde İslami finteklere yer verilerek, sayıca üstün olan İngiltere’deki İslami finteklerin web sitelerinin işlevsellik yönünden incelenmiştir.

2. Fintek Kavramı, Tarihçesi Ve Unsurları

Günümüzde hemen hemen bütün bilim dalları iç içe geçerek yeni kavramlar oluşturmuşlardır. Bunlardan biri de finans ve teknoloji kavramlarının bir araya gelmesiyle oluşturulan fintek kavramı; finansal hizmetler, perakende bankacılık, mobil ödeme sistemleri, finansal çözümler, kitlesel fonlama gibi ürün ve hizmetler alanlarında faaliyet gösteren şirketleri ifade etmektedir.

Literatürde çok sayıda fintek tanımları mevcuttur. Bunlardan birkaçına örnek vermek gerekirse;

Fintech, "Finansal Teknoloji" kelimesinin kısaltılmış halidir, 1980'lerde ve 1990'larda ortaya çıkan bu kelime, Fintech şirketleri "inovasyon yoluyla bir aracısızlaştırma sürecine dahil olmuştur: büyük veri, blok zinciri, robo-danışmanlar, Her Şeyin İnterneti (IoE), bağlamsal olarak dijital kanalların ve mobil cihazların çok daha etkili bir şekilde kullanılmasıyla, finansal hizmetler endüstrisini yeniden şekillendirmelerine izin veren kaldıraçlardır" (Nicoletti, 2017:2).

Fintech, birbirini tamamlayan iki alanın birleşmesinden ortaya çıkmaktadır: ileri teknolojiye dayalı "finansal hizmetler" ve "çözümler", dolayısıyla finansal hizmetler sağlamak için yazılım kullanmaya dayalı bir iş koludur; ve fintech şirketleri genellikle geleneksel finansal sistemlerine dayanan ve yazılıma daha az güvenen şirketlerin fikirlerini değiştirmek amacıyla kurulmuş girişimlerdir" (Chishti & Barberis, 2016:13).

Dünya Ekonomik Forumu, FinTech'i, finansal ürünlerin yapılandırılma, tedarik edilme ve tüketilme şeklini hızla yeniden şekillendirmeyi vaat eden fintech şeklinde büyüyen finansal sistem için yeni bir zorluk olarak tanımlamaktadır (McWaters & Galaski, 2017:5).

Fintek kavramının tarihsel gelişimine baktığımızda Arner vd. (2005)’nin yaptıkları çalışmada konuyu üç aşamada ele aldıkları görülmektedir. Fintek 1.0 (1860-1967) olarak adlandırılan bu dönemde ilk defa finansal servislerle teknolojinin bulunduğu dönemdir. Ülkeler arası para transferinin başladığı bu dönemde globalizasyonun ilk adımlarını görmek mümkündür. O dönemde teknolojinin maliyetinin yüksek olması sebebiyle çok az firmanın bu birlikteliği yakaladığı söylenebilir. İkinci aşama olan fintek 2.0 (1967-2008)’da teknoloji ulaşılabilir hale gelmiş ve finansal kurumlar dijitalleşmiştir. Fintek 3.0 (2008-Günümüz) olan son dönemde, 2008 Küresel Finans Krizi’nin yaratmış olduğu güven erozyonu ve bunun sonucunda ortaya çıkan merkeziyetsiz finans kavramlarının etkisiyle inovasyonların ve start-upların nerdeyse tüm ülkelerde yükseliş yaşadığı bir dönemdir. Toplumların bankalara duymuş olduğu öfke, finansal yeniliklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Geleneksel bankacılığın alternatifi olarak görülen Fintek sağlayıcıları ise; bu ortamdan istifade ederek müşteri odaklı bakış açısı ile yeni

teknolojiler sayesinde düşük maliyetli, daha şeffaf yapıda dijital, interaktif ve kişiselleştirilmiş ürün ve hizmetleri müşterilere sunulmuştur. Fintek sağlayıcılarının müşterilere sunmuş oldukları hizmetler; kripto para ve blockchain, kitlesel fonlama, açık bankacılık ve API (Application Programming Interface – Uygulama Programlama Ara Yüzleri), nesnelerin interneti, robot danışmanlık, eşten eşe para transferi (P2P-Peer to Peer), kare kod gibi uygulamalardır (Lee ve Ahn, 2016; Park ve Lee, 2013).

Dünyadaki Fintek merkezlerine baktığımızda dört ülkenin ön planda olduğu görülmektedir. Bunlar; Çin, ABD, İngiltere ve Singapur'dur (Demirdöğen, 2020:66).

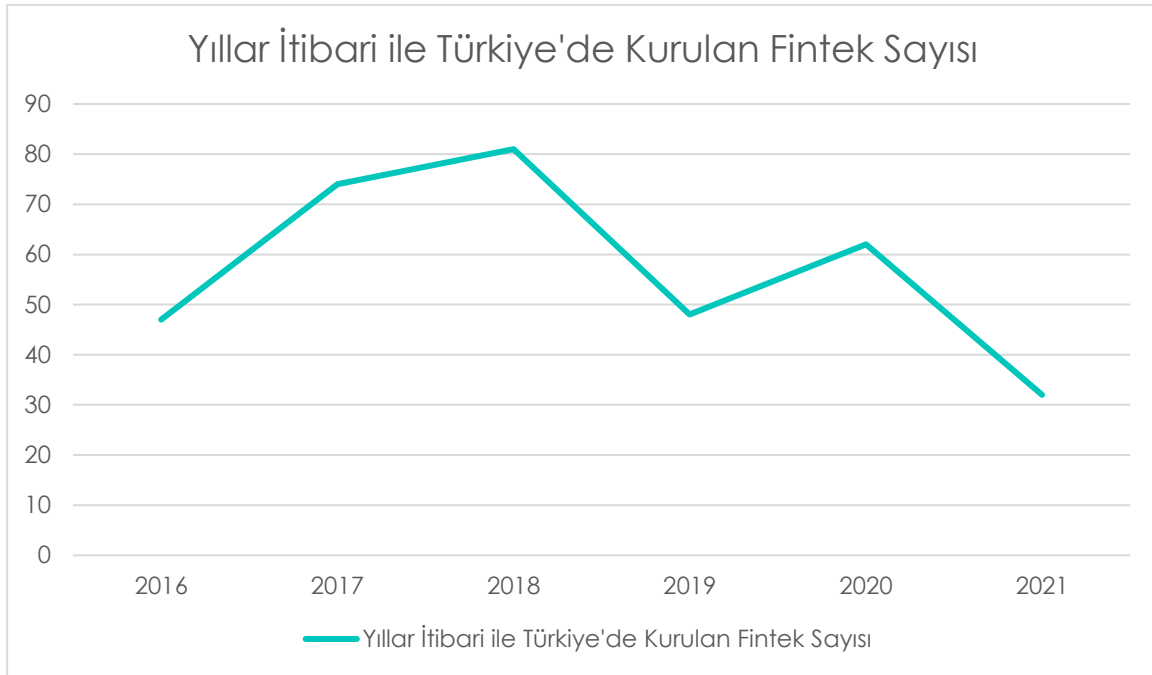
FinTech'in günlük hayatımızdaki ayırt edici örnekleri, Bitcoin ve Gemini gibi Mobil Ödeme uygulamaları, Cryptocurrency ve Blockchain'dir. Gelecekte FinTech hizmetleri yelpazesinin, yapay zeka ve makine öğrenimi ile pazarı daha da dönüştürmesi ve FinTech ürünlerini dijitalleşmiş yaşamımızın ayrılmaz bir parçası haline getirmesi beklenmektedir (<https://fintechweekly.com/fintech-definition>, erişim tarihi:04.08.2022).

Fintek ekosisteminin gelişebilmesi için bazı unsurlar söz konusudur. Aşağıda bu unsurlar sıralanmıştır (Candemir, 2020:86):

- Devletler ve uyguladıkları politikalar,
- Düzenleyiciler, denetleyiciler ve yasal düzenlemeler,
- Finansal yapı,
- Yatırımcılar,
- Finansal kuruluşlar,
- Tüketiciler (Kullanıcılar),
- Talep,
- Girişimciler (Teknoloji şirketleri),
- Yeni teknolojiler,
- Yetenekli işgücü,
- Üniversiteler,
- Kuluçka merkezleri,
- Hızlandırıcılar,
- Organizasyonlar,
- Altyapı Kalitesi.

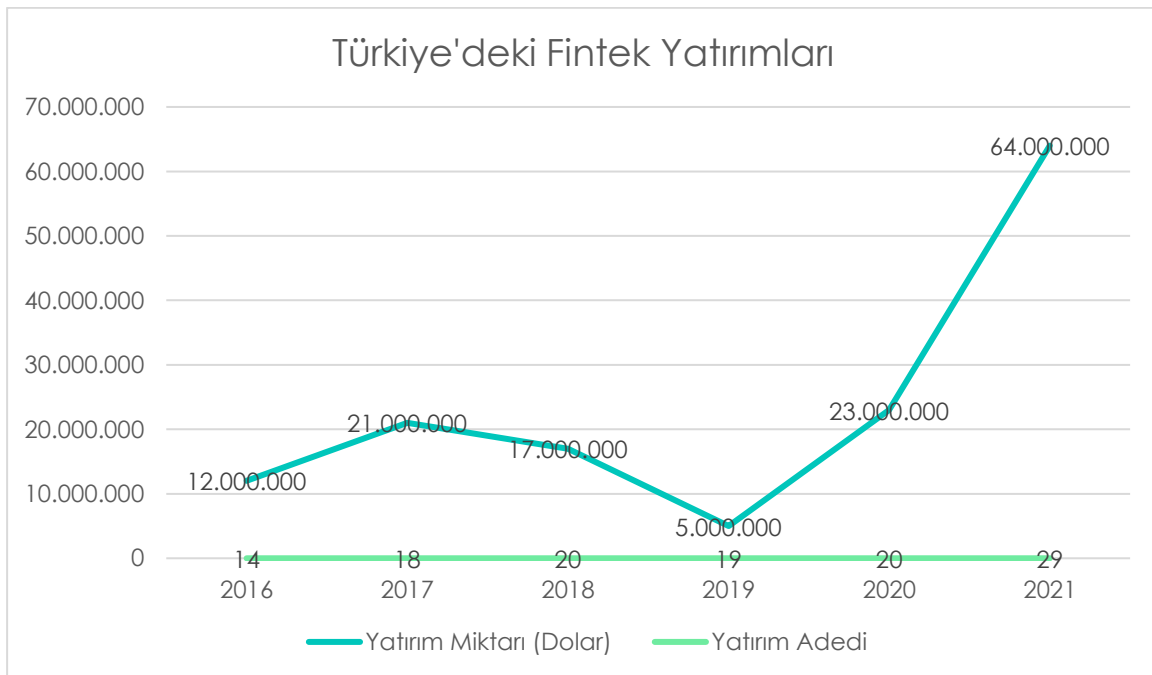
Finteklerle ilgili birçok veri tabanı bulunmaktadır. Bunlardan ilki crunchbase veri tabanıdır. Crunchbase veri tabanına göre, Dünya genelinde Fintek sayısı 9528 olarak belirlenmiştir. Fakat bu sayı gerçeği yansıtmamaktadır. Techfin adı verilen teknoloji sektöründeki şirketlerin de bu sayıya dahil edilmiş olması, sayının yüksek çıkmasının nedenidir. Techfin adı verilen bu şirketler, teknoloji tabanlı olup bankacılık ve ödeme hizmetleri alanında da faaliyet gösterdikleri için bu adı almışlardır. GAFA Bank olarak adlandırılan bu yapılar (Google, Apple, Facebook ve Amazon), bankacılık anlayışını değiştirmeyi hedeflemektedir. Finteklerle ilgili daha sağlıklı verilere fintechweekly veri tabanından ulaştığımızda Dünya genelinde 1604 fintek şirketi bulunmaktadır.

Türkiye'deki fintek ekosisteminin durumuna bakıldığında; şirket sayısının 604 olduğu fakat pasif nitelikli şirketlerin varlığından ötürü, gerçek sayının 520 olduğunu, Lisanslı E-para ve Ödeme Kuruluşu Sayısının 56 olduğunu, Lisanslı Paya Dayalı Kitle Fonlama Platformu Sayısının 5 olduğunu Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi'nin Türkiye Fintek Ekosistem Durum Raporu (2021)'nda açıkça görülmektedir. Raporda ayrıca, Fintek alanları incelendiğinde Türkiye'de 216 ödeme, 70 bankacılık, 64 blockchain & kripto varlık alanında fintek bulunmaktadır.

Grafik 1: Yıllar İtibari ile Türkiye’de Kurulan Fintek Sayısı

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, s. 12

Fintek yatırımları incelendiğinde 29 yatırım adedi ve 64 milyon dolarlık yatırım ile 2021 yılı tüm zamanların hem miktar hem adet olarak en çok fintek yatırımının yapıldığı yıl olmuştur. Pandemi döneminde e-ticaretin çok hızlı büyümesi ve buna bağlı olarak ödeme sistemlerine olan ihtiyacın daha da artması bu rekorun kırılmasında etkisi olmuştur (Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, s. 13).

Grafik 2: Türkiye’de Fintek Yatırımları (Yatırım Miktarı-Yatırım Adedi)

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, s. 13.

3. İslami Finansal Teknoloji Şirketlerinin Tanımı, Yapısı Ve Görünümü

Finteklerden farklı olmayan İ-Fintekler, şer'i kurallara göre finansal ürün ve hizmet sunmaktadırlar. İslami finans ile aynı değerlere sahip olup, Şer'i kurul onayı almak zorunda değildirler. Fakat, Müslüman toplumlar nezdinde güven sağlamak için Şer'i kurul onayı almak İslami fintek şirketlerine yönelik olumlu bir imaj sağlayacaktır. Zira, İslami fintek kategorisindeki şirketlerin %76'sının Şer'i sertifikası olmasına rağmen, %68'i sertifika sahibi olmanın İslami olmak anlamına gelmediğini belirtmektedir (Basit ve Irfan, 2019:2).

İslami fintek şirketleri, konvansiyonel finans servislerinin sunduğu imkanlara sahip değildir. Bu nedenle hareket alanları son derece sınırlı düzeyde kaldığı görülmektedir. Örneğin eğlence sektörü, kumar, dinen sakıncalı ürün ticareti gibi alanlarda İslami fintek kuruluşları olmayacağından İslami fintek ekosistemi içerisinde gösterilen şirketler de kapsam olarak sınırlı tutulmuştur (Demirdöğen, 2020:88).

İslami fintek aşağıdaki şekilde tanımlanabilir (Basit ve Irfan, 2019:2):

- İslami finansal ürünün dijital teslimi,
- Yapay zekâ ve blok zincir gibi yükselen teknolojilerin İslami finansa uygulanması,
- İslam dünyasının pazarına hitap eden, özellikle karşılanmamış ihtiyaçların hizmetlerini veren Fintek girişimleri.

Aşağıdaki Tablo 1'de İslami Fintek firmalarına ait fırsat ve zorlukları sıralanmıştır.

Tablo 1: İslami Fintek Şirketlerinin Fırsat ve Zorlukları

FIRSATLAR	ZORLUKLAR
İslami fintek şirketleri yeni girişimlere fon sağlayarak destek olabilir.	İslami fintek sektöründe iyi, özgün, akademik ve kaliteli araştırma eksikliği bulunmaktadır.
İslami fintek şirketleri, çeşitli şeriata dayalı finansal ürün ve hizmetler sağlayabilir.	İslami fintekin gelişimi için hükümetlerin açık ve net politikasına ihtiyaç duymaktadır.
Kullanıcılara hem geleneksel finans hem de modern finansal servisleri kullanma imkanı sağlar.	İslami fintekler konusunda eğitilmiş elemanlar yetiştirilmelidir.
Düşük maliyetler finansal hizmet sunarlar.	İslami fintek, teknolojiye ayak uydurmalıdır.
İslami fintek şirketleri; şeffaf, erişilebilir ve kullanımı kolaydır.	İslami fintek şirketleri öncelikle güven sağlayarak, yatırımcılarla kurumları hileli ticaret anlaşmalarından korunmalıdır.
Kripto paralar, blok zincir, kitle fonlaması, açık bankacılık ve sınır ötesi ödemeler gibi diğer alanlara bağlanabilir.	Geleneksel bankacılığa karşı olarak görünmektedirler.
Şer'i hükümlere uygun olduğu sürece Müslüman yatırımcıların güvenini kazanabilir.	İslami fintek şirketlerine yatırımcıların ne kadar yatırım yapacağına karar verebilmiş değildir.

Kaynak: Rabbani, Khan ve Thalassinou, 2020: 352.

İslami Finteklerle ilgili en sağlıklı ve en güvenilir bilgiye IFNFintech veri tabanına sahip islamicfintechlandscape.com adresinden ulaşılabilir. IFNFintech'in verilerine göre; dünya üzerinde 35 ülkede toplamda 304 adet İslami Fintek firma sayısı bulunmaktadır. Bu sayı global finteklerin sadece %19'una denk gelmektedir. Dijital bankacılık veya mobil uygulama olması finansal kurumu fintek kuruluşu statüsüne almamaktadır. Bu nedenle interaktif web sitesi veya mobil uygulamaya sahip olan dijital bankalar fintek kuruluşu olarak sayılmamıştır.

IFN, İslami fintek şirketlerini; alternatif finans, blok zincir ve kripto para, kitlesel fonlama ve P2P finans, data ve analitik, dijital bankacılık, inkübatör/girişim destekçileri (melek yatırımcı), ödemeler ve sınır ötesi para transferi, kişisel finans yatırım ve ticaret yönetimi, robo-danışmanlar, takafül teknolojileri

olarak sınıflandırmıştır. Fakat bu sınırların keskin bir çizgiyle ayrıştırılması mümkün değildir (Demirdöğen, 2020:89).

İslami fintek şirketlerinin ülke merkezli dağılımlara bakıldığında İngiltere (41), Malezya (47), Amerika (20), Endonezya (41) ve BAE (29) gelmektedir. I-Finteklerin bu ülkelerde olması beklentiler dâhilindedir. Zira, dünyanın ikinci en büyük finans merkezi olan ve Arap sermayesini elinde bulunduran İngiltere, fintekler için de üst sıralarda yer almaktadır. Son yıllarda regülasyonlar konusunda etkin düzenlemeler yapan Malezya ve Endonezya fintek ekosisteminde ilk iki sırada yer almaktadır.

İslam İşbirliği Teşkilatı bünyesindeki İslami finteklerin pazar büyüklüğü; 2021 yılı itibari ile 79 milyar dolardır. 2026 yılına kadar, yaklaşık olarak %18 büyüyerek 179 milyar dolara yükselmesi öngörülmektedir (Global Islamic Fintech Report, 2022:9).

4. Avrupa'daki İslami Finansal Teknoloji Şirketleri Ve İngiltere'deki İslami Finteklerin Web Sitelerinin İncelenmesi

Bir ülkede finteklerin alanının artması; finansal piyasaların gelişmesi ve finansal piyasaların derinliği ile yakından ilişkilidir. Fintekler, bankalara göre daha az belirli finansal ihtiyaçlara odaklandıklarından dolayı, Finteklere yönelik talebin oluşması için mülkiyetin tabana yayılması gerekmektedir. Bu durumun daha çok gelişmiş Batı ekonomilerinde olduğu görülmektedir. Finteklerin; kredi desteğine olan gereksinimi, ileriye yönelik yatırım yapma arzusu ve risk iştahının fazla olması sebebiyle bu ülkelerde görülmektedir (Demirdöğen, 2020a:474).

İslami fintek firmalarının, doğal olarak, Müslüman nüfusun fazla olduğu ülkelerden çıkması beklenmektedir. Bu konuda gerçek ile beklenen örtüşmektedir. Gerçekten de İslami Finteklerin Müslüman nüfus yoğunluğunun fazla olduğu Malezya ve Endonezya'dan çıktığı görülmektedir. Bu iki ülkeyi, Arap sermayesini uzun yıllardır elinde bulunduran ve Dünya'nın ikinci en büyük finans merkezine sahip olan İngiltere gelmektedir. Global Islamic Fintech Report 2019'a göre de İngiltere'nin Küresel İslami Fintek alanında lider ülkelerden biri olduğu görülmektedir. İngiltere'deki İslami Finteklerin; Ödemeler, Kitle Fonlaması, Açık Bankacılık ve Dijital Değer Yönetimi alanlarında faaliyet gösterdikleri Global Islamic Report 2021 raporunda açıkça görülmektedir.

Avrupa'nın 10 ülkesinde faaliyet gösteren İ-Fintekler; başta İngiltere olmak üzere, Almanya, Fransa, Lüksemburg, İsviçre, İrlanda, İsveç, İspanya, Rusya ve Türkiye'de varlıklarını devam ettirmektedirler. ifnfintech.com'a göre Avrupa'daki toplam İslami Fintek sayısı 65 olarak görülmektedir. Genel itibari ile bakıldığında faaliyet alanlarının daha çok; blockchain teknolojisi ve kripto paralar, finansal yatırımlar, kitle fonlaması ve veri analizi olduğu sonucuna varılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda ifnfintech.com adresinden derlenen Avrupa bazlı İslami Finansal Teknoloji Şirketlerinin hangi ülkede ve hangi sektörde faaliyetlerine devam ettikleri görülmektedir. Ele alınan İslami Finteklerin kuruluş yeri temel alınarak aşağıdaki tablo oluşturulmuştur. Avrupa kıtasının dışında kurulup, Avrupa'da şube açan İslami Fintekler tabloya dahil edilmemiştir.

Tablo 2: Avrupa'daki İslami Fintek Şirketleri Ve Sektörleri

ÜLKELER	İSLAMİ FİNTEK ŞİRKETLERİ	SEKTÖR
Türkiye	Albaraka Garaj	Start-up
Türkiye	Alneo	Dijital Ödeme
Türkiye	Nakit Basit	Açık Bankacılık
İngiltere	Algebra	Alternatif Finans
İngiltere	Arabesque	Veri Analizi
İngiltere	Aurexo	Yatırım
İngiltere	Bedford Row Capital PLC	Sukuk
İngiltere	Connectif Technologies	Finansal Teknoloji Çözümleri

İngiltere	Crowdtolive	Alternatif Finans
İngiltere	DDCap	Yatırım
İngiltere	Donate Crypto Today	Blockchain&KriptoPara
İngiltere	Eiger Trading	Yatırım
İngiltere	<u>Ethical Equity</u>	Yatırım
İngiltere	Eureeca	Kitle Fonlaması
İngiltere	GroundOne Ventures	Yatırım
İngiltere	Halal Launcher	P2P Finans
İngiltere	Intro Crowd	Yatırım
İngiltere	Invest Sharia	Yatırım
İngiltere	Islamic Finance Guru	Yatırım
İngiltere	Izdihar	P2P Finans
İngiltere	JumahPay	P2P Finans
İngiltere	Kestrl	Challengers Banks
İngiltere	Liberis	Alternatif Finans
İngiltere	Lintel Financial Solutions	Challengers Banks
İngiltere	MercyCrowd	Kitle Fonlaması
İngiltere	Minted	Yatırım
İngiltere	MoneeMint	Challengers Banks
İngiltere	MyAhmed	Kişisel Finans
İngiltere	Nester	Yatırım
İngiltere	Niyah	Challengers Banks
İngiltere	Nomo	Challengers Banks
İngiltere	PrimaDollar	Alternatif Finans
İngiltere	Primary Finance	İslami Mortgage
İngiltere	Qardus	Kitle Fonlaması
İngiltere	Rizq	Challengers Banks
İngiltere	Sadaqah - Ummah Crowdfunding	Kitle Fonlaması
İngiltere	StrideUp	Alternatif Finans
İngiltere	Supply@Me Capital PLC	Alternatif Finans
İngiltere	Tontine Trust	Kişisel Finans
İngiltere	UpEffect	Kitle Fonlaması
İngiltere	Waqfinty	Yatırım
İngiltere	Wayhome	Alternatif Finans
İngiltere	WorldRemit	Ödemeler, Faiz ve FX
İngiltere	Yielders	Kitle Fonlaması
Fransa	570easi	Alternatif Finans
Fransa	Easi Up	P2P Finans
Fransa	Mizen	Challengers Banks
Fransa	Muslim Coins	Blockchain&KriptoPara
Fransa	Seibank	Challengers Banks
Fransa	ThalerTech	Blockchain&KriptoPara
Almanya	Caizcoin	Blockchain&KriptoPara
Almanya	Inaia	Yatırım
Almanya	Insha	Challengers Banks
Almanya	Sukuuk	Kitle Fonlaması
İsviçre	Capnovum	Veri Analizi
İsviçre	Islamic Coin	Blockchain&KriptoPara
İsviçre	Jibrel Network	Blockchain&KriptoPara
Lüksemburg	ConexCap	Kitle Fonlaması
Lüksemburg	Ekofolio	Blockchain&KriptoPara
Lüksemburg	Tezos	Blockchain&KriptoPara
İrlanda	IBF Net	Blockchain&KriptoPara

İspanya	<u>Islamic Fundraising</u>	Kitle Fonlaması
İsveç	<u>Klarna</u>	Alternatif Finans
Rusya	<u>PayZakat</u>	Ödemeler, Faiz ve FX
Rusya	<u>Shookru</u>	Alternatif Finans

Kaynak: www.ifnfintech.com/landscape (erişim tarihi: 04.08.2022)

Avrupa'daki İslami Fintekler incelendiğinde İngiltere'nin 41 İslami Fintek şirketi sayısı ile lider konumunda olduğu görülmektedir. Yukarıdaki İslami Finteklerin en eski ve en köklü olanları yine İngiltere olduğu ifnfintech.com sitesindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Yalnızca 5 şirketin web sitelerine erişim sağlanamamıştır. Bunlar; Bedford Row Capital PLC, Donate Crypto Today, Izdihar, JumahPay ve Minted adındaki I-Finteklerdir. Ayrıca, web siteleri incelendiğinde; ilk kriter olan içerik açısından bakıldığında, web sitelerinin faydalı ve ihtiyaca yönelik bilgiler içerdiği, iyi organize edildiği, görsel araçların kullanıldığı ve müşterilerin bilgiye kolay ulaşılabilirliği görülmektedir. Ayrıca web sitelerinin güncel içeriklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bazı şirketlerin web siteleri yanında uygulamaya sahip olmaları da olumlu özelliklerden biri olarak sayabiliriz. Çoğu şirketin "Hakkımızda" kısmının yeteri kadar aydınlatılamamış olması, bu şirketlere olan güveni zedelemektedir. Zira; fintek firmaları, web siteleri üzerinden işlem yapan firmalardır. Bu şirketlerin konvansiyonel bankalarla işbirliği içinde olmamaları, başka bir olumsuz özellik olarak sıralayabiliriz. Şer'i kurallara göre faaliyet gösteren bu şirketlerin çoğunun Şer'i sertifikalarının olmaması da olumsuz özellikler arasındadır.

İkinci kriter olarak; erişilebilirlik özelliğini söyleyebiliriz. Web sitelerinde erişilebilirlik ilk olarak, internet sitesine erişimine aracılık eden aygıtların, yazılımsal ve donanımsal nitelikleri olarak incelenmesi, diğeri ise; kullanıcıların özel durumları ile ilişkilidir. Yazılımsal ve donanımsal duruma örnek olarak; cihazların ekran çözünürlüğünü web sitenin görüntülenmesinde direkt etkisinin olmasıdır. Bu nedenle, kullanıcıların yönünden düşünüldüğünde, web sayfaları uygun çözünürlüklerde tasarlanmalıdır. Tasarlanan web sitelerinin hangi çözünürlükte nasıl görüntülediği tespit eden bazı uygulamalar vardır. Bu uygulamalardan biri, <http://quirktools.com/screenfly/> adresi verilebilir (Delen ve Abdüsselam, 2015:163). Buna göre; İngiltere'deki İslami Fintekler incelendiğinde web sitelerinin çözünürlüğünün gayet yeterli olduğu görülmektedir.

Üçüncü kriter olarak; arama motoru uyumluluğu özelliğidir. Web sitesi kullanıcıları; site yayıncıları ve siteye erişip yararlanan kişiler olarak iki grupta gösterebilir. Arama motorları, siteye erişen kullanıcılar için en hızlı şekilde doğru web sitesine erişilebilmelerini sağlayan bir yapıdır. Bir şirket, geniş bir kullanıcı kitlesine ulaşmak istiyorsa, arama motoru uyumluluğunu yapmış olmalıdır. Bu işlemin yapılmasındaki amaç, web sitesinin arama motorlarında ilk sıralarda listelenmesi ve bu sayede site erişilebilirliğini ve ziyaretini arttırmaktır (Zhang ve Dimitroff, 2005). Arama motorlarında İngiltere'deki İslami Fintek Şirketleri ilk sıralarda çıktığını ve bu sayede kullanıcıların hızlı bir şekilde web sitelerine erişebildiği sonucuna varılmaktadır.

5. Sonuç Ve Öneriler

Fintek şirketleri, 21. Yüzyılın finans dünyasının önemli oyuncularında yer almaya hazırlanmaktadır. 2008'den beri git gide büyüyen yapıları finteklerin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Finteklerin ortaya çıkmasıyla beraber, geleneksel bankaların stratejilerini değiştirip müşteri odaklı, mikro ölçekte ihtiyaçlara cevap veren ve yeni neslin finansal ihtiyaçlarını karşılayabilen bir yapıya bürünmüşlerdir. İşte bu nedenlerden dolayı, bankalar finteklerle işbirliği içinde olmayı tercih etmektedirler.

Toplam finteklerin sadece %19'luk kısmına sahip olan İslami fintekler, sadece İslami ülkelerde değil, aynı zamanda Batı ülkelerinde de sayıca fazladır. Burada etkili olan unsur, bu ülkelerde de Müslüman nüfusun yaşıyor olmasının yanı sıra, Arap sermayesini de çekmiş olmalarıdır. İslami hassasiyetler göz önüne alınarak oluşturulan İslami fintek ürün ve hizmetleri; faiz, kumar gibi dinen yasaklanmış yapılara izin vermemektedir.

İslami fintek sayısında öncü olan ülke İngiltere'dir. İngiltere'nin ardından körfez ülkeleri ve özellikle Malezya çok öndedir. Şirket kalitesi yönünden baktığımızda da İngiltere'deki İslami finteklerin kalitelerinin daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Çalışmada İngiltere'nin kullanılmasındaki amaç, yukarıda sayılan nedenlerdir. Ayrıca, İngiltere'nin Arap sermayesini çekmesi ve dünyanın ikinci en büyük finans merkezine ev sahipliği yapması, seçilmesindeki diğer unsurlardır.

İngiltere'deki İslami finteklerin web siteleri üç kritere göre incelenmiştir. İlki içerik açısından baktığımızda, web sitelerinin faydalı ve ihtiyaca yönelik bilgiler içerdiği, iyi organize edildiği, görsel araçların kullanıldığı ve müşterilerin bilgiye kolay ulaşılabilirdiği görülmektedir. Ayrıca web sitelerinin güncel içeriklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bazı şirketlerin web siteleri yanında uygulamaya sahip olmaları da olumlu özelliklerden biri olarak sayabiliriz. Olumsuz özelliklere baktığımızda ise, çoğu şirketin "Hakkımızda" kısmının yeteri kadar aydınlatılamamış olması, bu şirketlere yönelik güven erozyonuna sebebiyet vermektedir. Fintek firmaları, web siteleri üzerinden işlem yapan firmalar oldukları için güven unsuru ön planda olmalıdır. Diğer olumsuz bir özellik ise, bu şirketlerin geleneksel bankalarla işbirliği içinde olmamalarıdır. Şer'i kurallara göre faaliyet gösteren bu şirketlerin çoğunun Şer'i sertifikalarının olmaması da olumsuz özellikler arasındadır. İkinci kriter, erişebilirliktir. Bu konuda İngiltere'deki İslami finteklerin son derece başarılı olduğu görülmektedir. Son kriterimiz ise, arama motorlarına uyumluluktur. Arama motorlarında İngiltere'deki İslami Fintek Şirketlerinin ilk sıralarda çıktığını ve bu sayede kullanıcıların hızlı bir şekilde web sitelerine erişebildiğini rahatlıkla söylenebilir.

Çalışmada maalesef ki sadece İngiltere özelindeki İslami fintekler ele alınmış ve bu durum araştırmanın kısıtı olarak görülmektedir. İslami finteklere ait verilerin azlığı ve karşılaştırma yapılacak ülkelerdeki İslami finteklerin benzer özelliklerinin olmaması, araştırmamızı sadece İngiltere merkezli olarak ele almamıza sebebiyet vermiştir. Bu çalışma, İslami finteklerin yatırım ürünlerin getirileri karşılaştırarak genişletilebilir veya yeni bir araştırmaya katkı sağlayabilir.

Kaynakça

- Arner, D. W., Barberis, J., & Buckley, R. P. (2015). The evolution of Fintech: A new post-crisis paradigm. *Geo. J. Int'l L.*, 47, 1271.
- Basit A. H. ve İrfan, H. (2019). The Global Islamic Fintech Report 2019. *Salaam Gateway*. Erişim adresi: <https://www.salaamgateway.com/reports/theglobal-islamic-fintech-report>. Erişim tarihi: 16.07.2022
- Candemir, G. 2020. Bankacılık Sektöründe Yeni Trendler Ve Teknolojik Gelişmeler: Fintek Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Marmara Üniversitesi Bankacılık Ve Sigortacılık Enstitüsü Bankacılık Anabilim Dalı Doktora Tezi*.
- Chishti, S., & Barberis, J. (2016). Current Trends In Financial Technology, The Fintech Book. New York: John Wiley
- Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi. (2021). Türkiye Fintek Ekosistemi Durum Raporu. İstanbul.
- Delen, E. & Abdüsselam, M. S. (2015). Eğitim Fakültesi Web Sitelerinin İşlevselliklerinin İncelenmesi: Sorunlar ve Öneriler. *Sakarya University Journal of Education*, 5/2, ss. 158-173.
- Demirdöğen, Y. (2020). İslami Fintek Ekosistemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Gaziantep University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, Cilt:2, Sayı:1, ss. 63-99.
- Demirdöğen, Y. (2020a). Avrupa'daki İslami Fintek Ekosisteminin Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.25, S.4, s.469-481.

Global Islamic Fintech Report. (2021). *Salaam Gateway*.
<https://www.salaamgateway.com/reports/theglobal-islamic-fintech-report>. Erişim tarihi: 16.07.2022

Global Islamic Fintech Report. (2022). *Salaam Gateway*.
<https://www.salaamgateway.com/reports/theglobal-islamic-fintech-report>. Erişim tarihi: 01.08.2022

IFNFINTech, www.ifnfintech.Com/Landscape (Erişim Tarihi: 04.08.2022)

Lee, A. R., & Ahn, H. Y. (2016). “Fintech Users Information Privacy Concerns and User Resistance: Investigating the Interaction Effect with Regulatory Focus”. *Journal of the Korea Institute of Information Security and Cryptology*, 26(1), 209-226.

McWaters, Jesse & Galaski, R. (2017). “Beyond FinTech: A Pragmatic Assessment of Disruptive Potential in Financial Services”.

Nicoletti, B. (2017). *The Future Of Fintech-Integrating Finance And Technology In Financial Services. Switzerland: Palgrave Macmillan.*

Rabbani, M. R. Khan, S. & Thalassinis, E. I. (2020). *Fintech, Blockchain And Islamic Finance: An Extensive Literature Review.*

Park, S. W. & Lee, I. Y. (2013). “Anonymous authentication scheme based on NTRU for the protection of payment information in NFC mobile environment”. *Journal of Information Processing Systems*, 9(3), 461-476.

www.fintechweekly.com/Fintech-Definition, Erişim Tarihi:04.08.2022)

www.crunchbase.com (Erişim Tarihi: 01.08.2022)

Zhang, J. & Dimitroff, A. (2005). The Impact Of Webpage Content Characteristics On Webpage Visibility In Search Engine Results (Part I). *Information Processing & Management*, 41(3), 665-690.

EVALUATING AUTOMOBILE MANUFACTURERS' E-COMPLAINTS ABOUT QUALITY MANAGEMENT

Dr. Damla Çevik Aka

Kırklareli University– ORCID ID: 0000-0001-9622-273X

ABSTRACT

The growth and developments in information and communication technologies have also affected the creation of web-based platforms where consumers can easily express their dissatisfaction with the products they buy or the services they provide. It has also become a requirement for businesses to evaluate and properly manage their e-complaints for their “sustainability”. In this study, it is aimed to evaluate the e-complaints, which is a measure in the quality management of companies producing C Segment automobiles. In order to achieve this goal, the complaints of ten automobile manufacturers on the website Sikayetvar.com are evaluated in terms of various criteria. In the study, e-complaints are examined over six dimensions in terms of total number of complaints, response rate of complaints, resolution rate, average response time, satisfaction score and brand profile in quality management. As a result of this study, it was seen that only 40% of the relevant companies had a brand profile on the website and acted to solve the complaints of the customers. While Renault was the company with the highest number of complaints with 1914 in the last a year, it was also determined as the company offering the highest number of solutions to customers with a resolution rate of 16.5%. In addition, simple content analysis was used to analyze the data collected from a secondary source (last 20 e-complaints) of ten companies in the sample of the research and the complaints were classified as service and product usage. As a result, the "service satisfaction" problems for many companies have become a subject that has been at the center of the complaints in a remarkable way.

Keywords: Automobile Manufacturers, Complaint Management, e-complaint, Sikayetvar.com, Quality Management.

1. INTRODUCTION

In many studies, quality has been expressed as a degree of customer satisfaction. Quality is defined by Waters and Waters (2008) as meeting or exceeding the expectations of customers. Defining quality as merely providing or exceeding customer satisfaction is limited and incomplete. Quality is used as an important strategy that requires businesses to be superior to their competitors. Quality is an important criterion in influencing profitability as a result of businesses being able to compete at a high level and provide customer satisfaction. Coolil (2007) emphasized that customer satisfaction increases the company's market share and this has a great impact on company income.

Quality was defined by Garvin (1987) on eight dimensions and he developed a system of thinking about product quality. The acceptance of quality as an important strategy in competition by businesses affects these elements to be seen as important strategic steps. The eight dimensions of product quality are listed as follows (Garvin, 1987):

Performance: It refers to the working characteristic of the product. The performance of a business is calculated and analyzed by productivity.

Features: These are the aspects that make the products more preferable by the customers. It makes the purchase of products more attractive.

Reliability: It is the continuation of the expected benefit from a product in the process. High reliability ensures that the benefit from the product is consistent over any time.

Conformance: It is the state of conforming to predefined standards in the design or functional benefit that a product offers.

Durability: It shows the useful life of a product until it fails.

Serviceability: It is the situation of getting a good service in case of a problem with a product. Customers expect to receive a service that can solve their own problems in a short time and at low cost.

Aesthetics: It refers to the product designs that will appeal to the tastes of consumers and satisfy them. It should be known that there is a criterion that can change according to the characters of the people and their expectations for the product.

Perceived Quality: Quality expressed by customers may not always reflect reality. Customers may attribute to themselves whether the quality of a product is good or bad. This situation is defined as perceived quality. In traditional quality models, perceived quality is seen as a component of product quality (Garvin, 1984) or as a subjective customer perception, unlike actual (objective) quality (Zeithaml, 2006).

In particular, consumers' thoughts about the quality of a product are a situation that manufacturers should prioritize strategically. As important as it is for businesses to develop products that can meet their expectations and needs in order to ensure customer satisfaction, the process after the product reaches the customers is important so that their perception of quality does not change. A significant portion of today's consumers may prefer to share their thoughts on satisfaction with the products they buy or the services they receive. At the same time, it can often be expected that businesses are interested in themselves.

Growth and developments in information and communication technologies also make great differences in the way people communicate. Second-generation internet services (Web 2.0) have begun to be used in ways that consumers freely share their own experiences, exchange information, and give their opinions and advice. Today, the concept of "complaint" in the experience platforms, whose importance

and usage area has expanded, has become an important issue that industrial enterprises should focus on besides the enterprises in the service sector. Businesses are focusing more on customer communication to create higher value for their customers. The existence of platforms where businesses can continuously evaluate customer complaints in quality management, which is a critical component, can create a situation where they can create an advantage. Customers are the key element of successful and quality product development (Stylids et al., 2015).

The aim of this study; evaluation and comparison of electronic complaints against important mid-segment automobile manufacturers of the sector in terms of various criteria. At the same time, it is aimed to identify complaints about product quality and service quality by classifying complaints with simple content analysis.

In the current literature, it is seen that almost all of the studies on e-complaints are made in relation to the service sector. Since this study is one of the first studies in which e-complaints about automobile companies and their products in the production sector are evaluated, it is expected to contribute to the relevant field. It is thought that it will be important to evaluate the results of the study for separate purposes both in terms of manufacturers and customers.

2. Product Quality in the Automobile Industry

One of the areas where the relationship between product quality and customer satisfaction is strong is undoubtedly the automotive industry. Businesses can increase their overall performance by deciding on the best quality management tool in line with their objectives and improving their quality with the most appropriate tools, and as a result, they can provide customer satisfaction to a significant extent (Goicoechea & Fenollera, 2012). Automotive quality management system is basically based on ISO/TS standards (Jiménez, 2008) covering the operation in production processes and customer satisfaction. The increasing pressure of global competition requires businesses in the automotive industry to pay more attention to their customers and to observe their after-use experiences. Especially the experiences of the consumers about the product they buy is an important phenomenon of quality management.

Today, consumers can freely express their complaints about a product they use or a service they receive. The situations in which the complaint reaches the businesses are quite different now and businesses must undertake a very important task. Investigating the cause of complaints about service quality or product quality, going to their source, solving the related problems and delivering it to the customer are important steps for the sustainability of the business. Businesses that find the main reason for customer dissatisfaction can produce high quality products and reach their customers with better service quality. Businesses that do not evaluate the incoming complaints or do not pay due attention to them can suffer great losses in both their short-term and long-term activities. In particular, while businesses lose their existing customers, they can greatly reduce their customer potential in the long run, and this can often drag the business into an irreversible process. Günümüzde işletmeler ürünün kalitesinden veya aldıkları

hizmetten duydukları memnuniyetsizliği ifade etmek için halka açık arz edilen uygulamaları tercih etmeye başlamıştır. Bu durum da e-şikayet kavramını ortaya çıkarmış ve yıllar içinde sürekli gelişen ve genişleyen bir konu haline gelmiştir.

3. E-Complaint Concept

Today's consumers have become individuals who make detailed researches about the product they will buy, question, examine and try to discover the evaluations made about it. At the same time, these consumers have started to express through internet more and more of their experiences related to the products/services. Because advances in communication and information technologies have increased the use of social media and strengthened web 2.0 applications, where customers can directly and easily convey their satisfaction and complaints. Customers can demand compensation from businesses for damages incurred for the product they purchased ((Stauss & Seidel, 2019) as well as free product maintenance/repair (Faed, 2013). In some cases, customers also state that they only expect an apology or explanation from the businesses of the product they purchased (Phabmixay et al., 2019).

With the widespread use of the Internet, an important complaint channel has emerged where consumers can easily express their negative situations (Datta et al., 2005). The concept of e-complaint is that consumers who are not satisfied with a service or a product they have, express their complaints electronically (Schall, 2003). The fact that consumers share positive or negative situations with other consumers or potential customers through internet channels also has an impact on many consumers' perspectives on the brand and their purchasing behavior. It is important for businesses that are aware of this situation to create their strategies correctly. Unsatisfied consumers share their negative experiences through various applications, and their complaints grow with a snowball effect in a very short time, affecting the behavior of other consumers. It is important that this situation, which is based on word of mouth or word of mouth, is seen as a good communication channel by businesses. Based on the comments on the complaint sites that have grown through internet applications, it is of great importance for businesses to contact their customers and find quick solutions to solve their problems (Alabay, 2012).

It can be stated that there is a limited area for e-complaints in the literature. Sahin et al. (2017) analyzed, categorized and evaluated the complaints about five-star hotels on Tripadvisor. In this study, a total of 1655 customer complaints were focused on. Dincer and Alrawadieh (2018) conducted a similar study with the sample of Jordan and evaluated the complaints made against hotels in the service sector. In this study, 424 negative comments were evaluated in terms of criteria such as the response status of service providers and response times. Sari et al. (2019a) focused on developing and improving the scale for the concept of e-complaint. The 23-item scale developed for service quality; technical efficiency, responsiveness, transparency, security and consumer support were examined in five main dimensions. Argan and Arıcı (2019) evaluated the complaints made by the patients and their relatives on the website sikayetvar.com for health services. The aim of the study was to determine the themes for the complaints

made. Sari et al. (2019b) analyzed 19 scientific publications with a systematic literature review on e-complaints. After this study, a framework was developed to measure e-complaint service quality. Sangpikul (2021) also examined electronic complaints against Bangkok hotels with content analysis and evaluated hotel performances.

4. Practice

In this study, the evaluations on the website sikayetvar.com, where the important and great customer experience in our country is shared, were taken into consideration. Complaints belonging to the related companies cover the period until October 2, 2022, belonging to the last 1 year. In practice, electronic complaints against a total of ten manufacturing companies producing C Segment automobiles were evaluated. These manufacturers are Citroen, Ford, Honda, Hyundai, Opel, Peugeot, Renault, Seat, Tofas and Toyota.

Complaints examined in relation to quality management were examined on 6 main dimensions. These dimensions are; total number of complaints, response rate of complaints, resolution rate, average response time, satisfaction score and having a brand profile.

Total Number of Complaints: It is the total number of complaints belonging to the companies in the last 1 year.

Response Rate of Complaints : It is the rate of response of the complaints by the relevant manufacturer company.

Total Number of Solution: It is the total number that the complaints are resolved positively by the relevant manufacturer company.

Average Response Time: It is how long the complaints are answered by the company.

Satisfaction Score: It is the average score given by the users during the complaint process.

Possession of Brand Profiles: It is the situation of creating a profile in order to connect with its customers on the website of sikayetvar.com.

The relevant data of automobile manufacturers are summarized in Table 1.

Table 1: Complaint Data for Automobile Manufacturers

Rank	Manufacturer	Total Number of Complaints	Answered Complaint	Response Rate	Response Time	Total Number of Solution	Satisfaction Score	Brand Profiles
1	Citroen	504	0	0	0	24	1.5/5	0
2	Ford	1104	1065	%96	8h.35 min.	155	2.2/5	5 year
3	Honda	439	0	0	0	23	1.5/5	0
4	Hyundai	931	931	%100	1 h. 3 min.	85	1.9/5	9 year

5	Opel	892	0	0	0	45	1.5/5	0
6	Seat	178	0	0	0	9	1.4/5	0
7	Peugeot	915	0	0	0	45	1.5/5	0
8	Renault	1914	1838	%96	3 h. 16 min.	315	2.2/5	12 year
9	Tofas	1796	1794	%100	1 h. 3 min.	158	2/5	10 year
10	Toyota	671	0	0	0	20	1.3/5	0

According to Table 1, the top three companies with the highest number of complaints in the last year were Renault, Tofas and Ford, respectively. It can be stated that the number of 1914 complaints about Renault company is quite high when compared to other companies. The least complaints were Seat with 178, Honda with 439 and Citroen with 504. The total number of complaints belonging to these three companies constitutes 59% of the complaints made to Renault.

When we look at the complaints answered, it is seen that only four companies, namely Ford, Hyundai, Renault and Tofas, responded to the complaints. The main reason for this is that the other six companies do not have a brand profile on the application. It would be a correct interpretation to say that among all the companies in the study, only Ford, Hyundai, Renault and Tofas took action to evaluate e-complaints. Despite hundreds of complaints about other manufacturers in the last year, these businesses continue without creating a brand identity. When the response rates are evaluated, it is seen that Tofas and Hyundai do not leave any customer's complaints unevaluated. In addition, the complaints evaluation times of these two manufacturers were the companies that responded in the shortest time with 1 hour and 3 minutes. It is seen that Ford and Renault achieved a similar success compared to the other two companies, with a response rate of 96%. But these proportions are not eliminating the complaint; It should also be stated that it only reflects their response to the complaint. Despite having a brand profile, Ford's response time to its customers is 8 hours and 35 minutes, and it is seen that it is weak compared to the other three companies.

In terms of the number of solutions criterion, Renault was determined to be the company that resolved the most complaints with 315 solutions. However, the fact that Renault is the manufacturer with the most complaints should not be ignored. The company had an average resolution rate of 16.5%, with 315 of the 1914 complaints resolved. It can be stated that automobile manufacturers do not display a successful attitude due to the very low solution rate. A remarkable situation here is that although many businesses do not have a brand profile, they also have the number of resolved complaints. In such a case, it was probably effective to resolve the complaints of the users independently of the website.

It is seen that Ford and Renault, which have a brand profile and have a relatively higher number of solutions compared to others, are more successful than others with a satisfaction score of 2.2/5. It was seen that Seat received a low score with 1.4/5 in the scoring given directly by the website users. The

remarkable situation here is that although Seat has the lowest number of complaints, the satisfaction score is also quite low.

The second part of the practice takes place upon the evaluation of the last 20 complaints. In Table 2, 20 complaints against the relevant companies are expressed with keywords. At this stage, the relevant complaints were created by simple content analysis. The services that users receive for distributor are shown in general terms as "Service". The problems they experienced in terms of product quality were also expressed in line with the related problem.

Table 2: Contents of the Last 20 E-Complaints Against Automobile Manufacturers

Citroen	Ford	Honda	Hyundai	Opel	Peugeot	Renault	Seat	Tofas	Toyota
Gearbox	Particulate & Oil Multipl.	Service	Service	Service	Exhaust Emission	Service	Engine	Spare wheel	Handbrake
Service	Service	Multimedia Display	Service	Service	Out Coloring	Airbag	Service	Fuel Cutter	Lining
Glass Wick	ESP	Engine	Fault Signs	Vehicle door	Service	Air conditionin g	Full Link	Faulty Vehicle	Service
Service	Service	Steering wheel	Service	Engine oil	Service	Service	Full Link	Service	Brake
Service	Engine	Gearbox	Handbrake	Service	Oil leak	Wipers	Steering wheel	Service	Lining
Service	Battery	Service	Vehicle Sound	Service	Service	Headlight	Airbag	Lining	Service
Service	Clutch & Sound	Service	USB	Service	Service	Clutch	Service	Gearbox	Corrosion
Service	Service	Air conditioning	Service	Water leak	Accessory	Wipers	Service	Service	Service
Shock absorber	Engine	Out Coloring	Service	Service	Service	Service	Multimedia Display	Service	Service
Electronic	Injector	Multimedia Display	Service	Coil	Accessory	Brake & Battery	Oil leak	Service	Service
Chronic Fault	Particulate filter	Service	Service	Service	Engine	Service	Faulty Vehicle	Particulate filter	Ceiling Coloring
Service	Service	Faulty Vehicle	EPS	LPG	Service	Service	Oil leak	Service	Ceiling Coloring
Service	Chronic Fault	Faulty Vehicle	EPS	Tire Pressure Sensor	Service	Service	Service	Oil leak	Service
USB	Gearbox	Rear Hood	Service	Chronic Fault	Vibration	Gear Lever	Service	Service	Service
Service	Gearbox	Exhaust	Vibration	Service	Shock absorber	Mop	Service	Service	Service
Service	Headlight	Navigation	Radio	Service	Display	Gearbox	Disk	Service	Elektronik
Service	ESP	Furnishings	Chronic Fault	Faulty Vehicle	Service	Radio & Headlight	Gear Knob	Service	Service
Service	Exhaust Filter	Chronic Fault	Service	Service	Service	Accessory	Service	Display	Battery
Ceiling Coloring	Engine	Engine	Service	Service	Engine	Service	Steering wheel	Engine	Service
Service	Service	Gear Knob	EPS	Service	Service	Injector	Service	Out Coloring	Service

The problems that consumers experience in terms of service arise from dissatisfaction with service quality. When the complaints in this area are evaluated, it is seen that the consumers are mostly caused by the service they receive from the distributor, pricing, incorrect operation or the inability to find the needed materials and spare parts.

Other complaints were about accessories related errors (such as navigation, multimedia, display, radio, USB), oil leak, gear, exhaust, engine, coloring, EPS, ESP, elektronik, particulate filter, Chronic Fault, Injector etc. A particularly striking point is that some of the complaints received are directly on brand new vehicles.

Considering the last 20 complaints against Citroen; While 35% of the complaints were about product quality, 65% of them were about service quality. It is seen that complaints about product quality are made on different parts of the car such as the gearbox, glass wick, shock absorber, electronic, coloring.

Considering the last 20 complaints against Ford; While 75% of the complaints were about product quality, 25% came to service quality. Complaints about product quality were also made on different parts of the car such as ESP, engine, battery, clutch, injector.

Considering the last 20 complaints against Honda; While 80% of the complaints were related to product quality, 20% came to service quality. Complaints about product quality were also made on different areas such as multimedia display, engine, steering wheel, gearbox, coloring. It is also noteworthy that two of the last 20 complaints were made about brand new vehicles.

Considering the last 20 complaints against Hyundai; While 50% of the complaints were about product quality, 50% of them came to service quality. Complaints about product quality were made on different areas such as handbrake, radio, vibration, USB, cronic fault, EPS. It is also noteworthy that three of the last 20 complaints were made about EPS.

Considering the last 20 complaints against Opel; 40% of the complaints were related to product quality, while 60% of them came to service quality. It is seen that complaints about product quality are made on different parts of the car such as LPG, engine oil, chronic fault, coil.

Considering the last 20 complaints against Peugeot; While 50% of the complaints were about product quality, 50% came to service quality. Complaints about product quality were also made on different parts of the car such as exhaust emission, oil leak, accessories, engine, vibration. In particular, 30% of the complaints about the product quality are related to the accessories, including the screen.

Considering the last 20 complaints against Renault; 65% of the complaints were about product quality, while 35% of them were about service quality. Complaints about product quality, airbag, headlight, clutch, brake, battery.

Considering the last 20 complaints against Seat; 60% of the complaints are about product quality, while 40% are about service quality. It is seen that complaints about product quality are made on different

parts of the car such as engine, full link, multimedia display, airbag, oil leak. Full link, oil leak has been included in the complaints several times.

Considering the last 20 complaints against Tofas; 50% of the complaints were about product quality, while 50% were about service quality. It was seen that complaints about product quality are made on different areas such as gearbox, fuel cutter, lining, particulate filter, spare wheel.

Considering the last 20 complaints against Toyota; While 45% of the complaints were about product quality, 55% were about service quality. It was seen that complaints about product quality are made on different parts of the car such as handbrake, lining, brake, corrosion.

Conclusion and Evaluation

In the study, when the negative comments on the “sikayetvar” website for C Segment car manufacturers are analyzed, it is seen that the most complaints are against the Renault brand and the least complaints are against the Seat brand. Although it is seen that the most complaints are made against the Renault brand, it has also been determined that the company has the longest brand profile. Compared to the other six manufacturers, Ford, Tofas, Hyundai and Renault manufacturers seem to be the companies that are most interested in customers' e-complaints, due to the fact that they have a brand profile. For this detection, complaint response rate, resolution rate, average response time of the complaint and most importantly the satisfaction score for the manufacturers were used.

When the last twenty complaints against automobile manufacturers are evaluated, it has been determined that the product groups with a higher rate of complaints about product quality compared to service quality are Ford, Honda, Renault, Seat. Hyunda, Peugeot and Tofas manufacturers, on the other hand, have equal rates of complaints about service quality and product quality. When these results are evaluated together, the producers who receive complaints from the consumers about the service quality more than the product quality constitute only 30% of the total producers. In this direction, it is seen that the majority of the complaints made to automobile manufacturers through the sikayetvar website are made about product quality.

References

- Alabay, M. N. (2012). Müşteri şikâyetleri yönetimi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 8(16).
- Argan, M.T., & Arıcı, A. (2019). Sağlık iletişiminde e-şikayet: hastaların ve hasta yakınlarının Sikayetvar.com paylaşımları üzerine bir araştırma. Akdeniz İletişim Dergisi, 31, 339-355.
- Cooil, B., Keiningham, T. L., & Aksoy, L. (2007). A Longitudinal Analysis of Customer Satisfaction and Share of Wallet: Investigating the Moderating Effect of Customer Characteristics. Journal of Marketing, 71 (1), 67-83.

- Datta, P. R., Chowdhury, D. N., & Chakraborty, B. R. (2005). Viral marketing: New form of word-of-mouth through Internet. *The Business Review*, 3(2), 69-75.
- Dincer, M.Z., & Alrawadie, Z. (2018). Negative word of mouse in the hotel industry: a content analysis of online reviews on luxury hotels in Jordan. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 26(8), 785-804.
- Faed, A. (2013). *An Intelligent customer complaint management system with application to the transport and logistics industry*. Switzerland: Springer International Publishing.
- Garvin D. A. (1984). What does “product quality” really mean. *Sloan Management Review*, 1.
- Garvin, D. A. (1987). Competing on the eight dimensions of quality. *Harvard Business Review*, Nov.–Dec.
- Goicoechea, I., & Fenollera, M. (2012). *Quality management in the automotive industry*. Daaam International Scientific Book, 619-632.
- Phabmixay, S. C., Rodríguez-Escudero, A. I., & Rodríguez-Pinto, J. (2019). Benefits from the standardisation of the complaint management system. *Total Quality Management & Business Excellence*, 1-22. doi:doi.org/10.1080/14783363.2019.1633295.
- Sangpikul, A. (2021). Examining subjective and objective e-complaints and service quality in Bangkok Hotels. *Tourism and Hospitality Management-Croatia*, 27(2), 429-448.
- Sari, A.M., Hidayanto, A.N., Purwandari, B., Kosandi, M., & Fitriani, W.R. (2019a). Measurement scale of e-complaint service quality. *11th International Conference on Advanced Computer Science and Information Systems (ICAC SIS 2019)*, 375-380.
- Sari, A. M., Purwandari, B., Hidayanto, A.N., Dzulfikar, M.F., Mishbah, M., & Kumaralalita, L. (2019b). Dimensions of e-complaint service quality: a systematic literature review. *5th International Conference on Computing, Engineering and Design (ICCED)*, Nanyang Technol Univ, Singapore.
- Schall, M. (2003). Best practices in the assessment of hotel-guest attitudes, *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 44 (2), 51–65.
- Stauss, B., & Seidel, W. (2019). *Effective complaint management (second b.)*. Switzerland: Springer International Publishing.
- Stylidis, K., Wickman, C., & Söderberg, R. (2015). Defining perceived quality in the automotive industry: An engineering approach, *25th CIRP Design Conference*, Haifa, Israel.
- Şahin, B., Kazaoğlu, İ. H. & Sönmez, B. (2017). Konaklama işletmelerine yönelik seyahat sitelerinde yer alan şikayetler üzerine bir inceleme: Bişkek örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(5), 163-177.

Waters, D., & Waters, C. D. J. (2008). Quantitative methods for business. Pearson Education.

Zeithaml V. A. (1988). Consumer perceptions of price, quality, and value: a means end model and synthesis of evidence. The Journal of Marketing: 2-22.

Jiménez, J. M. (2008). El coste de la variabilidad de los procesos. Proceedings of the XIII Congreso de Calidad y medioambiente en la Automoción, (aktaran: Goicoechea, I., & Fenollera, M. (2012)).

VERGİLEMEDE ADALET VE TÜRKİYE’DE VERGİ ADALETİNİ OLUMSUZ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr., BETÜL HAYRULLAHOĞLU¹

¹ T.C. Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,– 0000-0001-6881-8093

ÖZET

Hukuk kavramı ile somutlaşan adalet kavramı Türk Dil Kurumu tarafından “Yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması” olarak tanımlanmaktadır. O halde adaletin sağlanması kanunlar aracılığıyla olmaktadır. Bu açıdan yaklaşıldığında beklenen ve ideal olan her kanuni düzenlemenin adaletin sağlanmasına katkı sunmasıdır. Oysa gerçekte kanunlarla düzenlenen her eylem ya da her işlemin mutlak surette adaleti sağlamaya yardımcı olmaması karşılaşılan bir durumdur. Diğer bir ifadeyle, kanunlarda yer alan her düzenleme mutlak surette adil olmayabilir. Bu nedenle kanuni düzenlemelerin gerçekten adil olup olmadıklarının sorgulanması gerekli olmaktadır. Adaletin en gerekli olduğu alanlardan biri kişilerin başta mülkiyet hakları olmak üzere pek çok temel hak ve özgürlüklerine doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale edilmesi sonucunu doğrudan vergi alanıdır. Vergi hukukunun en temel ilkelerinden biri vergilemede adalet ilkesidir. Türk vergi hukuk düzeni tarihi Magna Carta’ya kadar uzanan vergilemede adaleti sağlamaya yönelik olarak çeşitli düzenlemeler içermektedir. Öte yandan bir vergi sisteminin adil olup olmadığının belirlenmesinde kişilerin adalet algısına zarar veren bazı durum ve düzenlemelerin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu çalışmada Türk vergi sisteminin adaletine zarar veren faktörler üzerinde durulmuştur. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçları; Türkiye’de çıkarılan sık vergi afları, uzlaşma ve cezalarda indirim gibi müesseselerinin varlığı, vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin ağırlığı ve kayıt dışı ekonomi olgularının vergi adaletini olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, Türk vergi sistemini daha adil bir yapıya kavuşturmada çözülmesi gereken sorunların daha net anlaşılmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Adalet, vergi adaleti, vergi afları, uzlaşma, cezalarda indirim, dolaylı vergiler, kayıt dışı ekonomi.

1. GİRİŞ

Türk vergi sisteminde adaletin sağlanmasına olumsuz etki eden durumları açıklamayı amaçlayan bu çalışmada başlıca dört etken üzerinde durulmaktadır. Bunlar sık çıkarılan vergi afları,

vergi uyumsuzluklarının idari aşamada çözüm yolları, vergi sistemi içerisinde dolaylı vergilerin ağırlığı ve kayıt dışı ekonomi olgusudur.

Her ne kadar mutlak adaleti sağlamak mümkün olmasa da, kişilerin temel hak ve özgürlüklerine müdahale edilmesini kaçınılmaz kılan vergilendirme alanında adaletin sağlanması 1982 Anayasasınca da maliye politikasının sosyal amacı olarak tanımlanmaktadır.

Çalışma iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda adalet ve vergilemede adalet kavramları açıklanmakta, ikinci kısımda ise Türk vergi sisteminde adaleti olumsuz etkileyen faktörler tartışılmaktadır.

2. ADALET KAVRAMI VE VERGİLEMEDE ADALET

M.S. III. Yüzyıl düşünürlerinden olan Ulpianus de Digesta tarafından, “herkese hakkını verme yolunda daimi ve değişmez iradedir” şeklinde tanımlanan adalet kavramı Roma hukukçularınca, “herkese payına düşeni vermek” ya da “herkese kendine ait olanı vermek” olarak ifade edilmiştir. Yine Thamosius’un “sana yapılmasını istemediğin şeyi sen de başkasına yapma” sözü de adaletin açıklaması olarak kabul edilmektedir. Aydınlanma çağı düşünürlerinden Hobbes’a göre ise sözleşmeye uymama adaletsizlik anlamına gelmektedir (Soğukpınar, 2009: 26).

Adalet kavramı tarihsel süreç içinde farklı şekillerde değerlendirilmiş, toplumlara, toplumu oluşturan birey ve gruplara, yere ve zamana göre farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu bakımdan adalet kavramının herkesçe kabul edilebilir bir sınırını çizme imkânı bulunmamaktadır (Akdoğan, 2011: 206).

Adalet sözlük anlamı olarak; kanunlarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, hak ve hukuka uygunluk ve hakkı gözetmeyi ifade etmektedir (Türk Dil Kurumu, 2011: 24). Adalet, “olması gereken”dir, ama olması gerekenin ne olduğu belirsizdir ve yanıtı her zaman bir değer yargısını içermektedir (Yaltı Soydan, 1998: 81).

Adalet kavramı literatürde hukuk kavramı ile somutlaşmakta ve her hukuk düzeninin kendine özgü adalet anlayışının olduğu, adaletin hukuk kurallarının uygulanması sonucunda ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Bay ve İnneci, 2017: 206). O halde adaletin toplumdaki yansıması hukuk kuralları ile yani kanunlarla gerçekleşmektedir. Bu bağlamda adalet kavramının tanımlanmasında “yasal” ve “yasa üstü” adalet ayrımına gidilmektedir. Kanunlara uygun davranış ve tutum biçimi ya da kanunları yerine getirme olarak ifade edilen yasal adaletten ziyade hukuk felsefesini özellikle ilgilendiren asıl kavram yasa üstü adalettir. Zira kanunlara uygun olan, kanunlarca belirlenmiş olan her davranış ve ilişki biçimi mutlak surette adil anlamına gelmeyebilir. Yasa üstü adalet, tüm hukuk düzenlerinde geçerli olan objektif ve

salt bir değer niteliğindeki adalettir. Bu bakımdan söz konusu kanunların gerçekten adaleti yansıtıp yansıtmadığı konusu önem kazanmaktadır (Soğukpınar, 2009: 25-26).

Hukuk; adaleti gerçekleştirmek için olduğuna göre vergi hukukunun amacı da vergilemede adaleti sağlamak olmalıdır (Gerçek vd., 2014: 95). Adalet, vergi mükelleflerinin vergi karşında tutum ve davranışlarının belirlenmesinde en önemli etkidir. Adaletsiz bir vergileme söz konusu olduğunda mükelleflerin davranışlarında büyük ölçüde değişiklik meydana gelmekte ve vergiye gönüllü uyum zarar görmektedir (Çetin, 2007: 178). Mükelleflerin adaletsizlik algılamaları, ödedikleri vergi ile elde ettikleri faydayı kıyaslamalarından kaynaklanabileceği gibi, diğer mükelleflerle kendi durumlarını kıyaslama sonucunda da ortaya çıkabilmektedir (Savaşan ve Odabaş, 2005: 7). Vergi adaletinin, farklı kültürlerde farklı içeriklerle kabul edilmesi mümkün olabilmektedir. Nitekim Hristiyan toplumlar, ruhban sınıfının dualarıyla devlete hizmet ettikleri gerekçesiyle vergi ödememesini adil olarak değerlendirmiştir. İslam hukukuna göre ise Müslüman olmayanlardan kendi inançlarını muhafaza edebilmeleri için cizye adı altında alınan bir vergi adil sayılmıştır (Yereli ve Ata, 2011: 23).

Batı demokrasilerinin günümüzde ulaştığı çağdaş devlet tipi olarak demokratik sosyal hukuk devletinde vergilendirmeye ilişkin anayasal kurallar, devletin gerekleri doğrultusunda belirlenmektedir. Siyasal iktidarların vergi politikalarının hukuki çerçevesini oluşturan demokratik sosyal hukuk devletinde vergi adaleti de kavram olarak somutlaşmaktadır (Çağan, 1980: 129). Vergileme konusunda demokratik sosyal hukuk devletinden en önemli beklentilerden biri adil bir vergi sisteminin oluşturulmasıdır. Bu kapsamda devletin, kamu hizmetlerinin finansmanı için egemenlik gücüne dayanarak tahsil edeceği vergilerin oluşturacağı yükün, bireyler arasında adil bir şekilde bölüştürülmesi için gerekli düzenlemeleri yapması zorunludur (Pehlivan, 2012: 150-151). Kaldı ki vergi tahsil düzeylerinde başarı bekleyen devletlerin, bunun en önemli etkenlerinden biri olan vergi sistemlerini daha adil bir zemine oturtmaları önem taşımaktadır (Taytak, 2016: 1938).

Bu önemine istinaden vergi sisteminin tarihsel gelişimi boyunca bilim adamlarınca üzerinde en fazla düşünülen konulardan biri de adil bir vergi sisteminin oluşturulması olmuştur (Yereli ve Ata, 2011: 21).

Tarihsel süreçte vergilendirmede adalet, diğer ilkelerden çok daha önce gündeme gelmiştir. 6. Yüzyılda Orta Doğu rejiminde hâkim olan adalet felsefesi ile ilgili Pers hükümdarı I. Chosroes (I. Hüsrev 531-579) “Adalet ve ılımlılık ile insanlar daha fazla üretir, vergi gelirleri artar, devlet zenginleşir ve güçlenir. Adalet, güçlü bir devletin temelidir” demiştir. Yine 11. Yüzyılda kaleme alınan Kutadgu Bilig’de devlet yönetiminde egemen olması gereken “adalet”

yüceltilmiş ve “halkın adil kanunlarla idare edilmesi; birinin diğerine baskı kurmasına meydan verilmemesi” ifadelerine yer verilmiştir (Bakar, Gerçek ve Mercimek, 2013: 67).

Vergilemede adalet ilkesinin tarihi, vergilendirmenin anayasal temellerinin gelişimini sağlayan Magna Carta’ya kadar uzanmaktadır. Bu belge, her ne kadar temel hak ve özgürlükleri güvence altına almışsa da, büyük ölçüde adaletsiz ve kanunsuz vergilere karşı gösterilen direncin bir sonucu olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır. Vergilendirme yetkisini sınırlandıran ilk anayasal belge olarak nitelendirilen Magna Carta’nın 12’nci maddesinde yer alan vergilerin “*makul olması*” ifadesi vergilemede adalet normuna vurgu yapmaktadır (Gerçek vd., 2014: 108).

Vergilendirmede adalet ilkesi konusunda baştan belirtilmesi gereken husus, adaletin mutlak içerikle olmamasına bağlı olarak, vergi adaleti kavramının da salt ve mutlak olarak ifade eden bir tanımlamanın oldukça zor olduğudur (Tekbaş, 2009: 220). Ancak elbette bu durumun vergilemede adaletten vazgeçilmesi için bir gerekçe olarak kabul edilmesi mümkün olmamalıdır (Akdoğan, 2011: 206).

Adaletin en gerekli olduğu alanlardan biri olan vergi alanında vergi adaleti, vergilendirmenin hakça olması olarak tanımlanmaktadır (Tekbaş, 2009: 220). Neyin hakça olduğuna, zamana ve yere göre hukuk cevap verecektir ya da hukuk, hakça vergilendirmeyi sağlamak üzere belirlediği ölçülerle kavramın içeriğini dolduracaktır (Yaltı Soydan, 1998: 81). Bir tanım verilmesi gerekirse vergi adaleti; bir toplumda toplam vergi yükünün, o toplumu oluşturanlar arasında adil olduğu varsayılan bir şekilde dağıtılmasıdır (Yereli ve Ata, 2011: 22).

Bugün vergilemede adalet denildiğinde iki kavramın öne çıktığı görülmektedir. Bunlar yatay eşitlik (horizontal equity) ve dikey eşitlik (vertical equity) kavramlarıdır (Güran, 2004: 245-246). Zira bir vergi sistemi hem yatay eşitliği, hem de dikey eşitliği sağlayabildiği noktada vergi adaleti sağlanmış olarak kabul edilmektedir (Sağbaş, 2013: 66). Diğer bir ifadeyle vergi sisteminin adaletli olabilmesi için hem yatay adalet, hem de dikey adaletle uygun olması gerekmektedir (Uluatam, 2012: 326). Bu kapsamda yatay eşitlik vergilendirme bakımından benzer durumda olan bireylerin eşit işleme tâbi tutulmalarını, dikey eşitlik ise eşit durumda olmayan, değişik koşullar taşıyan bireylerin eşitsizlikleri derecesinde farklı işlemlere tâbi tutulmalarını ifade etmektedir (Çağan, 1980: 139).

Yatay eşitlik hukuk devleti kavramının “*kanun önünde eşitlik*” ilkesiyle, dikey eşitlik ise “*sosyal refah devletiyle*” bağlantılıdır (Gök, Biyan ve Akar, 2013: 271). Çağdaş sosyal devlet anlayışında gelir ve servet eşitsizliklerinin azaltılmasında vergi politikası en önemli rolü oynamaktadır (Özbudun, 2017: 150). Zira vergiler, sosyal adaletin gerçekleştirilmesinde kullanılan bir sosyal politika aracıdır (Altay, 2015: 146).

Adil bir vergi sisteminin tesisi ve vergiye gönüllü uyumun temini için adalete ulaşmada kullanılan yöntemler ve araçlar kadar bireylerin vergi adaletini etkileyen faktörlerin neler olduğunun belirlenmesi ve bireylerin bu unsurlardan ne ölçüde etkilendiklerinin analiz edilmesi önem taşımaktadır.

3. VERGİ ADALETİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Tüm dünyada artan refah seviyesi ile birlikte kamu hizmetlerine olan talepteki artış, bu artan talebi karşılayacak kamu hizmetlerinin finansmanının sağlanması için vergi gelirlerine duyulan ihtiyacı artırmıştır (Eroğlu ve Eftekin, 2015: 233). Bu noktada idare açısından vergiye gönüllü uyum konusu önem kazanmaktadır. Zira daha yüksek vergi gelirin elde edilmesi ancak bu sürecin muhatabı olan mükelleflerin vergiye yüksek düzeyde uyumu ile mümkün olabilmektedir (Topal, 2016: 166).

Yüksek adalet algısına sahip bir toplumda ise yüksek düzeyde vergiye gönüllü uyum, yapılan araştırmalarda ulaşılan ortak bir sonuçtur. Ancak, adalet algısının karmaşık ve adalet kavramının belirsiz olması, genel kabul görmüş bir adalet algısı boyutlarının verilmesini imkânsız kılmaktadır (Topal, 2016: 155). Çalışmada mükelleflerin vergi adaletine yönelik algılarını etkileyen faktörler olarak adalet konusunda en çok tartışılan hususlar olan; vergi afları, uyuşmazlıkların idari aşamada çözümüne yönelik düzenlemeler, vergi sisteminde dolaylı vergilerin ağırlığı ve kayıt dışı ekonomi ele alınmaktadır.

3.1. Vergi Afları

Batı dillerinde af kelimesinin karşılığı olarak kullanılan Yunanca kökenli amnestie kelimesi, unutmak ve bağışlamak anlamına gelmektedir. Kelime anlamı bir haktan vazgeçmek olan af, kesinleşmiş ya da kesinleşecek cezaların yetkili devlet organınca azaltılması ya da tamamen kaldırılmasını ifade etmektedir (Çetin, 2007: 172).

Maliye literatüründe af yanlısı görüşler olduğu gibi, afların sakıncalarına da vurgu yapılmaktadır. Bu kapsamda vergi aflarına yönelik en önemli eleştiri, bu afların adalet ve eşitlik ilkelerini olumsuz yönde etkilemesi noktasında yoğunlaşmaktadır. Özellikle, maddi ve şekli ödevlerini zamanında yerine getiren dürüst mükelleflerle, bu ödevlerini yerine getirmeyerek affın sunduğu olanaklardan yararlananlar arasında dürüst mükellefler aleyhine eşitlik ilkesinin bozulması, vergi aflarının en büyük sakıncasını oluşturmaktadır (Kargı ve Yüksel, 2010: 32). Aflarla bazı mükellefler ödüllendirilirken, bazıları cezalandırılmaktadır (Yaraşır, 2013: 178) ve sonuçta dürüst mükelleflerde vergi sisteminin adil olmadığı duygusu oluşmaktadır (Çetin, 2007: 175).

Türkiye’de vergi afları ile ilgili esas problem vergi affı, varlık barışı, vergi barışı gibi adlarla bu uygulamalara oldukça sık başvurulmasıdır. Bu şekilde vergi adaletsizliğine yol açıldığı gibi mükelleflerde sürekli bir af beklentisi de yaratılmış olmaktadır. Çizelge 1’de Türkiye Cumhuriyet Tarihinde çıkarılan af kanunları yer almaktadır.

Çizelge 1. Türkiye Cumhuriyet Döneminde Çıkarılan Af Kanunları

Sıra	Tarih	Kanun Adı
1	22.03.1934	2395 sayılı Kazanç Vergisi Kanunu
2	04.07.1934	Vergi Bakayasının Tasfiyesine Dair Yasa
3	14.06.1935	2821 sayılı Bazı Şekerli Maddelerden Alınmamış Olan Muamele Vergisinin Terkinine Dair Kanun
4	26.01.1939	3586 sayılı Arazi Vergisinin Mali Yıl Sonuna Kadar Olan Bakiyesinin Terkinine Dair Yasa
5	17.09.1943	4501 sayılı Varlık Vergisi Kanununa Ek Kanun
6	15.03.1944	4530 sayılı Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Yasa
7	05.06.1946	4920 sayılı Devlet Orman İşletmelerinin Bazı Vergilerden Muaf Tutulması Hakkında Kanun
8	21.05.1947	5050 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Artıklarının Silinmesi Hakkında Yasa
9	06.07.1948	5240 sayılı Götürü Olarak Alınan Nebati Yağ Muamele Vergileri Cezalarından Tahsil Edilemeyen Kısımın Alınmaması Hakkında Kanun
10	26.10.1960	113 sayılı Af Kanunu
11	28.02.1961	281 sayılı Bir Kısım Vergi Cezalarıyla Gecikme Zamlarının Tecil ve Tasfiyesine Dair Kanun
12	19.02.1963	202 sayılı 31/12/1960 Tarihli ve 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Hükümler Eklenmesi ve Bir Kısım Hükümlerinin Kaldırılması Hakkında Kanun
13	23.02.1963	218 sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun
14	13.06.1963	252 sayılı Spor Kulüplerince Oyunculara ve Karşı Kulüplere Şimdiye Kadar Ödenmiş Bulunan Transfer Ücretleriyle Teşvik Primlerinden Mütevellit Vergi Borçlarının Bir Defaya Mahsus Olmak Üzere Affı Hakkında Kanun
15	05.09.1963	325 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüslerinin 1960 ve Daha Önceki Yıllarına Ait Bir Kısım Vergi Borçlarının Tasfiyesi Hakkında Kanun
16	16.07.1965	691 sayılı Belediyelerin ve Belediyelere Bağlı Müessese ve İşletmelerin Bir Kısım Borçlarının Hazinece Terkin ve Tahkimi Hakkında Kanun
17	03.08.1966	780 sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun
18	29.07.1970	Emlak Vergisi Kanunu
19	15.05.1974	1803 sayılı Cumhuriyet’in 50. Yılı Nedeniyle Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun
20	20.03.1981	2431 sayılı Tahsilatın Hızlandırılması ve Beyan Dışı Kalmış Servet Unsurlarıyla Vesikasız Emtianın Beyanına İlişkin Kanun

21	27.10.1981	2546 sayılı 2431 sayılı Tahsilatın Hızlandırılması Hakkında Kanuna Bir Ek Madde Eklenmesine Dair Kanun
22	31.12.1981	2571 sayılı 2431 sayılı Tahsilatın Hızlandırılması Hakkında Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun
23	22.02.1983	2801 sayılı Bazı Kamu Alacaklarının Özel Uzlaşma Yolu İle Tahsili Hakkında Kanun
24	04.12.1985	3239 sayılı Torba Kanun
25	25.03.1987	3332 sayılı Sermaye Piyasasının Teşviki, Sermayenin Tabana Yaygınlaştırılması ve Ekonomiye Düzenlemede Alınacak Tedbirlere İlişkin Kanun
26	03.12.1988	Torba Kanun
27	14.06.1989	3571 sayılı Torba Kanun
28	23.12.1988	3512 sayılı 1989 Yılı Bütçe Kanunu
29	15.12.1990	3689 sayılı Torba Kanun
30	21.03.1992	3787 sayılı Bazı Kamu Alacaklarının Tahsilatının Hızlandırılması ve Matrah Artırımı Hakkında Kanun
31	04.05.1994	3986 sayılı Ekonomik Denge İçin Yeni Vergiler İhdası İle İlgili Kanun
32	20.11.1996	4213 sayılı Kıymetli Maden ve Ziyet Eşyası Beyanı Hakkında Kanun
33	22.07.1998	4369 sayılı Torba Kanun
34	28.12.2001	4731 sayılı 17.08.1999 ve 12.11.1999 Tarihlerinde Meydana Gelen Depremlerde Zarar Görenlerin Vergi Borçları ve Vergi Cezalarının Terkini Hakkında Kanun
35	03.04.2002	4751 sayılı Vergi Usul Kanunu, Emlak Vergisi Kanunu ve Harçlar Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun
36	12.06.2002	4761 sayılı Bazı Kanunlarsa Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
37	25.02.2003	4811 sayılı Vergi Barışı Kanunu
38	30.07.2003	4961 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
39	16.07.2004	5228 sayılı Bazı Kanunlarda ve 178 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
40	21.04.2005	5335 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
41	29.06.2006	5535 sayılı Bazı Kamu Alacaklarının Tahsil ve Terkinine İlişkin Kanun
42	20.02.2008	5736 sayılı Bazı Kamu Alacaklarının Uzlaşma Usulü İle Tahsili Hakkında Kanun
43	04.06.2008	5766 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanunda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
44	13.11.2008	5811 sayılı Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Kanun
45	18.12.2009	5838 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
46	13.02.2011	6111 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer bazı Kanun ve

		Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
47	29.05.2013	6486 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu
48	11.09.2014	6552 sayılı İş Kanunu İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması İle Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun
49	03.08.2016	6736 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun
50	27.05.2017	7020 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun
51	18.05.2018	7143 sayılı Vergi ve Diğer Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun
52	17.07.2019	7186 sayılı Gelir Vergisi Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
53	17.11.2020	7256 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun
54	09.06.2021	7326 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun
55	05.07.2022	7417 sayılı Devlet Memurları Kanunu İle Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

Kaynak: Habertürk, 2019; Tarhan, 2020; Köprü 2022.

Çizelgeden de görüldüğü gibi toplam Cumhuriyet Döneminde 55 adet vergi affı yapılmıştır. Mevcut hükümet döneminde çıkarılan af kanunlarının sayısı ise 19'dur. Bunlardan 10 tanesi son 10 yıllık dönemde uygulanmıştır.

Her ne kadar çıkarılan bu kanunlar arasında bir veya birkaç yıl var gibi gözükse de yapılan süre uzatımlarıyla aslında bu uygulamaların neredeyse devamlı bir uygulama haline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim 2020 yılında çıkarılan 7256 sayılı Kanun'un uygulama süresi çeşitli uzatmalardan sonra 30 Haziran 2022'de sona ermiştir (Köprü, 2022).

3.2. Uyuşmazlıkların İdari Aşamada Çözümüne Yönelik Düzenlemelerin Etkisi

Vergi hukukunda uyuşmazlıkların yargıya intikalini engelleyerek idare ile mükellef arasında çözebilmek amacıyla bazı idari aşamada çözüm yolları benimsenmiştir (Tosuner ve Arıkan, 2011: 69-70). Bunlar; uzlaşma, cezalarda indirim, pişmanlık ve ıslah ile vergi hatalarının düzeltilmesidir.

Bu düzenlemelerden özellikle uzlaşma ve cezalarda indirim müesseseleri vergi adaleti bakımından eleştirilmektedir.

Vergi hukukunda uzlaşma, vergi alacaklısı idare ile vergi mükellefi veya ceza muhatabının aralarında doğmuş ya da doğacak olan uyuşmazlıkları, karşılıklı ödünlerle gidermek konusunda anlaşmaları olarak tanımlanmaktadır (Yüce, 2013: 83).

Uzlaşma, hem mükellefin hem de idarenin kararların alınmasına etkin biçimde katıldığı karşılıklı bir pazarlık ve karar alma sürecidir. Bu süreçte idare mükellefin isteklerini de dikkate alarak kabul edilecek vergi ve ceza tutarını tayin etmektedir. Mükelleflerin bu tutarı kabul etmesiyle uyuşmazlık yargı merciine gitmeden çözümlenmiş olmaktadır. Ancak uzlaşma kurumu bazı açılardan eleştirilmektedir. Zira uzlaşma sonucunda uzlaşan mükellefler daha az vergi ve ceza ödemekte (Eroğlu ve Eftekin, 2015: 244), Kanun önünde her bakımdan aynı durumda bulunan iki mükelleften birinin uzlaşma yoluna giderek daha az miktarda vergi ödemesi Anayasada hüküm altına alınmış bulunan eşitlik ilkesine ters düşmekte (Tosuner ve Arıkan, 2011: 89) ve dolayısıyla vergi adaletine zarar vermektedir.

Uzlaşma kurumu aracılığıyla üzerinde uzlaşılan vergi ve cezaların bir kısmının ödenmemesinin adalet üzerindeki negatif etkisi eleştirilirken 2021 yılında çıkarılan 7338 sayılı Kanun ile yapılan düzenleme bu adaletsizliği adeta körükler niteliktedir. Zira söz konusu Kanun ile VUK'un "Vergi Ziyayı, Usulsüzlük ve Özel Usulsüzlük Cezalarında İndirme" başlıklı 376'ncı maddesinin 2'nci fıkrasında yapılan değişiklik neticesinde üzerinde uzlaşılan vergiyi veya vergi farkını vergi cezalarının %75'ini, kanunda belirtilen ödeme süreleri içinde ödeyen mükelleflerin üzerinde uzlaşılan cezalarından ayrıca %25 indirim yapılmaktadır.

Düzenleme öncesinde birbirinin tamamlayıcısı değil, alternatif olan cezalarda indirim ve uzlaşma müesseseleri (Yüce, 2013: 94) bu düzenleme ile kısmen de olsa birbirini tamamlar niteliğe bürünmüştür. Bu da bu düzenlemelerden faydalanmayanlar aleyhine vergi adaletine zarar vermektedir.

Vergi adaletini negatif etkileyen bir diğer düzenleme ise VUK'un "Vergi Ziyayı, Usulsüzlük ve Özel Usulsüzlük Cezalarında İndirme" başlıklı 376'ncı maddesinin 1'inci fıkrasında yapılan değişikliktir. İlgili madde vergi cezalarında yapılacak indirim oranlarını düzenlemektedir. Maddenin ilk hali vergi ziyayı cezasında birinci defada 1/2, sonrasında kesilenlerde 1/3 oranında, genel ve özel usulsüzlük cezalarında ise 1/3 oranında indirim öngörürken, önce 2018 yılında yapılan değişiklikle usulsüzlük cezalarındaki indirim oranı 1/2'ye yükseltilmiş, ardından 2019 yılında yapılan değişiklikle de vergi ziyayı cezasındaki oran da 1/2 olarak belirlenmiştir. Bu oranların yükseltilmesi zaten başlı başına adaletle zarar veren cezalarda indirim mekanizmasının olumsuz yönünü artırmıştır.

Son olarak yine 2021 yılında uzlaşma maddesinde yapılan düzenleme ile 5.000 (1.1.2022'den itibaren 6.800 ve altı) Türk lirasını aşmayan usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezaları için indirim oranının %50 artırımlı olarak uygulanacağı belirtilmiştir. Son yıllarda yapılan tüm bu düzenlemelerin vergi adaletini olumsuz etkilemektedir.

3.3. Vergi Sistemi İçinde Dolaylı Vergilerin Ağırlığı

Vergilemede adaletin sağlanabilmesi açısından mali gücün unsurlarına göre vergilendirme yapılması gerekmekte, bu bağlamda da dolaysız vergilerin, vergi gelirleri içerisindeki payının artırılması beklenmektedir (Kılıç, 2018: 401). Dolaylı vergiler anonim nitelikte olduklarından muhatapları önceden bilinmemektedir. Bu bağlamda vergi yüklenicisinin vergiye dayanma gücünün bulunup bulunmadığı göz önünde bulundurulmadan vergiye katlanmak zorunda kalması dolaylı vergilerin en önemli sakıncasını oluşturmaktadır (Akdoğan, 2011: 301). Gelir vergisi gibi dolaysız vergilerin artan oranlı tarifeye sahip olması, yükümlülerin şahsi durumlarını dikkate alması, en az geçim indirimi uygulamasına ve ayırma prensibine olanak sağlaması nedeniyle bu vergiler, adaleti tesis etmede daha işlevsel sonuçlar üretebilmektedir (Kılıç, 2018: 401).

Çizelge 2’de Türkiye Cumhuriyeti tarihinde dolaylı ve dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payları onar yıllık dönemler ve son üç yıl itibarıyla yer almaktadır.

Çizelge 2. Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payları (%)

Yıllar	Dolaylı Vergiler	Dolaysız Vergiler	Yıllar	Dolaylı Vergiler	Dolaysız Vergiler
1924	56,8	43,2	1985	52,3	47,7
1925	77,8	22,2	1995	57,5	42,5
1935	64,9	35,1	2005	69,4	30,6
1945	56,3	43,7	2015	68,5	31,5
1955	67,1	32,9	2020	66,2	33,8
1965	66,9	33,1	2021	64,1	35,9
1976*	52,5	47,5	2022**	66,9	33,1

* 1975 yılına ait veri bulunamadığından 1976 yılı verileri kullanılmıştır.

** 2022 yılı için hesaplamada tahmini vergi gelirleri kullanılmıştır.

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021: 67; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022a: 65; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022b. Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2022.

Çizelgeden de izlenebileceği üzere dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payının yüksekliği geçmişten günümüze kadar uzanan kronik bir sorundur. 1977 ila 1984 yılları arasında ilk kez dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı dolaylı vergileri aşmıştır. Daha sonra 1986 yılı ve 1989 ila 1992 yılları arasında dolaysız vergiler dolaylı vergilerden yüksekken 1993 yılından itibaren sürekli olarak dolaylı vergilerin ağırlıklı payı görülmektedir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2022).

3.4. Kayıt Dışı Ekonomi

Kayıt dışı ekonomi, belgeye hiç bağlanmamış ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin devletin bilgisi dışına taşınması olarak tanımlanmaktadır (Kıldış, 2000: 2). Bu anlamda kayıt dışı ekonomi, devletin düzenlemelerinden, vergilemeden ya da gözleminden tamamen veya kısmen gizlenen ekonomik faaliyetleri ve bu faaliyetlerden elde edilen gelirleri kapsamaktadır (Savaşan, 2011: 8).

Kayıt dışılığın en bilinen türleri; vergi kaçakçılığı, sigortasız çalıştırma, tefecilik, işportacılık, uyuşturucu ticareti gibi eylemlerle elde edilen kazançlardır (Eğilmez, 2022).

Kayıt dışı ekonomi ile vergi adaletsizliği esas itibarıyla birbirlerinin nedenini ve sonucunu oluşturan bir kısır döngü içerisinde bulunmaktadır (Kılıç, 2018: 408). Zira çalışıklarının karşılığını alamadıklarını gören iş görenlerin daha az çalışmasında olduğu gibi, vergi mükellefleri de vergi sisteminde algıladıkları adaletsizlikleri ‘düzeltme’ eğilimine girmektedir (Savaşan, 2011: 18-19). Kayıt dışılığın artmasının devlet açısından en önemli sorunu vergi gelirlerinde yaşanan kaybın artması olmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin kayıt dışı kalması, vergilerin hiç ödenmemesine veya eksik ödenmesine neden olmakta ve bunun sonucunda devletin vergi gelirleri azalmaktadır. Devletin bütçe açıklarının giderilmesi için özellikle dolaylı vergileri arttırması ise, vergi adaletsizliğini ve gelir dağılımı eşitsizliğini pekiştirerek, mükellefleri yeniden kayıt dışılığa yöneltmektedir (Kıldış ve Hayrullahoğlu). Sonuç olarak vergi yükünün adaletsiz dağılımı kayıt dışılığın hem nedenini hem de sonucunu oluşturmakta (Kılıç, 2018: 408), bu yolla vergi adaleti bozulmaktadır.

Her ne kadar kayıt dışılığın tam olarak tespiti güç olsa da, IMF tarafından yapılan ve 2000 ila 2016 yılları arasında bazı ülkelerdeki kayıt dışılığı tahminleyen çalışma yardımıyla sorunun büyüklüğünü anlamak mümkündür.

Çizelge 3. Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri (%)

	2000	2005	2010	2016		2000	2005	2010	2016
Almanya	15,7	17,8	17,3	16,7	İzlanda	15,9	16,7	16,1	16,2
Arnavutluk	27,8	29,2	28,3	28,3	Karadağ	36,8	39,0	40,2	38,2
Avusturya	9,3	10,0	9,8	9,6	Kıbrıs	28,6	29,9	31,1	30,4
Belçika	20,8	22,2	22,7	22,1	Kosova	37,8	38,6	37,4	38,8
Birleşik Krallık	12,3	13,4	12,6	12,9	Letonya	28,5	28,7	29,2	29,6
Bosna Hersek	34,1	33,9	35,8	34,4	Litvanya	33,7	34,6	36,9	35,3
Bulgaristan	36,9	37,2	39,7	37,8	Lüksemburg	9,4	9,7	10,0	9,7
Çek Cumhuriyeti	18,9	19,3	21,0	19,4	Macaristan	25,1	27,9	27,8	26,9
Danimarka	17,7	18,5	19,2	18,4	Makedonya	38,2	38,4	37,5	37,6
Estonya	33,1	35,2	35,4	34,6	Norveç	19,1	20,2	20,2	20,4
Finlandiya	18,1	20,7	20,8	20,0	Polonya	27,6	27,4	28,1	27,8
Fransa	14,3	17,8	15,6	15,0	Portekiz	23,3	25,2	25,7	24,5
Hırvatistan	33,4	35,4	36,6	35,0	Romanya	34,4	34,8	36,6	34,8
Hollanda	12,6	13,4	13,3	13,3	Sırbistan	33,0	34,4	35,5	34,5
İrlanda	14,3	16,2	16,4	15,8	Slovakya	19,2	19,9	21,3	19,5
İspanya	18,9	19,9	21,5	20,3	Slovenya	27,1	27,7	29,6	28,0
İsveç	17,9	19,9	18,6	18,8	Türkiye	29,5	28,9	29,4	29,6
İsviçre	9,2	10,3	10,4	10,2	Yunanistan	28,1	30,0	31,8	30,2
İtalya	25,6	28,2	28,8	27,3					

Kaynak: Kelmanson vd., 2019: 25-26.

Çizelgeye göre bu ülkeler arasında en düşük kayıt dışılık oranı Avusturya'dadır. Onu Lüksemburg ve İsviçre izlemektedir. En yüksek kayıt dışılık oranı ise Kosova'dadır. Onu sırasıyla; Karadağ, Bulgaristan, Makedonya, Litvanya, Hırvatistan, Romanya, Estonya, Sırbistan, Bosna Hersek, Kıbrıs, Yunanistan ve Litvanya ile birlikte Türkiye izlemektedir. Türkiye 2016 yılı için toplam 37 ülke içinde Litvanya ile birlikte en yüksek kayıt dışılığa sahip 13'üncü ülke konumundadır. Türkiye'de yüksek olan kayıt dışılık vergi adaletini de negatif yönde etkilemektedir.

4. SONUÇ

1982 Anayasasının “Vergi Ödevi” başlıklı 73'üncü maddesine göre “*Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır.*” Bu bakımdan vergi sisteminin adil olması önem taşımaktadır.

Her ne kadar genel kabul görmüş adalet algısı boyutları bulunmasa da ve mutlak adalet durumu söz konusu olmasa da, adil bir vergi sistemi yaratılması hem mükelleflerin haklarının korunması, hem de vergiye gönüllü uyumun artırılması bakımından önem taşımaktadır.

Bir vergi sisteminin adaletinin sağlanmasında adaletle etki eden çeşitli faktörler bulunmaktadır. Konuya Türk vergi sistemi açısından yaklaşıldığında başlıca dört unsurun vergi adaletine olumsuz etkisi bulunduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye’de özellikle son yıllarda çok sık çıkartılan vergi affı uygulamaları mükelleflerin af beklentilerini devamlı hale getirmekte ve vergiye gönüllü uyumlarını azaltmaktadır. Bunun neticesinde vergi adaleti vergi ödevlerini zamanında ve eksiksiz yerine getiren mükellefler aleyhine bozulmaktadır.

Türkiye’de vergi adaletini olumsuz etkileyen bir diğer faktör uyuşmazlıkların idari aşamada çözüm yollarıdır. Bu mekanizmaların varlığı başlı başına vergi adaleti bakımından düşünülmesi gerekirken son yıllarda yapılan düzenlemelerle bu yollara başvurma cazibesi artırılmıştır.

Bir diğer faktör ise toplam vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin ağırlığıdır. Mükelleflerin şahsi durumlarını göz önünde bulundurmayan ve tersine artan oranlı etkilere sahip olan dolaylı vergilerin dolaysız vergilere göre yüksekliği vergi sisteminin adaleti açısından büyük sorun oluşturmaktadır.

Son olarak kayıt dışılığın yüksekliği de vergi adaletsizliği ile birbirlerinin hem nedenini hem sonucunu oluşturan bir kısır döngüye yol açmakta, vergi sistemini adaletsiz bulan mükellef kayıt dışılığa yönelmektedir. Kayıt dışılığın yüksekliği ise idareyi adaletsiz ancak tahsili kolay dolaylı vergilere yöneltmekte ve adaletsizlik sorunu daha da büyümektedir.

Belirtilen tüm bu nedenlerle ilk olarak vergi aflarına başvurulmaması ve gelecek dönem için mükelleflerin bu beklentilerinin kırılması, uyuşmazlıkların idari aşamada çözüm yollarının her ne kadar yargının yükünün hafifletilmesi açısından önemli olsalar da cezaların caydırıcılığını yok edecek ve adeta vergi ödememeyi cazip hale getirecek şekilde çıkarılmaları, dolaysız vergilerin payının artırılması için servet üzerinden alınan vergilere ağırlık verilmesi ve kayıt dışı ekonomi ile etkin mücadele edilmesinin önem taşıdığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A., *Kamu Maliyesi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2011.
- Altay, A., *Kamu Maliyesi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015.
- Bakar, F., Gerçek, A. ve Mercimek, F., Vergilemede Adalet Normunun Çeşitli Ülke Anayasalarındaki Görünümü, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 5, 2, 2013.
- Bay, H. ve İnneci, A., Vergi Adaleti Açısından Türkiye’de Ücret Gelirlerinin Vergilendirilmesi, *International Journal of Public Finance*, 2, 2, 2017.
- Çağan, N., Demokratik Sosyal Hukuk Devletinde Vergilendirme, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 37, 1 - 4, 1980.
- Çetin, G., Vergi Aflarının Vergi Mükelleflerinin Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi, *Yönetim ve Ekonomi*, 14, 2, 2007.
- Eğilmez, Mahfi, “Gölge Ekonominin Büyüklüğü”, *Kendime Yazılar*, 09.08.2022, <https://www.mahfiegilmez.com/2022/08/golge-ekonominin-buyuklugu.html?m=1>, (Erişim Tarihi: 16.11.2022).
- Eroğlu, O. ve Eftekin, Ö. Ö., Vergi Planlaması Çerçevesinde Uzlaşma Kurumu, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11, 2, 2015.
- Gerçek A., Bakar, F., Mercimek, F., Çakır, E. U., ve Asa, S., Vergilemenin Anayasal Temellerinin Çeşitli Ülkeler Açısından Karşılaştırılması ve Türkiye İçin Çıkarımlar, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 63, 1, 2014.
- Gök, M., Biyan, Ö. ve Akar, S., Vergilemede Adalet İlkesinin Anayasal Temelleri ve Uygulamaya Yansımaları: Seçilmiş OECD Ülkeleri Açısından Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34, 1, 2013.
- Güran, M. C., Vergilemede Adalet ve Gelir Vergisi Uygulaması, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22, 2, 2004.
- Haber Türk, “Vergi için 1.5 Yıl Beklentisi”, 13.12.2019, <https://www.haberturk.com/vergi-affi-2546385-ekonomi> (Erişim Tarihi: 16.11.2022).
- Kargı, V. ve Yüksel, C., Türkiye’de Vergi Aflarının Vergi Adaleti ve Mükellefler Üzerine Etkileri, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 54, 2010.
- Kelmanson, Ben, Kirabaeva Koralai, Medina, Leandro, Mircheva, Miss Borislava ve Weiss, Jason, “Explaining the Shadow Economy in Europe: Size, Causes and Policy Options”, *IMF Working Papers*, 13.12.2019, <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/12/13/Explaining-the-Shadow-Economy-in-Europe-Size-Causes-and-Policy-Options-48821>, (Erişim Tarihi: 16.11.2022).
- Kıldış, Y., Kayıtdışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri,

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2, 2, Nisan-Haziran, 2000.

Kıldış, Y. ve Hayrullohoğlu, B., “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Boyutları”, *Prof. Dr. Fevzi Devrim’e Armağan*, (Ed. Kamil Tüĝen ve Asuman Altay), T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, İzmir, 2014.

Kılıç, Ö., Türkiye’de Vergi Adaleti, Akademik Bakış Dergisi, 66, Mart-Nisan, 2018.

Köprü, Fatih, “‘Varlık Barışı’ Bu Kez Vergili”, EY, 18.07.2022, https://www.ey.com/tr_tr/tax/varlik-barisi-bu-kez-vergili (Erişim Tarihi: 16.11.2022).

Özbudun, E., *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2017.

Pehlivan, O., *Kamu Maliyesi*, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2012.

Saĝbař, İ., *Vergi Teorisi*, Kalkan Matbaacılık, Ankara, 2013.

Savaşan, F. ve Odabaş, H., Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Nedenleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 5, 10, 2005.

Savaşan, F., Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışılıkla Mücadelenin Serencamı, Seta Analiz, 35, 2011.

Soĝukpınar, G., *Vergilemede Adalet Kavramının Sosyo-Ekonomik Analizi: Türkiye Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2009.

Tarhan, Nuray, “İktidarın 10’uncu Vergi Affı Kapıda”, Sözcü, 23.02.2020, <https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/iktidarin-10uncu-vergi-affi-kapida-5641092/> (Erişim Tarihi: 16.11.2022).

Taytak, M. Vergi Kültürünü Belirleyen Faktörler ve Mükelleflerin Demografik Özelliklerinin Vergi Kültürü Üzerindeki Etkisi, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5, 7, 2016.

Tekbaş, A., *Vergi Kanunlarının Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi: Türkiye Değerlendirmesi*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2009/396, Ankara, 2009.

Topal, M. H., Vergi Adaleti Algısı: Gelir Vergisi Mükellefleri Üzerine Bir Araştırma, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 2, 2016.

Tosuner, M. ve Arıkan, Z., *Türk Vergi Yargısı*, Kanyılmaz Matbaası, İzmir, 2011.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı, “Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Gerçekleşmeleri”, 2022, <https://www.hmb.gov.tr/bumko-butce-buyuklukleri-ve-butce-gerceklesmeleri>, (Erişim Tarihi: 11.09.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, “2021 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporu”, Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporları, 2021, <https://www.sbb.gov.tr/butce-merkezi-yonetim-butce-gerceklesmeleri-ve-beklentiler-raporlari/>, (Erişim Tarihi: 11.09.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, “2022 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporu”, Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporları, 2022a, <https://www.sbb.gov.tr/butce-merkezi-yonetim-butce-gerceklesmeleri-ve-beklentiler-raporlari/>, (Erişim Tarihi: 11.09.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, “2022 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu”, Merkezi Yönetim Bütçe Kanunları, 2022b, <https://www.sbb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-kanunlari/#1550658802053-28e1db68-a098>, (Erişim Tarihi: 11.09.2022).

Uluatam, Ö., *Kamu Maliyesi*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2012.

Yaraşır, S., Vergi Afları ve Türkiye’deki Vergi Aflarının Değerlendirilmesi, Vergi Dünyası, 379, Mart 2013.

Yatlı Soydan, B., *Vergi Adaleti Kuramında Soyuttan Somuta: Türk Anayasa Mahkeme Kararlarını Eşitlik, Özgürlük ve Sosyal Devlet Kavramaları İle Okumak*, XIII.Türkiye Maliye Eğitimi Sempozyumu Anayasal Mali Düzen, Bodrum, 1998.

Yereli, A. B. ve Ata, Y., Vergi Adaletine Ulaşma Yöntemleri Çerçevesinde Fayda İlkesinin Teorik Açıdan Değerlendirilmesi, Maliye Dergisi, 161, Temmuz-Aralık, 2011.

Yüce, M., *Vergi Yargılama Hukuku*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2013.

KGK TARAFINDAN YAYIMLANMIŞ HESAP PLANLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Dr. Öğr. Üyesi İsa KILIÇ ¹, Öğr. Gör. Dr. Ahmet ALATAŞ ²

¹ İskenderun Teknik Üniversitesi, İskenderun MYO, – ORCID ID:0000-0001-7406-2245

²Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Saruhanlı MYO, - ORCID ID: 0000-0002-7173-0639

ÖZET

Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) 2011 yılından bugüne gelinceye kadar birçok uluslararası muhasebe ve denetim standartlarının çevirisini yaparak ülkemizde yayımlamıştır. Bu görevi KGK kurulmadan önce de başka kurum ve kuruluşlar yerine getirmekteydi. KGK, uzunca bir süredir finansal raporlama standartlarına uygun yeni bir hesap planı üzerinde çalışmaktadır ve bu konuda da uzunca bir yol katedilmiştir. Hazırlanan hesap planı taslağı; akademisyenlerden, ilgili kamu kurum ve kuruluş uzmanlarından, bağımsız denetçilerden, meslek örgütleri temsilcilerinden ve özel sektör temsilcilerinden oluşan bir Çalışma Grubuyla 12/12/2018 tarihinde yapılan toplantılarının akabinde o dönemki son haliyle taslak bir hesap planı üzerinde mutabık kalınmıştır. Hazırlanan hesap planı taslağı, *Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı*, adıyla 25/12/2018 tarihinde yayımlanarak muhasebe ile ilgili tüm taraflardan (iş dünyası, bilim insanları, kamu kurum veya kuruluşları gibi) 01/03/2019 tarihine kadar özellikli bazı hususlarda ve tüm hesap planı taslağı hakkında görüş talep edilmiştir. Bu süre içerisinde toplanan görüşler üzerine KGK yeniden bir çalışma yaparak örnek hesap planı metni yayımlanmıştır. Bu çalışmada KGK tarafından yayımlanmış olan finansal raporlama standartlarına uygun hesap planı taslağında görüş talep edilen hususlar, taslak ve örnek hesap planı arasındaki farklar ile örnek hesap planı taslağında yapılan güncellemeler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, Hesap Planı Taslağı, Finansal Raporlama Standartları Hesap Planı,

1. GİRİŞ

Ülkemizde uygulanan tek düzen muhasebe sistemi, 3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu doğrultusunda hazırlanan Muhasebe Uygulamaları Genel Tebliği (MSGT)’ne göre yürütülmektedir. Bu kanun çıktığı ve uygulamaya başlandığı günlerde ülkemizde de uluslararası muhasebe sistemine geçiş ile ilgili hazırlıklarda 1990’lı yıllarda başlamıştı. 2011 yılına kadar belirli dönemlerde farklı

kurumlarca uluslararası finansal raporlama standartları ile ilgili çalışmalar yürütülmüş olsa da kamu Gözetimi alanında uluslararası gelişmelerin gereği olarak yeni Türk Ticaret Kanunu uyarınca öngörülen bağımsız denetim alanını düzenlemek üzere 660 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile 2 Kasım 2011 tarihinde kurulmuştur (www.kgk.gov.tr). Kurulun görevleri; Uluslararası Muhasebe Standartlarıyla uyumlu Türkiye Muhasebe Standartlarını (TMS) oluşturmak ve yayımlamak, Uluslararası Denetim Standartlarıyla uyumlu Türkiye Denetim Standartlarını (TDS) oluşturmak ve yayımlamak gibi görevleri bulunmaktadır. Birçok muhasebe, finansal raporlama ve denetim standardı yayımlayan Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) standartlarla uyumlu olarak önce taslak olarak daha sonra da örnek olarak iki hesap planı yayımlamıştır. Bu çalışmada da yayımlanmış olan taslak hesap planı ile örnek hesap planı arasındaki adı değişen, yeri değişen grubu değişen hesaplar belirtilmektedir.

2. KAMU GÖZETİMİ MUHASEBE VE DENETİM STANDARTLARI KURUMU

Türkiye’de kamu gözetimine duyulan ihtiyaç ABD ve AB’deki gelişmelere paralel olarak oluşmuş ancak, 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu ile birlikte zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle Türkiye Muhasebe Standartlarına göre finansal tablo hazırlanmasının ve bu finansal tabloların bağımsız denetimden geçirilmesinin zorunlu olmasını içeren hükümler kamu gözetiminin oluşma sürecini hızlandırmıştır. Türk Ticaret Kanunu’nun kabul edildiği yılın sonunda 02.11.2011 tarih 660 sayılı KHK ile Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) oluşturulmuş ve bağımsız denetim için kamu gözetimi getirilmiştir (Sağlar ve Yüce, 2015, s. 48). KGK, uluslararası standartlarla uyum sağlayan Türkiye Muhasebe Standartlarını ve Türkiye Denetim Standartlarını oluşturmak ve yayımlamak görev ve yetkisine sahiptir. Kurulun, muhasebe standartlarının uygulanmasına ilişkin ikincil düzenlemeleri yapmanın ve ihtiyaç duyulan kararları almanın yanında, kendi alanları ile ilgili düzenleme yetkisi bulunan kurum ve kuruluşların yapacakları düzenlemeler hakkında da onay verme yetkisi bulunmaktadır. Bağımsız denetim kuruluşlarının kuruluş şartlarını belirleme yetkisinin yanında KGK, bağımsız denetim kuruluşları ile bağımsız denetçilerin çalışma esaslarını belirleme konusunda da yetkili otoritedir (Alkan ve Türel, 2019, s.146-147).

3. KGK TARAFINDAN YAYIMLANMIŞ HESAP PLANLARI

İşletmelerin Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) / Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) ve Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standartları’na

(BOBİ FRS) göre finansal tablolarını hazırlayabilmeleri için mevcut tekdüzen hesap planı yetersiz kalmıştır. Bu sebeple, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) bu ihtiyacı gidermek için Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planı Taslağını yayımlamıştır (Karacan ve Albeni, 2021, s.1). TMS/TFRS’ler gerekse BOBİ FRS/KÜMİ FRS taslağı, mevcut hesap planına yeni hesap gruplarının ve hesapların eklenmesini, hesap açıklamalarının yeni ölçme değerlendirme ölçütlerine göre yapılmasını, gerçeğe uygun finansal tablo verilerine doğrudan muhasebe sisteminden ulaşılabilmesini gerekli kılmaktadır (Kablan, 2020, s. 103). KGK bu zamana kadar birisi *taslak* bir diğeri de *örnek* olmak üzere iki hesap planı yayımlamıştır. Bu hesap planlarından birincisi Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı (çalışmanın ilerleyen bölümlerinde “*taslak hesap planı*” olarak anılacaktır) *bilanço usulüne göre defter tutan teşebbüs ve işletmelerin finansal durumu ve faaliyet sonuçlarını sağlıklı ve güvenilir bir biçimde geçerli finansal raporlama çerçevesine göre izlemesini ve finansal tablolarını geçerli finansal raporlama çerçevesine uygun olarak hazırlamasını sağlayan bir muhasebe sistemi kurmasında esas alabilecekleri Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı oluşturmayı amacı* (www.kgk.gov.tr) ile duyurulmuş ve yaklaşık 3 ay boyunca tüm taraflardan görüş beyan edilmiştir. Taslak hesap planı hakkında ilgili taraflardan 01/03/2019 tarihine kadar toplanan görüşler KGK tarafından değerlendirilmiştir. Değerlendirilen görüşler doğrultusunda da KGK tarafından Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planı (çalışmanın ilerleyen bölümlerinde “*örnek hesap planı*” olarak anılacaktır) yayımlanmıştır.

KGK tarafından yayımlanan *taslak ve örnek hesap planları* arasındaki farklar Dönen Varlıklar, Duran Varlıklar, Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar, Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar ve Öz Kaynaklar olmak üzere 5 farklı tabloda karşılaştırmalı olarak yer almıştır.

Tablo 1. Dönen Varlık Hesaplarındaki Değişiklikler

Taslak Hesap Planı		Örnek Hesap Planı	
Hesap Kodu	Hesap İsmi	Hesap Kodu	Hesap İsmi
104	Kredi Kartıyla Yapılan Satışlardan Nakit Benzeri Niteliğindeki Alacaklar	104	Banka Mevduatı Limit Kullanımları (-)
120	Müşterilerden Alacaklar	120	Alıcılar
124	İlişkili Taraflardan Ticari Alacaklar	124	“Boş Bırakılmıştır”
125	Üye Aidatlarından Alacaklar	125	Diğer Ticari Alacaklar
132	Bağlı Ortaklıklardan, İştiraklerden ve Müşterek Girişimlerden (Anlaşmalardan) Alacaklar	132	Ortaklıklardan Alacaklar
175	Su Ürünleri ve Diğer Canlı Varlıklar	175	Su Canlıları ve Diğer Canlı Varlıklar
176	Canlı Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)	177	Canlı Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

Tablo 1'e göre; taslak ve örnek hesap planları içerisinde yer alan dönen varlık grupları karşılaştırıldığında 104, 120, 124, 125, 132, 175 ve 176 no'lu hesaplarda değişiklik yapılmıştır. Bu hesap kalemlerinde; 104, 120, 125, 132 ve 125 no'lu hesapların isimlerinde tamamen veya kısmen değişiklik yapıldığı, taslak planla yer alan 124 no'lu hesabın örnek hesap planında boş bırakıldığı, yine taslak hesap planında yer alan 176 no'lu hesabın da örnek hesap planında 177 no'lu hesaba taşındığı görülmektedir.

Tablo 2. Duran Varlık Hesaplarındaki Değişiklikler

Taslak Hesap Planı		Örnek Hesap Planı	
Hesap Kodu	Hesap İsmi	Hesap Kodu	Hesap İsmi
220	Müşterilerden Alacaklar	220	Alıcılar
224	İlişkili Taraflardan Ticari Alacaklar	224	"Boş Bırakılmıştır"
225	Üye Aidatlarından Alacaklar	225	Diğer Ticari Alacaklar
232	Bağlı Ortaklıklardan, İştiraklerden ve Müşterek Girişimlerden (Anlaşmalardan) Alacaklar	232	Ortaklıklardan Alacaklar
244	Şüpheli Alacaklar Karşılığı (-)	244	Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
256	Diğer Maddi Duran Varlıklar	256	Yapılmakta Olan Yatırımlar ve Diğer Maddi Duran Varlıklar
259	Yapılmakta Olan Maddi Duran Varlık Yatırımları ve Verilen Avanslar	259	Verilen Avanslar
275	Su Ürünleri ve Diğer Canlı Varlıklar	275	Su Canlıları ve Diğer Canlı Varlıklar
276	Canlı Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)	276	Yapılmakta Olan Canlı Varlık Yatırımları
277	Birikmiş Amortismanlar (-)	277	Canlı Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
278	Yapılmakta Olan Canlı Varlık Yatırımları	278	Birikmiş Amortismanlar (-)

Tablo 2'e göre; taslak ve örnek hesap planları içerisinde yer alan duran varlık grupları karşılaştırıldığında 220, 224, 225, 125, 232, 244, 256, 259, 275, 276, 277, ve 278 no'lu hesaplarda değişiklik yapılmıştır. Bu hesap kalemlerinde; 220, 225, 232, 244, 256, 259, ve 275 no'lu hesapların isimlerinde tamamen veya kısmen değişiklik yapıldığı, taslak planla yer alan 224 no'lu hesabın örnek hesap planında boş bırakıldığı, yine taslak hesap planında yer alan; 176 no'lu hesabın örnek hesap planında 277, 277 no'lu hesabın örnek hesap planında 278, 278 no'lu hesabın da örnek hesap planında 276 no'lu hesaba taşındığı görülmektedir.

Tablo 3. Kısa Vadeli Yabancı Kaynak Hesaplarındaki Değişiklikler

Taslak Hesap Planı		Örnek Hesap Planı	
Hesap Kodu	Hesap İsmi	Hesap Kodu	Hesap İsmi
304	Çıkarılmış Bonolar, Senetler ve Diğer Borçlanma Araçları	304	Çıkarılmış Kısa Vadeli Borçlanma Araçları

305	Çıkarılmış Tahvil ve Uzun Vadeli Borçlanma Araçlarının Anapara Taksit ve Faizleri	305	Çıkarılmış Uzun Vadeli Borçlanma Araçlarının Anapara Taksit ve Faizleri
323	“Boş Bırakılmıştır”	323	Kredi Kartıyla Yapılan Alımlardan Borçlar
324	İlişkili Taraflara Ticari Borçlar	324	“Boş Bırakılmıştır”
325	Faturası Beklenen Alımlardan Borçlar	325	Diğer Ticari Borçlar
326	Diğer Ticari Borçlar	326	İlişkili Taraflara Ticari Borçlar
332	Bağlı Ortaklıklara, İştiraklere ve Müşterek Girişimlere (Anlaşmalara) Borçlar	332	Ortaklıklara Borçlar
336	Diğer Çeşitli Borçlar	336	“Boş Bırakılmıştır”
376	Hizmetten Çekme, Restorasyon ve Benzeri Maliyetlere İlişkin Karşılıklar	376	İade Karşılıkları
377	Yeniden Yapılandırma Karşılıkları	377	Hizmetten Çekme, Restorasyon ve Benzeri Maliyetlere İlişkin Karşılıklar
378	Çevre Düzenleme Karşılıkları	378	Yeniden Yapılandırma Karşılıkları

Tablo 3’e göre; taslak ve örnek hesap planları içerisinde yer alan kısa vadeli yabancı kaynaklar karşılaştırıldığında 304, 305, 323, 324, 325, 326, 332, 336, 376, 377, ve 378 no’lu hesaplarda değişiklik yapılmıştır. Bu hesap kalemlerinde; 304, 305, 325, 326, 332, 336, ve 378 no’lu hesapların isimlerinde tamamen veya kısmen değişiklik yapıldığı, taslak planda yer alan 336 no’lu hesabın örnek hesap planında boş bırakıldığı, yine taslak hesap planında yer alan; 326 no’lu hesabın örnek hesap planında 325, 376 no’lu hesabın örnek hesap planında 377, 377 no’lu hesabın da örnek hesap planında 378 no’lu hesaba taşındığı görülmektedir.

Tablo 4. Uzun Vadeli Yabancı Kaynak Hesaplarındaki Değişiklikler

Taslak Hesap Planı		Örnek Hesap Planı	
Hesap Kodu	Hesap İsmi	Hesap Kodu	Hesap İsmi
423	“Boş Bırakılmıştır”	423	Kredi Kartıyla Yapılan Alımlardan Borçlar
424	İlişkili Taraflara Esas Faaliyetlerden Borçlar	424	“Boş Bırakılmıştır”
425	“Boş Bırakılmıştır”	425	Diğer Ticari Borçlar
426	Diğer Ticari Borçlar	426	İlişkili Taraflara Ticari Borçlar
432	Bağlı Ortaklıklara, İştiraklere ve Müşterek Girişimlere (Anlaşmalara) Borçlar	432	Ortaklıklara Borçlar
436	Diğer Çeşitli Borçlar	437	Diğer Çeşitli Borçlar
460	Gelecek Yıllarda Ödenecek Gelir Üzerinden Alınan Vergiler	460	Gelir Üzerinden Alınan Vergiler
465	Gelecek Yıllarda Ödenecek Sosyal Güvenlik Kesintileri	465	Ödenecek Sosyal Güvenlik Kesintileri

476	Hizmetten Çekme, Restorasyon ve Benzeri Maliyetlere İlişkin Karşılıklar	476	İade Karşılıkları
477	Yeniden Yapılandırma Karşılıkları	477	Hizmetten Çekme, Restorasyon ve Benzeri Maliyetlere İlişkin Karşılıklar
478	Çevre Düzenleme Karşılıkları	478	Yeniden Yapılandırma Karşılıkları

Tablo 4'e göre; taslak ve örnek hesap planları içerisinde yer alan uzun vadeli yabancı kaynaklar karşılaştırıldığında 423, 424, 425, 426, 432, 436, 460, 465, 476, 477, ve 478 no'lu hesaplarda değişiklik yapılmıştır. Bu hesap kalemlerinde; 424, 432, 460, 465 ve 478 no'lu hesapların isimlerinde tamamen veya kısmen değişiklik yapıldığı, yine taslak hesap planında yer alan; 426 no'lu hesabın örnek hesap planında 425, 476 no'lu hesabın örnek hesap planında 477, 477 no'lu hesabın da örnek hesap planında 478 no'lu hesaba taşındığı, taslak hesap planında 423, örnek hesap planında da 424 no'lu hesapların boş bırakıldığı görülmektedir.

Tablo 5. Özkaynak Hesaplarındaki Değişiklikler

Taslak Hesap Planı		Örnek Hesap Planı	
Hesap Kodu	Hesap İsmi	Hesap Kodu	Hesap İsmi
550	Özkaynak Araçlarına İlişkin Gerçeğe Uygun Değer Farkları	550	Özkaynak Araçlarına Yapılan Yatırımlardan Kaynaklanan Kazançlar (Kayıplar) (±)
554	Özkaynak Araçlarına Yapılan Yatırımlara İlişkin Finansal Riskten Korunma Kazançları (Kayıpları)	554	Kredi Riskindeki Değişikliğe Bağlı Olarak Finansal Yükümlülüğün Gerçeğe Uygun Değerinde Meydana Gelen Azalışlar (Artışlar) (±)
561	Nakit Akış Riskinden Korunma Kazançları (Kayıpları) (±)	561	Gerçeğe Uygun Değer Farkı Diğer Kapsamlı Gelire Yansıtılan Olarak Sınıflandırılan Borçlanma Araçlarından Kazançlar (Kayıplar) (±)
562	Yurtdışı İşletmedeki Net Yatırım Riskinden Korunma Kazançları (Kayıpları)	562	Nakit Akış Riskinden Korunma Kazançları (Kayıpları) (±)
563	Gerçeğe Uygun Değer Farkı Diğer Kapsamlı Gelire Yansıtılan Olarak Sınıflandırılan Finansal Yatırımlardan Kazançlar (Kayıplar)	563	Yurt Dışı İşletmedeki Net Yatırım Riskinden Korunma Kazançları (Kayıpları) (±)

Tablo 5'e göre; taslak ve örnek hesap planları içerisinde yer alan özkaynak grupları karşılaştırıldığında 550, 554, 561, 562 ve 563 no'lu hesaplarda değişiklik yapılmıştır. Bu hesap kalemlerinde; 550 ve 554 no'lu hesapların isimlerinde tamamen veya kısmen değişiklik yapıldığı, taslak planda yer alan; 561 no'lu hesabın örnek hesap planında 562, 562 no'lu hesabın örnek hesap planında 563, 563 no'lu hesabın da örnek hesap planında 561 no'lu hesaba taşındığı görülmektedir.

4. SONUÇ

Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) ülkemizde uygulanan muhasebe sistemini uluslararası muhasebe standartlarına uyumlu hale getirmek için faaliyet göstermek olup bu konu ile ilgili de birçok denetim, muhasebe ve finansal raporlama standardı yayımlamıştır. Kurumun son yıllarda üzerinde ağırlıklı olarak durduğu çalışmalardan birisi de Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'na uygun bir hesap planı hazırlamaktır. Bu kapsamda kurum, önce bir taslak hesap planı daha sonra da örnek bir hesap planı yayımlamıştır. Her iki hesap planının karşılaştırıldığı bu çalışmada 6, 7, 8 ve 9'lu hesap sınıflarında taslak ve örnek hesap planlarında bir değişiklik yapılmadığı ancak 1, 2, 3, 4, 5'li hesap sınıflarında çalışmada detaylıca belirtilen hesap kalemlerinin bazılarının adında güncellemeler yapıldığı, bazı hesapların kodlarının değiştirildiği bazı hesaplarında hem adının hem isminin değiştirildiği görülmektedir. Kurum tarafından örnek olarak değil de nihai halinin yayımlanıp tüm paydaşlara da önceden yürürlüğe gireceği tarihin belirtilmesi tüm tarafların önceden hazırlık yapmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Alkan, A., Türel, A., (2019). Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun Bağımsız Denetim Sistemi Üzerindeki Etkinliği. *Istanbul Management Journal*, 87: s.s.141–158.

Kablan, A., (2020). Hesap Planı Değişimi Üzerine Bir İnceleme: Tek Düzen Hesap Planı ve Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Taslak Hesap Planı Karşılaştırması. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2(2), s.s. 103-129

Karacan, S., Albeni, N., (2021). Mevcut Tekdüzen Hesap Planı ve Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu Tarafından Yayımlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planında Yer Alan Karşılık Hesaplarının Karşılaştırılması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, KOSBED*, 2022, 43, 1-25.

Sağlar, J., Yüce, D., (2015). Bağımsız Denetimde Kamu Gözetim Kurumunun Rolü ve Kurumdan Beklentilerin Tespitine Yönelik Bir Araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* .8(3) s.s. 45-57

https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/PDF%20linkleri/Tan%C4%B1t%C4%B1m/Kariyer_Uzman%C4%B1.pdf E.T.:16/11/2022

<https://www.kgk.gov.tr/ContentAssignmentDetail/2531/Finansal-Raporlama-Standartlar%C4%B1na-Uygun-Hesap-Plan%C4%B1-Taslag%CC%86%C4%B1>

E.T.:16/11/2022

BORSA İSTANBUL'DA FAALİYET GÖSTEREN DEMİR ÇELİK SEKTÖRÜNDEKİ İŞLETMELERİN LİKİDİTE ANALİZİ

Öğr. Gör. Dr. Ahmet ALATAŞ¹, Dr. Öğr. Üyesi İsa KILIÇ²

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Saruhanlı MYO, - ORCID ID: 0000-0002-7173-0639

² İskenderun Teknik Üniversitesi, İskenderun MYO, – ORCID ID:0000-0001-7406-2245

ÖZET

Borsa İstanbul (BİST) şirketleri içerisinde; imalat, inşaat ve bayındırlık, toptan ve perakende ticaret gibi birçok sektör ve bu sektörlerin de kendi içerisinde alt sektörleri bulunmaktadır. Borsa İstanbul sektörleri içerisinde endüstriyel kuruluşların büyük bir çoğunluğu imalat alt sektörleri içerisinde bulunmaktadır. İmalat alt sektörleri içerisinde yer alan ana metal sanayi alt sektöründe yer alan demir çelik işletmeleri bulunmaktadır. 23/10/2022 tarihi itibarıyla bu alt sektörde 23 şirket faaliyette bulunmaktadır. Demir çelik sektörü Covid-19 salgın döneminde dahi hiçbir zaman faaliyetlerine ara vermemiş olup üretime devam etmiştir. Ülkemizde demir çelik sektörüne olan ilgi giderek artmaktadır. Bu sektöre olan ilginin tüm taraflarca artması bu sektörde üretilen finansal bilgilere de ihtiyacı artırmaktadır. Finansal bilgi kullanıcıları bu sektörde faaliyet gösteren işletmelere herhangi bir yatırım yapacak veya bir kredi borçlanması yapacaklar ise o işletmelerin finansal tablolarındaki bilgilerden belirli finansal oranlar kullanarak o işletme hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmaktadırlar. İşletmelerin finansal verilerinden elde edilecek bilgilerde de en sık kullanılan analiz yöntemlerinden birisi oran analiz yöntemidir. Oran analizi, finansal tablolarda yer alan kalemlerin birbiri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve yorumlanması işlemine denir. Bu çalışmada imalat alt sektörü olan ana metal sanayi alanında faaliyet gösteren demir çelik işletmelerinin oran analiz yöntemlerinden olan likidite oranlarının hesaplanması ve yorumlanmasına çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Borsa İstanbul, Ana Metal Sanayi, Oran Analizi, Likidite Oranları

1. GİRİŞ

İşletmelerin temel amaçlarından biri olan varlığını sürdürme ve büyüme olgusu, gittikçe artan rekabet ortamında daha fazla öneme sahip olmaktadır. Gelişen teknolojiyle birlikte bilginin eş anlı olarak çok hızlı bir şekilde yayılması ve ülke ekonomilerinin birbirleriyle olan entegrasyonu, işletmelerin sadece yerel işletmelerle değil uluslararası boyuttaki işletmelerle de

rekabet etmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu rekabet ortamında ise kendi faaliyet alanındaki işlerde yüksek düzeyde verimli olan, performansı yüksek işletmelerin var olacağı bir gerçektir. İşletmelerin ortaya koyacağı performans sadece kendilerini değil, aynı zamanda işletmenin yatırımcıları ve ülke ekonomisi içinde büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'nin kalkınmasında önemli bir yer tutan sektörlerin başında ana metal sanayi sektörü ve sektörün yapı taşı olan demir-çelik firmaları gelmektedir. Bu sektör başta inşaat, kimya, enerji, otomotiv ve alt yapı yatırımları olmak üzere pek çok alana önemli girdiler sağlamaktadır. Sanayinin en büyük sektörleri arasında yer alan bu sektörün varlığını sürdürebilmesi ve rekabet gücünü arttırabilmesi finansal performansına bağlıdır. Bu bağlamda ana metal sanayi işletmelerinin Türkiye ekonomisi açısından stratejik bir konumda bulunması sektör performansının sürekli olarak değerlendirilmesini işlevsel kılmaktadır.

Bu çalışmada ana metal sanayi sektöründe Türkiye'de faaliyet gösteren ve İMKB'de işlem gören demir-çelik işletmelerin finansal performanslarının oran analizi yöntemlerinden likidite oranları ile belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda öncelikle ana metal sanayi sektörü, Türkiye'de ve Dünya'da demir çelik sektörü ve finansal analiz hakkında bilgi verilmiş, daha sonra oran analizi yönteminin likidite oranları analiz kapsamındaki işletmelere uygulanması sonucunda elde edilen veriler özetlenerek değerlendirilmiştir.

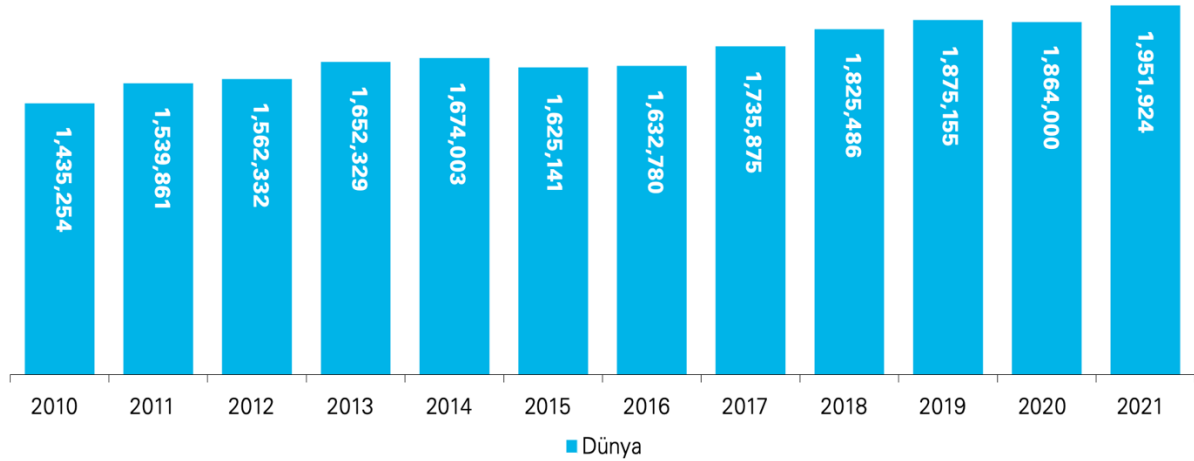
2. ANA METAL SANAYİ

Ana metal sanayi Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına göre imalat sanayi alt grubunda yer almakla birlikte, ilgili grup altında üçlü düzeyde 3 alt sektörden oluşmaktadır. Bu sektörler demir-çelik ana sanayi, demir-çelik dışındaki ana metal sanayi ve metal döküm sanayinden oluşmaktadır (Uygurtürk ve Korkmaz, 2012: 97). Demir çelik endüstrisi; genel olarak demir cevherlerinin arıtılmasından başlayarak, demir ve çeliğin çeşitli yöntemlerle üretimini ve sıcak-soğuk şekillendirme yöntemleriyle değişik işlemlerden geçirilerek istenilen kimyasal ve fiziksel özelliklere sahip mamuller üreten bir sektördür. Başta inşaat, otomotiv, beyaz eşya ve demiryolu olmak üzere sektörün tüm mamul eşya üretimine doğrudan katkısı bulunmaktadır. Dünya genelinde toplam ekonomik faaliyetlerin artması ve ülke ekonomilerindeki büyümenin bir yansıması olarak konuta olan ihtiyacın, otomobile olan talebin ve beyaz eşya olmak üzere diğer demir çelik ürünleri talebinin her geçen gün büyük bir hızla artması dünya toplam çelik üretimini de arttırmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2018: 2).

2.1. Dünya'da Demir Çelik Sektörü

Pandeminin gölgesinde geçen 2020 yılında özellikle yılın 2. ve 3. çeyreğinde tüm dünyada yaşanan tüketim temelli daralma küresel imalat sanayini ve beraberinde ham çelik üretimini olumsuz etkilemiştir. Şekil 1'de 2020 yılı küresel ham çelik üretimi bir önceki yıla

göre ton bazında yaklaşık %1 oranında düşüşle kapatmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin de içinde olduğu sadece 5 ülke (Çin, Vietnam, İran ve Rusya) üretimlerinde artış gösterebilmiştir. Diğer gelişmiş ülkeler önemli oranda düşüş yaşamıştır (KPMG, 2021:5). Küresel ham çelik üretimi 2021 yılında Çin'in üretimi azaltma ve kendi iç piyasasına odaklanma kararına rağmen %4.7 artış gösterirken, Çin'deki düşüş diğer büyük üreticiler tarafından sağlanan artışlarla dengelenmiştir (KPMG, 2022:13).

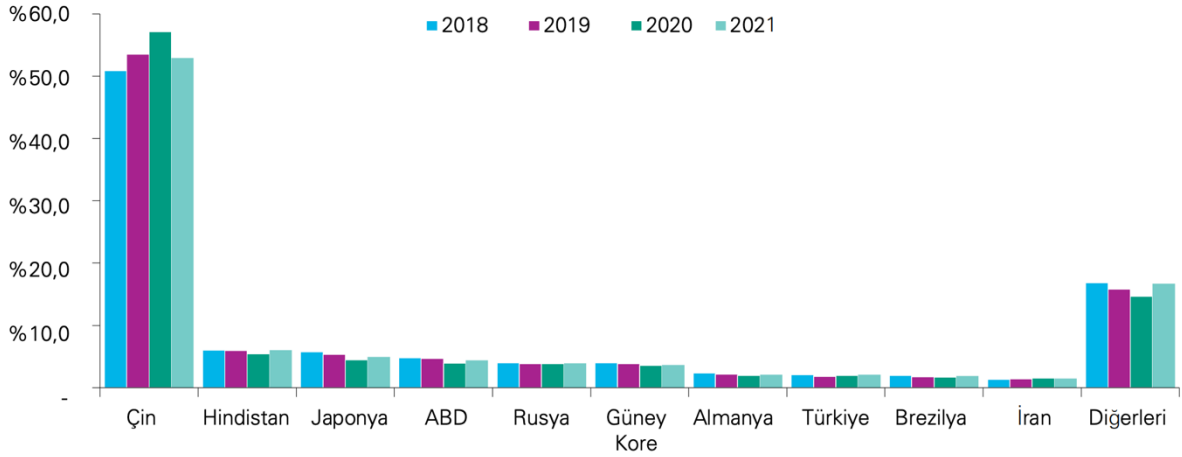

Şekil 4. Küresel Ham Çelik Üretimi (bin ton)

Kaynak: Worldsteel aktaran; KPMG, (2022). “Çelik Sektörüne Bakış” <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2022/08/celik-sektorel-bakis.pdf>

Dünya Çelik üretimi ve tüketiminde %50 üzeri paya sahip olan Çin pandeminin etkilerini 4-5 ay içinde kontrol altına alabilmiş ve büyük ölçüde normalleşmeyi başarmıştır. Salgına rağmen Çin de çelik üretimi ve tüketimi yatırımları artırmayı amaçlayan teşvikler sayesinde büyümeye devam etmiştir. Son çeyrekte özellikle iç tüketime ağırlık veren Çin'in üretimi %5.2 civarında büyümüştür. Böylelikle küresel çelik üretimindeki payını bir önceki yıla göre 3 baz puan arttırarak %56.5 çıkarmıştır.

En büyük çelik üretici Çin hariç bakıldığında ise dünyada çelik sektörü 2020 yılında yaklaşık %8 daraldığı gözlemlenmektedir. Bu dönem ABD'nin geçtiğimiz yıla göre üretimi %17 gerilerken, Almanya ise %10'dan fazla daralma yaşamıştır. AB genelinde ise düşüş %12'yi bulmuştur. Diğer büyük çelik üreticileri olan Hindistan ve Japonya da 2020 yılında sırasıyla %10 ve %16 civarında düşüş yaşamıştır (KPMG, 2021:6). Büyüyen üretimlere bakıldığında ise 2021 yılında Kovid-19'un küresel ekonomiye etkilerinin azalması ile dünyanın önemli çelik üreticilerinden Hindistan üretimini %17.8, Japonya %14.9 ve Güney Kore %5.2 arttırmıştır. Avrupa Birliği'nde ise ham çelik üretimi 2020 yılına göre %15.4 artışa geçmiştir. ABD'de artış %18.3, Rusya'da %6.1 olarak gerçekleşmiştir (KPMG, 2022:13).

Şekil 5. Dünya Çelik Üretimi Ülke Payları (%)

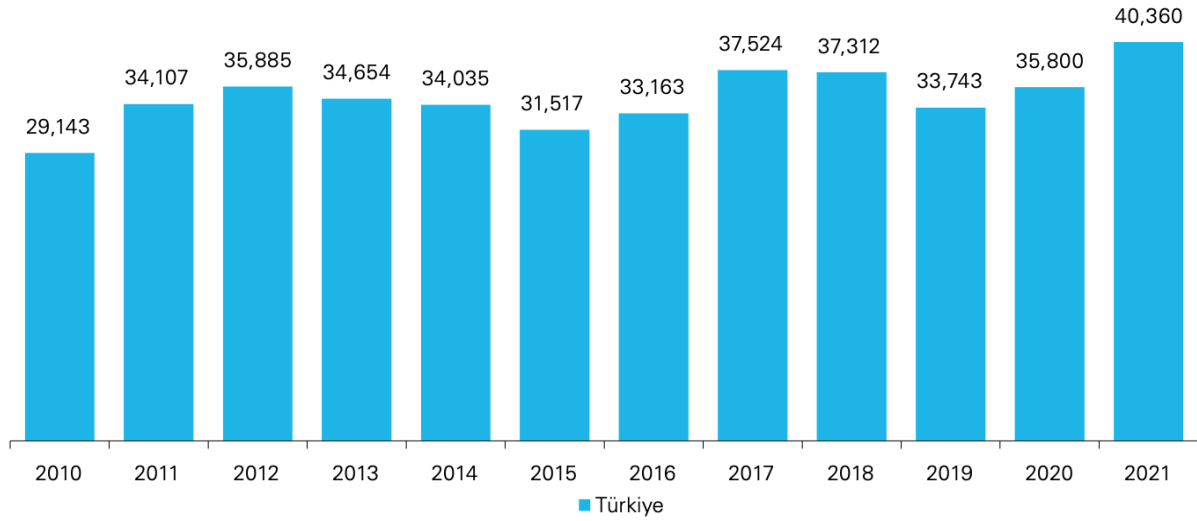
Kaynak: KPMG, 2022: 13

2.2. Türkiye’de Demir Çelik Sektörü

Türkiye’de demir-çelik sektöründe faaliyet gösteren 30 binden fazla işyerinde hali hazırda 49.000 kişiye doğrudan istihdam sağlanmaktadır. Demir-Çelik sektörünü Türkiye’nin en büyük 500 sanayi kuruluşu 2021 listesinde 75 şirket temsil etmektedir. Ülkemizde de sürdürülebilir, düşük karbonlu ve katma değerli üretim stratejisi kapsamında son yıllarda ARGE merkezi yatırımları yapılmaktadır. Son 7 yıl içerisinde, Demir Çelik sektörü başta olmak üzere ana metal endüstrisindeki ARGE merkezleri kurulmuş ve 2020 yılında sayıları 37’ye ulaşmıştır. Bu merkezler ile emisyonların azaltılmasının yanı sıra, istihdamın artırılması hedeflenmektedir. Ayrıca 2020 yılı itibari ile 11 adet sektörel tasarım merkezi mevcuttur.

Ülkemizde ham çelik üretimi Şekil 3’de 2020 yılında pandeminin imalat sanayi üzerine daraltıcı etkisi ve beraberinde dünyada özellikle de ana ihracat pazarlarımız olan AB ve ABD’de uygulanmakta olan koruma tedbirlerine rağmen %6 artış göstererek 35.8 milyon ton seviyesinde gerçekleşmiştir. Böylelikle Türkiye 2020 yılında Almanya’yı geride bırakarak dünyanın en büyük 7., Avrupa’nın da en büyük ham çelik üreticisi seviyesine yükselmiştir (KPMG, 2021:3). 2021 yılında dünya ticaretinde alınan korumacı önlemler, karbon salınımı azaltılması doğrultusunda ülkelerin aldığı kararlar ve uygulamalar ile ham madde ve enerji alanındaki kısıtlar çerçevesinde geçen belirsizliklerle dolu bir yıla rağmen Türkiye çelik sektörü başarılı bir yıl geçirmiştir. Ülkemizde ham çelik üretimi 2021 yılında geçtiğimiz yıla oranla yüzde 12.7 artarak 40.4 milyon ton seviyesine yükselmiştir. Bu sayede ülkemizde tüm zamanların en yüksek üretim miktarına ulaşılırken, Türkiye 2021 yılında da küresel ham çelik üretiminde 7’nci sıradaki yerini korumuştur. Türkiye’nin ihracat için ana pazarlarından olan AB ve ABD’nin ticarete koruma önlemleri doğrultusunda Türkiye’ye uyguladıkları kısıtlar,

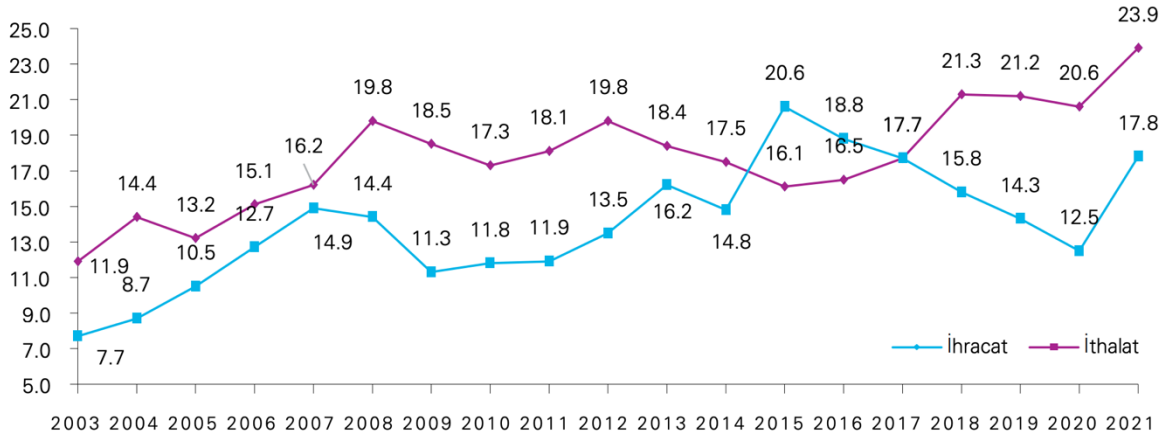
üreticilerimizi farklı pazar arayışlarına yöneltmiş ve ülkemiz Asya ve Uzak Doğu pazarındaki ihracat payını arttırmaya başlamıştır. 2021 yılında Çin'in çelik üretimini azaltma kararı da Asya ve uzak doğu pazarını Türkiye için rekabet edilebilir hale getirmiştir (KPMG, 2022:11).

Şekil 6. Türkiye Ham Çelik Üretimi (bin ton)

Kaynak: KPMG, 2022: 11

Türkiye 2020 yılında ihracatta, ham çelik üretimine benzer bir büyüme performansı yakalayamadı. Her ne kadar ABD ve AB de pazarlarındaki gerilemeyi büyük ölçüde yeni pazarlar ile kapatmış olsak da büyümek için yeterli olmadı. 2019 yılında 21 ml ton üzerinde ihracat gerçekleşirken 2020 yılında ihracatımız 20.6 ml tona gerilemiştir. AB ve ABD pazarlarındaki korumacı önlemler nedeniyle 2018 yılından itibaren Afrika ve Güney Amerika ülkeleri gibi yeni pazarlara yönelim başlamıştır. 2020 yılında ise Afrika ve Güney Amerika'da varlığımızı arttırırken, Uzak Doğu pazarında da yer edindik, uzun yıllardır satış yapamadığımız Çin'e ihracata başladık (KPMG, 2021:7). Türkiye 2021 yılında ihracatta da, ham çelik üretimine benzer bir büyüme performansı yakalamış ve rekor rakama ulaşmıştır. Çin'in, Uzak Doğu/Güney Asya pazarından çekilerek kendi iç pazarındaki talebi karşılamaya yönelmesi ile Türkiye'nin ilgili pazarlara yönelik ihracatında önemli artışlar yaşanmıştır. 2020 yılında Türkiye'nin genel ihracat sıralamasında 4. sırada yer alan çelik sektörü, 2021 yılındaki ihracat rakamı ile listede 3. sıraya yükselmiştir (KPMG, 2022:15).

Şekil 7. Türkiye Çelik İhracat ve İthalatı (milyon ton)

Kaynak: KPMG, 2021: 7-9

Türkiye büyük bir çelik üreticisi ve ihracatçısı olmasına rağmen aynı zamanda büyük bir ithalatçı konumundadır. Bunun nedeni ise çelik üretiminde gerekli hammaddeler olan demir cevheri, kömür ve hurdada yerli kaynaklarımız yeterli olmadığı için ithalata bağımlılığımızın yüksek olmasıdır. Türk Demir çelik sektörü hammadde olarak kullandığı demir cevherinin ve hurdanın %60-70'ini ve taşkömürünün ise tamamına yakınına ithalat yoluyla karşılamaktadır. Hammadde hariç ele alındığında ülkemiz çelik ticaretinde net ihracatçı konumdayken, yurtdışı ağırlıklı hurda, demir cevheri ve taş kömürü dikkate alındığında net ithalatçı konuma gelmektedir. Türkiye'de üretilen çeliğin %70 gibi büyük bir bölümü hammadde olarak hurda çelik kullanan elektrikli ark ocaklarında üretilmektedir. Hurdada yurtiçi kaynakları yeterli olmayan Türkiye ithalata odaklanmıştır ve dünya hurda çelik ithalatında birinci sırada yer almaktadır (KPMG, 2021:9).

Tablo 13. Türkiye Çelik Sektörü SWOT Analizi

Sektörün güçlü yönleri	Sektörün zayıf yönleri
• Büyük ihracat pazarlarına yakın coğrafi konumu • %100 özel sektör oyuncularından oluşan sektörün hızlı karar verme ve manevra kabiliyeti ile kriz durumlarında kendilerine yeni pazarlar bulabilme başarısı ve değişen pazar şartlarına göre pozisyon alabilmesi • Çeliği ana girdi olarak kullanan imalat sanayinin ve altyapı ile inşaat sektör faaliyetlerinin yoğun olması ve gelecek dönemlerde de büyüme beklentileri içermesi • Üretim tesislerimizin, özellikle son yıllara inşa edilen veya iyileştirilen tesislerin, yeni teknolojilere dayalı ve uluslararası standartlarla uyumlu olmasının verimlilik ve rekabet açısından pozitif etkisi • Son yıllarda verimliliğin arttırılması ve katma değerli ürünlerin üretimine ilişkin gerekli araştırma geliştirme ve kapasite iyileştirme çalışmalarına ağırlık verilmesi	• Hurda, demir cevheri ve taş kömürü gibi ana hammadde kaynaklarının yurtiçinde yetersizliği nedeni ile dışa bağımlılık oranının yüksek olması • Yüksek enerji gerektiren üretim süreçleri ve enerji maliyetlerinin yüksek olması • Sektörde küçük ölçekli üretici sayısının fazla olması ve bu oyuncuların fiyat rekabeti ve girdi maliyetleri karşısında zorlanması • Son yıllarda yapılan yassı çelik kapasite artışına rağmen, dünyadaki korumacılık durumu sonucunda açık pazar haline gelen ülkemizde mevcut kapasitenin yeterince değerlendirilememesi, • Düşük kaliteli ve dampingli ürün ithalatını engelleyici mekanizmaların yetersizliği
Fırsatlar	Tehditler
• Sektör oyuncularımızın yüksek ihracat kabiliyeti sayesinde küresel büyüme sonucunda artacak çelik talebini karşılayabilecek konumda ve kapasitede olması • Özellikle Çin'in büyüme trendine girip iç tüketime odaklandığı dönemlerde hem Çin pazarına hem de Çin'den boşalan Uzak Doğu ve Asya pazarına ihracat fırsatının oluşması • Rusya'nın 2021 yılında çelik ihracatına yapacağı %15 civarı vergi artışının Türkiye için ek Pazar fırsatı yaratması • Yurtiçinde çelik tüketiminin fazla olduğu inşaat sektörünün ve endüstriyel üretim sektörünün yüksek büyüme potansiyeline sahip olmasına • Dünyadaki eğilimin tersine ağırlıklı olarak hurdadan üretim yapan tesislerden oluşan sektörde karbondioksit emisyonlarının daha düşük seviyede kalması ve gelecekte oluşabilecek Avrupa Yeşil Mutabakatı gibi çevresel standartlarda daha düşük maliyetlerin oluşması	• ABD ve AB'nin başı çektiği korumacılık politikaları nedeni ile ana ihracat pazarlarının daralması, pandemi sonrası yaralarını sarmaya çalışacak ülkelerin korumacı tutumlarını sürdürme potansiyeli • Dünya'nın çelik üretim kapasitesinin yüksek olması ve daha ucuza üretilen çelik için Türkiye'nin cazip bir pazar konumunda olması • Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Serbest Ticaret anlaşmasına göre devletin çelik sektörüne destek verememesi ve Türkiye'nin taraf olduğu serbest ticaret anlaşmalarının ithalatı kolaylaştırması

Kaynak: KPMG, 2021: 18-19.

3. FİNANSAL ORANLAR İLE FİNANSAL TABLO ANALİZİ

Finansal oranlar, işletmelerin likidite, büyüme, karlılık gibi temel konularda güçlü ve zayıf taraflarının belirlenmesini sağlamaktadır (Hitchner, 2003:62). Finansal oranlar yardımıyla işletmelerin durumunu karşılaştırmak da mümkün olmaktadır. Bu karşılaştırma iki şekilde yapılmaktadır. Bunlardan ilki işletmeyi kendi içinde karşılaştırmak, ikincisi ise işletmeyi sektördeki kendine benzer bir başka işletme ile karşılaştırmaktır (Crowther, 2004: 46). İşletmenin performansını kendi içinde karşılaştırırken, işletmenin geçmiş yıllara ait oranları

kullanılmakta ve bunların yıllar itibariyle gösterdiği değişiklik dikkate alınmaktadır. Ayrıca bütçe hedeflerinin karşılanıp karşılanmadığına da bakılmaktadır. İşletmenin bir başka işletme ile performans karşılaştırması durumunda ise ilgili oranlar aynı zaman aralığında her iki işletme için hesaplanmaktadır. Dolayısıyla işletmelerin mali tablolarındaki aynı iki finansal verinin oran değerleri karşılaştırmaya konu olduğundan, işletmelerin performans karşılaştırması rahatlıkla yapılabilmektedir (Walton, 2000: 155). Finansal oranlar, geniş bir kullanıcı kitlesine sahiptir. Bu kullanıcı kitlesinin başında kreditorler, işletme yöneticileri, mevcut veya potansiyel ortaklar, finansal analistler ve akademik araştırmacılar gelmektedir (Osteryoung vd., 1992: 35).

3.1. Oran Yöntemi ile Analiz

Finansal tablolar analizinde kullanılan en yaygın yöntem oran yöntemi ile analizdir. Finansal tablolardaki kalemler arasındaki anlamlı ilişkiler, birbirinin yüzdesi veya birkaç katı olarak belirtilmektedir. 'Rasyo yöntemi ile analiz' biçiminde adlandırılan bu yöntemde, hesap veya hesap grupları arasındaki matematiksel ilişkiler kurulmak suretiyle, işletmenin; ekonomik veya mali yapısı ile karlılık, çalışma durumu hakkında bir yargıya ulaşılmaya çalışılmaktadır. Mali analiz tekniğinde, oran sözcüğü, finansal tablolar analiziyle ilgili çalışmalar bakımından, her biri aynı anlam taşıyan homojen değerler arasındaki oransal bağıntıları yansıtmaktadır. Önemli olan oranların, işletmenin amaçları ile bütünleştirilerek değerlendirilmesi ve yorumlanmasıdır.

Oranların işletme amacı ile bütünleştirilerek yorumlanmasında bazı kıstaslardan yararlanılması zorunludur. *Örneğin, işletme için hesaplanan oranları işletmenin geçmiş dönemlerinde hesaplanan oranlarla veya deneyler sonucunda bulunan genel kabul görmüş ölçülerle ya da işletmenin içinde bulunduğu endüstri kolu için geliştirilen oranlarla karşılaştırılması ve değerlendirmenin buna göre yapılması gerekir* (Akdoğan, 2001: 606).

Oran analizi yönteminde kullanılan oranlar Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 14. Oran Analizinde Kullanılan Oranlar

Likidite Oranları Cari Oran Likidite Oranı Nakit Oranı Mali Yapı Oranları Toplam Borçlar/Toplam Aktif Kısa Vadeli Borçlar/Toplam Borçlar Toplam Borç/Özkaynak Maddi Duran Varlık/Özkaynak Maddi Duran Varlık/Uzun Vadeli Yabancı Kay. Maddi Duran Varlık/Aktif Toplamı Dönen Varlık/Aktif Toplamı Faiz Karşılama Gücü(Net Dönem Karına Göre)	Faaliyet (Etkinlik) Oranları Alacak Devir Hızı Stok Devir Hızı ve Süresi Alacak Devir Hızı ve Süresi Faaliyet Döngüsü Nakit Döngüsü Aktif Devir Hızı Maddi Duran Varlık Devir Hızı Özkaynak Devir Hızı Top. Borçlar Devir Hızı ve Süresi Karlılık Oranları Brüt Kar Marjı Net Kar Marjı Faiz Giderleri/Net Satışlar SMM/Net Satışlar Özkaynak Karlılık Oranı Aktif Karlılık Oranı

Çalışmada uygulanan likidite oranları aşağıda özetlenmiştir;

Likidite oranları, bir işletmenin kısa süreli borçlarını ödeme yeteneğini gösterir. Bu oranlar, dönen varlıkların yani 1 yıldan kısa vadeli cari değerlerin, kısa süreli borçlara yani 1 yıldan kısa vadeli yükümlülüklerle bölünmesi sonucu bulunur. İşletmenin ödeme gücünün analizinde genel olarak üç orandan yararlanılmaktadır. Bu oranlar cari oran, likidite oranı ve nakit orandır (Berk, 2002:35).

Cari Oran: Bu oran, bilanço da yer alan dönen varlıkların kısa süreli borçlara oranlanması sonucu hesaplanır.

$$C. O = \frac{\text{Dönen Varlıklar}}{\text{Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar}}$$

Bu oran aynı zamanda çalışma sermayesine ilişkin bilgi verir. Çalışma sermayesi dönen varlıklar ile kısa süreli borçlar arasındaki farkı göstermektedir. Bu durumda cari oranın 1 olması, net çalışma sermayesinin 0 olduğunu, oranın 1'den küçük olması ise çalışma sermayesi açığını ifade eder (Berk, 2002: 35).

Likidite Oranı: Asit test oranı da denilen likidite oranı, hazır değerler, menkul değerler ve kısa vadeli alacakların toplamının kısa vadeli yabancı kaynaklara oranıdır.

$$L. O. = \frac{\text{Dönen Varlıklar} - (\text{stoklar} + \text{gelecek aylara ait gider} + \text{diğer dönen varlıklar})}{\text{Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar}}$$

Likidite oranı değerlendirilirken firmanın alacak devir hızına, kısa vadeli borçların dağılımına, iş riskine, satışlarına bakılmalıdır. Alacak devir hızı yüksek, satışları düzenli ve kısa

vadeli borçları yıl içinde dengeli bir şekilde dağılmış firmalar da likidite oranının 1 civarında olması yeterli olarak kabul edilebilir. Likidite oranının 1 civarında olması, firmanın likiditesi yüksek değerlerini paraya çevirdiğinde kısa vadeli borçlarını ödeme gücü olduğunu gösterir. Türkiye'de imalat sanayi genelinde ortalama olarak likidite oranının %70-80 dolayında olduğu gözlenmektedir. Likidite oranının söz konusu oranların altına inmesi firmaların vadeleri geldiğinde borçlarını ödemede zorluğa düşebileceğini göstermektedir.

Nakit Oran: Para ve paraya kolayca çevrilebilen (likit) menkul kıymetlerin kısa vadeli yabancı kaynaklara bölünmesi sonucu hesaplanmaktadır. İşletmenin elindeki stokları paraya çevirememesi ve alacaklarını tahsil edememesi durumundaki borç ödeme yeteneğini gösterir.

$$N. O. = \frac{\text{Hazır Değerler} + \text{Menkul Kıymetler}}{\text{Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar}}$$

Batılı ülkelerde 0,2 olması koşulu aranmaktadır. Ancak bu oranda alacaklar ve stokların niteliği önem kazanmaktadır (Berk, 2022: 37).

4. DEMİR ÇELİK SEKTÖRÜNDEKİ İŞLETMELERİN LİKİDİTE ANALİZİ

Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren demir çelik işletmelerin likidite analizi çalışması kapsamında yer alan şirketlerin isimleri ve borsa kodları aşağıdaki Tablo 3'de yer almaktadır. Şirketlerin sayısı 13 adettir. Bu şirketler sadece demir çelik üretimini gerçekleştirmektedir.

Tablo 15. Borsada İşlem Görüp Demir Çelik Üretimi Yapan İşletmeler

Sıra	Şirket Borsa Kodu	Şirket İsmi
1	AYES	Ayes Çelik Hasır ve Çit Sanayi A.Ş.
2	BURCE	Burçelik Bursa Çelik Döküm Sanayi A.Ş.
3	CELHA	Çelik Halat ve Tel Sanayi A.Ş.
4	CEMAS	Çemaş Döküm Sanayi A.Ş.
5	CEMTS	Çemtaş Çelik Makina Sanayi ve Ticaret A.Ş.
6	DMSAS	Demisaş Döküm Emaye Mamulleri Sanayi A.Ş.
7	EREGL	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.
8	ISDMR	İskenderun Demir ve Çelik A.Ş.
9	IZMDC	İzmir Demir Çelik Sanayi A.Ş.
10	KRDMA	Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş. Class A
11	KRDMB	Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş. Class B
12	KRDMD	Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş. Class D
13	YKSLN	Yükselen Çelik A.Ş.

Tablo 16. Borsa İstanbul'da İşlem Gören Demir – Çelik ve Ana Metal Sanayi Firmalarının Cari Oranları

CARİ ORANLAR											
Yıllar	AYES	BURCE	CELHA	CEMAS	CEMTS	DMSAS	EREGL	ISDMR	IZMDC	KRDMA	Borsa İstanbul'da İşlem Gören Ana Metal Sanayi Ortalama Cari Oranlar
2021	1,23	0,94	0,97	9,00	4,80	1,36	2,80	3,03	0,69	1,29	1,74
2020	1,67	1,02	0,83	2,87	5,57	1,72	3,02	4,60	0,43	1,02	1,97
2019	1,21	0,85	0,85	1,11	7,80	1,76	2,55	3,32	0,47	1,06	1,49
2018	1,35	0,92	0,99	1,48	1,48	1,60	2,85	3,36	0,58	1,38	1,44
2017	1,45	1,08	1,09	1,06	1,06	1,17	2,69	2,62	0,66	0,97	1,40

Cari oran, bir işletmenin ilgili hesap dönemi içerisinde finansal gücünü kabaca ölçen bir orandır. Cari oranın gelişmiş ülkelerde 2, gelişmekte olan ülkelerde de 1,5 düzeyinde olması literatürde kabul görmektedir. Bu oranın aşırı yüksek veya düşük olmasının da ilgili işletmelere olumsuz yansımaları vardır. Araştırmaya konu olan işletmelerin cari oranlarına baktığımızda; 2017 yılında en düşük 0,66 ile KRDMA, en yüksek ise 2,69 ile EREGL, 2018 yılında en düşük 0,58 ile IZDMC, en yüksek ise 2,85 ile EREGL, 2019 yılında en düşük 0,47 ile IZDMC en yüksek ise 7,80 ile CEMTS, 2020 yılında en düşük 0,43 ile IZDMC en yüksek ise 5,57 ile CEMTS, 2021 yılında en düşük 0,69 ile IZDMC en yüksek ise 4,80 ile CEMTS'e ait oranlardır.

Bazı işletmelerin beklenenin çok çok üzerinde oranlarının olduğu, ana metal sanayi ortalama oranların çok üzerinde yer aldıkları, bazı işletmelerinde gelişmekte olan ülkelere ait standart oranların da çok çok altında kalmışlardır. Demir çelik sektöründe yer alan işletmelerin ortalamaları literatürde kabul gören aralıklardan ayrırsa da ana metal sanayi ortalamalarının literatürde kabul gören oranlarda örtüştüğü görülmektedir.

Tablo 17. Borsa İstanbul'da İşlem Gören Demir – Çelik ve Ana Metal Sanayi Firmalarının Likidite Oranları

LİKİDİTE ORANLAR											
Yıllar	AYES	BURCE	CELHA	CEMAS	CEMTS	DMSAS	EREGL	ISDMR	IZMDC	KRDMA	Borsa İstanbul'da İşlem Gören Ana Metal Sanayi Ortalama Likidite Oranlar
2021	0,39	0,49	0,52	8,10	2,15	0,92	1,48	1,36	0,38	0,75	0,90
2020	0,60	0,54	0,44	2,36	2,92	1,26	1,85	2,93	0,13	0,57	1,19
2019	0,68	0,37	0,49	0,95	4,96	1,21	1,49	1,92	0,19	0,43	0,87
2018	0,96	0,40	0,57	1,29	1,29	1,17	1,72	2,05	0,21	0,55	0,93
2017	0,92	0,53	0,71	0,87	0,87	0,87	1,76	1,72	0,27	0,62	0,81

Likidite oran, bir işletmenin ilgili hesap dönemi içerisinde finansal gücünü cari orana göre daha hassas bir şekilde ölçen bir orandır. Likidite oranının 1,0 düzeyinde olması literatürde

kabul görmektedir. Bu oranın aşırı yüksek veya düşük olmasının da ilgili işletmelere olumsuz yansımaları vardır. Araştırmaya konu olan işletmelerin likidite oranlarına baktığımızda; 2017 yılında en düşük 0,27 ile IZDMC, en yüksek ise 1,76 ile EREGL, 2018 yılında en düşük 0,21 ile IZDMC, en yüksek ise 2,05 ile ISDMR, 2019 yılında en düşük 0,19 ile IZDMC en yüksek ise 4,96 ile CEMTS, 2020 yılında en düşük 0,13 ile IZDMC en yüksek ise 2,92 ile CEMTS, 2021 yılında en düşük 0,39 ile AYES en yüksek ise 8,10 ile CEMAS'e ait oranlardır.

Tablo 18. Borsa İstanbul'da İşlem Gören Demir – Çelik ve Ana Metal Sanayi Firmalarının Nakit Oranları

NAKİT ORANLAR											Borsa İstanbul'da İşlem Gören Ana Metal Sanayi Ortalama Nakit Oranlar
Yıllar	AYES	BURCE	CELHA	CEMAS	CEMTS	DMSAS	EREGL	ISDMR	IZMDC	KRDMA	
2021	0,13	0,07	0,15	6,33	0,81	0,12	0,99	1,03	0,32	0,56	0,34
2020	0,31	0,22	0,05	1,07	1,15	0,45	1,44	0,01	0,08	0,30	0,37
2019	0,23	0,07	0,09	0,01	3,66	0,36	1,13	0,02	0,11	0,08	0,23
2018	0,11	0,04	0,02	0,01	0,01	0,38	1,11	0,02	0,05	0,13	0,15
2017	0,03	0,11	0,11	0,03	0,03	0,17	1,27	0,01	0,11	0,35	0,16

Likidite oranları içerisinde en hassa olan orandır. Bu oranın literatürde 0,20 civarında olması kabul edilmektedir. Araştırmaya konu olan işletmelerin nakit oranlarına baktığımızda; 2017 yılında en düşük 0,01 ile ISDMR, en yüksek ise 1,27 ile EREGL, 2018 yılında en düşük 0,01 ile CEMAS ve CEMTS, en yüksek ise 1,11 ile EREGL, 2019 yılında en düşük 0,01 ile CEMAS en yüksek ise 3,66 ile CEMTS, 2020 yılında en düşük 0,01 ile ISDMR en yüksek ise 1,44 ile EREGL, 2021 yılında en düşük 0,07 ile BURCE en yüksek ise 6,33 ile CEMAS'e ait oranlardır.

5. SONUÇ

Türkiye'nin kalkınmasında önemli bir yer tutan sektörlerin başında ana metal sanayi sektörü ve sektörün yapı taşı olan demir-çelik firmaları gelmektedir. Bu sektör başta inşaat, kimya, enerji, otomotiv ve alt yapı yatırımları olmak üzere pek çok alana önemli girdiler sağlamaktadır. 2021 yılında dünya ticaretinde alınan korumacı önlemler, karbon salınımı azaltılması doğrultusunda ülkelerin aldığı kararlar ve uygulamalar ile ham madde ve enerji alanındaki kısıtlar çerçevesinde geçen belirsizliklerle dolu bir yıla rağmen Türkiye çelik sektörü başarılı bir yıl geçirmiştir. Ülkemizde ham çelik üretimi 2021 yılında geçtiğimiz yıla oranla yüzde 12,7 artarak 40,4 milyon ton seviyesine yükselmiştir. Çalışmada imalat alt sektörü olan ana metal sanayi alanında faaliyet gösteren demir çelik işletmelerinin oran analiz yöntemlerinden olan likidite oranlarının hesaplanmış ve yorumlanmıştır. Yapılan analiz sonucunda bazı işletmelerin likidite oranlarının beklenenin çok çok üzerinde oranlarının olduğu, ana metal sanayi ortalama oranların çok üzerinde yer aldıkları, bazı işletmelerinde gelişmekte olan ülkelere ait standart

oranların da çok çok altında kalmışlardır. Demir çelik sektöründe yer alan işletmelerin ortalamaları literatürde kabul gören aralıklardan ayrılsa da ana metal sanayi ortalamalarının literatürde kabul gören oranlarda örtüştüğü görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan Nalân, Tenker Nejat, Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri, Gazi Kitabevi, Mart 2001.
- Berk Niyazi, Finansal Yönetim, Türkmen Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul, 2002.
- Crowther, D. (2004), Managing Finance: A Socially Responsible Approach, Burlington: Elsevier Butterworth-Heinemann.
- Hitchner, J. R. (2003), Financial Valuation Applications and Models, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- KPMG, (2021). “ KPMG Perspektifinden Demir Çelik Sektörüne Bakış” <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2021/07/kpmg-perspektifinden-demir-celik-sektorene-bakis-2021.pdf>, (Erişim: 10.11.2022).
- KPMG, (2022). “Çelik Sektörüne Bakış” <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2022/08/celik-sektorel-bakis.pdf>, (Erişim: 10.11.2022).
- Osteryoung, J., R. L. Constand ve D. Nast (1992), “Financial Ratios in Large Public and Small Private Firms”, Journal of Small Business Management, 30(3), ss.35-46.
- Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü Maden, Metal ve Orman Ürünleri Dairesi (2018), “Demir-Çelik, Demir-Çelikten Eşya Sektör Raporu”, https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Demi_Celik_Demir_Celikten_Esya.pdf, (Erişim: 10.11.2022).
- Uygurtürk, H. ve Korkmaz, T. (2012). “Finansal Performansın TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ile Belirlenmesi: Ana Metal Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), ss. 95-115.
- Walton, P. (2000), Financial Statement Analysis: An International Perspective, Cornwall: Thomson Learning,

FÜTÜRİZM SANAT AKIMINDA KRONOFOTOGRAFİK YAKLAŞIMLAR**Doç. Dr. Derya ŞAHİN**

İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi, ORCID: 0000-0002-6814-898X

ÖZET

Makineyi, teknolojiyi, hareketi, hızı, enerjiyi ve dinamizmi yücelterek, geçmiş, müzeleri, sanat kurumlarını reddeden ve “yeni sanat” önermesinde bulunan Fütürizm; formları analiz etmiş, tekniği hareketli görüntüyü elde edebilmek için kullanmıştır. Hızın üstünlüğünü ilan eden fütüristler, özellikle kent hayatının, baş döndürücü teknolojik gelişmelerinin yarattığı saldırgan insanın, değişen dinamik, enerjik ve vahşi karakteri üzerinde durmuşlardır. Fütürizmi “gelecek” olarak nitelendiren fütüristler, modern makine çağını ve kent hayatını çalışmalarında yakalayabilmeleri ya da yansıtabilmeleri için fotoğraf tekniğini de kullanmışlardır. Fütürizm, resimlerinde fotoğrafın sanata getirdiği yenilenme biçimlerinden etkilenerek, hem de fotoğrafı teknik olarak da kullanarak yeni anlatım biçimlerinden yararlanmış, bu anlamda fotoğraf onlar için yardımcı bir malzeme görevi üstlenmiştir. Fütüristler, kronofotografi ile de ilgilenmişlerdir. Aynı kare içinde hareket halindeki nesnenin birçok konumunun üst üste yer alması esasına dayanan kronofotografi; zaman ve uzam içindeki hareketin akış evrelerini eşzamanlı bir görüntüye dönüştürür. Bu yöntem, nesnenin hareket anındaki devinimlerini, hızını ortaya koyması sebebiyle hareketin kendisini, hareket eden objelerden daha önemli bulan fütüristleri de etkilemiştir. Bu araştırmada Fütürizm sanat akımının kronofotografi yöntemini ne şekilde kullandıkları, sanatçıların eserleri üzerinden incelenmiştir. Özellikle resmin içinde geçmiş ve geleceği aynı anda göstermeyi amaçlayan Giacomo Balla ve Umberto Boccioni’nin eserleri ele alınmıştır. Araştırma sonucunda; eş zamanlılık kavramını fotografik tekniklerle keşfeden bilim adamı Étienne-Jules Marey’in *kronofotoğraflar* olarak adlandırdığı ilk çalışmalarının pek çok sanatçıyı etkilediği görülmüştür. Hızı ve dinamizmi konu edinen Fütürist sanatçılar için de kronofotografi yönteminin önemli bir kaynak oluşturduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fütürizm, fotoğraf, kronofotografi.**CHRONOPHOTOGRAPHIC APPROACHES IN THE FUTURISM ART CURRENT****Summary**

Futurism, which rejects the past, museums, art institutions and proposes “new art” by glorifying machinery, technology, movement, speed, energy and dynamism; analyzed the forms and used the technique to obtain the moving image. Announcing the superiority of speed, futurists focused on the changing dynamic, energetic and wild character of the aggressive human being

created by the dizzying technological developments of urban life. Futurists, who describe futurism as the "future", also used photography technique to capture or reflect the modern machine age and urban life in their works. Futurism, influenced by the renewal forms that photography brought to art, and also using photography technically, benefited from new forms of expression, and in this sense, photography undertook the role of an auxiliary material for them. Futurists were also interested in chronophotography. Chronophotography, which is based on the overlapping of many positions of the moving object in the same frame; transforms the flow phases of movement in time and space into a simultaneous image. This method has also influenced futurists, who find the movement itself more important than the moving objects, as it reveals the motion and speed of the object at the time of movement. In this research, how the Futurism art movement used the chronophotography method was examined through the works of the artists. In particular, the works of Giacomo Balla and Umberto Baccioni, which aim to show the past and the future at the same time, are discussed. As a result of the research; It was seen that the first works of scientist Étienne-Jules Marey, who discovered the concept of simultaneity with photographic techniques, which he called chronographs, influenced many artists. It has been understood that the chronophotography method is an important resource for Futurist artists who focus on speed and dynamism.

Keywords: Futurism, photography, chronophotography.

GİRİŞ

Fütürizm Manifestosu"yla 20. yüzyılın başlıca akımlarından biri olan Fütürizm'in resmen hayata geçirilmesine öncülük eden isim, İtalyan şair Filippo Tommaso Marinetti'dir. Marinetti'nin manifestosu, bir tür çağrıdır. İtalya'yı geçmişin tüm 'kangrenli' hücrelerinden kurtarmaktan söz eden şair, vatanseverlikten ve militarizmden de dem vurarak, genç İtalyan sanatçılarını işbirliğine çağırmaktadır: "Hadi, kalkın ayağa!.." (Antmen, 2008:65).

Makineyi, teknolojiyi, hareketi, hızı, enerjiyi ve dinamizmi yücelterek, geçmiş, müzeleri, sanat kurumlarını reddeden ve "yeni sanat" önermesinde bulunan Fütürizm; formları analiz etmiş, tekniği hareketli görüntüyü elde edebilmek için kullanmıştır. Hızın üstünlüğünü ilan eden fütüristler, özellikle kent hayatının, baş döndürücü teknolojik gelişimlerinin yarattığı saldırgan insanın, değişen dinamik, enerjik ve vahşi karakteri üzerinde durmuşlardır. Fütürist Hareketin en belirgin sonuçları [görsel sanatlar](#) ve [şiirde](#) görülmüştür.

Fütürizmi "gelecek" olarak nitelendiren sanatçılar, modern makine çağını ve kent hayatını çalışmalarında yakalayabilmeleri ya da yansıtabilmeleri için fotoğraf tekniğini de kullanmışlardır. Fütürizm, resimlerinde hem fotoğrafın sanata getirdiği yenilenme

biçimlerinden etkilenecek, hem de fotoğrafı teknik olarak kullanarak yeni anlatım biçimlerinden yararlanmış, bu anlamda fotoğraf onlar için yardımcı bir malzeme görevi üstlenmiştir.

İtalyan Fütüristleri, Marinetti'nin manifestosunda söz ettiği 'hız estetiği'ne, dinamizme ve harekete görsel bir ifade kazandırabilmek için renklerin ve biçimlerin bazen keskin çizgisel hatlarla, bazen daha yumuşak noktacı bir teknikle ayrıştırılmasına dayanan bir tür yeni-izlenimci 'divizyonizm'e başvurmuş, ayrıca Eadweard Muybridge ve Etienne-Jules Marey gibi fotoğrafçıların hareketin görünümünü yakalamak adına giriştikleri deneysel fotoğraf tekniklerinden esinlenmişlerdir. Hareketin an an görüntülendiği 'devinim fotoğrafları'nı betimleyici bir yaklaşım içinde olmaları ise, mimetik görsel temsilden tam anlamıyla kopamadıklarının bir kanıtıdır (Antmen, 2008:66-67).

Görsel 1. Muybridge, 1887

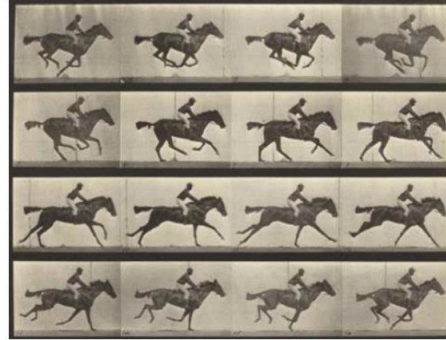
Muybridge'in 1872 yılından itibaren çekmeye başladığı insan ve hayvan hareketlerini adım adım saptayan fotoğrafları, 1887 yılında yayımlanan *Hayvan Hareketi* isimli kitabında bir araya getirilmiştir. Bir eylemin aşamalarını gösteren bu fotoğraflar, dans eden bir çiftin, birdirbir oynayan çocukların, şaşkınlıkla etrafında dönerek kaçan ya da yürüyerek omuzları üzerinden mendil atan çıplak bir kadının, merdivenden inen ve çıkan insanların, güreşen ya da boks yapan erkeklerin, uçan bir güvercinin, bir saldırı anının, koşan bir çocuğun vb. hareketlerini detaylı olarak analiz etmeye fırsat tanımıştır (Gökten, 2015: 22).

Görsel 2. Muybridge, 1887

Fütürist sanatçıların ilgisini çeken, hareketli görüntüyü belirli bir akış halinde sabitleyerek ayrıntılı gözlemleme düşüncesi, fotoğrafik tekniklerden yararlanarak hareketli görüntüyü farklı şekillerde yakalayabilme çabasına dönüşmüştür.

Muybridge, hareketli bir nesneden yola çıkarak, seri fotoğraflar aracılığıyla hareketin evrelerini tespit ederken; söz konusu fotoğrafları dönen bir disk içine yerleştirmek suretiyle, parçalarına ayrılmış hareketi yeniden bir araya getirerek, hareketli bir görüntü elde etmeyi başarmaktadır.

Görsel 3. The Horse in Motion (1872) by Eadweard Muybridge

Fütürist sanatçıların fotoğrafları akmakta olan bir enstantane durumudur. Dolayısıyla fotoğraftaki hareket, sıvılaşmış figürlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bragaglia'nın "Pozisyon Değişikliği" isimli fotoğrafı tam olarak bu durumu bize göstermektedir. Fotoğraftaki figürün hareketi, başlangıç ve bitiş pozisyonları arasında erimiş izlenimini verir. Hatta bu durum yüzey üzerinde ışığın yazısını oluşturmaktadır. Benzer anlayış, Umberto Bocciono ve Arturo Bragaglia'nın çekmiş olduğu fotoğraflarda da görmek mümkündür (Altaş, 2020: 176).

Görsel 4. Etienne-Jules Marey Uçan Kuş, 1886

On dokuzuncu yüzyılın hareket olgusunun önde gelen bilimsel araştırmacılarından biri olan bilimadamı, Fizyolog Étienne Jules Marey ise, tek bir fotoğraf plakası üzerinde birden fazla pozlama yapabilen bir teknik geliştirmiştir. Bu yenilik, düzenli aralıklarla bütün bir hareketin görünür izlerini yakalamasına ve bu eylemi daha önceki fotoğraf teknolojileriyle elde

edilemeyen bir ayrıntı düzeyinde incelemesine izin vermiştir. Uçan bir kuşun görüntüsüyle Marey, çıplak gözle görülemeyen hareketler dizisi oluşturmayı başarmıştır.

1881 yılında Muybridge'in seri fotoğraflarıyla karşılaşan Marey, çalışmalarında fotografik görüntülerden yararlanmaya yönelmiştir. Muybridge fotografik yollarla hareketin yeniden görselleştirilmesiyle ilgilenirken, bir bilim adamı olarak Marey, hareket etkisinin fotoğraflar yoluyla yeniden üretilmesinden çok, hareket akışının ölçümlenmesiyle ilgilenmiş ve bu nedenle tespit ettiği görüntüler dizisini tek bir fotoğraf plakası üzerinde kullanmıştır. Eadweard Muybridge'in hareket çalışmalarının aksine, Marey'in hareket analizleri tek bir fotoğraf plakasında çoklu pozlamalarla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla her ikisinin amaçları ve ulaştıkları sonuçlar birbirinden farklıdır. Marey'in salt hareketin görüntüsünü elde etmek üzere, gerçek mekanın gereksiz detaylarından soyutladığı fotoğraflar, hareketin bıraktığı izleri görünür kılmakta ve böylelikle bir model olarak, ölçümlenebilir hale gelmektedir; zaman ve uzam içindeki hareketin akış evreleri eşzamanlı bir görüntüye dönüşmektedir. Marey'in "kronofotoğraflar" olarak adlandırdığı bu çalışmalar pek çok sanatçıyı etkilemiştir. Fütüristler ressam, kronofotografi ile ilgilenen sanatçılar arasındadır. Giacomo Balla ve Umberto Boccioni de bu teknikten faydalanan fütürist sanatçılardandır.

Görsel 5. Étienne-Jules Marey, Cheval blanc monté, 1886,

GIACOMO BALLA

1871'de Torino'da doğan, Ressam, heykeltıraş, aynı zamanda şair olan eserlerinde ışık, hareket ve hız kavramlarının resimsel yansımalarını yaratmayı hedefleyen Giacomo Balla, fotoğrafçı bir babanın çocuğudur. Küçük yaşlarda müzik eğitimi de alan sanatçı, 1900 den itibaren Paris'te, ışık ve renk sorununu bölmeci resim tekniğinden yararlanarak ele aldı ve sonrasında 1910 yılında Fütürist Bildirisini imzaladı.

Giacomo Balla , fütüristlerin genel analmda ilgilendikleri makinelerden çok ışığın dinamik tasvirleriyle ilgilenmiştir. Birinci [Dünya Savaşı](#) sırasında Balla, renk düzlemleri kullanarak hareket veya hız izlenimini aktarmaya çalıştığı bir dizi resim oluşturmuştur.

Görsel 6. [Giacomo Balla](#), *Merkür ve Güneş*,1914.

Marey tarafından oluşturulan kronofotoğrafik çalışmalardan esinlenen Giacomo *Balla'nın* özellikle *Tasmalı Köpeğin Dinamizmi* (1912) isimli eseri, eşzamanlılık ilkesini, yani hareketli bir nesnenin birçok yönünü aynı anda göstererek hareketin oluşturulmasını göstermektedir. Bir dizi düzlemde tek bir anı yakalamaya olan bu yaklaşım Kübizm sanat akımının etkilerini görmek mümkündür ancak, Balla'nın fotoğraf teknolojisine olan ilgisi ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Görsel 7. [Giacomo Balla](#) *Tasmalı Köpeğin Dinamizmi*,1912

Bu bağlamda, Balla'nın *Kemancının Eli*, *Balkonda Koşuşturan Kız*, *Kırlangıçların Uçuşu*, *Bir Kadının Hareketinin Plastik Sentezi*, isimli çalışmaları, Marey'in kronofotoğraflarının izlerini taşıyan en belirgin örnekler arasında sayılabilir.

Görsel 8. Giacomo Balla, Kemancının Eli, 1912

Görsel 9. Giacomo Balla , Kırlangıçların Uçuşu (1913)

Görsel 10. Anton G. Bragaglia, “Pozisyonun Değişimi”, 1911

Balla'nın bu çalışmasında hareketi Bragaglia kardeşlerin fotoğraflarına çok benzer bir şekilde görselleştirdiği de dikkat çekmektedir. [Kübizm'in](#) çoklu perspektifleri yakalama yöntemlerinden de esinlenen sanatçının eserinde, yarattığı hareketin zaman içindeki anlara ayrıştırılması söz konusudur.

UMBERTO BACCIONI

İtalyan ressam ve heykeltıraş olan Umberto Boccioni Fütürizmin öncülerinden ve en etkili isimlerinden biridir. Genellikle kent yaşamını konu alan resimlerinde hareket ve zamanı

soyutlamacı bir üslupla ifade etmeye çalışan sanatçı, aynı ritim ve dinamizm arayışını heykellerinde de sürdürmüştür.,(Antmen ,2008:73).

Giocomo Balla'nın etkisiyle bölmece resimler yapan Baccioni, 1911'de etkilendiği kübizmin yanı sıra eşzamanlılık ve kuvvet çizgisi kavramlarına dayanan plastik dinamizme yönelmiştir. 1910 tarihli "Kent Uyanıyor" isimli eseriyle Fütürizme göz kırpan Baccioni, ışık, enerji, mekanik hareketi aynı yüzey üzerinde üst üste, yan yana, iç içe geçen renk ve biçim alanları halinde bölerek gerçekleştirmiştir.

Görsel 11. Kent Uyanıyor, 1910

Görsel 12. Umberto Baccioni, Şehrin Yükselişi,1910

Sanatçının "Ruh Halleri-Ayrılanlar, Gidenler, Kalanlar" başlıklı ünlü triptiği, Fütüristlerin ilgi duyduğu konulara, tren istasyonlarına, kalabalıklara ve tüm bunları tek yüzeyde buluşturan dinamik görsel zenginliğe bir örnektir. Bergson'un düşüncelerini yankılayan "Teknik Manifesto"da yazdığı gibi Boccioni bu resimlerde kendi "farklı ruh hallerini eş zamanlı olarak sanat yapıtına yansıtabilmek" çabası içindedir. Aynı çabayı tüm Fütüristlerin paylaştığı, yapıtlarına seçtikleri "ritm", "dinamizm", "eş zamanlı hareket" gibi isimlerden de anlaşılabilmektedir (Antmen, 2008: 67).

Görse 13. Boccioni, "Ruh Halleri-Kalanlar", 1911

Görse 14. : Umberto Boccioni, Ruh durumları - Uğurlama, 1911.

Sanatçının "ruh halleri – ayrılanlar, gidenler, kalanlar" gibi ünlü triptiği, Fütüristlerin ilgi duyduğu konulara, tren istasyonlarına, kalabalıklara ve bütün bunları bir yüzeyde buluşturan dinamik görsel zenginliğe örnektir.

Ruh Halleri I:Gidenler eseri, modernite fırtınasıyla kazandıkları uyanıklık hali/bilinç artışı karşısında saldırganlaşan figürler baş döndürücü hızlanma hissini tecrübe ederken aynı zamanda yine modernite fırtınasıyla değişir ve yeniden şekillenir. *Ruh Halleri II :Kalanlar* eserinde ise figürler, birbirini fark etmeksizin uyur gezer gibi dolaşırlar (Thompson, 2014:113). Boccioni'nin bu resimlerinde, Marey'in hareketi optik olarak analiz eden kronofotoğraf tekniği, biçimin ortadan kaldırıldığı soyut bir görüntüye dönüştürülmüştür.

Nesnelerin mekanda sürekliliği ve uzanışı olarak tanımlanabilen "fiziksel aşkınlık" ilkesi ilk olarak Boccioni tarafından dile getirilmiş, bundan esinlenerek "plastik aşkınlık" olarak ifade edilen renklerle olduğu gibi seslerle ve kokularla dile gelen bütün kozmik güçleri resimle bütünleştirme anlamında yorumlanan anlayış ise Carra tarafından ortaya koyulmuştur (Batur, 2009, 95).

Hareket halindeki nesnelerin dinamizmini yansıtabilme çabası, resimleri kadar heykelleriyle de dikkat çeken Umberto Boccioni'nin "İnsan Dinamizminin Sentezi" (1913) ve "Boşlukta

İlerleyen Süreklilik Biçimleri" (1913) gibi yapıtları, Fütürist heykelticiliğin başlıca örnekleri arasında yer alır. Boccioni'nin, bir hareket anını eş zamanlılıkta yine de betimlemeci bir şekilde ele alan bu gibi heykellerinin yanı sıra 1914-15 yıllarına tarihlenen, daha soyut bir görünüm taşıyan, ayrıca ahşap, bakır, demir ve atık malzemelerle gerçekleştirdiği "Dört Nala At ve Evin Dinamizmi" gibi çalışmaları da bulunmaktadır. 1912'de kaleme aldığı "Fütürist Heykel Teknik Manifestosu"nda antik Yunan ve Roma geleneğine ve Rönesans sanatına başkaldıran Boccioni, heykel sanatının yalnızca taş ve bronz gibi malzemelerle sınırlı kalmasını eleştirmiş, cam, ahşap, karton, demir, beton, at tüyü, deri, bez, ayna, elektrik, ışık gibi öğelerin yer alacağı zengin bir malzeme dağarcığı önermiştir. Heykellere hareket kazandırmaktan da söz eden Boccioni'nin bu manifestosunu, heykel sanatının geleceğine ilişkin bir öngörü olarak okumak mümkündür (Antmen, 2008: 68).

Umberto Boccioni, savaş sırasında yaşamını kaybetmiştir. I.Dünya Savaşından sonra Fütürizm akımının hızı kesilmesine rağmen, onların sanata getirdiği yeni tavır daha sonra, Rus gelecekçiliği ve inşacılığı, dadacılık, happenings, fluxus ve beden sanatı gibi eğilimlerde kendini yeniden gösterecektir (Yılmaz,2013:129).

SONUÇ

Fütürizm, resim kadar, şiir, roman, oyun, heykel, müzik, fotoğrafçılık gibi bir alanı kapsayan bir sanat hareketidir. Dinamizm ve ruh halleri gibi konuların hareket ve algı boyutları üzerine temellenen kurguları ile dikkat çeken fütürist sanatçıların eserlerinde fotoğraf ve fotoğraf tekniklerinin önemli yer kapladığı görülmektedir. Özellikle kronofotoğrafların, gözün algılayamayacağı zaman dilimlerini fotoğrafa dahil etmiş ve böylece eserlerinde hız, enerji ve dinamizm arayışları içerisinde olan Fütürist sanatçılar için kaynaklık ettiği söylenebilir.

Aynı kare içinde hareket halindeki nesnenin birçok konumunun üst üste yer alması esasına dayanan kronofotografi; zaman ve uzam içindeki hareketin akış evrelerini eşzamanlı bir görüntüye dönüştürür. Bu yöntem, nesnenin hareket anındaki devinimlerini, hızını ortaya koyması sebebiyle hareketin kendisini, hareket eden objelerden daha önemli bulan fütüristleri de etkilemiştir. Marey ise, farklı zaman dilimlerindeki anları aynı duyarkat üzerinde kaydedilmesine olanak tanıyan “kronofotoğraf” olarak adlandırdığı teknikle 1880’li yıllarda birçok çalışma ortaya çıkartmıştır. Marey tarafından oluşturulan hareket halindeki varlıkların kronofotoğrafik çalışmalarının getirdiği bulanıklaştırma, çarpma ve vücut parçalarının üst üste bindirilmesi gibi hareketi gösteren teknikler, ressamların da ilgi odağı oldu.

Eadweard Muybridge ve Etienne Jules Marey'in ardışık fotoğraflarından ilham alan Fütüristlerden olan [Giacomo Balla](#) , Umberto Boccioni "ritm", "dinamizm", "eş zamanlı hareket olgularını resimlerine taşımışlardır.

KAYNAKÇA

- Batur, E. (2009). *Modernizmin Serüveni*. İstanbul: Alkım Yayınevi,
- Yılmaz, M. (2013). *Modernizmden Postmodernizme Sanat*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Antmen, A. (2012). *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Göktan, M. Ç. (2015). Fütürizm Sanat Akımının Oluşumunda Fotoğrafın Önemi. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*,3(5), <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulakbilge/issue/40576/487502>
- Altaş, Ş. (2020). Görüntüdeki O An, *Akdeniz Sanat Dergisi*, Cilt 14,sayı 16, 169-181. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1017245>
- Thompson,J. (2014) *Modern Resim Nasıl Okunur*,Çev. (Candil, Çulcu, F.) HayalperestYayınevi.

“ARADA” BİR SANATÇI: SAYGUN DURA**Doç. Dr. Derya ŞAHİN**

İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi, derya2181@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6814-898X

Özet

Marcel Duchamp, hazır-nesne kullanımıyla geleneksel sanat anlayışının dışına çıkarak düşünsel deneyimin önem kazanmasına yol açtıktan sonra sanatta malzeme kullanımında büyük değişimler yaşanmıştır. Bu anlamda kavram üzerine çalışan sanatçılar için fotoğraf da önemli bir araç haline gelmiştir. Fotoğraf tekniği, yalnızca estetik bir görüntü yaratmanın dışında direkt olarak düşünceyi yansıtmayı veya farklı çıkarımlara yönlendirmesi bakımından oldukça elverişli bir medyumdur. Sanatın geleneksel biçim anlayışının sınırlarının zorlandığı çağdaş sanatta fotoğraflar amaca ulaşmada etkin roller üstlenmiş ve farklı üretimlere zemin hazırlamıştır. Farkında olunmayana dair farkındalık yaratmak üzerine kurulu olan çağdaş sanat pratiğinde fotoğraf, sahip olduğu işlevselliğiyle de tercih edilmiştir. Hiç bir imgenin sadece bir imgeden ibaret olmadığı fikri fotoğrafik eserler aracılığıyla aktarılırken, aynı zamanda fotoğraf, performans, enstalasyon gibi üretimlerin de belgeleyicisi görevini üstlenmiştir. Su altı fotoğrafçılığı alanında önemli bir isim olan, fotoğraflarında çağdaş bir anlayış yakalamaya çalışan sanatçılardan olan Saygun Dura, gerçeküstücü fotoğraflarının yanı sıra, kavram odaklı fotoğraflar da çekmektedir. Bu bağlamda sanatçı, “Arada” isimli sergisinde “göç” kavramını irdelemekte ve eserleriyle izleyiciye çözmeleri için bir takım kodlar sunmaktadır. Bu araştırmada “göç” kavramının Saygun Dura’nın fotoğraflarında nasıl yorumlandığı, yine sanatçının eserleri üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada; sanatçının su altının başlıca canlısı olan balığı çoğu fotoğrafında temel metafor olarak kullandığı görülmektedir. Fotoğrafın teorisi ve pratiğini bilerek eserler üreten Dura, fotoğraflarıyla izleyiciyi düşünsel çıkarımlarda bulunmaya teşvik etmektedir. *Arada* isimli sergisinde, sular altında inci kefalinin göç yolculuğuna odaklanan sanatçı aynı zamana Van Gölü’nün benzersiz florasını da gözler önüne sermektedir. Özellikle deniz altındaki dünyayı yorumlayarak fotoğraflayan Dura, bu yönüyle de yeniliklere açık bir üslup sergilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Fotoğraf, sanatçı, Saygun Dura.

AN ARTIST “In-between”: SAYGUN DURA

Summary

After Marcel Duchamp led the intellectual experience to gain importance by going beyond the traditional understanding of art with the use of ready-made objects, there were great changes in the use of materials in art. In this sense, photography has become an important tool for artists working on the concept. The photography technique is a very convenient medium in that it not only creates an aesthetic image, but also directly reflects the thought or directs it to different inferences. In contemporary art, where the limits of the traditional form understanding of art are pushed, photographs have played an active role in reaching the goal and laid the groundwork for different productions. In the contemporary art practice, which is based on raising awareness of the unaware, photography has also been preferred for its functionality. While the idea that no image is just an image is conveyed through photographic works, it also undertook the task of documenting productions such as photography, performance and installation. Saygun Dura, an important name in the field of underwater photography and one of the artists who try to capture a contemporary understanding in his photographs, takes concept-oriented photographs as well as his surrealistic photographs. In this context, the artist examines the concept of "migration" in his exhibition titled "In Between" and presents a set of codes for the audience to solve with his works. In this research, it has been tried to examine how the concept of "migration" is interpreted in Saygun Dura's photographs, again through the works of the artist. In the research; it is seen that the artist uses fish, the main creature of the underwater, as the main metaphor in most of his photographs. Producing works knowing the theory and practice of photography, Dura encourages the viewer to make intellectual inferences with his photographs. Focusing on the migratory journey of the underwater pearl mullet in her exhibition entitled Arada, the artist also reveals the unique flora of Lake Van. In particular, Dura, who photographs the underwater world by interpreting it, exhibits a style that is open to innovations in this respect.

Keywords: Photography, artist, Saygun Dura.

GİRİŞ

Sanat kendini farklı malzeme ve araçlarla görünür kılar. Bazen yağlıboya bir tablo bazen bronz bir heykel, bazen bir fotoğraftır görücüye çıkan. Bunun için her sanatçı gerçek değeri pek de önemli olmayan sanatsal meta öğelerine ihtiyaç duyar. Bu öğelerin görevi yapıtın anlamını ya da hakikatini dile getirmekten ziyade sanatçının söz konusu yapıtı oluşturmaya fırsat

verme (Soulages,2022: 44). Özellikle sanatta malzeme kullanımı anlamında bir dönüm noktası, bir sıçrayış olması anlamında Duchamp'ın hazır nesneleri önemlidir. Marcel Duchamp, yapıtlarında hazır-nesne kullanımıyla geleneksel sanat anlayışının dışına çıkarak düşünsel deneyimin önem kazanmasına yol açmış ve sonrasında sanatta malzeme kullanımında büyük değişimler yaşanmıştır. Bu anlamda kavram üzerine çalışan sanatçılar için fotoğraf da önemli bir araç ve hatta hazır nesne görevini üstlenmiştir.

Henri Cartier Bresson “Fotoğraf çekmek , aynı anda ve saniyenin binde birinde bir olgunun ve bu olguyu açığa vuran ve anlamlandıran, görsel olarak algılanan formların titiz organizasyonunun farkına varmaktır” (Soulages,2022:47) der. Bresson’a göre fotoğraf çekmek bir şeyin, bir varlığın, veya bir durumun karakteristik bir olayını daha doğrusu karakteristik *Olayı* yakalamaktan oluşurken (Soulages, 2022:44), sanatçılar fotoğrafın sırtına, bu tanımdan çok daha fazlasını yüklemişlerdir.

Fotoğraf tekniği, yalnızca estetik bir görüntü yaratmanın dışında direkt olarak düşünceyi yansıtması veya farklı çıkarımlara yönlendirmesi bakımından oldukça elverişli bir medyum halini almıştır. Sanatın geleneksel biçim anlayışının sınırlarının zorlandığı özellikle çağdaş sanatta, fotoğraflar amaca ulaşmada etkin roller üstlenmiş ve farklı üretimlere zemin hazırlamıştır. Farkında olunmayana dair farkındalık yaratmak üzerine kurulu olan çağdaş sanat pratiğinde fotoğraf, sahip olduğu işlevselliğiyle de tercih edilmiştir. Hiç bir imgenin sadece bir imgeden ibaret olmadığı fikri fotoğrafik eserler aracılığıyla aktarılırken, aynı zamanda fotoğraf, performans, enstalasyon gibi üretimlerin de belgeleyicisi görevini üstlenmiştir.

Yılmaz’a göre tuval, kağıt, yağlıboya ve bronz gibi hem bir araçtır hem de malzemedir fotoğraf. (Yılmaz2013:390).

Soulages’e göre,(2022:44), nesnenin yeniden inşası olmayan, bir mekanda ve bir tarihte var olan özel bir dünyanın birtakım görünür ve fotoğraflanabilir fenomenlerini yorumlayan görüntülerin üretimi olan fotoğraf, bu anlamıyla kazandığı yorumla dikkat çekicidir.

Bu bağlamda su altı fotoğrafçılığına farklı bir bakış getiren, belgesel fotoğrafın kabuğunu kıran, fotoğraflarına yorum katarak çağdaş bir anlayış yakalamaya çalışan sanatçılardan biri de Saygun Dura’dır. Sanatçı bize sualtının eşsiz dokusunu sanatsal yorumuyla göstermektedir. Sanatçının *Arada* isimli sergisin eserlerinde de düşünsel kodlar, evrensel mesajlar ve farklı kompozisyonlar mevcuttur.

SAYGUN DURA ve ARADA FOTOĞRAFLARI

Tanıtım ve sualtı fotoğrafçısı olan Saygun Dura, 2004-2014 yılları arasında farklı üniversitelerde tanıtım fotoğrafçılığı, stüdyo ve ışık teknikleri dersleri de vermiştir.

İlk fotoğraf sergisi olan “Benim Gerçeğim”, Max Ernest, René Magritte ve Salvador Dali gibi sanatçılara göndermeler içeren, kavramsal bir yapıdadır. Bu fotoğraf serisinde, su altının başlıca canlısı olan “balığı” temel metafor olarak kullanmaktadır. Ait olduğu dünyadan koparılmış bir canlı olarak konumlandırılan balık, fotoğraf karelerinde yabancılaştırma unsuru olarak gösterilmek istenmektedir. Düşsel bir dünyanın kapılarını aralayan fotoğraflarda balık imgesi, kendi çevresine hatta kendine yabancılaştırılmış bireyi de temsil etmektedir. Dijital müdahalenin olmadığı, sürreal bir atmosfer yakalanmaya çalışılan fotoğraflarda tüm kurgular sanatçının kendisine aittir.

Görsel 1. Saygun Dura, Benim Gerçeğim, 2005

1987 yılından beri sualtında fotoğraf çeken aynı zamanda son çalışmalarıyla da sualtı fotoğrafçılığına yeni bir soluk getiren, Dura; “Fotoğraflayacağınız konu ile karşılaştığınız zaman önce fotoğrafın bitmiş halini hayal ederek, sonrasında ise o imgeyi fotoğraf diliyle nasıl ifade edebilirim diye düşünerek fotoğrafınızı oluşturursunuz. Su altında bunun için uzun bir zamanınız ve rahat koşullarınız olamayabiliyor. Bu şartlarda doğru fotoğrafları elde edebilmek için fotoğraf bilgi ve becerilerinin sindirilmiş olması gerekir.” (<https://kucukdunya.com/saygun-dura/>) sözleriyle sualtındaki ciddi çalışma prensibine vurgu yapmaktadır. Sanatçının fotoğraf alanındaki tecrübesi fotoğraflarındaki doğru anı yakalamasıyla kendini göstermektedir.

Saygun Dura’nın “Arada” sergisi göç kavramına odaklanırken, suyun altı ve suyun yüzeyi şeklinde iki ayrı seri olarak tasarlandığı görülmektedir. Suyun üstündeki canlılığın yanı sıra suyun altındaki dinginlik birbiriyle adeta çarpışmaktadır. Suyun altında, inci kefalinin göçü betimlenirken suyun üstünde ise akıp gitmekte olan hayat ve paralelinde süregelen bir yaşam mücadelesi görülmektedir.

Görsel 2. Saygun Dura, *Arada*, 2022Görsel 3. Saygun Dura, *Arada*, 2022

Fotoğraf serilerdenbiri, inci kefalinin göçünü yansıtmaktadır. Göçe ve terk edilmişliğe metaforik olarak odaklan serginin küratörlüğünü üstlenen Prof. Dr. Ergin Çavuşoğlu bu fotoğraf serisiyle ilgili şunları belirtmektedir:

Bu seri, Türkiye'nin doğusundaki Van Gölü'nde yaşayan tek balık türü olduğu bilinen, inci kefalinin göçünü yansıtmaktadır. Türün hayatta kalması için bu neredeyse törensel eylemin betimlenmesinde çok sayıda alt metin olduğu halde, görüntüler ivedi sorunlarla ilgilidir ve doğanın yeniden üretme, uyum sağlama ve gelişme yeteneğinin daha evrensel kodlarını ortaya koyar...Göç kavramı, evden ayrılma, eşik veya geçiş aşaması ve istenilen yere varıştan oluşmaktadır. Bedenlerini mekân ve suda hareket ettirmenin fiziksel olarak zahmetli ve tehlikeli eylemi, balıkların kuşlar için kolay bir yem haline geldiği görüntülerde çok belirgindir. Sanatçı bu süreci, bitişik nehirlerin akışa karşı transit geçişi yerine, çıkış veya evden ayrılma noktasında görüntülemeyi seçmiştir (Çavuşoğlu,2022:7-9 Sergi Kataloğu,).

Görsel 4. Saygun Dura, *Arada*,2022Görsel 5. Saygun Dura, *Arada*,2022

Sergide yer alan diğer fotoğraf serisi ise, inci kefalinin doğal yaşam ortamı olan mikrobiyalitleri göstermektedir. Bu fotoğraflar terk edilmişlik ve göç kavramına vurgu yapan önemli işler arasında sayılabilir. Hayalet kentleri andıran bu mikrobiyalitler, zemininden çıkan tatlı suyun, kalsiyumlu ve sodalı sudaki karbonatla birleşip biçim alması daha sonra bitkisel planktonların fotosenteziyle de üstü kaplanmasıyla oluşmaktadır. Ve nihayetinde sanatçının elinde yoruma açık, şekillendirilebilecek bir görsel zenginliğe dönüşebilmektedir.

“Atlantis gibi kayıp bir dünyanın kalıntılarına mı, yoksa başka bir dünyanın manzaralarına mı bakıyoruz? Bu yapılar ve nesneler canlı mı cansız mı? Sergi bağlamında, bu fantastik su altı manzaralarının sakinliği ve durgunluğu, yukarıdaki dram ile tezat oluşturuyor veya bastırılıyor” (Çavuşoğlu,2022:7-9 Sergi Kataloğu,).

Cartier Bresson “Fotoğraf, edimin içinde anlamlı denge yakalamalıdır” diyerek fotoğrafçının anlamlı yapıyı yakalamak amacına ve -hareketin içindeki dengeyi yakalamak gibi görünürde çelişkili bir işi başarmak –işinin zorluğuna işaret eder (Soulages, 2022: 50). Dura’nın su altındaki hareketli balıkların arasında oluşturduğu denge fotoğraf karesine net yansımaktadır.

Dura bir röportajında “Arada” isminin nerden geldiğini şu sözlerle ifade etmektedir;

İnci kefali milyonlarca yıldır o gölde yaşayan endemik bir tür. Sadece sodalı, tuzlu ve etrafı volkanik bir yapı olduğu için orada sadece inci kefali evrimleşerek uyum sağlıyor. Sadece tek tür olarak devam ediyor yaşamaya. Mayıs aylarında neslini sürdürebilmek için akarsulara giriyor. Fakat buraya girmeden önce fizyolojisinin sodalı sudan tatlı suya uyum sağlaması için arada bekliyor. Serginin isminin “Arada” olması buradan geliyor. Vücudu tatlı suya alıştığı zaman nehre giriyor. Büyük bir azimle akarsuyun kaynağına doğru gitmeye çalışıyor. En güçlüler oraya gidiyor. Orada bırakılan yumurta en güçlülerin yumurtası oluyor. Gücü yetmeyenler daha yakın yerlerde yumurtalarını bırakıyor. Tekrar göle dönerken de yine aradaki sodalı suya alışabilmek için yaklaşık bir ay bekleyip sonra giriyorlar” (Ugan,2022).

SONUÇ

Sonuç olarak sanat dünyasında göç kavramı birçok sanatçı tarafından, çok farklı biçimlerde ele alınmış, farklı teknik ve yöntemlerle işlenmiştir. Her sanatçının yaklaşımı, medyumunu farklı olabilmekle birlikte zaman zaman farklı bakış açılarıyla da ortak işler üretilebilmiştir. Göç kavramını metaforik bir biçimde ifade eden Saygun Dura’nın bu kavramı alışılmışın dışında suyun altında yorumlamayı tercih ettiği görülmektedir. Belgesel fotoğraftan ziyade fotoğrafa yorum kazandıran eserler Saygun Dura “Arada” serisinin eserleriyle de sualtı fotoğrafçılığına

farklı bir perspektiften baktığı anlaşılmaktadır. Eserlerindeki ışık kullanımı, leke ilişkisi, imge tercihleri aynı zamanda resimsel bir tat da vermenin yanı sıra, sorguladığı kavramlarla da düşünsel bir üzerinde yükselmektedir. Sahip olduğu teknik bilgi ve deneyimi ustaca kullandığı fark edilen eserlerinde yakın çekimle beliren detaylar, ele aldığı temayı bir kez daha vurgulamaktadır. “Her fotoğraf, bir olayla aynı hızda dörtlüye giderken çekilir, bu zamansal örtüşme iyi fotoğrafın ön koşuludur” der Soulages (2022: 51). Tam da Dura’nın deniz altındaki canlılarla yaşadığı zamansal örtüşmenin yanında hareket birlikteliği, onu iyi fotoğrafa götüren önemli etkenler arasında sayılabilir. Cartier Bresson’un “Sevdiğim fotoğrafçılarda ressam gözü vardır” Sonuçta gerçeklikte bulduğum şudur: Bütün bu kaosun içinde bir düzen vardır” (Soulages,2022:49) sözü Dura’nın eserlerini özetler niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Çavuşoğlu, E. (2022) “Saygun Dura “Arada” Sergi Kataloğu.
- Soulages, F.(2012). *Fotoğrafın Estetiği Çev.*(D.Eyüce, Şansal).İstanbul: Espas Sanat Kuram Yayınları.
- Ugan.U.(2022) *Saygun Dura ile: Göçe Odaklanan "Arada" Sergisi Üzerine*.
- Röportaj.<https://www.themaggar.com/saygun-dura-kimdir-roportaj/>
- Yılmaz, M.(2013). *Modernizmden Postmodernizme Sanat*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- <https://kucukdunya.com/saygun-dura/>

HIROKAZU KORE-EDA SİNEMASININ GERÇEKLİKLE KURDUĞU İLİŞKİ: SHOPLIFTERS (2018) FİLMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doç. Dr. Neslihan Göker¹, Doç. Dr. Göksel Göker²

¹Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo TV ve Sinema Bölümü,
ORCID ID: 0000-0002-8294-8916

² Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü,
ORCID ID: 0000-0002- 5794-1122

ÖZET

Bir sanat formu olarak sinemanın gerçeklikle kurduğu ilişki, diğer sanat formlarında olduğu gibi tartışmalıdır. Sinema tarihinin başından itibaren bu ilişkinin aldığı görünüm, ilgi çeken ve tartışılan bir konu haline gelmiştir. Görsel ve işitsel bir araç olarak sinemanın tarihsel gelişim sürecinde, seyircisine nasıl bir dünya yansıttığı veya kurduğu merak konusu olmuştur. Sinema yaşamı olduğu gibi yansıtmakta mıdır ya da sinema perdesine yansıyan yaşam nasıl çarpıtılmaktadır? Bütün bu karşıt soruları sinemada yaratan şey sinema tarihine yön veren öncü isimlerin sinema perdesine yansıttıkları ile doğru orantılıdır. Sinemanın bir sanat formu olarak gelişiminde ve kendine ait özgün bir dil arayışında gerçeklikle kurduğu ilişki, aynı zamanda sinema tarihinin dönemlerini de belirgin hale getirerek bir ilerleme kaydetmiştir. İngiliz sinema yazarı Roy Armes¹, *Sinema ve Gerçeklik* (2011) kitabını yazmaya götüren süreç de sinemanın gerçeklikle kurduğu ilişkiyi tarihsel evrimi içinde inceleyebilmektir.

Armes sinemanın gerçeklikle kurduğu ilişkiyi üç dönemde inceler. Bunlar, “gerçekçi sinema” “yanılsama sineması” ve “modernist sinema”dır. Bu anlayışların gerçeklikle kurduğu ilişki birbirlerinden farklılık gösterir. Roy Armes’in bu sınıflandırması aynı zamanda bir filmi ve bir yönetmeni üç yaklaşım ya da üç gelenek çerçevesinde değerlendirme imkânı sunar. Armes’in açtığı bu yoldan ilerleyerek bir yönetmen sinemasının gerçeklikle kurduğu ilişkiyi üç sinemasal yaklaşımdan hareketle incelemek, yönetmenin hangi dönem ve gerçeklik anlayışı içinde yer aldığını tartışmak ve araştırmak önemlidir. Bu nedenle bu çalışmada bir yönetmenin sinemasını, örnek teşkil eden bir film üzerinden, üçlü bir perspektifle incelemek amaçlanmaktadır. Japon sinemasının en üretken temsilcisi Hirokazu Kore-eda’nın filmografisinde yer alan 2018 yapımı *Shoplifters* (Araççılar) filmi, bu incelemede gerçekliğe yönelik üç temel sinemasal yaklaşımla ele alınacaktır. Bu çözümleme sonucunda hem yönetmenin gerçeklikle kurduğu ilişki hem de bu gerçekliğin, sinema-gerçeklik ilişkisindeki yeri tespit edilerek yönetmenin sineması açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hirokazu Kore-eda, gerçeklik, film, Shoplifters.

GİRİŞ

Sinema, gerçeği ortaya çıkarabilme gücüne sahip en etkili kitle iletişim araçlarından biridir. Sinema gerçeklikle doğrudan ilişki kuran bir sanat dalı olmasına rağmen aynı zamanda gerçekliği en fazla değiştiren ve dönüşüme uğratan da bir sanat dalıdır (Yılmaz, 1997:11). Bu

açıdan sinema-gerçeklik ilişkisi tartışmalı bir süreci ifade eder. Sinemanın gerçeklikle olan tartışmalı ilişkisinin kökenleri sinemanın ilk döneminde yatar. Sinemanın ilklerini gerçekleştiren sinema öncüleri Fransız Lumiere Kardeşler ve Fransız George Melies'dir. Bu sinemacıların sinema perdesine yansıttıkları sinemasal evren birbirinden oldukça farklıdır. Lumiere Kardeşler sinematograf aracını icat ettikten hemen sonra çekmiş oldukları filmlerle daha çok gündelik hayatı beyaz perdeye yansıtmışlardır.

Lumiere Kardeşlerin yarattığı sinema anlayışından Melies'in sinemasını ayıran temel nokta yeni bir ifade etme aracı olan sinemayla yeni bir dünyanın kurulabilme olanağını keşfetmesidir. Bu olanağı keşfeden Melies bu aracın dilini keşfetmeyi başarmış ve böylece sinema gerçeklik ilişkisini tamamen değiştirmiştir. Lumiere Kardeşlerin bir iki dakikayı geçmeyen filmlerinde gerçek mekân ve gerçek kişiler yer alırken; Melies kurmaca sinemanın yolunu açan önemli gelişmelere imza atmıştır. Bunlardan biri de Melies'in sinematograf aracıyla hikâye anlatma geleneğinin kapılarını aralamasıdır.

Lumiere Kardeşler bu icadın geleceğini görmedikleri ve kamerayla sadece gerçekliği beyazperdeye aktardıkları için onunla hikâye anlatmayı hiç düşünmemişlerdir. Kurmaca bir evrende hikâye anlatma geleneği yaratarak Melies var olan gerçekliği değiştirmiştir. Sinema ilk kez Melies'in elinde gerçekliği değiştiren bir araca dönüşmüştür. Sinemanın erken döneminde ortaya çıkan iki sinemasal anlayış Roy Armes'in *Sinema ve Gerçeklik* (2011) kitabında iki dönemin adını oluşturmuştur. Lumiere Kardeşler ile başlayan dönemin adı "*gerçeğin sineması*" ve George Melies ile başlayan dönemin adı "*yanılsama sineması*"dır. Bu iki gelişkin gelenek dışında yer alan ve amacı gerçeği sorgulamak olan sinemanın adı da "*modern sinema*"dır (2011: 10). Görüldüğü üzere bu üç sinema geleneğinin gerçekliğe yaklaşma biçimleri ve gerçekliği sergilemeleri birbirinden farklılık göstermektedir.

Roy Armes'in *Sinema ve Gerçeklik* kitabı bu çalışmanın çıkışını hazırlaması açısından önemlidir. Bu kitabın sunduğu olanaklardan biri bir yönetmenin sinemasının gerçeklikle kurduğu ilişkiyi üç gelenek etrafında incelemeye olanak tanımasıdır. Roy Armes bir yönetmenin sinemasına dair yapılacak değerlendirmelerin tek bir bakış açısı yerine üçlü bir bakış açısıyla ele alındığında daha bütünlüklü sonuçlar doğuracağını altını çizer. Bir yönetmenin sinemasını değerlendirmek için yapılan bu çalışmada, bir geleneğe göre filmi incelemek doğru sonuçlar doğurmayacağı gibi bu, doğru bir yöntem de olmayacaktır. Ayrıca Roy Armes'in kitabında çizdiği yöntem izlenerek yönetmenin ya da ürettiği filmin sinema sanatı içerisinde kapladığı alanı görmek de olanaklı hale gelecektir.

Yukarıda anlatılanlar ışığında çalışmanın temel sorusu şudur: Japon sinemasının bir temsilcisi olan Hirokazu Kore-eda sinemasının karakteristik özelliklerini taşıyan *Shoplifters* (2018) filminin gerçeklikle kurduğu bağ, Armes'in sunduğu hangi dönem içerisinde yer almaktadır: Gerçekçi sinema, Yanılsama Sineması ve Modernist Sinema? Bu sinemaların kendine ait sinemada kurdukları evren ve seyirciye seslenme biçimlerinin de birbirinden farklı olduğu gerçeğinden yola çıkarak bu çalışmanın ikinci sorusu da şudur: Kore-eda sinemasının gerçeklikle kurduğu ilişkide kullandığı anlatı dili nedir? Bu soruların cevaplarını aramak için tasarlanan bu çalışmada öncelikli olarak gerçekçi, yanılsama ve modern sinemanın beyaz

perdede yarattığı evren ve gerçeklikle olan ilişkisinin görünüşleri ortaya konulacaktır. Sonrasında ise Kore-eda'nın Shoplifters filminin Armes'in çizdiği geleneklerin içine hem tematik hem de biçimsel olarak girip girmediği analiz edilecektir.

Armes'in Sinema Tarihini Dönemselleştirmesi: Gerçekçi, Yanılsama ve Modern Sinema

Sinemanın temelini atıldığı 1895 tarihinden itibaren sinemanın dünyaya bakma biçimi ve gerçeklikle kurduğu ilişki merak konusu olmuştur. Sinemanın temelini atanlar ve bu araca yön verenler sinemanın gerçeklikle olan bağını kendinden öncekilerden farklı bir bağlamda ele almanın yollarını bulmuşlardır. Sinemanın gerçek ile olan ilişkisinin yedinci sanat dalı için neden bu kadar önemli bir konu haline geldiğini açıklayan Armes, kameranın gücüne vurgu yaparak konuya açıklık getirir. Kamera yaşamın yüzeyindeki ayrıntıları yakalamak için eşsiz bir araçtır. Kamera yüzleri, sokakları, manzaraları, insan gruplarını ve onların faaliyetlerini gösterebildiği kadar, davranışların ayrıntıda kalmış tuhaflıklarını da büyük bir güçle sergileme imkanına sahiptir. Bu nedenle sinemada gerçeklik, yaşama bakışın bir yoludur (2011: 20-21). Sinemada yaşama bakışın farklı ve alternatif yolları mevcuttur.

Armes'a göre (2011:10) gerçeğin sinemada ele alınma biçimi üç temel yaklaşım üzerinde değerlendirilir. Bu üç yaklaşım gerçeğin sineması, yanılsama sineması ve modern sinemadır. Bu çalışma için sinema tarihini belirleyen bu sinema hareketlerinin gerçeğe yaklaşma biçimleri ve sinema perdesinde ele aldıkları hikâyeyi ne şekilde beyaz perdeye aktardıkları önemlidir.

Gerçeğin Sineması: Gerçeğin Ortaya Çıkarılması

Armes'a göre (2011: 10) gerçekçi sinema geleneğinin amacı basitçe dünya nasıl görünüyorsa, onu seyirciye öyle göstermektir. Gerçekçi sinema sanatçısının başlıca amacı yaratmak ya da hayal etmek değil, insanları ve dünyayı mümkün olduğunca müdahalesiz biçimde kamera önüne getirmektir. Kurmaca dışı çekilmiş ilk filmler ve gerçekçi sinema örnekleri Lumiere Kardeşlerin sinemasıyla başlar. Lumiere'lerin ilk gösterimden sonra yaptığı filmler elle taşınabilen kamerayla gündelik yaşamdan alınmış konuları içermektedir. Lumiere Kardeşler, sinemada gerçekçi yaklaşımın ilk örneklerini üretmiştir (Kılıç, 2008: 206-209). Lumiere Kardeşlerin dünya sinema tarihini başlatan yapıtları belgesel sinemanın ilk örneklerini teşkil etmektedir. Bu nedenle belgesel sinemacılar ilk ustaları olarak Lumiere Kardeşleri gösterirler. Çünkü Lumiere Kardeşler dış gerçekliği saptarken onu değiştirmemiş, herhangi bir drammatizasyona başvurmadan, senaryo oluşturmada, dış gerçekliği olduğu gibi sabit kamera ile göstermeye çalışmışlardır (Yıldız, 2014: 93). Bu bakımdan belgesel sinemanın kurucuları olarak Lumiere Kardeşler ilk yapıtlarında belgesel sinema estetiğinin ilk nüvelerini ortaya çıkarmışlardır.

Armes'da *Sinema ve Gerçeklik* kitabında gerçeğin ortaya çıkarılması geleneğini Lumiere Kardeşler ile başlatarak, Lumiere Kardeşlerin sinemasından etkilenen ve belgesel sinema türüne yön veren isimleri tarihsel süreç içinde ele alır. Lumiere Kardeşlerin sinemasını takip eden isimler arasında Robert Flaherty, Dziga Vertov, John Grierson, Paul Rotha, Vittoria De Sica, Andre Bazin gibi yönetmen ve kuramcılar vardır. Gerçeğin sinemasına yönelik görüşler

ileri süren bu yönetmenler ve kuramcılar gerçekliği belgesel filmlerde aramışlardır (Coşkun, 2011:153). Bu yönetmenlerin amacı tıpkı gerçeğin sinemasını başlatan Lumiere Kardeşlerde olduğu gibi “gerçekliği olduğu gibi yansıtmak”tır.

Belgesel film anlatısı kurmaca yapılardan farklılık gösterir. Sinematografik anlatı türü olan belgesel film anlatısı, kurmaca yapımlardaki sinematografik araçların karmaşık yapılanmasına kıyasla daha sade bir yapıdadır. Belgesel film anlatısının ana malzemesi yaşamın içindeki öykülerdir (Evecen ve Can, 2017: 283-284). Gerçeğin sinemasında amaç insanın yaşadığı dünyadan öyküler anlatmaktır. Künüçen’in de altını çizdiği gibi belgesel tür yaşamdan hikayeler anlattığı için gücünü gerçeklikten alır (2001: 79). Bu gerçekliği de yalın ve sade bir dille ifade eder.

Gerçeğin Taklit Edilmesi: Yanılsama Sineması

Sinema tarihindeki ikinci gelenek yanılsama sinemasıdır. Sinema tarihine yön veren gerçeğin sineması gibi eski bir gelenek olan yanılsama sineması; gerçeğin taklit edilmesini amaçlar. Bu gelenek Armes’e göre gerçeklikle kurulan bağlantıyı koparır ve gözlerini filmin yaşamın bir taklidi ya da benzerini sunma gücüne diker (2011:10).

Yanılsama sinemasının mucidi, tiyatro oyuncusu ve bir sihirbaz olan Fransız Georges Melies’tir. Melies, 1902’de *Aya Yolculuk* adlı filmini gerçekleştirmiştir. Bu filmi Lumiere Kardeşler sinemasından yani gerçeğin sinemasından ayıran temel noktalardan biri bir senaryoya dayalı olmasıdır. Tiyatronun dekor ve oyuncu geleneği kullanan Melies, ilk defa bu filmde düzenlenmiş sahneler yer vermiştir. Melies’in filmlerinde farklı bir anlatım biçimi ilk andan itibaren dikkati çekmektedir (Kılıç, 2008: 210-212).

Abisel’in de ifade ettiği gibi ilk andan itibaren gerçekliğin benzerinin ya da aslına en yakın kopyasının üretilmesi amacına yönelmiş olan sinema, Melies ile beraber fantastik bir dünya yaratabilme gücüne erişmiştir. Georges Melies sayesinde sinema yalnızca hareketli görüntüler yaratan mekanik bir araç değil, sihirli bir güce sahip, fantastik dünyalar yaratabilen sanatsal biçim olarak görünüm kazanmıştır (Abisel, 2010: 266-268). Georges Melies hareketli görüntülerle bir hikâye anlatılabileceğini ilk keşfeden kişidir. Melies’in hareketli görüntülerle hikâye anlatılabileceğinin ayırdına varması, kamerayı sadece teknolojik bir yenilik ya da kayıt aracı olmaktan çıkarmıştır. Kamera Melies ile beraber sanatsal bir araca dönüşmüştür. Melies ile artık sinemada sadece gerçek yaşamın kopyası değil, düşlediklerimizin de görüntü diliyle ifadesi mümkün hale gelmiştir (Savaş, 2015: 27-28). Gerçeğin sineması gündelik olanın sinema perdesine yansımaları hedef edinirken, yanılsama sinemasında amaç var olan gerçekliğin değiştirilmesidir. Bu açıdan gündelik hayattan kaçış imkânı sunan Hollywood filmlerinin en önemli işlevi eğlendirmektir.

Melies ile sinemanın dünyasına giren hikâye anlatma geleneği bir anlatı yapısının da doğmasına öncülük etmiştir. Bu Hollywood sinemasına da hâkim olan klasik anlatı dilidir. Bu anlatının kökenleri Melis’e ve Aristoteles’e uzanan bir yapıya sahiptir (Doğan Topçu, 2016: 58). Bu klasik anlatı dilinde öykü kolayca kavranabilen bir sıra içinde sunulur. Çelişkilerin, sorunların

ve çatışmaların çözüldüğü bu anlatı dilinde belirli bir son vardır (Kırmızı, 1990: 231). Bu anlatı yapısında seyirci kahramanla çok çabuk özdeşim kurar. Anlatının kahramanlarıyla duygulanır ve onlarla güler ya da ağlar. Bu şekilde seyirci filmin sonunda katharsis (arınma) süreci yaşayarak sinema salonundan rahatlamış bir şekilde ayrılır (Büker, 1985: 100). Bu anlatı biçiminin egemen olduğu filmlere izleyici kolay bir bağ kurar ve filmde anlatılan konuları çok kolay bir şekilde anlayabilir. Filmin dünyasına seyirci klasik anlatı dilinin kullandığı teknikler ile çok kolay bir şekilde adapte edilebilir.

Gerçeğin Sorgulanması: Modern Sinema

Üçüncü gelenek ise yüzeysel gerçekliği nakletmek ya da taklidi güçlendirmek yerine, görünenin ardındaki derin gerçekliği keşfetmekle ilgilenen modern sinemadır. Bu sinemada fikirler ve düşünceler ön plandadır. Bu fikirler en etkili ve en güçlü araç olan sinemayla iletilir. Bu sinemada yönetmenler diğer iki gelenekten farklı olarak kendi uzam-zaman devamlılığını yaratmak imkanına sahiplerdir. Aynı zamanda gerçek ve kurgusal; nesnel ve öznel bakış açısını iç içe geçirebilirler (Armes, 2011: 11).

Gerçekleri sorgulayan bu gelenek Melies'in başlattığı Hollywood sinemasına yani yanılısma sinemasına bir karşı duruş sergiler. Kovacs, modern sinemanın ciddi bir sanatsal tür olduğunun altını çizer. Gerçekliğe farklı bir biçimde yaklaşan bu türü, toplumsal kaygılardan yola çıkan ve öyküsünü gerçekçi bir tarzda işleyen toplumsal bir kurmaca olarak tanımlar (2010: 21). Öztürk ise (2000: 31) modern sinemayı; toplumsal gerçekliğe ciddi bir biçimde eleştiri yöneltmeleriyle ve tehdit unsuru olmalarıyla betimler.

Gerçeği sorgulayan modern sinema ile birlikte sinema salt bir eğlendirme aracı görünümünden çıkarak bir düşünce iletme aracına dönüşmektedir (Abisel ve Eryılmaz, 2014: 25). Aracın sanatsal görünümüne bürünmesi sadece Avrupa'yla sınırlı değildir. Modern sinemanın gelişimine yön veren yönetmenler; akım ve ekoller Doğu ve Batı Avrupa, Birleşik Devletler, Kanada, Japonya, Hindistan, Latin Amerika, Afrika'yı kapsayacak ölçektir. Modern sinemaya yön veren yönetmenler hem tematik hem de biçimsel olarak izleyicilere yeni bir yaklaşım sunarlar. Seyircinin yaşama farklı bir gözle bakmalarına yol açabilmek temel hedeftir. Sanat sinemasına yön veren yönetmenleri, popüler film yönetmenlerinden ayıran temel nokta sinemanın sanat olduğunu gerçeğinden yola çıkarak film üretmeleridir (Öztürk, 2000: 36).

Gürata'ya göre (2016: 95) modern sinema çoğunlukla Klasik Hollywood sinemasına ya da yanılısma sinemasına referansla değerlendirilmekte ve bu şekilde egemen sinemadan farklılıkları ortaya konulmaktadır. Klasik anlatı sinemasının dışında kalmaya, klasik kuralların doğal olmadığını ortaya çıkarmaya çalışan pek çok modernist filmin anlatı yapısı popüler dilden oldukça farklıdır. Modern anlatı yapısına sahip bir film, filmin yapaylığını vurgular, yanılısacı doğasını gözler önüne serer (Oluk, 2008:152). Modern sinema seyirciye yanılısma sinemasından farklı bir boyutta seslenir. Modern sinema seyircisinin düşünceli bir izleme edimi içinde olmasını ister. Bu metinler öykülerini eğrisel bir gelişme içinde anlatırlar ve izleyici tarafından okunmaları daha zordur. Metni okumak için ek söylemsel yeterliliklere sahip olmak gerekir (Çelikan, 1997: 200). Modern anlatı diline sahip filmler klasik anlatının tersine

olayların çözüme kavuştuğu kapalı sona sahip değildir. Bu nedenle çoğu modern film açık yapıt özelliği taşır.

Modern sinemanın içinde Fransız Yeni Dalga hareketinin önemli bir yeri vardır. Roy Arnes da kitabında Yeni Dalga akımı ve temsilcilerine özellikle de Yeni Dalga akımının simge ismi Jean Luc Godard'a ve sinemasına bir bölüm açmıştır. Çünkü Fransız Yeni Dalga akımıyla beraber modern sinemanın yanılsama sinemasına karşı geliştirdiği sinema hareketinin unsurları daha belirgin hale gelmiştir. Yeni Dalga sinemasını klasik sinemanın bir reddi olarak okumak mümkündür. Abisel ve Eryılmaz'a göre (2014: 44) bu sinemanın özellikleri arasında doğrusal zamana karşı çıkmaları, öykü bütünselliğine önem vermemeleri, eliptik bir anlatım yeğlemeleri aynı film içinde kendilerini hiç kısıtlamadan belgeselden yapıntıya dek çeşitli sinema sitillerini kullanmaları sayılabilir. Bu özellikler arasında belki de en önemlisi dördüncü duvarın yıkılmasıdır.

Modern sinema gerçeğe özel bir dikkat gösterdiği için izleyiciye sorunlar ve olaylar ne kadar karmaşık olursa olsun bunları yansıtmayı amaçlar. Seyircinin klasik anlatı sinemasındaki gibi pasif değil, perdedeki görüntülere karşı eleştirel tavır geliştirmesini ister. Modern sinema, klasik sinemanın saklamaya çalıştığı biçem ögesini bu nedenle oldukça fazla kullanır çünkü sinemanın kurallarına karşı koymanın yolu biçem ögesinden geçer (Vincenti, 2008: 125).

Klasik anlatı sinemasında yasak olan kurallardan biri şudur: Oyuncular doğrudan kameraya/seyirciye bakmazlar. Eğer bakarlarsa ve doğrudan kameraya/seyirciye hitap ederlerse, seyircinin yaşadığı yanılsama bozulur çünkü seyirci kameranın yani teknik aracın ayırıcına varır (Yılmaz, 2008: 70-73). Klasik anlatı sinemasında, anlatım tekniklerinin gizlenmesine, dördüncü duvarın yıkılmamasına çalışılırken, modern anlatı sinemasında dördüncü duvar yıkılır. Bu anlatı yapısında olayların ve durumların bize nasıl sunulduğunu görmemiz yaşamsal önem taşır. Filmi yapanın yani yönetmenin kendini seyirciye hissettirmesinin yolu anlatım tekniğinden geçer. Anlatım tekniği klasik sinemada kendini gizlediği için gerçeğin izlenimi, yanılsamasını yaratır. Modern anlatı sinemasında yönetmenler bundan özellikle kaçınmaya çalışmaktadır (Foss, 2009: 194).

Yeni dalga akımı içinde özellikle Truffaut ve Godard'ın filmlerinde oyuncular kameraya doğru bakarak seyirciyle konuşurlar. Bu, seyirci ve film arasındaki sınırı yıkan bir harekettir. Modern sinemanın en temel saiki geleneksel sinemanın kodlarını ve sınırlarını yıkarak, geleneksel sanat anlayışının seyirciyle kurduğu ilişkiye karşı çıkmaktır. Böylece modern sinema görünen gerçekliğin ardına bakmak için modern bir anlatı dilini kullanır. Bu nedenle gerçeği sorgulayan yönetmenlerin ilk işi yanılsama sinemasının seyirciyi pasifize eden tekniklerini yok etmektir. Dördüncü duvarın yıkılması seyirciyi aktif bir izleme ediminde bıraktırmak için kullanılan etkili yöntemlerden biridir.

SHOPLIFTERS FİLMİ VE BULGULAR

Japon sinemasının son döneminin önemli bir temsilcisi olan Hirokazu Kore-eda'nın 2018 yapımlı Shoplifters (Arakçılar) filmi ödüllü bir festival filmidir. Cannes Film Festivalinde Altın

Palmiye ödülünü kucaklayan Kore-eda, prestijli festivallerin aranan bir yüzüdür. Shoplifters filmi Kore-eda sinemasının en bilindik temalarından biri olan aileyi temel izlek alır. Kore-eda'nın sinema yolculuğunu başlatan belgesel filmlerinden itibaren aile en çok işlenen tema olarak dikkat çeker. Yönetmenin filmografisine hâkim olan aile anlatısına sahip filmler genellikle bir kayıpla başlar. Çalışmanın incelenen filmi Shoplifters'ı diğer aile temalı Kore-eda filmlerinden ayıran temel nokta bir kayıpla değil, bir eklenme ile başlamasıdır.

Shoplifters filmi görünürde bir anne, bir baba, bir teyze, bir büyükanne ve bir çocuktan oluşan beş kişilik bir aileye sokakta kalmış Yuri'nin eklenmesiyle başlar. Bu ailenin babası olan Osamu bir inşaatçı, anne Sakura bir fabrikada çalışarak, Aki ise seks işçiliği yaparak aileyi geçindirmektedir. Ailenin en büyüğü büyükanne Hatsue ise emekli maaşıyla aileye katkı sağlamaktadır. Belirli işlerde çalışmalarına rağmen Japonya'da geçinemeyen bu ailenin geçim kaynaklarından biri de hırsızlıktır. Osamu ve evin en küçüğü Shota hırsızlıkları beraber gerçekleştirirler. Hırsızlık yaptıkları soğuk bir günün akşamında balkonda kalmış Yuri isimli bir kız çocuğunu evlerine getirmeleriyle Shoplifters filminin sıradışı aile anlatısı başlar.

Shoplifters filmi, gerçeğin sinemasının içinde konumlanabilecek önemli özellikleri barındırır. Bu filmi gerçeğin sinemasına yaklaştıran taraf, filmin temasıdır. Gerçeğin sinemasına yön veren yönetmenler gündelik hayattaki gerçek hikayelerden yola çıkarak anlatımlarını şekillendirirler. Shoplifters filmi de gerçek bir hikâyeye dayanmaktadır. Japonya gibi son derece güçlü bir ekonomiye sahip ülkede yoksul kalmak büyük bir çaresizliktir. Bu çaresizlikler kimi zaman gazete haberlerine konu olur. Kore-eda ülkesindeki bir gerçekliği bir gazetede okur. Bu haber aracılardan oluşan bir aile hakkındadır. Bu aile, dükkanlardan aşırılan ürünleri satarak geçimlerini sağlamakta ve bu şekilde hayatta kalmaktadır (Er, 2019). Kore-eda ülkesindeki gerçekliği yansıtan bu haberden yola çıkarak gerçek bir aile anlatısı oluşturur.

Bu açıdan Shoplifters filmindeki aile gerçeğin sinemasına yaklaşmak için önemli bir araçtır. Kore-eda sinemasında ve bu filmde “aile” bir nevi toplumu gözetleme aracı olarak kullanılır. Shoplifters filmindeki aile toplumun geçirdiği değişimi ve dönüşümü yansıtan bir ayna gibidir. Filmde aileye yönelik bakış aynı zamanda, toplumdaki ekonomik değişimi, sosyo ekonomik dalgalanmayı, ekonominin kırılganlığını anlama çabasıyla doğar. Bu bakımdan Shoplifters filmi Japon toplumunun gündelik hayatını toplumun en küçük ve en önemli kurumu olan aile üzerinden analiz etmeye çalışır. Film, toplumsal bir sorun haline gelen yoksulluğu ve bu yoksulluğun sonucu olarak gerçekleşen hırsızlık eylemlerini bir aile etrafında işler. Gerçeğin sinemasında da amaç gündelik hayattan insan hikayelerine yer vererek, toplumun nabzını tutma çabasıdır. Bu çaba Shoplifters filminde son derece etkili bir şekilde beyaz perdeye yansır.

Shoplifters filmini gerçeğin sinemasına ve modern sinemaya bağlayan en önemli yanlardan biri gündelik hayatın gerçekliğini toplumsal kaygılardan yola çıkarak anlatabilmesidir. Gerçeğin sineması ve modern sinemanın amacı gerçeğin ortaya çıkarılması ve bunun sorgulanmasıdır. Aynı amaç etrafında toplanan iki geleneğin bunu beyaz perdeye yansıtması biçimsel olarak farklılık gösterse de temel gayeleri gerçeğin bulunmasıdır. Kore-eda da Shoplifters filminde hem gerçek hem de modern sinemayla aynı doğrultuda giderek filmin merkezine ülkesindeki temel bir sorunu yerleştirir. Shoplifters filmindeki aile üzerinden Kore-eda çalışan kesimlerin

günümüz koşullarındaki durumunu ortaya koymaya çalışır. Bu filmdeki aile yüksek bir sınıfı temsil eden bir aile değildir. Derme çatma bir evde yaşayan bu aile alt sınıfların bir temsilini sunar. Bu aile büyük bir ekonomiye sahip olan Japonya’da hayatta kalabilmek, geçinebilmek ya da sadece maaşlarıyla ulaşamadıkları ürünlere ulaşmak için hırsızlığa başvururlar. Japonya gibi büyük ekonomilere sahip ülkelerde kapitalist sistemin ya da neoliberal politikaların etkisiyle çalışan kesimin üzerindeki yük daha fazladır. Çalışan sınıf bu politikaların etkisini ya işsiz kalarak öder ya da aldıkları maaş geçinmeleri için yeterli gelmez.

Son dönemde sinema perdesinde güçlü ekonomiye sahip ülkelerin sinemalarını besleyen temel gerçeklik toplumsal koşullarda ayakta kalmaya çalışan alt sınıfların mücadelesidir. Japonya gibi güçlü bir ekonomiye sahip olan Güney Kore’de de ekonomik değişimler işçi sınıfı üzerinde hasarlar bırakır ve bu sinema filmlerinin anlatısına yansır. Shoplifters filmi ile akrabalık bağları olan filmlerden biri de Güney Kore sinemasının önemli temsilcilerinden Bong Joon-Ho’nun Parazit (Gisaengchung) filmidir. Her iki yönetmeni film yapmaya iten unsur toplumsal koşulların işçi sınıfı, çalışan sınıf üzerindeki yarattığı tahribatı gözler önüne sermektir. Toplumsal eşitsizliklerin en görünür olduğu yerlerden bir tanesi sınıfsa diğeri de o toplumun yaşayan öznesi ailedir. İki yönetmen toplumsal eşitsizlikleri iki farklı açıdan yansıtmaya yolunu tercih etmiştir. Kore-eda aile anlatısıyla toplumsal eşitsizliği ülkesi olan Japonya’da incelemeye çalışırken, Bong Joon-Ho sınıf meselesine iki aile üzerinden yaklaşır.

Sinemada temel kaygıları ve sorunları işlemeye çalışan yönetmenleri popüler yönetmenlerden ayıran taraf bir dertlerinin olmasıdır. Bir derdi, bir sorunu ifade etme biçiminin en etkili aracı bu yönetmenler için sinemadır. Sinema bu yönetmenler için kameranın sanatsal bir ifade aracına dönüşmesinin yanı sıra gündelik hayatın gerçeklerini odaklanmak için de önemlidir. Shoplifters filminde de ana tema içinde yaşanan toplumun gün yüzüne çıkmayan, popüler sinemada karşılaşılmayan sorunlarını beyaz perdeye yansıtmaktır. Bu sorunlardan bir tanesi de ekonomik modelin yarattığı toplumsal bir sorun haline gelen hırsızlıktır. Bu hırsızlığın neden ve niçin yapıldığını Kore-eda bir aile üzerinden belgesel sinemacının gözlemci kamerasıyla takip eder.

Shoplifters filmiyle kamerasını Japonya toplumuna çeviren Kore-eda, gündelik yaşantının içinde karşımıza çıkabilecek bireyleri bir aile etrafında toplayarak gerçeğin sinemasına daha da yaklaşır. Sinema yolculuğunu başlatan belgesel filmlerinde olduğu gibi gündelik hayatın içinden insanların gündelik sorunlarını beyaz perdeye yansıtmayı gerçeğin sinemasının önemli bir temsilcisi olan İtalyan Yeni Gerçekçilik akımıyla olan bağını açığa çıkarır. Gerçeğin sinemasına yön veren önemli akımlarından biri olan İtalyan Yeni Gerçekçi akımı II. Dünya Savaşı’nın yarattığı yıkımın ardından ortaya çıkmıştır. Akım temsilcileri o dönemin tarihsel koşullarının insan ve toplum üzerinde bıraktığı etkiyi sinema perdesine yansıtmaya çabası içerisindedir. Bunun için aracın yani kameranın özgür bir şekilde şehir içinde gezinmesi gerekir. Kore-eda da Japonya’da yaşanan ekonomik durgunluğun görünümünü bir aile üzerinden belgesel sinemadan da gelmiş bir yönetmen olarak belgesel sinemanın estetiğiyle, gerçekçi bir üslupla dramatize etmeden anlatır. Bunu yaparken İtalyan Yeni Gerçekçilik akımında olduğu gibi duygusal manipülasyona düşebilecek noktaları törpüleyerek seyirciye

aktarır. Shoplifters filmi seyirciyi anlatılan dünyaya uzun uzun baktırmaya yönelten bir üslubu tercih eder.

Shoplifters filmini İtalyan Yeni Gerçekçilik akımının sembol filmi ile olan bağına da bu noktada vurgulamak gerekir. İtalyan Yeni Gerçekçilik akımının sembol filmi Bisiklet Hırsızları (1949) filminde Antonio'yu ve İtalyan halkını hırsızlığa iten toplumsal koşulların kendisidir. İtalyan halkının yüz yüze kaldığı işsizliğin temel nedeni toplumsal koşullarda aranmalıdır (Abisel ve Eryılmaz, 2014: 39). Shoplifters filminde de bu aileyi hırsızlığa götüren bu türden bir süreçtir. Bu aile, Bisiklet Hırsızları filmindeki Antonio gibi işsiz değildir ama hırsızlık yaparak geçimini sağlar. Ailenin filmde hırsızlığa bulduğu ahlaki bir çözüm yolu vardır. Bir gıda mağazasında ya da başka ürünlerin satıldığı mağazada başkasına ait olmayan bir ürünü çalmalarını suç ve hırsızlık olarak kabul etmezler. Bu da bu ailenin hırsızlığa bulduğu ahlaki bir çözüm yoludur.

Gündelik yaşıntıdaki toplumsal sorunlardan doğan bir film olarak Shoplifters, modern sinema geleneği içinde değerlendirilebilecek önemli özelliklere sahiptir. Bu özelliklerden ilki filmin sürekli olarak sorular sorması ve bu soruları seyircinin zihinde de oluşturabilmesidir. Yanılsama sinemasına ait bir filmde seyircinin sorular sormasına imkân verilmeyen bir evren yaratılır. Her şeyin hazır olarak sunulduğu bu dünyada seyirci filmi rahat bir şekilde izler. Modern sinemada ise toplumsal kaygılardan yola çıkan bir yönetmenin seyirciye aktarmak istediği bir fikir ve düşünce vardır. Bu filmde Kore-edâ aile üzerine önemli sorular sorar. Yönetmenin kendi ifadesiyle Shoplifters filminde “aileyi aile yapan şeyin ne olduğunu” anlama çabası yatar (Er, 2019).

Bu açıdan Shoplifters filmi aile kurumunun doğası hakkında bilgi sahibi olabilmek için de önemli bir kaynaktır. Her aile anlatısı filminde olduğu gibi Kore-edâ aile kurumunun doğası hakkında sorular sorar. Bir aileyi aile yapan unsurlar nelerdir? Aileyi bir araya getiren şey kan bağı mıdır? Kore-edâ bu filmde geleneksel ailenin dışında kan bağı ile kurulmayan bir aile anlatısı sunar. Kan bağı ile bir araya gelmeyen bu aileyi bir araya getiren durumlar farklıdır. Kan bağından yoksun olan bu aileyi bir araya getiren şey kendi ailelerinden göremedikleri sevgi ve şefkattir. Sakura, Aki, Hatsue, Shota ve son olarak aileye eklenen Yuri'yi bir araya getiren şey kendi aileleridir. Aileleri tarafından yok sayılan, görülmeyen, ailenin içinden atılan, istenmeyen bu kişiler kendi ideal aile formasyonunu oluşturmuşlardır. Kore-edâ Shoplifters filmi ile bir ailenin nasıl oluştuğunu, nasıl bir araya geldiğini, aileyi aile yapan değerleri modern bir anlatı diliyle anlatır. Bu da filmin modern sinema içindeki yeri için önemli bir giriş sunar.

Kore-edâ'nın Shoplifters filmini modern sinema içinde düşünmeye olanak tanıyan diğer bir nokta bu öyküyü seyirciye aktarırken kullandığı anlatı dilidir. Shoplifters filmi, modern bir anlatı diline sahiptir. Shoplifters filminde amaç görünen ideal ailenin ardındaki gerçeklikleri katman katman keşfetmektir. Bu keşfetme yolculuğunda Kore-edâ modern anlatı diliyle seyircisine seslenir ve filmin açılış sekansından itibaren çeşitli boşluklar bırakarak seyircinin filme düşünsel anlamda katılımını talep eder. Görünürde gerçek bir baba oğul, görünürde gerçek bir karı-koca, görünürde evin gerçek bir büyükanesi, görünürde evin gerçek çocukları olan ailenin nasıl bir araya geldiğini adım adım seyirciye aktarır. Modern bir dünyada aralarında

kan bağı olmayan bir aile temsili sunarak Kore-edâ geleneksel aile formasyonunun dışına çıkar. Bu aileyi biraraya getiren şeyin sevgisizlik olduğunu vurgulayarak, aile olabilmek için kan bağının gerekli olmadığını altını çizer.

Filmin açılış sekansında Yuri'yi bulmalarıyla bu ailenin bir araya gelme sebepleri ortaktır. Yuri'yi o gece yarısı soğuk bir balkona terk eden gerçek anne ve babasından gördüğü şiddettir. Osamu ve Shota, gerçek anne ve babasından ilgi ve şefkat görmeyen Yuri'yi kendi oluşturdukları ailelerinin içine eklerler. Kore-edâ farklı şekillerde aileleri tarafından yok sayılan ve toplumun dışına atılanlardan toplama bir aile oluşturur. Bu aileyi ayakta tutan dinamikler geleneksel aile değerlerinden farklıdır. Osamu dışında aile içerisindeki herkes Sakura, Aki, Hatsue kendi aileleri tarafından terk edilmiş kişilerdir. Aileleri tarafından şiddete uğrayan, yok sayılan bu kişiler bir ailenin kurulması için kan bağına gerek olmadığını en net örneğidir. Bu aileyi bir arada tutan şey birbirlerine karşı duydukları koşulsuz sevgi ve şefkattir. Birbirleriyle kan bağı olmayan, kan bağıyla bağlı oldukları aileleri tarafından istismar edilen bu kişiler geleneksel ailenin oluşma biçimini yıkar. Bu şekilde Shoplifters filminde kurulan aile, geleneksel ailenin dışında kurulan bir anti-ailedir.

Gerçeği sorgulayan modern sinema ile birlikte sinema bir düşünce iletme aracına dönüşmektedir. Kore-edâ sinemasında Shoplifters filmi ile geleneksel aile yapılanmasına yönelik bir düşünme pratiği geliştirmenin yolu açılır. Kieslowski sinemasını özetleyen şu cümleler Kore-edâ sineması için de önem taşır. Bir film aksiyonlardan değil, fikirlerden yola çıkmalıdır. Bu fikirleri aktarabilmek için belgesel sinemanın yöntemleri yönetmenin kılavuzudur (Stok, 2022: xi). Shoplifters filmi yarı belgesel bir anlatı tercih ederek yalın ve sakın bir şekilde hikayesini seyirciye anlatır. Modern sinemaya yön veren akımlar ve ekoller kurmaca ve belgesel birlikteliğine sahip bir dili kullanarak düşüncelerini seyirciye iletirler. Kore-edâ da belgesel sinemadan gelen bir yönetmen olarak belgesel sinemanın anlatı diline hakimdir. Bu nedenle film, yanılısma sinemasının hareketli dünyasından farklı bir yapıya sahiptir. Kore-edâ Shoplifters filmiyle hem Japon toplumunun sosyo-ekonomik görünümünü hem de aile kavramı üzerine fikir ve düşüncelerini anlaşılır bir üslupla seyirciye aktarır.

Kore-edâ sinemasını modern sinema içine dahil eden yan, filmde dördüncü duvarın yıkılmasıdır. Bu ailenin gerçek bir aile olmadığı gerçeğinden sonra, aile Yuri'yi kaçırdıkları gerekçesiyle karakola götürülür. Karakolda anne, baba ve Aki sorguya çekilir. Anne Sakura'nın sorguya çekildiği sekansta Kore-edâ Sakura aracılığıyla seyirciye seslenir. Sakura, kameraya bakarak dördüncü duvarı yıkar. Bu sekansta Sakura, “anne olabilmek için doğurmak mı gereklidir?”, Doğum yapınca anne mi olunuyor?” sorularını direk seyirciye yani kameraya bakarak sorar. Bu soruları soran kişi kan bağıyla bağlı olduğu ailesi tarafından dışarı atılan ve şiddet görmüş bir kişidir. Seyirci bu sorularla baş başa bırakılır. Kurmacanın yarattığı gerçekliğin kırıldığı bu anda seyirci bir film izlediğinin ayırdına varır. Sanat sinemasına yön veren bir isim olarak Kore-edâ bu teknikle filmin kendisine bütün dikkati çeker.

Kore-edâ sinemasını yanılısma sineması içinde değerlendirilebilecek bir nokta belki de Kore-edâ'nın iyi bir hikâye anlatıcısı olmasıdır. Geçmişinde bir roman yazarı olmak isteyen Kore-edâ'nın kamerası kadar kalemi de çok etkileyicidir. Belki de Kore-edâ'yı yanılısma sineması

içinde değerlendirebilecek kriter filmlerinde bir hikâye anlatması ve bu hikâyeyi anlaşılır bir dille anlatmasıdır. Ama bu yanılsama sinemasında olduğu gibi bizi gerçeklikten koparan bir hikâye anlatıcılığı değildir. Yanılsama sinemasında olduğu gibi hikayelerinin belirli bir sonu ve bir hedefe ulaşan karakterleri yoktur. Ayrıca Kore-edâ diğer modern filmlerle karşılaştırıldığında o kadar anlaşılmaz ve içinden çıkılmaz hikayeler anlatmaz. Bu nedenle Kore-edâ dünya sinema seyircisi tarafından filmleri ilgiyle beklenen bir yönetmendir.

Kore-edâ, toplumsal ve evrensel konuları sinemasında işleyen ve sadece kendi ülkesindeki sinema seyircilerine değil, dünya sinema seyircisine seslenen bir yönetmen olmasıyla da ön plana çıkar. Shoplifters filmi Japonya, Tayvan ve Çin’de gösterildikten sonra hem Japon hem de Çin sinema pazarlarını harekete geçirmiştir (Zhang, 2018). Eren Odabaşı’nın da vurguladığı gibi Kore-edâ filmleri beklenmedik ölçüde evrensel bir nitelik taşır; hikayeleri inkâr edilemeyecek kadar Japon olsa da dünyanın her yerindeki izleyicilerle bağ kurmayı başarır (Odabaşı, 2012: 68). Bu noktada sinema seyircisinin Kore-edâyı sevmesini üç sebeple açıklayabiliriz. Kore-edâ hem evrensel konuları sinemasında işler hem sinemaya farklı ve yenilikçi bir bakış getirir hem de iyi bir hikâye anlatıcısıdır. Sorular sormayı seven bir yönetmen olarak Kore-edâ Shoplifters filmini seyreden izleyicinin zihninde aile üzerine temellenen birkaç soruyu bırakır: Aileyi aile yapan şey nedir? Aileyi oluşturan temel unsur kan bağı mıdır? yoksa aileyi bir arada tutan harç koşulsuz sevgi midir?.

SONUÇ

Sinema ve gerçeklik ilişkisi sinema tarihinin başından itibaren üzerinde durulan ve tartışılan bir konudur. Bu ilişkiyi Sinema ve Gerçeklik (2011) kitabında gerçeğin sineması, yanılsama sineması ve modern sinema gelenekleri üzerinden inceleyen Roy Armes’in çalışması bu çalışmaya kaynaklık etmiştir. Çalışmada bir yönetmenin sinemasını, örnek teşkil eden bir film üzerinden, üçlü bir perspektifle incelemek amaçlanmıştır. Japon sinemasının en üretken temsilcisi Hirokazu Kore-edâ’nın filmografisinde yer alan 2018 yapımı Shoplifters filmi Roy Armes’in gelenekleri etrafında incelenmiştir. Japon sinemasının bir temsilcisi olan Hirokazu Kore-edâ sinemasının karakteristik özelliklerini taşıyan Shoplifters filminin gerçeklikle kurduğu bağ, Armes’in gerçekçi ve modern sinema geleneklerini işaret etmektedir. Yönetmenin filmini yanılsama sineması içinde değerlendirmek mümkün değildir ama yönetmenin yanılsama sinemasıyla kurduğu küçük bağı da ortaya koymak gereklidir. Bu çerçevede aşağıdaki bulgular saptanmıştır.

Shoplifters filmi gerçeği ortaya çıkarmaya çalışan gerçeğin sinemasına örnek teşkil eden bir filmidir. Film, gerçeği ortaya çıkarırken toplumsal koşulların yarattığı gerçekliği sorgulamaya çalışarak da modern sinema evrenine ait bir filmidir. Bu nedenle hem gerçekçi hem de modern sinema geleneklerine olan bağı kuvvetlidir. Akrakılık yapan bir aile üzerinden toplumsal eşitsizlikleri sorgulayan film bunu kan bağı ile bir araya gelmeyen bir aile üzerinden de işleyerek aileye yönelik gelenekselci bakış açısını eleştirir.

Film ailenin suç sayılabilecek hırsızlığı neden yaptığını sorgularken bir yandan da kan bağı olmayan bu aileyi bir araya getirenin ne olduğunu anlama çabası içine girer. Ailenin suç teşkil

eden olaylara yeltenmesinin temel sebebi kendi yaşam öyküleridir. Aynı zamanda içinde bulundukları toplumun ekonomi-politik durumu da onların bir araya gelmesindeki itici gücü oluşturmuştur. Aileleri tarafından seilmeyen, dışlanan, şiddete uğrayan bu kurmaca ailenin bir araya gelmesinin temel sebebi kendi aileleridir. Her biri kendi ailesi tarafından dışlanmış ve hor görülmüştür. Japon kurumlarının da görmediği bu toplama aile, toplumsal koşullar karşısında ayakta durmak için hırsızlık yapmaktadır. Kore-edâ suç teşkil eden bu olayı yapmalarının ardına bakarken aynı zamanda gündelik hayattaki çalışan kesimin sorunlarına eğilerek bir nevi onların sesi olmaktadır. Bu ailenin hırsızlık yapmasının temel sebebi aileleri ve toplumsal koşullardır. Ailenin babası rolündeki Osamu'nun polis tarafından sorgulandığı sahnede çocuklara neden hırsızlık öğrettiğine dair soruya verdiği cevap Osamu'nun geçmişi ve ailesi hakkında önemli bilgiler verir. Hiçbir şeyin görüldüğü gibi olmadığı Osamu'nun sorgusunda anlaşılır. Osamu çocuklara öğretecek başka bir şey olmadığını söylediğinde seyirci Osamu'nun ailesinin ona hırsızlık yaptırdığını anlar. Osamu'nun bildiği tek şey başkalarından araklamaktadır.

İtalyan Yeni Gerçekçilik akımı temsilcilerinin gerçekçi filmlerinde İtalyan toplumunu hırsızlığa götüren süreci toplumsal koşullar da araması gibi Kore-edâ'da kendi ülkesindeki insanları bu suça yönelten koşulları ortaya çıkarmaya çalışır. Bu nedenle Kore-edâ başkalarını kolayca yargılayan bir yolu tercih etmez. Bu aile suçludur ve hırsızlık yapmaktadır yerine bu aileyi bu sürece götüren yolu aydınlatmayı çalışır. Birbirleriyle kan bağı olmayan aynı çatı altında yaşayan bu ailenin “neden hırsızlık yaptığını” onları yargılamadan araştırır. Bu açıdan bakıldığında Kore-edâ sinemasının son derece hümanist olduğunu vurgulamak gerekir.

Kore-edâ gerçekçi ve modern sinemanın içinde yer alan bir yönetmen olarak hikayesini belgesel sinema estetiği içinde anlatır. Belgesel sinema estetiğine bağlı bir yönetmen olarak uzun ve sabit planları daha çok tercih eder. Modern bir anlatı diline sahip olan yönetmen fikrini ve düşüncesini yalın ve sade bir dille anlatır. Sanat sinemasına yön veren yönetmenlerin yaptığı gibi Kore-edâ filmde her şeyi hazır bir şekilde seyirciye sunmaz. Seyircinin filme düşünsel anlamda katılması için önemli teknikler kullanır. Bunlardan biri de dördüncü duvarın yıkılmasıdır. Dördüncü duvarı yıkan yönetmen, bütün dikkati filmdeki gerçekliğe çeker.

Kore-edâ sinemasını yanılısama sineması içinde değerlendirilebilecek bir nokta varsa eğer bu da filmlerinde bir hikâye anlatması ve bu hikâyeyi anlaşılır bir dille anlatmasıdır. Ama bu yanılısama sinemasında olduğu gibi bizi gerçeklikten koparan bir hikâyeye anlatıcılığı değildir. Bu değerlendirme sonucunda, Kore-edâ sinemasının gerçeklikle kurduğu ilişkinin gerçeklik sineması ve modern sinema anlayışlarının bir bileşkesi olarak anlam kazandığı belirtilebilir.

KAYNAKÇA

- Abisel, N. Eryılmaz, T. (2014). Sinemanın Çağdaşlaşması: Yeni Gerçekçilik, Yeni Dalga. (Der. M. İri). *Sinema Araştırmaları, Kuramlar, Kavramlar Yaklaşımlar* içinde (s. 24-62). İstanbul: Derin Yayınları.
- Abisel, N. (2010). *Sessiz Sinema*. Ankara: Deki Yayınları.
- Armes, R. (2011). *Sinema ve Gerçeklik, Tarihsel Bir İnceleme*. (Çev. Z. Özen Barkot). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Büker, S. (1985). *Sinema Dili Üzerine Yazılar*. Ankara: Dost Yayınları.
- Coşkun, E. (2011). *Dünya Sinemasında Akımlar*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Çelikcan, P. (1997). Hollywood Rönesansı. (Der: D. Derman, S. Günaydın, A. İnam, O. Onaran). *Sinema Akımları* içinde (s. 192-206). Ankara: Med Campus Proje Yayınları.
- Doğan Topçu, A. (2016). Sinema ve Zaman: Geleneksel (Klasik) Anlatı ve Çağdaş Anlatı Filmlerinde Zamanın Kullanımı ve Anlatısal Yapı İlişkileri. *Sinemada Anlatı ve Türler* içinde (s. 49-94) (Ed. F.Dalay Küçükçukurt, A. Gürata). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Er, T. (2019). Yönetmen Hirokazu Koreeda ile “Shoplifters” Üzerine. <https://gazetekarınca.com/yonetmen-hirokazu-koreeda-ile-shoplifters-uzerine/> (Erişim Tarihi: 21.06.2022)
- Evecen, G. ve Can, A. (2017). Belgesel Filmde Anlatı-Anlatıcı İlişkisi: “Grizzly Man” Belgesel Filmi Örneği. *Selçuk İletişim Dergisi*, 10(1), 282- 294.
- Foss, B. (2009). *Sinema ve Televizyonda Anlatım Teknikleri ve Dramaturji*. (Çev. M. K. Gerçeker). İstanbul: Hayalbaz Kitap.
- Gürata, A. (2016). Öznel Zamanın İzinde: Sinemada Postmodern Zamanlar ve Görüş Noktası. *Sinemada Anlatı ve Türler* içinde (s. 95-115) (Ed. F.Dalay Küçükçukurt, A. Gürata). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Kılıç, L. (2008). *Fotoğraf ve Sinemanın Toplumsal Tarihi*. Ankara: Dost Yayınları.
- Kırmızı, N. (1990). Geleneksel Anlatı ve Söylen Arasındaki İlişki Üzerine. *Kurgu*, 7, s. 231-239.
- Kovacs, A. B. (2010). *Modernizmi Seyretmek*. (Çev: E. Yılmaz). Ankara: Deki Yayınları.
- Künüçen, H. (2001). Görüntülerle Erenlerin İzinden. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 0/17. 75-85.

- Odabaşı, E. (2012). Kayıpların ve Zamanın İzinde, Hirokazu Koreeda, *Altyazı Aylık Sinema Dergisi*, Mayıs,117, 66-69.
- Oluk A. (2008). *Klasik Anlatı Sineması*. İstanbul: Hayalet Kitap.
- Öztürk, R. (2000). *Sinemada Kadın Olmak*. İstanbul: Alan Yayıncılık
- Savaş, H. (2015). Sinema İnsanı Anlatır. (Der: A. Oluk Ersümer). *Sinema Neyi Anlatır* içinde (ss. 21-37) İstanbul: Hayalperest Yayınları.
- Vincenti, G. (2008). *Sinemanın Yüzyılı*. (Çev. Engin Ayça) İstanbul: Evrensel Basım Yayın. (2. Basım).
- Yıldız, S. (2014). *Sinematografik Anlatım*. İstanbul: Su Yayınları.
- Yılmaz, E. (1997). *1968 ve Sinema*. Ankara: Kitle Yayınları.
- Yılmaz, E. (2008). Sinema ve İdeoloji İlişkileri Üzerine. *Sinema İdeoloji Politika & Büyüleyen Faşizm* içinde (s. 63-85) (Der: B. Bakır, Y. Ünal, S. Saliji) Ankara: Nirengi Kitap.
- Zhang, S. (2018). Shoplifters:The Tale of an Anarchic Family. *Film Criticism*. Volume 42, Issue 3, Summer 2018.

ERGENLER İÇİN GELİŞTİRİLEN SOSYAL MEDYA KULLANIM MOTİVASYONU ÖLÇEĞİNİN TÜRKÇEYE UYARLAMA ÇALIŞMASI

Tuğba KIŞLAK SANCAK ¹, Prof. Dr. Halil EKŞİ ²

¹ Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, - orcid.org/0000-0001-7496-5962

² Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, - orcid.org/0000-0001-7520-4559

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Rodgers vd. (2021) tarafından geliştirilen Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeğini Türkçeye uyarlamak ve ergenlerin sosyal medya kullanım motivasyonlarını tespit etmektir. Ergenlerin sosyal medya kullanım motivasyonlarının öğrenilmesinin sosyal medyanın zararlarının giderilmesi üzerine yapılacak çalışmaların geliştirilmesi için önemli olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Katılımcılar 11-19 yaş aralığında olan orta okul ve lise öğrencileridir. Çalışmaya katılanların %75'i kız (n=274), %25'i erkektir (n=94). Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeği on beş maddeden ve dört alt boyuttan (iletişim, popülerlik, görünüm, değerler ve ilgiler) oluşmaktadır. Ölçek uyarlama çalışması için yazarın onayı alındıktan sonra maddeler beş ayrı uzman tarafından çevrilmiş, panel yapılarak en uygun madde formu belirlenmiş, sonrasında iki uzman tarafından İngilizceye geri çevirisi yapılarak orijinal dilindeki maddeler ile karşılaştırılmıştır. Son olarak ana dili İngilizce olan bir araştırmacıya Türkçe hali gösterilerek uzman görüşü alınmış ve 30 kişiye pilot uygulama yapılmıştır. Ölçüt geçerliliği için 79 öğrenciye Türkçede Köroğlu (2014) tarafından geliştirilen Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeği uygulanmıştır. Ölçüt geçerliliği sonucunda iki ölçek arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen uyum indekslerinin ($\chi^2 / df = 3,45$, RMSEA=.082, CFI=.926, TLI=.906, SRMR=.058) kabul edilebilir seviyede olduğu tespit edilmiştir. Güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .88 olarak hesaplanmış ve yüksek bir seviyede olduğu görülmüştür. Araştırma bulguları doğrultusunda Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir. Ölçeğin akademik çalışmalarda ve okul psikolojik danışmanlığında kullanılabileceği düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Sosyal medya, motivasyon, ergenlik, ölçek, uyarlama

TURKISH ADAPTATION STUDY OF THE MOTIVATIONS FOR SOCIAL MEDIA USE SCALE AMONG ADOLESCENTS

ABSTRACT

The aim of this study is to adapt the Motivations for Social Media Use Scale by Rodgers et al. (2021) into Turkish. The scale is designed to determine the social media usage motivations in adolescents. Participants are middle school and high school students at the ages ranging between 11 and 19. 75% of the participants are female (n=274), 25% was male (n=94). The Motivations for Social Media Use Scale consists of fifteen items and four factor structures (connections, popularity, appearance, values, and interests). After obtaining the approval of the author for this scale adaptation study, the items were translated into Turkish by five different experts. The most appropriate item form was determined through organizing a panel. Moreover, the items were compared with the items in their original language with back-translation by 2 experts. The Turkish version was shown to a researcher whose native language is English, and expert opinion was taken, and a pilot application was made to 30 adolescents. For criterion validity, the Social Media Usage Motivation Scale by Köroğlu (2014) developed in Turkish was applied to 79 students. As a result of criterion validity, a positive and significant relationship was found between the two scales. The fit indices obtained in confirmatory factor analysis ($\chi^2 / df = 3.45$, RMSEA=.082, CFI=.926, TLI=.906, SRMR=.058) were found to be at an acceptable level. As a result of the internal consistency analysis, the reliability Cronbach Alpha internal consistency coefficient was calculated as .88 and it was found to be at a high level. In line with the research findings, The Motivations for Social Media Use Scale is a valid and reliable scale. It is thought that the scale can be used in academic studies and school psychological counseling services.

Keywords: Social media, motivation, adolescence, scale, adaptation

1. GİRİŞ

Dünya genelinde yapılan bir araştırmaya göre sosyal medya kullanıcı sayısı son on yılda 1,48 milyardan 4,62 milyara yükselmiştir (*Digital 2022*, 2022). İnternet kullanımının Türkiye’de %82,6 oranına ulaştığı ve sosyal medya platformlarının katılımcı sayısının gün geçtikçe arttığı bilinmektedir (*TÜİK Kurumsal*, 2021). Ergenler arasındaki sosyal medya kullanımı da yaygınlaşmakta olup bağımlılık ve bozuk beden algısı gibi olumsuz etkilerini ele alan araştırmalar yapılmıştır. Bunun yanında, sosyal medya bağımlılığının ergenlerde uyku kalitesi ve psikolojik problemlerle ilişkisi (Sümen & Evgin, 2021), ebeveyn çocuk ilişkisindeki rolü (Bilgin vd., 2020); sosyal medya kullanım motivasyonu ve bozuk beden algısıyla ilişkisi (Gordon vd., 2020; Jarman vd., 2021; Rodgers vd., 2020) üzerine yapılan araştırmalar bulunmaktadır. Alan yazında farklı gruplarla yapılan sosyal medya kullanım motivasyonu araştırmalarında üstün yetenekli çocukların (Köroğlu, 2014), Nijeryalı kadınların (Oduba, 2017) ve üniversite öğrencilerinin (Himmetoğlu, 2020) sosyal medya kullanım motivasyonlarını inceleyen araştırmalar yer almaktadır. Ergenlerin sosyal medya kullanım motivasyonlarının incelenmesi bağımlılık ve bozuk beden algısı gibi olumsuz etkilerin giderilmesi için önemli görülmektedir.

Sosyal medya insanlara farklı sanal dünya ortamı sunarak kullanıcıların dikkatini çeken çeşitli platformlardan oluşmaktadır. Mekan ve zaman sınırını kaldırarak insanların birbiriyle iletişim kurmalarını sağlayan ve hiyerarşik yapılanma düzeni olmadan herkesin birbiriyle istediği takdirde iletişime geçebileceği bir alan sunmaktadır. Facebook, Instagram, Twitter, Youtube, LinkedIn, Tumblr, Pinterest, TikTok gibi birçok sosyal medya platformu bulunmakta ve kişiler bu platformlarda kendi kullanıcı hesaplarını oluşturarak paylaşım yapmakta, başkalarıyla iletişime geçmekte ve başkalarının paylaşımlarını görmektedirler. Fotoğraf, resim, video, blog yazıları ve daha birçok içeriğin paylaşımına olanak sunan; kişilerin sanal ortamda sosyalleşmesini sağlayan sosyal medya platformları her yaştan katılımcıyı kendine çekmektedir (Göker & Keskin, 2015). Özellikle 21. yüzyılda doğmuş olan ve Z kuşağı olarak adlandırılan yeni nesil teknoloji ile büyümektedir. İnternete olan bağılılıkları fazla, gelişmeleri yakından takip eden ve sosyal medya platformlarını aktif olarak kullanan Z kuşağı önceki kuşaklardan ayrılmaktadır (Ardıç & Altun, 2017). Ergenlik döneminde olan Z kuşağının sosyal medya ile ilişkileri araştırılmaya değerdir. Bu dönemdeki bireylerin sosyal medya kullanımlarında en çok araştırma konusu olarak alınan kısmı bağımlılık boyutudur. İnternet bağımlılığı (Ayas & Sümer, 2021) ve akıllı telefon bağımlılığı (Yıldırım vd., 2019) olarak farklı adlandırmaların olduğu, ancak içeriklerinin örtüştüğü görülmektedir. Özellikle ergenlik dönemindekiler için tehlike arz ettiği ve çözümüne dair çalışmaların bilgilendirici seminerlerden ya da eğitim programlarından oluştuğunu söylemek mümkündür (Büyüköztürk vd., 2019).

Motivasyon dışsal ve içsel olmak üzere iki farklı başlık altında değerlendirilmektedir. Dışsal motivasyon kişinin davranışını elde edeceği bir sonuç için ve belli bir amaca yönelik oluşan motivasyon çeşididir. İçsel motivasyon ise doğal bir doyum amacıyla yapılması veya faaliyetin kendisinin ilgi çekmesi ve eğlenceli olması sebebiyle yapılmasıdır. Dışsal motivasyonda ödüller yer alırken içsel motivasyonda bir beklenti bulunmamaktadır (Aslan & Doğan, 2020).

Ergenlerin sosyal medya kullanım motivasyonlarının öğrenilmesinin sosyal medyanın zararlarının giderilmesi üzerine yapılacak çalışmaların geliştirilmesi için önemli olduğu düşünülmektedir. Alan yazın incelendiğinde sosyal medya kullanım motivasyonu bozuk beden algısı ile birlikte ele alınmış olup araştırmacılar bu konuda çözümler geliştirmeyi hedeflemektedir (Anixiadis vd., 2019; Gordon vd., 2020; Saiphoo & Vahedi, 2019; Slater vd., 2019). Sosyal medya kullanım motivasyonu üzerine Türkiye’de üniversite öğrencileri ve üstün yetenekli çocuklar ile çalışılmış olup sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır (Himmetoğlu, 2020; Köroğlu, 2014). Ergenlerin sosyal medya kullanım motivasyonları üzerine bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple ölçek uyarlama çalışmasının farklı çalışmalarda kullanılarak alana katkı sunacağı öngörülmektedir. Bu çalışmanın amacı İngilizcede geliştirilmiş olan Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeğinin (Rodgers vd., 2021) Türkçeye uyarlanarak geçerlilik güvenilirlik değerlendirilmesinin yapılmasıdır.

2. YÖNTEM

Bu bölüm çalışma grubu, veri toplama araçları ve işleminden oluşmaktadır. Çalışma grubunun özelliklerine değinilecek, Türkçeye uyarlanan Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu

Ölçeği (Rodgers vd., 2021) ve ölçüt geçerliliğinde kullanılan Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu (SMKM) Ölçeği (Köroğlu, 2014) hakkında bilgi verilecektir. Son olarak uyarlama çalışmasının işlem yolu anlatılacaktır.

2.1.Çalışma Grubu

Çalışmaya ortaokul ve lise düzeyinde eğitim gören öğrenciler katılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi ile 368 öğrenci çalışmaya katılmıştır. Çalışmaya katılanların %75'i kız (n=274), %25'i erkektir (n=94). Çalışmaya katılanların yaş aralığı 11-19 olup yaş ortalaması 15'tir. Ölçüt geçerliliği için 79 öğrenciye Türkçede geliştirilen Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeği (Köroğlu, 2014) uygulanmıştır. Veriler Google Form aracılığıyla online olarak toplanmıştır ve ölçeğin doldurulması ortalama dört dakika sürmektedir.

2.2.Verİ Toplama Araçları

2.2.1. Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeği

Rodgers ve diğerleri (2021) tarafından geliştirilen Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeği, 5 aralıklı (1= Asla/ Hiç, 2= Çok Az, 3= Kısmen, 4= Çoğunlukla, 5= Tamamen) Likert tipi ölçek ile değerlendirilen 15 maddeden oluşmaktadır. Ergenlerin görünür olma isteklerine odaklanarak sosyal medya kullanım motivasyonlarını ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçek iletişim (connections), popülerlik (popularity), görünüm (appearance), değerler ve ilgiler (values and interests) olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. İletişim alt boyutunda 3 madde bulunmakta ve sosyal medya üzerinden sağlanan iletişimi değerlendiren (örn., “Sosyal medyayı dışlanmış hissedebilirim diye kullanırım.”) maddelere yer verilmiştir. Popülerlik alt boyutu 4 maddeden oluşmaktadır ve ergenlerin popüler olma isteklerini değerlendiren (örn., “Sosyal medyayı daha fazla insan beni tanısın ve sevsin diye kullanırım.”) maddeler içermektedir. Görünüm alt boyutu ergenlerin fiziksel görünüşleriyle ilgili algılarını değerlendiren (örn., “Sosyal medyayı paylaştığım fotoğrafları filtrelemek için kullanırım.”) 5 maddeden oluşmaktadır. Son alt boyut olan değerler ve ilgiler ise farkındalık oluşturmak ya da aynı fikirdeki insanlarla temas kurmak gibi konuları (örn., “Sosyal medyayı aynı şeyi önemseyen insanlarla temas kurmak için kullanırım.”) ele alan 3 madde içermektedir.

Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeği Avustralya’da 8 okuldan 770 ergen üzerinde uygulanarak geliştirilmiştir. Toplam 39 maddeden oluşan madde havuzundan uzman görüşleri alınarak bu sayı 25 maddeye indirilmiş daha sonrasında da yapılan analizler sonucunda ölçek 15 madde olarak belirlenmiştir. İç tutarlılık katsayısı örneklemelerin tümü göz önünde bulundurulduğunda iletişim boyutu için .77, popülerlik boyutu için .87, görünüm boyutu için .91 ve değerler ve ilgiler boyutu için de .86 olarak bulunmuştur. Tüm ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı ise .96’dır. Faktör analizinden elde edilen uyum indeks değerleri ($\chi^2/df=2,20$, CFI=.944, SRMR=.059, RMSEA=.061) uygun bulunmuştur (Rodgers vd., 2021).

2.2.2. Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeği (SMKM)

Ergenler için geliştirilen Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu (Rodgers vd., 2021) ölçeğinin ölçüt geçerliliği çalışmasında Köroğlu (2014) tarafından yüksek lisans tezinde geliştirilen Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeği kullanılmıştır. Üstün yetenekli çocukların sosyal medyayı kullanma motivasyonlarının tespiti için geliştirilen ölçek 401 öğrenciye uygulanmıştır. Ölçek 3 aralıklı (1= Hiçbir Zaman, 2= Bazen, 3= Her Zaman) Likert tipi ölçek olarak oluşturulmuş olup 15 madde içermekte ve eğlenme, sosyalleşme, bilgilenme olarak adlandırılan 3 alt boyuttan şekillenmektedir. Ölçekte faktör yükleri .49 ve .86 arasında değişmekte olup toplam iç tutarlılık oranı .84'tür (Köroğlu, 2014). Ölçek her ne kadar üstün yetenekli çocuklar üzerinde uygulansa da maddeleri genel kullanıma uygun olarak geliştirilmiş ve yazar tarafından da üstün yetenekli çocuklar haricinde kullanımının mümkün olduğu belirtilmiştir. Maddeler arasında sadece bir maddeden (örn., “Sosyal medyayı üstün yetenekli arkadaşlarımla iletişim kurmak amacıyla kullanırım.”) “üstün yetenekli” ifadesi çıkarılmış olup başka herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

2.3.İşlem Yolu

Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeğinin Türkçeye uyarlaması için Rachel F. Rodgers'ın izni alınmıştır. Rodgers'ın izni doğrultusunda ölçek maddelerinin İngilizceden Türkçeye çeviri süreci başlatılmıştır. Bu süreçte hem iki dili iyi olan hem de psikolojik danışmanlık alanında uzman olan 2 kişi, dil uzmanı olan 2 kişi ve araştırmacının kendisi olmak üzere toplam 5 kişi ölçek maddelerini çevirmiştir. Yapılan 5 çeviri 3 uzmanın yaptığı bir panelde değerlendirilmiş olup en uygun çeviri maddeleri seçilerek ideal form haline getirilmeye çalışılmıştır. Sonraki adımda panel sonuncunda ortaya çıkan maddelerin 2 dil uzmanı tarafından geri çevirisi yapılmıştır. Elde edilen geri çeviriler ile orijinal maddeler karşılaştırılmış ve aynı anlama gelip gelmediği değerlendirilmiştir. Son olarak elde edilen Türkçe maddeler ana dili İngilizce olan bir uzmanın değerlendirilmesine sunulmuştur. Bu aşamada dil açısından anlaşılabilirliğini görmek için 30 kişilik gruba pilot çalışma uygulanmış ve geri bildirimleri alınmıştır. Maddelerin anlaşılıp anlaşılmadığına dair yapılan geri bildirimler doğrultusunda olumsuz bir dönüt ile karşılaşılmamıştır. Bu düzenlemelerle birlikte ölçeğe son hali verilmiştir.

Ölçek gönüllülük esasına dayalı olarak doldurulmaktadır. Ölçeğin ölçüt geçerliliğini değerlendirmek için Türkçede geliştirilen Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeği (Köroğlu, 2014) kullanılmıştır. 79 katılımcı hem uyarlaması yapılan ölçeği doldurmuş hem de ölçüt geçerliliği için olan ölçeği doldurmuştur. Ölçek Google Form aracılığıyla oluşturulmuş ve sanal ortamdan katılımcılara iletilmiştir. Son yıllarda kullanımı yaygınlaşan ve araştırmacılara katılımcılara ulaşma kolaylığı sağlayan platformlar bulunmaktadır. Bu platformlar üzerinden toplanan verilerin güvenilirliği tartışma konuları arasında yer alsada verilerin yüz yüze toplanan verilerden farklı olmadığı görülmektedir. Özellikle Mechanical Turk aracılığıyla toplanan verilerin güvenilirliklerinin yüksek olduğu ve sanal ortamdan toplanan verilerin çalışmayı zenginleştirdiği bilinmektedir (Goodman vd., 2013). Bu sebeple bu çalışmada da veriler Mechanical Turk gibi sanal ortam yolu ile toplanmıştır. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri SPSS, AMOS ve Jamovi programları ile yapılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik değerlendirmeleri yapılmıştır. Geçerlilik çalışması için doğrulayıcı faktör analizi ve ölçüt uyum geçerliliği çalışması yürütülmüştür. Güvenilirlik çalışması için her faktör yapısının ve ölçek maddelerinin tamamının Cronbach Alpha değerlerine bakılmıştır.

3.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarında değişkenlerin oluşturduğu gizil değişkenleri (faktör) ortaya çıkaran bir işlem türüdür. Ölçek uyarlama çalışmalarında farklı dilde geliştirilmiş ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılırken kullanılan yapının doğrulanmasını sağlayan bir analiz şeklidir (Yaşlıoğlu, 2017). DFA uyum indekslerinin kabul edilebilir seviyede olması gerekmektedir. Doğrulayıcı faktör analizi uygulanan modelin geçerli olup olmadığını değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken birçok uyum indeksi bulunmaktadır. Kikare Uyum İndeksi, RMSEA, CFI, TLI ve SRMR öncelikle değerlendirilmesi gereken indekslerdir. Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeğinin 15 maddeli ve dört faktörden oluşan yapısının değerlendirildiği doğrulayıcı faktör analizi değerleri aşağıda Çizelge 1’de yer almaktadır.

Analiz sonucunda ölçeğin uyarlama çalışmasında elde edilen uyum indeks değerlerinin ($\chi^2 / df = 3,45$, RMSEA=.082, CFI=.926, TLI=.906, SRMR=.058) kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 1. Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeğinin Uyum İyiliği İndekslerine İlişkin Değerler

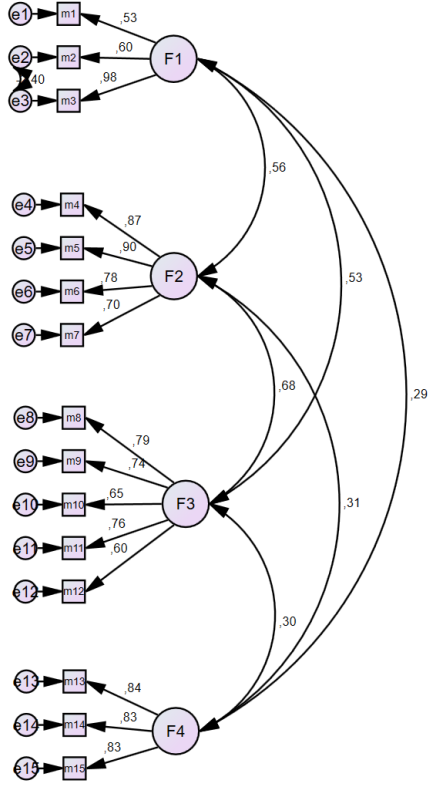
Uyum indeksi	Elde edilen değerler	İyi uyum	Kabul edilebilir uyum
χ^2 / df	3,45	$0 \leq \chi^2 / df \leq 2$	$2 \leq \chi^2 / df \leq 5$
RMSEA	.082	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 < RMSEA \leq 0,10$
CFI	.926	$0,95 \leq CFI \leq 1,00$	$0,90 \leq CFI < 0,95$
TLI	.906	$0,95 \leq TLI \leq 1,00$	$0,80 \leq TLI < 0,95$
SRMR	.058	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 < SRMR \leq 0,10$

Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir seviyede olduğu görülmektedir (Erkorkmaz vd., 2013; Yaşlıoğlu, 2017). Orijinal formdaki dört faktörlü yapının Türkçe uyarlama çalışması çerçevesinde elde edilen bulgular tarafından doğrulandığı söylenebilir.

Aşağıda Görsel 1’de görüldüğü üzere, alt boyutlar düzeyinde faktör yük değerleri iletişim alt boyutu için .53 ile .98 arasında, popülerlik alt boyutu için .70 ile .90 arasında, görünüm alt boyutu için .60 ile .79 arasında, değerler ve ilgiler alt boyutu için ise .83 ile .84 arasında değişmektedir. İletişim alt boyutu altında yer alan ikinci ve üçüncü soruların hata artık terimleri arasında kovaryans oluşturulmuştur. Faktör yük değerleri büyüklük açısından

incelendiğinde madde 1'in kabul edilebilir olduğu diğer maddelerin ise orta ve iyi düzeyde olduğu görülmektedir (Çokluk vd., 2021).

Görsel 1. Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeğine Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

F1: İletişim boyutu- F2: Popülerlik boyutu- F3: Görünüm boyutu- F4: Değerler ve ilgiler boyutu

3.2.Ölçüt Uyum Geçerliliği

Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeğinin ölçüt uyum geçerliliği için Köroğlu (2014) tarafından geliştirilmiş Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeklerin toplam puanları arasında Pearson korelasyon değerlendirmesi yapılmıştır. Her iki ölçek de 79 kişiye uygulanmıştır. Uyarılama çalışması yapılan Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeği ile ölçüt geçerliliğinde kullanılan Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeğinin toplam puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki (.63, $p < .01$) bulunmuştur. Ölçekler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin bulunması ölçüt uyum geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir.

Çizelge 2. Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçekleri Arasındaki Korelasyon

Değişkenler	N	r	p
Madde toplam değerleri	79	.632	.000

3.3.Güvenilirlik Çalışması

Ölçeğin tutarlı sonuçlar verip vermediğini görmek amacıyla Cronbach Alpha değerlerine bakılmıştır. Güvenilirlik çalışması kapsamında ele alınan Cronbach Alpha iç

tutarlılık katsayısının 0.60 ile 0.80 arasında olması kabul edilebilir sayılırken 0.80'den büyük olması yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir (Ursachi vd., 2015). Çizelge 3'te görüldüğü üzere iletişim alt boyutu kabul edilebilir seviyede, diğer üç alt boyut ise yüksek düzeyde güvenilirirdir. Ayrıca toplam iç tutarlılık katsayısı da 0.88 olarak bulunmuş ve ölçeğin oldukça yüksek seviyede iç tutarlılık sağladığı tespit edilmiştir.

Çizelge 3. Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeğinin Cronbach Alpha iç Tutarlılık Katsayıları

Faktörler	Cronbach α
İletişim alt boyutu	.63
Popülerlik alt boyutu	.88
Görünüm alt boyutu	.83
Değerler ve ilgiler alt boyutu	.87
Toplam iç tutarlılık katsayısı	.88

3.4.Madde Analizi

Ölçek maddelerinin analizi yapılarak toplam puanla aralarındaki ilişki incelenmiş ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu analizle maddelerin ölçeğin amacına uygun olup olmadığı tespit edilmiştir. Düzeltilmiş madde toplam test korelasyon değerlerinin .30'un üzerinde olması gerekmektedir (Hasançebi vd., 2020). Yapılan analiz sonucunda korelasyon değerlerinin .35 ile .70 arasında olduğu bilinmektedir. Bu değerlerin düzeltilmiş madde toplam test korelasyonu şartlarını sağladığı görülmektedir.

Çizelge 4. Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeğinin Düzeltilmiş Madde Toplam Test Korelasyonları ve Betimsel İstatistikleri

Madde No	Min.	Maks.	$\bar{x}$	Ss	DMTTK
M1	0.00	5.00	2,60	1,20	,44
M2	0.00	5.00	2,03	1,22	,35
M3	0.00	5.00	2,64	1,31	,66
M4	0.00	5.00	2,05	1,31	,69
M5	0.00	5.00	2,05	1,28	,70
M6	0.00	5.00	1,77	1,17	,65
M7	0.00	5.00	2,21	1,33	,68
M8	0.00	5.00	1,96	1,33	,66
M9	0.00	5.00	2,00	1,33	,59
M10	0.00	5.00	1,49	0,89	,58
M11	0.00	5.00	2,18	1,29	,68
M12	0.00	5.00	1,89	1,26	,51
M13	0.00	5.00	2,88	1,31	,55
M14	0.00	5.00	3,09	1,36	,49
M15	0.00	5.00	3,29	1,39	,42

DMTTK: Düzeltilmiş madde toplam test korelasyonu

Maddelere ait puan dağılımının %27 alt grup ile %27 üst gruplar arasındaki farkın anlamlılığı ve maddelerin ayırt edicilik güçlerinin değerlendirilmesi için ilişkisiz örneklem t-Testinden faydalanılmıştır. En düşük toplam puan değerine sahip olan 99 kişi alt grubu, en yüksek toplam puana sahip olan 99 kişi de üst grubu oluşturmaktadır. Aşağıda yer alan Çizelge 5 incelendiğinde alt ve üst gruplara ait t-Test değerlerinin -8,80 ile -17,81 arasında yer aldığı görülmektedir. Elde edilen t-Test değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı ($p < .001$) olduğu söylenebilir.

Çizelge 5. %27'lik Alt ve Üst Grup Farkına İlişkin t Değerleri

Madde No	t	p
M1	-10,43	,000
M2	-8,80	,000
M3	-18,38	,000
M4	-15,80	,000
M5	-15,56	,000
M6	-13,54	,000
M7	-17,08	,000
M8	-15,39	,000
M9	-12,44	,000
M10	-10,24	,000
M11	-17,81	,000
M12	-10,58	,000
M13	-15,36	,000
M14	-13,79	,000
M15	-11,09	,000

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmanın amacı, Rodgers vd. (2021) tarafından geliştirilen Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması ve ortaokul, lise düzeyindeki ergenlerde sınanmasıdır. Bu doğrultuda ilk olarak ölçek maddeleri beş uzman tarafından Türkçeye çevrilmiş, psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanında çalışan üç uzmanın olduğu bir panelle uygun Türkçe form tespit edilmiştir. Sonraki aşamada bağımsız iki uzman tarafından ölçek maddeleri geri İngilizceye çevrilmiştir. Orijinal form ile geri çeviriler karşılaştırılmıştır. Son olarak her iki dili de çocukluğundan itibaren öğrenmiş bir uzmanın değerlendirmeleriyle ölçek formu hazırlanmıştır.

Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeğinin yapı geçerliliğinin incelendiği doğrulayıcı faktör analizi sonucunda orijinal halindeki dört faktörlü yapı doğrulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda ölçek maddelerinin faktör yükleri .53 ile .98 arasında bulunmuştur. Ölçeğin orijinal formunda ise faktör yükleri .53 ile .83 değerleri arasında yer almaktadır. Orijinal formdaki uyum indeks değerleriyle ($\chi^2 / df = 2,20$, CFI = .944, SRMR = .059, RMSEA = .061) uyarlama çalışması yapılan formun değerleri ($\chi^2 / df = 3,45$, CFI = .926, SRMR = .058, RMSEA = .082) yakın oranlarda çıkmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda kabul edilebilir uyum indekslerinin olduğu söylenebilir. Ayrıca ölçüt uyum geçerliliği için kullanılan Koroğlu

(2014) tarafından geliştirilmiş olan Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu ölçeği ile aralarında pozitif yönde anlamlı bir ilişki (.63, $p<.01$) bulunmaktadır. Geçerlilik analizlerinden hareketle Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeğinin ergenlerin sosyal medya kullanım motivasyonlarını ölçmede geçerli bir ölçüm aracı olduğu söylenebilir.

Ölçeğin güvenilirlik çalışması için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısına bakılmıştır. Dört boyutlu ölçeğin iletişim alt boyutu .63, popülerlik alt boyutu .88, görünüm alt boyutu .83, değerler ve ilgiler alt boyutu .87 olarak hesaplanmıştır. Orijinal formuna bakıldığında iletişim boyutu için .77, popülerlik boyutu için .87, görünüm boyutu için .91, değerler ve ilgiler boyutu için de .86 bulunduğu görülmektedir. Her iki çalışmada da iletişim boyutunun diğer alt boyutlara oranla düşük olduğu görülmektedir. Ancak bu değerler kabul edilebilir seviyededir (Ursachi vd., 2015). Maddelerin toplam iç tutarlılık değerlerine bakıldığında orijinal formda .96 uyarlama çalışmasında .88 olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda madde analizi sonucundan elde edilen değerler uygun ve yeterli bulunmuştur. Elde edilen bulgular neticesinde Türkçe uyarlama formunun da güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan dört alt boyut (iletişim, popülerlik, görünüm, değerler ve ilgiler) ve 15 maddeden oluşan Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Ölçeğinin Türkçede kullanımının uygun olduğu görülmüştür. Ergenlerin sosyal medya kullanım motivasyonlarının tespiti için geliştirilmiş olan ölçeğin Türkçe alan yazınında yapılacak çalışmalarda ve okul psikolojik danışmanlığında kullanılabilecek bir ölçek olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Anixiadis, F., Wertheim, E., Rodgers, R. F., & Caruana, B. (2019). Effects of thin-ideal instagram images: The roles of appearance comparisons, internalization of the thin ideal and critical media processing. *Body Image*, 31, 181-190.
- Ardıç, E., & Altun, A. (2017). Dijital çağın öğreneni. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 12-30.
- Aslan, M., & Doğan, S. (2020). Dışsal motivasyon, içsel motivasyon ve performans etkileşimine kuramsal bir bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(26), 291-301.
- Ayas, S., & Sümer, Z. H. (2021). Bireysel psikoloji (Adler yaklaşımı) temelli bağımlılık önleme çalışmaları: Okullarda sosyal ilgi uygulamalarının önemi. *Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 4(2), 1-22.
- Bilgin, M., Şahin, İ., & Togay, A. (2020). Social media addiction in adolescents and parent-adolescent relationship. *TED Eğitim ve Bilim*, 45, 263-281.
<https://doi.org/10.15390/EB.2020.8202>
- Büyüköztürk, S., Özbay, Y., Esici, H., Tomar, I. H., Aliyev, R., Yılmaz, S., Hos, H. Y., Senferah, S., Sarac, M. U., Ceyhan, G., & Akyılmaz, F. D. (2019). The effectiveness of addiction prevention training program of Turkey on improved acquisition of

- knowledge and emotional awareness about addiction. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6(1), 115-131. <https://doi.org/10.15805/addicta.2019.6.1.0005>
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2021). *Sosyal bilimler için çok değişkenli İstatistik: SPSS ve Lisrel uygulamaları* (6. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Digital 2022: Another year of bumper growth*. (2022, Ocak 26). We Are Social UK. <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumper-growth-2/>
- Erkorkmaz, Ü., Etikan, İ., Demir, O., Özdamar, K., & Sanisoğlu, Y. (2013). Doğrulayıcı faktör analizi ve uyum indeksleri. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 33(1), 210-223. <https://doi.org/10.5336/medsci.2011-26747>
- Goodman, J. K., Cryder, C. E., & Cheema, A. (2013). Data collection in a flat world: The strengths and weaknesses of Mechanical Turk samples. *Journal of Behavioral Decision Making*, 26(3), 213-224. <https://doi.org/10.1002/bdm.1753>
- Gordon, C. S., Rodgers, R. F., Slater, A. E., McLean, S. A., Jarman, H. K., & Paxton, S. J. (2020). A cluster randomized controlled trial of the SoMe social media literacy body image and wellbeing program for adolescent boys and girls: Study protocol. *Body Image*, 33, 27-37. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2020.02.003>
- Göker, G., & Keskin, S. (2015). Sosyal medya türevi olarak sosyal içerik platformları: Betimsel bir inceleme. *Journal of International Social Research*, 8(39), 861-874.
- Hasançebi, B., Terzi, Y., & Küçük, Z. (2020). Madde güçlük indeksi ve madde ayırt edicilik indeksine dayalı çeldirici analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 224-240.
- Himmetoğlu, A. (2020). *Sosyal medya kullanımı, sosyal medya kullanım motivasyonları, yaşam doyumu ve boş zaman doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi: Akdeniz üniversitesi örneği* [Yüksek Lisans]. Akdeniz Üniversitesi.
- Jarman, H. K., Marques, M. D., McLean, S. A., Slater, A., & Paxton, S. J. (2021). Motivations for social media use: Associations with social media engagement and body satisfaction and well-being among adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 50(12), 2279-2293. <https://doi.org/10.1007/s10964-020-01390-z>
- Köroğlu, İ. Ş. (2014). *Üstün yetenekli çocukların sosyal medya kullanım motivasyonları* [Yüksek Lisans]. İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Oduba, F. A. (2017). *Self-disclosure and motivation in social media use among Nigerian women* [Master Thesis, Texas A&M University]. <https://www.proquest.com/docview/1947583752/abstract/75C21D0FBE78471DPQ/5>
- Rodgers, R. F., Mclean, S. A., Gordon, C. S., Slater, A., Marques, M. D., Jarman, H. K., & Paxton, S. J. (2021). Development and validation of the motivations for social media use scale (MSMU) among adolescents. *Adolescent Research Review*, 6(4), 425-435. <https://doi.org/10.1007/s40894-020-00139-w>
- Rodgers, R. F., Slater, A., Gordon, C. S., McLean, S. A., Jarman, H. K., & Paxton, S. J. (2020). A biopsychosocial model of social media use and body image concerns, disordered eating, and muscle-building behaviors among adolescent girls and boys. *Journal of Youth and Adolescence*, 49(2), 399-409. <https://doi.org/10.1007/s10964-019-01190-0>

- Saiphoo, A. N., & Vahedi, Z. (2019). A meta-analytic review of the relationship between social media use and body image disturbance—ScienceDirect. *Computers in Human Behaviors*, 101, 259-275.
- Slater, A., Cole, N., & Fardouly, J. (2019). The effect of exposure to parodies of thin-ideal images on young women's body image and mood. *Body Image*, 29, 82-89. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2019.03.001>
- Sümen, A., & Evgin, D. (2021). Social media addiction in high school students: A cross-sectional study examining its relationship with sleep quality and psychological problems. *Child Indicators Research*, 14(6), 2265-2283. <https://doi.org/10.1007/s12187-021-09838-9>
- TÜİK Kurumsal. (2021). [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanım-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanım-Arastirmasi-2021-37437)
- Ursachi, G., Horodnic, I. A., & Zait, A. (2015). How reliable are measurement scales? External factors with indirect influence on reliability estimators. *Procedia Economics and Finance*, 20, 679-686. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00123-9](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00123-9)
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yıldırım, S., Ergüzel, T., & Sayar, G. (2019). Akıllı telefon bağımlılığı. *Current Addiction Research*, 3(1), 25-30. <https://doi.org/10.5455/car.105-1558585853>

ZORBALIĞA SEYİRCİ MÜDAHALE PSİKO-EĞİTİM PROGRAMININ ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN ZORBALIĞA MÜDAHALE BECERİLERİNE ETKİSİ

Doktora Öğrencisi BÜŞRA ACAR AĞAR¹, Dr. YAĞMUR ULUSOY²

¹ İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, - ORCID ID: 0000-0002-5390-6223

² İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, - ORCID ID: 0000-0002-8906-7396

ÖZET

Çocuk ve ergenler arasında en yaygın davranış problemlerinden biri zorbalıktır. Zorbalık, bir ya da birden çok öğrencinin kendilerinden daha güçsüz bir öğrenciye kasıtlı olarak ve tekrar eden biçimde olumsuz eylemlerde bulunmasıdır. Zorbalığın olumsuz etkilerini azaltmada önemli bir role sahip olan seyircileri, zorbaların zorbalıklarına ve kurbanların karşı karşıya kaldığı olumsuz davranışlara tanık olan bireyler olarak tanımlamak mümkündür. Zorbalıkla baş etmede mağdurlara ve zorbalara yönelik müdahale çalışmaları ön plana çıkarken; seyircilerin dahil olduğu müdahale çalışmalarının sınırlı olduğu görülmektedir. Bu araştırmanın amacı zorbalığa seyirci müdahale psiko-eğitim programının ortaokul öğrencilerinin zorbalığa müdahale becerileri üzerindeki etkililiğini test etmektir. Bu araştırmanın deseni deney ve kontrol grublu, ön test- son test ölçümlü yarı deneysel bir modeldir. Araştırma 2021-2022 eğitim öğretim yılında Elazığ il merkezindeki bir devlet ortaokulunun 6. ve 7. sınıflarında öğrenim gören 40'ı kız 43'ü erkek olmak üzere toplam 83 öğrenci ile yürütülmüştür. Araştırmada veri toplamı aracı olarak Zorbalığa Seyirci Müdahale Ölçeği (ZSMÖ) kullanılmıştır. Uygulanan ZSMÖ ortalama puanlarına göre öğrencilerden 10'u deney, 10'u ise kontrol grubuna atanmıştır. Deney ve kontrol grubunun ön test ölçümleri alınmış ve gruplar arasında bir farklılık olmadığı gözlenmiştir. Deney grubu üyelerine araştırmacılar tarafından geliştirilen, sekiz oturumluk, zorbalığı seyirci müdahale programı uygulanırken; kontrol grubuna hiçbir işlem yapılmamıştır. Deneysel işlem tamamlandıktan bir hafta sonra deney ve kontrol grubunun son test ölçümleri yapılmıştır. Programın etkililiği karışık ölçümler için iki yönlü varyans analizi (ANOVA) ile test edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda deney grubunun zorbalığa müdahale becerilerinin, kontrol grubuna göre anlamlı düzeyde arttığı görülmüştür. Sonuç olarak elde edilen bulgular Zorbalığa Seyirci Müdahale Psiko-eğitim programının öğrencilerin zorbalığa müdahale becerileri üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Zorbalığa seyirci olma, zorbalığa müdahale becerileri, ortaokul öğrencileri, psiko-eğitim.

1. GİRİŞ

Amerikan Eğitim Araştırma Derneği'ne (2013) göre güncel ergen problemleri arasında en önemlisi zorbalıktır. Yapılan diğer çalışmalara bakıldığında da okullarda çocuklar ve ergenler arasında en yaygın istenmedik davranış olarak zorbalık davranışının görüldüğü tespit edilmiştir (Midgett, Dumas ve Trull, 2017; Olweus, 1997; Smith, Pepler ve Rigby, 2004). Zorbalık, dünya genelinde her yaş düzeyinde okullarda yaygın ve ciddi bir sorundur (Gini ve diğ., 2008; Nickerson ve diğ., 2014; Salmivalli ve diğ., 1996). Zorbalığı, daha güçlü kişi ya da kişiler tarafından daha az güçlü kişiye uygulanan, tekrar eden psikolojik ya da fiziksel zarar olarak tanımlamak mümkündür (Rigby, 1999).

Zorbalık türleri ile ilgili farklı sınıflandırmalar mevcuttur. Zorbalık ile ilgili ilk çalışmalar (Olweus, 1993) zorbalığı fiziksel ve sözel olarak sınıflamış, daha sonra ise bu sınıflama doğrudan ve dolaylı (1997) olarak güncellenmiştir. Günümüze doğru yapılan çalışmalara bakıldığında Cole ve diğerleri (2006) zorbalığı; fiziksel, sözel ve sosyal/ilişkisel zorbalık olarak sınıflandırmıştır. Dupper (2013) ise zorbalığı, fiziksel zorbalık (vurmak, tekme atmak), sözel zorbalık (küfür etmek, sinir bozucu sözler söylemek), ilişkisel/dolaylı zorbalık (arkadaşlık ilişkilerini bozmaya yönelik davranışlar), siber zorbalık (sanal ortamda rahatsız edici davranışlarda bulunmak) ve cinsel zorbalık (cinsel anlamda rahatsız edici söz ve davranışlarda bulunmak) olmak üzere beş kategoride ele almıştır. Zorbalık türlerinin dışında zorbalıkta hangi rollerin, nasıl bir fonksiyonu olduğuna ilişkin araştırmaların ön plana çıktığı görülmektedir.

Salmivalli ve diğerleri (1996), yaptıkları araştırma sonucunda öğrencilerin sadece % 20-30'unun zorba veya kurban olarak zorbalığa katıldığını, daha büyük bir yüzdenin, % 70-80'inin başka bir rol ile zorbalığa katıldığını bulmuşlardır. Bu rolleri ise zorbayı pekiştiren, zorbanın yardımcısı, kurbanın savunucusu ve seyirciler (dışarıda kalanlar) şeklinde sınıflandırmışlardır. Alan yazına bakıldığında zorbalık ile ilgili çalışmaların çoğunun zorba ve kurban rolleri üzerine olduğu görülmüştür (Barchia ve Bussey, 2011; Çayırdağ, 2006; Ergül-Topçu ve Dönmez, 2015; İrfaner, 2009; Koç, 2006; Salmivalli, Voeten ve Poskiparta, 2011; Türktan, 2013). Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar seyirci rolünün zorbalık sürecinde etkili olduğunu kanıtlamıştır (Jenkins ve diğ., 2016; Jenkins ve Nickerson, 2017). Seyircileri; zorba veya kurban rolünde yer almayıp zorbaların zorbalıklarına ve kurbanların karşı karşıya kaldığı olumsuz davranışlara tanık olan bireyler olarak tanımlamak mümkündür.

Seyirciler zorbalığın olumsuz etkilerini azaltmak için büyük potansiyele sahiptir, ancak çok az öğrenci bu potansiyeli eyleme dönüştürebilmektedir (Hawkins ve diğ., 2001). Seyircilerin %80'i zorbalığı izlemekten rahatsız olsa da (Padget ve Notar, 2013), çoğu zorbalık durumu karşısında yabancı rolüne girmektedir (Salmivalli ve diğ., 1996). Seyircilerin zorbalığa müdahale etmeme nedenlerine bakıldığında ise sonraki kurban olma korkusu, kendilerini tehlikeye atma korkusu, durumu kurban için daha kötü hale getirme korkusu ve ne yapacağını bilmemek gibi ortak durumlar dikkat çekmektedir (Gini ve diğ., 2008; Padget ve Notar, 2013). Ne yapacağını bilmemek, küçük çocuklar için büyük çocuklardan daha fazla sorun yaratmaktadır, çünkü daha büyük çocuklar genellikle küçük çocuklara göre müdahale stratejileri üretme konusunda daha yeteneklidir (Padget ve Notar, 2013). Pozzoli ve Gini'ye (2012) göre çocukların müdahale etmemesinin bir başka nedeni de akran baskısıdır. Çocuklar, akranlarının zorbalık yanlısı tutumlara sahip olduklarına inanabilirler ve müdahalelerinin sosyal

olarak kabul edilmeyeceğini hissedebilirler. Gini ve diğerleri (2008) zorbalık olayına katılmayan ancak dışarıdan pasif olarak zorbalığı izleyen seyircilerin zorbanın işbirlikçisi olarak algılandıklarını bildirmiştir. Benzer şekilde Salmivalli ve diğerleri (1996) de seyircilerin pasif davranışlarının zorbalar tarafından zorbalık davranışının onaylanması anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Bu sebeple seyircilerin zorbalığı azaltma/durdurma konusunda etkin bir rol oynadığı ve bunun için seyircilere zorbalığa müdahale becerisi kazandırılmasının etkili olacağı düşünülmektedir.

Sosyal psikolojinin kavramı olan seyirci etkisi New York'ta yaşanan bir cinayet vakası sonucu Latane ve Darley (1968) tarafından ortaya çıkarılmıştır. Seyirci etkisi, birden fazla kişinin şahit olduğu acil bir duruma bireylerin müdahale etme olasılığının daha düşük olduğunu öne sürmektedir. Daha sonra Latane ve Darley (1970), seyircilerin olaylara nasıl tepki verdiklerini belirlemeye yönelik bir "Seyirci Müdahale Modeli" geliştirmişlerdir. Bu model; olayı fark etme, olayı acil olarak yorumlama, yardım etme sorumluluğunu kabul etme, müdahalede bulunmaya karar verme ve müdahale kararını uygulama aşamalarından oluşmaktadır. İlk aşama olan *olayı fark etme*, zorbalık olayının algılanabilmesini ifade eder. Bunun için dikkati olaya odaklamak gerekmektedir (Nickerson ve diğ., 2016). İkinci aşama olan *olayı acil olarak yorumlama*, kritik öneme sahiptir ve bu aşamada olayın müdahaleye değer acil bir durum olup olmadığı yorumlanır. Üçüncü aşama olan *yardım etme sorumluluğunu kabul etmenin* temelinde seyircilerin yaşanan olay karşısında kendi sorumluluklarını kabul etmeleri beklentisi bulunmaktadır. Dördüncü aşama olan *müdahalede bulunmaya karar vermede*, seyircinin olaya nasıl, hangi biçimde, hangi yöntemleri kullanarak müdahale edeceğini kararlaştırması odak noktadır (Jenkins ve Nickerson, 2017). Son olarak *müdahale kararını uygulama* aşamasında ise daha önce hangi şekilde müdahalede bulunacağına karar veren seyirci bu kararını eyleme dönüştürür. Ancak seyirci müdahalede bulunmadan önce kendisi için tehlikeli bir durumu olup olmadığını düşünmesi gerekmektedir (Nickerson ve diğ., 2016).

Zorbalığı önlemek sadece zorba ve kurban odaklanarak değil ileride zorba veya kurban olma potansiyeli yüksek olan seyircilere zorbalığa müdahale becerileri kazandırmakla olacaktır (Bellmore ve diğ., 2012; Pozzoli ve Gini, 2010). Seyircilere zorbalığa müdahale becerileri kazandırılarak zorbalığa seyirci olma durumu azalacak ve bu da zorbalık olaylarının azalmasını sağlayabilecektir (Sainio ve diğ., 2011). Okullarda yaşanan zorbalık olaylarında seyirci rolündeki öğrenci için kurban destek olmak cesaret ve güç gerektirmektedir. Çünkü zorbalığa müdahale seyirci için de bir risk taşıyabilmektedir. Müdahalede bulunan seyirci için ileride kurban rolünde olma ihtimali de bulunmaktadır. Tüm bu olumsuz durumlar seyircide çaresizlik, kızgınlık, intikam gibi duyguların oluşmasına sebep olabilmektedir (Çayırdağ, 2006; Jenkins ve Nickerson, 2017). Evans (2015), seyircilerin incinme ve kurban olma korkusu, ne yapacağını bilememe düşüncesi ve durumu daha da kötüleştirme kaygısı gibi durumlardan dolayı müdahalede bulunmaktan kaçınabileceğini belirtmiştir. Tüm bu bilgiler seyircilere yönelik zorbalığa müdahale becerisi kazandırma amaçlı çalışmaların önemi ortaya çıkarmaktadır. Yurt dışı çalışmalara bakıldığında okul bağlamında zorbalığa seyirci müdahale becerilerini geliştirmeye yönelik STAC (Midgett ve diğ., 2015) ve PATHS (Tsang ve diğ., 2011) gibi programların var olduğu görülmektedir. Ülkemiz de ise Kurt Demirbaş'ın (2020) ortaokul

öğrencilerinin zorbalığa müdahale becerilerini geliştirmeye yönelik hazırladığı program bulunmaktadır. Bu programların ortak özellikleri zorbalığa seyirci olan öğrencilerin müdahale becerilerini geliştirmede etkili olmalarıdır.

Zorbalık, hem kısa hem de uzun vadeli psikososyal ve akademik zorluklarla ilişkilidir. Zorbalığa uğrayan öğrencilerde kaygı, düşük benlik saygısı ve depresyon, okula karşı olumsuz bir tutum, okul devamsızlığı ve düşük notlar (Rueger ve Jenkins, 2014), düşük akademik başarı (Juvonen ve diğ., 2011; Nakamoto ve Schwartz, 2010) ve intihar düşüncesi ve girişimleri (Klomek ve diğ., 2007) görülmektedir. Ayrıca, zorbalığa uğrayan öğrencilerin daha sonraki yaşamlarında travma sonrası stres bozukluğu (Nielsen ve diğ., 2015) ve depresyon yaşama riski daha yüksektir (Ttof ve diğ., 2011). Zorbalık olaylarında seyircilerin zorbalığa müdahalede bulunması zorbalığı durdurabilmektedir (Hawkins ve diğ., 2001). Bu sebeple okullarda yaşanan zorba olaylar karşısında seyircilere; zorbalığı fark etme, zorbalığın bir parçası olmayı reddetme, etkili yollarla zorbalığı engelleme ve zorbalığı uygun kişilere bildirme sorumluluğunu üstlenme gibi müdahale becerilerini kazandırmak oldukça önemlidir (Padgett ve Notar, 2013). Literatürde okul zorbalığı konulu çalışmalarda (Çayırdağ, 2006; Ergül-Topçu ve Dönmez, 2015; İrfaner, 2009; Koç, 2004; Türktan, 2013) zorba ve kurban rollerine odaklanılmış ve zorbalığı önlemede geliştirilen programlar zorba ve kurban rollerine yönelik hazırlanmıştır. Seyirci rolünün zorbalık sürecinde etkili olduğu araştırmalar tarafından ortaya konulmasına rağmen yurt içi literatürde seyirci rolüne odaklanılan sadece bir deneysel çalışma bulunmaktadır (Kurt Demirbaş, 2020). Bu bilgiler ışığında, “Seyirci Müdahale Modeli” aşamalarından yola çıkarak hazırlanan psiko-eğitim programıyla ortaokul öğrencilerinin zorbalığa müdahale etme beceri düzeylerini arttırmayı amaçlayan bu çalışmanın literatürdeki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

2. DENEYSEL ÇALIŞMALAR

2.1.Araştırma Modeli

Bu araştırma ön test- son test, deney ve kontrol gruplu, zorbalığa seyirci müdahale psiko-eğitim programının zorbalığa müdahale beceri düzeyleri üzerindeki etkisinin incelendiği yarı deneysel (Büyüköztürk ve diğ., 2018) bir çalışmadır.

2.2.Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, Elazığ il merkezindeki bir devlet ortaokulunun 6. ve 7. sınıflarında öğrenim gören 40’ı kız 43’ü erkek olmak üzere toplam 83 öğrenci oluşturmaktadır. 83 öğrenciye uygulanan Zorbalığa Seyirci Müdahale Ölçeği (ZSMÖ) sonucunda öğrenci puan ortalamasının bir standart sapma altı ve üstü belirlenerek öğrenci seçim işlemi gerçekleştirilmiştir. Belirlenen öğrencilerle ön görüşmeler yapılarak öğrencilerin gönüllük, daha önce böyle bir çalışmaya katılıp katılmama ve psikolojik bir rahatsızlığa sahip olma durumu değerlendirilmiştir. Bu sebeple belli ölçütleri karşılayan veya belli özelliklere sahip olanlarla çalışılmak istendiğinde kullanılan amaçsal örneklemenin ölçüt örnekleme türüyle (Büyüköztürk ve diğ., 2018) çalışma grubu belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin velilerine psiko-eğitim programının içeriği ve süreci hakkında bilgilendirme yapılmış ve her veliden veli izin formu alınmıştır. Öğrencilerden 10’u deney grubuna, 10’u ise kontrol grubuna atanmıştır. Kız

ve erkek katılımcı sayıları dikkate alınarak hem deney hem de kontrol grubuna 4 kız, 6 erkek öğrenci yerleştirilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Zorbalığa seyirci müdahale ölçeği. Bireylerin zorbalığa seyirci müdahale düzeylerini belirlemek amacıyla Jenkins ve Nickerson (2017) tarafından geliştirilen “Zorbalığa Seyirci Müdahale Ölçeği” beş alt boyut ve 16 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin (1) olayı fark etmek, (2) olayı acil yardım olarak yorumlamak, (3) yardım etme sorumluluğunu kabul etmek, (4) nasıl müdahale edileceğine karar vermek alt boyutları üçer madde ile son alt boyut olan (5) müdahale kararını uygulamak ise dört madde ile temsil edilmektedir. Ölçek “Kesinlikle Katılmıyorum” ile “Kesinlikle Katılıyorum” arasında yapılan 5’li likert tipi derecelendirme şeklindedir. Ölçekten hem toplam puan hem de alt boyutlara ilişkin puanlar hesaplanabilmekte ve ölçekten alınan yüksek puan zorbalığa seyirci müdahalesinde yüksek katılım gösterildiği anlamına gelmektedir. Bu çalışmada toplam puan kullanılmıştır. Her bir alt boyutun (fark etme, acil olarak yorumlama, sorumluluğu kabul etme, müdahale yollarına karar verme ve müdahale kararlarını uygulama) Cronbach alfa katsayıları sırasıyla .87, .77, .82, .85 ve .84’tür. Tüm alt boyutlar için iç tutarlılık katsayıları .77’den yüksek olarak hesaplanmıştır (Jenkins ve Nickerson, 2017).

Ölçek, Kurt Demirbaş ve Öztemel (2019) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Bu süreçte dört alan uzmanı ve bir dil bilimciden yardım alınmış ve hazırlanan çeviriler karşılaştırılmıştır. Daha sonra hangi maddenin kullanılacağına ilişkin uygunluğunun incelenmesinden sonra form hazır hale getirilmiştir. Son şekli verilen formun ifadeleri Türkçe dil uzmanı, alan uzmanı ve araştırmacı tarafından öğrencilerin gelişim ve yaş düzeylerine uygun olacak şekilde gözden geçirilmiştir. Formun son halinin anlaşılabilirliğini ve olabilecek problemleri belirlemek için 6. sınıfa devam eden 20 kişilik bir öğrenci grubuna uygulama yapılarak geribildirimler alınmış ve form son halini almıştır. Yapılan uygulamada ölçeğin tümüne ilişkin Cronbach alfa katsayısı .88; alt boyutlar için ise sırasıyla .60, .78, .67, .75 ve .78 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için test-tekrar test uygulaması yapılmış ve iki uygulama arasında .80 değerinde bir korelasyon tespit edilmiştir. Sonuç olarak ölçeğin ortaokul öğrencileri için geçerli ve güvenilir olduğu kabul edilmiştir (Kurt Demirbaş ve Öztemel, 2019).

2.4. DeneySEL İşlem

DeneySEL işlem, Elazığ ilindeki bir devlet ortaokulunda yürütülmüştür. Uygulama sürecinde deney grubundaki öğrencilere zorbalık karşısında müdahale becerilerini geliştirmelerine yönelik sekiz oturumluk bir psiko-eğitim programı uygulanırken kontrol grubuna herhangi bir işlem uygulanmamıştır. Oturum süreleri 40 dakika şeklinde planlanmış, ancak kullanılan teknik ve yöntemler nedeniyle bazen daha kısa ya da daha uzun sürmüştür. Oturumlar bittikten sonra deney ve kontrol grubuna son test uygulaması yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda oturumların temaları, hedefleri ve kullanılan yöntem ve teknikler yer almaktadır (Çizelge 1).

Çizelge 1. Zorbalığa Seyirci Müdahale Psiko-eğitim Programı

	TEMA	HEDEF	KULLANILAN TEKNİK VE YÖNTEMLER
1. Oturum	Tanışma ve grup kuralları	Grup üyeleri grup süreci ve grubun amacı hakkında bilgi sahibi olur. Grubtaki üyeler birbirleriyle tanışır. Grup kuralları belirlenir.	Sözel anlatım Tanışma etkinliği
2. Oturum	Zorbalık ve zorbalığa seyirci olma	Zorbalık kavramını açıklar. Zorbalık türleri ve rolleri hakkında bilgi sahibi olur. Zorba bir davranışı ayırt eder. Zorbalığa seyirci olma kavramını açıklar.	Sözel anlatım Video gösterimi Broşür Örnek olay
3. Oturum	Zorba-kurban-seyirci üçlemesi	Bir zorbalık durumunda zorba, kurban ve seyirci rollerini test eder. Bir zorbalık durumunda zorba, kurban ve seyirci rollerine ilişkin farkındalığını paylaşır.	Rol oynama Örnek olay
4. Oturum	Zorbalık nasıl fark edilir?	Okul yaşantısında bir olayın zorbalık olup olmadığını açıklar. Okul yaşantısında zorbalığa uğrayan öğrencileri fark eder. Zorbalık yaşandığında acil bir durumun özelliklerini bilir.	Örnek olay Sözel anlatım
5. Oturum	Mağdurun yardıma ihtiyacı var!	Zorbalıkta acil bir durum yaşandığında mağdurun yardıma ihtiyacı olabileceğini bilir. Zorbalığa müdahale edebileceğini fark eder.	Video gösterimi Sözel anlatım Örnek olay
6. Oturum	Acil durumlara karar ver	Zorbalıkla karşılaştığında müdahalede bulunması gerektiğini bilir. Zorbalık olaylarında farklı müdahale yöntemlerini keşfeder.	Sözel anlatım Örnek olay
7. Oturum	Acil durumlara müdahale et	Zorbalık olaylarında farklı müdahale yöntemlerini test eder.	Rol oynama Örnek olay
8. Oturum	Sonlandırma	Grup sürecindeki kazanımlarını değerlendirir. Duygu ve düşüncelerini ifade eder. Diğer grup üyeleriyle ve liderle vedalaşır.	Sözel anlatım Mektup yazma etkinliği

2.5. Veri Analizi

Araştırmanın deney ve kontrol gruplarında bulunan katılımcıların deneysel işlemin uygulanması öncesinde her bir grup için verilerin normal dağılım gösterip göstermedikleri incelenmiştir. Çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayılarının +1.5 ile -1.5 arasında olması (Tabachnick ve Fidell, 2013) ve normallik testi sonuçlarının anlamlılık değerinin .05'ten büyük olması verilerin normal dağıldığını göstermektedir (Çizelge 2).

Çizelge 2. Zorbalığa Seyirci Müdahale Ölçeği'ne İlişkin Normallik Testi Sonuçları

Ölçümler	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	Sd	p	İstatistik	Sd	p
Ön-test	.249	20	.106	.820	20	.171
Son-test	.216	20	.200	.883	20	.234

Çizelge 2 incelendiğinde araştırmadaki çalışma grubunun 30'un altında olduğu durumlarda Shapiro-Wilk test sonuçları dikkate alınmaktadır. Ön-test ($p = .171$) ve son-test ($p = .234$) puanlarının anlamlılık değerlerinin .05'ten büyük olduğu görülmüştür. Bu sebeple verilerin normal dağıldığını söylenebilir. Normallik testlerinin ardından grupların birbirlerine denk olup olmadıklarını belirleyebilmek için varyansların homojenliği (Levene Testi) testi uygulanmıştır (Can, 2014). Test sonuçları Çizelge 3'te gösterilmektedir.

Çizelge 3. Deney ve Kontrol Grubunda Yer Alan Öğrencilerin Ön-test ve Son-test Ölçümlerinden Elde Ettikleri Puanlara Uygulanan Varyans Homojenliği (Levene) Testi Sonuçları

Ölçek	Ölçüm	N*	Sd1	Sd2	f	p
ZSMÖ	Ön-test	20	1	18	.00	.98
	Son-test	20	1	18	.69	.42

*Deney ve kontrol grupları toplam sayısı

Çizelge 3 incelendiğinde ön-test ($f_{(1-18)} = .00$, $p = .98$) ve son-test ($f_{(1-18)} = .69$, $p = .42$) puanlarının anlamlılık değerlerinin .05'ten büyük olduğu görülmüştür. Bu sebeple grupların varyansları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı söylenebilir. Son olarak deney ve kontrol gruplarının işlem öncesi Zorbalığa Seyirci Müdahale Ölçeği ön-test ölçümlerinden almış oldukları puanların ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla, bağımsız örneklem için t-testi kullanılmıştır (Can, 2014). Test sonuçları Çizelge 4'te gösterilmektedir.

Çizelge 4. Deney ve Kontrol Grubunda Yer Alan Öğrencilerin ZSMÖ Ön-test Puanlarına İlişkin t Testi Sonuçları

Grup	N	$\bar{x}$	Ss	Sd	t	p
Deney	10	42.5	13.67	18	.066	.948
Kontrol	10	42.1	13.35			

Çizelge 4 incelendiğinde deney grubu ve kontrol grubunun ön-test ZSMÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir [$t_{(18)} = 0.66$, $p > .05$]. Buna göre

deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin psiko- eğitim programı öncesi zorbalığa seyirci müdahale düzeylerinin birbirine eşit olduğu söylenebilir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Normallik testleri, varyansların homojenliği testi ve grupların ön-test puanları arasında fark olmadığı tespit edildikten sonra deneysel işleme maruz kalan öğrencilerin deney öncesine göre deney sonrasında gözlenen söz konusu değişimlerin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için karışık ölçümler için iki yönlü varyans analizi (Can, 2014) tekniği kullanılmıştır. Araştırmada tüm analizler için anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmıştır.

Deney ve kontrol grubunun Zorbalığa Seyirci Müdahale Ölçeğine ait ön-test ve son-test ortalama puan ve standart sapma değerleri Çizelge 5'te verilmiştir.

Çizelge 5. Deney ve Kontrol Grubunun Zorbalığa Seyirci Müdahale Ölçeği Ön-test ve Son-test Ortalama Puanları ve Standart Sapmaları

Ölçek	Gruplar	N	Ön test		Son test	
			$\bar{x}$	SS	$\bar{x}$	SS
Zorbalığa Seyirci Müdahale	Deney	10	42.5	13.67	67.1	9.06
	Kontrol	10	41.1	13.35	40.2	13.27

Çizelge 5 incelendiğinde deney grubunun zorbalıkta seyirci müdahale ölçeği son-test puan ortalamaları ($\bar{x} = 67.1$) ön test puan ortalamalarına ($\bar{x} = 42.5$) göre yükselirken; kontrol grubunun son-test puan ortalamaları ($\bar{x} = 40.2$) ön test puan ortalamalarına ($\bar{x} = 41.1$) göre düştüğü görülmektedir.

Deney ve kontrol gruplarının ön-test ve son-test puan ortalamalarının karşılaştırılmasına yönelik karışık ölçümler için iki yönlü varyans analizi (Can, 2014) uygulanmıştır. Elde edilen bulgular Çizelge 6'da gösterilmiştir.

Çizelge 6. Zorbalığa Seyirci Müdahale Ölçeği Ön-test ve Son-test Puanlarına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	η^2
Deneklerarası	6855.48	19				
Grup	1729.23	1	1729.23	6.07	.024*	.25
Hata	5126.25	18	284.79			
Denekleriçi	3515.51	20				
Ölçüm	1404.23	1	1404.23	52.05	.000**	.74
	1625.63	1	1625.63	60.25	.000**	.77
Grup*Ölçüm						
Hata	485.65	18	26.98			
Toplam	10370.99	39				

* $p < .05$, ** $p < .01$

Çizelge 6 incelendiğinde deney ve kontrol gruplarının zorbalığa seyirci müdahale ölçeği ön-test ve son-test ölçümleri temel etkisinin ($F_{(1-18)} = 52.05, p < .01; \eta^2 = .74$) anlamlı olduğu görülmüştür. Deney ve kontrol gruplarının zorbalığa seyirci müdahale ölçeği ortalama puanları ile grup x ölçüm ortak etkisinin ($F_{(1-18)} = 60.25, p < .01; \eta^2 = .77$) anlamlı olduğu görülmüştür. Deney ve kontrol gruplarının zorbalığa seyirci müdahale ölçeği ortalama puanları ($F_{(1-18)} = 6.07, p < .05; \eta^2 = .25$) arasında da anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu araştırmanın amacı araştırmacılar tarafından geliştirilen Zorbalığa Seyirci Müdahale Psiko-eğitim Programının ortaokul öğrencilerinin zorbalığa müdahale becerileri üzerindeki etkililiğini incelemektir. Yapılan çalışmanın sonunda zorbalığa seyirci müdahale psiko-eğitim programının uygulandığı deney ve kontrol gruplarının son test puanları arasında deney grubunun lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu sonuç mevcut literatürle benzerlik göstermektedir.

Literatür incelendiğinde son yıllarda zorbalığa seyirci ve seyirci müdahalesini ele alan çalışmaların arttığı görülmektedir. Okul bağlamında zorbalığa seyirci müdahale becerilerini geliştirmeye yönelik programlar hazırlanmıştır (Garrity ve diğ., 2004; Kurt Demirbaş, 2020; Midgett ve diğ., 2015; Newman, 2010; Thornbeg ve diğ., 2012; Tsang ve diğ., 2011). Kurt Demirbaş (2020) zorbalığa seyirci olan ortaokul öğrencilerine yönelik müdahale becerilerini geliştirecek bir psiko-eğitim programı hazırlamış ve uyguladığı bu program öğrencilerin müdahale becerilerini geliştirmede etkili olmuştur. Benzer şekilde STAC programı, sadece seyirci psiko-eğitime odaklanan ve ortaokul öğrencilerine zorbalık davranışlarını tanımlamayı ve “savunucu” olarak müdahale etmeyi öğretmek için geliştirilen danışman temelli bir psiko-eğitim programıdır. Eğitimci STAC stratejileri yoluyla öğrencilere okulda zorbalığı gözlemlediklerinde kullanabilecekleri dört strateji öğretmektedir. Uygulanan bu programın sonuçları değerlendirildiğinde mevcut çalışmaya benzer şekilde öğrencilerin zorbalığa müdahale becerilerinin arttığı görülmüştür (Midgett ve diğ., 2015). Ayrıca 6. sınıf öğrencilerine uygulanan bu programın öğrencilerin zorbalığa müdahale becerilerini artırmanın yanı sıra benlik saygılarını da arttırdığı tespit edilmiştir (Midgett ve diğ., 2017). Johnston ve diğerleri (2018) STAC programını lise öğrencilerine uygulamışlar ve programın öğrencilerin seyirci müdahale becerilerini arttırmada etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer bir diğer program ise öğrencilere seyirci müdahale becerisi kazandırmayı amaçlayan, Tsang ve diğerleri (2011) tarafından hazırlanan PATHS’dir. Ortaokul öğrencilerine uygulanan bu programın sonuçları mevcut çalışmayı desteklemektedir. Diğer programlardan farklı olarak Newman (2010) anaokul ve ilkököl öğrencilerine yönelik bir bibliyoterapi programı geliştirmiş ve programın öğrencilerin zorbalığa karşı tutum ve davranışlarında olumlu değişimlere sebep olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde Frey ve diğerleri de (2009) ilkököl öğrencilerine “Saygı Gösterme Programı” uygulamış ve program sonucuna göre deney grubunun kontrol grubuna kıyasla zorbalık karşısında daha fazla müdahale becerilerine sahip olduğu görülmüştür. Ancak Fluke (2016) zorbalığa müdahale becerilerini kısa hikayeler yoluyla geliştirme amaçlı yaptığı çalışma sonucunda öğrencilerin zorbalığa müdahale becerilerinde herhangi bir gelişme olmadığını görmüştür. Mevcut çalışma ile bu çalışma sonuçları arasındaki fark mevcut

çalışmanın zorbalığa müdahale becerilerine ek olarak etkili iletişime, empati kurmaya, duyguları tanımaya odaklanması gösterilebilir.

Okullarda zorbalığa seyirci olan öğrencilere yönelik herhangi bir müdahalede bulunulmazsa öğrenciler ileride kurban rolüne geçebilir ve bu durum öğrenciler üzerinde daha çok olumsuz etkilere sebep olabilir. Seyircilerin zorbalığa müdahale becerilerini geliştirmeye yönelik hazırlanan programların aynı zamanda zorbalığı önleyici bir rolü de bulunmaktadır (Sainio ve diğ., 2011). Bu çalışmada ortaokul öğrencilerinin zorbalığa müdahale becerilerini geliştirmeye yönelik bir psiko-eğitim programı hazırlanmış ve programın zorbalığa müdahale becerileri üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın, zorbalık karşısında seyirci müdahalesi konusunda kısıtlı literatürdeki boşluğu doldurmaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Her bilimsel çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Çalışmaya katılan öğrenciler Elazığ'daki bir ortaokulda eğitim gören ortaokul öğrencilerinden oluşmaktadır. İleriki çalışmalarda farklı yaş grupları ve eğitim kademelerinde zorbalığa seyirci müdahale psiko-eğitim programının uygulaması faydalı olacaktır. Bununla birlikte program genişletilerek daha uzun süreli psiko-eğitim programı hazırlanabilir ve etkililiği incelenebilir. Ayrıca çalışma deney ve kontrol gruplu ön test-son test uygulamalı bir yarı deneysel çalışmadır. İleriki araştırmacılara, psiko-eğitimin öğrencilerin zorbalığa müdahale becerileri üzerindeki etkisi test edilirken plasebo gruplu ve izleme ölçümlü deneysel modellerin kullanılması önerilmektedir. Bu şekilde öğrencilerin zorbalığa müdahale becerilerinin kalıcılığı test edilmiş olur.

KAYNAKÇA

American Educational Research Association. Prevention of bullying in schools, colleges, and universities: Research report and recommendations. Washington, DC: Author.2013.

Barchia, K., & Bussey, K. Predictors of student defenders of peer aggression victims: empathy and social cognitive factors, *International Journal of Behavioral Development*, 35, 2011.

Bellmore, A., Ma, T., You, J., & Hughes, M. A two-method investigation of early adolescents' responses upon witnessing peer victimization in school, *Journal of Adolescence*, 35, 2012.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. *Bilimsel araştırma yöntemleri*, Pegem/Ankara, 2018.

Can, A. *Spss ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Pegem/Ankara, 2014.

Cole, J. C. M., Cornell, D. G., & Sheras, P. Identification of school bullies by survey methods, *Professional School Counseling*, 9, 2006.

- Çayırdağ, N. *İlköğretim 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin okul kültürünü algılayışları ile zorbalık eğilimleri ve zorbalıkla baş etme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*, Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006
- Dupper, D. R. *School bullying: new perspectives on a growing problem*, Oxford University press/Oxford, 2013.
- Ergül-Topçu, A. ve Dönmez, A. Bir grup süreci olarak akran zorbalığı: katılımcı rollerinin cinsiyet ve sosyal statü açısından incelenmesi, *Türk Psikoloji Dergisi*, 30, 2015.
- Evans, C .B. R. *Bystander behavior and victim coping strategies: A mixed methods study of rural bullying*. Doctoral Dissertation, The University of North Carolina, 2015.
- Fluke S. M. *Standing up or standing by: Examining the bystander effect in school bullying*, Doctoral Dissertation, The University of Nebraska-Lincoln, 2016.
- Frey, K. S., Hirschtein, K. M., & Snell, J. L. Observed reductions in school bullying, nonbullying aggression, and destructive bystander behavior: A longitudinal evaluation. *Journal of Educational Psychology*, 101, 2009.
- Garrity, C., Jens, K., Porter, W., Sager, N., & Short-Camilli, C. *Bully proofing your school: Working with victims and bullies in elementary schools*, Longmont, CO/ Sopris West, 2004.
- Gini, G., Pozzoli, T., Borghi, F., & Franzoni, L. The role of bystanders in students' perception of bullying and sense of safety. *Journal of School Psychology*, 46, 2008.
- Hawkins, D. L., Pepler, D. J., & Craig, W. M. Naturalistic observations of peer interventions in bullying. *Social Development*, 10, 2001.
- İrfaner, S. *Öğrenciler arasında gerçekleşen zorbalık eylemleri ve zorbalık konusunda öğrencilerin, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin tutum ve görüşleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.
- Jenkins, L. N., Demaray, M. K., Fredrick, S. S., & Summers, K. H. Associations among middle school students' bullying roles and social skills. *Journal of School Violence*, 15, 2016.
- Jenkins, L.N., & Nickerson, A.B. Bullying participant roles and gender as predictors of bystander intervention, *Agressive Behaviour*, 43, 2017.
- Jenkins, L.N., & Nickerson, A. B. Bystander intervention in bullying: role of social skills and gender. *Journal of Early Adolescence*, 39, 2009.
- Johnston, A. D., Midgett, A., Dumas, D. M., & Moody, S. A mixed methods evaluation of the "Aged-Up" STAC Bullying bystander intervention for high school students. *The Professional Counselor*, 8, 2018.

- Juvonen, J., Wang, Y., & Espinoza, G. Bullying experiences and compromised academic performance across middle school grades. *Journal of Early Adolescence*, 31, 2011.
- Klomek, A. B., Marrocco, F., Kleinman, M., Schonfeld, I. S., & Gould, M. S. Bullying, depression, and suicidality in adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 46, 2007.
- Koç, Z. *Lise öğrencilerinin zorbalık düzeylerinin yordanması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006.
- Kurt-Demirbaş, N. ve Öztemel, K. Zorbalıkta seyirci müdahale ölçeğinin (ZSMÖ) Türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenirlik çalışması, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9, 2019.
- Kurt Demirbaş, N. Zorbalığa seyirci müdahale psiko-eğitim programının ortaokul öğrencilerinin zorbalığa müdahale becerilerine etkisi, Doktora tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2020.
- Latane, B., & Darley, J. M. Group inhibition of bystander intervention in emergencies, *Journal of Personality and Social Psychology*, 10, 1968.
- Latane, B., & Darley, J.M. *The unresponsive bystander: why doesn't he help?* Englewood Cliffs, NJ/ Prentice Hall, 1970.
- Manning, R. , Levine, M., & Collins, A. The Kitty Genovese murder and the social psychology of helping: the parable of the 38 witnesses, *American Psychologist*, 62, 2007.
- Midgett, A., Dumas, D., Sears, D., Lundquist, A., & Hausheer, R. A bystander bullying psychoeducation program with middle school students: A preliminary report. *The Professional Counselor*, 5, 2015.
- Midgett, A., Dumas, D., & Trull, R. Evaluation of a brief, school-based bullying bystander intervention for elementary school students. *Professional School Counseling*, 20, 2017.
- Nakamoto, J., & Schwartz, D. Is peer victimization associated with academic achievement? A metaanalytic review. *Social Development*, 19, 2010.
- Newman, L. N. *Kindergarten and first grade teachers' perceptions of bystander bullying: Resolution strategies in selected picture books*, A thesis submitted to the faculty of Brigham Young University, 2010.
- Nickerson, A. B., Aloe, A. M., Livingston, J. A., & Feeley, T. H. Measurement of the bystander intervention model for bullying and sexual harassment. *Journal of Adolescence*, 37, 2014.
- Nielsen, M. B., Tangen, T., Idsoe, T., Matthiesen, S. B., & Magerøy, N. Post-traumatic stress disorder as a consequence of bullying at work and at school. A literature review and meta-analysis. *Aggression and Violent Behavior*, 21, 2015.

- Olweus, D. *Bullying at school: what we know and what we can do*, Blackwell Publishing/ Malden, 1993.
- Olweus, D. Bully/victim problems in school: facts and interventions. *European Journal of Psychology of Education*, 12, 1997.
- Padgett, S., & Notar, C. E. Bystanders are the key to stopping bullying, *Universal Journal of Educational Research*, 1, 2013.
- Pozzoli, T. & Gini, G. Active defending and passive bystanding behavior in bullying: The role of personal characteristics and perceived peer pressure, *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38, 2010.
- Pozzoli, T., & Gini, G. Why do bystanders of bullying help or not? a multidimensional model. *Journal of Early Adolescence*, 33, 2012.
- Rigby, K. Peer victimisation at school and the health of secondary school students. *British Journal of Educational Psychology*, 69, 1999.
- Rueger, S. Y., & Jenkins, L. N. Effects of peer victimization on psychological and academic adjustment in early adolescence. *School Psychology Quarterly*, 29, 2014.
- Sainio, M., Veenstra, R., Huitsing, G., & Salmivalli, C. Victims and their defenders: A dyadic approach, *International Journal of Behavioral Development*, 35, 2011.
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Österman, K., & Kaukiainen, A. Bullying as a groupprocess: participant roles and their relations to social status with in the group, *Aggressive Behavior*, 22, 1996.
- Salmivalli, C., Voeten, M., & Poskiparta, E. Bystanders matter: associations between reinforcing, defending, and the frequency of bullying behavior in classrooms, *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 40, 2011.
- Smith, P. K., Pepler, D., & Rigby, K. *Bullying in schools: how successful can interventions be?*, Cambridge University Press/ Cambridge, 2004.
- Tabachnick, G. B. and Fidell, L. S. *Using multivariate statistics*, Pearson / London, 2013.
- Thornberg, R., Tenenbaum, L., Varjas, K., Meyers, J., Jungert, T., & Vanegas, G. Bystander motivation in bullying incidents: To intervene or not to intervene?, *Western Journal of Emergency Medicine*, 13, 2012.
- Tsang, S. K. M., Hui, K. P. E., & Law B. C. M. Bystander position taking in school bullying: The role of positive identity, self-efficacy, and self-determination, *The Scientific World Journal*, 11, 2011.
- Türktaş, Ş. *Zorbalıkla baş etmeye yönelik akran destek programının ortaokul 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin zorbalıkla baş etme becerilerine etkileri*, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir, 2013.

Ttofi, M. M., Farrington, D. P., Lösel, F., & Loeber, R. Do the victims of school bullies tend to become depressed later in life? A systematic review and meta-analysis of longitudinal studies. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 3, 2011.

MATEMATİK VE FEN BİLİMLERİ EĞİTİMİNDE YAZMA ETKİNLİKLERİNİN ÖĞRENCİ BAŞARISINA ETKİSİ: BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI

VELİ ÜNLÜ ¹, Doç. Dr., ZEYNEP KOYUNLU ÜNLÜ ²

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 0000-0001-6055-1187

² Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 0000-0003-3627-1809

ÖZET

Yazma etkinlikleri, deneysel araştırmalarda öğrencilerin başarıları üzerinde farklı yönde ve düzeyde etkilere sahiptir. Bu araştırmanın amacı, matematik ve fen bilimleri eğitimi alanında kullanılan yazma etkinliklerinin öğrenci başarısı üzerindeki etkisini meta-analiz yöntemiyle belirlemektir. Çalışmaların belirlenmesinde Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanı kullanılmıştır. Bu veri tabanında tarama “yazma” ve “başarı” anahtar kelimeleriyle gerçekleştirilmiştir. Konuyla ilgili 01.10.2022 tarihine kadar yazılmış 116 çalışmaya ulaşılmıştır. Araştırmanın dahil edilme kriterleri belirlenmiş ve bu kriterlere göre 27 çalışma meta-analiz yöntemiyle incelenmiştir. 27 çalışmadan 39 etki büyüklüğü değeri hesaplanmıştır. Çalışmalardan elde edilen veriler “Comprehensive Meta-Analysis (CMA)” programında analiz edilmiştir. Çalışmaların etki büyüklükleri için Hedges’s g değeri kullanılmıştır. Elde edilen etki büyüklüğü değerlerinden 3’ü negatif, 36’sı pozitiftir. Genel etki büyüklüğü değeri için meta-analize alınan çalışmalar arasında heterojenliğin bulunması nedeniyle rastgele etkiler modeli tercih edilmiştir. Analiz sonucunda, matematik ve fen bilimleri eğitimi alanında kullanılan yazma etkinliklerinin öğrenci başarısı üzerindeki genel etki büyüklüğü değeri .692-1.083 güven aralığında .887 (%95 CI, SE = .100) olarak bulunmuştur. Bu değer, etki büyüklüğü sınıflandırmasına göre pozitif yönde ve geniş düzeydedir. Araştırmanın yayın yanlılığını test etmek amacıyla huni grafiği, Classic fail-safe N, Orwin’in fail-safe N, Begg ve Mazumdar sıra korelasyonu değerleri kullanılmıştır. Araştırmaya dahil edilen çalışmaların yayın yanlılığının olmadığı görülmüştür. Ayrıca, çalışmalar arasında heterojenliğin kaynağını belirlemek amacıyla öğretim kademesi (ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite), yayın türü (yüksek lisans ve doktora tezi) ve alan türü (matematik ve fen) değişkenleriyle moderatör analizler yapılmıştır. Çalışmaların etki büyüklükleri öğretim kademesine göre anlamlı farklılık gösterirken yayın ve alan türüne göre anlamlı farklılık göstermemiştir. Araştırma sonunda yazma etkinlikleri üzerine yapılacak çalışmalara yönelik bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yazma etkinlikleri, matematik ve fen eğitimi, başarı, meta-analiz

1. GİRİŞ

Son olarak 2018 yılında güncellenen öğretim programlarında yer alan ve Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinde (TYÇ) belirlenen sekiz anahtar yetkinlikten biri de “Anadilde İletişim” dir. Bu yetkinlik kapsamında sözlü ve yazılı olarak kişinin kendini ifade etmesine, dili etkileşimli olarak kullanmasına vurgu yapılmıştır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018). Dilin etkili kullanımı ulusal anlamda olduğu gibi, uluslararası sınavlarda başarıyı yakalamak için oldukça önemlidir. Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programında (PISA), fen ve matematik okuryazarlığı değerlendirilmektedir. Fen ve matematik kavramlarının günlük yaşamdaki karşılığını anlamak, anlaşılır bir dille ifade etmek ve bunları yazıya aktarmak öğrenmenin kalıcılığını artırır ve üst düzey düşünme becerileri geliştirir (Pugalee, 2001).

Fen ve matematik eğitiminde kullanılabilecek yazma etkinlikleri: Mektup, günlük, bilgilendirici, teşvik edici, açıklama, tanımlama ve özet yazma şeklinde sıralanabilir (Uğurel vd., 2009). Bu etkinliklerin derslerde kullanımı ile öğrencilerin dili daha etkili kullanacakları düşünülmektedir. Son yıllarda yapılan araştırmalarda yazma etkinliklerinin matematik eğitiminde başarıya (Çontay, 2012; Günüş, 2022; Kasa, 2009; Ünlü, 2015), öğrenmeye (Eren, 2015), tutuma (Kasa, 2009; Küçük, 2019; Ünlü, 2015), geometri özyeterliliğine (Çontay, 2012), problem çözme becerisine (Küçük, 2019), kaygıya (Küçük, 2019) ve motivasyona (Günüş, 2022) etkileri incelenmiştir. Bu araştırmalardan elde edilen sonuçlarda yazma etkinliklerinin matematik eğitiminde bilişsel ve duyuşsal anlamda önemli katkıların olduğu görülmüştür. Diğer yandan matematik eğitiminde yapılan araştırmalara benzer şekilde, yazma etkinliklerinin fen eğitiminde başarıya (Atila, 2008; Koçak, 2013; Öğdük, 2011; Şahin, 2013; Yıldız, 2009), tutuma (Tarikdaroğlu, 2019) etkileri incelenmiştir. Yapılan bu araştırmaların yanında deneysel araştırmaların sonuçlarının bir araya getirilmesiyle, geniş örnekleme sahip nicel sonuçlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sayede bu araştırmaların etkililiğinin ne düzeyde olduğu ortaya çıkacak, bu çalışmanın sonuçları araştırmacılara ve eğitimcilere yol gösterecektir.

Bu araştırmanın amacı matematik ve fen bilimleri eğitimi alanında kullanılan yazma etkinliklerinin öğrenci başarısı üzerindeki etkisini meta-analiz yöntemi ile belirlemektir. Araştırmanın problemi, “matematik ve fen bilimleri eğitiminde yazma etkinliklerinin öğrenci başarısı üzerindeki etkisi nedir?” şeklindedir. Araştırmanın alt problemleri aşağıdaki gibidir:

- Yazma etkinliklerinin öğrenci başarısı üzerindeki etkisi öğretim kademesine (ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite) göre farklılaşmakta mıdır?
- Yazma etkinliklerinin öğrenci başarısı üzerindeki etkisi yayın türüne (yüksek lisans ve doktora tezi) göre farklılaşmakta mıdır?
- Yazma etkinliklerinin öğrenci başarısı üzerindeki etkisi alan türüne (matematik ve fen) göre farklılaşmakta mıdır?

2. YÖNTEM

Meta-analiz farklı çalışmaları birleştiren istatistiksel bir yöntemdir. Bireysel çalışma sonuçlarını değerlendirmek ve güçlü bir yargıya varmak için çalışmaların sistematik olarak birleştirildiği nicel bir araştırma yöntemidir (Anderson ve Maxwell, 2016). Meta-analizde

amaç, sentezlenen çalışmaların araştırılan konu üzerindeki etkisini hesaplayabilmektir (Borenstein vd., 2009).

Bu araştırmanın verileri, matematik ve fen bilimleri eğitimi alanında yazma etkinliklerinin öğrenci başarısına etkisi konusunda tamamlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerinden elde edilmiştir. Tezlere Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişilmiştir. Konuyla ilgili tüm tezlere ulaşmak amaçlandığı için yıllara göre herhangi bir sınırlamaya gidilmemiştir. 1988-2022 yılları arasında yayınlanan bütün tezler incelenmiştir.

Tezler belirlenirken “yazma” ve “başarı” anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Tarama 01.10.2022 tarihinde tamamlanmıştır. Tarama sonucunda 116 lisansüstü tez saptanmıştır. Dahil edilme kriterlerine göre 116 lisansüstü tezdən 27 tez araştırma kapsamına alınmıştır. Dahil edilme kriterleri aşağıda belirtilmiştir:

- Matematik ve fen bilimleri eğitimi alanında yazma etkinliklerinin öğrenci başarısına etkisini inceleyen çalışmalar olması.
- Taramanın Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanında gerçekleştirilmesi ve 01.10.2022 tarihinde tamamlanmış olması.
- Belirtilen anahtar kelimeler içeriyor olması.
- Zayıf veya yarı deneysel desenlerin kullanılması.
- Etki büyüklüğünü hesaplayabilmek için parametrik veya non-parametrik veriler içeriyor olması.

Dahil edilme kriterlerini sağlamayan, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezinden indirilemeyen ve etki büyüklüğünü hesaplayabilmek için gerekli veriler barındırmayan tezler kapsam dışı tutulmuştur.

Araştırma için bir kodlama formu kullanılmıştır. Bu kodlama formu; tezin yazarı, tezin yazıldığı yıl, öğretim kademesi (ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite), yayın türü (yüksek lisans ve doktora tezi) ve alan türü (matematik ve fen), deney ve/veya kontrol gruplarındaki örneklem sayısı, başarı puan ortalamaları, standart sapma değerleri vb. etki büyüklüğünü hesaplayabilmek için gerekli verileri içeren bölümlerden oluşmaktadır.

Bu araştırmada, etki büyüklüğü için Hedges's g değeri kullanılmıştır. Güven aralığı %95 olarak belirlenmiştir. Dahil edilen çalışmalara ait etki büyüklükleri ve genel etki büyüklüğü hesaplanmıştır. Literatürde genel etki büyüklüğünün hesaplanmasında sabit ve rastgele etkiler olmak üzere iki model bulunmaktadır. Çalışmalar arasındaki heterojenlik durumuna göre modele karar verilmektedir. Genellikle sosyal bilimler ile ilgili meta-analiz araştırmalarında rastgele etkiler modeli tercih edilir (Şen ve Yıldırım, 2020). Bu araştırmada etki büyüklüklerinin hesaplanmasında rastgele etkiler modeli kullanılmıştır. Verilerin analizi için “Comprehensive Meta-Analysis (CMA)” programı kullanılmıştır.

Etki büyüklüklerinin sınıflandırılmasında Thalheimer ve Cook'un (2002) sınıflandırması kullanılmıştır. Hedges's g aşağıda belirtilen aralıklarda,

- $-0.15 \leq \text{Hedges's } g < 0.15$ önemsiz
- $0.15 \leq \text{Hedges's } g < 0.40$ küçük
- $0.40 \leq \text{Hedges's } g < 0.75$ orta
- $0.75 \leq \text{Hedges's } g < 1.10$ geniş
- $1.10 \leq \text{Hedges's } g < 1.45$ çok geniş
- $1.45 \leq \text{Hedges's } g$ mükemmel düzey olarak yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Bu araştırmada 27 çalışmadan 39 etki büyüklüğü değeri hesaplanmıştır. 39 etki büyüklüğünün 6'sı doktora tezinden, 33'ü yüksek lisans tezlerinden elde edilmiştir. 39 çalışmadan elde edilen etki büyüklüklerinin homojen dağılıp dağılmadığı Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Etki Büyüklükleri ve Heterojenliğe Ait Bulgular

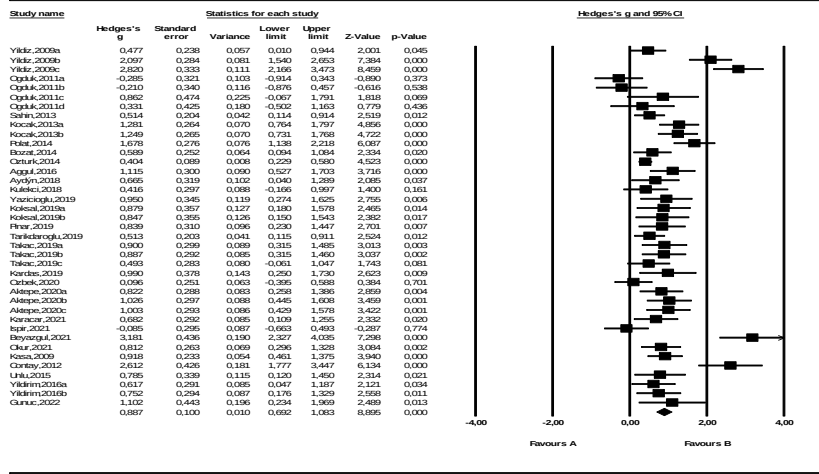
Model	k	Ortalama Etki Büyüklüğü	z	Standart Hata	%95 Güven Aralığı		Sd	Q	p	I^2
					Alt Sınır	Üst Sınır				
Sabit Etkiler Modeli	39	0.749	17.765	0.042	0.666	0.832	38	192.113	0.000	80.220
Rastgele Etkiler Modeli	39	0.887	8.895	0.100	0.692	1.083				

Heterojenliği ve düzeyini belirlemek için Q , p ve I^2 değerleri incelenmiştir. Q değerinin (192.113), 38 serbestlik derecesi ve 0.05 anlamlılık düzeyinde Q tablo değerinden büyük olması ve p değerinin 0.05'ten küçük olması çalışmaların heterojen bir yapıda olduğunu göstermektedir. Heterojenlik düzeyini belirlemek için I^2 istatistik değerine bakıldığında, bu değerin (80.220) 75'ten büyük oluşu yüksek derecede heterojenliği göstermektedir.

Araştırmaya dahil edilen çalışmaların etki büyüklüklerinin yüksek düzeyde heterojen dağılım göstermesi nedeni ile de analizler rastgele etkiler modeline göre yürütülmüştür. Çalışmaların ortalama etki büyüklüğü değeri 0.100 standart hata değeri ile 0.887 (Hedges g 'ye göre) bulunmuştur. %95 güven aralığının alt sınırı 0.692 ve üst sınırı 1.083'tür. Thalheimer ve Cook (2002)'nin sınıflandırmasına göre, bulunan ortalama etki büyüklüğü değeri (0.887) ile geniş düzeydedir.

Çalışmalara ait etki büyüklüğü değerleri ile ilgili Orman Grafiği (Forest Plot) aşağıda verilmiştir:

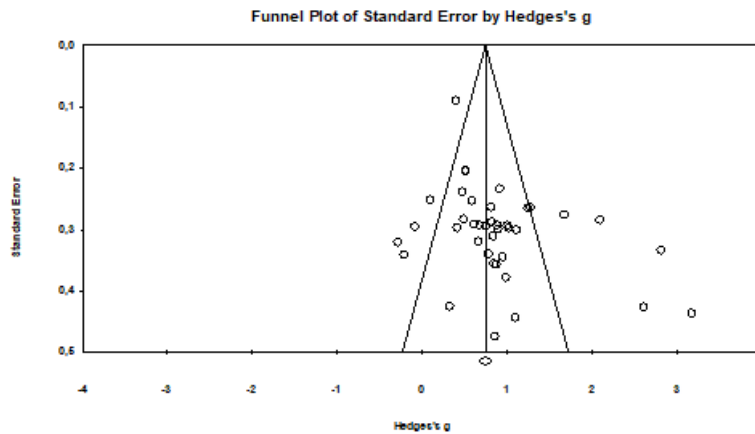
Meta Analysis

Görsel 1. Rastgele Etkiler Modeline Göre Orman Grafiği

Çalışmalara ait etki büyüklükleri incelendiğinde 3'ünün negatif (Öğdük, 2011a, 2011b; İspir, 2021), 36'sının pozitif olduğu görülmektedir. En yüksek etki büyüklüğü değeri 3.181 (Beyazgül, 2021) ve en düşük etki büyüklüğü değeri -0.285 (Öğdük, 2011a)'tır.

Meta-analiz çalışmalarında dikkat edilmesi gereken noktalardan bir tanesi de yayın yanlılığıdır. Araştırmanın yayın yanlılığını test etmek amacı ile huni grafiği, Classic fail-safe N, Orwin'in fail-safe N, Begg ve Mazumdar sıra korelasyonu değerleri kullanılmıştır. Huni grafiği aşağıda sunulmuştur:

Görsel 2. Çalışmalara Ait Huni Grafiği

Çalışmalardan elde edilen etki büyüklükleri huni grafiğinde asimetric bir yapıda dağılmamaktadır. Görüldüğü gibi huni grafiği simetric bir yapıya sahiptir.

Classic fail-safe N yönteminden elde edilen p anlamlılık değeri 0.00 olarak bulunmuştur. Bu değerin 0.05'ten büyük olması için 3496 çalışma gerekmektedir. Bu değer hesaplanan 39 etki

büyüklüğü için oldukça yüksektir. Bu değerin çok yüksek olması yayın yanlılığının olmadığını göstermektedir.

Orwin'in fail-safe N yönteminden elde edilen genel etki büyüklüğü değeri 0.749 bulunmuştur. Bu değeri 0.01 olarak belirlenen değere indirmek için 2883 çalışma gerekmektedir. Bu değerin yüksek olması yayın yanlılığının olmadığını göstermektedir.

Begg ve Mazumdar sıra korelasyonu p değeri 0.059 bulunmuştur. Bu değerin 0.05'ten büyük olması istatistiksel olarak anlamlı değildir. Buna göre, araştırmaya dahil edilen çalışmaların yayın yanlılığının olmadığı söylenebilir.

Çalışmalar arasında bulunan farklılığın kaynakları moderatör analizleri ile gerçekleştirilir. Buna göre, “yazma etkinliklerinin öğrenci başarısı üzerindeki etkisi öğretim kademesine (ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite) göre farklılaşmakta mıdır?” alt problemine ilişkin moderatör analiz bulguları aşağıda verilmiştir:

Çizelge 2. Öğretim Kademesine Ait Bulgular

Grup	Alt Grup	k	EB	SH	%95 Güven Aralığı		Sd	.05 güven düzeyi χ^2	Q_B	p
					Alt Sınır	Üst Sınır				
Öğretim Kademesi	İlkokul	11	0.850	0.115	0.625	1.075	3	7.815	13.642	0.003
	Ortaokul	22	0.842	0.146	0.557	1.127				
	Lise	2	0.428	0.085	0.260	0.596				
	Üniversite	4	1.456	0.547	0.383	2.528				
	Toplam	39	0.637	0.062	0.516	0.758				

Öğretim kademesi analiz bulgularına göre, Q_B değeri 13.642 ve p değeri 0.003 bulunmuştur. Hesaplanan Q_B değerinin ki-kare tablosundaki değerden büyük ve p değerinin 0.05'ten küçük olması istatistiksel olarak anlamlıdır. Çalışmalar arasında olası heterojenlik kaynaklarından birisi öğretim kademesi değişkenidir.

“Yazma etkinliklerinin öğrenci başarısı üzerindeki etkisi yayın türüne (yüksek lisans ve doktora tezi) göre farklılaşmakta mıdır?” alt problemine ilişkin moderatör analiz bulguları aşağıda verilmiştir:

Çizelge 3. Yayın Türüne Ait Bulgular

Grup	Alt Grup	k	EB	SH	%95 Güven Aralığı		Sd	.05 güven düzeyi χ^2	Q_B	p
					Alt Sınır	Üst Sınır				
Yayın Türü	Yüksek Lisans Tezi	33	0.794	0.096	0.606	0.981	1	3.841	2.431	0.119
	Doktora Tezi	6	1.361	0.351	0.673	2.049				
	Toplam	39	0.833	0.092	0.652	1.014				

Yayın türü analiz bulgularına göre, Q_B değeri 2.431 ve p değeri 0.119 bulunmuştur. Hesaplanan Q_B değerinin ki-kare tablosundaki değerden küçük ve p değerinin 0.05'ten büyük olması istatistiksel olarak anlamlı değildir. Buna göre, çalışmalar arasında olası heterojenlik kaynaklarından birisi yayın türü değişkeni değildir.

“Yazma etkinliklerinin öğrenci başarısı üzerindeki etkisi alan türüne (matematik ve fen) göre farklılaşmakta mıdır?” alt problemine ilişkin moderatör analiz bulguları aşağıda verilmiştir:

Çizelge 4. Alan Türüne Ait Bulgular

Grup	Alt Grup	k	EB	SH	%95 Güven Aralığı		Sd	.05 güven düzeyi χ^2	Q_B	p
					Alt Sınır	Üst Sınır				
Alan Türü	Fen Bilimleri	33	0.855	0.109	0.641	1.069	1	3.841	0.665	0.415
	Matematik	6	1.074	0.246	0.591	1.558				
	Toplam	39	0.891	0.100	0.695	1.086				

Alan türü analiz bulgularına göre, Q_B değeri 0.665 ve p değeri 0.415 bulunmuştur. Hesaplanan Q_B değerinin ki-kare tablosundaki değerden küçük ve p değerinin 0.05'ten büyük olması istatistiksel olarak anlamlı değildir. Buna göre, çalışmalar arasında olası heterojenlik kaynaklarından birisi alan türü değişkeni değildir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma kapsamında matematik ve fen bilimleri eğitiminde yazma etkinliklerinin öğrenci başarısı üzerindeki etkisi meta-analiz yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmaların ortalama etki büyüklüğü değeri 0.100 standart hata değeri ile 0.887 (Hedges g'ye göre) bulunmuştur. %95 güven aralığının alt sınırı 0.692 ve üst sınırı 1.083'tür. Thalheimer ve Cook (2002)'nin sınıflandırmasına göre, bulunan ortalama etki büyüklüğü değeri (0.887) ile geniş düzeydedir. Matematik ve fen bilimleri eğitiminde kullanılan yazma etkinlikleri, öğrencilerin başarısını pozitif yönde ve geniş bir düzeyde etkilemiştir.

Yazma etkinlikleri, moderatör değişken olarak öğretim kademesine göre anlamlı farklılık gösterirken yayın ve alan türüne göre anlamlı farklılık göstermemiştir. Yazma etkinliklerinin matematik ve fen bilimleri alanında ilkökul ve ortaokulda geniş düzeyde, lisede orta düzeyde, üniversite seviyesinde mükemmel düzeyde etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Bu sonuçlardan yola çıkarak matematik ve fen eğitiminde yazma etkinlikleri kullanmanın geleneksel yöntem veya öğretim programına göre işlenen derslerden daha etkili olduğu söylenebilir. Elde edilen bu bulgular ve sonuçlar ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan araştırmalar tarafından da desteklenmektedir (Craig, 2011; Çontay, 2012; Günücü, 2022; Kasa, 2009; Ünlü, 2015; White, 2014). Bu araştırmanın sonuçları yapılan araştırmalara daha geniş perspektiften bakmayı sağlamıştır.

Araştırma kapsamında bazı öneriler sunulmuştur:

- Yazma etkinlikleri, öğrencilerin başarıları üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Araştırmacılar ve uygulayıcılar tarafından tercih edilebilir, öğretim uygulamalarında sıklıkla kullanılabilir.
- Bu araştırma lisansüstü tezlerden sentezlenmiştir. Süreli yayınları içeren benzer bir araştırma yapılabilir. Konuyla ilgili farklı ülkelerden edinilen verilerle çeşitli analizler yapılabilir.

KAYNAKÇA

- *Ağgöl, Ö. (2016). *Bitki ve hayvanlarda üreme, büyüme ve gelişme ünitesinin öğretiminde okuma yazma-uygulama yönteminin öğrencilerin akademik başarıları, epistemolojik tutumları ve okuduğunu anlamaları üzerine etkisi* (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- *Aktepe, Z. T. (2020). *Dördüncü sınıf maddeyi tanıyalım ünitesinde öğrenme amaçlı yazma etkinliklerinin akademik başarıya etkisinin araştırılması* (Doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Anderson, S. F., & Maxwell, S. E. (2016). There's more than one way to conduct a replication study: Beyond statistical significance. *Psychological Methods*, 21(1), 1-12. <https://doi.org/10.1037/met0000051>
- *Aydın, A. (2018). *Çoklu yazma etkinliklerinin ortaokul öğrencilerinin akademik başarısına ve fen bilimleri dersine yönelik tutumlarına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- *Beyazgül, R. (2021). *Okuma-yazma-sunma yönteminin 8. sınıf madde ve endüstri ünitesinde uygulanmasının öğrencilerin akademik başarılarına ve fene yönelik tutumlarına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ağrı.
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T., & Rothstein, H. R. (2009). *Introduction to meta analysis*. John Wiley ve Sons.
- *Bozat, Ö. (2014). *5. sınıf yaşamımızdaki elektrik ünitesinde öğrenme amaçlı yazma etkinliklerinden mektubun başarıya etkisi* (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Craig, T. S. (2011). Categorization and analysis of explanatory writing in mathematics. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, (42)7, 867-878.
- *Çontay, E. G. (2012). *Geometrik cisimlerin yüzey alanları ve hacimleri konusunda yazma etkinliklerinin 8. sınıf öğrencilerinin başarılarına ve on geometriye yönelik öz yeterliklerine etkisi* (Yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

Dinçer, S. (2014). *Eğitim bilimlerinde uygulamalı meta analiz*. Pegem Akademi Yayıncılık.

*Günüç, S. (2022). *Öğrenme amaçlı yazmanın dördüncü sınıf öğrencilerinin doğal sayılar konusundaki başarılarına, motivasyon ve kalıcılıklarına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Hedges, L. V., & Olkins, I. (1985). *Statistical methods for meta-analysis*. Academic Press.

*İspir, B. (2021). *Dördüncü sınıf basit elektrik Devreleri ünitesinde öğrenme amaçlı yazma ve model tabanlı öğrenme etkinliklerinin başarıya etkisi* (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

*Karaçar, B. (2021). *“Ekosistem ekolojisi ve güncel çevre sorunları” konularının öğretiminde çoklu yazma etkinliklerinin öğrencilerin sınav başarılarına, tutumlarına ve kaygılarına etkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.

*Kardaş, S. (2019). *Bilimsel hikâyelerin hücre ve organeller konusunda 6. sınıf öğrencilerinin akademik başarı, bilimin doğasını anlama ve yazma kaygısına etkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

*Kasa, B. (2009). *Yazma etkinliklerinin ilköğretim I. kademe öğrencilerinin matematik başarılarına ve tutumlarına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

*Koçak, G. (2013). *“Tek boyutta hareket” konusunda öğrenme amaçlı yazma etkinliklerinin uygulanmasının fen bilgisi öğretmenliği I. Sınıf öğrencilerinin akademik başarısına ve kalıcılığa etkisi* (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

*Köksal, A. P. (2019). *Öğrenme amaçlı yazma etkinliklerinin beşinci sınıf öğrencilerinin elektrik konusundaki akademik başarılarına, kalıcılığa ve fen bilimleri dersine karşı tutumlarına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

*Külekçi, Z. (2018). *Hikâye yazmanın 8. Sınıf öğrencilerinin maddenin yapısı ve özellikleri ünitesindeki akademik başarılarına ve tutumlarına etkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Giresun Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Giresun.

*Okur, S. (2021). *Hikayelerle fen öğretiminin öğrencilerin akademik başarılarına, tutumlarına, hikâye yazma becerilerine ve uygulamaya yönelik görüşlerine etkisi* (Yüksek lisans tezi). Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Alanya.

- *Öğdük, A. (2011). *İlköğretim ikinci kademedeki fen ve teknoloji dersinde öğrenme amaçlı yazma aktivitelerinde kullanılan modsal betimlemelerin akademik başarıya etkisi* (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- *Özbek, E. (2020). *Bilimsel yazma etkinliklerinin ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin bitki ve hayvanlarda üreme, büyüme ve gelişme konusunda akademik başarılarına, fen bilimleri dersine ve yazılı anlatıma yönelik tutumlarına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- *Öztürk, S. (2014). *Lise-1 düzeyindeki öğrencilerin modsal betimlemeleri tanıyıp öğrenme amaçlı yazmada kullanmalarının fizik dersi dalgalar ünitesindeki akademik başarıya etkisi* (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- *Pınar, E. (2019). *Dördüncü sınıf fen bilimleri dersinde öğrenme amaçlı yazma etkinliklerinden günlük başarıya ve fen tutumuna etkisi* (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- *Polat, M. (2014). *İşbirlikli öğrenmeye dayalı okuma-yazma-sunma tekniğinin öğrenci başarısına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elâzığ.
- Pugalee, D. K. (2001). Writing, mathematics, and metacognition: Looking for connections through students' work in mathematical problem solving. *School Science and Mathematics*, (101)5, 236-245.
- *Şahin, E. (2013). *Kimyasal denge ünitesinin öğretiminde uygulanan okuma-yazma-uygulama yönteminin öğrencilerin akademik başarıları üzerine etkisi* (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Şen, S. ve Yıldırım, İ. (2020). *CMA ile Meta-Analiz Uygulamaları*. Anı Yayıncılık.
- *Takaç, N. H. (2019). *Farklı yazma aktivitelerinin kullanımının 8. Sınıf basit makineler konusunda öğrenci başarıları ve tutumuna etkisinin belirlenmesi* (Yüksek lisans tezi). Giresun Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Giresun.
- *Tarikdaroglu, M. (2019). *Öğrenme amaçlı yazmanın akademik başarıya etkisi ve öğrencilerin yazmaya yönelik tutumlarının belirlenmesi* (Yüksek lisans tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzincan.
- Thalheimer, W., & Cook, S. (2002). *How to calculate effect sizes from published research: A simplified methodology*.
http://www.bwgriffin.com/gsu/courses/edur9131/content/Effect_Sizes_pdf5.pdf
- Uğurel, I., Tekin, Ç., & Moralı, H. S. (2009). Matematik eğitiminde yararlanılan yazma aktiviteleri üzerine literatürden genel bir bakış. *E-Journal of New World Sciences*, (4)2, 494-507.

- *Ünlü, V. (2015). 7. sınıf matematik dersi “olasılık ve istatistik” öğrenme alanında yazma etkinliklerinin öğrencilerin başarı, tutum ve üst bilişlerine etkisi (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- White, D. (2014). A student-led feedback protocol on writing assignments in a history of mathematics course. *PRIMUS: Problems, Resources, and Issues in Mathematics Undergraduate Studies*, (24)7, 647-661.
- *Yazıcıoğlu, A. P. (2019). *Fen bilimleri dersinde mektup yazma etkinliğinin 5. sınıf ışığın yayılması / fiziksel olaylar ünitesinde öğrencilerin başarılarına etkisi ve mektup yazma etkinliği hakkında öğrenci görüşlerinin belirlenmesi* (Yüksek lisans tezi). Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- *Yıldırım, Z. (2016). *Yazma etkinliklerinin ortaokul öğrencilerinin matematik başarılarına ve tutumlarına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.
- *Yıldız, A. (2009). *Üniversite öğrencilerinin kuantum fiziği konularını anlama düzeyleri ve öğrenme amaçlı yazma aktivitelerinin akademik başarıya etkisi* (Doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

TÜRK CUMHURİYETLERİNDE NİHAİ MAL İHRACATININ TOPLAM FAKTÖR VERİMLİLİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİ ANALİZİ

Prof. Dr. Ayşe Meral UZUN

Akdeniz University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics

ORCID: 0000-0002-8787-8240

Arş. Gör. Nazlı GÖKÇE

Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics

ORCID: 0000-0001-7215-8753

Özet:

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Doğu ve Batı kesiminde yer alan ülkelerde yaşanan gelişmişlik farklığının temel gerekçelerinden birinin bu ülkelerin dış ticaret performanslarından kaynaklandığı bilinmektedir. Doğu ve Batı kesimindeki ülkeler görünürde aynı liberal politikayı benimsemiş görünseler de uygulamadaki farklılıklar özellikle Doğu kesimindeki ülkelerin eşitlikçi yaklaşımdan uzak tavır benimsemeleri ve dış ticarete ara malı ve ilksel mal ihracatı yapmaları bu ülkelerin gelişmiş ülke olma kabiliyetine ket vurmaktadır. Buna karşılık Batı bloğunda yer alan ülkeler ise daha eşitlikçi politikaları benimsemeleri ve dış ticarete nihai mal üreticisi olup dış pazara bu ürünleri sunmaları gerekçesiyle gelişmiş ülke kategorisinde yer almayı başarmaktadırlar. Tam da bu noktada, bu ülkelerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak kategorize edilmelerinde ülkelerin üretim süreçlerindeki verimliliği ya da daha spesifik bir şekilde ifade edilecek olunursa toplam faktör verimliliği (TFV) kavramı devreye girmektedir. Toplam faktör verimliliğinin ülkelerin sürdürülebilir büyüme performanslarına olan katkısı literatürde sıklıkla zikredilmektedir. Emek ve sermaye dışında açıklanamayan değişkenleri temsil eden bu kavram daha çok teknoloji ile ilişkilendirilmektedir. Haliyle üretim süreçlerinde teknoloji üstünlüğünü elinde bulunduran ülke doğal olarak verimli bir üretim süreci gerçekleştirdiği için büyümesi de daha etkin ve verimli bir şekilde gerçekleşmektedir. Yukarıda bahsedilen Doğu ve Batı kesiminde yer alan ülkelerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülke konumunda olmalarına sebep olan etmenlerden birinin de bu olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceden yola çıkarak Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Doğu kesiminde yer alan Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan ülkelerindeki dış ticaret performansının toplam faktör verimliliği performansına olan etkisi araştırılmak istenmiş fakat Türkmenistan'a ait veri kısıdı sebebiyle Türkmenistan modelden dışlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada 4 Türkiye Cumhuriyetlerine ait ülke ele alınarak 1997-2020 dönemleri için panel veri analizinden faydalanılıp, petrol hariç mal ihracatının toplam faktör verimliliği üzerine etkisi incelenmek istenmektedir. Analizden elde edilen bulgular neticesinde söz konusu ülke grubu için petrol dışı mal ihracatının bu ülkelerin toplam faktör verimliliği üzerine anlamlı bir etkisi olmadığı bulgusu elde edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplam Faktör Verimliliği, İhracat, Panel Veri Analizi

ANALYSIS OF THE EFFECTS OF FINAL GOODS EXPORT ON TOTAL FACTOR PRODUCTIVITY IN TURKISH REPUBLICS

Abstract:

It is known that one of the main reasons for the difference in development experienced in the countries in the Eastern and Western parts after the collapse of the Soviet Union is the foreign trade performance of these countries. Although the countries in the Eastern and Western parts seem to have adopted the same liberal policy, the differences in practice, especially the fact that the countries in the Eastern part adopt an attitude far from an egalitarian approach and

export intermediate and primary goods in foreign trade, hinder the ability of these countries to become developed countries. On the other hand, the countries in the Western bloc succeed in being included in the developed country category because they adopt more egalitarian policies and are the producers of final goods in foreign trade and offer these products to the foreign market. At this point, when these countries are categorized as developed and developing countries, the efficiency of the countries in their production processes, or more specifically, the concept of total factor productivity (TFP) comes into play. The contribution of total factor productivity to the sustainable growth performance of countries is frequently mentioned in the literature. This concept, which represents unexplained variables other than labor and capital, is mostly associated with technology. Naturally, the country, which holds the technological superiority in its production processes, naturally realizes an efficient production process, so its growth is realized in a more effective and efficient way. It is thought that this is one of the factors that cause the countries in the Eastern and Western parts mentioned above to be in the position of developed and developing countries. Based on this idea, after the collapse of the Soviet Union, the effect of foreign trade performance in Turkmenistan, Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Azerbaijan, which are located in the eastern part, on the total factor productivity performance was tried to be investigated, but Turkmenistan was excluded from the model due to the data constraint of Turkmenistan. Therefore, in this study, it is desired to examine the effect of exports of goods excluding oil on total factor productivity by using panel data analysis for the 1997-2020 periods by considering the countries belonging to 4 Turkic Republics. As a result of the findings obtained from the analysis, it is found that non-oil exports for the country group in question do not have a significant effect on the total factor productivity of these countries.

Keywords: Total Factor Productivity, Export, Panel Data Analysis

1. Giriş

1929 Büyük Buhranında Sovyetlerin gösterdiği başarı performansı nasıl ki dünya ekonomileri için bir başarı öyküsü olarak addedilmişse 1960'dan sonra Dünya ekonomisinde gelişmekte olan ülkeler için ihracata yönelik sanayileşme ile ithal ikameci sanayileşme stratejisi de o kadar etkili iki uç argüman olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda özellikle 1980'lerde bu iki uç politikadan liberal anlayışı temsil eden ihracata yönelik politikaların, yani liberal politikaların, başarısının özellikle Asya Kaplanları özelinde örnek teşkil etmesi (Kim vd., 2011) ve planlı ekonomilerin 1929'un aksine 1960'lardan sonra durağanlık sorunlarını aşamaması nedeniyle (Campos, 2001) 1989'da Berlin Duvarının yıkılması ve 1991'de Sovyetlerin dağılmasıyla piyasa ekonomisine yönelen ülkeler geçiş ekonomileri olarak adlandırılmıştır.

Geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülkelere Sovyetlerden kopup Sovyetlerin Doğu'sunda ve Batı'sında yer alanların izledikleri yol aynı olmakla beraber günümüzde gelinen noktada Batı'dakilerin gelişmiş ülkeler kulübüne evirildikleri buna karşılık Doğu'da yer alanların ise az gelişmiş ülkeler kategorisi içerisinde yer aldıkları gözlenir olmuştur. Bu ayrışmada eşitlikçilik iddiasındaki Sovyetlerin hem fert başına gelir hem de alt kümeleri oluşturan toplumlar açısından eşitlikçi olmayan yapısının bu kategorileşme de etkisi olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle fert başına GSYH değeri için Sovyetler ortalaması 100 olarak baz alındığında geçişin hemen öncesinde 1990 yılı itibarıyla Tacikistan 42, Kırgızistan 50, Türkmenistan 53, Azerbaycan 72 iken; Estonya 149, Letonya 137, Litvanya 126, Rusya 115 endeks değerinde olduğu görülmektedir. Gini katsayısı açısından da 1987-1988 yılları için Slovakya 20, Slovenya 22, Ukrayna 23, Rusya 24 değerini alırken; Özbekistan 28, Kazakistan ve Kırgızistan 26 değerlerini almaktadır (Emsen vd., 2011).

Eşitsizliğin yansıması olan fert başına gelir ve bölgesel gelir farklılıklarının temelinde bölgeler arası ileri-geri bağlantılarda geri bağlantıları bağlamında Doğu'nun ilksel mal ve ara malı temin edici rolüne karşılık ileri bağlantılar bağlamında Batı'nın nihai mal üretimi rolünün varlığının özellikle nüfus yoğunluğundan dolayı gerçekleştiği söylenebilmektedir. Bu durumun da genelde verimlilik ve özelde de toplam faktör verimliliği (TFV) üzerine yadsınamaz etkiler yaratması kuvvetle muhtemeldir. Burada ekonomik amaçlara ulaşmada kullanılan araçların duyarlılık ve etkinliğini ifade eden verimlilik kavramı daha dar tanımıyla girdiler ile çıktılar arasındaki ilişkileri ifade etmektedir. Girdi ve çıktı ilişkisinde nihai mal üretim avantajı TFV'yi uyarırken bu durum aynı zamanda işlenmiş mamul ihracatı avantajı sağlayabilmektedir. Bu durum iktisat literatüründe ihracata dayalı büyüme hipotezi olarak da adlandırılmakta olup konu ile ilgili öncü çalışmalar arasında M. Michaely (1977), B. Balassa (1978; 1985), P. Heller ve R. Porter (1978), W. Tyler (1981), G. Feder (1983), R. Kavoussi (1984) ile R. Ram (1985) tarafından yapılan çalışmalar örnek teşkil edebilir (Chen ve Tang, 1990). Bu noktada nihai mamul ihracatının da TFV'yi uyarıcı etkiler yaratacağı düşünülebilir. Nihai mal üretim avantajı da gaz ve petrol dışında yani doğal kaynak ihracatçılığı dışındaki mallarda bulunma avantajı sağlaması beklenir. Bu noktada Orta Asya ve Kafkasya'da yer alan Türk Cumhuriyetlerinde toplam mal ihracatından gaz ve petrol ihracatının düşülmesi sonucunda elde edilecek nihai mal ihracatının TFV üzerine etkileri çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmuştur.

Bu amaçla çalışmanın devam edegelen ikinci kısmında toplam faktör verimliliğinin belirleyicileri literatürü bağlamında ihracatı ele alan çalışmalarla literatür incelemesine gidilmiştir. Literatür incelemesinden hareketle kontrol değişken atamaları yapılarak üçüncü bölümde Türk Cumhuriyetleri için panel veri analizlerine gidilmiştir. Sonuç kısmında ise değerlendirmede bulunulmuştur.

2. Literatür İncelemesi

Klasik fonksiyonda üretim sürecinde kullanılan emek ve sermaye girdilerinin çıktı üzerine yansımalarının farklılığı Neo-klasik ve uzantısı konumundaki büyüme formlarında ele alınmış (Beyoğlu-Güllü, 2018) ve bu bakış açısı altında TFV'nin önemli rol üstlendiği argümanı aynı zamanda kalkınmışlık farklılığının da belirleyicisi olduğu kabulüne yol açmıştır. TFV'nin hesaplanırken çıktının girdilere oranlanması ile TFV elde edilirken bu değer ile üretim sürecindeki girdilerin üretime katkılarının ve öneminin görülmesi mümkün olmaktadır. Çıktı artışının büyüme olarak adlandırıldığı dikkate alınırsa çıktının veya gelirin artmasında harcama yöntemiyle ulusal hâsıla hesabında ihracatın da bir unsur olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca ihracat yapabilme çabasının da rekabeti artırdığı ve dolayısıyla verimlilikte dinamik bir rol oynadığı söylenebilir (Çeştepe vd., 2020).

TFV kavramının bir ülkenin büyüme aşaması için çok elzem bir unsuru ifade ettiği bilinmekle birlikte TFV'yi belirleyen unsurlardan özellikle ihracat kaleminin önemini ortaya koyan çalışmalar ve bunların ulaştıkları sonuçların incelenmesi önem arz etmektedir. Bu açıdan ülkelerin TFV'yi artırabilmeleri noktasında ihracatın ne kadar etkili olduğunu ortaya koyabilmek amacıyla konuyla alakalı literatür taranmıştır. Aşağıdaki tablo 1'de konuyla ilgili literatür sunulmaktadır.

Tablo 1: Literatür Araştırması

Yazarlar	Dönem ve Yöntem	Değişkenler	Ülke	Bulgular
Akyol ve Mete (2021)	2005-2019 Panel nedensellik analizi	İşgücü verimliliği, ihracat/GSYİH, yabancı doğrudan yatırımlar/GSYİH,	Geçiş ekonomileri	Analiz sonucunda ihracatın işgücü verimliliğine etkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Yılmaz ve Ardoğan (2021)	ve	2010-2017 Panel Driscoll-Kraay Standart Hatalar Tahmincisi	Toplam faktör verimliliği, Kamu harcamaları/GSYİH, dış ticaret/GSYİH, işgücü	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler	Toplam faktör verimliliği üzerine kamu harcamaları negatif, dış ticaret pozitif etkilidir.
Çeştepe (2020)	vd.	1990-2017 nedensellik analizi	Toplam faktör verimliliği, ihracat	Gelişmekte olan ülkeler	Analiz sonucu toplam faktör verimliliğinden ihracata yönelik bir ilişki yansıtmıştır.
Pietrucha ve Żelazny (2020)	ve	1995-2014 Dinamik panel veri analizi	Toplam faktör verimliliği, doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat, ithalat, sermaye stoku, ortalama okul yılı, ar-ge	EU ve OECD ülkeleri	Analiz sonucunda ihracatın toplam faktör verimliliğinde baskın bir etkisi olduğu görülmüştür.
Haider (2019)	vd.	1970-2011 ARDL	Toplam faktör verimliliği, ticari açıklık	Hindistan	Analiz sonucu ticari açıklıktan toplam faktör verimliliğine yönelik nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.
Huang (2019)	vd.	2000-2014 Panel threshold modeli	Toplam faktör verimliliği, doğrudan yabancı yatırımlar, ar-ge, beşeri sermaye, ihracat	Çin'in 30 vilayeti	İhracattan toplam faktör verimliliğine negatif yayılma etkisi olduğu gözlemlenmiştir.
Özdemir (2019)		1960-2014 Engle Granger, Johansen Eşbütünleşme	Toplam faktör verimliliği, inovasyon, ihracat	Türkiye	İhracat odaklı üretimde kullanılan malların toplam faktör verimliliğini pozitif etkilediği tespit edilmiştir.
Amri (2018)		1975-2014 NARDL	Toplam faktör verimliliği, bilgi ve iletişim teknolojileri, ticaret, finansal gelişme	Tunus	İhracat ve ithalat mallarındaki enerji tüketimindeki azalışın toplam faktör verimliliğini artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.
Karaduman (2018)		1970-2014 ARDL	Toplam faktör verimliliği, ithalat, doğrudan yabancı yatırımlar, eğitim	OECD'deki gelişmekte olan ülkeler	İthalat kanalının toplam faktör verimliliğinin belirlenmesinde en etkili kalem olduğu bulgusu elde edilmiştir.
Ünsal (2018)		1980-2014 Vectör Hata Düzeltme Modeli	Toplam faktör verimliliği, sabit sermaye yatırımları, beşeri sermaye yatırımı, ihracat, yabancı doğrudan yatırımlar, işgücü verimliliği, para arzı artış oranı	Türkiye	Analizden elde edilen bulgular ihracatın hem kısa hem uzun vadede toplam faktör verimliliğini pozitif etkilediği yönündedir.
Albayrak ve Ağazade (2017)	ve	2005 q1-2015q2 Engle-Granger eşbütünleşme	İmalat sanayi ihracatı, işgücü, toplam faktör verimliliği	Türkiye	Toplam faktör verimliliği ile ihracat arasında uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Yalçınkaya (2017)		1992-2013 Panel Veri Analizi	Toplam faktör verimliliği, GSYİH, gayrisafi sabit sermaye oluşumu, eğitim, patent, yabancı doğrudan yatırımlar, istihdam edilen işgücü,	G-7 ve Yükselen piyasalar ekonomileri	Yükselen piyasalar ekonomilerinde dışa açıklığın toplam faktör verimliliğine anlamlı katkı sağlamadığı tespit edilmiştir. G-7 ülke grubunda ise anlamlı olduğu görülmüştür.

			dışa açıklık, yüksek teknoloji ihracatı, ar-ge			
Akinlo ve Adejumo (2016)	ve	1970-2009 Hata düzeltme modeli	Toplam faktör verimliliği, dışa açıklık, yabancı doğrudan yatırımlar, beşeri sermaye, enflasyon oranı, işsizlik oranı	Nijerya		Kısa dönemde dışa açıklığın toplam faktör verimliliğini olumlu yönde etkilediği ifade edilmiştir.
Diewert (2014)		1987-2011 translog fonksiyonu ve girdi-çıktı toplamı	Toplam faktör verimliliği, yurtiçi satışlar, ihracat, ithalat, reel sermaye, reel faiz oranı.	ABD ekonomisi		Geliştirdikleri yeni yöntem sayesinde değişkenlerin modeli etkileme gücünü daha doğru tahmin ettiklerini iddia etmişlerdir.
Kim ve Lim (2011)		1980-2003 Granger nedensellik testi	Toplam faktör verimliliği, ihracat ve ithalat.	Güney Kore		İthalattan toplam faktör verimliliği üzerine ilişki yakalanmış, ihracatın etkisi tespit edilememiştir.
Kim (2009)	vd.	1980-2003 Granger nedensellik analizi	Toplam faktör verimliliği, sermaye stoku, işgücü çıkışı, GSYİH, ihracat, ithalat	Güney Kore		Analizden elde edilen bulgulara göre ithalat toplam faktör verimliliğini önemli ölçüde etkilerken ihracat etkilememektedir.
Kim ve Park (2003)		1976-1996 Zaman serisi analizi	Toplam faktör verimliliği, ar-ge, ithalat, açıklık	Güney Kore		İhracat endüstrisinin toplam faktör verimliliğini önemli ölçüde etkilediği bulgusu elde edilmiştir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde konuyla ilgili birtakım araştırmalar konuyu zaman serisi yöntemiyle (Haider vd., 2019; Özdemir, 2019; Amri, 2018; Karaduman, 2018; Ünsal, 2018; Albayrak ve Ağazade, 2017; Akinlo ve Adejumo, 2016; Kim vd., 2009; Kim ve Park, 2003) birtakım araştırmalar ise panel veri yöntemiyle (Akyol ve Mete, 2021; Çeştepe vd., 2020; Pietrucha ve Żelazny, 2020; Huang vd., 2019; Yalçınkaya, 2017) incelemişlerdir. Yapılan çalışmaların bir kısmı inceledikleri ülke ya da ülke grubunda ihracat kanalının toplam faktör verimliliğini pozitif yönde etkilediğini [bkz. Çeştepe vd. (2020) ve Kim ve Park (2003)] ifade ederken ihracat kanalı ile toplam faktör verimliliği arasında herhangi bir ilişkiye (bkz. Akyol ve Mete (2021) rastlamamışlardır. TFV'den ihracata doğru etkiler bulan çalışmalar arasında Çeştepe vd. (2020) yaptığı araştırma dikkat çekerken çalışmaların büyük çoğunluğu da ihracattan TFV'ye doğru ilişkiler yakalamıştır [bkz. Pietrucha ve Żelazny (2020), Haider vd. (2019), Huang vd. (2019), Huang vd. (2019), Özdemir (2019), Amri (2018), Ünsal (2018), Albayrak ve Ağazade (2017), Akinlo ve Adejumo (2016), Diewert (2014)]. Diğer taraftan gelişmişlik açısından bu ilişkinin olduğunu ve dolayısıyla dış ticaretin ve haliyle ihracatın TFV üzerine etkili olduğunu Yılmaz ve Ardoğan (2021) ile Yalçınkaya (2017) tarafından yapılan çalışma ortaya koymuş; Yalçınkaya (2017) bunun gelişmiş ülkelerde geçerlilik arz ettiğini ortaya koymuştur. TFV ile ihracat arasında ilişkisizliği ise Kim vd. (2011) tarafından yapılan çalışmada görmek mümkündür.

Bu çalışmada da literatürde TFV'nin ihracat üzerine değil, daha çok mal ihracatının TFV üzerine etkilerinin olduğunu öne süren yaygın araştırmalardan hareketle ihracatın belirleyici rol oynadığı hipotezinin sınanması amaçlanmıştır. Böylece çalışmada ülke grubu Türkiye Cumhuriyetleri ele alınarak bu ülke grubunda toplam faktör verimliliğinin belirlenmesinde ihracatın etkisinin olup olmadığı araştırılmış olacaktır. Bu bağlamda söz konusu ilişki şu şekilde matematiksel olarak ifade edilmiştir:

$$TFV = f(X) \quad (1)$$

(1) nolu modelde TFV toplam faktör verimliliğini ve X de mal ihracatından gaz ve petrol ihracatının düşülmesi sonucu kalan ihracatı temsil etmektedir. Diğer taraftan yaygın literatürde TFV üzerine model kurulurken emek ve sermaye faktörü de kontrol değişken olarak modele eklenmektedir:

$$TFV = f(X, L, K) \quad (2)$$

(2) nolu matematiksel ilişkide L işgücünü ve K ise sabit sermaye birikimini temsil etmektedir. (2) nolu matematiksel ilişkinin ekonometrik formda gösterimi de şu şekildedir:

$$TFV = \beta_0 + \beta_1 X + \beta_2 L + \beta_3 K + \varepsilon \quad (3)$$

Burada β_0 sabit katsayısını, β_1 petrole dayalı ihracat değişkeninin katsayısını, β_2 işgücü değişkeninin katsayısını, β_3 sermaye değişkeninin katsayısını ve ε de hata terimini ifade etmektedir.

3. Ampirik Bulgular

İlgili literatür araştırmasından hareketle (3) nolu modelin oluşturulması yoluna gidilmiştir. Ülke boyutunu Sovyetlerden kopan Türk Cumhuriyetleri ve dolayısıyla Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan oluşturmaktadır. Ancak, Türkmenistan'a ilişkin verilerde gözlenen eksiklikler nedeniyle bu ülke araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Veri dönemi ise bu ülkelerin ulaşılabilir veri yılı olan 1997 ila 2020 yılları arasında kapsamıştır. Araştırmada yatay kesiti ifade eden 4 ülke ve zaman serisini ifade eden 24 yıl inceleme konusu yapılacağından ve zaman serisi için de veri setinin yeterli uzunlukta olmaması nedeniyle panel veri analizleri tercih edilmiştir.

Bu araştırmada veriler TED, World Bank ve UNCTAD'dan derlenmiştir. Aşağıdaki tabloda modelde kullanılan değişkenler gösterilmektedir.

Tablo 1. Modelde Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları

Araştırma Aralığı: 1997-2020		
Veri Kaynağı	Tanımları	Veri Kaynağı
TFV	Toplam Faktör Verimliliği	TED
L	İşgücü (logaritmik)	World Bank
K	Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu (%GDP)	
X	Mal ihracatı	UNCTAD

Analize başlamadan önce değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon katsayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri ve Korelasyon Katsayıları

	Mean	Std. Dev.	Minimum	Maximum	Obs.
TFV	2.390937	4.955123	-10.33996	22.61231	96
L	6.757413	0.2762122	6.28853	7.151626	96

K	30.11668	17.87232	8.787053	78.66513	96
X	24.97047	7.300703	12.39014	57.71025	96
Korelasyon Katsayıları					
TFV	1.0000				
L	0.0177				
K	-0.1971				
X	0.0856				

Tablodaki değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde genel anlamda sapmalı ve durağan olmayan bir sürecin var olduğu söylenebilmektedir. Korelasyon bakımından değişkenler değerlendirildiğinde ise değişkenlerin korelasyon içerdiği ifade edilebilmektedir. Katsayılar itibarı ile değerlendirildiğinde işgücü değişkeninin negatif işaretli korelasyona sahip olduğu tespit edilmektedir. Diğer değişkenlerin korelasyon katsayılarının pozitif olduğu görülmektedir.

Analize ilk aşamada serilere ait yatay kesit bağımlılığının varlığını sınavarak başlanmıştır. Aşağıdaki tabloda hem değişkenlere hem de modele ait yatay kesit bağımlılığı sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

CD TESTİ		
	CD Test	P Value
TFV	4.06	0.0000
L	11.02	0.0000
K	-1.47	0.1420
X	11.09	0.0000
MODELDE YATAY KESİT BAĞIMLILIĞI		
Friedman's cross sectional independence	43,720	0.0000

Değişkenler tek tek incelendiğinde sermaye değişkeni dışındaki değişkenlerin tamamının yatay kesit bağımlılığı içerdiği tespit edilmiştir. Modelde bir bütün olarak incelenen yatay kesit bağımlılığı sonucu ise modelin bütün olarak yatay kesit bağımlılığı içerdiğini göstermiştir. Dolayısıyla ülkelerden herhangi birinde bir şok yaşanması halinde diğer ülkelerin de bu şoktan etkileneceği ifade edilmektedir. Analizde takip eden aşama olarak modelin klasik modele uyup uymadığı tespit edilmektedir. Bu amaçla LR testinden faydalanılmaktadır. LR testi klasik modeli tesadüfi etkiler modeli ile kıyaslayarak klasik modelin geçerli olup olmadığını göstermektedir. H_0 hipotezinin reddedilmesi durumunda modelin birim ya da zaman etkilerden herhangi birini ya da ikisini birden içerdiğini dolayısıyla klasik modele uygun olmadığını ifade etmektedir. Aşağıdaki tabloda birim ve zaman etkiler açısından LR testine ait sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 4. Klasik Modelin Geçerliliğinin Sınanması

LR TESTİ	
LR Test (birim)	0.13
Prob (birim)	0.3610
LR Test (zaman)	3.80
Prob (zaman)	0.0257

Analizden elde edilen sonuçlar modelde zaman etkisinin olduğu buna karşılık birim etkisinin olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla modelin klasik modele uygun bir formda olmadığı tespiti yapılmaktadır. Modelde zaman etkilerin olduğu tespiti yapıldıktan sonra bir diğer aşama olarak modelin sabit etkiler mi yoksa rassal etkiler mi taşıdığını tespit etmek hedeflenmektedir. Bu amaçla modele Hausman testi uygulanmaktadır. Aşağıdaki tablo Hausman testinden elde edilen sonuçları yansıtmaktadır.

Tablo 5. Tek Yönlü Model İçin Hausman Testi Sonuçları

HAUSMAN SİGMAMORE TESTİ	
Chi Square	20.09
Prob	0.0002

Analiz sonuçları açıklayıcı değişkenler ile zaman etkileri arasında korelasyon ilişkisi bulunmadığına dolayısıyla modelde sabit etkiler olduğuna işaret etmektedir. Akabinde analiz modelin değişen varyans (heteroskedasite) içerip içermediğini tespit etmek amacıyla modifiye edilmiş Wald testi ile devam etmektedir. Analize ilişkin bulgular aşağıda yer almaktadır.

Tablo 6. Modifiye Edilmiş Wald Testi Sonuçları

MODİFİYE EDİLMİŞ WALD TESTİ	
Chi Square	171.39
Prob	0.0000

Analiz değişkenlere ilişkin varyansların birimlere göre heteroskedastik olduğunu göstermektedir. Modelin değişen varyans içerdiği tespit edildikten sonra otokorelasyon sorununa sahip mi değil mi belirlemesini yapmak için Baltagi-Wu ile Durbin Watson'un testlerinden faydalanılmaktadır. Analize ilişkin sonuçlar aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 7. Baltagi-Wu Yerel En İyi Değişmez Test Sonuçları

BALTAGI-WU LBI TESTİ	
Durbin-Watson	0.96195991
Baltagi-Wu LBI	1.0208586

Hem Durbin-Watson hem de Baltagi-Wu test sonuçlarındaki katsayılar ikiden küçük olduğu için modelde otokorelasyon sorununun olduğu ifade edilmektedir. Bu aşamaya kadar olan testler incelendiğinde modelde zaman etkilerin geçerli olduğu görülmüş ve modelin sabit etkiler içerdiği tespit edilmiştir. Modelin yatay kesit bağımlılığına sahip olduğu görülmüştür. İlave olarak modelin değişen varyans, otokorelasyon sorunlarını da içerdiği görülmüştür. Modeldeki mevcut sorunlar teşhis edildiğinde nihai olarak modele en uygun dirençli tahminci modelinin Driscoll-Kraay tarafından geliştirilen model olduğu tespit edilmiştir. Model tahmin sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo8. Driscoll ve Kraay Tahmincisi Test Sonuçları

DRISCOLL-KRAAY TAHMİNCİSİ			
TFV	Coefficient	T	Prob
L	-59.47776	-2.83	0.010
K	0.1331078	2.56	0.018
X	-0.0054355	-0.10	0.924

constant	401.1467	2.85	0.009

Nihai model tahmin edildiğinde yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere sermaye ve işgücü değişkenlerinin toplam faktör verimliliği üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Sermaye değişkeninde meydana gelen %1’lik bir değişimin toplam faktör verimliliğini %0.13 artırdığı görülmektedir. İşgücü değişkeninde meydana gelen %1’lik bir değişimin ise toplam faktör verimliliğini %59.48 azalttığı görülmektedir. Yani ele alınan ülke grubu için kullanılan ilave emeğin toplam faktör verimliliği üzerine etkisinin negatif olduğu sonucuna varılmaktadır. Araştırmanın asıl hedeflediği ilişki olan mal ihracatı değişkeninin toplam faktör verimliliğine olan etkisinin negatif ve anlamsız olduğu tespit edilmektedir.

4. Sonuç

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Doğu ve Batı bloğunda yer alan ülkelerin benzer liberal politikaları benimsemelerine rağmen Batı bloğu gelişmiş ekonomiler içerisinde yer alırken Doğu bloğunun gelişmekte olan ekonomiler arasında yer almasının temel sebeplerinden biri dış ticaret dolayısıyla ihracat kapasiteleridir. Doğu bloğunda yer alan ülkeler daha çok ara malı ve ilksel mal ihracatı yaparken Batı bloğunda yer alan ülkeler ise nihai mal ihracatı yapmaktadır. Dolayısıyla Doğu bloğu ülkeleri katma değeri düşük ürün sattığı için daha az ölçüde gelişirken Batı bloğu ülkeleri katma değeri yüksek mal ürettikleri için daha hızlı gelişerek gelişmiş ülke kategorisinde yer almışlardır. Bu durum aynı zamanda Batı bloğu ülkelerinin TFV’sinin yüksek olduğuna işaret ederken Doğu bloğu ülkelerinin TFV’sinin düşük olduğunu ima etmektedir.

İncelenen çalışmada Türki Cumhuriyetlerine ait 4 ülke ele alınarak petrol dışı mal ihracatının toplam faktör verimliliğine olan etkisi incelenmiştir. Yapılan analiz neticesinde söz konusu 4 ülke için mal ihracatının toplam faktör verimliliğinin belirlenmesi noktasında anlamlı bir etkisi olmadığı bulgusu elde edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akinlo, Antony Enisan and Oluwaabunmi Opeyemi Adejumo (2016), “Determinants of Total Factor Productivity Growth in Nigeria, 1970-2009”, *Global Business Review*, 17(2): 257-270.
- Akyol, Mete ve Emrullah Mete 2021, “İşgücü Verimliliği, İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar İlişkisi: Geçiş Ekonomileri Örneği”, *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 8(2): 155-171.
- Albayrak, Numan Can ve Seymur Ağazade (2017), “Emek Verimliliği ve İhracat İlişkisi: Türk İmalat Sanayi Örneği”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 53:11-25.
- Amri, Fethi (2018), “Carbon Dioxide Emissions, Total Factor Productivity, ICT, Trade, Financial Development, and Energy Consumption: Testing Environmental Kuznets Curve Hypothesis for Tunisia”, *Environmental Science and Pollution Research*, 25: 33691-33701.
- Beyoğlu-Güllü, Duygu, *Toplam Faktör Verimliliği ve Sürdürülebilir İhracat Artışları: Türkiye İçin Hesaplanabilir Genel Denge Analizi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2018.
- Campos, Nauro F. (2001), “Will the Future Be Better Tomorrow? The Growth Prospects of Transition Economies Revisited”, *Journal of Comparative Economics*, 29: 663-676.
- Chen, Tain-Jy and De-piao Tang (1990), “Export Performance and Productivity Growth: The Case of Taiwan”, *Economic Development and Cultural Change*, 38 (3): 577-585.

- Çeştepe, Hamza, Ersin Arslan ve Murat Yazıcı (2020), “Toplam Faktör Verimliliği, Ekonomik Büyüme ve İhracat İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği”, *Yönetim ve Ekonomi*, 27(3): 495-510.
- Diewert, W. Erwin (2014), “US TFP Growth and the Contribution of Changes in Export and Import Prices to Real Income Growth”, *J Prod Anal*, 41: 19-39.
- Ding, Lili, Mingliang Wu ve Zheng Jiao (2022), “The Positive Role of Trade Openness in Industrial Green Total Factor Productivity – Provincial Evidence From China”, *Environmental Science and Pollution Research*, 29: 6538-6551.
- Emsen, Ö. Selçuk, Ş. Mustafa Ersungur ve Dilek Polat, *Ekonomik Sistemler ve Geçiş Ekonomileri: Orta Asya ve Kafkasya Ekonomilerine Bir Bakış*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011.
- Haider, Salman, Aadil Ahmad Ganaie ve Bandi Kamaiah (2019), “Total Factor Productivity and Openness in Indian Economy: 1970-2011”, *Foreign Trade Review*, 54(1): 46-57.
- Huang, Junbing, Xiaochen Cai, Shuo Huang, Sen Tian ve Hongyan Lei (2019), “Technological Factors and Total Factor Productivity in China: Evidence Based on a Panel Threshold Model”, *China Economic Review*, 54: 271-285.
- Karaduman, Çağlar, *Teknoloji Difüzyonu Bağlamında Toplam Faktör Verimliliğinin Makro Belirleyicilerinin Karşılaştırılmalı İncelenmesi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Eskişehir, 2018.
- Kim Taegi and Changsuh Park (2003) "R&D, Trade, and Productivity Growth in Korean Manufacturing," *Review of World Economics (Weltwirtschaftliches Archiv)*, Springer;Institut für Weltwirtschaft (Kiel Institute for the World Economy), 139(3): 460-483.
- Kim, Sangho, Hyunjoon Lim and Donghyun Park (2011), “Imports, Exports and Total Factor Productivity in Korea”, *RIETI Discussion Paper Series 07-E -022*, pp: 1-41.
- Li Yan, Yanjiang Wu, Yaqing Chen and Qingbo Huang (2021), “The Influence of Foreign Direct Investment and Trade Opening on Green Total Factor Productivity in the Equipment Manufacturing Industry”, *Applied Economics*, 53(57): 6641-6654.
- Özdemir, Onur (2019), “Türkiye’de Toplam Faktör Verimliliği, Ekonomik Büyüme ve İhracat Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 647: 23-63.
- Pietrucha, Jacek and Rafal Żelazny (2020), “TFP Spillover Effects via Trade and FDI Channels”, *Economic Research*, 33(1), 2509-2525.
- Uçak, Harun, İbrahim Arısoy (2011), “Türkiye Ekonomisinde Verimlilik, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkinin Analizi”, *Ege Akademik Bakış*, 11(4): 639-651.
- Ünsal, Mehmet Emre (2018), “The Sources of Total Factor Productivity Growth in Turkish Economy: Vector Error Correction Model”, *Journal of Strategic Research in Social Science*, 8(2), 85-96.
- Yalçınkaya, Ömer (2017), “Toplam Faktör Verimliliğinin Belirleyicileri: G-7 ve Seçilmiş Yükselen Piyasa Ekonomileri Üzerine Bir Uygulama (1992-2013)”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi*, 18(3): 41-60.
- Yılmaz, Remzi Can ve Ahmet Rutkay Ardoğan (2021), “Kamu Harcamaları, Toplam Faktör Verimliliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Panel Veri Analizi”, *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı*, 24-25 Ağustos 2021-İstanbul, ss: 41-47.

ÖRGÜTLERDE TEKNOLOJİYE KARŞI DİRENÇ VE SONUÇLARI**Dr. Öğr. Üyesi, SERAP KALFAOĞLU ¹**¹ Selçuk Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, serapkalfaoglu@salcuk.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-7248-8370

ÖZET

21. yüzyılın tarih sahnesinde yaşamda iz bırakmaya çalışırken, örgütler açısından sürdürülebilirlik ve rekabette başarı sarmalında teknolojinin yeri yadsınamaz düzeyde büyük ve önemlidir. Teknolojik bağlamda göze çarpan derecede şaşırtıcı gelişmelere ve zaman faktörünün görece değiştiği anlara tanıklık edilmektedir. Teknoloji ve bilim birbiri ile iç içe ilerlerken, örgütlerin çalışmalarında başköşede yer alması gerekliliği herkesçe su götürmez bir gerçektir. Öte yandan, teknolojiye erişimin ve kullanımına istekliliğin bu kadar yaygınlaştığı toplumumuzda, teknolojiye karşı direnç gösteren, bir başka deyişle, teknoloji kabulünü reddeden bir çalışan ve tüketici kesimine de rastlamak mümkündür. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, önce bireysel daha sonra örgütsel bağlamda teknolojiye direnç gösterilmesinin öncül ve sonuçlarına ilişkin faktörler sunmaktır. Teknolojinin yaşama dahil edilmesiyle birlikte sonuçlarına ilişkin yapılan çalışmalar başta olmak üzere, teknoloji kullanımına direnç gösterilmesi ve sonuçlarına ilişkin çıkarımlar sunan çalışmalardan örnekler sunarak, çalışmada bireysel ve örgütsel farklılıklar ve nedenleri üzerine açıklamalarda bulunulmuştur. “*Teknolojik göçmenler*” olarak geçen teknoloji ile bağı sonradan kurulanlar ile “*teknolojik yerliler*” olarak geçen teknolojinin içinde dünyaya gelmiş kesim arası düşünce farklılıkları, endişe ve kaygı durumları, teknoloji kullanımını sınırlandırmaya yönelik bakış açıları gibi durumlar ele alınmıştır. Dijitalleşme çağında ya da dijital dönüşümün bizzat içinden geçilen dönemde tanık olunan bu hususların içinde bulunan yüzyılı şekillendireceği düşüncesinden hareketle, alınacak önlemler de hayati önem taşımaktadır. Sonraki nesillere bırakılan iz, geliştirilebilir ve hayatı kolaylaştırılabilir olmalıdır, kişiyi ya da toplumu geriye götüren düşünce ve uygulamalardan kaçınılmalıdır. Teknolojiye karşı direncin öncülleri ve sonuçlarına ilişkin açıklayıcı bilgilerin yer aldığı bu çalışmada, ayrıca göz önüne alınması gerekli tedbirler ve önerilere de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Teknolojik Göçmenler, Teknolojik Yerliler, Teknolojiye Direnç, Örgütler.

RESISTANCE TO TECHNOLOGY AND ITS CONSEQUENCES IN ORGANIZATIONS

ABSTRACT

While trying to leave a mark on life on the stage of history of the 21st century, the place of technology in the spiral of success in sustainability and competition for organizations is undeniably great and important. In the technological context, strikingly surprising developments and moments when the time factor changes relatively are witnessed. While technology and science advance together, it is an indisputable fact that organizations should take the lead in their work. On the other hand, in our society, where access and willingness to use technology has become so widespread, it is possible to come across an employee and consumer segment that resists technology, in other words, rejects technology acceptance. In this context, the aim of this study is to present the factors related to the antecedents and consequences of resistance to technology, first in the individual and then in the organizational context. Explanations on individual and organizational differences and their reasons were made in the study by presenting examples from studies that offer inferences about the resistance to technology use and its results, especially the studies on the consequences of the inclusion of technology in life. Situations such as the differences of opinion between the people who were born in technology, referred to as “*technological natives*”, and those who were later connected with technology, referred to as “*technological immigrants*”, and the points of view towards limiting the use of technology were discussed. Considering that these issues witnessed in the age of digitalization or the period of digital transformation itself will shape the current century, the precautions to be taken are also of vital importance. The trace left to the next generations should be improved and their life should be facilitated, thoughts and practices that take the person or society backwards should be avoided. In this study, which includes explanatory information about the antecedents and consequences of resistance to technology, precautions and suggestions to be taken into account are also included.

Keywords: Technological Immigrants, Technological Natives, Resistance to Technology, Organizations.

1. GİRİŞ

Yaşamda rekabet, önceleri çeşitli üstünlükler yaratma peşinde savaş ya da anlaşmalar ile ortaya çıkmışken, şimdilerde bilim ve teknoloji alanındaki yeniliklerle şekil değiştirmeye başlamıştır. Uzay çağı olarak da ifade edilen içinde bulunduğumuz evrende uzam ve mekan kavramları soyutlaşmış, göreceli zaman, hayali yolculuk gibi terimler hayatımızın odağına yerleşmiştir. Bilgiye erişimin kolaylaştığı ve hızlandığı günümüz iş hayatında da faaliyet ve süreçlerin teknolojik entegrasyonu sürdürülebilirlik açısından önem taşımaktadır. Artık örgütlerin teknolojiden kaçmaları dahi söz konusu olamazken, işlemlerin merkezinde yer alması zorunluluğu doğmuştur.

Literatürde Mick ve Fournier'in 1998 yılında yaptıkları çalışma ile insanların teknolojiye yatkınlığının iyi ya da kötü düzeyde olmasını etkileyecek bazı çelişkili durumlar olduğundan söz edilmiştir. Bunlar arasında kontrole karşı kaos, özgürlüğe karşı kölelik, yetkinliğe karşı yeteneksizlik, yeniyi karşı eski, verimliliğe karşı verimsizlik, uygulamaya karşı ihtiyaç olarak sunmak, benzeşmeye karşı ayrılmak ve bağlamaya karşı çözmek gibi teknoloji ile ilgili duygular, bireysel yorumlarda farklılıklara yol açabilmektedir.

Fakat yine de teknolojik yeniliklere karşı duyarsız olmak ve hatta değişime karşı direnç noktasında ısrarcı olmak belki de toplumumuzun geleneksel ve kültürel değerleriyle bağlantılı olabilmektedir. Teknolojiye ve bilime her zamankinden daha fazla önem verilmesi gerekliliğinin ötesinde, aksine bir tutum ve davranış sergilenmesinin nedenleri ve sonuçlarına ilişkin merak dürtüsü bu çalışmanın bu bağlamda kurgulanmasını sağlamıştır. Farklı örgüt tiplerinde yer alan araştırmalardan örneklerle konunun öncül ve sonuçları değerlendirilmiştir.

2. TEKNOLOJİYE KARŞI DİRENCİN ÇEŞİTLİ ÖRGÜT TİPLERİNDE İNCELENMESİ

Bu başlık altında önce eğitim, sağlık ve iş örgütlerinde teknolojiye karşı direncin nedenleri ve sonuçlarına ilişkin bilgiler paylaşılmış ve sonrasında bireysel ve toplumsal nedenler üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca ifade edilmelidir ki, teknolojiye direnç çalışanlarda güvensizlik, şüphe, sabotaj ve işleri geciktirme gibi davranışlara neden olmaktadır.

2.1. Eğitim Örgütlerinde Teknolojiye Karşı Direnç

Esasen 21. Yüzyıl, bilim ve teknoloji çağı olarak adlandırılmasından ötede, insan kaynağına ve eğitime yatırım yapılmasının toplumsal kalkınmada gereklilikten ziyade zorunluluk olduğunu her geçen gün hatırlatan bir dönem olmuştur. Avrupa Birliği tarafından yapılan duyuru ve bildirilerde de (örn., Eğitim ve Öğretim 2020 Raporu) bu konunun hassasiyeti üzerine vurgulamalar yapılmıştır. Elbette ki eğitim ve öğretim süreçleri bu çağda günümüz teknolojilerinden etkilenen en önemli faaliyetlerdendir (Özdemir ve Celayir, 2020: 616).

2020 yılı başlarında patlak veren ve hala daha hayatımızı etkileyen Covid-19 Salgını süresince de eğitim örgütlerinde yapılan pek çok araştırma, internete erişimin, teknoloji kullanımının, hatta bağımlılığının ve teknolojiye yatkınlığın fazlaca önem kazandığı bir dönem olduğunu vurgulamıştır.

Teknolojiye direnç konusunda ise örneğin Özdemir ve Celayir 2020 yılında yaptıkları çalışma ile özellikle öğrenci velilerinin karşıt tepkilerini ölçmeye yönelmiş ve bir ölçek geliştirmiştir. Aslında teknolojiye uyum sağlama konusunda önemli roller üstlenen ebeveynler sayesinde çocukları tehlike ve zarar içeren uygulamalardan da korumak kolaylaşacaktır. Temel eğitimi ailede aldığı düşünüldüğünde, inandırıcı yönü en fazla olan yine ebeveynleri olacaktır. Bu bakış açısıyla, ailelerin teknolojiye karşı direnç göstermeleri çocuklarını olumsuz etkileyebilecektir. Benzer şekilde, çocuklarının kendilerinin teknolojiye karşıt tepkileri var ise bunun temelinde ailesel nedenler olduğu varsayımı da yapılabilecektir.

Öğrenci velilerinin teknolojiye yönelik tutumlarının incelendiği bir başka çalışma ise Ütkür Güllühan (2021)'a aittir. Yaptığı araştırma sonucunda örneklemin genelinin teknoloji kullanımına yönelik tutumunun olumlu, teknolojiye karşı direnç düzeyinin ise orta düzeyde

olduğu vurgulanmıştır. Üstelik velilerin teknolojiye karşı olumlu tutumları arttıkça direnç düzeyleri de düşecektir. Araştırmada dikkat çeken bir diğer bulgu ise, velilerin eğitim düzeyindeki artışa paralel olarak teknoloji kullanımına dayalı tutumun arttığı, buna karşılık zıt olarak teknolojiye karşı direncin azaldığı gerçeğidir. Teknolojiye direnç konusunda ise araştırmacının yorumu, velilerin derslerin “nitelikli” işlenmediğine ilişkin varsayımlarına dayandırılmıştır.

Sönmez ve Akgül tarafından 2015 yılında yapılan bir araştırmada ise, lisans öğrencilerinin teknolojiyi karşılama, bir başka ifadeyle, teknolojiye hazır olma düzeyleri ve bazı kişilik tipleriyle örtüşüp örtüşmediği sorunsalı araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarından biri, gerçekçi tipte kişilerin teknolojiyi teşvik ediciler arasında sayılan iyimserlik ve yenilikçilik faktörleriyle doğrudan pozitif yönlü ilişkili olduğu, geleneksel tipteki kişilerin ise teknolojiye karşı iyimserlik durumunun negatif yönlü ilişkili olduğu gerçeğidir.

Yalçın Tepe ve Adıgüzel (2017)’in yaptıkları çalışmada ise, yükseköğretim kurumlarında teknolojik değişime yönelik uzaktan eğitim temelli bir yapıya geçilmesinin öğretim elemanları ve yöneticilerce değerlendirmeleri ve bu sürecin nasıl olacağına ilişkin öngörülerin yer alması konu edinilmiştir. 2020 Covid-19 Krizi öncesi gözlem, görüşme ve doküman incelemesi yöntemlerinin bir arada kullanılarak böyle bir çalışma konusunun yaratılması, gelecek senaryoları üzerine ulusal çapta da olsa düşünceler üretilmesi ve öneriler getirilmesi bağlamında kayda değer bulunmuştur. Yaptıkları çalışmada öğrencilerden öğretim elemanlarına, örgütsel stratejik planlardan yönetim desteğine, uzaktan eğitim teknik alt yapı uzmanlarından yararlanılan donanım ve yazılımlara kadar çok boyutlu sorulara cevap bulmuşlardır. Araştırmanın sonuçları arasında örgütün sürdürülebilir başarısında etkin olan faktörler arasında, lider ile teknolojik değişime öncü uzmanlar arasındaki vizyon ortaklığı, örgütün felsefe ve kültürünü tüm paydaşlarının çıkarını gözeterek düzeyde kurgulaması gerekliliği, stratejik planlar dahilinde hizmet kalitesi zorunluluğu gibi nedenler yer almıştır. Buna karşılık, incelenen örgüt özelinde de olsa, genel olarak Türk yükseköğretim kurumlarında teknolojik değişime uyumun ek iş yükü ile eş değer olarak algılandığı gerçeği hatırlatılmıştır.

Yukarıda yapılan bireysel neden eksenli araştırmalar dışında eğitim kurumlarında örgütsel nedenler de teknolojiye direnci etkilemektedir. Bingimlas (2009)’ın yaptığı çalışma sonuçları göstermiştir ki, eğitimde nitelik ve etkililik yönünden yetersizlikler, teknolojik araç ve gereçlerde eksiklikler ve teknik uzman eksiklikleri gibi nedenler, eğitim kurumu kaynaklıdır ve çözümlenmedikçe teknolojiye uyum söz konusu olamamaktadır.

2.2. Sağlık Örgütlerinde Teknolojiye Karşı Direnç

Hem ülkemiz hem de dünya açısından sağlık sektöründe değişim ve dönüşüm beraberinde dijitalleşmeyi zorunlu kılmıştır. Dijitalleşen sağlık, hastane ya da elektronik sağlık uygulamaları her geçen gün daha fazla duyduğumuz ve gereklilikten öte zorunluluk haline bürünen gelişmeler olmuştur (Çoban, 2019: 1). Hizmet sunumunun bilim ve teknolojik temelli değişimi, sağlık sektöründeki faaliyetlerin hız ve kalitesine de olumlu yansımıştır. Üstelik sağlık sektörü hataya mahal vermeyecek bir alandır. Sağlık örgütlerinde elle kayıt sisteminden bilişim sistemlerindeki entegrasyon sürecine geçiş, bu bağlamda hayatı kolaylaştırmıştır.

Öte yandan, çalışanlar açısından söz konusu teknolojik değişim ve entegrasyon süreci her zaman olumlu karşılanamamıştır. İş yükünü artıracığı, yeni işlerin ekleneceği, iş rollerinin değişeceği, istihdam ve terfilerin değişeceği, örgütsel sosyalleşmenin azalacağı öngörülleri ile geleneksel örgüt yapısının değişiminden kaynaklı endişeler, çalışanların teknolojiye direnç göstermelerinde etkili olmuştur (Betz, 1994: 59).

Sağlık sektöründe yapılan bazı araştırmalara göre, örneğin Çoban (2019)'ın hastane çalışanları üzerine yaptığı bir araştırmada, hastanenin bilgi işlem sisteminden kaynaklı çalışanların hissettiği bazı zorluklar olmuştur. Çoğunlukla sistemin yavaşlığı, bağlantı kesintileri, donanım yetersizliği, uygulamada uyumsuzluk ve işletim dilinin uygunsuzluğu gibi nedenler çalışanların sıklıkla şikayet ettikleri durumlar olmuştur. Örneklemin değişime direnç noktasında sergilediği tutum ise orta düzeye yakın olmuştur. Ayrıca, evli çalışanların bekarlara nazaran daha fazla direnç gösterdikleri saptanmıştır. Araştırmanın bir diğer bulgusu ise, eğitim seviyesi yükseldikçe değişime karşı tutumun olumlu düzeyde arttığı gerçeğidir.

Rodoplu (2006) ise bir üniversite ve özel hastane çalışanları açısından direnci; belirsizliğe ve bilinmeyene yönelik hissedilen korku, başarısızlık ve gelecek korkusu ve istekli olmama bağlamında karşılaştırmalı bir modelle sunmuştur. Yaptığı araştırma sonucunda, çalışanların büyük çoğunluğunun hastane bilgi sistemlerini iş yaşamlarının önemli bir parçası olarak görmediklerini, iş akışını hızlandırmadığını, işlemleri hızlı gerçekleştirmediklerini ve güvenilir olmadığını, işletme içi yetersizlikleri gidermediklerini, yararlanılan bilgilerin ofis programlarında etkin kullanılmadığını, sorunlara ilişkin yeterli destek alınmadığını ve bunun gibi pek çok sorunsalı gidermediklerini ifade etmiştir. Çalışanların teknolojik uygulamalardaki direnç düzeyleri yüksek çıkmıştır. Ayrıca özellikle 35-44 yaş aralığındaki çalışanlar fazlaca direnç göstermektedir. İşletmedeki pozisyonları açısından ise doktor ve hemşirelere nazaran idari görevleri bulunan memurların teknolojik değişime dirençleri azdır. Kurumsal farklılıklar göz önüne alındığında ise, özel hastane çalışanları, tıp fakültesi çalışanlarına nazaran daha fazla teknolojiye karşı direnç göstermektedir.

2.3. İş Örgütlerinde Teknolojiye Karşı Direnç

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ışığında içinde yer aldığımız toplum, “enformasyon toplumu”, “ağ toplumu” ya da “mobil toplum” gibi isimlerle adlandırılmaktadır. Mekandan özgürleşmeyi sanal bağlamda odak noktasına almaya başlayan insanlarımız için dijitalleşme (teknoloji tabanlı değişim) süreci eski tabuları yıkmakta, başta internet ve bilgisayar gibi araçlarla sosyal ve sanal toplulukların kültürel değer sistemlerinde değişiklik yaratmaktadır. Teknolojik araç ve gereçlerin davranışlarımızı şekillendirdiği gerçeğinden hareketle adapte olunmaya çalışılan bu yeni dijital kültür ve unsurları, kuşakları da isimlendirme noktasında tesir etmeye başlamış, “teknolojik ya da dijital göçmen”, “teknolojik ya da dijital yerli”, “teknolojik ya da dijital melez” gibi dijital mekanda yolculuk yapan kuşakları yeniden ayırmıştır (Ağaç Sucu ve Gündüz, 2019: 7-9).

Marc Prensky (2001)'e göre, dijital teknolojinin içinde doğmuş, teknolojik alet ve araçları kullanarak yetişen kişiler olarak 1980 yılı sonrasında doğanlar “*dijital yerli*”, yirmili yaşları sonrasında teknoloji ve onun türevleriyle tanışmış, bu bağlamda teknolojik araç ve gereçleri kullanırken ve bunları hayatına entegre ederken güçlükler yaşamış kişiler olarak 1980 yılı öncesinde doğanlar “*dijital göçmen*” olarak adlandırılmış ve sayılmıştır. Fakat ulusal düzeyde

incelemeler yapıldığında, Türkiye örneğinde, 1980 yılı sonrasında doğsa da yerli ya da göçmen olarak tam ifade edilemeyen kişiler “dijital melez” olarak adlandırılmıştır (Kakırman Yıldız, 2012: 820). Yapılan ilgili çalışmada Türkiye’de dijital yerliler için 2000 yılı sonrasında doğanlar, dijital göçmenler için 1970 yılı öncesinde doğanlar ve dijital melezler için 1970-1999 arasında doğanlar kapsama dahil edilmiştir. Dijital melezlerin teknolojiden olabildiğince yararlandıkları fakat matbu/yazılı metinleri (kitapları) hala daha yakın ve samimi buldukları görülür. Bu yönleriyle ne dijital yerliler kadar teknolojik yetkindirler ne de dijital göçmenler kadar teknolojiye karşı dirençlidirler.

Dijital dünyanın içine doğmuş, sonradan tanışmış ya da teknoloji kabulü mümkün olsa da geleneksel kalıplarından çıkamayanlar olsun, günümüz iş hayatında teknolojiden kaçınmak hiçbir paydaşça aslında mümkün değildir. Fakat teknolojiye direnç gösterme konusunda çalışanların dile getirdikleri bazı haklı sebepleri bulunur. Öncelikle, teknolojiye erişim ve/ya kullanımı ile çalışmada stres durumu vuku bulabilir. Strese giren çalışanın endişe, korku ya da tedirginlik gibi tepkiler verdiği görülür. Teknostres olarak adlandırılan bu süreçte, çalışan açısından her dönemkinden fazla iş yükü, yeterince yetkin olmayan teknoloji kullanım ve entegrasyon eksikliği gibi nedenlerle çalışan fiziki, ruhsal, davranışsal ya da duygusal olarak sorunlar yaşamaya başlayabilir. Örneğin, uzun süre mobil cihazlar ya da bilgisayar bağlantılı araçlarla iş ve işlemlerini gerçekleştirmek isteyenler, fiziki olarak baş, bel ve boyun ağrıları, göz kuruluğu gibi hastalıklarla boğuşabilir. Sosyalleşmenin önüne geçen teknolojiyle daha fazla vakit geçirme sorunsalı, çalışanın kızgınlık, öfke patlamaları ve tükenmişlik sendromu yaşamasına sebep olabilir (Yener, 2018: 4). Öte yandan teknolojiye bağımlı olmak da korkutucudur, zira hep daha ötesine ulaşma isteği kişiyi hırslı, tatminsiz, öz-yetersiz ya da yakın çevresine karşı duyarsız biri haline getirebilir.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Teknolojiye yatkınlık veya teknolojiye uyum isteği esasen bir örgütün temel vizyonu içerisinde yer alıyorsa gerçekleşmesi olasıdır. Vizyonuna, kültürüne, stratejilerine işlenmeyen bir teknolojik değişim ve ilerleme istekliliği, boşunadır.

Çalışanın teknolojiye karşı direnç gösterme nedenleri, kendisinden, yaptığı işinden ya da üyesi olduğu örgütten kaynaklanabilir. Kendisinden kaynaklı nedenler arasında, değişime yönelik bilgi edinmede, öğrenmede veya uygulamada başarısız olacağına dair inanç, dar görüşlülük ve güvensizlik yer alır. Sonuçta kişi değişime karşı direnç gösterecek, durumundan şikayet edecek, işine ilgisini kaybedecek, muhtemel iş kazaları ile karşılaşacak ya da işi sabote edecek tutum ve davranışlar sergileyecektir. Yaptığı iş kaynaklı nedenler arasında ise, işlerin teknik yönlerinde değişime gidilmesinin iş yükünü artıracığı, iş koşullarını değiştireceği, ücretlendirme politikalarını değiştireceği gibi muhtemel korkular ve işsiz kalma korkusu yer alır. Öte yandan çalışanın üyesi olduğu örgüt kaynaklı direnç nedenleri arasında ise değişime yönelik önceki girişimlerde başarısız olunma, grup dinamiğinin zayıflaması, başta değişimi yönlendirecek değişim ajanlarının değişime yönelik isteksizliği, örgüt yapısında fonksiyonellikten uzak yapılaşma vardır (Seren ve Baykal, 2007; Barutçugil, 2005: 173).

Teknolojiye karşı direnci kırma noktasında ise şunların yapılması tavsiye edilebilir (Çoban, 2019: 57-62):

- Örgüt üyelerini değişime karşı önceden bilgilendirmek ve eğitmek gereklidir. Doğru iletişim yöntem ve araçlarının kullanılması ile bu süreç daha etkin yönetilebilir.
 - Örgütün içinde öncelikle değişime öncü olanların (değişim ajanlarının) sürece gönülden katılmaları ve izleyicilerini desteklemesi gerekir. Bilinmezlik ve belirsizlik koşullarında çalışanların bir rol modelinin olması, değişim sürecine uyum sağlamayı hızlandıracaktır.
 - Örgüte bağlı tüm bireylerin bir uzlaşmaya varması, örgüt içi faaliyetlerin ara vermeksizin işlerliğine ve etkililiğine olumlu yansır. Bu süreçte yapılan müzakereler ve gösterilen tavizler ile örgüt üyelerinin değişim sürecine gönüllü katılmaları teşvik edilebilir. Kooptasyonu sağlamak ile örgüt üyeleri değişim çemberinin içine geçmiş olur.
 - Değişimin aciliyeti söz konusu olduğunda, çalışanlara tehdit ve baskı yoluyla yaklaşımlar sergilenmek zorunda kalınabilir. Bu hususta liderin stratejilerini uygulama konusundaki ısrarı yaklaşımda belirleyici olur.
 - Her istek ve arzu beraberinde bir plan, uygulama ve kontrol sürecini gerektirir. Değişimi planlama ve uygulama konusunda bilimsel yöntemlere başvurmak başarıyı getirebilir.
 - Çalışanın her hususta değişime karşı direnç göstermesinin temel sebeplerinden biri işini kaybetme korkusudur. Mali olarak verilen teşvikler de birer tedbir yaklaşımı olabilir. Çalışan değişim sürecine olumlu bakmaya ve sorumluluk almaya istekli olacaktır.
- Son olarak, bu çalışmada teknolojiye direnç konusu eğitim ve sağlık sektörü özelinde ve tüm iş örgütleri genelinde açıklanmaya çalışılmıştır. Gelecekteki çalışmalarda farklı örgütler kapsama dahil edilerek açıklamalar genişletilebilir ve farklı örneklemeler üzerine araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Ağaç Sucu, S. ve Gündüz, U. (2019). Kitlelerin Yeni Göç Mekanları Olarak Sosyal Medya ve Sanal Göç İlişkisi. *International Journal of Cultural and Social Studies*, 5 (2), 466-490.
- Barutçugil, İ. (2005). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul, Kariyer Yayınları.
- Betz, F. (1994) *Strategic Technology Management: Engineering Technology Series*. Mc Graw Hill Book. Co., Singapore.
- Bingimlas, K. A. (2009). Barriers to the successful Integration of ICT in Teaching and Learning Environments: A review of the Literature. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 5 (3), 235-245.
- Çoban, İ. (2019). *Teknolojik Değişimin Hastane Çalışanları Üzerine Etkileri: Bir Devlet Hastanesi Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kırklareli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kakırman Yıldız, A. (2012). Dijital Yerliler Gerçekten Yerli Mi Yoksa Dijital Melez Mi? *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5 (7), 819-833.
- Mick, D. G. ve Fournier, S. (1998). Paradoxes of Technology: Consumer Cognizance, Emotions and Coping Strategies. *Journal of Consumer Research*, 25 (2), 123-143.
- Özdemir, O. ve Celayir, E. (2020). Öğrenci Velilerine Yönelik Teknolojiye Karşı Direnç Örneği. *Trakya Eğitim Dergisi*, 10 (3), 614-631.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On The Horizon*, 9 (5), 1-6.
- Rodoplu, D. (2006). *Bilgi Yönetim Projeleri Uygulamalarındaki Teknolojik Değişimlere Karşı Çalışan Direncinin Ölçümü: Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi ve Anadolu Sağlık Merkezinde Bir Uygulama*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Seren, Ş. ve Baykal, Ü. (2007). Kalite Belgesi Alan Hastanelerde Örgüt Kültürü ve Değişime Karşı Tutumun İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi, Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10 (2), 1-11.
- Sönmez, E. ve Akgül, H. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Teknolojiye Hazır Bulunuşluk Düzeyi ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki: Erciyes Üniversitesi Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13 (26), 305-327.
- Ütkür Güllühan, N. (2021). Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Derslerinde Uzaktan Eğitim Sürecine Yönelik Veli Tutumları ve Teknolojiye Karşı Dirençlerinin İncelenmesi. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7 (2), 155-177.
- Yalçın Tepe, F. D. ve Adıgüzel, T. (2017). Eğitim Kurumlarında Teknoloji ile Değişim Süreci: Bir Yükseköğretim Kurumu Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (163), 1242-1261.
- Yener, S. (2018). Teknostresin İş Performansı Üzerindeki Etkisi; Tükenmişliğin Aracı Rolü. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (2), 85-101.

AGENTIC AND COMMUNAL LEADERSHIP**Asst. Prof., SERAP KALFAOĞLU ¹**

¹ Selçuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, - ORCID ID: 0000-0002-7248-8370

ABSTRACT

The aim of this study is to get to the root of the main reasons for the differentiation of leadership roles and behaviors for women and men, to interpret the prejudices and the current situation, to discuss the situation of meeting the expectations between the leader and his role in the context of gender inequality. As a result of the studies carried out to date, it can be said that leadership has been matched with masculine stereotypes and although this assumption is dominant in minds, this understanding has begun to change with the fact that women have recently found more place in the top management levels among the reasons that require leadership. With the foresight that the characteristics and behaviors such as cooperation and being sensitive to the needs of the people around as the requirements of the digital age will be certain in the future of leadership, these qualities that can be described as feminine seem to increase. In this study, considering the developments and needs in recent years, it is explained how the 'agency' and 'communality' characteristics of leaders change the way they perceive themselves, others and the group they are in. It has been mentioned that leadership should draw attention to both features in achieving excellence. It is predicted that success cannot be permanent by having only one. Making such a narrative in terms of leadership literature helps us move beyond prejudices about men and women in leadership.

Key Words: Leadership, Agentic Leadership, Communal Leadership, Gender Differences.

1. INTRODUCTION

We've come across countless definitions of leadership throughout our lives, but they all include "influencing". The process of influencing takes place by establishing a relationship, and it is an indisputable fact that this relationship is guided by the behavior of the leader. When it comes to leadership and management, it is seen that both women and men have different leadership characteristics in terms of influencing others. In addition, this situation differs between societies.

Until the Human Relations Approach seen in the neo-classical management period, the leadership literature had defined the employee with the words command, pressure, and control. Changing conditions in the business world necessitated managing this understanding, which was established with power, with a sense of meaning and sharing. The leadership approach, which takes its basis from the industrial revolution and world wars and is naturally dominated by men, has lost its effect and validity today. For example, using soft power; stable without being harsh; being smiling and serious is not the usual approach. Today, in many institutions,

behind the complaints of the managers from the new generations entering the working life, there is the ineffectiveness of the old methods. It is possible to increase the number of screws tightened by force or the number of buttons sewn on employees, but it is not possible to reveal creativity. However, it must be admitted that it is not easy to break down dogmas. Today, many male managers are still desperately trying to get results by continuing their old approach (Baltaş, 2016).

In 2013, Gerzema and D'Antonio defined the qualities that societies ascribe to men and women. These adjectives are also concepts that people think will represent a good life for themselves and society. Thus, the opportunity to statistically compare the feminine and masculine characteristics that societies need to cope with the problems they are in has emerged. Some examples of masculine adjectives are as follows: resilient, dominant, strong, arrogant, strict, analytical, proud, ambitious, logical, dedicated, aggressive, selfish, independent, career-oriented, self-confident, etc. Examples of feminine adjectives are as follows: Free-spirited, reliable, understanding, harmonious, helpful, creative, sincere, passionate, social, supportive, honest, team player, kind, imaginative, good listener, down-to-earth, etc. Examples of adjectives defined as neutral are as follows: Visionary, energetic, original, resourceful, collaborative, intelligent, fun, traditional, sincere, etc. "Women tend to be soft and possess *communal* characters while men are masculine and possess *agentic* characters" (Massaba, 2021).

In this study, an evaluation was made on the study given above, and it was interpreted which side would be more dominant when the ideal leadership characteristics needed were mentioned.

2. AGENTIC AND COMMUNAL LEADERSHIP

In this section, a conceptual framework has been drawn on agentic and communal leadership and its importance in creating gender difference for today's business world has been emphasized.

2.1. Agentic Leadership

Agency is central to Bandura's (1999) social cognitive theory and offers the capacity to exercise control over the quality of an individual's life. At the core of social cognitive theory is the interaction and causality between the person, their behavior and their environment. According to him, people are vehicles of their own experiences. It has four basic characteristics: intentionality, foresight, self-reactivity, and self-reflection. While people use their sensory, motor, and information processing abilities to accomplish tasks and goals, they also add meaning and satisfaction to their lives. In this context, man is both the producer and the product of his environment (Hannah, 2006: 9-12).

When the basic characteristics of the leader are considered, the harmony between his thinking and the way he motivates himself, his actions and the tools he uses stands out. When leadership is considered as a process, it requires extensive control of all these characteristics. A leader must acknowledge the need for trust to influence the regulation of both primary and secondary control areas through the exercise of personal, collective, and proxy mediation (Rothbaum et al., 1982). Primary control refers to changing the environment for the self, while secondary control refers to changing the self to suit the environment.

In a research published by Eagly and Schmidt in 2001, agentic behaviors might include speaking assertively, competing for attention, influencing others, and problem-focused suggestions (Massaba, 2021). *“Agentic leadership is the ability to drive toward a goal taking the risks and demanding the standards to reach excellence”* (Kammeyer, 2018).

2.2. Communal Leadership

“Communal leadership is the ability to pull the best from everyone and to generate new ideas. It also includes building relationships and fostering community” (Kammeyer, 2018). In employment settings, communal behavior might include speaking tentatively, not drawing attention to oneself, accepting other's direction, supporting others, calming others, contributing to solutions of relational and interpersonal behavior.

Individuals with feminine characteristics are considered as individuals who can easily express their feelings and thoughts and tend to establish warm relationships (Rosener, 1995; Heller, 1997; Navaro, 2000). As many researchers began to reject the hypothesis that feminine and masculine traits are two different poles, feminine and masculine traits began to be accepted as independent traits. However, the view that individuals can have both feminine and masculine characteristics has begun to settle (Girginer, 1994).

Hofstede (1991) also classified cultures according to their masculine/feminine nature in a study involving 116,000 IBM employees in 40 countries, taking into account feminine and masculine characteristics. According to this, the degree of giving importance to interpersonal relations, being sensitive to the wishes and needs of others, and having feminine characteristics is relatively higher in feminine societies. On the other hand, masculine societies have high masculine values, and individuals in masculine societies have relatively higher competitive tendencies and the degree of giving importance to material values (Bayhan and Arslan, 2005: 101).

2.3. Agentic Leadership vs. Communal Leadership In Terms of Traits

In conclusion, considering the research, we should explain both the agentic leadership traits and the communal leadership traits (Sec132, 2012; Gerzema & D'Antonio, 2013).

Agentic Leadership Traits are as follows:

- Dedicated: Sacrifices oneself for something, for example a project, to concentrate on something
- Charismatic: When speaking, motivates employees.
- Intelligent: Values information, trains their memory on it, and specializes in storing information that he may need in the future.
- Determined: In order to reach the goals it has set, it destroys and destroys all the obstacles that stand in its way, and by overcoming these obstacles in some way, it can reach the end of the road in any case.
- Aggressive: the state of engaging in hostile or violent behavior out of emotions such as anger or dislike.
- Competitive: Sees competition in his field as necessary for success.
- Resistant: When things go wrong, instead of being destroyed, he continues his life from where he left off.

- Dominant: Demonstrates a dominant and dominant attitude with leadership qualities towards his environment.
 - Strong: Even if the conditions he is in deteriorate and he loses the opportunities he has, he starts again with his own power and gets results.
 - Arrogant: Likes himself.
 - Strict: Heartless, hard-hearted, insensitive, unfeeling person.
 - Analytical: Wants to find a solution to an existing problem.
 - Proud: Praises and admires himself.
 - Ambitious: No matter how crazy, extraterrestrial, unusual or challenging the event, he always believes he can succeed.
 - Logical: Reaches a new judgment by making use of the judgments given.
 - Selfish: Thinks only of himself, does not care about others.
 - Independent: Not needy, free and autonomous.
 - Career-Oriented: Creates a much more flexible and efficient working approach focused on skills and individual development.
 - Self-Confident: Feels good as a result of developing good, positive feelings towards himself
- Some people believe that Communal traits describe the way that women lead. Communal Leadership Traits are as follows:
- Caring: Puts own interests behind, does not avoid any sacrifice to solve the problems of others
 - Sensitive: Cares about the opinions, attitudes, and feelings of others
 - Honest: Its essence is one, it reflects what it is, does not hide the truth, does not try to appear or show anything other than what it knows, believes and is.
 - Understanding: They are the people we want to be around when we feel bad about ourselves, feel sorry for ourselves, or mess everything up and feel bad.
 - Compassionate: Loves with pity and/or protection, is affectionate.
 - Sympathetic: Is friendly and warm. He wins acclaim with his actions.
 - Reliable: Gaining credibility is gained through the consistency of behavior beyond words.
 - Supportive: Helps solve common problem.
 - Polite: Pays attention to human sensitivities in their social relations, values them.
 - Imaginative: She is creative.

3. EVALUATION AND CONCLUSION

As a result of research so far, “*both men and women need to incorporate both Agentic and Communal leadership to be effective. Forget the terms feminine and masculine and all the leadership characteristics we may associate with these terms and replace them with Agentic and Communal, which are categories of characteristics for all leaders. Leaders need both. One without the other does not get the job done. Using this type of leadership language helps us move beyond biases about men and women in leadership. It is one thing we can do to move towards more conscious leadership*” (Kammeyer, 2018).

In addition, many studies have shown that there are no gender differences in leadership ability, and beyond that, many leadership characteristics come to the fore in favor of women. In this situation, instead of encouraging women who want to be successful to behave like men, it is more reasonable to ask men who have taken over the top positions to adopt some of the more

important leadership behaviors more common in women, to learn from women. There are some critical leadership lessons all men can learn from a woman. In an instructive and inspiring analysis of how incompetent men become managers, Tomas Chamorro-Premuzic and Cindy Gallop summarize these lessons in 7 topics in their Harvard Business Review article: 1) Not emulating ineffective competencies, 2) Knowing your own limits, 3) Transforming people by motivating, 4) Putting people before themselves, 5) Empathizing instead of giving orders, 6) Focusing on improving others, 7) Being humble (Yakut, 2022).

When the study of Gerzema and D'Antonio (2013) is evaluated, the following can be said: In the relevant study, it has been seen that many of the ideal leadership characteristics needed are those that are thought to belong to women. For example, it has been seen that the research group needs leaders who reveal themselves sincerely and express their feelings openly and honestly. Thus, it is believed that personal bonds can be established with leaders who represent power. Patience is a very important quality sought in leaders. It is thought that this feature will solve problems with logic, not power. In addition, a good leader is expected to be someone who plans sustainable and long-term solutions for the future, rather than short-term superficial solutions. Although determination and resilience, which are accepted as male characteristics, are considered important, the definition of "winning" in the eyes of society is changing. Because in a world where mutually dependent and dependent economic relations are experienced, being a unifier emerges as a more important feature. In such a world, the characteristics of masculine aggression and control, which are believed to constitute the essence of "independence", have been replaced by cooperation and sharing peculiar to women. The characteristics sought in a leader and thought to belong to men are proud, aggressive, independent, analytical, resilient and determined, from the least preferred to the more preferred. Another important result of the research is that the self-focused leadership approach has been replaced by the approach focused on creating a sense of meaning. Maybe that's why the research group preferred the feminine trait of being loyal more than the masculine 'proud' trait. Leaders are expected to be people who understand the feelings of others and act by considering all the consequences of that action before taking action. As a result, it has been seen that being flexible is a very basic contemporary feature that forms the basis for listening, learning and negotiation skills (Baltaş, 2016).

KAYNAKÇA

- Baltaş, A. (2016). *Kadın Liderliği*. <https://www.acarbaltas.com/kadin-liderligi/>, 10.10.2022.
- Bandura, A. (1999). Moral Disengagement in The Perpetuation of Inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 33, 193-209.
- Bayhan, P. & Arslan, M. (2005). Kadın Yöneticilerin Liderlik Tarzlarının Toplumsal Roller Açısından İncelenmesi. *H. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 99-119.
- Eagly, A. H. & Johannesen-Schmidt, M. C. (2001). The Leadership Styles of Women and Men. *Journal of Social Issues*, 57 (4), 781-797.
- Gerzema, J. & D'Antonio, M. (2013). *The Athena doctrine*. Jossey-Bass.
- Hannah, S. T. (2006). *Agentic Leadership Efficacy: Test Of A New Construct and Model For Development And Performance*. A Doctoral Dissertation, The Faculty of The Graduate College at the University of Nebraska.
- Heller, T. (1997). *Yönetimde Kadın-Erkek* (Çev. Işın Tuzcular), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

- Kammeyer, J. (2018). *Excellent Leadership is Both Communal and Agentic*. <http://jenniferkammeyer.com/excellent-leadership-is-both-communal-and-agentic/>, 16.10.2022.
- Massaba, J. (2021). *Agentic Leaders Vs Communal Leaders: What Kind Of A Leader Are You?* <https://www.linkedin.com/pulse/agentic-leaders-vs-communal-what-kind-leader-you-justine-massaba#:~:text=The%20leadership%20styles%20of%20women,%2C%20forceful%2C%20independent%2C%20daring%2C>, 09.10.2022.
- Navaro, L. (2000). *Bir Cadı Masalı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Rosener, J. B. (1995). Sexual Statistic, in K. Grint (der.), *Leadership*, Oxford: Oxford University Press, 211-223.
- Rothbaum, F., Weisz, J. R. & Snyder, S. S. (1982). Changing The World By Changing The Self: A Two Process Model of Perceived Control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 1, 5-37.
- Sec132 (2012). *Agentic Leadership Traits vs. Communal Leadership Traits*. https://inequalitygaps.org/img_1668-2/, 15.10.2022.
- Yakut, T. (2022). *Kadın Liderler*. <https://t24.com.tr/yazarlar/tamer-yakut/kadin-liderler,32407>, 10.10.2022.

BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN OTOMOTİV ŞİRKETLERİNİN TOPSİS VE MOORA YÖNTEMİ İLE FİNANSAL PERFORMANSININ ÖLÇÜLMESİ

Prof. Dr. FERİŞTAH SÖNMEZ, YL FERDA YILDIRIM, YL EFECAN BAKAN

Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi İdari Bilimler Fakültesi,

-0000-0002-2021-9427

Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 0000-0002-2211-707X

Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 0000-0002-5241-119X

ÖZET:

Bu çalışmada, Borsa İstanbul (BIST 100)'da işlem gören Otomotiv sektöründeki 7 işletmenin finansal performanslarının analiz edilmesi ve sonuçların karşılaştırılması amaçlanmıştır. Şirketlerin kar edebilmesi, devamlılığı sağlayabilmesi ve rakipleriyle yarışır halde olabilmesi için finansal performansı çok önemlidir. Şirketler, finansal tablolar ile belirlenen oranlar aracılığıyla finansal performanslarını ölçmeye çalışmaktadırlar. Günümüzde finansal performansın ölçülmesinin önemi giderek artmaktadır. Finansal analiz, geçmişe yönelik finansal sonuçları yorumlamaya yaradığı gibi, aynı zamanda geleceğe yönelik ipucu vermektedir. Finansal analiz, sadece firmanın kendi içindeki durumu ile ilgili fikir sahibi olmasında değil, aynı zamanda bulunduğu sektördeki durumunu ve ileriye yönelik tahminlerde bulunabilmesine de olanak sağlar. Bu yüzden stratejik açıdan çok önemlidir. Ayrıca kredi kuruluşları, hissedarlar ve yatırımcılar açısından da finansal analiz önem taşımaktadır. Hazırlanan bu çalışma, BIST 100'de işlem göre otomotiv sektörüne ait 7 işletme bulunmaktadır. Bunlar; ASUZU, FROTO, KARSN, OTKAR, TMSN, TOASO VE TTRAK işletmelerdir. İlgili işletmelerin performanslarının analizi için Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) ve MOORA (Multi-Objective Optimization on the basis of Ratio Analysis) tekniği uygulanmıştır. İşletmelerin 2017-2018-2019-2020 ve 2021 yıllarını kapsayan 5 yıllık döneme ait 10 finansal orandan oluşan kriterler belirlenmiş ve her firma için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Bu 10 kriter eşit oranda ağırlıklandırılmış ve her biri için 0,10 değeri baz alınmıştır. İşletmelerin performansları her iki yönteme göre analiz edilmiş ve işletmeler performans değerlerine göre sıralandırılmıştır. Her iki yöntemde birbirine benzer sonuçlar göstermiştir. Sektörel olarak her

yıl için önde gelen şirketler belirlenip grafiklerle gösterilmiş ve karar vericiler ile yatırımcıların bilgisine sunulmuştur.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Çok Kriterli Karar Verme, TOPSIS, MOORA, Finansal Performans

1.GİRİŞ

Şirketlerin kar edebilmesi, devamlılığı sağlayabilmesi ve rakipleriyle yarışır halde olabilmesi için finansal performans çok önemlidir. Şirketler, finansal tablolar ile belirlenen oranlar aracılığıyla finansal performanslarını ölçmeye çalışmaktadırlar. Günümüzde finansal performansın ölçülmesinin önemi giderek artmaktadır. Finansal analiz, geçmişe yönelik finansal sonuçları yorumlamaya yaradığı gibi, aynı zamanda geleceğe yönelik ipucu vermektedir. Finansal analiz, sadece firmanın kendi içindeki durumu ile ilgili fikir sahibi olmasında değil, aynı zamanda bulunduğu sektördeki durumunu ve ileriye yönelik tahminlerde bulunabilmesine de olanak sağlar. Bu yüzden stratejik açıdan çok önemlidir. Ayrıca kredi kuruluşları, hissedarlar ve yatırımcılar açısından da finansal analiz önem taşımaktadır. Hazırlanan bu çalışma, BIST 100’de işlem göre otomotiv sektörüne ait 7 işletmenin iki farklı yöntem ile analiz edilmesi ve finansal performanslarının ölçülmesi ile ilgili bir uygulamadır. Dünya’da ön plana çıkan otomotiv sektörü, ekonomik anlamda büyük öneme sahiptir. 18 yy. ilk motorlu aracın icadı ile otomotiv sektörü, hızla gelişmiştir. Otomotiv sektörü farklı sektörler ile iç içe olduğu için ülkenin ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Ekonomik payı güçlü olan sektörün istihdama yaptığı katkı da çok fazladır. Otomotiv Sanayii Derneği 2020 yılı Dış Ticaret Raporu’na göre otomotiv sektörünün toplam ihracattaki payı %15,1’dir ve 15 yıldır olduğu gibi birinciliğini sürdürmektedir.

2-LİTERATÜR TARAMASI

Literatür Taraması yöntemlere göre hazırlanmıştır. Gıda, kağıt ve bankacılık gibi sektörlerde bulunmaktadır.

Yıldırım, Altan ve Gemici (2017) bu çalışma ENTROPİ ve TOPSIS yöntemiyle işletmelerin kurumsal yönetim uygulamaları ve finansal performansları arasında ki ilişkiyi ölçmeyi amaçlanmıştır. 2013 ve 2016 yıllarını ele alarak 5 gıda şirketlerini ele alarak inceleme yapılmıştır. İnceleme sonucunda işletmelerin sürekli ve anlamlı ilişkinin olmadığı görülmüştür.

Yanık ve Eren (2017) Yatırım yaparken doğru karar alabilmek için otomotiv imalat sektöründe ki 11 işletmeyi ele alarak TOPSIS, ELECTRE, VIKOR yöntemleri uygulanmıştır. İşletmelerin performansları birinci TOPSIS uygulamasına göre değerlendirilmiştir. İkinci uygulamada VIKOR üçüncü ELECTRE

uygulanması kullanılarak yapıldı. Yatırımcıya en çok getiri sağlayacak işletme Federal-Mogul İzmit Piston ve Pim Üretim Tesisleri Anonim Şirketi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yükçü ve Kaplanoğlu (2015) Borsa İstanbul Gözaltı Pazarındaki gıda maddeleri sanayi şirketlerinin 2008-2013 arasındaki finansal performanslarının ÇKKV yöntemleriyle sıralamalarını bulunması ve performans sıralamasında kullanılmasına öneriler sunulmuştur. Ağırlıklandırılan işletmeler ÇKKV yöntemine bağlı performanslarında yakınsama gösterildiği bulunmuştur.

Ege ve Yaman (2017) bu çalışmada 2010-2016 yılları baz alınarak 6 aylık verilerle çalışma yapılmıştır. Dönem dönem TOPSIS ve MOORA yöntemi ile firmaların finansal performansları nicel değerlere dönüştürüldü. Yöntemler ile işletmelerin pay getirileri arasında ki ilişki panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır.

Metin, Yaman ve Korkmaz (2017) Borsa İstanbul' hisse işlemi gören enerji firmalarının çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSIS ve MOORA ile analiz edilmiştir. 2010 ve 2015 yıllarını kapsayan finansal oranlarına bakılarak uygulanmıştır. Uygulama sonucunda şirketler finansal performanslar iki yönetime göre değişiklik gösterdiği saptanmıştır.

Cevdet A. Kayalı ve Aktaş (2018) Borsa İstanbul'da otomotiv sektöründe işlem gören 7 işletmenin finansal oranlar yardımıyla TOPSIS yöntemiyle incelenilmiştir. Finansal oranlar tek bir puana çevrilmiştir. 2010 ve 2015 yılları baz alınarak bazı işletmelerin finansal performansın sıralaması istikrarlı bir şekilde koruduğu tespit edilmiştir.

Erdoğan ve Yamaltdinova (2018) Kote olmuş turizm firmaların finansal performanslarının TOPSIS yöntemi ile 2011 ve 2015 yıllarını ele alınarak uygulama yapılmıştır. Finansal güçlülüklerini tespit amacıyla yapılan bu çalışmada turizm işletmelerinin yıllara göre değiştiği görülmüştür. Uygulama sonucunda en iyi firma Net Turizm olmuştur. Sonuncu olan firma ise Metemtur olmuştur.

Arabsheybani, Paydar ve Safaei (2018) Bu çalışmada, tedarikçinin genel performansını değerlendirmek için oran analizine (bulanık MOORA) dayalı bir bulanık çok amaçlı optimizasyon modeli uygulanmıştır. önerilen modelin kullanılmasının sadece toplam karı artırmaya değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik üzerindeki risklerin miktarını azaltmaya da etkili olduğunu göstermektedir.

Arslan ve Yücel (2021) çalışmada, ASELSAN'a ait finansal verileri ele alarak 2008-2019 yılları arasında ki MOORA yöntemleri ile tek tek ele alınarak değerlendirilmiştir. Spearman Sıra Korelasyon Analizi uygulanarak 2018-2017-2009 yılların sırayla en iyi olduğu tespit edilmiştir.

Kendirli ve Yıldırım (2022) Borsa İstanbul'da işlem gören 11 otomotiv imalat şirketlerin 2015-2019 yıllarını ele alarak TOPSIS yöntemiyle incelenmiştir. İnceleme sonucunda 2015 ve 2019 yıllarında en iyi performans olarak şirket bazında FMIZP olduğu saptanmıştır.

3.DENEYSEL ÇALIŞMALAR

3.1.İşletmelerde Performans Ölçümlemesi

Yapılan çalışmada, aynı sektördeki 7 işletme için finansal tablolarından yararlanılarak 10 adet oran hesaplanmıştır. Bu oranlar 2017-2021 yılları arasını kapsamaktadır. Her iki yöntemde de işlem aşamaları sırasıyla gösterilmiş ve sonuçlar tablolara aktarılıp karşılaştırma açısından daha anlaşılabilir olması için grafikler oluşturulmuştur.

Çizelge 1. İşletmelerin adı ve BIST 100 İşlem Kodu

BIST KODU	İŞLETME ADI
ASUZU	Anadolu Isuzu Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş.
FROTO	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.
KARSN	Karsan Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş.
OTKAR	Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi A.Ş.
TMSN	Tümosan Motor ve Traktör Sanayi A.Ş.
TOASO	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.
TTRAK	Türk Traktör ve Ziraat Makineleri A.Ş.

Yukarıda yer alan Çizelge 1’de işletmelerin isimleri ve borsada işlem gördükleri kodları yer almaktadır. Çizelge 2’de ise finansal oranlar, kodları ve TOPSIS yönteminde kullanılacak olan ağırlıklara yer verilmiştir.

Çizelge 2. Finansal Oranlar, Kodları ve Ağırlık Değerleri

KOD	AĞIRLIK(W)	ORANLAR	
X1	0,1	Aktifler Karlılığı Oranı	Net Kar/Toplam Aktifler
X2	0,1	Alacak Devir Hızı Oranı	Net Satışlar/Ticari Alacaklar
X3	0,1	Toplam Borç Oranı	Toplam Borç/Toplam Aktifler
X4	0,1	Borç/Öz Sermaye Oranı	Toplam Borç/Öz Sermaye
X5	0,1	Cari Oran	Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar
X6	0,1	Fiyat/Kazanç Oranı	Payın Borsa Fiyatı/Pay Başına Kazanç
X7	0,1	Pay Başına Kazanç Oranı	Dönem Net Karı/Pay sayısı
X8	0,1	Öz Sermaye Karlılığı Oranı	Net Kar/Özsermaye
X9	0,1	Piyasa Değeri/Defter Değeri Oranı	Şirketin Borsa Değeri/Payın Defter Değeri
X10	0,1	Stok Devir Hızı Oranı	Satışların Maliyeti/Stoklar

4.YÖNTEM

4.1.TOPSIS Yöntemi

Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden TOPSIS tekniğine yer verilmiştir. TOPSIS yöntemi 6 aşamadan oluşmaktadır. TOPSIS yöntemine, ‘karar matrisi’ oluşturularak başlanmaktadır.

4.1.1. Karar Matrisi’nin Oluşturulması

Çizelge 3. 2021 Yılı Karar Matrisi

2021	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
W=1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
ASUZU	0,06	0,00000003	0,61	1,59	1,34	7,75	2,52	0,15	1,18	4,50
FROTO	0,21	0,00000158	0,76	3,22	1,58	7,22	25,08	0,87	6,26	11,38
KARSN	0,03	0,00002004	0,73	2,76	0,90	36,38	0,11	0,10	3,62	4,86
OTKAR	0,17	0,00001079	0,75	3,00	1,39	7,91	43,40	0,70	5,51	1,96
TOASO	0,14	0,00000266	0,76	3,09	1,18	6,61	6,56	0,57	3,77	10,12
TMSN	0,02	0,00000010	0,50	1,02	1,36	41,45	0,44	0,05	2,09	1,23
TTRAK	0,22	0,00000001	0,66	1,98	1,47	7,48	24,77	0,64	4,82	5,47

Bu karar matrisi; sütun kısmında oranlar, satır kısmında ise işletmeler olacak şekilde oluşturulmuştur ve 2021 yılının verilerini içermektedir. Kriter olarak belirlenen 10 finansal oran, her işletme için ayrı ayrı hesaplanıp tabloda belirtilmiştir.

4.1.2. Normalleştirilmiş Karar Matrisi’nin Oluşturulması

Normalleştirilmiş Karar Matrisi’nin oluşturulması için öncelikle, Çizelge 3’te verilen karar matrisindeki bütün hücrelerin karesi alınır. Ardından, karesi alınan bu hücrelerin her bir sütunu, ayrı ayrı toplanır ve her bir sütundaki toplam değerlerin karekökü alınarak yeni bir satırda gösterilir.

Çizelge 4. Normalleştirilmiş Karar Matrisi’nden Önceki Aşama

2021	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
ASUZU	0,00	0,00000000	0,38	2,53	1,80	60,02	6,34	0,02	1,38	20,24
FROTO	0,04	0,00000000	0,58	10,35	2,49	52,12	629,03	0,75	39,19	129,43
KARSN	0,00	0,00000000	0,54	7,62	0,81	1.323,19	0,01	0,01	13,10	23,59
OTKAR	0,03	0,00000000	0,56	9,01	1,93	62,58	1.883,29	0,48	30,31	3,83
TOASO	0,02	0,00000000	0,57	9,53	1,38	43,63	43,07	0,33	14,24	102,32

TMSN	0,00	0,0000000	0,25	1,03	1,85	1.718,04	0,19	0,00	4,36	1,52
TTRAK	0,05	0,0000000	0,44	3,92	2,15	55,88	613,77	0,42	23,22	29,90
	0,14	0,00	3,33	43,99	12,42	3.315,46	3.175,70	2,01	125,81	310,84
	0,38	0,00	1,82	6,63	3,52	57,58	56,35	1,42	11,22	17,63

Daha sonra; karar matrisinin her bir hücresi, Çizelge 4'te kendisine karşılık gelen sütunda hesaplanan karekök değerine bölünerek Normalleştirilmiş Karar Matrisi elde edilir.

Çizelge 5. 2021 Yılı Normalleştirilmiş Karar Matrisi

2021	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
ASUZU	0,15	0,00	0,34	0,24	0,38	0,13	0,04	0,11	0,10	0,26
FROTO	0,54	0,07	0,42	0,48	0,45	0,13	0,45	0,61	0,56	0,65
KARSN	0,07	0,87	0,40	0,42	0,26	0,63	0,00	0,07	0,32	0,28
OTKAR	0,46	0,47	0,41	0,45	0,39	0,14	0,77	0,49	0,49	0,11
TOASO	0,37	0,12	0,41	0,47	0,33	0,11	0,12	0,40	0,34	0,57
TMSN	0,07	0,00	0,28	0,15	0,39	0,72	0,01	0,04	0,19	0,07
TTRAK	0,57	0,00	0,36	0,30	0,42	0,13	0,44	0,45	0,43	0,31

4.1.3. Normalleştirilmiş Karar Matrisi'nin Ağırlıklandırılması

Bu aşamada ise, Çizelge 5'te gösterilen normalleştirilmiş karar matrisindeki her bir hücre, 10 oran için eşit kabul edilen $W = 0,10$ ağırlık değeri ile çarpılmaktadır.

Çizelge 6. 2021 Yılı Normalleştirilmiş Ağırlıklı Karar Matrisi

2021	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
ASUZU	0,02	0,00	0,03	0,02	0,04	0,01	0,00	0,01	0,01	0,03
FROTO	0,05	0,01	0,04	0,05	0,04	0,01	0,04	0,06	0,06	0,06
KARSN	0,01	0,09	0,04	0,04	0,03	0,06	0,00	0,01	0,03	0,03
OTKAR	0,05	0,05	0,04	0,05	0,04	0,01	0,08	0,05	0,05	0,01
TOASO	0,04	0,01	0,04	0,05	0,03	0,01	0,01	0,04	0,03	0,06
TMSN	0,01	0,00	0,03	0,02	0,04	0,07	0,00	0,00	0,02	0,01
TTRAK	0,06	0,00	0,04	0,03	0,04	0,01	0,04	0,05	0,04	0,03

4.1.4. Pozitif ve Negatif İdeal Çözümlerin Belirlenmesi

Bu aşamada önce, Çizelge 6’da oluşturulan Normalleştirilmiş Ağırlıklı Karar Matrisi’nin her sütunundaki en büyük değer(max) seçilerek tek bir satırda gösterilir ve böylece Pozitif İdeal Çözüm elde edilir.

Çizelge 7. Pozitif İdeal Çözüm

V+	0,06	0,09	0,04	0,05	0,04	0,07	0,08	0,06	0,06	0,06

Daha sonra, Çizelge 6’da oluşturulan Normalleştirilmiş Ağırlıklı Karar Matrisi’nin her sütunundaki en küçük değer(min) seçilerek tek bir satırda gösterilir ve Negatif İdeal Çözüm elde edilir.

Çizelge 8. Negatif İdeal Çözüm

V-	0,01	0,00	0,03	0,02	0,03	0,01	0,00	0,00	0,01	0,01

4.1.5. Pozitif(S+) ve Negatif(S-) İdeal Çözüme Ortalama Uzaklığın Belirlenmesi

Bu aşamada önce; Normalleştirilmiş Ağırlıklı Karar Matrisi’nin her bir hücresi, bulunduğu sütuna karşılık gelen Çizelge 7’deki Pozitif İdeal Çözüm değerlerinden çıkartılır ve ardından bu sonucun karesi alınarak yeni bir tablo elde edilir. Daha sonra bu tabloda her bir satırdaki değerler toplanır ve bu toplamaların karekökü alınarak yeni bir sütunda gösterilir. Böylece Pozitif İdeal Çözüme Ortalama Uzaklık(S+) elde edilmiş olur.

Çizelge 9. 2021 Yılı Pozitif İdeal Çözüme Ortalama Uzaklık(S+)

2021	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10		S+
ASUZU	0,0017	0,0075	0,00007	0,0006	0,00004	0,0034	0,0052	0,0025	0,0020	0,0015	0,02	0,16
FROTO	0,0000	0,0064	0,00000	0,0000	0,00000	0,0035	0,0010	0,0000	0,0000	0,0000	0,01	0,11
KARSN	0,0025	0,0000	0,00000	0,0000	0,00037	0,0000	0,0059	0,0029	0,0005	0,0013	0,01	0,12
OTKAR	0,0001	0,0016	0,00000	0,0000	0,00003	0,0033	0,0000	0,0001	0,0000	0,0028	0,01	0,09
TOASO	0,0004	0,0057	0,00000	0,0000	0,00013	0,0036	0,0042	0,0004	0,0004	0,0000	0,02	0,12
TMSN	0,0025	0,0075	0,00020	0,0011	0,00004	0,0000	0,0058	0,0033	0,0013	0,0033	0,03	0,16
TTRAK	0,0000	0,0076	0,00003	0,0003	0,00001	0,0034	0,0010	0,0002	0,0001	0,0011	0,01	0,12

Daha sonra Negatif İdeal Çözüme Ortalama Uzaklık(S-) hesaplayabilmek için ise; Normalleştirilmiş Ağırlıklı Karar Matrisi’nin her bir hücresi, bulunduğu sütuna karşılık gelen

Tablo 8'deki Negatif İdeal Çözüm değerlerinden çıkartılır ve ardından bu sonucun karesi alınarak yeni bir tablo elde edilir. Sonra bu tablonun satırlarındaki her bir değer toplanır ve bu toplamaların karekökü alınarak yeni bir sütunda gösterilir. Böylece Negatif İdeal Çözüm Ortalama Uzaklık(S-) elde edilmiş olur.

Çizelge 10. 2021 Yılı Negatif İdeal Çözüm Ortalama Uzaklık(S-)

2021	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10		S-
ASUZU	0,0000	0,0000	0,00004	0,0000	0,0001	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0003	0,000	0,03
FROTO	0,0022	0,0000	0,00020	0,0011	0,0003	0,0000	0,0019	0,0033	0,0020	0,0033	0,014	0,12
KARSN	0,0000	0,0076	0,00016	0,0006	0,0000	0,0026	0,0000	0,0000	0,0004	0,0004	0,012	0,11
OTKAR	0,0015	0,0022	0,00018	0,0009	0,0001	0,0000	0,0059	0,0020	0,0014	0,0000	0,014	0,12
TOASO	0,0009	0,0001	0,00019	0,0009	0,0000	0,0000	0,0001	0,0013	0,0005	0,0025	0,006	0,08
TMSN	0,0000	0,0000	0,00000	0,0000	0,0001	0,0036	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,003	0,06
TTRAK	0,0025	0,0000	0,00008	0,0002	0,0002	0,0000	0,0019	0,0017	0,0010	0,0005	0,008	0,09

4.1.6. Yakınsallık Oranı (C)'nin Hesaplanması

Pozitif(S+) ve Negatif(S-) İdeal Çözüm Ortalama Uzaklık belirlendikten sonra son aşama olarak Yakınsallık Oranı (C)'nin hesaplanmasına geçiliyor. Bu C değeri; Negatif(S-) İdeal Çözüm Ortalama Uzaklığın, Pozitif(S+) ve Negatif(S-) İdeal Çözüm Ortalama Uzaklık değerlerinin toplamına bölünmesi ile elde edilmektedir.

$$C = (S-) / [(S+) + (S-)]$$

Çizelge 11. 2021 Yılı Yakınsallık Oranı(C)

2021	S+	S-	C
ASUZU	0,16	0,03	0,15
FROTO	0,11	0,12	0,53
KARSN	0,12	0,11	0,48
OTKAR	0,09	0,12	0,57
TOASO	0,12	0,08	0,40
TMSN	0,16	0,06	0,28
TTRAK	0,12	0,09	0,44

2021 yılı için her şirketin Yakınsallık Oranı(C) bulunduktan sonra performans sıralaması yapılmaktadır. Bu sıralama yapılırken en büyük C değerine sahip işletme en yüksek

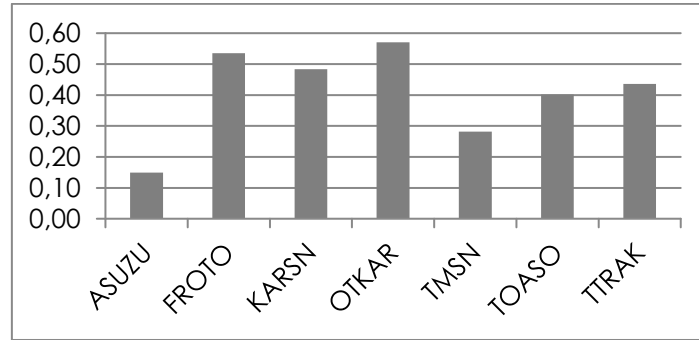
performanslı, en küçük C değerine sahip işletme ise en düşük performanslı işletme olduğu anlamına gelmektedir. Yani, yüksek performanstan düşük performansa doğru bir sıralama yapılırken, C değerleri büyükten küçüğe doğru sıralanması gerekmektedir.

Çizelge 12. 2021 Yılı Finansal Performans Sıralaması (TOPSIS)

2021	C	Performans
OTKAR	0,57	1
FROTO	0,53	2
KARSN	0,48	3
TTRAK	0,44	4
TOASO	0,40	5
TMSN	0,28	6
ASUZU	0,15	7

TOPSIS yöntemine göre 2021 yılı için yapılan uygulamada sektörel olarak en yüksek performansı gösteren işletme OTKAR olmuştur. ASUZU ise en düşük performansı göstermiştir. Performans sonuçları Tablo 12’de sıralanmış ve daha anlaşılır olması için Grafik 1’de gösterilmiştir.

Grafik 1. 2021 Yılı Finansal Performans Sonuçları (TOPSIS)

TOPSIS yöntemi ile başlanan uygulamada, 2021 yılı analiz edildikten sonra aynı aşamalar uygulanarak 2020-2019-2018-2017 yılları için de Yakınsallık Oranları(C) hesaplanmış ve performans sıralaması yapılmıştır.

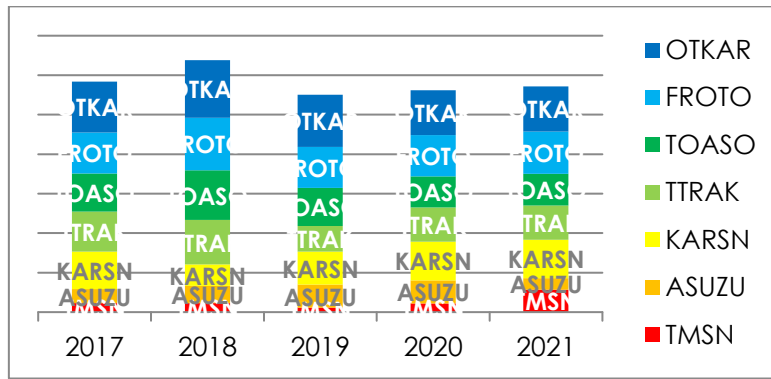
Çizelge 13. 2020-2019-2018-2017 Yıllarına Ait Finansal Performans Sıralamaları(Topsis)

TOPSIS	C (2020)	2020	C (2019)	2019	C (2018)	2018	C (2017)	2017
ASUZU	0,29	6	0,29	6	0,22	6	0,18	6
FROTO	0,52	2	0,52	2	0,67	2	0,52	2
KARSN	0,49	3	0,42	4	0,27	5	0,48	5

OTKAR	0,57	1	0,66	1	0,73	1	0,64	1
TMSN	0,11	7	0,06	7	0,11	7	0,11	7
TOASO	0,39	5	0,48	3	0,63	3	0,48	4
TTRAK	0,43	4	0,33	5	0,56	4	0,51	3

4.1.7. TOPSIS Yöntemi İle Elde Edilen Sonuçların Değerlendirilmesi

Grafik 2. 2017-2021 Yıllarına Ait Finansal Performans Sonuçları (TOPSIS)

Çizelge 13'e bakıldığında 5 yıl boyunca en yüksek performansı gösteren işletme OTKAR olmuştur. Ardından onu FROTO takip etmiştir. Bu 5 yıllık süreç boyunca OTKAR, FROTO ve TOASO sektörün önde gelen işletmelerinden olmuştur. TMSN ise 2021 yılı hariç hep düşük performans göstermiş ve 2021 yılında yükselişe geçerek yerini ASUZU işletmesine bırakmıştır. Diğer işletmeler ise yıldan yıla kendi aralarında sıralama değişikliği yaşamışlardır. TOPSIS yöntemi ile elde edilen sonuçlar bir bütün olarak Grafik 6'da gösterilmiştir. Sütunlar, yılları ifade etmektedir ve sütunlardaki dilimler ise işletmeleri göstermektedir. Sütunlardaki dilimlerin büyüklüğü arttıkça, işletmelerin daha yüksek finansal performans gösterdiği anlamına gelmektedir. Yani herhangi bir sütuna bakıldığında, daha büyük dilime sahip işletme daha yüksek finansal performans göstermiştir yorumu yapılmaktadır. Bir sütundaki en büyük dilim, o yıl için en yüksek finansal performansı gösteren işletmeyi, en küçük dilim ise en düşük finansal performansı gösteren işletmeyi ifade etmektedir.

4.2. MOORA Yöntemi

Çalışmamıza Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden MOORA tekniğine ile devam ediyoruz. Öncelikle, 'karar matrisi' oluşturarak başlıyoruz.

4.2.1. Karar Matrisi'nin Oluşturulması

Çizelge 14. 2021 Yılı Karar Matrisi

	MAX	MAX	MIN	MIN	MAX	MAX	MAX	MAX	MAX	MIN
2021	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
W	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
ASUZU	0,06	0,0000	0,61	1,59	1,34	7,75	2,52	0,15	1,18	4,50
FROTO	0,21	0,0000	0,76	3,22	1,58	7,22	25,08	0,87	6,26	11,38
KARSN	0,026	0,0000	0,73	2,76	0,90	36,38	0,11	0,10	3,62	4,86
OTKAR	0,17	0,0000	0,75	3,00	1,39	7,91	43,40	0,70	5,51	1,96
TOASO	0,14	0,0000	0,76	3,09	1,18	6,61	6,56	0,57	3,77	10,12
TMSN	0,02	0,0000	0,50	1,02	1,36	41,45	0,44	0,05	2,09	1,23
TTRAK	0,22	0,0000	0,66	1,98	1,47	7,48	24,77	0,64	4,82	5,47

Bu karar matrisi; sütun kısmında oranlar, satır kısmında ise işletmeler olacak şekilde oluşturulmuştur ve 2021 yılının verilerini içermektedir. Kriter olarak belirlenen 10 finansal oran, her işletme için ayrı ayrı hesaplanıp tabloda belirtilmiştir. Ayrıca; Moora yönteminde, bir önceki yöntemden farklı olarak ileriki aşamalarda kullanılmak üzere, oranlardan beklenen(olması istenen) değere göre max ve min sembolleri verilmiştir.

4.2.2. Normalleştirilmiş Karar Matrisi'nin Oluşturulması

Normalleştirilmiş Karar Matrisi'nin oluşturulması için öncelikle, çizelge 14'te verilen karar matrisindeki bütün hücrelerin karesi alınır. Ardından, sütunlardaki değerler toplanır ve her bir sütunda elde edilen toplam değerlerin karekökü alınır.

Çizelge 15. Normalleştirilmiş Karar Matrisi'nden Önceki Aşama

2021	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
ASUZU	0,00	0,00	0,38	2,53	1,80	60,02	6,34	0,02	1,38	20,24
FROTO	0,04	0,00	0,58	10,35	2,49	52,12	629,03	0,75	39,19	129,43
KARSN	0,00	0,00	0,54	7,62	0,81	1.323,19	0,01	0,01	13,10	23,59
OTKAR	0,03	0,00	0,56	9,01	1,93	62,58	1.883,29	0,48	30,31	3,83
TOASO	0,02	0,00	0,57	9,53	1,38	43,63	43,07	0,33	14,24	102,32
TMSN	0,00	0,00	0,25	1,03	1,85	1.718,04	0,19	0,00	4,36	1,52
TTRAK	0,05	0,00	0,44	3,92	2,15	55,88	613,77	0,42	23,22	29,90
	0,14	0,00	3,33	43,99	12,42	3.315,46	3.175,70	2,01	125,81	310,84
	0,38	0,00	1,82	6,63	3,52	57,58	56,35	1,42	11,22	17,63

Daha sonra; karar matrisinin her bir hücresi, çizelge 15'te kendisine karşılık gelen sütunda hesaplanan karekök değerine bölünerek Normalize Edilmiş Karar Matrisi oluşturulur.

Çizelge 16. 2021 Yılı Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	MAX	MAX	MİN	MİN	MAX	MAX	MAX	MAX	MAX	MİN
2021	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
ASUZU	0,155	0,001	0,337	0,240	0,381	0,135	0,045	0,107	0,105	0,255
FROTO	0,543	0,069	0,418	0,485	0,448	0,125	0,445	0,611	0,558	0,645
KARSN	0,070	0,873	0,402	0,416	0,256	0,632	0,002	0,070	0,323	0,276
OTKAR	0,459	0,470	0,411	0,453	0,394	0,137	0,770	0,490	0,491	0,111
TOASO	0,369	0,116	0,414	0,465	0,334	0,115	0,116	0,403	0,336	0,574
TMSN	0,066	0,004	0,276	0,153	0,386	0,720	0,008	0,035	0,186	0,070
TTRAK	0,571	0,001	0,364	0,298	0,416	0,130	0,440	0,454	0,430	0,310

Normalize Edilmiş Karar Matrisi oluşturulduktan sonra, MOORA yönteminin sonucuna ulaşabilmek için 3 farklı sıralama yapılması gerekiyor. Bunlar; Oran Sistemi Yaklaşımı, Referans Noktası Yaklaşımı ve Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi oluşturulmasıdır. Bu 3 sıralama oluşturulduktan sonra MULTIMOORA adı verilen performans sıralamasına türetiliyor. Bu 3 sıralamadaki değerlerin baskınlığına göre, MULTIMOORA sıralamasını belirleniyor.

4.2.3. Oran Sistemi Yaklaşım Sonuçları

Bu aşamada; oranlardan beklenen max ve min kriterlerine göre her satırdaki max ve min kriterleri ayrı gruplar halinde toplanarak, aşağıdaki tabloda olduğu gibi iki ayrı sütunda gösterilir. Daha sonra bu toplamaların mutlak farkları alınır. Bu mutlak farklara bakılarak bir sıralama yapılır ve Oran Sistemi Yaklaşım sonuçlarına ulaşılır. Mutlak fark değeri büyük olan işletme, daha yüksek performanslı olacak şekilde sıralama tamamlanır.

Çizelge 17. 2021 Yılı Oran Sistemi Yaklaşım Sonuçları

2021	MIN TOPLAM	MAX TOPLAM	MUTLAK FARK	PERFORMANS
ASUZU	0,832	0,928	0,096	7
FROTO	1,549	2,799	1,251	3
KARSN	1,094	2,224	1,130	4
OTKAR	0,975	3,211	2,236	1

TOASO	1,453	1,788	0,335	6
TMSN	0,499	1,405	0,906	5
TTRAK	0,973	2,441	1,468	2

4.2.4. Referans Noktası Yaklaşım Sonuçları

Oran Sistemi Yaklaşım sonuçları elde edildikten sonra, MULTIMOORA sıralama sonuçlarına ulaşabilmek için yapılması gereken ikinci sıralama aşaması, Referans Noktası Yaklaşım sonuçlarıdır. Bunun için önce referans noktalarının belirlenmesi gerekmektedir. Referans Noktaları; Normalize Edilmiş Karar Matrisi'nin sütunlarındaki her bir oran için belirlenmiş max ve min kriterlerine göre, max kriterleri için sütundaki değerlerin en büyüğü, min kriterleri için ise sütundaki değerlerin en küçüğü seçilerek oluşturulur.

Çizelge 18. 2021 Yılı Refefans Noktası Değerleri

MAX	MAX	MIN	MIN	MAX	MAX	MAX	MAX	MAX	MIN
0,571	0,873	0,276	0,153	0,448	0,720	0,770	0,611	0,558	0,070

Daha sonra, Normalize Edilmiş Karar Matrisi'nin her bir hücresi, Çizelge 18'de kendisine karşılık gelen Referans Noktası Değerleri sütunlarından çıkartılarak Referans Noktası Yaklaşım Sonuçları elde edilir.

Çizelge 19. 2021 Yılı Refefans Noktası Yaklaşım Sonuçları

2021	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10		PERFORMANS
ASUZU	0,416	0,871	0,060	0,087	0,067	0,585	0,725	0,504	0,453	0,185	0,871	6
FROTO	0,028	0,804	0,142	0,332	0,000	0,594	0,325	0,000	0,000	0,575	0,804	4
KARSN	0,501	0,000	0,126	0,263	0,192	0,088	0,768	0,541	0,235	0,206	0,768	3
OTKAR	0,112	0,403	0,135	0,299	0,054	0,582	0,000	0,121	0,067	0,041	0,582	1
TOASO	0,202	0,757	0,138	0,312	0,115	0,605	0,654	0,209	0,222	0,504	0,757	2
TMSN	0,505	0,868	0,000	0,000	0,063	0,000	0,762	0,576	0,372	0,000	0,868	5
TTRAK	0,000	0,872	0,088	0,145	0,032	0,590	0,330	0,157	0,129	0,240	0,872	7

Referans Noktası Yaklaşım Sonuçları elde edildikten sonra, her satırdaki en büyük değerler seçilerek yeni bir sütun oluşturulur. Her satırın maksimum değerini içeren bu sütuna bakarak Referans Noktası Yaklaşımı için bir sıralama yapılır. Bu sıralama, küçükten büyüğe doğru olacak şekilde oluşturulur. Yani; oluşturulan sütuna bakıldığında, küçük değer içeren işletme daha yüksek performanslı olacak şekilde sıralama tamamlanır.

4.2.5. Amaçların Önem Değeri Verildiği Yaklaşım Sonuçları ve Baskınlık Sıralama

MULTIMOORA sıralama sonuçlarına ulaşabilmek için yapılması gereken üçüncü ve son sıralama ölçütü Amaçların Önem Değeri Verildiği Yaklaşım Sonuçları ve Baskınlık Sıralama aşamasıdır. Bu aşamaya başlarken öncelikle Çizelge 16'daki Normalize Edilmiş Karar Matrisi'nin ağırlıklandırılması gerekmektedir. Bunun için her oran için eşit kabul edilen 0,1 ağırlık değerinin her hücre ile çarpılması ile Çizelge 20'deki Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi'ne ulaşılır.

Çizelge 20. 2021 Yılı Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi

	MAX	MAX	MIN	MIN	MAX	MAX	MAX	MAX	MAX	MIN
2021	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
ASUZU	0,015	0,000	0,034	0,024	0,038	0,013	0,004	0,011	0,010	0,026
FROTO	0,054	0,007	0,042	0,048	0,045	0,013	0,045	0,061	0,056	0,065
KARSN	0,007	0,087	0,040	0,042	0,026	0,063	0,000	0,007	0,032	0,028
OTKAR	0,046	0,047	0,041	0,045	0,039	0,014	0,077	0,049	0,049	0,011
TOASO	0,037	0,012	0,041	0,047	0,033	0,011	0,012	0,040	0,034	0,057
TMSN	0,007	0,000	0,028	0,015	0,039	0,072	0,001	0,004	0,019	0,007
TTRAK	0,057	0,000	0,036	0,030	0,042	0,013	0,044	0,045	0,043	0,031

Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi oluşturulduktan sonra, 'Amaçların Önem Değeri Verildiği Yaklaşım Sonuçları ve Baskınlık Sıralama' aşamasına geçebilmek için 'Referans Noktası' tablosunun oluşturulması gerekmektedir. Bunun için; çizelge 20'deki Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi'nin max veya min olarak belirlenmiş kriterlerinden, max sütunlarındaki değerlerin en büyüğü, min sütunlarındaki değerlerin ise en küçük olanı seçilir ve her bir sütundan seçilen bu değerler tek bir satırda gösterilir. Böylece Tablo 21'deki 'Referans Noktası' tablosu elde edilmiş olur.

Çizelge 21. 2021 Yılı Referans Noktası Değerleri

MAX	MAX	MIN	MIN	MAX	MAX	MAX	MAX	MAX	MIN
0,057	0,087	0,028	0,015	0,045	0,072	0,077	0,061	0,056	0,007

Daha sonra Çizelge 20'de oluşturulan Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi'nin her bir hücresi, Tablo 21'deki Referans Noktası Değerleri'nde kendisine karşılık gelen sütun değerinden mutlak değer içerisinde çıkartılarak çizelge 22'de gösterilen 'Amaçların Önem Değeri Verildiği

Yaklaşım Sonuçları’ elde edilir. Ardından bu tablonun her bir satırındaki en büyük değer seçilir ve bu değerler, kendi satırına karşılık gelecek şekilde yeni bir sütunda gösterilir. Sonra, bu yeni oluşturulan sütundaki değerlere bakarak baskınlık sıralaması yapılır. Sıralamanın, küçük değerden büyük değere doğru yapılması gerekmektedir. Yani, küçük değere sahip işletme daha yüksek performanslı olacak şekilde baskınlık sıralaması yapılır. MULTIMOORA aşamasına geçmeden önce yapılan bu üçüncü ve son sıralama çizelge 22’de gösterilmiştir.

Çizelge 22. 2021 Yılı Amaçların Önem Değeri Verildiği Yaklaşım Sonuçları ve Baskınlık Sıralama

2021	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10		PERFORMANS
ASUZU	0,042	0,087	0,006	0,009	0,007	0,059	0,073	0,050	0,045	0,019	0,0871	6
FROTO	0,003	0,080	0,014	0,033	0,000	0,059	0,033	0,000	0,000	0,058	0,0804	4
KARSN	0,050	0,000	0,013	0,026	0,019	0,009	0,077	0,054	0,024	0,021	0,0768	3
OTKAR	0,011	0,040	0,013	0,030	0,005	0,058	0,000	0,012	0,007	0,004	0,0582	1
TOASO	0,020	0,076	0,014	0,031	0,011	0,061	0,065	0,021	0,022	0,050	0,0757	2
TMSN	0,050	0,087	0,000	0,000	0,006	0,000	0,076	0,058	0,037	0,000	0,0868	5
TTRAK	0,000	0,087	0,009	0,015	0,003	0,059	0,033	0,016	0,013	0,024	0,0872	7

MOORA yönteminde oluşturulan bu üç sıralamaya bakılarak MULTIMOORA sıralaması gerçekleştirilir ve bu sıralama ile MOORA yöntemin sonucuna ulaşılır. MULTIMOORA sıralaması, diğer üç sıralamadaki tekrar durumuna göre oluşturulur. Örneğin; performans sıralaması 5-6-6 olan bir işletmenin MULTIMOORA performans sırası 6’dır veya performans sıralaması 1-1-1 olan bir işletmenin MULTIMOORA performans sırası 1’dir. Bu baskınlık mantığına göre işletmelerin MOORA yönteminin finansal performans sonucu çizelge 23’te sunulmuştur.

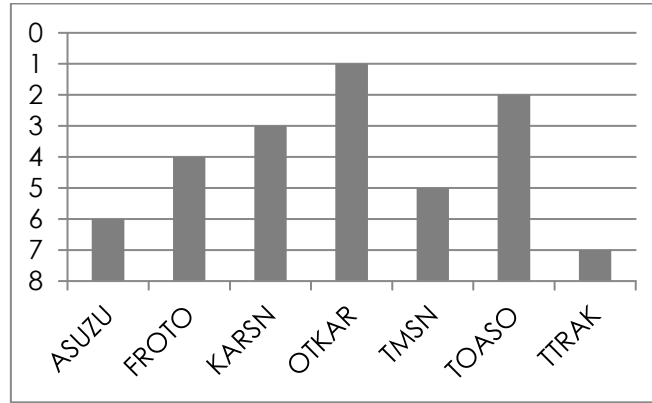
Çizelge 23. 2021 Yılı Finansal Performans Sıralaması (MOORA)

2021	Oran Sistemi Yaklaşım Sonuçları	Referans Noktası Yaklaşım Sonuçları	Amaçların Önem Değeri Verildiği Yaklaşım Sonuçları	MULTIMOORA
ASUZU	7	6	6	6
FROTO	3	4	4	4
KARSN	4	3	3	3
OTKAR	1	1	1	1

TMSN	6	5	5	5
TOASO	5	2	2	2
TTRAK	2	7	7	7

Çizelge 23’te görüldüğü gibi 2021 yılında MOORA yöntemine göre en yüksek finansal performansı gösteren işletme OTKAR olmuştur. En düşük finansal performans ise TTRAK işletmesine aittir. Bu sıralama Grafik 3’de gösterilmiştir.

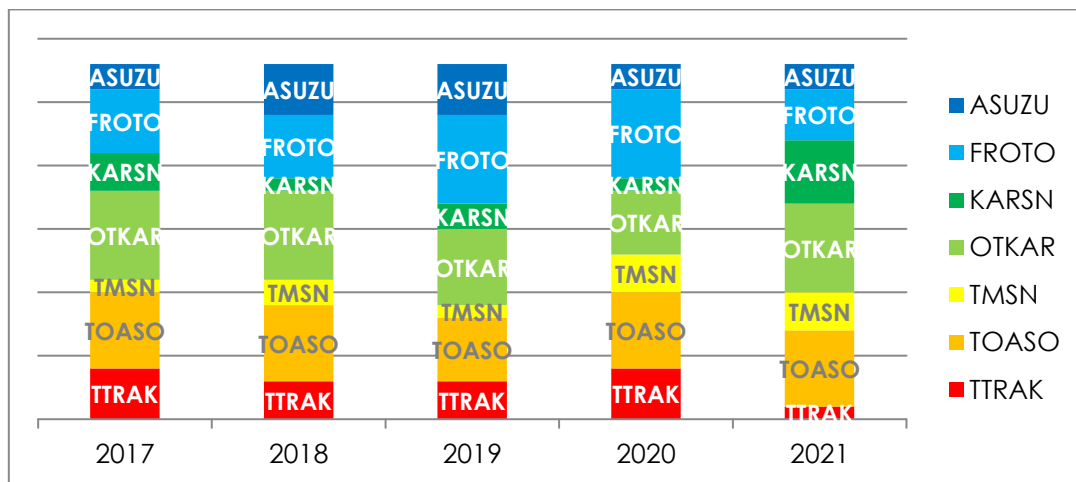
Grafik 3. 2021 Yılı Finansal Performans Sonuçları (MOORA)

Böylece, 2021 yılı finansal performans uygulaması MOORA yöntemine göre tamamlanmıştır ve sırasıyla aynı işlemler diğer yıllar için uygulanmıştır.

4.2.6. MOORA Yöntemi İle Elde Edilen Sonuçların Değerlendirilmesi

Grafik 4. 2017-2021 Yıllarına Ait Finansal Performans Sonuçları (MOORA)

2017-2021 yıllarına ait MOORA yöntemi ile ulaşılan sonuçlar Grafik 4’de gösterilmiştir. Grafikteki sütunlar, yılları ifade etmektedir. Sütunlardaki dilimler ise işletmeleri

göstermektedir. Sütunlardaki dilimlerin büyüklüğü arttıkça, işletme daha yüksek finansal performansa sahiptir anlamına gelmektedir. Genel olarak, 5 yılın sonuçlarına baktığımızda OTKAR ve FROTO sektörde en iyi finansal performansı gösteren işletmeler olmuştur. TOASO ise bu iki işletmeye sıkı rakip olarak bazı yıllarda sektörün ikinci en yüksek performansa sahip işletmedir. TMSN ve KARSN sektördeki en düşük performansa sahip işletmeler iken son yıllarda yükselişe geçerek, 2021 yılında en düşük performans TTRAK işletmesinde gözlemlenmiştir.

5.SONUÇ

Yapılan çalışmada, otomotiv sektöründe ülkemizde faaliyet gösteren ve Borsa İstanbul'da işlem gören 7 büyük işletmenin finansal performansları 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 yılları için ayrı ayrı hesaplanıp belirlenen finansal oranlara göre TOPSIS ve MOORA olarak 2 farklı yöntem uygulanmıştır. Ardından elde edilen performans sonuçlarına göre kendi aralarında bir sıralama gerçekleştirilmiştir. Ve sonuçların daha anlaşılır olabilmesi için grafikler ile gösterilmiştir. Her iki yöntem için de 10 adet kriter(oran) belirlenmiş ve eşit şekilde ağırlıklandırılmışlardır. Bu aşamayı karar verici belirlediği için ağırlıklar farklılık gösterebilir. Yapılan değerlendirme sonucuna göre bazı işletmelerin her iki yöntemde de sıralamasını istikrarlı bir şekilde koruduğu görülmüştür. Belli zaman aralıklarıyla yapılan finansal performans analizleri, hem işletmenin kendi içerisindeki gidişatına hem de sektör içerisindeki durumuna ışık tutmaktadır. Genel olarak bakıldığında her iki yöntemde benzer sonuçlar göstermiştir ve bu durum yapılan uygulamanın tutarlı olduğu göstermektedir. Sonuçlara bakıldığında istikrarlı bir şekilde yüksek performans gösteren OTKAR, FROTO ve TOASO işletmelerinde likiditenin yüksek ve giderlerin daha az olduğu anlaşılmaktadır. TMSN, ASUZU ve KARSN işletmeleri genellikle düşük performans göstermişlerdir. Bu işletme için şu tavsiyeler verilebilir; satışlar teşvik edilerek arttırılmalı ve giderler sıkı şekilde kontrol edilmelidir. Finansman açığı kısa vadeli borçlarla kapatılmamalıdır. Ortakların sermaye arttırmaları sağlanmalı ve gerekirse uygun koşullarda uzun vadeli yabancı kaynaklar kullanılmalıdır. Gereksinim yoksa yeni yatırım yapılmamalı ve kullanılmayan maddi duran varlıklar satılarak nakde çevrilmelidir. Biriken ve dağıtılmayan karlar ise likidite iyileşene kadar ortaklara kesinlikle dağıtılmamalıdır. Toplanan veriler analiz edilerek oluşan eğilimlere göre stratejiler belirlenmeli ve bu veriler sürekli olarak güncellenerek analizlerin devamlılığı sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Bircan, Hüdaverdi. (2018), '*Yozgat İlinde Kurulabilecek Kompost Tesislerinin Moora Yöntemiyle Optimallik Sıralaması*' Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE)

Cenger, Hatice. (2006), '*Genel İşletme Performansı ve Finansal Performans İlişkisi Çimento Sektöründe Bir Uygulama.*' Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Çaylak, Murat. (2019), '*Topsis Yöntemi İle En Uygun Otel Seçimi*', Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

Demirarslan, Ahmet Engin. (2007), '*İşletmeler İçin Performans Ölçümü*': *Bir Finansal Performans Değerlendirme Modeli Önerisi*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Demireli, Erhan. (2010), '*Topsis Çok Kriterli Karar Verme Sistemi: Türkiye'deki Kamu Bankaları Üzerine Bir Uygulama*' Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü

Elmas, Bekir. (2019, Ekim), '*Finansal Tablolar Analizi.*' Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Karacan, Kadir. (2019), '*BIST'te İşlem Gören İnşaat İşletmelerinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Finansal Performans Ölçümü.*' International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies

Kayalı, Gürcan. (2009, Ekim), '*Türkiye Kömür İşletmelerinin 1998-2007 Yılları Arasındaki Performansının Değerlendirilmesi.*' Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Kendirli, Selçuk. (2021), '*Finansal Performansın TOPSİS Yöntemi ile Belirlenmesi: BIST Elektrik Gaz ve Buhar Şirketlerinde Uygulanması.*' Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi

Korkmaz, Hatice. (2020), '*Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri İle Tedarikçi Ödeme Seçimi: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama.*' Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Özbek, Aşır. (2015), '*Akademik Birim Yöneticilerinin Moora Yöntemiyle Seçilmesi: Kırıkkale Üzerine Bir Uygulama*' Kırıkkale Üniversitesi.

Özçelik, Gökhan. (2014), '*Satın Alma Süreci İçin Moora Metodu İle Tedarikçi Seçimi Problemi*' Gazi Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi.

Özkan, Tuba. (2019), '*Bıst'te İşlem Gören Mevduat Bankalarının Topsis Yöntemiyle Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi*' Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Şimşek, Ali. (2020), '*Moora Yöntemi İle Ürün Seçimi: Turizm Sektöründe Bir Uygulama Elektronik*' Sosyal Bilimler Dergisi.

Yücel, Serkan. (2021), '*Gri İlişkisel Analiz Ve Multi Moora Yöntemleri İle Borsa İstanbul'da İşlem Gören Savunma Sanayi Sektörünün Finansal Performansının Değerlendirilmesi.*' Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.

NÜKLEER EMNİYET VE GÜVENLİK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA UKRAYNA ZAPORİJYA NGS HABERLERİNİN ANALİZİ

TARKAN KILIÇ¹, PROF. DR. OYA ŞAKI AYDIN²

¹ İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ, İletişim Bilimi ve İnternet Enstitüsü,

- 0000-0002-6781-1559

² İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ, İletişim Bilimi ve İnternet Enstitüsü,

- 0000-0001-6463-1272

ÖZET

Çevresel güvenlik, çevresel bozulmaya neden olacak tehditlerin tümünü kapsamaktadır. Ekolojik güvenlik ise ekosistemin devamı için alınacak en yüksek güvenlik düzeyini temel ilke edinmiş güvenlik türüdür. Birbiri ile bağlantılı bu iki güvenlik algoritması, dünyada egemen olan sistemin, doğanın sağlığı için “fedakarlık” yapmak zorunda kalacağı tartışmalarını başlatan güvenlik çalışmalarıdır.

Güvenlik kavramının üç ögesi risk, tehlike ve tehdittir. Korunması istenilen durumun karşısındaki her türlü olumsuz durum tehdittir. Risk, zarara uğrama tehlikesinin olasılığıdır. Güvenliğin bozulması, ortadan kalkması durumunda yaşanılacak zararların potansiyelini tarif eder. Tehlike ise güvenliği sağlamayan çalışılan duruma dönük büyük zararlar ortaya çıkarabilecek ya da yok olmasına neden olabilecek sakıncalı, potansiyel ve atıl olarak yaşayan durumu tarif eder. NGS’lerin çevresel ekolojik güvenliğe dönük taşıdığı riskler, tehditler ve tehlikeler ile tartışmaların hep odak noktası olmuştur.

Nükleer Santraller teröristler ya da dış saldırılar için uçak saldırılarına, sapotoj eylemlerine, silahlı saldırılara, roket saldırılarına davetiye çıkaran açık hedef olma potansiyelleri taşırlar. NGS’ler ayrıca nükleer silah fabrikalarıdır.

Zaman ve sınır tanımayan NGS kazaları, hem uzak, yakın coğrafyaların ekosistemini ve insan topluluklarını tehdit etmesi hem de gelecek nesillerin güvenli ve sağlıklı bir ortamda yaşama haklarını ortadan kaldırma tehlikesi ile çok kapsamlı ve çok katmanlı bir güvenlik sorunudur.

Rusya’nın Ukrayna’yı işgal girişimi ile sıcak çatışma bölgesinde kalan Ukrayna Zaporijya Nükleer Güç Santrali (NGS) dünyada büyük korkulara neden olmaktadır. Dünyada ilk defa

sıcak çatışmaların ortasında kalan Zaporozjya NGS, haberlerin dış haber servislerinde sıcak haber olarak sıkça yer almaktadır. Yugoslavya iç savaşında dönemin Yugoslavya topraklarında olan NGS sıcak çatışmalarında doğrudan hedef alınmadığından dolayı benzer riskleri taşımamaktaydı.

Makalede, 1 Mayıs 2021 - 01 Mayıs 2022 tarihlerinde yazılı basında yer alan Zaporozjya NGS haberleri taranıp, güvenlik ve emniyet ilişkisi bağlamında içerik analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler : Nükleer, nükleer güç santrali, Zaporozjya, güvenlik, içerik analizi.

1. GİRİŞ

Nükleer Endüstri, nükleer güç santrallerinin (NGS), en yüksek ve her türlü tehlikelere karşı gerekli önlemler alınarak projelendirildiğini ve yapıldığını söylemektedir. Nükleer endüstri, geçmişte yaşanmış NGS kazalarından sonra, yapılan hatalar ve güvenlik açıklarına göre NGS'ler projelendirildiğini ve gerekli güvenlik önlemlerine göre güncellendiğini söylemektedir. Bu önlemlerden kaynaklı NGS'lerin güvenli ve tehlikesiz projeler olduğunu idda etmektedir. Savaşın ortasında kalan Zaporijya NGS olayın üzerinden öncelikle nükleer güvenlik konusuna yakından bakmak gerekmektedir.

Bireylerin, toplulukların güvenli bir ortamda yaşama talebi ve arzusu, güvenlik algısı, yaşadıklarını dönemin sosyo-ekonomik dinamiklerine göre form alabilmektedir. Bireylerin, toplulukların güvenlik arayışların karşılanmasına dönük mücadelelerin şekillendirdiği güvenlik olgusu hep var olagelmıştır.

İhtiyaçlar hiyerarşisinin¹ ikinci sırasında bulunan, temel yaşam gereksinimlerini karşılayan bireylerin fiziksel, ekonomik ve toplumsal olarak güvende yaşama talepleri olan güvenlik ihtiyaçlarıdır. Bireysel güvenlik, toplumsal güvenliğe doğru geniş bir yelpazesi olan güvenlik gereksinimleri modern toplumlarda devlet ve devletlerarası kuruluşlar tarafından

¹ Abraham Moslow tarafından geliştirilen ve 1943 yılında yayınladığı “İhtiyaçlar Hiyerarşisi” piramitinin ilk basamağı nefes alma, besin, yemek, su, cinsellik, uyku, sağlıklı metabolizma, boşaltım olan fizyolojik gereksinimlerdir. Hiyerarşinin ikinci basamağı ise beden, iş, kaynak, ahlak, aile, sağlık ve mülkiyet güvenliğini kapsayan güvenlik gereksinimleridir. Birey hayatta kalabilmesi için temel gereksinimlerini karşıladıktan sonra güvenli bir ortamda var olma gereksinimlerini talep etmektedir (Gürçan, 2013).

karşılaşılan, organizasyonu yapılan faaliyetlerin bütünüdür. Bireyler güvenli bir ortamda yaşadıklarını hissettiklerinde temel hak ve özgürlüklerine sahip olabilmektedirler. Devletlerin güvenlik ile ilgili yaptıkları çalışmalar kamu düzeni sağlamayı hedeflemektedir (Yılmaz, 2020, s. 120).

Güvenlik paradigmasının üç dönemi vardır. Birinci dönem olan realist dönem, devletin bekası ve ulusal menfaatler temel ilkesi olan ve bunları “yüksek politikalar” olarak açıklayan, çevre ve insan hakları gibi hakları ise “alçak politik” olarak tarif etmektedir. İkinci dönem, 1970’li yıllar ile dünyaya egemen olmaya başlayan neoliberal politikaların etkisi ile geliştirilen neorealist dönemdir. Neorealist dönem, güvenlik algısına uluslararası sistemin yapısını dahil etmiş uluslararası güvenlikte askeri gücü öne çıkartılmıştır. Güç sahibi olmanın arayışlarının olduğu dönemdir. Üçüncü dönem ise insan, toplum ve gezegen güvenliğini kapsayan yeni dönemdir. Güvenliğin kapsamı genişleyerek büyüdüğü bir dönem olmuştur (Yılmaz, 2020, s. 121).

Çevresel güvenlik, çevresel bozulmaya neden olacak tehditlerin tümünü kapsamaktadır. Ekolojik güvenlik ise ekosistemin devamı için alınacak en yüksek güvenlik düzeyini temel ilke edinmiş güvenlik türüdür (Yılmaz, 2020, s. 123). Birbiri ile bağlantılı bu iki güvenlik algoritması ulusal ve uluslararası çalışmalar ve düzenle sağlanabilecek, sistemin doğanın sağlığı için “fedakarlık” yapmak zorunda kalacağı güvenlik çalışmalarıdır.

Güvenlik kavramının üç ögesi risk, tehlike ve tehdittir. Korunması istenilen durumun karşısındaki her türlü olumsuz durum tehdittir. Risk, zarara uğrama tehlikesinin olasılığıdır. Güvenliğin bozulması, ortadan kalkması durumunda yaşanılacak zararların potansiyelini tarif eder. Tehlike ise güvenliği sağlamayan çalışılan duruma dönük büyük zararlar ortaya çıkarabilecek ya da yok olmasına neden olabilecek sakıncalı, potansiyel ve atıl olarak yaşayan durumu tarif eder (Özkan, 2018, s. 39). NGS’ler emniyet ve güvenlik bağlamında hem çevresel güvenliğin hem de ekolojik güvenliğin ilgi alanına girmektedir. NGS’lerin çevresel ve ekolojik güvenliğe dönük taşıdığı riskler, tehditler ve tehlikeler ile tartışmaların hep odak noktası olmuştur.

Nükleer emniyet, nükleer tesisleri ve nükleer maddeleri hedef alan hırsızlık, sabotaj, yetkisiz erişim ve diğer kötü niyetli girişimleri engellemek, tespit etmek ve gerektiğinde müdahale etmek üzere fiziksel koruma önlemleri ile bilgi güvenliğini ve siber güvenliğini sağlamaya yönelik önlemlerin alınmasını ve bu önlemlerin etkinliğinin sürdürülmesini olarak tarif edilmiştir. Nükleer güvenlik ise nükleer tesislere ilişkin faaliyetler sırasında birey, toplum ve

çevrenin radyasyondan korunmasını sağlamak üzere uygun koşulların oluşturulması, kazaların önlenmesi veya kaza sonuçlarının hafifletilmesi olarak açıklanmıştır (Kurumu, 2020). Nükleer emniyet ve güvenlik, her türlü tehdit ve tehlikeye karşı, tesisin korunması, tesisten doğacak zararlardan canlı hayatını ve çevreyi korumayı hedefleyen çalışmaların bütünüdür.

Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA) Genel Direktörü Rafael Mariano Nükleer emniyet ve güvenliğin sağlanmasının 7 ana ögesini şöyle açıklamaktadır (OECD-NEA, 2022):

- i. Tesislerin fiziksel bütünlüğü – reaktörler, yakıt havuzları veya radyoaktif atık depoları olsun – korunmalıdır.
- ii. Tüm güvenlik ve emniyet sistemleri ve ekipmanları her zaman tam işlevsel olmalıdır.
- iii. İşletme personeli, emniyet ve güvenlik görevlerini yerine getirebilmeli ve gereksiz baskıdan arınmış kararlar alma kapasitesine sahip olmalıdır.
- iv. Tüm nükleer tesisler için şebekeden güvenli bir tesis dışı güç kaynağı olmalıdır.
- v. Tesisten ve tesise kesintisiz lojistik tedarik zincirleri ve ulaşım olmalıdır.
- vi. Etkili tesis içi ve tesis dışı radyasyon izleme sistemleri ve acil durum hazırlık ve müdahale önlemleri olmalıdır.
- vii. Ve son olarak, düzenleyici ve diğerleri ile güvenilir iletişim olmalıdır.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi ile başlayan süreçte çatışmaların ortasında kalan, dönem dönem hedef alınan ve Rus askeri birliklerin eline geçen Ukrayna Zaporijya NGS'i tüm dünyada panik ve korkuya yol açmaktadır. Zaporijya NGS'i nükleer güvenlik tartışmalarını tekrar başlatmıştır.

Ukrayna'nın dört nükleer enerji santralinden biri Zaporijya NGS'dir. Yaşanmış en büyük nükleer faciası olan Çernobil NGS'de Ukrayna topraklarındadır. Toplum hafızasında sıcak yerini koruyan Çernobil faciası², hala canlı sağlığında ve çevre kirliliğindeki etkileri devam etmektedir.

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Ukrayna'da "özel bir askerî operasyon" ilan etmesiyle, 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna'yı işgal etme girişimleri başladı. Rus askeri

² Dünyanın en büyük nükleer kazası dönemin SSCB topraklarında olan günümüzün Ukrayna topraklarına dahilindeki Çernobil NGS'de, 26 Nisan 1989 tarihinde yaşanan ve doğrudan nükleer kazadan kaynaklı ölümlerin ilk olduğu faciadır.

kuvvetleri, Ukrayna'nın başkenti Kiev başta olmak üzere bir çok şehrini füzeler ve roketler ile havadan saldırıları ile başlayan savaş, karadan farklı cephelerden işgal hareketleri takip etti. Rusya'nın 24 Şubat'ta tüm Ukrayna topraklarına dönük işgal hareketi sonucu olarak Zaporijya NGS kendisini savaşın ortasında kalmış olarak bulmuştur. Rusya Devleti başlattığı saldırı hedefleri arasında Avrupa'ya elektrik ihracını engellemeyi de kapsayan enerji santrallerini ele geçirmektir. 4 Mart 2022 tarihinde Rus askeri güçlerin Zaporijya NGS'yi ele geçirme saldırısında çıkan çatışmalarda tesiste yangın çıktı. Çıkan yangın tüm Dünya'da korku ve endişe yarattı. Yangın, bir radyoaktif kirliliğe neden olmadı fakat tesisin güvenlik ile ilgili çok ciddi bir tehlike altında olduğu sinyalini vermiş oldu. 4 Mart'ta Rus güçlerinin eline geçmiş oldu tesis. Devam eden çatışma ortamında ilki 5 Ağustos'ta olmak üzere 6 Ağustos, 11 Ağustos ve 25 Ağustos tarihlerinde tesise isabet eden mermi, bomba saldırıları nedeni ile elektik panosu ve nitrojen-oksijen istasyonunun bombalanması ve tesisin kısa süreliğine şebekeden ayrılmasına neden olan olaylar yaşandı. Bu olaylarda tesisin elektrik hatlarına mermiler isabet etti. Çatışma ortamında zarar görmeye başlayan tesis, güvenlik kaygılarının merkezinde yer almaya başladı. Çatışma ve bombardımanların devam etmesi nedeni ile 1 Eylül reaktörlerden biri kapatıldı. 5 Eylül tarihinde yaşanan çatışma ortamında tekrar yangın çıktı. Yangın, elektrik bağlantılarına zarar verdi. Tesis ünite 6'yı "ada moduna" geçirmek zorunda kaldı. Tesis artık dışarıya elektrik veremez duruma geldi. Çatışma ortamının devam etmesi nedeni ile 11 Eylül tarihinde son reaktör kapatıldı. Tesis, soğutma pompalarını çalışır durumda tutmak ve iletişimin devam edebilmesi için enerji girişi kaldı (Farmer, 2022).

Zaporijya NGS, Avrupanın en büyük, dünyanın ise en büyük 10 santralinden biridir. Tarihte ilk defa bu kadar büyük ve gelişmiş bir nükleer enerji altyapısına sahip bir coğrafyada savaş yaşanıyor. 1991 yılında eski Doğu Bloğu ülkelerinden Yugoslavya'da yaşanan iç savaşta Slovenya'daki Krško NGS çatışma sahasında³ olmasına karşın doğrudan hedef alınmamıştır (Alkis, 2022).

³ 1991 yılında Yugoslavya'nın parçalanma süreci başlamış ve Yugoslavya'nın en gelişmiş bölgesi ve nükleer santrale sahip tek cumhuriyeti olan Slovenya, çöküşün ilk unsuru olmuştur. Krško tesisi (tek üniteli PWR, 700 MW) neredeyse Slovenya ve Hırvatistan sınırında bulunuyor ve o sırada ortak mülkiyete sahipti. Haziran 1991'de Slovenya bağımsızlığını ilan etti ve bunu 10 günlük bir savaş izledi. Federal birlikler sınırı geçti ve yerel milislerin silahlı direnişiyle çatıştı. Savaş alanı haritası, çatışmanın fabrikadan birkaç kilometre ötede geçen yol boyunca gerçekleştiğini gösteriyor. Çatışma sırasında yaklaşık 70 kişi öldü. İstasyon çalışmaya devam etti ve tesis personeli için açıkça stresli bir deneyim olmasına rağmen, çatışmanın tesis güvenliği veya ekipmanı üzerindeki etkisi hakkında hiçbir bilgi yok (Kovynev, 2015).

Çernobil ve geçmiş bazı NGS kazalarının nedeni insan hatası kaynaklıydı. Savaş bölgesinde ve çatışma alanındaki Zaporizhzhia NGS'de çalışan personellerin korku ve endişe seviyeleri normal olarak yüksek olacağından çok önemli hatalar yapma potansiyeli taşırlar. Baskı altında çalışan personellerin varlığı, nükleer emniyet ve güvenliğin 7 ana ögesini de ihlal etmektedir (Alkis, 2022).

Nükleer tesisler savaş bölgeleri için tasarlanmamıştır (Alkis, 2022). Zaporijya NGS'te çalışan bilim insanı adının açıklanmaması koşulu ile New Scientist'a yaptığı açıklamada, tesisin terör saldırı tehditlerinden korunmak için tasarlandığını fakat askeri çatışmalardan korunmak için tasarlanmadığını söyledi. Savaşın tesisin içinde değil etrafında da olması ciddi güvenlik sorunları yarattığını, reaktörler dışında sahada bulunan sıvı ve katı radyoaktif atıkların da olası bir çatışmada tehlike yarattığını, savaşın gerçek bir radyasyon sızıntısı riski oluşturmaya devam ettiğini söyledi (Sparkes, 2022).

Bir grup bilim insanı Nature dergisinde Zaporijya NGS'nin olası risklerini değerlendirdi. Zaporijya NGS dahil bir çok NGS'de kullanılmış yakıt çubuklarının tutulduğu su havuzları mevcuttur. Havuzlar kazara veya hedef alınarak zarar görmesi durumunda tehlikeli atık sularının sızmasına veya kaynamasına neden olabilir. Aşırı ısınan çubukların yangına neden olma riskine karşı uyarılar yapıldı. ABD'li nükleer bilim insanı Cherf Rofer, Çernobil kadar olmasa bile tesisin çevresinde hatta uzak bölgelerinde rüzgarların etkisi ile tehlikeli bir durum yaratacağını söyledi (Castelvecchi, 2022).

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) genel müdürü Rafael Mariano Grossi 4 Mart 2022 tarihi itibarı ile altı reaktörden beşini kapatıldığını açıkladı. Reaktörlerin fişinin çekilmesi onu risksizlerden arındıran bir işlem değildir. Normal operasyonlar altında, yakıt çubuklarındaki uranyum çekirdekleri, daha hafif elementlerin çekirdeklerini bırakarak fizyona uğrar veya parçalanır. Bu izotoplar, çubukların ömrü boyunca birikir ve birçoğu oldukça radyoaktiftir ve reaktör kapatıldıktan sonra bile ısı üretmeye devam eder. Japon bilim insanı Koji Okamoto'da, koruma yapısının normal silahlara karşı dirençli olabileceğini ama tesisin kapatılsa bile tamamen risk yoktur denilemeyeceğini söyledi. Tsunami ve deprem etkisi ile zarar gören Fukushima Daiichi Nükleer Santrali'nde elektrik kesilmesi kazası ile benzerlik kuran Okomato, benzer bir senaryo ile karşı karşıya kalılabileceğini söyledi. Tesiste yedek soğutma sistemi olduğunu, yedek sistemin aktif soğutmayı on günden fazla dayanıp dayanamayacağını belli olmadığını açıkladı (Castelvecchi, 2022).

Özellikle gelişmiş ülkelerin nükleer enerjiden uzaklaşma nedenlerinden en önemlisi NGS'lerin kaza riskidir. 1952-2009 yılları arasında ölümlerin de yaşandığı ve 50 bin doların üzerinde maddi zarara neden olan 99 tane nükleer santral kazası olmuştur. Yaşanan kazaların 47 tanesi ABD'de olmuştur. Kazalar 20.5 milyar dolar maddi zarara neden olmuştur. ABD'de 2010 yılındaki Vernon reaktör kazasının maddi zararı 700 milyon doları bulmuştur. Her kaza sonrasında eklenen yeni güvenlik önlemleri nedeniyle reaktörlerin maliyeti çok artmakta ve tamamlanmalarında gecikmeler olmaktadır (TMMOB, 2019, s. 98).

NGS'ler tasarımda sıfır hata olması, yüksek teknoloji ile yapılması onun bir tehlike olması gerçeğini değiştirmemektedir. Fukushima'da⁴ yaşanan deprem ve tsunami etkisi ile oluşan kaza, Çernobil başta olmak üzere bir çok NGS'de yaşanan insan kaynaklı hatalar da NGS'lerde kazaya neden olmaktadır. İnsan kaynaklı hatalar ile birlikte savaş koşullarına dayanıksız olan NGS'lerin varlığı da canlı hayatı ve ekolojik yaşam için tehlikenin yaşanma riskini artırttığı görülmektedir.

Nükleer Santraller teröristler için, uçak saldırılarına, sabotaj eylemlerine, silahlı saldırılara davetiye çıkaran açık hedef olma potansiyelleri taşırlar. NGS'ler ayrıca nükleer silah fabrikalarıdır. NGS'ye sahip bir ülke atom bombası yapma potansiyeline sahip ülkedir (Caldicott, 2006, s. 40).

Nükleer santrallerde kaza riski %1 civarındadır. Bugüne kadar dünyada işletmede olan ve kapatılan nükleer reaktörlerin toplamı 600 adet civarındadır. Yaşanan kazalardan 5 tanesinde patlama sonucu radyasyon yayılmasına ve ekolojik yıkımlara, canlı sağlığının bozulmasına sebep olmuşlardır. Bu risk çok yüksek bir orandır (TMMOB, 2019, s. 113).

⁴ Tokyo'nun 230 km kuzeydoğusundaki Fukushima kenti yakınlarında 11 Mart 2011 tarihinde, 6 nükleer ünitenin bulunduğu toplam 4696 MWe gücündeki Fukushima Daici santralındaki kaza, 9 şiddetinde bir deprem ve onu izleyen yüzlerce artçı deprem etkisiyle meydana gelen 13-15 m yükseklikteki tsunami dalgalarının tüm elektrik bağlantılarını ve santrale ait emniyet dizel jeneratörlerini tahrip etmesi sonucunda meydana gelmiştir (Kütükçüoğlu, 2020, s. 31).

2. YAZILI BASINDA YER ALAN ZAPORİJYA NGS HABERLERİNİN İÇERİK ANALİZİ

Nükleer emniyet ve güvenlik ilişkisi bağlamında ulusal yazılı basında yer almış Zaporijya NGS haberlerinin içerik analizi yapılarak medyanın, yakın tarihte yaşanma potansiyeli yüksek nükleer tehlike ile ilgili aldığı durum değerlendirilecektir.

2.1. Araştırmanın Amacı

Dünya'nın enerji krizine çözüm olarak enerji sepetine dahil ettiği NGS'lerin rutin çalışma esnasında salınım yaptığı tehlikeli radyoaktif kirlilik, uranyum madenciliği sürecinde yaratılan kirlilik, çözümü bulunamayan nükleer atıklar ve ömrünü tamamlamış NGS'lerin sökülme prosesleri ve sonrasında yaşanan sorunlara karşın çevreci çözüm, yeşil enerji olarak yatırımı yapılan bir enerji türüdür. Geçmişte deneyimlenmiş NGS kazaları sonrasında yakın ve uzak coğrafyada yaşayan canlı hayatının başına gelmiş felaketler ve yarattığı ekolojik yıkımlar ile birlikte başka bir tehlikeli durumu daha ön plana çıkarmıştır. Araştırmanın amacı, çatışma ve savaş ortamında NGS'lerin güvenlik ve emniyet sorunu. Zaporijya NGS'nin savaş koşullarında ve çatışma ortamında yaşanan ve Dünya'yı endişe sokan nükleer tehlike potansiyeli ile NGS'lerin güvenli ve tehlikesiz olduğu argümanının yarattığı çelişkiyi karşılaştırmaktır.

2.2. Araştırma Soruları

- NGS'ler güvenli ve tehlikesiz projeler midir?
- Savaş ve çatışma ortamında NGS'ler güvenli midir?
- Medya araçları, savaş ve çatışma ortamında kalan NGS'lerin yarattığı nükleer tehlikeyi görmekte midir?
- Ulusal basın sınırı aşan NGS projesinin güvenlik sorununu kendi ülke sınırlarından olan NGS projesinin de taşıdığını ön plana çıkartmakta mıdır?

2.3. Araştırmanın Modeli

Ampirik araştırmalarda çok sık kullanılan metin çözümlemelerine dayalı içerik analizi metodu, eleştirel içerik analiz olarak bu araştırmanın modeli olacaktır. Medya araçların tümünde yapılması mümkün olan metot, araştırma materyallerine erişim kolaylığı, haber metinlerinde kullanılan kavram ve temaların incelenmesi, geniş verileri sayısal verilere dönüştürülebilme olanakları ile avantajlı bir araştırma yöntemidir. Metin içerisinde kullanılan kavramların sayısal

olarak kaç defa kullanıldığı bilgisi araştırmacı için sonuç vermez. İçerik analizi, kullanılan kavram hangi bağlamda kullanıldığını dikkate alan ve sözcüklerin arkasında uzlaşım sal anlamların olduğu ve sözcüklerin anlamların taşıyıcısı olarak gören araçsal dil anlayışına dayalıdır (Yıldırım, 2015).

2.4 Anakitle ve Örneklem

Zaporijya nükleer santral haberlerin yer aldığı ulusal gazeteler. 01 Mayıs 2021 – 01 Mayıs 2022 tarihleri arasında ulusal gazetelerin haberlerinde tespit edilen Zaporijya NGS haberlerinin eleştirel içerik analizi. Ulusal basında günlük olarak yayın yapan gazetelerden ana akım gazetelerden, medya sahipliğinde enerji yatırımları olan gazetelerden, iktidara yakın gazetelerden, muhalif duruşları ile bilenen gazetelerden haber örnekleri seçilip, içerik analizi yapılacaktır.

2.5 Verilerin Toplanması

Medya takip siteleri yardımı ile anahtar kelimeler üzerinden (ör. Zaporijya, Zaporijya Nükleer) ulusal yayın yapan günlük gazeteler taranıyor. Bu anahtar kelimeleri içeren haberler günlük olarak okunuyor ve Zaporijya nükleer santral haberi kapsamında olanlar tespit ediliyor.

2.6 Verilerin Analizi

İktidara yakın duran gazetelerden; Akşam'dan 2 adet, Aydınlık'tan 3 adet, Diriliş Postası'tan 2 adet, Hürriyet'ten 6 adet, Milat'tan 4 adet, Milliyet'ten 3 adet, Posta'dan 2 adet, Sabah'tan 1 adet, Türkiye'den 6 adet, Yeni Akit'ten 4 adet, Yeni Şafak'tan 5 adet, Zaporijya NGS'te yaşanan durumu anlatan haberler içerik analizine dahil edilmiştir. Toplam haber sayısı 38'dir (Çizelge 1-2)

Çizelge 2 İktidara Yakınlığı⁵ ile Bilenen Gazetelerde Yer Alan Haberler

Tarih	Yayın	Başlık	Sayfa
5.03.2022	Aydınlık Gazetesi	Köklerimizden Güç Alarak Bölgede İstikrarı Perçinleyeceğiz	10

⁵ **Aydınlık Gazetesi:** yayın politikası, ulusalcılıktır. Liderliğini Doğu Perinçek'in yaptığı Vatan Partisi'nin politikaları ile paralel yayıncılık yapan Aydınlık Gazetesi, Rusya yanlısı yayınları ile bilinmektedir. **Diriliş Postası, Milat, Yeni Akit** gazetelerinin yayın politikası İslamcılık ya da siyasal İslamcılıktır. AKP'nin politikaları ve açıklamaları paralelinde yayın çizgileri vardır.

5.03.2022	Aydınlık Gazetesi	Avrupa'nın En Büyük Nükleer Santralinde Yangın Silahlı Gruplar Denetimi Ele Geçirmiş Olabilir	9
24.03.2022	Aydınlık Gazetesi	Rusya'nın Nato Operasyonuna Karşı Operasyonu	2
5.03.2022	Diriliş Postası	Dünya Tehdit Çernobil'in 10 Katı Olur	11
26.03.2022	Diriliş Postası	Rusya'yı Zor Günler Bekliyor	11
5.03.2022	Milat	Daha Da Kötü Olacak	1
6.03.2022	Milat	Nükleer Santrali Geri Aldılar	4
11.03.2022	Milat	Nükleer Santrallerin Veri Akışı Kesildi	7
2.04.2022	Milat	Ukrayna Barışında Kırım Kilidi	4
5.03.2022	Yeni Akit	Savaş, Nükleer Bir Kâbusa Dönüşmesin	1
5.03.2022	Yeni Akit	Nükleer Tesislerde Kontrol Bm'de Olmalı	5
6.03.2022	Yeni Akit	Ukrayna, Zaporı Jya Santralini Geri Aldı	6
7.03.2022	Yeni Akit	Bu Savaşın Kaybedeni Rusya Olacak	8

Çizelge 3 Medya Sahipliğinde Enerji, inşaat sektörü olan Gazetelerde Yer Alan Haberler (01 Mayıs 2021-01 Mayıs 2022 tarihleri arasında)

Tarih	Yayın	Başlık	Sayfa
5.03.2022	Akşam	Londra Borsasında Ruslar Buhar Oldu	4
5.03.2022	Akşam	Nükleer Korku	16
27.02.2022	Hürriyet	Kiev Sokaklarında Göğüs Göğüse	10
5.03.2022	Hürriyet	26 Saat Kesintisiz Bombalandı	10

5.03.2022	Hürriyet	Piyasalarda Nükleer Etki	7
5.03.2022	Hürriyet	Kıyametin Kıyısında	1
10.03.2022	Hürriyet	Çernobil İle Bağlantı Kesildi	15
24.03.2022	Hürriyet	Bir Ülke Yerle Bir	9
6.03.2022	Milliyet	Türkiye'nin Radyasyon Seviyesini Takip Ediyoruz	8
5.03.2022	Milliyet	Atomla Oyun!	1
6.03.2022	Milliyet	Belçika'da Halk İyot Haplarına Hücum Etti	11
5.03.2022	Posta	Savaş Suçu	1
10.03.2022	Posta	Zaharova: Nükleer Terör Önlemi	11
5.03.2022	Sabah	Rus General Öldürüldü	1
5.03.2022	Türkiye Gazetesi	Zaporijya Vuruldu Dünya Panikledi	1
11.03.2022	Türkiye Gazetesi	Putinin Sözünü Dinlememişler	7
12.03.2022	Türkiye Gazetesi	Kimyasal Saldırı Korkusu	1
20.03.2022	Türkiye Gazetesi	Savaşın 25. Günü	7
28.03.2022	Türkiye Gazetesi	Rusya Bir Defa Daha Nükleer Tesis Vurdu	8
8.04.2022	Türkiye Gazetesi	Son Hesaplaşma Donbassta	12
5.03.2022	Yeni Şafak	Kömüre Dönüş	1

6.03.2022	Yeni Şafak	Nükleer Tehlike Kapıda	1
8.03.2022	Yeni Şafak	2,5 Milyon Doz İyodi	8
25.03.2022	Yeni Şafak	İşgalde Bir Ay Geride Kaldı	9
2.04.2022	Yeni Şafak	Kiev'de İbre Terse Döndü	9

Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi ve 4 Mart'ta Zaporijya NGS'ye ele geçirmesi ile başlayan süreç Türkiye yazılı basınında sıcak haber, sansasyonel haber, manşet haber olarak sık sık dış haber/dünya haberi olarak yer aldığı görülmektedir. İktidar ile güç ilişkisinde olan, iktidara yakınlığı ile bilenen, medya sahipliğinde enerji, inşaat yatırımları olan gazetelerde⁶ Zaporijya NGS'de yaşanan çatışma ortamı nükleer güvenlik ve emniyet ilişkisi bağlamında tehlikeli bir durum olarak yer aldığı görülmüştür. Haberlerde geçen ifadeler ve kurulan bağlam ilişkisine dair örnekler aşağıdaki gibidir;

- **“Nükleer Korku.** Ukrayna'daki savaş tüm hızıyla devam ederken dünya tabiri caizse **felaketin eşiğinden** döndü. Rus kuvvetleri Avrupa'nın en büyük nükleer santralini vurdu, tesiste **yangın** çıktı.” 05.03.2022 tarihli, Akşam gazetesi haberi.

⁶ **Akşam Gazetesi;** Sahibi iş insanı Zeki Yeşildağ'dır. 2017 yılında Es Yayıncılığın bünyesinde bulunan Akşam Gazetesinin de dahil olduğu 3 televizyon kanalı, 3 gazete ve bağlı internet siteleri, 2 radyo'yu satın almıştır. AKP İstanbul İl Yönetim kurulu üyeliği ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi AKP Meclis üyeliği görevlerinde de bulunmuş Yeşildağ, inşaat, gıda sektörü gibi bir çok sektörde faaliyet yürüten şirketlerin sahibidir. **Hürriyet, Milliyet, Posta;** Demirören medya grubuna bağlı yayın organlarıdır. Medya, sanayi, gayrimenkul, turizm, eğitim, dijital ve şans oyunları sektörlerinde faaliyet gösteren Demirören Holding'in sahibi, yönetim kurulu başkanı Yıldırım Demirören'dir. **Sabah Gazetesi;** Bünyesinde birçok medya organı bulunan Kalyon Grup'a bağlı Turkuaz Medya Grubuna bağlı yayın organıdır. İstanbul havalimanı, Kuzey Marmara otoyolu gibi bir çok kamu ihalesinin “kazanını” Kalyon Grup, inşaat sektöründe son 5 yılda en çok kamu ihalesi alan müteahhitler sıralamasında birinci sırada olması ile biliniyor. Turkuaz Medya Grubu Yönetim Kurulu Başkan Vekili olan Serhat Albayrak, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın damadının kardeşidir. **Türkiye Gazetesi;** Bünyesinde, televizyon, ajans, radyo, dijital yayıncılık bulunduran İhlas Holding'e bağlı yayın organıdır. İhlas Holding, inşaat, gayrimenkul, medya, üretim, pazarlama, ticaret, sağlık ve eğitim alanlarında yoğun olarak faaliyet gösteren bir kuruluştur. Yayın politikası, sağ ve muhafazakâr çizgidedir. Yeni Şafak: televizyon, reklamcılık, dağıtım, kitap yayıncılığı, dijital yayıncılık, dergi yayıncılığı bulunan Albayrak Grubuna ait yayın organıdır. Albayrak Grup'ta, sanayi, hizmet, lojistik ve medya alanlarında faaliyet gösteren kamu ihalelerinde öne çıkmış kuruluştur. Yayın politikası, İslamcılıktır.

- “Avrupa'nın En Büyük Nükleer Santralinde **Yangın Silahlı Gruplar** Denetimi Ele Geçirmiş Olabilir. Ukrayna'nın başkenti Kiev'de yer alan Avrupa'nın en büyük nükleer enerji santrali Zaporijya'da **yangın** çıktı. Ukrayna, Rusya'yı **suçladı**. Rusya ise olaya '**provokasyon**' diyerek Zelenskiy'nin denetimi neo-Nazilere ve yabancı paralı askerlere kaybetmiş olabileceğini vurguladı.” 05.03.2022 tarihli, Aydınlık gazetesi haberi.
- “Dünya **nükleer tehdit** altında! Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik başlattığı işgal girişimi 9'uncu gününü tamamladı. Ukrayna'nın oldukça güçlü bir direniş sergilemesi ve Rus birliklerinin yeteri kadar ilerleyememesi sebebiyle **agresifleşen** Rusya, Zaporijya Nükleer Santrali'ni **vurdu**. Rusya'nın kontrolüne giren Nükleer santraldeki **yangın** söndürülse de Türkiye ve Avrupa için **risk** oluşturmaya başladı.” 05.03.2022 tarihli, Diriliş Postası gazetesi haberi.
- “Daha da **kötü** olacak. Batılı liderler Rusya'nın tüm kıtanın **güvenliğini tehlikeye** attığını söylerken, Ukrayna Devlet Başkanı Volodomir Zelenskiy, Moskova'yı "**nükleer terör**"le suçladı.” 05.03.2022 tarihli, Milat gazetesi haberi.
- “**Atomla Oyun**. Ukrayna'daki Zaporijya nükleer santralindeki **çatışmalar** Avrupa'yı **alarm** geçirdi. Ukrayna Kremlin'i '**nükleer terör**'le suçladı.” 05.03.2022 tarihli, Milliyet gazetesi haberi.
- “**Savaş Suçu**. Ukrayna Devlet Başkanı Vladimir Zelenskiy, Rusya'nın Zaporijya Nükleer Santrali'ne **saldırmasının** ardından yaptığı açıklamada, "Rus ordusunu derhal durdurmalıyız. Bir **patlama** olursa bu **her şeyin sonu, Avrupa'nın sonu** olur. Bu Avrupa'nın tahliyesi demektir. Rus askeri birliklerini sadece Avrupa'nın müdahalesi durdurabilir. Avrupa'nın bir nükleer santraldeki **felaketten** ölmesine izin vermeyin" dedi.” 05.03.2022 tarihli, Posta gazetesi haberi.
- “Zaporijya **Vuruldu Dünya Panikledi**. Avrupa'nın en büyük nükleer santrali Zaporijya, Rus ordusunun **saldırısına** uğradı. Ukrayna BM Güvenlik Konseyini **acilen** toplantıya çağırdı. **Sızıntı** olmadığı açıklandı. Muhtemel bir **felaket Avrupa'nın sonu** demek.” 05.03.2022 tarihli, Türkiye gazetesi haberi.
- “2,5 Milyon Doz İyodi. Ukrayna'da yeni bir **nükleer serpintisi** yaşarken, Fransa'nın Kiev Büyükelçisi Etienne de Poncins, ülkesinin **radyasyon serpintisine** karşı kullanılabilecek 2,5 milyon doz iyoditi, Ukrayna'ya teslim etmeyi planladığını açıkladı.” 08.03.2022 tarihli, Yeni Şafak gazetesi haberi.

- “Savaş, Nükleer Bir **Kâbusa** Dönüşmesin. Uzmanlar, olası bir **sızıntının Çernobil'den 10 kat** daha büyük bir **felakete** yol açabileceği **uyarısında** bulundu. Savaş, nükleer bir kâbusa dönüşmesin.” 05.03.2022 tarihli, Yeni Akit gazetesi haberi.

Hürriyet Gazetesi’nin “Kıyametin Kıyısında” ve “Rus General Öldürüldü” başlıklı Sabah Gazetesi’nin manşet haberlerini örnek haber olarak yakından analiz edeceğiz.

Gazete: Hürriyet Gazetesi

Tarih: 05.03.2022

Manşet Başlık: Kıyametin Kıyısında , **İç Sayfa Başlık:** Nükleer ile Tehlikeli Oyun

Kategori : Dış Haberi, **Sayfa:** 1, 9 (Manşet Haber)

Haberin Tutumu: NGS Karşıtı

Spot1 : Rusya ile Ukrayna savaşı, Avrupa'nın en büyük nükleer santralına sıçradı. Nükleer bir kıyametin kıyısına yaklaşan dünyanın yüreği ağzına geldi. **Spot2:** Türkiye’ye çok yakın

Ara Başlıklar: Top Mermisi İsabet Etti, Avrupa’nın Sonu Olur, Türkiye’ye 680 km Uzak, NATO: Pervasızca, Zelenski: Alarm Verdi, Rusya: Zaten Bizdeydi

Kutu Haber: Bu Reaktörlere Roketler Füzeler Zarar Vermez, Büyük Patlama Gerek

Rus askeri kuvvetlerinin Ukrayna’ya yaptığı topçu ateşi saldırısının Avrupa’nın en büyük nükleer santrali Zaporijya NGS’nin bulunduğu yerleşkeye sıçramasını yarattığı durumu Hürriyet Gazetesi, 05.03.2022 tarihinde manşetten “Kıyametin Kıyısında” başlığı ile gördü.

Nerdun Hacıoğlu imzası ile hazırlanan haber, iç sayfada “Nükleer ile Tehlikeli Oyun” başlığı ile devam etmektedir.

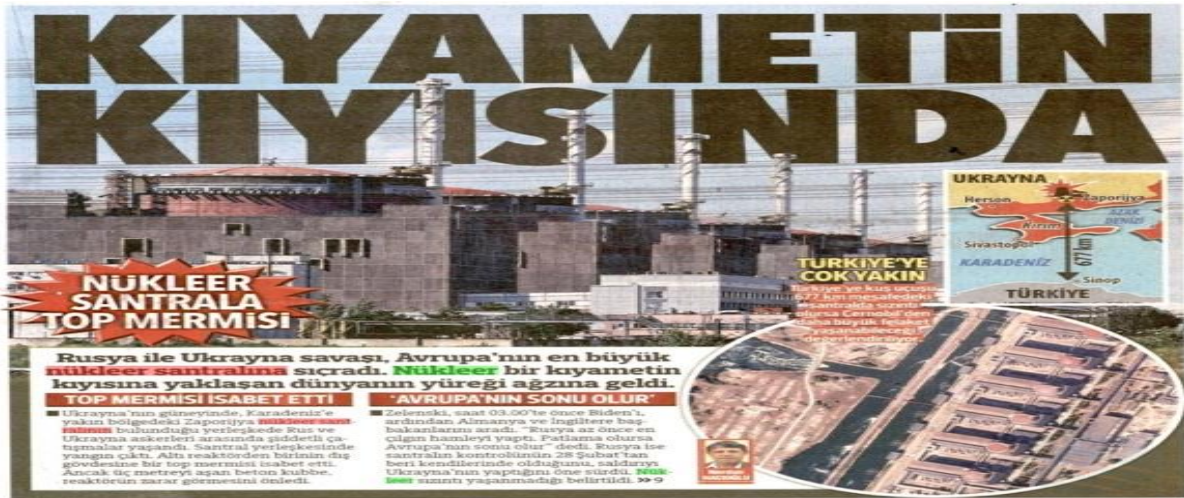
6 adet reaktör bulunan NGS’nin birinci reaktörüne ateşlerin isabet etmesi sonucu olası bir patlama, kaza vb. bir facia durumunu manşet haber olarak sayfalarına taşıyan Hürriyet Gazetesi Ukrayna, Rusya ve NATO, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu ve BM Güvenlik Konseyi konu ile ilgili tepki ve görüşleri haber metinde yer almaktadır. Kutu haber olarak Zaporijya NGS ile ilgili kısa bir bilgi mevcuttur. Haber metin içerisinde, NGS’nin Türkiye’ye yakınlığı hakkında bilgi verilerek önceden yaşanmış Çernobil Faciasından çok daha kötü sonuçları olacağı değerlendirmesi haberde yer almaktadır.

Kıyametin kıyısında, nükleer ile tehlikeli oyun, Avrupa’nın sonu olur, top mermisi isabet etti, dünyanın yüreği ağzına geldi, Türkiye’ye çok yakın, daha kötü sonuçlar, pervasızca, acil

toplantı, çılgın hamle, felaket, nükleer sızıntı tümceler ile NGS'ye yapılan saldırılar tümcesi arasında bağlantılar kurulmuştur.

Manşet, başlıklar, ara başlıklar, spotlar ve haber metni NGS'ye yapılan saldırının patlamaya neden olabileceği ve patlama sonrasında da dünyayı çok büyük bir facianın beklediğini haber yapması ile NGS'ler güvenlidir ve tehlikesizdir argümanına aleyhinden olan dış haberdır (Görsel 1-2).

Haberin devam haberi veya kutu haber olarak isimlendirebileceğimiz Neşe Karanfil imzası ile “Bu Reaktörlere Roketler Füzeler Zarar Vermez” başlığı ile ek haber yapılmıştır. Manşetten büyük gördüğü, iç sayfanın en büyük haberi olarak yer yerdikleri haberi dengelemek ya da NGS saldırının yaratacağı korku ve panik havasını azaltmak için yaptıkları düşünülen küçük bir haberdır. Haber, Hacettepe Üniversitesi Nükleer Enerji Mühendisliği Öğretim Üyesi Doç Dr. Şule Ergün'ün saldırının NGS'ye zarar veremeyeceğini belirttiği uzman görüşüdür. NGS'ler güvenlidir ve tehlikesizdir argümanının lehine olan kutu haberdır.

Görsel 34 Kıyametin Kıyısında Başlıklı Hürriyet Gazetesi Haberi

Görsel 35 Nükleer ile Tehlikeli Oyun Başlıklı Hürriyet Gazetesi Haberi

Gazete: Sabah Gazetesi

Tarih: 05.03.2022

Manşet Başlık: Rus General Öldürüldü , **İç Sayfa Başlık:** Rusya'nın Sahadaki En Büyük Kaybı

Kategori : Dış Haberi, **Sayfa:** 1, 8 (Manşet Haber)

Haberin Tutumu: NGS Karşıtı

Spot: Rusya'nın Ukrayna saldırıları 9. gününde de devam etti. Rus Tümgeneral Andrey Sukhovetsky'nin Ukrayna askerlerince öldürüldüğü açıklandı.

Kutu Haber: II. Çernobil Faciasından Dönüldü

Sabah gazetesinin Rusya'nın Ukrayna'ya başlattığı işgal hareketini manşetten "Rus General Öldürüldü" başlığı ile görmüştür. Haber 8. Sayfada yine benzer bir başlık olan "Rusya'nın Sahadaki En Büyük Kaybı" başlığı ile tam sayfa haber olarak devam etmektedir.

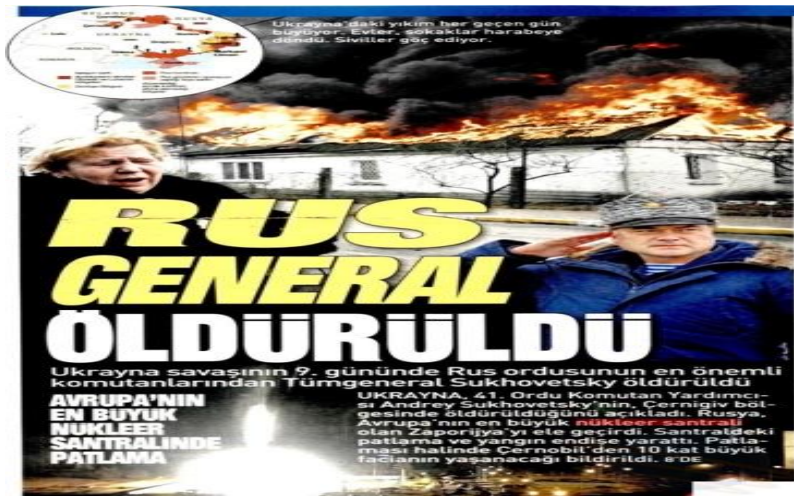
Savaşın bilançosu, Rusya'nın saldırılarının bölgede yarattığı yıkımlar, Rus ve Ukrayna resmi kaynakların açıklamaları, uluslararası tepkiler, ekonomide oluşan olumsuz tablo, Türkiye'nin

çabaları konularına gibi çok başlıklı kapsamlı bir tam sayfa haberidir. Haber metninde ve kutu haber olan “II. Çernobil Faciasından Dönüldü” başlıklı haberde Zaporijya NGS’nin çatışmadan doğan etkilerinden bahsedilmektedir. Haberde Zaporijya NGS hakkında geçen bazı paragraflar şöyledir:

“Çatışmaların merkezinde ise Avrupa’nın en büyük nükleer santrali Zaporijya vardı. Rusya birliklerinin Zaporijya Nükleer Santralin ele geçirdiği açıklandı. Bölgedeki çatışmalar sırasında santralde çıkan **yangın büyük paniğe** neden oldu. Ukraynalı yetkililer yangının Rus bombardımanı sonrası çıktığını ve itfaiyenin bölgeye erişimine izin verilmediğini açıkladı.”

“1986’daki patlamanın ardından **nükleer serpintisi** Türkiye’ye ulaşan Çernobil ise 1100 kilometre uzaklıktaydı. Yetkililer, Zaporijya Nükleer Santrali’ndeki **radyasyon seviyesinde** herhangi bir değişiklik olmadığını açıklayınca bölge derin bir nefes aldı. Ukrayna Devlet Başkanı Volodimir Zelenski, dünyada hiçbir ülkenin nükleer tesisleri vurmadığını belirterek, "Terör devleti şimdi de **nükleer teröre** başladı" dedi. ABD’nin BM Daimi Temsilcisi Linda Thomas Greenfield de, Rusya’nın saldırısı nedeniyle dünyanın nükleer bir **felaketi kıl payı** atlattığını söyledi.”

Haber Zaporijya NGS’de yaşanacak olası bir patlama ve etkilerinin yaratacağı tehlikeler ve tepkiler haberde yer almaktadır. Haberin hem manşetten, hem de iç sayfa başlıkta görüldüğü üzere öldürülen Rus Generalin öldürülmesi haberin odak noktasıdır. Türkiye ve Avrupa ülkeleri başta olmak üzere dünyayı paniğe ve korkuya sokan NGS saldırısını yan bilgi olarak verilmesini haberin ölçeği ile çelişmektedir (Görsel 3 -4).

Görsel 36 Rus General Öldürüldü Başlıklı Sabah Gazetesi Haberi

Görsel 37 Rusya'nın Sahadaki En Büyük Kaybı başlıklı Sabah Gazetesi Haberi

Muhalif duruşları ile bilenen gazetelerden; Birgün'ten 10 adet, Cumhuriyet'ten 4 adet, Evrensel'ten 3 adet, Karar'dan 2 adet, Korkusuz'dan 2 adet, Milli Gazete'ten 2 adet, Sözcü'den 4 adet, Zaporijya NGS'te yaşanan durumu anlatan haberler içerik analizine dahil edilmiştir. Toplam haber sayısı 27'dir (Çizelge 3).

Çizelge 4 Muhalif Duruşları ile Bilenen Gazetelerde⁷ Yer Alan Haberler (01 Mayıs 2021-01 Mayıs 2022 tarihleri arasında)

Tarih	Yayın	Başlık	Sayfa
26.02.2022	BirGün	Ölüm Baronları	8
01.03.2022	BirGün	Silah Değil Barış Lazım	8
11.03.2022	BirGün	Savaş Güncesi	5

⁷ **Birgün ve Evrensel Gazeteleri:** yayın politikası, sosyalist sol çizgidedir. **Milli Gazete,** milli görüşün yayın organıdır. Yayın politikası, İslamcılıktır. **Karar Gazetesi,** merkez sağ, liberal bir yayın çizgisi vardır. **Cumhuriyet Gazetesi** Türkiye'nin en eski yayın organıdır. Yayın politikası ulusal sol'dur. **Sözcü ve Korkusuz** Gazetelerinin yayın çizgisi ulusalcılıktır.

01.03.2022	BirGün	Nükleer Belası	6
05.03.2022	BirGün	Ukrayna'da İnsanlık Dramı	1
05.03.2022	BirGün	Nükleer Santral Yangını Korkuttu	4
07.03.2022	BirGün	Sirenler Sustu Ama Kıtık Alarmı Çalıyor	8
07.03.2022	BirGün	Savaş Güncesi	8
10.03.2022	BirGün	14 Maddede 14 Gün	5
24.03.2022	BirGün	Kent Barikatları	11
27.04.2022	Cumhuriyet	Bm Devreye Girdi	7
05.03.2022	Cumhuriyet	Faciaya Ramak Kala	7
05.03.2022	Cumhuriyet	Ukrayna'da Tehlikeli Oyun	1
07.03.2022	Cumhuriyet	Avrupa'da Yeni Korku	1
05.03.2022	Evrensel	Ukraynalı Kadınlar İşgale Karşı Örgütleniyor	1
07.03.2022	Evrensel	'Yasa Nükleer Şirketlerini Kolluyor'	3
11.03.2022	Evrensel	Türkiye Kendi Fukuşima'sını Yaratıyor	12
05.03.2022	Karar	İnsanlık Nükleer Tehdit Altında	6
05.03.2022	Karar	Asla Teslim Olmayacağız	1
04.03.2022	Korkusuz	Ukrayna'nın İlk Büyük Kenti Düştü	11
05.03.2022	Korkusuz	Nükleer Korku	1
05.03.2022	Milli Gazete	Rusya Adım Adım...	1
06.03.2022	Milli Gazete	Ukraynayı Ateşe Atıp Kaçtılar	6
05.03.2022	Sözcü	Kriptolarda Nükleer Panik	6

05.03.2022	Sözcü	Nükleer Panik	1
06.03.2022	Sözcü	Dünya Nükleer Felaketten 250 Metreyle Kurtulmuş	20
07.03.2022	Sözcü	Macron'a Provokasyon Açıklaması Yaptı	10

Zaporijya NGS'nin çatışma ortamında hedef alınması, tesisin yarattığı tehlikeli duruma dair Çizelge 3 de adı geçen ulusal gazetelerde yer almış haberlerden her yayın organından seçilen bir haber örneği ile geçen ifadeler aşağıda listelenmiştir:

- “Ölüm Baronları. Mersin Nükleer Karşıtı Platformdan çok **kritik bir uyarı** geldi. Türkiye'nin ilk nükleer santrali olan Akkuyu Nükleer Santrali'nin tüm kontrolünün Rusya'da olduğuna, bir NATO ülkesi olan Türkiye'nin olası bir **savaş durumunda** santral nedeniyle **zor durumda** kalacağına dikkat çekilen açıklamada, "Akkuyu sadece bir enerji santrali olmaktan öte Türkiye Cumhuriyeti için tam anlamıyla bir **beka sorunudur**" denildi.” 26.02.2022 tarihli, Birgün gazetesi haberi.
- “Avrupa'da **Yeni Korku**. Özellikle santralin etki alanındaki Baltık ülkeleri **nükleer serpintiden** korunma önlemleri almaya başladı. Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sırasında geçtiğimiz gün Zaporijya Nükleer Santrali Rus kontrolüne geçmişti. Olası bir **nükleer tehdidine** karşılık Avrupa ülkelerinde **iyot tableti** satışları patladı.” 07.03.2022 tarihli, Cumhuriyet gazetesi haberi.
- “İnsanlık **Nükleer Tehdit** Altında. Ukrayna'daki nükleer santrallere yönelik saldırılar **büyük endişeye** yol açıyor. Ukrayna Dışişleri Bakanı Dmitro Kuleba, nükleer santralde **olası bir patlamanın Çernobil'den on kat daha büyük** olacağını belirtti. **Yangın tehlikesi** atlatan Avrupa'nın en büyük santrali Türkiye'ye 677 kilometre uzaklıkta.” 05.03.2022 tarihli, Karar gazetesi haberi.
- “**Nükleer korku**. Avrupa'nın en büyüğü olan tesiste yaşanabilecek olası bir **felaketin Çernobil'den 6 kat daha büyük** olacağı belirtildi.” 05.03.2022 tarihli, Karar gazetesi haberi.
- “Dünya, **nükleer bir felaketi** kıl payı atlattı. ABD'nin BM Daimi Temsilcisi Linda Thomas Greenfield, Rusya'nın Ukrayna'daki Zaporijya Nükleer Santrali'ne **yönelik**

saldırısı nedeniyle "dünyanın nükleer bir felaketi **kıl payı** atlattığım" söyledi."

06.03.2022 tarihli, Milli gazete haberi.

- **"Nükleer Panik.** Rusya, işgal ettiği Ukrayna'da Avrupa'nın en büyük nükleer santrali Zaporijya'yı **bombaladı. Korku** yaşandı." 05.03.2022 tarihli, Sözcü gazetesi haberi.
- "Dünyanın en büyük nükleer santral **kazalarından** bir olan **Çernobil NGS kazasını** yaşamış olan Ukrayna'da Zaporijya ve diğer nükleer santrallerin savaşta hedef olma riski ile karşı karşıya olduğunu belirten Yener "Zaporijya santral sahasında bulunan bir binanın bombalanması sonucu çıkan yangın, nükleer santrallerin teknolojilerinden kaynaklanan kaza risklerinin yanı sıra, **muhtelif harici saldırıların, çatışmaların, savaşların doğuracağı risklerle** de karşı karşıya olduğunu göstermektedir" dedi" 07.03.2022 tarihli, Evrensel gazetesi haberi.

Yayın politikaları geniş bir yelpazede olan ortak noktaları iktidar ile güç ilişkisi kurmayan, siyasi iktidarın uygulama ve politikalarına karşı muhalif yayın çizgileri ile ön plana çıkan gazetelerde, Zaporijya NGS'nin hedef alınması ile ortaya çıkan tehlikeli durum manşetlerde, büyük haber olarak olmak üzere yer aldığı görülmektedir. Haberler savaş ortamında nükleer güvenlik ve emniyet ilişkisi bağlamında büyük tehlikeler potansiyeli taşıdığı ön plana çıkartılmıştır. Çizelge 3'te yer alan, "Acı, Dram, öfke" manşetli Birgün Gazetesi haberi ve "Dünya Nükleer Felaketten 250 Metreyle Kurtulmuş" başlıklı Sözcü Gazetesi haberi içerik analizleri detaylı olarak yapılacaktır.

Gazete: BirGün

Tarih: 05.03.2022

Manşet Başlık: Acı, Dram, Öfke, **İç Sayfa Başlık:** Ateş Kesilmiyor

Kategori : Dış Haberi, **Sayfa:** 1, 4 (Manşet Haber)

Haberin Tutumu: NGS Karşıtı

Spot1: Rusya işgali Ukrayna'yı büyük bir felakete sürüklüyor. Can kayıpları artarken nükleer santraldaki yangın yürekleri ağızlara getirdi. Kremlin "Olacaklar Ukrayna'ya bağlı" diyerek topu Zelenski'ye attı. NATO yığınağa devam ediyor

Spot2: Rusya işgalinin faturası ağırlaşırken Kremlin, "Bundan sonra ne olacağı Kiev'e bağlı" diyerek Zelenski'ye topu attı. 'Savaşa girmeyiz' diyerek Ukrayna'ya silah yığan NATO ve ABD ise yayılmaya devam edecek.

Başlıklar: Nükleer Korku, Kremlin Durmuyor, Ukrayna'da İnsanlık Dramı, Ne Olacağı Kiev'e Bağlı, Uçuşa Yasak Bölge Olmaz, NATO Hiç Durmuyor.

Birgün Gazetesinde, Zaporijya NGS'nin Rus kuvvetlerinin eline geçmesi, çatışma ortamında yangın çıkmasına neden olan Rusya'nın işgal hareketi "Acı, Dram, Öfke" manşeti ile 05 Mart 2022 tarihinde yer almıştır. Haber iç sayfada "Ateş Kesilmiyor" başlığı ile devam etmektedir (Görsel 5-6).

Haberin odak noktası manşette görüldüğü üzere Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesinin 9. gününde ortaya çıkan ağır bilanço. Ukrayna'da yaşanan insanlık dramı, Sivil ölümler, nükleer santralde çıkan yangın, yaşanan uluslararası kriz, Litvanya Cumhurbaşkanı, NATO ve ABD Dışişleri Bakanın açıklamaları, Rusya Devlet Başkanı, Kremlin Sözcüsü, Ukrayna Cumhurbaşkanı'nın savaşın seyri hakkında verdiği demeçler haberde yer almaktadır. Haberde Zaporijya NGS hakkında geçen bazı paragraflar şöyledir:

- "Nükleer korku. Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik işgalinin 9'uncu gününde çatışmalar devam etti. Rus birliklerinin üç cepheden sürdürdüğü saldırılarda pek çok sivil yaşamını yitirdi. Zaporijya'da ise çatışmalar sonrasında Rusya'nın eline geçen nükleer santral sahasında çıkan yangın büyük korku yarattı."
- "Ukrayna Cumhurbaşkanı Vladimir Zelenski, "Rus ordusu Zaporijya Nükleer Santrali'ne saldırdı. Rus tankçıları, nereyi vurduklarını iyi biliyordu. Çernobil'den 6 kat büyük bir felaket olabilirdi. Bu bir terördür" dedi."

Görsel 38 Acı, Dram, Öfke Başlıklı Birgün Gazetesi Haberi

Ateş kesilmiyor!

Rusya işgalinin faturası ağırlaşıırken Kremlin, "Bundan sonra ne olacağı Kiev'e bağlı" diyerek Zelenski'ye topu attı. 'Savaş girmeyiz' diyerek Ukrayna'ya silah yığan NATO ve ABD ise yayılmaya devam edecek

RUSYA'NIN Ukrayna'ya yönelik işgalinin 9'uncu gününde çatışmalar hız kesmeden devam etti. Rus birliklerinin üç cepheden sürdürdüğü saldırılarda yine çok sayıda sivil ölümleri yaşandı.

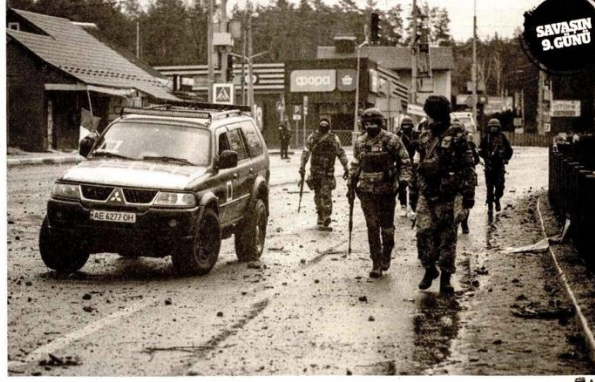
Ülkenin orta kesiminde Dinyeper Nehri kenarında yer alan Zaporijya'daki çatışmalar sonrasında nükleer santral sahasında çıkan yangın büyük korku yarattı. Rus ordusunun eline geçen santraldeki yangın da kısa sürede söndürüldü ancak halk tedirgin.

Ukrayna Cumhurbaşkanı Vladimir Zelenski, "Rus ordusu Zaporijya Nükleer Santrali'ne saldırdı. Rus tankları, neredeyse vurdukları iyi biliyordu. Chernobil'den 6 kat büyük bir felaket olabilirdi. Bu bir terördür" dedi.

NE OLACAĞI KİEV'E BAĞLI

Rus birliklerinin ilerleyişi devam ederken Moskova'dan yapılan açıklamada ise "Bundan sonra ne olacağı Ukrayna'nın tavına bağlı" denildi. İkinci tur görüşmelerin ardından Ukrayna'dan bir yanıt beklendiğini açıklayan Kremlin Sözcüsü Dmitri Peskov, Moskova'nın Ukrayna'da devam eden savaşta 'çözümü' nasıl gördüğünü karşı tarafa ilettiğini ve bundan sonra ne olacağının Ukrayna'ya bağlı olduğunu dile getirdi. Kiev ile hiçbir belge üzerinde anlaşmaya varılmadığını kaydeden Peskov, insani koridor kurma konusunda mutabık kalındığını belirtti ancak ateşkes işareti olmadığını söyledi.

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin dünyaya ilişkileri normalleştirme çağrısında bulundu. Komşu ülkelerle ilişkilerin bozulmasını istemediklerini aktaran Putin, önce-

ki akşam Rusya Güvenlik Konseyi yetkilileriyle yaptığı toplantıda da "Özel askeri hareket takvime ve plana uygun olarak ilerliyor. Belirlenen tüm görevler başarıyla tamamlanıyor" dedi.

UÇUŞA YASAK BÖLGE OLMAZ

Litvanya Başbakanı Ingrida Simonyte, NATO'ya Ukrayna'da uçuşa yasak bölge uygulama çağrısının sorumsuzluk teşkil ettiğini ve ittifakı Rusya ile doğrudan çatışmaya sürükleyebileceğini söyledi. Başkent Vilnius'ta açıklamada bulunan Simonyte, "NATO'nun şimdi askeri çatışmaya dahil olmasına yönelik tüm teşviklerin sorumsuzluk olduğuna inanıyorum" dedi.

NATO HIÇ DURMUYOR

Brüksel'deki NATO Dışişleri Bakanları Zirvesi'nde 'Ukray-

na'nın yanında' mesajı verildi. NATO'nun Doğu Avrupa ve Orta Avrupa'daki uzun vadeli mevcut planlarının ele alındığı toplantıda konuşan NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg Doğu Avrupa'da savunma kapasitesini artıracaklarını dile getirdi, "Üyelerimize herhangi bir saldırıya müsaade etmeyeceğiz" dedi.

NATO müttefiklerinin Rusya'ya benzeri görülmemiş yaptırımlar uyguladığını kaydeden Stoltenberg, "NATO çatışmanın bir parçası değil. Rusya ile çatışma istemiyoruz. Avrupalı Müttefikler ve Kanada'nın İttifak'ın doğu kısmında daha fazla varlık göstermelerini de memnuniyetle karşılıyorum" dedi.

Zirve öncesinde Stoltenberg ile bir araya gelen ABD Dışişleri Bakanı Anthony Blinken da NATO'nun savunma amaçlı bir

ittifak olduğunu ileri sürerek "Biz çatışma istemiyoruz. Ama çatışma bize gelirse buna hazırız" ifadesini kullandı. "NATO topraklarının her santimetresini savunacağız" diyen Blinken, NATO'nun geleceği için hazırlıklar yaptıklarını ifade ederek, son haftalardaki olayların ittifakın geleceği hakkında işaret verdiğini söyledi.

Toplantıda NATO üyesi olmayan İsveç ve Finlandiya'nın dışişleri bakanlarıyla AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell de katıldı. Rusya parlamentosunun alt kanadı Duma Başkanı Volodimir, Zelenski'nin ülkeden ayrıldığını ve şu anda Polonya'da olduğunu ileri sürdü. Öte yandan AKP'li Cumhurbaşkanı Erdoğan Ukraynalı lider ile görüşti.

Dış Haberler

Görsel 39 Ateş Kesilmiyor Başlıklı Birgün Gazetesi Haberi

Haber, savaşın yarattığı insanlık dramı, uluslararası krizler ile birlikte NGS'nin ele geçirilmesi operasyonunda çıkan yangın ve tesisin savaşın hedefinde de olması yer almaktadır. Haberde, NGS'nin savaşta hedef alınmasının nükleer tehlike yarattığı, NGS'nin savaş ve çatışma ortamlarında nükleer güvenlik sorunu olduğu anlaşılmaktadır.

Gazete: Sözcü Gazetesi

Tarih: 06.03.2022

Başlık: Dünya nükleer felaketten 250 metreyle kurtulmuş

Kategori : Dış Haberi, Sayfa: 20

Haberin Tutumu: NGS Karşılığı

Spot: Türkiye'ye 677 kilometre uzaklıkta bulunan santralde radyasyon sızıntısı olmadığı açıklandı ancak endişeler sürüyor

Fotoğraf alt yazısı: Füze Buraya İsabet Etmişti.

Dünya **nükleer** felaketten 250 metreyle kurtulmuş

Görsel 40 Dünya Nükleer Felaketten 250 Metreyle Kurtulmuş

Haber şöyledir: “Dünya nükleer felaketten 250 metreyle kurtulmuş Füze buraya isabet etmişti Türkiye'ye 677 kilometre uzaklıkta bulunan santralde **radyasyon sızıntısı** olmadığı açıklandı ancak **endişeler sürüyor**. RUS birliklerinin önceki gün Ukrayna'da, Avrupa'nın en büyük nükleer enerji santrali Zaporijya'yı ele geçirme hamlesi az kalsın **faciaya** neden oluyordu. Harekatta füzeler kullanılmış, santralde başlayan **yangın tüm dünyayı paniğe sevk** etmişti. Dünya basınına yansıyan yeni görüntüler, **nükleer bir faciaya ramak** gözler önüne Bir videoda, 250 metre yakınma ve **mermi isabet ettiği** gözlemlendi.”

Haber metninde NGS'ye isabet eden füze olayı ögesi ile endişe, radyasyon sızıntısı, facia, yangın tüm dünyayı paniğe sevk etmek, nükleer faciaya ramak kala, mermi isabet etmesi tümceleri ile bağdaştırılarak haberin metin dili oluşturulmuştur. Haber, savaşta hedef alınan NGS'nin nükleer güvenlik sorunu yarattığını ön plana çıkartmıştır (Görsel 7).

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi ve 4 Mart'ta Zaporijya NGS'ye ele geçirmesi ile başlayan süreç Türkiye yazılı basınında sıcak haber, sansasyonel haber, manşet haber olarak sık sık dış haber/dünya haberi olarak yer aldığı görülmektedir. İktidar ile güç ilişkisinde olan, iktidara yakınlığı ile bilenen, medya sahipliğinde enerji yatırımları olan gazetelerde Zaporijya NGS'de yaşanan çatışma ortamı, nükleer güvenlik ve emniyet ilişkisi bağlamında tehlikeli bir durum olarak yer aldığı görülmüştür. Zaporijya NGS'nin savaş ve çatışma ortamında kalması nedeni ile Zaporijya NGS'te yaşanan durum ile bağlam ilişkisi sıklıkla kurulan tümceler: yürekleri hoplattı, kaygı artıyor, paniğe neden oldu, daha kötü günler, büyük endişe, kaygı verici, tüm avrupa nükleer tozla kaplanacak, radyoaktif iyot havaya yayılabiliyor, tiroit bezlerine yerleşebiliyor, nükleer tehlike, nükleer provokasyon, nükleer terör, dünya panikledi, Avrupa'nın sonu, nükleer felaket, büyük tehlike, Çernobil endişesi, dünya tedirgin, nükleer kabus, hedef alınması, Çernobil'de yaşanan facia, Çernobil'den 6 kat daha büyük tehlike, Çernobil'den 10 kat daha büyük tehlike, Çernobil korkusu, nükleer felaket kıyısı, radyoaktif sızıntı, eşi görülmemiş kaza, nükleer tehlike kazası. Manşetlerde, başlıklarda, seçilen fotoğraflarda negatif ifadeler, negatif görüntüler ön plana çıkmaktadır (Çizelge 1- 2).

Savaş ve çatışma bölgesinde bulunan ve savaşın hedefi olan Zaporijya NGS'nin nükleer tehlike yarattığı ve böylesi koşullarda nükleer güvenlik ve emniyet ilişkisi bağlamında dünyayı çok büyük facianın beklediği muhalif yayınlarda da ön plana çıktığı görülmektedir. Zaporijya NGS'nin savaşta hedef alınma ögesi şu tümceler ile sık sık bağdaştırılmıştır: nükleer belası, büyük korku, yangın yürekleri ağızları getirtti, yangın korkuttu, nükleer provokasyon, nükleer tehdit, nükleer terör, nükleer tehlike, nükleer serpinti korkusu, avrupa'da yeni korku, insanlık nükleer tehdit altında, nükleer korku, dünya nükleer bir felaketi kıl payı atlattı, sorumsuzluğun zirvesi, nükleer panik, nükleer facia ramak kaldı. Yukarda geçen ve olumsuz , negatif ifadeler barındıran tümceler ile savaşta hedef alınmış NGS'nin hangi anlama denk geldiği yaratılmıştır.

Araştırma sorularımıza, yaptığımız analizlere göre değerlendirdiğimizde şu cevaplara ulaşmaktayız:

- **NGS'ler güvenli ve tehlikesiz projeler midir?** Analizi yapılan haberlerde NGS'nin güvenli ve tehlikesiz bir projedir tartışmasının olmadığı görülmektedir. Evrensel ve Birgün gazetelerinde yer alan Nükleer Karşıtı hareketlerin görüşlerine yer verdiği haberlerde NGS'lerin güvenli ve tehlikesiz olduğu argümanının doğru olmadığına yer verilmiştir. Çizelge 1 ve Çizelge 2 de yer alan haberlerin tümünde savaş koşullarında

NGS'nin güvenlik sorunu yaratacağı gerçeği üzerinden neden nükleer enerji yatırımlarına ağırlık verildiği bahsi hiç geçmemektedir.

- **Savaş ve çatışma ortamında NGS'ler güvenli midir?** Haberlerin tümünde savaş ve çatışma ortamında NGS'lerin panik ve endişe yarattığı yer almaktadır.
- **Medya araçları savaş ve çatışma ortamında kalan NGS'lerin yarattığı nükleer tehlikeyi görmekte midir?** Analiz yapılan haberlerde NGS'ye yapılan saldırı sonrasında olası bir patlamanın nükleer tehlike yaratacağı bilgisi tespit edilmiştir. Haberlerde eksik olan unsur ise sadece reaktörün değil tesis içerisinde tehlikeli kimyasallar barındıran havuzların varlığı, tesisin ani elektrik kesilmesi ile oluşacak arıza ile kaza potansiyeli ve çalışanların çatışma ve baskı ortamında hata yapma olasılıklarının artma potansiyeline çok yer verilmediği görülmüştür.
- **Ulusal basın sınırı aşan NGS projesinin güvenlik sorununu kendi ülke sınırlarından olan NGS projesinin de taşıdığını ön plana çıkartmakta mıdır?** Türkiye'de hala devam Çernobil faciasının etkilerini yaşamıştır. Nükleer santral kazaları hem zaman hem de sınırları aşan etkisi haberlerde sıklıkla yer verilmiştir. Zaporijya NGS'nin Türkiye'ye olan mesafesi, olası bir patlamada Çernobil'den daha fazla etkileri olacağı da haberlerde sıklıkla geçtiği görülmektedir. Fakat Türkiye'nin ilk NGS'si olacak olan Akkuyu NGS'nin böylesi bir ortamda yaratacağı tehlike, çizelge 1 ve 2 de gazetelerde hiç yer almamıştır. Çizelge 3'de yer alan Cumhuriyet, Birgün ve Evrensel gazetesinin bazı haberlerinde bu tehlikeden bahsedildiği tespit edilmiştir.

3 GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Toplum hafızasında hala tazeliğini koruyan nükleer kazalar gerçeğine eklenen başka bir somut durum daha dahil olmuştur. Nükleer karşıtlarının sürekli olarak gündeme getirdiği çatışma, sabotaj, iç savaş, savaş koşullarında açık hedef olan ve savunmasız NGS'lerin güvenlik tehlikesi altında olduğu gerçeği.

Zaporijya NGS'nin savaş koşullarında ve savaşın hedefinde olması, savaş koşullarına dayanıksız olan NGS'lerin yaratacağı nükleer tehlike dünyanın gündemine girmiştir.

Yaşanan NGS kazalarının etkileri gelişmiş ülkelerin NGS yatırımlarından vazgeçtiği, yenilenebilir enerji kaynaklarına dönük yatırımların ön plana çıktığı ülkeler olmuşlardır.

Nükleer endüstrinin yatırımlarını yoğunlaştırdığı bölgelerin ve ülkelerin gerçeği doğanın ve insanlığın nasıl büyük bir tehlike ve tehdit altında olduğunu göstermektedir.

Nükleer endüstri, There Miles Island, Çernobil ve Fukuşima kazaları sonrasında geleceğin enerji kaynağı olacağı hedefinden uzaklaştığı ve kazalar sonrasında duraksama dönemleri yaşadığı görülmektedir. Yatırım maliyetlerinin sürekli artış göstermesi ve uzun süren inşaa süreçleri de duraksamanın en büyük nedenlerindendir.

Nükleer Endüstrinin yatırımlarının güney yarıkürede yeni ve gelişmekte olan ülkelerde yapılan yatırımlar ile yeni pazarlara kavuşmuştur. Çin, Hindistan ve Körfez Ülkeleri dışında kalan ülkelerin tamamı sanayileşmemiş yoksul veya çok yoksul ülkelerdir. Bu ülkeler, gıda sıkıntısı, iç ayaklanmalar, iç savaş ve komşu ülkeler ile çatışmalar ile bilenen ülkelerdir. Sudan, Nijerya, Gana, Mısır, Endonezya, Filipinler bu ülkelerden bazılarıdır. Hindistan nükleer endüstrinin yakın tarihteki en büyük pazarıdır. En temel sağlık, eğitim hizmetleri dahil olmak üzere temiz içme suyu hizmeti sağlayamayan Hindistan'da yakın tarihte yaşadığı iç savaş ve komşu ülkeler ile savaşları ile gündemde olan ülkedir (Cohen & Andrew, 2016, s. 39).

Türkiye'de yapımı devam eden Akkuyu NGS projesi ile bu kervana katılmış ülkelerden biridir. Yapmayı planladığı 3 NGS'ten biri olan Mersin Akkuyu NGS'yi 2023 tarihinde hizmete açmayı planlamaktadır. Zaporijya NGS'ye, Çernobil NGS'ye göre nerdeyse yarı oranında daha yakın olan Türkiye'de terör saldırılarının hedefinde olmuş ve sınır ülkelerinde yaşanan çatışma ve savaşın etkilerinin doğrudan etkilerini yaşayan ülkedir.

Etkileri zaman ve sınır tanımayan NGS kazaları, hem uzak, yakın coğrafyaların ekosistemini ve insan topluluklarını tehdit etmesi hem de gelecek nesillerin güvenli ve sağlıklı bir ortamda yaşama haklarını ortadan kaldırma tehlikesi ile çok kapsamlı ve çok katmanlı bir güvenlik sorunudur. Zaporijya NGS ile çatışma, saldırı, terör gibi nedenlerle riskli bölgelerde olan NGS'lerin varlığı da güvenlik sorunun en başat olanlarından biridir.

Alman Reaktör Güvenliği Kuruluşu'na göre 40 yıldır aktif olan bir reaktörde, öngörülebilir en büyük kazalardan birinin gerçekleşme olasılığı %0,1. Dünya çapında ortalama 440 nükleer santralin faaliyette olduğu düşünüldüğünde, önümüzdeki 40 yılda bu santrallerden herhangi birinde bu büyüklükte bir kazanın gerçekleşme olasılığı yaklaşık %40'tır (Mez, 2012). Yatırımların, güvenlik sorunu yaşayan bölgelere doğru yoğunlaşması bu oranı artıracaktır.

NGS'lerin tehlikelerinden kaynaklı, geçmişte yaşanmış NGS kazaların bilançosu ve yaşanan ekolojik yıkımlar ile birlikte değerlendirildiğinde gezegenin ekosistemini ve içinde yaşayan canlı cansız tüm hayatı riske atan güvenlik sorunu olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Özkan, A. (2018). *Çevresel Güvenlikte Sınırışan Bir Tehdit Algısı: Nükleer Zarar*. İstanbul : Yüksek Öğrenim Kurumu.
2. Alkis, A. (2022, 8 26). *Nuclear Security: A Case Study Of Zaporizhzhia*. 11 9, 2022 tarihinde ISSF: <https://issf.org.in/read/f/nuclear-security-a-case-study-of-zaporizhzhia> adresinden alındı
3. Caldicott, H. (2006). *Nükleer Enerji Çözüm Değil* . (K. Diker, Çev.) İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
4. Castelvechi, D. (2022, 3 4). *Ukraine nuclear power plant attack: scientists assess the risks*. 11 9, 2022 tarihinde Natura: <https://www.nature.com/articles/d41586-022-00660-z> adresinden alındı
5. Cohen, M., & Andrew, M. (2016). *Kıyamet Makinesi* . (S. Arslanpay, Çev.) İstanbul : İletişim.
6. Farmer, M. (2022, 10 24). *Zaporizhzhia Nuclear Plant: A timeline of events since Russia's invasion*. 11 11, 2022 tarihinde PowerTechnology: <https://www.power-technology.com/analysis/ukraine-zaporizhzhia-timeline-nuclear-plant/> adresinden alındı
7. Gürçan, T. (2013, 11 10). *Evrin Ağacı* . 11 4, 2022 tarihinde Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi: Hayatta Kalmak İçin Nelere İhtiyaç Duyarız?: <https://evrimagaci.org/maslowun-ihitiyaclar-hiyerarşisi-hayatta-kalmak-icin-nelere-ihitiyac-duyariz-1644> adresinden alındı
8. Kütükçüoğlu, A. (2020). *Dünden Bugüne Türkiye'de Nükleer Enerji* . Ankara: Fizik Mühendisleri Odası.
9. Kovynev, A. (2015, 3 19). *Nuclear plants in war zones*. 11 10, 2022 tarihinde Nuclear Engineering International : <https://www.neimagazine.com/features/featurenuclear-plants-in-war-zones-4536247/> adresinden alındı
10. Mez, L. (2012). Fukuşima'nın ardından nükleer enerjinin geleceği. *Friedrich Ebert Stiftung Derneği* , 25-41.
11. OECD-NEA. (2022, 3 9). *NEA supports the IAEA 7 pillars of nuclear security and safety*. 11 10, 2022 tarihinde OECD-NEA: <https://www.oecd->

nea.org/jcms/pl_66360/nea-supports-the-iaea-7-pillars-of-nuclear-security-and-safety
adresinden alındı

12. ResmiGazete. (2020). *Nükleer Tesislerin ve Nükleer Maddelerin Emniyetine İlişkin Yönetmelik*. Nükleer Düzenleme Kurumu. Ankara: Resmi Gazete Sayı : 31207.
13. Sparkes, M. (2022, 8 16). *Zaporizhzhia Nuclear Power Plant 'not designed to withstand fighting*. 11 9, 2022 tarihinde Newscientist:
<https://www.newscientist.com/article/2333578-zaporizhzhia-nuclear-power-plant-not-designed-to-withstand-fighting/> adresinden alındı
14. TMMOB. (2019). *Akkuyu Nükleer Güç Santrali Güncel Durum Raporu* . TMMOB Akkuyu NGS İzleme Komisyonu, Ankara.
15. Yıldırım, B. (2015). İçerik Çözümlemesi Yönteminin Tarihsel Gelişimi Uygulama Alanları ve Aşamaları. B. Yıldırım içinde, *İletişim Araştırmalarında Yöntemler* (s. 105-153). İstanbul: Literatürk Academia.
16. Yılmaz, M. (2020, 12 29). Çevresel Güvenlik Bağlamında Nükleer Enerji Politikaları. 1 (2), s. 119-130.

YÖNETSEL BİR PRATİK OLARAK PLASEBO

Savaş ŞİMŞEK¹

¹ İzmir Emniyet Müdürlüğü, ORCID ID: 0000-0003-2340-3104

ÖZET

Davranış bilimlerinin en temel uğraş alanı insan ve onun davranış kalıplarıdır. İnsan davranışlarındaki çeşitliliğin hayli geniş olması bu davranışların açıklanmasını da zorlaştırmakta, bu nedenle farklı bilim dallarından da faydalanılmaktadır. Böylelikle davranış bilimlerinde de diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi farklı bilim dallarında yer verilen kavramlar kullanılarak bir takım olgular açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu tür bir yöntemin kullanılması yapılan açıklamaları daha anlaşılabilir kılmak yanı sıra hakkında açıklama yapılan olguyu daha popüler hale de getirebilmektedir. Yöneticiler yönettikleri bireyler tarafından belirli işlerin koordinasyonunu sağlayan kişiler olmalarının yanı sıra onların işyerinde ve hatta mesleki hayatlarının dışında da karşılaştıkları olumlu veya olumsuz konular hakkında başvuru ve fikirleri alınan, çözüm üretmeleri beklenen kişiler olarak görülmektedir. Bu çalışmada yönetim organizasyon dalında yer alan yönetici davranışları içerisinde bulunan fakat hakkında fazla çalışma yapılmayan davranış özelliklerinin açıklanabilmesi için bir kavram olarak “plasebo” seçilmiş ve yöneticilerin yönettikleri personel ile olan ilişkileri plasebo pratiği açısından tarif edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla tıp ve davranış bilimleri alanında plasebo ve yönetici davranışlarını konu alan yazın incelemesi yapılmıştır. Yazın incelenirken plasebonun tarihselliği ve nedenselliği belirtilmiş, özellikle plasebo uygulamalarında doktor-hasta ilişkisinin önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Zira plasebonun en önemli unsurunu doktor ve hasta arasındaki ilişkinin kalitesi teşkil etmektedir. Diğer taraftan davranış bilimleri açısından yöneticilerin de bir takım spesifik davranış özellikleri üzerinde durularak, bu davranışlarının nedenselliği plasebo uygulamaları açısından tartışılmıştır. Yöneticiler, plasebo olarak tarif edilebilecek davranışları kendi faydaları için mi yoksa yönettikleri personelin yararına mı gösterdikleri cevap verilmesi gereken sorular olarak düşünülmüştür. Sonuç olarak doktorlar bir takım hastalıkların tedavisinde plasebo kullandıkları gibi yöneticilerin de bir takım yönetsel uygulamalarda gösterdikleri davranış özellikleri olarak plasebo etkisi yarattıkları sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Plasebo, Plasebo etkisi, Yönetici davranışı, Yönetim.

1.GİRİŞ

Sosyal bilimler alanına göz gezdirildiğinde kendisi haricinde var olan bilim dallarındaki birçok kavramı içine aldığı ve kullandığı görülmektedir. Bunun asıl nedeni ise bilimin insan dâhil doğadaki her varlık için mevcut olduğudur. İnsanın içinde bulunduğu her bilim dalında farklı yapılarda olsa da aynı anlamın farklı versiyonunu taşıyan kavramlar kullanılabilir. Örneğin makine, sistem gibi kavramlar sadece fen bilimlerinde değil uzun süredir sosyal bilimlerde (özellikle yönetim organizasyon alanında) birer benzetme ifadesi olarak

kullanılacağıdır. Plasebo kavramı da bunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. En genel açıklamasıyla “aldatma” üzerine kurulu olan plasebo uygulaması, hastaların kendilerini kimyasal kullanmadan iyi hissetmelerini sağlamaları üzerine kuruludur. Bu kurgu, tıbbın, fen bilimleri tarafından çok sosyal tarafını içermektedir. Zira bu tür uygulamalar hasta-doktor arasındaki ilişkinin kalitesine ve aralarındaki samimiyet derecesine bağlıdır.

Yöneten ve yönetilen kavramları insanın olduğu her yerde yerlerini daima korumaktadırlar. Örgütsel yapılardan çok önce meydana gelen bu ikili ilişki, sadece örgütlerin değil toplumların belirli bir düzen içerisinde varlıklarını devam ettirebilmelerinin en temel koşulu olarak görünmektedir. Bu ayrım kendi içerisinde saygı ve sevgi gibi duygusal ifadeleri içerdiği gibi “güven” duygusunu da içermektedir. Yönetenlerin daima her türlü sorunu çözücü fonksiyonlarının bulunduğu kabul eden yönetilenler, yüz yüze geldikleri ve örgütsel uyuma engel olacak her türlü soruna karşı gerekli çözümün bulunması amacıyla yöneticilerini bir çare olarak görmektedirler. Bu tür durumlar onlara gösterilen saygı kadar yöneticilere yönelik güven hissinin de bir sonucudur. Oysaki yöneticiler kendilerine ulaştırılan veya kendilerinin tespit ettikleri sorunlarla ilgili her zaman bir karar ver(e)memekte, çözüm bul(a)mamaktadırlar. Kimi zaman yönetsel kabiliyet olarak plasebo uygulamasına geçerek, mevcut sorunlara çözüm bulmuş gibi davranmakta, yönettikleri bireylerin de yönetsel sorunlarına çare bulduklarını hissetmelerini sağlamaktadırlar. Temel olarak fen biliminin geniş bir alanını teşkil eden Tıp’ta kullanılan “plasebo” aslına bakılacak olunursa yönetimde hayli kullanılan bir pratik olarak bilinmekle beraber tam olarak bilimsel anlamda ismi konulmamış bir uygulamadır.

2.PLASEBO ÜZERİNE

Plasebo Latin kökenli bir kelimedir. İngilizcesi “mutlu etmek” (please) anlamına gelen Latince kelime “placebo” dan geldiği belirtilmektedir (Shapiro, 1959:298; Shapiro 1960:115; Shapiro 1964b:75) Plasebo genel olarak; hiçbir etkin madde içermeyen bir karışım (veya şikâyetle ilgili olmayan bir kimyasal) ve hastanın tedavi edildiğine inanmasına neden olması için bu karışımın uygulanması olarak tanımlanmaktadır (David McKay Company, 1958). Diğer bir tanıma göre ise plasebo, beklenen psikolojik etkisinin üstünlüğü ile hareket eden kimyasal olarak etkisiz bir maddedir (Kirsch, 1978:256). Plasebo bir başka tanıma göre; çalışılan alanda farmakolojik olarak etkisiz bir ilaç olarak ifade edilmektedir (Clyne, 1985:37). En basit bir tarifinde ise plasebo, belirli bir tedaviye dayalı bileşenlerin yokluğu ile belirli tedavilerin sahteleri olarak ifade edilmektedir (Kienle ve Kiene, 1997a:1311; Kienle ve Kiene, 1997b:15). Hastanın merkez olarak alındığı diğer bir tanımda ise plasebo, hastayı tatmin etmeye yönelik etkisiz veya zararsız ilaç olarak belirtilmektedir (Mindel, 1999:32). Başka bir tanımında ise yine aynı kavram; özünde herhangi bir farmakolojik etkililiği olmayan etkisiz bir maddedir (Rajagopal 2006:185). Bir tedavi yöntemi olarak bir belirti veya hastalık üzerinde tedavi edici etkisi olduğu için fakat aslında tedavi edilen belirti veya düzensizliğe yönelik etkisiz olan veya spesifik olarak etkili olmayan, doktor tarafından bilerek ya da bilmeyerek uygulanan veya meslek dışındaki kişiler tarafından kullanılan herhangi bir tedavi yöntemidir (Shapiro ve Shapiro, 1997:12).

Tıp alanında geniş yer bulan plasebo (placebo) kavramının hayli geçmişe dayanan bir tarihi bulunmaktadır. Her ne kadar 1950’li yılların başlarında Beecher tarafından yapılan çalışma (1955) ile adından söz edilmeye başlandığı belirtilse de (Kienle ve Kiene, 1997:1311; Rajagopal 2006:185) 1700’lü yılların sonlarında da plasebo uygulamasının bulunduğu dair

bulgular mevcuttur (Shapiro, 1964c:52). Fakat bu tedavi yöntemi 1950’i yılların ortalarından başlayan hakkındaki çalışmalar ile önemini devam ettirmiştir (Shapiro, 1959:298; Pihl ve Altman, 1971:91). Bu önemin sebebi ise hakkında yapılan çalışmalarda plasebonun olumsuz etkilerinin yanı sıra (Wall, 1992) tedavideki olumlu etkisinin gerçek ilaçların etkisinden daha yüksek olduğunun da görülmesidir (Rosenthal ve Frank, 1956:294). Tarihselliği açısından doktorlar tarafından verilmesi/uygulanması olarak bilinen ve hastaların doktorlara olan güvenlerinin bir sonucu olarak görülen plasebonun kendisine göre bir takım unsurları bulunmaktadır. Shapiro’ya göre (1964b:75) bunlar doktor ve hastası arasındaki ilişki, doktor, hasta ve tedavi durumudur. Bilindiği üzere tüm hastaların kendilerini tedavi eden doktorlara yönelik olumlu ve sempatik yaklaşımları bulunmaktadır. Zira burada hastanın faydasına hareket edecek ve hastanın hastalığına çözüm bulacak olan kişi doktordur. Bu açıdan bakıldığında doktor ve hasta arasındaki ilişkide bulunan ve etkileşime dayalı uyum, sıcaklık, güven, sadakat, empati gibi duygular ve bu duyguların dinamizmi (Oh,1994:69) plasebonun algılanması ve uygulanmasında hayli önem arz etmektedir (Shapiro, 1964:77). Plasebonun diğer bir unsurunu da doktor teşkil etmektedir. Doktorlar hastaları için açıktan veya gizli mesajları içermektedirler. Açıktan verilen mesajlar genel olarak aleni, maksatlı ve sözlü iken, gizli olan mesajlar, üstü kapalı, amaçsız ve genel olarak sözsüzdürler (Gryll ve Katahn, 1978:254). Plasebo kullanımına yönelik doktorların tavır ve sözleri hastalar üzerinde önemli etki yaratmaktadır. Aslına bakılacak olunursa doktorun bizzat kendisi plasebodur (Clyne, 1985). Bir tedavi yöntemi ve ilaç olarak plaseboya karar verecek olan doktordur (Clyne, 1985:38). Doktorlar bunu hastası ile olan ilişkilerini göz önünde bulundurarak vermektedirler. Doktorun uyguladığı tedavi yöntemine yönelik tavrı, bilgisi, ikna kabiliyeti ve özellikle üstün statüsünün (Gryll ve Katahn, 1978:255) plasebo uygulamalarında önemli derecede etkili olduğu belirtilmektedir (Shapiro 1964:77). Hastalar plasebo uygulamalarının diğer bir unsurunu teşkil etmektedir. Hastaların, hastalıklarını doktora bildirmeleri ile başlayan süreçte doktorlar adeta onlar için birer “yürüyen plasebo” haline gelmektedir (Margo,1999:33). Bu süreçte önemli bir başlangıç noktası olan “hastaların şikâyetlerini bildirmeleri” aşaması sonrasında hastalar kendilerine yönelik teşhisi öğrendiklerinde kendilerini daha iyi hissetmektedirler (Miller ve Rosenstein, 2006:332). Bir çeşit şartlanma (Montgomery ve Kirsch, 1997:107) olarak kabul edilebilecek bu durum hastaların kendilerini iyi hissetmeleri için doktorlar tarafından kendilerine yönelik sözlü veya sözsüz mesajları alabilmelerine de bağlıdır. Doktorların sözlü mesajları genel olarak telkin şeklinde kendisini göstermekle birlikte hastanın da bu telkinlere açık olması beklenir. Diğer taraftan hastaların kişiliklerinin, endişelerinin, cinsiyetlerinin ve yaşlarının da plasebo uygulamalarında önemli rol oynadığı bilinmektedir (Shapiro, 1964b: 78-79; Shapiro 1964a:136-137). Tedavi doktorların hastaların şikâyetlerine yönelik verdikleri bir karşılıktır. Her ne kadar plasebo bir tedavi yöntemi olarak belirtilse de aynı zamanda kullanılan aldatıcı ilaca da bu isim verilmektedir. Buradan hareketle hastaların tedavilerinde onları aldatan bir ilaç olarak kullanılan plasebo hakkında yapılan çalışmalarda ilaçların (tablet veya kapsüller) boyutları, rengi ve şekline yönelik hastaların reaksiyonlarının değiştiği gözlenmiştir (Shapiro, 1964b:83; Kirsch, 2013:1). Bunun yanında plasebonun kullanım şekli ve dozajının da hastalar üzerinde olumlu ya da olumsuz etki bıraktığı yine yapılan çalışmalardan anlaşılmıştır.

Yukarıda yapılan mevcut tüm açıklamalar bizi plasebo uygulamalarının nedenleri üzerinde düşünmeye sevk etmektedir. Modern çağda hastalıkların tedavisinde her türlü ilacı

bulmak mümkün iken doktorlar neden böyle bir yola başvurmaktadırlar? Beecher'e (1955:1602) göre doktorlar plaseboyu;

- Zihinsel hastalıklardan kaynaklanan belirli kırgınlıkların tedavisinde psikolojik bir araç olduğundan;

- Yorgun doktorların nörotik hastalarıyla daha rahat ilgilenmeleri için;

- Sadece hasta açısından değil aynı zamanda –bilinmediği halde- gözlemleyici açısından da öngörülerini bertaraf etmede kullanılan bir araç olduğu için,

- İlaç etkinliğine yönelik araştırmada önemli bir araç olduğu için kullanılmaktadır.

Burada plasebonun neden kullanıldığının yanı sıra kullanım şekilleri üzerinde de durulmalıdır. Louhiala ve Puustinen (2008) tarafından yapılan bir çalışmaya göre, plasebo üç farklı şekilde kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi kasıtlı aldatmadır. Bu durumda tüm veriler aksini gösterdiği halde ve doktor da bunu bildiği halde, hastasına tedavinin işe yaradığını belirterek kasıtlı olarak onu aldatmaktadır. İkinci kullanım şekli olarak “açıkça ifade” yer almaktadır. Bu metotta doktor hastasına açıkça etkisiz bir ilacı (örn. şeker hapı) kullanacağını ve bunun işe yarayabileceğini söylemektedir. Diğer bir kullanım şekli ise iyi inanmışlık üzerine kuruludur. Bu kullanım şeklinde doktor tüm veriler aksini belirttiği halde tedavinin verimli olduğuna inanır.

Plasebo kimi araştırmacılar tarafından belirli bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Shapiro (1960:120) Eugene F. DuBois'nın plaseboyu üç farklı başlık altında sınıflandırdığını belirtmiştir. Buna göre birinci kategoride “saf plasebo” bulunmaktadır. Laktoz, gibi saf plasebo olarak kabul edilebilecek maddelerin, gerçek anlamda mümkün olan herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. İkinci kategoride “saf olmayan” veya “katkılı plasebo” bulunmaktadır. Bu çeşit plasebolar bir takım etkin maddeler içermektedir fakat hastanın rahatsızlığı üzerinde etkisi bulunmamaktadır. Üçüncü kategoride bulunanlar ise aslında plasebo değildir fakat tedaviden ayrı düşünülmeyen psikoterapötik bileşendir. Plasebo üzerine farklı bir sınıflandırma ise Houston (1938) tarafından yapılmıştır. Houston yaptığı sınıflandırmayı doktor ve hastası arasındaki ilişki üzerine kurgulamıştır. Bu sınıflandırmanın ilk basamağında doktorun etkisiz olduğunu bildiği fakat hastanın etkili olduğunu sandığı ilaçlar gelmektedir. İkinci basamakta ise hem doktorun hem de hastanın etkili olarak bildiği fakat aslında herhangi bir etkisi olmayan ilaçlar gelmektedir. Üçüncü basamakta ise doktor ve hastanın etkili olduğuna inandıkları fakat aslında zararlı olan ilaçlar gelmektedir.

3.YÖNETİCİ DAVRANIŞLARI ÜZERİNE

3.1.Yöneticilerin Davranış Sınıflandırması

Sadece yönetim ve organizasyon ile yönetim bilimi alanında değil yöneten/yönetilen ikileminin doğal hayatın birçok alanında var olduğu daha önceden belirtilmişti. Bu ikilinin örgütlerdeki ilişkisi doğal hayattakine oranla daha yoğun olduğundan günümüz yazınında hayli yer almaktadır. Özellikle hem yöneten hem de yönetilen açısından örgütlerdeki insan davranışlarının incelenmesi her iki kesimin de kendine özgü bir takım davranış kalıpları içerdiğini ortaya koymuştur. Burada konumuz açısından yönetici davranışları esas alınacağından, öncelikle yöneticilere özgü davranış kalıplarından bahsetmek uygun olacaktır. Yöneticilerin davranışları onların üstlendiği rollerde gizlidir. Bu nedenle yöneticilerin rolleri üzerinden ne yaptıklarını bilmek onların nasıl davrandıklarını anlamakta bize yardımcı olacaktır. Yöneticilerin rolleri veya ne yaptıkları ile ilgili yazın incelendiğinde Henry

Mintzberg'in onlu rol sınıflandırması (1973:58-94; 1990) hemen göze çarpmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre yöneticilerin rolleri üç ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar, kişilerarası roller, bilgi amaçlı roller ve karar verici roller şeklinde sıralanmaktadır.

Kişilerarası roller sembol olmak, lider olmak ve birleştirici olmak gibi alt başlıkları içermektedir. Bilgi amaçlı roller, monitörlük yapmak, bilgiyi iletmek ve sözcülük yapmak alt başlıklarını barındırmaktadır. Karar verici roller ise alt başlıklar olarak girişimci olmak, kaynak dağıtımıcısı, kargaşayı giderici olmak, arabulucu olmayı içermektedir. Bu onlu ayrıma bakıldığında yöneticinin bulunduğu örgütte sembol olması, lider olması, birleştirici olması, monitör olması, bilgiyi iletmesi, kargaşayı giderici olması ve arabulucu olması konumuz ile doğrudan ilgili olduğundan önemlidir. Zira bu roller doğrudan yöneten ve yönetilen ilişkilerine yönelik olup, yöneticinin yönetenlere yönelik davranışlarının ana kaynağını oluşturmaktadır. Fakat tüm bu roller konumuz açısından “sorun çözme” kavramı açısından değerlendirilmelidir. Yöneticiler sorunların çözümü esnasında bu rollerini aktif olarak kullanmaktadırlar.

Yöneticilerin örgütte birer sembol ve lider olmaları onları yönetilenlerin bakış açısıyla örgütte muteber hale getirmektedir. Yönetilenler, yöneticilerin her şeyi bildiklerini ve bazı şeylerin yerine getirilmesi için en üst konumda olan kişinin konuya dâhil edilmesi gerektiğini düşünmektedirler (Mintzberg, 1973:60). Yöneticiler sembol oldukları kadar liderlik özelliklerini de kendilerinde taşımaktadırlar. Örgütteki diğerlerini belirli amaçlara doğru yönlendirenler liderlerdir. Buradan hareketle yönetilenler, liderlerinin kendilerini yanlışa sevk etmediklerini, her zaman doğruya yönelttiklerini düşünürler. Bu açıdan bakıldığında aslında yöneticiler sembolik ve liderlik rolleri ile örgütlerindeki diğerlerine (yönetilenlere) daha etkin ve verimli bir ortam sağlama konusunda yardımcı olmaktadır. Yöneticilerin birer sembol olma ve lider olmaları, yönetilenler açısından bakıldığında içerisinde “güven” ve “saygı” duygularını da barındırmaktadır. Güven, birinin başka birine bağlılığını veya başka birinin eylemlerine yönelik yatkınlığını içeren bilinçli bir sistem (Zand, 1972:230; Krot ve Lewicka, 2012:224) olduğundan, yardımın konu edildiği ilişkide önemli bir başlangıç faktörüdür (Rogers, 1961:50). Dolayısıyla yöneticilerin sembol ve lider olmaları aynı zamanda yönetilenlerin onlara güvenmeleri ve bu güvene dayalı saygı duymalarına bağlıdır.

Yöneticilerin kargaşayı giderici, arabulucu, birleştirici, monitör ve bilgiyi iletici olmaları onların örgütte meydana gelen sorunları çözme özelliklerinin bir sonucudur. Dolayısıyla burada öncelikle sorun çözme (problem solving) konusuna yer vermek gerekir. En kısa tanımına göre sorun (problem), mevcut şartlar ile arzu edilenler arasındaki farklılıktır (Watson, 1976:88). Kavrama biraz daha detaylı bakan Agre'ye göre ise sorun, bir birim/fail tarafından muhtemelen biraz zorlukla çözülmesi mümkün fakat istenmeyen bir durumdur (1982:122). Her iki tanıma da dikkat edildiğinde aslında sorunun, taraflı (subjective) bir yapısının olduğu anlaşılmaktadır (Smith, 1989:966). Bu durumun insan ve insan ilişkileri üzerindeki yansımalarına bakıldığında ise, her bireyin kendi inançları, tercihleri ve yetenekleri olması sebebiyle çevresinde bu içsel duygularına uymayan her şeyi bir sorun olarak algılaması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır.

Sorun kavramıyla ilgili olarak örgütlerde meydana gelen sorunların yöneticiler tarafından nasıl öğrendikleri de önemli bir husustur. Sorun çözümünün ilk aşamasını teşkil eden (Lai ve Gronhaug, 1994:1) yöneticilerin sorunları nasıl öğrendikleri o sorunların farklı meydana geliş şekillerinde gizlidir. Getzels'e göre sorunlar üç farklı durumda meydana gelmektedir (1979:167-169). Bunlardan birincisi “sunulan sorun”lardır. Bu tip sorunlarda mevcutta bir

sorun vardır ve sorunu çözecek olana bu sorun sunulmaktadır. Kısaca örgütlerde üst konumda olan yöneticiye kimi sorunlar örgütteki diğerleri tarafından iletilmektedir. Diğer bir sorun çeşidi ise “keşfedilmiş sorun”lardır. Bu sorunlar da mevcutta bulunmaktadır fakat başkaları tarafından iletmekten çok bireylerin kendileri tarafından tespit edilmektedir. Dolayısıyla örgütlerde de yöneticiler bir takım sorunları kendilerine başkaları tarafından bildirilmeden kendiliklerinden tespit edebilmektedirler. Üçüncü sorun grubu ise “oluşturulan sorun”lardır. Bu sorunlar meydana birisi ya da birileri tarafından getirilinceye kadar mevcut değildirler.

Yöneticiler örgütlerde yönetilenler tarafından itibar edilen kişilerdir. Her ne kadar sorunlar genel olarak yöneticilere bildirilse de onların “monitörlük” fonsiyonlarının yapısında belirli sorunları araştırıp bulmak da vardır (Mintzberg, 1973:67). Oluşturulan sorunları tespit etmede yöneticilerin yönetsel sezgileri devreye girmektedir. Sorun olabilecek durum veya kişilere zamanında müdahale edilip gerekli önlemlerin alınması örgütün işleyişini de olumlu yönde etkileyecektir.

Örgütlerde meydana gelen sorunlar belirli bir süre sonra kargaşa haline gelebilmekte ve bunun sonucunda da yöneticiler meydana gelen bu kargaşaya bir çözüm bulma gereğini hissetmektedirler. Bir sorunun kargaşa veya düzensizlik haline gelmesi üç şekilde olmaktadır (Watson, 176:88). Bunlardan birincisi sorunun, onu çözecek olan kişi tarafından tam olarak algılanamaması, ikincisi yanlış sorunun veya yanlış sorun nedeninin tanımlanması, üçüncüsü ise problem tanımlama safhasının geçiştirilmesi veya umursanmamasıdır. Yapılan bu açıklamayı Maier ve Hoffman tarafından yapılan çalışmadaki (1964:261) sınıflandırma ile ilişkilendirmek mümkündür. Bu çalışmaya göre kalitesi hayli yüksek olup kabul olarak düşük olan sorunların örgüt içi kargaşaya veya düzensizliğe dönüşme ihtimali yüksektir denilebilir.

Mintzberg’e göre (1973:87) örgütsel sorunlar üç farklı şekilde meydana gelmektedir. Bunlardan birincisi örgütte bulunan yönetilenlerin arasında olup, bu tür bir sorun yumağı bireylerin kişiliklerinin farkından ve uzmanlıklarının üst üste gelmesinden dolayıdır. Diğer bir sorun çeşidi ise örgütlerin diğer örgütler ile aralarında olan sorunlardır ki bu “insan boyutunu” içermediğinden konumuz dışındadır. Üçüncü örgütsel sorun ise tehditlerdir. Burada tehdidi iki farklı şekilde düşünmek mümkündür. Çalışmamız açısından önemli olan örgüt içinden gelen ve insan unsurunu etkileyecek olan tehditlerdir. Bu tür tehditler de yine yöneticilerin yönetsel sezgilerini önemli ölçüde kullanmalarını gerektirmektedir. Örgütlerdeki sorunların bireyler veya örgüt içindeki birimler arasında meydana gelmesi yöneticilerin birleştirici (irtibat sağlayıcı) ve arabulucu fonsiyonlarıyla yakından ilişkilidir. Sorunun tespitinden sonra tarafların arasında gerekli ilişkinin ve koordinasyonun sağlanması, taraflar arasında arabuluculuk yapılarak sorunun giderilmesi yöneticinin sorun çözmedeki önemli fonsiyonlarıdır. Burada yine “güven” kavramının önemini vurgulamak gerekir. Zira sorun çözmenin verimliliğinin derecesinin değerlendirilmesinde yüksek ve düşük güven duygusu merkezi bir değişken olarak görülmüştür (Boss, 1978:337).

3.2.Yöneticilerin Kişilik Yapıları

Davranış, herhangi bir varlığın çevresiyle ilgili olarak değişimi olarak ifade edilmektedir (Rosenbluth, Wiener ve Bigelow, 1943:18). Bu açıklama ışığında davranışa yönelik yapılan bir sınıflandırma konunun ileriki safhalarındaki açıklamaları daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Berelson ve Steiner’e göre davranışlar genel olarak iki farklı grupta yer alırlar (1964:38). Bunlardan birincisi “uyarlama davranışları”dır (adaptive behaviors). Bu davranış

kalıplarında genel olarak organizma kendi ihtiyaçlarını tatmin etmekte ve çevresinin ihtiyaçlarını da karşılamaktadır. İçgüdü veya içgüdüsel davranış (instinct-instinctive behavior) da ise belirli bir takım iç veya dış şartlara belirli bir şekilde içsel olarak cevap verilmektedir. Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere davranışın bilişsel veya içsel bir tarafı da bulunmaktadır. Kişilik bireylerin içsel bir özelliği olması sebebiyle davranışlar genel olarak kişiliğin dışa yansımaları olarak değerlendirilebilir (Severn,1920:330).

Jung tarafından kişilik tipleri hakkında yapılan çalışma (1946:412) yazında kendisinde hayli alıntı yapılan bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada kişilik tipleri temel olarak iki grup halinde değerlendirilmiştir. Birinci grupta dışadönük (extroverted) kişilik tipi gelmektedir. Bu kişilik tipine sahip olan bireyler en sık ve gerekli karar ve hareketlerinde subjektif yerine objektif ilişkilerini esas almaktadırlar (Jung, 1946:417). Dolayısıyla dışa dönük insanlar genel olarak dış dünya ile daha iyi etkileşim halinde bulunan ve dış dünya ile olan ilişkilerini daha fazla ön planda tutan kişilerdir. Bu tip kişilikleri olan insanların içinde bulundukları önemli bir tehlike ise dış dünyaya kendilerini çok vermeleri neticesinde kendilerini hayatın meşakkatleri içinde kaybetmeleridir. İçedönük kişilik (introverted) tipinde ise birey dışarıdan etkilenmek yerine algıları ile hareketleri arasında üstünlüğü subjektif değerlerine bırakmaktadır. Kısacası içedönük yapıdaki bireyler de elbette ki dışarıya dönük algıları vardır fakat hareket ve kararlarında subjektif değişkenleri ön planda tutmaktadırlar (Jung, 1946:472).

3.3. Yöneticilerin Karşılaştıkları Yönetimsel Sorunlar ve Sorunları Çözme Şekilleri

Yukarıda yapılan açıklamada yöneticilerin en önemli fonksiyonlarından/rollerinden birinin “sorun çözme” olduğu belirtilmişti. Bir örgütün yönetiminde karşılaşılan sorunlar hayli detaylı ve fazla olabileceğinden burada bunların sınıflandırılması gibi girişimde bulunulmayacaktır. Fakat yöneticilerin karşılaştıkları/karşılaşma ihtimallerinin olduğu yönetimsel sorunlar daha farklı açılardan ele alınacaktır. Maier ve Hoffman tarafından yöneticiler üzerinde yapılan çalışmada yöneticilerin karşılaştıkları sorunlar “kalite” ve “kabul” kavramlarıyla ilişkili olarak ele alınmıştır (1964:261). Birinci tip sorunlar büyük oranda kabul gerektiren fakat kalite olarak düşük sorunlardır. Diğer bir ifade ile bu sorunlar objektif açıdan değer olarak eşit olan birkaç karar alternatifi bulunan sorunları içermektedir. İkinci tip sorunlar ise yüksek oranda hem kabul hem de kaliteyi içeren sorunlardır. Bu tip sorunlarda çözüm kalitesi riske atılmamalı ve bu yüzden kabullerine de ciddi oranda ihtiyaç vardır. Üçüncü tip sorunlar ise yüksek oranda kalite, düşük oranda kabulü içermektedirler. Bu sorunlar önemli ölçüde gerçeklere dair çözümler gerektirmekle birlikte kabulleri daha kolay ve nispeten önemsizdir. Diğer bir sınıflandırma ise Smith tarafından yapılmıştır. Smith bu çalışmasında sorunları “tehdit”, “fırsat” ve “pazarlama sorunu” başlıkları altında sınıflandırmaya tabi tutmuştur (1995:679). Olumlu olarak görülen “fırsat” sorunlarında kazanç muhtemel ve birinin önemli derecede kontrolü var iken olumsuz olarak değerlendirilen “tehdit” sorunlarında kayıp muhtemel ve birinin kontrolünün az olduğu görülmektedir (Dutton ve Jackson, 1987:80). Mayer de yönetimsel sorunları farklı bir perspektiften sınıflandırmaya tabi tutmuştur (2013:770). Mayer’e göre birinci grup sınıflandırmada rutin ve rutin olmayan sorunlar vardır. Rutin sorunlar, sorunu çözecek kişi tarafından sıkça rastlanan, tanıdık olan ve çözümüne yönelik belirli bir metodu bulunan sorunlardır. Rutin olmayanlar ise sorunu çözecek olan kişinin pek tanıdık olmadığı ve sorunun çözümünü bilmediği sorunlardır. Mayer diğer bir sınıflandırmayı ise “iyi tanımlanmış” , “iyi

tanımlanmamış” başlıkları altında yapmıştır. Buna göre iyi tanımlanmış sorunlar belirli bir şekilde açıkça ifade edilmiş sorunlardır. İyi tanımlanmamış sorunlar ise tam olarak ifade edilmemiş sorunlardır.

Yöneticilerin sorun çözme metotlarına dair yapılan bir çalışmada (Hellriegel ve Slocum, 1975) Jung tarafından yapılan ve yukarıda belirtilen çalışmadaki ayrımın kullanıldığı görülmektedir. Temel olarak alınan içe ve dışa dönüklüğün yanı sıra bu başlıklar altında düşünme (thinking), hissetme (feeling), duyumsama (sensing), sezme (intuition) gibi temel kavramlar da incelenmiştir. Dışa dönük yöneticiler, genel olarak cana yakın, samimi ve belirli bir duruma daha kolay adapte olan bir doğası bulunan ve bağlılığa yönelik daha çabuk biçim alan, kuruntuları bir kenara bırakan ve bilinmeyen durumlara doğru dikkatsiz bir şekilde kendine güvenle cüret eden kişilerdir. İçe dönük yöneticiler ise genel olarak yoğunlaşmak için sessizliğe ihtiyacı olan, kesintiye uğramadan çalışması gereken, genellikle tek başına çalışan ve çalışma arkadaşları ile iletişim problemi olan kişilerdir (Hellriegel ve Slocum, 1975:30). Bu açıklamalar ışığında yukarıda belirtilen dört fonksiyonun kombinasyonun da şu şekilde sonuçlar elde edildiği görülmektedir: Duyumsayan-Hisseden tipindeki yöneticiler, doğudan duyguları yoluyla elde ettikleri ve doğruladıkları gerçeklerle ilgilenmektedirler. Bu yöneticiler elde ettikleri gerçeklere kişisel ve insani ilgi ile yaklaşmaktadırlar. Onlara göre örgüt, toplum ve örgütün diğer üyelerinin faydası için var olan kurallar bütünü ve iyi tanımlanmış bir hiyerarşidir. Sezen-Hisseden tipindeki yöneticiler, yenilikçi bir bakış açısına sahip kişilerdir. Bu tip yöneticiler yeni projelere, yeni yaklaşımlara, yeni gerçeklere, muhtemel olaylara odaklanmaktadırlar. Bu yaklaşımlarının sebebi ise insanların genel olarak sosyal ve kişisel ihtiyaçlarının karşılanması ve bu ihtiyaçlara hizmet edilmesidir. Sezen-Hisseden tipindeki yöneticiler belirli bir konu yerine geniş kapsamlı konulara odaklanmaktadırlar. Duyumsayan-Düşünen tipi yöneticiler genel olarak sorunları pratik ve soğukkanlı şekilde çözmek istemektedirler. Bu tür yöneticiler örgütü, iyi tanımlanmış, aşırı bir hiyerarşisi bulunan, kuralların yoğun ve geniş kapsamlı olarak uygulandığı, önemli derecede kontrole ağırlık verilen, gerçekçi, sınırlı ve kısa vadeli amaçlara sahip bir yapı olarak değerlendirmektedir. Sezen-Düşünen tipteki yöneticiler ise insan unsuru ile uğraşmak yerine genel olarak teorik ve teknik ihtimallere odaklanmakta, yaklaşımları da kişisel olmayan bir analize dayanmaktadır. Bu tür yöneticiler yetersiz olarak tanımlanmış pozisyonlardan hoşlanmakta olup, onlara göre ideal örgüt kişisel olmayan ve soyut bir yapıda olmalıdır.

4.YÖNETSEL DAVRANIŞTA PLASEBO PRATİĞİ

Yönetmel açıdan bir sorunun çözümü farklı boyutları içinde barındırmaktadır. Bunlar, sorunu çözecek olan kişi (yönetici), sorunun özellikleri ve sorunun kaynağıdır. Burada tabi ki sorunu çözecek olanın kişiliği, rolü ve sorunu nasıl algıladığı alt boyutlar olarak görünmektedir. Yönetmel açıdan plasebonun kullanımı veya uygulanmasını da bu alt boyutlar üzerinden yapmak gerekmektedir.

Uzun yıllar boyunca ve günümüzde de mevcut olmak üzere tıp doktorlarının toplumda hayli güvenilen, itibar sahibi, hastaların dertleri ile ilgilenen kişiler olduğuna yönelik tarihsel açıklamalara çalışmamızın başında yer verilmişti. Sorunların çözümü noktasında doktorun rolü nasıl ise yöneticilerin de rollerinin aynı olduğu düşünülebilir. Zira her iki durumda da bir tarafta sorunu olan kişi varken diğer tarafta da o sorunu çözecek olan kişi bulunmaktadır. Burada sorun, ona sahip olan açıdan bir an önce çözülmesi gereken bir olgudur. Örgütlerde çözüm

noktası olarak görülen yöneticilerin bu sorunları görmeleri ve onları en kısa zamanda ve etkin bir şekilde çözüme kavuşturmaları beklenir. Zira doktorların hastalarına karşı sahip oldukları gibi örgütlerde de yöneticilerin yönettikleri bireylere karşı ahlaki bir sorumlulukları bulunmaktadır. Her ne kadar tıp biliminde plasebo uygulaması - temel de iyi amaçlı da olsa - “aldatma”ya dönükse de yönetsel olarak plasebo olarak kabul edilebilecek bir takım yönetsel davranışların da aynı düzlemde olduğundan bahsedilebilir. Dolayısıyla yönetimin/yöneticilerin daima ahlaki olarak olumlu özelliklerinin yanı sıra ahlaki olmayan taraflarının da olabileceği kabul edilmelidir.

Ahlaki durumları üzerinde yapılan bir çalışmada (Carroll, 1987) yönetimler üç kısma ayrılmıştır. Bunlar ahlaklı (moral), ahlaksız (immoral) ve ahlak (amoral) dışı yönetimlerdir. Ahlaklı yönetim veya bu tür bir yönetimi benimseyen yöneticiler, etik normlara, profesyonel davranış standartlarına, hedeflere, amaçlara, genel çalışma stratejilerine ve kanuna odaklanarak etik olmak için çaba sarf etmektedirler. Bu açıdan bakıldığında ahlaki yönetim ya da yöneticiler örgütsel adaleti, eşitliği ve bencil olmamayı ön planda tutmaktadırlar (Carroll, 1987:10). Ahlaksız yönetim veya bu tür bir yönetimi benimseyen yöneticiler ise sadece etik prensipler ya da kaidelerden yoksun olmakla kalmaz, olumlu ve aktif olarak etik olan neyse ona karşıdır. Eğer yönetim/yönetici etik olarak bilinene karşı ise, bu durumda yönetimin neyin doğru neyin yanlış olduğunu bildiği fakat seçenek olarak yanlış tercih ettiği söylenebilir. Bu tür yönetim ya da yöneticilerin çalışma stratejileri ortak veya şahsi kazançları için fırsatları suiistimal etmek üzerine kuruludur (Carroll, 1987:9). Ahlak dışı yönetim ya da yöneticiler diğer iki kısım arasında kalanları oluşturmaktadır. Carroll (1987:11) bu sınıflandırma altındaki yöneticileri açıklamak için “kasti” ya da “kasti olmayan” kavramlarını kullanmaktadır. Kasti ahlak dışı yönetim ya da yöneticiler kararlarında, hareketlerinde ve davranışlarında etik değerlendirmeleri nazarı itibara almamaktadırlar. Bunlar ne ahlaklı ne de ahlaksızdırlar. Fakat yönetsel kuralları normal hayattakilerin aksine işyerinde farklı bir şekilde uygulamaktadırlar. Kasti olmayan ahlak dışı yönetim veya yöneticiler de işyerinde ahlaki kavramları düşünmemektedirler. Bu tür yönetim/yöneticilerin etik algıları yoktur. İş ilişkilerinde ahlaki olarak sıradan, dikkatsiz ve özensiz, kişilik olarak da duygusuz ve ego merkezli olduklarından yaptıkları hareketlerin, verdikleri kararların diğerleri tarafından nasıl anlaşılabileceğine veya diğerleri üzerinde nasıl bir etki yaratacağına dair herhangi bir düşünceleri bulunmamaktadır.

4.1.Yönetsel Plasebo Uygulama Çeşitleri ve Yöneticilerin Plasebo Uygulama Nedenleri

Yönetsel olarak plasebo kullanımı görüleceği üzere belirli bir takım yönetsel sorunların çözümünde kullanılan yönetsel pratikler olup yönetici, sorun ve sorunun kaynağı ile yakından ilişkilidir. O halde burada ne gibi uygulamaların plasebo olarak kabul edilebileceği üzerinde de durulmalıdır. Eğer plasebo kullanımı tıp biliminde belirli bir hastalığın tedavisi için geçerli olan bir kavram ise yönetimde de yönetsel sorunların çözümünde yine odak noktayı oluşturmaktadır. Buna göre yönetimde sorunların çözümünde plasebo şu şekillerde kullanılmaktadır:

- Öğrenilen soruna yönelik çözümün üretilmemesi veya çözümün üretilmesine yönelik herhangi bir şey yapılmadığı halde çözümün üretilmiş gibi görünülmesi;

- Öğrenilen soruna yönelik çözümün üretilmesi veya üretilmesine yönelik faaliyetin ertelenmesi,

- Öğrenilen soruna yönelik çözüm üretilmesi için farklı kişi ya da birimlerin gösterilmesi,

- Öğrenilen sorun haricinde farklı bir konu hakkında çözüm üretilmeye çalışılması;
- Öğrenilen soruna yetersiz olarak bilinen bir çözüm bulunması.

Hangi yönetsel uygulamaların plasebo olduğunu belirten bu maddelerin açıklamasına geçmeden evvel yöneticilerin bu uygulamaları neden yaptığını da açıklamak gerekir. Yöneticiler gerek kendi rolleri, gerekse kişilikleri ile ilgili olarak plasebo uygulamalarını şu amaçlarla gerçekleştirmektedirler:

- Otoritelerinin zedelenmemesi için.
- Bir takım kişisel veya örgütsel nedenlere dayalı olarak zaman kazanmak için.
- Sorunun örgütsel bir çatışmaya neden olması öngörülüyorsa, öngörülen bu çatışmaya neden olmamak için.
- Sorunun zamanla kendiliğinden çözüleceği öngörüldüğü için.
- Örgütsel bir değişim varsa bu değişime yönelik direncin önüne geçmek için.
- Örgütsel şikâyetlerin önüne geçmek için.
- Örgütsel adalete zarar vermemek için.
- Örgütte sürekli sorun teşkil eden personelin örgüt kural ve amaçlarına dönük davranmasını sağlamak için.

Yöneticiler yönettikleri örgütlerde meydana gelen sorunların çözüm kaynaklarıdır. Bu durum sadece onların bir üst konumda olmalarından değil aynı zamanda yönettikleri bireyler tarafından gösterilen saygıdan da kaynaklanmaktadır. Bu saygı yöneticilere yönelik güven duygusunu da içinde barındırmaktadır. Yönetici sadece konumuyla değil kişiliği ile de yönettiği bireylere kendisini kabul ettirmesi gerekir. Sorunlar örgütteki çalışanlar arasında, örgüt çalışanı ile örgüt arasında veya yapılan iş ile ilgili olabileceği gibi çalışanların kendi özel hayatlarında da meydana gelmiş olabilir. Yöneticiler, örgüt çalışanlarının özel hayatlarındaki sorunların çözümüne de katkı sağlamak durumunda kalabilirler. Kimi durumlarda yöneticiler kendilerine iletilen sorunlara çözüm olarak herhangi bir işlem yapmayarak, yapmış gibi görünmektedirler. Bu durum genel olarak ahlaksız veya kasti ahlak dışı olarak bilinen yönetimler için geçerli olan bir durum olarak görülebilir. Zira bu iki yönetim daha önceden de görüldüğü üzere bencillik, kişilik dışı olma, hareket ve kararlarının diğerleri üzerinde nasıl bir etki yarattığını anlamama gibi kişilik özelliklerini kendi içlerinde barındırmaktaydı. Örgütteki yönetilenlerin karşılaştıkları sorunlara çözüm üretmeden çözüm üretmiş gibi görünmek, sorunu ileten örgüt üyesinin içinde bulunduğu durumu anlamamanın bir sonucudur. Diğer bir ifade ile yöneticilerin karşılaştığı sorunlara yönelik sınıflandırmada da belirtildiği üzere sorun sahibi birim ya da birey için iletilen sorun çok önemliyken, sorunu çözecek olan yönetici için sorun çözüme kavuşturulması gereken bir kalitede değildir. Kısaca sorun yönetici tarafından “sorun” olarak kabul edilmemektedir. Bu şekilde davranan yöneticileri sezen-düşünen tipteki yöneticiler olarak da değerlendirmek mümkündür. Zira yukarıda da belirtildiği üzere bu tip yöneticiler insan unsuruna odaklanmaktan çok, organik olmayan sistematik konularla uğraşmaktadırlar. Dolayısıyla örgüt üyeleri arasında meydana gelen ve organik bir karakteristiği bulunan sorunlar bu tip yöneticilerin ilgi alanına haliyle girmeyecek fakat sorunlara çözüm üretmiş gibi davranmaları muhtemel hale gelecektir. Ayrıca yöneticilerin içe dönük veya dışa dönük kişilik özelliklerine sahip olmaları ile kendilerine iletilen veya tespit ettikleri sorunları birer tehdit veya fırsat olarak algılamalarının da yine sorunu çözmüş gibi görünmeleri üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. Her ne kadar yöneticilerin konumları gereği “dışa dönük” olmaları beklense de kimi yöneticilerin yapıları gereği bir insan olarak içe dönük olduklarını da kabul etmek gerekir. İçedönük kişiliğe sahip yöneticiler genel olarak sübjektif olarak davrandıklarından sorunun çözümünü de bir fırsat yerine tehdit olarak görmesi muhtemeldir.

Yöneticiler, karşılaştıkları veya kendilerine iletilen örgütsel sorunların zamanla kendiliğinden çözüleceklerini öngördükleri için çözümün üretilmesi veya üretilmesine yönelik faaliyeti ertelemektedirler. Bu durum sorunun sahibi ya da sahiplerinde bir çözüm bulunmasına çalışılmıyormuş hissi uyandırmaktadır. Bu tür bir yönetsel plasebo uygulaması ahlaksız ve kasti ahlak dışı yönetimlerin karakteristik özelliklerine uygun olarak görülebilecekken, kasti olmayan ahlak dışı yönetimler için de geçerli bir uygulama olarak görülebilir. Zira kasti olmayan ahlak dışı yönetimler örgütteki davranışlarında dikkatsiz, özensiz ve ego merkezli olduklarından örgütteki diğerlerinin yaşamış olduğu sorunları da çok fazla önemsemeyeceklerdir.

Çözüm üretilmesi için farklı kişi ya da birimlerin/kişilerin gösterilmesi ve öğrenilen soruna yetersiz olarak bilinen bir çözüm bulunması yönetsel plasebo uygulamalarında aynı kapsamda değerlendirilmesi gereken başlıklar olarak görülebilir. Bu konu ile ilgili açıklamalar farklı bakış açısıyla yapılabilir. Birincisi yöneticiler kendilerine iletilen sorunlar veya kendilerinin tespit ettikleri sorunların çözümlerini tek başlarına çözüme kavuşturmak yerine bu çözümü başkaları üzerinden yerine getirmek isteyebilirler. Eğer kendileri sorunun doğrudan çözüm noktası değiller ise bu durumda çözüm için başka birimlerin veya bireylerin gösterilmesini ahlaki olarak kabul etmek mümkündür. Lakin kendileri sorunun çözüm noktası oldukları halde başka birim veya bireyleri çözüm noktası olarak göstermeleri-diğer bir ifade ile sorunu/sorun sahibini baştan savmaları-durumunda yöneticilerin yönetsel ahlaki değerler noktasında bir takım olumsuzluklarının bulunduğu aklı getirmektedir. Yöneticiler tarafından yönetsel soruna yönelik bu tür bir yaklaşımda çözüm bulmak için girilen herhangi bir eylem yönetici tarafından bir “fırsat” olarak görülmemektedir. Diğer taraftan sorun kasti olmayan ahlak dışı davranış kalıbı içerisinde değerlendirilerek, sıradan, rutin, kalitesi olmayan ve kabul edilme derecesi düşük bir sorun olarak kabul edilmiş olabilir.

Yönetsel açıdan başka bir plasebo pratiği ise yöneticilerin tespit ettikleri ya da kendilerine iletilen sorunlara yetersiz çözümler bulmalarıdır. Örneğin işyerinin fiziki sorunları arasında yer alabilecek aydınlatma sorunu hakkında kendisine gelen bir çalışanın öne sürdüğü sorun, yönetici tarafından üretim maliyetleri açısından değerlendirilip işyerindeki sadece belirli noktalardaki düşük güçteki ampullerin daha güçlüleri ile değiştirilmesi yoluyla giderilmek istenmiş olabilir. Fakat bu çözüm çalışanlar için sadece kısmi olarak bir iyileştirme yaptığı halde sorunu tamamıyla ortadan kaldırmamıştır. Yukarıda açıklanan sezen-düşünen yönetici tipinin karakteristiğine uygun olan bu davranış şeklinde yöneticinin çalışanların sorunlarını çözmenin dışında üretim maliyetlerini de düşündüğü açıktır. Bu davranış şekli kasti ahlak dışı davranış şekli ile de açıklanabilir. Bilindiği üzere işyerindeki yöneticiler yönettikleri birimin daima etkin ve verimli çalışmasından sorumludur. Bu açıdan bakıldığında yukarıdaki örnekte de görüleceği üzere yönetici, işyerindeki çalışan verimi kadar aydınlatma için daha güçlü ampul yerleştirmenin hem ampul için ödenen ücret hem de elektrik maliyetini artıracakını düşünerek daha az sayıda güçlü ampul yerleştirerek sorunu gidermeye çalışmaktadır. Oysaki üretim veriminin en önemli bileşenlerinden biri insan ve onun işyeri çevresidir. Aslına bakılacak olunursa bu örnekte de görüldüğü üzere yönetici çalışanların sorunlarını çözmenin ötesinde işyerinin insan unsuru dışındaki sistematik işleyişini düşünmektedir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Tıp alanında plasebo sadece günümüzde değil, tıbbın ilk ortaya çıktığı yıllarda da kullanım alanı bulan bir uygulamadır. Uygulanma metotları incelendiğinde tedavide kullanılan ilacın etkisinin olup olmadığı kadar sosyolojik ve psikolojik yönü de bulunan plasebo genel olarak hasta ve doktor arasındaki ilişkinin samimiyetine bağlı olarak işlemektedir. Sosyal anlamda

insanların doktorlara değer vermeleri ve bu anlamda doktorların toplumsal rolleri açısından iyi bir izlenim sergilemeleri, hastaların da doktorların her türlü hastalıklarına uyguladıkları ilaçların onları iyileştirmeye dönük olduklarına dair bir inancın oluşmasına neden olmuştur/olmaktadır. Sadece kullanılan ilaç değil doktora gitmiş olmanın bile iyileşmeye sebep olduğu tıp dünyasında doktorların da böyle bir durumu sadece kendi hastaları için değil aynı zamanda kendi faydalarına da kullandıkları gözden uzak tutulmaması gereken bir olgudur.

Plasebo yönetim biliminde de kendine bir uygulama alanı bulmaktadır. Her ne kadar yöneticiler de doktorlar gibi belirli sorunların çözüm merkezi olarak görülseler de onların da plaseboyu birer çözüm yolu olarak kullandıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Zira yöneticilerin tümünün her türlü sorunu tam olarak çözmek istemeleri gibi bir durum söz konusu değildir. Diğer bir ifade ile yöneticilerin hepsinin ahlaki kurallara bağlı oldukları düşünülemez. Fakat yönetilen birimde herhangi bir soruna çözüm bulmaksızın sadece yönetici pozisyonunda kalmak da tam olarak yöneticilik yapıldığı izlenimini yaratmamaktadır. Kısaca yöneticilik aldatma sanatı olarak kullanılmamalıdır. Yönetimsel sorunlara yönelik yöneticinin ortaya koyduğu çözümlerin yönetilenler tarafından hissedilmesi ve kabul edilmesi yöneticilerin sadece konum olarak değil meşru anlamda sosyolojik ve psikolojik olarak da kabullerini ortaya koyacaktır. Dolayısıyla yöneticiler, yönetimsel sorunlara yönelik, yönetilenler tarafından hissedilen ve kabul edilmesi hayli muhtemel çözümler bulmalıdırlar.

Çalışmadan da anlaşılacağı üzere plasebo pratiğinin yönetim alanındaki uygulaması kavramsal açıdan ele alınmıştır. Bu çalışma belirli alan çalışmaları ile desteklenmelidir. Özellikle çalışanlar veya yöneticilere yönelik yapılacak anket veya görüşme tarzı çalışmalar önümüze daha farklı çalışma konuları çıkarabilecektir. Bu konuda yapılan bilimsel çalışmaların neredeyse yok olması çalışmanın bir kısıtı olarak görülebilecekken, hakkında yapılacak olan alan çalışmaları birer fırsat olarak görülebilir. Bu nedenle tıp biliminde uygulama alanı bulunan bir olgu yönetim alanına da kazandırılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Agre, G.P. The Concept of Problem, Educational Studies, 13,2, 1982.
- Beecher, H.K. The Powerful Placebo. The Journal of the American Medical Association (JAMA), 159,17,1955.
- Berelson B., Steiner, G.A. Human Behavior: An Inventory of Scientific Findings, Harcourt, Brace & World, Inc. USA 1964.
- Boss, R.W. Trust and Managerial Problem Solving Revisited. Group & Organization Studies, 3, 3,1978.
- Carroll, A.B. In Search of The Moral Manager, Business Horizons, 30, 2, 1987.
- Clyne, M.B. The Doctor As a Placebo, Stress Medicine, Vol.1,1985.
- David McKay Company. Placebo, İçinde A Comprehensive Dictionary of Psychological and Psychoanalytical Terms, s. 393, 1958.
- Dutton, J.E. & Jackson, S.E. Categorizing Strategic Issues: Links to Organizational Action, Academy of Management Review, 12, 1, 1987.
- Getzels, J.W. Problem Finding: A Theoretical Note, Cognitive Science, 3, 1979.
- Gryll S.L., Katahn M. Situational Factors Contributing to The Placebo Effect. Psychopharmacology, 57, 3, 1978.
- Hellriegel, D. & Slocum Jr. J.W. Managerial Problem-Solving Styles, Business Horizons, 18,

- 6, 1975.
- Jung, C.G. *Psychological Types*, (Çev. H. Godwin Baynes), Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., New York, 1946.
- Houston, W.R. Doctor Himself As A Therapeutic Agent, *Annals of Internal Medicine*, 11, 1938.
- Kienle, G.S., Kiene, H. The Powerful Placebo Effect: Fact or Fiction? *Journal of Clinical Epidemiology*, 50, 12, 1997a.
- Kienle, G.S., Kiene, H. The Placebo Effect: A Scientific Critique, *Complementary Therapies in Medicine*, 6, 1, 1997b.
- Kirsch, I. The Placebo Effect and The Cognitive-Behavioral Revolution, *Cognitive Therapy and Research*, 2, 3, 1978.
- Kirsch, I. The Placebo Effect Revisited: Lessons Learned to Date, *Complementary Therapies in Medicine*, 21, 1-3, 2013.
- Krot, K., Lewicka, D. The Importance of Trust In Manager-Employee Relationships, *International Journal of Electronic Business Management*, 10, 3, 2012.
- Lai, L.M.H. & Grønhaug, K. Managerial Problem Finding: Conceptual Issues and Research Findings, *Scandinavian Journal of Management*, 10, 1, 1994.
- Louhiala, P., Puustinen, R. Rethinking the Placebo Effect, *Medical Humanities*, 34, 2008.
- Maier, N. R. F., & Hoffman, L. R. Types of problems confronting managers. *Personnel Psychology*, 17, 3, 1964.
- Margo C.E. The Placebo Effect, *Survey of Ophthalmology*, 44, 1, 1999.
- Mayer, R. E. Problem Solving. İçinde D. Reisberg (Ed.), *The Oxford Handbook of Cognitive Psychology*, 2013.
- Miller, F.G., Rosenstein, D.L. The Nature and Power of The Placebo Effect, *Journal of Clinical Epidemiology*, 59, 2006.
- Mindel, J.S. The Placebo Effect, *Survey of Ophthalmology*, 44, 1, 1999.
- Mintzberg, H. *The Nature of Managerial Work*, Harper & Row, Publishers, USA, 1973.
- Mintzberg, H. The Manager's Job: Folklore and Fact, *Harvard Business Review*, 53, 4, 1975.
- Montgomery, G.H., Kirsch, I. Classical conditioning and the placebo effect, *Pain*, 72, 1-2, 1997.
- Oh V. M. The placebo effect: can we use it better? *BMJ*, 309, 6947, 1994.
- Pihl, R.O., Altman J. An experimental analysis of the placebo effect, *The Journal of Clinical Pharmacology and New Drugs*, 11, 2, 1971.
- Rajagopal, S. The Placebo Effect, *Psychiatric Bulletin*, 30, 2006.
- Rosenblueth, A., Wiener, N., Bigelow, J. Behavior, Purpose and Teleology, *Philosophy of Science*, 10, 1, 1943.
- Rosenthal, D., Frank, J.D. Psychotherapy and The Placebo Effect, *Psychological Bulletin*, 53, 4, 1956.
- Severn, E. *The Psychology of Behaviour: A Practical Study of Human Personality and Conduct with Special Reference to Methods of Development*, Dodd, Mead and Company, New York 1920.
- Shapiro, A.K. The placebo effect in the history of medical treatment: implications for psychiatry, *The American Journal of Psychiatry*, 116, 1959.
- Shapiro, A. K. A contribution to a history of the placebo effect, *Behavioral Science*, 5, 1960.

- Shapiro AK. Etiological Factors in Placebo Effect, The Journal of the American Medical Association (JAMA), 187, 10, 1964a.
- Shapiro A.K. Factors Contributing to The Placebo Effect: Their Implications for Psychotherapy, The American Journal of Psychotherapy, 18, (SUPPL 1), 1964b.
- Shapiro, A. K. A Historic and Heuristic Definition of the Placebo, Psychiatry, 27, 1, 1964c.
- Shapiro A.K., Shapiro E. The Placebo: Is It Much Ado about Nothing? İçinde The Placebo Effect: An Interdisciplinary Exploration, (Ed.: Anne Harrington), (s. 12-36), 3. Baskı, Harvard University Press, USA, 2000.
- Smith, G. F. Defining Managerial Problems: A Framework for Prescriptive Theorizing, Management Science, 35, 8, 1989.
- Smith, G. F. Classifying Managerial Problems: An Empirical Study of Definitional Content, Journal of Management Studies, 32, 5, 1995.
- Wall P.D. The Placebo Effect: An Unpopular Topic, Pain, 51, 1, 1992.
- Watson, C.E. The Problems of Problem Solving, Business Horizons, 19, 4, 1976.
- Zand, D. E. Trust and Managerial Problem Solving. Administrative Science Quarterly, 17, 1972.

SON DÖNEM OSMANLI BİLGİNLERİNDEN ABDULLATÎF HARPÛTÎ'NİN ŞİİLİĞE BAKIŞI

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Ömer YAVUZ

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ORCID ID: 0000-0001-7381-0416

ÖZET

İslam kültür mirası, on dört asır kadar devam eden uzun bir süreci kapsamaktadır. Söz konusu süreçte İslam'ın anlaşılması ve yorumlanması çabaları mezhepleri ortaya çıkarmıştır. Mezheplerin tarihsel konumları, birbirlerine dair algılama biçimlerini barındırmaktadır. Bu bağlamda Sünnîlik ve Şîilik olgusunun tarihsel bir hafızadan beslenmesi muhtemeldir. Dolayısıyla Sünnî düşüncenin Şîiliği algılama biçimleri her dönem için önemli olmuştur. Sünnî geleneğin hamiliğini üstlenen Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki asırlarda, Şîiliğin algılanma biçimleri farklılık arz etmektedir. Son dönem Osmanlı düşüncesi incelendiğinde yenilenme arayışlarının ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. İslam'ın yeniden anlaşılmasına dönük olarak yapılan vurgular, oldukça dikkat çekicidir. Bu dönemin önde gelen bilgilerinden birisi de Abdullatîf Harpûtî'dir. Harpûtî, Osmanlı medrese geleneği içinde yetişmiş, İslam düşüncesi üzerine yoğunlaşmış ve kelâmın temel konularına odaklanmış bir âlimdir. Harpûtî'nin Şîiliği çeşitli yönleriyle incelediği anlaşılmaktadır. *Tarih-i İlm-i Kelâm* isimli eserinde İslam mezheplerini ele almaktadır. Bu bağlamda Şîa'ya genişçe yer ayırmaktadır. Şîi ekolleri ise Gulât-ı Şîa, Zeydiyye ve İmâmiyye şeklinde üç ana başlıkta incelemektedir. Sözü edilen başlıkların altında ise Şîi ekollerini sınıflamaktadır. Bu sınıflama biçimi ve tasnif yöntemi önemli bir anlama çabasıdır. Özellikle Şîi gulât fırkalarına dair tespitleri dikkat çekmektedir. Harpûtî'nin Şîiliğe bakış açısında bu tespitlerin önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Harpûtî, sadece Şîi ekollerin tasnifi ile ilgilenmemiş; ayrıca kelâmî konularda Şîi düşünceyle karşı karşıya gelmiştir. Bu bağlamda özellikle imâmet-hilâfet bahisleri öne çıkmaktadır. Bilindiği üzere Şîa'nın ana düşünce yapısı imâmet üzerine kuruludur. Harpûtî'nin, imâmet konusunda Şîi geleneğe bazı eleştiriler yönelttiği görülmektedir. İmâmetin nass-tayin yoluyla gerçekleştiği iddiasına karşı çıkan müellif, siyasi bir konu olan bu meselenin sosyal gerçeklikler üzerinden anlaşılmasını savunmaktadır. Ayrıca sahabenin konumuna dair meselelerde Şîiliğe karşı bir tutum sergilemekte ve kuşatıcı bir yaklaşım benimsemektedir. Bütün bu çerçevede son dönem Osmanlı bilginlerinden olması açısından Harpûtî'nin Şîiliğe bakışı, dikkate değer bir veri sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam mezhepleri tarihi, Osmanlı, Harpûtî, Şîilik

GİRİŞ

İslam düşünce geleneğinde mezhep olgusu, kelâm ve fıkıh sahalarında sistematik düşüncenin kurumsallaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Mezheplerin oluşum süreçleri ve tarihsel gelişimleri farklı

tecrübeleri ihtiva etmektedir. Dolayısıyla mezhepler arasındaki ilişkiler kimi zaman dostane yakınlaşmaları kimi zaman da hasmane tutumları ortaya çıkarmaktadır. Mezhepler arasındaki bu ilişkilerin şekillenmesinde siyasi, sosyal, ekonomik ve dini gerekçeler yatmaktadır. Tarihsel hafızada mezhepler belirli algılar çerçevesinden anlaşılmaktadır. Bu durum mezheplerin toplumsal boyutuyla ilgilidir. Örneğin, Mu'tezile denildiğinde akla gelen ilk şey, Mihne dönemi (Aydınlı, 2018, ss. 58-62). Halbuki Mihne dönemi (218-234/833-849) on altı yıl kadar sürmüştür. Bu dönem nedeniyle suçlanan Mu'tezile ise Bağdat Mu'tezilesi'dir. Mu'tezile'nin diğer büyük kolu Basra Mu'tezilesi'nin Mihne'yle ilgisi bulunmamaktadır. Daha da önemlisi Mu'tezile tarihi, asırları kapsayan geniş bir zaman dilimine sahiptir. Bu durumda Mu'tezile'yi sadece Mihne üzerinden tanımlamak, yüzyıllarca süren bir geleneği on altı yıla indirgemek olacaktır. İşte bu nedenle mezheplerin anlaşılmasında algıların güçlü bir etkisi söz konusudur.

İslam düşünce geleneğinin iki ana mezhep çatısı olan Sünnîlik ve Şîîlik, diğer mezheplerden farklı olarak kendi bünyelerinde birden çok mezhebi barındırmaktadır. Sünnîlik ve Şîîlik olgusunun uzun ve katmanlı bir tarihsel süreç neticesinde ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür (Kalaycı, 2013, ss. 293-294). Mezhepler, muhatapları ve muhalifleri ile var olurlar. Sünnî ve Şîî düşüncenin bu muhataplıklardan beslenmesi doğal bir durumdur. Bununla birlikte iki ana mezhep çatısının birbirlerine yönelik tutumları dönemden döneme değişiklik göstermektedir. İslam dünyası Hicrî IV. asırda ağırlıklı olarak Şîî iktidarların etkisi altında kalmıştır. Ardından Büyük Selçuklular ile başlayıp Zengîler, Eyyûbîler, Memlûkler ve Osmanlılara kadar uzanan süreçte Sünnîliği merkeze alan bir siyaset tarzı takip edilmiştir. Sözü edilen siyasi yapıların kendine özgü tecrübeleri, Sünnîlik olgusuna etki etmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin çok geniş bir coğrafyayı uzunca bir süre hakimiyeti altında tutması, yukarıda ismi geçen devletlerin tamamından daha göz alıcı bir konum kazandırmıştır. Osmanlılar döneminde Sünnîliğin gelişimi ve Şîîliğe bakışı ise geniş bir içeriğe sahiptir. Bu araştırma, son dönem Osmanlı düşüncesinde Şîîliğin nasıl anlaşıldığını merak etmektedir. Dönemin öne çıkan bilginlerinden birisi olarak Abdullatif Harpûti'nin (1842-1916) Şîîliği anlama ve yorumlama biçimine odaklanmaktadır. Merakın ardında yatan neden ise bu devirdeki düşünce hareketliliğinin günümüze kadar süren bir etkiye sahip olmasıdır. Bundan dolayı Osmanlı düşünce geleneğinde yetişmiş bir bilginin Şîa'ya bakışı, o dönemdeki Şîîlik algısına dair önemli ipuçları barındırma potansiyeline sahiptir. Araştırmamız, İslam mezhepleri tarihi yöntemlerine bağlı olarak şahıslar üzerinde derinleşme ilkesini metod olarak takip etmektedir.

1. ANA HATLARIYLA SON DÖNEM OSMANLI DÜŞÜNCE GELENEĞİ

Tarihsel süreçte Müslüman Türklerin kurduğu siyasi, sosyal, ekonomik, ilmi ve kültürel açıdan zirveye çıkmış en uzun ömürlü devlet, Osmanlı Devleti'dir. Özellikle yükselme döneminde sınırların hızlıca genişlemesi ve hilafetin üstlenilmesiyle Osmanlılar, İslam dünyasının liderliğini ele geçirdiler. İstanbul, İslam dünyasının ilim ve kültür merkezi haline geldi. Osmanlı Devleti, duraklama ve gerileme dönemlerinde ise hızla toprak kaybetmeye başladı. Hemen her cephede kaybedilen savaşlar, siyasi ve ekonomik krizleri ortaya çıkardığı gibi düşünce dünyasının gündemini de değiştirdi. Osmanlı ilim geleneğinin klasik dönemdeki hareketliliği,

yerini devletin düştüğü durumdan canhıraş bir şekilde çıkış yolları arayan fikri hareketliliğe bıraktı. Son dönem Osmanlı düşünce geleneği içinde ortaya çıkan farklı eğilimlerin, dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel durumundan etkilendiği anlaşılmaktadır.

Devletin Batı karşısında kaybetmeye devam ettiği buhranlı yıllarda, Osmanlı mütefekkirleri Batı'daki bilim anlayışını incelemeye, anlamaya, eleştirmeye ya da Osmanlı'ya transfer etmeye kafa yordular. Bu bağlamda Osmanlı düşüncesinde Batı bilim anlayışının etkisi ciddi olarak hissedildi. Batı'da doğa bilimlerinin gelişimi (Skirbekk, 2017, ss. 203-228), deneysel bilgi anlayışını körükledi. Felsefe ile bilimin ayrıştığı bu dönemde; coğrafi keşifler, hammadde temini ve ucuz insan gücü, sanayi devrimini ve üretim endüstrisini ortaya çıkardı. Ekonomik ve teknolojik gelişmeler ve bunların Batı'ya sağladığı imkânlar, bilimin üstünlüğü düşüncesini güçlendirdi (Gulbenkian Komisyonu, 2012, ss. 11-22). Bilimdeki bu gelişmeler, Aydınlanma felsefesiyle birlikte akıllı, kurucu ilke haline getiren düşünce hareketlerine yön verdi (Skirbekk, 2017, s. 316). Nitekim sosyal bilimlerin ayrı ayrı alanlar haline dönüşmesi, söz konusu gelişmelerin bir neticesidir. Sosyolojinin ortaya çıkış sürecinde Comte'un doğa bilimleri yöntemlerinden faydalanarak toplumu anlama çabası, bu etkileşimin önemli göstergelerinden birisidir. Pozitivizm'in maddeci, nesnel, deney-gözleme dayalı bilgi üretme biçimi, akıl ve bilimi tabu haline getirdiği gibi ilerlemeci tarih anlayışını da ortaya çıkardı (Tosh, 2013, ss. 10-14). Batı'daki bilim anlayışı bugün ciddi eleştirilere muhatap oluyorsa da (Tuna, 2011, ss. 187-205) o dönem itibarıyla Osmanlı düşüncesini ciddi biçimde etkiledi.

Son dönem Osmanlı düşüncesinde Batı'nın bilim, toplum ve tarih anlayışından etkilenen kimseler, Batı'nın üstünlüğünü kabul ettiler. En üstün ve ilerleyen medeniyeti Batı medeniyeti olarak değerlendirdiler. Batı'nın meydana getirdiği dünyaya ulaşmak için onların çizdiği yolun takibini harita kabul edip Osmanlı'nın içinde bulunduğu zor koşullardan çıkışını buna bağladılar. Batılılaşma kavramı çerçevesinde gelişen bu düşünce tarzı, ilk olarak askeri, idari ve eğitim kurumlarında değişime neden olmuş, Tanzimat ve Meşrutiyet süreçleri ile hukuki ve toplumsal boyuta sirayet etmiştir (Yıldız, 1999, ss. 280-281). Dolayısıyla batılılaşma, kısmen de olsa devlet desteği görmüştür.

Batılılaşma sürecinde toplumsal yapının dönüşümü kadar düşünce geleneğinin değişimi de dikkat çekmektedir. Nitekim Şentürk, Osmanlı düşünce geleneğini üç kısma ayırmaktadır. İlki, kuruluşundan Tanzimat'a kadar olan sürede klasik fıkıhın hakim olduğu dönem; ikincisi, Tanzimat'tan Osmanlı'nın yıkılışına kadar geçen sürede fıkıhla birlikte sosyal bilimlerin teliflerinden oluşan dönem, üçüncüsü ise Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana devam eden, fıkıhın kaldırılıp sosyal bilimlerin hızla yükseldiği dönemdir (Şentürk, 2000, s. 134). Bu sınıflama biçimi, Osmanlı düşünce geleneğinin kabaca bir tasnifi olarak dikkat çekicidir. Özellikle son dönem Osmanlı düşünce geleneği içindeki âlim-münevver/aydın ayrımı, fıkıh-sosyal bilimler dengesi açısından göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca Batı'dan yararlanma konusunda farklılıklar da ortaya çıkmıştır. Abdullah Cevdet, Baha Tevfik, Beşir Fuad ve Hüseyin Câhid gibi Osmanlı aydınlarından bazıları, herhangi bir engel koymadan batılılaşmak istemektedirler. Bu aydınlar göre tek medeniyet, Batı medeniyeti olup Osmanlı'nın kurtulması için Batı'ya tabi olması gerekir (Özervarlı, 2001, s. 664).

Son dönem Osmanlı geleneği içinde İslamcılık hareketinde yer alan Filibeli Ahmed Hilmi, Said Halim Paşa, Mehmed Akif, Elmalılı Hamdi Yazır ve İzmirli İsmail Hakkı gibi mütefekkirler, İslami kimliği koruyarak Batı'daki ilmi ve teknik gelişmelerden istifade etmek gerektiğini savunmaktadır (Özervarlı, 2001, s. 665). Büyükkara, bu isimlerle birlikte Cemâleddin Afgani, Muhammed Abduh ve Seyyid Ahmed Han gibi fikir adamlarının bulunduğu grubu, İslam dünyasındaki ihya hareketi çerçevesinde değerlendirmektedir. İhyacı/İslamcı mütefekkirler, Osmanlı'nın içinde düştüğü açmazın farkında olup bunlara çeşitli öneriler sunmaktadır. Terakki için içtihadı başvurmak, Batı'nın teknik birikiminden faydalanmak, eğitimde reformlar yapmak, İslam birliğini sağlamak ve şûraya dayalı yönetim biçimlerini geliştirmek bunlardan bazılarıdır (Büyükkara, 2015, ss. 23-26). Son dönem Osmanlı düşünce geleneğinde birbirinden oldukça farklı arayışların olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Osmanlı'nın içinde bulunduğu sıkıntılı dönemle birebir ilintili olup hemen her mütefekkir/aydın/âlim kendi penceresinden çözüm yolları oluşturmaya gayret emektedir.

2. HARPÛTÎ'NİN ENTELEKTÜEL PORTRESİ

Son dönem Osmanlı düşüncesindeki hareketlilik, İslami ilimlere yansiyarak, su yüzeyinde farklılaşan öbekler misali yeni yorumlama biçimlerine zemin oluşturmuştur. İslam düşünce geleneğinin klasik çağında ağırlıklı olarak iç faktörlerin ilişkisiyle oluşan düşünce yapısı, son dönem Osmanlı geleneğinde ise dış faktörlerin etkisinde gelişmiştir. Dolayısıyla ilim geleneğindeki değişim süreci, Harpûti'nin düşünce dünyasına zemin hazırlamıştır. Onun ilmi ve entelektüel kimliği üzerine yoğunlaşmadan önce bahsi geçen zemine işaret etmek önemli gözükmektedir.

İslam düşünce geleneğinde tefsir çalışmaları, bir yandan ilahi hitabın anlaşılması ve yorumlanması çabası olarak ortaya çıkarken diğer yandan da dönemin algı biçimlerini ihtiva etmektedir. Osmanlı'nın son döneminde Batı'nın etkisiyle birlikte ilmi tefsir gayreti ön plana çıktığı gibi siyaset, devlet ve meclis gibi aktüel gelişmelerin Kur'an âyetleri üzerinden değerlendirilme çabaları belirginleşmektedir. Bundan dolayı bazı örnekleri hariç tutarsak genelde belirli sûrelerin tefsiri şeklinde çalışmalar bulunmaktadır. Bunlarla birlikte Osmanlı medreselerinde okutulan tefsir geleneği de devam etmiştir (Öztürk, 2014, ss. 11-17). Fıkıh geleneğinde ise içtihadı önem verme ve yeni kanunlaştırma fikirleri ön plana çıkmaktadır. Okur'a göre bu dönemin ana amacı değişim sürecini fıkıhın içinde ve kontrolünde gerçekleştirmektir (Okur, 2014, s. 9). Klasik Osmanlı hukuku, Hanefi usûlune ve örfî geleneğe bağlı olarak gelişirken, Tanzimat dönemiyle birlikte Batılı kanunlaştırma biçimi kabul edilmeye başlanmıştır. Bu değişim sürecinde otoritenin, âlimlerin elinden devletin eline doğru kaydığı görülmektedir (Okur, 2014, ss. 10-12). Batı'nın etkisiyle değişen şartlar, klasik fıkıh düşüncesinin dönüşümünü tetiklemiştir. Mezhep sistematığının taassup oluşturduğu algısına dayalı olarak çözüm üretemeyeceği fikri kabul görmüştür. Bu minvalde mezhep geleneği yerine devlet aklıyla ilerleyen kanunlaştırma biçimleri gün yüzüne çıkmıştır.

İslam düşüncesi açısından kelâmıda yaşanan hareketlilik ise dikkat çekici bir dönüşüme işaret etmektedir. Bu devirdeki kelâm faaliyetleri, Yeni İlm-i Kelâm olarak isimlendirilmektedir. Tıpkı diğer İslami ilimlerde olduğu üzere, Yeni İlm-i Kelâm da klasik birikimin güncel kelâm

problemlerine yeterli çözümler sunamayacağı düşüncesiyle ortaya çıkmıştı. Pozitivizm başta olmak üzere felsefedeki gelişmelerin dine bakışı ve eleştirisi, Osmanlı toplumunda da karşılık bulmaya başlamıştı. Bu durumda görevi dini korumak olan kelâmın, felsefî akımlara karşı savunma refleksi sunması gerekmektedir. Asırlar önce yazılmış kelâm eserlerinin günün sorunlarına deva olması beklenemezdi. Bu nedenle yeniden kelâm eserleri kaleme alınmalıydı (Özervarlı, 2001, s. 667). Kelâmın muhatabı, geçmiş dönemlerin Mu'tezile gibi mezhepleri değil, yeni ortaya çıkan felsefe ekolleriydi.

Yeni İlm-i Kelâm döneminde klasik kelâm usulünü devam ettiren eserler olmakla birlikte mezhepler tarihi sınıflandırma usullerini takip eden kelâm tarihlerinin yeniden telif edildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra yeni eğitim kurumları için yazılan ilmiyhâl ve akâid türü eserler bulunmaktadır. Esas dikkat çekici olan eserler ise yeni bir usulle kaleme alınan kelim kitaplarıdır (Özdiñ, 2016, ss. 237-238). Yeni İlm-i Kelâm döneminde yetişmiş ve literatürüne esaslı katkılar sunmuş son dönem Osmanlı bilginlerinin başında ise Abdullâtif Harpûtî gelmektedir.

Abullâtif Harpûtî, 1842 senesinde Harput'ta doğdu ve ilk tahsilini burada tamamladı. Ardından İstanbul'a gelerek Fatih medreselerinde eğitim gördü. Bir süre Adana'da ders okuttuktan sonra İstanbul'a dönerek Beyazıt Camii dersiâmlığı ve Meclis-i Tedkikât-ı Şer'iyye üyeliği vazifelerini üstlendi. Ticaret Nâzırı Zihni Paşa'nın ilmi müşavirliğini yürüten Harpûtî, 1891 yılında Zihni Paşa'nın Selanik Valisi olması nedeniyle paşayla birlikte Selanik'e gidip on yıl kadar orada kaldı. 1901 senesinde İstanbul Dâru'l-Fûnûn'a kelâm muallimi olarak atandı. Yine bu dönemde huzur dersleri görevine getirilen Harpûtî, sarayda bulundu. Yine medresetü'l-vâizîn'de kelâm dersleri okuttu. Dönemin ilim hayatında önemli roller üstlenen Harpûtî, 1910 yılında Hac için Hicaz'a gidip oradaki âlimlerle de irtibat sağladı. 1914'de vefat eden Harpûtî, Merkez Efendi Kabristanı'na defnedildi (Karaman, 1993, ss. 105-107; Yurdagür, 1997, s. 235).

Abdullâtif Harpûtî, son dönem Osmanlı geleneği içerisinde kelâm ile ilgilenen mütefekkirler arasında yer almaktadır. Kelâm'a olan ilgisinin yanı sıra bilim ve felsefedeki gelişmeleri takip eden, fizik ve astronomi ile de meşgul olan Harpûtî, İslam ile doğa bilimleri arasında çatışmanın olamayacağını savunmaktadır (Özervarlı, 2001, s. 668). Dolayısıyla onun doğa bilimlerine olan ilgisi, Osmanlı'nın içindeki şartlardan çıkış arayışıyla ve İslam'ın terakkiye mâni olmadığı düşüncesiyle birlikte ele alınmalıdır. Daha önce ifade ettiğimiz üzere Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan Yeni İlm-i Kelâm hareketinin ilk temsilcilerden olan Harpûtî, kelâmın yenilenmesi düşüncesini savunmaktadır. *Tenkîhu'l-kelâm* isimli eserin giriş kısmında, mütekaddîmun ve müteahhirûn dönemi kelâm eserlerinin Yunan felsefesi ve İslam fırkalarının bid'atlerini reddeden sınırlılığa sahip olduğunu ifade etmektedir. Yaşanılan çağda ortaya çıkan modern felsefenin İslam'a yönelik hücumlarını durdurmak için yeni bir kelâma ihtiyaç vardır. Harpûtî, bu gerekçelerden dolayı eseri kaleme aldığını vurgulamaktadır (Harpûtî, 1327, ss. 4-5). *Tenkîhu'l-kelâm* dönemin önemli metinlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Yeni İlm-i Kelâm bakış açısına sahip olan eser, kendisinden sonraki çalışmalara da öncülük etmiştir.

Yeni İlm-i Kelâm döneminin bir yazım türü olarak mezhepler tarihi sınıflandırma usullerini takip eden kelâm tarihleri yazılmış olup bunların başında Abdullâtif Harpûtî'nin *Tarih-i İlm-i Kelâm* gelmektedir. Eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslam mezhepleri,

ikinci bölümde Yahudilik, Hristiyanlık ve Mecûsilik gibi dinler, üçüncü bölümde Yunan ve İslam filozoflarını kapsayan felsefe ekolleri, son bölümde ise modern felsefe akımları incelenmektedir. Bu eser Harpûtî'nin İslam kelâmını, tarihsel ve modern dönemdeki tüm mezhep, din ve felsefe akımları çerçevesinde değerlendirdiğini göstermesi açısından önemlidir (Harpûtî, 2014). Bütün bu bağlamda Harpûtî; yaşadığı dönemin şartlarını doğru tahlil eden, İslami ilimlerin özellikle de kelâmın modern döneme göre yeniden ele alınmasını savunan, son dönem Osmanlı bilginlerinin başında gelmektedir.

3. HARPÛTÎ'NİN ŞİİLİĞİ ELE ALIŞ BİÇİMLERİ

Abdullâtîf Harpûtî'nin Şiîliğe bakış açısını iki ana mesele üzerinden tahlil etmek mümkündür. Birincisi *Tarih-i İlm-i Kelâm* isimli eserindeki Şîi ekolleri tasnif biçimi ve değerlendirmelerinin tespitidir. İkincisi ise Harpûtî'nin Şîi düşünce geleneğinin temel yapıtaşı olan imâmet nazariyesi çerçevesindeki değerlendirmelerinin tespitidir.

3.1. Şîi Fırkalarının Tasnifi

Harpûtî *Tarih-i İlm-i Kelâm* adlı eserinde İslam mezheplerini, sekiz ana sınıfa ayırmaktadır. Bunlardan Mu'tezile, Şîa, Hariciyye, Mürcie ve Neccâriyye'yi alt kollarıyla birlikte değerlendirirken Cebriyye, Müşebbihe ve Ehl-i Sünnet'i ise kollarına ayırmadan incelemektedir (Harpûtî, 2014).

Harpûtî Şîa'nın, sahabenin son döneminde ortaya çıktığını, tâbiîn ve sonraki dönemlerde teşekkül ettiğini iddia etmektedir. Hilafet konusundaki tartışmalarda Abdullah b. Sebe, Hz. Ali'nin imâmetini savunmuş, Hz. Ali kendisine karşı çıkınca onun ilahlığını bile gündeme getirmiştir. Buradan başlayan Şîilik, zamanla fırkalar haline bürünmüştür (Harpûtî, 2014, s. 53). Harpûtî'nin bu iddiası fikir-hadise irtibatının kurulamadığını göstermektedir. Şiîliğin doğuşuna dair değerlendirmesi, tarihsel gerçeklerden ziyade genel geçer tarihsel algıları kabullenmektedir. Onat'ın tespitlerine göre birinci asrın son çeyreğinden önce Şîi hareketlerden bahsetmek mümkün değildir (Onat, 2016, ss. 108-109).

Şîa başlığı altında ise Şîi ekolleri Gulât-ı Şîa, Zeydiyye ve İmâmiyye olmak üzere üç ana başlığa ayırmaktadır. Bu sınıflama İmam Eş'arî'nin (ö. 324/935) Gulat-ı Şîa, Râfıza, Zeydiyye tasnifiyle (Eş'arî, 1963, ss. 6-69) benzerlik göstermektedir. Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037) ise Şîa'yı; Zeydiyye, Keysâniyye ve İmâmiyye şeklinde üçe ayırmakta, gulât fırkaları ise İslam'a mensup olmadıkları halde ona nispet edilen fırkalar çerçevesinde başka bir bölümde incelemektedir (Bağdâdî, 2005, ss. 22-42). Şehristânî (ö. 548/1153) ise Şîa'yı Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye, Gulât-ı Şîa ve İsmâiliyye şeklinde beşli bir ayrıma tabi tutmaktadır (Şehristânî, 2011, ss. 167-190). Harpûtî'nin tasnifinde en çok dikkat çeken husus, İsmâiliyye'nin Şîi-gulât başlığı altında ele alınmasıdır (Harpûtî, 2014, s. 63). Harpûtî, İsmâiliyye'nin doğuşundan başlayarak Batıniyye ve Karâmîta isimlerini alma süreçlerini inceleyerek, bu mezhebin Bâbek Hürremî'ye tabi olan mecûsî bir fırka olduğunu iddia etmektedir. Ana amaçları İslam şeriatını iptal edip dini ilkeleri yıkmaktır. Namaz, abdest, zekât

gibi şerî uygulamaları tevîl ederek onlara bambaşka içerikler yüklemektedir. Bu fırkanın gayesi dindar Müslümanları yoldan çıkarmaktadır (Harpûtî, 2014, ss. 63-65). Harpûtî, İsmâiliyye'yi İran kökenli gulât zemininde değerlendirmektedir. İsmâiliyye'nin içindeki farklılaşmalara değinmemekte ve genellemeler üzerinden tek boyutlu bir anlatım sunmaktadır. Dolayısıyla Harpûtî, İsmâiliyye'ye karşı indirgemeci bir tavır benimsemektedir.

Şîa'nın üçlü ana tasnifiyle birlikte bu üç ekolün alt kolları da incelenmektedir. Gulât-ı Şîa başlığı altında Sebeiyye, Kâmiliyye, Beyâniyye, Muğîriyye, Cenâhiyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Gurâbiyye, Zemmiyye, Hişâmîyye, Zurâriyye, Yûnisiyye, Şeytânîyye, Rizâmîyye, Mufavvîza, Bedâiyye, Nusayriyye, İshâkiyye ve İsmâiliyye yer almaktadır (Harpûtî, 2014, ss. 54-65). Bu başlıkta incelediği fırkaların çeşitli görüşleri vesilesiyle İslam'ın sınırlarını aştığını ifade eden Harpûtî, klasik mezhepler tarihi kaynaklarıyla benzer içerikleri aktarmaktadır. Harpûtî'nin betimleyici bir yaklaşım yerine kelâm nosyonu ile yargılayıcı değerlendirmelerde bulunduğunu söylemek mümkündür.

Harpûtî'ye göre Şîiliğin ikinci ana kolu, Zeydiyye'dir. Ona göre Zeyd b. Ali, kendi döneminde hürmet gösterilen bir âlimdir. Şîiler arasında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in durumu Zeyd'e sorulduğunda, onun iki halifeyi de yüceltmesi, büyük bir kırılmaya neden olmuştur. Bir tarafta Zeyd ve taraftarları yer almış, öte yanda ise Râfîzî denilen ve Zeyd'in iki halife hakkındaki görüşlerine sert muhalefet eden bir grup oluşmuştur (Harpûtî, 2014, s. 65). Harpûtî, Zeydîliği kendi içinde Cârûdiyye, Süleymânîyye ve Beşîriyye olmak üzere üç fırkaya ayırmaktadır. Mezhepler tarihinin klasik kaynaklarında Cârûdiyye, Süleymânîyye ve Butriyye şeklinde bir tasnif söz konusudur (Bağdâdî, 2005, ss. 22-25; Şehristânî, 2011, ss. 177-180). Eş'arî ise üç yerine altı Zeydî fırkadan bahsetmektedir (Eş'arî, 1963, ss. 76-79). Dolayısıyla Harpûtî'nin Beşîriyye adlı Zeydî fırkaya yer vermesi dikkat çekmektedir. Müellife göre bunlar, Beşîr Nevmi'ye atıfla oluşan ve Süleymânîyye'nin görüşlerini ağırlıklı olarak benimseyen fırkadır. Fakat onlarla aralarındaki temel ayrım noktası, Hz. Osman hakkında hüküm vermekten kaçınmalarıdır (Harpûtî, 2014, s. 67).

Harpûtî'ye göre Şîiliğin üçüncü ana kolu, İmâmîyye'dir. İmâmet görüşleri ile bilinmektedirler. Müellif, bu fırkanın sonraki dönemlerde fazlaca ihtilafa düştüğünü söylemektedir. Bu ayrışma neticesinde bir kısmı Mu'tezilî, bir kısmı Vaîdî, bir kısmı Tafdîlî, bir kısmı Müşebbihî ve diğer bir kısmı ise Selefi görüşleri benimsemiştir (Harpûtî, 2014, s. 67). Harpûtî, bu ayrışma ve sonuçlarına dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Ayrıca Gulât-ı Şîa ve Zeydiyye'de olduğu gibi alt fırkalarından bahsetmemektedir. İmâmîyye'yi oldukça kısa ve öz bir anlatımla değerlendirmektedir. İmâmîyye'yle birlikte Şîilik bahsini de sona erdirmektedir.

3.2. Şîi İmâmet Nazariyesine Karşı Tutumu

Harpûtî, Şîi geleneği ele alırken onların düşünce yapısını, ağırlıklı olarak imâmet ve imâmetle irtibatlı konular üzerinden değerlendirmektedir. Müellif, *Tenkîhu'l-kelâm* isimli eserin son bölümünü, imâmet konusuna ayırmaktadır. Ona göre imâmet, Allah'ın halifesi olarak Hz. Peygamber'in yaptığı gibi din ve dünya işlerinde yürütülen genel bir liderliktir (Harpûtî, 1327, ss. 425-426). Hz. Peygamber, kendisinden sonra birisini açık bir şekilde halife olarak

birakmamıştır. Bundan dolayı ashabın önde gelenlerinin uzlaştığı kimseler imâm olmuş ve insanlar bu imâmlara biât etmişlerdir. Harpûtî'ye göre râşit halifeler döneminden sonra gelen Emevî ve Abbâsî halifelerinin imâmetlerinde herhangi bir sorun yoktur. Ona göre imâmetin geçiş aşamalarındaki süreçler ve tercihler, ümmetin birliğini korumaya dönüktür. Hz. Peygamber'in "hilâfet benden sonra otuz sene devam eder, ardından saltanata dönüşür" hadisine değinen müellif, burada kastedilen hilafetin tam ve mükemmel bir hilafet örneği olduğunu savunmakta, sonraki Emevî ve Abbâsî hilâfetlerinin geçerliliğinde sıkıntı olmadığını ifade etmektedir (Harpûtî, 1327, s. 427). Öncelikle Harpûtî'nin bu yaklaşımı, Sünnî geleneğin tamamında kabul görmemektedir. Ama o, ilginç bir biçimde Emevî ve Abbâsî hilâfetlerini eleştirisiz kabul etmektedir. Bu bağlamda Şîîlerin sözü edilen iki döneme dair sert eleştirilerinin de karşısında yer almaktadır.

Harpûtî'ye göre imâmetin hükmü, ümmete vâciptir. Bu konuda Hz. Peygamber'in "Kim zamanın imâmını tanımadan ölürse cahiliye ölümü üzerine ölmüştür" rivâyetini delil gösteren Harpûtî; hükümlerin uygulanması, hadlerin yerine getirilmesi, orduların teçhizi, sınırların korunması, Cuma ve bayram namazlarının kılınması gibi siyasi ve sosyal meselelerde imâmın karar alıcı yönüne dikkat çekmektedir (Harpûtî, 1327, ss. 428-429). Harpûtî'ye göre imâm; Müslüman, erkek, mükellef, bâliğ, hür, cesur ve Kureyşli olmak zorundadır. Râfîzîler ise imâmın masumiyetini şart koşturmaktadır (Harpûtî, 1327, s. 430). Buradaki ifadeden de anlaşılacağı üzere müellif, imâmet meselesiyle ilgili Şîî fikirlerin farkındadır. Çünkü İmâmîyye'nin imâmet nazariyesindeki en önemli şartlarının başında, imâmın ismet sıfatına sahip olması gelmektedir (Bozan, 2018, s. 170).

Harpûtî'ye göre imâm; muttâkî, âlim ve görünür olmalıdır. Saklanan ya da beklenen birisi olmamalıdır. Çünkü imâma biat etmek vaciptir. Olmayan bir imâma da biat edilemez. İmâm, peygamberin naibi olması hasebiyle Müslümanların işlerini düzenleyicidir. Müslümanlar da imâma sevgi beslerler (Harpûtî, 1327, s. 431). Buradaki eleştirilerin muhatabı, Şîî imâmet nazariyesidir. Bilindiği üzere on birinci imâmın ölümünün ardından çocuk yaşta kaybolan on ikinci imâm, gaybete çekilmiş olup kıyamete yakın bir dönemde tekrar geri dönecektir. "El-Kâim el-mehdî" unvanıyla bilinen bu on ikinci imâm, imâmet nazariyesinin ana omurgasını oluşturmaktadır (Hakyemez, 2009, ss. 29-30).

Harpûtî, imâmetle ilgili olarak Hz. Peygamber'in "Büyük topluluğa tabi olunuz.", "Kim cemaatten ayrılırsa, cahiliye ölümü üzerine ölmüş olur.", "Fitne uykudadır, uyandırana Allah lanet etsin.", "Size emir tayin edilen kişilere uyun.", "Kötülüğü emretmedikçe başınıza gelen yöneticiler uyun." gibi sözlerini sıralamakta, ardından da "Ey imân edenler! Allah'a itaat edin, Resulüne ve sizden olan ulu'l-emre itaat edin." âyetini ifade etmektedir (Harpûtî, 1327, ss. 432-436). Müellifin âyet ve hadisleri sıralamasının arkasında yatan eleştiri, Şîîlerin Sünnî halifelere itaat etmemesidir. Emevîler döneminden itibaren Şîîler, çeşitli isyan hareketlerine kalkışmışlardır. Bu durum İslam dünyası açısından problemleri kalıcı hale getirmiştir.

Harpûtî, Şîîlerin tutumunu sadece siyasi-sosyal gerekçeler üzerinden eleştirmemekte, ayrıca onların imâmet nazariyesine delil olarak sundukları şeylere de itiraz etmektedir. Bu bağlamda ilk olarak Hz. Peygamber'e atfedilen "Benim varisim, dinimle hükmeden, va'd ve va'dimi yerine getiren Ali b. Ebî Tâlip'tir." şeklindeki rivâyetin mevzu olduğunu vurgulamaktadır

(Harpûtî, 2014, s. 69). Ayrıca Hz. Ali'nin üstünlüğüne dair rivâyetlerin öne çıkarılmasına itiraz eden Harpûtî, benzer rivâyetlerin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer başta olmak üzere sahabe arasındaki farklı kimseler için de söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Rivâyetlerin, bağlamları içinde anlaşılması gerektiğini düşünen Harpûtî, Şîa'nın imâmet nazariyesindeki delillerinden bir diğeri olan kisâ rivâyetini incelemektedir. Bu rivâyete göre, Hz. Peygamber bir gün Hz. Ali, Hz. Fatıma ve çocukları Hasan ile Hüseyin'i abası altına almış, Allah'ın onları temizlediğini müjde olarak ifade etmiştir. Bu rivâyeti Hz. Ali'nin imâmetine yorumlayan Şîa'yı tenkit eden Harpûtî, orada Hz. Fatıma ve Hasan ile Hüseyin'in de yer aldığını söyleyerek Hz. Ali'ye özgü bir çıkarımı doğru bulmamaktadır. Ayrıca bu yaşananları bir dua ve temenni çerçevesinde yorumlamaktadır. Harpûtî, Şîi imâmet nazariyesini tüm hususları çerçevesinde inceleyip eleştirel bir yaklaşımla reddedip bahsi sonlandırmaktadır.

SONUÇ

Son dönem Osmanlı düşüncesi, Batı'daki bilim ve bilgi anlayışındaki gelişmelerle irtibatlı bir bütün olarak anlaşılabilir. Batı'nın bilim ve felsefe çerçevesinde pozitivist yaklaşımı öne çıkarması, doğa bilimlerini ve bilimin üstünlüğünü vurgulaması, Batı'ya karşı hemen her savaşta kaybeden bir devletin mensupları için sorgulamalara ve yeni arayışlara yol açmıştır. Bunun neticesinde klasik kelâm geleneğinin yetersizliği çerçevesinde ortaya çıkan, Yeni İlm-i Kelâm hareketinde Abdullâtif Harpûtî önemli bir temsilcidir. Harpûtî; İslam mezheplerini, dinleri ve felsefî akımları incelediği eserinde Şîiliği geniş bir çerçevede incelemiş ve üç ana başlık etrafında alt fırka kollarını tasnif etmiştir. Tasnifleme biçimi aslında Şîiliği anlama ve yorumlama faaliyetidir. Nitekim Harpûtî, Şîiliğin gulât kollarına fazlaca vurgu yapmış ve İsmâiliyye'yi gulât içinde değerlendirmiştir. Halbuki Şîi geleneği açısından gulât oluşumlar geniş bir yer kaplamazlar. Tasnifleme yöntemi ile Zeydiyye'yi de farklı bir şekilde kollara ayırmıştır. Daha da önemlisi Şîiliğin ana kolu olan İmâmiyye'yi ise kısa ve öz bir biçimde ele almıştır. Şîi ekolleri incelerken betimleyici bir yöntem yerine eleştirel bir bakış açısını tercih etmiştir. Harpûtî'nin İmâmiyye'yle olan hesaplaşması ise imâmet nazariyesi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Şîi düşüncenin bel kemiği olan imâmet nazariyesine hem siyasi-sosyal açıdan hem de gerekçe olarak sunulan deliller açısından tenkitler yöneltmiştir. İmâmeti, Sünnî geleneğin bakışıyla değerlendirmiş ve Şîilerin yaklaşım biçimlerini âyet ve hadisleri delil göstererek reddetmiştir. Tarih boyunca tüm İslam halifelerinin hilafetini geçerli kabul ederek Şîilerin de bu yaklaşımda olmaları gerektiğini iddia etmiştir. Bütün bu çerçevede Harpûtî, Şîiliği belirli bir çerçeve ve bakış açısı üzerinden yorumlamaktadır.

KAYNAKLAR

- Aydınlı, O., *Doğuşundan Büyük Selçuklulara Mu'tezile Ekolü Tarihi ve Öğretisi*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2018.
- Bağdâdî, Abdulkâhir, *El-Fark beyne'l-fırak*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2005.
- Bozan, M., *İmâmiyye Şiasının Oluşumu*, (2. bs), İSAM Yayınları, İstanbul 2018.
- Büyükkara, M. A., *Çağdaş İslami Akımlar*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2015.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfû'l-musallîn*, (thk. Franz Steiner Verlag), Wiesbaden, 1963.
- Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, (Çev. Ş. Tekeli; 9. bs), Metis Yayınları, İstanbul, 2012.
- Hakyemez, C., *Şîa'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam El-Mehdi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2009.
- Harpûtî, A., *Tenkîhu'l-kelâm fî akâidi ehli'l-İslâm*, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1327.
- Harpûtî, A., *Tarih-i İlmi Kelâm—Kelam Tarihi*, (3. bs), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.
- Kalaycı, M., Şîlik-Sünnilik İlişkisinin Kapsamı ve Sınırlarına Dair Bazı Metodik Mülâhazalar, *e-Makâlât: Mezhep Araştırmaları Dergisi*, VI/2, 2014.
- Karaman, F., Abdullatîf Harputî'nin Hayatı Eserleri ve Kelâmî Görüşleri, *Diyanet İlmi Dergi*, 29/1, 1993.
- Okur, K. H., Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Fıkıh Alanındaki Tartışma ve Yaklaşımlar, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12/23, 2014.
- Onat, H., *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2016.
- Özdiñç, R., Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Yeni İlm-i Kelâm Literatürü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 14/27, 2016.
- Özervarlı, M. S., Osmanlıların Son Dönemindeki Batılılaşma Hareketinin İslam Düşüncesinde Yenilik Çabalarına Tesiri, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Kongresi*, 2001.
- Öztürk, M., Son Dönem Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Kur'ân ve Tefsir Çalışmaları, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, 2014.
- Skirbekk, G., *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, (Çev. E. Akbaş), Kesit Yayınları, İstanbul, 2017.
- Şehristânî, *El-Milel ve'n-nihâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2011.
- Şentürk, R., Fıkıh ve Sosyal Bilimler Arasında Son Dönem Osmanlı Aydını, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 4/4, 2000.
- Tosh, J., *Tarihin Peşinde*, (Çev. Ö. Arıkan; 6. bs), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.
- Tuna, K., *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine*, (4. bs), İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Yıldız, M. C., Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/4, 1999.

Yurdagür, M., Harpûti. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 16, ss. 235-237), TDV Yayınları, İstanbul, 1997.

DİN VE FELSEFE ARASINDA BİR AHLAK VARLIĞI OLARAK İNSANIN MAHİYETİ ÜZERİNE

Dr. Öğr. Üyesi, YALÇIN ÇETİN

¹ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, - ORCID ID: 0000-0003-2511-3602

ÖZET

Ahlak varlığı olarak insanın mahiyeti din sahasında ve felsefede çağlardan bu yana incelenmekte ve tartışılmaktadır. İnsanın aynı anda akıl ve duygu varlığı olması onu din ve felsefeye konu yapmaktadır. Ahlak, insanın tüm yapıp etmelerini iyi, kötü, vicdan, sorumluluk, özgürlük açılarından inceleyen ve insana neleri, ne ölçüde yapması gerektiğini söyleyen bir erdem teorisidir. Felsefe varlık, bilgi, değer üzerinden genel, bütüncül, tutarlı ve rasyonel bir değerlendirmeye insan ve onun ahlaki yönüne vurgu yaparken; din daha sınırları belli, belirli kurallar ve dizgeler çerçevesinde insana ve onun ahlaki yönüne yönelmektedir. Felsefe ve din arasında insan daha toplumsal, ahlaki bir varlık olarak görülmektedir. Felsefe ve din arasındaki ilişkinin boyutu yani kapsayıcılığı, dışlayıcılığı ya da genel kritisizmi insanın ahlaki mahiyetini de etkilemektedir. Bu nedenle çalışmanın amacı doğru, tutarlı bir felsefe ve din anlayışının nasıl oluşturulabileceğinin ana ilkelerini belirlemeye yöneliktir. Bu ilkeler, tutarlı bir din ve felsefe anlayışının ana izleklerinin tartışılıp, oluşturulmasıyla ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda din ve felsefenin ne olup, olmadığı meselesi ve insanın ahlaki mahiyeti sorgulanacak ve din felsefesi, sosyolojisi, psikolojisi gibi disiplinler vasıtasıyla akılsal bir temel inşa edilecektir. İnsanın zorunlu toplumsal varlık olması ve Aristoteles'e göre doğal olarak her insanın bilmek istemesi gerçeği bizi sosyolojik bir kurum olan dine ve düşünce üzerine düşünmek olan felsefeye götürecektir. Bunun sonucunda felsefe ve din arasında kurulacak ilişki de insanın ahlak varlığı üzerinden olacaktır. İnsanın ahlaki karakter ve davranışlarını incelemek, felsefe ve din bağlamında insana bakmayı gerektirmektedir. Bu bildiri felsefe ve dinden insana; insandan felsefe ve dine eklektik bir bakış denemesidir.

Anahtar Kelimeler: Din, Felsefe, İnsan, Ahlak, Etik

ABSTARCT

The nature of man as a moral being has been studied and discussed in the field of religion and philosophy since ages. The fact that man is a being of mind and emotion at the same time makes him the subject of religion and philosophy. Morality is a virtue theory that examines all the actions of a person in terms of good, bad, conscience, responsibility, freedom and tells people what to do and to what extent. While philosophy emphasizes human and its moral aspect with a general, holistic, consistent and rational evaluation over existence, knowledge and value; religion is more oriented towards man and his moral side within the framework of certain rules and systems. Between philosophy and religion, man is seen as a more social and moral being. The dimension of the relationship between philosophy and religion, namely its inclusiveness, exclusivity or general criticism, also affects the moral nature of human beings. For this reason,

the aim of the study is to determine the main principles of how to create a correct and consistent understanding of philosophy and religion. These principles will emerge by discussing and forming the main themes of a consistent understanding of religion and philosophy. In this context, the issue of what religion and philosophy are and not, and the moral nature of human beings will be questioned and a mental foundation will be built through disciplines such as philosophy of religion, sociology and psychology. The fact that man is a necessary social being and that every human being naturally wants to know according to Aristotle will lead us to religion, which is a sociological institution, and philosophy, which is to think about thought. As a result, the relationship to be established between philosophy and religion will be based on human morality. Examining the moral character and behavior of man requires looking at man in the context of philosophy and religion. This statement is from philosophy and religion to human; It is an attempt to take an eclectic view of philosophy and religion from people.

Keywords: Religion, Philosophy, Human, Morality, Ethic.

Giriş

İnsan üzerine konuşmak, yazmak aslında içinde insanın olduğu, insanın ortaya koyduğu her değer alanı üstüne konuşmaktır. Bu bağlamda insanı ele almak, dünyayı bir bilme, eyleme nesnesi yapmaktır. Dünyayı bilme nesnesi yapmak, insanı yine kendisine araştırma, inceleme öznesi yapmaktır. İnsanı açıklamaya, anlamaya çalışmak, işi yine insana bırakmaktır. Refleksiyonel bir düşünce faaliyeti olan felsefe, özünde insanın kendisi dâhil her şey üzerine araştırma, soruşturma temelinde bütüncül, tutarlı eleştirel şekilde yine insan kaynaklı bir düşünmedir. Felsefeye çoğunca akıl ile konu olan insan, dinde genelde ahlaki ile yer almaktadır. Bu kapsamda acaba insan, din ve felsefe arasında bir ahlak varlığı olarak mı kalmaktadır? Sorusu akla gelmektedir. Bu kavramsallaştırmada *arada olmak* ifadesi insanın din ve felsefeden ayrı bir yerde varlığı olması yanında; insanın din ve felsefeyle ortak noktalarda buluşan değerlerinin olduğu gerçeğine de bizi götürmektedir. Din ve felsefeyi aşırı farklılaştıran, kutuplaştıran, çatıştıran açıklamalar, aslında insanı zıt kutuplara ayırarak, insanın anlam boyutunu bütüncüllük noktasında zayıflatmaktadır. Elbette bu ifadeyle biz din ve felsefenin aynı olduğunu iddia etmiyoruz. Ancak İbn Rüşd'ün deyimiyle din ve felsefenin hakikat noktasında sütkardeş gibi görülebileceğine dikkat çekmek istiyoruz. Rüşd, din ile felsefe arasında uzlaştırma yaparken, tevil yöntemini kullanmıştır (Özden, 2017: 167). Rüşd'ün tevil yöntemini kullanması din ve felsefenin yorum noktasında, varlığa derinlikli bakma açısından da anlamlıdır. Söz konusu insanın ahlaki mahiyeti olduğu zamanda, din ve felsefe arasındaki uzlaşım ilişkisi durumu değişmemektedir.

Din, insan açısından her şeyden önce bir inanç meselesidir. İnsan, yaratılış bakımından bir şeye inanma eğilimindedir. İnsan biyolojik, fizyolojik ve ruhsal özelliklere sahiptir. Biyolojik ve fizyolojik anlamda insan, yaşamak için havaya, suya, gıda maddelerine muhtaçtır. Ruhsal dünyasının tatmini açısından da inanmaya gereksinim duymaktadır. İşte tam bu noktada inanç akla gelmektedir. Bu bağlamda din, insanın duygu ve düşüncesine hitap eden yüce bir inanç unsurudur. İnsan ontolojik anlamda dinle ilgili bir duyguya sahiptir (Akdoğan, 2019: 272-273). Dinde inanmak, anlamak ve açıklamak gibi aşamalar iç içedir. Bunlardan inanmanın mı, anlamanın mı önce geldiği veyahut ikisinin bir arada mı gerçekleştiğine karar verebilmek

kolay değildir. Bu durum inan kişiye ve inanılan dine bağlı olarak değişebilir. Anlama bilgi üzerine bina edilmesine rağmen, bilgiyi aşan bir faaliyettir. Bu bağlamda insanın dini anlama faaliyeti, devam eden bir süreçtir. Dini nasıl anlamalı sorusu da bu bakımdan önemlidir. Din insan içindir. İnsanın ahlakileşmesi, başka deyişle insanlaşması içindir. İnsan, din için değildir (Kılıç, 2004: 9-12). Bu sebeple din insanın daha iyi, adil, ölçülü, dürüst ve ahlaklı, erdemli olması için bir vasıta, rehberdir, kılavuzdur.

Felsefe ise düşünme üzerine düşünme olarak ve her türlü bilgeliği, bilgiyi sevmek anlamında bir hakikat yolculuğudur. Felsefe sözcüğü Arapça olup, Yunanca philosophia sözcüğünden gelmektedir. Philo sevgi anlamına gelirken, sophia bilgi veya bilgelik anlamına gelmektedir. Philosophia, bilgiyi, bilgeliği sevmek, araştırmak ve peşinden koşmaktır. Bu nedenle bilginin sevilmesi, istenmesi olarak felsefeyle uğraşanlara filozof denmektedir. Filozoflar insan yaşamıyla alakalı her şeyi akıl yardımıyla düşünerek, felsefeyi her şeyi araştıran bir alan yapmışlardır (Çüçen, 2003: 41). Felsefenin filozoflara göre tanımı değişkenlik gösterdiğinden, herkesçe kabul edilen kesin bir tanımı yoktur. Hatta felsefeyi kesin olarak tanımlamanın, onu sınırlamak anlamına da gelebileceği bizzat filozoflar tarafından dile getirilmektedir. Felsefenin kesin tanımının olmaması her şeyin felsefe olduğu/olacağı yanılgısına da bizi düşürmemelidir. Felsefe diğer bilim dallarına göre çeşitli farklılıklar arz eder. Bunlar kısaca evrene, varlığa, insana yani inceleme nesnesine, kendisine refleksiyonel tarzda tutarlılık içinde bütüncül bakabilme, akla ve mantığa dayanma; merak, şüphe, dogmatik olmama, açık ve hoşgörülü olma, aklın ve deneyin yönlendirmesini isteme, peşin ve kesin yargıda bulunmama, tahmin ve spekülasyon yapma, devamlılık ve ısrar, nesnellik (Çüçen, 2003: 46-49) şeklinde sıralanabilir. Bu sıralanan unsurlara bakıldığında felsefenin ana merkezinin düşünce olduğu açığa çıkar. Düşünce insanın işidir, insan deyince düşünce anlaşılır. İnsan için eylem düşünülmüş etkinliktir. Bu nedenle insanın yapacağı her şey hem doğruyu ortaya koyma yolunda yan tutmazlığı elden bırakmamak; hem de gene doğruyu ortaya koymak adına yan tutarlılıktan bir an geri durmamak karşılığında tasarlanmalıdır. Yan tutarlılık kendi gözü ile görebilme yetkinliğini, yan tutmazlık ise başkalarının görüş açılarını zedelememe özenini belirler (Timuçin, 1997: 740-741).

Din ile felsefe arasında bir ahlak varlığı olarak bulunan insan, bu iki disiplin tarafından enine boyuna incelenerek, anlaşılmaya çalışılmaktadır. Din ile felsefeyi bir araya getiren ya da çoğunca felsefe perspektifinde dine bakan felsefenin alt disiplini din felsefesidir. Din felsefesi, bir felsefe ve ilahiyat disiplini aynı zamanda. Felsefenin asıl amacı, hakikate ve hikmete ulaşmak, entelektüel olarak yetkinleşmek, etik olarak olgunlaşmak, birey olarak özgürleşmek, düşünür olarak özgünleşmek, önce kendinden başlayarak insanlığın aydınlanmasına katkıda bulunabilecek seviyeye gelmek ve bunu gerçekleştirebilmiş biri olmanın hazzı ve mutluluğunu yaşamaktır (Yaran, 2017: 15). Din felsefesi insanı, din ile felsefe arasında kalmaktan yani biri adına diğerini tercih etmekten olumlu anlamda alı koymakta ve insanı özellikle ahlak varlığı olma hasleti yönünden de incelemektedir. O yüzden din felsefesinin kabaca konularına baktığımızda insanın inandığı/inanacağı yaratıcıyı kanıtlaması, kötülük ve özgürlük problemi, tanrı-insan-evren ilişkisi, din-bilim-sanat- ahlak ilişkisi, ölüm sonrası ve ruhun ölümsüzlüğü konusu, ateizm-teizm-deizm-panteizm ve yaratıcının sıfatları, mahiyeti meselesi (Aydın, 2020) gibi konuların insan-din-evren bağlamında felsefe ve din temelinde tartışıldığını, nihayetinde

de tüm konuların insan ve onun ahlaki, felsefi, sosyolojik ve psikolojik değer alanlarına hitap ettiğini rahatlıkla müşahade edebilirsiniz. Burada ayrıca belirtilmesi gereken bir husus da din ve felsefe arasında insanın sadece ahlaki yönünden değil; birçok konu, şekil, yöntem içerisinde ele alınabileceği gerçeğidir.

1. Dine Göre İnsan

Toplumların ortak davranış kalıpları arasında din kurumu en eski, köklü, etkili ve yaygın olanıdır. Her çağda ve toplumda din, toplumsal yapının temel kurumlarından biri olarak kabul edilmiştir. Toplum ve din birbirlerini karşılıklı olarak etkilemiştir (Köknel, 1993: 336). Başlangıcı insanlık tarihi kadar eskilere uzanan din, tarihin her döneminde insanları ve toplumları etkileyen önemli kurumlardan birisi olmuştur. Ne kadar eskiye gidilirse gidilsin, insanın var olduğu her yerde her hangi bir dine mensup olmayan bireylere rastlansa da, dini olmayan bir toplum bu güne kadar görülmemiştir. Dinin kesin bir tanımı olmamakla birlikte, kavram olarak aşkın bir varlığa bağlanma ve bu inancın gerektirdiği düşünce ve uygulamaların bütünü şeklinde ifade edilen din bir inanç, ibadet ve ahlak sistemidir (Akşit, 2016: 10, 12). Dolayısıyla dine göre insan, yaratılmış olan, dünya üzerinde yaratıcısının emirleri doğrultusunda davranışlarını üstün bir iyi düşüncesi için yapması gereken akıllı, duygu ve düşüncesi olan bir varlıktır. İnsanın yaratılışı yüksek bir plan ve gayesellik (Kur'an-ı Kerim 13:8; 15:19) içermektedir. Dinlerin kutsal metinleri, ibadetleri, peygamberleri, çok tanrılı dinler açısından tanrıları değişse bile insana ve evrene dönük özellikle ahlak noktasında buyrukları pek de değişmemektedir.

Dine göre insan belli şartlara, sınırlara bağlı olarak yaşamak durumundadır. Dinin belli emir ve yasakları vardır. Dinler açısından insan her şeyi yapabilme potansiyeline sahip olsa da din ve diğer insanların hakları açısından insan ancak belli şeyleri yapabilme hakkına sahiptir. İslam dinine göre insanın kişilik sahibi, sorumlu bir varlık olması önemlidir. Her ne kadar mezhepsel olarak Cebriye insanın özgür bir varlık olmadığını düşünse de; Mu'tezile, Eş'arî ve Maturidî insanın sorumluluk sahibi özgür bir varlık olduğunu düşünmüşlerdir. İslam'a göre klasik anlayışta Allah'ın külli iradesi yanında, insanın cüzi iradesi vardır. İnsan bu iradesiyle davranışlarını sorumluluk içinde özgürce yapabilir. Bu bağlamda tanrı insanları kötülüğe zorlamaz. Seçme hürriyeti verir (Çubukçu, 1983: 128-129). İnsan da kendi aklı, duyguları, vicdanı, toplumsal kurallar ve hukuksal yasalar neticesinde iyi ya da kötü yönden hangi davranışları yapacağını seçebilir.

Din insana varoluş gerçeğini sunar. Dini yaşantının temelini, insanın kendi gücünün bilincine varması oluşturur. Kendini gerçekleştirme penceresinden insan-din ilişkisine bakıldığında evrensel değerler rehberdir (Özdoğan, 1997). İnsan dine göre davranışlarını yapmaya çalıştığında belli kurallar içinde yaşamak durumdadır. İnsanın dinin çizdiği çerçevede yaşaması sorumlu, özgür olmadığı anlamına gelmez. İnsan aklı, duygu, düşüncesi, vicdanı, inancı temelinde iyi veya kötü yolu seçebilir. İnsanın bu seçimlerini tam olarak nasıl, neden, hangi değer anlayışıyla yaptığı/yapacağı kültürlere, toplumlara, çağlara, kişilere, dinlere göre değişebilir. Bu anlamda tüm dinler için geçerli, evrensel ahlak yasalarının olup/olmayacağı meselesi ahlak felsefesinde ve düşünce tarihinde öteden beri tartışılacak bir konudur. Bir ahlak varlığı olarak insan söz konusu edildiğinde elbette tüm inanç sistemlerine göre haksız yere bir insanı öldürmek, adaletsizlik, suça ve suçluya karşı orantısız güç, insan haklarına dönük

kısıtlamalar, kutsal değerleri aşağılama, hırsızlık (mal, fikir, akıl, vicdan anlamında da), aldatma (maddi ve manevi her alanda) yasaklanmış, istenmeyen davranışlardır. Dine göre insanın dayandığı ahlak da dini karakterli bir yapı sergilemektedir. Dine göre insanın değeri ile felsefeye göre insanın değeri bazı ortak noktalara da sahiptir. Örneğin ölçülü olmak erdemi, dinde de felsefede de ortak çağrışımlar yapar.

2. Felsefeye Göre İnsan

Felsefeye göre insanın en önemli özelliği bilmek ve eylemek isteyen, akıllı bir varlık olmasıdır. Felsefe ve insanın varlığı bir bakıma birbirine bağlıdır. Felsefeyi ve felsefenin ilgilendiği çoğu konunun birincil öznesi insandır. İnsan olmadan kültür, medeniyet, bütün bilim dalları, sanat, ahlak, düşünce var olamaz. Bu açıdan felsefe son derece insani ve insani olduğu kadar akli, ahlaki, bütüncül, tutarlı bir düşünme faaliyetidir. Felsefe insanın merak etme, öğrenme, düşünme, sorgulama ve anlama çabalarının ürünüdür. Dolayısıyla felsefenin varlık nedenlerinden biri, dogmaları, tabuları ve bunlarla temellendirilen geleneksel inançları sorgulamaktır (Aydın, 2000: 1). Felsefeye göre insanın bilme edimi üzerinden kendisine, evrene dönük sorgulamalarının ana gayesi sorularını yönelttiği varlık hakkında anlama, açıklama isteğidir. Çünkü anlamak insanın kaçınılmaz kaderidir. Bakarken, gezerken, okurken, tecrübeler yaşarken böylece bir taraftan bilgilenirken, diğer taraftan da yeni anlamlarla yüzleşmektedir. Çünkü her yeni durumda varlık, kendini insan için yeniden açmakta ve insan, bir varlığın kendinin daha önceki durumunda görmediği yeni bir yüzünü görerek yeni bir tecrübe yaşamaktadır (Kotan, 2013: 133). İnsanın anlam yolculuğunda yaşadığı her yeni tecrübeyle, eski tecrübeleri sentezleştirmekte ve insan bir bilme, eyleme, anlama varlığı olarak yoluna felsefi bakışla devam etmektedir. Felsefi bakış sadece, ne her hangi bir filozofa ne de felsefe tarihine tümüyle indirgenemez. Felsefe tek bir düşünürün eserlerinden ibaret değildir. Felsefe hiç durmaksızın bir takım düzeltmeleri, doğrultmaları gerekli kılan yapıdadır. Felsefenin yanında müspet ilim de ilerleyecektir. Ancak bu felsefenin el ve işbirliği sayesinde olacaktır (Bergson, 1998: 13). İşte felsefenin ilimle kurduğu bu işbirliği insanı anlama noktasında, onu daha bütüncül sonuçlara götürecek ve insan felsefeye göre sürekli merak eden, arayan, araştıran, bulduklarıyla yetinmeyip onları tekrar sorgu nesnesi yapan diyalektik bir anlam varlığına dönüşebilecektir.

Felsefe insanı bilgi, varlık, değer yönünden bütüncül olarak ele alırken aynı zamanda insanın ahlaki yönüne de özel olarak ahlak felsefesi disiplini sayesinde yönelir. Ahlak felsefesi, çoğunca etik ile bir arada anılır. Ancak etik, insan davranışının teorisini oluşturan felsefenin alt dalıyken; ahlak davranışın pratik değerini oluşturur (Cevizci, 2002: 382). Etik, felsefenin ahlaki değerle ilgili olan alt dalıdır. İnsanın en temel özelliği değer yaratmak, değer taşıyıcısı olmak olduğu için etik, temel ve önemli bir disiplindir. Etik, çoğu zaman ahlak ile karıştırılır. Her ne kadar gerek ahlak gerekse etik, aynı kökten, yani töre, örf, adet, alışkanlık, mizaç, huy anlamına gelecek şekilde türemiş olsalar da, etik deyince anlaşılan “felsefe açısından ahlak” tır, “ahlaklılığın felsefesi” dir (Cevizci, 2016: 218). Felsefeye göre insan, akleden, değer üreten bir yapıdadır. Bu insan ancak eğitimle gerçek insanlığa erişebilir. İnsan tabiatının doğuştan iyi ya da kötü eğilimlere sahip olup/olmadığı meselesi de felsefe tarihinde ahlak bağlamında ele alınmış ve tartışılmış bir meseledir. Ancak insan tabiatının nasıllığı konusundaki bu görüş farklarına rağmen, insanın ahlaki bir varlık olduğu gerçeği değişmemektedir. Ahlak felsefesi,

ahlakı iyi, kötü, vicdan, erdem, ahlaki karar ve yargı, sorumluluk, özgürlük kavramları çerçevesinde incelerken temel bazı sorulardan hareket eder. Bu sorular; ahlakın ölçütü nedir? Evrensel ahlak yasası var mıdır? Ahlakın kaynağı ve değeri nedir? Şeklinde sıralanabilir. Bu sorulara her filozof kendi kültür, toplum, inanç ve felsefi bakışı çerçevesinde yanıtlar vermiştir. Filozofun neyi anlamlı ya da önemli bulup bulmadığı, onun sahip olduğu düşünme biçimi kadar, kişiliğine ve huylarına da bağlıdır. Dolayısıyla kimi filozofların benzer öğeler ve uyum gördüğü yerlerde, başka bazı filozoflar sadece farklılıklardan oluşan bir karmaşa göreceklerdir. Bazı filozoflarca Tanrısal olarak görülen kimi şeyler, başka filozoflarca, sadece rasgele bir araya gelen ilineksel olaylardan ibaret bir şey olarak değerlendirilecektir. Dolayısıyla aynı gerçeğe bakan her filozofun, onda gördüğü şey farklı olacaktır (Işıldak, 2006: 50). Felsefe insanın ahlaki mahiyeti de dâhil olmak üzere ele aldığı her şeye farklı açılardan, bütüncül, tutarlı, akıl, mantık, duygu çerçevesinde yaklaşıp, üst bir düşünce dili oluşturarak, insana hakikate giden yolda zihin ufku çizer.

3. Din ve Felsefe Arasında İnsanın Ahlaki Mahiyeti

Taslaman'a göre gerçeği arayan bir yolcu olarak insan, bilimin, felsefenin ve dinin kapısını çalar. Tüm bu alanlardan gelen bilgilerin birbirleriyle nasıl uzlaştırılacağı, çatışmaların nasıl çözüleceği entelektüel olduğu kadar aynı zamanda varoluşsal bir sorundur (2007: 12). Bu sorunu aşmanın en temel yollarından birisi din ile felsefe arasında kalan insanı ahlak yetisi üzerinden ele alacak olan bütüncül felsefi bir metodolojiye yönelmektir. Çünkü felsefe, her türlü bilgi kaynağından gelen bilgilerin birleştirilip, bütünleştirilmesidir. İnsanın dini duygusunu işe katarak bilimlere uyumlu bir bütün haline getirmektir. Böylece felsefe, kâinat hakkında toplu bir görüşün ifadesi, külli bir âlem sezgisi haline gelir. Aksi takdirde dini bilgi, ilimlerin varlık hakkındaki tasvirleri ve felsefenin bunlara dayalı değerlendirme ve açıklamalarından birisinin eksik olması halinde bu sezgi asla oluşamaz (Aydın, 1991: 17). Buradaki sezgi kavramı akli tamamen dışlayan mistik bir karakterdeki sezgi anlamına gelmemektedir. Bu sezgi akıl, düşünce temelli diğer tüm disiplinlerin bilgilerini kapsayan yapıdadır.

Din ile felsefe arasında ahlak noktasındaki beraberlik ahlakın akli yönü üzerinden karşılıklı bir ilişkiye dönüşebilmektedir. Yani din de felsefe de akıl olmaksızın boşluğa düşmektedir. Akılın burada sentezci bir rolünü görmekteyiz. Aslında akıl bilim dâhil insanın olduğu her sahada anlama, açıklama, yorumlama işlevini yerine getirir. Zaten eski Yunan'da felsefe ile ilmin sentezi düşüncesi son derece basitti. İlim burada aklın ve varlıkların ortak esasları olan düzen (ordre), ahenk, birlik ve gayelilik (finalité) prensipleriyle dolu ve onlara doymuş halde bulunuyordu. Böylece ilim, özü ve esası bakımından metafizikti. Felsefe, kendi estetik ve akli prensiplerini tabiatın ve insan hayatının estetik ve akli prensiplerinde görüp, kabul eden bir düşünce kuvvetiydi (Boutroux, 1997: 163). İşte insanda bulunan bu düşünce kuvveti, insanın varoluşsal görünüşleri içinde Allah ile ilişkisi temelinde dinsel yaşama biçimini oluştururken; iyi ve kötü diye değerlendirilen her davranış da ahlaksal bir nitelik taşımaktadır. Kökü insana dayanan bu davranışlar, duygu ve düşünce safhasından başlayarak dinsel bir anlamla ortaya çıkabilir. İlkel kabile dinlerinden ulus dinlerine, evrensel dinlere kadar bu dinlere inanan topluluklarda ahlaksal davranışların tamamıyla dinsel anlamda anlaşıldıkları görülür. Bu da doğal olarak, insanın dinsel yaşama boyutunun diğer varlık niteliklerinden daha derin

oluşundan ileri gelir. Kısacası ahlaklılık, insanın evrensel boyutudur. İnsanlar hangi dinde olursa olsun, yüksek değerler arasında dinsel değerler ön sırada gelmektedir. Bu da dinin etkisinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir (Atay vd., 1995: 54).

Din ve felsefe arasında insanın ahlaki mahiyeti dinin görece daha sınırlı, çerçevesi daha belirgin davranış kurallarının yanı sıra; felsefenin insana verdiği geniş sorgulama, düşünme ve eyleme niteliğiyle hemhal olup, ortak bir zaviyeden ele alınabilir. Din ile felsefe arasında kurulacak bu ortaklık ilişkisi, bir nevi akıl ile inanç arasındaki ilişkiye benzer. Felsefenin insana verdiği değer, onun her yönden her şeye karşı zorunsuz, sınırsız davranışlar yapacağı anlamına gelmemelidir. Nihayetinde ister felsefe isterse din açısından insan davranışlarına bakılsın, her iki durumda da insan sınırsız davranabilme özgürlüğüne sahip değildir. Hatta insan nasıl eylesen eylesin, eylemi, edimi, düşüncesi mutlaka bir değer alanına dayanmak zorundadır. Hiçbir değer alanına dayanmayan bir fiil ya da düşünce ne olarak adlandırılacaktır? Boşluğun felsefesi mi? Karşılıksızlığın doktrini mi? Kendisinden sonraki filozof ve ahlakçılar tarafından eleştiri alan Kant'ın ödev ahlakı bile, akıl temelinde insanın sadece insan olmasından kaynaklı bir ahlaklılık deliline dayanmaktaydı. Dolayısıyla insanı ahlak varlığı olarak ele alacak disiplinler felsefe ve din alanlarının verilerini, fark ve benzerliklerini kullanarak yaratıcı bir ahlak sentezi oluşturmalarıdır.

Sonuç

Din ve felsefe arasında bir ahlak varlığı olarak insanın mahiyetine eğilmek, insanı din ve felsefe yoluyla daha bütüncül görmeye çalışmaktır. Yoksa din ve felsefe arasındaki bazı farklılıkları derinleştirerek, iyice yalnızlaşan evreni ve bu evren üzerinde git gide anlam, hakikat ve ahlak sorunlarıyla anılan insanı daha da parçalara bölerek yok olmasına neden olmak değildir. Caner Taslaman da bu anlayışa yakın şekilde bilimin, felsefenin ve dinlerin farklı hakikatleri olamayacağını ve bu alanların arasına 'kalın duvarlar' örülemeyeceğini düşünenlerdenim (2007: 13) diyerek felsefe, din ve bilim arasında ortak noktalara dikkat çekmek istemiştir. Çalışma içerisinde din ve felsefe arasındaki insanı, bir ahlak varlığı olarak alarak; felsefeye göre insan, dine göre insan ve din ve felsefe parantezinde insan şeklinde bir değerlendirme yapılmış, eklektik, sentezci, bütüncül bir ahlak anlayışı ortaya konmaya çalışılmıştır. Şüphesiz insanı ve onun değer alanlarını ele alan her çalışma, yapıp bittiği anda doğal olarak eksik kalma potansiyeline sahiptir. Bunun nedeni çok karmaşık aynı zaman da çok doğal olan insan tabiatının ve insanın içinde bulunduğu tüm değer alanlarının durmadan süregelen değişim dinamiğidir. Zaman geçmekte, çağın imkânları ve sorunları katlanarak, artmaktadır.

İnsanlar artık metaverse, dijital benlik, dijital görünürlük, dijital etik, medya ve internet etiği, avatar kişilik, sanal kişilik ve benlik gibi kavram ve yaşantılarla farklı bir dünyayı konuşmaktadırlar. İnsanların ve dünyanın sorunları değişmekte, teknoloji her ne kadar tüm branşlar da akıllı otomasyon süreçlerinin ürünlerini insanlığın hizmetine sunsa da; aynı teknoloji insanları dijital, sanal bir kalabalığa dâhil ederek, toplumsal kişiliğini, ahlakını parçalamakta ve insana dijital bir toplumun bireyliğini verirken onu gerçek toplumsal insanlığından koparmaktadır. İşte din ve felsefe arasında insanı görmek onu sanal, dijital karakterde değil, gerçek, yaşayan, eyleyen karakterde görmektir.

Dijital ya da teknolojik alana dair yaptığımız bu eleştiriler, dijital dünyayı yok sayma ya da tamamen görmezden gelme anlamı taşımamaktadır. Bunun en birincil nedeni benim şuan bu satırları dahi yazmamı sağlayan dijital teknolojilere olan bağlılığımızdır. Elbette insanın dijital dünyada bir yeri, davranışları, özgürlük ya da tehdit alanları olacaktır. Ancak din ve felsefe ekseninde ahlak varlığı olarak insan, her nerede davranışlarını gerçekleştirirse gerçekleştireceği bir değer alanı içerisinde görülecektir. Bu ister din gibi iyi/kötü sınırını belirgin, bir kutsala dayanarak çizen sosyal kurumda olsun; isterse felsefe gibi adalet, cesaret, ölçülülük, bilgelik gibi temel erdemler üzerinden düşünme üzerine düşünen bir bilgelik sevgisi disiplini içinde olsun mutlaka insan davranışları bir ölçüye, değere göre değerlendirilecektir. İnsanın hareket alanını, davranışlarını keskin bir sınırla dini, felsefi, bilimsel, ruhsal şeklinde birbirinden ayıramayışımız gerçeğinin altında yatan insanın bütünsel bir değer alanına sahip oluşudur. Din ve felsefe arasında bir ahlak varlığı olarak ele alınması da yine insanın bu bütüncüllüğünden kaynaklanmaktadır. Din ve felsefeyi birbirinden Taslaman'ın dediği kalın duvarlarla ayırmak aslında insan aklını, kalbini, vicdanını, ruhunu, tüm insani değer alanlarını birbirinden koparmak, kutuplaştırmak, çatıştırmak anlamına gelmektedir. İnsanlığın düşünce tarihi aynı zamanda birbiriyle çatıştırılan düşüncelerin tarihidir. İki düşüncenin farklı yanlarını ifade etmek başka, iki düşünceyi birbirini dışlayan biri doğruysa öbürü yanlıştır şeklinde yok eden tarzda yaklaşım sergilemek başkadır. Sonuç itibarıyla en azından bir ahlak varlığı olarak ele alınan insan söz konusu ise din ve felsefe arasında kalmak; birini diğeri adına yok saymaktan daha kabul edilebilir, diyebiliriz. Arada kalmak ikisinde de olmaktır. İnsanın ahlaklı olması gerekiyorsa ve hemen hemen tüm dünya, insanların ahlakını dert ediniyorsa o zaman ahlaklı insan adına ne felsefesiz din ne de dine sırtını tamamen çeviren felsefe işlevsel değildir. Dinden felsefeye, felsefeden dine ahlak vasıtasıyla geçilebilir. Bunun yolu da dinin de felsefenin de baş aktörü olan insandır. İnsan din ve felsefe için değildir. Din ve felsefe insanın akli, ahlaki, duygusal her yönden gelişimi için bir sentezde, bir arada ele alınabilecek disiplinlerdir.

Kaynakça

- Akdoğan, A. (2019). *Din Sosyolojisi*. 2. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Akşit, C. (2016). *Dinler Tarihi*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Atay, H., Öztürk, Y. N., Bilgin, B., Ayas, R., Güneş, A., Elik, H. (1995). *İslâm Gerçeği*. 2. Baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Aydın, M. S. (2020). *Din Felsefesi*. 16. Baskı. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Aydın, A. (2000). *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aydın, H. (1991). *İlim, Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bergson, H. (1998). *Zihin Kudreti*. Çev. Miraç Katırcıoğlu. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Boutroux, E. (1997). *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*. Çev. Hasan Kâtipoglu. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Cevizci, A. (2016). *Felsefeye Giriş*. 5. Baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Çubukçu, İ. A. (1983). "Din ve İnsan Hakları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (26), 119-130. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/71592/1151611>
- Çüçen, A. (2003). *Felsefeye Giriş*. 3. Baskı. Bursa: Asa Kitabevi.
- İşildak, M. (2006). "Felsefe Nedir?". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 45-58. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf/issue/48600/617446>
- Kılıç, R. (2004). *Dini Anlamak Üzerine*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kotan, Ş. (2013). "Kur'an'ı Anlama" Sorunu Üzerine Bazı Düşünceler. *Eskiyeni*, (27), 131-138. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiyeni/issue/36913/425280>
- Köknel, Ö. (1993). *İnsanı Anlamak*. 4. Baskı. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli*. (2003). Haz. H. Altuntaş - M. Şahin. 4. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Özden, H. Ö. (2017). *İslâm Felsefesi Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Özdoğan, Ö. (1997). "Kendini Gerçekleştirme Açısından İnsan-Din İlişkisi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (37), 359-364. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/71637/1153179>.
- Taslaman, C. (2007). *Evrin Teorisi, Felsefe ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Timuçin, A. (1997). *Düşünce Tarihi*. 2. Baskı. İstanbul: İnsancıl Yayınları.
- Yaran, C. S. (2017). *Din Felsefesine Giriş*. 2. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat.

PLATON'UN DEVLET DİYALOGU'NDA İNSAN EĞİTİMİNİN MAHİYETİ ÜZERİNE

Dr. Öğr. Üyesi, YALÇIN ÇETİN

¹ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yalcin.cetin@mku.edu.tr - ORCID ID: 0000-0003-2511-3602

ÖZET

İnsan zorunlu toplumsal bir varlıktır. Kimi filozoflara göre insan ancak eğitildiği zaman insandır. İnsanın eğitimi meselesi çağlar boyunca toplumlara, eğitim uzmanlarına, pedagoğlara göre değişse de önemini her zaman korumuştur. Sokrates'in en önemli öğrencilerinden biri olan Platon, bize hem sistematik bir felsefe düşüncesini hem de hocası Sokrates'in görüşlerini aktararak, zamanımıza kadar gelmesini sağlamıştır. Şüphesiz Platon ve onun felsefi düşünceleri, devlet ve politika görüşleri, ahlak, sanat, din, ruh, Tanrı üzerine açıklamaları yıllardır Batı ve Doğu felsefi düşünce geleneklerince tartışılmakta, anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu bildiri özelinde Platon'un Devlet adlı eseri üzerinden insan eğitiminin mahiyeti, insan ve eğitim felsefesi bağlamında ele alınacaktır. Devlet, ütopya türü eserlerin en önemlilerinden biri olarak bu türün ilk örnekliğini yapmaktadır. Devlet diyalogunda Platon birçok konuya temas etmektedir. Ancak tüm konular insan ve değeri üzerinden de ele alınabilecek yapıdadır. Bu nedenle Devlet diyalogunda insan ve onun eğitimi meselesi üzerinde durarak, günümüz eğitim problemlerine, günümüz toplumlarının insanlara dönük eğitimi/eğitimsiz şeklinde insanları kategorileştirmelerine ve gelecekte insanlara nasıl bir eğitim metoduyla yaklaşmamız gerektiği noktasında bazı çözümleyici denemelerin yapılması gerekmektedir. İşte bu çalışma insan eğitimi konusunda yeni metotların arayışı üzerine de odaklanmaktadır. Devlet diyalogunda Platon insanları doğuştan bazı gerekçelerle bir takım sınıflara ayırmaktadır. Platon'un bu diyalogdaki sınıflandırmaları, örneklemeleri, çözümlemeleri günümüz şartlarında ne kadar uygulanabilir ve kendi içinde ne kadar tutarlıdır? Sorusu da bu çalışmanın ana iskeletini oluşturmaktadır. Platon Devlet diyalogunda insanın üç parçalı bir ruh yapısına sahip olduğunu söylemiştir. İnsanın bu üç parçalı ruh yapısı da insan eğitimi açısından ne derece önemlidir? Sorusu da bu çalışmanın ana sacayağını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Platon, Devlet, İnsan Eğitimi, Ütopya

Abstract

Man is a necessary social being. According to some philosophers, man is only human when he is educated. Although the issue of human education has changed according to societies, education experts and pedagogues throughout the ages, it has always maintained its importance. Plato, one of the most important students of Socrates, provided us with both a systematic philosophical thought and the views of his teacher Socrates, making it come to our time. Undoubtedly, Plato and his philosophical thoughts, views on state and politics, explanations on morality, art, religion, spirit and God have been discussed and tried to be understood by Western

and Eastern philosophical thought traditions for years. In this paper, the nature of human education will be discussed in the context of human and educational philosophy through Plato's work *The Republic*. The state is the first example of this genre as one of the most important works of utopia. In the dialogue of the state, Plato touches on many issues. However, all subjects are in a structure that can be dealt with on the basis of people and their values. For this reason, by focusing on the issue of human and his education in the State dialogue, some analytical attempts should be made at the point of today's education problems, today's societies categorizing people as educated/uneducated people, and how we should approach people in the future with an education method. This study also focuses on the search for new methods in human education. In the dialogue of the state, Plato divides people into a number of classes for some innate reasons. How applicable are Plato's classifications, examples and analyzes in this dialogue in today's conditions, and how consistent are they? This question constitutes the main skeleton of this study. In Plato's *Republic* dialogue, he said that man has a three-part soul structure. How important is this three-part psychic structure of man in terms of human education? This question constitutes the main pillar of this study.

Keywords: Plato, State, Human Education, Utopia

Giriş

Platon mükemmel bir öğrenci, coşkulu bir hayran, dikkatli bir izleyici, birinci sınıf bir yazar, büyük bir eğitimci ve gerçek bir felsefe dehasıydı. Bu büyük filozof, hocası Sokrates'in tartışmalarını, felsefi konuşmalarını baştan sona dinleyip kaydettikten sonra, bir bütün olarak işleyip tamamen dönüştürdü. Böylelikle ortaya çıkan diyaloglar, felsefede tamamına sahip olduğumuz ilk eserler bütünü oldu. Gerçekten bu diyaloglar külliyyatı, bütün bir felsefe tarihinin Platon'a düşülmüş dipnotlar olmasını sağlayacak kadar önemli ve şaşırtıcı eserlerdir (Cevizci, 2012: 30). İşte düşünce tarihinin ilk ütopyası diyebileceğimiz Platon'un Devlet Diyalogu da böyle bir eserdir. Platon Devlet dâhil birçok eserinde baş konuşmacı olarak hocası Sokrates'i konuşturmuştur. Platon'a göre ahlak, siyaset, sanat, insanın eğitimi, devletin yönetimi gibi meseleler ancak felsefe yoluyla çözüme kavuşturulabilir. Bu sebepten insan için felsefe ile uğraşmaktan daha önemli bir şey olamaz. Ödevi, insanları doğal amaçları olan mutluluğa ulaştırmak olan devlet yönetimi sanatı da felsefesiz olamaz. Çünkü yalnız felsefe, neyin insanları gerçekten mutlu yapacağını gösterebilir (Gökberk, 1999: 59).

1. Platon'un Hayatı ve Eserleri

Platon (M.Ö. 427-347) yılları arasında yaşamış olan ve düşünce tarihinin tanıdığı ilk, en büyük düşünce sisteminin kurucusu olan Yunan filozofudur (Cevizci, 2002: 825). 427'ye doğru Messina'lı tanınmış bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Atina'lı Platon, sırasıyla Herakleitos'un öğrencisi Kartylos'un, Sokrates'in, ona Parmenides'i keşfettiren Megara'lı Eukleides'in, matematik fikirleriyle düşüncesini derinden etkileyen Pythagorasçılarının öğrencisi oldu. Cömert dostları tarafından satın alınmış olan ve yüzyıllar boyunca Platon okulunun malı olarak kalan Akademia'da 385'den ömrünün sonuna kadar felsefe okuttu (Weber, 1998: 49). Akademi, Sokrates'in başlatmış olduğu bilgiye dayalı alternatif eğitim anlayışının Yunan'da Platon tarafından meyvesinin verildiği yerdir. Çünkü 387'de kurulan Akademi, tarihin tanıdığı

ilk yüksek araştırma merkezi veya üniversitedir. 9 yüzyıl yaşayan Akademi’de dönemin bütün önemli bilim insanları ve felsefecileri toplanıp, gerçek bilgiye erişmek için çalışmışlardır. Buradaki tüm faaliyetlerin amacı, nihai hakikate erişmektir. Öğretim soru ve cevap tekniğinden, sağlam bir argümantasyon ve diyalog yönteminden oluşuyordu (Loshan’dan akt. Cevizci, 2019: 36).

Platon’un eserleri ve bunların felsefesinin gelişme dönemlerine göre sıralaması şu şekilde verilebilir:

Gençlik diyalogları: Apologia (Sokrates’in savunması), Protagoras, İon, Lakhes, Politeia I, Lysis, Kharmides, Euthyphron.

Geçit diyalogları: Gorgias, Menon, Euthydemus, Küçük Hippias, Kraytlos, Büyük Hippias, Menexenos.

Olgunluk diyalogları: Symposium, Phaidon, Politeia II-X, Phaidros.

Yaşlılık diyalogları: Theaitetos, Parmenides, Sophistes, Politikos, Philebos, Timaios, Kritias, Nomoi (Yasalar). (Kaynak: F. Ueberweg’ten akt. Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, 1999: 54).

2. Devlet Diyalogu ve İnsan Eğitimi

Platon, eğitimi neredeyse felsefi uğraşısının odak noktasına koymuştur. Bütün umutlarını eğitime bağlamıştır. Platon’un çizdiği eğitim programının ve bu programda öngördüğü aşırı kontrolün gerekçesi hep aynıdır: İnsan davranışını kötü etkilerden korumak. Platon kendi tasarladığı devletin eğitim sayesinde ve eğitilmiş insanlarla yaşatılacağını varsaymaktadır. Bu devlette eğitim, her şeyin başıdır. Eğitim, sadece bir seçme ve yerleştirme değildir; en başta devlet ve erdemli yaşam için gerekli insan malzemesini üreten bir etkinliktir (Ünder, 2019: 186, 195).

Platon, bilgiye dayalı yeni eğitim anlayışını, belli bir varlık görüşü üzerine bina etmişti. Platon’un bu eğitim anlayışının gerisinde, kendisi tarafından hayata geçirilmeye çalışılan bir siyasi proje bulunur. Demokrasiye inanmayan, bilgisiz yığınların kendi kendilerini yönetmelerine şiddetle karşı çıkan Platon, yaşadığı zaman dilimi içerisinde, kendince kent devletinin yıkılışıyla sonuçlanacak bir politik krize tanık olur. Bu krizi çözmek amacıyla da her insanın hak ettiği, doğasına uygun olan bir ideal devlet düzeni inşa etmeye kalkışır. Başka bir deyişle zamanın iflah olmayacağına inandığı reel politikasına, şiddetle karşı çıktığı demokrasi anlayışına ideal ve ütöpik bir devlet tasarımıyla cevap vermeye çalışan Platon, bütün felsefesini bu amaca uygun olarak tasarlayıp oluştururken, eğitimi de büyük ölçüde adaletin ve siyasetin hizmetine koşar. O aynı krizi tespit edip, bu krizi birey üzerinden gerçekleştirecek ahlaki bir reform ile çözmeye çalışan hocası Sokrates’in aksine, filozoflara iktidar vermek suretiyle devlette yapılacak reform sayesinde aşma yolunda, ideaları ya da özleri duyusal dünyadan ayrıma cihetine gider (Cevizci, 2019: 36-37).

Platon’a göre doğuştan verilmiş iyi ya da kötü insan doğası yoktur. Yaşayan insanların, yaşadıkları gibi yaşamaları doğanın değil, eğitimin eseridir (Ünder, 2019: 201). Platon’un *Devlet*’i eksiksiz bir devlet ideali, tanrının yeryüzündeki krallığına ilişkin bir düştür. Bu eserden sık sık ütopya olarak da söz edilir. Ancak anımsanmalıdır ki Platon devleti küçük bir kent

devleti olarak tasarlamıştı. Birçok ideali Sparta’da gerçekleşmişti ve bugün de bu idealler içinde gerçekçi olarak kabul edilenler az değildir (Thilly, 2010: 84). Çağdaş Ütopyalardan farklı olarak Platon’un devletinin, belki de gerçekten kurulması düşünülmüştü. Devletin kurulması olanaksız ve düşsel değildi. Devlette düşünülenlerin çoğu Sparta’da zaten gerçekleştirilmişti. Devlette öngörülen filozofların yönetimini ilk kez Pythagoras uygulamaya kalkışmıştı. Devletin yasalarını hazırlamak için bir bilgeyi görevlendirmek kentlerde sık görülen bir uygulamaydı. Bu görevi Solon Atina, Protagoras da Thuri için yapmıştı. Yani o dönem için yeni yerleşim yerlerinde Platon’un Devlet’ini kurmaları işten bile değildi. Ama ne yazık ki rastlantı Platon’u Kartaca ile amansız savaflara girişilmiş büyük ticaret kenti Sirakuza’ya sürüklemişti. Böyle bir ortamda hiçbir felsefeci pek bir şey yapamazdı. Zaten sonrasında Makedonya’nın yükselişi, tüm küçük devletlerin modasının geçmesine neden olmuş, küçük çaptaki politik deneylerin boşuna olduğunu gözler önüne sermiştir (Russell, 2001: 169-170).

Platon’un devletinin siyaset ve yönetim anlayışı Sparta ile nasıl benzerlik taşıyorsa; devlette öngördüğü eğitim anlayışı da Sparta ile bazı yönlerden ortaklık taşır. Bu yönler; savaşa hazırlık için beden eğitimi yapılması, güçsüz doğan çocukların uzak bir yere bırakılması, savaş tatbikatlarında yanlışlıkla öldürmeden dolayı ceza verilmemesi, kızlarında erkekler gibi eğitim alması, koruyucuların komün bir yaşam sürmelerinin istemesi, eğitimin mecburi olması ve sadece devlet tekelinde olması, eğitimde amaçladığı yiğitlik, devlete kanuna saygı, ölçülü olmak gibi erdemler, ahlaki eğitiminin temelini “kendini bil” ilkesinin oluşturması, müzik eğitiminin devletin ideolojisini yansıtmaya ve halka o ideolojiyi benimsetecek bir şekilde verilmesi (Gedük, 2007: 3-4) şeklinde sıralanabilir.

Platon’un çoğunlukla hocası Sokrates’i başkarakter olarak konuşturduğu Devlet eserinde genel eğitim düşüncesine baktığımızda diyalogun ana kurgusu doğruluk/eğrilik, iyi/kötü üzerinedir. Yani eğitim insanı iyi kılmalıdır. Devlet iyi ideası üzerine temellenecektir. İnsanın yetişmesinde beden için idman, ruh için müzik eğitimi temeldir. İnsanın yetişmesinde önce müzik eğitimi verilir. Bu eğitime söz sanatları da girer. Ancak söz sanatları uydurma ve gerçek olan olarak iki türdür. Çocukların eğitiminde her iki söz sanatına da yer verilir. Yani çocuklara beden eğitiminden önce anlattığımız masallar uydurma söz grubuna girse de yerindedir. Müzik, beden eğitiminden önce gelir (Platon, 2019: 377a, 65). Masalların zararı yoktur, hatta iyi adamları taklit eden masallar askerlerin eğitiminde de uygulanan kanunlara uyarsa daha yerinde olur (Platon, 2019: 398b, 89). Platon’a göre söz sanatları temelinde, belli bir ritimle şekillenen müzik eğitimi, eğitimlerin en iyisidir. Müzik eğitimi sayesinde gençler, çocukluklarından itibaren güzelliği sevmeye, ona benzemeye, onunla bir olup, kaynaşmaya özen gösterdiklerinde Platon için bu eğitimlerin en güzelidir. Çünkü hiçbir şey insanın içine ritim ve düzen kadar işlemez. Müzik eğitimi gereğince yapıldığında insanı yüceltir, özünü güzelleştirir. Kötü yapılıncı da bunun tersi olur. Kendini iyi bir insan olarak yetiştirmek isteyen güzeli arar, güzeli över, ondan beslenir ve ondan hoşlanır. İnsan daha düşünmeye başlamadığı çağda tiksindir çirkinden; düşünme çağına gelince de, kendini yetiştiren müziğin düşüncesiyle akrabalığını sezer ve sevinçle karşılar onu. Bu yüzden Platon için eğitim müziğe dayanmalıdır hatta yazı öğreniminde de bu metot uygulanmalıdır (Platon, 2019: 402a, 94).

Müzikten sonra gençlerin yetişmesinde beden eğitimi gelir (Platon, 2019: 403c, 96). Beden eğitiminde kişinin önce içi ve kafası iyi olmalıdır, yani kafası devlet tarafından iyi eğitilmeli,

sonrasında beden eğitimin ana ilkeleri verilmelidir (Platon, 2019: 403e, 97). Bu sayede en iyi beden eğitimi, müzik eğitiminin benzeri olacaktır. Platon'a göre iyi bir beden eğitimi savaşa hazırlayan, ölçü ve akla dayanan eğitimidir (Platon, 2019: 404b, 97). Platon'un beden eğitimi savaşa hazırlayan bir yapıda kurması, devletin devamlılığı ve korunması açısından çok yerindedir. Platon Devlet eserinin üçüncü kitabında bir devlette, şehirde eğitimin bozukluğuna yalnız küçük insanların, işçilerin değil, aydın, yetkin olmakla övünen kimselerin bile hekimleri, yargıçları aramaları, o şehirde, eğitimin bozuk olduğuna en açık bir kanıt değil midir? İnsanın doğruyla eğriyi kendi kendine ayıramayıp, hakeme, yargıca başvurusu, adaleti başkalarından beklemesi çirkin bir şey değil midir? (Platon, 2019: 405a, 98-99) diye sorarak bir toplumda var olan düzensizliklere ek olarak insanların sıkça davalı-davacı olup mahkemeye gitmeleri, düzensiz beslenip doktorlara gitmeleri gibi hususları da eğitim çarpıklığı, bozukluğu şeklinde değerlendirmiştir. Bu düşünce günümüz toplumları, insanlarına bakıldığında hala geçerliliğini korumaktadır. Örneğin sık boşanma oranları, artan icra dosyası sayısı, işsizliğin artması, hapisanelerdeki ve hastanelerdeki doluluk oranı, beslenme bozukluğu ve obezite oranı, göçmen sayısının artması, çevre kirliliği ve ekolojik dengenin bozukluğu ve benzeri istatistiksel veriler aslında tüm bu alanlara dönük genel ve özel eğitimdeki bozukluğa, eksikliğe işaret olamaz mı?

Platon'un Devlet eserindeki genel eğitim düşüncesinin temeli bilgiye dayanır. Bu bilgi Sokrates'in insan bile bile kötülük yapmaz/yapamaz; eğer kötülük yapıyorsa bu onun kötülüğün bilgisini bilmeyişindendir anlayışı çerçevesinde şekillenir. Gerçekten Devlet'te bilgili olmanın kötü adamın değil, iyi adamın harcı olduğunu; iyiliğin eğitimle zenginleşerek, bilgi vasıtasıyla hem kendi gibi iyi olanı hem de kötü olanın bilgisini tanıyacağını ifade edildiğini görürüz (Platon, 2019: 409e, 104). İnsanın içinde coşkunluktan ileri gelen bir sertlik varsa bile bu eğitim yoluyla yiğitliğe çevrilebilir (Platon, 2019: 410d, 105). Platon'a göre Tanrı insanlara müzikle jimnastiği ne sadece kafasını, ne de sadece bedenini eğitmek için değil, onlarda coşkun bir yürekle bilim sevgisi olsun diye vermiş olduğundan insanın içindeki bu iki güç, iki tel gibi bir gerilip, bir gevşetilerek düzenlenebilecek ve bir uyum, ölçü bu şekilde açığa çıkacak ve bu eğitim ve öğretimin ilkesi anlamına da gelecektir (Platon, 2019: 411e-412b, 107). Platon'a göre devlette yurttaşların kafası iyi bir eğitimle aydınlanmışsa, kadın, evlenme, çocuk gibi tüm meseleleri rahatlıkla çözebilirler. Bir devlet işe iyi başladı mı, sudaki halkalar gibi düzenle genişler. Kusursuz bir eğitim ve öğretimden değerli varlıklar çıkar. Bu varlıklar da o eğitimle yoğrularak eskilerden daha iyi de olurlar her bakımdan; hayvanlarda olduğu gibi, üreme bakımından bile (Platon, 2019: 423e, 424a-b, 120). Platon'a göre devletin bekçileri, eğitimin bozulmamasına bakacaklar. Ne beden, ne de kafa eğitiminde, kurulmuş düzene aykırı hiçbir yeniliğe meydan verecekler (Platon, 2019: 424c, 121). Devlet yürekli (yiğit) olmasını belli bir parçasına borçludur. Kanun koyucu, eğitim yoluyla, neden korkulup, neden korkulmayacağını aşlamıştır insanlara. Bu azınlığın işi, aşılan bu değeri her yerde, her zaman korumaktır. Yiğitlik, korkulacak şeyler üstüne eğitim yoluyla, kanunların verdiği inancın korumasıdır. Platon, yiğit olan bu inancı her yerde, her vakit korur demekle, onu keder, sevinç, istek ve korku içinde bir yana bırakmaz, demek istediğini söyler (Platon, 2019: 429c-d, 127). Platon, kanunlara beslediğimiz sarsılmaz inancı yiğitlik olarak adlandırır. Gerçekten bu inanç eğitimden gelmezse, örneğin bir hayvanın ya da bir kölenin inancı olursa onu temelli saymayız, yiğitlik demeyiz ona der (Platon, 2019: 430b, 128).

Platon'a göre bir insanın içinde iki yan vardır. Biri iyi, biri kötü. İyi yan, kötü yanı buyruğuna aldı mı, buna kendine hâkim olma diyoruz, bunu yapanı da övmüş oluyoruz. Tersine, kötü eğitim görme, kötülerle düşüp kalkma yüzünden iyi yan zayıflar da, kötü yanın buyruğuna girerse, böyle birine de kendinin kölesi deriz. Buysa kötüleme olur (Platon, 2019: 431a, 129) diyerek insanın iyi ve kötü eğitim sürecinin ne olduğunu, kötü eğitimden ne anlamamız gerektiğini bize söyler. Platon ayrıca kadın ve erkeğin aynı yaratılışa olduğunu ifade ederek, onlara benzer eğitimin verilebileceğini savunur (Platon, 2019: 456d, 159). Platon, hatta kadın erkek ortaklığının sadece eğitim de değil çocuk ve bekçilikle ilgili her şeyde olacağını söyleyerek, barışta olsun, savaşta olsun kadınlar da devleti koruyacaklar, dışı köpekler gibi onlar da erkekleriyle birlikte ava gidecekler ve her şeyi elden geldiği kadar eksiksiz, artıksız bölüşecekler der (Platon, 2019: 466d, 172).

İnsan her şeyden önce eğitime elverişli olmalıdır. Platon'un ütöpik devlet teorisinde her şey çoğunlukla devlet tarafından belirlenmektedir. İnsanların kiminle evleneceğine de, çocukların nasıl, nerede, kim tarafından bakılacağına da devlet karar vermektedir. Devletin izni olmadan dünyaya gelen çocuklar, cılız yaratıklardır. Eğitime elverişsizdirler. Eğitime elverişsiz olanlar her şeye el atınca bozabildikleri gibi felsefeye el atınca da onu bozarlar. Onlar yüzünden felsefe ipe sapa gelmez düşüncelere dönüşebilir. Felsefeye düşüp kalkmaya layık insanlar küçük bir azınlıktır. Bunlar iyi bir eğitim görme mutluluğuna ermiş, yurdundan uzaklara sürülmüş, kötü etkilerle bozulmayarak felsefeye bağlı kalmış birçok soylu insan, ya da küçük bir devlette doğmuş, onun yönetme işlerini küçümseyip politikaya karışmamış, seçkin birkaç aydındır (Platon, 2019: 496b, 208). Platon bu yüzden devleti yönetme işini iyi eğitim görmüş, azınlık bir grup olan filozoflara vermek ister. Ama devleti koruyacak bekçilerin eğitimini de ihmal etmez. Ona göre bekçi, en uzun eğitim yolundan gitmeli, bedeni gibi kafasını da geliştirmeli, yoksa göreceği işe en uygun, en yüksek bilime ulaşamaz (Platon, 2019: 504d, 219).

Platon Devlet diyalogunda yedinci kitabın başında insan denen yaratığı eğitimle aydınlanmış ve aydınlanmamış olarak düşün (Platon, 2019: 514a, 231) diyerek, hepimizin daha önce duyduğu mağara alegorisini örneklendirir. Mağara alegorisi Platon'un idealar teorisinin temelini oluşturmaktadır. Platon en yüksek iyi ideasını öne sürdüğü gerçek dünya-görünüş dünyası ayrımında bu dünyayı gerçeğin kopyası olarak konumlandırır. Ona göre erdemli, adil, güzel olan en nihayetinde en yüksek iyi ideasından pay alandır. Platon'a göre, her ruhta bir öğrenme gücü ve bu işe yarayan bir örgen vardır. Gözün karanlıktan aydınlığa çevrilmesi için nasıl bütün beden bir den dönmesi lazımsa, bu örgenin de bütün ruhla birlikte geçici şeylere sırtını dönüp varlığa bakabilmesi, varlığın en ışıklı yönüne, "iyi" dediğimiz yönüne çevrilebilmesi gerekir. Eğitim, ruhun bu gücünü "iyi" den yana çevirme ve bunun için en kolay, en sağlam yolu bulma sanatıdır. Yoksa ruha görme gücünü vermek değil; çünkü güç, onda kendiliğinden vardır; ama kötü yöne çevrildir. Bakılmayacak yana bakmaktadır. Eğitim onu yalnız iyi yana yöneltir (Platon, 1995: 518c-d, 202-203).

Platon çocuklara verilecek eğitimin, onlara akıllıca sorular sormalarını ve akıllıca cevaplar vermelerini sağlamasını istemektedir. Onlara verilecek eğitimde zor kullanma olmamalıdır. Çocuk eğitimi bir oyunmuş gibi verilerek, çocukların yaradılıştan tabiatlarının neye elverişli olduğu da anlaşılabilir (Platon, 2019: 534d, 257; 537a, 259). Çocuklara hem oyun gibi eğitimin verilmesini söyleyen Platon, hem de onların savaş meydanlarına at sırtında götürülüp,

savaşçıların yanı başına kadar sokulmalarını, yetiştirilen genç köpekler gibi kanı koklamalarını da ister. Çünkü böyle ayırabilecektir, tehlikeli durumlarda en atılgan olanını. Bu ayırma işinde beden eğitimi dersleri de oldukça önemlidir (Platon, 2019: 537a-b, 259-260). Bundan sonraki aşama ölçülü ve sağlam kafaların seçilmesi işidir. Bu seçilmeyle birlikte dialektika çalışmaları başlar ve bu beden eğitiminin karşılığı olup, iki kat zaman ister. En sonunda elli yaşına gelen, her türlü iş ve bilimlerde başkalarını aşan, ruhların gerçekliğini görenler, iyinin kendini gördükten sonra onu örnek alıp, toplumu, insanları ve kendilerini düzene sokacaklardır. Kalan ömürleri boyunca da vakitlerinin çoğunu felsefeye harcayacaklardır. Bunun yanında sırası geldiğinde politikanın belalarına göğüs gereceklerdir. Şan, şeref için değil, yalnız halkın iyiliği ve kaçınılmaz bir ödevi yerine getirmek için devletin bekçiliğinde yerlerine geçecekler, kendilerine benzer yurttaşlar yetiştirdikten sonra mutlular ülkesine göç edeceklerdir (Platon, 2019: 539d-e, 540b, 263-264).

Platon Devlet diyalogunun sekizinci kitabına en iyi düzene varmak isteyen devlette kadınlar, çocuklar ve bütün eğitim ortak olacak. Savaşta ve barışta girilen bütün işlerde de öyle. Hem felsefede, hem savaşta en üstün gelen yurttaşlar da bu devletin başına geçecek (Platon, 2019: 543a, 267) diyerek yukarıda özetlemeye çalıştığımız eğitim sürecini vurgular.

Değerlendirme

Platon'un Devlet diyalogunda insan eğitiminin niteliği oldukça sistemli ve derin şekilde işlenmiştir. Platon'da eğitim devletin en temel görevidir. Çünkü ona göre devlet ancak iyi eğitilmiş insanlar yani filozofların yönetimiyle varlığını sürdürebilecektir. Sınırları ve askerleri, bekçileri, koruyucuları, kaynakları ne kadar fazla olursa olsun, kötü eğitimle başa geçen kişiler tarafından yönetilen devlet daimi olamaz. Platon, insan eğitimini erken yaşta başlatıp, elli yaşına kadar sürdürür. Hatta elli yaşından sonra bile devleti yönetecek olanlar felsefeye, araştırmaya velhasıl akli kullanmaya devam ederler. Platon eğitimi beden ve müzik dersleriyle başlatır. Çünkü beden ve ruh sağlığı bu iki disipline bağlıdır. Platon'un günümüze kadar bu kadar etkili şekilde okunmasının ana nedenlerinden belki de en önemlisi eğitime yaptığı vurgudur. Platon iyi ideası temelinde kurguladığı devlet, eğitim ve ahlak sistemini ölçülü, cesaretli, bilgeliğe ve adalete dayanacak şekilde inşa eder. Her ne kadar ütöpik de olsa bu devlet tasarımı sırf eğitime yaptığı vurgu nedeniyle bile fazlasıyla incelenmeyi, örnek alınmayı hak etmektedir. Platon Devlet eserinde hocası Sokrates'i konuşturarak, iyi ve eğri olanı tartışarak, insanın nasıl yetiştirilmesi gerektiğini ele almıştır.

Kaynakça

- Cevizci, A. (2019). *Eğitim Felsefesi*. 7. Baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2002). *Felsefe Sözlüğü*. 5. Baskı. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2012). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.

- Gedük, N. D. (2007). *Platon'un Eğitim Anlayışı*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Felsefesi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Gökberk, M. (1999). *Felsefe Tarihi*. 10. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Loshan, Z. (1998). *Plato's Counsel on Education*. London: Routledge.
- Platon. (1995). *Devlet*. Çev. Sabahattin Eyüpoğlu & M. Ali Cimcoz. 8. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Platon. (2019). *Devlet*. Çev. Sabahattin Eyüpoğlu & M. Ali Cimcoz. 39. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Russell, B. (2001). *Batı Felsefe Tarihi-İlk Çağ*. Çev. Erol Esençay. İzmir: İlya Yayınevi.
- Thilly, F. (2010). *Bir Felsefe Tarihi*. Çev. Nur Küçük & Yasemin Çevik. 2. Baskı. İstanbul: İdea Yayınevi.
- Ueberweg, Friedrich. *Grundriss der Geschichte der Philosophie I-Die Philosophie des Altertums*. Berlin: 1926.
- Ünder, H. (2019). Platon'un Devletinde Eğitim ve İnsan Doğası. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 26 (1), 185-201. DOI: 10.1501/Egifak_0000000518
- Weber, A. (1998). *Felsefe Tarihi*. Çev. H. Vehbi Eralp. 5. Baskı. İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Tasavvuf Tarihinde Zühdün Teşekkülü ve Dönemlendirme Sorunu

Asude Yılmaztürk

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

turkyilmazasude@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5352-3583>

Bu makalenin amacı, tasavvufun teşekkül sürecinde zühd kavramının anlamını, kökenini ve geçirdiği aşamaları ele alarak, bu kavramın tasavvufun geçirdiği dönemler içerisindeki yerini açıklamaktır. Dünyalık meseleler karşısında zühd içerisinde olmak, hak veya batıl olan dinlerin büyük çoğunluğunda görülmektedir. Batıl dinlerde bu tavır karşılayan kavramlar mistisizm, kabala ve ruhbanlıktır. Semavi dinler arasında kaynaklarının aynı olması sebebiyle benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlikler sebebiyle Tasavvuf ilmi, 1900’lü yıllardan itibaren Batılı Oryantalistlerin çalışmalarında önemli bir yere sahip olmuştur. Yapılan çalışmalar ile tasavvufun İslam dini dışında kalan pek çok kaynaktan etkilenerek teşekkül ettiği ve sistemleştiği ileri sürülmüştür. Eserlerinde tasavvufu mistik bir hareket olarak yorumlamışlardır ve zühd kavramından yola çıkarak İslam tasavvufu ile diğer dinler arasında bir özdeşlik olduğu iddia edilmiştir. Oryantalistlerin tasavvufu mistisizm şeklinde tercüme etmelerinin sebeplerinden biri, şarkla alakalı mevzuları kendi bakış açıları ve fikir dünyalarına göre yorumlamalarıdır. Diğer bir sebebi ise şark doktrinini İslam düşünürlerinden daha iyi anladıklarını ileri sürmeleridir. Bu sebeple biz de bildirimizde, tasavvufla aynı anlamda kullanılan zühd kavramının tamimiyle İslami öğretiler içerisinde teşekkül ettiğini, başta ayet ve hadisler olmak üzere temellendirerek kanıtlamaya çalıştık. Bununla birlikte zühdün İslâm düşünce ve tarihi içerisindeki gelişim seyrini dönemlere ayırarak işledik. Daha sonra, zühdün anlamı doğrultusunda oryantalist müsteşrik Ebu’l-Ala Afifi’nin tasavvufla ilgili yapmış olduğu dönem tasnifini Batı fikir ve düşüncesiyle nasıl temellendirdiğini anlattık. Son olarak da yapılan bu dönemlendirmenin tasavvuf tarihi açısından doğrudan sarsıcı bir köken problemine nasıl sebep olduğunu ortaya koyduk. Tasavvufun dönemlendirme sorunu, Türkiye’de bu alanda araştırma yapan akademisyenler tarafından üzerine çok düşünülmemekle gölgede bırakılmış bir mevzudur. Makalemizde yeni dönemde bu sorunu yazılarında ele alan Ekrem Demirli, Abdullah Kartal ve doktora tezinde bu probleme yer veren Hacı Bayram Başer’in tasavvuf tarihinin “zühd, tasavvuf ve tarikatlar” şeklindeki dönemlendirilmesine yönelik yapmış oldukları eleştirisi, tespit ve önerilerin bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Zühd, Teşekkül, Dönemlendirme, Oryantalizm

1. BÖLÜM: Zühdün Anlamı Üzerine

1.1. Zühd Kavramının Lügat ve İstilahî Anlamı

Zühd, Arapça z h d fiilin mastarı olup, vazgeçmek, geri çekilmek, el çekmek, rağbet etmemek ve yüz çevirmek manalara gelir (Mutçalı, 1995). Tasavvufi ıstılah olarak ise Hakk’a yönelmek için dünyadan el etek çekmek (Uludağ, 1995), makam ve mevki arzusu içerisinde olmamak, nefsi arzulardan vazgeçmek (el-İsbehani, 2010), dünyayı küçük görmek ve onun

kalpteki eser ve izlerini silmek (Kuşeyri, 2003), elde ve kalpte mal sevgisinin barındırmamak (Kelabazi, 1992), malın olma ya da olmama durumunun eşit olması demektir (Gazali, 1990). Süfîler bu manaları içeren pek çok söz söyleyip buna uygun hal ve davranışlarda bulunmuşlardır. Onların söylemiş olduğu sözler, bize zühdün merhale ve dereceleri hususunda da bilgiler sunmaktadır. Bu anlamda zühd derecesi itibarıyla bazı mutasavvıflara göre üç bazılarına göre ise iki dereceli olarak sınıflandırılır. Bu noktada İmâm-ı Gazzâlî (1111), zühdün üç derecede ele alır ve zühdün en düşük basamağında bulunan mütezehhidlerin yaşantılarına yer verir. Mütezehhidler, nefsi ve kalbi dünyaya meyleden ve onu arzulayan kimselerdir. Her ne kadar dünyalığa meyletseler bile bununla mücadele ederek sabır üzere duran kişilerdir. Bu basamakta olanlar, yalnızca cehennem azabından korunmak için zahid bir yaşam sürerler (Gazali, 1990). İbn Sina bu kimselerin zühdü hakkında şöyle demiştir: “Bu ârif olmayana göre zühdün gayesidir.” (Kâşânî, 2004, s. 282). Aynı zamanda Süfyan es-Sevri de, “Dünyada zâhid olmak insanlara karşı zahid olmaktır ve zühdün başlangıcı önce kendi nefsi arzularına karşı zahid olmaktır.” demiştir (el-İsbehânî, 2010, s. 1075). İkinci derecede ise, ahiret hoşluğu sebebiyle dünyaya yüz çeviren zahidler yer almaktadır. Bu zahidler cennete nisbetle dünyayı hakir görseler bile bir zaman sonra kendi zühdlerine aldanıp ona meyledebilirler. Üçüncü ve en üstün derecede bulunanlar ise yalnızca Hakk’a vuslat sebebiyle zahid bir yaşam sürmekteydiler (Kâşânî, 2004). İlk dönemlerden itibaren zühdün maldan, mülkten ve makamdan gerçek anlamıyla uzaklaşarak mı olduğu, yoksa bunların asıl itibarıyla gönülden uzaklaştırılmak mı olduğu tartışıla gelmiştir. İmâm-ı Gazzâlî’nin yapmış olduğu tasniften anlaşıyor ki bu konuda en mutedil olan, iki zühd anlayışı arasında bir denge kurmaktır. Zira mülke sahip olmak henüz zühdün ilk basamağında olan bir süfî için sakıncalıyken, sadece Hakk’a olan muhabbeti sebebiyle zâhid olanlar için mülke sahip olmak bir sorun arz etmez. Çünkü bu mertebeye gelmiş olan kimseler için malın olma ya da olmama durumu birbirine eşittir. Mülke sahip olmak iç zühdün gerçekleştirilememiş kimseler için söz konusudur (Öztürk, 1986).

Nitekim Hz. Peygamber de zühdün, kişinin helali terk etmesi değil, kendi elinde bulunanları Hakk’ın katında bulunanlardan daha güven verici bulmamasıdır şeklinde yorumlamıştır (Tirmizi, t.y.). Zühdün gerek tanımlarken gerekse anlatırken yapılan en büyük hatalardan birisi, başta Hz. Peygamber olmak üzere, o ve ashabının zâhidane yaşamı yokluk ve fakirlikleri sebebiyle, zorunda oldukları için tercih etmiş oldukları görüşüdür. Oysa Hz. Peygamber ve O’na tabii olanlar bu yaşamı Kur’ân ahlakı doğrultusunda iradi olarak tercih etmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber fey ve ganimetler doğrultusunda müreffeh bir ortamın oluştuğu, devlet hazinesinin tamamen dolduğu Medine döneminde de zühd yaşamının örneklerini sürdürmüştür, mal biriktirmemiştir ve mutedil bir yaşantı sürerek ashabına örnek olmuştur. Zühd ile ilgili bir diğer yanlış anlaşılma ise zâhid bir yaşamın yalnızca mala, mülke ya da makama karşı bir hareket olarak yorumlanmasıdır. Oysa yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu zühdün yalnızca ilk basamağına delalet eder.

1.2. Zühdün Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnete Dayalı Temelleri

Süfîler, zühdün temelini Kur’ân-ı Kerîm ve sünnete dayandırmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de ve Hz. Peygamber’in hayatında izlerinin görüldüğü zühd, mâsivâyâ karşı tavır koymak, mâlâyânî söz ve davranışlardan uzak durmak gibi birçok husus ile kendisini temellendirir. Kur’ân-ı Kerîm’de zühd kelimesinin, terim olarak “zâhid” şeklinde yalnızca bir ayette geçtiği görülmektedir. İlgili ayette ise Hz. Yusuf’un Mısır’da az bir değere köle olarak satılmasından

söz edilir (Yusuf, 12/20). Burada geçen zühd, yukarıda ıstılahi anlamını verdiğimiz ve Hz. Peygamber'in hayatına işaret eden zâhidane yaşama bir örnek olmasa da köken itibarıyla Kur'ân'da bu kelimenin yer alıyor olması oldukça önemlidir. Esas itibarıyla zühd, Kur'ân'da bir yerde geçiyor olsa bile Âdemoğlu için asıl yurdun ahiret olduğu dünya hayatının onun için aldatici bir yer olduğu (Ankebut, 29/64), insanı, Allah'ı anmaktan alıkoyduğu (Münafikun, 63/9), onun için bir imtihan sahası olduğu (Kehf, 18/7) ve dünyayı ahirete tercih edenlerin ancak gafil kimseler olduğu (Kehf, 18/28) şeklinde pek yerde zühde atıflar vardır.

Hız. Peygamber'in her daim az yemesi ve karnını doyurmadan sofradan kalkması (Tirmizi, t.y.), kendisini ve çevresini ilgilendirmeyen lüzumsuz konuşmalardan uzak durması (Tirmizi, t.y.), imkân olduğu halde hasır üzerinde uyumayı tercih etmesi (Tirmizi, t.y.), kanaat sahibi olması, dünyanın değil ahiretin peşinde olunması gerektiğini ashabına tavsiye etmesi (Gazali, 1990), zâhidler için dünyanın ancak bir hapisane olduğunu ifade etmesi (Tirmizi, t.y.) ile bizlere İslamiyet'in ilk zâhidi olduğunu gösterir. Hız. Peygamber, bu zâhidane hayatı kendi arzusu sonucunda tercih etmemiş olsaydı, başta ashabı olmak üzere ona iman edenler bu cereyanın izlerini kendi üzerlerinde barındırmazlardı. Refah ve bolluğun olduğu dönemlerde gerçek zahidler yine bu hâl üzere olmaktan vazgeçmezlerdi. Zühdün sınırlarını benimseyen şey dünyaya rağbet etmemek ve ona geçici bir menzil gözüyle bakmaktır.

1.3. Sahabe ve Tabiin de zühd Kavramı

Hız. Peygamber'de görülen zühd tavrı, sonrasında gelen sahabe ve tabiin neslinde de devam etmektedir. Ashap, Hız. Peygamberin sohbetinde bulunup onun terbiyesinde ve gözetiminde yaşayıp takdirini almış kimseler olmaları açısından oldukça önemlidir. Tabakat kitapları olan *Hilyetü'l Evliya*, *Sıfatü's-safve* ve *Tabakatü'l Kübra*'da tasavvuf tarihi içerisinde zühdi hayat yaşayan pek çok kimseye yer verilmiştir (Yılmaz, 2011). Ashap içerisinde zahidliği ile öne plana çıkan pek çok kimse bulunmaktadır. Bunların başında hulafâ-i râşidin gelmektedir. Hız. Ebu Bekir, verâ anlayışının en güzel örneği olmuştur. Verâ, şüpheli olan şeylerden kaçınmak ve helaller noktasında inceliğe sahip olmaktır. Hız. Ömer, maddi manevi zühdün örneğidir ve Hakk, Ömer'in dilinden konuşur. Hız. Osman ise tahkik ehlinin en üst mertebesinde. O, Kur'ân okumaya düşkünlüğü, hayası, sabrı ve gece ibadetiyle sufilerle örnek olmuştur. Ve son olarak Hız. Ali, ilmin kapısıdır, ilm-i ledün kendisine verilmiştir (Serrac, 1996).

1.3. Sûfilerin Zühd Kavramıyla İlgili Yorumları ve Zühdün İçeriğinin Genişlemesinde Etkili Olan Faktörler

Tıpkı tasavvuf gibi zühd, yaşanan ve tadılan tecrübî bir hal olduğu için belli sınırlar ile çizilmiş tek bir tanımı bulunmamaktadır. Bu bakımdan zühdün, efradını cami ağıyarını mâni bir tanımı da bulunmaz. Her sûfî, bulunmuş olduğu perde ve makamdan zühdü, kendi anlayışı doğrultusunda farklı şekillerde yorumlamıştır. Bu tanımları dönemsel olarak tahlil ettiğimizde, aslında sufilerin yaşamış olduğu hal tecrübelerinin bir izahı olduğu kadar bazen içinde yaşadıkları topluma ve döneme yönelik bir tepki hareketini içine alan tanımlar olduğunu da görmekteyiz. Bu anlamda İslam'da zühdün doğuşunu hazırlayan amilleri, sûfilerin tanımları ve yaşadıkları dönemle irtibatlı olarak başlıklar halinde sıralayacağız.

1.4.1. İlk Dönem Kur'ân ve Hadis Merkezli Zühd Anlayışı

Kur'ân ve Hız. Peygamber'in sünneti, inanan kimselere takva ve kanaat sahibi olmalarını, mal ve mevkiye tamah edip rağbet etmemelerini emretmiştir. Oruç, nafîle ibadet, zikir ve gece

namazı gibi zâhidane yaşamın özünü oluşturan davranışlara daima teşvik etmiştir. Elbette İslam dininin bu teşviki kadın erkek bütün inanan kimselere yönelik olmuştur. O halde ilk dönem sûfilerinin dünyadan yüz çevirip zühde yönelmelerinin en önemli nedeni bizzat İslami öğretiler olmuştur ve onu bu doğrultuda yorumlamışlardır. Bu anlamda Cünety Bağdadi (909), zühdü hem elde hem de gönülde olmayan şey (Kuşeyri, 2003) Şu'be, ibadet edecek gücü sağlayacak kadar bir maişete rıza (Gazali, 2010) ve Üveys de kulun rızık noktasında endişeye kapılmamasını kastederek (Gazali, 2010) zahitlikte tevekkülün olmasının şart olduğunu belirtmiştir. İlk dönemlere ait zühd anlayışını anlatan en güzel ifadeler ise Hz. Ebû Bekir'e ait olduğu söylenen şu beyittir:

“İnsanların en şereflişini murâd edersen

Fakirlik libâsı içinde olan melike bak” (Serrac, 1996).

Kısaca zühd, İslam'ın ilk dönemlerinde bir yapı ve olgu değildir. Amacı Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sünnetine uygun bir yaşayış ortaya koymaktır ve sadece ferdi bir yönelişten ibarettir. Bu anlamıyla zühde bakıldığında onun yalnızca sûfilere has bir kavram olmayıp bununla birlikte bütün inananları ilgilendiren bir kavram olduğu söylenebilir. Öyle ki zühde sadece tasavvuf eserlerinde değil diğer İslami ilimlere dair yazılan eserlerde de yer verilmektedir. İlk dönemler için zühdün bu halini genel bir İslam dindarlığı olarak değerlendirmek gerekmektedir (Başer, 2015).

Tasavvuf tarihinin ilk dönemlerinde (H. I-II. asırlar) “sûfi” kavramı henüz kullanılmamaktaydı. İlk kez sûfi diye anılan kişi Ebu Haşim el-Kûfi (v.150/767) olmuştur. Bu sebeple ilk dönemde yaşayan zühd ehli kişiler Allah yolunda olup göz yaşı dökerek çokça ibadet etmeleri sebebiyle *âbid*, *nâsik*, *bekkâ* ve *zühhâd* şeklinde isimlendirilmişlerdir (Küçük, 2004).

1.4.2. Nefs ve Yöneticilerin Saltanatına Karşı Zühd Hareketi

H. Peygamber'in sahabeleri ve onlardan hemen sonra gelenler; şehir hayatına, mal, servet ve şöhrete rağbet etmez Hakk'ı anmak ve kendilerini enfûsi çevrelerden uzak tutmak için halk arasından bir müddet çekilirlerdi ve bu hususta da son derece hassas davranırlardı (İbn Haldun, 1991). Ne var ki Hicaz sonrası Medine dönemiyle birlikte yaygınlaşan fetih hareketleri sonucunda İslam topraklarının sınırları oldukça genişlemiştir ve yapılan fetihler, servet ile zenginliği de beraberinde getirmiştir. Toplum içerisinde yaygınlaşan zenginlik ve servet onların, zühdden uzaklaşıp dünyaya yönelmelerine sebep olmuştur. Bu yönelişten rahatsız olan dönemin zâhidleri ise dünya ve nimetlerine meyleden çağdaşlarına karşı eleştirel bir tavır başlatmışlardır. Bu eleştiri zamanla zâhidlerin tavrının bir parçası olmuştur ve Hicaz sonrası dönem de bu eleştirel tavır zahitliğe eklenmiştir. Bu tepkinin en önemli temsilcisi Hz. Peygamber ve sonrasında gelen üç halife döneminde yaşamış olan Ebû Zer el-Gıfârî'dir (653). Ebu Zer, yaşamış olduğu dönemin hilafet sahasında olan Emevi Devleti başta olmak üzere mal biriktiren ve çokluk kuruntusu içerisine giren zenginlere karşı bir mücadele içerisinde olmuştur (Aydınlı, 1994). Onun bayraklığını üstlenmiş olduğu mücadele Müslüman toplum içerisinde sosyal ve ekonomik dengenin gittikçe büyümesiyle daha da anlam kazanmıştır. Öyle ki Ebû Zer'e: “Neden diğerleri gibi vali olma gayreti içerisinde değilsin?” şeklinde bir sorulduğunda, O; vali olmak yerine sahip olacağı bir içimlik su ve haftalık tahılın kendisine bundan çok daha sevimli geleceğini” belirtmiştir (İsbehani, 2010, s. 1081). Aynı dönem içerisinde Medine'de de zâhihane yaşamın örnekliğini en güzel şekilde sürdürüp bu hareketin öncülüğünü yapan kişi Said b. el-Müseyyeb (713) olmuştur.

1.4.3 Mutedil Bir Zühd Anlayışı Olarak; Melâmet

Nefs ve yöneticilerin saltanatına karşı olan bu uç noktadaki zühd anlayışı zamanla itidal bir seviyeye gelmiştir. Hz. Peygamberden sonra zühd hayatı Müslümanlar arasında yayılmasıyla birlikte, tasavvuf adabı ve tasavvuf erkânı denilen yalnızca sûfilere has kıyafet, çeşitli ibadet ve zikirler, onlara ait yapılar ve dergahlar ortaya çıkmıştır. Öyle ki zamanla çoğalan ve büyüyen bu unsurlar sebebiyle tasavvuf bir süre sonra müesseseseleşmeye başlamıştır. Zamanla taç, hırka, şekil, suret ve merasime fazlaca önem veren sûfiler ortaya çıkmıştır (Kara, t.y.). Bu anlamda ortaya çıkan melâmet fikrinin, şekle ve an'anelere önem veren sûfilere karşı bir tepki hareketi olduğu söylenebilir. İhlâsa önem veren melâmiler, kendilerinde olan, hayrı ızhâr şerri izmar etmemek noktasında oldukça hassastırlar. Yani onlar, iyilikleri açığa çıkmasından hoşlanmaz, kötülüklerin açığa çıkmasında da rahatsız olmazlardı (Yılmaz, 2016). Melâmet düşüncesini şiirleri ile en iyi şekilde aktaran sûfilerden birisi de Yunus Emre'dir (1320).

“Dervişlik olsaydı tac ile hırka

Biz de alır idik otuza kırka” (Kara, t.y.).

1.4.4. Tasavvufta Uzlaş Dönemi

H. III ve IV. asırlarda klasik eserlerin yazılmaya başlamasıyla birlikte tasavvuf, kendi içerisinde bir uzlaş dönemi içerisine girmiştir. Bu uzlaş dönemine girilmesinin temel sebebi, diğer ilimlere karşı tasavvufun da şer'i bir ilim olma noktasındaki meşruiyetini ortaya koymaktır (Kartal, t.y.). Bu dönem de ortadoks bir sünni tasavvuf anlayışı inşa edilmiştir. Serrac'ın, “Sûfiler, inanç konusunda hadisçilerle aynı görüşü paylaşan, onların ilimlerini benimseyerek esaslarına karşı çıkmayan kimselerdir” (Serrac, 1996, s. 14) şeklindeki ifadesi tasavvufun diğer şer'i ilimlerle olan ilişkisini netleştirebilme gayretinin bir sonucudur. Yazılan klasik eserler bir yönüyle de şer'i ve dini hükümlere riayet etmeyen haram ve helal arasında fark gözetmeyen sûfi olmadıkları halde kendilerini sûfi imiş gibi gösteren ibâhîlere bir eleştiri sebebiyle kaleme alınmıştır (Kuşeyri, 2003). Pek çok mutasavvıf dönemin bu önemli sorununa eserlerinde yer vermişlerdir. İlk dönem sûfilerine kıyasla bu dönemde yaşamış olan sûfilerin ruh ve muhteva bakımından nasıl başkalaştığını en güzel şekilde ifade eden Kuşeyri'nin şu şiiridir:

“Çadırları onların çadırlarına benziyor, halbuki görüyorum ki çadırların içinde duran kabilenin kadınları, sevgilimin kabilesine ait çadırların kadınlarından başka!” (Kuşeyri, 2003, s.80).

2. BÖLÜM: Tasavvufun Dönemlendirme Sorunu

Tasavvuf, pek çok açıdan belirli dönemlendirmelere tabii tutulmuştur. Fakat bu dönemlendirilmelere bakıldığında onların, subjektif, tarihi, kurumsallaşmayı ve mezhepleşmeyi esas alan tasnifler olduğunu görülmektedir. Tasavvufun düşünce tarihi üzerine yapılmış ciddi bir dönemlendirilme ise söz konusu değildir. Yapılan dönemlendirmeler içerisinde en meşhur tasnif şu şekildedir; zühd devri, tasavvuf devri, vahdet-i vücud devri, tarikatlar devri ve son olarak günümüz tasavvufu (Afifi, 1996). Bu tasnife, Türkiye'de tasavvuf alanında yapılan pek çok çalışmada sıklıkla rastlanılmaktadır. Tasavvufun bu şekilde dönemlendirilmesinin temelinde Ebu'l-Alâ Afifi'nin (1966) tasavvuf ile ilgili ortaya koymuş olduğu tezi bulunmaktadır. Afifi ve hocası Nicholson'a (1945) göre tasavvuf, çok büyük ölçüde dış kaynaklardan etkilenen ve menşei itibarıyla asetizme dayanan bir ilimdir. Öyle ki Afifi,

Nicholson'ı -daha sonrasında Nicholson'ın fikirleri değişse de- *İslam Sufileri* adlı kitabında tasavvuf kökeni itibariyle tek bir amile dayandırmasını sebebiyle eleştirmiş ve bu tezin doğru olmayıp tasavvufun pek çok muhtelif amilin ürünü olduğunu tezini öne sürmüştür. Bununla birlikte Afifi, çoğu tasavvuf araştırmacılarının Nicholson'ın gibi bu durumu görmezden geldiklerini ifade etmektedir. Afifi, aynı zamanda zühd dönemi ve tasavvuf dönemini birbirinden ayırarak her ikisinin doğuşunu hazırlayan amillerin de aslında birbirinden farklı şeyler olduğunu belirtir (Afifi, 1996). Ve böylece zahidlik ve sûfilîği birbirinden kesin çizgilerle ayırmış olmaktadır. Bu anlamda da dönemlendirmeyi yukarıda ifade edildiği gibi kendi tezi üzerine bina edip, zühd dönemi ve tasavvuf dönemi şeklinde dönemlere ayırmıştır. Afifi'nin yaptığı bu ayırım, tasavvufun menşei problemini doğurarak meşruiyetini sarsacak bir probleme sebep olmuştur.

Tasavvuf, oryantalist çalışmalarda asetizm diye tercüme edilir. Fakat asetizm tamamen ruhbanlık ve çileciliği karşılayan bir kavramdır. Tasavvufu bu minvalde yorumladığımızda ondan anlaşılan şeyde ruhbanlık olur. Afifi, İslam'dan önce Arap topraklarında ruhbanların yaşadığını ve ruhbanların, o bölgeler de yaşayan halkların üzerinde etkileri olduğunu iddia etmiştir (Afifi, 1996). Yani Afifi, Arap yarımadasında İslamiyet'ten önce zühd hayatını yaygınlaştıranların ruhbanlar olduğunu belirterek tezine bu şekilde de bir temel daha oluşturmıştır. Sonuç olarak ise ruhbanlığın Müslüman zâhidler üzerindeki tesirlerini tarihsel olarak temellenmiştir. Nicholson da İslâm sûfilerinin Hakk'a duymuş oldukları sevginin bir neticesi olan sekr, vecd ve cezbe gibi tasavvufi hallerin, Roma Katolik kilisesine karşı, vecd ve aşk dinin savunan Hristiyan mistiklerin durumuna benzetmektedir. Merx ise çok daha ileride bir fikir öne sürerek tasavvufun bir özünün olmadığını ve onun tamamen Yunan kaynaklı bir öğreti olduğu iddia eder (Nicholson, 2004). Fakat tüm bunlar dayanaksız bir iddiadır netice itibariyle Hristiyanlık, tahrif edilmiş olsa bile ilahi bir dindir ve İslam'la kesişen noktalarının olması son derece olağandır. Afifi'nin bu konuyla ilgili bir diğer dayanağı ise Müslümanlara dostluk açısından en yakın olanların Hristiyan ruhbanların olduğu ifade olunun ayettir (Maide 5/85). Fakat bu ayet İslâm sonrası diğer dinlerin hükümlerinin ortadan kalktığı bir zamanda inmiştir ve Hz. Peygamber gerek sözleriyle gerekse yaşamıyla ruhbanlıktan son derece uzak mutedil bir yaşam sürmüştür. Ve zâhidlikte ruhbanlar gibi aşırılığa giden kimseleri de bu hal üzere olmaktan menetmiştir.

Batı literatüründe olduğu gibi zahidlik ve sûfilik birbirinden farklı şekilde anlaşılıp yorumlanırsa, zühd dönemi sonrasında oluşum gösteren tasavvuf döneminin, ondan bambaşka bir şey olarak tanımlanması gerekmektedir. Böyle bir durumda ise h. III. ve IV. asırlara tekabül gelen tasavvuf dönemi, sonradan ortaya çıkmış ve Hz. Peygamber ile herhangi bir bağı olmayan yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve bununla birlikte "Tasavvuf döneminde yaşamış, sufi olarak adlandırılan kişiler, zahid ve zahidliğin gereklerini yerine getiren insanlar değiller miydi?" sorusu akıllara gelmektedir (Başer, 2015). Fakat İslam tasavvuf araştırmalarından anlaşılacağı üzere, hemen hemen dört yüz yılı içerisine alan zühd ve tasavvuf döneminde yaşamış olan sûfilerin her birinin vuslatı, menzili ve hissiyatı aynıdır ve her birinin vahdet-i vücud ehlidir. Örneğin marifetin tanımı, zühd döneminde yapılmamış olsa bile o dönemde yaşayan sufilerde marifet yolcusuydular. Yine tasavvufla ilgili pek çok kavram ve mesele h. III. yüzyılda yaşam Cüneyt Bağdadi (909) ile birlikte tam bir şekilde tanımlanmış olsa da zühd döneminde yaşayan sûfiler de o kavram ve meselelere konu olan halleri sadırlarında zaten yaşamaktaydılar.

Zühhd dönemi-Tasavvuf dönemi şeklinde bir tasnif yapılmasının ortaya çıkaracağı bir diğer sorunsal ilk dönemlerde kimlere zâhid denildiğidir. Veya zahit denildiğinde o dönemlerde akla ilk gelen kişilerin sûfiler olup olmadığıdır. Zahitlik İslâm'ın ana karakteristiklerinden ve övülmüş olan erdemlerinden biridir. Hicri İlk yüzyıllarda yaşamış olan muhaddis, müfessir ya da fakihlerde o dönem içerisinde zâhid olarak isimlendirilmekteydiler. Sonuç olarak o dönemde zahitlik yalnızca ehl-i tasavvufa müstakil bir niteleme değildi. Bu anlamda ilk döneme zühhd adı verildiğinde kaynaklarda geçen her zâhidi sûfi kimliği içerisinde yorumlamak doğru olmaz. Ve bu da dönemi anlama noktasında problemlere sebep olur (Demirli, t.y.).

Zühhd-tasavvuf şeklindeki dönemlendirmenin sonucunda ortaya çıkan sufilerin yöntem ve bilgi problemleri, Kuşeyri'nin şu pasajı çözmektedir:

“Rasûlullah'ın sohbetinden daha üstün bir durum olmadığı için Hz. Peygamber'den sonrakiler sahabe diye isimlendirilmişti. Onlardan sonrakiler ise sahabe ile sohbe devam ettikleri için tâbiûn ve etbâ diye isimlendirildiler. Daha sonra değişik tipler ortaya çıkınca insanlar isimlendirme konusunda görüş ayrılığı yaşadılar. Bu noktada dini hükümlere sıkı bir şekilde riayet edenlere zahitler ve âbidler denildi. Farklı grupların zahitlerin kendilerine mensup olduklarını iddia etmelerinin ardından ise ehl-i sünnetin ileri gelenleri hicrî II. asırdan önce tasavvuf ismiyle meşhur olarak diğerlerinden ayrılmışlardır.” (Kuşeyri, 2003, s.95).

Bu pasajda Kuşeyrî, nesiller arasında yalnızca isimlendirmede bir değişim yaşandığına dikkat çekerek tasavvufun süregelen bir gelenek olduğuna işaret eder (Başer, 2015).

Vahdet-i vücud devri ve tarikatlar devri şeklinde devam eden tasnifin bu son iki dönemine baktığımızda, buradaki sorun, her iki devri birebirinden ayıran faktörlerin bir dönem açmak için yeterli olup olmadığıdır Tasavvuf tarihi açısından tarikatların kurulması yeni bir döneme isim olacak kadar önemli bir vaka değildir. (Demirli, t.y.). Çünkü zaten tasavvufu yaşıyor olan sufiler tarikatların kurulmasıyla birlikte belirli zikri, evradı ve riyazeti olan daha sistemli birtakım yolların mensubu şeklinde seyr u sülûklarına yine devam etmiş oldular. Zaten tasavvufta her daim özlemi çekilen dönem tarikatlar kurulmadan önceki dönemdir. İlk asırlara, öze daha yakın olduğu için.

Bu dönemlendirme, İslam tasavvufu açısından desteksiz bir dönemlendirme olduğu halde kullanımının yaygın olmasının sebebi anlatım noktasındaki kolaylığıdır. Türkiye de dönemlendirme ile ilgili yeterli çalışmalar yapılmıyor olması, meselenin nasıl ele alınacağı ve nasıl bir yol izleneceğinin belirlenememesinden kaynaklıdır. Ekrem Demirli, düşünce tarihi açısından bir dönemlendirme yapılacaksa eğer bunun, metin merkezli bir okuma sonucunda yapılması gerektiği önerisinde bulunmuştur. Cüneyd-i Bağdâdî'den Serrac'a, Serrac'dan Sadreddin Koneviye uzanan bir metin okuması (Demirli, t.y.). Bu metinlerin, dönemi temsil etme gücü yüksektir. Aynı zamanda okunması ve tercüme edilmesiyle etrafında bir şerh geleneğinin olduğu metinler. Okumanın Cüneyd-i Bağdâdî'den başlıyor olmasının sebebi, ilim ve tasavvuftaki yüksek mertebelerinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki kendine “tâvûsü'l-ulemâ” ve “seyyidü't-tâife” gibi unvanlar verilmiştir. Cüneyt, tarikatlarda pek çok silsilenin içerisinde de sayılan bir sûfidir. En önemlisi o, tasavvuf terimlerini, usul ve esaslarını tespit ederek tasavvufun ortaya çıkışını sağlayan en büyük sûfilerdendir. (Ateş, 1993). Öyle ki

Cüneyd-i Bağdâdî'den sonra gelen mutasavvıfların çoğu ele aldıkları konu ya da bir mesele de genel itibariyle Cüneyd'e başvurulur.

Tasavvuf başlangıçta ilim olma çabası gütmeyen hatta buna karşı çıkan yalın bir zühd yönelimiydi. Tasavvuf bir ilim olarak görülmüyordu çünkü o, yaşanan ve tadılan bir haldi ve tanımlanamazdı. (Demirli, 2009). Fakat bu durum zamanla dönemin gerekleri neticesinde değişmiştir ve tasavvufun meşru bir şer'i ilim olarak inşa edilmesi sürecine girilmiştir. Bu inşa sürecindeki en önemli isim Serrac'ın *el-Lüma* adlı eseridir. Serrac, eserinde tasavvufun hadis ve fıkıh gibi bir şer'i ilim olduğunu sistemli bir şekilde meşrulaştırmıştır. Mutasavvıfların, fakih ve muhaddislerle aynı düzlemde olduğunun ispatını gerçekleştirmiştir. (Serrac, 1996). Bu durum tasavvuf tarihi açısından bakıldığında oldukça önemlidir. Düşünce üzerine bir dönemlendirme yapılacaksa söz konusu kaynaklara başvurulmalıdır. Ekrem Demirli'nin tasnifte okunması gereken metinler arasında verdiği son eser ise İbn Arâbi ve onun şârihi Sadrettin Konevi'dir. İbn Arabi, tasavvuf tarihinde daha önce kullanılmış olan kavramları metafizik bir tasavvur ile yeniden yorumlamıştır. Tasavvufa, a'yân-ı sâbite, ahadiyet, vahidiyet gibi daha önce literatüründe olmayan, tasavvufun kendi metafizik düşüncesinin özünü teşkil edecek kavramlar kazandırmıştır. Sadrettin Konevi, İbn Arabi'nin mükâşefeye dayalı epistemolojisini tam anlamıyla meşrulaştıran ve sistemleştiren kişidir. Öyle ki *el-Lüma*' da tasavvuf diğer şer'i ilimlerle aynı düzlemde değerlendirilirken İbn Arabi'nin görüşlerini sistemleştiren Sadrettin Konevi'yle birlikte, tüm şer'i ilimlere kaynaklık eden kapsayıcı bir ilim haline gelmiş oldu. Konevi bunu tasavvufun konu, ilke ve meselelerini belirleyerek sağladı. (Kartal, t.y.). Bundan dolayı dönemlendirme de esas alınması gereken bir diğer hareket noktası, tasavvufun metafizik bir ilim olarak inşa edilesini sağlayan İbn Arabi ve onun metafiziğinin teorisini kabul edilen Sadrettin Konevi'dir.

SONUÇ

Dünyaya karşı zâhid olmak, hak ya da batıl olan bütün dinlerde görülmektedir. Batıl dinlerde bu tavır karşılayan kavramlar mistisizm, kabala ve ruhbanlıktır. Semavi dinler arasında kaynaklarının aynı olması sebebiyle pek çok benzerlikler bulunmaktadır. Fakat bu benzerlikler özdeşlik olarak kabul edilemez. Oryantalistler, tasavvuf alanında yürüttükleri çalışmalar neticesinde, onun menşesine dair birtakım iddialarda bulunmuşlardır. Bunlardan en önemlisi, tasavvufun özü itibariyle İslam dinin de olmadığı ve onun pek çok dış kaynaktan etkilenecek oluşum gösterdiğidir. Tasavvuf ya da zühd kelimeleri her ne kadar kavram olarak hicri ilk iki asırda kullanılmasa da bu yaşam tarzının izleri ilk olarak asr-ı saadette görülmüştür. En açık şekildeyse Kur'ân'da ve kitabü'z-zühdderde yer almaktadır. Zühd, yıllar boyunca yaşanan dönemin ya da zamanın getirdiği şartlar sonucunda özü aynı kalmak suretiyle değişimlere uğramış ve farklı eğilimleri doğurmuştur. Bazı sufiler zühdü, dünyaya yönelik bir tavır olarak tanımlarken bazıları da yalnızca Hakk'a yönelik bir hareket olarak yorumlamıştır. Bu anlamıyla zühd, dünyayı gönülden çıkarmak ve elinde bulunanları kaybetme korkusu yaşamamak demektir. Diğer bir tavır ise zühd, hem zahire hem batına karşı bir tavır almaktır, şeklinde Cüneyd-i Bağdâdî tarafından getirilmiştir. O da elde olmayan şeyin gönülde de bulunmamasıdır.

Zühd kavramının tasavvufla ilgili yapılan tasniflerde hicri ilk iki asra tekabül gelecek şekilde isimlendirilmesi yapılmıştır. Genel olarak ilk iki asır kaynaklarda zühd dönemi olarak geçmektedir. Fakat o devre verilen bu isim şark müsteşriklerinin araştırmaları sonucunda

varmış oldukları bir kanıdır. Tasavvufu, zühhd devri ve tasavvuf devri şeklinde ikiye ayırdığımızda zahidlik ve sufiliği de birbirinden ayırmış oluyoruz. Bu da doğrudan tasavvufun köken problemine sebep oluyor. Tasavvuf dönemini, zühhd dönemine bağlayamıyor ve teşekkülünü İslam diniyle bir bütün içerisinde inceleyemiyoruz. Düşünce tarihi açısından bir dönemlendirme yapılacaksa bu sübjektifliği ve tarihi esas alınarak yapılmamalıdır. Yapılması gereken metin merkezli bir okuma sonucunda tasavvuf tarihini dönemlendirmektir. Bu metinlerse ayrıca özellikleri olan İslam coğrafyasına yaygınlık göstermiş ve hala devam etmekte olan bir şerh geleneği olan metinler olmalıdır. Fakat şunu unutmamak gerekir ki yapılacak olan her tasnif eleştiriye de açık olacaktır.

Kaynakça

- Afifi, E. A. (1996). *Tasavvuf: İslamda Manevi Hayat* (1 b.). (E. Demirli, & A. Kartal, Çev.) İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ateş, S. (1993). Cüneyd-i Bağdadi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 8, s. 119-121). içinde İstanbul: TDV.
- Aydınlı, A. (1994). Ebû Zer el-Gıfârî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 10, s. 266-269). içinde İstanbul: TDV.
- Başer, H.B. (2015). Sünni tasavvufun teşekkül sürecinde şeriat-hakikat ilişkisi sorunu [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi].
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=LaQHt-nJYcjFn2uynoe-g&no=Ih9wXy2xuT7uTijMhp_TsA
- Demirli, E. (2009). *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan* (1 b.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Demirli, E. (tarih yok). *Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri ile Metafizik Arasında Tasavvufun İlim Olma Müzadelesi*. Eylül 18, 2022 tarihinde Nazariyat:
https://nazariyat.org/content/5-sayilar/4-4/1-m0030/ekrem-demirli_tr.pdf adresinden alındı
- el-Gazali, M. b. (1990). *İhyâu 'ulumi'd-din* (Cilt 4). (A. Serdaroğlu, Çev.) İstanbul: Bedir Yayınları.
- el-İsbehânî, e. N. (2010). *Hilyetu'l-evliyâ ve Tabakâtu'l-asfiyâ* (1 b.). (Z. Yıldız, & Y. Hüseyin, Çev.) İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- el-Keâbâzî, M. b. (1992). *Doğuş Devrinde Tasavvuf*. (S. Uludağ, Çev.) İstanbul: Dergah Yayınları.

Haldun, İ. (1991). *Mukaddime* (Cilt 2). (Z. K. Ugan, Çev.) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Kara, M. (2018). *Tasavvuf ve Tarikatlar* (15 b.). İstanbul: Dergah Yayınları.

Kara, M. (tarih yok). *Melametiyye*. Eylül 11, 2022 tarihinde Dergi Park:

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/8544> adresinden alındı

Kartal, A. (tarih yok). *tasavvufun bir ilim olarak inşa süreci: şer'i ve metafizik bir iim olarak tasavvuf*.

Eylül 23, 2022 tarihinde dergi park: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/144313>

adresinden alındı

Kâşânî, A. (2004). *Tasavvuf Sözlüğü* (1 b.). İstanbul: İz Yayıncılık.

Kuşeyri, A. (2003). *Kuşeyri Risalesi* (4 b.). (S. Uludağ, Çev.) İstanbul: Dergah Yayınları.

Küçük, H. (2004). *Tasavvuf Tarihine Giriş* (2 b.). Konya: Nükte Kitap.

Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük* (1 b.). İstanbul: Dağarcık Yayınları.

Nicholson, R. (2004). *Tasavvufun Menşei Problemi*. (A. Kartal, Çev.) İstanbul: iz yayıncılık.

Öztürk, Y. N. (1986). Zühd. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 13). içinde Kültür Turizm Bakanlığı.

Serrac, E. N. (1996). *el-Lüma'* (1 b.). (H. K. Yılmaz, Çev.) Ankara: Altınoluk.

Tirmizi, E. İ. (tarih yok). *Sünen-i Tirmizi* (Cilt 4). (O. Z. Mollamehmetoğlu, Çev.) Yunus Emre Yayınları.

Türer, O. (2015). *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi* (3 b.). İstanbul: Ataç Yayınları.

Uludağ, S. (1995). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.

Yılmaz, H. K. (2016). *Tasavvuf Meseleleri* (1 b.). İstanbul: Erkam Yayınları.

Yılmaz, H. K. (İstanbul). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (14 b.). 2011: Ensar Neşriyat.

BİR MEDYALARARASILIK ÖRNEĞİ: ALEJO CARPENTIER’İN “OFICIO DE TINIEBLAS” ÖYKÜSÜNDE MÜZİK¹

Selen Kipmen¹

¹İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 0000-0003-1773-453X

ÖZET

Edebiyat ve müzik her ne kadar iki farklı sanat dalı olsalar da etkileşim içindedirler. Bu etkileşim sayesinde iki sanat dalı arasındaki sınırlar ortadan kalkar ve edebiyat ile müzik ortak bir paydada buluşur. Akla gelebilecek her türlü sanat dalı ve medya arasındaki ilişkiyi, etkileşimi tanımlayan “Medyalararasılık” kavramında sanatlar da birer medya olarak değerlendirilir. Kübalı yazar Alejo Carpentier’in “Oficio de tinieblas” öyküsünde edebiyat ve müziğin nasıl bir arada kullanıldığını inceleyeceğimiz çalışmamızda yöntem olarak Irina O. Rajewsky’nin medyalararasılık anlayışından ve Steven Paul Scher’in edebiyat ve müzik ilişkileri sınıflandırmasından yararlanılmıştır. Edebiyatın yanı sıra müzikle de ilgilenen Carpentier’in öykülerinde edebiyat ile müzik iç içedir. Carpentier, “Oficio de tinieblas” öyküsünde Mozart’ın *Requiem* eserini yapısal olarak kullanır ve müziğe öykünün içeriğinde de yer verir. Öyküde üst tabakaya hitap eden kilise müziği ile Afro-Kübalı yerlilerin müziği arasında bir karşıtlık ilişkisi kurulur. Bu karşıtlık ilişkisi de Barok dönem müziğinin karakteristik bir özelliği olan kontrapuntal yapıyla örtüşür. Dolayısıyla müzik metnin oluşturulması açısından büyük önem taşır ve müzik sisteminin yapıları, öğeleri gerçek anlamda kullanılır. Öyküde edebiyat ve müziği harmanlayarak kurulan bu medyalararasılık ilişkisi, bütünleşik/bütünsel bir sanat yapısının ortaya çıkmasını sağlar ve bu durum, Alman besteci Richard Wagner’in Gesamtkunstwerk kavramıyla da açıklanabilir. Yalnızca edebiyatçı kimliğiyle değil sanatçı kimliğiyle de ön plana çıkan Carpentier’in “Oficio de tinieblas” öyküsünde Wagner’in kardeş sanatlar olarak nitelendirdiği edebiyat ile müzik birbirini bütünlemiştir. Bu öykü incelemesiyle edebi bir eserin nasıl müzikalleştirilebileceğinin gösterilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: medyalararasılık, müzik, edebiyat, Alejo Carpentier, Gesamtkunstwerk

¹ Bu makale 2021 yılında İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batı Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, İspanyol Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı bünyesinde; Doç. Dr. Leman Gürlek danışmanlığında tamamlanan *Felisberto Hernández ve Alejo Carpentier’in Öykülerinde Müziğin Yankıları* başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

AN EXAMPLE OF INTERMEDIALITY: THE MUSIC IN ALEJO CARPENTIER'S STORY “OFICIO DE TINIEBLAS

ABSTRACT

Although literature and music are two different branches of art, they interact with each other. Thanks to this interaction, the borders between the two branches of art disappear and literature and music meet on a common ground. In the “Intermediality”, which defines the relationship and interaction between every conceivable art branch and the media, the arts are also considered as media. In our study, in which we will examine how literature and music are used together in Cuban writer Alejo Carpenter’s story “Oficio de tinieblas”, Irina O. Rajewsky’s conception of intermediality and Steven Paul Scher’s typology of musico-literary relations were used as methods. Literature and music are intertwined in the stories of Carpentier, who is also interested in music as well as literature. Carpentier uses the structure of Mozart’s *Requiem* in “Oficio de tinieblas”, also includes music in the content of the story. In the story, a contrasting relationship is established between the church music appealing to the upper class and the music of the Afro-Cubans. This contrasting relationship coincides with the contrapuntal structure, which is a characteristic feature of Baroque music. Therefore, music has a great importance on the creation of the text and the structures and elements of the music system are used in real terms. This intermedial relationship established by combining literature and music creates a total work of art, and this can also be explained by the German composer Richard Wagner’s Gesamtkunstwerk concept. Carpentier stands out not only as a man of letters but also as an artist and in his “Oficio de tinieblas” story, literature and music which Wagner describes as sister arts, complement each other. With this story analysis, it is aimed to show how a literary work can be musicalized.

Keywords: intermediality, music, literature, Alejo Carpentier, Gesamtkunstwerk

1. GİRİŞ

Edebiyat ve müzik etkileşim içinde olan iki farklı sanat dalıdır: Şarkılar şiir olarak yazıldıktan sonra bestelenirler; müziğin vazgeçilmez bir unsuru olan ritim, şiirin de yapıtaşlarından biridir; müzikallerin ve operaların metinleri bir düz yazı türü olan tiyatro şeklinde kaleme alınır ve müzik, eserler sahnede sergilendikleri andan itibaren karşımıza çıkar. Harfler notalara, notalar da harflere dönüşebilir.

“Medyalararasılık”, geleneksel olarak farklı kabul edilen en az iki ayrı ifade ya da iletişim medyasının bir sanatsal üründe fark edilebilir ve kanıtlanabilir biçimde yer almasıdır. Akla gelebilecek her türlü sanat dalı ve medya arasındaki ilişki bu kavramla tanımlanır. Kavramın dilimizde “medyalararasılık” olarak kullanılmasını öneren Ersel Kayaoğlu’dur (Kayaoğlu, 2009: 40). Bu kavram kapsamında sanat dalları da birer medya olarak değerlendirildiği için çalışmamızın konusu olan edebiyat ve müzik arasındaki ilişki de bir medyalararasılık örneğidir.

Yazar olmasının yanı sıra aynı zamanda müzikolog da olan Kübalı Alejo Carpentier’in birçok romanında ve öyküsünde edebiyatla müzik iç içedir. Müziği bazen yapısal olarak

kullanır, bazen de müziğe öykülerinin içeriklerinde yer verir. Edebi bir eserde müziğin ne şekilde kullanıldığına örnek olarak Carpentier'in "Oficio de tinieblas" öyküsünün incelemesine geçmeden önce Irina O. Rajewsky'nin medyalararasılık anlayışından, Steven Paul Scher'in edebiyat ve müzik ilişkileri sınıflandırmasından ve Richard Wagner'in "Gesamtkunstwerk" kavramından genel hatlarıyla bahsetmekte fayda vardır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Kimi araştırmacılar "medyalararasılık" kavramının "metinlerarasılık" kavramından yola çıkılarak türetildiğini düşünür. Terim olarak ilk kez 1960'lı yıllarda postyapısalcı edebiyat kuramcısı Julia Kristeva tarafından ortaya atılan metinlerarasılık, en az iki metin arasında oluşan biçim veya anlam ilişkisi olup tamamıyla özgün bir metnin var olamayacağı üzerinde durur. Metinlerarasılık yalnızca metinlerle ilgilendiği için farklı medyalar arasındaki etkileşimi açıklamakta yetersiz kalır; medyalararasılık kavramı da bu yetersizliği ortadan kaldırarak metinlerarasılığı bir üst boyuta taşır.

Jens Schröter'e göre medyalararasılık kavramı edebiyat bilimi bağlamında ilk defa 1983 yılında Aage A. Hansen-Löve tarafından kullanılır. Hansen-Löve medyalararasılığı edebiyat ile resim sanatının ilişkisine yönelik olarak ele alır (Schröter, 2011: 2). Hansen-Löve'den sonra gelen araştırmacılar da medyalararasılık ilişkilerinin çeşitli biçimlerde gerçekleşebileceği üzerinde durarak söz konusu terimi akla gelebilecek tüm sanat dallarını içerecek şekilde kullanırlar.

Irina O. Rajewsky medyalararasılığı bir "şemsiye terim" olarak değerlendirir ve "medya değişimi", "medya kombinasyonu", "medyalararasılık ilişkileri" olmak üzere üçe ayırır. Rajewsky'nin medyalararasılık anlayışında müzik, edebiyat, heykel, resim gibi gösterge sistemlerinin tümü birer medyadır.

Medya değişimi üretim odaklıdır; bir sistemden başka bir sisteme, bir medyadan başka bir medyaya geçiş söz konusudur. Bir romanın filme uyarlanması medya değişimine örnektir. Kullanılan asıl kaynak metindir, metin filme dönüştürülür ve yeni bir medya ürünü ortaya çıkarılır. Film, edebi eserden bağımsız olarak değerlendirilir. Medya kombinasyonu ise geleneksel olarak farklı kabul edilen en az iki medyanın birleşimiyle oluşur. Bir araya gelen medyaların nitelikleri ayırt edilebilir durumdadır. Bu kategoriye örnek olarak opera, tiyatro, çizgi roman, film gösterilebilir. Mesela dans tiyatrosunda rutin bale hareketlerinin dışına çıkılır ve tiyatroya özgü yapılar da kullanılır. Özellikle jest ve mimiklere yoğun bir şekilde yer verilir. Dans ve tiyatro medyaları birbirinden bağımsız olarak fark edilebilir durumdadır fakat ikisinin birleşmesiyle yepyeni bir gösteri biçimi ortaya çıkar (Rajewsky, 2010: 56).

Medyalararasılığın üçüncü kategorisi olan ve inceleyeceğimiz öyküde de göreceğimiz medyalararasılık ilişkilerindeyse "bir medyanın başka bir medyaya ya da onun belli bir ürününe göndermede bulunması, ondan esinlenmesi, onu örnek alarak kendini şekillendirmesi" (Kayaoğlu, 2009: 72) söz konusudur. Bir medya ürünü kendi medyasına özgü araçları kullanıp farklı olan medyanın yapı veya unsurlarına öykünerek onları taklit eder: Edebi bir metinde sinematografik unsurlara (zamanda geri veya ileri sapımlar, yakınlaştırma, karartma vb.) yer

verilmesinde, edebiyatın müzikleştirilmesinde², ünlü bir ressamın ait bir tablonun bir film sahnesinde canlandırılmasında medyalararasılık ilişkileri belirgin bir biçimde görülür. Medyalararasılık ilişkilerinde temas kuran/gönderme yapan medya somut olarak ortadadır: Müziğe özgü yapılar edebi bir eserde kullanıldığı zaman dikkati çeken asıl unsur edebi eser olur; müzik medyasına gönderme yapan medya edebiyattır.

Rajewsky medyalararasılık ilişkilerindeki göndermeleri “tekli gönderme” ve “sisteme gönderme” olarak ikiye ayırır. Bir medya ürününde farklı bir medyanın somut bir ürününe gönderme yapılması tekli gönderme olarak adlandırılır. Sisteme gönderme ise farklı olan medya ürününün tüm sistemine ya da alt sistemlerine yapılmış göndermeleri içerir (Rajewsky, 2005: 53). Sisteme göndermeler de “sistemin anılması” ve “sistemin güncellenmesi” olmak üzere ikiye ayrılır. Sistemin anılmasında gönderme yapılan söz konusu sistem asıl metnin oluşturulmasında bir önem taşımaz, asıl metinde bu sistemin yalnızca adı geçer. Sistemin güncellenmesindeyse ilişki kurulan sistemin öğelerine ve yapılarına gerçekten yer verilir. Betimsel metinde resmin, sinematografik metindeyse filmin illüzyonu gibi edebi bir metnin müziğe özgü yapılar kullanılarak müzikleştirilmesi de sistemin güncellenmesi olarak değerlendirilebilir (Kayaoğlu, 2009: 74).

Steven Paul Scher, edebiyat ve müziğin hangi durumlarda kendi sınırlarını aşarak birbiriyle kesiştiğini ve bu kesişimin somut olarak nasıl gösterildiğini açıklamak için edebiyat ve müzik ilişkilerini üç gruba ayırarak sınıflandırır. Bu sınıflandırmadaki ilk grup “müzik ve edebiyat” adını taşır. Scher müzik ve edebiyata örnek olarak vokal müzik (ses müziği) kavramını gösterir. Vokal müzikte edebi metin ve müzik birbirinden bağımsız olarak düşünülemez; ikisinin birleşimiyle ortaya çıkan sanat yapıtı operadır. Bazı besteciler edebi metinlerden esinlenerek opera eserleri yaratırlar, İtalyan besteci Giuseppe Verdi’nin Shakespeare’in trajedilerinden uyarladığı *Macbeth* (1847) ve *Otello* (1887) operaları buna örnektir (Scher, 1982: 175-176).

Sınıflandırmadaki ikinci grup ise “müzikte edebiyat”tır. Müziğin içinde edebiyatla, tarihle veya coğrafyayla ilgili öğeler kullanılır. Örnek olarak program müziği veya programlı müzik gösterilebilir. Romantik dönem müzisyenlerinden Macar piyanist ve besteci Franz Liszt, program müziği kavramını bir adım öteye taşıyarak senfonik şiir biçimini geliştirir. Herhangi bir konu, metin ya da şiirsel bir temel üzerine bestelenmiş olan bu orkestral yapıya “ses şiiri” de denir. Senfonik şiir, Romantik dönemin en çok kullanılan yapılarından biri olur (Scher, 1982: 177). Program müziği ve vokal müzik için birincil ve en önemli medya müziktir; edebiyatla bağlantı sınırlıdır.

Scher’in sınıflandırmasındaki son grup ise “edebiyatta müzik”tir. Edebi metinlerin müzikal bir dokuya sahip olabilmesi için müziğin çeşitli edebi ve dilbilimsel tekniklerle taklit edilerek dolaylı yoldan sözcüklere dökülmesi gerekir. Edebiyat, müziğin kendine özgü tınılarından yoksun olduğu için müzikle ancak bu sayede bir ilişki kurulabilir (Scher, 1982: 182-183). Belirli bir uzunluğa sahip müzikal yapıların ve kalıpların ödünç alınarak edebiyata uyarlanması

² İngilizce de “musicalization”, İspanyolca’da “musicalización” olarak adlandırılan bu sözcük edebi bir eserin müzikal bir oyuna dönüştürülmesi anlamında değil; çalışmamız boyunca edebi bir eserde müzikal yapıların kullanılması veya eserin bu yapılar göre oluşturulması anlamında kullanılmaktadır. Dilimizde bu kavramı söz konusu anlamlarıyla tam olarak karşılayabilecek başka bir sözcük bulunmadığı için “müzikleştirme” uygun görülmüştür.

edebiyat ve müzik arasında en yaygın görülen medyalararasılık ilişkisidir. Bu grupta, önceki iki grubun aksine, edebiyat medyası ön plana çıkar.

Alman romantiklerinden besteci, müzik ve sahne sanatları alanında estetik kuramcısı Richard Wagner (1813-1883) farklı sanat dalları arasındaki keskin sınırların ortadan kaldırılarak yeni biçimler oluşturulabileceğini savunur. “Gesamtkunstwerk” (bütünleşik/bütünsel sanat yapısı) kavramını ortaya atan Wagner, kardeş sanatlar olarak nitelendirdiği müzik, dans ve edebiyatın bir araya getirilmesiyle ortaya yeni ve yüce bir sanat eseri çıkabileceğini düşünür (Kayaoğlu, 2009: 46-47). Wagner’in bu düşüncesi erken dönem bir “medyalararasılık” olarak algılanabilir.

Sanatın ve toplumun evrimi arasında yapısal bir ilişki kuran Wagner, Klasik Yunan toplumunun birliğine ve bütünlüğüne bütünsel sanat yapısı olarak Yunan tragedyasının karşılık geldiğini söyler ve daha sonraki toplumların bireyciliği yüzünden sanat formlarının farklılaşp parçalandığını savunur. Tamamlanmış insan doğası bütünsel sanata karşılık geldiği için Wagner farklı sanat dallarının opera içindeki sentezi üzerinde durur. Operada hareket, söz ve müziğin birleşimiyle, Yunan tragedyalarındaki benzersiz uyum yakalanabilir (Most, 2003: 8).

“Gesamtkunstwerk” kavramını yalnızca operayla ilgili olarak değil, bütün sanatları kapsayacak ve bütün sanatlara uyarlayacak şekilde ele aldığımızda Alejo Carpentier’in de eserleriyle bir “Gesamtkunstwerk” yaratmaya çalıştığı söylenebilir: Edebiyatçı kimliğinden öte sanatçı kimliğini ön plana çıkaran Carpentier’in inceleyeceğimiz “Oficio de tinieblas” öyküsünde, Wagner’in kardeş sanatlar olarak değerlendirdiği müzik ve edebiyat bir aradadır.

3. ALEJO CARPENTIER’İN MÜZİKLE İLİŞKİSİ

Müzikle içli dışlı bir ailede büyüyen Alejo Carpentier yedi yaşındayken piyanoda Chopin ve Debussy parçaları çalmaya başlar. Küba yerlilerinin müziğiyle özel olarak ilgilenen Carpentier için Viviana Gelado “Afro-Kübalı ritimlerin savunma avukatı” benzetmesini yapar (2008: 69). Paris’te yayımlanan çeşitli dergilerde bu konu hakkında yazılar yazan Carpentier, kültürel etkinlikler de düzenleyerek içinde yetiştiği kültürün Paris’te tanınmasına katkı sağlar. 1940-1941 yılları arasında Havana’da bir konservatuarda müzik tarihi üzerinde dersler veren yazarın Küba müzik tarihi hakkındaki kapsamlı çalışması *La música en Cuba (Küba’da Müzik)*³, 1946 yılında yayımlanır.

Müziği eserlerinde yapısal olarak kullanan Carpentier’in *Los pasos perdidos (Kayıp Adımlar)* (1953) ve *El acoso (Takip/Kovalama)* (1956) romanlarında, dokuz senfonisi bulunan Alman besteci ve piyanist Ludwig van Beethoven’ın (1770-1827) müziğinin etkisi büyüktür. 1974’te yayımlanan *Concierto barroco (Barok Konser)* romanının esin kaynağı ise İtalyan besteci Antonia Vivaldi’nin *Motezuma* (1733) operası olur. Müzikle iç içe olan bir başka romanı *La consagración de la primavera (Bahar Ayini)* (1978) adını Rus asıllı besteci Igor Stravinsky’nin balesinden alır.

³ Yazarın Türkçe’ye çevrilmeyen eserleri için çalışmamız boyunca orijinal İspanyolca isimleri kullanılacak olup isimlerin Türkçe çevirileri parantez içerisinde verilecektir.

Concierto barroco romanının adından ve romanda yer verilen Antonio Vivaldi, Domenico Scarlatti ve George Friedrich Handel gibi dönemin Barok bestecilerinden yola çıkarak Barok dönemin Carpentier'in özel ilgi alanına girdiğini söyleyebiliriz. Rönesans ile Klasik dönem arasında yaklaşık 150 yılı kapsayan ve 17.yy'ın ilk çeyreğinden 18.yy ortasına kadar egemen olarak neredeyse sanatın her dalında karşımıza çıkan Barok dönemde simetriye karşı asimetri, geometrik biçimlere karşıt olarak da hareket ön plandadır ve boşluğa yer verilmez: Karşıtlıklar üzerine kurulu Barok müzikte en az iki farklı melodi aynı anda ve sürekli olarak duyulur; mimaride kullanılan süslemeler, freskler “kalabalık” bir görünüm oluşturur; heykellerin jestleri ve mimikleri abartılıdır ve aslına uygun olarak gösterilir; resimde figürler abartılı hareketler yaparken görülür; edebiyatta ise söz sanatlarıyla bezeli süslü bir dil kullanılır.

Mimarlık eğitimi de alan Carpentier öncelikle Barok mimariden etkilenir. Süs ve renklerin, işlemeli duvarların, görkemli bahçelerin ön plana çıktığı bu dönem Carpentier tarafından sanatta bir anlatım biçimi olarak değil, bir ruh olarak tanımlanır. Barok estetik anlayışı insan ruhunda doğuştan vardır. Özellikle Amerika kıtasının yerlilerden, kölelerden, beyazlardan oluşan melezleşmiş yapısı tam bir Barok örneğidir. Farklı kültürlerin bir araya gelerek kaynaşması, karşıtlıktan bir birliktelik doğması en az iki farklı melodinin aynı anda duyulması gibidir. Yazarın *Los pasos perdidos* romanında da üzerinde durduğu ilkel doğa ve buna zıt olarak şehirleşmeyle gelişen uygarlık konuları Barok dönemin bu yapısına uyar. Amerika kıtası en başından beri Barok ruhu ile özdeşleşir (Matamoro, 2018: 82-85).

Edebiyat ve müzik ilişkisini somut bir şekilde örneklendirebilmek amacıyla müzik medyasını etkin bir biçimde, müzikal yapılara göndermeler yaparak kullanan Carpentier'in 1944 yılında kaleme aldığı “Oficio de tinieblas” öyküsünü çalışmamızın bir sonraki bölümünde inceleyeceğiz.

4. EDEBİYATTA MÜZİK: “OFICIO DE TINIEBLAS”

“Oficio de tinieblas” kavramı, Hristiyan inancına göre Hz. İsa'nın çektiği acıların ve ölümünün anıldığı Kutsal Hafta (Paskalya)'nın son üç gününde söylenen dualardır.⁴ Öykünün yapısı Wolfgang Amadeus Mozart'ın *Requiem*⁵ eserinin müzikal yapısıyla benzerlikler gösterir. Mozart, 1791 yılında bu eserini tamamlayamadan ölmüştür.

Bir buçuk yıllık bir zaman dilimini kapsayan öyküde 1851 yılının Temmuz ayında General Enna'nın ölümünden gelecek yılın 20 Aralık'ına kadar yaşanan olaylar anlatılır. 19-20 Ağustos 1852 tarihinde bir dizi deprem meydana gelir. Bu depremlerden biri Santiago de Cuba Katedrali'nde gerçekleşen Mozart'ın *Requiem* eserinin temsili sırasında yaşanır. Carpentier bu öyküsünün konusunu *La música en Cuba* kitabında da yer verdiği bir olaydan esinlenir: 1851 yılında ölen General Enna'nın Santiago de Cuba'daki bir katedralde gerçekleşen cenazesinde Mozart'ın *Requiem*'i çalar. Öykünün bazı basımlarında yer alan bir dipnotta ise Laureano

⁴ Türkçe'de bu kavramı tek başına karşılayabilecek bir sözcük bulunmadığı için öykünün başlığı “Oficio de tinieblas” olarak bırakılmıştır.

⁵ Dinsel bir ağıt olan Requiem, dilimize “ölüm duası” veya “ilahi” olarak da çevrilebilir ama biz öykü incelemesi boyunca eserin adını orijinal haliyle bırakmayı uygun bulduk.

Fuentes Matóns isimli bir müzisyen ve tarihçinin günlüğündeki olayların temel alındığı belirtilir (Maxey, 2013: 76).

Barok bir anlatım biçimi tercih eden Carpentier öyküde müzikle ilgili teknik terimler de kullanır. Kilisedeki orkestranın ve müzik aletlerinin betimlenmesi, öykünün dördüncü ve sekizinci bölümlerinde bir halk şarkısının dizelerine yer verilmesi⁶, Batı müziğine ait öğelerle Afro-Kübalı yerlilerin müziğine ait öğelerin bir arada bulunması “Oficio de tinieblas” öyküsünün müzikle ne kadar iç içe olduğunu gösterir.

Öyküde Mozart’ın içeriğinde dini unsurlar barındıran ve doğrudan kiliseyle ilişkilendirilebilecek *Requiem* eseri, “La Sombra” (Gölge/Karanlık) isimli ağır melodili ve melankolik olarak nitelendirilebilecek bir dans şarkısı, yerli kültürüne ait bir halk şarkısı olan “La Lola” olmak üzere üç farklı müzik türü karşımıza çıkar. Senfoni orkestrası için yazılmış olan *Requiem*, sekiz bölümden oluşur:

- I. Introitus (Giriş)
- II. Kyrie eleison (Tanrım-İsa-acı duası)
- III. Sequentia: Dies irae (Hüküm Günü), Tuba mirum, Rex tremendae, Recordare Iesu pie (Hatırla ey şefaatli İsa), Confutatis (Susturulmuş/Lanetli), Lacrimosa (Acıklı, gözü yaşlı)
- IV. Offertorium (Sunu): Domine Iesu Christe, Hostias et preces
- V. Sanctus (Kutsal/Aziz)
- VI. Benedictus (Kutsanmış)
- VII. Agnus Dei (Tanrının Kuzusu)
- VIII. Communio (Cemaat/Birlik)

Katolik inancına göre Kutsal Hafta’nın sonuncu günü olan Cuma, Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği gündür. Her tarafa karanlık çökmüş, yer sarsılmış, kayalar yarılmıştır. Bu anı canlandırmak amacıyla kilise karartılır, kiliseye gelenler ve rahipler çingiraklarla sesler, gürültüler çıkarırlar. Öyküdeki deprem de ayinin tam olarak bu anına denk gelir (Maxey, 2013: 75-76).

Öykünün ilk bölümünde, *Requiem*’in “Introitus” bölümünde olduğu gibi, kasvetli bir hava yaratılır. Şehirde gözlemlendiği birtakım değişiklikleri aktaran anlatıcı, eskiden susmak bilmeyen güvercin seslerinin artık hiç işitilmediğini ve güvercinlerin sanki kanatlarını ceplerinde saklamak istemişçesine avlularda dolaştığını; bir zamanlar sürekli bir şenlik havası içinde olan şehrin şimdi sonsuz bir sessizliğe gömüldüğünü belirtir. Re minör tonda başlayan *Requiem* ile paralel olarak “Oficio de tinieblas” öyküsünün de minör tonda başladığı söylenebilir. Minör tonların hissettirdiği hüznü, ağır hava her iki eserde de belirgindir.

İkinci bölümde karşımıza çıkan “Dies Irae” tonlarındaki uzun kilise duası” (Carpentier, 2000: 125), *Requiem*’in üçüncü bölümü olan “Sequentia”nın “Dies irae” isimli alt bölümünü andıran bir melodidir. Panchón adındaki bir Afro-Kübalı omzunda taşıdığı kontrbas ile katedrale doğru yürümektedir. Şehrin sokaklarından yukarı caddede bulunan katedrale doğru yapılan bu yolculuk aşağıdan yukarıya, sokak müziğinden kutsal olarak nitelendirilebilecek kilise müziğine doğru gerçekleşen bir yolculuktur. Yerli müziğinde kullanılan müzik aletlerinden çok farklı olan kontrbas, Panchón’da büyük bir merak uyandırır. Bu merak

⁶ Ay, ay, ay, ¿quién me va a llorar? (Ay, ay, ay, kim bana ağlayacak?)

¡Ahí va, ahí va, ahí va la Lola, ahí va! (İşte gidiyor, işte gidiyor, Lola gidiyor işte, işte gidiyor!) (Carpentier, 2000: 128-133).

pencerelerden bakan insanlara ve hatta sokaktaki hayvanlara da yansır. Panchón'un kontrbası taşırken tellerine dokunarak öylesine çıkardığı sesler adeta herkesi büyüler.

Kontrbası katedraldeki bir müzisyene teslim eden Panchón, katedralde geçirdiği kısa sürede orkestranın nasıl konumlandığına ve “Dies Irae” tonlarındaki kilise duasının nasıl çalınıp söylendiğine tanıklık eder. Öykünün üçüncü bölümünde Santiago de Cuba şehrinde oldukça meşhur olan “La Sombra” isimli bir müzik parçasından bahsedilir. Yavaş melodili ve ritim eksikliğinden dolayı dans edilmesi çok zor olan bu parçadan pek kimse hoşlanmasa da özellikle şehirde yaşayan beyazların evlerinde sıklıkla çalınır. Ne kilise müziğine ne de Afro-Kübalı yerlilerin müziğine benzeye bu parça, rahatsız edici şekilde birdenbire popüler olmuştur.

Şehirdeki kasvetli hava ve sessizlikle başlayan öykü, kilise müziği ile devam eder. Ardından nereye ait olduğu belli olmayan “La Sombra” parçası okuyucuya tanıtılır. “La Sombra”dan sonra yerli kültürüne ait, neşeli ve dans edilebilir bir halk şarkısı olan “La Lola”dan bahsedilir. Bu iki müzik parçası ritim, melodi ve konu açısından birbirine karşıttır; bu karşıtlık yine Barok dönemin karakteristik bir özelliği olan kontrpuanı⁷ andırır (Maxey, 2018:12).

Dördüncü bölümde şehirde karnaval başlar fakat kolera salgını ve yas havasının getirdiği üzüntü karnavala da yansır⁸. Uzun süredir şehirde yankılanan “La Sombra” yerine kasvetli havayı dağıtabilecek neşeli bir müzik parçası arayışına girilir: Trampet çalan Burgos isimli bir müzisyen, Panchón, Isidra Mineto, La Lechuza, La Yuquita ve Juana la Ronca’yı bir araya toplar. Hep birlikte “La Lola”yı çalıp söylemeye başlarlar. Kısa süre içinde “La Sombra”nın yerini alan bu şarkı, şehrin sokaklarında yankılanır.

Öykünün bir sonraki bölümünde 19 Ağustos’ta meydana gelen depremden bahsedilir. Bu bölüm Requiem’in “Sequentia: Confutatis” bölümüyle paralel gelişir. Bas ve tenor sesler ile müziğe sert, kederli, öfkeli bir hava verilirken hemen ardından koroya dahil olan soprano ve alto sesler ile bu hava dağıtılır; parça daha yavaş ve melodik bir tonda devam eder. Latince “confutatis” sözcüğünün ilk anlamı susturmak, sessizleştirmektir. Öyküde “La Lola” şarkısının “La Sombra”nın yerini alarak onu susturması ve bu şarkıların birbirine karşıt olması “Confutatis” bölümündeki karşıtlık ile ilişkilendirilebilir (Maxey, 2018: 84-85). Ertesi gün sahnelenecek olan *La gran entrada en el mundo*⁹ oyununun provası sırasında avizeler ölçsüz bir şekilde sallanır fakat yüksek sesle çalan müzik ve karanlık nedeniyle kimse bu durumu fark etmez.

Öykünün altıncı bölümü 20 Ağustos 1852’de bir öncekinden daha büyük bir depremin meydana gelmesiyle başlar. Deprem sırasında katedraldeki ayinde *Requiem*’in yedinci bölümü olan “Agnus Dei” çalmaktadır. Deprem o kadar şiddetlidir ki yalnızca birkaç saniye içinde tüm şehir altüst olur ve şehrin tüm görünümü değişir. Her şeye rağmen, depremden bir ay sonra, provası yapılan *La entrada en el gran mundo* oyununun sergilenmesine karar verilir. Oyunun sergileneceği balonun açılışı bir dansla yapılır fakat dans sırasında kolera salgını etkisini

⁷ “Noktaya karşı nokta” anlamına gelen kontrpuan, melodiye karşı özgürce yürütülen birden çok karşı melodiyi tanımlar (Aktüze, 2003: 299).

⁸ Öykünün ilk üç bölümü 1851 yılının Temmuz ayında, General Enna’nın ölümünün ardından yapılan ayın sırasında geçer. Dördüncü bölümle birlikte anlatı zamanı içinde ileri sapım gerçekleşir ve karnaval 1852 yılının Şubat ayında başlar. Öykünün diğer bölümlerinde de ileri sapımlar olacaktır.

⁹ *Büyük Dünyaya Giriş*.

gösterir: dans etmekte olan bir çift mermere yuvarlanır, kontrbas çalan müzisyen sahneden düşer. Orkestra şefi hiçbir şey olmamış gibi “La Sombra” şarkısını çalmalarını işaret etse de müzisyenler enstrümanlarını kılıflarına koyup oradan kaçarlar. Afro-Kübalı yerliler ise enstrümanlar yerine salgından ölen beyaz insanların bedenlerini taşımaya başlarlar.

Öykünün dokuzuncu ve son bölümünde, 20 Aralık günü katedralde yine Mozart’a ait olan ilahi türündeki *Te Deum* parçasının çalındığı sırada garip bir olay yaşanır: Orkestradaki müzisyenler farkında olmadan katedralin yakınlarındaki bir meydanda söylenmekte olan “La Lola”yı çalmaya başlarlar ve böylelikle iki müzik parçası birbirine karışır. Geleneksel kilise müziği yerine yerli kültürüne ait bir şarkı olan “La Lola” katedralde yankılanmaya başlar. Orkestra şefi de bu beklenmedik duruma uyum sağlayarak şef bagetini müziğin temposuna göre ayarlar ve orkestrayı yönetmeye devam eder.

Yerlilerin müziği ilkel, nesilden nesle aktarılan melodilerden oluşur ve genellikle doğaçlama olarak gelişir. Üst tabakaya hitap eden kilise müziği ise modern müzik aletleriyle icra edilir ve her bir nota üzerinde düşünülerek yazılır. İki tür arasındaki bu keskin fark öykünün sonunda yok olur, farklı kültürler birbiriyle kaynaşır. Kilise müziği ile yerli müziğinin bir araya gelerek “birlik” oluşturmaları ve beyazlar ile yerlilerin ortak paydada buluşması *Requiem*’in son bölümü olan “Communio” (Birlik) ile paraleldir (Maxey, 2018: 87). *Te Deum* ile “La Lola”nın hem tür hem de işledikleri konu bakımından farklı parçalar olması Barok dönemde sıklıkla karşılaşılan kontrapuntal yapının ortaya çıkmasını sağlar.

5. SONUÇ

Irina Rajewsky’nin medyalararasılık ilişkilerine ve Steven Paul Scher’in edebiyat ve müzik ilişkileri sınıflandırmasındaki “edebiyatta müzik” başlığına örnek olan “Oficio de tinieblas” öyküsünde temas kuran medya edebiyat, temas kurulan medya ise müziktir. Öyküde müzik çok katmanlı bir şekilde kullanılır. Bir müzikolog olan ve yerli müziği üzerine araştırmaları bulunan Alejo Carpentier, öyküde klasik Batı müziği ile Afro-Kübalı yerlilerin müziğini harmanlayarak iki farklı dünyayı kaynaştırır.

Öyküde müzik medyasına yapılan tekli göndermelere (müzik aletlerinin ve müzik parçalarının isimlerine yer verilmesi, katedraldeki müzikli ayin) ve sisteme yapılan göndermelere (Mozart’ın *Requiem* eserinin yapısal olarak kullanılması, kontrapuntal yapının beyazlar ile yerliler arasındaki karşıtlık olarak kendini hissettirmesi) birlikte yer verilir. Sisteme yapılan göndermelerde müzik sistemi metnin oluşturulması açısından büyük önem taşıdığı için sistemin güncellenmesinden söz edilebilir; sistemin öğeleri ve yapıları gerçekten kullanılır. Öykünün bazı bölümlerinin *Requiem* ile paralel olarak ilerlemesi, son bölümde *Te Deum* ile “La Lola”nın kontrapuntal bir yapı oluşturarak geleneksel kilise müziği ve yerli müziği arasındaki keskin farkı ortadan kaldırması, edebiyat ile müzik arasındaki medyalararasılık ilişkisinin ve edebiyatın müzikleştirilmesinin örnekleridir.

Carpentier “Oficio de tinieblas” öyküsüyle Wagner’in kardeş sanatlar olarak nitelendirdiği edebiyat ve müziği bir araya getirerek adeta bir “Gesamtkunstwerk” yaratır ve farklı sanat dallarının etkileşim içinde olabileceğini gösterir.

KAYNAKÇA

Aktüze, İ. (2003), *Müziği Anlamak: Ansiklopedik Müzik Sözlüğü*, İstanbul, Pan Yayıncılık.

Gelado, V. (2008), La legitimación de la música afrocubana en la crítica periodística de Alejo Carpentier, *AletriA*, 17, s. 67-73.

Kayaoğlu, E. (2009), *Medyalararasılık, Edebiyat Biliminde Yeni Bir Yaklaşım*, İstanbul: Selenge Yayınları.

Kipmen, S. (2021), *Felisberto Hernández ve Alejo Carpentier'in Öykülerinde Müziğin Yankıları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Matamoro, B. (2018), *Alejo Carpentier y la música*, Madrid, Fórcola Ediciones.

Maxey, B. (2013), *Música y transculturación en la obra temprana de Alejo Carpentier*, Yüksek Lisans Tezi, Universidad de Buenos Aires, Buenos Aires.

Most, G. W. (2011), Nietzsche, Wagner ve Bütünsel Sanat Yapıtına Duyulan Özlem, *Sanat Dünyamız*, Çev. Elif Gökteke, 121, 4-11, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Rajewsky, O. I. (2005), Intermediality, Intertextuality, and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality, *Intermedialités / Intermediality*, 6, 43-64, <https://doi.org/10.7202/1005505ar> (Erişim tarihi: 21. 11. 2019).

Rajewsky, O.I. (2010), Border Talks: The Problematic Status of Media Borders in the Current Debate about Intermediality, Elleström, L. (Ed.), *Media Borders, Multimodality and Intermediality*, 51-69, New York: Palgrave Macmillan.

Scher, P.S. (1982), Literature and Music, Bernhart, W. & Wolf, W. (Ed.), *Essays on Literature and Music (1967-2004)*, 173-201, Amsterdam - New York: Editions Rodopi.

Schröter, J. (2011): "Discourses and models of intermediality", *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 13/3, Purdue University Press, <https://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol13/iss3/3/> (Erişim tarihi: 30 Ekim 2019).

